SOMNAMBULII

CUM A INTRAT EUROPA ÎN RĂZBOI ÎN 1914

CHRISTOPHER CLARK

UNA DINTRE CELE MAI BUNE CĂRŢI ALE ANULUI CONFORM *THE NEW YORK TIMES*

biblioteca rao

CHRISTOPHER CLARK

Somnambulii

Cum a intrat Europa în război în 1914

editura rao

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CLARK, CHRISTOPHER
Somnambulii – Cum a intrat Europa în război în 1914 /
Christopher Clark ; trad.: Tripon Cristina Mihaela prin Lingua Connection.
- Bucureşti : Editura RAO, 2015
ISBN 978-606-609-904-2

I. Tripon, Cristina Mihaela (trad.)

94(100)"1914/1918"

Editura RAO
Str. Bârgăului nr. 9-11, sect.1, Bucureşti, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

CHRISTOPHER CLARK
The Sleepwalkers
Copyright © Christopher Clark, 2012
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză
Tripon Cristina Mihaela prin Lingua Connection

© Editura RAO, 2013
pentru versiunea în limba română

2016

ISBN 978-606-609-904-2

Pentru Iosif şi Alexandru

Cuprins

Introducere 13

PARTEA I

DRUMURI CĂTRE SARAJEVO

CAPITOLUL 1. **Fantomele sârbeşti** 27
Crima din Belgrad 27
„Elemente iresponsabile" 39
Hărţi mentale 47
Separarea 56
Escaladarea 63
Trei războaie turceşti 73
Conspiraţia 79
Nikola Pašić reacţionează 89
CAPITOLUL 2. **Imperiu fără calităţi** 100
Conflict şi echilibru 100
Jucătorii de şah 115
Minciuni şi falsuri 126
Calm înşelător 133
Şoimi şi porumbei 140

PARTEA A II-A

UN CONTINENT ÎMPĂRŢIT

CAPITOLUL 3. **Polarizarea Europei, 1887–1907** 165
Legături periculoase: alianţa franco-rusească 168
Judecata Parisului 177
Sfârşitul neutralităţii britanice 182
Imperiu tardiv: Germania 189
Momentul crucial? 203
Afişarea răului 211

CAPITOLUL 4. **Vocile politicii externe din Europa** 222
Factori de decizie suverani 224
Cine a guvernat în St.-Petersburg? 242
Cine a guvernat în Paris? 248
Cine a guvernat în Berlin? 256
Supremația tulburată a lui Sir Edward Grey 261
Criza Agadir din 1911 266
Soldați și civili 277
Presa și opinia publică 291
Fluidizarea puterii 307
CAPITOLUL 5. **Situația încurcată din Balcani** 310
Atacuri aeriene în Libia 311
Haosul din Balcani 321
Șovăitorul 329
Criza balcanică din iarna lui 1913–1913 338
Bulgaria sau Serbia? 346
Probleme Austriei 356
Balcanizarea alianței franco-ruse 370
Parisul grăbește ritmul 380
Poincaré sub presiune 388
CAPITOLUL 6. **Ultima șansă: Detensionare sau pericol, 1912–1914** .. 395
Limitele detensionării 395
„Acum ori niciodată" 409
Germanii în Bosfor 419
Scenariul de început în Balcani 437
Criză de masculinitate? 448
Cât de deschis a fost viitorul? 451

PARTEA A III-A

CRIZA

CAPITOLUL 7. **Crimă în Sarajevo** 459
Asasinarea 459
Vestea se răspândește 469
Începe ancheta 475
Reacțiile Serbiei 481
Ce trebuie făcut? 487

CAPITOLUL 8. **Cercul se lărgeşte** 501
Reacţii peste hotare 501
Contele Hoyos merge la Berlin 510
Drumul către ultimatumul austriac 523
Moartea ciudată a lui Nikolai Hartwig 532
CAPITOLUL 9. **Francezii în St.-Petersburg** 535
Contele de Robien schimbă trenurile 535
Domnul Poincaré pleacă în Rusia cu vaporul 541
Jocul de poker 546
CAPITOLUL 10. **Ultimatumul** 556
Cerinţele Austriei 556
Răspunsul Serbiei 564
Începe „războiul local" 577
CAPITOLUL 11. **Focuri de avertisment** 579
Domină fermitatea 579
„De data asta este război" 584
Motivele Rusiei 590
CAPITOLUL 12. **Ultimele zile** 598
O lumină ciudată cade pe harta Europei 598
Poincaré se întoarce la Paris 610
Rusia se mobilizează 619
Saltul în întuneric 630
„Trebuie să fie o neînţelegere" 644
Zbuciumul sufletesc al lui Paul Cambon 656
Marea Britanie intervine 660
Belgia 668
Bocanci 673

Concluzii 677
Note 687
Mulţumiri 803
Lista cu ilustraţii 807
Lista cu hărţi 809
Indice 810

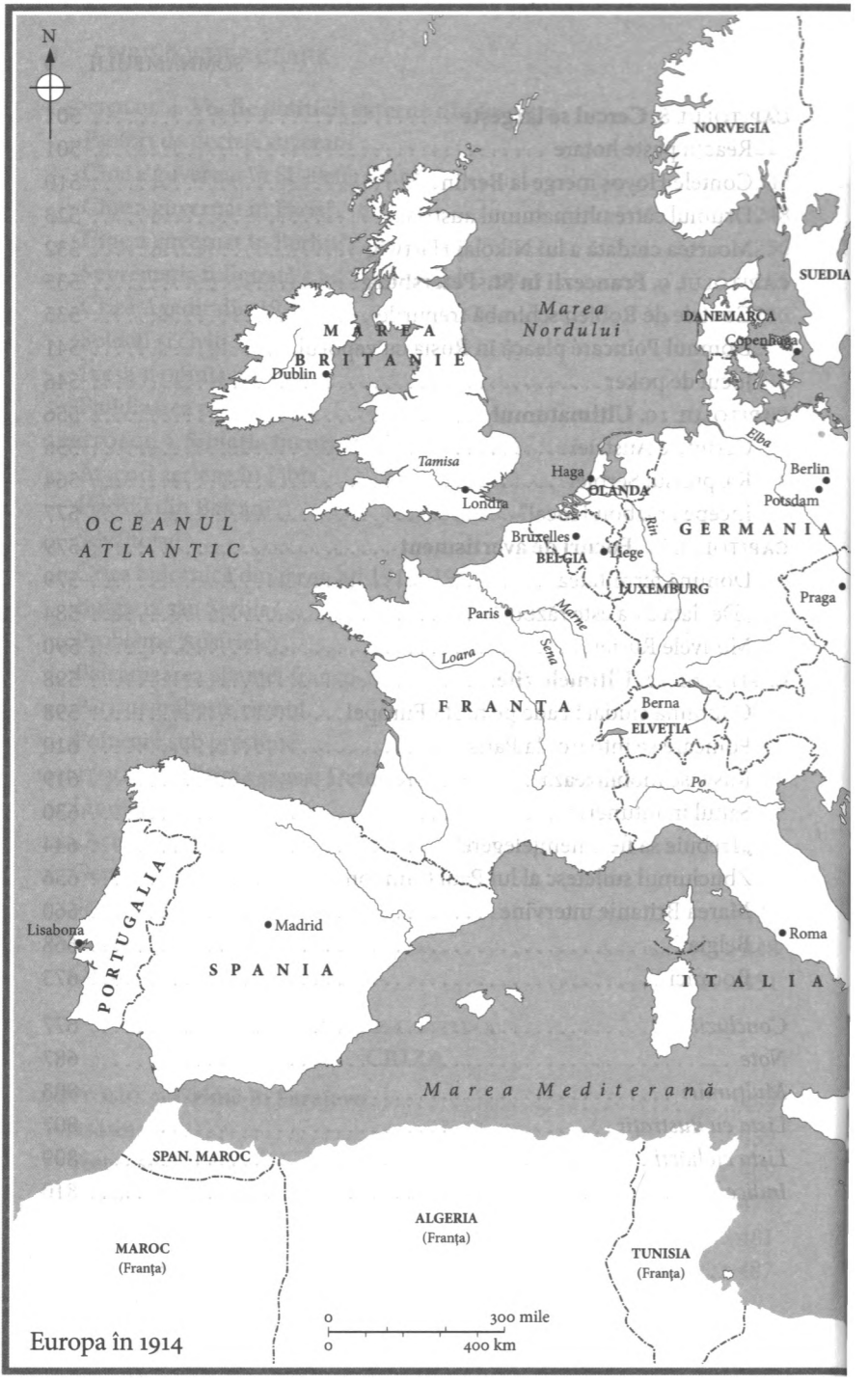

Europa în 1914

FINLANDA
St.-Petersburg
Stockholm
ESTONIA
LETONIA
COURLAND
Moscova
RUSIA
Marea Baltică
LITUANIA
PRUSIA ESTICĂ
Nieman
Tannenberg
RUSIA ALBĂ
Don
Posen
Varșovia
Harkov
Donet
Kiev
POLONIA
Nipru
Vistula
GALIȚIA
UCRAINA
AUSTRO-
Viena
Budapesta
Odessa
UNGARIA
Sevastopol
ROMÂNIA
Marea Neagră
București
BOSNIA
Belgrad
Sarajevo
HERȚEGOVINA
SERBIA
BULGARIA
MUNTENEGRU
Sofia
Constantinopol
IMPERIUL
ALBANIA
OTOMAN
GRECIA
Marea Egee
Atena
CIPRU
(Marea Britanie)
LIBIA
(Italia)
EGIPT
(Marea Britanie)

Introducere

Pe continentul european domnea pacea în dimineaţa zilei de duminică, 28 iunie 1914, când arhiducele Franz Ferdinand şi soţia lui, Sophie Chotek, au sosit în gara din Sarajevo. Treizeci şi şapte de zile mai târziu, intra în război. Conflictul care a debutat în vara respectivă a mobilizat şaizeci şi cinci de milioane de trupe şi şi-a adjudecat trei imperii, douăzeci de milioane de victime din rândul militarilor şi al civililor şi douăzeci şi unu de milioane de răniţi. Această catastrofă a dat naştere la toate ororile din Europa secolului al XX-lea; a fost, după cum spunea şi Fritz Stern: „Prima calamitate a secolului al XX-lea, calamitatea din care au izvorât toate celelalte calamităţi"[1]. Dezbaterile referitoare la motivul pentru care s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat au început înaintea primelor focuri de armă şi continuă încă. Au dat naştere la o nouă literatură istorică de o amploare, de un grad de rafinament şi de o intensitate morală fără precedent. Pentru teoreticienii în materie de relaţii internaţionale, evenimentele din 1914 reprezintă în continuare o criză politică prin excelenţă, suficient de complexă pentru a lăsa loc unui număr nelimitat de ipoteze.

Istoricul care caută să înţeleagă geneza Primului Război Mondial se confruntă cu mai multe probleme. Prima şi cea mai evidentă este un exces de surse. Fiecare dintre statele beligerante au editat documente diplomatice oficiale, cuprinzând mai multe volume, lucrări ample, rezultatul unei munci colective de arhivă. Oameni de stat, comandanţi militari, miniştri, înalţi funcţionari, aghiotanţi şi curteni au ţinut jurnale şi au scris memorii, care s-au întins pe zeci de mii de pagini. Există însă curenţi înşelători în acest ocean de surse. Majoritatea documentelor oficiale editate în perioada interbelică

afişează un ton conciliant. Volumul 57 al publicaţiei germane *Die Grosse Politik*, cuprinzând 15 889 de documente organizate pe trei sute de subiecte, nu a fost întocmit luând în considerare obiectivele pur scolastice; s-a sperat ca divulgarea consemnărilor antebelice să fie suficientă pentru a infirma consacrata disertaţie „de vină e războiul" din Tratatul de la Versailles[2]. Şi pentru guvernul francez, publicarea postbelică a documentelor a reprezentat o acţiune „cu un caracter esenţial politic", după cum mărturisea în mai 1934 ministrul de externe Jean Louis Barthou. Scopul său a fost de a „contrabalansa campania lansată de Germania ca urmare a Tratatului de la Versailles"[3]. După cum a subliniat în Viena în 1926 şi Ludwig Bittner, coeditor al colecţiei de opt volume *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, scopul a fost găsirea unei surse oficiale înainte ca vreun organism internaţional – Liga Naţiunilor, poate? – să oblige guvernul austriac să publice în circumstanţe mai puţin favorabile.[4] Publicaţiile sovietice timpurii au fost motivate în parte de dorinţa de a dovedi că războiul fusese iniţiat de ţarul autocrat şi de aliatul lui, burghezul Raymond Poincaré, în speranţa de a diminua pretenţiile francezilor de a rambursa împrumuturile antebelice.[5] Chiar şi în Marea Britanie, unde au fost publicate *British Documents on the Origins of the War* printre distinşii savanţi neinteresaţi, consemnările care au rezultat nu au fost private de omisiuni tendenţioase care au dus la zugrăvirea unei imagini oarecum neclare referitoare la poziţia Marii Britanii în evenimentele premergătoare izbucnirii războiului în 1914.[6] Pe scurt, marile ediţii de natură documentară din Europa, care au o valoare de necontestat pentru savanţi, au fost muniţie „într-un război mondial al documentelor", după cum observa istoricul militar german Bernhard Schwertfeger într-un studiu critic din 1929.[7]

Memoriile oamenilor de stat, ale comandanţilor şi ale altor factori-cheie de decizie, cu toate că sunt indispensabile oricui ar încerca să înţeleagă ce s-a întâmplat înainte de izbucnirea războiului, nu sunt mai puţin problematice. Unele sunt frustrant de rezervate când vine vorba despre chestiuni care stârnesc un viu interes. Pot fi date trei exemple: *Reflections on the World War*, publicată în 1919

de cancelarul german Theobald von Bethmann Hollweg, nu face nicio referire la acţiunile sale sau ale colegilor săi în timpul „Crizei din Iulie"; memoriile politice ale ministrului de externe rus, Serghei Sazonov, sunt vagi, pompoase, denaturează faptele pe ici, pe acolo şi nu oferă niciun indiciu cu privire la rolul jucat de acesta în evenimentele-cheie; memoriul preşedintelui francez Raymond Poincaré, care conţine zece volume şi care tratează anii petrecuţi la conducere, este mai degrabă propagandist decât revelator – există discrepanţe izbitoare între „amintirile" lui despre evenimentele din timpul crizei şi notiţele pe care le-a făcut în jurnalul său din acea vreme, jurnal rămas nepublicat.[8] Memoriile plăcute ale ministrului de externe britanic, Sir Edward Grey, sunt evazive când vine vorba despre angajamentele pe care el şi le-ar fi luat în faţa puterilor Antantei înainte de august 1914 şi despre rolul pe care l-au jucat acestea în modul cum a gestionat politicianul criza.[9]

Când istoricul american Bernadotte Everly Schmitt, de la Universitatea din Chicago, a călătorit în Europa la sfârşitul anului 1920, ducând cu el scrisori de recomandare pentru a-i intervieva pe foştii politicieni care jucaseră un rol în timpul evenimentelor, acesta a fost şocat de faptul că interlocutorii săi nu păreau deloc lipsiţi de încredere de sine. (Singura excepţie a fost Grey, care „a remarcat în mod spontan" că făcuse o eroare tactică atunci când încercase să negocieze cu Viena prin intermediul Berlinului în timpul Crizei din Iulie, însă decizia greşită la care se făcea aluzie avea o importanţă secundară, iar comentariul reflecta mai degrabă o autodepreciere în stil specific englezesc decât asumarea autentică a responsabilităţii.)[10] Existau probleme şi cu memoria. Schmitt a reuşit să dea de urma lui Peter Bark, fostul ministru rus al finanţelor, care acum era bancher în Londra. În 1914, el luase parte la întâlniri în timpul cărora se luaseră decizii de o importanţă colosală. Cu toate astea, când Schmitt s-a întâlnit cu el, Bark a susţinut că „avea prea puţine amintiri legate de evenimentele din acea perioadă"[11]. Din fericire, notiţele pe care fostul ministru le-a făcut la vremea respectivă dezvăluie mai multe informaţii. Când cercetătorul Luciano Magrini a călătorit în Belgrad

în toamna anului 1937 ca să îi intervieveze pe supraviețuitorii care au avut o legătură cu conspirația din Sarajevo, el a descoperit că unii dintre ei confirmau chestiuni despre care nu știau nimic, în timp ce alții „făceau pe neștiutorii și ofereau mărturii false despre ceea ce știau" sau „își înfloreau declarațiile fiind mai interesați să se justifice"[12].

Mai mult, există lacune în informațiile pe care le deținem. Multe replici importante dintre actorii-cheie s-au transmis pe cale orală și nu există înregistrări – acestea pot fi refăcute doar cu ajutorul probelor indirecte sau a mărturiilor ulterioare. Organizațiile sârbe care au avut legătură cu asasinatul din Sarajevo erau extrem de prevăzătoare și nu au lăsat în urma lor nicio dovadă scrisă. Dragutin Dimitrijević, șeful serviciului militar de informații al Serbiei, un personaj-cheie în complotul de asasinare a arhiducelui Franz Ferdinand în Sarajevo, obișnuia să își distrugă documentele. Și mai neobișnuit, la fel proceda și dușmanului lui, Nikola Pašić, prim-ministrul sârb. Rămân multe semne de întrebare cu privire la conținutul exact al discuțiilor preliminare dintre Viena și Berlin despre cum ar fi trebui să se procedeze în legătură cu asasinatele din Sarajevo. Minutele întâlnirilor la nivel înalt care au avut loc între liderii politici francezi și ruși la St.-Petersburg între 20-23 iunie, documente de o importanță crucială în înțelegerea ultimei faze a crizei, nu au fost găsite niciodată (protocoalele rusești au fost, probabil, pur și simplu, rătăcite; echipa franceză în sarcina căreia a căzut editarea *Documents Diplomatiques Français* nu a mai oferit o versiune în limba franceză). Bolșevicii au publicat numeroase documente diplomatice importante în efortul de a discredita mașinațiunile imperialiste ale marilor puteri, însă aceste publicații apăreau la intervale neregulate și fără o ordine anume și se concentrau, de obicei, pe probleme specifice, cum ar fi interesul rușilor asupra strâmtorii Bosfor. Unele documente (numărul exact rămâne în continuare necunoscut) s-au pierdut în timpul haosului creat de Războiul Civil, iar Uniunea Sovietică nu a mai editat în mod sistematic compilații pentru a rivaliza edițiile-sursă britanice, franceze, germane și austriece.[13] Chiar și în prezent, consemnările publicate de către ruși sunt departe de a fi complete.

Structura extrem de complexă a acestei crize reprezintă o altă caracteristică distinctivă. Criza rachetelor din Cuba a fost suficient de complexă, cu toate astea însă a avut doar doi protagoniști principali (Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică), plus un număr de locțiitori și jucători secundari. Pe de altă parte, povestea izbucnirii acestui război trebuie înțeleasă prin prisma interacțiunilor multilaterale a cinci jucători autonomi cu o importanță egală – Germania, Austro-Ungaria, Franța, Rusia și Marea Britanie – șase, dacă luăm în calcul și Italia, plus numeroși suverani semnificativi din punct de vedere strategic și la fel de autonomi, cum ar fi Imperiul Otoman și statele din Peninsula Balcanică, o regiune caracterizată de puternice tensiuni politice și instabilitate în anii premergători izbucnirii conflagrației.

O altă particularitate a luat naștere din faptul că procesele de elaborare a politicilor statelor implicate în criză erau deseori departe de a fi transparente. Ne putem gândi la iulie 1914 ca la o criză „internațională", un termen care sugerează o serie de state-națiune, dispuse ca niște entități compacte, autonome și discrete, asemenea bilelor pe o masă de biliard. Însă structurile suverane care au generat politica în timpul crizei nu au fost deloc unite. A existat o oarecare incertitudine (și mai există încă printre istorici) referitoare la locul unde se afla puterea generatoare de politică în cadrul diverselor puteri executive, iar „politicile" – sau, cel puțin, politica – care atrăgeau inițiative de tot felul – nu veneau neapărat din interiorul sistemului; puteau emana din locații situate la periferia corpului diplomatic, pornind de la comandanți militari, de la funcționari ai ministerelor, chiar și de la ambasadori, care erau deseori „decidenți politici" cu drepturi depline.

Sursele care au supraviețuit oferă, astfel, un amalgam de promisiuni, amenințări, planuri și pronosticuri – în schimb, acest aspect ne explică de ce izbucnirea acestui război a fost supusă unei varietăți atât de uluitoare de interpretări. Nu există, practic, punct de vedere care să nu își găsească originea în această selecție de surse puse la dispoziție. Acest aspect explică de ce literatura „originilor Primului Război Mondial" este atât de vastă, încât nici măcar un istoric (nici

măcar unul care ar stăpâni cu lejeritate mai multe limbi) nu ar reuși să o citească într-o viață – în urmă cu douăzeci de ani, o prezentare generală a literaturii curente însuma 25 000 de cărți și de articole.[14]

Unele relatări s-au concentrat asupra culpabilității unui singur stat „putred" (Germania a fost cea mai vizată, însă niciuna dintre marile puteri nu a scăpat de asumarea acestei responsabilități uriașe); altele au împărțit vina sau au căutat erori în „sistem". Lucrurile au fost întotdeauna suficient de complexe încât să întrețină discuțiile aprinse. În jurul dezbaterilor istoricilor, care au avut tendința de a reveni la problema culpabilității sau a relației dintre agenția individuală și constrângerea structurală, se întinde un vast peisaj al comentariilor privind relațiile internaționale, în care categorii precum descurajarea, detensionarea și inadvertența, sau mecanisme universalizate precum echilibrul, negocierea și mișcarea de masă se află în centrul atenției. Deși dezbaterile pe acest subiect se poartă de aproape un secol, nu există niciun motiv ca să credem că au urmat cursul firesc.[15]

Însă, dacă dezbaterea este veche, subiectul este încă actual – de fapt, este mai actual și mai relevant acum decât a fost în urmă cu douăzeci sau treizeci de ani. Schimbările din lume au modificat și percepția pe care o avem asupra evenimentelor din 1914. În anii 1960–1980, evenimentele din 1914 au reprezentat o perioadă oarecum fermecată în conștiința populară. Era ușor să îți imaginezi dezastrul din „ultima vară" a Europei ca pe o dramă în costume de epocă. Ritualurile decadente și uniformele țipătoare, „ornamentalismul" unei lumi organizate în general în jurul monarhiei ereditare au avut un efect de distanțare în amintirea zilelor noastre. Par să semnaleze faptul că protagoniștii au fost oameni dintr-o altă lume, acum dispărută. Prezumția tacită era aceea că dacă actorii purtau la pălării pene verzi de struț, semn al prostului gust, atunci și gândurile și motivațiile lor erau, probabil, la fel.[16]

Și, cu toate astea, ceea ce îl uimește pe cititorul secolului al XXI-lea care urmărește desfășurarea crizei din vara lui 1914 este modernitatea în stare brută. A început cu un grup de atentatori sinucigași cu bombe și o cavalcadă de automobile. În spatele ultrajului din Sarajevo

se afla o organizaţie teroristă declarată care avea cultul sacrificiului, al morţii şi al răzbunării; însă această organizaţie teroristă era extrateritorială, neavând o poziţie geografică sau politică clară; era împărţită în celule dincolo de graniţele politice, era inexplicabilă, legăturile sale cu guvernele suverane erau indirecte, ascunse şi în mod cert foarte greu de sesizat din afara organizaţiei.

Şi, într-adevăr, am putea spune acum că iulie 1914 este mai puţin îndepărtat de noi – mai puţin inteligibil – decât a fost în 1980. De la încheierea Războiului Rece, sistemul unei stabilităţi mondiale bipolare a lăsat loc unor forţe mai complexe şi mai imprevizibile, inclusiv imperii aflate în declin şi puteri aflate în plină expansiune – o situaţie care duce la o comparaţie cu Europa anului 1914. Aceste schimbări ale perspectivei ne fac să regândim povestea izbucnirii războiului în Europa în 1914. Acceptarea acestei provocări nu înseamnă adoptarea unui prezentism vulgar care rescrie trecutul pentru a întâmpina nevoile prezentului, ci mai degrabă recunoaşterea acelor caracteristici ale trecutului cu ajutorul cărora să ne facem o idee mai clară din poziţia avantajoasă în care ne aflăm.

Printre acestea se numără şi contextul balcanic de la debutul războiului. Serbia era unul dintre punctele moarte din istoriografia Crizei din Iulie. Asasinatul din Sarajevo a fost tratat în multe privinţe doar ca un simplu pretext, o întâmplare care a avut un impact mic asupra forţelor reale ale căror interacţiune au adus războiul. Într-o relatare recentă excelentă referitoare la izbucnirea războiului în 1914, autorii declară că „asasinatele [din Sarajevo] în sine nu au provocat nimic. Modul în care a fost folosit acest incident a adus războiul asupra naţiunilor“[17]. Marginalizarea sârbilor şi, prin aceasta, a unei mari părţi a poveştii din Balcani a început chiar în timpul Crizei din Iulie, care a venit ca o replică la crimele din Sarajevo, şi care mai târziu a schimbat macazul, intrând într-o etapă geopolitică în care Serbia şi acţiunile ei au ocupat un loc secund.

Şi simţul nostru moral s-a schimbat. Faptul că Iugoslavia dominată de sârbi a ieşit din război ca unul dintre statele victorioase părea să justifice implicit fapta bărbatului care a apăsat pe trăgaci în

28 iunie – cu siguranţă acesta a fost punctul de vedere al autorităţilor iugoslave, care au marcat locul faptei cu urme din bronz şi o plăcuţă care comemora „primii paşi într-o Iugoslavie liberă" ai asasinului. Într-o epocă în care ideea naţională era încă proaspătă şi plină de promisiuni, exista o simpatie intuitivă faţă de naţionalismul slav şi o simpatie redusă faţă de bunăstarea greoaie şi multinaţională a Imperiului Habsburgic. Războaiele iugoslave din 1990 ne-au reamintit de letalitatea naţionalismului balcanic. De la Srebrenica şi asediul oraşului Sarajevo, a devenit din ce în ce mai greu să privim Serbia ca fiind doar un obiect sau o victimă a politicii marilor puteri şi ne-a fost mai uşor să ne imaginăm naţionalismul sârb ca o forţă istorică în sine. Din perspectiva Uniunii Europene de azi, suntem mai înclinaţi să privim totul cu o mai mare înţelegere – sau, cel puţin, nu cu atâta dispreţ – decât am făcut-o faţă de amalgamul imperial habsburg dispărut, Austro-Ungaria.

În sfârşit, este poate mai puţin evident acum că ar trebui să nu mai considerăm cele două asasinate din Sarajevo ca un simplu incident nefericit incapabil de a avea o pondere reală. Atacul asupra World Trade Center din septembrie 2001 a subliniat modul în care un singur eveniment simbolic – indiferent cât de adânc învăluit ar fi în procesele istorice mai ample – poate schimba irevocabil politica, făcând ca vechile păreri să pară depăşite şi conferindu-le celor noi o importanţă neaşteptată. Aşezând Sarajevo şi Balcanii înapoi în centrul poveştii nu înseamnă a-i demoniza pe sârbi sau pe conducătorii acestora, nici nu ne scuteşte de obligaţia de a înţelege ce forţe s-au aflat în interiorul acestor politicieni, oficiali şi activişti sârbi ale căror decizii şi comportament au determinat consecinţele actelor din Sarajevo.

Această carte se străduieşte, astfel, să înţeleagă Criza din Iulie din 1914 ca pe un eveniment modern, cel mai complex din vremurile moderne, poate din toate timpurile. Se va concentra mai puţin asupra motivului pentru care a izbucnit războiul şi mai mult asupra împrejurărilor care l-au declanşat. Întrebările de genul „De ce?" şi „Cum?" sunt inseparabile, dar ne conduc în direcţii diferite. Întrebarea „Cum?" ne obligă să privim cu atenţie o serie de interacţiuni care duc

spre anumite consecinţe. Prin contrast, întrebarea „De ce?" ne determină să cercetăm cauze îndepărtate şi absolute: imperialism, naţionalism, armamente, alianţe, finanţe înalte, idei referitoare la onoarea naţională, mecanismele mobilizării. Abordarea „De ce?" aduce o oarecare claritate analitică, dar are şi un efect de denaturare, deoarece creează iluzia unei presiuni constante şi cauzale; factorii se tot adună şi forţează evenimentele; actorii politici devin doar nişte executori ai forţelor demult stabilite, pe care nu le pot controla.

Povestea din această carte este, prin contrast, plină cu factori. Decidenţii-cheie – regii, împăraţii, miniştri de externe, ambasadorii, comandanţii militari şi o mulţime de alţi oficiali mai puţin importanţi – s-au îndreptat către pericol cu paşi atenţi şi calculaţi. Izbucnirea războiului a reprezentat punctul culminant a unei serii de decizii luate de jucătorii politici cu obiective conştiente, posesorii unui nivel de autoevaluare, care au identificat o serie de opţiuni şi au luat cele mai bune hotărâri în baza celor mai pertinente informaţii de care au dispus în acel moment. Naţionalismul, armamentele, alianţele şi finanţele au făcut parte din poveste, dar li se poate atribui o pondere reală şi explicativă doar în măsura în care au modelat deciziile ce – combinate – au dus la izbucnirea războiului.

Un istoric bulgar care a vorbit despre Războaiele Balcanice a remarcat de curând că „odată ce ne punem întrebarea «De ce?», în centrul atenţiei apare vina"[18]. Întrebările referitoare la vina şi responsabilitatea în ceea ce priveşte izbucnirea războiului şi-au găsit locul în această poveste încă dinaintea izbucnirii războiului. În toate documentele-sursă putem găsi atribuiri ale vinii (a fost o lume în care intenţiile agresive au fost întotdeauna atribuite adversarului, iar cele defensive, sie însuşi), iar hotărârea inclusă în Art. 231 al Tratatului de la Versailles a asigurat perpetuarea ideii de „vină de război". Şi în acest caz, întrebarea „Cum?" sugerează o abordare alternativă: o călătorie în acea perioadă care să nu fie rezultatul unei nevoi de a aduce acuze unui anume stat sau individ, ci care să aibă ca scop identificarea deciziilor ce au dus la declanşarea războiului şi înţelegerea raţionamentului şi a trăirilor aflate în spatele acestora. Acest lucru nu

înseamnă excluderea completă din discuție a responsabilității – scopul este mai degrabă acela de a lăsa răspunsurile la întrebarea „De ce?" să rezulte din răspunsurile la întrebare „Cum?". În această carte se vorbește despre cum a izbucnit războiul în Europa. Conflictul este urmărit într-o poveste cu mai multe straturi, care includ centrele-cheie de decizie din Viena, Berlin, St.-Petersburg, Paris, Londra și Belgrad, cu mici escale în Roma, Constantinopol și Sofia. Am structurat cartea în trei părți. Prima parte se concentrează asupra celor doi principali protagoniști, Serbia și Imperiul Austro-Ungar, a căror învrăjbire a declanșat conflictul, și urmărește interacțiunea lor până în ajunul asasinatelor din Sarajevo. Partea a doua vine cu o abordare narativă care include adresarea a patru întrebări corespunzătoare a tot atâtea capitole: Cum a avut loc polarizarea Europei în grupuri de alianță? Cum au generat guvernele statelor europene politica externă? Cum au ajuns Balcanii – o regiune periferică, îndepărtată de marile puteri ale Europei – să se transforme în scena unei crize de o asemenea amploare? Cum a reușit un sistem internațional care părea să intre într-o perioadă de destindere să genereze un război general? Cea de-a treia parte debutează cu asasinatele din Sarajevo și oferă o expunere a Crizei din Iulie, analizând interacțiunile dintre centrele-cheie de decizie și scoțând la lumina zilei calculele, neînțelegerile și deciziile care au purtat criza de la o fază la următoarea.

Argumentul principal al acestei cărți este acela că evenimentele din iulie 1914 au logică doar dacă dezvăluim faptele care se află în spatele decidenților-cheie și dacă subliniem perspectiva lor asupra evenimentelor. Pentru asta, trebuie să facem mai mult decât să revizuim, pur și simplu, seria de „crize" internaționale premergătoare izbucnirii războiului – trebuie să înțelegem cum au fost trăite evenimentele respective și cum s-au intercalat în poveștile care au format percepțiile și au motivat comportamentele. De ce s-au comportat și au privit lucrurile astfel cei ale căror decizii au făcut ca Europa să intre în război? Ce legătură există între sentimentul de teamă și de presimțire pe care îl regăsim în atâtea surse cu aroganța și trufia pe care o întâlnim – deseori la aceiași indivizi? De ce astfel de

caracteristici exotice premergătoare războiului, cum ar fi „chestiunea albaneză" şi „împrumutul bulgar", au o asemenea importanţă şi cum au fost ele percepute de puterile politice? Atunci când au discutat despre situaţia internaţională sau despre pericolele externe, decidenţii au perceput oare realitatea, sau şi-au proiectat propriile temeri şi dorinţe asupra adversarilor, sau amândouă? Scopul a fost acela de a reconstitui cât mai clar „poziţiile de decizie" extrem de dinamice ocupate de jucătorii-cheie înainte şi în timpul verii anului 1914.

Una dintre scrierile recente, şi cea mai interesantă, care a tratat acest război, susţine că, departe de a fi inevitabil, conflictul a fost, de fapt, „improbabil" – cel puţin până în momentul în care a izbucnit. De aici rezultă faptul că războiul nu a fost consecinţa unei deteriorări pe termen lung, ci a unor şocuri suferite de sistemul internaţional. Fie că acceptăm sau nu acest punct de vedere, el are meritul de a conferi poveştii un element-surpriză. Cu siguranţă este adevărat că, deşi unele evenimente pe care le analizez în această carte par să arate toate în direcţia a ceea ce s-a întâmplat, de fapt, în 1914, există alţi vectori de schimbare premergători războiului care sugerează consecinţe diferite, nematerializate încă. Ţinând cont de acestea, cartea descrie felul în care au fost puse cap la cap frânturi ale cauzalităţii, care, formând un tot, au facilitat izbucnirea războiului, fără a determina rezultatul. Am încercat să iau în calcul faptul că oamenii, evenimentele şi forţele descrise în această carte au purtat în interior sămânţa unui alt viitor, poate mai puţin nefericit.

PARTEA I

DRUMURI CĂTRE SARAJEVO

CAPITOLUL 1

Fantomele sârbești

CRIMA DIN BELGRAD

La scurt timp după ora două, în dimineața zilei de 11 iunie 1903, douăzeci și opt de ofițeri ai armatei sârbe s-au apropiat de poarta principală a palatului regal din Belgrad.[1] După un schimb de focuri, santinelele care făceau de gardă în fața clădirii au fost arestate și dezarmate. După ce au confiscat cheile de la căpitan, conspiratorii au năvălit în vestibul și au luat-o înspre dormitorul regal, urcând în grabă scările și traversând coridoarele. Găsind apartamentul regelui baricadat de două uși grele din stejar, conspiratorii le-au aruncat în aer cu ajutorul dinamitei. Suflul a fost atât de puternic, încât ușile au fost smulse din țâțâni și aruncate în anticameră, ucigându-l pe adjutantul regal care se afla înăuntru. Explozia a topit, de asemenea, siguranțele electrice, cufundând castelul în întuneric. Nestingheriți, intrușii au găsit niște lumânări într-o cameră alăturată și au pătruns în apartamentul regal. Când au ajuns în dormitor, regele Alexander și regina Draga dispăruseră deja. Însă romanul în franceză al reginei se afla pe noptieră, deschis, cu paginile în jos. Cineva a atins așternuturile și a descoperit că erau calde încă – din câte se părea, aceștia fugiseră de curând. Părăsind dormitorul pustiu, intrușii au cercetat palatul cu lumânările în mână și revolverele scoase.

În timp ce ofițerii intrau în fiecare cameră, trăgând focuri de armă la întâmplare în mobilier și în alte potențiale ascunzișuri, regele și regina erau ascunși într-o anexă strâmtă aflată în apropierea dormitorului, unde camerista reginei îi călca și îi cârpea de obicei hainele.

Căutările au continuat preț de aproape două ceasuri. Regele a profitat de acest răgaz ca să se îmbrace repede într-o pereche de pantaloni și o cămașă roșie din mătase; nu își dorea deloc ca inamicii lui să îl găsească dezbrăcat. Regina a reușit să își tragă pe ea un jupon, un corset alb din mătase și un dres galben.

Alte persoane au fost căutate în tot Belgradul și ucise: cei doi frați ai reginei, suspectați că ar fi râvnit la tronul Serbiei, au fost obligați să plece din casa surorii lor din Belgrad și „au fost duși într-o garnizoană din apropierea palatului regal, unde au fost insultați și înjunghiați cu sălbăticie"[2]. Asasinii au năvălit, de asemenea, și în apartamentul prim-ministrului Dimitrije Cincar-Marković și în cel al ministrului de război Milovan Pavlović. Amândoi au fost omorâți; douăzeci și cinci de gloanțe au fost trase în Pavlović, care se ascunsese într-un cufăr din lemn. Ministrul de interne, Belimir Theodorović, a fost la rândul lui împușcat și considerat mort, însă acesta și-a revenit mai târziu din starea gravă; alți miniștri au fost încarcerați.

La palat, prim-adjutantul regelui, Lazar Petrović, care fusese dezarmat și prins după un schimb de focuri, a fost condus de-a lungul coridoarelor întunecate de către asasini și obligat să îl strige pe rege la fiecare ușă. Revenind în dormitorul regal pentru o a doua percheziție, conspiratorii au descoperit, în cele din urmă, o intrare secretă în spatele draperiilor. Când agresorii au propus să spargă peretele cu toporul, Petrović și-a dat seama că jocurile erau făcute și a fost de acord să îl roage pe rege să iasă din ascunzătoare. Regele a întrebat din spatele lambriului cine îl chema, iar adjutantul i-a răspuns: „Sunt eu, Laza, deschideți ușa pentru ofițerii dumneavoastră!" Regele a răspuns: „Pot avea încredere în jurământul ofițerilor mei?" Conspiratorii au răspuns afirmativ. Conform unei relatări, regele, îmbrăcat caraghios în cămașa lui roșie din mătase și cu ochelarii pe nas, și-a făcut apariția, ținându-și brațul protector în jurul reginei. Cei doi au fost împușcați de la mică distanță. Petrović, care și-a scos revolverul ascuns într-o încercare disperată de a-și apăra stăpânul (așa se susținuse mai târziu), a fost și el ucis. A urmat un val de violență nejustificată. Trupurile neînsuflețite au fost împunse cu săbiile,

sfâşiate cu baioneta, parţial eviscerate şi lovite cu toporul până când au ajuns de nerecunoscut, conform mărturiilor ulterioare ale bărbierului italian traumatizat al regelui, care primise ordin să le adune şi să le îmbrace pentru înmormântare. Trupul reginei a fost ridicat peste grilajul ferestrei din dormitor şi aruncat, practic, gol şi plin de sânge, în grădină. Se spune că atunci când asasinii au încercat să procedeze la fel cu Alexander, acesta îşi încleştase o clipă degetele în jurul grilajului. Un ofiţer i le-a retezat cu un paloş, iar trupul s-a prăbuşit în gol, urmat de degetele retezate. Până când asasinii s-au strâns în grădină ca să fumeze şi să evalueze rezultatele faptelor lor, începuse deja să plouă.[3]

Evenimentele din 11 iunie 1903 au marcat un nou început în istoria politică a Serbiei. Dinastia Obrenović, care domnise de-a lungul existenţei scurte a Serbiei ca stat independent modern, nu mai exista. La câteva ore de la asasinat, conspiratorii au anunţat îndepărtarea Dinastiei Obrenović şi succesiunea la tron a lui Petar Karadjordjević, un exilat aflat în acel moment în Elveţia.

Petar I Karadjordjević

De ce a existat o atitudine atât de brutală față de Dinastia Obrenović? Monarhia nu avusese niciodată o existență instituțională stabilă în Serbia. Esența problemei se afla parțial în coexistența familiilor dinastice rivale. Două clanuri importante, Obrenović și Karadjordjević, s-au luptat să elibereze Serbia de sub asuprirea otomană. Fostul ciurdar oacheș „George cel Negru" (în sârbă: „Kara Djordje") Petrović, fondatorul dinastiei Karadjordjević, a condus o răscoală în 1804 prin care a reușit după mulți ani să îi izgonească pe otomani din Serbia, a căutat exilul în Austria în 1813 când otomanii au pornit contraatacul. Doi ani mai târziu, a izbucnit o a doua răscoală sub conducerea lui Miloš Obrenović, un operator politic subtil care a reușit să negocieze recunoașterea Principatului Serbiei de către autoritățile otomane. Când a revenit în Serbia din exil, Karadjordjević a fost asasinat la ordinele lui Obrenović cu complicitatea otomanilor. Descotorosindu-se astfel de principalul său rival politic, Obrenović a primit titlul de Prinț al Serbiei. Membrii clanului Obrenović au conduse Serbia în cea mai mare parte a existenței sale ca principat, în cadrul Imperiului Otoman (1817–1878).

Asocierea dinastiilor rivale, o regiune expusă între Imperiile Otoman și Austriac și o cultură politică având la bază un pronunțat caracter imoral, dominată de micii proprietari din regiunile rurale, sunt factorii care au făcut ca monarhia să rămână o instituție criticată. Este uluitor cât de puțini regenți sârbi din secolul al XIX-lea au murit pe tron din cauze naturale. Fondatorul principatului, prințul Miloš Obrenović, a fost un autocrat nemilos a cărui domnie a fost deseori marcată de rebeliuni. În vara anului 1839, Miloš a abdicat în favoarea fiului său mai mare, Milan, care era atât de bolnav din cauza pojarului, încât nici nu a conștientizat că a primit acest titlu când a murit treisprezece zile mai târziu. Domnia fiului mai mic, Mihailo, a fost curmată prematur când acesta a fost detronat în timpul rebeliunii din 1842, făcând astfel loc înscăunării unui Karadjordjević – nimeni altul decât Alexandar, fiul lui „George cel Negru." Însă în 1858, acesta a fost la rândul lui forțat să abdice, doar pentru a fi urmat din nou de Mihailo, care a revenit pe tron în 1860. Prințul nu s-a bucurat de o

mai mare popularitate nici în timpul celei de-a doua domnii ale sale; opt ani mai târziu, el a fost asasinat, împreună cu o verişoară, într-un complot care este posibil să fi fost susţinut de clanul Karadjordjević.

Domnia lungă a succesorului lui Mihailo, prinţul Milan Obrenović (1868–1889), a oferit o oarecare stabilitate politică. În 1882, la patru ani după ce Congresul de la Berlin a acordat Serbiei statutul de stat independent, Milan l-a proclamat regat, iar el s-a autoproclamat rege. Însă tulburările politice nu au dispărut constituind în continuare o problemă. În 1883, eforturile guvernului de a retrage armele de foc milităţiei ţărăneşti din nord-estul Serbiei au dus la izbucnirea unei răscoale provinciale de amploare, răscoala din Timoc. Milan a răspuns prin represalii brutale împotriva rebelilor şi printr-o vânătoare a figurilor politice importante din Belgrad, suspectate că ar fi instigat la revoltă.

Cultura politică sârbă s-a transformat la începutul lui 1880 odată cu apariţia partidelor politice care au adoptat un stil modern, folosind ziare, întruniri preelectorale, proclamaţii, strategii de campanie şi comitete locale. La această nouă forţă formidabilă apărută în viaţa publică, regele a răspuns cu măsuri autocratice. Când alegerile din 1883 au dus la o majoritate ostilă în parlamentul sârbesc (cunoscut ca Skupština), el a refuzat să numească un guvern alcătuit din membri ai Partidului Radical predominant şi a decis, în schimb, să alcătuiască un cabinet de birocraţi. Skupština a fost deschis prin decret şi dizolvat tot prin decret, zece minute mai târziu. Războiul dezastruos împotriva Bulgariei din 1885 – rezultatul unor decizii luate de Casa Regală fără consultarea miniştrilor şi a parlamentului – şi divorţul scandalos de soţia sa, regina Natalia, au subminat şi mai mult poziţia monarhului. Când Milan a abdicat în 1889 (în speranţa, printre altele, de a se căsători cu soţia frumoasă a secretarului său personal), plecarea lui era de mult aşteptată.

Regenţa instituită să se ocupe de afacerile statului sârb în timpul în care fiul lui Milan, prinţul Alexander, era minor a durat patru ani. În 1893, la vârsta de doar şaisprezece ani, Alexander a implicat regenţa într-o lovitură de stat bizară: miniştrii cabinetului au fost

invitați la cină și au fost informați oficial în timpul unui toast că erau cu toții arestați; tânărul rege a anunțat că intenționează să își aroge „puterea regală deplină"; clădirile ministerelor importante și serviciul de telegrafie fuseseră deja ocupate de armată.[4] Cetățenii Belgradului s-au trezit în dimineața următoare într-un oraș împânzit de afișe care decretau că Alexander pusese mâna pe putere.

În realitate, fostul rege Milan dirija evenimentele din culise. Milan a fost cel care a instaurat regența și tot a pus la cale lovitura de stat în numele fiului său. Într-o manevră familială grotescă pentru care nu există echivalent în Europa contemporană, părintele abdicat i-a servit drept consilier fiului său, regele. Între anii 1897–1900, acest aranjament a fost cunoscut sub denumirea de „duarhia Milan–Alexander." „Regele-tată Milan" a fost numit comandant suprem al armatei Serbiei, fiind primul civil din istorie care a exercitat această funcție.

În timpul domniei lui Alexander, istoria Dinastiei Obrenović a intrat în ultima sa fază. Sprijinit din umbră de tatăl său, regele a irosit repede speranța și bunăvoința care însoțesc deseori înființarea unui nou regim. El a ignorat dispozițiile relativ liberale din Constituția Serbiei, impunând în schimb o regulă cu caracter neoabsolutist: buletinele de vot secrete au fost eliminate, libertatea presei a fost cenzurată, iar ziarele au fost închise. Când conducătorii Partidului Radical au protestat, aceștia au fost excluși de la exercitarea atribuțiilor executive. Alexander a abolit, a impus și a suspendat constituții în maniera unui dictator. Nu a avut niciun respect pentru lege, ba chiar a complotat împotriva politicienilor. Spectacolul oferit de rege și de regele-tată care au manevrat pârghiile statului în tandem – ca să nu mai vorbim de regina-mamă Natalia, care a rămas o figură importantă din umbră, în ciuda divorțului ei de Milan – a avut un impact devastator asupra poziției dinastiei.

Hotărârea lui Alexander de a o lua în căsătorie pe văduva unui inginer mediocru care nu se bucura de o prea bună reputație nu a ajutat deloc la calmarea situației. Pe Draga Mašin a cunoscut-o în 1897, când aceasta era domnișoara de onoare a mamei lui. Draga

era cu zece ani mai mare decât regele, nu era agreată de societatea din Belgrad, era considerată frigidă şi era faimoasă pentru multiplele sale legături amoroase. În timpul unei întruniri aprinse a Consiliului de Coroană, când miniştrii au încercat în zadar să îl convingă pe rege să nu se căsătorească, ministrul de interne, Djordje Genčić, a adus un argument puternic: „Sire, nu vă puteţi căsători cu ea. A fost amanta tuturor – chiar şi a mea". Răsplata pe care ministrul a primit-o pentru candoarea sa a fost o palmă zdravănă peste obraz – ulterior, Genčić s-a alăturat conspiratorilor împotriva regelui.[5] Au existat întâlniri similare şi cu alţi înalţi oficiali.[6] În cadrul unei alte întruniri agitate a cabinetului, prim-ministrul în exerciţiu a propus ca regele să fie închis în palat sau îndepărtat din ţară cu forţa pentru a se împiedica pecetluirea uniunii.[7] Atât de înverşunate au fost clasele politice împotriva reginei Draga, încât regelui i-a fost imposibil un timp să aleagă candidaţi potriviţi pentru posturile înalte; vestea logodnei sale cu Draga a fost suficientă pentru a-i determina pe toţi membrii cabinetului să demisioneze, regele fiind obligat să se mulţumească numai cu un „alai de nuntă" eclectic, format din persoane aproape necunoscute.

Acest mariaj controversat a dus la o relaţie tensionată între rege şi tatăl său. Milan a fost atât de scandalizat de perspectiva ca Draga să îi devină noră, încât a demisionat din funcţia de comandant-şef al armatei. Într-o scrisoare adresată fiului său în iunie 1900, el a declarat că Alexandar „împingea Serbia în prăpastie" şi a încheiat cu un avertisment sincer: „Voi fi primul care voi aplauda acel guvern care te va goni din ţară după o asemenea nebunie din partea ta".[8] Alexander a mers în continuare cu planul său (s-a căsătorit cu Draga în 23 iunie 1900, la Belgrad) şi a profitat de demisia tatălui său pentru a-şi impune autoritatea asupra ofiţerilor. Prietenii lui Milan (şi duşmanii Dragei) au fost excluşi din funcţiile de ofiţeri militari şi din funcţiile administrative; regele-tată a fost ţinut constant sub supraveghere, apoi încurajat să părăsească Serbia, iar mai târziu, împiedicat să se întoarcă. A fost o mare uşurare pentru cuplul regal când Milan, care se stabilise în Austria, a murit în ianuarie 1901.

Regele Alexandru şi regina Draga cca 1900

A existat un moment scurt de creştere a popularităţii monarhului la sfârşitul anului 1900, când anunţul făcut de la palat că regina aştepta un copil a stârnit un val de simpatie din partea poporului. Însă indignarea a fost la fel de intensă în aprilie 1901, când s-a aflat că sarcina Dragei fusese o păcăleală pentru a îmbuna opinia publică (în capitală au apărut zvonuri despre un plan care a fost dejucat şi care urmărea să aducă pe tronul Serbiei un „copil ipotetic"). Ignorând toate aceste semne prevestitoare, Alexander a început să dezvolte un cult pentru soţia sa, sărbătorindu-i ziua de naştere prin manifestări publice fastuoase şi numind regimente, şcoli şi chiar sate după ea. În tot acest timp, devenea din ce în ce mai îndrăzneţ în manipularea legii fundamentale a statului. În martie 1903, regele a suspendat Constituţia Serbiei în toiul nopţii, a modificat Codul de legi, iar apoi a reinstituit-o patruzeci şi cinci de minute mai târziu.

Până în primăvara anului 1903, Alexander și Draga reușiseră să întoarcă împotriva lor majoritatea societății din Serbia. Partidul Radical, care câștigase majoritatea locurilor din Skupština în urma alegerilor din iulie 1901, detesta manipulările autocratice ale regelui. Printre familiile de comercianți și de bancheri (în special cele care se ocupau cu exportul de vite și de alimente) existau multe care vedeau tendința proaustriacă a politicii externe a lui Obrenović ca o blocare a economiei sârbe într-un monopol austriac, care îi priva pe capitaliștii țării de accesul pe piețele mondiale.[9] În 6 aprilie 1903, o demonstrație din Belgrad care condamna manipulările constituționale ale regelui a fost înăbușită cu brutalitate de poliție și jandarmerie, care au ucis optsprezece oameni și au rănit alți cincizeci.[10] Peste o sută de oameni – inclusiv câțiva ofițeri de armată – au fost arestați și întemnițați, cu toate că majoritatea lor au fost eliberați după câteva zile.

În epicentrul opoziției înverșunate față de Coroană se afla armata sârbă. La începutul secolului al XX-lea, armata era una dintre cele mai dinamice instituții a societății sârbe. Într-o economie preponderent rurală și neperformantă, unde carierele care ofereau mobilitate ascendentă erau greu de găsit, un mandat de ofițer reprezenta o cale privilegiată către statut și influență. Această prioritate a fost întărită de regele Milan, care a oferit fonduri generoase armatei, extinzând corpul de ofițeri și reducând bugetul de stat deja limitat pentru învățământul superior. Însă acești ani îmbelșugați au luat sfârșit odată cu plecarea regelui-tată în 1900: Alexander a redus bugetul pentru armată, salariile ofițerilor au rămas restante câteva luni, iar politica promovată la Curte i-a favorizat pe apropiații regelui și ai reginei, care au fost promovați în funcții-cheie în defavoarea colegilor lor. Aceste resentimente au fost intensificate de convingerea generală – în ciuda dezmințirilor oficiale – că regele, incapabil de a produce un moștenitor biologic, plănuia să îl desemneze pe fratele reginei Draga, Nikodije Lunjevica, drept succesor la tronul Serbiei.[11]

În vara anului 1901, o conspirație militară a început să se cristalizeze în jurul unui tânăr locotenent talentat din armata sârbă, care urma să joace un rol important în evenimentele din iulie 1914.

Ulterior cunoscut ca „Apis", datorită structurii lui solide care le aducea aminte admiratorilor lui de taurul sacru cu umeri laţi din mitologia egipteană, Dragutin Dimitrijević primise un post în statul-major imediat după ce absolvise Academia Militară Sârbă, un semn evident al consideraţiei pe care i-o purtau superiorii lui.

Dimitrijević era făcut pentru lumea conspiraţiilor politice. Obsesiv de secretos, extrem de dedicat carierei sale militare şi politice, nemilos în metodele pe care le aplica şi de o stăpânire de sine nemaipomenită în momente de criză, Apis nu era genul de om care să conducă o mişcare populară de amploare. Însă deţinea o capacitate extraordinară, în cadrul grupurilor restrânse şi al cercurilor private, de a câştiga şi de a-i alege pe discipoli, de a conferi importanţă convingerilor sale, de a pune capăt îndoielilor şi de a motiva acţiunile extreme.[12] Unul dintre colaboratori l-a descris ca fiind „o forţă secretă în serviciul căreia m-am pus şi eu, cu toate că raţionamentul meu nu îmi oferea motive să fac acest lucru". Un alt regicid era nedumerit în legătură cu motivele pentru care Apis era atât de influent: nici inteligenţa lui, nici elocvenţa lui, nici forţa ideilor lui nu părea suficientă pentru a explica acest lucru; „cu toate acestea, era singurul dintre noi, care doar prin simpla lui prezenţă reuşea să te facă să gândeşti ca el şi cu ajutorul unor cuvinte rostite într-o manieră cât se poate de simplă reuşea să te facă să te supui dorinţei lui".[13] Anturajul în care Dimitrijević îşi exercita aceste talente era exclusiv masculin. Femeile nu erau o prezenţă constantă în viaţa de adult a lui Dimitrijević; nu fusese niciodată atras fizic de ele. Habitatul lui natural şi scena tuturor intrigilor sale erau cafenelele pline de fum şi de bărbaţi din Belgrad – un spaţiu atât privat, cât şi public, unde conversaţiile puteau fi văzute, fără a fi neapărat auzite. Cea mai cunoscută fotografie cu el îl înfăţişează pe uneltitorul mustăcios şi voinic alături de doi asociaţi într-o postură tipic conspirativă.

Iniţial, Dimitrijević plănuise să ucidă cuplul regal în timpul unui bal organizat în centrul Belgradului în 11 septembrie (ziua de naştere a reginei). Într-un plan care părea a fi rupt din paginile unui roman de Ian Fleming, doi ofiţeri au primit sarcina de a ataca zona centralei

electrice de pe Dunăre care furniza electricitate oraşului, în vreme ce un altul trebuia să dezactiveze micul generator care alimenta clădirea unde avea loc balul. Odată ce luminile erau stinse, cei patru asasini care participau la bal plănuiseră să dea foc draperiilor, să pornească alarma pentru incendiu şi să îi lichideze pe rege şi pe regină obligându-i să ingereze otravă (a fost aleasă această metodă pentru a se evita o posibilă percheziţie pentru armele de foc). Otrava a fost testată cu succes pe o pisică, însă planul a eşuat în toate celelalte privinţe. Centrala electrică era prea bine păzită, iar regina hotărâse să nu mai participe la bal.[14]

Nelăsându-se descurajaţi de acest eşec sau de alte încercări nereuşite, conspiratorii au muncit din greu în următorii doi ani ca să lărgească raza de acţiune a loviturii de stat. Au fost recrutaţi peste o sută de ofiţeri, inclusiv mai mulţi soldaţi tineri. Până la sfârşitul anului 1901, se stabiliseră legături şi cu liderii politici, printre care se număra şi fostul ministru de interne Djordje Genčić, cel care, în semn de recunoştinţă pentru obiecţia sa plină de candoare faţă de mariajul regelui, primise o palmă peste faţă. În toamna anului 1902, conspiraţia a primit o expresie formală printr-un jurământ secret. Întocmit de Dimitrijević-Apis, acesta a fost îmbucurător de direct referitor la scopul acţiunii: „Anticipând prăbuşirea într-o oarecare măsură a statului [...] şi blamându-i pentru acest lucru în principal pe rege şi pe metresa lui Draga Mašin, jurăm că îi vom ucide şi, în acest scop, ne punem iscălitura".[15]

Până în primăvara anului 1903, când complotul beneficia de ajutorul a o sută cincizeci de conspiratori, planul de a ucide cuplul regal în propriul palat fusese bine pus la punct. Înfăptuirea lui însă necesita o pregătire elaborată, deoarece regele şi soţia lui, căzând pradă unei crize de paranoia justificată, întăriseră paza. Regele nu îşi mai făcea apariţia în oraş decât în compania unui alai de slujitori; Draga era atât de îngrozită de posibilitatea unui atac, încât, la un moment dat, nu mai ieşise din palat timp de şase săptămâni. Gărzile care apărau interiorul palatului şi împrejurimile acestuia au fost dublate. Zvonurile unei lovituri de stat iminente se răspândiseră

atât de mult, încât ziarul *London Times* din 27 aprilie 1903 a citat o sursă „confidențială" din Belgrad care spunea că „există o conspirație militară împotriva tronului de o așa amploare, încât nici regele, nici guvernul nu îndrăznesc să ia măsuri ca să o strivească".[16]

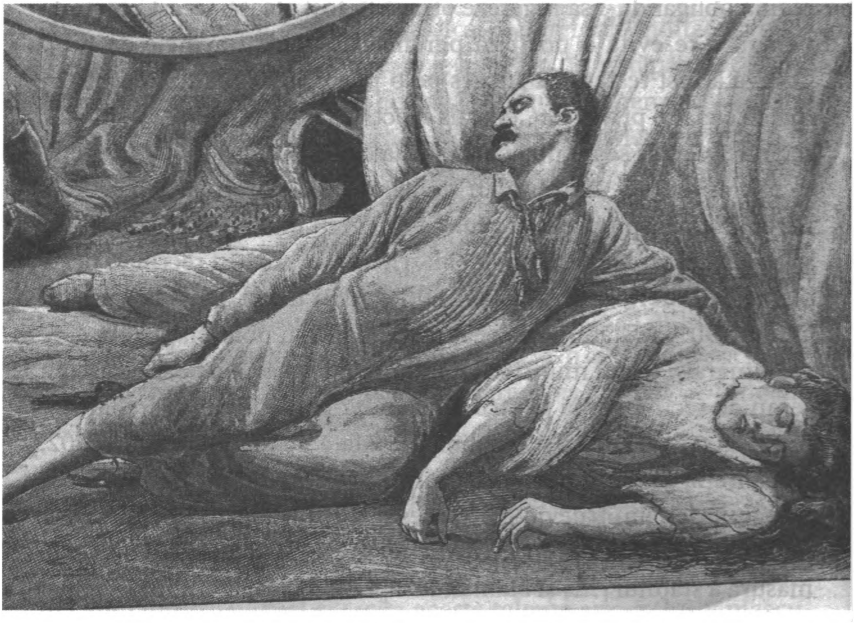

Asasinarea lui Obrenović, din Le *Petit Journal*, 28 iunie 1903

Recrutarea persoanelor importante din interior, inclusiv ofițeri ai gărzii palatului și aghiotantul regelui, le-a oferit asasinilor detalii referitoare la modul cum pot trece de rândurile succesive de santinele și cum pot pătrunde în sanctuar. Data atacului a fost stabilită doar cu trei zile înainte, atunci când s-a știut că toți conspiratorii se vor afla pe poziție și pregătiți. S-a hotărât ca totul să decurgă în cea mai mare grabă și apoi să se anunțe imediat, astfel încât să se poată împiedica intervenția poliției sau a regimentelor care rămăseseră loiale regelui.[17] Dorința de a anunța reușita atacului de îndată ce era

dus la bun sfârşit ar putea explica decizia de a arunca trupurile regale de la balconul dormitorului. Apis s-a alăturat asasinilor care au dat năvală în palat, însă nu a luat parte la ultimul act al dramei; a fost rănit grav într-un schimb de focuri cu gărzile din interiorul intrării principale. A căzut secerat, şi-a pierdut cunoştinţa şi a scăpat ca prin urechile acului de moarte.

„ELEMENTE IRESPONSABILE"

„Locuitorii din oraşele liniştite par a fi impasibili", scria Sir George Bonham, ministrul britanic din Belgrad, într-o misivă concisă trimisă la Londra în seara zilei de 11 iunie.[18] „Revoluţia" sârbă, relata acesta, a fost „întâmpinată cu o satisfacţie făţişă" de locuitorii capitalei; ziua următoare a fost „zi de sărbătoare, iar pe străzi au fost arborate steagurile". Nu a existat „nici cea mai mică urmă de regret".[19] „Cea mai remarcabilă trăsătură" a tragediei din Serbia, declara Sir Francis Plunkett, colegul lui Bonham din Viena, a fost „calmul extraordinar cu care a fost întâmpinată comiterea unei crime atât de atroce".[20]

Observatorii mai sceptici au văzut în această atitudine calmă dovada cruzimii unei naţiuni deprinse cu lungi perioade de timp caracterizate prin violenţă şi regicid. În realitate, cetăţenii Belgradului au avut un motiv întemeiat pentru a întâmpina cu bucurie asasinatele. Conspiratorii au predat imediat puterea unui guvern provizoriu de coaliţie. Parlamentul a fost convocat de urgenţă. Constituţia democratică din 1888 – acum redenumită Constituţia din 1903 – a fost reintrodusă cu unele mici modificări. Vechea problemă a rivalităţii dintre dinastiile sârbe a devenit brusc o chestiune de domeniul trecutului. Faptul că reprezentantul Dinastiei Karadjordjević, care îşi petrecuse cea mai mare parte din viaţă în Franţa şi în Elveţia, era un admirator înfocat al lui John Stuart Mill – în tinereţe traducând în limba sârbă lucrarea acestuia, „Despre libertate" – era încurajator pentru cei care aveau convingeri liberale.

Şi mai liniştitoare încă a fost proclamaţia lui Petar către popor, rostită la scurt timp după întoarcerea sa din exil, prin care a susţinut că va domni „ca un adevărat rege constituţional al Serbiei"[21]. Regatul a devenit astfel un regim politic parlamentar, în care monarhul domnea, dar nu guverna. Uciderea în timpul loviturii de stat a prim-ministrului represiv Cincar-Marković – un favorit al lui Alexander – a fost un semnal clar că puterea politică va depinde mai degrabă de sprijinul poporului şi de reţeaua de partide decât de bunăvoinţa Coroanei. Partidele politice îşi puteau continua activitatea fără să se teamă de represalii. Presa scăpase de cenzura impusă de Obrenović. Această perspectivă presupunea o viaţă politică mult mai receptivă la nevoile poporului şi mult mai în ton cu opinia publică. Serbia se afla în pragul unei noi epoci în ceea ce privea existenţa sa politică.[22]

Dacă lovitura de stat din 1903 a rezolvat nişte probleme mai vechi, ea a dus la apariţia unor probleme noi care vor avea o mare greutate asupra evenimentelor din 1914. Mai presus de toate, reţeaua de conspiratori care se formase pentru a ucide familia regală nu a dispărut pur şi simplu, ci a rămas o forţă importantă în politica şi în viaţa publică din Serbia. Din guvernul revoluţionar provizoriu, care s-a format în ziua următoare asasinatelor, făceau parte patru conspiratori (printre care ministrul de război, ministrul lucrărilor publice şi ministrul economiei) şi şase politicieni. Lui Apis, care nu îşi revenise încă în totalitate de pe urma rănilor provocate de gloanţe, i s-a mulţumit într-un cadru oficial pentru ceea ce făcuse pentru Skupština, devenind astfel erou naţional. Era greu să aduci critici deschise având în vedere faptul că noul regim depindea de activitatea sângeroasă a conspiratorilor, la care se adăuga şi teama de ceea ce era capabilă această reţea să facă. La zece zile de la eveniment, unul dintre miniştrii noului guvern i-a mărturisit unui jurnalist că acţiunile asasinilor i se păreau „deplorabile", dar că „nu pot folosi liber această descriere având în vedere sentimentele pe care aceasta le-ar putea stârni în armată, de sprijinul căreia depind atât Coroana, cât şi Guvernul".[23]

Cei care au comis regicidul aveau o influenţă deosebită la Curte. „Până acum", relata trimisul britanic Wilfred Thesiger de la Belgrad în noiembrie 1905, membrii conspiraţiei „constituie singurul şi cel mai important sprijin al Maiestăţii Sale"; dacă aceştia erau îndepărtaţi, Coroana „nu ar mai putea conta pe devotamentul sau chiar prietenia vreunui partid".[24] Nu a fost deloc surprinzător când, în iarna anului 1905, regele Petar, căutând pe cineva care să îl însoţească pe fiul său, prinţul Djordje, în călătoria sa prin Europa, acesta l-a ales pe nimeni altul decât pe Apis, care tocmai îşi revenise dintr-o lungă convalescenţă şi care mai purta trei gloanţe care îi străpunseseră trupul în noaptea asasinatelor. Uneltitorul regicidului a fost astfel însărcinat să vegheze asupra următorului rege Karadjordjević până la sfârşitul perioadei sale de educare ca prinţ. Într-un sfârşit, Djordje nu a mai devenit rege; a fost eliminat de la succesiunea tronului Serbiei în 1909, când acesta şi-a lovit valetul cu piciorul până când l-a lăsat mort.[25]

Ministrul austriac la Belgrad a putut relata, astfel, fără prea mare exagerare, că regele a rămas, chiar şi după alegerea sa de către parlament, „prizonierul" celor care îl aduseseră la putere.[26] „Regele este o nulitate", a concluzionat la sfârşitul lunii noiembrie unul dintre înalţii oficiali ai Ministerului de Externe austriac. „Întreaga maşinărie este condusă de oamenii din 11 iunie."[27] Conspiratorii s-au folosit de această pârghie pentru a-şi asigura cele mai dorite posturi din armată şi din guvern. Adjutanţii regali nou-numiţi erau cu toţii conspiratori, la fel şi ofiţerii de artilerie şi şeful serviciului poştal al Ministerului de Război, iar conspiratorii aveau capacitatea de a influenţa numirile în funcţii militare, inclusiv funcţiile de conducere. Folosindu-se de accesul privilegiat la monarh, conspiratorii îşi exercitau influenţa şi asupra chestiunilor politice de importanţă naţională.[28]

Maşinaţiunile regicidului nu au fost lipsite de provocări. Se făceau presiuni din exterior ca guvernul să se detaşeze de această reţea, iar ele veneau mai ales din partea Marii Britanii, care şi-a retras ministrul plenipotenţiar, lăsând legaţia în mâinile lui Thesiger, însărcinatul cu afaceri. La sfârşitul toamnei lui 1905, multe funcţii,

având o importanţă simbolică în Belgrad – în special evenimentele care aveau loc la curte – erau în continuare boicotate de reprezentaţii marilor puteri din Europa. Până şi în cadrul armatei s-a format un grup „anticonspiraţie", având nucleul în oraşul-fortăreaţă Niš, grup condus de căpitanul Milan Novaković, care a scos un manifest prin care cerea demiterea din serviciu a şaizeci şi opt de membri de marcă ai regicidului. Novaković a fost repede arestat şi, după ce acţiunile sale au fost apărate cu înfocare, el şi complicii lui au fost judecaţi, găsiţi vinovaţi şi condamnaţi la diferite perioade de închisoare de către un tribunal militar. Când a ieşit din închisoare doi ani mai târziu, Novaković şi-a reluat atacurile împotriva membrilor regicidului, fiind încarcerat. În septembrie 1907, el şi o rudă de-a lui au pierit în circumstanţe misterioase în timpul unei presupuse încercări de a evada, un scandal care a provocat indignare atât în parlament, cât şi în presa liberală.[29] Problema relaţiei dintre armată şi autorităţile civile a rămas, astfel, nerezolvată după asasinatele din 1903, o stare de fapt care îşi va lăsa amprenta asupra modului în care Serbia va gestiona evenimentele din 1914.

Cel care a purtat pe umerii săi cea mai mare parte din responsabilitate în ceea ce priveşte gestionarea acestei constelaţii dificile a fost liderul radical Nikola Pašic – un inginer cu diplomă care şi-a desăvârşit pregătirea la Zurich, care a fost omul de stat dominant al regatului după regicid. Între anii 1904–1918, el a condus zece cabinete în decursul a nouă ani cumulaţi. Fiind cel care s-a aflat în vârful politicii din Serbia înaintea, în timpul şi după asasinatele din Sarajevo din 1914, Pašic a fost unul dintre jucătorii-cheie ai crizei care a precedat izbucnirea Primului Război Mondial.

Aceasta a fost cu siguranţă una dintre cele mai remarcabile cariere politice din istoria politicii moderne din Europa, nu numai în ceea ce priveşte longevitatea – Pašic a activat în politica Serbiei mai bine de patruzeci de ani –, ci şi în ceea ce priveşte alternanţa dintre momentele de triumf şi situaţiile de pericol. Cu toate că profesia lui Pašic a fost aceea de inginer, politica i-a acaparat întreaga existenţă – acesta fiind şi motivul pentru care nu s-a căsătorit până la vârsta de patruzeci

şi cinci de ani.[30] S-a implicat încă de la început în lupta de eliberare a Serbiei de sub suveranitatea străină. În 1875, când a existat o revoltă împotriva legilor turceşti din Bosnia, tânărul Pašic s-a dus acolo în calitate de corespondent pentru ziarul iredentist *Narodno Oslobodjenje (Eliberarea naţională)* şi a trimis depeşe din linia întâi a luptei naţionale sârbe. La începutul anului 1880, a supravegheat modernizarea Partidului Radical, care avea să rămână singura forţă puternică din politica Serbiei până la izbucnirea Primului Război Mondial.

Radicalii adoptau o politică eclectică constând în combinarea ideilor liberale constituţionale cu încurajarea expansiunii sârbe şi „unificarea" teritorială a tuturor sârbilor din Peninsula Balcanică. Fundamentul popular al partidului – şi cheia succesului său electoral perpetuu – era reprezentat de micii proprietari rurali care alcătuiau majoritatea populaţiei ţării. Ca partid al ţăranilor, Partidul Radical îmbrăţişa mai multe forme ale populismului care îl lega de grupările panslave din Rusia. Aceştia priveau cu suspiciune armata nu numai pentru că nutreau dispreţ faţă de povara fiscală impusă pentru a o întreţine, ci şi pentru că susţineau miliţia ţărănească considerată cea mai bună şi cea mai firească formă de organizaţie armată. În timpul rebeliunii din Timok din 1883, membrii Partidului Radical s-au alăturat ţăranilor înarmaţi împotriva guvernului, iar înăbuşirea răscoalei a fost urmată de represaliile îndreptate împotriva liderilor Partidului Radical. Pašic s-a numărat printre cei bănuiţi; a plecat în exil, scăpând astfel de arest şi fiind condamnat la moarte *in absentia*. În perioada petrecută în exil, el a stabilit legături durabile în St.-Petersburg, devenind preferatul cercurilor panslave; ulterior, şi politica lui a fost în legătură strânsă cu politica rusească.[31]

După abdicarea lui Milan în 1889, Pašic, al cărui exil îi conferise statutul de erou al mişcării radicale, a fost iertat. După ce s-a întors la Belgrad în sânul mulţimii adulatoare, el a fost ales preşedinte al Skupština, iar ulterior primar al capitalei. A demisionat din prima sa funcţie de prim-ministru (februarie 1891–august 1892) în semn de protest faţă de manipulările extraconstituţionale ale lui Milan şi ale regenţilor.

În 1893, ca urmare a loviturii sale împotriva regenței, Alexander l-a delegat pe Pašic, la St.-Petersburg în calitate de trimis plenipotențiar sârb. Scopul era acela de a domoli ambiția politică a acestuia și de a-l scoate, în același timp, din Belgrad. Pašic s-a străduit din răsputeri să construiască o relație mai strânsă între ruși și sârbi, fără a-și ascunde credința că viitoarea emancipare națională a Serbiei va depinde, în cele din urmă, de ajutorul Rusiei.[32] Însă această politică a fost întreruptă de reintrarea în politica Belgradului a regelui-tată, Milan. Radicalii au fost vânați și înlăturați din serviciul public, iar Pašic a fost rechemat. În timpul domniei Milan–Alexander, Pašic a fost urmărit îndeaproape și ținut la distanță de putere. În 1898, acesta a fost condamnat la nouă luni de închisoare sub pretextul că îl insultase pe Milan într-o publicație a partidului. Pašic se afla încă în închisoare când, în 1899, țara a fost zguduită de o tentativă eșuată de a curma viața regelui-tată. Radicalii au fost din nou suspectați de complicitate la complot, cu toate că legătura lor cu tânărul bosniac care a tras cu arma a fost și rămâne neclară. Regele Alexander a cerut ca Pašic să fie executat, fiind bănuit de complicitate la tentativa de asasinat, însă viața liderului Partidului Radical a fost salvată de acțiunile urgente întreprinse de guvernul austro-ungar – o ironie a sorții, având în vedere evenimentele ulterioare. Folosindu-se un șiretlic specific domniei lui Alexander, Pašic a fost informat că va fi executat împreună cu alți câțiva colegi de-ai săi din Partidul Radical dacă nu semna o declarație prin care își recunoștea coresponsabilitatea morală pentru tentativa de asasinat. Neștiind că viața sa fusese deja salvată prin intervenția Vienei, Pašic a consimțit; documentul a fost publicat, iar el a ieșit din închisoare fiind bănuit de oameni că își incriminase partidul pentru a-și salva pielea. Din punct de vedere anatomic, era însă viu, cel puțin pentru moment, dar era mort din punct de vedere politic. În ultimii ani zbuciumați ai domniei lui Alexander, el s-a retras aproape în totalitate din viața publică.

Odată cu schimbarea regimului, și cariera politică a lui Pašic a început să renască. El și partidul lui au devenit o forță dominantă în viața publică din Serbia. Puterea i se potrivea acestui om care s-a

luptat atât de mult ca să o obţină, iar el şi-a luat repede rolul de părinte al naţiunii. Pašic nu era agreat de elita intelectuală de la Belgrad, însă se bucura de popularitate printre ţărani. Vorbea în dialectul pronunţat şi rustic din Zaječar, pe care locuitorii din Belgrad îl considerau amuzant. Dicţia sa era ezitantă, presărată cu pauze şi interjecţii, care lăsau loc pentru anecdote. Când i s-a spus că faimosul scriitor de satiră Branislav Nušic protestase faţă de alipirea Bosniei şi Herţegovinei în 1908 conducând o demonstraţie prin oraş şi apoi intrând călare în Ministerul Afacerilor Externe, Pašic ar fi replicat: „Ăăă... vedeţi voi... ştiam că se pricepe să scrie cărţi, dar, hmmm..., că ştie să şi călărească bine, asta n-o mai ştiam".[33]

Pašic nu era un orator strălucit, însă ştia să comunice excelent, în special cu ţăranii care alcătuiau cea mai mare parte a electoratului sârb. În ochii lor, discursul lui rezervat şi simplu, precum şi hazul său nemaipomenit, ca să nu mai pomenim de barba sa bogată care îi conferea un aer patriarhal, erau însemnele unei chibzuinţe, puteri de anticipare şi înţelepciuni aproape supranaturale. Prietenii şi susţinătorii săi îi spuneau „Baja" – termen care defineşte o persoană de vază, care este nu numai respectată, ci şi iubită de contemporanii săi.[34]

Sentinţa cu moartea, anii lungi de exil, sentimentul de paranoia pe care ţi-l induce o viaţă trăită sub supraveghere constantă – toate acestea au lăsat o urmă adâncă asupra experienţei şi viitorului lui Pašic ca politician. Astfel, el a devenit mai prudent, mai secretos şi mai nesincer. Un fost secretar şi-a amintit ulterior că acesta nu îşi aşternea ideile şi deciziile pe hârtie, ba, mai mult, nici măcar nu le exprima cu voce tare. Avea obiceiul să îşi ardă documentele, atât pe cele oficiale, cât şi pe cele personale. Avea tendinţa să afişeze o atitudine pasivă când venea vorba despre potenţiale conflicte, nefiind dispus să dea cărţile pe faţă decât în ultimul moment. Era atât de pragmatic încât, din punctul de vedere al opozanţilor săi, acesta părea complet lipsit de principii. Toate acestea se întrepătrundeau cu o sensibilitate puternică faţă de opinia publică, dar şi cu nevoia de a se simţi conectat cu naţiunea sârbă pentru a cărei cauză suferise şi se luptase.[35] Pašic fusese informat dinainte despre complotul

împotriva regelui, însă refuzase să se implice direct. Când îi fuseseră dezvăluite detaliile operațiunii cu o zi înainte de atacul asupra palatului, el a reacționat în stilul său caracteristic: și-a urcat familia în trenul către coasta Mării Adriatice, aflată pe vremea aceea sub dominație austriacă, apoi a așteptat să vadă consecințele.

Pašić a înțeles că pentru a avea succes trebuia să-și asigure atât propria independență, cât și pe cea a guvernului și, în același timp, să pună bazele unei relații stabile și durabile cu armata și cu rețeaua regicidului care se formase în cadrul acesteia. Nu era vorba doar de cei aproximativ o sută de oameni care fuseseră implicați în complot, ci de acei mulți ofițeri tineri – al căror număr creștea constant – care vedeau în conspiratori întruchiparea voinței națiunii sârbe. Problema era complicată din cauza faptului că majoritatea rivalilor politici importanți ai lui Pašić, Radicalii Independenți, care formau o facțiune care se desprinsese din propriul lui partid în 1901, erau dispuși să colaboreze cu regicizii dacă această colaborare îi ajuta să submineze guvernul lui Pašić.

Pašić a gestionat într-un mod inteligent această situație delicată. Le-a făcut propuneri personale conspiratorilor individual cu scopul de a împiedica formarea unei coaliții antiguvernamentale. În ciuda protestelor colegilor din Partidul Radical, el a oferit armatei un pachet generos de finanțare care a mai redus din pierderile suferite odată cu plecarea regelui-tată Milan; el a recunoscut public lovitura de stat din 1903 (care a avut o mare importanță simbolică pentru conspiratori) și s-a opus eforturilor de a-i aduce pe regicizi în fața judecătorului. În același timp însă, s-a străduit să își reducă aparițiile în viața publică. Atunci când s-a aflat că membrii conspirației plănuiau să organizeze un bal dansant pentru a sărbători un an de la asasinate, Pašić (pe atunci ministru de externe) a intervenit pentru a amâna evenimentul până în data de 15 iunie, când urma să fie celebrată alegerea noului rege. În decursul anului 1905, când influența politică a regicizilor reprezenta o chestiune deseori dezbătută în presă și în parlament, Pašić i-a avertizat pe membrii Skupștina în legătură cu amenințarea adusă ordinii democratice de către „actorii

iresponsabili" care operau în afara structurilor autorității constituționale – o grupare care se afla în relații bune cu soldații fără grade Radicali, care detestau ceea ce considerau a fi spiritul pretorian al ofițerilor. În 1906, el a știut să profite de problema reînnoirii relațiilor normale cu Marea Britanie cu scopul de a trimite în rezervă mai mulți ofițeri superiori ai regicidului.[36]

Aceste manevre iscusite au avut un efect ambivalent. Cei mai proeminenți membri ai regicidului au fost înlăturați din funcțiile de decizie, iar influența pe care rețeaua o exercita asupra politicii naționale a fost diminuată pe termen scurt. Pe de altă parte însă, Pašić nu a reușit să oprească influența sa în cadrul armatei și printre simpatizanții civili, așa-zișii *zaveritelji* – „convertiți" după actul conspirativ – care aveau vederi și mai extreme decât complicii inițiali.[37] Și, cel mai important, îndepărtarea din viața publică a celor mai de seamă pioni ai regicidului i-a conferit neobositului Apis putere necontestată în cadrul rețelei. Aceasta a fost mereu figura centrală a festivităților de celebrare a regicidului, când conspiratorii principali se întruneau ca să bea bere și să se veselească în restaurantul Kolarac, situat într-un parculeț de lângă Teatrul Național din centrul Belgradului. Mai mult decât oricare alt conspirator, el s-a străduit să recruteze un grup de oficiali ultranaționaliști pregătiți să sprijine prin toate mijloacele posibile lupta pentru unirea tuturor sârbilor.

HĂRȚI MENTALE

Susținerea ideii de „unire a tuturor sârbilor" reprezenta o imagine mentală a Serbiei care avea prea puțină legătură cu harta politică a Balcanilor la începutul secolului al XX-lea. Cea mai puternică expresie politică a sa era un memorandum secret întocmit de ministrul de interne sârb, Ilija Garašanin, pentru regele Alexander Karadjordjević în 1844. Cunoscută după publicarea sa în 1906 sub titlul de *Načertanije*, propunerea lui Garašanin a schițat „Un program pentru politica națională și internațională a Serbiei". Este greu

să exprimăm influența pe care a exercitat-o acest document asupra generațiilor întregi de politicieni și patrioți sârbi; în timp, acesta a devenit Magna Carta naționalismului sârb.[38] Garašanin își începea manifestul cu observația că Serbia „este mică, însă nu trebuie să rămână în această situație".[39] Prioritatea politicii sârbe, susținea el, trebuie să fie „principiul unității naționale", prin care se referea la unirea tuturor sârbilor aflați între granițele statului sârb: „Unde locuiește un sârb, acolo se află și Serbia". Modelul istoric al acestei viziuni expansive a statalității sârbe a fost imperiul medieval al lui Stepan Dušan, o fâșie întinsă de pământ care cuprindea cea mai mare parte din republica sârbă, precum și întreg teritoriul Albaniei de azi, cea mai mare parte din Macedonia, centrul și nordul Greciei însă, ciudat lucru, nu și Bosnia.

Imperiul țarului Dušan s-a prăbușit în urma victoriei turcilor de la „Câmpia Mierlei" (Kossovo Polje) din 28 iunie 1389. Această înfrângere însă nu a subminat legitimitatea statului sârb, a susținut Garašanin; abia dacă a afectat existența lui istorică. „Refacerea" Serbiei Mari care să îi unească pe toți sârbii, nu era, de fapt, o idee nouă, ci o expresie a unui drept istoric străvechi. „Nu putem fi acuzați că dorim ceva nou, nefondat, că instigăm la revoluție sau la revoltă. Mai degrabă trebuie să se înțeleagă că este un lucru necesar din punct de vedere politic, care a fost luat în considerare încă din vremuri străvechi și care își are rădăcinile în viața politică și națională anterioară a sârbilor."[40] Argumentul lui Garašanin prezenta acea scurtare dramatică a perioadei istorice care poate fi uneori observată în disertațiile asupra naționalismului integral; mai mult decât atât, pornea de la ideea pur fictivă că sistemul guvernamental medieval al țarului Dušan, un sistem multietnic și compozit care se răspândea din ce în ce mai mult, putea fi combinat cu ideea modernă a unui stat-națiune omogen din punct de vedere cultural și lingvistic. Patrioții sârbi nu considerau că ar exista o inconsecvență, din moment ce susțineau că toți locuitorii acestor teritorii erau, practic, sârbi. Vuk Karadžić, „arhitectul" limbajului literar modern sârbo-croat și autorul faimosului tratat naționalist *Srbi svi i svuda*

(*Sârbii de peste tot*, publicat în 1836), vorbea despre o națiune formată din cinci milioane de sârbi care vorbesc „limba sârbă", răspândită din Bosnia și Herțegovina și până în Banatul Timișoarei (situat în estul Ungariei, iar în prezent în vestul României), în Bačka (regiune care se întinde din nordul Serbiei și până în sudul Ungariei), Croația, Dalmația și Coasta Adriatică, de la Trieste până în nordul Albaniei. Firește că mai existau unii locuitori ai acestor teritorii, a recunoscut Karadžić (se referea în mod particular la croați), „care nu s-au obișnuit încă să-și zică sârbi, însă încetul cu încetul se vor obișnui cu acest termen"[41].

Din câte știa Garašanin, acest program de unificare punea politica Serbiei într-o poziție dificilă față de cele două mari imperii, cel Otoman și cel Austriac, a căror dominație încălca viziunea națională a Serbiei Mari. În 1844, Imperiul Otoman domina cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. „Serbia trebuie să încerce mereu să desprindă pe rând pietrele din fațada statului turc și să și le însușească, astfel încât să folosească acest material de calitate pentru a consolida vechea fundație a Imperiului Sârb pe care să se construiască și să instaureze un nou stat sârb."[42] Și Austria era pe cale să se transforme în dușman.[43] Existau sârbi și în Ungaria, și în Croația-Slavonia, și în Istria-Dalmația (ca să nu mai vorbim despre un număr mare de croați care nu îmbrățișaseră încă identitatea de sârb) care se presupune că așteptau eliberarea de sub dominația habsburgică și unirea sub conducerea Belgradului.

Până în 1918, când au fost întrunite majoritatea obiectivelor sale, memorandumul lui Garašanin a rămas planul politicii-cheie al domnitorilor din Serbia, în vreme ce normele sale erau făcute cunoscute publicului larg printr-o propagandă naționalistă coordonată parțial de la Belgrad și într-o oarecare măsură de către rețelele patriote din cadrul presei.[44] Viziunea unei Serbii unite însă nu era doar o chestiune de politică guvernamentală, nici măcar o chestiune de propagandă. Aceasta avea rădăcini adânc înfipte în cultura și identitatea sârbilor. Amintirea marelui imperiu condus de Dušan își găsea ecoul în tradiția vie a cântecelor populare sârbești. Baladele lungi, deseori

însoțite de acordurile tânguitoare ale vioarei cu o coardă, le trezeau atât cântăreților, cât și ascultătorilor amintiri vii despre mărețele momente arhetipale din istoria Serbiei. Cântate în satele și în târgurile din teritoriile sârbești, aceste cântece stabileau o legătură extrem de puternică între poezie, istorie și identitate. Un observator al acestei constelații a fost și istoricul german Leopold von Ranke, care scria în cartea sa despre istoria Serbiei, publicată în 1829, că „istoria națiunii, desăvârșită de poezia sa, a fost transformată pe parcurs în tezaur național, rămânând astfel în amintirea poporului".[45]

Mai presus de toate însă a fost păstrată de tradiție amintirea luptei pe care sârbii au dus-o împotriva dominației străine. O preocupare recurentă a fost înfrângerea sârbilor de către turci de la „Câmpia Mierlei" din 28 iunie 1389. „Înflorită" de-a lungul secolelor, această luptă medievală cu un caracter oarecum nedecisiv a devenit o scenă simbolică între etnia sârbă și dușmanul său infidel. În jurul ei a fost țesută o cronică populată nu numai de eroi curajoși care i-au unit pe sârbi în vremuri de restriște, ci și de trădători care nu au mai sprijinit cauza comună sau care i-au vândut pe sârbi dușmanilor lor. Panteonul mitic îl includea și pe renumitul asasin Miloš Obilić despre care baladele spuneau că, în ziua bătăliei, s-a furișat în tabăra turcă și i-a tăiat gâtul sultanului înainte să fie prins și decapitat de gărzile otomane. Asasinatul, martiriul, victimizarea și setea de răzbunare constituiau temele centrale ale acestor balade.[46]

O Serbie imaginară, proiectată într-un trecut legendar, prindea viață prin intermediul acestei culturi orale. Observând influența baladelor asupra sârbilor bosniaci în timpul răscoalei împotriva turcilor din 1875, arheologul britanic Sir Arthur Evans a fost uimit de capacitatea acestora „de a-l face pe sârbul bosniac să uite de tradițiile stricte ale regatului său [...] când aude aceste legende glorioase", de a împleti experiența sa cu aceea a „fraților" săi răspândiți pe teritoriile sârbești și, prin urmare, „să treacă peste ipocrizia geografilor și a diplomaților".[47] Este adevărat că, în secolul al XIX-lea, această cultură a creației populare orale a intrat într-o perioadă de declin treptat, deoarece a început să fie răspândită prin cărți. Diplomatul

britanic Sir Charles Eliot a auzit aceste balade cântate de artiştii ambulanţi prin târgurile din valea râului Drina când a vizitat Serbia în 1897. „Aceste rapsodii, scria el, sunt intonate ca un psalm monoton la o chitară cu o singură coardă, dar cu atâta ardoare şi expresivitate, încât le conferă un efect deloc neplăcut."[48] Oricum, colecţiile impresionante de creaţii epice sârbeşti tipărite care au fost culese şi publicate de către Vuk Karadžić au rămas în circulaţie printre membrii elitei literare. Mai mult decât atât, colecţia epică a continuat să crească. Poemul *Coroana Muntelui,* un clasic al genului, publicat în 1847 de către prinţul-episcop al Muntenegrului, Petar II Petrović-Njegos, îl glorifica pe legendarul asasin de tirani şi erou naţional Miloš Obilić şi încuraja reluarea luptei împotriva dominaţiei străine. Această creaţie a intrat în dogma naţiunii sârbeşti şi a rămas până în prezent.[49]

Angajamentul faţă de izbăvirea teritoriilor sârbeşti „pierdute", la care s-a adăugat şi situaţia dificilă în care se afla acel teritoriu expus dintre două imperii, a conferit politicii externe a statului sârb anumite caracteristici. Prima o constituie nehotărârea în ceea ce privea orientarea geografică. Angajamentul, în principiu, faţă de Serbia Mare era un lucru, însă de unde mai exact începea acest proces de izbăvire? Din Voivodina, în Regatul Ungariei? Din provincia otomană Kosovo, cunoscută şi sub denumirea de „vechea Serbie"? Din Bosnia, care nu făcuse niciodată parte din imperiul lui Dušan, dar unde trăia un număr considerabil de sârbi? Sau din Macedonia înspre sud, care se afla încă sub dominaţie otomană? Discrepanţa dintre obiectivul vizionar al „unificării" şi resursele financiare şi efectivele militare limitate, aflate la dispoziţia statului sârb, însemna că factorii de decizie de la Belgrad nu aveau altă opţiune decât să răspundă într-un mod oportun la schimbările rapide din Peninsula Balcanică. Prin urmare, orientarea politicii străine a Serbiei între 1844 şi 1914 oscila ca un ac de busolă de la o graniţă a statului la cealaltă. Deseori, logica acestor oscilaţii avea un caracter reactiv. În 1848, când sârbii din Voivodina s-au răsculat împotriva politicilor de maghiarizare ale guvernului revoluţionar ungar, Garašanin i-a

ajutat cu provizii şi voluntare din Principatul Serbiei. În 1875, toate privirile erau îndreptate asupra Herţegovinei, unde sârbii se răsculaseră împotriva otomanilor – printre cei care au participat la luptă aflându-se şi Pašić, şi comandatul militar, şi viitorul rege, Petar Karadjordjević, care au luptat sub alte nume. După 1903, pe fondul unei revolte locale împotriva turcilor, a luat naştere un interes viu pentru eliberarea sârbilor din Macedonia otomană. În 1908, când austriecii au anexat oficial Bosnia şi Herţegovina (după o perioadă de ocupaţie militară instaurată în 1878), zonele ocupate au ajuns primele pe ordinea de zi. În 1912 şi 1913 însă, Macedonia a redevenit principala prioritate.

Politica externă a Serbiei a trebuit să facă faţă discrepanţei dintre naţionalismul vizionar care se regăsea pretutindeni în cultura politică a ţării şi realităţile etnice complexe din Balcani. Kosovo se afla în centrul tărâmului unui basm sârbesc, însă, din punct de vedere etnic, nu era un teritoriul sârb fără echivoc. Vorbitorii musulmani de albaneză ocupau acel loc cel puţin din secolul al XVIII-lea.[50] Mulţi dintre sârbii pe care i-a numărat Vuk Karadžić în Dalmaţia şi Istria erau, de fapt, croaţi care nu doreau să se alăture unui stat sârb extins. În Bosnia, care, din punct de vedere istoric, nu făcuse niciodată parte din Serbia, trăiau mulţi sârbi (formau 43% din populaţia din Bosnia şi Herţegovina în 1878, când cele două provincii au fost ocupate de Austro-Ungaria), dar şi croaţi catolici (aproximativ 20%) şi bosniaci musulmani (aproximativ 33%). (Supravieţuirea unei minorităţi musulmane substanţiale a fost una dintre trăsăturile caracteristice ale Bosniei – în Serbia, pe de altă parte, membrii comunităţilor musulmane au fost, în marea lor majoritate, forţaţi să emigreze, au fost deportaţi sau ucişi de-a lungul luptei pentru independenţă.)[51]

Situaţia din Macedonia era şi mai complicată. Suprapusă peste o hartă politică a Balcanilor din zilele noastre, regiunea geografică cunoscută sub numele de Macedonia include, pe lângă fosta republică iugoslavă cu acelaşi nume, zone de graniţă de la periferiile din sudul Serbiei şi estul Albaniei, o porţiune mare din sud-vestul

Bulgariei şi un teritoriu vast din nordul Greciei.[52] Graniţele istorice exacte ale Macedoniei nasc şi în ziua de azi controverse (asistăm în continuare la un conflict mocnit între Atena şi Skopje în ceea ce priveşte folosirea denumirii de „Macedonia" pentru Republica Skopje), la fel şi întrebările dacă sau în ce măsură această regiune deţine o identitate distinctă din punct de vedere cultural, lingvistic şi naţional (în prezent, existenţa limbii macedonene este recunoscută de lingviştii din întreaga lume, cu excepţia celor din Serbia, Bulgaria şi Grecia).[53] În 1897, când Sir Charles Eliot a călătorit prin Serbia, a fost surprins să afle că tovarăşii lui de drum sârbi „nu erau de acord ca în Macedonia să trăiască bulgari", ci, mai degrabă, „au insistat ca locuitorii de origine slavă din acea ţară să fie cu toţii sârbi".[54] Şaisprezece ani mai târziu, când Fundaţia Carnegie a trimis o comisie în regiune ca să investigheze atrocităţile comise în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, membrilor acesteia le-a fost imposibil să stabilească un consens local în ceea ce priveşte etnia locuitorilor din Macedonia, atât de polarizată era atmosfera în care erau discutate acest subiect, chiar şi în cadrul universităţilor. Raportul pe care comisia l-a publicat în acelaşi an cuprindea nu una, ci două hărţi etnice ale regiunii, reflectând pe de o parte punctul de vedere al Belgradului, iar pe de altă parte, pe cel al Sofiei. Într-una, vestul şi nordul Macedoniei fraternizau cu sârbii care aşteptau unificarea cu ţara-mamă, iar în cealaltă, regiunea era reprezentată că fiind aria centrală a aşezării bulgare.[55] În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, sârbii, grecii şi bulgarii au desfăşurat o propagandă extrem de intensă în interiorul Macedoniei, al cărei scop era să îi convertească pe localnicii slavi la cauzele lor naţionale.

Nepotrivirea dintre viziunile naţionale şi realităţile etnice putea face ca împlinirea obiectivelor sârbeşti să se transforme într-un proces violent, nu numai la nivel regional, unde erau implicate interesele puterilor mai mari şi mai mici, dar şi în oraşele şi satele din zonele contestate. Unii oameni de stat au venit în întâmpinarea acestor provocări încercând să „ambaleze" obiectivele naţionale sârbeşti într-o viziune politică „sârbo-croată" mai

generoasă, bazată pe ideea de colaborare multietnică. Printre aceştia se afla şi Nikola Pašić, care a scris pe larg în anul 1890 despre nevoia ca sârbii şi croaţii să se unească într-o lume în care naţiunile mici erau menite pierzaniei. La baza acestei retorici însă a stat presupunerea că, în primul rând, sârbii şi croaţii reprezentau, în esenţă, acelaşi popor şi, în al doilea rând, că sârbii vor trebui să conducă acest proces deoarece erau un popor slav mai autentic decât croaţii catolici, care fuseseră expuşi vreme îndelungată „influenţei culturii străine".[56]

Fiind un stat mic şi, oarecum, sărac în resurse, situat la graniţa dintre două imperii, Serbia nu îşi permitea să îşi urmărească obiectivele în faţa lumii. Astfel, procesul de „eliberare" a sârbilor, care se aflau în continuare în vizorul statelor învecinate şi a imperiilor, a căpătat un caracter clandestin. Garašanin a rostit această afirmaţie în 1848, în timpul răscoalei din Voivodina. „Sârbii din Voivodina, scria el, aşteaptă ajutor din partea tuturor etnicilor sârbi, astfel încât să poată triumfa în faţa vechiului inamic. [...] Însă, din cauza factorilor politici, nu îi putem ajuta public. Nu ne rămâne decât să îi ajutăm în taină."[57] Aceeaşi înclinaţie spre operaţiunile secrete putea fi observată şi în Macedonia. În urma răscoalei macedonenilor împotriva turcilor din august 1903, noul regim Karadjordjević a început să desfăşoare o politică activă în regiune. Au fost înfiinţate comisii care să promoveze activitatea gherilei sârbe în Macedonia, iar la Belgrad erau organizate întruniri care urmăreau recrutarea bandelor de luptători. Când a fost confruntat de ministrul otoman la Belgrad, ministrul de externe sârb, Kaljević, a negat orice implicare a guvernului, susţinând că întrunirile nu erau deloc ilegale, din moment ce erau organizate „nu pentru recrutarea luptătorilor, ci pentru strângerea de fonduri şi pentru exprimarea simpatiei faţă de coreligionarii de peste graniţe"[58].

Regicizii erau extrem de implicaţi în această activitate de peste graniţă. Principalii conspiratori, împreună cu aliaţii lor din cadrul armatei, au înfiinţat în Belgrad un comitet naţional neoficial, a cărui sarcină era aceea de a coordona şi de a comanda multe dintre

unităţile voluntare. În sens strict, acestea nu erau unităţi care aparţineau armatei sârbe propriu-zise, însă faptul că armata le acorda concediu ofiţerilor voluntari sugera un suport generos din partea oficialilor.[59] Raza de acţiune a miliţiei s-a extins treptat-treptat, existând numeroase conflicte violente între gherilele sârbe şi bandele de voluntari bulgari. În februarie 1907, guvernul britanic a cerut Belgradului să pună capăt acestei activităţi, deoarece putea declanşa un război între Serbia şi Bulgaria. Încă o dată, Belgradul s-a exonerat de orice responsabilitate, negând implicarea în finanţarea activităţii trupelor de gherilă şi declarând că „nu putea împiedica [poporul] să se apere de bandele străine". Însă verosimilitatea acestei atitudini a fost discreditată de sprijinul continuu pe care guvernul îl oferea în această luptă – în noiembrie 1906, membrii Skupştina votaseră deja un ajutor de 300 000 de dinari pentru sârbii nedreptăţiţi din vechea Serbie şi din Macedonia. Acest ajutor a fost urmat de un „credit secret" pentru „cheltuieli extraordinare şi apărarea intereselor naţionale".[60]

Iredentismul de această factură avea şi riscuri. Era uşor să îi trimiţi pe şefii gherilelor pe câmpul de luptă, însă era greu să deţii controlul asupra lor odată ce ajungeau acolo. În iarna lui 1907, devenise limpede că unele grupuri de gherilă operau în Macedonia pe cont propriu; emisarii din Belgrad reuşeau cu greu să reinstaureze controlul. Astfel, „Încurcătura din Macedonia" oferea o lecţie ambiguă, cu implicaţii fatale pentru evenimentele din 1914. Pe de altă parte, prin cedarea funcţiilor de comandă celulelor activiste dominate de membrii reţelei conspirative exista pericolul ca supravegherea „politicii" naţionale sârbe să treacă de la centrul politic la elementele iresponsabile de la periferie. Pe de altă parte, diplomaţia din 1906–1907 a demonstrat că relaţia neoficială dintre guvernul sârb şi reţelele a căror sarcină era să propage politica iredentistă putea fi exploatată pentru a abate responsabilitatea politică de la Belgrad şi pentru a-i conferi mai mult spaţiu de manevră guvernului. Elita politică din Belgrad a început să agreeze o gândire dublă fundamentată pe subterfugiul discontinuu că politica externă a

Serbiei oficiale şi activitatea statului pentru „eliberarea" naţională dincolo de graniţe erau fenomene distincte.

SEPARAREA

„Înţelegerea şi armonia cu Austria sunt imposibile pentru Serbia din punct de vedere politic", scria Garašanin în 1844.[61] Până în 1903, posibilitatea unui conflict deschis între Belgrad şi Viena era limitată. Cele două ţări împărţeau o graniţă lungă care, din punctul de vedere al Belgradului, era imposibil de apărat. Capitala sârbă, situată strategic la confluenţa dintre Dunăre şi Sava, se afla la mică distanţă de graniţa cu Austro-Ungaria. Serbia exporta mai mult pentru imperiu şi o mare parte din importuri îşi aveau sursa acolo. Cerinţele geografice erau întărite şi de politica Rusiei în regiune. În timpul Congresului de la Berlin din 1878, aceasta reuşise să desprindă din Imperiul Otoman o entitate bulgară mare, în speranţa că Bulgaria va rămâne în sfera de influenţă a ruşilor. Deoarece era de aşteptat ca, într-o bună zi, Bulgaria şi Serbia să rivalizeze pentru teritoriul Macedoniei, prinţul (ulterior regele) Milan a căutat să echilibreze această ameninţare, încercând să stabilească o relaţie mai apropiată cu Viena. Sprijinul pe care Rusia l-a acordat Sofiei a împins, astfel, Serbia în braţele Vienei. Atâta vreme cât Rusia continua să-şi joace rolul politic în Balcani cu cărţile bulgarilor, exista o mare probabilitate ca Belgradul să rămână în relaţii armonioase cu Viena.

În iunie 1881, Austro-Ungaria şi Serbia au încheiat un tratat comercial. Trei săptămâni mai târziu, s-au adăugat o convenţie secretă (28 iunie 1881), negociată şi semnată de însuşi prinţul Milan, prin care se stipula că Austro-Ungaria nu numai că va sprijini Serbia în demersurile sale de a ajunge la statutul de regat, ci va susţine şi pretenţiile sârbilor în ceea ce priveşte anexarea teritorială în Macedonia. De partea sa, Serbia a fost de acord să submineze poziţia monarhiei în Bosnia şi Herţegovina. În Art. II era stipulat că Serbia „nu va permite să ia naştere nicio intrigă politică, religioasă

sau de orice fel pe teritoriul ei împotriva monarhiei austro-ungare, inclusiv împotriva Bosniei, Herţegovinei şi a Sangeacului Novi Pazar". Milan a întărit aceste acorduri luându-şi personal angajamentul în scris să nu încheie „niciun alt fel de tratat" cu un terţ stat fără a se consulta mai întâi cu Viena.[62]

Aceste acorduri constituiau în mod cert un fundament fragil pentru o relaţie bună între austrieci şi sârbi. Nu au prins rădăcini în viaţa sentimentală a publicului sârb, care era total împotriva austriecilor. Acestea simbolizau o relaţie de dependenţă economică din ce în ce mai puţin acceptată de către opinia naţionalistă sârbă. Depindeau de cooperarea unui monarh sârb capricios şi din ce în ce mai puţin iubit. Însă, atâta vreme cât Milan Obrenović rămânea pe tron, cel puţin aceste acorduri ofereau o siguranţă că Serbia nu se va alia cu Rusia împotriva Austriei şi că politica externă a Belgradului îşi va menţine atenţia concentrată asupra Macedoniei şi a rivalei sale, Bulgaria, şi nu asupra Bosniei şi Herţegovinei.[63] În 1892 a fost semnat un alt tratat pentru comerţ, iar în 1889, Convenţia Secretă a fost reînnoită pentru încă zece ani; ulterior, valabilitatea acestuia a expirat însă a continuat să constituie platforma de operare a sârbilor vizavi de Viena.

Schimbarea dinastiei în 1903 a semnalat o realiniere importantă. Austria a recunoscut imediat lovitura de stat Karadjordjević, în parte pentru că Petar îi asigurase dinainte pe austrieci că intenţia lui era aceea de a păstra Serbia pe o direcţie austrofilă.[64] În curând însă, a devenit limpede că marii conducători ai Serbiei plănuiau să îşi câştige independenţa economică şi politică. Între 1905 şi 1906, a izbucnit o criză în care exista o legătură strânsă între politica comercială, comenzile pentru armament, investiţiile majore şi geopolitică. Viena a urmat un triplu obiectiv: să asigure un tratat de comerţ cu Serbia, să se asigure că aceasta va comanda în continuare armament de la firmele austriece şi să ofere un împrumut important Belgradului.[65] Faptul că nu s-a ajuns la un acord asupra acestor chestiuni a dus la o răcire considerabilă a relaţiilor dintre cei doi vecini, iar rezultatul a fost dezastruos pentru Viena. Sârbii şi-au plasat comenzile pentru armament la firma franceză Schneider-Creusot

în loc de firma austriacă Škoda, din Boemia. Reacția Austriei a fost aceea de a pune embargou pe importul cărnii de porc din Serbia, declanșând un conflict vamal care a fost cunoscut sub denumirea de „Războiul porcului" (1906–1909). Însă aceasta a fost o măsură neproductivă, deoarece Serbia a găsit repede alte piețe de desfacere (în special în Germania, Franța și Belgia) și, în cele din urmă, a ajuns să construiască nenumărate abatoare, fără să se mai depindă, astfel, de fabricile austro-ungare de procesare a cărnii. Într-un final, Serbia a obținut un împrumut important (oferit în schimbul amplasării comenzilor sale pentru armament la firmele franceze) însă nu de la Viena, ci de la Paris. Trebuie să insistăm o clipă asupra semnificației acestui împrumut francez. La fel ca și celelalte state din Balcani aflate în curs de dezvoltare, Serbia era un debitor împătimit, care depindea în totalitate de împrumuturi internaționale, care, în marea majoritate, erau folosite pentru a finanța dezvoltarea armatei și a infrastructurii. În timpul domniei regelui Milan, austriecii au rămas creditorii Belgradului. Având în vedere însă că aceste împrumuturi depășeau resursele financiare ale statului debitor, acesta a fost nevoit să ofere anumite garanții: pentru fiecare împrumut era garantat un venit prestabilit sau se ipoteca o proprietate feroviară. S-a stabilit ca veniturile garantate obținute de la căile ferate și din accizele la băuturile alcoolice să fie vărsate într-un cont special de trezorerie, controlat atât de reprezentanții guvernului sârb, cât și de deținătorii de obligațiuni. Această înțelegere a menținut Serbia pe linia de plutire între anii 1880 și 1890, însă nu a reușit să pună capăt risipei financiare a guvernului care, până în 1895, reușise să acumuleze o datorie de peste 350 de milioane de franci. Fiind amenințat cu falimentul, Belgradul a negociat un nou împrumut prin care aproape toate datoriile vechi au fost calculate cu o rată scăzută a dobânzii. Veniturile garantate au fost preluate de către o altă administrație condusă parțial de reprezentanții creditorilor.

Cu alte cuvinte, debitorii instabili precum Serbia (același lucru era valabil și pentru celelalte state din Balcani și pentru Imperiul Otoman) nu puteau face împrumuturi decât în baza unor termeni

rezonabili dacă acceptau concesiile controlului fiscal, care ajungeau la ipotecarea parţială a funcţiilor statului suveran. Împrumuturile internaţionale reprezentau din acest punct de vedere o chestiune politică de cea mai mare importanţă, care avea, în mod obligatoriu, legătură cu diplomaţia şi cu politica de forţă. De regulă făcute de francezi, acestea erau, în mod special, extrem de politizate. Parisul a respins împrumuturile către guvernele a căror politică era considerată ca fiind nerentabilă intereselor francezilor; în schimb, facilitau împrumuturi pentru înţelegeri economice sau politice; uneori, oferea câte un împrumut clienţilor instabili, dar de o importanţă strategică pentru a-i împiedica să caute ajutor financiar în altă parte. Parisul îi urmărea pe potenţialii clienţi cu asiduitate – în cazul Serbiei, guvernului i s-a dat de înţeles în vara anului 1905 că, dacă nu va folosi clauza de prim refuz faţă de Franţa privind împrumuturile, pieţele monetare din Paris se vor închide pentru Serbia.[66] Înţelegând legătura dintre strategie şi finanţe, în 1907, ministrul de externe francez a unit diviziile comerciale şi cele politice.[67]

În acest context, împrumutul sârbilor din 1906 a reprezentat un important punct de cotitură. Relaţiile franceze cu Belgradul, în ceea ce priveşte finanţele, au devenit, după cum spunea un analist american din perioada antebelică, „mai intime şi mai dominante".[68] Francezii au ajuns să deţină mai mult de trei sferturi din datoria totală a Serbiei.[69] Acestea erau angajamente mari pentru statul sârb – graficul de rambursare fiind prelungit până în 1967 (de fapt, Belgradul nu şi-a mai îndeplinit cea mai mare parte a obligaţiilor după 1918). Majoritatea banilor erau folosiţi pentru achiziţii militare (în special artilerie cu tragere rapidă), care erau tranzacţionate în mare parte în Franţa, spre nemulţumirea diplomaţilor şi furnizorilor de armament austrieci, dar şi britanici. Împrumutul din 1906 i-a permis Serbiei să reziste presiunii comerciale care venea din partea Vienei şi să lupte pentru menţinerea tarifelor. „Rezistenţa de necontestat a domnului Pašić în faţa cerinţelor [austriecilor], relata în 1906 trimisul britanic la Belgrad, reprezintă un pas important în emanciparea economică şi politică a Serviei."[70]

Aceste realizări în domeniul finanţelor nu ar trebui să ne distragă atenţia de la condiţiile deosebite în care se afla economia Serbiei per ansamblu. Acest aspect avea mai puţin de-a face cu politica austriacă de tarifare decât cu un proces economic aflat în declin, care îşi avea rădăcinile adânc înfipte în istoria şi structura agricolă a ţării. Apariţia şi extinderea ulterioară a Serbiei au fost însoţite de un proces drastic de depopulare, deoarece populaţia din majoritatea oraşelor musulmane a fost redusă de-a lungul deceniilor prin hărţuiri şi deportări.[71] Structurile imperiale relativ urbanizate şi cosmopolitane de la periferia Imperiului Otoman au fost înlocuite cu o societate şi o economie dominate în totalitate de micii fermieri creştini, ca urmare în parte a absenţei unei aristocraţii sârbe locale, dar şi a eforturilor dinastiei domnitoare de a împiedica apariţia unei astfel de pături sociale, blocând consolidarea proprietăţilor latifundiare.[72] În vreme ce oraşele se reduceau, populaţia creştea vertiginos; sute de mii de hectare de teren de la periferie au fost date în folosinţă familiilor tinere, renunţându-se la constrângerile sociale referitoare la căsătorie şi procreare. Însă creşterea galopantă a populaţiei a fost invers proporţională cu lipsa de performanţă şi cu declinul care caracterizau economia Serbiei între mijlocul secolului al XIX-lea şi momentul izbucnirii Primului Război Mondial în 1914.[73] De la începutul anului 1870 şi până în 1910–1912, venitul pe cap de locuitor în agricultură a scăzut cu 27,5% parţial şi pentru că extinderea terenurilor arabile a condus la defrişări masive şi, prin urmare, la o pierdere a păşunilor atât de necesare pentru creşterea porcilor, iniţial cea mai profitabilă şi eficientă ramură din agricultura Serbiei. La începutul anului 1880, frumoasa sălbăticiune împădurită a Sumadija – un loc perfect de păşune pentru porci – a dispărut în totalitate.[74]

Aceste statistici ar fi avut mai puţină importanţă dacă s-ar fi înregistrat creşteri în sectorul comercial şi cel industrial, însă şi în acest caz, situaţia era dezolantă, chiar şi pentru standardele din Balcani. Cultura întreprinderii din Serbia încuraja prea puţin bunurile produse pe piaţa internă. Populaţia din zona rurală nu prea avea acces la pieţe, iar industriile starter, cum ar fi fabricile de

textile care ajutau la dezvoltarea industriei în țara vecină, Bulgaria, erau aproape inexistente.[75] În astfel de condiții, dezvoltarea economică a Serbiei depindea de investițiile directe – primele eforturi de a ambala și exporta dulceață de prune au fost făcute de angajații unei fabrici de prelucrare și conservare a fructelor din Budapesta; explozia industriei de mătase și de vinuri de la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a datorat tot antreprenorilor străini. Însă investițiile directe se lăsau așteptate și asta pentru că firmele străine ezitau din cauza xenofobiei, a oficialilor corupți și a unei etici de afaceri mediocre de care se loveau atunci când încercau să-și înființeze sediul în Serbia. Afacerile străine erau „hărțuite" de autoritățile locale chiar și în domeniile unde politica guvernamentală ar fi trebuit să încurajeze investițiile, iar acest aspect constituia o problemă.[76]

Investițiile în capitalul uman din Serbia erau la fel de neimpresionante: în 1900, nu existau decât patru facultăți în toată Serbia, jumătate din totalul profesorilor care predau în școala gimnazială nu aveau pregătire pedagogică, majoritatea orelor nu se desfășurau în clădiri pregătite în acest scop și doar o treime din copii mergeau, în realitate, la școală. Toate aceste deficiențe reflectau preferințele culturale ale unei populații rurale care nu era prea interesată de educație și care privea școala ca pe o instituție străină impusă de guvern. În 1905, nevoiți să ratifice o nouă sursă de venit, membrii adunării Skupština, în majoritate alcătuită din țărani, au ales să aplice taxe pentru manualele școlare decât pentru distileriile independente. Rezultatul a fost o rată izbitor de mare a analfabetismului, ajungând de la 27% în regiunile din nordul regatului până la doar 12% în partea de sud-est.[77]

Acest fundal sumbru al „creșterii fără dezvoltare" are legătură cu povestea noastră în mai multe privințe. Mai întâi, acest lucru însemna că societatea sârbească rămânea neobișnuit de omogenă atât din punct de vedere socioeconomic, cât și cultural. Legătura dintre orașe și cultura populară orală, cu legendarele sale balade puternice, nu s-a rupt niciodată. Chiar și Belgradul – unde rata alfabetizării era de doar 21% în 1900 – a rămas un oraș de imigranți

veniți de la țară, o lume a „țăranilor urbanizați" profund influențată de cultura și legăturile de rubedenie care caracterizează societatea rurală tradițională.[78] În acest context, dezvoltarea conștiinței moderne a fost percepută nu ca o evoluție față de vechiul mod de a înțelege lumea, ci mai degrabă ca niște atitudini moderne nearmonioase introduse într-un stil de a fi care era caracterizat de credințe și valori tradiționale.[79]

Constelația economico-culturală extrem de distinctă ne ajută să explicăm câteva caracteristici definitorii ale Serbiei antebelice. Deoarece economia nu oferea prea multe oportunități tinerilor ambițioși și talentați, armata constituia cea mai mare atracție pentru aceștia. Acest aspect ne ajută să explicăm slăbiciunea autorităților civile în fața provocărilor venite din partea structurilor militare – un factor crucial din criza care a îngenuncheat Serbia în vara anului 1914. Cu toate acestea, era adevărat că războiul partizan al grupurilor neregulate de miliție și de gherilă, care a reprezentat tema principală în nașterea Serbiei ca națiune independentă, își datora rezistența longevității culturii populare care păstrase o oarecare precauție față de armata normală. Pentru un guvern care se confrunta cu o cultură militară din ce în ce mai arogantă și care nu avea o legătură efectivă cu clasa educată care susținea alte sisteme parlamentare ale secolului al XIX-lea, naționalismul reprezenta singurul instrument politic puternic și singura forță culturală. Acest entuziasm aproape universal legat de anexarea pământurilor sârbești care nu fuseseră răscumpărate încă se baza nu numai pe baladele pasionale care împânzeau cultura populară, ci și pe foamea de pământ a țăranilor ale căror parcele erau din ce în ce mai mici și mai puțin productive. În aceste circumstanțe, afirmația – oricât ar fi de ciudată – că problemele economice ale Serbiei erau cauza tarifurilor punitive ale Vienei și a „supremației" capitalului austriac și ungar nu a fost primită cu cel mai mare entuziasm. Și aceste constrângeri au hrănit obsesia Belgradului de a-și asigura o „scăpare" la mare, care se presupune că i-ar fi permis să iasă din acea stare de declin. În cele din urmă, dezvoltarea comercială și industrială relativ slabă i-a făcut

pe conducătorii Serbiei să depindă în continuare de finanțările internaționale pentru cheltuielile militare necesare pentru a continua activitatea politică externă. Acest aspect explică integrarea profundă a Serbiei în rețeaua de aliați ai Franței după 1905, care prinsese rădăcini atât în aria financiară, cât și în cea geopolitică.

ESCALADAREA

După 1903, naționaliștii sârbi și-au concentrat mai mult atenția asupra luptei dintre sârbi, bulgari și turci în Macedonia. Toate acestea s-au schimbat în 1908, odată cu anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria. Din moment ce ambele foste provincii otomane se aflau sub stăpânire austriacă de treizeci de ani, iar o schimbare a acestui aranjament nici nu intra în discuție, o înlocuire a termenului de „ocupație" cu acela de „anexare" nu ar fi trebuit să aibă vreo importanță. Publicul sârb însă privea altfel lucrurile. Anunțul a provocat „o izbucnire de resentimente nemaiîntâlnită și un entuziasm național" atât în Belgrad, cât și în provincii. Au existat „multe întâlniri" în cadrul cărora oratorii „instigau la război împotriva Austriei".[80] Mai mult de douăzeci de mii de oameni au luat parte la adunarea antiaustriacă organizată la Teatrul Național din Belgrad, unde Ljuba Davidović, conducătorului Partidului Radical Independent, a ținut un discurs, declarând că sârbii trebuiau să lupte până la moarte împotriva acestei anexări. „Ne vom lupta până vom ieși victorioși, iar dacă vom fi înfrânți, vom ști că am făcut tot ce s-a putut și vom avea, astfel, respectul nu numai al sârbilor de pretutindeni, ci și al întregii rase slave."[81] Câteva zile mai târziu, impulsivul prinț Djordje a ținut un discurs în capitală, în fața a zece mii de oameni, în care a propus să conducă poporul sârb într-o cruciadă pentru recuperarea provinciilor anexate: „Sunt extrem de mândru că sunt soldat și va fi o onoare să vă conduc pe voi, poporul sârb, în această luptă disperată, pe viață și pe moarte, pentru națiunea și onoarea noastră"[82]. Până și Nikola Pašić, președintele Partidului

Radical Sârb, care la vremea aceea nu era ministru în funcție și, prin urmare, putea să vorbească liber, a susținut că, dacă această anexare nu putea fi împiedicată, Serbia trebuia să se pregătească pentru un război de eliberare.[83] Liberalul rus Pavel Miliukov, care a vizitat Serbia în 1908, a fost uluit de cât de intensă era trăirea publică. Previziunea unui război împotriva Austriei, își amintea el, a devenit „o dispoziție pentru luptă, iar victoria părea atât ușoară, cât și sigură". Aceste păreri erau atât de universale și atât de incontestabile, încât „ar fi fost complet inutil să începi o polemică pe marginea lor".[84]

Hărțile mentale care informau despre înțelegerea de elită și cea populară a politicii și scopului Serbiei au fost readuse în prim-plan. Singurul mod prin care se putea înțelege sentimentul intens stârnit în Serbia de această anexare, explica în raportul său din 27 aprilie 1909 ministrul britanic la Belgrad, era să se țină cont că:

> „Fiecare sârb patriot care este interesat sau se implică în politică, consideră națiunea sârbă ca fiind constituită nu numai din supușii regelui Peter, ci și din toți cei care se înrudesc cu ei prin rasă și limbă. Prin urmare, abia așteaptă să creeze acea Serbie Mare, din care vor face parte toate regiunile națiunii, în prezent aflate sub stăpânire austriacă, ungară și turcă. [...] Din punctul lui de vedere, Bosnia este inima Marii Serbii atât geografic, cât și etnografic."[85]

Într-un tratat despre criză aproape contemporan, faimosul etnolog Jovan Cvijic, cel mai influent consilier al lui Nikola Pašić pe probleme de naționalitate, observa că „era evident că Bosnia și Herțegovina, prin... poziția lor centrală în masa etnografică a rasei sârbo-croată, ... era rezolvarea pentru problema sârbilor. Fără acestea nu putea exista Marea Serbie."[86] Din perspectiva publiciștilor sârbi, Bosnia-Herțegovina aparținea „teritoriilor sârbe aflate sub stăpânire străină" – populația lor fiind „în totalitate sârbă în ceea ce privește rasa și limba", fiind alcătuită din sârbi, sârbo-croați și sârbo-mahomedani, cu excepția, desigur, a minorității de „locuitori temporari" și „exploatatori" instalați acolo de către austrieci în ultimii treizeci de ani.[87]

Alimentată fiind de acest val de furie, a luat naştere o nouă organizare de masă care a urmat obiectivele naţionaliste. Cunoscută sub denumirea de „Apărarea Naţională Sârbă" (*Srpska Narodna Odbrana*), aceasta recruta mii de membri din mai mult de 220 de comisii din oraşele şi satele Serbiei, precum şi dintr-o reţea auxiliară din Bosnia şi Herţegovina.[88] Campania iredentistă care luase avânt în Macedonia era acum îndreptată către provinciile anexate: *Narodna Odbrana* organiza trupe de gherilă, recruta voluntari, stabilea reţele de spionaj pe teritoriul Bosniei şi făcea lobby pe lângă guvern ca acesta să ducă o politică naţională mult mai agresivă. Veteranii luptelor din Macedonia, printre care şi maiorul Voja Tankosić, un asociat apropiat al lui Apis, au fost trimişi la graniţa bosniacă, unde au antrenat mii de noi recruţi pentru lupta care urma să se desfăşoare acolo. O vreme, părea că Serbia era pregătită să lanseze un atac sinucigaş asupra ţării vecine.[89]

La început, conducătorii din Belgrad au încurajat această stare de agitaţie, însă şi-au dat repede seama că Serbia nu avea nicio şansă să împiedice anexarea. Cheia acestei treziri la realitate a fost Rusia, care nu s-a grăbit să încurajeze rezistenţa care venea din partea sârbilor. Fapt deloc surprinzător, din moment ce ministrul de externe rus, Izvolsky, a fost cel care propusese anexarea – în principiu, cel puţin – omologului său austriac, Aehrenthal. Ba, mai mult, Izvolsky îl avertizase dinainte pe ministrul de externe sârb, Milovan Milovanović, despre acea anexare iminentă. În cadrul unei întâlniri care a avut loc la Marienbad, unde Izvolsky testa apele, ministrul de externe rus îl informase pe omologul său sârb că, deşi St.-Petersburg considera statele din Balcani ca pe nişte „copii ai Rusiei", nici Rusia şi nicio altă mare putere nu va contesta anexarea. (Izvolsky a omis să-i spună interlocutorului său sârb faptul că el însuşi propusese anexarea provinciilor Austriei ca parte din înţelegerea care asigura trecerea vaselor de război ruseşti prin strâmtorile turceşti). La St.-Petersburg, ministrul sârb a fost ulterior avertizat ca Belgradul să nu se mobilizeze sub nicio formă împotriva Austriei, „deoarece nimeni nu ne va putea ajuta, căci întreaga lume vrea pace".[90]

Ministrul de externe, Milovanović, un politician temperat şi inteligent care criticase felul în care Pašić gestionase criza dintre austrieci şi sârbi din 1905–1906 şi care fusese şocat când aflase că acesta susţinea războiul în 1908, a fost pus într-o situaţie delicată. Sfătuindu-se direct cu Izvolsky, el şi-a dat seama că nu exista nicio şansă ca marile puteri europene să se alieze împotriva anexării. Trebuia, de asemenea, să ţină în frâu isteria naţionalistă din Serbia şi, în acelaşi timp, să unească membrii Skupştina şi elita politică în spatele unei politici „moderate" – două obiective care erau, practic, ireconciliabile din moment ce publicul sârb ar interpreta orice aluzie la o concesiune cu poziţia Vienei ca pe o „trădare" a interesului naţional.[91] El a întâmpinat greutăţi din cauza ostilităţii dintre radicali şi foştii lor colegi de partid, radicalii independenţi, ale căror politici erau marcate de un naţionalism intransigent. Rivalităţile fracţioniste din cadrul conducerii radicale, cum erau cele dintre „grupul lui Pašić" şi „radicalii lui Milovanović", au adâncit şi mai mult confuzia şi nesiguranţa. În culise, Milovanović depunea toate eforturile să urmeze o politică moderată, concentrată pe asigurarea compensării teritoriale moderate pentru Serbia şi îndura fără să se plângă calomniile presei sârbe din Peninsula Balcanică. În public însă, el adopta o retorică intransigentă menită să stârnească entuziasmul acasă şi indignarea în ziarele austriece. „Programul naţional al Serbiei, anunţa el într-un ropot de aplauze în timp ce ţinea un discurs în faţa Skupştina în octombrie 1908, cere ca Bosnia şi Herţegovina să se emancipeze"; prin faptul că se amesteca în realizarea acestui plan, declara el, Austro-Ungaria făcea ca „într-o bună zi, în viitorul apropiat sau îndepărtat, Serbia şi toată etnia sârbă va porni într-o luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva ei"[92].

Afirmaţiile lui Milovanović subliniază stresul la care erau supuşi factorii de decizie sârbi. Acest om inteligent şi precaut a înţeles foarte bine limitele impuse de locaţia şi situaţia în care se afla Serbia. În iarna lui 1908–1909, toate marile puteri au sfătuit Belgradul să se retragă şi să accepte inevitabilul.[93] Ştia însă că niciun ministru responsabil nu îşi putea permite să dezaprobe în mod deschis

programul național de „unificare" a Serbiei. Și, oricum, Milovanović era el însuși un susținător înfocat și sincer al programului. Serbia, afirmase el cândva, nu își putea permite niciodată să renunțe la cauza etniei sârbe. „Din punctul de vedere al sârbilor, nu există nicio diferență între interesele statului sârb și interesele celorlalți sârbi."[94] În acest caz apăreau din nou proiecțiile hărților mentale sârbești, unde cerințele politice și etnice se contopeau. Aspectul esențial era următorul: moderați ca Milovanović și chiar Pašić (care a renunțat în cele din urmă la instigarea sa la război) se deosebeau de extremiștii naționaliști doar în ceea ce privea *metoda* prin care gestionau situațiile neplăcute cu care se confrunta statul. Nu își permiteau (nici nu își doreau) să dezaprobe programul naționaliștilor. Pe plan domestic, extremiștii aveau întotdeauna un avantaj din punct de vedere retoric, pentru că ei erau aceia care stabileau condițiile dezbaterii. În acest context, moderaților le era greu să se facă auziți dacă nu adoptau limbajul extremiștilor. Din această cauză, observatorilor externi le era greu să discearnă vreo schimbare în pozițiile adoptate de elita politică, mai ales că în mod înșelător, părea să formeze un front solid unanim. Această dinamică periculoasă a culturii politice avea să bântuie Belgradul în lunile iunie și iulie ale anului 1914.

Oricum, Austro-Ungaria a prevalat, bineînțeles, iar Belgradul a fost obligat să renunțe oficial la pretențiile sale în 31 martie 1909. Guvernul a reușit cu mare dificultate să calmeze agitația. Belgradul a promis Vienei că „voluntarii și bandele"[95] vor fi dezarmate și dezbinate. *Srpska Narodna Odbrana* și-a pierdut caracterul revoluționar și războinic, fiind transformată – cel puțin de fațadă – într-o propagandă sârbească pașnică și o agenție de informare care colabora îndeaproape cu alte asociații naționaliste, cum ar fi societatea Soko și grupuri precum Prosveta și Prirednik, care aveau sarcina de a consolida identitatea culturală sârbă prin literatură, educație publică și activități ale tinerilor. Cu toate că Serbia nu a reușit să împiedice anexarea sau să asigure concesiile teritoriale pe care le ceruse Milovanović drept compensare, au existat totuși două schimbări importante. În primul rând, criza a dus la o colaborare mai strânsă între Belgrad și

cele două mari puteri prietenoase. Legătura cu St.-Petersburg a devenit şi mai puternică odată cu sosirea noului ministru rus, baronul Nikolai Hartwig, un susţinător înfocat al slavilor şi al culturii sârbe, care a jucat un rol principal în viaţa politică de la Belgrad până când a murit subit înainte de izbucnirea războiului în 1904. Legăturile financiare şi politice cu Franţa au fost şi ele reînnoite – reflectate printr-un împrumut generos intermediat de Paris pentru mărirea efectivului armatei sârbe şi înnoirea forţei sale de luptă.

În al doilea rând, frământările şi dezamăgirea anilor 1908–1909 au dus la radicalizarea grupurilor naţionaliste. Deşi au fost temporar dezamăgite de faptul că guvernul nu abandonase problema anexării, aceste grupuri nu au renunţat la scopurile lor. Între guvern şi mediul naţionalist s-a produs o scindare. Bogdan Radenković, activist naţionalist din Macedonia, unde lupta împotriva bulgarilor continua, s-a întâlnit cu ofiţerii veterani de pe frontul macedonean, o parte dintre ei fiind conspiratorii din 1903, pentru a discuta despre crearea unei noi entităţi secrete. Rezultatul a fost înfiinţarea în 3 martie 1911, într-un apartament din Belgrad, a *Ujedinjenje ili smrt! (Uniune sau moarte!)*, denumită popular „Mâna neagră". Apis, acum profesor de tactică la Academia Militară, s-a numărat printre cei şapte bărbaţi – cinci ofiţeri regicizi şi doi civili – prezenţi la acea întrunire de înfiinţare; i-a adus cu el pe regicizii mai tineri şi pe tovarăşii lui de călătorie, fiind liderul lor de necontestat.[96] „Constituţia" *Ujedinjenje ili smrt!* începea cu declaraţia deloc surprinzătoare că scopul noii organizaţii era „unificarea sârbilor". Celelalte articole declarau că membrii organizaţiei trebuie să se străduiască să influenţeze guvernul, astfel încât acesta să adopte ideea că Serbia este „Piemontele" sârbilor, dar şi al popoarelor slave din Sud – jurnalul în care urmau să fie expuse idealurile *Ujedinjenje ili smrt!* purta titlul sugestiv de „Pijemont". Noua mişcare presupunea conceptul hegemonic de „sârbism" – propaganda „Mâinii Negre" nu recunoştea identitatea separată a musulmanilor bosniaci şi nega cu vehemenţă existenţa croaţilor.[97] Ca să pregătească etnia sârbă pentru ceea ce avea să fie cu siguranţă o luptă violentă pentru unitate,

societatea urma să desfăşoare o activitate revoluţionară în toate teritoriile locuite de sârbi. Dincolo de graniţele statului sârb, societatea va lupta prin toate mijloacele posibile împotriva inamicilor ideii sârbeşti.[98]

În lupta lor pentru „cauza naţională", aceşti bărbaţi se considerau din ce în ce mai mult duşmani ai sistemului parlamentar democrat din Serbia şi, în mod special, ai Partidului Radical, pe ai cărui lideri îi considerau trădători ai naţiunii.[99] În cadrul *Ujedinjenje ili smrt!*, vechea ură a cadrelor militare sârbeşti faţă de Partidul Radical nu dispăruse încă. De asemenea, exista o anume afinitate faţă de ideologia protofascistă: obiectivul nu a fost schimbarea conducerii statului – lucru realizat în 1903, fără niciun beneficiu considerabil în favoarea naţiunii sârbeşti –, ci mai degrabă o reconstrucţie totală a politicii şi societăţii sârbe, o „regenerare a rasei noastre degenerate".[100]

Caracteristica principală a mişcării era păstrarea secretului. Membrii erau acceptaţi în urma unei ceremonii conduse de Jovanović-Čupa, membru al consiliului fondator şi francmason. Noii recruţi făceau un legământ, jurând loialitate absolută organizaţiei până la moarte, în faţa unei siluete care purta o mantie cu glugă, într-o încăpere întunecată.

> „Eu [numele], cel care se alătură organizaţiei *Uniune sau Moarte*, jur pe soarele care mă încălzeşte, pe pământul care mă hrăneşte, în faţa lui Dumnezeu, pe sângele strămoşilor mei, pe onoarea şi pe viaţa mea că, de acum şi până când voi muri, voi fi credincios legilor acestei organizaţii şi că mă voi sacrifica oricând în numele lor.
>
> Jur în faţa lui Dumnezeu, pe onoarea şi pe viaţa mea că voi îndeplini toate misiunile şi ordinele fără alte întrebări.
>
> Jur în faţa lui Dumnezeu, pe onoarea şi pe viaţa mea că voi duce cu mine în mormânt toate secretele organizaţiei.
>
> Fie ca Dumnezeu şi tovarăşii mei din organizaţie să mă judece dacă, fără ştiinţă sau cu bună ştiinţă, voi încălca vreodată acest jurământ."[101]

Existau foarte puţine consemnări – nu exista niciun registru de evidenţă a membrilor, ci doar o reţea de celule, dintre care niciuna

nu deţinea o prezentare generală a activităţilor sau intereselor organizaţiei. Drept rezultat, nesiguranţa era la fel de mare ca şi organizaţia. Până la sfârşitul anului 1911, numărul membrilor ajunsese la 2 000–2 500; organizaţia s-a extins dramatic în timpul Războaielor Balcanice, însă o estimarea retrospectivă de 100 000–150 000 a unui dezertor transformat în informator este, cu siguranţă, exagerată.[102] Indiferent de numărul real, organizaţia „Mâna Neagră" a reuşit să pătrundă repede în structurile oficiale ale Serbiei, pornind de la armată şi ajungând să se infiltreze în rândurile grănicerilor sârbi şi vameşilor, în special de-a lungul frontierei sârbo-bosniacă. De asemenea, existau numeroşi recruţi printre agenţii secreţi care continuau să activeze în Bosnia pentru *Narodna Odbrana*, în ciuda desfiinţării sale aparente din 1909. Printre activităţile acestora se număra şi o tabără de antrenament împotriva terorismului, unde recruţii învăţau cum să ţintească, să arunce bombe, să arunce în aer poduri şi să spioneze.[103]

Iată o organizaţie pe măsura conspiratorului Apis. Caracterul secret al acesteia se potrivea perfect cu temperamentul lui. La fel şi simbolul oficial al organizaţiei – un logo rotund reprezentând un craniu, două oase încrucişate, un cuţit, un flacon de otravă şi o bombă. Întrebaţi ulterior de ce el şi colegii lui aleseseră acele simboluri, Apis a răspuns că pentru el „acele embleme nu sunt atât de înspăimântătoare şi nu au o semnificaţie negativă". La urma urmei, aceasta era sarcina tuturor sârbilor „să salveze sârbismul cu ajutorul bombelor, a cuţitelor şi a puştilor". „În timpul activităţii mele din Macedonia, zicea el, se folosea otravă şi toate trupele de gherilă o foloseau atât ca mijloc de atac, cât şi ca şi metodă de a salva pe cineva din mâinile duşmanului. Acesta este motivul pentru care emblemele au fost incluse în sigiliul organizaţiei, fiind un semn că oamenii erau pregătiţi să moară."[104]

În mod paradoxal, exista o calitate publică a trăsăturii clandestine a organizaţiei „Mâna Neagră".[105] În curând, a început să circule zvonul că guvernul şi presa ştiau despre existenţa acestei mişcări, dovedind-se chiar că prinţul Alexandar, urmaşul la tron după

abdicarea fratelui său mai mare, Djordje, fusese informat dinainte despre înființarea organizației și că susținea activitățile ei. (Prințul făcea parte dintr-un cerc restrâns de sponsori care finanța înființarea *Pijemontului.*) Procesul de recrutare era neoficial și de cele mai multe ori nu era făcut public; recrutorii nu trebuiau decât să amintească despre activitatea patriotică a organizației ca ofițerii să i se alăture fără să ceară prea multe informații suplimentare.[106] În cafenelele din Belgrad erau organizate cine și banchete, iar Apis prezida peste studenții naționaliștii adunați în jurul unei mese lungi.[107] Când comandantul Belgradului, Miloš Bozanović, i-a cerut subordonatului său, maiorul Kostić, informații despre „Mâna Neagră", acestuia nu i-a venit să creadă: „Nu știți? E o informație publică. Se vorbește despre ea prin cafenele și prin cârciumi". Acest lucru era inevitabil într-un oraș ca Belgradul, unde toată lumea cunoștea pe toată lumea și unde viața socială se desfășura mai degrabă în cafenele decât în intimitatea căminelor. Însă caracterul secretos al organizației „Mâna Neagră" satisfăcea și o nevoie emoțională, căci ce rost avea să faci parte dintr-o organizație secretă dacă nu știa nimeni ce faci? Faptul de a fi văzut bând și mâncând împreună cu alți conspiratori, în jurul unei mese obișnuite, primea un anumit caracter important; oferea, de asemenea, un sentiment emoționant al asocierii celor care se aflau oficial în afara rețelei, dar care erau „la curent" –, iar acest aspect era important pentru o mișcare care pretindea că reprezintă majoritatea tăcută a națiunii sârbe.

Cu toate că existența acestei mișcări era cunoscută pe plan larg, existau suficiente nelămuriri în legătură cu scopurile sale. Asemenea multor lideri ai Partidului Radical, Pašić privea organizația „Mâna Neagră" ca pe o mișcare al cărui scop principal era răsturnarea statului sârb din interior – din câte se pare, el a văzut caracterul său ultranaționalist ca pe un simplu camuflaj pentru subversiunea domestică. Această interpretare eronată a fost exprimată în multe rapoarte diplomatice. De pildă, ministrul austriac la Belgrad, care era de obicei foarte bine informat, raporta în noiembrie 1911 că afirmația „Mâinii Negre" cum că ar fi un grup patriotic care activa în

afara Serbiei cu scopul de a-i uni pe toţi sârbii „nu era decât un paravan; ţinta sa principală este aceea de a interveni în problemele interne".[108] Această neînţelegere va menţine starea de incertitudine a autorităţilor austriece în timpul crizei din iulie 1914.

În Bosnia şi Herţegovina, reţelele organizaţilor *Ujedinjenje ili smrt!* şi *Narodna Odbrana* s-au întrepătruns cu grupurile locale ale activiştilor pansârbi, dintre care cel mai important grup era *Mlada Bosna*, „Tânăra Bosnie". *Mlada Bosna* nu era o organizaţie unită, ci mai degrabă o adunătură de grupuri şi celule de tineri revoluţionari care activau în provincie încă din 1904; ţinta sa nu se îndrepta strict asupra sârbilor aşa cum era cea a „Mâinii Negre" sau a *Narodna Odbrana*.[109] Deoarece îşi desfăşurau activitatea chiar sub privirile poliţiei austriece, tinerii bosniaci adoptaseră o structură descentralizată şi maleabilă, bazată pe mici „cercuri" (*kruzki*), conectate între ele doar prin intermediari desemnaţi. Marele moment pentru „Tânăra Bosnie" a sosit în 1910, când unul dintre membrii săi a lansat un atac sinucigaş asupra guvernatorului austriac al Bosniei. În 3 iunie 1910, cu ocazia inaugurării Parlamentului Bosniac, Bogdan Žerajić, un student sârb din Herţegovina, a tras cinci gloanţe asupra guvernatorului Marijan Varešanin. După atentat, Žerajić a folosit un al şaselea glonţ pentru a se împuşca în cap. A fost îngropat ca un anonim în cimitirul din Sarajevo, în secţiunea destinată criminalilor şi sinucigaşilor, însă, în curând, mormântul lui a devenit un altar pentru mişcarea clandestină sârbă, iar fapta sa a fost salutată de presa naţionalistă din Belgrad.[110]

Cel care a sporit cel mai mult reputaţia lui Žerajić a fost un alt tânăr bosniac, Vladimir Gačinović. Aceasta plecase din Bosnia pentru a urma liceul în Belgrad şi a rămas acolo până la sfârşitul primului semestru universitar, după care a câştigat o bursă guvernamentală la Universitatea din Viena. În 1911, el s-a înscris atât în *Ujedinjenje ili smrt!*, cât şi în *Narodna Odbrana*, iar după ce s-a întors în Sarajevo, a înfiinţat o reţea de celule activiste. Însă Gačinović a devenit faimos datorită unui pamflet pe care l-a scris pentru a celebra viaţa şi moartea lui Žerajić. „Moartea unui erou" îl descria pe ţintaşul sinucigaş

ca pe „un om de acțiune, un bărbat puternic, plin de viață și de virtuți, un deschizător de drumuri" și încheia cu o provocare incendiară: „Tineri sârbi, veți da lumii astfel de bărbați?" Pamfletul lui Gačinović a circulat prin toată Bosnia ca un produs de contrabandă, devenind unul dintre textele-cheie ale mediului terorist pansârbesc, amestecând tema asasinatului și pe cea a sacrificiului în maniera reminiscentă a baladelor referitoare la Kosovo.[111] Atacul lui Žerajić a marcat începutul folosirii sistematice a terorismului politic împotriva elitei politice a Imperiului Habsburgic; în cei trei ani care s-au scurs de la moartea lui Žerajić și până la momentul fatal al împușcăturilor din 28 iunie 1914 din Sarajevo, au mai existat alte șapte incidente similare, iar în provinciile slave din sudul imperiului au fost detectate alte câteva zeci de comploturi eșuate. [112]

TREI RĂZBOAIE TURCEȘTI

La sfârșitul lui septembrie 1911, la doar șase luni de la înființarea *Ujedinjenje ili smrt!*, Italia a invadat Libia. Acest atac neprovocat asupra uneia dintre provinciile integrale ale Imperiului Otoman a declanșat o serie de atacuri asupra teritoriilor controlate de otomani din Balcani. O coaliție liberă a statelor din Balcani – Serbia, Muntenegru, Bulgaria și Grecia – a întreprins atacuri paralele asupra teritoriului otoman, declanșând astfel Primul Război Balcanic (octombrie 1912–mai 1913). Rezultatul a fost o victorie de moment a aliaților din Balcani asupra forțelor otomane, care au fost izgonite din Albania, Macedonia și Tracia. În cel de-al Doilea Război Balcanic (iunie–iulie 1913), beligeranții au luptat pentru teritoriile pierdute în primul război: Serbia, Grecia, Muntenegru și România au luptat împotriva Bulgariei pentru teritorii din Macedonia, Tracia și, respectiv, Dobrogea.

Impactul acestor două războaie este descris mai pe larg în capitolul cinci. Pentru moment, este suficient de notat faptul că Serbia a avut cel mai mult de câștigat de pe urma lor, deoarece a obținut

regiunea centrală Vardar, inclusiv Ohrid, Bitola, Kosovo, Stip şi Kocani, plus jumătatea estică a Sangeacului Novi Pazar (partea vestică revenind Muntenegrului). Suprafaţa regatului aproape s-a dublat, ajungând de la 48 303 km² la 87 777 km², iar populaţia a crescut cu mai mult de un milion şi jumătate de locuitori. Achiziţionarea regiunii Kosovo, tărâmul de basm din poezia naţională a Serbiei, a provocat multă bucurie şi din moment ce regatul împărţea acum graniţa de vest cu Muntenegru, exista perspectiva ca Serbia să îşi asigure accesul permanent la coasta Adriatică printr-o uniune politică cu vecina sa. Mai mult, comportamentul acesteia în timpul războiului a demonstrat că investiţiile îndelungate făcute în armată prin împrumuturi luate de la francezi (se mai făcuse un împrumut mare de la un consorţiu de bănci franceze în septembrie 1913) dăduseră roade. În decurs de trei săptămâni de la primul ordin de mobilizare, trei sute de mii de trupe au fost trimise pe câmpul de bătălie. Armata sârbă devenise, după cum menţiona un observator străin, „un factor care trebuia luat în considerare", Serbia însăşi fiind o mare putere din regiune.[113] Dayrell Crackanthorpe, ministrul britanic la Belgrad, relata despre starea de euforie a poporului: „Serbia crede că a ajuns la maturitate, ca să spunem aşa, şi [...] că poate urma o politică naţională proprie". Elitele politice ale regatului „treceau momentan printr-o fază de mulţumire de sine extraordinară"; în presă şi în dezbaterile publice, reuşitele Serbiei pe câmpul de bătălie contrastau cu „eşecurile diplomaţiei austriece".[114]

Pentru multe dintre teritoriile proaspăt cucerite de Belgrad, impunerea legii sârbeşti a însemnat hărţuială şi asuprire. Libertatea de asociere, de întrunire şi cea a presei garantate prin constituţia sârbă din 1903 (Articolele 24, 25 şi 22) nu au fost introduse în teritoriile noi; cum nu fusese introdus nici Articolul 13 care revoca pedeapsa cu moartea pentru crimele politice. Locuitorii din acele teritorii nu aveau nici dreptul activ, nici pasiv de vot. Cu alte cuvinte, regiunea cucerită a primit, pentru moment, statutul de colonie. Guvernul a justificat aceste decizii invocând faptul că nivelul cultural era atât de scăzut în aceste noi teritorii încât, dacă li s-ar

fi oferit libertatea, acestea ar fi putut pune în pericol țara. În realitate, grija principală era aceea de a-i ține pe cei care nu erau de naționalitate sârbă și care constituiau majoritatea în multe regiuni departe de politica națională. Ziare ale opoziției precum *Radičke Novine* și *Pravda* s-au grăbit să sublinieze faptul că „noii sârbi" s-au bucurat de drepturi politice mai avantajoase sub stăpânirea turcă decât sub administrația sârbă.[115]

În ceea ce îi privește pe sârbi, existau două tipuri de război, unul purtat de detașamentele armatei, iar altul, cum s-a întâmplat deseori în trecut, de bandele partizanilor, de „comitatjis" și de alți luptători independenți. În regiunile nou cucerite, înțelegerea secretă dintre autorități și bandele neoficiale a avut consecințe îngrozitoare. Multe clădiri „turcești", ca de exemplu școli, băi și moschei, au fost distruse. În anumite situații, consulii britanici au reușit să reducă distrugerile, convingându-i pe comandanții militari sârbi locali că unele clădiri datau încă de pe vremea imperiului lui Stefan Dušan și că făceau astfel parte din patrimoniul național sârb; acest truc a funcționat, de exemplu, în cazul frumosului pod turc din Skopje, aparținând secolului al XVI-lea.[116]

În octombrie și noiembrie 1913, viceconsulii britanici din regiunile macedonene Üsküb (Skopje) și Monastir au relatat faptul că sârbii recurgeau în mod repetat la intimidări, detenții, bătăi și violuri, că incendiau satele și provocau masacre în regiunile anexate.[117] „Este deja extrem de evident, relata viceconsulul Greig din Monstir, că musulmanii aflați sub stăpânirea sârbă nu se pot aștepta decât la masacre periodice, la exploatare și la distrugere, în cele din urmă." Unsprezece zile mai târziu, acesta a întocmit un alt raport în care avertiza că „bulgarii și, în special, populația musulmană din districtele din Perlepe, Krchevo și Krushevo [erau] amenințate cu dispariția din cauza cumplitelor masacre și jafuri inițiate deseori de către bandele sârbești".[118] Până la sfârșitul lunii, „jafurile, crimele și alte orori cauzate de bandele de *comitajis* sârbi și de cei aflați în cârdășie cu ei" creaseră condiții propice pentru anarhie.[119] Albanezii și alți musulmani, bulgarii, vlahii și evreii, relata în decembrie viceconsulul, se

temeau de perspectiva de a aparţine unui „stat lefter" care părea dornic „să priveze comunităţile de toate mijloacele de existenţă şi să le aducă într-o stare cum nu mai cunoscuseră nici în cele mai negre perioade ale regimului turc"[120]. Din Bitola, localitate aflată în sud, lângă graniţa cu Grecia, viceconsulul britanic relata că vechii oficiali municipali fuseseră înlocuiţi de o nouă cohortă de „foşti propagandişti sârbi" corupţi ai căror şefi erau „(1) un fost bărbier, spion şi agent sârb [...] şi (2) un sârb de prin partea locului, cu o profesie nedemnă de a fi pomenită, pe care îl chema Maxim." „Nimic nu poate avantaja mai mult duşmanii Serbiei decât starea de teroare indusă de această clică, relata viceconsulul."[121]

Ceea ce este interesant în legătură cu aceste relatări nu este doar conţinutul lor îngrijorător, ci scepticismul cu care au fost primite de către ministrul britanic de la Belgrad, Dayrell Crackanthorpe, un om cu o afinitate pronunţată pentru sârbi. Crackanthorpe, a cărui sursă importantă referitoare la evenimentele care se desfăşurau în teritoriile anexate era „un ofiţer sârb pe care îl cunoştea",[122] a acceptat refuzul oficial al guvernului de la Belgrad şi a încercat să amortizeze impactul relatărilor lui Greig din Monastir, sugerând Ministerului de Externe că viceconsulul era păcălit de refugiaţii isterici şi de poveştile lor inventate. Am putea spune că evenimentele care se desfăşurau în Balcani erau privite deja prin „lentilele geopolitice" ale sistemului de alianţă, unde Serbia părea a fi statul prietenos blocat într-o luptă crâncenă cu vecina sa de temut, Austro-Ungaria. Însă nenumăratele detalii prezente în rapoartele referitoare la regiunile anexate, împreună cu confirmările oficialilor români, elveţieni şi francezi au convins Ministerul de Externe britanic că relatările referitoare la atrocităţile din Macedonia nu ar trebui considerate a fi propagandă austriacă. În tot acest timp, guvernul sârb nu părea deloc dispus să prevină alte posibile atrocităţi sau să iniţieze o anchetă asupra celor care avuseseră loc deja. Când britanicii l-au înştiinţat despre evenimentele din Bitola, Pašić a răspuns simplu că nu îl cunoştea personal pe prefectul de acolo, prin urmare nu putea comenta. Propunerea lui de a trimite un „împuternicit" în sud pentru a face

alte cercetări nu s-a materializat niciodată. Informat de către ministru sârb la Constantinopol de plângerile aduse de o delegație de înalți demnitari musulmani, el a declarat că aceste povești porneau de la emigranții care făceau pe victimele pentru a-și asigura o primire mai călduroasă printre noii lor compatrioți.[123] Când a ajuns în Balcani pentru a conduce faimoasa sa anchetă asupra atrocităților comise în regiunile contestate, Comisia Carnegie – formată dintr-o echipă internațională de experți aleși pentru imparțialitatea lor – nu a primit, practic, niciun ajutor de la Belgrad.[124]

Pentru o perioadă, războaiele au părut să rezolve tensiunile din cadrul structurii executive de la Belgrad. Pentru scurt timp, rețelele clandestine, armata, bandele de partizani și cabinetele miniștrilor s-au unit pentru aceeași cauză națională. Înainte de invazia sârbilor din 1912, Apis fusese trimis în Macedonia ca să desfășoare operațiuni secrete pentru armată; în timpul negocierilor sale cu căpeteniile albaneze din 1913, „Mâna Neagră" a funcționat, practic, ca o ramură a Ministerului de Externe de la Belgrad. Pacificarea teritoriilor din sud recent cucerite implica nu numai detașamentele armatei, ci și bandele de voluntari afiliate agenților „Mâinii Negre", cum era Voija Tankosić, fost conspirator al regicidului, care supraveghease asasinarea celor doi frați ai reginei Raga.[125] Când Apis a fost promovat în gradul de locotenent-colonel în ianuarie 1913 și a fost desemnat șef al serviciului secret din cadrul statului-major general în august, funcție care i-a conferit controlul asupra rețelei de agenți sârbi ai *Narodna Odbrana* infiltrați în Austro-Ungaria, pentru „Mâna Neagră" a însemnat o confirmare a prestigiului de care se bucura.[126]

Ideea de unitate a început să se risipească de îndată ce Războaiele Balcanice au luat sfârșit, atunci când disputele asupra gestionării teritoriilor recent achiziționate au dus la o deteriorare bruscă a relațiilor dintre civili și militari. Pe de o parte era Ministerul de Război, armata sârbă și diverși adepți din rândurile Partidului Radical Independent; pe de altă parte erau conducătorii Partidului Radical care alcătuiau restul Cabinetului.[127] Subiectul principal al disputei era tipul de administrație care urma să fie introdusă în noile teritorii. Cabinetul

lui Pašić intenționa să instaureze prin decret un sistem de administrație civilă provizorie. Armata, pe de altă parte, era în favoarea continuării regimului militar. Încurajați de recentele reușite, conducătorii militari au refuzat să renunțe la controlul asupra regiunilor anexate. Nu era doar o chestiune de putere, ci și una politică, deoarece extremiștii erau de părere că doar o administrație fermă și strictă era potrivită pentru consolidarea stăpânirii sârbe în regiunile cu etnii mixte. Ministrul de interne, radicalul Stojan Protić, a emis în aprilie 1914 un „Decret de privilegiu" prin care subordona oficial armata autorităților civile provocând astfel izbucnirea unei crize de amploare. Ofițerii din regiunile cucerite au refuzat să se supună decretului, iar cadrele militare s-au aliat cu Partidul Radical Independent din Skupština, așa cum făcuseră și conspiratorii după 1903. Se vorbea chiar despre o lovitură de stat iminentă, coordonată de Apis, care trebuia să conducă trupele garnizoanei din Belgrad în palatul regal, să-l oblige pe regele Petar să abdice în favoarea fiului său, prințul Alexandr, și să îi omoare pe membrii Partidului Radical ai Cabinetului.[128]

Până la sfârșitul lui mai 1914, situația în Belgrad era atât de dezechilibrată, încât a fost nevoie de intervenția puterilor străine pentru a împiedica prăbușirea guvernului lui Pašić. Printr-o mișcare extrem de neobișnuită, ministrul rus la Belgrad a declarat public că politica Rusiei în ceea ce privea zona balcanică necesita reținerea în birou a lui Pašić. Francezii l-au susținut, lăsând să se înțeleagă că un guvern post-Pašić dominat de independenți și de membri ai grupării militare ar putea să nu se mai bucure de ajutorul financiar extraordinar primit de la Paris care sprijinise investițiile de stat în Serbia încă din 1905. A fost o reeditare nereușită a anului 1899, când vicleanul lider radical fusese salvat de la execuție deoarece intervenise ministrul austriac. Planul fiindu-i dejucat, Apis s-a retras din conflict.[129] Amenințat de o preluare temporară iminentă, Pašić a așteptat alegerile din iunie 1914 pentru a-și consolida poziția.

Nu exista nimic în aceste lupte politice opace care să îi liniștească pe observatorii chestiunilor sârbești din Viena. După cum a subliniat

şi Dayrell Crackanthorpe în martie 1914, atât „secţiunea mai moderată şi mai prudentă a opiniei" reprezentată de cabinetul radical, cât şi „gruparea militară" influenţată de „Mâna Neagră" credeau în dizolvarea mai mult sau mai puţin iminentă a Austro-Ungariei şi acapararea de către Serbia a teritoriilor vaste ale imperiului care încă mai aşteptau eliberarea pansârbă. Diferenţa consta în metodă: în vreme ce gruparea militară credea într-un „război agresiv atunci când momentul va fi potrivit, iar ţara pregătită", moderaţii erau de părere că „semnalul dezmembrării Imperiului Austro-Ungar va veni nu din exterior, ci din interiorul lui", favorizând astfel o stare de pregătire pentru orice eventualitate. Din punct de vedere instituţional, structura unei Serbii „oficiale" moderate şi reţelele iredentiste au rămas puternic întrepătrunse. Eşaloanele militare importante şi serviciile secrete militare cu reţeaua lor de spioni din Bosnia şi din Herţegovina, serviciile vamale, departamente ale Ministerului de Interne şi alte organe guvernamentale erau profund infiltrate de către reţele, aşa cum reţelele erau infiltrate de către stat.

CONSPIRAŢIA

Este dificil să reconstitui amănuntele complotului de asasinare a arhiducelui Franz Ferdinand în Sarajevo. Asasinii înşuşi au depus toate eforturile pentru a-şi şterge urmele care i-ar fi putut lega de Belgrad. Mulţi dintre participaţii care au supravieţuit au refuzat să vorbească despre implicarea lor; alţii au exagerat sau au jucat teatru sau şi-au şters urmele făcând speculaţii uluitoare, provocând astfel confuzie şi oferind mărturii contradictorii. Nici măcar complotul în sine nu este menţionat în niciun document: practic, toţi cei implicaţi aparţineau unui mediu obsedat de păstrarea secretului. Legătura secretă dintre statul sârb şi reţelele implicate în complot era prin definiţie clandestină şi neoficială – nu există nicio dovadă scrisă. Prin urmare, istoriografia conspiraţiei a fost nevoită să se mulţumească numai cu o combinaţie dubioasă de amintiri postbelice,

depoziții și declarații sub jurământ făcute în condiții de constrângere, pretenții care păreau a fi bazate pe surse care între timp au dispărut și fragmente de documentare doveditoare, majoritatea având doar o legătură tangențială cu planificarea și implementarea complotului. Cu toate acestea, fundalul acestui complot este atât de important, încât istoricii au făcut eforturi susținute pentru a analiza minuțios fiecare detaliu în parte. Astfel, devine posibilă trasarea unei „linii de maximă plauzibilitate" în acel haos de surse și distorsiuni tendențioase care alcătuiesc literatura secundară.

Apis a fost principalul „arhitect" din spatele complotului, însă este posibil ca ideea să îi fi aparținut asociatului său, Rade Malobabić, un sârb născut în Austro-Ungaria care, activând câțiva ani ca spion pentru *Narodna Odbrana*, strânsese informații despre fortificațiile austriece și despre mișcările trupelor și le dezvăluise ofițerilor de frontieră sârbi, care le transmiseseră mai departe agenților „Mâinii Negre", care, la rândul lor, le dăduseră mai departe serviciului secret militar sârb.[130] Malobabić era un superagent, un om extrem de dedicat și de șiret care cunoștea granițele foarte bine și care reușea în mod repetat să nu fie prins de autoritățile austriece. Se spune că odată ar fi traversat înot apele înghețate ale râului Drina și că ar fi ieșit la mal acoperit cu țurțuri de gheață, ca să poată da raportul în fața superiorilor săi aflați în partea sârbească a granței.[131] Se prea poate ca Malobabić să fi fost primul care îl informase pe Apis despre vizita iminentă la Sarajevo a lui Franz Ferdinand, moștenitorul aparent la tronul Austriei, în iunie 1914.[132]

Este greu de stabilit motivul exact pentru care Apis a insistat asupra asasinării arhiducelui din moment ce nu a lăsat nicio explicație clară a motivației sale. La începutul lui 1914, activiștii locali din Bosnia și-au concentrat ostilitatea în primul rând asupra persoanei lui Oskar Potiorek, guvernatorul austriac al Bosniei, urmașul lui Varešanin, pe care Žerajić nu a reușit să îl asasineze în iunie 1910. Întorcându-și atenția către arhiducele Franz Ferdinand, Apis a ridicat miza politică. Asasinarea unui guvernator ar agita spiritele, însă ar putea fi interpretată ca și o chestiune locală, motivată de probleme

legate de guvernarea regională. Un atac asupra moştenitorului tronului Habsburgic, atâta vreme cât împăratul actual era încă în viaţă, în vârstă de optzeci şi trei de ani, ar fi putut fi privit ca un atac asupra însăşi existenţei imperiului. Trebuie subliniat faptul că arhiducele nu a devenit ţintă din cauza unei presupuse ostilităţi faţă de minorităţile slave din Imperiul Austro-Ungar, ci, dimpotrivă, ca să împrumutăm cuvintele asasinului său, Gavrilo Princip, „ca viitor suveran, ar fi împiedicat unirea noastră validând anumite reforme".[133] Princip făcea aluzie la faptul că arhiducele era cunoscut pentru că sprijinea reformele structurale ale monarhiei care confereau mai multă autonomie teritoriilor slave. Mulţi din anturajul iredentist sârb au considerat această idee ca fiind o potenţială ameninţare catastrofală la proiectul de unificare. Dacă monarhia Habsburgică s-ar fi transformat într-o entitate tripartită guvernată de la Viena, având, de pildă, oraşul Zagreb drept capitală cu acelaşi statut ca şi Budapesta, exista pericolul ca Serbia să îşi piardă rolul de avangardă de „Piemonte" al slavilor din sud.[134] Faptul că arhiducele a devenit ţintă sublinia astfel un reper în logica mişcărilor teroriste, şi anume că reformatorii şi moderaţii erau mai de temut decât duşmanii făţişi şi extremişti.

Bărbaţii aleşi să ducă la bun sfârşit asasinatul arhiducelui fuseseră formaţi în lumea reţelelor iredentiste. Fostul *comitatji* Voija Tanković a fost cel care i-a recrutat pe cei trei tineri sârbi bosniaci care au format nucleul grupului de asasini care urma să fie trimis la Sarajevo. Trifko Grabež, Nedjelko Čabrinović şi Gavrilo Princip aveau cu toţii nouăsprezece ani când Tankosić i-a făcut părtaşi la conspiraţie. Erau prieteni buni care îşi petreceau mult timp împreună. Grabež era fiul unui preot ortodox din Pale, situat la aproximativ 19 km est de Sarajevo, care venise la Belgrad ca să facă liceul. Čabrinović renunţase la şcoală la paisprezece ani şi ajunsese în Belgrad, unde îşi găsise de lucru ca şi tipograf la o firmă specializată în literatură anarhistă. La fel ca şi Grabež, Princip plecase din Sarajevo ca să urmeze şcoala în Belgrad. Cu toţii proveneau din familii sărace şi dezbinate. Grabež şi Čabrinović suferiseră şi se

răzvrătiseră împotriva autorității paterne din viețile lor. În timpul procesului, Čabrinović i-a spus judecătorului că tatăl său îl persecuta acasă pentru că avea note proaste la școala din Sarajevo; în cele din urmă, băiatul a fost exmatriculat pentru că îi trăsese o palmă peste față unei profesoare. Situația încordată de acasă era înrăutățită și de faptul că seniorul Čabrinović lucra ca și informator al poliției pentru austrieci – un stigmat de care băiatul spera să scape dedicându-se cauzei naționale. Și Grabež fusese exmatriculat din școala gimnazială din Tuzla pentru că îi trăsese un pumn unuia dintre profesori.[135] Banii erau puțini – doar Princip avea un venit regulat, sub forma unei alocații foarte modeste pe care o primea de la părinții lui, însă acesta era împărțit de obicei cu prietenii săi sau împrumutat unor cunoștințe sărace.[136] Ulterior, Čabrinović și-a amintit că atunci când sosise în Belgrad își cărase peste tot lucrurile cu el într-o valijoară, deoarece nu avea unde să locuiască.[137] Băieții aveau o sănătate precară, fapt deloc surprinzător. Princip, în special, era slab și bolnăvicios; probabil că suferea deja de tuberculoză. Din cauza bolii, fusese nevoie să renunțe mai devreme la școala din Sarajevo. Transcrierile de la procesul lui îl înfățișează ca fiind „un tânăr mic și pricăjit".[138]

Acești băieți nu prea aveau metehne. Erau asemenea acelor tineri cu o grămadă de idealuri, dar prea puțină experiență, cu care se hrăneau mișcările teroriste moderne. Alcoolul nu era pe gustul lor. Cu toate că erau heterosexuali în ceea ce privește latura emoțională, aceștia nu căutau compania fetelor. Citeau poezie patriotică, ziare iredentiste și pamflete. Băieții nu suportau suferința națiunii sârbești, pentru care învinuiau pe toată lumea, mai puțin pe sârbi, și simțeau disprețul și umilința compatrioților lor ca și când ar fi fost ale lor. O temă recurentă era restricția economică la care îi supuneau autoritățile austriece pe bosniaci (o nemulțumire care omitea faptul că Bosnia era, de fapt, mai industrializată și mai prosperă din punct de vedere al venitului pe cap de locuitor decât majoritatea sârbilor).[139] Sacrificiul era preocuparea principală, devenind aproape o obsesie. Princip își făcuse timp ca să învețe pe dinafară „Coroana Muntelui", tulburătorul poem al lui Petrović-Njegoš, care îl celebra

pe Milan Obilić, asasinul altruist al tiranului.[140] În timpul procesului său, Princip a mărturisit că în zilele dinaintea asasinatului își făcuse obiceiul de a merge la mormântul asasinului sinucigaș Bogdan Žerajić: „Petreceam nopți întregi acolo, gândindu-mă la situația noastră, la condițiile mizerabile în care trăim și la [Žerajić], și astfel am luat hotărârea de a merge mai departe cu asasinatul".[141] Čabrinović a relatat și el că vizitase mormântul lui Žerajić de îndată ce ajunsese la Sarajevo. Găsise mormântul neîngrijit, și așezase niște flori pe el (în nota de subsol a transcrierii stenogramei de la procesul austriac se sublinia faptul că acele flori fuseseră furate de pe mormintele din apropiere). Čabrinović a declarat că în timpul acestor vizite la locul de odihnă al lui Žerajić, el luase hotărârea de a muri ca și el. „Eram convins că nu voi avea o viață prea lungă. Gândul sinuciderii mă însoțea mereu, nu-mi păsa de nimic."[142]

Princip Gavrilo în tinerețe

Nedeljko Ćabrinović

Această zăbovire la mormântul unui sinucigaș este interesantă și sugestivă, deoarece vorbește despre fascinația față de imaginea

asasinului sinucigaş, figura centrală în mitul Kosovo şi, în termeni generali, despre conştiinţa de sine a mediului pansârbesc, ale cărui ziare, jurnale şi corespondenţă sunt presărate cu idei care vorbesc despre sacrificiu. Până şi atacul trebuia să poarte o trimitere codificată la fapta lui Žerajić, căci Princip plănuise iniţial să se posteze exact în locul unde stătuse Žerajić, pe Podul Împăratului: „Am vrut să trag din acelaşi loc ca şi decedatul Žerajić".[143]

Pentru asasini, Belgradul era creuzetul care le radicaliza ideile şi îi aşeza pe aceeaşi linie cu idealul unificării sârbilor. Într-un paragraf al transcripţiei, Čabrinović îşi amintea cum în 1912, când se îmbolnăvise prea tare ca să mai poată continua să lucreze în Serbia şi hotărâse să se întoarcă acasă, se dusese la biroul *Narodna Odbrana* din Belgrad, unde i se spusese că un sârb bosniac primea întotdeauna bani ca să se întoarcă înapoi la Sarajevo. Acolo a fost primit de un anume maior Vasić, secretarul asociaţiei locale a *NO*, care i-a oferit bani şi texte patriotice, confiscându-i cartea cu nuvele de Maupassant pe motiv că aceasta nu era demnă de un patriot sârb tânăr şi îndemnându-l să fie un „bun sârb".[144] Astfel de întâlniri erau cruciale pentru formarea acestor tineri, ale căror relaţii cu autoritatea masculină fuseseră întotdeauna tensionate. În cadrul reţelelor naţionaliste existau bărbaţi mai în vârstă care erau pregătiţi să le ofere nu numai bani şi sfaturi, ci şi afecţiune şi respect, să îi facă să simtă că viaţa lor avea un sens – lucru de care aceştia nu avuseseră parte în trecut – că aparţineau unui moment istoric, că făceau parte dintr-un plan măreţ şi înfloritor.

Grija pe care bărbaţii mai în vârstă o purtau tinerilor pe care doreau să îi introducă în reţea reprezenta un element crucial pentru succesul mişcării iredentiste. Când s-a întors din Belgrad la Sarajevo, lui Čabrinović i-a fost greu să se adapteze vechiului mediu social în care trăise; simţind că acesta îşi schimbase percepţia asupra lumii, tovarăşii lui de partid l-au denunţat susţinând că era agitator sârb şi spion, excluzându-l din partid. Când s-a întors în Belgrad în 1913, Čabrinović nu mai era un revoluţionar de stânga, ci un „anarhist cu influenţe naţionaliste".[145] Princip a avut şi el

parte de aceeași atmosferă energizantă: plecând din Sarajevo în mai 1912 ca să își termine studiile gimnaziale la Belgrad, se întâlnise și el cu neobositul maior Vasić care făcea parte din organizația *Narodna Odbrana* din Belgrad. Când a izbucnit Primul Război Balcanic, Vasić l-a ajutat să ajungă până la granița cu Turcia ca să se înroleze ca voluntar, însă comandantul local – care, din întâmplare, era Voja Tankosić – l-a refuzat pe motiv că era „prea slab și prea mic".

Cel puțin la fel de important ca și contactul cu activiști precum Vasić, sau cu propaganda scrisă a organizației *Narodna Odbrana* era și mediul social din cafenele, care le conferea tinerilor sârbi bosniaci care își pierdeau vremea prin Belgrad sentimentul de apartenență. Čabrinović frecventa localuri precum *Acorn Garland*, *Green Garland* și *Little Goldfish*, unde, după cum își va aminti ulterior, auzise „multe feluri de a vorbi" și interacționase cu „studenți, tipografi" și „Komitatschis", dar în special cu sârbi bosniaci. Tinerii mâncau, fumau și vorbeau despre politică sau dezbăteau articolele din ziare.[146] Čabrinović și Princip s-au gândit pentru prima oară să îl asasineze pe moștenitorul tronului austriac în timp ce își petreceau timpul la *Acorn Garland* și la *Green Garland*; agentul mai în vârstă care aparținea organizației „Mâna Neagră" și care le furniza tinerilor pistoale Browning și cutii cu muniție era și el „o figură cunoscută în lumea cafenelelor".[147] Dispoziția politică predominantă în aceste localuri era ultranaționalistă și antiaustriacă. Există un fragment grăitor în transcrierea procesului în care judecătorul l-a întrebat pe Princip de unde își însușise Grabež convingerile politice ultranaționaliste. Princip a răspuns fără ocolișuri: „După ce [Grabež] a venit în Belgrad, a adoptat și el aceleași principii". Observând o anumite implicare, judecătorul a insistat mai departe: „Cu alte cuvinte, este suficient ca o persoană să vină la Belgrad și va adopta aceleași idei ca și tine?"[148] Observând că rămânea fără răspuns, Princip refuză să mai facă alte comentarii.

Odată ce planul asasinatului a fost luat în serios, s-au luat măsuri ca să nu existe nicio legătură evidentă între celula asasinilor și

autoritățile din Belgrad. Coordonatorul asasinilor era un bărbat pe care îl chema Milan Ciganović, un sârb bosniac membru al „Mâinii Negre" care luptase alături de partizani împotriva bulgarilor sub conducerea lui Tanković și care în acel moment era angajat al căilor ferate sârbe. Ciganović îi raporta lui Tanković, care, la rândul lui, îi raporta lui Apis. Toate ordinele erau date verbal.

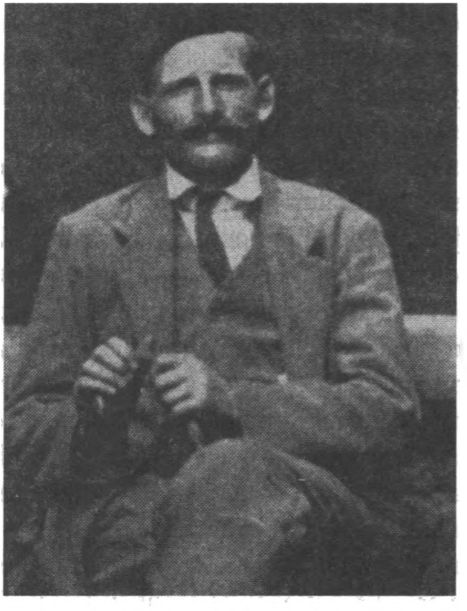

Milan Ciganović

Pregătirea pentru asasinat a avut loc în capitala sârbă. Princip învățase deja să tragă la Academia Partizană, fiind cel mai bun țintaș dintre cei trei. În data de 27 mai, aceștia au primit armele pe care urmau să le folosească. Patru revolvere și șase bombe mici, cântărind mai puțin de un kilogram fiecare, de la Arsenalul de stat sârbesc din Kragujevac. Au mai primit și otravă sub forma unor sticluțe cu cianură, înfășurate în pânză. Ordinele primite erau acelea de a se împușca de îndată ce asasinatul va fi dus la bun sfârșit

sau, dacă nu, să se sinucidă înghiţind cianura. Iată o altă măsură de precauţie împotriva oricărei indiscreţii sau mărturisiri forţate care ar fi putut incrimina Belgradul. Mai mult, tinerii erau încântaţi să-şi dea viaţa, iar fapta lor să fie considerată un act de supliciu.

Cei trei asasini au pătruns în Bosnia cu ajutorul reţelei „Mâna Neagră" şi a conexiunilor pe care aceasta le avea în serviciul vamal. Ciganović a trecut graniţa în Mali Zvornik pe 30 mai cu ajutorul agenţilor „căii ferate subterane" ale „Mâinii Negre" – profesori, un grănicer, secretarul unui primar şi aşa mai departe – şi s-a îndreptat către Tuzla, ca să-şi aştepte prietenii. Princip şi Grabež au fost conduşi de ofiţerii vamali sârbi spre punctul de trecere de la Lješnica, iar în 31 mai au fost îndrumaţi spre o insulă împădurită de pe râul Drina, care despărţea în acea vreme teritoriul sârb de cel bosniac. Această ascunzătoare, folosită în special de contrabandişti, îi ţinea departe de ochii poliţiei de frontieră austriece. A doua zi, după căderea nopţii, aceştia au fost introduşi pe teritoriul austriac de un contrabandist care lucra pentru calea ferată subterană.

Cu toate că au fost foarte atenţi să nu fie văzuţi de poliţia sau oficialii austrieci, cei trei asasini au fost extrem de neglijenţi în ceea ce priveşte legăturile lor cu compatrioţii lor sârbi. Princip şi Grabež, de pildă, au fost duşi de un profesor care muncea pentru calea ferată subterană la ferma unui sârb bosniac pe nume Mitar Kerović. Deoarece băuse prea multe pahare de rachiu de prune pe drum, profesorul a încercat să îi impresioneze pe ţărani: „Ştiţi cine sunt oamenii aceştia? Se duc la Sarajevo ca să arunce bombe şi să îl ucidă pe arhiducele care va veni în vizită".[149] Căzând pradă bravurii copilăreşti (traversaseră râul Drina, iar acum se aflau pe pământul lor natal), Princip a intrat şi el în joc, fluturându-şi revolverul şi arătându-le gazdelor sale cum funcţionau bombele. Pentru această necugetare, familia Kerović – oameni analfabeţi şi apolitici, care nu înţelegeau mai nimic din ce puneau băieţii la cale – avea să plătească scump. Nedjo Kerović, care îi dusese pe băieţi cu o căruţă până în Tuzla, a fost găsit ulterior vinovat de trădare şi, fiind complice la crimă, a fost condamnat la moarte (pedeapsă înlocuită cu douăzeci de ani de

închisoare). Tatăl său, Mitar Kerović, a fost condamnat la închisoare pe viață. Mărturiile lor din timpul procesului asasinilor din octombrie 1914 au constituit unele dintre rarele momente de umor negru ale procedurii. Când judecătorul l-a întrebat ce vârstă are, Nedjo Kerović, el însuși tată a cinci copii, a răspuns că nu știa exact și că ar trebui să îl întrebe pe tatăl lui. Când Kerović-tatăl a fost întrebat cât băuse în seara în care sosiseră băieții, acesta a răspuns: „Nu țin socoteala; beau cât pot de mult".[150]

În Sarajevo, băieților li s-au alăturat alți patru membri ai celulei, recrutați de Danilo Ilić, sârbul bosniac, membru al „Mâinii Negre". La douăzeci și trei de ani, Ilić era cel mai mare dintre ei. Avea pregătirea de profesor, în urma unei burse oferite de guvernul austriac, însă renunțase la meserie după ce se îmbolnăvise. Era membru al organizației „Tânăra Bosnia" și prieten apropiat al lui Gačinović, trubadurul lui Žerajić. La fel ca și ceilalți, Ilić fusese la Belgrad în 1913, unde frecventase obișnuitele cafenele, fusese recrutat în „Mâna Neagră" și câștigase încrederea lui Apis, înainte să se întoarcă la Sarajevo în martie 1914, unde a lucrat ca și corector și editor al unui ziar local.

Primul recrut al lui Ilić pentru brigada de asasini a fost Muhamed Mehmedbašić, revoluționar radical musulman, un tâmplar născut în Herțegovina. Cei doi bărbați se cunoșteau bine. În ianuarie 1914, aceștia s-au întâlnit în Franța cu Voja Tankosić ca să pună la cale un atentat la viața lui Potiorek. Planul a eșuat. Întorcându-se cu trenul spre casă, Mehmedbašić a intrat în panică atunci când i-a văzut pe polițiști și a aruncat în toaletă fiola care conținea otravă, iar pumnalul pe care trebuia să îl înmoaie în aceasta l-a aruncat pe geam. Ceilalți doi recruți din Sarajevo erau Cvijetko Popović, un licean eminent de optsprezece ani, și Veljko Čubrilović, fratele tânărului profesor care îi condusese pe băieți la ferma familiei Kerović. La doar șaptesprezece ani, Čubrilović, un alt rebel, era cel mai tânăr din echipă. Acesta nu îl întâlnise niciodată pe Ilić înainte să se formeze celula, iar cei doi băieți de prin partea locului nu îi cunoscuseră pe Princip, pe Mehmedbašić, pe Čubrilović și pe Grabež decât după asasinat.[151]

Alegerea colaboratorilor lui Ilić – un bărbat cunoscut pentru incapacitatea sa de a duce la bun sfârşit misiuni extrem de riscante şi doi şcolari lipsiţi de experienţă – pare ciudată la o primă vedere, însă a existat o tactică în toată această nebunie. Scopul celei de-a doua celule din Sarajevo era acela de a acoperi urmele conspiraţiei. În acest sens, Mehmedbašić a fost o alegere inspirată, deoarece, deşi incompetent, era un asasin voluntar, prin urmare o acoperire utilă pentru celula din Belgrad, deşi nu era sârb. În calitate de membri ai „Mâinii Negre", Ilić şi Princip erau persoane care (teoretic) şi-ar fi dat viaţa sau, cel puţin, ar fi păstrat tăcerea după eveniment. Băieţii din Sarajevo nu puteau depune mărturie pentru simplul motiv că nu cunoşteau niciun detaliu al complotului. Astfel, impresia ar fi aceea că nu era vorba decât despre un incident local, fără nicio legătură cu Belgradul.

NIKOLA PAŠIĆ REACŢIONEAZĂ

Cât de mult ştia Nikola Pašić despre planul secret de a-l ucide pe Franz Ferdinand şi ce măsuri a luat pentru a-i pune capăt? Cert este că el a fost informat într-o oarecare măsură despre acest plan secret. Există câteva indicii în această privinţă, însă cea mai elocventă mărturie este aceea a lui Ljuba Jovanović, ministrul educaţiei din guvernul lui Pašić. Jovanović şi-a amintit (într-un fragment dintr-un memoriu publicat în 1924, care fusese probabil scris mult mai devreme) că Pašić le spusese membrilor cabinetului sârb „la sfârşitul lui mai sau începutul lui iunie" că „existau anumite persoane care se pregăteau să meargă la Sarajevo ca să îl ucidă pe Franz Ferdinand". Întregul cabinet, inclusiv Pašić, a fost de acord ca prim-ministrul să dea ordine autorităţilor vamale de-a lungul râului Drina pentru a împiedica o traversare ilegală.[152] Alte documente şi fragmente de mărturii, la care se adaugă comportamentul ciudat şi misterios al lui Pašić după 1918, întăresc şi mai mult ideea că acesta aflase dinainte despre acest plan secret.[153] Dar cum aflase

Pašić? Informatorul lui era probabil, deşi această bănuială are la bază dovezi indirecte, nimeni altul decât angajatul căilor ferate sârbe şi agentul „Mâinii Negre" Milan Ciganović, care era, din câte se părea, agentul personal al prim-ministrului, însărcinat cu supravegherea activităţilor societăţii secrete. Dacă aşa stăteau lucrurile, atunci Pašić trebuie să fi deţinut informaţii detaliate şi utile nu numai despre planul secret, ci şi despre persoanele şi organizaţia care se aflau în spatele lui.[154]

Cei trei asasini din Sarajevo care au intrat în Bosnia la sfârşitul lunii mai nu au lăsat, practic, nicio urmă în arhivele oficiale sârbe. În orice caz, nu erau singurii care treceau ilegal arme peste graniţă în vara anului 1914. Rapoartele autorităţilor vamale sârbeşti din prima jumătate a lunii iunie dezvăluiau o întreagă reţea de activităţi clandestine la graniţă. În 4 iunie, şeful districtului Podrinje la Sabac l-a atenţionat pe ministrul de interne în legătură cu un plan al ofiţerilor care lucrau cu serviciul de control vamal „de a transfera o anumită cantitate de bombe şi arme, cu ajutorul unor oameni ai noştri din Bosnia". Şeful de district a luat în calcul confiscarea armelor, însă cum acestea se aflau într-o valiză care fusese deja trecută în partea bosniacă a graniţei, el s-a temut că o astfel de încercare ar putea incrimina sau demasca operaţiunile poliţiei de frontieră. Cercetările ulterioare au dezvăluit faptul că agentul care trebuia să se ocupe de arme în parte bosniacă era nimeni altul decât Rade Malobabić.[155]

Ceea ce era îngrijorător în legătură cu aceste operaţiuni, se plângea un oficial local, nu era doar faptul că acestea se desfăşurau fără ştiinţa autorităţilor civile în cauză, ci că acestea erau întreprinse „în mod public şi în văzul lumii". Având în vedere că făptaşii erau „funcţionari de stat", am putea lăsa uşor impresia că „agreăm astfel de acţiuni."

Pašić şi ministrul de interne, Protić, au înţeles ideea. Dacă era adevărat faptul că Pašić ştia deja despre existenţa planului secret, era de aşteptat ca el să fi luat măsuri pentru a întrerupe activităţile care ar fi putut incrimina guvernul de la Belgrad. Şi, într-adevăr, în 10 iunie, autorităţile civile din zonele de frontieră au primit ordin ca „astfel de activităţi să fie prevenite".[156]

Dacă comandanții civili din zonele afectate se aflau în măsură să interzică operațiunile Serviciului de Pază de Frontieră era o cu totul altă discuție. Când Raiko Stepanović, sergent în cadrul acestui serviciu care trecuse ilegal peste graniță o valiză plină cu arme și bombe, a fost chemat să dea raportul în fața șefului de district, acesta a refuzat, pur și simplu, să raporteze.[157] Ca urmare a întrunirii cabinetului, de la mijlocul lunii iunie a fost emis un ordin către autoritățile civile prin care se cerea o anchetă oficială asupra trecerii ilegale a armelor și persoanelor în Bosnia, iar căpitanul Diviziei a 4-a a Pazei de Frontieră a primit o notă scurtă în 16 iunie prin care „i se recomanda" să „pună capăt acestui trafic de arme, muniții și alte tipuri de explozive din Serbia în Bosnia". Nu s-a primit niciun răspuns. S-a aflat ulterior că toți comandanții militari de la graniță primiseră ordine stricte să raporteze astfel de intervenții civile ignorate ofițerilor lor superiori.[158] Cu alte cuvinte, granița sârbă nu se mai afla sub controlul guvernului de la Belgrad. Atunci când ministrul de război, Stepanović, i-a scris o scrisoare șefului statului-major general prin care îi cerea să dea o declarație care să clarifice poziția oficială a armatei în ceea ce privea misiunile secrete din Bosnia, această chestiune a fost transmisă mai departe șefului departamentului de operațiuni și, ulterior, șefului inteligenței militare, nimeni altul decât însuși Apis. Acesta i-a trimis șefului acestui departament un răspuns lung, impertinent și lipsit de sinceritate prin care apăra trecutul și reputația agentului Malobabić, subliniind faptul că armele care trecuseră prin mâinile acestuia erau destinate autoapărării agenților sârbi care operau în Bosnia. În ceea ce privește bombele, el a susținut că nu știa nimic (trei ani mai târziu, avea să declare sub jurământ că îl însărcinase personal pe Malobabić cu furnizarea de arme și cu coordonarea asasinării lui Franz Ferdinand).[159] Dacă siguranța graniței era pusă în pericol, a declarat el, acest lucru nu se datora operațiunilor discrete și necesare ale armatei, ci insolenței agenților civili de a cere dreptul de a controla granița. Mai pe scurt, vina era a civililor care încercau să se amestece în operațiunile militare delicate care depășeau

competența și puterea lor de înțelegere.[160] Acest răspuns a fost transmis lui Putnik, șeful statului-major general sârb, care l-a redat în scrisoarea din 23 iunie, pe care a trimis-o ministrului de război. Această fisură apărută între structurile autorității civile și comandamentul militar care era infiltrat în profunzime de către organizația „Mâna Neagră" se întindea de pe malurile râului Drina și până în cartierul ministerial din Belgrad.

Tulburat de tonul ferm al răspunsului dat de Apis și șeful statului-major general, Pašić a luat măsuri în 24 iunie și a ordonat o anchetă completă asupra activităților grănicerilor. Aflase din „multe surse", îi scria el într-o scrisoare confidențială ministrului de război, că „ofițerii" erau implicați în activități cu caracter nu doar periculos, ci și de trădare, „care au ca scop izbucnirea unui conflict între Serbia și Austro-Ungaria".

> „Dacă ar ști cu ce se ocupă ofițerii și sergenții noștri, toți aliații și prietenii Serbiei ar trece de partea Austro-Ungariei și ar lăsa-o să își pedepsească vecina neastâmpărată și necredincioasă, care pune la cale revolte și asasinări pe teritoriul ei. Uzufructul Serbiei îi conferă obligația de a fi precaută față de tot ceea ce ar putea duce la un conflict armat cu Austro-Ungaria într-o perioadă în care pacea ne este utilă pentru a ne reveni și a ne pregăti pentru viitoarele evenimente care ne așteaptă."[161]

Scrisoare se încheia cu ordinul de a se lansa o „anchetă severă" care să stabilească exact câți ofițeri se făceau vinovați de această activitate „nebunească și necugetată", cu scopul de a „extirpa și suprima" grupurile ofensatoare.

Aceasta era o măsură oarecum tardivă, având în vedere că băieții trecuseră deja granița la sfârșitul lunii mai. Trecuseră mai mult de două săptămâni până când Pašić a luat măsuri pentru închiderea granițelor și aproape patru până să deschidă o anchetă asupra făptașilor care se aflau în spatele complotului. Este greu de spus de ce prim-ministrul a acționat cu întârziere la auzul veștilor referitoare la conspirație. Trebuie să fi știut că ordinele nu-și vor găsi ecou printre

grăniceri, având în vedere că mulți dintre ei erau afiliați organizației *Ujedinjenje ili smrt!*. Poate se temea de urmările care ar fi apărut dacă l-ar fi înfruntat pe dușmanul său puternic, Apis. Uimitor este faptul că, în ciuda invocării repetate a unei „anchete severe", Apis a rămas în funcția de șef al inteligenței militare sârbe pe toată durata perioadei de criză – nu a fost nici licențiat, nici măcar suspendat din funcție în așteptarea rezultatului anchetei. Ar trebui să ne reamintim în acest sens criza politică extremă care paralizase Serbia în luna mai 1914. Pašić a câștigat la mustață această luptă și doar cu ajutorul ambasadorilor celor două mari puteri, care dețineau cea mai mare influență în chestiunile sârbești. Prin urmare, există unele dubii că acesta ar fi dispus de mijloacele cu care să pună capăt activităților lui Apis, chiar dacă și-ar fi dorit acest lucru. Poate că Pašić se temea că, în urma unei confruntări deschise, ar putea fi asasinat de către agenții „Mâinii Negre", cu toate că ar fi fost puțin probabil având în vedere faptul că scăpase deja neafectat de criza din mai. Pe de altă parte, trebuie să ne amintim că prim-ministrul sârb a rămas, în ciuda a toate cele întâmplate, cel mai puternic om din țară, un om al statului cu abilități de neegalat, care se afla în fruntea unui partid de masă ai cărui delegați dominau în continuare legislatura națională. Cel mai probabil, Pašić a revenit în timpul acelor săptămâni la obiceiuri trecute dobândite de-a lungul multor ani de frământări care au caracterizat viața politică sârbă: să-ți ții capul plecat, să nu provoci valuri, să lași conflictele să se aplaneze de la sine, să aștepți să treacă furtuna.

Cu toate acestea, Pašić avea un as important în mânecă: ar fi putut zădărnici planurile conspiratorilor fără să rişte prea mult avertizând în secret Viena despre planul de a-l ucide pe arhiduce.

Există controverse aprinse referitoare la întrebarea dacă acest avertisment a fost sau nu lansat. În ceea ce privește această chestiune, situația probatorie este în mod deosebit dificilă, deoarece nimeni nu avea vreun interes să recunoască faptul că lansase sau primise un avertisment. În timpul unui interviu acordat ziarului unguresc *Az Est* în 7 iulie 1914, Pašić a negat cu vehemență că i-ar fi

avertizat pe cei de la Viena.[162] Nici nu ar fi putut proceda altfel, căci dacă ar fi recunoscut faptul că ştiuse dinainte asta ar fi însemnat să rişte ca el şi colegii lui să fie acuzaţi de complicitate la conspiraţie. Apologeţii Serbiei în anii postbelici aveau înclinaţia să urmeze aceeaşi linie, deoarece argumentul lor în ceea ce priveşte nevinovăţia Serbiei faţă de izbucnirea războiului se baza pe teoria că guvernul sârb nu ştia nimic despre complot. De asemenea, era puţin probabil ca autorităţile austriece să recunoască un avertisment, deoarece acest lucru ar fi dus la întrebarea de ce nu se luaseră măsuri mai bune pentru a-i salva viaţa moştenitorului aparent – pe 2 iulie, cotidianul vienez semioficial *Fremdenblatt* a emis o declaraţie care nega faptul că ar fi adevărate zvonurile cum că Ministerul Afacerilor Externe austriac ar fi fost înştiinţat în prealabil despre această ameninţare iminentă.[163]

Cu toate acestea, există dovezi clare că a fost lansat un avertisment. Sursa cea mai incriminatoare este chiar subsecretarul Ministerului francez de Externe, Abel Ferry, care a notat în jurnalul său că în data de 1 iulie a primit vizita ministrului sârb la Paris, Milenko Vesnić, un vechi prieten al lui. În timpul conversaţiei lor, Vesnić a afirmat, printre altele, că guvernul sârb „avertizase guvernul austriac despre faptul că auzise ceva despre un complot".[164] Printre cei care confirmă acest lucru se numără şi ataşatul militar sârb la Viena, care, în 1915, i-a spus istoricului italian Magrini că Pašić trimisese o telegramă legaţiei sârbe din Viena în care spunea că „din cauza unor scurgeri de informaţii, guvernul sârb avea motive să suspecteze că un atent la viaţa arhiducelui era pus la cale cu ocazia vizitei sale în Bosnia" şi că era de preferat ca guvernul austro-ungar să amâne această vizită.[165]

Datorită amintirilor şi mărturiilor unor terţe persoane, putem reconstitui acţiunile următoare ale lui Jovan Jovanović, ministrul sârb la Viena. Acesta s-a întâlnit la amiază, în ziua de 21 iunie, cu Leo Bilinski, ministrul de finanţe austro-ungar (la trei zile după ce Pašić trimisese telegrama de la Belgrad) cu scopul de a avertiza guvernul austriac în legătură cu posibilele consecinţe ale vizitei arhiducelui în

Bosnia. Însă acest avertisment a fost transmis în termenii cei mai vagi. Vizita moştenitorului aparent cu ocazia aniversării înfrângerii Republicii Kosovo, sugera Jovanović, va fi privită cu siguranţă ca o provocare. Printre tinerii sârbi care serveau în forţele austro-ungare „putea fi unul care să-şi încarce puşca sau revolverul cu gloanţe adevărate, în loc de gloanţe oarbe..." Nefiind impresionat de aceste atenţionări, Bilinski „nu a dat niciun semn că ar acorda vreo importanţă acestei notificări" şi a răspuns simplu: „Să sperăm că nu se va întâmpla nimic".[166] În anii următori, Bilinski a refuzat să discute cu jurnaliştii şi cu istoricii despre acest episod, susţinând că ar trebui aşternută uitarea peste aceste momente întunecate ale istoriei recente. Este evident că, la vremea aceea, Bilinski nu luase ameninţarea în serios – a fost formulată în aşa fel încât ar fi putut fi interpretată ca şi un simplu act de intimidare, ca o încercare deplasată din partea ministrului sârb de a interveni în afacerile interne ale monarhiei, insinuând ameninţări vagi la adresa celui mai înalt rang al conducerii. Prin urmare, Bilinsky nu a găsit niciun motiv pentru care să îl înştiinţeze şi pe ministrul de externe austriac, contele Berchtold.

Pe scurt: a fost emis un avertisment, dar nu unul potrivit pentru situaţia respectivă. Privind retrospectiv, aceasta seamănă cu o manevră de acoperire. Jovanović ar fi putut emite un avertisment mai clar şi mai direct oferindu-le austriecilor cele mai bune informaţii pe care le deţinea în Belgrad. Pašić i-ar fi putut avertiza direct pe austrieci de pericol, în locul lui Jovanović. Ar fi putut lansa o anchetă adevărată asupra conspiraţiei şi să-şi rişte propriul scaun în loc să pună în pericol pacea şi securitatea naţiunii lui. Însă au existat constrângeri şi complicaţii, aşa cum se întâmplă deseori. În primul rând, Jovanović nu era doar membru al corpului diplomatic, ci era şi un activist pansârb, cu profilul clasic al unui ultranaţionalist, din punct de vedere al carierei. Era un fost *comitadji* care fusese implicat în instigarea la nelinişte în Bosnia după anexarea din 1908, ba chiar circula zvonul că ar fi condus bandele de gherilă. În vara lui 1914, fusese candidatul propus de organizaţia „Mâna Neagră" pentru funcţia de ministru de externe în cazul în care guvernul Pašić ar fi fost înlăturat de la

putere.[167] Viziunile pansârbeşti ale trimisului sârb erau atât de cunoscute încât Viena informase Belgradul că înlocuirea lui cu o figură mai puţin ostilă ar fi bine-venită. Acesta este unul dintre motivele pentru care Jovanović a preferat să îl abordeze pe Bilinski şi nu pe contele Berchtold, care nu îl avea prea bine la ochi.[168]

Pašić acţiona şi el din motive complexe. Pe de-o parte, era această îngrijorare – pe care o împărtăşea şi conducerii Partidului Radical – în legătură cu reacţia pe care ar putea-o avea reţelele afiliate organizaţiei *Ujedinjenje ili smrt!* faţă de ceea ce părea a fi o trădare cumplită.[169] Se prea poate să fi sperat ca încercarea din Sarajevo să eşueze. Şi, cu siguranţă, cel mai important aspect dintre toate era conştientizarea faptului că structurile statului şi logica existenţei sale istorice erau puternic întrepătrunse cu reţelele iredentiste. Se prea poate ca Pašić să fi regretat excesele lor, însă nu le putea dezaproba cu voce tare. Şi, într-adevăr, chiar şi recunoaşterea publică a conştientizării activităţilor lor era periculoasă. Aceasta nu era o chestiune legată de moştenirea consolidării naţionale a sârbilor, care a depins întotdeauna de colaborarea dintre agenţiile statului şi reţelele voluntariste capabile să se infiltreze în statele învecinate. Avea legătură şi cu viitorul. Serbia avusese nevoie de reţelele naţionaliste în trecut şi avea să depindă din nou de ele la momentul potrivit, iar Pašić ştia că va veni şi acea zi, pentru a salva Bosnia şi Herţegovina în numele sârbilor.

Tot ceea ce ştim despre acest bărbat discret şi interesant sugerează faptul că acesta a înţeles că, mai mult decât orice, Serbia avea nevoie de pace pentru a-şi aduna forţele după vărsarea de sânge din timpul Războaielor Balcanice. Integrarea regiunilor recent anexate – un proces violent şi traumatizant în sine – abia începuse. Se întrezăreau alegeri electorale forţate.[170] Este o trăsătură a celor mai mulţi politicieni abili de a gândi simultan pe mai multe planuri ale condiţionalităţii. Pašić îşi dorea pacea, dar credea – fără a ascunde acest lucru – şi că ultima fază istorică a expansiunii sârbeşti nu putea fi atinsă fără război. Doar un conflict major, în care să fie angajate marile puteri ale Europei, ar fi putut să ajute la îndepărtarea obstacolelor formidabile care stăteau în calea „reunificării" sârbilor.

Poate că Pašić şi-a amintit avertismentul pe care Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Ministerului Afacerilor Externe din Londra, i l-a dat lui Grujic, ministrul sârb la Londra, în timpul Crizei anexării din 1908–1909. Hardinge îl avertizase pe ministru în ianuarie 1909 că Rusia şi puterile aliate îşi vor acorda sprijinul doar dacă Serbia va fi atacată de Austro-Ungaria; însă dacă Serbia era cea care lua iniţiativa, atunci nici nu se punea problema de ajutor.[171] Faptul că Pašić ar fi putut gândi în această direcţie sugerează şi discuţia dintre prim-ministrul sârb şi ţarul rus, care a avut loc la începutul primăverii anului 1914, când Pašić a subliniat faptul că sârbii aveau nevoie de ajutorul ruşilor în eventualitatea unui atac din partea Austro-Ungariei.[172] Un astfel de scenariu ar fi eşuat, firește, dacă lumea ar fi interpretat această tentativă de asasinat ca pe o ofensă din partea Serbiei; însă Pašić era convins că austriecii nu vor reuşi să stabilească nicio legătură între asasinat (dacă acesta reuşea) şi guvernul Serbiei, deoarece, în mintea lui, nu exista o astfel de legătură.[173] Prin urmare, un atac austro-ungar va aduce cu el şi sprijinul Rusiei, şi al aliaţilor ei; Serbia nu va face faţă singură.[174] Din punctul de vedere al lui Pašić, aceasta nu era o chestiune referitoare la ataşamentul Rusiei faţă de Serbia, ci, mai degrabă, o consecinţă logică a imperativelor care guvernau politica rusă referitoare la Balcani.[175] Pašić era atât de încrezător în această metodă de răscumpărare, încât până şi „Piemontul" îl ridiculiza din când în când pentru „marea sa încredere în Rusia".[176] Înştiinţările pe care Pašić le-a primit la mijlocul lunii iunie de la ministrul sârb la St.-Petersburg, referitoare la faptul că Rusia îşi restructurase graniţa de est pentru a-şi desfăşura forţele pentru „un atac împotriva Occidentului", trebuie să fi întărit verosimilitatea acestui mod de gândire.[177]

Nu putem afirma că Pašić a căutat în mod conştient un conflict extins sau că ideea de a provoca un atac din partea austriecilor i-a motivat în vreun fel sau altul comportamentul. Poate că ideea vagă că războiul era creuzetul necesar naţiunii sârbeşti din punct de vedere istoric i-a diminuat nevoia de urgenţă atunci când s-a ivit oportunitatea de a opri un asasinat înainte să fie prea târziu. Aceste

idei şi scenarii trebuie să îi fi pus stăpânire pe gânduri în timp ce reflecta – cu mare atenţie – asupra modului în care putea gestiona situaţia creată de veştile despre complotul din Sarajevo.

*

Moştenirea istorică a Serbiei şi dezvoltarea regatului din 1903, în special, a avut o mare influenţă asupra Belgradului în vara lui 1914. Era vorba despre o democraţie recentă şi fragilă în care factorii decizionali civili se aflau în defensivă – se dădea în continuare o luptă pentru putere dintre reţelele pretoriene şi conspirative, care au luat naştere odată cu regicidul din 1903, şi liderii radicali, care controlau parlamentul. Reţelele iredentiste ieşiseră triumfătoare din cele două războaie balcanice şi erau mai hotărâte ca niciodată să îşi continue activitatea. Legăturile puternice dintre stat şi agenţiile iredentiste neoficiale din ţară şi dincolo de graniţe făceau eforturi susţinute pentru a-şi menţine controlul asupra acţiunilor lor. Aceste caracteristici ale culturii politice apăsau greu asupra celor care guvernau ţara, însă împovărau foarte mult şi relaţiile cu Imperiul Austro-Ungar. „Unei persoane care nu este de naţionalitate sârbă, observa ulterior fostul ministru sârb la Berlin, Miloš Bogičević, îi este greu să se orienteze printre multele organizaţii naţionale care au ca scop unificarea Serbiei."[178] Din cauza caracterului opac al structurii mişcărilor şi al relaţiilor acestora cu agenţiile statului, era, practic, imposibil să descifrezi formele oficiale şi neoficiale ale iredentismului. Acest lucru era dificil chiar şi pentru un observator străin experimentat al evenimentelor de la Belgrad. Şi acest aspect va avea o pondere periculoasă în iulie 1914.

Din punctul de vedere al lui Nikola Pašić, presiunile care s-au accentuat în vara acelui an – epuizarea resurselor financiare şi militare după două războaie aprige, ameninţarea unei lovituri de stat militare în teritoriile recent anexate, eşecul de a împiedica tentativa de asasinat a unui vecin puternic şi neiertător – trebuie să fi fost greu de digerat. Însă bărbatul care trebuia să conducă această organizare statală complexă şi instabilă în timpul crizei declanşate de

evenimentele din 28 iunie 1914 era el însuşi un produs al acestei culturi politice: secretoase, chiar tainică, prudentă până la epuizare. Acestea erau calităţile pe care Pašić le dobândise de-a lungul a trei decenii de activitate în viaţa publică a Serbiei şi care l-au ajutat să supravieţuiască în lumea mică şi agitată a politicii din Belgrad. Însă erau periculos de nepotrivite pentru criza care avea să înghită Serbia după ce teroriştii îşi vor fi îndeplinit misiunea la Sarajevo.

CAPITOLUL 2

Imperiu fără calităţi

CONFLICT ŞI ECHILIBRU

Două dezastre militare au definit traiectoria existenţei Imperiului Habsburgic în ultima jumătate a secolului. În 1859, la Solferino, francezii şi forţele Piemontelui au învins o armată alcătuită din 100 000 de soldaţi austrieci, pregătind teritoriul pentru crearea unui nou stat-naţiune italian. În 1866, la Königgrätz, prusacii a nimicit o armată austriacă alcătuită din 240 000 de trupe, expulzând imperiul afară din statul-naţiune emergent german. Impactul cumulativ al acestor ciocniri a transformat viaţa din teritoriile austriece.

Zguduit de înfrângerile militare, Imperiul Austriac neoabsolutist s-a metamorfozat în Imperiul Austro-Ungar. În urma Compromisului încheiat în 1867, puterea a fost împărţită între cele două naţiuni dominante, germanii în vest şi ungurii în est. Rezultatul a fost o formaţiune statală unică, asemenea unui ou cu două gălbenuşuri, în care Regatul Ungariei şi un teritoriu centrat pe teritoriile austriece şi deseori numit Cisleithania (însemnând „tărâmul de pe acest mal al râului Leitha") convieţuiau sub aceeaşi dominaţie translucidă a unei monarhii habsburgice dualiste. Fiecare din cele două entităţi avea propriul parlament, însă nu aveau un prim-ministru sau un cabinet comun. Doar biroul afacerilor externe, cel al apărării şi cel al finanţelor care se ocupa cu aspecte legate de apărare erau administrate de „miniştri comuni" care raportau direct împăratului. Problemele de interes general pentru imperiu nu puteau fi discutate în sesiuni parlamentare comune, deoarece asta

ar fi insinuat că Regatul Ungariei nu era decât o simplă componentă subordonată aparţinând unei entităţi imperiale mai mari. În schimb, aveau loc schimbări de păreri între „delegaţii", grupuri formate din treizeci de deputaţi din fiecare parlament, care se întruneau alternativ, când la Viena, când la Budapesta.

Acest compromis dualist a avut mulţi duşmani la acea vreme şi a primit multe critici de atunci. Din punctul de vedere al naţionaliştilor maghiari, acest compromis era o înşelăciune care îi priva pe unguri de independenţa naţională totală care li se cuvenea. Unii susţineau că Austria exploata în continuare Regatul Ungariei ca pe o colonie agrară. Refuzul Vienei de a renunţa la controlul asupra forţelor armate şi de a crea o armată ungară egală şi individuală discutabil a provocat o criză constituţională legată de această chestiune care a paralizat viaţa politică a imperiului în 1905.[1] Pe de altă parte, nemţii austrieci susţineau că ungurii trăiau pe spinarea teritoriilor austriece care dispuneau de cea mai avansată economie şi, prin urmare, ar trebui să plătească o parte mai mare din costurile de administrare ale imperiului. În sistem a apărut un conflict, deoarece Compromisul cerea ca ambele „jumătăţi" imperiale să renegocieze din zece în zece ani uniunea vamală prin care veniturile şi taxele erau împărţite între ele. Cerinţele ungurilor erau din ce în ce mai îndrăzneţe cu fiecare revizuire a uniunii vamale.[2] Existau prea puţine specificaţii în Compromis care să îl recomande elitelor politice ale celorlalte minorităţi naţionale, care fuseseră, de fapt, aşezate sub tutela politică a celor două „rase principale". Primul premier ungur de după Compromis, Gyula Andrássy, a surprins acest aspect al înţelegerii atunci când a discutat cu omologul său austriac: „Voi aveţi grijă de slavii voştri, iar noi, de ai noştri".[3] Ultimele decenii înainte de izbucnirea războiului au fost dominate de lupta pentru drepturi naţionale între cele unsprezece naţionalităţi oficiale ale imperiului – nemţii, ungurii, cehii, slovacii, slovenii, croaţii, sârbii, românii, rutenii, polonezii şi italienii.

Cele două jumătăţi imperiale au răspuns diferit acestor pretenţii. Ungurii tratau problemele naţionalităţilor comportându-se, în

general, ca şi cum acestea n-ar fi existat. Dreptul electoral al regatului reprezenta doar 6% din populaţie şi se raporta la avere, fapt care îi favoriza pe maghiari, care alcătuiau marea majoritate a păturii bogate a populaţiei. Rezultatul a fost că deputaţii maghiari, chiar dacă reprezentau doar 48,1% din populaţie, ocupau peste 90% din locurile parlamentare. Cele trei milioane de români din Transilvania, cea mai numeroasă dintre naţionalităţile regatului, reprezentau 15,4% din populaţie, însă ocupau cinci dintre cele patru sute de scaune din parlamentul ungar.[4] Mai mult, la sfârşitul lui 1870, guvernul ungar a început o campanie agresivă de „maghiarizare". „Legile educaţiei" impuneau folosirea limbii maghiare în toate şcolile, chiar şi în cele pentru preşcolari. Profesorii trebuiau să vorbească fluent maghiara şi riscau să îşi piardă locul de muncă dacă „se opuneau statului [maghiar]". Această decădere din drepturile lingvistice a fost întărită de măsuri aspre împotriva activiştilor minorităţilor etnice.[5] Sârbii din Voivodina, aflată în sudul regatului, slovacii din ţările nordice şi românii din Marele Principat al Transilvaniei colaborau ocazional cu scopul de a atinge obiectivele minorităţilor, însă cu puţine şanse reuşite, având în vedere faptul că nu puteau aduna decât un număr restrâns de mandate.

Prin contrast, în Cisleithania, administraţiile succesive au modificat neîntrerupt sistemul cu scopul de a adapta cerinţele minorităţilor. Reformele din 1882 şi 1907 privind sufragiul (când a fost introdus, practic, votul universal acordat bărbaţilor) au înclinat oarecum către „nivelarea" terenului jocului politic. Însă aceste măsuri de democratizare nu au făcut decât să sporească potenţialul unui conflict naţional, în special în ceea ce priveşte o chestiune delicată, şi anume folosirea limbii în instituţii publice cum ar fi şcoli, tribunale şi organisme administrative.

Nicăieri nu erau mai evidente fricţiunile generate de politicile naţionaliste decât în parlamentul din Cisleithania, care, din 1883, se întrunea într-o frumoasă clădire în stil neoclasic de pe Ringstrasse din Viena. În această legislatură formată din 516 locuri, cea mai mare din Europa, spectrul familiar al diversităţii în ceea ce priveşte

partidele politice şi ideologia era brăzdat de afiliaţii naţionale care dădeau naştere unei mulţimi de grupuri şi grupuleţe. Printre cele treizeci de partide care deţineau mandate după alegerile din 1907, de pildă, se numărau 28 de cehi agrari, 18 cehi tineri [naţionalişti radicali], 17 cehi conservatori, şapte cehi vechi [naţionalişti moderaţi], doi cehi-progresivi (tendinţa „realistă"), un ceh „sălbatic" şi nouă social-naţionalişti cehi. Polonezii, nemţii, italienii, chiar şi slovenii şi rutenii erau împărţiţi la fel, în funcţie de ideologii.

Având în vedere faptul că regiunea Cisleithania nu avea o limbă oficială (cum era cazul Regatului Ungariei), nu exista nicio limbă oficială pentru procedura parlamentară. Erau acceptate toate limbile: germana, ceha, poloneza, ruteana, croata, sârba, slovena, italiana, româna şi rusa. Nu erau însă oferite servicii de traducere, prin urmare, conţinutul discursurilor care nu erau în germană erau greu de înregistrat şi de monitorizat, dacă deputatul respectiv nu oferea o copie tradusă a discursului său. Deputaţii care aparţineau chiar şi celor mai nesemnificative facţiuni puteau, astfel, respinge iniţiative nedorite, ţinând discursuri lungi într-o limbă pe care o înţelegeau doar câţiva dintre colegii lor. Era greu de spus dacă aceştia dezbăteau, într-adevăr, problemele propuse de moţiunea curentă sau dacă doar recitau poeme lungi în propria lor limbă. Cehii erau în mod deosebit renumiţi pentru extravaganţa barocă a obstrucţionismului lor.[6] Parlamentul din Cisleithania a devenit o atracţie turistică, în special iarna, când turiştii vienezi se îngrămădeau în galeriile încălzite destinate vizitatorilor. Spre deosebire de teatrele şi operele din oraş, intrarea la sesiunile parlamentare era gratuită, după cum observa un jurnalist din Berlin.*

Conflictul naţional a devenit atât de intens, încât între 1912–1914, mai multe crize parlamentare au schilodit viaţa legislativă a

* Printre cei care veneau să urmărească bufoneriile deputaţilor se număra şi tânărul pierde vară Adolf Hitler. Putea fi întâlnit deseori în galeria vizitatorilor între februarie 1908 şi vara anului 1909, când obstrucţionismul ceh era în toi. Mai târziu, el a susţinea că această experienţă îl „vindecase" de admiraţia tinerească faţă de sistemul parlamentar; vezi Hitler, *Mein Kampf*, p. 100.

monarhiei: „Dieta din Boemia" devenise atât de turbulentă până în 1913, încât prim-ministrul austriac, contele Karl Stürgkh, a desființat-o, înlocuind-o cu un comitet imperial care primise sarcina de a guverna provincia. Protestele cehilor împotriva acestei măsuri au îngenuncheat parlamentul din Cisleithania în martie 1914. Pe 16 martie, Stürgkh a demis și corpul legislativ – acesta era încă suspendat când Austro-Ungaria a declarat război Serbiei în iulie, prin urmare Cisleithania era, practic, condusă de un soi de absolutism administrativ când a izbucnit războiul. Lucrurile nu stăteau mai bine nici în Ungaria: în 1912, în urma protestelor din Zagreb și din alte orașe din regiunea sudică slavă împotriva unui guvernator nepopular, Dieta din Croația și constituția au fost suspendate; în Budapesta, în ultimii ani dinaintea războiului a luat naștere „absolutismul parlamentar" care proteja hegemonia maghiară de provocările aduse de opoziția minorităților și de cererea pentru o reformă privind sufragiul.[7]

Aceste simptome spectaculoase ale disfuncționalității par să sprijine ideea că Imperiul Austro-Ungar era o organizare statală muribundă, a cărei dispariție de pe harta politică nu era decât o chestiune de timp: un argument lansat de către contemporanii ostili prin care se sugera faptul că eforturile imperiului de a-și apăra integritatea în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului erau oarecum nejustificate.[8] În realitate, rădăcinile frământărilor politice ale Austro-Ungariei erau mai puțin adânci decât păreau la o primă vedere. Existau, fără îndoială, conflicte etnice intermitente – de pildă, răscoale în Ljubljana în 1908 sau dispute periodice între cehi și germani în Praga – însă nu au atins niciodată nivelul de intensitate al violențelor din Imperiului Rus contemporan sau din Belfastul secolului al XX-lea. În ceea ce privește turbulențele din parlamentul din Cisleithania, acestea semănau mai degrabă cu o indispoziție cronică decât cu o afecțiune incurabilă. Activitatea guvernului era continuată sub incidența regulamentului temporar de urgență stipulat în Clauza 14 a Constituției din 1867. Mai mult, tipurile diferite de conflicte politice se anulau, într-o oarecare măsură, unele pe altele.

Conflictul dintre socialişti, liberali, clericii conservatori şi alte grupări politice de după 1907 era o binefacere pentru partea austriacă a monarhiei, deoarece traversa taberele naţionale şi, prin urmare, submina virulenţa naţionalismului, transformând-o într-un principiu politic. Echilibrarea unei game complexe de forţe rezultate pentru susţinerea unei majorităţi parlamentare era o sarcină care necesita tact, maleabilitate şi o imaginaţie strategică, însă activitatea ultimilor trei prim-miniştri austrieci dinainte de 1914, Beck, Bienerth şi Stürgkh, a demonstrat – în ciudat întreruperilor intermitente ale sistemului – că acest lucru era posibil.[9]

În ultimul deceniu antebelic, teritoriile habsburgice au cunoscut o creştere economică puternică, înregistrând o stare generală de prosperitate – un aspect contrastant important faţă de Imperiul Otoman contemporan, dar şi faţă de o altă „organizare statală aflată în colaps", Uniunea Sovietică a anilor 1980. Pieţele libere şi competiţia dintre uniunile vamale ale imperiului au stimulat progresul tehnologic şi introducerea de produse noi. Datorită dimensiunii considerabile şi a caracterului divers ale monarhiei dualiste, uzinele noi beneficiau de reţelele sofisticate ale industriilor colaboratoare susţinute de o infrastructură de transport eficientă şi de un sector de servicii şi suport de înaltă calitate. Efectele economice salutare erau mai evidente în Regatul Ungariei. În 1840, Ungaria a fost „cămara" Imperiului Austriac – 90% din exporturile sale către Austria reprezentau produse agricole. Între 1909 şi 1913, exporturile industriale ale Ungariei au crescut cu 44%, în vreme ce necesarul de produse alimentare ieftine, care era în continuă creştere, din regiunea industrială austro-boemiană făcea ca sectorul agricol ungar să supravieţuiască în cele mai bune condiţii, protejat de piaţa comună habsburgică din România, Rusia şi America.[10] Majoritatea istoricilor economici sunt de acord că, pentru monarhie ca întreg, perioada cuprinsă între 1887 şi 1913 a cunoscut o „revoluţie industrială", sau „o lansare" într-o creştere autosustenabilă, cu indicii obişnuiţi de expansiune: consumul de fontă brută a crescut de patru ori între 1881 şi 1911, la fel şi căile ferate între 1870 şi 1900, iar mortalitatea infantilă a scăzut,

în vreme ce numărul elevilor din şcoala primară l-a depăşit pe cel din Germania, Franţa, Italia şi Rusia.[11] În ultimii ani înainte de război, Austro-Ungaria, şi Ungaria în mod special (cu o medie de creştere anuală de 4,8%), a înregistrat cel mai mare reviriment economic din Europa.[12] Până şi un observator critic, cum era corespondentul *Times*, Henry Wickham Steed, care locuia de multă vreme la Viena, a recunoscut în 1913 că „lupta rasială din Austria" era, în esenţă, un conflict pentru cota de patronaj din cadrul sistemului existent:

> „Esenţa luptei pentru limbă este aceea că reprezintă o luptă pentru influenţă birocratică. Aşa cum cererile pentru universităţi şi licee noi înaintate de cehi, ruteni, sloveni şi italieni şi respinse de germani, polonezi şi alte rase, după caz, sunt cereri pentru noi mecanisme care să propulseze potenţiali oficiali cărora să li se poată încredinţa influenţa politică a partidelor parlamentare pentru a înainta pe scara birocratică."[13]

Mai mult, exista un proces lent, dar evident către o politică mai îngăduitoare în ceea ce priveşte drepturile naţionale (cel puţin în Cisleithania). Egalitatea dintre toate naţionalităţile şi limbile din Cisleithania a fost recunoscută oficial prin legea fundamentală din 1867 şi printr-un corp de exerciţii procesuale acumulate cu scopul de a oferi soluţii pentru problemele pe care autorii Compromisului nu le prevăzuseră, cum ar fi clauzele lingvistice pentru minoritatea cehă din regiunea germană a Boemiei. De-a lungul ultimilor ani de pace din existenţa imperiului, autorităţile din Cisleithania au continuat să modifice sistemul în funcţie de cererile minorităţilor naţionale. De exemplu, „Compromisul Galiţia", hotărât în Dieta din Galiţia din Lemberg (Liov) în 28 ianuarie 1914, asigura o proporţie fixă de mandate într-o legislatură regională extinsă pentru rutenii care erau slab reprezentaţi (ucraineni) şi promitea înfiinţarea iminentă a unei universităţi ucrainene.[14]

Până şi administraţia ungară a dat semne că se răzgândeşte la începutul lui 1914, atunci când climatul internaţional s-a înrăutăţit. Slavilor de sud din Croaţia şi Slovenia li s-a promis abolirea puterilor

extraordinare şi li s-a garantat libertatea presei, în vreme ce în Transilvania a fost trimis un mesaj în care se spunea că guvernul din Budapesta intenţiona să dea curs mai multor cereri ale majorităţii româneşti din regiune. Ministrul de externe rus, Serghei Sazonov, a fost într-atât de îngrijorat la gândul că aceste măsuri ar putea stabiliza dominaţia habsburgică în regiunile româneşti, încât, în ianuarie 1914, acesta i-a propus ţarului Nicolae al II-lea să acorde concesii asemănătoare milioanelor de polonezi din vestul Rusiei.[15]

Aceste ajustări în funcţie de cerinţele specifice sugera faptul că sistemul ar putea, în cele din urmă, să genereze o suită de garanţii privind drepturile de naţionalitate care să fie incluse într-un acord-cadru.[16] Existau semnale că administraţia se pricepea din ce în ce mai bine să răspundă cerinţelor materiale ale regiunilor.[17] Statul era cel care juca acest rol, desigur, şi nu parlamentele aferente din teritoriile habsburgice. Proliferarea comitetelor pedagogice, a consiliilor locale, a comisiilor judeţene, a alegerilor locale şi altele asemănătoare asigurau o interacţiune a statului cu viaţa cetăţenilor într-un mod mult mai intim şi mai consistent decât o făceau partidele politice sau adunările legislative.[18] Nu a fost (cel puţin nu de la început) un mecanism de represiune, ci o entitate vibrantă care impunea legături puternice, un intermediar printre numeroase interese sociale, economice şi culturale.[19] Birocraţia habsburgică era costisitoare – cheltuielile pentru administrarea domestică au crescut cu 366% între 1890 şi 1911.[20] Însă majoritatea locuitorilor imperiului asociau statul habsburgic cu beneficiile unui guvern ordonat: educaţia publică, bunăstare, salubritate, statul de drept şi întreţinerea unei infrastructuri complexe.[21] Aceste caracteristici ale organizării statale habsburgice au rămas o preocupare majoră şi după dispariţia monarhiei. La sfârşitul anului 1920, când scriitorul (şi inginerul) Robert Musil îşi amintea de ultimul an de pace al Imperiului Austro-Ungar, imaginea care i-a apărut dinaintea ochilor a fost una care înfăţişa „străzi curate, largi şi înfloritoare [...] care se întindeau ca nişte râuri liniştite, ca nişte panglici colorate din serj, îmbrăţişând tărâmurile cu braţele curate ale administraţiei".[22]

În cele din urmă, majoritatea activiștilor aparținând minorității au recunoscut valoarea comunității habsburgice ca pe un sistem al securității colective. Conflictele îndârjite *dintre* naționalitățile minoritare – croații și sârbii în Croația-Slovenia, de pildă, sau polonezii și rutenii în Galiția – precum și multele regiuni cu așezări cu etnii mixte sugerau că formarea unor etnii naționale noi și separate ar putea provoca mai multe probleme decât ar putea rezolva.[23] Cum s-ar putea dezvolta aceste state-națiune noi fără aripa protectoare a imperiului? În 1848, istoricul naționalist ceh František Palacky lansase un avertisment, susținând că prin dezbinarea Imperiului Habsburgic, care nu ar fi adus libertatea cehilor, nu se obținea decât pregătirea unui teren propice pentru „monarhia universală rusă". „Sunt mânat de cauze naturale, dar și istorice să caut [în Viena] centrul chemat pentru a asigura și apăra pacea, libertatea și dreptatea oamenilor."[24] În 1891, prințul Charles Schwarzenberg a lansat același argument când l-a întrebat pe tânărul naționalist ceh Edward Grégr: „Dacă tu și ai tăi urâți acest stat... ce veți face cu țara voastră, care este prea mică pentru a rezista? O veți da Germaniei sau Rusiei, căci nu veți avea nicio șansă dacă veți renunța la uniunea austriacă".[25] Înainte de 1914, naționaliștii radicali care doreau separarea de imperiu reprezentau doar o minoritate. În multe zone, grupurile politice naționaliste erau echilibrate de rețelele de asociații – cluburi ale veteranilor, grupuri religioase și de caritate, asociații de *bersaglieri* (trăgătorii de elită) – care cultivau diferite forme de patriotism habsburgic.[26]

Caracterul venerabil și permanent al monarhiei era personificat de figura imperturbabilă și mustăcioasă a împăratului Franz Joseph. Viața lui personală a fost anormal de tragică. Fiul lui, Rudolf, a murit într-un suicid dublu împreună cu amanta sa în cabana de vânătoare a familiei, soția lui, Elisabeta („Sisi"), a fost înjunghiată de un anarhist italian și a murit pe malul lacului Geneva, fratele lui, Maximilian, a fost executat de insurgenții mexicani în Queretaro, iar nepoata lui preferată a ars de vie când o țigară i-a aprins rochia. Împăratul a făcut față acestor lovituri cu un stoicism rece. În viața publică, afișa o

persoană „demonică", după cum s-a exprimat satiricul Karl Kraus, în „impersonalitatea" sa. Remarca sa stilizată cu ocazia fiecărei ceremonii oficiale – „A fost plăcut, am fost foarte încântaţi" – a devenit o frază familiară pe întreg teritoriul monarhiei.[27] Împăratul a dat dovadă de o îndemânare considerabilă în ceea ce priveşte gestionarea mecanismului complex al statului său, balansând forţele oponente cu scopul de a menţine totul într-un echilibru al nemulţumirii bine temperate şi implicându-se direct în toate etapele reformei constituţionale.[28] Cu toate acestea, până în 1914, el devenise o forţă a inerţiei. În ultimii doi ani de dinainte de război, a ţinut partea premierului maghiar autocratic, István Tisza, împotriva cerinţelor minorităţii în ceea ce priveşte reforma ungară privind sufragiul. Atâta vreme cât Regatul Ungariei continua să garanteze fondurile şi voturile de care avea nevoie Viena, Franz Joseph era pregătit să accepte hegemonia elitei maghiare, în ciuda faptului că aceasta desconsidera interesele minorităţilor naţionale din teritoriile regatului.[29] Existau semne că acesta începuse să se îndepărteze de viaţa contemporană: „Viaţa zgomotoasă a timpurilor noastre, scria politicianul austro-german Joseph Baernreither, în 1913, când Franz Joseph avea 83 de ani, ajunge la urechile împăratului nostru doar sub forma unui zumzet îndepărtat. Nu se mai implică în această viaţă. Nu mai înţelege aceste timpuri, iar acestea trec nepăsătoare".[30]

Cu toate acestea, împăratul a rămas în centrul atenţiei în ceea ce priveşte ataşamentul politic şi emoţional. Era recunoscut faptul că popularitatea sa era ancorată dincolo de rolul său constituţional, în conştiinţa generală.[31] Până în 1914, acesta stătuse pe tron mai mult timp decât trăiseră majoritatea supuşilor săi. După cum scrisese Joseph Roth în capodopera sa *Marşul Radetzky*, el părea „ferecat în această vârstă a bătrâneţii ca într-un glob de cristal care inspiră evlavia". Împăratul apărea deseori în visele supuşilor săi. Ochii lui de un albastru asemănător cerului continuau să privească din portretele agăţate pe pereţii tavernelor, a sălilor de clasă, a birourilor şi a sălilor de aşteptare din gări, în vreme ce ziarele admirau supleţea şi uşurinţa cu care bătrânul sărea din trăsură cu ocazia ceremoniilor

oficiale.[32] Prosper şi relativ bine-administrat, imperiul, la fel ca şi suveranul său vârstnic, afişau o stabilitate curioasă în mijlocul acelui tumult. Crizele veneau şi treceau fără a ameninţa, aparent, existenţa sistemului ca atare. Situaţia a fost întotdeauna „disperată, dar nu serioasă", după cum observase jurnalistul vienez Karl Kraus.

*

Un caz special şi anormal era Bosnia-Herţegovina, pe care austriecii „au ocupat-o" în 1878, în timpul suveranităţii otomane, în baza Tratatului de la Berlin, şi pe care au anexat-o oficial treizeci de ani mai târziu. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Bosnia avea păduri bogate, zone montane mărginite de piscuri înalte de 2 000 de metri în sud şi de valea râului Save în nord. Herţegovina este mai mult un platou înalt sălbatic şi carstic traversat de cursuri rapide de apă şi înconjurat de lanţuri muntoase. Era o regiune cu teren accidentat, unde infrastructura lipsea cu desăvârşire. Starea acestor două provincii balcanice, aflate sub dominaţie habsburgică, au constituit demult un subiect de controversă. Tinerii terorişti sârbo-bosniaci care au mers în Sarajevo în vara anului 1914 ca să îl ucidă pe moştenitorul tronului austriac şi-au justificat acţiunile invocând opresiunile la care erau supuşi fraţii lor din Bosnia şi Herţegovina. Istoricii sugerau uneori că sârbii bosniaci au fost mânaţi în braţele Belgradului chiar de austrieci, din cauza opresiunii şi a guvernării greşite. Să fie oare adevărat? În timpul primilor ani de ocupaţie, au existat, desigur, multe proteste, în special împotriva recrutării. Însă nu era ceva nou – provinciile experimentaseră turbulenţe cronice în timpul dominaţiei otomane; deosebit era calmul relativ care a caracterizat perioada cuprinsă între mijlocul anului 1880 până în 1914.[33] Situaţia ţărănimii după 1878 era un punct sensibil. Austriecii au ales să nu desfiinţeze sistemul otoman, *agaluk*, privind bunurile, în baza căruia aproximativ nouăzeci de mii de şerbi bosniaci, sau *kmets*, munceau încă în 1914. Unii istorici au considerat acest aspect ca fiind o dovadă a politicii „dezbină şi cucereşte" menită să defavorizeze ţărănimea sârbă şi să îi favorizeze pe croaţii şi musulmanii din

oraşe. Aceasta este însă o proiecţie retrospectivă. În provincii, guvernarea austriacă era susţinută de conservatorismul cultural şi instituţional şi nu filosofia unei dominaţii coloniale. Acolo unde se găseau instituţii tradiţionale, dominaţia austriacă din regiunile Bosniei-Herţegovina era caracterizată de „gradualism şi continuitate".[34] Acolo unde era posibil, legile şi instituţiile moştenite în timpul perioadei otomane erau mai degrabă armonizate şi clarificate decât eliminate. Administraţia habsburgică însă a facilitat emanciparea ţăranilor cu ajutorul plăţii unice; peste patruzeci de mii de *kmets* bosniaci şi-au cumpărat autonomia astfel în perioada cuprinsă între ocupaţie şi izbucnirea războiului în 1914. În orice caz, şerbii sârbi care erau în vechiul sistem de bunuri în ajunul Primului Război Mondial nu o duceau rău, conform standardelor impuse ţăranilor din Europa la începutul secolului al XX-lea; probabil erau mai prosperi decât omologii lor din Dalmaţia sau cei din sudul Italiei.

Administraţia austriacă s-a implicat şi ea în creşterea productivităţii agriculturii şi a industriei în Bosnia-Herţegovina. A instaurat modele de ferme, inclusiv pentru podgorii şi ferme piscicole, introducând pregătirea rudimentară în domeniul agronomic pentru profesorii de la ţară şi înfiinţând un liceu agricol în Ilidze, într-o perioadă în care nu exista o astfel de instituţie în Serbia. Chiar dacă însuşirea acestor metode noi era un proces relativ lent, acest lucru avea mai mult de-a face cu reticenţa ţăranilor faţă de inovaţie decât cu neglijenţa austriacă. Exista, de asemenea, un aflux masiv de investiţii de capital. A fost dezvoltată o reţea nouă de drumuri şi căi ferate, care includea unele dintre cele mai bune drumuri montane din Europa. Aceste proiecte de infrastructură aveau, cu siguranţă, şi un scop militar, însă s-au făcut investiţii masive şi alte sectoare, inclusiv în minerit, metalurgie, silvicultură şi fabricarea de produse chimice. Ritmul procesului de industrializare a atins punctul culminant în timpul administraţiei contelui Benjamin Kállay (1882–1903), iar rezultatul a fost o creştere bruscă a producţiei industriale (în medie 12,4% anual în perioada cuprinsă între 1881 şi 1913), fără precedent altundeva în Balcani.[35] Pe scurt, administraţia habsburgică a tratat

noile provincii ca pe un exemplu al cărui scop era acela de „a demonstra caracterul uman şi eficient al dominaţiei habsburgice"; până în 1914, Bosnia-Herţegovina ajunsese la un nivel de dezvoltare comparabil cu restul monarhiei duble.[36]

Cel mai mare cusur al administraţiei austriece în cazul Bosniei-Herţegovina a fost rata îngrozitor de scăzută de alfabetizare şi de frecvenţă şcolară care era mai gravă decât în Serbia.[37] Aceasta însă nu era consecinţa unei politici austriece de ridiculizare în masă. Austriecii au construit şcoli primare – aproximativ două sute –, ca să nu mai amintim despre licee, o şcoală pedagogică şi un institut tehnic. Nu a fost un efort susţinut, dar nici indiferenţă crasă. Cea mai mare problemă era aceea de a-i convinge pe ţărani să-şi trimită copiii la şcoală.[38] Învăţământul primar obligatoriu a fost introdus abia în 1909, după anexarea oficială a provinciilor.

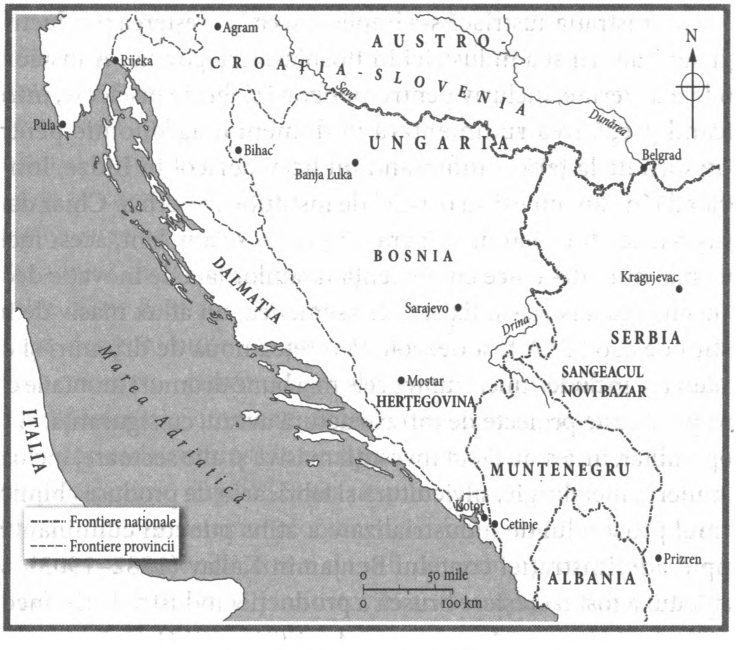

Bosnia-Herţegovina (1914)

Desigur, nu totul era lapte și miere în Bosnia-Herțegovina. Administrația habsburgică se îndrepta cu un aer amenințător către orice ar fi putut părea mobilizare naționalistă împotriva imperiului, fără a face discriminări. În 1913, Oskar Potiorek, guvernatorul militar al Bosniei-Herțegovina, a anulat cea mai mare parte a constituției bosniace din 1910, a întețit controalele guvernamentale în ceea ce privește sistemul educațional, a interzis tirajul ziarelor din Serbia și a închis multe organizații culturale sârbo-bosniace, deși trebuie să subliniem că a fost o urmare a escaladării activismului ultranaționalist sârb.[39] Un alt factor supărător a fost frustrarea politică a sârbilor și croaților de dincolo de graniță față de partea de vest și de nord a regiunii Croația-Slavonia și față de partea estică a Voivodinei, ambele regiuni fiind administrate din Budapesta, sub franciza restrictivă a Ungariei. În ansamblu, aceasta era o administrație relativ corectă și eficientă, caracterizată de un respect pragmatic față de tradițiile diverse ale grupurilor naționale din provincii. Theodore Roosevelt nu a fost prea departe de adevăr când a remarcat, cu ocazia vizitei la Casa Albă a doi politicieni austrieci importanți în iunie 1904, că monarhia habsburgică „a înțeles că trebuie să pună pe picior de egalitate diferitele națiuni și religii din această țară pentru a ajunge la o așa mare reușită"; a adăugat, cu tristețe, că era de părere că administrația Statelor Unite din Filipine are multe de învățat din exemplul austriecilor.[40] Până și vizitatorii erau uimiți de caracterul nepărtinitor al administrației habsburgice: exista o notă de „respect și toleranță mutuală" printre grupurile etnoreligioase, observa în 1902 un jurnalist american; tribunalele erau „conduse înțelept și onorabil", iar „justiția [era] atribuită fiecărui cetățean, indiferent de religie sau de statului său social".[41]

Dacă evaluăm starea și perspectivele Imperiului Austro-Ungar în ajunul Primului Război Mondial, ne vom confrunta serios cu problema perspectivei temporale. Prăbușirea imperiului în toiul războiului și înfrângerea din 1918 și-au lăsat amprenta asupra privirii retrospective asupra teritoriilor habsburgice, umbrind scena cu semnale ale unui declin iminent. Activistul național ceh Edvard Beneš a

fost un caz elocvent. În timpul Primului Război Mondial, Beneš a devenit conducătorul unei mișcări secrete cehe de independență; în 1918, a fost unul dintre fondatorii noului stat-națiune cehoslovac. Însă, în lucrarea „Problema austriecilor și întrebarea cehilor", publicată în 1908, el își exprimase încrederea în comunitatea habsburgică. „Lumea vorbește despre dizolvarea Austriei. Eu nu cred deloc una ca asta. Legăturile istorice și economice ale națiunilor austriece sunt prea puternice ca să se întâmple un asemenea lucru".[42] Un exemplu deosebit de uluitor este corespondentul de odinioară al ziarului *Times* (ulterior editor), Henry Wickham Steed. În 1954, acesta a declarat într-o scrisoare trimisă la *Times Literary Supplement* că a plecat din Imperiul Austro-Ungar în 1913 „cu sentimentul că evadam dintr-un edificiu blestemat". Cuvintele lui au confirmat ceea ce era pe atunci o părere larg răspândită. Cu toate acestea, în 1913, el văzuse lucrurile altfel. Deși un critic fățiș al multor caracteristici ale guvernării habsburgice, el a scris în acel an că nu reușise de-a lungul celor zece ani de „observare constantă și experiență" să găsească „vreun motiv întemeiat" pentru care monarhia habsburgică „să nu-și ocupe locul de drept în Comunitatea Europeană". „Crizele sale interne, concluziona el, sunt mai degrabă crize ale creșterii decât crize ale decăderii."[43] Steed a devenit un propagandist pentru dezmembrarea statului austro-ungar și un apărător înfocat al liniștii postbelice în Europa Centrală abia în timpul Primului Război Mondial. Steed a oferit prefața la traducerea în engleză din 1927 a lui Thomas Masaryk a memoriului naționalist ceh *The Making of a State*, în care a declarat că numele de „Austria" era sinonim cu „orice mecanism care ar putea să ucidă sufletul unui popor, să-l corupă cu un minimum de bunăstare materială, să îl priveze de libertatea de conștiință și de gândire, să-i submineze robustețea și dârzenia și să îl împiedice să-și urmeze idealul".[44]

Această inversare a polarității putea avea loc și în cealaltă direcție. Savantul ungur Oszkár Jászi – unul dintre cei mai mari experți în ceea ce privește Imperiul Habsburgic – a fost un critic aspru al sistemului dualist. În 1929, își încheia studiul ambițios despre dizolvarea

monarhiei cu observaţia că „Războiul Mondial nu a fost cauza, ci doar ultima revărsare de ură profundă şi neîncredere între naţiuni".[45] Şi, cu toate acestea, în 1949, după un alt război mondial şi o perioadă dezastruoasă de dictatură şi genocid în ţara lui, Jaszi, care trăia în exil în America din 1919, a ales o altă abordare. În timpul vechii monarhii habsburgice, el scria: „Statutul de drept era destul de sigur; principiul autonomiei naţionale, din ce în ce mai mult respectat. Trecerea liberă a persoanelor şi a bunurilor a adus cu ea beneficii celor mai îndepărtate părţi ale monarhiei".[46] Dacă euforia creată de independenţa naţională i-a mânat pe unii, care fuseseră odinioară cetăţeni loiali ai Imperiului Habsburgic, să conteste vechea monarhie dualistă, pe alţii, care fuseseră protestatari înfocaţi înainte de 1914, i-a făcut să cadă pradă nostalgiei. În 1939, reflectând asupra prăbuşirii monarhiei, scriitorul maghiar Mihály Babits a scris: „Acum regretăm şi plângem după ceea ce am urât cândva. Suntem independenţi, dar în loc să ne bucurăm nu putem decât să tremurăm".[47]

JUCĂTORII DE ŞAH

După expulzarea austriecilor din Italia în 1859 şi din Germania în 1866, regiunea balcanică a devenit în mod implicit centrul preeminent de interes al politicii externe a Austro-Ungariei. Din nefericire, această restrângere a interesului geopolitic a coincis din întâmplare cu o perioadă de volatilitate crescândă care caracteriza Peninsula Balcanică. Problema de fond era subminarea autorităţii otomane în sud-estul Europei, ceea ce crea o zonă de tensiune între cele două mari puteri care aveau un interes strategic în regiune.[48] Atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria se simţeau îndreptăţite din punct de vedere istoric să-şi exerseze supremaţia în aceste regiuni din care se retrăseseră otomanii, austriecii deoarece Casa de Habsburg fusese iniţial paznicul porţii de Răsărit a Europei împotriva turcilor, iar ruşii deoarece ideologia panslavistă susţinea un interes comun între naţiunile slave emergente (în special ortodoxe) din Peninsula

Balcanică şi puterea supremă de la St.-Petersburg şi deoarece retragerea otomanilor a ridicat problema referitoare la controlul ulterior al strâmtorilor turceşti, o chestiune de o importanţă strategică stringentă pentru factorii de decizie din Rusia. În acelaşi timp, existau state noi balcanice care aveau propriile interese şi obiective conflictuale. În ceea ce priveşte această regiune turbulentă, Austria şi Rusia mutau asemenea unor jucători de şah, sperând cu fiecare mutare să anuleze sau să diminueze avantajul adversarului.

Până în 1908, cooperarea, cumpătarea şi demarcarea sferelor neoficiale de influenţă asigurau o includere a pericolelor implicite ale acestei situaţii.[49] În Alianţa Celor Trei Împăraţi din 1881 între Rusia, Austro-Ungaria şi Germania, Rusia s-a angajat „să respecte" ocupaţia de către Austro-Ungaria a Bosniei-Herţegovina în 1878 prin Tratatul de la Berlin, iar cei trei semnatari s-au învoit să „ţină cont" de „interesele fiecăruia în Peninsula Balcanică".[50] Mai mult, acordurile din 1897 şi 1903 dintre Austria şi Rusia au reafirmat angajamentul comun faţă de statu-quo din Balcani.

Politica din Balcani era atât de complexă, încât menţinerea relaţiilor bune cu marea putere rivală nu era suficientă pentru a asigura liniştea. Şi fiarele mai puţin feroce din peninsulă trebuiau îmblânzite. Şi cea mai importantă dintre ele, din punctul de vedere al Vienei, era Regatul Serbiei. În timpul domniei îndelungate a lui Milan Obrenović, simpatizantul austriecilor, Serbia a rămas un partener docil al planurilor celor de la Viena, consimţind la revendicarea supremaţiei regionale de către imperiu. Drept răspuns, Viena a sprijinit, în 1882, dorinţa Belgradului de a se ridica la rang de regat şi a promis sprijin diplomatic în eventualitatea în care Serbia ar căuta să se extindă înspre miazăzi, până în Macedonia otomană. După cum îl informa ministrul de externe maghiar, Gustav Kálnoky von Köröspatak, pe omologul său în vara anului 1883, relaţiile bune cu Serbia reprezentau baza politicii desfăşurate de imperiu în Balcani.[51]

Deşi prietenos, regele Milan al Serbiei putea fi un partener exasperant. În 1885, când scandalul cu regina Natalia era în toi, acesta a provocat frământări în Viena când a propus să abdice, să îşi trimită

fiul la şcoală în Austria şi să permită imperiului să îi anexeze regatul. Austriecii nici nu voiau să audă asemenea aberaţii. În cadrul unei întâlniri cu autorităţile de la Viena, monarhului demoralizat i s-a adus aminte că avea îndatoriri regale şi a fost trimis înapoi la Belgrad. „O Serbie înfloritoare şi independentă, i-a explicat Kálnoky prim-ministrului austriac, se potriveşte intenţiilor noastre [...] mai bine decât stăpânirea unei provincii nesupuse".[52] În 14 noiembrie însă, la doar patru luni după pierderea aparentă a dorinţei de a domni, Milan a invadat brusc şi pe nepregătite Bulgaria, statul-client al Rusiei. Conflictul care a rezultat a fost de scurtă durată, deoarece armata sârbă a fost repede înfrântă de bulgari, însă a fost nevoie de diplomaţia tenace a marilor puteri pentru a împiedica un demers neaşteptat de a nu tulbura starea de relaxare dintre austrieci şi ruşi.

Fiul s-a dovedit a fi chiar mai necugetat decât tatăl: Alexandar se lăuda neîncetat în legătură cu sprijinul pe care regatul său îl primea din partea Austro-Ungariei, declarând în 1899 că „duşmanii Serbiei sunt şi duşmanii Austro-Ungariei" – o gafă care a provocat mirare în St.-Petersburg şi încurcătură în Viena. A fost tentat însă şi de avantajele pe care le oferea o politică rusofilă; în 1902, după moartea regelui-tată Milan, regele Alexandar urmărea deja cu frenezie sprijinul ruşilor; chiar a declarat unui jurnalist din St.-Petersburg că monarhia habsburgică era „cel mai mare duşman al Serbiei".[53] Prin urmare, moartea prematură a lui Alexandar nu prea a fost regretată la Viena, cu toate că politicienii de acolo au fost la fel de şocaţi ca restul lumii de brutalitatea cu care el şi linia lui au fost exterminaţi.

Abia treptat a devenit limpede pentru austrieci că regicidul din iunie 1903 a marcat o ruptură adevărată. Ministerul de Externe din Viena s-a grăbit să stabilească o relaţie bună cu uzurpatorul Petar Karadjordjević, pe care îl percepeau, în mod optimist, ca având o înclinaţie austrofilă. Austro-Ungaria a devenit primul stat străin care a recunoscut oficial noul regim sârb. Însă în curând a devenit limpede că nu mai existau bazele unei relaţii armonioase între cele două vecine. Gestionarea afacerilor politice a trecut în mâinile unor bărbaţi care se opuneau făţiş monarhiei dualiste, iar factorii de decizie

din Viena analizau cu o îngrijorare crescândă „expectoraţiile" naţionaliste ale presei din Belgrad, eliberată din restricţiile guvernamentale. În septembrie 1903, ministrul austriac la Belgrad relata că relaţiile dintre cele două ţări erau „cum nu se puteau mai proaste". Viena a revenit la resentimentele sale faţă de regicid şi s-a alăturat britanicilor în impunerea de sancţiuni Curţii lui Karadjordjević. Sperând să profite de pe urma acestei desfaceri a legăturii dintre austrieci şi sârbi, ruşii au intervenit, asigurând guvernul de la Belgrad că viitorul Serbiei se afla în Vest, pe Coasta Adriaticii, şi îndemnându-l să reînnoiască tratatul comercial de durată cu Viena.[54]

La sfârşitul lui 1905, aceste tensiuni au izbucnit într-un conflict deschis când s-a aflat la Viena că Serbia şi Bulgaria semnaseră o uniune vamală „secretă". Cererea Vienei de la începutul lui 1906 ca Belgradul să respingă această uniune a rămas fără rezultat; printre altele, a transformat uniunea bulgară, care nu prezentase niciun interes pentru majoritatea sârbilor, într-un fetiş (cel puţin pentru o vreme) al opiniei naţionale sârbe.[55] Descrierea generală a crizei din 1906 apare în capitolul întâi, însă trebuie să ţinem cont încă de un aspect, şi anume că pe politicienii din Viena îi îngrijora mai puţin semnificaţia comercială neglijabilă a uniunii cu bulgare decât gândirea politică din spatele acesteia. Dacă uniunea vamală sârbo-bulgară nu era decât primul pas înspre înfiinţarea unei „ligi" a statelor balcanice care se împotriveau Austro-Ungariei şi răspundeau îndemnurilor care veneau din St.-Petersburg?

Este uşor să afirmi că austriecii erau paranoici; însă, în realitate, factorii de decizie din Viena nu se înşelau prea mult: înţelegerea vamală sârbo-bulgară era, de fapt, a treia dintr-o serie de alianţe încheiate între Serbia şi Bulgaria, dintre care primele două aveau evident o orientare antiaustriacă. Un „Tratat de Prietenie" şi un „Tratat de Alianţă" fuseseră deja semnate în mare secret în Belgrad în data de 12 mai 1904. Dumba, ministrul austriac la Belgrad, se străduise din răsputeri să afle ce se petrecea între delegaţii bulgari şi omologii lor sârbi însă, cu toate că avea unele bănuieli, nu reuşise să străpungă învelişul confidenţial care învăluia tratativele. Teama

Vienei în ceea ce priveşte implicaţia ruşilor s-a dovedit a fi întemeiată. St.-Petersburg, în ciuda destinderii dintre austrieci şi ruşi şi a efortului susţinut a unui război devastator cu Japonia, se îndrepta către crearea unei alianţe balcanice. Unul dintre personajele principale ale tratativelor a fost diplomatul bulgar Dimitar Rizov, care fusese cândva agent al departamentului ruso-asiatic. În 15 septembrie 1904, la ora unsprezece dimineaţa, ambasadorilor ruşi din Belgrad şi din Sofia li s-au înmânat simultan (şi în taină) copii ale Tratatului de alianţă sârbo-bulgar de către ministrul de externe al Serbiei, respectiv al Bulgariei.[56]

O caracteristică dificilă a politicii balcanice austro-ungare a fost întrepătrunderea problemelor străine şi a celor domestice, care devenea din ce în ce mai profundă.[57] Din motive evidente, era foarte probabil ca politica internă şi cea internaţională să se amestece în cazul acelor minorităţi pentru care exista o „patrie" independentă în afara graniţelor imperiului. Cehii, slovenii, polonezii, slovacii şi croaţii din teritoriile habsburgice nu aveau un asemenea stat-naţiune suveran extern. Cele trei milioane de români din Ducatul Transilvaniei aveau un astfel de stat. Datorită caracterului complicat al sistemului dualist, Viena nu era în măsură să facă prea multe pentru a împiedica politicile culturale ungureşti să nu înstrăineze Regatul României cu care se învecina şi care era un partener politic cu o valoarea strategică importantă în acea regiune. Cu toate acestea, s-a dovedit a fi posibil, cel puţin în jurul anului 1910, ca relaţiile austro-române să fie ţinute la distanţă de impactul tensiunilor domestice, în principal deoarece guvernul României, aliat al Austriei şi al Germaniei, nu depunea niciun efort pentru a stârni sau exploata vrajba etnică din Transilvania.

Nu acelaşi lucru însă se putea spune despre sârbi şi Regatul Serbiei după 1903. Doar 40% din populaţia din Bosnia-Herţegovina era sârbă, în Voivodina în sudul Ungariei existau aşezări întinse locuite de sârbi, iar în Croaţia-Slavonia, altele mai restrânse. După regicidul din 1903, Belgradul a mărit ritmul în ceea ce priveşte activitatea iredentistă din cadrul imperiului, concentrându-se în mod

deosebit asupra Bosniei-Herţegovina. În februarie 1906, ataşatul militar austriac la Belgrad, Pomiankowski, a expus pe scurt problema într-o scrisoare adresată şefului de stat-major. În mod cert, declara Pomiankowski, Serbia avea să se numere printre inamicii imperiului în cazul unui viitor conflict militar. Problema era mai puţin atitudinea guvernului, cât orientarea ultranaţionalistă a culturii politice în general: chiar dacă la cârmă s-ar afla un guvern „sensibil", avertiza Pomiankowski, acesta nu ar fi în măsură să îi împiedice pe „şoviniştii radicali atotputernici" să se lanseze „într-o aventură". Mai periculos însă decât „duşmănia făţişă a Serbiei şi armata sa deplorabilă" era „activitatea sabotorilor radicali [sârbi] pe timp de pace, care otrăveşte sistematic atitudinea slavilor de sud şi care ar putea, în cazul cel mai rău, crea probleme serioase armatei noastre".[58]

Iredentismul „şovinist" din statul sârb, sau, mai exact, a celor mai influente puteri politice din interiorul lui, a ajuns să ocupe un loc central în evaluările făcute de Viena asupra relaţiilor cu Belgradul. Instrucţiunile oficiale elaborate în vara lui 1907 de ministrul de externe, contele Alois van Aehrenthal, pentru noul trimis austriac în Serbia arată cât de mult se deterioraseră relaţiile de la regicid. Sub domnia regelui Milan, îşi amintea Aehrenthal, coroana sârbească fusese suficient de puternică încât să contracareze orice „agitaţie publică bosniacă", însă totul se schimbase odată cu evenimentele din iulie 1903. Nu era vorba că regele Petar ar fi fost prea slab din punct de vedere politic să se opună forţelor şovinismului, ci mai degrabă că începuse la rândul lui să profite de mişcarea naţională cu scopul de a-şi consolida poziţia. Prin urmare, una dintre cele mai „importante sarcini" ale noului ministru austriac la Belgrad urma să fie observarea şi analizarea îndeaproape a activităţii naţionaliste sârbeşti. Când prindea ocazia, ministrul trebuia să îi informeze pe regele Petar şi pe prim-ministrul Pašić că era pe deplin familiarizat cu scopul şi caracterul activităţii naţionaliste pansârbeşti; liderii de la Belgrad nu vor mai avea, astfel, dubii că Austro-Ungaria privea ocuparea Bosniei-Herţegovina ca fiind

„definitivă." Mai mult, ministrul nu avea să fie amânat cu negările politice obişnuite:

> „Este de aşteptat ca ei să răspundă avertismentului dumitale bine intenţionat cu secularul clişeu că politicienii sârbi se eschivează mereu când li se reproşează maşinaţiunile furtive faţă de provinciile ocupate: guvernul sârb se străduieşte să menţină relaţii corecte şi curate, însă nu se află în măsură să stăvilească sentimentul naţiunii, care cere acţiune etc. etc."[59]

Instruirea oficială a lui Aehrenthal surprinde caracteristicile proeminente ale atitudinii Vienei faţă de Belgrad: o credinţă în puterea esenţială a naţionalismului sârbesc, o neîncredere viscerală în oamenii statului şi o neliniştе crescândă în ceea ce priveşte viitorul Bosniei, ascuns în spatele unei atitudini semeţe şi invulnerabile.

Astfel a fost aranjată scena în 1908 pentru anexarea Bosniei şi a Herţegovinei. Nu exista niciun dubiu, nici în Austria, nici în cancelariile celorlalte mari puteri, că Viena considera ca fiind permanentă ocupaţia din 1878. Într-unul dintre articolele variantei reînnoite a Alianţei celor Trei Împăraţi din 1881, Austro-Ungaria şi-a rezervat în mod explicit „dreptul de a anexa aceste provincii în orice moment va găsi de cuviinţă", iar această pretenţie apărea la anumite intervale în acordurile austro-ruseşti. Nici nu a fost contestată în principiu de Rusia, cu toate că St.-Petersburg şi-a rezervat dreptul de a impune condiţii atunci când va sosi momentul pentru această schimbare de statut. Avantajele Austro-Ungariei în ceea ce privea o anexare oficială erau suficient de evidente. Acest lucru ar îndepărta orice dubiu în ceea ce priveşte viitorul provinciilor – o chestiune stringentă, din moment ce statutul ocupaţional convenit cu ocazia Congresului de la Berlin urma să expire în1908. Le-ar permite Bosniei şi Herţegovinei să se integreze mai bine în ţesătura politică a imperiului, prin înfiinţarea, de exemplu, a unui parlament provincial. Acest aspect ar crea un mediu mult mai stabil pentru investiţiile interne. Şi mai important, va semnala Belgradului (şi sârbilor din Bosnia-Herţegovina) caracterul

permanent al stăpânirii austro-ungare şi, astfel, va înlătura apariţia unui stimulent pentru alte frământări.

Aehrenthal, care a devenit ministru de externe în noiembrie 1906, a avut şi alte motive pentru a pune presiuni. Până la debutul noului secol, el fusese un susţinător loial al sistemului dualist. Însă încrederea lui în Compromis a fost zguduită în 1905 din cauza luptelor interne crâncene dintre elitele politice austriece şi cele ungare pentru gestionarea forţelor armate unite. Până în 1907, ajunsese să favorizeze o soluţie tripartită în ceea ce priveşte problemele monarhiei; celor două puteri centrale din cadrul monarhiei urma să li se alăture o a treia entitate care îi includea pe slavii de sud (în principal croaţi, sloveni şi sârbi). Aceasta era o agendă cu urmări considerabile printre elitele slavilor de sud, în special cea croată, care respingeau ideea de a se împărţi între Cisleithania, Regatul Ungariei şi provincia croato-slavonă, condusă de la Budapesta. Doar dacă Bosnia-Herţegovina ar fi fost anexate complet imperiului, ar fi posibilă, în cele din urmă, o includere a sa în structura revizuită a monarhiei. Iar acest lucru – care reprezenta speranţa de nestrămutat a lui Aehrenthal – va oferi un echilibru intern pentru activităţile iredentiste din Belgrad. Departe de a fi „Piemontele" slavilor de sud din Balcani, Serbia va deveni „membrul retezat" al unei entităţi slave din interiorul imperiului, dominată de croaţi.[60]

Argumentul concludent pentru anexare a fost „Revoluţia tinerilor turci" care a izbucnit în Macedonia otomană în vara anului 1908. Tinerii turci l-au obligat pe sultanul din Constantinopol să proclame o constituţie şi să înfiinţeze un parlament. Plănuiau să supună sistemul imperial otoman la o reformă radicală. În acest sens circulau zvonuri cum că noua conducere turcească va cere în scurt timp alegeri generale pe întreg teritoriul Imperiului Otoman, inclusiv în regiunile ocupate de Austro-Ungaria, care, la momentul respectiv, nu deţineau organe reprezentative proprii. Şi dacă noua administraţie turcă, a cărei legitimitate şi încredere fuseseră întărite de revoluţie, ar cere restituirea teritoriului vestic pierdut şi i-ar amăgi pe locuitorii acestuia cu promisiunea unei reforme constituţionale?[61] Sperând să

profite de aceste incertitudini, în Bosnia a luat naştere o coaliţie musulmano-sârbă oportunistă, care cerea autonomia sub stăpânirea turcă.[62] Exista acum pericolul ca o alianţă etnică din interiorul provinciei să îşi reunească forţele cu turcii ca să-i expulzeze pe austrieci.

Pentru a împiedica o astfel de complicaţie, Aehrenthal s-a grăbit să pregătească terenul pentru anexare. Otomanii au fost cumpăraţi ca să renunţe la suveranitate, primind o indemnizaţie generoasă. Cei mai importanţi erau ruşii, de al căror acord depindea întregul plan. Aehrenthal credea foarte mult în importanţa unei relaţii bune cu Rusia – în calitate de ambasador austriac la St.-Petersburg între anii 1899 şi 1906, el luase parte la consolidarea reconcilierii dintre ruşi şi austrieci. Era uşor să obţină acordul ministrului rus de externe, Alexandr Petrovich Izvolsky. Ruşii nu aveau obiecţii în legătură cu oficializarea statului Austro-Ungariei în Bosnia-Herţegovina atâta timp cât St.-Petersburgul primea ceva în schimb. Izvolsky a fost acela care, cu sprijinul ţarului Nicolae al II-lea, a propus ca anexarea Bosniei-Herţegovina să fie schimbată pentru sprijinul austriac, astfel încât să se uşureze accesul ruşilor la strâmtorile turceşti. În 16 septembrie 1908, Izvolsky şi Aehrenthal au redactat condiţiile înţelegerii la Schloss Buchlau, proprietatea din Moravia a lui Leopold von Berchtold, ambasadorul austro-ungar la St.-Petersburg. Într-un fel, anexarea din 1908 s-a născut dintr-un acord balcanic austro-rusesc. Mai mult, exista o oarecare simetrie în legătură cu acest acord, din moment ce atât Izvolsky, cât şi Aehrenthal urmăreau, practic, acelaşi lucru: câştiguri care să fie asigurate prin negocieri secrete pe cheltuiala Imperiului Otoman şi prin încălcarea Tratatului de la Berlin.[63]

În ciuda acestor preparative, anunţul despre anexare pe care Aehrenthal l-a făcut în 5 octombrie 1908 a declanşat o criză majoră în Europa. Izvolsky a negat faptul că ar fi încheiat o înţelegere cu acesta. Ulterior a negat şi că aflase dinainte de intenţiile lui, cerând să se organizeze o conferinţă internaţională în care să se clarifice statului Bosniei-Herţegovina.[64] Criza rezultată a continuat luni la rând în vreme ce Serbia, Rusia şi Austria încercau să se mobilizeze, iar

Aehrenthal continua să evite cererea lui Izvolsky pentru o conferință care nu fusese prevăzută în înțelegerea de la Buchlau. Problema a fost rezolvată doar prin „Înștiințarea de la St.-Petersburg" din martie 1909, în care nemții cereau ca rușii să recunoască anexarea, iar sârbii să se conformeze. În caz contrar, avertiza cancelarul Bülow, lucrurile își „vor urma cursul firesc". Această formulare făcea aluzie nu numai la iminența unui război al austriecilor împotriva Serbiei, ci, mai important, la posibilitatea ca nemții să facă publice documentele care dovedeau complicitatea lui Izvolsky la acordul inițial de anexare. Izvolsky s-a retras imediat.

În mod tradițional, Aehrenthal a preluat cea mai mare parte a responsabilității legate de Criza anexării. Era corect? În mod cert, manevrele ministrului de externe austriac au fost lipsite de transparență diplomatică. A ales să folosească instrumentele vechii diplomații: întâlniri confidențiale, schimbul de promisiuni și acorduri bilaterale secrete, în loc să încerce să rezolve problema anexării printr-o conferință internațională la care să ia parte toți semnatarii Tratatului de la Berlin. Având în vedere preferința lui pentru aranjamente secrete, și, prin extrapolare, a Rusiei, i-a fost ușor să susțină că fusese păcălit de „alunecosul" ministru austriac. Cu toate acestea, dovezile sugerau faptul că criza a luat amploare deoarece Izvolsky a mințit în cel mai nerușinat mod cu scopul de a-și salva funcția și reputația. Ministrul de externe rus făcuse două greșeli mari de judecată. Mai întâi, a crezut că Londra va sprijini cererea lui ca vaselor de război rusești să li se permită accesul în strâmtorile turcești. Apoi, a subestimat impactul puternic pe care anexarea îl va avea asupra opiniei naționaliste ruse. Conform unei relatări, acesta și-a păstrat inițial calmul atunci când a primit vestea anexării în 8 octombrie 1908, pe când se afla la Paris. Abia câteva zile mai târziu, în timpul ședерii lui la Londra, când britanicii au refuzat să coopereze, iar el a aflat despre reacția presei din St.-Petersburg, a realizat că greșise și, cuprins de panică, a început să pozeze în victima lui Aehrenthal.[65]

Indiferent de punctele-forte sau slabe ale politicii lui Aehrenthal, Criza de anexare a Bosniei a reprezentat o schimbare în geopolitica

din Balcani. A distrus orice dorință de colaborare austro-rusă în ceea ce privește rezolvarea problemelor balcanice; începând cu acest moment, energiile negative generate de conflictele dintre statele balcanice erau mult mai greu de înfrânat. De asemenea, această situație a înstrăinat statul învecinat și aliatul Austriei, Regatul Italiei. De mult timp existau tensiuni mocnite între cele două state – drepturile minorității italiene din Dalmația și din Croația-Slavonia, precum și rivalitatea politică din regiunea Adriatică erau cele mai importante subiecte de dispută –, iar criza anexării a dus la o solicitare pentru despăgubiri din partea italienilor și a intensificat resentimentele acestora. În ultimii ani dinaintea izbucnirii războiului, o reconciliere a obiectivelor italiene și austriece privind Coasta Adriaticii a devenit din ce în ce mai dificilă.[66] Inițial, nemții nu s-au implicat în chestiunea anexării, însă, în curând, aceștia s-au grăbit să ofere sprijin Austro-Ungariei, iar acest aspect a reprezentat, de asemenea, un parcurs ambivalent. A avut efectul scontat în descurajarea guvernului rus de a încerca să obțină câștiguri de pe urma crizei anexării, însă, pe termen lung, a inoculat sentimentul, atât în St.-Petersburg, cât și în Londra, că Austria era satelitul Berlinului – o percepție care urma să joace un rol periculos în criza din 1914.

În Rusia, impactul crizei a fost profund și îndelung. Înfrângerea suferită în războiul cu Japonia din 1904–1905 blocase orice perspectivă de expansiune către Răsărit într-un viitor apropiat. Prin Convenția anglo-rusă semnată în 31 august 1907 de Izvolsky și ambasadorul britanic, Sir Arthur Nicholson, se stabiliseră limitele influenței ruseşti în Persia, Afganistan și Tibet. Balcanii rămăseseră (pentru moment) singura regiune în care Rusia ar fi putut urma o politică concentrată pe reflectarea puterii imperiale.[67] S-au investit emoții publice puternice în ceea ce privește statutul Rusiei de protector al popoarelor slave mai puțin norocoase, iar inocularea acestora în mințile factorilor de decizie-cheie era o preocupare importantă legată de chestiunea accesului în strâmtorile turcești. Indus în eroare de către Izvolsky și stârnit de emoția populară șovinistă, guvernul

rus şi opinia publică au interpretat anexarea ca pe o trădare cruntă a înţelegerii dintre cele două puteri, o umilinţă de neiertat şi o provocare inacceptabilă privind sfera interesului vital. În anii care au urmat crizei bosniace, ruşii au lansat un program de investiţie militară atât de substanţială, încât acesta a stârnit o competiţie de armament pe plan european.[68] Existau indicii ale implicării politice ale ruşilor şi în Serbia. În toamna anului 1909, ministrul de externe rus l-a numit pe Nicholas Hartwig, „un fanatic înfocat în vechea tradiţie slavofilă", ambasador la Belgrad. Odată pus în funcţie, Hartwig, un trimis activ şi inteligent, a făcut demersuri în a convinge Belgradul să adopte o poziţie mult mai fermă împotriva Vienei. Şi, într-adevăr, insista atât de mult în această direcţie, încât uneori omitea instrucţiunile şefilor lui din St.-Petersburg.[69]

MINCIUNI ŞI FALSURI

Criza anexării a înrăutăţit şi mai mult relaţiile dintre Viena şi Belgrad. Cum se întâmpla deseori, situaţia a fost exacerbată de condiţiile politice din interiorul monarhiei duale. Timp de şapte ani, autorităţile austro-ungare au urmărit activităţile coaliţiei sârbo-croate, o facţiune politică înfiinţată în 1905, în interiorul Dietei din Croaţia de la Agram (Zagreb), capitala croato-slavonă sub stăpânire maghiară. După alegerile care au avut loc în cadrul Dietei în 1906, coaliţia şi-a asigurat controlul asupra administraţiei Agram, a adoptat agenda „iugoslavă", căutând o uniune mai strânsă între popoarele slave de sud din interiorul imperiului şi a dus bătălii lungi cu autorităţile ungureşti pe tema unor chestiuni delicate cum ar fi impunerea ca toţi funcţionarii căilor ferate publice să vorbească limba maghiară. Nu era nimic neobişnuit în legătură cu această constelaţie; ceea ce îi îngrijora pe austrieci era bănuiala că unii sau poate toţi deputaţii coaliţiei ar putea activa ca şi „sabotori" ai Belgradului.[70]

În timpul crizei din 1908–1909, aceste temeri s-au transformat în paranoia. În martie 1909, tocmai când Rusia se retrăgea dintr-o

confruntare legată de Bosnia, administrația habsburgică a lansat un atac juridic neașteptat de absurd împotriva coaliției sârbo-croate, acuzând cincizeci și trei de activiști sârbi de trădare, deoarece complotau să desprindă teritoriile slave de sud de Austro-Ungaria și să le anexeze Serbiei. Aproximativ în aceeași perioadă, istoricul și scriitorul dr. Heinrich Friedjung, care locuia în Viena, a publicat un articol în *Neue Freie Presse* în care acuza trei politicieni importanți ai coaliției că primiseră subvenții de la Belgrad ca să desfășoare o activitate cu caracter de trădare în numele Regatului Serbiei. Friedjung pretindea că văzuse documente oficiale confidențiale care demonstrau, fără doar și poate, că aceste acuzații aveau o bază reală.

Procesul legat de trădare a fost târâgănat din 3 martie până în 5 noiembrie 1909, iar pentru guvern, relațiile cu publicul au căpătat, fără rezerve, un caracter dezastruos. Instanța a audiat 276 de martori ai acuzării, însă niciunul care fusese numit de apărare. Prin urmare, cei treizeci și unu de acuzați din Agram au fost achitați în Viena. Între timp, o serie de procese liberale împotriva lui Friedjung și a redactorului ziarului *Reichspost*, care republicase acuzațiile acestuia, au dezvăluit alte manipulări stânjenitoare. „Documentele secrete" în baza cărora doctorul bine intenționat își formulase acuzațiile s-au dovedit a fi falsuri pe care un dubios agent dublu sârb le-a trimis delegației austriece și pe care ministrul de externe de la Viena le-a pus la dispoziția lui Friedjung. Nefericitul Friedjung, a cărui reputație neștirbită ca istoric fusese folosită în mod scandalos, și-a cerut scuze și și-a retras acuzațiile. Însă neobositul activist ceh și avocat al acuzatului Tomas Masaryk a continuat în această direcție la un nivel mai înalt, căutând pretutindeni (inclusiv în Belgrad) dovezi noi și declarând în diferite forumuri publice că ambasadorul austriac la Belgrad procurase în cunoștință de cauză falsurile în numele contelui Aehrenthal.[71]

Există șanse slabe ca autoritățile din Viena să fi știut de la început că documentele nu erau autentice. Probabil că paranoia a dat naștere la scepticism; austriecii erau înclinați să creadă ceea ce se temeau să descopere. Însă procesul de la Agram și cel al lui Friedjung

au tensionat relațiile dintre Viena și Belgrad. Ciudat însă a fost faptul că scandalul a început în curând să se concentreze asupra reprezentatului austriac în Serbia, contele Johann Forgách von Ghymes și Gács, care a avut consecințe pe termen lung pentru relația diplomatică dintre cele două țări. În decursul anilor 1910 și 1911, campania lui Masaryk a continuat să scoată la iveală „dezvăluiri" noi și stânjenitoare despre perfidia austriecilor (dintre care nu toate erau adevărate). Presa sârbă jubila și existau cereri vehemente ca Forgách să fie rechemat de la Belgrad.[72] Însă Forgách, care încetase de mult să se mai bucure de funcția lui, a negat cu vehemență (și, probabil, sincer) toate acuzațiile, iar Aehrenthal, care era și el atacat, se vedea în incapacitatea de a-l înlătura pe acest trimis încercat atâta timp cât acest lucru ar presupune o confirmare de la Viena că autoritățile austriece induseseră voit în eroare publicul. „Situația nu este plăcută pentru mine, scria Forgách într-o scrisoare personală către șeful biroului de externe din Viena în noiembrie 1910, însă voi supraviețui atacurilor presei din Belgrad – așa cum am supraviețuit multor atacuri – cu condiția ca guvernul de aici să se comporte cu o oarecare decență".[73]

Ce îl înfuria cu adevărat pe acesta era faptul că înalt-funcționarii sârbi continuau să se implice – cu precădere șeful biroului de externe, Miroslav Spalajković – în campania pentru discreditarea lui. Spalajković îi furniza lui Masaryk dovezi împotriva guvernului austriac; în timpul proceselor lui Friedjung a fost chemat ca expert judiciar în numele coaliției sârbo-croate. După ce a ajutat la certificarea credibilității documentelor false, Spalajković a mers și mai departe și a afirmat că Forgách le asigurase în mod deliberat în speranța de a formula acuze la adresa coaliției sârbo-croate. În iarna lui 1910–1911, ducele Vredenburch, trimisul la Belgrad, relata că Spalajković continua să răspândească zvonuri despre reprezentantul austriac în comunitatea diplomatică.[74] Ca să înrăutățească lucrurile, Spalajković și soția sa – fiica unei familii sârbe din Bosnia – erau văzuți în mod constant în compania lui Hartwig, noul ministru rus; și, într-adevăr, umbla vorba că ambii locuiau, practic, la legația rusească.[75] Forgách

a devenit obsedat într-un mod nesănătos de omul pe care îl numea „dușmanul nostru de moarte" [unser Todfeind]; un schimb de scrisori tăioase între trimis și oficial a înrăutățit și mai mult relația dintre ei și, până în aprilie 1911, Forgách ceruse deja personalului legației austriece din Belgrad să evite orice contact cu Spalajković. „Acest om mereu surescitat, îl informa el pe Aehrenthal, nu este în toate mințile din anumite privințe. De la momentul anexării, ura lui față de monarhia [austro-ungară] aproape că s-a transformat în boală mintală."[76]

Deoarece poziția lui Forgách la Belgrad nu mai putea fi susținută, acesta a fost rechemat în vara anului 1911. Însă scandalul iscat de procesele Agram/Friedjung și urmările lor în capitala sârbă merită amintite, deoarece în acestea erau implicați indivizi care urmau să joace un rol important în evenimentele din 1914. Miroslav Spalajković era un înalt funcționar al politicii externe, pe care îl interesa de mult Bosnia-Herțegovina – soția lui era bosniacă, iar el elaborase o teză de doctorat la Universitatea din Paris în 1897 în care susținea că atât timp cât cele două provincii rămâneau entități autonome legale sub stăpânire otomană, anexarea lor de către Austro-Ungaria nu putea fi niciodată legitimă.[77] Ulterior, a servit ca și ministru sârb la Sofia, unde a jucat un rol important – împreună cu rușii – în înființarea alianței sârbo-bulgare în inima Ligii Balcanice care a lansat Primul Război Balcanic din 1912. În timpul serviciului de la Sofia, el a rămas prietenul cel mai apropiat al lui Nikolai Hartwig, vizitându-l la Belgrad „de douăzeci de ori pe lună".[78] Ulterior, a fost transferat la legația din St.-Petersburg, care era și mai importantă. Sarcina lui era aceea de a traduce intențiile țarului și a miniștrilor săi guvernului sârb de la Belgrad pe măsură ce se desfășura criza din iulie 1914. Forgách, care a renunțat la funcție ca dușman al sârbilor, a rămas pe scena ca personaj principal într-o cohortă de oficiali care a ajutat la „șlefuirea" politicii Ministerului de Externe austro-ungar după decesul subit al lui Aehrenthal cauzat de leucemie în 1912.[79] Nu ar trebui să uităm nici de animozitățile personale dintre Izvolsky și Aehrenthal, care au fost intuite de presa de calitate din Viena în

urma crizei bosniace ca reprezentând un impediment pentru îmbunătățirea relațiilor dintre Austro-Ungaria și Rusia.[80] Este ciudat că atât de mulți actori-cheie din Criza din Iulie 1914 se cunoșteau unul pe celălalt de multă vreme. În spatele multor tranzacții-cheie se aflau antipatii personale și răni neînchise.

*

Chestiunea sârbă nu era o problemă pe care austriecii să o poată gestiona separat. Era impregnată într-un labirint de întrebări interconectate. Mai întâi, era problema stringentă a relației dintre Serbia și Rusia, care devenise mai profundă ca niciodată după Criza anexării. Cei de la Viena îl suspectau pe ministrul rus, Hartwig, a cărui antipatie față de austrieci și influență panslavă, din ce în ce mai puternică la Belgrad, nu prevestea nimic bun pentru viitor. Hartwig, relata un diplomat francez, era „arhetipul adevăratului Muzhik", un partizan al „vechii politici ruso-turcești", care era pregătit să „sacrifice Orientul Îndepărtat pentru Balcani."[81] Hartwig a avut legături extrem de strânse cu prim-ministrul Nikola Pašić. Cei doi bărbați se întâlneau aproape zilnic – „mai-marii voștri se consultă cu mai-marii noștri", le spuneau funcționarii Ministerului de Externe sârb diplomaților din legația rusă. „Nimeni, comenta un membru al personalului rus, n-a crezut că este posibil să existe secrete în legătură cu țelurile politice pe care [Rusia și Serbia] le împărtășesc".[82] Ministrul rus era întâmpinat peste tot în Belgrad ca un erou: „lumea nu trebuie decât să-i vadă capul deosebit și va începe să-l ovaționeze".[83]

Teoretic, Viena ar fi putut contrabalansa ostilitatea sârbilor dacă ar fi căutat să-și îmbunătățească relațiile cu Bulgaria. Însă alegerea acestei opțiuni atrăgea anumite dificultăți. Având în vedere că existau în continuare dispute în ceea ce privea granița dintre Bulgaria și România, o apropiere de Sofia ar fi dus la înstrăinarea Bucureștiului. Nu era de dorit un București ostil având în vedere minoritatea română covârșitoare din Transilvania ungurească. Dacă România se întorcea dinspre Viena spre St.-Petersburg, problema minorității ar fi putut deveni o chestiune de securitate regională. Diplomații

unguri, în special liderii politici, au avertizat că România Mare reprezenta pentru monarhia dualistă o ameninţare la fel de serioasă ca şi Serbia Mare.

O altă îngrijorare o constituia micul Principat al Muntenegrului de pe Coasta Adriatică. Acest regat pitoresc şi sărac a constituit scena pentru opereta lui Franz Léhar, *Văduva veselă*, unde apare sub denumirea de Marele Ducat al Pontevedro (în libretul nemţesc era menţionat explicit faptul că interpreţii trebuiau să poarte „costumul naţional muntenegrean").[84] Muntenegru era cel mai mic dintre statele balcanice, cu o populaţie de numai 250 000 de locuitori împrăştiaţi pe un teritoriul frumos, dar nemilos, format din piscuri negre şi râpe adânci. Aceasta era o ţară unde regele, îmbrăcat într-o splendidă uniformă roşie cu albastru, cusută cu fire de aur şi de argint, putea fi văzut fumând la asfinţit în faţa palatului său, în speranţa că va zări un trecător cu care să stea de vorbă. Când jurnalistul din Praga Egon Erwin Kisch a călătorit pe jos din Cetinje, pe atunci capitala Muntenegrului, spre frumosul oraş portuar Rijeka (acum în Croaţia) în vara anului 1913, s-a speriat când a auzit împuşcături răsunând în vale. La început s-a întrebat dacă nu izbucnise cumva un război balcanic, însă paza lui l-a asigurat că nu erau decât tinerii muntenegreni care împuşcau cu puştile lor ruseşti peştii din râurile repezi din munţi.[85]

Deşi sărac, plin de culoare şi micuţ, Muntenegru nu era un stat lipsit de importanţă. Tunurile sale de pe Muntele Lovčen vegheau asupra clădirilor lipsite de apărare din portul austriac Cattaro, de pe malul Adriaticii, spre ofensa planificatorilor navali habsburgi. Nikola, prinţul aflat la domnie din 1861, fiind, astfel, al treilea monarh european cel mai longeviv după regina Victoria şi Franz Joseph, era extrem de ambiţios. Reuşise să dubleze teritoriul regatului său cu ocazia Congresului de la Berlin din 1878, extinzându-l şi mai mult în timpul crizei de anexare din 1908, iar ulterior punând ochii pe o parte din nordul Albaniei. S-a autoproclamat rege în 1910. Şi-a măritat fiicele cu o înţelepciune nemaipomenită. Regele Petar Karadjordjević al Serbiei era ginerele lui (deşi soţia lui muntenegreană murise înainte ca Petar să fie încoronat); Elena, o altă fiică

a lui Nikola, s-a căsătorit cu Victor Emanuel al III-lea al Italiei (rege din 1900); alte două s-au căsătorit cu arhiduci ruși din St.-Petersburg, unde au devenit figuri proeminente ale înaltei societăți rusești. Nikola a profitat de poziția strategică pe care o ocupa pentru a obține fonduri de la sponsorii străini puternici, cu precădere Rusia. În 1904, el și-a demonstrat solidaritatea față de marele aliat slav declarând în mod solemn război Japoniei. Rușii au răspuns prin subvenții militare și printr-o misiune militară a cărei sarcină era aceea de a „reorganiza armata Muntenegrului".[86]

Italia, legată prin Casa Regală de Muntenegru, reprezenta un alt caz complicat. Italia era membru al Triplei Alianțe din care făceau parte Austria și Germania, din mai 1882, reînnoindu-și calitatea de membru în 1891, 1902 și 1912. Însă opinia publică în ceea ce privea relațiile cu Austria erau împărțite. Vorbind în general, Italia liberală, seculară și naționalistă prefera o politică a confruntării cu austriecii, în special în regiunea Adriaticii, pe care naționaliștii italieni o considerau „un bulevard" natural pentru consolidarea influenței italiene. Italia catolică, clericală și conservatoare, pe de altă parte, prefera să abordeze politica de apropiere și de colaborare cu Viena. Reflectând aceste înclinații împărțite, Roma practica o diplomație elaborată, stratificată și deseori contradictorie. În 1900 și 1902, guvernul italian a semnat niște acorduri secrete cu Franța care anulau majoritatea obligațiilor sale față de Viena și de Berlin. Mai mult, începând cu 1904, italienii au făcut din ce în ce mai mult cunoscut faptul că politica Austro-Ungariei din Balcani le afecta interesele în această regiune. Muntenegrul era considerat un teren promițător pentru extinderea influenței comerciale și culturale a Italiei în Balcani, iar ministrul de externe, Tomaso Tittoni, a întreținut relații cordiale cu Belgradul și cu Sofia.[87]

Italienii au reacționat tăios la anexarea Bosniei din 1908, mai puțin pentru că obiectau, în principiu, față de mișcarea austriacă decât pentru că Aehrenthal a refuzat să compenseze Roma cu înființarea unei universități italiene în portul habsburgic Trieste, unde se vorbea în cea mai mare parte italiana.[88] În octombrie 1909,

regele Victor Emanuel al III-lea a rupt înţelegerea cu Tripla Alianţă şi a semnat un acord secret cu ţarul Nicolae al II-lea. În „Acordul de la Racconigi", după cum a fost cunoscut ulterior, se stipula faptul că Italia şi Rusia nu vor încheia înţelegeri referitoare la „Europa de Est" fără acordul celeilalte şi că ambele puteri s-au angajat „să vadă cu bunăvoinţă, una interesele Rusiei în ceea ce priveşte strâmtorile, cealaltă, interesele Italiei în Tripoli şi în Cyrenaica".[89] Acordul a fost mai puţin important decât a părut, căci italienii au semnat la scurt timp o înţelegere cu Viena care, în mare parte, anula angajamentele de la Racconigi şi scotea în evidenţă determinarea Romei de a urma o politică mult mai agresivă şi mai independentă.

Cel mai probabil, următoarea dispută dintre austrieci şi italieni referitoare la Balcani a fost Albania, care se afla în continuare sub stăpânirea Imperiului Otoman şi în sfera de interes atât a Italiei, cât şi a Austriei. Începând cu 1850, Austria, prin viceconsulul său la Skutari, a oferit un oarecare protectorat religios catolicilor din partea de nord a ţării. Italienii erau, de asemenea, extrem de interesaţi de Albania datorită litoralului la Adriatica, litoral care se întindea pe sute de kilometri. Până la începutul secolului, Roma şi Viena conveniseră să sprijine independenţa Albaniei în eventualitatea unei prăbuşiri a puterii otomane în regiune. Chestiunea referitoare la cum mai exact aveau să împartă această influenţă cele două puteri adriatice a rămas nerezolvată.

CALM ÎNŞELĂTOR

În martie 1909, Serbia s-a angajat în mod oficial să se abţină să mai lanseze operaţiuni secrete împotriva teritoriilor austriece şi să menţină relaţii cordiale de vecinătate cu imperiul. În 1910, Viena şi Belgradul au convenit, după multe discuţii contradictorii, să semneze un tratat comercial care să pună capăt conflictului comercial dintre austrieci şi sârbi. Martoră a îmbunătăţirii condiţiilor economice a fost creşterea cu 24% a importurilor sârbeşti în acel an. Produsele

austro-ungare au început să reapară pe rafturile magazinelor din Belgrad şi, până în 1912, monarhia dualistă a devenit încă o dată principalul cumpărător şi furnizor al Serbiei.[90] În timpul întâlnirilor dintre Pašić şi reprezentantul austriac existau asigurări de bunăvoinţă şi dorinţă pentru îmbunătăţirea relaţiilor de ambele părţi. Însă exista o profundă stângăcie care caracteriza relaţiile dintre cele două state şi care părea imposibil de înlăturat. Cu toate că au existat zvonuri referitoare la o vizită oficială a regelui Petar la Viena, această vizită nu s-a materializat niciodată. Folosind pretextul că monarhul avea o stare de sănătate precară, guvernul sârb a mutat vizita de la Viena la Budapesta, apoi a amânat-o, pentru ca, în aprilie 1911, s-o amâne pe o perioadă nedeterminată. Cu toate acestea, spre supărarea austriecilor, a existat o vizită regală reuşită la Paris în iarna lui 1911. Vizita franceză a fost percepută ca fiind atât de importantă, încât trimisul sârb la Paris a revenit la Belgrad ca să ajute la pregătirea acesteia. A fost respins planul anterior care combina călătoria în Franţa cu opriri la Viena şi la Roma. Petar a sosit la Paris în 16 noiembrie şi a fost găzduit la Quay d'Orsay, unde a fost întâmpinat de preşedintele republicii şi unde i s-a înmânat o medalie de aur, realizată special pentru ocazia respectivă, pentru a celebra activitatea militară a regelui, tânăr exilat şi voluntar sârb, în Războiul franco-prusac din 1870. În timpul cinei oficiale din acea seară – spre marea surprindere a austriecilor –, preşedintele Fallière şi-a început discursul adresându-i-se lui Peter cu „Rege al tuturor sârbilor" (inclusiv al celor care trăiau în interiorul Imperiului Austro-Ungar) şi cu „omul care îşi va conduce ţara şi poporul spre libertate". „Vizibil exaltat", Petar a răspuns că el şi confraţii lui sârbi contau pe Franţa în lupta lor pentru libertate.[91] Mai mult decât atât, în culise continua acţiunea de a reda Bosnia-Herţegovina etniei sârbe. *Narodna Odbrana*, aparent transformată într-o organizaţie „pur culturală", şi-a reluat în scurt timp activităţile anterioare; ramurile organizaţiei s-au înmulţit după 1909 şi s-au răspândit în Bosnia-Herţegovina. Austriecii monitorizau – pe atât pe cât puteau – activitatea de spionaj a agenţilor sârbi care treceau graniţa. Un exemplu caracteristic era un anume

Dragomir Djordjević, locotenent în rezervă al armatei sârbe, care îmbina activitatea culturală de „actor" în Bosnia cu conducerea unei rețele clandestine de informatori sârbi; a fost zărit întorcându-se în octombrie 1910 în Serbia pentru un antrenament de arme.[92] Reprezentanții austrieci în Serbia au aflat dintr-o fază incipientă de existența „Mâinii Negre", cu toate că la început nu au știut ce să înțeleagă din sosirea acestui nou-venit misterios pe scena din Belgrad. Într-un raport înaintat în 12 noiembrie 1911, noul ministru la Belgrad (urmașul lui Forghách), Stephan von Ugron zu Abránfalva, a înștiințat Viena de existența „unei asociații care se presupune că ar ființa în cercul oficialilor" care era, în acel moment, subiect de comentariu în presa din Serbia. În momentul respectiv, nu se știa „nimic pozitiv" despre grup, în afară de faptul că se numea „Mâna Neagră" și că avea ca scop principal recâștigarea influenței de care armata s-a bucurat în politica națională pe vremea lui Obrenović.

Alte rapoarte primite de la Ugron și de la ataşatul militar austriac Otto Gellinek au conturat într-o oarecare măsură imaginea. Apis a fost identificat ca figura dominantă a noii rețele, creându-se o nouă imagine conform obiectivelor sale: „Agenda acestei mișcări este aceea de a îndepărta toate personalitățile din această țară care se opun conceptului de Serbia Mare și înscăunarea unui lider care va fi pregătit să conducă lupta pentru unirea tuturor sârbilor".[93] În presă se zvonea faptul că „Mâna Neagră" întocmise o listă cu politicienii care urmau să fie asasinați în cazul unei lovituri împotriva actualului guvern radical, iar aceste zvonuri erau alimentate de crimele misterioase a doi politicieni proeminenți ai opoziției în toamna anului 1911, care, ulterior, au fost declarate ca fiind false. După cum relata Gellinek în 22 noiembrie 1911, conspiratorii plănuiau să se folosească de mijloace legale pentru a-i înlătura pe „dușmanii interni ai etniei sârbe" cu scopul de a „se întoarce cu forțe unite împotriva inamicilor externi".[94]

Inițial, austriecii au privit toate aceste evenimente cu un calm surprinzător. După cum observa Gellinek, în Serbia era, practic, imposibil să păstrezi prea mult timp caracterul secret al unei

organizații „deoarece la cinci conspiratori, exista un informator". La urma urmei, conspirațiile nu erau ceva nou în Serbia; prin urmare, această chestiune nu avea prea multă importanță.[95] Însă atitudinea observatorilor austrieci s-a schimbat atunci când au început să înțeleagă câtă influență avea „Mâna Neagră" asupra anumitor părți ale aparatului de stat. În decembrie 1911, ataşatul militar raporta că ministrul de război sârb anulase o anchetă asupra mişcării „deoarece, altfel, vor apărea dificultăți de o vastă semnificație". La începutul lui februarie 1912, el a observat că rețeaua căpătase un caracter semioficial; din câte se pare, guvernul „fusese informat despre toți membrii [ai „Mâinii Negre"] şi despre activitatea lor"; faptul că ministrul de război, Stepanović, protectorul organizației, a rămas în funcție era un semn că influența lui politică era în creştere.[96]

Imaginea complexă creată va modela comportamentul austriecilor în vara lui 1914. Pe de-o parte, era evident că „Unitate şi moarte!" era o rețea subversivă căreia i se opuneau şi de care se temeau autoritățile civile actuale din Regatul Serbiei. La fel de adevărat era şi faptul că obiectivele mărețe ale rețelei în ceea ce priveşte sârbii erau trecute cu vederea şi sprijinite atât de anumiți lideri civili, cât şi de publicul larg din Serbia. Mai important, existau momente când mişcarea şi administrația păreau să acționeze în tandem. În februarie 1912, Ugron a avertizat că autoritățile sârbeşti ar putea colabora cu „o mişcare entuziastă militaro-patriotică", doar dacă aceasta şi-ar concentra energia asupra inamicilor externi ai Serbiei şi nu asupra activităților subversive din interiorul regatului.[97] Organul iredentist „Pijemont" a îmbrățişat deschis obiectivele ultranaționaliste antihabsburgice – deoarece „Mâna Neagră" se definea prin țelurile „naționale", relata Ugron, autorităților civile sârbeşti le-a fost greu să ia măsuri împotriva organizației.[98] Pe scurt, austriecii au înțeles atât influența mare pe care o avea „Mâna Neagră", cât şi complexitatea constrângerilor care împiedica guvernul lui Pašić să ia măsuri împotriva organizației.

Principiile acestei analize au rămas aceleaşi până în vara lui 1914. Austriecii au urmărit îndeaproape creşterea spectaculoasă a rețelei în timpul Războaielor Balcanice din 1912 şi 1913. În ianuarie 1914,

atenţia s-a concentrat asupra procesului unui ofiţer al regicidului, Vemić, care fusese cunoscut în 1903 pentru că purtase cu el într-o valiză o bucată uscată de carne pe care o tăiase din sânul reginei Draga în noaptea de 11 iunie, drept trofeu. În octombrie 1913, în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, Vemić a împuşcat mortal un recrut sârb pentru că nu urmase imediat un ordin şi a fost judecat de un tribunal militar. Achitarea lui de un tribunal compus doar din cadre superioare a atras proteste în presa din Belgrad, iar Vemić a fost rechemat în instanţă în faţa Curţii Supreme a Serbiei. Însă sentinţa lui – zece luni de închisoare – a fost anulată printr-o graţiere regală, obţinută de conducerea militară de la rege la sfârşitul lui decembrie 1913.[99] Corpul de ofiţeri este „un factor politic decisiv în Serbia zilelor noastre", nota Gellinek în mai 1914. La rândul său, această creştere a „elementului pretorian" în viaţa publică sârbească reprezenta o ameninţare sporită pentru Austro-Ungaria, având în vedere faptul că „grupul de ofiţeri este, de asemenea, bastionul marii tendinţe antiaustrice a sârbilor".[100]

Cel mai enigmatic ingredient al amestecului era Nikola Pašić, „regele neîncoronat al Serbiei". Acesta a stat liniştit în timpul tulburărilor politice din 1913–1914, refuzând să se lase angrenat într-o confruntare directă cu grupul de ofiţeri. „Cu agilitatea-i obişnuită", observa Gellinek în 21 mai 1914, prim-ministrul a evitat interpelările ostile din Skupština, insistând că guvernul sârb şi corpul de ofiţeri sârbi se aflau „în deplin acord" în ceea ce privea toate chestiunile importante.[101] Într-un raport înaintat în 21 iunie – cu o săptămână înainte de asasinatele din Sarajevo –, Gellinek a rezumat situaţia în patru idei principale. Coroana căzuse în mâinile conspiratorilor şi nu mai avea putere. Armata a continuat să-şi urmeze obiectivele atât în politica internă, cât şi în cea externă. Ministrul rus Nikolai Hartwig a rămas o figură extraordinar de influentă în Belgrad. Însă acest lucru nu însemna că Pašić ar trebui desconsiderat ca factor în politica sârbească; dimpotrivă, fondatorul şi liderul timp de trei decenii al Partidului Radical „rusofil" ocupa încă, în ciuda a tot, o „poziţie omnipotentă".[102]

Cu toate acestea, s-a dovedit a fi foarte greu să stabileşti o comunicare directă cu Nikola Pašić. Un episod ciudat din toamna lui 1913 ilustrează acest lucru. În 3 octombrie, acesta a făcut o vizită prestabilită în Viena. Vizita a fost oportună, deoarece Viena şi Belgradul se aflau într-o confruntare cu privire la faptul că Serbia ocupase anumite părţi din nordul Albaniei. În 1 octombrie, scrisoarea care avertiza Belgradul asupra faptului că sârbii trebuiau să plece din Albania primise un răspuns lipsit de angajament. Însoţit de ambasadorul său, Pašić a participat la întâlniri cu diverşi miniştri austrieci, inclusiv la un prânz la care au participat Berchtold, prim-ministrul maghiar, István Tisya, Forgách, Bilinsky şi alţii. Cu toate acestea, niciodată nu s-a discutat în amănunt chestiunea vizată. Bilinsky, ministrul de finanţe care avea o responsabilitate specială pentru Bosnia-Herţegovina, amintea în memoriile sale că Pašić era un interlocutor evaziv de excepţie. Plin de „patimă şi cuvinte", el para întrebările pe care i le puneau interlocutorii lui austrieci cu asigurări neconcludente că „totul va fi bine". Bilinsky l-a acuzat pe Berchtold pentru că nu făcuse mai multe presiuni asupra omului de stat sârb. „Mic la stat, cu barbă lungă ce îi dădea un aer patriarhal, ochi fanatici şi o înfăţişare modestă", Pašić l-a uimit pe ministrul de externe austriac cu amestecul lui de jovialitate drăgălaşă şi confuzie voită.[103] La prima lor întâlnire, înainte de prânz, Berchtold a fost atât de dezarmat de întâmpinarea călduroasă a lui Pašić, încât, atunci când s-a adus în discuţie subiectul Albania, acesta a omis să sublinieze gravitatea obiecţiilor Austriei referitoare la ocupaţia sârbă. La un moment dat, în după-amiaza ulterioară întâlnirii lor, Berchtold şi-a amintit brusc că „uitase" să îl informeze pe Pašić despre opiniile puternice ale Vienei referitoare la acest subiect. S-a convenit ca acesta să deschidă subiectul legat de Albania în faţa liderului sârb în seara respectivă când cei doi bărbaţi mergeau la operă. Însă când ministrul de externe a întârziat puţin şi şi-a luat locul în loja regală, acesta a aflat că Pašić se întorsese la hotel şi se dusese deja la culcare. Prim-ministrul sârb a plecat din Viena în ziua următoare, dis-de-dimineaţă, fără să mai aibă loc alte întâlniri. Berchtold s-a aşezat la birou şi, la primele ore

ale dimineții, a scris o scrisoare care a fost dusă la hotel de către un mesager, astfel încât să îi parvină lui Pašić înainte ca acesta să părăsească orașul. Însă, având în vedere că fusese scrisă în germană (ca să nu mai vorbim despre scrisul ilizibil al lui Berchtold), Pašić nu a putut-o citi. Chiar și atunci când conținutul acesteia a fost descifrat la Belgrad, se spune că lui Pašić i-a fost greu să înțeleagă la ce se referea Berchtold.[104] Nici cei de la biroul de externe austriac nu știau nimic, căci Berchtold nu se gândise să le furnizeze o copie a textului. Această comedie a erorilor – presupunând că, un deceniu mai târziu, amintirile lui Bilinsky erau credibile – este în parte, desigur, o acuză la adresa confuziei austriecilor, poate și la neîncrederea în sine și la rezerva lui Berchtold, dar face, de asemenea, aluzie la faimosul caracter evaziv al lui Pašić.[105] Mai presus de toate, conferă un sentiment de stânjeneală paralizantă care începuse să caracterizeze relațiile austro-sârbe în ajunul Primului Război Mondial.

Ce a rezultat din monitorizarea Serbiei austriece din ultimii ani, luni și săptămâni înainte de asasinat a fost o relatare oarecum nuanțată despre forțele destabilizatoare care își desfășurau activitatea în statul vecin. Acesta era un scenariu ostil și, prin urmare, tendențios și unilateral. Observațiile austriecilor referitoare la evenimentele din Serbia erau înglobate într-o matrice de atitudini negative – înrădăcinate parțial în experiență și parțial în stereotipuri îndelungate – față de cultura politică sârbă și de actorii principalii de pe această scenă. Necinstea, înșelăciunea, lipsa de fiabilitate, caracterul evaziv, violența și iritabilitatea erau temele recurente din rapoartele trimișilor la Belgrad. Însă lipsea cu desăvârșire o analiză detaliată a relației de cooperare dintre grupurile austrofile din interiorul Serbiei și terorismul iredentinst din teritoriile habsburgice. Este posibil ca întreg fiascoul care a caracterizat procesele Agram/Friedjung să fi blocat activitatea serviciilor secrete austriece după 1909, tot așa cum scandalurile Iran-Contra din timpul mandatului lui Ronald Reagan au condus în 1980 la o diminuare temporară a activităților secrete ale agențiilor din Statele Unite.[106] Austriecii au recunoscut că scopul organizației *Narodna Odbrana*

era acela de a submina dominația habsburgică în Bosnia și că aceasta conducea rețele de activiști pe teritoriile habsburgice. Aceștia credeau că toate activitățile iredentiștilor sârbi din imperiu porneau de la propaganda pansârbească a rețelelor care își aveau baza în Belgrad. Însă nu a fost bine înțeleasă natura exactă a legăturilor și relațiilor dintre *Narodna Odbrana* și „Mâna Neagră". Cu toate acestea: punctele de referință-cheie care aveau să modeleze gândirea și acțiunea austriecilor după evenimentele din Sarajevo erau bine cimentate până în primăvara lui 1914.

ȘOIMI ȘI PORUMBEI

Războaiele Balcanice au distrus poziția sigură pe care o ocupa Austria în Peninsula Balcanică, dând naștere unei Serbii mai mari și mai puternice. Regatul ocupa peste 80% din teritoriu. În timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, forțele armate sârbești, conduse de comandantul suprem, generalul Putnik, au dat dovadă de disciplină și inițiativă. Guvernul habsburgic a adoptat deseori o atitudine de desconsiderare când era vorba despre amenințarea militară care venea de la Belgrad. Folosind o metaforă, Aehrenthal descrisese cândva Serbia ca pe un „ștrengar" care fura mere din livada austriecilor. Însă acest lucru nu mai era posibil. Într-un raport din 9 noiembrie 1912, statul-major își exprima surpriza față de puterea militară de care dădea dovadă Serbia. Modernizările care erau aduse rețelei de căi ferate de la începutul anului, îmbunătățirea armamentului și a echipamentelor și creșterea masivă a numărului detașamentelor din linia întâi, toate finanțate prin împrumuturi franceze, transformaseră Serbia într-un luptător redutabil.[107] De asemenea, era foarte probabil ca puterea militară a Serbiei să crească în timp; în teritoriile noi cucerite de Serbia în timpul celor două Războaie Balcanice trăiau 1,6 milioane de oameni. Într-un raport din octombrie 1913, atașatul militar la Belgrad, Otto Gellinek, a observat că, deși nu existau motive de îngrijorare imediată, nimeni n-ar trebui să subestimeze

bravura militară a regatului. De acum înainte, este nevoie, atunci când calculăm nevoile de apărare ale monarhiei, să potrivim detaşamentele sârbeşti din linia întâi cu trupele austriece.[108]

Problema referitoare la reacţia faţă de deteriorarea securităţii în Balcani împărţea factorii-cheie de decizie din Viena. Ar trebui Austro-Ungaria să ajungă la un compromis cu Serbia, sau ar trebui să o acapareze pe căi diplomatice? Ar trebui Viena să se străduiască să repare „acordul" rupt cu St.-Petersburg? Ori rezolvarea se afla într-un conflict militar? S-au obţinut cu greu răspunsuri univoce de la reţelele stratificate ale statului austro-ungar. Politica externă a imperiului nu era generată dintr-o celulă executivă compactă aflată în vârful sistemului. Această era generată de interacţiunile dintre diferitele centre de putere, a căror relaţii erau parţial informale şi în continuă schimbare. Statul-major general era un astfel de centru, iar cancelaria militară a moştenitorului la tron, alta. Ministerul de externe din Ballhausplatz era, evident, un jucător-cheie, cu toate că acesta funcţiona în realitate ca o structură în care grupurile politice concurente se luptau pentru a câştiga influenţa. Constituţia dualistă cerea ca prim-ministrul maghiar să fie consultat în probleme de politică externă a imperiului, iar numeroasele interdependenţe dintre chestiunile domestice şi cele străine făceau ca anumiţi miniştri şi înalţii-funcţionari să joace un rol în rezolvarea unor probleme specifice – Leo Bilinsky, ministrul de finanţe comun, de pildă, care era responsabil cu gestionarea Bosniei-Herţegovina, sau chiar subordonatul lui teoretic, guvernatorul Potiorek, *Landeschef*-ul Bosniei, ale cărui păreri nu coincideau întotdeauna cu acelea ale ministrului. Atât de deschisă era textura sistemului, încât până şi figuri mai puţin importante – cum ar fi diplomaţii sau „şefii de departamente" din cadrul ministerului de externe – ar fi putut încerca să modeleze politica imperială trimiţând memorandumuri nesolicitate care, în anumite ocazii, jucau un rol important în concentrarea atitudinilor în cadrul elitei de elaborare a politicilor. Şi, peste toţi, domnea regele, a cărui putere de a aproba sau respinge iniţiativele miniştrilor sau consilierilor săi nu putea fi contestată. Însă rolul lui era mai degrabă

pasiv decât proactiv – răspundea şi media iniţiativele generate de centrele de putere ale elitei politice.[109]

Pe fundalul acestui sistem cu adevărat policratic, şi-au făcut apariţia trei figuri foarte influente: şeful statului-major general austriac, mareşalul Franz Conrad von Hötzendorf, moştenitor la tronul austriac, arhiducele Franz Ferdinand de Austria-Este şi ministrul de finanţe comun din 1912, contele Leopold von Berchtold.

Contele Leopold Berchtold

Mareşalul Conrad von Hötzendorf a fost cea mai intrigantă figură care a deţinut un rang militar înalt la începutul secolului al XX-lea în Europa. Avea 54 de ani când a fost desemnat, în 1906, şef al statului-major general şi a rămas, de-a lungul carierei, avocatul ferm al războiului împotriva duşmanilor monarhiei. Conrad era

implacabil în ceea ce privea părerile lui despre relaţiile externe ale imperiului. Cu toate acestea, se îndoia profund şi sincer că era potrivit pentru această funcţie, cochetând deseori cu ideea de a-şi da demisia. Era timid în societate, însă se bucura din plin de plimbările singuratice prin munţi, în timpul cărora obişnuia să deseneze în creion pantele abrupte acoperite cu păduri întunecate de conifere. Înclinaţia lui de a se îndoi de propria-i persoană era susţinută de reprize periodice de depresie acută, în special după moartea soţiei lui în 1905. A căutat să scape de această frământare interioară intrând într-o relaţie cu Gina von Reininghaus, soţia unui industriaş vienez.

Conrad von Hötzendorf

Alegerea acestei legături care ar fi putut deveni scandaloasă a aruncat o lumină puternică asupra personalităţii lui Conrad. Aceasta a început cu ocazia unui dineu organizat în Viena în 1907,

când cei doi au fost așezați din întâmplare unul lângă celălalt. Peste o săptămână, Conrad și-a făcut apariția la vila soților Reininghaus din Operngasse, anunțând-o pe gazdă: „M-am îndrăgostit de dumneata și nu am în gând decât un singur lucru: să devii soția mea". Luată prin surprindere, Reininghaus i-a răspuns că nici nu putea fi vorba de așa ceva; era legată printr-un „angajament *înșeptit*" – adică un soț și șase copii. „Cu toate acestea, a insistat Conrad, nu voi renunța – această dorință va fi steaua mea călăuzitoare".[110] Peste câteva zile, Reininghaus a primit vizita unui aghiotant care a informat-o că, având în vedere sănătatea mentală fragilă a șefului statului-major, ar trebui să se gândească mai bine înainte să îi curme orice speranță. Opt zile mai târziu, i-a făcut o vizită Conrad însuși, care a declarat că dacă ea îl va refuza definitiv, el va demisiona din funcția de șef al statului-major și va dispărea din viața publică. Prin urmare, au făcut o înțelegere: Reininghaus va rămâne în viitorul apropiat alături de soțul și de copiii ei. Însă dacă se va ivi vreo ocazie oportună să se despartă de soțul ei, aceasta nu va uita de Conrad. Strategia îndrăzneață a șefului de stat-major – o alegere reușită a cultului ofensivei în defavoarea artei seducției – a dat roade.

Gina urma să rămână alături de soțul ei pentru încă opt ani. Nu se știe exact când a început legătura amoroasă dintre Conrad și Gina. Soțul Ginei, Hans von Reininghaus, era oricum un încornorat înfumurat – acest om de afaceri înstărit se distra cu alte femei, iar legătura cu Conrad îi oferea accesul la contracte bănoase care aveau ca obiect echipamente militare. În tot acest timp, Conrad își vizita iubita ori de câte ori i se ivea ocazia. Îi scria, de asemenea, și scrisori de dragoste, uneori câteva pe zi. Însă, având în vedere că nu i le putea trimite fără a risca un scandal, el le-a adunat într-un album căruia i-a dat următorul titlu: „Jurnalul suferințelor mele". Cu excepția unor fragmente din ziar, tema era aceeași: ea era singura lui bucurie, numai gândul care îl purta la ea îl putea ridica din abisul disperării, destinul lui era în mâinile ei și așa mai departe. În total, el a adunat peste trei sute de scrisori între 1907 și 1915, unele

întinzându-se pe şase pagini. Gina a aflat de existenţa albumului abia după moartea lui.[111]

Ar fi greu să estimăm importanţa acestei relaţii, care a reprezentant principala preocupare a lui Conrad în perioada dintre 1907 şi izbucnirea războiului, eclipsând toate celelalte preocupări, inclusiv chestiunile militare şi cele politice care ajungeau pe biroul lui. Calitatea lui obsesivă ar putea explica anumite caracteristici ale conduite profesionale a lui Conrad – de pildă, disponibilitatea lui de a-şi risca funcţia prin faptul că se punea în tot soiul de situaţii delicate şi lipsa lui relativă de teama de a fi expus sau discreditat. Conrad a ajuns să considere războiul ca pe o cale de a o câştiga pe Gina. Numai ca un erou de război, credea Conrad, va putea să înlăture obstacolele sociale şi scandalul legat de o căsătorie cu o femeie divorţată remarcabilă. Îşi imagina într-o scrisoare către Gina cum se va întoarce din „războiul balcanic" acoperit de laurii victoriei, cum va înlătura toate grijile şi cum o va lua de soţie.[112] Fotografii ale şefului de stat-major din aceşti ani îl înfăţişează ca un bărbat extrem de preocupat să păstreze o înfăţişare bărbătească, îngrijită şi tinerească. Printre documentele lui, care se află acum la Haus-, Hof- und Staatsarchiv din Viena, se pot găsi reclame pentru creme antiriduri tăiate din paginile cotidianelor. Pe scurt, Conrad era un exemplu de masculinitate fragilă, dar fasonată, care era caracteristică, din anumite privinţe, pentru Europa sfârşitului de secol.

Conrad aborda situaţiile dificile geopolitice ale monarhiei habsburgice cu aceeaşi fixitate cu care îşi aborda şi viaţa particulară. Chiar şi în contextul comandanţilor militari europeni dinainte de 1914, el iese în evidenţă printr-o agresivitate neobişnuită. Practic, răspunsul lui Conrad pentru orice provocare diplomatică era „războiul"; în această privinţă, nu a existat, practic, nicio schimbare între 1906 şi 1914. Conrad milita în mod repetat pentru războaie preventive împotriva Serbiei, a Muntenegrului, a Rusiei, a României şi chiar a Italiei, aliatul neloial şi rivalul din Balcani al Austriei.[113] Nu a ascuns aceste convingeri, ci mai degrabă le-a făcut cunoscute în ziare precum *Militärische Rundschau*, despre care se ştia că erau afiliate pe lângă statul-major.[114]

Era mândru de părerile lui fixe, pe care le considera un semn al masculinității și al statorniciei. „Îmi susțin aici poziția pe care am deținut-o mereu", era una dintre frazele preferate pe care le folosea în scrisorile și rapoartele pe care le trimitea miniștrilor și colegilor. Mai mult, Conrad prefera un stil de comunicare dur, arțăgos și cazuistic care îi irita pe colegii și pe superiorii lui. În 1912, când legătura lor amoroasă s-a oficializat, Gina l-a sfătuit pe Conrad că ar putea să se înțeleagă mai bine cu împăratul dacă vorbea pe un ton blând bătrânului și dacă evita „metoda loviturilor de măciucă".[115]

Existau mulți inamici potențiali din punctul de vedere al lui Conrad, însă Serbia a devenit principala lui preocupare. Într-un memorandum pe care l-a compus în 1907, el îndemna la invadarea și anexarea acesteia, pe care a descris-o ca pe „un teren roditor pentru acele aspirații și mașinării care au ca scop separarea regiunilor slave de sud [ale Imperiului]".[116] În perioada 1908–1909, când Criza anexării atinsese punctul culminant, el a îndemnat în mod repetat la război împotriva Belgradului. „Este o crimă, îi spunea el Ginei von Reininghaus în primăvara lui 1909, că nu se ia nicio măsură. Războiul împotriva Serbiei ar fi putut salva monarhia. În câțiva ani ne vom căi amarnic din cauza acestei omisiuni, iar eu voi fi ales să iau asupra mea întreaga responsabilitate și să beau până la drojdii potirul amețelii."[117] A îndemnat din nou la război împotriva Serbiei în timpul crizei Războiului Balcanic din 1912–1913. În timpul celor douăsprezece luni de la 1 ianuarie 1913 și până la 1 ianuarie 1914, a îndemnat la război împotriva Serbiei de douăzeci și cinci de ori.[118] În spatele acestei căutări înverșunate a conflictului se afla o filosofie socialistă darwinistă unde lupta și întrecerea pentru întâietate erau percepute ca niște factori inevitabili și necesari ai vieții politice dintre state. În ceea ce îl privea pe Conrad, nu era încă vorba despre o perspectivă rasistă (cu toate că existau, cu siguranță, mulți ofițeri tineri habsburgi care luau în considerare o ciocnire viitoare între popoarele germanice și cele slave), ci, mai degrabă, o viziune hobbesiană tristă a unui etern conflict între statele care își urmăreau propria siguranță cu orice preț.[119]

Franz Ferdinand, arhiduce de Austria-Este

Până la izbucnirea Războaielor Balcanice, intervenţiile lui Conrad au fost mai mult zgomotoase şi nu au avut vreun impact. Însăşi gândirea lui rigidă îi făcea pe liderii civili să submineze credibilitatea ideilor sale. În 1908, împăratul Franz Joseph a respins clar iniţiativele lui pentru un război preventiv împotriva Serbiei. Şi Aehrenthal a rămas fidel argumentelor lui şi a agreat din ce în ce mai puţin eforturile şefului statului-major de a interveni în procesul de elaborare a politicilor. În octombrie 1911, când Conrad a insistat pentru un război împotriva Italiei, Aehrenthal s-a săturat şi i-a înmânat împăratului o plângere oficială. Conrad, scria Aehrenthal, formase un „partid de război" în cadrul statului-major. Dacă acest lucru rămânea nerezolvat, va „paraliza monarhia, făcând-o incapabilă să acţioneze pe plan politic."[120] Conflictul a explodat în timpul unei audieri

furtunoase cu împăratul din 15 noiembrie. Sătul de atitudinea agresivă a şefului statului-major, împăratul Franz Josef l-a chemat la Schönbrunn pentru a-l mustra: „Aceste atacuri necontenite la adresa lui Aehrenthal, aceste împunsături, le interzic", i-a spus lui Conrad. „Aceste reproşuri nesfârşite privind Italia şi Balcanii mi se adresează *Mie*. Politica – o fac *eu!* Politica mea este o politică de pace. Toată lumea trebuie să accepte asta."[121] Trebuie să reliefăm această ciocnire dintre împăratul Dinastiei Habsburg şi şeful său de stat-major. O astfel de înfruntare ar fi fost de neimaginat în timpul predecesorilor lui Conrad.[122] Era un semn că anumite părţi ale structurii de comandă habsburgice se desprindeau, obţinând o autonomie parţială care complica serios procesul de elaborare a politicii. Complet neafectat de reproşurile împăratului, Conrad şi-a ocupat timpul pregătind un răspuns tranşant, însă Franz Joseph l-a înlăturat din funcţie înainte ca acesta să aibă ocazia să i-l înmâneze. Demiterea lui a fost anunţată oficial în data de 2 decembrie 1911.[123]

Cel mai consecvent şi influent opozant al lui Conrad şi al politicii lui de război a fost Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Habsburgic, bărbatul a cărui moarte la Sarajevo avea să precipite Criza din Iulie. Franz Ferdinand ocupa o poziţie complexă, dar crucială în structura de conducere habsburgică. La Curte, era o figură retrasă. Relaţiile lui cu împăratul nu erau apropiate. Desemnarea lui ca moştenitor la tron survenise doar pentru că fiul împăratului, prinţul Rudolf, se sinucisese în ianuarie 1889. Durerea acestei amintiri a prinţului umbrea, fără doar şi poate, relaţia pe care împăratul o avea cu bărbatul dur şi temperamental care îl înlocuia. Împăratul a fost pregătit abia la cinci ani după moartea fiului său să îl numească pe Franz Ferdinand ca succesor „prezumptiv", iar arhiducele a devenit moştenitorul definitiv la tron abia peste doi ani, în 1896. Chiar şi atunci, întâlnirile împăratului cu nepotul lui tindeau să se desfăşoare pe un ton de condescendenţă tăioasă şi se spunea că arhiducele se ducea la audienţele imperiale ca un şcolar care se îndrepta tremurând către biroul directorului de şcoală. Scandalul iscat de căsătoria lui Franz Ferdinand cu aristocrata cehă Sophie Chotek, în 1900,

afecta şi mai mult relaţia lui cu împăratul. Aceasta era o căsătorie din dragoste pecetluită împotriva dorinţelor împăratului şi a familiei regale habsburgice. Deşi descendentă dintr-un neam nobil din Boemia, contesa Sophie Chotek von Chotkova şi Wognin nu întrunea întocmai criteriile genealogice ale Casei de Habsburg. Franz Ferdinand a fost nevoit să ducă o lungă campanie, apelând la sprijinul arhiepiscopilor şi al miniştrilor şi, în cele din urmă, al kaizerului Wilhelm al II-lea al Germaniei şi al papei Leon al XIII-lea pentru a obţine permisiunea acestei uniuni. Într-un final, Franz Joseph a fost de acord, însă a rămas neîmpăcat cu această căsătorie până în momentul morţii violente a cuplului în 1914.[124] Moştenitorul lui a fost obligat să depună un jurământ prin care copiii nenăscuţi din această căsătorie erau excluşi din linia de succesiune la tronul habsburgic. După nuntă, cuplul a continuat să suporte protocolul Curţii habsburgice, care uniformiza fiecare aspect al vieţii publice dinastice: Sophie nu avea voie să stea alături de soţul ei în loja regală de la operă, la cinele festive sau să îl însoţească în splendida trăsură regală cu roţi din aur. Cel care o chinuia cel mai mult era şambelanul împăratului, prinţul Montenuovo, el însuşi copilul nelegitim al uneia dintre soţiile lui Napoleon, care impunea regulile etichetei cu o precizie nemaipomenită de fiecare dată când i se ivea ocazia.

După 1906, când împăratul l-a desemnat pe nepotul său inspector general al armatei, Franz Ferdinand a compensat anii îndelungaţi de izolare la Curte cu construirea unei baze de putere proprie în cadrul structurii executive rahitice ale monarhiei dualiste. Pe lângă asigurarea unui număr-cheie de întâlniri (Aehrenthal şi Conrad, printre alţii), arhiducele a extins activităţile cancelariei militare, care îşi avea sediul în apropierea reşedinţei sale din Lower Belvedere. Sub supravegherea neobosită a unui şef de stat-major înzestrat, maiorul Alexander Brosch von Aarenau, cancelaria militară a fost restructurată, respectând caracteristicile ministeriale; canalele de informaţii militare serveau drept paravan pentru strângerea de informaţii politice, iar o reţea de jurnalişti prietenoşi coordonaţi din Belvedere promulgau ideile arhiducelui, îi puneau la colţ

pe opozanții politici și încercau să contureze dezbaterile publice. Procesând peste zece mii de scrisori pe an, cancelaria s-a transformat într-un grup imperial de reflecție, un centru de putere în interiorul sistemului pe care unii îl considerau ca fiind „un guvern din umbră".[125] Ca orice grup de reflecție, acesta își urmărea propriile interese. Un studiu intern al operațiunilor sale a conchis că principalul obiectiv politic al acestuia era acela de a înlătura orice „incidente posibile" care ar putea grăbi „fragmentarea național-federală" a Imperiului Habsburgic.[126]

În centrul acestei îngrijorări legate de fragmentarea politică se afla un sentiment profund de ostilitate față de elitele maghiare care controlau jumătatea estică a Imperiului Austro-Ungar.[127] Arhiducele și consilierii lui erau critici vehemenți ai sistemului politic dualist plăsmuit în urma înfrângerii Austriei de către Prusia în 1866. Din punctul de vedere al lui Franz Ferdinand, acest aranjament avea un singur defect fatal: concentra puterea în mâinile elitei maghiare, care era arogantă și neloială din punct de vedere politic, în vreme ce, în același timp, marginaliza și înstrăina celelalte nouă naționalități din Imperiul Habsburgic. Odată instalat împreună cu oamenii lui în Lower Belvedere, Brosch a construit o rețea de intelectuali și experți nemulțumiți care nu erau maghiari, iar cancelaria militară a devenit o casă de compensații pentru opozițiile slavă și română față de politica asupritoare legată de minoritățile din Regatul Ungariei.[128]

Arhiducele nu a ascuns faptul că intenționa să restructureze sistemul imperial după ce avea să urce pe tron. Obiectivul-cheie era acela de a întrerupe sau de a diminua hegemonia maghiară în partea de est a monarhiei. Pentru o vreme, Franz Ferdinand a favorizat consolidarea elementului slav în monarhie creând în interiorul imperiului o „Iugoslavie" dominată de spiritul croat (prin urmare, catolic). Asocierea lui cu această idee a stârnit nemulțumirea dușmanilor lui ortodocși, sârbii. Până în 1914 însă, el pare să fi renunțat la acest plan în favoarea unei transformări vaste prin care imperiul va deveni Statele Unite ale Marii Austrii, incluzând cincisprezece state membre, dintre care multe vor avea minorități slave.[129]

Prin diminuarea statutului maghiarilor, arhiducele şi consilierii lui sperau să întărească autoritatea Dinastiei de Habsburg şi, în acelaşi timp, să reaprindă sentimentul de loialitate în naţiunile de o importanţă mai mică. Indiferent care ar fi părerea cuiva despre această agendă şi, desigur, maghiarii nu păreau să-i acorde prea multă atenţie, aceasta îl identifica pe arhiduce ca fiind o persoană cu intenţii radicale, a cărui ascensiune la tron va pune capăt obiceiului de a ieşi din încurcătură (*fortwursteln*) care părea să paralizeze politica austriacă în ultimele decenii înainte de 1914. Acest aspect îl plasa pe moştenitorul la tron în opoziţie politică directă cu suveranul. Împăratul a refuzat să sprijine orice manipulare a compromisului dualist din 1867, pe care îl considera a fi cea mai durabilă realizare a sa din primii ani de domnie.

Programul naţional de reformă a lui Franz Ferdinand avea, de asemenea, implicaţii vaste în ceea ce privea viziunile lui despre politica externă. El credea că slăbiciunile structurale actuale ale monarhiei şi nevoia pentru o reformă internă radicală excludea categoric o politică externă concentrată pe confruntare. Astfel, Franz Ferdinand se opunea cu fermitate aventurismului agresiv care îl caracteriza pe Conrad. Ironic era faptul că Franz Ferdinand, pe vremea când era inspector-şef, a fost cel care i-a dat lui Conrad postul din statul-major, promovându-l în faţa altor ofiţeri care erau mult mai competenţi decât el – poate din acest motiv arhiducele era văzut, în general, ca fiind conducătorul „partidului de război" austriac. Cei doi bărbaţi au căzut totuşi de acord asupra anumitor chestiuni: tratarea egalitaristă a naţionalităţilor, de exemplu, şi pensionarea ofiţerilor mai în vârstă de rang înalt care, cu siguranţă ar fi dezamăgit în cazul unui război.[130] Lui Franz Ferdinand îi plăcea personalitatea lui Conrad, pe de-o parte pentru că acesta adopta o atitudine respectuoasă şi înţelegătoare faţă de soţia sa (moştenitorul la tron avea tendinţa să judece oamenii după felul în care judecau căsătoria acestuia, iar Conrad, din motive evidente, era înclinat să accepte povestea de dragoste neortodoxă a arhiducelui). Însă în sfera securităţii şi a diplomaţiei, punctele lor de vedere erau diametral opuse.

Conrad considera armata exclusiv ca pe un instrument al războiului modern şi milita pentru modernizarea armatei şi pentru pregătirea acesteia în vederea condiţiilor „reale" a unui viitor conflict major; prin contrast, pentru Franz Ferdinand, armata însemna mai mult decât o garanţie pentru stabilitatea domestică. Franz Ferdinand era un navalist determinat să consolideze dominaţia austriacă în zona Adriaticii prin construcţia unei flote de vase de război; Conrad vedea marina ca pe o risipă de resurse care ar fi trebuit investite mai bine în domeniul militar: „Nici cea mai frumoasă victorie navală, îi spunea el arhiducelui, nu ar compensa o înfrângere pe uscat".[131] Spre deosebire de Conrad, Franz Ferdinand se opunea anexării Bosniei. „Având în vedere situaţia noastră internă dezolantă, îi spunea el lui Aehrenthal în august 1908, ca o chestiune de principiu, sunt împotriva tuturor acestor jocuri de putere [Kraftstückeln]".[132] În mijlocul lui octombrie, deranjat de răspunsul furios al sârbilor referitor la anexarea Serbiei, el l-a avertizat pe Aehrenthal să nu îngăduie ca această criză să se transforme în război: „Nu vom avea nimic de câştigat din asta şi se pare că balcanicii aceştia ticăloşi, protejaţi de Anglia şi, poate, de Italia vor să ne împingă să luăm măsuri militare pripite".[133] A fost foarte bine că le-am dat o cotonogeală sârbilor şi muntenegrenilor, îi confirma el lui Brosch, dar ce folos au avut aceşti „lauri ieftini" dacă imperiul s-a trezit cu o escaladă generală în Europa şi cu „o luptă pe două sau trei fronturi" pe care nu a putut-o duce mai departe? Conrad, avertiza el, trebuia ţinut în frâu. O oportunitate s-a ivit în decembrie 1911, când acesta a cerut Austro-Ungariei să profite de ocazia creată de Războiul din Liban ca să atace Italia. Conrad a fost demis din funcţia de împărat în decembrie 1911 în mare parte pentru că Franz Ferdinand îl abandonase.[134] Cel mai influent aliat al acestuia era noul ministru de externe al Imperiul Habsburgic, contele Leopold Berchtold von und zu Ungarschitz, Fratting unde Pullitz. Berchtold era un nobil extrem de bogat, cu gusturi rafinate, un reprezentant urban al aristocraţiei care deţinea contacte în cele mai înalte funcţii ale administraţiei habsburgice. Fiind precaut, chiar temător din fire, acesta nu era un

politician care se ghida după instinct. Adevăratele lui pasiuni erau arta, literatura şi cursele de cai, pe care încerca să le urmeze pe cât de mult îi permitea starea de sănătate. Dorinţa lui de a urma o carieră diplomatică a avut mai mult de-a face cu loialitatea lui faţă de împărat şi faţă de ministrul de externe Aehrenthal, decât cu un apetit personal pentru putere şi renume. Reticenţa pe care o afişa atunci când era invitat să accepte funcţii din ce în ce mai înalte şi responsabilităţi din ce în ce mai multe era, fără doar şi poate, reală.

După ce s-a transferat de la serviciul civil la Ministerul de Externe, Berchtold a servit la ambasadele din Paris şi din Londra înainte să accepte un post în St.-Petersburg în 1903. Acolo, a devenit un prieten apropiat şi aliat al lui Aehrenthal, care fusese ambasador în Rusia din 1899. Postul din St.-Petersburg era pe placul lui Berchtold, deoarece era un susţinător înfocat al „acordului" austro-rus. El era de părere că relaţiile armonioase cu Rusia, bazate pe cooperare în zonele unde era un posibil conflict, cum erau Balcanii, erau cruciale atât pentru siguranţa imperiului, cât şi pentru pacea în Europa. Avea o mare satisfacţie profesională ştiind că, în calitate de coleg al lui Aehrenthal în St.-Petersburg, putea juca un rol în consolidarea bunelor relaţii dintre cele două puteri. Atunci când Aehrenthal a plecat la Viena, Berchtold a acceptat bucuros postul de ambasador, încrezător fiind de faptul că ştia că viziunile lui referitoare la relaţia austro-rusă erau în totalitate similare cu ale noului ministru de la Viena.[135]

Prin urmare, a fost un şoc atunci când s-a trezit în prima linie când relaţiile austro-ruse au luat o turnură dramatică în 1908. Primele optsprezece luni în funcţie au fost relativ liniştite, în ciuda faptului că existau semne că Izvolsky renunţa la acord şi se îndrepta cu Austria spre o nouă strategie continentală bazată pe noua Convenţie Anglo-Rusă din 1907.[136] Însă criza anexării Bosniei a distrus orice perspectivă de colaborare cu ministrul de externe rus şi a zdruncinat destinderea politică datorită căreia Berchtold acceptase acest post. Berchtold regreta profund că Aehrenthal era dispus să rişte bunăstarea Rusiei de dragul prestigiului austro-ungar. Într-o

scrisoare din 19 noiembrie 1908 adresată ministrului, Berchtold a adus o critică tacită politicii fostului său mentor. În lumina „escaladării patologice a sentimentului național rus influențat de panslavi, scria el, continuarea politicii active balcanice inaugurate de noi" va avea inevitabil un impact negativ ulterior asupra relației noastre cu Rusia". Evenimentele recente îi îngreunaseră „extrem de mult" munca în St.-Petersburg. Altcineva ar fi putut, poate, să găsească charisma și elanul de a restaura bunele relații, „însă pentru o persoană ca mine, cu capacități modeste, acest lucru este echivalentul a încerca să demonstrez un lucru imposibil". El a încheiat cerând să fie rechemat în funcție odată ce situația avea să se întoarcă la normal.[137]

Berchtold a rămas în St.-Petersburg până în aprilie 1911, însă funcția devenise o povară pentru el. Afișarea ostentativă a bogăției, care era caracteristică vieții sociale a oligarhilor de la începutul secolului al XX-lea în St.-Petersburg, începuse să pălească. În ianuarie 1910, el a participat la un bal grandios care a avut loc la palatul contesei Thekla Orlov-Davidov – o clădire proiectată de Boulanger având ca model Palatul de la Versailles – ale cărui săli de dans și galerii erau ornate cu mii de flori proaspete care fuseseră aduse cu trenuri speciale prin iarna necruțătoare cu costuri exorbitante din serele de pe Riviera Franceză. O astfel de risipă era greu de digerat chiar și pentru un cunoscător bogat într-ale artei și un entuziast al curselor de cai.[138] Berchtold s-a simțit ușurat când a plecat din St.-Petersburg și s-a întors la domeniul lui din Buchlau. Recuperarea nu a durat decât zece luni. În 19 februarie 1912, împăratul l-a chemat la Viena și l-a desemnat ministru al afacerilor externe, fiind, astfel, succesorul lui Aehrenthal.

Când a preluat postul, Berchtold și-a dorit sincer să refacă relațiile cu Rusia; și, într-adevăr, credința că acesta va reuși să realizeze acest lucru l-a determinat pe împărat să îl desemneze.[139] Dorința de destindere a fost sprijinită de noul ambasador austriac la St. Petersburg, contele Duglas Thurn, iar Berchtold a aflat în curând că avea un aliat puternic în persoana lui Franz Ferdinand, care „l-a îmbrățișat" pe noul ministru de externe, oferindu-i nenumărate sfaturi,

asigurându-l că se va descurca mult mai bine decât „predecesorii săi înspăimântători, Goluchowski şi Aehrenthal" şi sprijinind politica detensionării în Balcani.[140] Pentru moment, nu era prea limpede ce se putea face pentru a îmbunătăţi lucrurile cu Rusia: Nicolai Hartwig încuraja ultranaţionalismul sârb, inclusiv agitaţia iredentistă în interiorul monarhiei habsburgice; lucru şi mai important şi neştiut de către austrieci, agenţii ruşi munceau de zor să înfiinţeze o Ligă Balcanică împotriva Turciei şi a Austriei. Cu toate acestea, noua administraţie din Ministerul de Externe Comun era dispusă să se angajeze într-un schimb de păreri. Politica lui, anunţa Berchtold într-o scrisoare adresată delegaţiei maghiare din 30 aprilie 1912, va fi „o politică a stabilităţii şi păcii, conservarea a ceea ce există şi evitarea încurcăturilor şi a şocurilor".[141]

Războaiele Balcanice vor testa acest angajament până în momentul critic. Mărul discordiei îl constituia Albania. Austriecii au rămas fideli ideii de a crea o Albanie independentă, care, în timp, se spera să devină un satelit al Austriei. Guvernul sârb, pe de altă parte, era hotărât să asigure o fâşie de teritoriu care să lege interiorul ţării de coasta Adriaticii. În timpul conflictelor din 1912 şi 1913, atacurile sârbe succesive din nordul Albaniei au atras o serie de crize internaţionale. Rezultatul a fost o deteriorare vizibilă a relaţiei dintre austrieci şi sârbi. Dispoziţia Austriei de a da curs cererilor sârbilor (sau chiar să le ia în serios) a dispărut, iar Serbia, a cărei încredere a sporit odată cu achiziţia de noi teritorii în sud şi sud-est, a devenit o prezenţă din ce în ce mai ameninţătoare.

Ostilitatea austriecilor faţă de progresul triumfător al Belgradului a fost întărită din toamna lui 1913 de veştile de rău augur care veneau din regiunile cucerite de forţele sârbeşti. În octombrie 1913, soseau rapoarte de la consulul-general austriac, Jehlitschka, din Üsküb (Skopje) care relatau atrocităţile faţă de populaţia locală. Într-unul dintre rapoarte se vorbea despre distrugerea a zece cătune ai cărei locuitori fuseseră omorâţi până la ultimul. Bărbaţii erau primii obligaţi să iasă din sat, fiind executaţi de un pluton; apoi, casele erau incendiate, iar când femeile şi copiii încercau să fugă de văpăi,

erau uciși cu baionetele. În general, raporta consulul-general, ofițerii erau aceia care îi împușcau pe bărbați; femeile și copiii erau lăsați pe mâna soldaților. O altă sursă descria comportamentul trupelor sârbești după cucerirea orașului Gostivar, situat într-o regiune unde albanezii se răsculaseră împotriva invadatorilor sârbi. Aproape trei sute de musulmani din Gostivar, care nu luaseră parte la răscoală, au fost arestați și scoși din oraș în timpul nopții în grupuri de câte douăzeci-treizeci, apoi bătuți cu paturile puștilor și înjunghiați cu baionetele (împușcăturile i-ar fi trezit pe locuitorii din oraș care dormeau) înainte să fie aruncați într-o groapă mare comună care fusese săpată dinainte în acest scop. Acestea nu erau acte de violență spontane, concluziona Jehlitschka, ci, mai degrabă, „o operație nemiloasă și sistematică de eliminare sau anihilare care părea să fie executată la ordine care vin de sus".[142] Aceste rapoarte, care se potriveau, după cum am văzut, cu ale oficialilor britanici din regiune, au afectat inevitabil dispoziția și atitudinea liderilor politici de la Viena. În mai 1914, trimisul sârb la Viena, Jovanović, a relatat că până și ambasadorul francez i se plânsese despre comportamentul sârbilor din noile provincii; plângeri similare veneau de la colegii greci, turci, bulgari și albanezi, existând, astfel, teama că prejudiciul adus reputației Sârbiei ar putea avea „consecințe foarte grave".[143] Dezmințirile dezinvolte atât ale lui Pašić, cât și ale miniștrilor săi au întărit impresia că guvernul fie se afla în spatele acestor atrocități, fie nu dorea să ia măsuri pentru a le preveni sau a le investiga. Ministrul austro-ungar la Belgrad s-a amuzat când a văzut editoriale în presa vieneză în care guvernul sârb era sfătuit să păsuiască minoritățile și să le câștige printr-o politică de conciliere. Un astfel de sfat, observa el într-o scrisoare către Berchtold, ar putea fi urmat în „statele civilizate [Kulturstaaten]". Însă Serbia era un stat unde „crima și omorurile ajunseseră la nivel de sistem".[144] Impactul acestor rapoarte asupra politicii austriece este greu de măsurat – nu erau surprinzătoare pentru Viena care avea deja o viziune grosolan de stereotipică asupra Serbiei și a cetățenilor săi. În cel mai rău caz, au subliniat în ochii Vienei nelegitimitatea politică a expansiunii teritoriale sârbe.

Cu toate acestea, nu se întrevedea la orizont un război între Austria și Serbia în primăvara și vara lui 1914. Starea în Belgrad era relativ calmă în primăvara acelui an, reflectând extenuarea și saţietatea care au urmat Războaielor Balcanice. Instabilitatea din noile regiuni cucerite, precum și crizele civil-militare care au zguduit Serbia în mai au lăsat loc să se înţeleagă că, pe viitor, guvernul de la Belgrad se va concentra în principal pe sarcinile legate de consolidarea internă. Într-un raport trimis în 24 mai 1914, ministrul austro-ungar la Belgrad, baronul Giesl, a observat că, deși numărul trupelor sârbe de-a lungul graniţei albaneze a rămas la fel de mare, nu exista teama altor incursiuni.[145] Patru săptămâni mai târziu, în data de 16 iunie, o depeșă de la Gellinek, ataşatul militar la Belgrad, conţinea o notă la fel de calmă. Era adevărat că ofiţerii aflaţi în vacanţă fuseseră rechemaţi, că rezerviștilor li se ceruse să nu își părăsească domiciliile actuale și că armata se afla pe poziţie. Însă nu existau semne de agresivitate nici faţă de Austro-Ungaria, nici faţă de Albania.[146] Era liniște pe frontul din sud.

Nu exista niciun indiciu că austriecii ar plănui un război. La începutul lui iunie, Berchtold i-a dat ordin unui șef de departament din cadrul Ministerului de Externe, baronul Franz Matscheko, să pregătească o declaraţie secretă de poziţie care să sublinieze preocupările majore ale împăratului în ceea ce privea Balcanii și să propună soluţii. „Memorandumul lui Matscheko", care a fost elaborat împreună cu Forgach și cu Berchtold și înaintat ministrului de externe în 24 iunie, este cea mai clară imagine a modului în care gândeau cei de la Viena în vara anului 1914. Nu este un document prea îmbucurător. Matscheko observă doar două soluţii pozitive pentru Balcani: o reapropiere între Austro-Ungaria și Bulgaria, care se „trezise în cele din urmă din starea de hipnoză pe care i-o induseseră ruşii" și crearea unei Albanii independente.[147] Însă Albania nu era tocmai un model de consolidare statală reușită: nivelul de turbulenţe interne și anarhie era ridicat, iar mulţi albanezi erau de părere că ordinea nu putea fi restabilită decât cu ajutor din afară.[148] Aproape toate aspectele erau negative. Serbia, extinsă și consolidată de cele două

războaie balcanice, reprezenta mai mult decât oricând o puternică amenințare, opinia publică din România se schimbase în favoarea Rusiei, apărând, astfel, întrebarea când se va desprinde oficial România din Tripla Alianță pentru a se alia cu Rusia. Austria se confrunta în fiecare moment cu politica rusă – sprijinită de Paris – care era „în ultimă instanță agresivă și direcționată împotriva statu-quoului." Având în vedere că Turcia fusese distrusă, singurul scop din spatele unei ligi balcanice sponsorizate de ruși nu putea fi decât dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar, ale cărui teritorii Rusia le-ar putea da „sateliților" săi înfometați.

Care era soluția? Memorandumul se concentra pe patru obiective politice-cheie. Germanii trebuiau convinși să adere la politica austriacă în ceea ce privea zona balcanică – Berlinul nu reușise niciodată să înțeleagă gravitatea situației cu care se confrunta Viena în Peninsula Balcanică și trebuia educat să adopte o atitudine de susținere. În al doilea rând, trebuiau să se facă represalii asupra României ca să declare cui îi era loială. Rușii erau curtenitori față de reprezentanții de la București în speranța de a obține un nou avantaj în fața Austro-Ungariei. Viena trebuia să afle cât mai repede cu putință dacă românii intenționau să adopte acordul, astfel încât să se ia măsuri pentru apărarea Transilvaniei și estului Ungariei. În al treilea rând, trebuiau să se depună eforturi pentru a accelera încheierea unei alianțe cu Bulgaria pentru a contracara efectele provocate de aprofundarea relației dintre Rusia și Belgrad. În cele din urmă, ar trebui să se depună eforturi pentru a îndepărta Serbia de la o politică a confruntării folosind concesiile economice, cu toate că Matscheko nu era prea convins că era posibil să înlăture ostilitatea Belgradului prin aceste metode.

Memorandumul lui Matscheko avea o notă iritantă care ducea spre paranoia, o combinație ciudată între stridență și fatalism pe care mulți dintre contemporanii austrieci ar fi recunoscut-o ca fiind caracteristică pentru atitudinea și stilul cultural al unei Viene de la începutul secolului al XX-lea. Însă nu exista nici urmă de aluzie că Viena ar fi considerat războiul – fie el de mică sau de mare amploare – ca fiind

iminent, necesar sau de dorit. Dimpotrivă, se punea accent pe metodele şi obiectivele diplomatice, conform cu imaginea de sine a Vienei ca un exemplu de „politică de pace conservatoare".[149]

Conrad, pe de altă parte, care fusese rechemat în funcţia de şef al statului-major în decembrie 1912, a rămas credincios politicii de război. Însă Conrad începea să-şi piardă din autoritate. În mai 1913, s-a descoperit că Alfred Redl, colonel şi fost şef al contrainformaţiilor militare, dar şi şeful statului-major al celei de-a Opta Armate din Praga, dezvăluia în mod sistematic informaţiile secrete militare ale austriecilor celor de la St.-Petersburg, inclusiv programe complete de mobilizare, ale căror schiţe ruşii le trimiteau celor de la Belgrad. Scandalul a aruncat o lumină nefavorabilă asupra competenţelor lui Conrad ca administrator militar, ca să nu spunem mai multe, deoarece toate întâlnirile la acest nivel erau responsabilitatea lui. Redl era un homosexual extravagant, ale cărui legături indiscrete şi costisitoare l-au transformat într-o ţintă uşoară pentru şantajiştii profesionişti din serviciile secrete ruseşti. Cum s-a întâmplat să-i scape toate acestea lui Conrad, cel care era responsabil cu monitorizarea progresului lui Redl încă din 1906? Mulţi au observat că acesta nu era prea preocupat de acest aspect al muncii sale, deoarece îi cunoştea prea puţin pe mulţi dintre cei care ocupau funcţii militare înalte. Şi-a reparat greşeala aranjând să se facă presiuni asupra colonelului căzut în dizgraţie, care s-a sinucis într-o cameră de hotel cu un pistol care îi fusese înmânat. Redl s-a împuşcat, un deznodământ urât care l-a ofensat pe moştenitorul la tron, un catolic devotat şi – mai mult de-atât – a privat statul-major de ocazia de a-i cere acestuia un raport complet cu privire la informaţiile furnizase celor de la St.-Petersburg.

Se prea poate ca aceasta să fi fost intenţia precisă a lui Conrad, deoarece s-a dovedit că printre persoanele implicate în traficul de informaţii secrete austriece se număra şi un ofiţer de origine slavă, pe numele lui Čedomil Jandrić, care era un prieten apropiat al fiului lui Conrad, Kurt. Čedomil şi Kurt fuseseră colegi de clasă la Academia Militară şi ieşeau deseori împreună la un pahar sau la petreceri. Dovezile sugerează că Jandrić, împreună cu amanta italiancă a lui

Hötzendorff junior, precum şi alţi apropiaţi din cercul lor fuseseră implicaţi în vânzarea de informaţii secrete militare italienilor, pe care aceştia le-au transmis în mare parte celor de la St.-Petersburg. Este posibil ca Kurt von Hötzendorff să fi fost implicat direct în activitatea de spionaj pentru ruşi dacă afirmaţiile colonelului Mikhail Alekseevich Svechin, care a fost şeful informaţiilor militare al departamentului militar din St.-Petersburg, se dovedesc a fi adevărate. Svechin şi-a amintit ulterior că dintre agenţii austrieci care furnizau Rusiei informaţii secrete militare făcea parte şi fiul şefului statului-major, care, se spunea, ar fi intrat pe furiş în biroul tatălui său şi ar fi furat documente de planificare a războiului ca să le multiplice. Este uşor de imaginat impactul pe care l-au avut aceste situaţii complicate asupra lui Conrad. Întreaga culpabilitate a lui Kurt von Hötzendorff (dacă, într-adevăr, era şi el spion) nu a fost dezvăluită imediat, însă, în timpul unei întâlniri de rang înalt prezidată de Conrad la Viena în luna mai 1913, s-a anunţat că tânărul fusese găsit vinovat de tăinuirea unor informaţii importante referitoare la tovarăşii lui compromişi. După ce i-a îndemnat pe membrii întrunirii să emită cea mai severă pedeapsă cu putinţă, Conrad, simţindu-se ameţit, a lăsat pe altcineva în locul lui şi a părăsit încăperea pentru scurt timp.[150] În ciuda aroganţei care îl caracteriza, şeful statului-major a fost atât de demoralizat după sinuciderea lui Redl, încât a fost extrem de tăcut în timpul lunilor de vară din 1913, lucru ce nu îl caracteriza.[151]

Franz Ferdinand reprezenta în continuare un mare obstacol în calea politicii de război. Moştenitorul tronului se străduia mai mult decât oricine să neutralizeze impactul pe care sfaturile lui Conrad le-ar fi putut avea asupra factorilor de decizie importanţi. La începutul lui februarie 1913, la şase săptămâni după ce Conrad fusese rechemat în funcţie, Franz Ferdinand i-a reamintit, în cadrul unei întâlniri de la Palatul Schönbrunn, că „[era] de datoria guvernului să menţină pacea". Conrad a răspuns cu un aer nevinovat, deja cunoscut: „Dar, cu siguranţă, nu cu orice preţ".[152] Franz Ferdinand l-a avertizat în mod repetat pe Berchtold să nu ia în considerare afirmaţiile şefului statului-major, trimiţându-l pe ajutorul lui, colonelul Carl

Bardolff, la Conrad cu ordinul clar să „nu îl determine" pe ministrul de externe „să acționeze". Conrad a fost informat că arhiducele nu va susține „sub nicio formă un război împotriva Rusiei"; nu își dorea „niciun prun, nici măcar o oaie din Serbia, departe de el acest gând".[153] Relația dintre cei doi bărbați a devenit din ce în ce mai tensionată. În toamna lui 1913, ostilitatea dintre cei doi a devenit fățișă. Franz Ferdinand l-a mustrat cu severitate pe șeful statului-major în fața unei adunări alcătuite din ofițeri de rang înalt pentru că schimbase dispozițiile privind manevrele fără să îl consulte. Doar intervenția fostului șef de stat-major al lui Franz Ferdinand, Brosch von Aarenau, l-a împiedicat pe Conrad să nu riposteze. A devenit o chestiune de timp până când acesta a fost obligat să renunțe la funcție. „De la sinuciderea lui Redl, își amintea unul dintre ajutoarele arhiducelui, șeful statului-major era un om mort [...], nu mai trebuia stabilită decât data înmormântării."[154] După alte câteva schimbări făcute la manevrele bosniace din vara lui 1914, Franz Ferdinand a luat decizia să scape de șeful de stat-major care îl incomoda. Dacă arhiducele ar fi supraviețuit vizitei sale din Sarajevo, Conrad ar fi fost demis din funcție. Șoimii l-ar fi pierdut pe cel mai hotărât și mai consecvent purtător de cuvânt al lor.

În tot acest timp, existau semne de îmbunătățire – cel puțin la suprafață – în relațiile diplomatice cu Belgradul. Guvernul austro-ungar deținea 51% din acțiunile Companiei Căilor Ferate Orientale, de interes internațional, care funcționa în baza unei concesii inițiale făcută de turci în Macedonia. Acum, că o mare parte din calea ferată era controlată de Serbia, Viena și Belgradul trebuiau să decidă cine, deținea, cine răspundea de costurile pentru reparații în caz de război și cum sau dacă trebuiau continuate lucrările. Având în vedere că Belgradul a insistat ca Serbia să devină singurul proprietar, în primăvara anului 1914 au început negocierile privind prețul și condițiile de transfer. Discuțiile erau complicate, dificile și uneori dușmănoase, în special atunci când intervențiile arbitrare ale lui Pašić asupra unor chestiuni minor întrerupeau continuitatea negocierilor. Acestea însă au căpătat un aspect pozitiv în presa

austriacă şi sârbă şi se aflau în plină desfăşurare când arhiducele a călătorit la Sarajevo.[155] Un alt eveniment încurajator a fost o înţelegere încheiat la sfârşitul lunii mai 1914, după luni de dispute oficiale, de a schimba un număr mic de prizonieri, deţinuţi de ambele state, care fuseseră acuzaţi de spionaj. Acestea erau semne slabe, dar pline de speranţă că Austro-Ungaria şi Serbia ar putea învăţa în timp să conviețuiască în pace.

PARTEA A II-A

UN CONTINENT ÎMPĂRȚIT

CAPITOLUL 3

Polarizarea Europei, 1887–1907

Dacă am compara diagrama alianţelor dintre marile puteri europene în 1887 cu o hartă similară din anul 1907, am observa anumite transformări. Prima diagramă dezvăluie un sistem multipolar, unde mai multe forţe şi interese alcătuiesc un echilibru precar. Marea Britanie şi Franţa erau rivale în Africa şi în Asia de Sud; Marea Britanie înfrunta Rusia în Persia şi în Asia Centrală. Franţa era hotărâtă să se opună verdictului referitor la victoria Germaniei din 1870. Interesele conflictuale din Balcani au dat naştere la tensiuni între Rusia şi Austro-Ungaria. Italia şi Austria rivalizau în regiunea Adriaticii şi se certau constant în legătură cu statutul comunităţilor vorbitorilor de limbă italiană din Imperiul Austro-Ungar, în vreme ce tensiuni existau şi între Italia şi Franţa din cauza politicii celei din urmă în nordul Africii. Toate aceste presiuni erau ţinute sub control cu ajutorul acestui sistem „cârpit" din 1887. Tripla Alianţă dintre Germania, Austria şi Italia (20 mai 1882) preîntâmpina ca tensiunile dintre Roma şi Viena să se transforme în conflict. Tratatul defensiv de reasigurare încheiat între Germania şi Rusia (18 iunie 1887) conţinea articole care descurajau oricare din cele două puteri să îşi caute norocul prin intermediul unui război cu un alt stat de pe continent şi ferea relaţia ruso-germană de repercusiunile tensiunilor dintre Austria şi Rusia.* Legătura ruso-germană asigura, de asemenea, şi

* Sub incidenţa condiţiilor Tratatului de Reasigurare, ambele puteri au convenit să respecte neutralitate în eventualitatea în care una din ele va intra în război cu o a treia ţară; au mai convenit că neutralitatea nu va fi respectată dacă Germania va ataca Franţa sau dacă Rusia va ataca Austro-Ungaria.

faptul că Franţa nu va putea construi o coaliţie antigermană cu Rusia. Marea Britanie era conectată la sistemul continental prin Înţelegerea Mediteraneeană din 1887 de Italia şi de Austria, mai degrabă un schimb de notiţe decât un tratat, al cărui scop era de a dejuca planurile francezilor legate de zona Mediteranei şi pe cele ruseşti legate de Balcani şi de strâmtorile turceşti.

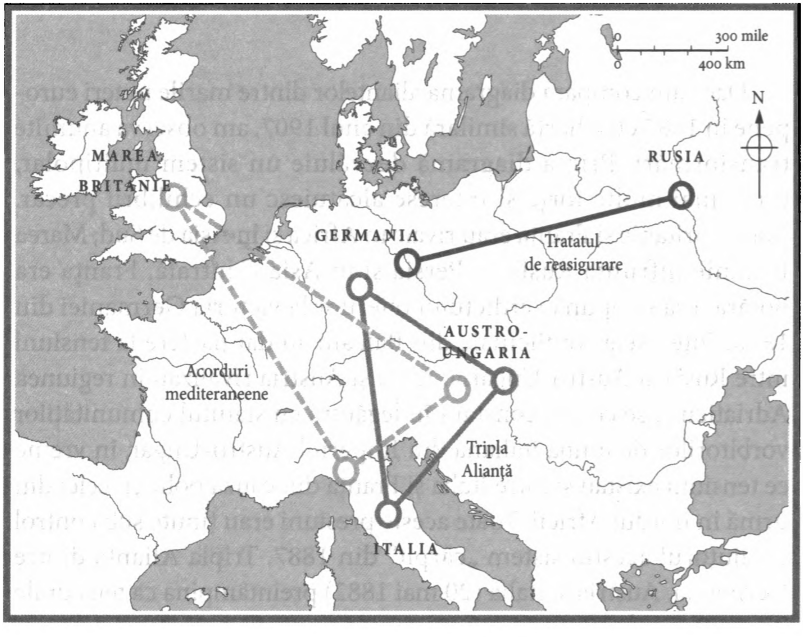

Sistemul european, 1887

Dacă dăm timpul înainte cu douăzeci de ani, la o diagramă a alianţelor europene din 1907, vom observa că imaginea s-a schimbat total. Vedem o Europă bipolară, organizată în jurul a două sisteme de alianţă. Tripla Alianţă mai există (cu toate că loialitatea Italiei faţă de aceasta stă sub semnul întrebării). Franţa şi Rusia sunt unite prin alianţa franco-rusească (realizată în 1892 şi ratificată în 1894), care stipula faptul că dacă vreun membru al Triplei Alianţe

s-ar mobiliza, cei doi semnatari, „la aflarea primei veşti despre acest eveniment şi fără un acord prealabil", îşi vor mobiliza toate forţele şi le vor trimite „cu o aşa viteză, încât Germania va fi obligată să lupte simultan atât pe Frontul de Est, cât şi pe cel de Vest".[1] Marea Britanie este legată de alianţa franco-rusească prin Antanta Cordială cu Franţa (1904) şi prin Convenţia anglo-rusească din 1907. Vor trece câţiva ani până când aceste alianţe se vor transforma în coaliţii care vor lupta în Primul Război Mondial din Europa, însă profilele celor două tabere militare erau deja conturate.

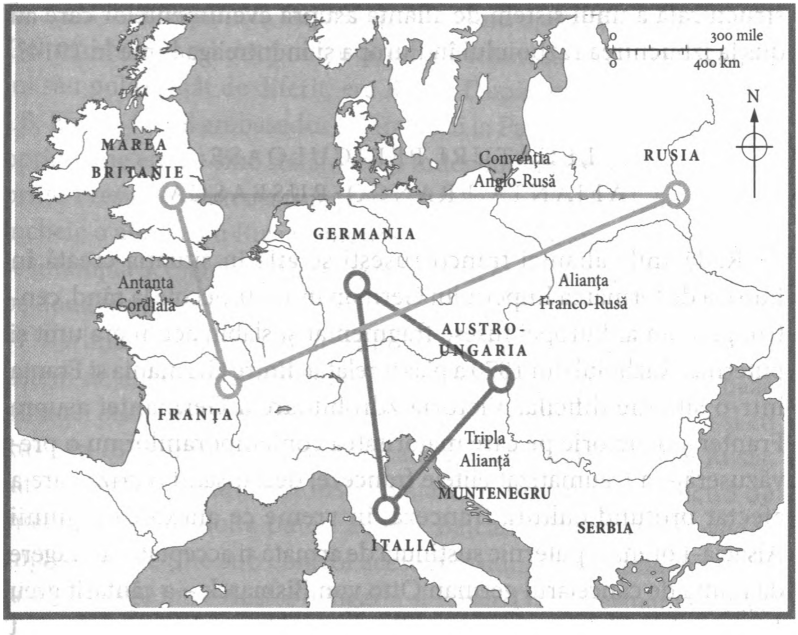

Sisteme de alianţă, 1907

Polarizarea sistemului geopolitic al Europei a fost o condiţie preliminară crucială pentru războiul care a izbucnit în 1914. Este aproape imposibil de înţeles cum o criză în relaţia austro-sârbă, oricât de gravă ar fi fost, ar fi putut târî Europa anului 1887 într-un

război continental. Despărțirea în două blocuri de alianță nu a *provocat* războiul, ci a înăbușit mai degrabă conflictul în anii dinainte de război. Cu toate acestea, fără cele două blocuri, războiul nu ar fi putut izbucni așa cum a făcut-o. Sistemul bipolar a structurat mediul în care au fost luate deciziile cruciale. Pentru a înțelege cum luat naștere această polarizare, trebuie să răspundem la patru întrebări care au legătură între ele. De ce au format o alianță Rusia și Franța împotriva Germaniei în 1890? De ce a ales Marea Britanie să se alăture alianței? Ce a făcut Germania ca să ajungă să fie înconjurată de o coaliție ostilă? Ce influență poate avea transformarea structurală a unui sistem de alianță asupra evenimentelor care au dus la izbucnirea războiului în Europa și în întreaga lume în 1914?

LEGĂTURI PERICULOASE: ALIANȚA FRANCO-RUSEASCĂ

Rădăcinile alianței franco-ruseşti se află în situația creată în Europa de formarea Imperiului German în 1870. Secole la rând, centrul german al Europei fusese fragmentat și slăbit; acum era unit și puternic. Războiul din 1870 a plasat relația dintre Germania și Franța într-o situație dificilă. Victoria zdrobitoare a Germaniei asupra Franței – o victorie pe care majoritatea contemporanilor nu o prevăzuseră – a traumatizat elitele franceze, declanșând o criză care a afectat profund cultura franceză, în vreme ce anexarea regiunii Alsacia-Lorena – puternic susținută de armată și acceptată cu tragere de inimă de cancelarul german Otto von Bismarck – a cântărit greu asupra relației franco-germane.[2] Regiunea Alsacia-Lorena a devenit Sfântul Graal al cultului francez pentru *revanche*, devenind ținta valurilor succesive de tulburări șoviniste. Provinciile pierdute nu reprezentau singura forță motorie din spatele politicii franceze. De altfel, acestea înflăcărau periodic opinia publică și exercitau o presiune ascunsă asupra decidenților politici din Paris. Totuși, chiar și fără această anexare, existența însăși a Imperiului German ar fi schimbat

relaţia cu Franţa, a cărei siguranţă fusese garantată de fragmentarea politică a Germaniei europene.[3] După 1871, Franţa a fost nevoită să caute toate ocaziile posibile pentru a-şi menţine noua şi formidabila putere la graniţa sa de est. Astfel, o amnistie durabilă între Franţa şi Germania a fost oarecum programată în sistemul internaţional european.[4] Nu putem exagera impactul pe care această schimbare l-a avut în istoria lumii: relaţiile dintre statele Europei urmau să fie conduse de aici înainte de o dinamică nouă şi necunoscută.

Având în vedere amploarea şi potenţialul militar al noului Imperiu German, obiectivul principal al politicii Franţei trebuia să fie acela de a împiedica Germania, formând o alianţă antigermană. Cel mai bun candidat pentru acest parteneriat, în ciuda sistemului său politic atât de diferit, era Rusia. După cum observa în 1897 J.B. Eustis, fostul ambasador al Americii la Paris, Franţa „avea două opţiuni, fie era de sine stătătoare şi independentă şi se baza pe propriile-i resurse pentru a ţine piept oricărui pericol [...], fie căuta să încheie o alianţă cu Rusia, singura putere la care avea acces".[5] Dacă se întâmpla acest lucru, Germania era ameninţată de o alianţă ostilă pe două fronturi diferite.[6]

Berlinul putea preveni acest lucru doar incluzând Rusia într-un sistem de alianţă propriu. Aceasta era gândirea care stătea la baza Alianţei celor Trei Împăraţi, încheiată de Germania cu Austria şi cu Rusia în 1873. Însă orice sistem de alianţă care cuprindea atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria era instabilă, având în vedere conflictul de interese al celor două puteri asupra Balcanilor. Dacă se dovedea imposibil a se ţine sub control aceste tensiuni, Germania era obligată să aleagă între Austro-Ungaria şi Rusia. Dacă Germania alegea Austro-Ungaria, bariera în calea unui parteneriat franco-rusesc ar fi înlăturată. Cancelarul german Otto von Bismarck, arhitectul-şef al imperiului şi principalul autor al politicii sale externe până la plecare sa din funcţie în martie 1890, era perfect conştient de această problemă, elaborând politica sa în această direcţie. Scopul lui, după cum declara el însuşi în vara lui 1877, era să creeze „o situaţie politică generală în care toate puterile, cu excepţia Franţei, au nevoie de

noi şi sunt împiedicate, în virtutea relaţiilor mutuale, pe cât este posibil să formeze coaliţii împotriva noastră".[7] Bismarck a adoptat politica sabiei cu două tăişuri care ţintea, pe de-o parte, evitarea unei confruntări directe între Germania şi celelalte mari puteri, iar pe de altă parte, exploatarea discordiei dintre celelalte puteri ori de câte ori era în beneficiul Germaniei.

Bismarck a urmărit aceste obiective cu un succes considerabil. El a redus riscul înstrăinării Marii Britanii, ţinându-se departe de lupta pentru stăpânire colonială în Africa şi în Pacific. A menţinut o atitudine scrupuloasă dezinteresată faţă de situaţia din Balcani, declarând într-un discurs faimos ţinut la Reichstag în decembrie 1876 că pentru Problema Balcanilor „muschetarii din Pomerania nu merită să-şi rupă oasele".[8] Atunci când lupta Rusiei împotriva Imperiului Otoman din 1877–1878 a declanşat o criză internaţională majoră, Bismarck a profitat de Congresul de la Berlin pentru a convinge puterile că Germania era capabilă să-şi asume rolul de paznic dezinteresat al păcii continentale. Când a mediat conflictul postbelic legat de lupta pentru împărţirea teritoriilor fără a căuta un interes direct pentru Germania, cancelarul a vrut să demonstreze că pacea europeană şi siguranţa Germaniei însemnau, practic, unul şi acelaşi lucru.[9] În 1887, perioada de glorie a sistemului de alianţă creat de Bismarck, Germania era legată prin tot felul de acorduri cu, practic, fiecare putere de pe continent. Tripla Alianţă cu Austria şi cu Italia şi Tratatul de Reasigurare cu Rusia ţineau Franţa imobilizată şi incapabilă să înfiinţeze vreo coaliţie antigermană. Acordul Mediteraneean dintre Marea Britanie, Italia şi Austria, încheiat cu medierea lui Bismarck, lega indirect Berlinul (prin Tripla Alianţă) de Londra.

Existau însă anumite ţinte pe care diplomaţia lui Bismarck nu le putea atinge, mai ales în privinţa Rusiei, ale cărei angajamente balcanice erau greu de inclus în textura fragilă a Alianţei celor Trei Împăraţi. „Criza bulgară" de la mijlocul anului 1880 este un caz elocvent. În 1885, o mişcare iredentistă bulgară a preluat controlul asupra regiunii învecinate Rumelia, aflată sub stăpânire otomană, şi a anunţat crearea Bulgarii Mari.[10] Guvernul rus s-a opus anexării,

deoarece aceasta îi aducea pe bulgari îngrijorător de aproape de Bosfor şi de Constantinopol, regiunea pe care Rusia o avea în vizor. Prin contrast, guvernul britanic, iritat de recentele provocări ale ruşilor în Asia Centrală, le-a ordonat consulilor săi să recunoască noul regim bulgar. Milan al Serbiei, care era rege pe vremea aceea, a tulburat şi mai mult situaţia invadând Bulgaria în noiembrie 1885. Sârbii au fost izgoniţi, iar Austria a fost nevoită să intervină pentru a-i împiedica pe bulgari să ocupe Belgradul. În timpul păcii de compromis care a urmat, ruşii au reuşit să oprească recunoaşterea directă a Marii Bulgarii, dar au fost nevoiţi să accepte o formă de uniune personală între părţile (otomane) de nord şi de sud ale ţării. Intervenţiile ulterioare ale ruşilor, inclusiv răpirea, intimidarea şi abdicarea forţată a prinţului bulgar, nu au reuşit să constrângă guvernul bulgar să se supună puterii de la St.-Petersburg. În primăvara lui 1887, părea extrem de posibil ca ruşii să invadeze Bulgaria şi să instaureze un guvern-marionetă, o mişcare împotriva căreia Austro-Ungaria şi Marea Britanie ar fi trebuit să se opună. În cele din urmă, ruşii au decis împotriva riscurilor incalculabile pentru Bulgaria în caz de război, presa şi publicul rus au fost cuprinse însă de un val de antipatie faţă de germani, deoarece presa panslavă considera acum Germania ca fiind gardianul intereselor Austriei în Balcani şi principalul obstacol al exercitării custodiei Rusiei asupra slavilor din Balcani.

Berlinul a învăţat o lecţie din toate astea. Problema Balcanilor a rămas aceeaşi. Criza bulgară a scos pentru o clipă în evidenţă imensul pericol mocnit cauzat de instabilitatea acelei regiuni, şi anume că activităţile unui stat mic şi neimportant ar putea, într-o bună zi, ispiti două mari puteri să se angajeze într-un act care ar putea duce la război. Cum se putea face faţă unei astfel de provocări? Încă o dată, răspunsul lui Bismarck a fost acela de a avea relaţii bune cu Rusia, care ar fi dus la înăbuşirea conflictelor de interes, de a ţine St.-Petersburgul departe de Paris şi de a exersa o influenţă moderată în Balcani. Cancelarul a dres relaţiile cu Imperiul Rus semnând Tratatul de Reasigurare din 1887 cu ministrul de externe rus, Nikolai Giers, care

era un simpatizant al germanilor. Sub incidența termenilor acestui tratat, Berlinul a promis să sprijine Rusia să-și atingă obiectivele legate de strâmtorile turcești și să rămână neutru în cazul în care ar fi izbucnit un război între Rusia și o a treia putere, excepând, desigur, cazul unui atac neprovocat al rușilor asupra Austro-Ungariei, caz în care Germania urma să-și îndeplinească obligațiile contractuale sub incidența alianței dualiste pentru a ajuta monarhia dualistă.

Nu toată lumea din Berlin a fost convinsă de înțelepciunea acestei alegeri. Având în vedere tonul agresiv din presa rusească și caracterul conflictual al relațiilor dintre Germania și Rusia, mulți erau sceptici în ceea ce privea valoarea Tratatului de Reasigurare. Până și fiul lui Bismarck, Herbert, secretarul de stat în ministerul de externe, se îndoia de valoarea acestui tratat recent încheiat cu Rusia. „În cel mai rău caz, se confesa Bismarck-fiul fratelui său, Tratatul de Reasigurare ar putea să-i țină pe ruși departe de noi șase sau opt săptămâni."[11] Alții, în special cadrele militare, au fost cuprinși de paranoia și au început să instige la un război preventiv împotriva Imperiului Rus. La cele mai înalte niveluri din administrație s-a creat o facțiune anti-Bismarck condusă, printre altele, de un sentiment crescând de frustrare provocat de complexitatea barocă și contradicțiile interne ale diplomației cancelarului. De ce s-ar angaja Germania să apere Austro-Ungaria de Rusia și Rusia de Austro-Ungaria, se întrebau criticii. Nicio altă putere nu avea un astfel de comportament; de ce trebuie Germania să oscileze, de ce este singura dintre marile puteri căreia i se refuză dreptul la o politică independentă fondată pe propriul interes? Din perspectiva *frondei* anti-Bismarck, rețeaua remarcabilă de angajamente transcontinentale a cancelarului semăna mai puțin cu un sistem și mai mult cu o invenție a lui Heath Robinson, o mașinărie șubredă alcătuită din „cârpeli și peticiri" menită să evite alegerile presante cu care se confrunta Imperiul German într-o lume care devenea din ce în ce mai periculoasă.[12] În virtutea acestui sentiment, succesorul lui Bismarck, cancelarul Leo von Caprivi, a permis să expire valabilitatea Tratatului de Reasigurare cu Rusia în primăvara anului 1890.

Deoarece Tratatul de Reasigurare dintre Germania şi Rusia nu a mai fost reînnoit, existau şanse pentru o reconciliere între francezi şi ruşi. Însă existau şi multe obstacole. Autocratul Alexandru al III-lea era un partener politic incomod pentru elita politică a Republicii Franceze – şi reciproca era la fel de adevărată. Existau dubii că Rusia ar avea ceva de câştigat dintr-o alianţă cu Franţa. La urma urmei, dacă s-ar fi aflat într-un conflict serios cu Germania, ruşii ar fi contat, probabil, pe sprijinul francezilor; de ce şi-ar sacrifica libertatea de acţiune doar ca să îi ofere siguranţă? Dacă ar izbucni un război între Rusia şi Germania, ar fi, practic, de neconceput ca guvernul francez să stea, pur şi simplu, cu mâinile în sân. În cel mai rău caz, germanii ar fi obligaţi să păstreze o forţă armată considerabilă la graniţa franceză, o măsură care ar reduce presiunea pe frontul rusesc – iar aceste avantaje puteau fi obţinute fără inconvenienţa pe care o aducea un tratat oficial. Deşi Franţa şi Rusia aveau acelaşi interes de a se opune scopurilor imperiale ale Marii Britanii, sferele lor de influenţă în periferia imperială erau prea îndepărtate pentru a permite o cooperare strânsă. Francezii nu erau în măsură să sprijine obiectivele ruşilor în Balcani şi existau dubii că Rusia ar avea ceva de câştigat dacă ar sprijini obiectivele francezilor în Africa de Nord, să zicem. Din anumite puncte de vedere, interesele ruşilor şi cele ale francezilor erau diametral opuse: de pildă, politica franceză care îi împiedica pe ruşi să-şi atingă obiectivele în strâmtorile turceşti putea fi, în cele din urmă, cea care să compromită influenţa franceză în estul Mediteranei – regiune în care interesele comune apropia Franţa mai mult de Marea Britanie decât de Rusia.[13]

De asemenea, era greu de înţeles de ce ruşii şi-ar compromite bunele relaţii pe care le aveau cu Germania. Periodic, existau tensiuni între cele două imperii, de cele mai multe ori privind tarifele pe care germanii le puneau pe importurile de cereale ruseşti, dar nimic care să ducă la un conflict deschis de interese. Disputele Rusiei cu Berlinul se iscau de cele mai multe ori din rivalitatea care exista cu Viena în ceea ce privea zona balcanică. Însuşi faptul că Germania era o putere părea un argument suficient pentru a lega cele două ţări vecine, în

special în ceea ce privea politica din Balcani, unde se spera că o bună înţelegere între St.-Petersburg şi Berlin ar putea avea un efect de constrângere asupra Vienei. Aceasta era formula care funcţionase cu intermitenţe în ceea ce priveşte Alianţa celor Trei Împăraţi. Neutralitatea Germaniei putea fi, astfel, mai folositoare Rusiei decât sprijinul Franţei. Ruşii recunoscuseră de mult acest lucru – tocmai de aceea au şi ales ca politica lor de securitate continentală să aibă la bază pacte încheiate cu Germania. Acesta este motivul pentru care ţarul Alexandru al III-lea, cu toate că nu nutrea o simpatie personală nici pentru Germania, nici pentru germani, a ignorat izbucnirile din presă ale lui Katkov şi a grăbit semnarea Tratatului de Reasigurare în 1887.

Atunci, de ce au acceptat ruşii avansurile francezilor la începutul lui 1890? Prin faptul că au respins reînnoirea tratatului, germanii au facilitat cu siguranţă reorientarea politicii ruseşti, în ciuda termenilor îmbunătăţiţi propuşi de ministrul de externe rus, Nikolai Giers, simpatizant al germanilor. Modestul proiect de lege al germanilor referitor la armată din iunie 1890, care suplimenta efectivele forţelor armate pe timp de pace cu 18 574 de soldaţi, a jucat şi el un rol întrucât, venind în urma refuzului de reînnoire, i-a făcut pe cei din St.-Petersburg să se simtă ameninţaţi. Plecarea lui Bismarck, precum şi importanţa politică în creştere a entuziastului kaizer Wilhelm al II-lea, pe care ţarul Alexandru l-a numit „filfizon nerușinat de tânăr", au făcut să apară întrebări îngrijorătoare în legătură cu viitoarea orientare a politicii externe a Germaniei.[14] Era atrăgătoare şi perspectiva de a obţine împrumuturi franceze în termeni buni. Însă catalizatorul crucial se afla altundeva, în teama Rusiei că Marea Britanie avea să se alăture Triplei Alianţe.

Începutul anilor 1890 a reprezentat punctul culminant al reconcilierii antebelice anglo-germane. Tratatul de la Heligoland-Zanzibar din 1 iulie 1890, prin care britanicii şi germanii au schimbat sau au cedat diverse teritorii africane, iar Germania a dobândit micuţa insulă Heligoland din Marea Nordului, a tras un semnal de alarmă în St.-Petersburg. Îngrijorarea ruşilor a devenit şi mai mare în vara anului 1891, când reînnoirea Triplei Alianţe şi vizita împăratului

german la Londra au umplut presa britanică de efuzie germanofilă. Marea Britanie, trâmbița cotidianul *Morning Post*, „se alăturase, de fapt, Triplei, sau, mai degrabă, Cvadruplei Alianțe"; Anglia și Germania, observa *Standard* în 11 iulie 1891, erau „prietene și aliate străvechi", iar viitoarele amenințări ale păcii din Europa vor fi întâmpinate „de forțele unite ale flotei Angliei și ale armatei Germaniei".[15] Fragmentele decupate din ziare îngroșau depeșele ambasadorului francez și pe cele ale ambasadorului rus aflați la Londra. Părea că Anglia, rivala Rusiei în Orientul Îndepărtat și în Asia Centrală, era pe cale să-și unească forțele cu vecina ei mai puternică occidentală și, prin extensie, cu Austria, rivala ei în Peninsula Balcanică. Rezultatul ar fi, după cum avertiza ambasadorul francez la St.-Petersburg, „o reconciliere continentală între cabinetele din Londra și din Berlin", care ar putea avea consecințe dezastruoase pentru Rusia.[16]

Apropierea dintre Marea Britanie și Germania, care părea să devină din ce în ce mai profundă, amenința să contopească poziția Rusiei în Balcani cu tensiunile generate de rivalitatea sa bine-cunoscută cu Marea Britanie – o rivalitate care se juca pe mai multe scene: Afganistan, Persia, China și strâmtorile turcești. Pentru a contracara această amenințare, rușii au lăsat deoparte toate rezervele și au urmărit deschis să încheie o înțelegere cu Franța. Într-o scrisoare din 19 august 1891 trimisă ambasadorului său la Paris, Giers, care insistase reînnoirea Tratatului de Reasigurare cu Germania, a expus gândirea din spatele acestei dorințe de a încheia o înțelegere cu Franța: reînnoirea Triplei Alianțe, combinată cu „adeziunea mai mult sau mai puțin probabilă a Marii Britanii la scopurile politice pe care le urmărește această alianță", au motivat Rusia și Franța să caute „un schimb de idei pentru a defini atitudinea [...] guvernelor noastre".[17] Memorandumul de Înțelegere semnat de cele două state în vara lui 1891 includea în mod corespunzător referirea pe care Giers o făcuse cu privire la amenințare pe care o reprezenta accesul britanicilor la Tripla Alianță. În 18 august 1892 a urmat o convenție militară franco-rusă, iar, doi ani mai târziu, cele două țări au semnat o alianță cu drepturi depline.

Trebuie să subliniem două puncte referitoare la această serie de evenimente. Primul este acela că motivele care au dus la formarea acestei alianțe sunt complexe. Dacă pentru Paris dorința de a include Germania era un factor-cheie, rușii erau mult mai preocupați de blocarea accesului Austro-Ungariei în Balcani. Însă ambele puteri își făceau griji în legătură cu relația din ce în ce mai apropiată dintre Marea Britanie și Tripla Alianță. Mai ales pentru ruși, a căror politică externă era în acea perioadă oarecum germanofilă, prioritatea numărul unu era confruntarea cu Imperiul Britanic la nivel global, și nu ostilitatea față de Berlin. Cu siguranță, unii membri ruși din conducere vădeau simpatie pentru germani – Nikolai Giers a fost îngrozit când țarul Alexandru al III-lea i-a spus că dacă ar izbucni un război între Rusia și Austria, ținta alianței franco-ruseşti va fi „distrugerea" Germaniei în forma sa actuală și înlocuirea ei cu „un număr de state mici și slabe".[18] Per ansamblu, cauza ostilității Rusiei față de Germania era, în principal, relația pe care Germania o avea cu Austria și apropierea sa aparentă de Marea Britanie. În 1900, la tratatul franco-rusesc au fost adăugate prevederi suplimentare privind forțele armate, care stipulau că în cazul în care ar fi izbucnit un război anglo-rusesc, Franța va trimite 100 000 de soldați pe coasta Canalului Mânecii, iar dacă ar fi izbucnit un război anglo-francez, Rusia își va mobiliza trupele la granița indiană de-a lungul căii ferate pe care Rusia a promis să o reabiliteze cu ajutorul finanțărilor primite de la francezi.[19]

În al doilea rând, trebuie notată calitatea inedită a alianței franco-ruseşti din 1894. Spre deosebire de alianțele anterioare din sistemul european, cum erau Dubla și Tripla Alianță și Alianța celor Trei Împărați, aceasta a luat naștere ca o convenție militară, ai cărei termeni stipulau desfășurarea comună a forțelor terestre împotriva unui inamic comun (convenția navală a fost adăugată în 1912).[20] Scopul nu mai era acela de a „gestiona relațiile antagonice" dintre partenerii alianțelor, ci acela de a înfrunta și de a echilibra amenințarea care venea din partea unei coaliții rivale. În acest sens, alianța franco-rusească a marcat „un punct de cotitură în evenimentele premergătoare Marelui Război".[21]

Formarea alianței franco-ruseşti nu ducea la o ciocnire inevitabilă cu Germania, nici pe departe. În curând, alianța a prins rădăcini în cultura populară a ambelor țări, prin festivități asociate cu vizitele regale şi navale şi prin intermediul vederilor, a meniurilor, a benzilor desenate şi a comerțului.[22] Însă interesele divergente ale francezilor şi ale ruşilor au rămas un obstacol în calea unei colaborări strânse: de-a lungul anilor 1890, miniştrii de externe francezi au fost de părere că, din moment ce Rusia nu se angaja să lupte pentru returnarea regiunii Alsacia-Lorena, alianța cu St.-Petersburgul ar trebui să impună Franței doar câteva obligații.[23] În ceea ce îi privea, ruşii nu aveau nici cea mai mică intenție de a permite alianței să îi îndepărteze de Germania; dimpotrivă, prin intermediul ei, aceştia se aflau într-o poziție mai bună care le permitea să mențină relațiile bune cu Berlinul. După cum afirma în 1895 Vladimir Lamzdorf, consilierul ministrului de externe rus, scopul alianței era acela de a consolida libertatea de acțiune a Rusiei şi de a garanta supraviețuirea Franței, ținând în frâu, în tot acest timp, pornirile acesteia împotriva germanilor.[24] În primul deceniu al alianței, factorii decidenți ruşi – cel mai important fiind țarul – erau preocupați nu de Europa Centrală sau cea de Sud-Est, ci de infiltrarea economică şi politică a Chinei de Nord. Şi mai important, suspiciunea împărtăşită a Marii Britanii, care ajutase la formarea alianței franco-ruseşti, o împiedica, de asemenea – cel puțin pentru o vreme –, să capete o orientare exclusiv antigermană. Interesul Rusiei de a obține controlul neoficial asupra Manciuriei a făcut ca St.-Petersburg să intre în conflict cu politica britanică referitoare la China şi a asigurat relații mai tensionate cu Londra pentru viitor decât cu Berlinul.

JUDECATA PARISULUI

Şi Franța avea decizii grele de luat referitoare la cum să echilibreze problemele imperative generate de rivalitatea cu Marea Britanie cu cele generate de relațiile cu Germania. În timpul primilor patru

ani ai alianței franco-britanice, ministrul de externe francez, Gabriel Hanotaux, a adoptat o atitudine fermă împotriva politicii britanice. Încurajat de editorialele din presa franceză colonialistă, Hanotaux a combătut direct prezența britanicilor în Egipt, o atitudine care a culminat cu incredibilul „Incident de la Fashoda" din 1898, când o forță expediționară franceză a traversat Africa, într-o călătorie epică, pentru a revendica partea de nord a Nilului, în vreme ce trupele britanice au mărșăluit la sud de Egiptul ocupat pentru a-i întâlni pe francezi la Fashoda, un avanpost egiptean părăsit, situat în mlaștinile sudaneze. Criza politică rezultată a dus ambele puteri în pragul războiului în vara lui 1898. Pericolul unui conflict a trecut abia atunci când s-au retras francezii.

Politica franceză vizavi de Germania trebuia să ia în considerare prioritățile impuse de această luptă pentru colonii cu Marea Britanie. Într-un memorandum confidențial din iunie 1892, Hanotaux observa că politica franceză actuală permitea o colaborare extrem de limitată cu Berlinul. Problema acestei abordări era aceea că permitea o înțelegere între Germania și Marea Britanie – perspectiva care motivase formarea alianței franco-ruseşti. O cale de a evita o înțelegere secretă între englezi și germani, sugera Hanotaux, ar putea fi o înțelegere între francezi, germani și ruși. În schimb, acest lucru ar permite Parisului să își asigure sprijinul germanilor împotriva britanicilor din Egipt și, prin urmare, să distrugă „armonia care a existat de atâta timp între Germania și Anglia" – și aici se observă paranoia galilor legată de o apropiere între națiunile „teutonice". Legătura cu lumea estică învecinată care ar rezulta, ar fi temporară și instrumentală, desigur: o conciliere durabilă cu Germania ar fi posibilă doar dacă Berlinul ar fi dispus să renunțe permanent la provinciile anexate în 1870, scria Hanotaux.[25]

Cu aceleași alegeri a fost nevoit să se confrunte și succesorul lui Hanotaux, Théophile Delcassé, care a preluat funcția în vara anului 1898. La fel ca majoritatea francezilor implicați în politică, Delcassé era extrem de suspicios când venea vorba despre Germania, amintind mereu despre această problemă în scrierile și discursurile sale

politice. Ardoarea cu care vorbea despre provinciile pierdute era atât de intensă, încât membrii familiei lui nu îndrăzneau să rostească numele de Alsacia şi de Lorena de faţă cu el; „aveam acest sentiment confuz că era un subiect prea delicat ca să îl abordăm", îşi amintea ulterior fiica lui.[26] Însă, ca putere imperială care dorea să-şi extindă influenţa pe mai multe fronturi, Franţa s-a lovit de alte situaţii neplăcute care, uneori, puteau eclipsa confruntarea cu Germania. În 1893, în calitate de subsecretar pentru colonii, Delcassé a fost cel care a insistat ca forţele coloniale franceze să fie desfăşurate pentru a lupta cu britanicii în partea de nord a Nilului.[27] Atunci când a preluat actuala funcţie, pe când criza Fashoda atinsese punctul culminant, prima lui măsură a fost aceea de a cere retragerea în speranţa de a asigura concesiile din partea Londrei în ceea ce privea sudul Sudanului. Însă când Londra a refuzat, pur şi simplu, să facă vreo mişcare, Delcassé a adoptat din nou aceeaşi

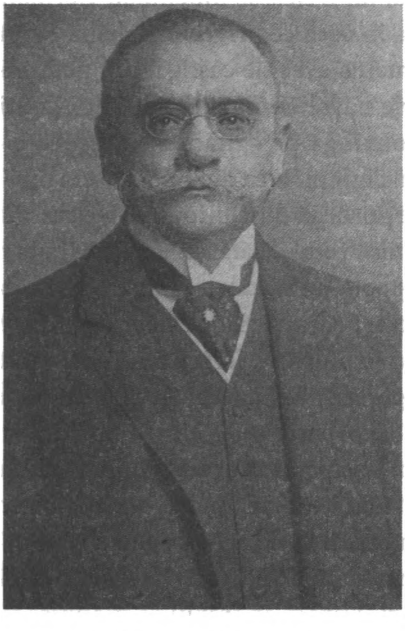

Théophile Delcassé

atitudine antibritanică şi a încercat (întocmai cum făcuse şi Hanotaux) să atace ocupaţia Egiptului de către britanici. Ţinta sa supremă a fost aceea de a pune Marocul sub stăpânire franceză.[28]

Pentru a intensifica presiunea asupra Marii Britanii, Delcassé a încercat, întocmai cum prevăzuse Hanotaux, să îi aducă pe germani într-un consorţiu cu Franţa şi cu Rusia. În timpul toamnei, iernii şi primăverii anilor 1899–1900, prognoza politică părea favorabilă pentru o astfel de iniţiativă: în convorbirile sale cu ambasadorul francez la Berlin, noul cancelar german, Bernhard von Bülow, a făcut aluzie la interesele comune ale francezilor şi ale germanilor în afara Europei. La Paris se ştia că presa germană (la fel ca şi cea franceză) se opunea războiului pe care Marea Britanie îl purta împotriva Republicii Boer. Relatările despre izbucnirile furioase ale împăratului german împotriva britanicilor în legătură cu acest subiect au adus o notă de optimism. În ianuarie 1900, editorialele inspirate de biroul de presă al lui Delcassé îndemnau Germania să-şi unească forţele cu Franţa în ceea ce privea problema Egiptului, subliniind faptul că şi Germania avea de câştigat din neutralizarea Canalului Suez, şi că forţele navale unite ale puterilor continentale ar fi de ajuns ca să îi convingă pe britanici să respecte orice înţelegere internaţională. În comunitatea diplomatică era bine-cunoscut faptul că aceste articole porneau de la biroul lui Delcassé şi exprimau politica oficială a ministerului de afaceri externe francez.[29]

În timp ce aştepta un răspuns din partea germanilor, Delcassé, cu impetuozitatea-i caracteristică, şi-a pregătit colegii din Paris pentru un război împotriva Marii Britanii care putea avea un scop global. „Unii sugerează un atac în Anglia, le-a spus el membrilor Cabinetului în 28 februarie 1900, alţii, o expediţie în Egipt; cu toate acestea, alţii pledează pentru un atac asupra statului Burma al trupelor din Indochina, care ar putea coincide cu marşul ruşilor în India."[30] Aceştia au căzut de acord pentru convocarea unei întruniri de amploare a *Conseil Supérieur de la Guerre* în cadrul căreia să se discute cum mai exact ar trebui să plănuiască Franţa un atac împotriva Imperiului Britanic. Marea Britanie reprezenta o

ameninţare pentru pacea mondială, a declarat Delcassé, şi sosise timpul, după cum îi mărturisea tot el unui jurnalist în martie 1900, să se ia măsuri „pentru binele civilizaţiei".[31] Britanicii, pretindea Delcassé, activau pe mai multe planuri pentru a îndepărta Italia şi Spania de Franţa; puseseră şi ei ochii pe Maroc (în ultimii ani, Delcassé a devenit preocupat de planurile americanilor de a pune stăpânire pe Maroc[32]). Pentru o vreme, neîncrederea viscerală care era în mod obişnuit îndreptată către Berlin a fost reorientată înspre Londra.

Aceste deliberări extraordinare nu au avut niciun rezultat, deoarece germanii au refuzat să accepte planul lui de a înfiinţa o ligă continentală împotriva Marii Britanii. De la Berlin a venit propunerea supărătoare că guvernul britanic ar trebui să fie consultat înainte de a se trimite cereri la Londra. Din câte se părea, exista o mare discrepanţă între izbucnirile verbale ale împăratului german împotriva englezilor şi direcţia ezitantă a politicii lui externe: „El zice: *Îi detest pe englezi*..., se plângea Delcassé, dar paralizează totul".[33] Adevăratul factor decisiv a fost faptul că Berlinul a cerut ceva în schimb: în 15 martie 1900, ambasadorul francez la Berlin a relatat că germanii erau dispuşi să continue negocierile privind formarea unei coaliţii antibritanice doar cu condiţia preliminară că Franţa, Rusia şi Germania se vor angaja „să garanteze statu-quo, deoarece acesta afecta teritoriile pe care le stăpâneau în Europa". Aceasta era o cerere codificată ca Franţa să recunoască suveranitatea Germaniei în Alsacia şi în Lorena.[34]

Acest răspuns primit de la Berlin a adus o reorientare profundă şi durabilă a gândirii lui Delcassé. Începând cu acel moment, ministrul de externe francez a renunţat la orice gând legat de o coaliţie între Franţa şi Germania.[35] Proiectul unui demers comun în Egipt a fost abandonat fără prea multă ceremonie. În schimb, a gravitat, printr-o serie de poziţii intermediare, către noţiunea că francezii îşi puteau atinge obiectivele doar prin colaborarea cu Marea Britanie, prin intermediul unui troc imperial: consolidarea controlului britanicilor asupra Egiptului va fi asigurată în schimbul recunoaşterii de către aceştia a controlului francezilor asupra Marocului. Această

înțelegere avea avantajul că preîntâmpina perspectiva înspăimântătoare (deși era puțin probabil) a unei inițiative comune englezo-germană în Maroc.[36] Până în 1903, ministrul de externe francez ajunsese să creadă că schimbul Maroc-Egipt va servi drept fundament pentru o *antantă* cu Marea Britanie.

Această reorientare a avut implicații profunde pentru relația franco-germană, deoarece decizia de a îmbuna mai degrabă decât de a opune rezistență Marii Britanii a facilitat o articulare mult mai puternică a potențialului antigerman în politica externă franceză. Acest lucru reiese evident din schimbările care apar în abordarea lui Delcassé în ceea ce privește cucerirea Marocului. Într-o versiune incipientă a programului său, Delcassé își propusese să se folosească de problema Egiptului pentru a pune presiune asupra Marii Britanii să recunoască Marocul ca aparținând Franței și să cumpere celelalte puteri interesate cu concesii. Spania va primi teritorii în nordul Marocului, Italia va primi sprijinul Franței pentru a-și urmări scopurile în Libia, iar Germania va fi compensată cu teritorii din Africa Centrală franceză. Noua politică de după 1900 privind Marocul era diferită din două puncte de vedere: în primul rând trebuia îndeplinită ținând cont de Marea Britanie. Cel mai important lucru era acela că Delcassé plănuia să pună stăpânire pe Maroc, o țară a cărei independență era garantată de un tratat internațional, fără să compenseze sau măcar să consulte guvernul german. Adoptând acest program provocator și susținându-l în ciuda protestelor colegilor săi francezi, Delcassé a întins în Africa de Nord „un fir de declanșare" diplomatic care avea să se activeze în criza marocană din 1905.

SFÂRȘITUL NEUTRALITĂȚII BRITANICE

Într-un discurs ținut în 9 februarie 1871 în Camera Comunelor, la doar trei săptămâni după proclamarea Imperiului German în Sala Oglinzilor de la Versailles, politicianul conservator Benjamin Disraeli reflecta asupra înțelesului istoric pe plan internațional al

Războiului franco-prusac. Acesta nu a fost, le zicea el membrilor Camerei, „un război obişnuit", ca războiul din 1866 dintre Prusia şi Austria sau ca şi războaiele duse de francezi împotriva Italiei sau chiar ca şi Războiul Crimeei. „Războiul reprezintă revoluţia germană, un eveniment politic şi mai mare decât Revoluţia Franceză din secolul trecut". Nu a rămas în picioare nici măcar o singură tradiţie diplomatică, a adăugat el. „Echilibrul puterii a fost complet distrus, iar ţara care are cel mai mult de suferit şi care simte cel mai acut efectele acestei schimbări este Anglia."[37]

Cuvintele lui Disraeli au fost întotdeauna citate ca o viziune profetică a conflictului ulterior cu Germania. Însă să parcurgi acest text – prin prisma anilor 1914 şi 1939 – înseamnă să îi înţelegi greşit intenţiile. Ceea ce îl interesa cel mai mult pe politicianul britanic după Războiul franco-prusac nu a fost ascensiunea Germaniei, ci nerespectarea de către vechea rivală a Marii Britanii, Rusia, a acordului impus asupra ei după Războiul Crimeei (1853–1856). Conform clauzelor impuse de guvernele Marii Britanii şi al Franţei în Tratatul de la Paris din 1856, apele Mării Negre erau „interzise oficial şi în permanenţă" vaselor de război aparţinând statelor situate pe malurile acesteia, precum şi ale oricărei alte puteri.[38] Scopul tratatului era acela de a împiedica Rusia să ameninţe estul Mediteranei şi să întrerupă rutele pe uscat şi pe apă ale Marii Britanii spre India. Însă fundamentele politice ale tratatului din 1856 au fost distruse odată cu înfrângerea Franţei. Noua Republică Franceză a rupt înţelegerea din Crimeea şi nu s-a mai opus militarizării regiunii Mării Negre de către ruşi. Ştiind că Marea Britanie nu putea aplica singură clauzele referitoare la Marea Neagră, Rusia a insistat să se construiască o flotă militară în Marea Neagră. În 12 decembrie 1870, la Londra au ajuns veşti că Rusia „repudiase" Pacea din 1856 şi că începuse să construiască un „nou Sevastopol" – un arsenal şi un port pentru vasele de război – în oraşul Poti pe coasta de est a Mării Negre, la doar câţiva kilometri de graniţa turcă.[39]

Se părea că începea o nouă eră a expansiunii ruseşti şi tocmai această perspectivă i-a atras atenţia lui Disraeli în discursul din

9 februarie 1871. Timp de două sute de ani, observa acesta, Rusia urmărise o politică de expansiune „legitimă" în timp ce „şi-a croit drum spre coastă". Însă militarizarea Mării Negre părea să vestească o nouă şi îngrijorătoare etapă a ofensivei ruseşti care era concentrată pe dorinţa de a dobândi Constantinopolul şi de a controla strâmtorile turceşti. Din moment ce Rusia nu avea dreptul la „nicio revendicare morală asupra Constantinopolului" şi „nicio necesitate politică să ajungă acolo", declara Disraeli, aceasta nu era „o politică legitimă, ci una îngrijorătoare". Din punctul de vedere al lui Disraeli, Rusia nu reprezenta singura ameninţare – îl îngrijora şi puterea din ce în ce mai mare şi statutul de beligeranţă a Statelor Unite – însă cel mai important punct era acela că atunci când vorbea despre „revoluţia germană", Disraeli nu se referea la ameninţarea pe care o reprezenta Germania, ci, mai degrabă, la consecinţele mondiale şi imperiale ale războiului recent dintre Germania şi Franţa, un război care „dislocase" „întreaga maşinărie a statelor".[40]

Discursul lui Disraeli a anunţat o temă care urma să rămână în centrul politicii externe a Marii Britanii până în 1914. Între anii 1894–1905, Rusia şi nu Germania a fost cea care a reprezentat „cea mai semnificativă ameninţare pe termen lung" pentru interesele britanicilor.[41] „Problema chineză" care i-a solicitat pe factorii decidenţi britanici între anii 1894–1905 este un caz elocvent.[42] În China, la fel ca şi în Balcani, mecanismul de bază care a declanşat schimbarea a fost puterea în descreştere a unui imperiu vechi. La începutul anilor 1890, pătrunderea Rusiei în nordul Chinei a declanşat o serie de conflicte locale şi regionale care au culminat cu Războiul sino-japonez din 1894–1895.[43] Ieşind victorioasă, Japonia s-a transformat în rivala Rusiei în ceea ce priveşte influenţa în nordul Chinei. Înfrângerea Chinei, pe de altă parte, a atras o serie de concesii din partea marilor puteri care sperau să profite şi mai mult de starea de decădere în care se afla China. În schimb, energiile negative generate de „goana" pentru China au intensificat şi mai mult tensiunile din Europa.[44]

Miezul problemei, din perspectiva britanicilor, era creşterea puterii şi influenţei ruşilor. În China, care din punctul de vedere al

potențialului său comercial era infinit mai importantă pentru Marea Britanie decât Africa, Rusia reprezenta o amenințare directă pentru interesele britanicilor. Problema s-a agravat și mai mult după intervenția pe plan internațional pentru a înăbuși Revolta boxerilor (1898–1901), când rușii și-au valorificat rolul pe care l-au jucat în intervenție pentru a-și consolida poziția în nordul Chinei.[45] Cu toate acestea, având în vedere poziția geografică a Imperiului Rus și supremația forțelor sale terestre, era greu de conceput că exista cineva care i-ar fi putut opri pe ruși să nu pătrundă în Asia de Est. Începea un nou „Mare Joc" din care Rusia părea să iasă învingătoare.[46] India era o altă frontieră vulnerabilă: factorii decidenți britanici au observat cu îngrijorare că pătrunderea constantă a sistemului feroviar rusesc în Asia Centrală însemna că Rusia avea „un acces militar mai bun" în subcontinentul indian decât Marea Britanie.[47]

Având în vedere că Rusia părea să urmeze o politică antibritanică în Asia Centrală și în Orientul Mijlociu, iar Franța era rivala și contestatara Marii Britanii în Africa, alianța franco-rusească părea să fie în principal un mecanism antibritanic, cel puțin din perspectiva celor de la Londra. Problema a fost cu atât mai presantă în timpul Războiului Burilor cu cât desfășurarea masivă de trupe în Africa de Sud a lăsat nordul Indiei descoperit. În august 1901, un raport al Serviciului de Informații Secrete din cadrul Ministerului de Război privind „Nevoile militare ale Imperiului în războiul cu Franța și Rusia" concluziona că armata indiană era incapabilă să își apere punctele strategice-cheie împotriva unui atac al rușilor.[48] Ca să înrăutățească lucrurile, diplomații ruși erau (din perspectiva britanicilor) nu numai ostili, expansioniști și nemiloși, ci și predispuși spre înșelăciune și duplicitate. „Nivelul la care a ajuns minciuna nu are precedent nici măcar în arhivele diplomației rusești", relata în martie 1901 Lord George Hamilton, secretarul de stat în India, în timpul negocierilor pentru un acord în ceea ce privea China. „Diplomația rusească, după cum știți, este o minciună care durează de mult timp și care are scopuri multiple", i-a spus George Curzon, vicerege al Indiei, Contelui de Selborne, primul Lord al Amiralității, în 1903.[49]

Factorii decidenți britanici au răspuns amenințării rușilor urmărind o dublă abordare. Prima abordare implica o apropiere de Japonia și de Franța, iar a doua reprezenta o încercare de a încheia cu Rusia o înțelegere privind împărțirea puterii, care ar fi înlăturat presiunea existentă la periferia Imperiului Britanic. După ce a luat sfârșit Războiul sino-japonez din 1894–1895, Marea Britanie și Japonia au avut același interes de a se opune expansiunii rusești. Japonia era „aliatul natural" al Marii Britanii în Orientul Îndepărtat, după cum îi scria în mai 1895 secretarul pentru afaceri externe, Kimberley, ministrului britanic din Tokio.[50] Amenințarea reprezentată de extraordinarele forțe terestre japoneze – 200 000 de trupe japoneze intraseră în Manciuria până la sfârșitul lui 1895 – la granița Chinei ocupată de Rusia va compensa vulnerabilitatea periferiei Imperiului Britanic din nordul Indiei. Flota japoneză, care era în continuă creștere, oferea o altă modalitate de „a-i contracara pe ruși" și, prin urmare, de a le lăsa o perioadă de răgaz flotelor britanice suprasolicitate.[51] În 1901, după o perioadă lungă de tatonări, au început discuțiile cu privire la o alianță oficială – mai întâi a fost un pact de apărare navală, iar mai târziu, un acord mult mai cuprinzător care a fost semnat la Londra în 30 ianuarie 1902. Reînnoită (cu termeni extinși) în 1905 și în 1911, alianța anglo-japoneză a devenit un cadru în sistemul internațional antebelic.

Britanicii au mizat pe aceeași logică atunci când au căutat să încheie o înțelegere cu Franța. Încă din 1896, Lord Salisbury descoperise că teritoriile oferite Franței de-a lungul văii Mekong, aflată în zona de frontieră dintre Burma britanică și Indochina franceză, aveau un efect secundar îmbucurător și anume acela de a-i atrage pe francezi și de a-i îndepărta temporar de alianța franco-rusească.[52] În același context, *entente cordiale* din 1904 nu a fost inițial o înțelegere antigermană (cel puțin nu din punctul de vedere al guvernului britanic), ci una al cărei scop era de a pune capăt tensiunilor coloniale cu Franța și, în același timp, de a genera o măsură de influență indirectă asupra Rusiei. Delcassé își susținuse speculația sugerând că dacă se va concretiza o antantă, Franța va exercita o

influență restrictivă asupra Rusiei și îi va face să înțeleagă pe cei din St.-Petersburg că dacă vor iniția o luptă împotriva Marii Britanii, nu vor primi niciun sprijin din partea francezilor.[53] Prin urmare, exista un motiv întemeiat să se spere că „o bună înțelegere cu Franța va fi precursoarea unei înțelegeri mai bune cu Rusia", după cum spunea Lord Lansdowne.[54]

Ultimul aspect este important. În timp ce încercau să stabilească un echilibru împotriva Rusiei cu ajutorul Japoniei, factorii decidenți britanici depuneau eforturi să facă față provocărilor care veneau din partea Rusiei, încercând să atragă St.-Petersburgul într-un acord imperial de împărțire a puterii. Nu exista nicio contradicție aici. După cum observa Sir Thomas Sanderson, subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, într-o scrisoare pe care i-a trimis-o în mai 1902 ambasadorului britanic la St.-Petersburg, alianța japoneză era utilă tocmai pentru că „până când [rușii] nu vor vedea că putem să ne îndreptăm atenția și în altă direcție, nu le vom putea cere socoteală"; astfel va tinde să „favorizeze mai degrabă decât să descurajeze oportunitatea [Marii Britanii] de a încheia o înțelegere definitivă".[55] În evaluările britanicilor privind securitatea continuau să apară scenarii catastrofice în Asia Centrală: Cabinetul britanic a aflat în decembrie 1901 că rușii erau capabili să desfășoare 200 000 de trupe în regiunea transcaspică și în Herat. Pentru a putea înfrunta o astfel de forță, garnizoana britanică din India trebuia suplimentată permanent cu 50 000 până la 100 000 de soldați, cu costuri uriașe pentru guvern – toate acestea, într-un moment în care se cereau reduceri drastice ale cheltuielilor.[56] „Ritmul frenetic" cu care era construită calea ferată rusească la frontiera cu Afganistanul sugera că situația se îndrepta rapid în defavoarea Marii Britanii.[57]

Această stare de îngrijorare a fost amplificată și mai mult de izbucnirea războiului dintre Rusia și Japonia în februarie 1904. Faptul că forțele navale și terestre ale rușilor s-au descurcat mai greu la început în fața adversarilor japonezi nu au atenuat deloc neliniștile britanicilor. Și dacă, după cum avertizase vicontele Kitchener, rușii erau tentați să își compenseze pierderile suferite împotriva Japoniei

amenințând India? În acest caz, India va avea nevoie de întăriri considerabile – până în februarie 1905, cifra proiectată era de 211 824 de trupe, conform estimărilor făcute de guvernul Indiei.[58] Creșterea cheltuielilor ar fi uriașă – Kitchener a estimat că pentru a contracara „avansul amenințător pe care îl avea Rusia" costul se va ridica la „20 de milioane de lire plus o taxă anuală de încă 1,5 milioane de lire".[59] Acest aspect avea urmări pentru guvernul liberal care, venind la putere în 1905, a promis reducerea cheltuielilor pentru armată și extinderea programelor domestice. Dacă Marea Britanie nu își mai permitea să apere granița din nord-vestul Indiei cu ajutorul armatei, atunci însemna că trebuiau găsite mijloace nemilitare care să ofere protecție Indiei împotriva unui atac al rușilor.

Victoria Japoniei asupra Rusiei din 1905 a înclinat balanța în favoarea unei înțelegeri. Având în vedere înfrângerea zdrobitoare a rușilor și valul de frământări sociale care au paralizat țara, afirmația că amenințarea care venea din partea Rusiei justifica o investiție imensă în apărarea Indiei nu mai părea atât de convingătoare.[60] Noul ministru de externe, Edward Grey, a preluat funcția în decembrie 1905 hotărât să „văd poziția Rusiei restabilită în consiliile Europei, și îmi doresc să fie mai reconciliantă față de noi, așa cum nu a fost niciodată".[61] În mai 1906, Grey a avut opțiunea de a plasa apărarea Indiei în plan secund.

Merită să insistăm asupra unui aspect al acestei povești încâlcite a reajustărilor imperiale: nici *entente cordiale* cu Franța și nici Convenția cu Rusia nu au fost concepute inițial de factorii decidenți britanici ca un instrument antigerman. În măsura în care Germania făcea parte din planurile britanicilor, acest lucru se datora în mare parte unui val de tensiune cu Franța și Rusia. Guvernul german vădea resentimente și mânie, mai presus de toate, ori de câte ori părea să împartă o cauză comună cu Rusia și cu Franța împotriva Marii Britanii – ca în primăvara anului 1895, de pildă, când Germania s-a alăturat celor două mari puteri vecine pentru a face presiuni asupra celor de la Tokio să restituie Chinei teritoriile cucerite în timpul Războiului sino-japonez, sau în 1897, când germanii au ocupat pe

neașteptate un cap de pod chinezesc din Kiaochow din Peninsula Shantung – o mișcare despre care Londra credea (pe bună dreptate) că fusese aprobată și încurajată în secret de ruși. În ambele cazuri, acțiunile germanilor au fost percepute pe fundalul planurilor pe care Franța și Rusia le aveau împotriva Marii Britanii. Pe scena chinezească, la fel ca pretutindeni, Germania era mai degrabă o iritare diplomatică decât o amenințare existențială. „Antagonismul anglo-german" nu era, cu alte cuvinte, factorul determinant primordial în politica britanică; și, într-adevăr, până în jurul anilor 1904–1905, a fost de cele mai multe ori cauza altor preocupări mai stringente.[62]

IMPERIU TARDIV: GERMANIA

Principalul scop al politicii externe a Germaniei în epoca lui Bismarck a fost acela de a împiedica marile puteri să formeze o coaliție ostilă. Cât timp exista, tensiunea dintre imperiile lumii făcea ca acest obiectiv să fie relativ ușor de atins. Rivalitatea dintre francezi și britanici îi făceau pe conducătorii de la Paris să uite uneori de sentimentele ostile pe care le nutreau față de Germania; ostilitatea rușilor față de Marea Britanie le devia atenția de la Balcani, iar acest lucru amâna un conflict între austrieci și ruși. Ca și putere importantă pe continent, Germania, cât nu aspira ea însăși să se extindă, se putea ține departe de marile lupte care se dădeau pentru Africa, Asia Centrală și China. Atât timp cât Marea Britanie, Franța și Rusia rămâneau rivale, Berlinul putea întotdeauna să se joace la periferia acestora. Această stare de fapt sporea securitatea imperiului și crea un soi de „cameră de joacă" pentru factorii decidenți din Berlin.

Însă și strategia lui Bismarck avea costul ei. Germania trebuia să se abțină să participe la „ospățul" la care luau parte celelalte imperii în Africa, Asia și oriunde altundeva în lume și să rămână neutră când celelalte puteri se certau atunci când își împărțeau puterea pe glob. Strategia mai cerea ca Berlinul să își ia angajamente

contradictorii față de puterile vecine. Urmarea a fost un sentiment de paralizie națională care a pus stăpânire pe alegătorii ale căror voturi hotărau alcătuirea parlamentului național al Germaniei. Ideea unor posesiuni coloniale – imaginate ca niște eldorado cu muncă de lucru ieftină și materiale brute, cu o populație băștinașă sau colonială care să cumpere exporturile naționale – era la fel de fascinantă pentru clasa de mijloc din Germania ca și pentru cele aparținând imperiilor europene instituite deja.

Trebuie notat faptul că până și cele mai mici eforturi ale Germaniei de a omite constrângerile puterii politice în ceea ce privește expansiunea imperiului au fost întâmpinate de rezistență din partea celorlalte puteri consacrate ale lumii. În acest sens, merită reamintită o diferență evidentă, dar importantă dintre Imperiul German, format mai târziu, și celelalte imperii rivale din lume. Deoarece stăpâneau porțiuni vaste din suprafața locuită a pământului, cu prezență militară de-a lungul marginilor extinse ale imperiilor, Marea Britanie, Franța și Rusia controlau trocurile care puteau fi făcute și negociate la prețuri relativ mici pentru metropole. Marea Britanie îi putea oferi Franței concesii în Delta Mekong; Rusia îi putea oferi Marii Britanii o demarcare a zonelor de influență din Persia; Franța îi putea oferi Italiei acces la teritoriile râvnite din nordul Africii. Germania nu putea face astfel de oferte, deoarece se afla mereu în situația unui parvenit care nu avea nimic de dat la schimb și care încerca mereu să obțină un loc la masa deja aglomerată. De obicei, atunci când încerca să-și asigure o parte din ceea ce mai rămânea, membrii consacrați ai „clubului" opuneau rezistență.

În 1884–1885, de pildă, când guvernul german a încercat să înfrângă apetitul imperialist aprobând achiziția unei suite modeste de posesiuni coloniale, acesta a primit un răspuns indiferent din partea Marii Britanii. În 1883, comerciantul din Bremen Heinrich Vogelsang a cumpărat teren de-a lungul coastei Angra Pequeña, sudul Namibiei zilelor noastre. În anul următor, Bismarck a întrebat oficial guvernul britanic dacă intenționa să revendice acea regiune. De la Londra a venit un răspuns concis care afirma că Marea

Britanie nu permitea niciunei alte țări să se extindă în regiunea dintre Angola, colonie portugheză, și Colonia Capului, colonie britanică. Berlinul a răspuns prin două întrebări de tatonare: Pe ce era întemeiată afirmația britanicilor? Se angajau autoritățile britanice să îi protejeze pe coloniștii germani din acea regiune?[63] Au trecut câteva luni până când guvernul britanic a catadicsit să trimită un răspuns. Bismarck era iritat de această atitudine indiferentă însă nu trebuia să o ia ca pe ceva personal – Londra adoptase exact aceeași atitudine tăioasă și arogantă și atunci când îi înfruntase pe americani în disputa din 1895–1896 legată de granița venezueleană.[64] Când Germania și-a urmărit în continuare scopul și a anunțat oficial că dobândise regiunea, guvernul britanic a contracarat imediat cu o revendicare proprie. În Berlin, spiritele au început să se agite. Era intolerabil, striga Bismarck, că Marea Britanie invoca privilegiul „Doctrinei Monroe" în Africa.[65] Cancelarul a intensificat presiunea politică. Fiul lui, Herbert, a fost trimis la Londra ca să conducă negocierile. Britanicii, a căror atenție era distrasă de provocări mai importante (obiectivele rușilor în Afganistan, tensiunile cu Franța din cauza Africii), au cedat în cele din urmă, iar criza a trecut, însă acesta era un memento folositor al faptului că mai exista puțin loc la masă pentru cele mai noi mari puteri ale Europei.

Germania a renunțat la Tratatul de Reasigurare încheiat cu Rusia în 1890 în parte pentru a scăpa de constrângerile impuse de politica lui Bismarck. Schimbul de gardă din acel an – plecarea lui Bismarck, numirea lui Leo von Caprivi în funcția de cancelar și apariția kaizerului Wilhelm al II-lea ca jucător-cheie în politica imperialistă – a dat naștere la o nouă etapă în ceea ce privește relațiile externe ale germanilor. „Noul Curs" de la începutul anilor 1890 a fost inițial mai puțin o chestiune de îngrijorare decât de nehotărâre și rătăcire. Golul lăsat de plecarea bruscă a lui Bismarck a rămas neumplut. Inițiativa a trecut în sarcina lui Friedrich von Holstein, șeful Departamentului Politic din cadrul Ministerului de Externe. Politica lui Holstein a fost aceea de a întări legăturile cu Austria-Ungaria și de a atenua posibilele riscuri legate de Balcani printr-o înțelegere cu

Marea Britanie. Ideea principală a gândirii lui era independența. O Germanie aliată cu Marea Britanie risca să devină țapul ispășitor al Londrei pe continent – amintirea Războiului de Șapte Ani, când Frederick de Prusia, ca aliat al Marii Britanii, se trezise înconjurat de o coaliție continentală impresionantă, era importantă în acest caz. Era crucial, după cum afirma în martie 1890 asociatul apropiat al lui Holstein, Bernhard von Bülow, ca Germania „să nu ajungă să depindă de nicio putere străină".[66] Prețul pentru o înțelegere cu Marea Britanie era renunțarea de către Germania la achizițiile coloniale, iar Caprivi era dispus să plătească acest preț.

Această politică a „mâinii libere" părea suficient de inofensivă, însă prezenta unele riscuri considerabile. În vara anului 1891, Germania a aflat că Italia, aliatul său, purta discuții secrete cu Franța, în speranța că aceasta va obține sprijinul francezilor în demersurile sale de a face și alte achiziții în nordul Africii. În același timp, la Berlin a ajuns vestea vizitei oficiale a unei flotile franceze în portul rusesc Kronstadt, unde oficialii francezi au fost întâmpinați cu brațele deschise de presa și publicul rus. Convenția militară franco-rusească din 1892 a dezvăluit faptul că până și aparența unei colaborări strânse cu Marea Britanie prezenta riscul de a expune Germania pe continent fără ca aceasta să se bucure de beneficii compensatorii în ceea ce privea securitatea. Un aspect și mai alarmant era faptul că apropierea din ce în ce mai strânsă dintre Franța și Rusia nu părea să preseze Marea Britanie în a căuta o relație mai strânsă cu Germania; dimpotrivă, a îndemnat factorii decidenți britanici să înceapă să ia în considerare meritele unei împăciuiri, mai întâi cu Franța, iar mai târziu cu Rusia. Faptul că la întoarcerea sa din Rusia în 1891, flotila franceză a făcut o vizită simbolică și la Portsmouth a avut, de asemenea, un efect serios asupra atitudinii celor din Berlin.[67]

Era oare Germania suficient de puternică încât să-și croiască drum fără sprijinul aliaților puternici? Răspunsul lui Caprivi la această întrebare a fost acela că imperiul trebuia să-și extindă capacitatea defensivă. Validarea proiectului de lege din 1893 care viza armata a

întărit armata cu 552 000 de soldaţi, cu 150 000 mai mulţi decât în urmă cu un deceniu, iar cheltuielile militare în acel an s-au dublat faţă de cele din 1886. Şi totuşi, aceste creşteri nu au fost incluse într-o strategie politică de anvergură; scopul lor era acela de a descuraja.

Implicaţiile diplomatice ale acestei căutări pentru independenţă militară au dus la controverse între factorii-cheie decidenţi de la Berlin. Având în vedere că era, practic, imposibil ca relaţiile cu Franţa să se îmbunătăţească, oare Germania ar trebui să caute în continuare o înţelegere cu Marea Britanie sau salvarea se afla într-o îmbunătăţire a relaţiilor cu Rusia? Urmărirea ambelor opţiuni a dus la rezultate frustrante. Factorii decidenţi germani şi-au făcut mari speranţe odată cu semnarea Tratatului comercial ruso-german în primăvara lui 1894. Ratificat de către Reichstag la protestele vehemente ale germanilor care făceau lobby pentru agricultură, tratatul a reprezentat o referinţă în relaţiile comerciale care aduceau beneficii economice uriaşe ambelor ţări. Însă nu a ajutat la îndepărtarea Rusiei de alianţa cu francezii; dimpotrivă, ruşii percepeau tratatul ca pe o justificare a politicii lor şi ca pe un indiciu a ceea ce se putea realiza atunci când germanii ocupau o poziţie inferioară din punct de vedere diplomatic.[68]

Nici opţiunea britanică nu era mai puţin dificilă. Motivul era, pur şi simplu, că politica de „mână liberă" a lui Caprivi lăsa mână liberă mai mult Londrei decât Berlinului. Concluzia alianţei franco-ruseşti îi permitea Marii Britanii să oscileze între taberele de pe continent şi reducea impulsul de a căuta o înţelegere fermă cu Berlinul. Londra a căutat legături mai strânse doar în perioadele de criză din regiunile de la marginea imperiului, însă aceste legături nu s-au transformat şi nici nu au putut să se transforme într-o alianţă în adevăratul sens al cuvântului, cu condiţii pe care Berlinul să le poată accepta. În 1901, de pildă, când forţele britanice erau blocate în Africa de Sud, iar ruşii înfruntau presiunile din China, ministrul de externe Lansdowne şi-a dorit atât de mult să asigure sprijinul germanilor împotriva ruşilor, încât a făcut să circule în cabinet un proiect de propunere pentru un tratat secret de alianţă cu Germania

care, în anumite condiții, ar fi angajat Marea Britanie și Germania într-un război împotriva Rusiei pentru a sprijini Japonia. Berlinul a primit propuneri tentante, însă germanii erau reticenți când venea vorba să se lase atrași în orice fel de combinații antiruseşti, de teamă să nu rămână expuși într-un conflict continental în care sprijinul flotei britanice nu ar fi avut o pondere prea mare.[69] Întrebarea care îl îngrijora pe Bülow era: ce le-ar putea oferi britanicii germanilor ca să compenseze vrajba dintre francezi și ruși pe care o alianță dintre germani și britanici ar declanșa-o odată cu ea? Aceasta era problema structurală care împiedica întotdeauna demersurile care se făceau pentru a formaliza o apropiere între englezi și germani.

O altă problemă mult mai evidentă era aceea că demersurile Berlinului de a urmări interesele Germaniei în afara Europei erau întâmpinate cu proteste din partea britanicilor. Atunci când sultanul turc Abdul Hamid a încredințat firmei Deutsche Bahn-Gesellschaft construirea unei căi ferate din Anatolia către Koyna, în direcția Bagdadului, au existat vociferări aprinse din partea guvernului britanic care considera proiectul finanțat de germani „o penetrare neautorizată în sfera englezească", deoarece diminua rentabilitatea căii ferate din Smyrna finanțată de britanici – în această dispută, ca și în multe altele, factorii decidenți britanici porneau de la presupunerea că, în vreme ce interesele Imperiului Britanic erau „vitale" și „esențiale", cele ale germanilor erau simple „mofturi", iar încăpățânarea cu care erau urmărite trebuia interpretată de celelalte puteri ca fiind o provocare.[70] Disputa legată de tratatul anglo-congolez din 12 mai 1894, prin care Marea Britanie a dobândit o fâșie de pământ lată de 25 de kilometri care lega Uganda de Rhodesia, a fost un alt caz elocvent. Acest tratat, menit, de fapt, să împiedice demersurile francezilor în partea de nord a Nilului, a avut și efectul de a mărgini colonia germană din sud-estul Africii cu o fâșie de teritoriu britanic. Londra s-a retras doar după ce germanii au făcut presiuni susținute. Acest deznodământ a făcut ca presa germană, care aștepta cu disperare semne de autoafirmare națională, să jubileze. De asemenea, i-a făcut pe factorii decidenți germani să creadă

că singura cale de a proteja interesele Germaniei era aceea de a înfrunta Marea Britanie.[71]

Tensiunea anglo-germană din această perioadă a atins punctul culminant odată cu criza din Transvaal din 1894–1895. În regiune, existau de mult timp tensiuni între Colonia Capului aflată sub stăpânire britanică şi vecina sa, Republica Sud-Africană Buri, sau Transvaal, cum mai este cunoscută. Deşi independenţa statului Transvaal era recunoscută pe plan internaţional (inclusiv de Marea Britanie), Cecil Rhodes, o figură dominantă în Colonia Capului, a insistat pentru anexarea vecinei din nord, atras fiind de vastele zăcăminte de aur descoperite în anii 1880. Din moment ce coloniştii germani jucau un rol important în economia ţării, iar Germania deţinea o cincime din capitalul străin investit acolo, guvernul de la Berlin avea tot interesul să menţină independenţa acestei republici. În 1894, implicarea Berlinului în construirea unei căi ferate cu finanţare germană care să lege Transvaalul, ţară fără ieşire la apă, de Golful Delagoa din Mozambicul portughez a atras proteste din partea Londrei. În vreme ce guvernul britanic dorea să obţină controlul asupra acestei căi ferate prin anexarea golfului şi respingea orice înţelegere care i-ar fi putut diminua autoritatea politică şi economică în regiune, germanii insistau asupra continuităţii independenţei politice şi economice a statului Transvaal.[72] În toamna lui 1895 au mai existat fricţiuni atunci când ambasadorul britanic la Berlin, Sir Edward Malet, s-a referit la Transvaal ca la un punct sensibil în relaţiile anglo-germane şi a făcut aluzie la posibilitatea izbucnirii unui război între cele două ţări dacă Germania nu se retrăgea.

Guvernul german se afla într-o dispoziţie proastă când atacul nereuşit al britanicilor asupra Republicii Transvaal din decembrie 1895 a declanşat o criză internaţională. Guvernul britanic nu îl sancţionase direct pe dr. Leander Starr Jameson pentru raidul său asupra republicii, cu toate că un membru al guvernului britanic (Joseph Chamberlain) ştiuse despre el. Raidul în sine a fost un dezastru: oamenii lui Jameson au fost înfrânţi cu uşurinţă şi capturaţi de trupele Republicii Transvaal. Părerea generală în Berlin, la fel ca şi în

Paris şi în St.-Petersburg, în ciuda dezminţirilor oficiale ale guvernului britanic, era aceea că Londra se afla în spatele acestei încercări de invazie. Hotărât să-şi exprime indignarea, guvernul german a trimis o telegramă personală din partea împăratului către Paul Kruger, preşedintele Republicii Transvaal. În „Telegrama Kruger", după cum a ajuns să fie cunoscută, preşedintelui i se ura un an nou fericit şi era felicitat pentru că apărase „independenţa ţării lui împotriva atacului extern fără să apeleze la ajutorul prietenilor mai puternici".[73]

Acest mesaj scris pe un ton atât de blând a dat naştere la un val de indignări în presa britanică şi la unul de bucurie în Germania, unde a fost primit ca un semn că se făcea ceva şi în privinţa intereselor pe care Germania le avea în străinătate. Dar Telegrama Kruger nu a fost nimic mai mult decât un gest politic. Germania s-a retras repede din lupta cu Marea Britanie pentru sudul Africii. Îi lipseau mijloacele de a-şi înfăptui dorinţa sau chiar de a-şi asigura respectul faţă de un partener egal în astfel de conflicte de interes. În cele din urmă, Berlinul a acceptat un acord de compromis prin care, în schimbul unor concesii britanice lipsite de valoare, Germaniei îi era interzis să se mai implice în viitorul politic al Africii de Sud.[74] Spre dezgustul presei naţionaliste germane, guvernul german a refuzat să intervină în numele Republicii Transvaal înainte şi în timpul Războiului Burilor din 1899–1902, care s-a terminat cu înfrângerea republicii şi transformarea ei în colonie britanică.

Prin urmare, anii 1890 au reprezentat pentru Germania o perioadă de profundă izolare. Marea Britanie nu şi-a luat niciun angajament, iar alianţa franco-rusească părea să restrângă spaţiul de manevră pe continent. Cu toate acestea, politicienii germani nu păreau să observe amploarea pe care o luase această problemă şi asta deoarece credeau că tensiunea continuă dintre imperiile lumii reprezenta ea însăşi o garanţie că acestea nu se vor uni împotriva Germaniei. Departe de a contra această izolare printr-o politică de apropiere, factorii decidenţi germani au ridicat această dorinţă de independenţă la statutul de principiu de bază.[75] Cea mai semnificativă manifestare a acestei situaţii a fost hotărârea de a construi o flotă numeroasă.

La mijlocul anilor 1890, după o lungă perioadă de stagnare şi de declin relativ, construcţiile şi strategiile navale au început să ocupe locul principal în securitatea şi politica externă a Germaniei.[76] Opinia publică a jucat un rol important aici – în Germania, la fel ca şi în Marea Britanie, navele mari reprezentau fetişul presei de calitate şi al cititorilor săi educaţi, aparţinând clasei mijlocii.[77] Un alt rol l-a jucat şi scriitorul american Alfred Thayer Mahan, care era un susţinător al politicii de apărare a intereselor navale. Mahan a prevestit în *Influenţa puterii maritime asupra istoriei* (1890) o luptă pentru puterea mondială care va fi hotărâtă de marile flote alcătuite din nave de război uriaşe şi crucişătoare – predicţie care a jucat şi ea un rol important. Kaizerul Wilhelm al II-lea, care sprijinea programul maritim, era un pasionat de marină şi un cititor înfocat al lui Mahan; în schiţele desenate de Wilhelm în tinereţe găsim multe vase de război – fortăreţe plutitoare, frumos desenate, dotate cu tunuri enorme. Crucială era însă şi dimensiunea internaţională: mai presus de orice, nenumăratele ciocniri periferice cu Marea Britanie au fost cele care au dus la decizia de a dobândi o armă navală incredibilă. După criza din Transvaal, împăratul german a devenit obsedat de nevoia de nave, într-atât încât a început să perceapă fiecare criză internaţională ca pe o lecţie în ceea ce priveşte întâietatea puterii maritime.[78]

Preocuparea personală a împăratului pentru chestiunile maritime a coincis cu o luptă facţională crâncenă la cel mai înalt nivel al administraţiei maritime germane. Şeful Departamentului de Marină, amiralul Gustav von Senden Bibran, împreună cu protejatul său ambiţios, Tirpitz, au făcut presiuni pentru construirea de nave de război la scară largă. De partea cealaltă a taberei era precautul amiral Friedrich Hollman, secretar de stat pentru marină şi persoana responsabilă cu întocmirea proiectelor de lege navale pentru Reichstag. Hollmann şi-a păstrat angajamentul de a construi o flotă de crucişătoare rapide de genul celor pe care pe prefera *la jeune école* franceză, care era în continuare la modă. În vreme ce Tirpitz privea strategia navală ca pe o viitoare luptă în ceea ce privea paritatea cu Marea Britanie în apele învecinate, Hollmann îşi

imagina o armă mai flexibilă, la distanţă, care putea fi folosită pentru a impune revendicările germanilor şi pentru a apăra interesele acestora la periferie. Între 1893 şi 1896, Tirpitz şi aliaţii săi au dus o luptă de gherilă împotriva lui Hollmann, combătând deschis aptitudinile acestuia şi bombardându-l pe împărat cu memorandumuri în care subliniau propriile propuneri de strategie. După ce a oscilat o vreme între cele două tabere, în 1897, Wilhelm al II-lea a încetat să îi mai acorde sprijin lui Hollmann, numindu-l pe Tirpitz în locul său.[79] În 26 martie 1898, în urma unei propagande intense, parlamentul a votat un nou proiect de lege privind marina. În locul propunerilor eclectice şi imprecise de la începutul şi mijlocul anilor 1890, Biroul Naval Imperial condus de Tirpitz a instaurat un program de construcţie pe termen lung care avea să monopolizeze cheltuielile de apărare ale germanilor până în 1912. Scopul suprem era acela de a permite Germaniei să înfrunte flota maritimă a Marii Britanii de la egal la egal.[80]

Decizia Germaniei de a demara un program naval ambiţios a ocupat un loc important în literatura despre originile Primului Război Mondial. Privind retrospectiv, acesta pare să prefigureze, sau chiar să explice, poate, conflictul care a izbucnit în 1914. Decizia de a înfrunta supremaţia navală britanică nu a fost oare o provocare inutilă care a înăsprit permanent relaţiile dintre cele două state şi a adâncit polarizarea sistemului european?

S-ar putea aduce multe critici referitoare la strategia navală a Germaniei, cea mai serioasă fiind faptul că aceasta nu a fost inclusă într-un concept politic mai larg, care să se întindă dincolo de dorinţa de a avea „mână liberă" în ceea ce priveşte afacerile internaţionale. Însă noul program naval nu a fost o mişcare ofensatoare sau deplasată. Germanii aveau motive serioase să creadă că nu vor fi luaţi în serios până când nu dispuneau de o armă navală credibilă. Nu ar trebui să uităm faptul că britanicii erau obişnuiţi să adopte un ton autoritar în dialogurile lor cu germanii. În martie 1897, de pildă, a avut loc o întrevedere între subsecretarul adjunct al Ministerului de Externe britanic, Sir Francis Bertie, poreclit şi „Taurul" din cauza

atitudinii sale agresive, şi însărcinatul cu afaceri şi ambasadorul german la Londra, baronul Herrmann von Eckardstein. În timpul discuţiilor, Eckardstein, un bine-cunoscut anglofil care se îmbrăca în stilul lui Eduard al VII-lea şi care adora să fie văzut în cluburile din Londra, a atins şi subiectul referitor la interesele germanilor din sudul Africii. Răspunsul lui Bertie a fost şocant. Dacă germanii se atingeau de Transvaal, a declarat Bertie, guvernul britanic nu se va opri din niciun demers, „fie el şi cel final (o aluzie clară la război), pentru a respinge orice intervenţie a germanilor". „Dacă se va ajunge la război cu Germania, a continuat el, întreaga naţiune engleză îl va susţine, iar organizarea unei blocade a Hamburgului şi a Bremenului şi anihilarea comerţului german în largul mării va fi o simplă joacă de copii pentru flota englezească."[81]

Politica navală germană trebuie percepută pe fundalul acestor fricţiuni şi ameninţări. Nu există, desigur, dubii că noua armă era îndreptată împotriva englezilor – însuşi Tirpitz a afirmat acest lucru cât se poate de răspicat: memorandumul în care era prezentat planul pentru construirea flotei şi pe care acesta l-a înaintat împăratului în iunie 1897 începea cu observaţia concisă: „În prezent, cel mai periculos inamic maritim al Germaniei este Anglia". Aceeaşi afirmaţie putea fi regăsită sub diferite forme în propunerile pentru proiect şi în memorandumurile anilor ulteriori.[82] Nu era nimic surprinzător în acest sens: programele pentru armament sunt concepute luând în considerare cel mai puternic adversar posibil; până la semnarea Antantei din 1904, documentele programatice ale strategilor maritimi francezi de la *jeune école* includeau folosirea sistematică – în caz de război – a crucişătoarelor rapide şi bine înarmate care să atace navele comerciale şi să ducă Insulele Britanice la foamete şi supunere. La sfârşitul lui 1898, în cercurile maritime britanice, această perspectivă de a da naştere la o goană după un număr mai mare de crucişătoare şi după suplimentarea rezervelor de hrană părea suficient de reală.[83]

În orice caz, după 1898, Marea Britanie a strâns relaţiile cu Franţa şi cu Rusia, dar nu datorită construcţiei de nave germane. Decizia de

a încheia o alianţă cu Franţa şi de a căuta o înţelegere cu Rusia a fost luată în principiu ca şi urmare a presiunilor care existau la periferia imperiului. Factorii decidenţi britanici erau mai puţin obsedaţi şi mai puţin alarmaţi de faptul că Germania îşi construia o flotă decât s-a presupus deseori.[84] Strategia navală a Marii Britanii nu a fost niciodată strict concentrată doar pe Germania, ci şi pe nevoia de a domina în continuare într-o lume a marilor puteri navale – inclusiv Franţa, Rusia şi Statele Unite. Nici construcţiile navale germane nu au avut un efect hipnotizant asupra strategilor britanici, aşa cum se pretinsese uneori.[85] În 1905, directorul serviciilor secrete navale britanice putea afirma cu încredere că preponderenţa navală britanică faţă de cea germană era „copleşitoare".[86] În octombrie 1906, Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, a recunoscut că Germania nu reprezenta o ameninţare navală directă pentru Marea Britanie. În anul următor, amiralul Sir A.K. Wilson a notat într-un raport referitor la planurile curente de război ale Amiralităţii că existau şanse slabe să apară un conflict anglo-german, că niciuna din puteri nu se afla în măsură să provoace celeilalte vreun „prejudiciu grav" şi că „era greu de înţeles cum ar putea lua naştere un astfel de conflict". Ministrul de externe, Edward Grey, era la fel de optimist: „Vom trimite şapte vase de război în larg până să apuce să trimită ei unul", preciza el în noiembrie 1907. „În 1910, vor avea patru faţă de cele şapte ale noastre, însă de-acum şi până atunci este timp suficient să construim altele noi dacă va fi cazul".[87] Până şi Sir John („Jackie") Fisher, prim-lord al marinei, i-a scris regelui Eduard al VII-lea, în 1907, lăudând superioritatea Marii Britanii faţă de Germania: „Anglia are şapte vase de război şi trei nave din clasa «invincible», în vreme ce Germania nici n-a început să construiască vreuna!" Existau motive întemeiate să fie încrezători, căci Germania a pierdut foarte uşor întrecerea maritimă: în vreme ce numărul vaselor de război germane a crescut de la 13 la 16 între anii 1898–1905, flota militară britanică a crescut de la 29 de vase la 44. Ţinta lui Tirpitz fusese aceea de a realiza o rată de un vas de luptă german la fiecare 1,5 britanic, însă nici nu s-a apropiat măcar; în 1914, Marea

Britanie se afla în continuare în frunte, mărindu-şi avantajul. Temerile privind flota maritimă care îşi găseau ecoul din când în când în presa britanică sau în cercurile politice erau foarte adevărate, însă acestea erau hrănite în mare parte de campaniile lansate de navalişti pentru a evita cererile de finanţare venite din partea armatei britanice care avea nevoie de bani.[88]

Prin urmare, exista o discrepanţă uriaşă între furtuna retorică stârnită de Tirpitz şi de colegii lui pentru a justifica cheltuielile din marină şi rezultatele relativ slabe obţinute. Construcţia de nave a germanilor a fost menită să ofere sprijin pentru ceea ce va fi cunoscut în 1900 ca *Weltpolitik* – ceea ce înseamnă literalmente „politică globală". Termenul denota o politică externă concentrată pe extinderea influenţei Germaniei ca putere mondială şi, prin urmare, alinierea ei alături de ceilalţi jucători importanţi de pe scena lumii. „Suprafeţe uriaşe de pământ vor fi împărţite în toate colţurile lumii în decursul următoarelor decenii", avertiza istoricul şi gazetarul Hans Delbrück într-un eseu important din 1897. „Iar naţionalitatea care va rămâne cu mâna goală va fi exclusă o generaţie din rândul acelor mari popoare care definesc conturul spiritului uman."[89] În discursul cunoscut şi influent din 6 decembrie 1897, secretarul de stat al Ministerului de Externe, Bernhard von Bülow, a vorbit clar despre această stare nouă de exuberanţă. „Vremurile în care Germania a cedat pământurile uneia dintre vecine, marea alteia, păstrând pentru sine doar cerul unde domneşte filosofia pură – acele vremuri au trecut", anunţa Bülow. „Nu vrem să aşezăm pe nimeni într-un con de umbră, dar şi noi ne cerem locul sub soare".[90]

Pentru o vreme, cuvântul *Weltpolitik* părea să surprindă starea clasei de mijloc germane şi gândirea naţionalistă a presei de calitate. Cuvântul avea rezonanţă deoarece aduna la un loc multiplele aspiraţii ale vremii. *Weltpolitik* însemna dorinţa de a extinde pieţele pentru export (într-o perioadă de declin pentru creşterea exportului); însemna a scăpa de constrângerile sistemului de alianţă continental pentru a te desfăşura pe o scenă mult mai mare a lumii. Exprima apetitul pentru proiecte naţionale adevărate care să unească

regiunile Imperiului German aflate într-o situație disperată și reflecta convingerea aproape universală că Germania, ajunsă mai târziu la ospățul imperial, va trebui să recupereze dacă dorea să câștige respectul celorlalte mari puteri. Cu toate acestea, chiar dacă avea toate aceste conotații, *Weltpolitik* nu a primit niciodată o semnificație fixă sau precisă.[91] Nici măcar Bernhard von Bülow, recunoscut ca fiind cel care stabilise *Weltpolitik* ca și principiu de bază al politicii externe germane, nu a oferit niciodată o definiție clară a termenului. Afirmațiile lui contradictorii legate de acest subiect sugerează că era vorba despre ceva ușor diferit față de vechea politică a „mâinii libere", cu o flotă marină mai mare și o atitudine mai amenințătoare. „Ar trebui să urmăm *Weltpolitik*", nota Alfred von Waldersee, fostul șef al statului-major general, pe un ton morocănos în jurnalul său în ianuarie 1900. „Dacă aș ști ce la ce se referă."[92]

Realizările concrete ale *Weltpolitik* după 1897 au fost destul de modeste, mai ales dacă le comparăm cu devastările imperiale ale Statelor Unite din aceiași ani: în vreme ce Germania păstra siguranța insulelor Mariane și Caroline, o parte din Samoa și micul cap de pod de la Jiaozhou (Kiaochow) de pe coasta Chinei, Statele Unite se luptau cu Spania pentru Cuba, cucerind în tot acest timp Filipinele, Puerto Rico și Guam în 1898, și-au oficializat stăpânirea în Hawaii în același an, au dus un război colonial terifiant în Filipine (1899–1902) care a costat între o jumătate de milion și 750 000 de vieți filipineze; în 1899 au dobândit o parte din arhipelagul Samoa, construind ulterior un canal peste istmul Americii Centrale sub protecția unei „Zone de canal" pe care o controlau, deoarece, conform punctului de vedere al secretarului de stat al Statelor Unite, acestea erau „practic suverane" pe continentul America de Sud.[93] Atunci când Bülow i-a scris kaizerului Wilhelm al II-lea pe un ton entuziasmat că „acest câștig îi va stimula atât pe oameni, cât și flota maritimă să o urmeze pe Maiestatea Sa pe drumul care duce către putere mondială, măreție și glorie eternă", el se referea la faptul că Germania dobândise insulele Caroline, care nu aveau însă nicio semnificație economică sau strategică![94] Nu e de mirare că unii

istorici au concluzionat că *Weltpolitik* fusese elaborată cu gândul la „consumatorii casnici": ca mijloc de a întări solidaritatea națională, de a obliga parlamentul național să-și ia angajamente bugetare pe termen lung, de a înăbuși crezul politic al disidenților, cum ar fi democrația socială și, prin urmare, de a consolida autoritatea elitelor industriale și politice existente.[95]

Poate cel mai mare defect al politicii germane din jurul anilor 1900 a fost incapacitatea de a observa cât de repede se schimba mediul internațional în dezavantajul Germaniei. În primii ani ai secolului al XX-lea, factorii decidenți de la Berlin au rămas încrezători că tensiunea globală dintre Imperiul Britanic și Rusia va continua să garanteze Germaniei o anumită libertate de manevră. Pe termen scurt, aceștia s-au concentrat pe menținerea bunelor relații cu St.-Petersburg. Pe termen lung, ei credeau că eforturile de a se opune Rusiei și creșterea flotei germane va obliga Marea Britanie să caute să stabilească relații mai bune cu Berlinul.

MOMENTUL CRUCIAL?

În noaptea dintre 8-9 februarie 1904, flota amiralului Togo Heiachiro a atacat și a scufundat vasele de război rusești ancorate în largul Portului Arthur de pe coasta chineză, provocând astfel Războiul ruso-japonez. Japonezii au început războiul, însă rușii au fost cei care îl provocaseră. În ultimul deceniu, țarul și cei mai influenți consilieri ai săi fuseseră vrăjiți de perspectiva de a pune stăpânire pe vastul imperiu al Asiei de Est. Rușii au continuat să pătrundă tot mai mult în nordul Chinei, în Peninsula Liaodong și în nordul Coreei, încălcând sfera de interes a Japoniei. Aceștia s-au folosit de Răscoala Boxerilor din 1898–1901 (ea însăși o consecință a incursiunilor rusești în China) drept pretext pentru a trimite 177 000 de trupe în Manciuria ca să apere calea ferată. După ce răscoala a fost înăbușită, rușii au ignorat cererile celorlalte puteri de a-și retrage trupele. La începutul lui 1903, era evident că aceștia intenționau să

ocupe permanent Manciuria. Cererile repetate ale japonezilor pentru o demarcare oficială a sferelor de influenţă rusească şi japoneză în Manciuria, respectiv în Coreea nu s-au bucurat de prea multă atenţie în St.-Petersburg.

Reconfortaţi fiind în alianţa lor cu Marea Britanie din 1902, japonezii s-au simţit suficient de încrezători încât să rezolve singuri problema. Războiul care a urmat a adus Rusiei o înfrângere fără precedent. Două dintre cele trei flote ruseşti au fost distruse (a treia, flota din Marea Neagră, a fost salvată în mod ironic de restricţiile impuse vaselor de război ruseşti de a traversa strâmtorile turceşti). Forţele ruseşti din Manciuria au fost copleşite numeric şi înfrânte în 1904, japonezii au asediat Portul Arthur, iar armata trimisă să îl elibereze a fost obligată să se retragă din zonă. În ianuarie 1905, după o luptă lungă şi crâncenă, Portul Arthur a capitulat. Două luni mai târziu, o armată japoneză formată din 270 000 de soldaţi a deviat o armată rusească destul de numeroasă lângă Mukden, în Manciuria. În timp ce aceste dezastre erau în plină desfăşurare, Imperiul Rus era zguduit de violenţe interetnice, de greve puternice, de proteste politice şi de răscoale, care lăsau să se observe fragilitatea internă a autocraţiei ţariste; la un moment dat, a fost nevoie să se trimită o armată de aproape 300 000 de soldaţi – mai mare decât cea care i-a înfruntat pe japonezi în Manciuria – în Polonia pentru a restabili ordinea.

Impactul conflictului dintre ruşi şi japonezi a fost profund şi ambivalent. Pe termen scurt, războiul părea să ofere Germaniei o ocazie neaşteptată de a depăşi constrângerile impuse de alianţa franco-rusească şi de antanta anglo-franceză. Pe termen lung însă a avut efectul opus: impactul a dus la o înăsprire a sistemului alianţei care şi-a îndreptat din nou atenţia către tensiunile anterioare de la periferia continentului Europa, reducând dramatic libertatea de mişcare a Germaniei. Având în vedere că ambele aspecte au influenţat evenimentele din 1914, trebuie să vorbim pe scurt despre fiecare.

În vara lui 1904, contextul politic al Germaniei era mult mai grav decât cel din 1890, când Bismarck a părăsit biroul. Liderii politici germani au tratat cu uşurinţă aceste evenimente, în principal pentru

că ei credeau că tensiunile dintre Marea Britanie şi puterile continentale vor lăsa permanent uşa deschisă pentru o apropiere între germani şi britanici. În acest context, vestea despre alianţa anglo-franceză a fost o adevărată lovitură. Într-o scrisoare adresată lui Bülow în aprilie 1904, kaizerul Wilhelm îl informa pe cancelar că Antanta i-a dat „mult de gândit", deoarece faptul că Anglia şi Franţa nu mai trebuiau să se teamă una de cealaltă însemna că „nevoia lor de a lua în considerare poziţia noastră devine mai puţin presantă".[96]

Cum ar putea Germania să iasă din această situaţie nefericită? Existau două opţiuni. Prima era aceea de a angaja Reichul într-o înţelegere cu Rusia şi, prin urmare, să slăbească sau să neutralizeze alianţa franco-rusească. A doua opţiune era aceea de a găsi o cale prin care să slăbească alianţa dintre Marea Britanie şi Franţa. Războiul ruso-japonez oferea ocazia de a încerca ambele opţiuni. De ceva timp, împăratul german insistase – dar fără succes – asupra unei apropieri diplomatice de ruşi, depistând repede avantajele care ar putea fi câştigate datorită situaţiei dificile în care se afla Rusia. În scrisoarea adresată ţarului în februarie 1904, el a subliniat faptul că francezii le furnizau japonezilor materii prime şi că, prin urmare, nu se comportau ca un aliat de încredere.[97] În iunie, el i-a spus ţarului că era de părere că antanta dintre Franţa şi Marea Britanie, aliat al Japoniei, „îi împiedica pe francezi să vină în ajutorul vostru!" Alte mesaje conţineau cuvinte de solidaritate faţă de neşansa armatei ruseşti şi exprimau încrederea în viitoarele reuşite.[98] Germanii ofereau, de asemenea, un ajutor mult mai practic, cum era alimentarea cu cărbuni a vaselor de război ruseşti din posturile germane, care se îndreptau spre Est. Aceste prezentări culminau cu două propuneri oficiale pentru o alianţă. Prima, prezentată în 30 octombrie 1904, propunea un acord prin care cei doi semnatari se angajau să vină unul în ajutorul celuilalt în cazul în care unul din ei era atacat în Europa sau oriunde altundeva în lume. Însă ţarul Nicolae nu a dorit să încheie nicio înţelegere oficială înainte de a se consulta cu aliatul său francez. Şi cum francezii nu erau de acord, acest lucru echivala cu respingerea propunerii.

Până în vara lui 1905 însă, situația internă și cea politică a Rusiei se înrăutățise dramatic. Când împăratul german l-a abordat din nou pe țarul Nicolae, a descoperit că acesta era mai dispus să ia în considerare oferta germanilor. În vara anului 1905, iahtul regal *Hohenzollern* traversa sătucul pescăresc Björkö din Golful Finlandei pentru a se întâlni cu iahtul țarului, *Steaua polară*. În 23 iulie, cele două ambarcațiuni au acostat una lângă cealaltă, iar țarul a urcat la bord pentru a lua cina. Au urmat discuții confidențiale, în timpul cărora Wilhelm a mizat – cu succes – pe temerile țarului în legătură cu intențiile Marii Britanii împotriva Rusiei și pe lipsa de fiabilitate a francezilor, care trecuseră de partea britanicilor. Surescitat, țarul Nicolae l-a îmbrățișat pe vărul său german și a semnat în dreptul liniei punctate. Însă proiectul de tratat care a rezultat nu a trecut de examinarea atentă a oficialilor țarului din St.-Petersburg. Era imposibil, susțineau ei, să închei o înțelegere cu Berlinul atâta vreme cât exista o alianță cu francezii, care constituia în continuare fundamentul siguranței Rusiei. Înștiințările venite de la Paris confirmau faptul că francezii nu vor accepta niciodată vreo modificare a termenilor alianței de dragul unei apropieri între ruși și germani. Țarul a rămas deschis unei înțelegeri cu Germania, sub o formă sau alta, însă, din cauza presiunilor făcute de consilierii lui politici și economici, el a renunțat treptat la această idee. Astfel a fost închis drumul către Est al Germaniei, cel puțin pentru un viitor apropiat.

În același timp, liderii germani au încercat să găsească modalități prin care să deschidă ușa care fusese închisă recent de alianța anglo-franceză. Deoarece făcea parte dintr-o înțelegere cuprinzătoare legată de disputele coloniale negociate prin intermediul Antantei cordiale, britanicii fuseseră de acord să recunoască Marocul ca aparținând sferei de interes franceze în schimbul recunoașterii de către francezi a supremației britanice în Egipt. Hotărât să valorifice această înțelegere cât timp angajamentul britanicilor era încă recent, guvernul francez a trimis în ianuarie 1905 o misiune diplomatică la Fez cu scopul de a consolida controlul francezilor asupra Marocului.

Având în vedere condiţiile înţelegerii anglo-franceze, nu era nimic ieşit din comun în legătură cu dorinţa de a consolida puterea francezilor în Maroc. Însă în 1905, ministrul de externe francez a ales să imprime politicii o direcţie antigermană. Potenţialele dezacorduri cu Spania fuseseră rezolvate prin schimburi teritoriale, iar acordul din 1902 privind Africa de Nord încheiat cu Italia asigura înţelegere din partea Romei. Acordul britanic a fost construit respectând condiţiile Antantei. Însă germanilor nu li s-a oferit nimic. Berlinul nici măcar nu a fost informat în prealabil despre intenţiile francezilor. Se pleca de la politica timpurie a lui Delcassé, care prevăzuse că acordul germanilor va fi negociat în schimbul unei compensări teritoriale „în alte părţi ale Africii unde aceştia ar putea avea interese".[99] Optând pentru înlăturarea germanilor, Delcassé a introdus o provocare complet inutilă în politica privind Africa de Nord care i-a adus critici din partea colegilor săi francezi: până şi Paul Revoil, cel mai apropiat colaborator al lui în ceea ce privea problema Marocului, s-a plâns de intransigenţa ministrului: „Marea nenorocire, protesta Revoil, era aceea că lui Delcassé i se părea respingătoare ideea de a purta discuţii cu Germania. *Germanii sunt nişte escroci*, spunea el. Dar eu nu cer un schimb de cuvinte de dragoste sau de inele, ci o discuţie de afaceri, pentru Dumnezeu!"[100] Până şi Eugène Étienne, liderul Partidului Colonial Francez, a considerat refuzul lui Delcassé de a negocia cu germanii problema Marocului ca pe „cea mai mare imprudenţă".[101]

În ceea ce priveşte Biroul Afacerilor Externe german, acesta urmărea de mult timp cu suspiciune mişcările francezilor în Maroc şi era hotărât să nu permită guvernului francez să acţioneze unilateral într-o manieră care a fi putut leza interesele germanilor în regiune. Punctul de vedere al germanilor era legitim în termeni legali: printr-un acord internaţional din 1881 recunoscuseră oficial Marocul ca fiind o regiune al cărei statut nu putea fi modificat decât multilateral, printr-un tratat internaţional. Însă scopul suprem al politicii germane nu era acela de a susţine legea internaţională, ci, mai degrabă, de a testa rezistenţa *antantei*. Înştiinţările care veneau de la Londra le dăduseră germanilor motive să presupună că guvernul

britanic nu se simțea obligat să intervină într-o dispută legată de Maroc dintre Franța și o a treia putere.[102] Se spera ca acest lucru să le reamintească francezilor – conform formulării ciudate a împăratului german – că „flota maritimă nu avea roți", și, prin urmare, ar trebui să cedeze și să găsească o înțelegere cu Germania.[103] Din această perspectivă, chestiunea marocană poate fi considerată ca fiind versiunea vestică a propunerilor făcute Rusiei în anii 1904–1905.

La începutul lunii ianuarie 1905, o delegație franceză a călătorit la Fez, în interiorul Marocului, pentru a cere controlul asupra armatei și poliției marocane; sultanul a refuzat. În 31 martie 1905, kaizerul Wilhelm al II-lea a făcut o vizită inopinată în orașul Tangier. Însoțit de uralele furtunoase ale locuitorilor orașului, care vedeau în suveranul german o contragreutate la dominația francezilor, Wilhelm s-a îndreptat călare către legația germană, i-a aruncat o privire rece celui de-al treilea secretar al legației franceze, care l-a întâmpinat în Maroc „în numele domnului Delcassé" și a oferit un discurs în care a afirmat că trebuiau menținute interesele comerciale și economice ale Germaniei, precum și independența și integritatea Marocului.[104] După două ore petrecute în oraș, acesta s-a întors pe vasul lui și a plecat.

Pe termen scurt, această practică a politicii gestuale a avut un real succes. Această întâmplare a dat naștere la indignare în Franța, însă britanicii nu s-au arătat deloc interesați să intervină și, după o perioadă de amenințări mutuale și de politică pe marginea prăpastiei, guvernul francez a optat să urmeze o rezoluție pașnică. Théophile Delcassé a fost demis, iar politica lui de provocare, discreditată temporar; responsabilitățile lui au fost preluate de noul și mai puțin experimentatul premier francez Maurice Rouvier, care a propus negocieri bilaterale legate de viitorul Marocului. Însă germanii, nefiind prea înțelepți dacă ar fi să privim în retrospectivă, încercând să se folosească de avantajul lor, au refuzat propunerea lui Rouvier și au cerut ca disputa să fie rezolvată în cadrul unei conferințe internaționale, după cum era stipulat în tratatul din 1881. Această cerere a fost acceptată în cele din urmă, însă victoria germanilor a fost de

scurtă durată. La conferința care a avut loc în orașul portuar spaniol Algeciras în ianuarie 1906, caracterul cvasiindependent al Marocului a fost confirmat în termeni generali, însă negociatorii germani nu au reușit să obțină sprijinul celorlalte mari puteri (cu excepția Austriei) pentru următoarele lor propuneri privind internaționalizarea poliției și a instituțiilor financiare marocane. Marea Britanie, Italia și Spania, care fuseseră cumpărate cu compensații, și Rusia, căreia i se promisese un alt împrumut din partea francezilor în schimbul sprijinului său, au fost de partea Franței. Delegații ruși care s-au dus la Algeciras au primit instrucțiuni de a sprijini „cu frenezie" orice propunere a francezilor.[105] Cu toții au văzut inutilitatea Triplei Alianțe. S-a dovedit a fi o mare greșeală căutarea unei rezoluții multilaterale a unei probleme care fusese deja rezolvată de Franța bilateral cu cele mai multe dintre puterile interesate. Decidenții politici germani făcuseră o treabă de mântuială. În 5 aprilie 1906, cancelarul Bernhard von Bülow, părintele politicii germane legate de Maroc, s-a albit la față și a leșinat în Reichstag la scurt timp după ce a ținut un discurs despre rezultatele din Algeciras. A rămas în convalescență până în octombrie.[106]

Eforturile guvernului german de a-și încerca opțiunile în partea de est și în cea de vest, cu scopul de a scoate Germania din situația izolată în care se afla, au fost un eșec total. Antanta anglo-franceză a fost mai degrabă întărită decât slăbită prin provocarea adusă de germani francezilor în Maroc.[107] Și în est, oportunitățile create pentru germani de Războiul ruso-japonez s-au dovedit a fi iluzorii. Opțiunea estică a fost eliminată pe viitor în vara lui 1907, când Marea Britanie și Rusia au semnat o convenție prin care și-au rezolvat disputele legate de Persia, Afganistan și Tibet. Convenția nu a fost întocmită dintr-un sentiment de ostilitate față de, sau de teama de Germania. A fost mai degrabă invers: din moment ce Rusia reprezenta cea mai mare amenințare pentru Marea Britanie în ceea ce privea mai multe puncte vulnerabile, Rusia era cea care trebuia domolită, iar Germania trebuia blocată. Aceasta a fost gândirea britanicilor referitoare la apropierea de Rusia de la începutul secolului și a rămas

valabilă și după semnarea Convenției. În martie 1909, Sir Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Biroului Afacerilor Externe, a expus chestiunea extrem de succint: „Nu avem nicio întrebare pentru Germania cu excepția celei referitoare la construcțiile navale", i-a spus el lui Sir Arthur Nicolson, care avea să-i urmeze la scurt timp, „în vreme ce viitorul nostru în Asia depinde de menținerea celor mai bune și mai prietenoase relații cu Rusia. Nu ne putem permite să sacrificăm în niciun fel antanta cu Rusia, nici măcar de dragul unui program naval redus".[108] Același argument este valabil și pentru factorii decidenți ruși care au fost de acord cu Convenția din 1907: din punctul lor de vedere, aceasta nu era o politică direcționată împotriva Germaniei, ci mai degrabă o mișcare de întărire menită să asigure un moment de răgaz pentru consolidarea internă sau (depinde pe cine întrebai) pentru o mai mare libertate de acțiune în exterior. Un aspect important era și legătura dintre înțelegerea referitoare la Persia și perspectiva unui sprijin venit din partea britanicilor pentru ca rușii să obțină accesul în strâmtorile turcești. Pentru Izvolsky și ambasadorul său la Londra, contele Benckendorff, chestiunea legată de strâmtori reprezenta „nucleul Convenției" și cheia pentru a asigura o revizie favorabilă a drepturilor de acces ale rușilor într-un „moment potrivit" din viitorul apropiat.[109]

Cu alte cuvinte: deși noul sistem internațional care a fost înființat în 1907 a fost, practic, în dezavantajul Germaniei, nu trebuie să presupunem că acest rezultat reflecta cu fidelitate interesele care i-au dat viață. Doar în cazul Franței putem vorbi despre o politică a cărui scop prioritar era acela de a include Germania. Este mai logic să ne gândim la această serie de acorduri ca o consecință europeană a schimbărilor în lume din punct de vedere istoric – Războiul sino-japonez și faptul că Japonia a devenit o putere regională, greutățile financiare aduse de conflictele din Africa și „Marele Joc" din Asia Centrală, retragerea puterii otomane din Africa și din sud-vestul Europei, apariția chestiunii legate de China, ceea ce însemna nu numai competiția dintre marile puteri în acea regiune, ci și frământările violente care au izbucnit acolo. „Neliniștea" Germaniei și dorința ei de a

parveni făceau parte din ansamblu, însă erau privite dintr-o perspectivă care cuprindea preocupări majore. Părerea cândva larg răspândită că Germania s-a izolat singură din cauza comportamentului său exagerat pe plan internațional nu a izvorât dintr-o analiză minuțioasă a proceselor prin care au luat naștere regrupările acestei perioade.[110]

De fapt, relația ocazională între antagonismul față de Germania și noul sistem al alianței se îndreaptă, într-o oarecare măsură, în direcția opusă: nu antagonismul față de Germania a dus la izolare, ci, mai degrabă, faptul că noul sistem a canalizat și intensificat ostilitatea față de Imperiul German. În cazul Rusiei, de pildă, victoria Japoniei în partea de est și pacea temporară cu Marea Britanie în Asia Centrală au făcut ca politica externă să se concentreze din nou asupra singurei scene rămase, unde și-ar fi putut urma interesele – în Balcani, o regiune unde ar fi fost greu de evitat un conflict cu Austro-Ungaria și, implicit, cu Germania. Vechea împărțire din cadrul comunității politicii externe a Rusiei între „asiatiști" și „europeniști" a fost rezolvată în favoarea celor din urmă. În timpul lui Izvolsky și al lui Sazonov, europeniștii, care tindeau să desconsidere Germania și preferau relațiile bune cu Marea Britanie și cu Franța, au ocupat întotdeauna majoritatea funcțiilor-cheie.[111] Antanta anglo-franceză a neutralizat și ea atitudinea antibritanică în creștere înainte de 1904, care atenuase sentimentul germanofil al oamenilor de stat francezi.

AFIȘAREA RĂULUI

Un caz aparte este Marea Britanie. Este uimitor cu câtă agresivitate au reacționat o parte din factorii decidenți britanici la provocarea germanilor referitoare la pătrunderea francezilor în Maroc. În 22 aprilie 1905, secretarul pentru afacerile externe, Lordul Lansdowne, l-a informat pe ambasadorul englez la Paris că avea motive să creadă că germanii căutau să obțină un port pe coasta africană de vest în schimbul ocupării de către francezi a Marocului și că Anglia era pregătită să i se alăture Franței „pentru a se opune ferm

acestei propuneri".[112] Ambasadorul britanic la Paris era nimeni altul decât Sir Francis „Taurul" Bertie, Viconte de Thame, fost subsecretar parlamentar, care îl intimidase pe însărcinatul cu afaceri german, Eckardstein, cu amenințarea unui război pentru Transvaal. Când i-a transmis de sprijin al lui Lansdowne lui Delcassé, care nu auzise nimic despre intențiile germanilor de a pune stăpânire pe un port maur, Bertie a folosit un limbaj mult mai ferm, conferind mesajului un ton categoric și necondiționat în ceea ce privește sprijinul pentru măsurile luate de francezi: „Guvernul britanic al Maiestății Sale, fusese înștiințat Biroul Afacerilor Externe Francez, consideră comportamentul Germaniei în ceea ce privește chestiunea Marocului ca fiind nejustificat în lumina atitudinii domnului Delcassé și dorește să acorde Excelenței Sale tot sprijinul care îi stă în putere".[113] Într-o discuție privată cu Delcassé, Bertie l-a făcut pe ministrul de externe să se înfioreze când a adus vorba despre război; câteva zile mai târziu, ministrul de externe l-a informat pe un asociat apropiat al său că poziția Franței era de neclintit, folosind cuvintele care aminteau de amenințarea pe care i-o adusese Bertie lui Eckardstein:

> „[Germania] știe că Anglia va fi împotriva ei. Repet, Anglia ne va susține până la capăt și nu va semna pacea fără noi. Crezi că Wilhelm își va păstra calmul la gândul că flota sa va fi distrusă, că activitatea comercială navală îi va fi ruinată și că porturile lui vor fi bombardate de flota englezească?"[114]

Existau, de asemenea, semnale militante și din alte părți ale instituției factorilor decidenți britanici. În martie 1905, generalul Grierson, directorul Serviciului de Operațiuni Militare, însoțit de adjunctul lui, a inspectat personal zonele de frontieră franco-belgiene cu scopul de a face o evaluare a condițiilor pentru debarcarea unui corp expediționar britanic. În aprilie, primul lord al marinei, Sir John „Jackie" Fisher, care „își dorise cu ardoare să îi atace" pe germani încă de la începutul crizei, a mers până într-acolo încât să propună ca Marina Britanică să se desfășoare în Canalul Kiel și să debarce un corp expediționar pe coastă în Schleswig-Holstein.[115]

Aceste reacţii uluitoare cu un caracter beligerant nu aveau nicio legătură cu avantajele sau dezavantajele poziţiei adoptate de Germania vizavi de pătrunderea Franţei în Maroc; ele au rezultat din teama că Germania testa rezistenţa noii antante, care, la urma urmei, avea la bază acordul de a accepta dominaţia britanică în Egipt în schimbul dominaţiei franceze în Maroc.

Venirea lui Sir Edward Grey în Biroul Afacerilor Externe în decembrie 1905 a consolidat influenţa unei facţiuni antigermane care se forma în interiorul acestuia. Asociaţii şi subalternii lui Grey îi furnizau acestuia în mod constant memorii şi minute care îl avertizau în legătură cu ameninţarea pe care o reprezenta Berlinul.[116] Vocile dezaprobatoare din cadrul Biroului Afacerilor Externe au fost marginalizate. Depeşele trimişilor britanici în Germania care erau împotriva părerii generale, cum erau cele ale lui Lascelles, De Salis şi Goschen în Berlin, erau însoţite de comentarii sceptice când ajungeau la Londra. Pe de altă parte, relatările lui Sir Fairfax Cartwright din München şi, mai târziu, din Viena, care conţineau întotdeauna o notă negativă când venea vorba despre evenimentele contemporane din Germania şi din Austria, erau lăudate: „O relatare excelentă şi valoroasă din toate punctele de vedere", „Cea mai interesantă, merită citită", „O depeşă interesantă şi sugestivă", „Depeşa cea mai de încredere", „Domnul Cartwright este un observator iscusit", „O revizuire gândită a situaţiei" şi aşa mai departe.[117]

În „gândirea oficială" a politicii externe britanice, istoria relaţiilor anglo-germane a fost percepută ca o pagină neagră a provocărilor aduse de germani. Funcţionarul subaltern al Biroului Afacerilor Externe G.S. Spicer a ajuns să creadă că Germania urmărise „o direcţie complet neprietenoasă intereselor Marii Britanii" încă de pe vremea lui Bismarck.[118] Privind în urmă, la ultimii ani, Grey înclina să considere cele două decenii dintre 1884 şi numirea sa în funcţie ca pe o eră a concepţiilor complet greşite referitoare la un duşman neîndurător.[119] Conducătorilor germani le-au fost imputate „schemele vagi şi nedefinite ale unei expansiuni teutonice".[120] Germanii au fost acuzaţi că au căutat să impună dictatura pe continent, că „au căutat

în mod deliberat să pună stăpânire pe lume", că au vrut, după cum s-a exprimat şi Bertie în limbajul pragmatic al unui băiat de cartier, să „ne împingă în apă şi să ne fure hainele".[121] În noiembrie 1909, Sir Charles Hardinge a descris Germania ca fiind „singura putere agresivă din Europa".[122] Repetate, aproape obsesiv, cu orice ocazie în depeşe, scrisori şi minute departamentale, astfel de afirmaţii s-au unit pentru a lua forma unei noi realităţi virtuale, fiind un mod de a înţelege lumea.

De ce este toată această lume ostilă Germaniei? Germanii se comportau „mai rău" decât celelalte puteri, intrând cu forţa în anumite situaţii în care alţii adoptau un *modus operandi* mai liniştit şi mai suspus? Într-un mediu unde părerile subiective aveau o pondere mare, iar normele de conduită acceptate erau atât de variate, era dificil, desigur, să se stabilească gradul „provocator" al anumitor stiluri şi iniţiative. Era oare „Telegrama Kruger" mai provocatoare decât „Mesajul Grover Cleveland", prost formulat, trimis de Washington aproximativ în aceeaşi perioadă pentru a descuraja incursiunile britanicilor în Venezuela? Era oare mai provocatoare ocuparea regiunii Kiaochow decât luarea în stăpânire de către americani a Zonei Canalului sau înfiinţarea unui protectorat rusesc în Mongolia? Era oare căutarea şovăielnică a Germaniei a unui triumf diplomatic la Agadir mai ofensatoare decât măsurile unilaterale prin care Franţa a renunţat la înţelegerea franco-germană din 1911 privind Marocul (vezi capitolul patru)? Poate acestea sunt întrebări greşite. Germanofobii dădeau rareori detalii clare în ceea ce privea atitudinea lor faţă de germani. Aceştia vorbeau în termeni generali despre ambiţia trufaşă şi „purtarea" obraznică a Germaniei, despre firea imprevizibilă a împăratului şi despre ameninţarea pe care bravura militară germană o reprezenta pentru echilibrul puterii în Europa, însă se sfiau când venea vorba să indice clar ofensele aduse de Germania bunelor practici la nivel internaţional.

O redare completă a motivelor de nemulţumire ale britanicilor poate fi găsită în faimosul „Memorandum despre starea actuală a relaţiilor britanicilor cu Franţa şi Germania", elaborat în ianuarie

1907 de Eyre Crowe, funcţionar al Departamentului pe Probleme Occidentale din cadrul Biroului Afacerilor Externe. Crowe a fost una dintre cele mai extraordinare figuri din lumea politicii externe britanice. Tatăl său lucrase în cadrul serviciului consular britanic, însă mama şi soţia lui erau de origine germană, iar Crowe, el însuşi născut în Leipzig, la doar şaptesprezece ani şi fără să vorbească fluent engleza, a plecat în Anglia ca să dea examenul de intrare la Biroul Afacerilor Externe. Toată viaţa lui a vorbit engleza cu un accent „gutural", după cum susţineau contemporanii săi – unul dintre subalterni şi-a amintit că fusese dojenit cu următoarele cuvinte: „Ce a sc-r-r-ris în r-r-raportul acesta este pur-r-ră tâmpenie". Deşi era extrem de eficient şi de abil în gestionarea sarcinilor departamentului său, percepţia că stilul şi atitudinea lui Crowe erau în esenţă germanice a făcut ca el să nu fie avansat în funcţie, deşi talentul lui impunea acest lucru. În ciuda sau, poate, în parte datorită acestor atribute, Crowe a devenit unul dintre cei mai fermi opozanţi ai guvernului britanic în privinţa unei apropieri faţă de Germania.

Memorandumul din 1 ianuarie 1907 începea cu o prezentare scurtă a recentei crize marocane. Crowe a dat naraţiunii sale forma unei poveşti cu tâlc din *Boy's Own*. Huliganul german ameninţase Franţa în speranţa de a „înăbuşi din faşă proaspăta ei prietenie" cu Marea Britanie. Însă huliganul subestimase vitejia şi loialitatea amicului britanic al Franţei; acesta „a calculat greşit forţa sentimentului britanic şi caracterul miniştrilor Maiestăţii Sale". Ca majoritatea huliganilor, şi acesta era laş, iar perspectiva unei „coaliţii militare anglo-franceze" a fost suficientă pentru a-l pune pe fugă. Însă, înainte să se retragă, huliganul s-a făcut şi mai mult de ruşine încercând să intre în graţiile amicului britanic, „zugrăvind în culori minunate o politică de colaborare cu Germania". Cum ar fi trebuit să răspundă Marea Britanie acestei atitudini neplăcute? În calitate de putere preeminentă în lume, susţinea Crowe, Marea Britanie era obligată de „legea firii" să se opună oricărui stat care aspira să înfiinţeze o coaliţie care se opunea hegemoniei britanice. Şi totuşi, aceasta era întocmai intenţia politicii germane. Scopul suprem al Germaniei

era „hegemonia germană, mai întâi în Europa şi, în cele din urmă, în lume". Însă dacă hegemonia britanică era bine-venită şi agreată de toată lumea, fără să stârnească invidie şi teamă datorită generozităţii sale politice şi a libertăţii comerţului, vociferările împăratului german şi presa pangermană arătau că hegemonia germană ar ajunge la „dictatură politică" şi implicit la „îngrădirea libertăţilor în Europa".

În principiu, Crowe nu putea şi nici nu obiecta împotriva creşterii puterii şi influenţei germanilor. Problema era modul dur şi provocator în care Germania îşi urmărea obiectivele. Dar în ce constau mai exact provocările acesteia? Acestea includeau enormităţi precum „proceduri dubioase" în Zanzibar şi ocuparea Camerunului într-o perioadă în care Londra îşi anunţase deja intenţia de a acorda locuitorilor acestei ţări un protectorat britanic. Oriunde priveau – sau cel puţin aşa i se părea lui Crowe –, britanicii dădeau peste germani. Lista ofenselor continua, începând cu sprijinul financiar al Germaniei oferit Republicii Transvaal, şi până la plângeri împotriva conduitei Londrei în ceea ce priveşte războiul sud-african, la amestecul ofensator în regiunea Văii Yangtze, „pe atunci considerată ca aparţinând, practic, britanicilor". Şi, pentru a înrăutăţi lucrurile, mai exista şi „afacerea oarecum murdară" în care Germania făcea eforturi ca să influenţeze presa internaţională, de la New York şi până la St.-Petersburg, Viena, Madrid, Lisabona, Roma, Cairo şi chiar Londra, „unde ambasada germană întreţine relaţii confidenţiale şi nebănuite de mulţi cu câteva dintre cele mai respectabile şi mai citite ziare".[123]

Sunt multe de spus despre acest document fascinant pe care Grey l-a recomandat ca lectură prim-ministrului Sir Henry Campbell-Bannerman, precum şi celorlalţi miniştri importanţi. Mai întâi, există această tendinţă aproape comică a lui Crowe de a privi războaiele, protectoratele, ocupaţiile şi anexările Imperiului Britanic ca pe o stare de fapt firească şi dezirabilă în comparaţie cu manevrele ineficiente ale germanilor, care sunt o încălcare gratuită şi scandaloasă a păcii. Germanilor le era imposibil să hărţuiască Marea Britanie cu privire la chestiunea Samoa având în vedere că Londra era pe punctul de a „cere" ca neînţelegerile sale cu Transvaal să fie

„arbitrate de o judecătorie". Apoi mai exista această tendință de a crede că politica germană se afla în spatele oricărui conflict care izbucnea în interiorul imperiului; astfel, germanii au fost cei care „au stârnit conflictele dintre Marea Britanie și Rusia în Asia Centrală" și „au încurajat cu grijă" opoziția Europei la ocuparea Egiptului de către britanici. Oriunde existau fricțiuni între Marea Britanie și celelalte imperii rivale, se presupunea că germanii trăgeau sforile din culise. În ceea ce privește manipularea presei germane din Cairo și până în Londra, Crowe trata subiectul cu o oarecare doză de paranoia: activitatea presei germane era complet nesemnificativă în comparație cu operațiunile conduse de la St.-Petersburg și de la Paris, care erau mai bine finanțate și de o mai mare amploare.

Poate că incidentele ofensatoare au avut, în cele din urmă, o importanță secundară; esența argumentului lui Crowe era această psihogramă de coșmar a statului-națiune german, descris ca fiind o persoană bipolară care încerca să câștige concesii prin „fanfaronade ofensatoare și cicăleli stăruitoare", fiind un „șantajist profesionist", care „hărțuia și jignea" cu fiecare ocazie, care manifesta „dispreț față de susceptibilitățile celorlalți oameni". Nu avea prea multă importanță dacă exista vreun plan ascuns în spatele acestei fanfaronade, sau dacă „nu era decât o expresie a unei guvernări slabe, derutate și ineficiente, care nu realiza în totalitate propria-i rătăcire". Deznodământul era același: germanii vor învăța să se comporte bine doar printr-o disciplină riguroasă. Crowe amintea că și francezii avuseseră cândva un comportament deranjant, provocând gratuit Marea Britanie ori de câte ori se ivise ocazia. Însă refuzul categoric al Marii Britanii de a nu renunța nici măcar la un centimetru de pământ din Egipt și din Sudan, urmat de amenințarea cu războiul pentru Fashoda, au pus capăt acestor răbufniri. Acum, Marea Britanie și Franța erau cele mai bune prietene. În consecință, doar cea mai „crâncenă determinare" de a sprijini „drepturile și interesele britanicilor în orice colț al lumii" va câștiga „respectul guvernului german și al națiunii germane". Acest scenariu nu îi lăsa prea mult loc de desfășurare în Europa celui mai tânăr imperiu, a cărui putere era în creștere.

În spatele acestor temeri, la care textul lui Crowe făcea aluzie indirect, se afla creşterea economică spectaculoasă a Germaniei. În 1862, când Bismarck a devenit prim-ministru al Prusiei, regiunile industriale din statele germane, cu 4,9%, ocupau al cincilea loc în producţia industrială mondială – Marea Britanie, cu 19,9%, ocupând detaşat primul loc. Între 1880–1900, Germania ocupa locul al treilea, după Statele Unite şi Marea Britanie. În 1913, se afla după Statele Unite, dar în faţa Marii Britanii. Cu alte cuvinte, între anii 1860–1913, producţia industrială a Germaniei pe plan mondial a crescut de patru ori, în vreme ce a Marii Britanii a scăzut cu o treime. Şi mai impresionantă încă era expansiunea Germaniei în ceea ce privea comerţul mondial. În 1880, Marea Britanie deţinea 22,4% din comerţul mondial; germanii, cu toate că ocupau locul al doilea, se aflau cu mult în urmă cu doar 10,3%. Până în 1913 însă, Germania, cu 12,3%, se afla chiar în spatele Marii Britanii, ale cărei acţiuni scăzuseră la 14,2%. Oriunde priveai, vedeai conturându-se un miracol economic: între 1895 şi 1913, industria Germaniei a crescut cu 150%, producţia de metale cu 300%, producţia de cărbune cu 200%. În 1913, economia Germaniei genera şi consuma cu 20% mai multă electricitate decât Marea Britanie, Franţa şi Italia la un loc.[124] În Marea Britanie, cuvintele „Fabricat în Germania" au ajuns să aibă un impact la fel de puternic precum ideea de ameninţare, nu pentru că activitatea comercială şi industrială a Germaniei era mai agresivă şi mai expansionistă decât a altora, ci pentru că aceasta făcea aluzie la limitarea dominaţiei britanice pe glob.[125]

Puterea economică a Germaniei sublinia neliniştea politică a marilor puteri, întocmai cum face în zilele noastre puterea economică a Chinei. Cu toate acestea, influenţa atitudinii germanofile în politica externă a Marii Britanii era inevitabilă.[126] Aceasta nu era universală, nici măcar la cel mai înalt nivel din cadrul Biroului Afacerilor Externe, şi era chiar mai puţin predominantă în cadrul elitei politice. S-au făcut eforturi susţinute din culise pentru ca Bertie, Nicolson şi Hardinge să ocupe funcţii înalte de unde să poată modela tonul şi cursul politicii britanice. Ascendenţa rapidă

a lui Bernie, după mulți ani de frustrare acumulată ocupând funcții neimportante, s-a datorat faptului că nu încetase să facă politică prin intermediul secretarului personal al regelui Eduard al VII-lea. Și Hardinge era un curtean și intrigant priceput, care a susținut în 1905 candidatura lui Bertie la ambasada din Paris. Hardinge s-a folosit de legăturile lui de la Curte ca să „depășească o anumită împotrivire venită din partea conducerii F.O."[127] La rândul lor, Bertie și Hardinge au colaborat pentru a-l aduce pe Arthur Nicolson în funcții de conducere în cadrul ambasadei, în ciuda faptul că se spunea că soția lui evita să iasă în societate și că „se îmbrăca precum o servitoare".[128] Politica britanică ar fi putut lua o altă direcție: dacă Grey și asociații lui nu ar fi reușit să asigure atât de multe funcții cu influență, voci mai puțin intransigente, precum cele ale lui Goschen și Lascelles sau cea a subsecretarului parlamentului, Edmond Fitzmaurice, care deplângea „virusul antigerman" care îi afectase pe colegii lui, s-ar fi făcut auzite mai tare. În schimb, grupul lui Grey a pus stăpânire pe politica britanică și au stabilit condițiile în care erau privite și înțelese relațiile cu Germania.

„Inventarea" Germaniei ca principală amenințare pentru Marea Britanie, după cum spunea Keith Wilson[129], reflecta și consolida o schimbare structurală mai amplă. Lumea policentrică a „marilor jocuri" din Africa, China, Persia, Tibet și Afganistan, o lume în care legiuitorii aveau deseori impresia că intrau dintr-o criză în alta și că mai degrabă reacționau față de provocările îndepărtate în loc să stabilească o agendă, făcea loc unui univers mai simplu în care un singur inamic acapara întreaga scenă. Aceasta nu a fost *cauza* înstrăinării Marii Britanii de Rusia și de Franța, ci, mai degrabă, o consecință. Restructurarea sistemului alianței a facilitat – și necesitat – redirecționarea neliniștilor și stării de paranoia a britanicilor, care ajunseseră la cota maximă în perioada Războiului Burilor.[130] Politica externă britanică – la fel ca politica externă americană din secolul al XX-lea[131] – s-a concentrat mereu pe scenarii în care amenințarea și invazia jucau rolul principal. La mijlocul secolului al XIX-lea, teama de invaziile franceze mobilizase periodic elitele

politice; în anii 1890, Franța fusese înlocuită în imaginația politică și publică a Marii Britanii cu Rusia, ale cărei hoarde de cazaci aveau să invadeze în curând India și Essex.[132] Acum era rândul Germaniei. Ținta era nouă, însă mecanismele erau cunoscute.

*

În retrospectivă, este tentant să discernem în răsturnările din 1904–1907 nașterea „Triplei Antante" care va lupta în războiul din 1914. Cu siguranță așa a privit lucrurile diplomatul francez Maurice Paléologue, care și-a publicat jurnalele referitoare la acești ani trei decenii mai târziu, cu titlul *A Great Turning Point*. Recompuse pentru a include o anumită înțelepciune a introspecției, „jurnalele" lui Paléologue îi înzestrau pe decidenții politici francezi (și în special pe Paléologue) cu o previziune aproape supranaturală asupra războiului care urma să izbucnească.[133] Din acest punct de vedere, aceștia reprezintă o distorsiune a percepției caracteristică „memoriilor" postbelice ale oamenilor de stat din perioada antebelică. Marele deznodământ din 1914 ni se pare că aduce în fața noastră orizonturi ale deceniului precedent. Cu toate acestea, realitatea este că acest lucru se întâmplă numai din punctul nostru de vedere, adică în retrospectivă.

În 1907, nu era deloc evident că noile alianțe vor duce la un război în Europa. Slăbiciunea Rusiei după dezastrul din 1905 i-a obligat, în primă instanță, pe factorii decidenți din St.-Petersburg să caute să stabilească relații mai bune cu Germania, acceptându-se, pentru moment, că fragilitatea internă a Rusiei elimina orice formă de aventurare pe plan internațional.[134] Era greu să-ți imaginezi circumstanțele în care Franța ar fi fost dispusă să-și asume riscuri pentru Rusia în Balcani și încă și mai greu să ți-i imaginezi pe ruși mărșăluind către Berlin pentru Alsacia și Lorena. În 1909, Parisul și-a susținut independența semnând un acord cu Germania privind Marocul, „un exemplu frapant" că ambele blocuri ale alianței „au întrecut măsura".[135] Apoi, în noiembrie 1910, liderii ruși și germani s-au întâlnit în Potsdam și în Berlin pentru a reconcilia interesele

germane şi ruseşti în Turcia şi în Persia. Cu siguranţă nu a intrat în discuţie slăbirea legăturii franco-ruseşti, însă aceasta a fost importantă în direcţia unei detensionări.[136] Cât despre convenţia anglo-rusească din 1907, se prea poate să fi înăbuşit tensiunile dintre Rusia şi Marea Britanie, însă nu a înlăturat cauza lor. De atunci şi până în 1914, au existat voci în Biroul Afacerilor Externe care avertizau că vastul Imperiu Britanic era ameninţat de ruşi.

Pe scurt: viitorul nu era previzibil. Tripla Antantă care a mers la război în 1914 se afla în continuare dincolo de orizontul mintal al majorităţii oamenilor de stat. Momentul crucial din 1904–1907 explică naşterea structurilor în interiorul cărora un război continental devine posibil. Însă nu poate explica motivele specifice care au dus la izbucnirea conflictului. Pentru a face acest lucru, trebuie să analizăm cum au modelat factorii de decizie rezultatele politicii şi care a fost rolul reţelei neîngrădite a alianţelor continentale în conflictele ce se desfăşurau în Peninsula Balcanică.

CAPITOLUL 4

Vocile politicii externe din Europa

Într-un desen publicat la sfârşitul anilor 1890, un artist francez descria criza care ameninţa China în ajunul Revoltei Boxerilor. Sub privirile atente ale Marii Britanii şi ale Rusiei, Germania dă să taie o felie identificată ca „Kiao-Tschaou" dintr-o plăcintă numită „China", în vreme ce Franţa îi oferă aliatei sale, Rusia, sprijin moral. Japonia doar priveşte. În spatele lor, un oficial din Qing îşi aruncă disperat mâinile în aer, însă nu are puterea să intervină. Cum este deseori caracteristic pentru astfel de imagini, puterile sunt reprezentate ca fiind persoane fizice: Marea Britanie, Germania şi Rusia sunt reprezentate de caricaturile suveranilor lor, Franţa, de „Marianne", personificarea republicii, iar Japonia şi China, de figuri exotice stereotipice. Personificarea statelor ca indivizi era o caracteristică a caricaturii politice din Europa, dar reflecta şi o gândire profundă: tendinţa de a conceptualiza statele ca indivizi guvernaţi de agenţii executive compacte însufleţite de o dorinţă invizibilă.

Însă, aruncând o privire fugitivă la guvernele europene de la începutul secolului al XX-lea, ne dăm seama că structurile executive care emiteau politici erau departe de a fi unite. Elaborarea de politici nu era apanajul suveranilor. Iniţiativele care aveau o pondere asupra cursului politicii unei ţări luau naştere din structurile periferice ale politicii. Asocierea dintre facţiuni, fricţiunile funcţionale din cadrul guvernului, rigorile economice şi cele financiare şi caracterul volatil al opiniei publice, toate acestea exersau o oarecare presiune asupra procesului de elaborare a politicii. Deoarece puterea de a lua decizii

„Încăierarea pentru China", de Henri Meyer, *Le Petit Journal,* 1898

se muta de la o structură executivă la alta, existau oscilații în ceea ce privește tonul și orientarea politicii. Acest tumult de voci competitive este crucial pentru a înțelege tulburările periodice ale sistemului european din timpul ultimilor ani înainte de izbucnirea războiului. De asemenea, ne ajută să explicăm de ce Criza din Iulie a anului 1914 a devenit cea mai complexă și mai opacă criză politică a timpurilor moderne.

FACTORI DE DECIZIE SUVERANI

Europa începutului de secol XX a fost un continent al monarhiilor. Dintre cele șase mai mari puteri, cinci reprezentau o formă sau alta de monarhie; numai una (Franța) era republică. Statele-națiune relativ noi din Peninsula Balcanică – Grecia, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, România și Albania – erau toate monarhii. Europa crucișătoarelor rapide, a radiotelegrafului și a brichetelor electrice purta încă în străfundul său această instituție străveche și strălucitoare care trăgea după sine state mari și complexe către capriciile firii omenești. Puterile executive ale Europei erau în continuare axate pe tronuri și pe bărbații sau femeile care ședeau pe ele. Miniștrii din Germania, Austro-Ungaria și Rusia erau împuterniciți ai imperiului. Cei trei împărați aveau acces nelimitat la documentele statului. De asemenea, își exercitau autoritatea forțelor armate pe care le dețineau. Instituțiile și rețelele dinastice structurau comunicarea între state. Ambasadorii își prezentau mandatele în fața suveranilor, iar comunicările și întâlnirile directe dintre monarhi au continuat să aibă loc de-a lungul anilor dinaintea războiului; și, într-adevăr, au devenit extrem de importante, creând un plan paralel de interacțiune, fiind uneori greu de definit relația pe care o avea cu diplomația „oficială".

Monarhii aveau un rol simbolic, la fel ca și actorii politici, însă jucând acest rol puteau capta și strânge la un loc emoțiile și asocierile colective. Când trecătorii parizieni se holbau la Eduard al VII-lea șezând relaxat în fotoliul său din fața hotelului și fumându-și

Wilhelm al II-lea şi Nicolae al II-lea

Wilhelm al II-lea

Eduard al VII-lea, în uniforma de colonel
al celui de-al 12-lea Detaşament al Husarilor

trabucul, aveau impresia că vedeau Anglia sub forma unui bărbat foarte gras, modern şi încrezător. Ascensiunea lui în opinia publică pariziană în 1903 a netezit calea spre semnarea Antantei cu Franţa în anul următor. Până şi blajinul despot Nicolae al II-lea a fost întâmpinat de către ca un erou învingător când a vizitat Parisul în 1896, în ciuda filosofiei sale politice autocratice şi a charismei neglijabile, deoarece era perceput ca fiind personificarea alianţei franco-ruseşti.[1] Şi cine întruchipa cele mai neliniştitoare aspecte ale politicii externe ale Germaniei – ezitările sale, lipsa obiectivelor clare şi o ambiţie frustrată – mai bine decât kaizerul Wilhelm, care era încordat, lipsit de tact, arogant şi predispus la atacuri de panică, bărbatul care îndrăznise să îi dea sfaturi lui Edvard Grieg despre cum să dirijeze „Peer Gynt"?[2] Dacă acesta se ocupa sau nu de politica Germaniei, nu era sigur, cert era însă că el reprezenta simbolul ei în ochii adversarilor Germaniei.

Nucleul clubului monarhic care domnea în Europa antebelică era trioul format din verii imperiali: ţarul Nicolae al II-lea, kaizerul Wilhelm al II-lea şi George al V-lea. Pe la începutul secolului al XX-lea, arborele genealogic al familiilor domnitoare din Europa se îngroşase până aproape de fuziune. Atât kaizerul Wilhelm al II-lea, cât şi regele George al V-lea erau nepoţii reginei Victoria. Soţia ţarului Nicolae al II-lea, Alexandra de Hesse-Darmstadt, era nepoata reginei Victoria. Mama lui George al V-lea şi a lui Nicolae al II-lea au fost surori, provenind din familia regală a Danemarcei. Kaizerul Wilhelm şi ţarul Nicolae al II-lea erau ambii stră-strănepoţii ţarului Pavel I. Mătuşa de bunic a kaizerului, Charlotte de Prusia, a fost bunica ţarului. Privită din această perspectivă, izbucnirea războiului din 1914 seamănă mai degrabă cu punctul culminant al unui conflict în familie.

Este greu să evaluăm cât de multă influenţă exercitau aceşti monarhi asupra guvernelor lor. Marea Britanie, Germania şi Rusia reprezentau trei tipuri diferite de monarhie. Cel puţin teoretic, Rusia era o autocraţie în care constrângerile parlamentare şi constituţionale asupra autorităţii monarhului erau slabe. Eduard al II-lea şi George al V-lea erau monarhi constituţionali şi parlamentari care nu aveau

acces direct la nivelurile de putere. Kaizerul Wilhelm al II-lea se situa undeva la mijloc – în Germania, sistemul constituţional şi cel parlamentar conţineau elemente ale vechii monarhii militare prusace care supravieţuise procesului de unificare naţională. Însă structurile oficiale de guvernare nu era neapărat cei mai semnificativi factori decisivi ai influenţei monarhice. Alţi factori importanţi includeau determinarea, priceperea şi capacitatea intelectuală a monarhului însuşi, abilitatea miniştrilor de a respinge iniţiativele nedorite şi acordul dintre monarhi şi guvernele lor.

*

Una dintre cele mai frapante caracteristici ale influenţei pe care suveranii o exercitau asupra formulării politicii externe este caracterul său oscilatoriu în timp. Eduard al II-lea, care a prezidat regrupările diplomatice din 1904–1907, avea convingeri puternice în ceea ce privea politica externă şi se lăuda cu faptul că era bine informat. Atitudinea lui era cea a unui „şovin" imperialist; de exemplu, opoziţia liberalilor faţă de Războiul din Afganistan din 1878–1879 l-a înfuriat într-atât încât i-a spus administratorului coloniei, Sir Henry Bartle Frere: „Dacă le voi smulge consimţământul, nu voi avea linişte până când nu vom fi cucerit şi stăpânit tot Afganistanul".[3] A jubilat atunci când a primit vestea referitoare la Raidul Jameson împotriva Republicii Transvaal din 1895, a salutat implicarea lui Cecil Rhodes şi s-a înfuriat când a aflat despre „Telegrama Kruger" trimisă de kaizer.

Toată viaţa lui de adult a manifestat o ostilitate făţişă faţă de Germania. Antipatia sa pare să fi luat naştere în parte din resentimentul faţă de mama lui, regina Victoria, pe care o considera a fi exagerat de prietenoasă cu Prusia, şi în parte din teama şi dezgustul faţă de baronul Stockmar, pedagogul german mereu sobru ales de Victoria şi de Albert să îl supună pe tânărul Eduard unui regim de studiu draconic. Războiul prusaco-danez din 1864 a reprezentat un episod formativ de la începuturile carierei sale politice – în ceea ce priveşte acest conflict, Eduard şi-a păstrat simpatia faţă de rudele daneze ale proaspetei sale soţii.[4] După ascensiunea sa la tron,

Eduard a fost un sponsor important al grupului antigerman de factori decidenți condus de Sir Francis Bertie.[5]

Influența regelui a atins apogeul în 1903, odată cu vizita sa oficială la Paris – „cea mai importantă vizită regală din istoria modernă", după cum a fost numită –, care a pregătit terenul pentru alianța dintre cele două imperii rivale. Relațiile dintre cele două imperii occidentale erau în continuare încordate din cauza izbucnirii violente a Franței față de Războiul Burilor. Vizita, care a fost organizată la inițiativa lui Eduard, s-a bucurat de un real succes în ceea ce privește relațiile publice și a ajutat mult la detensionarea atmosferei.[6] După ce a fost semnată Antanta, Eduard a continuat să depună eforturi pentru a încheia o înțelegere cu Rusia, cu toate că, la fel ca și mulți dintre compatrioții săi, detesta sistemul politic țarist și avea unele suspiciuni în ceea ce privea intențiile Rusiei în Persia, Afganistan și nordul Indiei. În 1906, când a aflat că ministrul de externe rus, Izvolsky, se afla în Paris, s-a grăbit să ajungă în sudul Scoției, sperând să poată aranja o întâlnire. Izvolsky i-a răspuns în aceeași manieră și a călătorit la Londra, unde cei doi bărbați s-au întâlnit pentru a discuta. Aceste discuții, conform spuselor lui Charles Hardinge, „au ajutat substanțial la îmbunătățirea negocierilor care erau în plină desfășurare pentru o înțelegere cu Rusia".[7] În ambele cazuri, regele nu își exercita puterea executivă, ci se comporta ca un fel de „ambasador supranumerar". Putea face acest lucru deoarece prioritățile sale coincideau cu acelea ale facțiunii liberale imperialiste din guvernul britanic, a cărui poziție dominantă în politica externă se datora implicării regelui.

Cazul lui George al V-lea era complet diferit. Până în momentul ascensiunii sale la tron în 1910, nu a părut prea interesat de afacerile externe, având doar vagi cunoștințe despre relațiile pe care Marea Britanie le avea cu celelalte puteri. Ambasadorul austriac, contele Mensdorff, era încântat de noul rege, care, spre deosebire de tatăl său, nu părea a fi părtinitor sau împotriva vreunui stat străin.[8] Dacă Mensdorff spera ca această schimbare în conducere să ducă la o atenuare a sentimentului antigerman care putea fi regăsit în politica britanică, avea să fie în curând dezamăgit. În ceea ce privea

politica externă, neutralitatea noului monarh nu se răsfrângea şi asupra acestei politici, care rămânea în continuare în mâinile imperialiştilor liberali, adepţi ai lui Grey. George nu a deţinut niciodată o reţea care să rivalizeze cu aceea a tatălui său, s-a ţinut departe de uneltirile secrete şi a evitat să-şi expună politica fără consimţământul explicit al miniştrilor săi.[9] Ţinea legătura, mai mult sau mai puţin, cu Edward Grey, primindu-l pe prim-ministru în audienţă ori de câte ori acesta se afla în Londra. Era conştiincios când venea vorba să ceară aprobarea acestuia în ceea ce privea conţinutul discuţiilor politice pe care le avea cu reprezentanţii străini – în special cu rudele lui germane.[10] Ascensiunea la tron a lui George a dus, astfel, la o scădere bruscă a influenţei coroanei în ceea ce priveşte orientarea generală a politicii externe, chiar dacă ambii monarhi exercitau aceeaşi putere constituţională.

Chiar şi în cadrul autocraţiei ruseşti, care avea un caracter extrem de autoritar, influenţa ţarului asupra politicii externe era supusă unor restricţii clare, ajungând să se diminueze în timp. La fel ca şi George al V-lea, noul ţar era la fel de neştiutor atunci când a urcat pe tron în 1894. Nu îşi crease o reţea politică proprie înainte să urce pe tron, iar consideraţia faţă de tatăl său îl împiedica să îşi exprime punctul de vedere cu privire la politica guvernului. În adolescenţă, nu părea prea înclinat spre studiul afacerilor de stat. Konstantin Pobedonostsev, juristul conservator angajat ca să îi predea adolescentului Nicky lecţii despre mecanismele interne ale statului ţarist, îşi amintea ulterior: „N-am putut să nu observ că era mai mult interesat să se scobească în nas".[11] Chiar şi după ce a urcat pe tron, timiditatea şi spaima pe care le resimţea la gândul că va trebui, într-adevăr, să-şi exercite autoritatea l-au împiedicat în primii ani să-şi impună preferinţele politice – în măsura în care le avea – în faţa guvernului. Mai mult, nu deţinea nici sprijinul executiv de care ar fi avut nevoie pentru a schimba cursul politicii într-o direcţie bine definită. De exemplu, nu avea nici secretariat propriu, nici secretar personal. Putea – şi chiar a făcut-o – insista să fie informat în legătură cu cele mai nesemnificative decizii luate de miniştri, însă, în cazul unui stat atât de întins ca Rusia, acest

lucru ar fi însemnat că monarhul era preocupat de fleacuri şi neglija chestiunile cu adevărat importante.[12]

Cu toate acestea, în jurul anului 1900, ţarul a reuşit să imprime o anumită direcţie politicii externe ruseşti. La sfârşitul anilor 1890, Rusia era direct implicată în pătrunderea din punct de vedere economic în China. Nu toată lumea din administraţie era încântată de politica legată de Orientul Îndepărtat. Unii nu erau de acord cu imensele costuri pe care le implicau anumite angajamente militare sau de infrastructură. Alţii, cum era ministrul de război, generalul Aleksei A. Kuropatkin, priveau Orientul Îndepărtat ca pe o distragere a atenţiei de la chestiunile mult mai importante de la periferia vestică a imperiului, în special cele privind Balcanii şi strâmtorile turceşti. Însă, la acea vreme, Nicolae al II-lea era convins că viitorul Rusiei se afla în Siberia şi în Orientul Îndepărtat şi garanta faptul că exponenţii politicii de Est primau în faţa oponenţilor săi. Deşi a avut unele suspiciuni la început, în 1898, el a sprijinit politica de confiscare a capului de pod din portul chinezesc Arthur (azi Lüshun) din Peninsula Liaodong. În Coreea, Nicolae a sprijinit o politică de invazie a ruşilor, care a plasat St.-Petersburg pe un curs de coliziune cu Tokio.

Intervenţiile lui Nicolae au luat mai degrabă forma unor alinieri politice neoficiale decât a unor decizii executive. De pildă, avea legătură strânsă cu antreprenorii aristocraţi care exploatau pădurile de-a lungul râului Yalu din Coreea. Magnatul din industria lemnului de la Yalu, A.M. Bezobrazov, fost ofiţer al cavaleriei de elită, s-a folosit de legătura strânsă pe care o avea cu ţarul pentru a stabili regiunea Yalu ca platformă pentru extinderea neoficială a Imperiului Rus în Peninsula Coreeană. În 1901, ministrul de finanţe Serghei Witte informa că Bezobrazov se întâlnea cu ţarul „nu mai puţin de două ori pe săptămână", sfătuindu-l – uneori ore în şir – în legătură cu politica Orientului Îndepărtat.[13] Miniştrii erau exasperaţi de prezenţa la Curte a acestor persoane influente, care veneau din afară, însă nu puteau face prea multe pentru a le diminua influenţa. Aceste „verigi" neoficiale însă îl determinau pe ţar să aibă o viziune mult mai agresivă în ceea ce privea politica Rusiei în regiunea respectivă.

„Nu vreau să pun stăpânire pe Coreea, îi spunea Nicolae prințului Henric al Prusiei în 1901, însă nu pot permite sub nicio formă ca Japonia să se stabilească acolo. Asta ar însemna *casus belli*".[14]

Nicolae și-a asigurat și mai mult controlul asupra acestei politici, numind un „vicerege al Orientului Îndepărtat", care să răspundă nu numai de chestiunile civile și cele militare, ci și de relațiile cu Tokio. Deținătorul acestei funcții, amiralul E.I. Alekseev, îi raporta direct țarului, nefiind, astfel, supravegheat de către miniștri. Această numire fusese aranjată de clica lui Bezobrazov, care o vedea ca pe un mijloc de a ocoli politica oarecum precaută a ministerului de externe în ceea ce privea Orientul Îndepărtat. Drept consecință, Rusia funcționa, de fapt, în baza a două politici imperiale paralele, una „oficială", iar alta „neoficială", care îi ofereau lui Nicolae al II-lea posibilitatea să aleagă și să atâțe facțiunile una împotriva celeilalte.[15] Deoarece nu avea nici experiență și nici nu înțelegea diplomația, amiralul Alekseev a adoptat un stil neșlefuit și intransigent care tindea să îi îndepărteze și să îi înfurie pe interlocutorii japonezi. Nu este sigur dacă Nicolae al II-lea a adoptat în mod conștient o „politică" de război în ceea ce privește Japonia, însă cu siguranță poartă cea mai mare răspundere pentru izbucnirea războiului din 1914 și, prin urmare, pentru dezastrele care au urmat.[16]

În ajunul Războiului ruso-japonez se poate spune că influența țarului era foarte mare în vreme ce a miniștrilor săi era foarte scăzută. Însă această stare de fapt a fost de scurtă durată, deoarece consecințele catastrofale ale politicii țarului i-au diminuat repede capacitatea de a stabili o agendă. Pe măsură ce veștile înfrângerilor repetate intrau în conștiința poporului și frământările sociale puneau stăpânire pe Rusia, un grup de miniștri condus de Serghei Witte a înaintat reforme menite să unifice guvernul. Puterea a fost preluată de cun Consiliu al Miniștrilor, condus pentru prima oară de un „președinte" sau prim-ministru. Sub conducerea lui Witte și a succesorului său, P.A. Stolypin (1906–1911), puterea executivă a fost apărată într-o oarecare măsură de intervențiile arbitrare ale monarhului. Stolypin, un bărbat extrem de hotărât, de inteligent, plin de charismă

şi neostenit, a reuşit să se impună în faţa majorităţii miniştrilor, atingând cel mai ridicat nivel de coerenţă în cadrul guvernului care nu mai fusese atins înainte de 1905. În perioada lui Stolypin, Nicolae a părut „ciudat de absent din activitatea politică".[17]

Ţarul nu a consimţit prea mult timp acest aranjament. Cât timp Stolypin se afla încă la putere, Nicolae a găsit metode de a scăpa de sub controlul acestuia, încheind înţelegeri secrete cu alţi miniştri. Printre ei s-a numărat şi ministrul de externe, Izvolsky, al cărui eşec în negocierile cu omologul său austro-ungar a declanşat criza anexării Bosniei din 1908-1909. În schimbul sprijinului diplomatic din partea Vienei acordat ruşilor pentru accesul acestora în strâmtorile turceşti, Izvolsky a aprobat anexarea de către austrieci a Bosniei-Herţegovina. Nici prim-ministrul, nici ceilalţi colegi ai săi nu fuseseră informaţi dinainte de această iniţiativă curajoasă, care fusese tratată direct cu ţarul Nicolae. În momentul asasinării lui Stolypin de către teroriştii în toamna anului 1911, Nicolae renunţase deja treptat la autoritatea sa prin sprijinul acordat adversarilor săi politici. Confruntat cu un bloc ministerial care ameninţa să îi îngrădească libertatea de acţiune, Nicolae şi-a retras sprijinul şi a început să comploteze împotriva celor pe care el însuşi îi aşezase la putere. Witte a fost victima acestui comportament autocratic în 1906; Stolypin ar fi avut aceeaşi soartă dacă nu ar fi fost ucis, iar succesorul lui, blajinul Vladimir Kokovtsov, a fost demis din funcţie în februarie 1914, deoarece se aflase că era adeptul ideii de „guvern unit". Voi vorbi în cele ce urmează despre implicaţiile pe care le-au avut aceste uneltiri asupra cursului politicii externe ruseşti – pentru moment însă, punctul-cheie este acela că anii 1911–1914 au reprezentat un declin în ceea ce priveşte guvernul unit şi reafirmarea autocraţiei.[18]

Cu toate acestea, această autocraţie nu a fost implementată pentru a sprijini o viziune politică consecventă. A fost folosită într-un scop negativ, acela de a garanta autonomia şi puterea monarhului prin destrămarea oricărei formaţiuni politice care dădea semne că ar vrea să protejeze această viziune. Prin urmare, consecinţa intervenţiei autocratice nu a fost aceea că ţarul şi-a impus voinţa, ci, mai degrabă,

o stare permanentă de nesiguranţă referitoare la cine deţinea puterea de a acţiona – o stare de fapt care a dat naştere la conflicte între facţiuni şi care a dus la subminarea gravă a puterii de decizie în Rusia.

Dintre cei trei veri imperiali, Wilhelm al II-lea a fost şi rămâne cel mai controversat. Puterea pe care a deţinut-o în cadrul executivului german este în continuare extrem de discutată.[19] Kaizerul a urcat cu siguranţă pe tron cu *intenţia* de a deveni părintele politicii externe a ţării sale. „Biroul Afacerilor Externe? Păi, eu sunt Biroul Afacerilor Externe!", a exclamat el odată.[20] „Sunt singurul stăpân al politicii germane", sublinia el într-o scrisoare către Prinţul de Wales (viitorul Eduard al VII-lea), „iar ţara trebuie să mă urmeze oriunde voi merge".[21] Wilhelm s-a implicat direct în numirea ambasadorilor, uneori susţinând anumiţi favoriţi ai, neluând în seamă sfaturile cancelarului şi ale Biroului Afacerilor Externe. Spre deosebire de ceilalţi doi veri imperiali ai săi, el considera întâlnirile şi corespondenţa cu ceilalţi domnitori care făceau parte din „traficul" obişnuit dintre monarhii ca fiind unica sursă de ordin diplomatic care trebuia exploatată pentru a servi interesele ţării sale.[22] La fel ca şi Nicolae al II-lea, Wilhelm trecea deseori peste miniştrii responsabili – mai ales în primii ani ai domniei sale – pentru a se consulta cu „favoriţii" lui, încuraja conflictele între facţiuni pentru a submina unitatea guvernului şi adresa păreri care nu fuseseră discutate în prealabil cu miniştrii sau care erau în contradicţie cu politica predominantă.

În această sferă – a expunerii neautorizate a părerilor politice nesancţionate –, kaizerul a primit cele mai ostile observaţii atât din partea contemporanilor, cât şi din partea istoricilor.[23] Nu există niciun dubiu asupra tonului şi a conţinutului ciudat folosite de kaizer în multe dintre telegramele, scrisorile, comentariile, conversaţiile, interviurile şi discursurile sale a căror temă era politica internă şi cea externă. Volumul acestora este remarcabil: el a vorbit, a scris, a trimis telegrame, a scris bileţele şi a polemizat aproape continuu de-a lungul celor treizeci de ani de domnie, iar o parte impresionantă din aceste manifestări a fost înregistrată şi păstrată pentru posteritate. Unele dintre ele erau insipide şi inadecvate. Vom da două exemple,

ambele legate de Statele Unite, pentru a ilustra acest aspect. În 4 aprilie 1906, kaizerul Wilhelm al II-lea a fost invitat la un dineu la Ambasada Statelor Unite din Berlin. În timpul unei conversații animate cu gazdele sale americane, kaizerul a vorbit despre necesitatea de a asigura mai mult spațiu pentru populația germană, care era în continuă creștere. La momentul ascensiunii sale pe tron, populația număra în jur de 40 de milioane, i-a spus el ambasadorului; în acel moment, ajunsese în jur de 60 de milioane. Acesta era un lucru bun în sine, însă problema hranei avea să se agraveze în următorii douăzeci de ani. Pe de altă parte, regiuni întinse din Franța păreau să fie subpopulate și slab dezvoltate; poate era mai potrivit ca o autoritate să roage guvernul francez să își retragă granița spre vest pentru a oferi spațiu populației germane. Aceste afirmații stupide (care trebuie să fi fost făcute în glumă) au fost înregistrate de unul dintre interlocutorii săi și transmise celor de la Washington în următorul raport diplomatic.[24] Următorul exemplu se referă la luna noiembrie 1908, când în presă au apărut speculații referitoare la un posibil război între Statele Unite și Japonia. Animat de această perspectivă și dornic să se facă agreabil în fața puterii de partea cealaltă a Atlanticului, kaizerul i-a scris de îndată o scrisoare președintelui Roosevelt oferindu-i – de astă-dată cât se poate de serios – un corp din armata Prusiei, care să fie poziționat pe coasta californiană.[25]

Care este mai exact legătura între aceste enunțuri și consecințele politicii existente? Orice ministru de externe sau ambasador aparținând democrației moderne, care ar agrea astfel de discuții complet inadecvate, ar fi demis pe loc. Dar ce pondere aveau oare aceste gafe ale suveranului în plan general? Este dificil să evaluăm impactul afirmațiilor kaizerului din cauza caracterului lor extrem de incoerent. Dacă Wilhelm ar fi avut o viziune mai clară și mai coerentă asupra politicii, am fi putut face o comparație simplă între intenții și urmări. Însă intențiile sale erau mereu inconsecvente și își concentra atenția mereu în altă direcție. La sfârșitul anilor 1890, kaizerul a fost foarte încântat de perspectiva creării unei „Germanii noi" (Neudeutschland) în Brazilia și „a cerut nerăbdător" ca migrarea

către acea regiune să fie încurajată și inițiată cât mai urgent – este de la sine înțeles că nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. În 1899, l-a informat pe Cecil Rhodes că intenționa să transforme „Mesopotamia" în colonie germană. În 1900, anul în care a avut loc Revolta Boxerilor, acesta a propus ca Germania să trimită un întreg corp de armată în China cu scopul de a dezbina țara. În 1903, el declara încă o dată că „America Latină este ținta noastră!" și îndemna personalul amiralității – care se părea că nu avea altceva mai bun de făcut – să pună la punct planurile de invazie pentru Cuba, Puerto Rico și New York, planuri de invazie care s-au dovedit a fi o pierdere de timp, având în vedere că (printre altele) statul-major general nu a convenit niciodată să furnizeze trupele necesare.[26]

Kaizerului îi veneau idei, se entuziasma, apoi se plictisea sau se descuraja și renunța la ele. Acum se înfuria pe țarul rus, iar în clipa următoare îl adora.[27] Existau nenumărate proiecte de alianță: pentru o alianță *cu* Rusia și Franța *împotriva* Japoniei și a Marii Britanii; *cu* Rusia, Marea Britanie și Franța *împotriva* Statelor Unite ale Americii; *cu* China și *cu* America *împotriva* Japoniei și a Triplei Antante, sau *cu* Japonia și *cu* Statele Unite ale Americii *împotriva* Antantei și așa mai departe.[28] În toamna anului 1896, într-o perioadă când relațiile dintre Marea Britanie și Germania se relaxaseră ca urmare a tensiunilor legate de statutul Republicii Transvaal, kaizerul a propus o ligă continentală cu Franța și cu Rusia împotriva Marii Britanii pentru apărarea comună a posesiilor coloniale. Cu toate acestea, practic în același timp, el a cochetat cu ideea de a elimina cauza conflictului cu Marea Britanie, prin simpla renunțare la toate coloniile germane, cu excepția celei din estul Africii. Însă, în primăvara lui 1897, Wilhelm a renunțat la această idee și a propus ca Germania să lege o relație apropiată cu Franța.[29]

Wilhelm nu s-a mulțumit doar să trimită note și comentarii miniștrilor săi, ci și-a expus ideile și reprezentanților puterilor străine. Uneori, intervențiile lui se opuneau direcției în care mergea politica oficială, alteori o susțineau; uneori depășeau limitele, transformându-se într-o parodie a opiniei oficiale. În 1890, când Biroul

Afacerilor Externe încerca să răcească relaţiile cu francezii, Wilhelm încerca să le apropie din nou; la fel a procedat şi în timpul Crizei din Maroc din 1905 – în timp ce Biroul Afacerilor Externe făcea presiuni asupra Parisului, Wilhelm i-a asigurat pe unii generali străini, pe jurnalişti şi pe un fost ministru francez că îşi dorea o reconciliere cu Franţa şi că nu avea nici cea mai mică intenţie de a risca izbucnirea unui război pentru Maroc. În martie, în ajunul plecării lui la Tangier, kaizerul a ţinut un discurs în Bremen în timpul căruia a declarat că lecţiile de istorie m-au învăţat „să nu lupt niciodată pentru a obţine puterea asupra lumii". Imperiul German, a adăugat el, va trebui să câştige „încrederea absolută fiind un vecin calm, cinstit şi liniştit". Unele dintre figurile politice proeminente – în special „şoimii" din cadrul departamentului militar – erau de părere că acest discurs a dejucat planurile politicii oficiale referitoare la Maroc.[30]

În ianuarie 1904, kaizerul a stat în timpul unui dineu lângă regele Leopold al belgienilor (care venise la Berlin cu ocazia zilei de naştere a lui Wilhelm) şi a profitat de ocazie pentru a-l informa pe acesta că se aştepta ca Belgia să se alieze cu Germania în eventualitatea unui război cu Franţa. Dacă regele belgian alegea să se alăture Germaniei, i-a făgăduit Wilhelm, Belgia va obţine noi teritorii în nordul Franţei, iar Wilhelm îl va răsplăti pe omologul lui cu „coroana vechii Burgundii". Când Leopold i-a răspuns surprins că miniştrii lui şi parlamentul belgian nu vor accepta un plan atât de fantezist şi de îndrăzneţ, Wilhelm a ripostat, zicându-i că nu putea să arate respect unui monarh care se simţea responsabil mai degrabă în faţa miniştrilor şi a deputaţilor decât în faţa lui Dumnezeu. Dacă regele belgian nu era mai deschis, kaizerul se vedea obligat să acţioneze „aplicând strict principiile strategice" – cu alte cuvinte, să invadeze şi să ocupe Belgia. Se spune că aceste remarci l-au tulburat atât de mult pe Leopold, încât, atunci când acesta s-a ridicat de la masă la sfârşitul cinei, şi-a aşezat invers casca pe cap.[31]

Tocmai din cauza unor episoade ca acestea miniştrii lui Wilhelm au căutat să îl înlăture din procesul decizional. Este extraordinar faptul că una dintre cele mai importante decizii din politica externă

din timpul domniei lui Wilhelm, aceea de a nu se reînnoi în 1890 Tratatul de Reasigurare cu Rusia, a fost luată fără implicarea şi fără ştiinţa kaizerului.[32] În vara lui 1905, cancelarul Bernhard von Bülow i-a încredinţat lui Wilhelm sarcina de a-i înainta lui Nicolae al II-lea o propunere de alianţă pe coasta finlandeză, la Björkö, doar ca să afle la întoarcerea kaizerului că acesta îndrăznise să facă o modificare în propunerea de tratat. Reacţia cancelarului a fost aceea de a-şi înainta demisia. Îngrozit de ideea de a fi abandonat de cel mai puternic funcţionar de stat al său, Wilhelm a bătut în retragere; Bülow a fost de acord să rămână în funcţie, iar amendamentul adus proiectului de tratat a fost retras.[33]

Kaizerul se plângea mereu că era lăsat pe dinafară, că nu avea acces la documentele diplomatice importante. S-a supărat atunci când oficialii politicii externe au insistat să-i verifice corespondenţa personală cu ceilalţi conducători de state. De pildă, s-a făcut mare tam-tam când ambasadorul german la Washington, Speck von Sternburg, a refuzat să transmită o scrisoare de la Wilhelm către preşedintele Roosevelt din 1908, în care kaizerul îşi exprima profunda admiraţie faţă de preşedintele american. Nu conţinutul politic al scrisorii i-a îngrijorat pe diplomaţi, ci, mai degrabă, exuberanţa şi imaturitatea tonului. Era inacceptabil, observa un oficial, ca suveranul Imperiului German să îi scrie preşedintelui Statelor Unite „aşa cum i-ar scrie un şcolar îndrăgostit unei croitorese drăguţe".[34]

Cert era însă că aceste afirmaţii erau îngrijorătoare. Într-un context în care guvernele încercau mereu să-şi ghicească unul altuia intenţiile, acestea prezentau un potenţial pericol. Cu toate acestea, ar trebui să luăm în considerare câteva aspecte. Unul este acela că, în cadrul acestor întâlniri, kaizerul îşi exercita rolul de conducere şi de control pe care era incapabil să îl pună în practică. Altul ar fi că aceste ameninţări retorice erau întotdeauna asociate cu scenarii fictive în care Germania era partea *atacată*. Propunerea indecentă pe care Wilhelm i-a făcut-o lui Leopold al Belgiei nu a fost concepută ca o cutezanţă jignitoare, ci ca răspuns al Germaniei la atacul francez. Ceea ce este ciudat la observaţia sa referitoare la o posibilă

renunţare la neutralitate de către belgieni în cazul unui viitor conflict nu este *ideea* de renunţare în sine – varianta unei invazii belgiene a fost discutată şi analizată şi de către şefii de state-majore francez şi britanic –, ci contextul în care această observaţie a fost făcută cunoscută, precum şi identitatea celor doi interlocutori. Una dintre multele particularităţi ale kaizerului era aceea că nu reuşea să îşi adapteze comportamentul în funcţie de contextele în care statutul său îi impunea o anumită atitudine. Mult prea des, acesta nu vorbea ca un monarh, ci ca un adolescent înflăcărat, care dădea frâu liber preocupărilor sale curente. Era un exemplar aparte al categoriei sociale din epoca edwardiană, pisălogul clubului care avea mereu de explicat câte un proiect neterminat bărbatului care şedea în fotoliul alăturat. Nu era de mirare că gândul de a fi acostaţi de kaizer la dineuri, atunci când era imposibil să se eschiveze, băga spaima în mulţi conducători din Europa.

Intervenţiile lui Wilhelm îi iritau pe reprezentanţii Ministerului de Externe german, însă aceştia nu au măsuri pentru a schimba cursul politicii germane. Cancelarii şi ambasadorii germani s-au dovedit mai eficienţi în a proteja procesul decizional de intervenţiile arbitrare ale suveranului decât colegii lor ruşi din St.-Petersburg. Şi, într-adevăr, este posibil ca sentimentul puternic de neputinţă şi de deconectare de la pârghiile reale ale puterii să îl fi făcut pe Wilhelm să revină la fanteziile sale legate de viitoare războaie mondiale între Japonia şi Statele Unite ale Americii, de invazii în Puerto Rico, de lupta împotriva Imperiului Britanic, de un protectorat german în China şi aşa mai departe. Acestea erau scenariile unui visător geopolitic înrăit, nu politici în adevăratul sens al cuvântului. Ori de câte ori un conflict real părea iminent, Wilhelm se eschiva, găsind repede motive pentru care Germania nu putea intra în război. Când situaţia tensionată cu Franţa a atins punctul culminant în 1905, Wilhelm s-a speriat şi l-a informat pe cancelarul Bülow că frământările sociale interne excludeau o acţiune ofensivă peste graniţă; în anul următor, iritat de vestea că regele Eduard al VII-lea tocmai îi făcuse o vizită neprogramată fostului ministru de externe, Théophile Delcassé, el l-a avertizat pe

cancelar că artileria și flota militară a Germaniei nu erau în stare să reziste într-un conflict.[35] Wilhelm spunea vorbe dure, însă când se întrezărea o amenințare avea tendința să se întoarcă și să o ia fugă. Avea să facă întocmai acest lucru în timpul Crizei din Iulie 1914. „Este curios cum acest bărbat, atât de precipitat, de nesăbuit și de impulsiv la vorbă, este atât de precaut și de răbdător când vine vorba să acționeze", observa Jules Cambon în scrisoarea sa adresată unui înalt funcționar al Ministerului de Externe francez în mai 1912.[36]

O privire de ansamblu asupra monarhilor de la începutul secolului al XX-lea sugerează că aceștia au avut un impact fluctuant și relativ modest asupra consecințelor reale ale politicii. Împăratul Franz Iosef al Austro-Ungariei citea mii de depeșe și se întâlnea în mod regulat cu miniștrii săi de externe. Cu toate acestea, în ciuda activității sale extraordinare ca „prim birocrat" al imperiului său, lui Franz Iosef, la fel ca și lui Nicolae al II-lea, îi era imposibil să gestioneze cantitatea uriașă de informații care ajungea pe biroul lui. Acesta nu s-a străduit prea mult să-și împartă timpul în funcție de importanța relevantă a problemelor care apăreau.[37] Politica externă a Austro-Ungariei nu era modelată de decretele împăratului, ci de interacțiunea dintre facțiunile și lobby-urile din interiorul și din preajma ministerului. În Italia, Victor Emanuel al III-lea (1900–1946) depunea mai puține eforturi decât Franz Iosef – își petrecea cea mai mare parte din timp în Piedmont sau la moșia sa din Castelporziano și, deși încerca să obțină aprobarea câtorva depeșe diplomatice, își petrecea în jur de trei ore pe zi citind ziarele și notând cu meticulozitate erorile pe care le descoperea în ele. Regele italian cultiva relații strânse cu miniștrii săi de externe, sprijinind întru totul decizia importantă de a cuceri Libia în 1911, însă rareori intervenea direct.[38] Nicolae al II-lea putea favoriza o facțiune sau alta sau un ministru sau altul, subminând astfel unitatea guvernului, însă era incapabil să stabilească o agendă, mai ales după înfrângerea cruntă suferită în războiul cu japonezii. Wilhelm al II-lea era mai energic decât Nicolae, însă miniștrii săi reușeau să protejeze procesul decizional de intervențiile suveranului mai bine decât colegii lor ruși. Oricum,

inițiativele lui Wilhelm erau prea disparate și prea necorelate între ele ca să ofere o platformă operațională alternativă.

Fie că au intervenit agresiv în procesul politic, fie că nu, monarhii din Europa au rămas, datorită simplului fapt că au existat, un factor perturbator în relațiile internaționale. Prezența în sisteme parțial democratice ale suveranilor care reprezentau punctele focale prezumtive ale puterii executive, cu acces la toate documentele de stat și la personal și cu responsabilitate finală privind fiecare decizie executivă, crea o anume nesiguranță în legătură cu localizarea mai exactă a puterii. O politică externă dinamică, în care monarhii se întâlneau pentru a rezolva probleme guvernamentale importante, nu mai era potrivită – întâlnirea inutilă de la Björkö dovedea acest lucru. Cu toate acestea, exista o puternică înclinație în rândul diplomaților, a oamenilor de stat și a monarhilor înșiși de a-i percepe pe cei din urmă ca fiind cârmacii și personificarea puterii executive. Prezența lor genera o stare de continuă nesiguranță în ceea ce privea punctul central al procesului decizional. În acest sens, regii și împărații puteau reprezenta o sursă de confuzie în relațiile internaționale. Lipsa de claritate a diminuat eforturile de a stabili relații sigure și transparente între state.

Structurile monarhice cuprindeau, de asemenea, și relațiile de putere din cadrul fiecărei puteri executive. În Italia, de pildă, nu era limpede cine conducea armata – regele, ministrul de război sau șeful statului-major general. Șeful statului-major italian a făcut tot ce i-a stat în putință să îi țină pe civili departe de discuțiile cu omologii săi germani și austrieci, iar oficialii civili, la rândul lor, îi țineau pe ofițeri în afara sferei politice – drept rezultat, de exemplu, șeful statului-major italian nici nu a fost măcar informat despre prevederile Triplei Alianțe care defineau condițiile în care Italia ar putea fi chemată la luptă în numele aliaților săi.[39]

Într-o astfel de situație – și putem găsi condiții asemănătoare în toate monarhiile din Europa –, regele sau împăratul era singurul punct central către care convergeau celelalte segmente din ierarhia militară. Dacă acesta nu reușea să-și exercite funcția, dacă Coroana

nu reuşea să compenseze lipsurile constituţiei, cum se şi întâmpla, sistemul rămânea blocat, căpătând un caracter incoerent. Deseori, monarhii de pe continent eşuau în acest rol, sau, mai degrabă, refuzau de la început să îl joace, deoarece sperau că, tratând separat cu funcţionarii-cheie din sistemul executiv, îşi puteau păstra ceea ce mai rămăsese din propriile iniţiative şi din preeminenţa lor în cadrul sistemului. Acest aspect însă a avut un efect negativ asupra procesului decizional. Într-un context în care decizia la care ajungea un ministru responsabil putea fi suspendată sau subminată de un coleg sau un adversar, miniştrilor le era deseori dificil să înţeleagă „unde se încadrau activităţile lor în imaginea de ansamblu".[40] Atmosfera confuză care a rezultat i-a încurajat pe miniştri, pe oficiali, pe comandanţii militari şi pe experţii în politică să se considere îndreptăţiţi să-şi expună ideile pentru a fi dezbătute, fără să-şi asume personal responsabilitatea pentru rezultatele politicii. În acelaşi timp, presiunea de a câştiga favoarea monarhului dădea naştere la o atmosferă de competiţie şi de măguleală care milita împotriva sfătuirii între departamente, care ar fi putut duce la o abordare mai echilibrată a procesului decizional. Urmarea a fost naşterea unei culturi a fracţionismului şi a excesului retoric care vor avea o pondere grea în iulie 1914.

CINE A GUVERNAT ÎN ST.-PETERSBURG?

Dacă nu monarhii au fost aceia care au determinat cursul politicii externe, atunci cine? Răspunsul evident trebuie să fie: miniştrii de externe. Aceşti oameni supravegheau activitatea corpului diplomatic şi a ministerelor, citeau şi răspundeau celor mai importante depeşe externe şi aveau responsabilitatea de a explica şi justifica politica parlamentului şi publicului. În realitate însă, puterea miniştrilor de externe de a modela politica fluctua cel puţin la fel de mult şi varia cel puţin la fel de tare de la o putere europeană la alta ca şi forţa politică a suveranilor. Influenţa lor depindea de o serie de factori: de puterea şi favorurile altor miniştri, în special cele ale

premierilor, de atitudinea şi comportamentul monarhilor, de dispoziţia înalţilor funcţionari din cadrul ministerelor de externe şi a ambasadorilor de a urma direcţia dorită de ministru şi de gradul de instabilitate al facţiunilor în cadrul sistemului.

În Rusia, ministrul de externe şi familia sa locuiau în apartamentele private ale ministerului, un vast edificiu roşu situat în piaţa mare, vizavi de Palatul de Iarnă, astfel încât viaţa lui socială, a soţiei şi a copiilor lui era în strânsă corelaţie cu activitatea lui de la minister.[41] Capacitatea lui de a modela politica era determinată de dinamica unui sistem politic ai cărui parametri fuseseră redefiniţi ca urmare a Războiului ruso-japonez şi a Revoluţiei din 1905. După ce războiul s-a sfârşit cu o înfrângere şi o revoluţie, un grup de miniştri influenţi s-a mobilizat pentru a construi o structură decizională mai stabilă care să permită puterii executive să stabilească un echilibru între chestiunile interne şi cele externe şi să impună disciplină în rândul înalţilor oficiali. Metoda prin care puteau fi realizate toate acestea era controversată. Cel mai energic şi mai abil reformator a fost Serghei Witte, expert în finanţe şi în politică economică, demisionar din guvern în 1903, deoarece se opusese politicii acestuia privind Coreea. Witte îşi dorea un „cabinet" condus de un „prim-ministru" care să deţină puterea de a-i disciplina pe ceilalţi miniştri, dar şi de a controla accesul lor la ţar. Vladimir Kokovtsov*, fost ministru de finanţe, care era şi mai conservator, a considerat aceste propuneri un atac la principiul pe care se baza autocraţia ţaristă, pe care o privea ca fiind singura formă de guvernare potrivită pentru vremurile pe care le trăia Rusia. S-a ajuns la un compromis: a fost înfiinţat un astfel de cabinet, sub forma unui Consiliu de Miniştri, iar preşedintele său sau „prim-ministrul" deţinea puterea de a demite orice ministru care nu coopera. Însă „dreptul la raportul individual" – cu alte cuvinte, dreptul miniştrilor de a-şi prezenta punctul de vedere ţarului, independent de acceptul preşedintelui consiliului – a fost păstrat.

---

* Kokovtsov a demisionat din funcţia de ministru de finanţe în 1905, dar şi-a reluat funcţia în noiembrie 1905, păstrându-şi postul până în februarie 1914.

Rezultatul a fost un aranjament oarecum neclar în care totul depindea de echilibrul între inițiativele președinților succesivi, ale miniștrilor lor și ale țarului. Dacă președintele era convingător și puternic, putea spera să își impună voința asupra miniștrilor. Însă dacă un ministru reușea să își asigure sprijinul țarului, acesta putea să se detașeze de colegii lui și să-și urmărească propriile intenții. Odată cu numirea lui Pyotr Stolypin în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri în vara anului 1906, noul sistem a dobândit un lider charismatic și dominant. Și noul ministru de externe, Alexander Izvolsky, părea a fi genul de politician care ar fi capabil să facă să funcționeze acest nou aranjament. Considerându-se a fi un om al „noii politici", acesta a înființat de urgență posturi de legătură în Ministerul de Externe care să gestioneze relațiile cu Duma de Stat. Tonul cu care negocia cu țarul era respectuos și mai puțin omagial decât cel al precursorilor săi. Era devotat transformării și modernizării ministerului și era un susținător înfocat al „guvernului unificat".[42] Mai important decât orice, el a fost de acord cu colegii lui din Consiliul de Miniștri asupra dorinței de a încheia o înțelegere cu Marea Britanie.

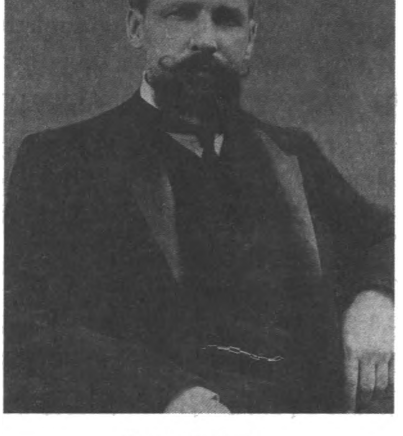

Pyotr Stolypin

Cu toate acestea, în curând s-a adeverit faptul că viziunea lui Izvolsky asupra politicii externe era diferită de cea a colegilor săi în punctele esențiale. Stolypin și Kokovtsov vedeau convenția încheiată între Rusia și Anglia ca pe o oportunitatea de a renunța la spiritul aventurier care a caracterizat anii dinaintea Războiului ruso-japonez și de a se concentra pe sarcinile care țineau de consolidarea internă și de creșterea economică. Pentru Izvolsky însă, înțelegerea cu Anglia reprezenta permisiunea de a urmări o politică mai hotărâtă, mai ales în ceea ce privea obținerea accesului în strâmtorile turcești, obiectiv împotriva căruia britanicii s-au opus inițial. Izvolsky credea că relațiile cordiale inaugurate de convenție îi va permite să obțină acceptul Londrei în ceea ce privea libera trecere a vaselor de război ruseşti prin strâmtorile turcești. Aceasta nu era doar o iluzie: ministrul de externe britanic, Sir Edward Grey, îl încurajase în mod explicit pe Izvolsky să gândească în această direcție. În timpul unei conversații avute cu ambasadorul rus la Londra în martie 1907, Grey declarase că „dacă se vor stabili permanent relațiile bune" între cele două țări, „Anglia nu va mai stabili ca obiectiv al politicii sale menținerea înțelegerii actuale" referitoare la strâmtori.[43]

În acest context și-a început Izvolsky negocierile nefavorabile cu Aehrenthal, în timpul cărora acesta a promis sprijinul rușilor pentru obținerea aprobării de anexare a Bosniei-Herțegovina în schimbul sprijinului austriecilor pentru revizuirea înțelegerii referitoare la strâmtori. Înțelegerea cu Aehrenthal trebuia să fie primul pas către o revizuire completă. Acest demers a fost inițiat cu sprijinul țarului; este posibil ca Nicolae al II-lea însuși să îl fi încurajat pe Izvolsky să le ofere austriecilor o înțelegere. După ce fusese un exponent înflăcărat al expansiunii Orientului Îndepărtat înainte de 1904, acum, țarul își concentra atenția asupra strâmtorilor: „Se gândea mereu la cucerirea Dardanelelor și a Constantinopolului", își amintea unul dintre politicienii ruși.[44] Decât să riște să fie respins de Stolypin, de Kokovtsov și de ceilalți miniștri, Izvolsky s-a folosit de dreptul raportului individual. Era momentul culminat al independenței politice a ministrului de externe – o independență

dobândită prin exploatarea marjelor dintre diversele centre de putere din cadrul sistemului. Însă victoria a fost de scurtă durată. Având în vedere că nu s-a încheiat nicio înțelegere cu Londra, politica privind strâmtorile a fost un eșec. Opinia publică rusească l-a discreditat pe Izvolsky, iar acesta a fost nevoit să înfrunte furia lui Stolypin și a lui Kokovtsov.

Pe termen scurt, eșecul Crizei anexării Bosniei (la fel ca și înfrângerea în războiul cu japonezii) a dus la reafirmarea autorității colective a Consiliului de Miniștri. Țarul a lăsat hățurile din mână, cel puțin pentru moment. Izvolsky a fost nevoit să se retragă și să se supună regulilor unui „guvern unit". Stolypin, pe de altă parte, a ajuns la apogeul puterii sale. Îngrijorați, adepții conservatori ai autocrației au început să îl vadă ca pe un „lord" atotputernic sau „mare vizir" care uzurpase puterea stăpânului său, împăratul. Alegerea lui Serghei Sazonov de a-l înlocui pe Izvolsky în septembrie 1910 a părut să consolideze și mai mult poziția dominantă pe care o ocupa Stolypin. Sazonov era oarecum novice într-ale diplomației, avea puțină experiență în ceea ce privește funcțiile înalte din cadrul Ministerului de Afaceri Străine și îi lipseau legăturile în rândul aristocrației și al suveranilor. Avea puțină experiență în ceea ce privea politica din St.-Petersburg și niciun dram de influență în cercurile guvernamentale. Calitățile lui pentru această funcție, după cum observau criticii din exterior, erau reputația lui de a fi „mediocru și suspus" și faptul că era cumnatul lui Stolypin.[45]

După eșecul politicii lui Izvolsky și demiterea lui din funcție, politica externă rusească nu mai purta amprenta ministrului de externe, ci pe cea a prim-ministrului, președintele Pyotr Stolypin, care era de părere că Rusia avea nevoie cu orice preț de pace și că trebuia să adopte o politică de conciliere pe toate fronturile. Urmarea a fost o apropiere strânsă față de Berlin, în ciuda tensiunilor recente legate de Bosnia. În noiembrie 1910, vizita lui Nicolae al II-lea și a lui Sazonov la Potsdam a inițiat discuții care au culminat cu o înțelegere care a marcat un moment important în destinderea dintre ruși și germani.[46]

La început, asasinarea lui Stolypin nu a schimbat prea mult orientarea politicii. Imediat după moartea superiorului său, Sazonov s-a luptat să se facă auzit. Însă slăbiciunea lui Sazonov, combinată cu moartea lui Stolypin, nu a făcut decât să amplifice şi mai mult instabilitatea în interiorul sistemului; cei mai experimentaţi şi mai încrezători agenţi ruşi din străinătate erau liberi să adopte o atitudine mult mai independentă. Doi miniştri, N.V. Charykov în Constantinopol şi Nikolai Hartwig în Belgrad, mai exact, observând o relaxare din partea conducerii de la St.-Petersburg în ceea ce privea controlul, au demarat acţiuni independente şi oarecum riscante cu scopul de a profita de situaţia politică din Balcani, care se înrăutăţea din ce în ce mai mult.[47] Între timp, ambasadorul rus în Franţa era nimeni altul decât fostul ministru de externe Alexander Izvolsky, a cărui determinare de a modela politica – în special pe cea referitoare la Balcani – a rămas nestrămutată după ce a fost readus în serviciul diplomatic. Izvolsky îşi ţesea propriile intrigi în Paris, „intimidându-l în tot acest timp pe Sazonov prin intermediul curierului diplomatic".[48]

Eclipsarea lui Sazonov nu a fost permanentă. În timp, el a început să-şi croiască drum în politica Balcanilor, exploatând slăbiciunea politică a lui Kokovtsov, succesorul lui Stolypin în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri. Punctul-cheie este acela că sursele de influenţă care modelau politica din Rusia erau în continuă schimbare. Puterea „traversa" sistemul, concentrându-se asupra anumitor puncte: monarhul, ministrul de externe, prim-ministrul, ambasadorii. Într-adevăr, putem vorbi despre o „hidraulică a puterii", unde ungerea unei rotiţe din sistem ducea la uzarea altora. Dinamica contradictorie din cadrul sistemului era alimentată de tensiunile dintre opţiunile politice adverse. Naţionaliştii liberali ruşi şi pan-slavii aveau tendinţa să prefere o politică progresistă în ceea ce priveşte strâmtorile turceşti şi o atitudine solidară faţă de „fraţii slavi mai mici" din Peninsula Balcanică. Conservatorii, pe de altă parte, păreau să fie extrem de conştienţi de slăbiciunea politicii interne şi a celei financiare şi de pericolele – după cum spunea Kokovtsov – de

a adopta „o politică externă activă în detrimentul stomacului țăranului"; prin urmare, aceștia se pronunțau în favoarea unei politici de pace cu orice preț.[49]

Când a fost dezbătută în Duma de Stat semnificația Crizei anexării Bosniei în primăvara anului 1909, de pildă, reprezentanții conservatorilor în Consiliul Nobililor Uniți au susținut că anexarea nu periclitase în niciun fel interesele sau siguranța rușilor și că Rusia nu ar trebui să intervină în niciun caz în problemele Balcanilor atâta vreme cât căuta o reconciliere cu Berlinul. Adevăratul inamic, susțineau ei, era Marea Britanie, care încerca să împingă Rusia către un război cu Germania pentru a-și putea consolida controlul pe piețele mondiale. Opunându-se acestei poziții, liberalii profrancezi și probritanici ai Partidului Constituțional Democrat (Cadeții) au cerut transformarea „Triplei Antante" în „Triplă Alianță", care să-i permită Rusiei să-și impună puterea în regiunea balcanică și să oprească declinul statutului său de mare putere.[50] Aceasta a fost una dintre problemele centrale cu care s-au confruntat factorii decidenți ai politicii externe (și cei care încearcă să le înțeleagă azi): „Interesul național" nu era un obiectiv imperativ care să pună presiune asupra guvernului din exterior, ci proiecția unor anumite interese din interiorul elitei politice însăși.[51]

CINE A GUVERNAT ÎN PARIS?

În Franța, dinamica era diferită, însă analogă în sens mai larg. Ministerul de Externe, sau „Quai d'Orsay" după cum era cunoscut datorită locației sale, se bucura de o putere și o autonomie extraordinară, într-o mult mai mare măsură decât cel din Rusia. Era o organizație coezivă din punct de vedere social și relativ stabilă, cu un puternic simț al propriei meniri. *L'esprit de corps* al ministerului era consolidat de o rețea densă de conexiuni familiale: frații Jules și Paul Cambon erau ambasadori în Berlin și, respectiv în Londra, ambasadorul la St.-Petersburg din 1914, Maurice Paléologue, era

cumnatul lui Jules. Mai existau şi alte dinastii: Herbette, de Margerie şi de Courcel, ca să numim doar câteva. Ministerul Afacerilor Externe îşi proteja independenţa prin obiceiul de a păstra secretul. Informaţiile sensibile erau rareori transmise şi miniştrilor cabinetului. Nu era un lucru neobişnuit ca înalţii funcţionari să ascundă informaţii faţă de oamenii cei mai importanţi ai statului, chiar şi faţă de preşedintele republicii însuşi. În ianuarie 1895, de pildă, în timpul mandatului ministrului de externe Gabriel Hanotaux, preşedintele Casimir Périer a demisionat la doar şase luni de la alegerea sa, protestând că Ministerul Afacerilor Externe nu îl informase cu privire la cele mai importante evenimente. Documentele de natură politică erau tratate în mare secret. Lui Raymond Poincaré i s-au adus la cunoştinţă detaliile legate de alianţa franco-rusească abia când a devenit premier şi ministru de externe în 1912.[52]

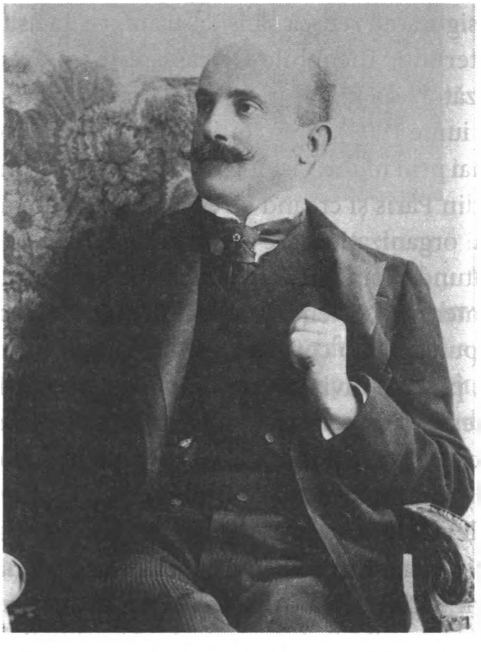

Joseph Caillaux

Însă caracterul relativ independent al ministerului nu îi oferea neapărat putere şi autonomie ministrului. Miniştrii de externe francezi aveau tendinţa de a fi slabi, mai slabi chiar decât funcţionarii din minister. Unul dintre motive era schimbarea relativ rapidă a miniştrilor, o urmare a puternicelor frământări politice din Franţa în perioada antebelică. Între 1 ianuarie 1913 şi izbucnirea Prumului Război Mondial, de pildă, au fost nu mai puţin de şase miniştri de externe. Biroul ministerial avea un caracter tranzitoriu, care pentru politicienii francezi reprezenta o scenă mai puţin importantă decât pentru cei din Marea Britanie, Germania sau Austro-Ungaria. În absenţa unui cod al solidarităţii în cadrul cabinetului, miniştrii îşi consumau energia şi ambiţiile în conflictele aprige dintre facţiuni, un lucru obişnuit în guvernul celei de-a Treia Republici.

Bineînţeles că existau şi excepţii de la regulă. Dacă un ministru îşi păstra funcţia mai mult timp şi era suficient de hotărât şi de perseverent, cu siguranţă reuşea să îşi lase amprenta asupra mecanismului ministerului. Theophile Delcassé este un exemplu bun. În mod surprinzător, el a rămas în funcţie timp de şapte ani (din iunie 1898 până în iunie 1905), timp în care s-a impus în cadrul ministerului nu numai prin muncă asiduă, ci şi ignorându-i pe funcţionarii permanenţi din Paris şi creând o reţea alcătuită din ambasadori şi funcţionari ai organizaţiei care aveau aceleaşi idei. În Franţa, la fel ca oriunde altundeva în Europa, caracterul oscilatoriu al anumitor birouri din interiorul sistemului ducea la ajustări în ceea ce privea distribuirea puterii. Sub conducerea unui ministru puternic cum era Delcassé, puterea divizată între funcţionarii serviciului public cei mai influenţi, cunoscuţi şi sub denumirea de „Centrale", avea tendinţa să scadă, în vreme ce ambasadorii, eliberaţi de constrângerile impuse de sus, începeau să aibă tot mai multă putere, cum a fost şi cazul lui Izvolsky şi a lui Hartwig în timpul mandatului lui Sazonov. De-a lungul mandatului lui Delcassé a luat naştere un „cabine intern" alcătuit din ambasadori concentraţi asupra fraţilor Cambon (Londra şi Berlin) şi asupra lui Camille Barrère (Roma). Ambasadorii se întâlneau în mod regulat în Paris ca să poarte

discuţii politice şi să încerce să îi influenţeze pe oficialii-cheie. Comunicau cu ministrul prin intermediul scrisorilor personale, trecând peste funcţionarii din „Centrale".

Paul Cambon

Ambasadorii aveau un puternic simţ al propriei importanţe, mai ales dacă ar fi să îl comparăm cu etica profesională a ambasadorilor zilelor noastre. Paul Cambon este un exemplu grăitor în acest sens: el afirma într-o scrisoare din 1901 că întreaga istorie diplomatică a Franţei se rezuma la o listă lungă de încercări din partea agenţilor din străinătate de a realiza ceva în faţa rezistenţei care venea de la Paris. Când nu era de acord cu directivele oficiale primite din capitală, acesta le ardea deseori. Într-o conversaţie tensionată avută cu Justin de Selves, ministrul afacerilor externe din iunie 1911 şi până în ianuarie 1912, Cambon l-a informat pe acesta, fără a da dovadă de prea mult tact, că se considera a fi egalul ministrului.[53] Această afirmaţie

pare mai puțin ciudată dacă ne gândim că între 1898, când a fost numit ambasador la Londra, și vara anului 1914, Cambon a fost martor la plecarea și venirea în funcție a nouă miniștri – dintre care doi au avut două mandate. Cambon nu se considera a fi un angajat supus al guvernului, ci un slujitor al Franței, a cărui experiență îl îndreptățea să joace un rol important în procesul decizional.

Acest sentiment al sinelui pe care îl avea Cambon era susținut și de convingerea – împărtășită de mulți dintre ambasadorii importanți – că o persoană nu reprezenta Franța pur și simplu; o *simboliza*. Cu toate că a fost ambasador la Londra între 1898 și 1920, Cambon nu vorbea o boabă de engleză. În timpul întâlnirilor cu Edward Grey (care nu vorbea franceză), el a insistat ca fiecare cuvânt să fie tradus în franceză, inclusiv cuvinte ușor de recunoscut ca de exemplu „da".[54] Era ferm convins – ca mulți dintre membrii elitei franceze – că franceza era singura limbă în care se puteau exprima în mod rațional gândurile și s-a împotrivit înființării școlilor franceze în Marea Britanie, invocând motivul ciudat cum că francezii care creșteau în Marea Britanie puteau ajunge alienați mintal.[55] Cambon și Delcassé au stabilit o colaborare strânsă a cărui rod a fost Antanta Cordială din 1904. Cambon a fost cel care, mai mult decât oricine, a pus bazele Antantei, făcând eforturi, începând cu 1901, să îi convingă pe interlocutorii săi britanici să se hotărască asupra Marocului și, în același timp, îndemnându-l pe Delcassé să renunțe la presupusele pretenții ale francezilor asupra Egiptului.[56]

Lucrurile s-au schimbat după plecarea lui Delcassé în punctul culminant al primei crize marocane. Succesorii săi au fost figuri mai puțin convingătoare și mai puțin autoritare. Maurice Rouvier și Leon Bourgeois au ocupat funcția de ministru doar zece luni, respectiv opt; mandatul lui Stéphen Pichon a fost mai lung, din octombrie 1906 până în martie 1911, însă acesta detesta munca susținută, lipsind deseori de la biroul său din Quai d'Orsay. Rezultatul a fost o creștere treptată a influenței a organizației „Centrale".[57] Până în 1911, două facțiuni se coalizaseră în lumea franceză a afacerilor externe. Pe de-o parte, erau vechii ambasadori și aliații lor

din administrație, care favorizau destinderea cu Germania, precum și o abordare pragmatică și deschisă cu relațiile externe ale Franței. Pe de altă parte, erau „Tinerii turci", după cum le spunea Cambon, sau „Centrale".

Ambasadorii invocau autoritatea impusă de vârstă, precum și experiența dobândită de-a lungul anilor petrecuți în domeniu. Membrii organizației „Centrale", pe de altă parte, dețineau avantaje instituționale și structurale extraordinare. Puteau emite comunicate de presă, controlau transmiterea documentelor oficiale și, mai presus de toate, aveau acces la *cabinet noir* din interiorul biroului ministerial – un departament mic, dar important responsabil cu deschiderea corespondenței și interceptarea și decodarea informațiilor diplomatice. Și, la fel ca și în Rusia, aceste divizii structurale și antagonice coincideau cu părerile divergente ale relațiilor externe. Agitația creată de luptele interne pentru influență ar fi putut, astfel, avea un impact direct asupra orientării politicii.

Politica franceză în ceea ce privește Marocul este un exemplu grăitor. După conflictul franco-german din 1905 pentru Maroc și înfrângerea germanilor la Algeciras în anul următor, cele două țări au depus eforturi pentru a încheia o înțelegere prin care să lase în urma lor conflictul iscat pentru Maroc. În ceea ce îi privea pe francezi, părerile erau împărțite vizavi de cum ar trebui să fie gestionate pretențiile germanilor asupra Marocului. Oare Parisul ar trebui să țină cont de interesele germanilor în Maroc, sau ar trebui să acționeze ca și când aceștia nu ar fi avut niciun drept teritorial? Cel mai vehement susținător al primului punct de vedere a fost Jules Cambon, fratele lui Paul și ambasadorul francez la Berlin. Cambon avea mai multe motive pentru a susține apropierea de Germania. Germanii, afirma el, aveau dreptul de a apăra interesele industriașilor și ale investitorilor lor de peste hotare. A mai afirmat că o parte din cei mai importanți factori de decizie germani – începând cu kaizerul și cu prietenul lui apropiat contele Philipp zu Eulenburg și până la cancelarul Bernhard von Bülow, ministrul de externe german, Heinrich von Tschirschky și succesorul său, Wilhelm von

Schoen – își doreau cu sinceritatea relații mai apropiate cu Parisul. El a mai susținut că Franța, cu politica ei fracționară și cu presa ei naționalistă prea zeloasă, era principala responsabilă pentru neînțelegerile care apăruse între cele două puteri vecine. Rezultatul eforturilor depuse de Cambon a fost Acordul franco-german din 9 februarie 1909, care excludea Berlinul din orice incursiune politică în Maroc și afirma valoarea cooperării franco-germane în sfera economică.[58]

În cealaltă tabără se aflau membrii „Centrale", care se opuneau oricărui fel de concesie. Maurice Herbette, opozant înfocat al germanilor, șeful departamentului de comunicații de la Quai d'Orsay între 1907 și 1911, s-a folosit în secret de conexiunile pe care le avea în presă pentru a sabota negocierile, eliberând presei franceze propuneri de conciliere cu un potențial caracter controversat înainte ca acestea să fi fost văzute de germani. Ba chiar a stârnit și o campanie naționalistă de presă împotriva lui Cambon.[59] Herbette a fost un exemplu excelent de oficial care a reușit să-și impună punctul de vedere asupra procesului decizional din Franța. Într-un memorandum din 1908, care seamănă cu faimosul act de la Biroul Afacerilor Externe Britanice, pe care Eyre Crowe îl scrisese cu un an în urmă (cu deosebirea că în vreme ce documentul lui Crowe se întindea pe douăzeci de pagini dactilografiate, cel al lui Herbette umplea trei sute de pagini de scris de mână dezordonat), Herbette zugrăvea în culori sumbre recenta istoria a relațiilor franco-germane, susținând că erau caracterizate de șiretlicuri răuvoitoare, „insinuări" și amenințări. Germanii, scria el, erau nesinceri, suspicioși, neloiali, duplicitari. Eforturile lor de conciliere erau strategeme menite să păcălească și să izoleze Franța; jocurile lor în numele intereselor pe care le aveau peste hotare erau simple provocări; politica lor externă, o alternanță respingătoare între „amenințare și promisiune". Franța, concluziona el, nu avea absolut nicio vină pentru relațiile „bolnăvicioase" dintre cele două state, deoarece încercase întotdeauna să trateze cu Germania într-un mod „conciliator și demn": „Examinarea obiectivă a documentelor dovedește faptul că

Franța și guvernele sale nu pot fi trase la răspundere pentru această situație". La fel ca și memorandumul lui Crowe din anul precedent, cel al lui Herbette se concentra mai degrabă pe atribuirea motivelor reprobabile și pe „simptome" decât pe numirea abaterilor.[60] Nu există dovezi că Herbette și-ar fi schimbat vreodată părerea despre Germania. El și ceilalți oficiali intransigenți din „Centrale" – Bapst, Conty, Regnault – erau un obstacol puternic în calea unei apropieri de Berlin.

Ministrul de externe Stéphen Pichon oscila între cele două tabere. Pe de-o parte, înțelegea dorința lui Cambon de apropiere și era dispus să mențină o politică a restricțiilor în Maroc. Însă, la fel ca toți miniștrii de externe slabi, putea fi ușor influențat de oficialii lui permanenți, înclinând să urmeze convingerile acestora. Când Jules Cambon s-a dus în vara anului 1907 la casa de vacanță a cancelarului Bülow ca să poarte discuții cu privire la stabilirea unei apropieri, Pichon, la solicitările celor din „Centrale", l-a sfătuit ca sub nicio formă să nu preia inițiativă, ci doar să reacționeze la propunerile cancelarului german. Când Cambon a reușit totuși să raporteze că el și Bülow ajunseseră la „un parfait accord des vues", oficialii lui Pichon au avut grijă ca acest mesaj optimist să nu apară în relatările relevante din presa franceză.

Odată cu prăbușirea Guvernului Briand la începutul lunii martie 1911 și cu plecarea lui Pichon, influența grupului „Centrale" a atins cota maximă. Succesorul lui Pichon în funcția de ministru de externe a fost conștiinciosul, dar mai puțin experimentatul Jean Cruppi, fost magistrat a cărui principală calificare pentru portofoliul afacerilor externe era aceea că indivizii mai bine potriviți pentru acest post îl refuzaseră – un indiciu al desconsiderării cu care erau privite funcțiile de ministru. În timpul scurtei perioade de mandat a lui Cruppi – el a preluat funcția pe 2 martie 1911 și a plecat pe 27 iunie – membrii „Centrale" au preluat controlul asupra politicii. În urma presiunii puse de directorul politic și comercial de la Quai d'Orsay, Cruppi a fost de acord să rupă toate legăturile economice cu Germania în Maroc, o repudiere evidentă a acordului din 1909.

A urmat o serie de inițiative unilaterale – negocierile privind gestionarea comună franco-germană a căii ferate de la Fez la Tangier au fost întrerupte brusc, fără preaviz, directorul politic, Edmond Bapst, întocmind un nou contract financiar cu Marocul, în care participarea Germaniei nu era deloc menționată. Cambon a fost îngrozit: atitudinea francezilor față de relațiile lor cu germanii era caracterizată de un *„esprit de chicane"*, avertiza el.[61]

Hotărând, într-un final, fără a lua în considerare interesele altor țări, să desfășoare o forță impresionantă de trupe metropolitane franceze în orașul marocan Fez, în primăvara anului 1911, sub pretextul de a înăbuși o revoltă locală și de a-i apăra pe coloniștii francezi, Parisul a încălcat atât Actul de la Algeciras, cât și Acordul franco-german semnat din 1909. Pretextul că această desfășurare de trupe era necesară pentru a proteja comunitatea europeană din Fez era fals, desigur; revolta izbucnise undeva departe, în interiorul Marocului, fiind prea departe pentru a-i pune în pericol pe europeni. Cererea de ajutor trimisă de sultan la Paris fusese, de fapt, formulată de consulul francez, fiindu-i înaintată spre a o semna după ce Parisul hotărâse deja să intervină.[62] Revenim asupra Crizei din Agadir care a survenit în urma acestor măsuri – pentru moment, aspectul esențial era acela că nu guvernul francez fusese cel care generase politica îndrăzneață în Maroc, ci „șoimii" din Quai d'Orsay, a căror influență asupra politicii era fără egal la începutul verii anului 1911.[63] Aici, ca și în Rusia, fluxul de putere care trecea dintr-o parte a executivului în cealaltă ducea la schimbări rapide în tonul și direcția politicii.

CINE A GUVERNAT ÎN BERLIN?

Și în cazul Germaniei, politica externă era modelată de interacțiunea dintre centrele de putere din interiorul sistemului. Însă existau anumite diferențe structurale. Cea mai importantă era aceea că, în interiorul structurii federale complexe create pentru a găzdui Imperiul German înființat în 1871, rolul ministrului de externe era

absorbit de biroul cancelarului federal. Acest post esențial era, de fapt, un compus, care era alcătuit din alte birouri, conectate prin uniune personală. Cancelarul Imperiului German era, de obicei, atât prim-ministru, cât și ministru de externe al Prusiei, statul federal dominant, al cărui teritoriu cuprindea aproximativ trei-cincimi din populație și teritoriul noului imperiu. Nu exista un ministru de externe al imperiului, doar un secretar de stat al afacerilor externe, care se subordona direct cancelarului. Legătura personală a cancelarului cu elaborarea politicii externe se manifesta în plan fizic prin faptul că apartamentul acestuia se afla în micul palat de pe Wilhelmstraße 76, acolo unde era și sediul Biroul German al Afacerilor Externe (Auswärtige Amt).

Acesta a fost sistemul care i-a permis lui Otto von Bismarck să stăpânească structura constituțională la crearea căreia contribuise după războaiele de unificare a Germaniei și să gestioneze singur afacerile externe. Plecarea lui Bismarck la începutul primăverii în 1890 a lăsat un vid de putere pe care nu l-a putut umple nimeni.[64] Leo von Caprivi, primul cancelar și ministru de externe de după Bismarck, nu avea experiență în afacerile externe. Decizia epocală a lui Caprivi de a nu reînnoi Tratatul de Reasigurare a fost, de fapt, luată de o facțiune din interiorul Biroului Afacerilor Externe german, care se opunea de ceva timp în secret gândirii lui Bismarck. Condusă de Friedrich von Holstein, directorul Departamentului Politic din cadrul Biroului Afacerilor Externe, un individ de o inteligență sclipitoare, articulat, maliții și retras, care trezea admirația, însă nu și afecțiunea camarazilor săi. Acestei facțiuni nu i-a fost prea greu să se impună în fața noului cancelar. Cu alte cuvinte, la fel ca și în Franța, slăbiciunea ministrului de externe (sau, în cazul de față, a cancelarului) înseamnă că inițiativa era preluată de oficialii permanenți din Wilhelmstraße, echivalentul din Berlin al grupului „Centrale". Această situație a continuat și în timpul mandatului succesorului lui Caprivi, prințul Chlodwig von Hohenlohe-Schillingsfürst, care a ocupat Cancelaria între anii 1894–1899. Holstein a fost cel care a hotărât ce formă va lua

politica externă germană la începutul şi mijlocul anilor 1890, şi nu cancelarul sau ministrul de externe al imperiului.

Holstein putea face acest lucru deoarece avea legături excelente cu politicienii responsabili şi cu grupul de consilieri ai kaizerului Wilhelm al II-lea.[65] Aceştia au fost anii în care Wilhelm împărţea ordine în stânga şi în dreapta, hotărât să facă pe „Bismarck" şi să îşi impună „propriile reguli" asupra sistemului german care era destul de greoi. Deşi nu a reuşit să-şi îndeplinească obiectivele, giumbuşlucurile lui au generat în mod paradoxal concentrarea puterii executive datorită faptului că politicienii şi înalţii funcţionari şi-au unit forţele pentru a înlătura aceste ameninţări care veneau din partea suveranului şi care periclitau procesul decizional. Friedrich von Holstein, contele Philipp zu Eulenburg, prietenului apropiat şi sfătuitorul kaizerului şi mai puţin eficientul cancelar, Hohenlobe, au luat hotărârea de a „se ocupa de kaizer".[66] Aceştia nu l-au luat prea în serios. Într-o scrisoare adresată în februarie 1897 consilierului şi prietenului apropiat al kaizerului, Philipp zu Eulenburg, Holstein observa că acesta era „al treilea program politic" al suveranului în ultimele trei luni. Eulenburg l-a sfătuit să se liniştească: proiectele kaizerului nu erau „programe", îl asigura el pe Holstein, ci „adnotări" capricioase care nu aveau o pondere prea mare asupra politicii. Nici cancelarul nu îşi făcea griji: „Se pare că Maiestatea Sa recomandă un nou program, scria Hohenlohe, însă eu nu iau lucrurile prea în serios; prin faţa mea s-au perindat prea multe programe".[67]

Eulenburg şi Holstein au fost cei care au pavat drumul diplomatului de carieră, Bernhard von Bülow, către Cancelarie. Deoarece ocupa deja funcţia de ministru de externe în timpul mandatului cancelarului Hohenlohe (1897–1900), Bülow a reuşit, cu ajutorul prietenilor săi, să asigure controlul asupra politicii germane. Poziţia lui a devenit şi mai fermă după 1900, când kaizerul, la îndemnul consilierului său Eulenburg, l-a numit pe Bülow în funcţia de cancelar. Mai mult decât oricare alt cancelar dinaintea lui, Bülow s-a folosit de toate atuurile unui curtean experimentat pentru a câştiga încrederea împăratului. În ciuda rivalităţilor interne şi a suspiciunilor,

troica Bülow–Holstein–Eulenburg a reuşit, pentru o perioadă remarcabil de îndelungată, să controleze procesul de elaborare a politicii.[68] Sistemul funcţiona bine atâta timp cât erau întrunite trei condiţii: (i) partenerii cădeau de acord asupra principalelor obiective; (ii) politicile lor aveau succes, şi (iii) kaizerul rămânea pasiv.

În timpul Crizei din Maroc (1905–1906), toate cele trei condiţii preliminare au fost omise. Mai întâi, Holstein şi Bülow nu au căzut de acord în ceea ce privea obiectivele Germaniei în Maroc (Bülow voia o compensare; Holstein spera, în zadar, să desfacă Antanta anglo-franceză). Apoi, în cadrul Conferinţei de la Algeciras din 1906, când delegaţia germană s-a trezit izolată şi păcălită de Franţa, a devenit evident faptul că politica referitoare la Maroc fusese mânuită greşit. O consecinţă a acestui fiasco a fost faptul că kaizerul, care privise întotdeauna cu scepticism demersul marocan, s-a dezis de cancelarul lui şi a început să ameninţe din nou procesul decizional.[69]

A fost reversul a ceea ce s-a întâmplat aproximativ în aceeaşi perioadă în Rusia, când eşecul politicii ţarului privind Asia de Est a dus la slăbirea puterii suverane şi a pregătit terenul pentru impunerea responsabilităţilor cabinetului. În Germania, în schimb, eşecul înalţilor oficiali i-a redat kaizerului libertatea de mişcare, cel puţin pentru moment. În ianuarie 1906, când postul de ministru de externe a rămas brusc vacant (deoarece fostul ocupant murise din cauza surmenajului), Wilhelm al II-lea a ales singur persoana care să-l înlocuiască, ignorând sfatul lui Bülow. S-a dedus că Heinrich von Tschirschky, un tovarăş al kaizerului care îl însoţise deseori pe acesta în călătoriile sale, fusese numit în funcţie ca să înlocuiască politica Bülow–Holstein cu una mai conciliatoare. La începutul lui 1907, existau deja zvonuri despre o feudă între „tabăra lui Bülow" şi „cercul lui Tschirschky".

În ultimii ani ai mandatului său de cancelar, care a expirat în 1909, Bülow a dus o luptă nemiloasă pentru a-şi recâştiga supremaţia. A încercat, la fel cum făcuse şi Bismarck în anii 1880, să construiască un nou bloc parlamentar care să-i fie loial, în speranţa de a se face indispensabil împăratului din punct de vedere politic.

A fost implicat în plănuirea scandalului monstru iscat în legătură cu „Afacerea *Daily Telegraph*" (noiembrie 1908), în care remarcile serbede pe care le-a făcut kaizerul într-un interviu publicat într-un ziar britanic au declanşat un val de proteste din partea publicului german, care era sătul de indiscreţiile publice ale acestuia. Bülow a fost implicat indirect şi în campaniile de presă din 1907–1908 care i-au demascat pe homosexualii din cercul intim al kaizerului – considerându-l pe Eulenburg, prietenul şi aliatul lui de odinioară, acum bârfit de Bülow, care, probabil, era el însuşi homosexual, un potenţial rival la favorurile împăratului.[70] În ciuda acestor manevre exagerate, Bülow nu a reuşit niciodată să-şi recâştige influenţa de odinioară în politica externă.[71] Numirea lui Theobald von Bethmann Hollweg în funcţia de cancelar în 14 iulie 1909 a dus la un oarecare grad de stabilitate. Deşi Bethmann nu avea experienţă în afacerile externe, era un individ echilibrat, moderat şi formidabil, care s-a impus repede în faţa miniştrilor şi a secretarilor imperiali.[72] După şocul şi umilinţa aduse de *Daily Telegraph* şi de scandalurile referitoare la Eulenburg, kaizerul a fost mai puţin dornic decât în primii săi ani de domnie să conteste în public autoritatea miniştrilor săi.

SUPREMAŢIA TULBURATĂ A LUI SIR EDWARD GREY

În Marea Britanie, scenariul era diferit. Spre deosebire de Stolypin şi Kokovtsov sau de omologii lor germani, Bülow şi Bethmann Hollweg, ministrul de externe britanic, Sir Edward Grey, nu avea motive să se teamă de intervenţii nedorite din partea suveranului. George al V-lea era mai mult decât bucuros să îl lase pe ministrul său de externe să se ocupe de problemele externe. La rândul său, Grey se bucura de sprijinul nelimitat al prim-ministrului, Herbert Asquith. Spre deosebire de omologii lui francezi, nu era nevoit să înfrunte funcţionarii atotputernici din propriul Minister de Externe. Continuitatea în funcţie îi conferea lui Grey o influenţă constantă asupra

politicii, lucru de care omologii lui francezi nu se bucuraseră niciodată. În vreme ce Edward Grey a condus Ministerul de Externe în intervalul cuprins între decembrie 1905 şi decembrie 1916, în Franţa aceleiaşi perioade s-au perindat cincisprezece miniştri de externe. Mai mult, venirea lui Grey la Ministerul de Externe a consolidat influenţa unui grup de oficiali de rang înalt, care îi împărtăşeau viziunile asupra politicii externe britanice. Grey a fost, fără doar şi poate, cel mai puternic ministru de externe din Europa antebelică.

Sir Edward Grey

La fel ca majoritatea predecesorilor săi din secolul al XIX-lea, Sir Edward Grey s-a născut în primul eşalon al societăţii britanice. Era descendentul unei linii distinse de membrii de rang înalt ai Partidului Whig – unchiul bunicului său a fost Earl Grey, autorul proiectului de lege de reformă din 1832 şi eponimul faimosului ceai aromatizat. Dintre toţi politicienii care au urcat pe scena politică europeană

înainte de 1914, Grey este cel mai înşelător. La începuturile sale, el a fost liberal, însă atitudinea lui distantă şi arogantă nu se prea potrivea cu rangul şi doctrina Partidului Liberal. Fusese mult timp deputat liberal, însă, cu toate acestea, credea că politica externă era mult prea importantă pentru a fi supusă dezbaterilor parlamentare. Era un ministru de externe care nu ştia prea multe despre ceea ce se afla dincolo de graniţele Marii Britanii, care nu fusese prea pasionat de călătorii, care nu vorbea nicio limbă străină şi care nu se simţea în largul său în compania străinilor. A fost un politician liberal a cărui viziune asupra politicii era respinsă de majoritatea liberalilor şi agreată de majoritatea conservatorilor. A devenit cel mai puternic membru al facţiunii cunoscute cu numele de „Imperialiştii liberali", cu toate acestea, nu părea să îi pese prea mult de Imperiul Britanic – viziunile sale în ceea ce privea politica externă şi securitatea naţională erau concentrate asupra continentului european.

Exista o discrepanţă ciudată între persoana lui Grey – în viaţa privată şi în cea publică – şi modul lui de a activa în politică. În tinereţe, Grey nu părea să aibă preocupări intelectuale, ambiţii politice sau alte imbolduri. Nu a părut prea interesat nici de cursurile de la Colegiul Balliol, Oxford, unde şi-a petrecut majoritatea timpului jucând tenis, devenind, astfel, campion al universităţii, înainte să-şi obţină diploma în jurisprudenţă, un subiect pe care îl alesese deoarece se spunea că ar fi uşor. A ocupat prima sa funcţie politică (neplătită) cu ajutorul cunoştinţelor pe care le aveau membrii Whig ai familiei sale. Ca adult, Grey a afişat întotdeauna imaginea unui om pentru care politica era mai degrabă o sarcină obositoare decât o vocaţie. Când parlamentul a fost dizolvat în 1895 în urma înfrângerii liberalilor din cauza unui vot-cheie, Grey, care pe vremea aceea era deputat şi subsecretar de stat al parlamentului pentru Ministerul Afacerilor Externe, nu a manifestat niciun regret. „Nu voi mai ajunge vreodată în oficiu, iar zilele mele în Camera Comunelor sunt probabil numărate. Noi [Grey şi soţia lui, Dorothy] suntem foarte uşuraţi."[73] Grey era un naturalist împătimit, ornitolog şi pescar. Până la începutul secolului, acesta era deja cunoscut

ca fiind autorul faimosului eseu despre pescuitul cu muscă artificială. Chiar şi în calitate de ministru de externe, el era oricând pregătit să plece de la birou ori de câte ori i se ivea ocazia să meargă în excursii la ţară şi nu îi plăcea să fie rechemat la Londra mai repede decât era absolut necesar. Unii dintre cei care lucrau cu Grey, cum era şi diplomatul Cecil Spring-Rice, simţeau că excursiile la ţară scăpaseră de sub control şi că ar fi mai bine ca ministrul de externe să „lase raţele în pace şi să înveţe franceza".[74] Colegii săi nu vedeau nicio motivaţie politică la Grey; acesta li se părea „lipsit de ambiţii personale, distant şi inabordabil".[75]

Cu toate acestea, Grey a început să manifeste un apetit pentru putere, fiind pregătit să recurgă la toate mijloacele conspirative pentru a o obţine. Ascensiunea sa în funcţia de ministru de externe a fost rezultatul unor planuri bine puse la punct împreună cu prietenii lui de încredere, membri ai facţiunii „Imperialiştii liberali", Herbert Asquith şi R.B. Haldane. În „Relugas Compact", un complot pus la cale la cabana de pescuit a lui Grey din cătunul scoţian cu acelaşi nume, cei trei bărbaţi au convenit să îl înlăture pe liderul liberal Sir Henry Campbell-Bannerman şi să preia posturile-cheie ale cabinetului. Cât timp a fost ministru de externe, semnătura lui marcantă a fost caracterizată de discreţie şi de înţelegeri secrete încheiate în spatele cortinei. Comportamentul manierat era în dezacord cu acel simţ al intuiţiei pentru metodele şi tacticile caracteristice politicii contradictorii.

Grey şi-a garantat repede supremaţia asupra procesului decizional, asigurându-se că politica britanică se concentra în principal pe „ameninţarea germană". Ar fi o exagerare, desigur, să privim această reorientare a politicii britanice doar ca pe o caracteristică a puterii lui Edward Grey. El nu era păpuşarul; adepţii noii politici – Bertie, Hardinge, Nicolson, Mallet, Tyrell şi alţii – nu erau manipulaţi sau controlaţi de el, ci activau alături de el ca membri ai unei coaliţii largi care împărtăşeau aceleaşi sentimente. Şi, într-adevăr, Grey depindea destul de mult de unii dintre colaboratorii săi – multe dintre deciziile şi memorandumurile sale, de exemplu, erau formulate în baza

rapoartelor primite de la Hardinge.[76] Ascendența grupului lui Grey a fost facilitată de reformele structurale recente ale Ministerului de Externe, al cărui obiectiv nu fusese acela de a consolida autoritatea ministrului, ci, mai degrabă, de a distribui influența unui număr mare de oficiali de rang înalt.[77]

Cu toate acestea, energia și vigilența cu care Grey și-a menținut ascendența sunt impresionante. I-a fost de mare folos și sprijinul fostului conspirator Herbert Asquith, prim-ministru din 1908 până în 1916. Retragerea din Camere Comunelor unei mari părți a blocului conservator a fost un alt aspect important, iar Grey a dat dovadă de pricepere în ceea ce privește abordarea partidelor.

Însă puterea absolută și viziunea consecventă ale lui Grey nu au protejat în totalitate elaborarea de politici de frământările caracteristice puterii executive din Europa. Poziția antigermană adoptată de grupul lui Grey nu s-a bucurat de prea mult sprijin în afara Ministerului de Externe. Majoritatea cabinetului britanic nu sprijinea această atitudine. Guvernul liberal și mișcarea liberală, în general, erau polarizate de situația tensionată dintre imperialiștii liberali și elementele radicale. Mulți dintre membrii conducerii, inclusiv unele dintre cele mai proeminente figuri ale Partidului Radical, deplângeau politica Ministerului de Externe referitoare la înstrăinarea de Rusia. Aceștia îi acuzau pe Grey și pe asociații săi că poziția pe care o adoptau față de Germania avea un caracter provocator. Nu erau convinși că avantajele unei detensionări a Rusiei contrabalansau potențialele beneficii pe care le-ar fi adus o relație prietenoasă cu Imperiul German. Își făceau griji că înființarea unei „Triple Antante" ar fi determinat Germania să adopte o atitudine și mai agresivă, prin urmare au insistat asupra unei detensionări cu Berlinul. O altă problemă era punctul de vedere al opiniei publice britanice, în special în cadrul elitelor culturale și politice, care, în ciuda „conflictelor de presă" intermitente între englezi și germani, înclina către o dispoziție progermană în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului.[78] Dușmănia față de Germania coexista în elitele britanice care aveau legături culturale stratificate și o

admirație profundă pentru realizările culturale, economice și științifice ale țării.[79]

Grey a răspuns acestor provocări ferind procesul decizional de privirea scrutătoare a opozanților. Documentele care ieșeau din biroul lui erau deseori marcate cu „informații cu circulație limitată"; acestea erau însoțite de adnotarea obișnuită a secretarului său personal: „Sir E. Grey consideră suficientă această circulație". Deciziile politice importante – în special cele privitoare la angajamentul față de Franța – erau luat împreună cu persoane de încredere din interiorul administrației. De exemplu, cabinetul nu a fost informat despre discuțiile care au avut loc între Franța și Marea Britanie în decembrie 1905 și în mai 1906, când reprezentanții militari ai ambelor țări au căzut de acord ca armata britanică să intervină și să sprijine Franța în cazul izbucnirii unui război. Acest mod de abordare se potrivea înțelegerii elitiste a lui Grey în ceea ce privea politica și părerii lui declarate referitoare la Antantă, și anume că aceasta ar trebui să fie caracterizată de „un simțământ al loialității și al generozității", astfel încât vulnerabilitățile care ar putea apărea să fie mai degrabă „întărite", și nu slăbite de „Agreement", și că implicarea treptată în acest angajament ar trebui să fie ferită de „controversele din partid".[80] Cu alte cuvinte, Grey adopta o politică dublă. În public, el nega în mod repetat că Marea Britanie ar avea vreo obligație să sară în ajutorul Franței. Londra nu avea nicio responsabilitate. Dacă ar fi fost presat de colegii lui, el ar fi putut spune că scenariile de mobilizare ale armatei nu erau decât niște planuri de urgență. Prin intermediul acestor manevre complexe, Grey a reușit să imprime un caracter consecvent remarcabil gestionării politicii externe a Marii Britanii.

Cu toate acestea, se poate observa ușor cum această situație – rezultată din transferul de putere de la fracțiunile din cadrul guvernului britanic la elita politică – a dus la o stare de confuzie. Interlocutorilor francezi care se adresau direct ministrului de externe și asociaților lui le era foarte clar că „Sir Grey", cum îl numeau ei, va fi alături de Franța în caz de război, în ciuda faptului că oficialii insistau asupra caracterului neobligatoriu al Antantei. Însă germanilor,

care nu erau incluşi în aceste conversaţii, li se părea că Marea Britanie s-ar putea să se ferească de coaliţia continentală, mai ales dacă alianţa franco-rusă lua iniţiativa împotriva Germaniei, şi nu invers.

CRIZA AGADIR DIN 1911

Trecerea puterii dintr-un loc într-altul în structurile decizionale a amplificat caracterul complex şi imprevizibil al interacţiunilor din cadrul sistemului internaţional european, în special în momentele de criză politică, atunci când două sau mai multe puteri executive interacţionau în condiţii de maximă presiune şi ameninţare. Putem observa clar acest efect în conflictul care a izbucnit între Germania şi Franţa în legătură cu Maroc în vara anului 1911. Acordul franco-german din 1909, referitor la Maroc, a eşuat, după cum am văzut, ca urmare a unei suite de măsuri luate de Quai d'Orsay, care a culminat cu expedierea, în aprilie 1911, a trupelor franceze la sultanat. În 5 iunie 1911, alarmat de perspectiva că francezii ar putea prelua puterea în Maroc, guvernul spaniol şi-a desfăşurat trupele pentru a ocupa Larache şi Ksar-el-Kebir în nordul şi nord-vestul Marocului. O intervenţie din partea germanilor era acum inevitabilă. Canoniera *Panther*, un vas banal care trebuia aruncat la fiare vechi de doi ani, a ancorat în largul coastei marocane în 1 iulie 1911.

Există ceva ciudat în legătură cu Criza Agadir. I s-a permis să escaladeze până în punctul în care un război în Europa Occidentală părea iminent, însă poziţiile adoptate de către părţile adversare nu erau de nestrămutat şi, în cele din urmă, au stat la temelia unui acord de durată. De ce a avut loc această escaladare? Unul dintre motive era intransigenţa celor de la Quai d'Orsay. Membrii „Centrale" au fost cei care au preluat iniţiativa în faza incipientă a crizei. Poziţia oficialilor permanenţi a fost consolidată de faptul că ministrul de externe Jean Cruppi a renunţat la funcţie în 27 iunie, cu câteva zile înainte ca *Panther* să ajungă lângă Agadir. Succesorul lui, Justin de Sleves – un candidat implicit ca şi Cruppi –, a devenit de îndată

supus şefului de cabinet al Ministerului de Externe francez, Maurice Herbette. În calitate de şef al Departamentului de Comunicaţii între 1907 şi 1911, Herbette construise o reţea de conexiuni în presă, iar în timpul Crizei Agadir a depus toate eforturile pentru a respinge orice propunere de discuţii cu Germania. Ambasadorul francez la Berlin a primit instrucţiuni abia în iulie 1911 să înceapă dialogurile cu Berlinul referitoare la cum va fi compensată Germania dacă accepta dominaţia exclusivă a francezilor în Maroc, iar acest lucru s-a întâmplat parţial din cauza intransigenţei lui Herbette şi a altor oficiali permanenţi influenţi.

Această mişcare de împăcare a fost posibilă doar pentru că ambasadorul Jules Cambon a trecut de ministrul său de externe şi a apelat din funcţia sa de la Berlin la premierul Joseph Caillaux, o fire energică şi deschisă, care preluase mandatul pe 27 iunie, chiar înainte să izbucnească criza. Fiul unui ministru de finanţe, faimosul Eugène Caillaux, cel care achitase datoriile Franţei faţă de Germania în 1870, Joseph Caillaux, un liberal economic şi adept al inovaţiei în domeniul fiscal, privea afacerile externe din perspectiva pragmatică a unui om de afaceri. Nu vedea niciun motiv pentru care interesele comerciale ale germanilor în Maroc să nu fie tratate pe picior de egalitate cu ale celorlalte naţionalităţi şi critica stilul mercantil al strategiei economice care ajunsese să devină marca imperialismului european.[81] Cabinetul era împărţit între Caillaux, care prefera o politică conciliatoare legată de Maroc, şi Justin de Selves, care era purtătorul de cuvânt al „şoimilor" de la Quai d'Orsay. Ministerul făcea presiuni asupra lui de Selves ca acesta să trimită crucişătoarele franceze în Agadir, o mişcare ce ar fi putut declanşa o agravare a situaţie. După ce premierul a respins această variantă, „şoimii" au început să se organizeze împotriva lui şi a lui Jules Cambon. Comunicatele de presă erau folosite pentru ai discredita pe campionii concilierii. În cele din urmă, Caillaux a reuşit să zădărnicească aceste uneltiri şi să ajungă la o înţelegere cu Germania, dar numai prin discuţii confidenţiale şi neoficiale cu Berlinul (prin intermediul Ambasadei Germane la Paris, prin intermediul lui Jules Cambon în

Berlin şi prin medierea unui om de afaceri pe care îl chema Fondère) fără ca ministerul şi oficialii săi să afle.[82] Rezultatul a fost acela că, până la începutul lui august, Caillaux pecetluise în secret o înţelegere de compensare cu Berlinul, căreia ministrul său de externe, Justin de Selves s-a opus în continuare.[83]

Această politică de culise l-a ajutat pe premier să treacă de opozanţii germanilor din interiorul Ministerului de Externe francez, însă a adus odată cu ea anumite riscuri. În prima săptămână din august 1911, o mică neînţelegere în comunicare a dus la o agitaţie neîntemeiată, inclusiv la ameninţarea de a fi trimise vase de război franceze şi britanice în Agadir, cu toate că Eugène Caillaux şi omologul său german se aflau în mijlocul tratativelor pentru un compromis.[84] Caillaux l-a învinuit pe mediatorul său Fondère pentru neînţelegere, însă nu ar fi fost nevoie de un intermediar ca acesta sau pentru jocurile de culise ale premierului dacă oficialii din minister nu ar fi complotat să-l demită din funcţie şi să întrerupă negocierile de compromis cu Germania. Acest lucru însemna, de asemenea, şi faptul că prim-ministrul era uneori nevoit să nu îşi onoreze angajamentele, deoarece colegii lui din minister refuzau să accepte garanţiile pe care acesta le dăduse Berlinului. Aceste manevre complexe i-au făcut pe cei de la Berlin să fie şi mai nesiguri despre cum ar trebui să le interpreteze: era o chestiune de a pune în balanţă tendinţele contradictorii, după cum relata şi un tânăr diplomat german: „În ciuda vociferărilor din presă şi a caracterului şovin al armatei", probabil că politica lui Caillaux va prevala.[85]

În ceea ce priveşte politica germană din timpul crizei, aceea nu a fost formulată nici de către cancelarul Bethmann Hollweg şi cu siguranţă nici de către kaizer, care nu era absolut deloc interesat de Maroc, ci de energicul secretar de stat şvab pentru afacerile externe, Alfred von Kiderlen-Wächter. Acesta fusese implicat în elaborarea acordului franco-german referitor la Maroc din februarie 1909 şi era normal ca el să joace un rol important în formularea unui răspuns al germanilor la desfăşurarea trupelor franceze. Într-o manieră caracteristică înalţilor funcţionari ai puterii executive germane, ministrul

de externe a preluat controlul asupra politicii referitoare la Maroc, reuşind să stabilească un dialog cu Parisul şi ţinându-l departe pe cancelar de criza care se afla în plină desfăşurare.[86] Kiderlen nu era interesat ca germanii să pună stăpânire pe o parte a Marocului, însă era hotărât să nu le permită francezilor să deţină monopolul acolo. Spera ca printr-o serie de proteste din partea germanilor să asigure recunoaşterea drepturilor germanilor şi să obţină o compensare teritorială în colonia franceză, Congo. Avea motive întemeiate să creadă că acest obiectiv putea fi atins fără conflicte, căci în mai 1911, la Paris, Joseph Caillaux, pe atunci ministru de finanţe, îi asigurase pe diplomaţii germani că „Franţa va fi pregătită, dacă noi [germanii] îi recunoaştem interesul vital în Maroc, să ne ofere concesii în altă parte".[87] Prin urmare, după ascensiunea lui Caillaux în funcţia de premier în iunie, Kiderlen a presupus că aceasta va fi politica adoptată de Franţa. El a respins planul de a trimite două vase de război în Agadir; era de părere că vasul *Panther*, care nu avea echipamentul necesar pentru a organiza un atac terestru şi nici nu primise astfel de instrucţiuni, era suficient pentru o demonstraţie simbolică.[88]

Evoluţia ulterioară a crizei a arătat că Kiderlen se înşelase amarnic în ceea ce priveşte răspunsul francezilor. De asemenea, el a gestionat greşit şi mediul german intern. Relaţiile personale dintre Kiderlen şi kaizerul Wilhelm al II-lea nu erau prea cordiale, iar împăratul privea în 1911 cu acelaşi scepticism politica de administrare a Africii de Nord ca şi în 1905.[89] Pentru a se feri de o posibilă opoziţie din partea acestui sector, Kiderlen a cerut sprijinul politicienilor şi publiciştilor germani ultranaţionalişti. Însă, odată ce a intervenit campania de presă, acesta nu a reuşit să îi controleze nici tonul, nici conţinutul. Drept consecinţă, politica germană a cărei scop constant era acela de a ţine criza departe de o confruntare armată a început să se dezvolte pe fundalul unei agitaţii stârnite de presa naţionalistă, care a declanşat semnale de alarmă atât în Paris, cât şi în Londra. Titlurile de genul „Vestul Marocului revine Germaniei!" care ocupau prima pagină a ziarelor le dădeau apă la moară „şoimilor" din Paris. Acestea îl îngrijorau şi pe kaizer, care a emis critici atât de aspre la

adresa politicii ministrului de externe, încât, în 17 iulie, Kiderlen şi-a înaintat demisia – politica a fost salvată, iar ministrul şi-a păstrat funcţia doar datorită intervenţiei cancelarului Bethmann.[90]

În 4 noiembrie 1911, un tratat încheiat între francezi şi germani a definit, în cele din urmă, condiţiile unui acord. Marocul a devenit un protectorat exclusiv francez, în timp ce interesele de afaceri ale germanilor au fost tratate cu acelaşi respect, iar anumite regiuni din colonia franceză Congo au fost cedate Germaniei. Însă în 1911, Criza marocană lăsase să se vadă incoerenţa periculoasă a diplomaţiei franceze. Consiliul de disciplină intern înfiinţat în 18 noiembrie 1911 cu scopul de a investiga activitatea lui Maurice Herbette a descoperit maşinaţiunile elaborate ale oficialilor permanenţi din Paris. Caillaux a fost şi el discreditat. El şi cabinetul lui au fost asociaţi de opinia publică unui tratat despre care mulţi naţionalişti francezi credeau că oferea prea mult germanilor, fapt remarcabil având în vedere că oferea mai puţin decât dorise Delcassé să le ofere germanilor la sfârşitul anilor 1890 în schimbul Marocului. Dezvăluirile făcute despre negocierile secrete ale premierului cu germanii (decriptate de *cabinet noir* şi oferite presei de către „Centrale") i-au pecetluit soarta, Caillaux fiind demis din funcţie în 21 ianuarie 1912, după numai şapte luni de la învestirea sa.

Tratatul din noiembrie 1911 a fost denunţat şi în Germania – pentru că oferea prea puţin germanilor. O parte din vină o avea Kiderlen – exista o mare discrepanţă între ceea ce se aştepta să obţină Germania dacă opunea rezistenţă francezilor în privinţa Marocului şi premiul strălucitor – „Vestul Marocului revine germanilor", de pildă – arătat publicului de către presa ultranaţionalistă, pe care Kiderlen, neinspirat, a încurajat-o o perioadă scurtă. Prin atitudinea sa, ministrul de externe a contribuit şi mai mult la înstrăinarea dintre guvern şi cei care pretindeau a fi „susţinătorii săi naturali" din extrema dreaptă. Cu toate acestea, acest pact faustic cu presa naţionalistă fusese necesar doar pentru că Kiderlen nu dispunea de alte mijloace pentru a se asigura că suveranul nu avea să compromită procesul decizional încercând să-şi impună autoritatea.

Poate cea mai importantă consecinţă a caracterului oscilatoriu al politicii germane în timpul crizei a fost tendinţa crescândă a celor din Paris de a interpreta greşit acţiunile germanilor ca fiind o cacealma politică. Atunci când a citit dosarele întocmite de Quai d'Orsay în primele luni ale lui 1912, noul premier şi ministru de externe Raymond Poincaré a fost şocat de alternanţa dintre duritate şi concesie care caracteriza politica germană: „Ori de câte ori am adoptat o abordare conciliantă faţă de Germania, observa Poincaré, aceasta a făcut abuz; pe de altă parte, de fiecare dată când am adoptat o atitudine fermă, aceasta s-a supus". Prin urmare, Poincaré a tras concluzia logică şi anume că Germania înţelegea doar „limbajul constrângerii".[91]

Şi implicarea Marii Britanii în criză purta amprenta scindărilor din interiorul structurii executive. Cabinetul liberal din Londra a reacţionat la început cu precauţie, având în vedere că se credea că Franţa era în mare parte responsabilă pentru declanşarea crizei şi că ar trebui să se retragă. În 19 iulie, cabinetul l-a împuternicit pe Grey să informeze Parisul că existau anumite circumstanţe în care Marea Britanie ar fi dispusă să accepte prezenţa germanilor în Maroc. Înfuriat, guvernul francez a răspuns că acordul britanicilor în această chestiune va duce la ruperea Acordului anglo-francez din 1904.[92] În acelaşi timp, cei din anturajul lui Grey care erau împotriva germanilor au adoptat o atitudine fermă profranceză. Nicolson, Buchanan, Haldane şi Grey au discutat despre ameninţarea pe care o reprezenta Germania şi au ajuns la concluzia că singurul lucru important era menţinerea antantei. În 19 iulie, secretarul de stat pentru război Richard Haldane l-a rugat pe directorul Serviciului de Operaţiuni Militare, Sir Henry Wilson, să îşi amâne plecarea pe continent, astfel încât să îşi poată petrece dimineaţa evaluând perspectivele armate în cazul unui conflict la graniţa franco-germană.[93] Când Justin de Selves şi-a exprimat surprinderea referitor la cerinţele de compensare ale germanilor în Congo, Sir Francis Bertie i-a scris din Paris lui Grey despre cerinţele „exagerate" ale germanilor, care „sunt imposibil de acceptat şi menite să îi determine pe francezi să accepte stabilirea Germaniei pe coasta marocană"[94] – aceasta a fost o interpretare

greşită a poziţiei luate de Germania, fiind menită să bage spaima în navaliştii britanici, pentru care stabilirea germanilor pe coasta Atlanticului ar fi fost inacceptabilă.

Perspectiva unui port german la Atlantic i-a permis lui Grey să obţină din partea cabinetului consimţământul de a-l avertiza în 21 iulie pe ambasadorul german că dacă Germania intenţiona să debarce în Agadir, Marea Britanie se vedea nevoită să îşi apere interesele acolo – şi aici Grey se referea la expedierea vaselor de război britanice.[95] În aceeaşi zi, grupul lui Grey a aprins şi mai tare spiritele: pe 21 iulie 1911, seara, ministrul de finanţe David Lloyd George, a ţinut un discurs la Mansion House în care a emis un avertisment aspru către Berlin. Era imperativ, spunea Lloyd George, ca Marea Britanie să-şi menţină „locul şi prestigiul printre marile puteri ale lumii". Nu o dată, puterea britanică „salvase" naţiunile de pe continent de „la dezastru şi chiar de la dispariţia naţiunii". Dacă Marea Britanie trebuia să aleagă între pace, pe de-o parte, şi a renunţa la supremaţia sa pe plan internaţional, pe de altă parte, „atunci spun cu toată emfaza că preţul acestei păci ar însemna o umilinţă intolerabilă pe care marea noastră naţiune nu ar putea-o îndura".[96] În zilele care au urmat, Grey a stârnit panica printre navaliştii din Londra avertizându-i pe Lloyd George şi pe Churchill că flota britanică era ameninţată de un atac iminent şi îl informa pe Reginald McKenna, Primul Lord al Amiralităţii, că flota germană se mobilizase, fiind pregătită de atac – în realitate, flota germană era răspândită pe mare, iar germanii nu aveau nicio intenţie de a o mobiliza.[97]

Discursul de la Mansion House nu a fost o izbucnire spontană; a fost o stratagemă plănuită cu grijă de către Grey, Asquith şi Lloyd George. Aşa cum a trecut şi Caillaux de ministerul său de externe pentru a-şi impune agenda pacifistă legată de negocierile cu Berlinul, la fel au trecut şi cei din anturajul lui Grey care erau împotriva germanilor de radicalii pacifişti ai cabinetului liberal pentru a transmite germanilor un mesaj dur şi provocator. Lloyd George nu discutase pasajele delicate din discursul său cu membrii cabinetului, numai cu prim-ministrul, Asquith, şi cu ministrul de externe,

Grey.[98] Discursul a fost cu atât mai important cu cât a semnalat desprinderea lui Lloyd George de tabăra radicalilor şi trecerea lui în cea a imperialiştilor liberali. Cuvintele lui au stârnit consternare în Berlin, unde exista sentimentul că guvernul britanic întrerupea fără motiv negocierile franco-germane. „Cine este Lloyd George să facă legea pentru germani şi să oprească o înţelegere franco-germană?" l-a întrebat Arthur Zimmermann, subsecretarul de stat pentru afaceri externe, pe ambasadorul britanic la Berlin.[99]

Cuvintele lui Lloyd George i-au şocat, de asemenea, şi pe acei miniştri ai cabinetului britanic care nu se înscriseseră în programul lui. Vicontele Morley, secretarul de stat pentru India, a denunţat discursul – şi faptul că Grey i-a luat ulterior apărarea în dialogul său cu ambasadorul german la Londra – ca „o provocare deplasată şi nefericită adusă Germaniei". Lord cancelarul Loreburn a fost îngrozit să descopere că Marea Britania sprijinea Franţa cu atâta înverşunare într-o dispută în care (aşa cum i se părea lui Loreburn) Parisul nu era absolvit de vină. El l-a rugat pe Grey să dezaprobe discursul şi să lămurească faptul că Marea Britanie nu avea nicio intenţie să intervină în negocierile dintre Franţa şi Germania.[100]

Grupul lui Grey a ieşit învingător. În cadrul unei întruniri a Comitetului Imperial de Apărare, care a avut loc în 23 august 1911, s-a convenit ca, în cazul izbucnirii unui război între Franţa şi Germania, Marea Britanie să iniţieze repede o intervenţie pe continent şi să trimită pe mare o forţă expediţionară britanică. Asquith, Grey, Haldane, Lloyd George şi şefii de stat-major au fost prezenţi, însă radicalii-cheie, inclusiv Morley, Crewe, Harcourt şi Esher, fie n-au fost informaţi, fie nu au fost invitaţi. Spre groaza radicalilor, următoarele săptămâni au fost caracterizate de entuziasmul născut din plănuirea războiului. În septembrie 1911, până şi Asquith s-a ferit de lungile „conversaţii militare" care aveau ca scop mobilizarea planurilor şi strategiilor de mobilizare cu francezii, însă Grey a refuzat să le pună capăt.[101] Dintre cele două părţi opozante, Marea Britanie era cea mai dispusă să ia în considerare posibilitatea unei escaladări dramatice a conflictului.[102] În vreme ce Franţa nu făcuse

nicio pregătire pentru război, chiar şi atunci când criza ajunsese la apogeu, „Marea Britanie părea gata să atace în fiecare zi", observa Bethmann într-o scrisoare adresată ambasadorului german la Londra.[103] Ministrul de externe austriac, contele Aehrenthal, a ajuns la aceeaşi concluzie, consemnând în 3 august că, pentru o clipă, Anglia a părut să folosească disputa pentru Maroc ca pe un pretext pentru a-şi încheia „socoteala" cu rivala sa, Germania.[104] Contrastul cu poziţia relativ rezervată şi conciliatoare a Rusiei era izbitor.[105] Viena a renunţat la politica sa de neutralitate referitoare la chestiunea Marocului abia după această reacţie a britanicilor.[106]

Lupta dintre „şoimi" şi „porumbei" nu se încheiase încă. În timp ce oficialii Ministerului de Externe francez se răzbunau pe Caillaux şi pe nefericitul de Justin de Selves, demiţându-i din funcţii în ianuarie 1912, în Marea Britanie, scepticii liberali radicali îşi reluau atacul împotriva politicii adoptate de Grey. Printre miniştri existau mulţi care nu apreciaseră niciodată angajamentul profund al lui Grey faţă de Franţa înainte de Agadir. În decembrie 1911, a existat o revoltă a parlamentarilor împotriva lui Grey. O parte din resentimentul faţă de el s-a născut din frustrarea provocată de misterul care învăluia tacticile sale – de ce nu a fost anunţat nimeni despre angajamentele pe care se presupune că guvernul şi le lua în numele poporului britanic? Arthur Ponsonby şi Noel Buxton, doi activişti liberali importanţi anti-Grey, au cerut formarea unui comitet pentru a îmbunătăţi relaţiile anglo-germane. Această reacţie violentă împotriva ministrului de externe a ajuns, practic, în toată presa liberală. În vreme ce înveteraţii din Paris au reuşit să îi discrediteze atât pe Caillaux, cât şi abordarea sa conciliatoare, grupul „progerman" din Marea Britanie nu a reuşit să îl îndepărteze pe Grey şi politica lui.

Existau trei motive: primul era acela că miniştrii britanici erau mai puţin vulnerabili la o astfel de campanie, graţie structurii partizane solide a politicii parlamentare britanice; apoi mai era şi faptul că dacă politica lui Grey ar fi fost negată în totalitate, acesta ar fi putut demisiona, luându-i cu el şi pe Lloyd George, pe Haldane şi, probabil, pe Churchill – acest lucru ar fi putut însemna sfârşitul

liberalilor în guvern, un îndemn la reflecţie pentru liberalii neutri. Nu mai puţin important era şi sprijinul conservatorilor din parlament, care susţineau politica de acord militar cu Franţa a lui Grey. Unul dintre lucrurile care l-au ajutat pe ministrul de externe să supravieţuiască Crizei Agadir a fost asigurarea secretă de sprijin pe care a primit-o de la Arthur Balfour, liderul Partidului Conservator până în noiembrie 1911.[107] Această dependenţă de opoziţia parlamentară se va dovedi a fi riscantă în vara lui 1914, când o posibilă criză legată de Irlanda a pus la îndoială continuitatea sprijinului venit din partea conservatorilor.

Însă dacă principiile esenţiale ale politicii de acord a lui Grey nu erau modificate, faptul că trebuia să îşi apere poziţia în faţa unei opoziţii interne atât de zgomotoase şi de influente nu îi permitea să îşi rostească angajamentul cu aceeaşi fermitate cu care şi-ar fi dorit. După Agadir, Grey s-a trezit în situaţia critică aflându-se între francezii care îi cereau să-i ia un angajament mai ferm şi insistenţele radicalilor neutri ai cabinetului (care erau, la urma urmei, majoritari) ca el să nu facă acest lucru. În două hotărâri ale cabinetului din noiembrie 1911, cincisprezece dintre colegii lui miniştri l-au chemat la ordine pe Grey, cerându-i să înceteze să faciliteze discuţiile militare la nivel înalt dintre Marea Britanie şi Franţa fără ştiinţa şi consimţământul lor în prealabil. În ianuarie 1912, se vorbea că radicalii neutri, conduşi de Loreburn, ar fi convenit asupra unei declaraţii a cabinetului care spunea că Marea Britanie „nu avea nicio obligaţie, directă sau indirectă, exprimată sau insinuată, să sprijine Franţa împotriva Germaniei cu ajutorul forţei armate". Grey şi oamenii lui au scăpat de această lovitură datorită faptului că Loreburn s-a îmbolnăvit şi s-a pensionat.[108]

Nevoia de a echilibra o astfel de opoziţie comună din interiorul guvernului său cu o politică concentrată pe păstrarea antantei ca şi „dispozitiv de siguranţă" a condus la o confuzie în limbajul diplomatic britanic. Pe de altă parte, comandanţii militari britanici fuseseră întotdeauna discreţi în dialogurile cu omologii lor francezi; asigurările lor referitoare la sprijin militar britanic în eventualitatea unui

conflict cu Germania i-a ajutat pe francezi să-şi consolideze poziţia.[109] Aceste demersuri nu au fost sancţionate de cabinet, cu atât mai puţin de parlamentul britanic. În timpul Crizei Agadir din 1911, noul DMO, generalul-maior, Henry Wilson, a fost trimis la Paris pentru a purta discuţii cu şeful statului-major general francez şi pentru a conveni asupra unui program de mobilizare comună anglo-franceză împotriva Germaniei. Memorandumul Wilson-Dubail care a rezultat în 21 iulie 1911 (generalul Auguste Dubail era pe atunci şeful statului-major general francez) stipula că în a 15-a zi a mobilizării vor fi desfăşurate pe malul stâng francez şase divizii britanice de infanterie, o divizie de cavalerie şi două brigăzi călare (alcătuite din 150 000 de oameni şi 67 000 de cai).[110] Hotărârea din primele luni ale lui 1912 de a neutraliza expansiunea navală a germanilor prin coordonarea unei strategii navale anglo-franceze a întărit bănuiala că urma să ia naştere o alianţă defensivă.

Pe de altă parte, din faimoasele „scrisori Grey-Cambon" din 22-23 noiembrie 1912, „smulse", după cum s-a exprimat Morley, de la Grey de adversarii lui radicali, a reieşit clar că antanta nu era câtuşi de puţin o alianţă, deoarece ambele părţi implicate aveau libertatea de a acţiona independent, chiar şi atunci când una din părţi era atacată de o terţă putere. Exista sau nu o obligaţie de a sprijini Franţa? Lui Grey îi convenea să declare în public că acestea erau simple planuri de urgenţă, fără caracter obligatoriu. În particular, ministrul de externe a recunoscut că, după părerea lui, dialogurile militare anglo-franceze „ne angajau la cooperare cu Franţa" atât timp cât acestea „nu aveau un caracter instigator şi erau rezonabile". Când subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, Sir Arthur Nicolson, i-a spus lui Grey la începutul lui august 1914 că „i-aţi promis întruna domnului Cambon că dacă Germania va deveni agresivă vă veţi alia cu Franţa", acesta a răspuns simplu: „Aşa este, însă nu are nimic în scris".[111]

Diplomaţia anglo-franceză a ajuns să fie marcată la cel mai înalt nivel – de partea britanică – de un fel de gândire dublă. Se înţelegea de la sine că Grey trebuia să-şi adapteze declaraţiile publice şi chiar

comunicatele oficiale ca acestea să răspundă aşteptărilor membrilor neutri ai cabinetului şi ale publicului larg. Cu toate acestea, când Paul Cambon i-a ascultat pe prietenii săi antigermani din Londra, sau pe Bertie în Paris, a auzit ce a vrut să audă. Aceasta era o înţelegere grea pe care trebuiau să o accepte francezii. Când Criza din Iulie a anului 1914 a atins punctul culminant, factorii decidenţi din Paris, ambasadorul francez la Londra şi chiar Grey, au avut parte de câteva clipe de nelinişte. Lucru şi mai important, nesiguranţa în ceea ce privea angajamentul britanicilor i-a obligat pe strategii francezi să compenseze în Est cu slăbiciunea lor din Vest, angajându-se mai mult decât oricând să militarizeze alianţa cu Rusia.[112] Guvernul francez, observa în primăvara lui 1913 ministrul belgian la Paris, era obligat să „întărească mai mult alianţa sa cu Rusia, deoarece este conştient că relaţia de prietenie cu Marea Britanie este din ce în ce mai puţin solidă şi eficientă".[113] Caracterul ezitant al politicii britanice constituia şi pentru Germania o sursă de confuzie şi de iritare. Pe de altă parte, Grey era obligat să păstreze aparenţele unei relaţii deschise cu Berlinul pentru a-i îmbuna pe membrii radicali neutri. Cu toate acestea, se simţea, de asemenea, obligat să îi avertizeze din când în când pe germani, ca nu cumva aceştia să ajungă la concluzia că Franţa fusese abandonată şi putea fi atacată fără teama unui răspuns din partea britanicilor. Rezultatul acestui sistem de mesaje mixte, consecinţa fluctuaţiei relaţiilor de putere din cadrul departamentelor administrative europene, a fost o incertitudine constantă legată de intenţiile britanicilor, care i-a neliniştit pe factorii decidenţi din Berlin în timpul Crizei din Iulie.

SOLDAŢI ŞI CIVILI

„Situaţia [în Europa] este extraordinară", îi relata colonelul Edward House preşedintelui american Woodrow Wilson după călătoria făcută în Europa în mai 1914. „Militarismul a luat-o razna".[114] Se prea poate ca percepţia lui House să fi fost modelată de experienţa

personală: House era un „colonel politic" în stilul american. Fusese ridicat în grad în miliția din Texas în schimbul unor servicii politice. Însă când a vizitat Berlinul, germanii l-au considerat pe colonelul House cadru militar și l-au așezat la dineuri alături de generali. Este posibil ca părerile lui legate de prevalența militarismului să se fi datorat percepției lui greșite.[115] Chiar și așa, nu există niciun dubiu că, privită de partea cealaltă a Atlanticului, Europa antebelică reprezenta un spectacol interesant. Oficialii de rang înalt, împărații și regii participau la manifestările publice îmbrăcați în uniforme militare; referatele cu caracter militar erau parte integrantă din ceremoniile publice; spectacolul flotelor marine puternic luminate atrăgeau valuri de mulțime și umpleau paginile ziarelor ilustrate; rândurile armatelor s-au înmulțit până când au devenit microcosmosuri ale națiunii; cultul spectacolului militar a intrat în viața publică și cea privată a celor mai mici comunități. În ce fel a modelat acest „militarism" deciziile care au dus la izbucnirea în 1914 a războiului în Europa? Rădăcinile Crizei din Iulie se aflau, după cum susțineau unii istorici, în faptul că politicienii civili au renunțat la orice responsabilitate, iar generalii au încălcat puterea politică?

Înainte de izbucnirea războiului, se dădea, fără îndoială, o luptă între soldați și civili în interiorul departamentului executiv: o luptă pentru bani. Cheltuielile alocate apărării reprezentau o mare parte din bugetul guvernului. Comandanții militari dornici să îmbunătățească echipamentele, metodele de instructaj și infrastructura trebuiau să se lupte cu politicienii civili (așa cum se întâmplă și în zilele noastre) pentru a avea acces la resursele guvernului. De partea cealaltă, miniștrii de finanțe și aliații lor politici se luptau să impună restricții în numele rigorii fiscale și a consolidării interne. Câștigătorul acestor lupte depindea de structura mediului instituțional și de constelația domestică și de cea politică internațională.

Până în 1908, structura haotică a comenzii militare ruseți nu le permitea generalilor să facă lobby la guvern. Însă lucrurile au început să se schimbe din 1908, când reformele din cadrul administrației militare au creat o structură mai solidă a executivului, acordându-i

drepturi depline ministrului de război să discute chestiunile militare direct cu ţarul.[116] În 1909, a început o rivalitate aprigă între noul ministru de război, Vladimir Sukhomlinov (care se afla în funcţie în iulie 1914), şi ministrul de finanţe conservator, Vladimir Kokovtsov. Susţinut de influentul premier, Pyotr Stolypin, Kokovtsov, un expert în ceea ce privea responsabilitatea fiscală şi dezvoltarea economică internă, respingea în mod regulat proiectele de buget ale lui Sukhomlinov. Fricţiunile profesionale s-au transformat încet în ură personală.[117] Sukhomlinov îl considera pe Kokovstov „îngust la minte, prolix şi egoist"; Kokovtsov îl acuza pe ministrul de război (şi pe bună dreptate) de incompetenţă, iresponsabilitate şi corupţie.[118]

Echivalentul german al lui Kokovtsov era Adolf Wermuth, ministrul trezoreriei între 1909–1911, care, cu sprijinul cancelarului Bethmann Hollweg, depunea toate eforturile să reechilibreze bugetul Reichului şi să reducă datoria publică. Wermuth a avut o atitudine critică faţă de cheltuielile în exces făcute în perioada lui Tirpitz şi se plângea deseori de iresponsabilitatea ministrului marinei, întocmai cum Kokovtsov se plângea de modul risipitor în care Sukhomlinov gestiona fondurile militare.[119] Mottoul ministrului trezoreriei era: „Nicio cheltuială fără venit".[120] Exista, de asemenea, o tensiune constantă între şeful statului-major şi ministrul de război având în vedere că solicitările celui dintâi pentru creşterea fondurilor erau deseori respinse de cel de-al doilea.[121] Un studiu recent a sugerat că faimosul memorandum din 1905, în care şeful statului-major general, Alfred von Schlieffen, a schiţat principiile unei ofensive masive în Vest, nu a fost „un plan de război" în sine, ci o pledoarie pentru a primi mai mulţi bani de la guvern – printre altele, schiţa lui Schlieffen avea în vedere desfăşurarea a 81 de divizii, o forţă mai mare decât armata de care dispunea Germania la momentul respectiv.[122] Problema finanţării militare era complicată în Germania de faptul că constituţia federală impunea venituri fiscale directe mai degrabă statelor membre decât guvernului Reichului. Structura descentralizată a Imperiului German a stabilit o limită fiscală pentru cheltuielile de apărare ale Reichului, care nu a avut echivalent în Marea Britanie, Franţa sau Rusia.[123]

Cu toate acestea, conflictul referitor la resurse a fost înăbuşit în Germania de faptul că bugetul alocat armatei era trimis parlamentului doar la interval de cinci ani – un sistem cunoscut sub denumirea de „Cincinal". Deoarece cadrele militare de rang înalt considerau „Cincinalul" o metodă de a proteja armata de intervenţia constantă a parlamentului, ezitau să o pericliteze cerând venituri extrabugetare. Acest sistem funcţiona ca un stimulent puternic pentru autocontrol. După cum observa în iunie 1906 ministrul de război prusac, Karl von Einem, „Cincinalul" era un acord greoi, însă era util, deoarece „agitaţia puternică şi persistentă împotriva existenţei armatei care ia naştere odată cu orice expansiune militară ar deveni şi mai periculoasă dacă s-ar produce o dată pe an".[124] Chiar şi în 1911, când „Cincinalul" trebuia reînnoit, iar şeful statului-major, Moltke, şi ministrul de război, Heeringen, şi-au unit forţele pentru a obţine un venit substanţial, opoziţia ministrului trezoreriei, Wermuth, şi a cancelarului Bethmann Hollweg a făcut ca sporirea forţei armatei pe timp de pace să fie foarte modestă (zece mii de oameni).[125]

Putem discerne tensiuni asemănătoare în interiorul fiecărui organ executiv din Europa. În 1906, liberalii din Marea Britanie au promis (obţinând majoritatea absolută) să reducă cheltuielile militare din timpul Războiului Burilor sub sloganul „Pace, restricţii financiare şi reformă". Restricţiile bugetare au reprezentat un factor important în decizia de a căuta o înţelegere cu Franţa şi cu Rusia. Una dintre consecinţe a fost că, în vreme ce bugetul destinat Marinei Britanice continua să crească (cheltuielile pentru Marina Britanică erau de trei ori mai mari decât pentru cea germană în 1904 şi mai mult decât duble în 1913), cheltuielile destinate armatei au rămas constante în anii dinaintea războiului, obligându-l pe ministrul de război Haldane să se concentreze mai degrabă asupra economiilor eficiente şi asupra reorganizării decât asupra cheltuielilor.[126] În Austro-Ungaria, frământările din interiorul politicii interne a dualismului a paralizat practic dezvoltarea militară a monarhiei la începutul secolului, deoarece grupurile autonomiste din parlamentul ungar luptau să priveze armata comună a monarhiei de venituri

fiscale şi de recruţi. În acest context, propunerile pentru o creştere a bugetului alocat armatei constituiau subiectul unor lupte legislative nesfârşite, iar armata habsburgică „lâncezea" într-o „continuă stagnare", după cum s-a exprimat şeful statului-major austriac. Acesta este motivul pentru care, în 1912, Austro-Ungaria a alocat doar 2,6% din venitul naţional net pentru Departamentul Apărării – o sumă mai mică decât a oricărei puteri europene şi, cu siguranţă, cu mult mai puţin decât îşi permitea economia sa (cifrele în Rusia, Franţa şi Germania în acel an au fost de 4,5%, 4,0 % şi, respectiv, 3,8%).[127]

În Franţa, „Afacerea Dreyfus" din 1890 distrusese orice consens civilo-militar care exista în cea de-a Treia Republică, aruncând suspiciunea publică asupra oficialilor de rang înalt ai armatei, care erau priviţi ca fiind un bastion de atitudini clericale şi reacţionare, în special asupra stângii republicane şi anticlericale. Ca urmare a conflictului, trei guverne radicale succesive au urmat un program agresiv de „republicanizare" a reformei militare, în special în timpul primilor miniştri, Émile Combes (1903–1905) şi Georges Clemenceau (1906–1909). Controlul guvernului asupra armatei a fost întetit, Ministerul de Război a devenit mai puternic în comparaţie cu comandanţii de armată obişnuiţi, iar stagiul militar a fost redus în martie 1905 – în pofida sfaturilor experţilor militari – de la trei ani la doi ani, în vederea transformării „gărzii pretoriene" din perioada Dreyfus în „armata poporului", alcătuită din rezervişti civili care trebuiau să apere ţara pe timp de război.

Abia în ultimii ani înainte de război, lucrurile au început să se schimbe în favoarea armatei franceze. În Franţa, cum s-a văzut mai devreme în Rusia, conducerea armatei a fost restructurată în 1911, iar şeful statului-major general, Joseph Joffre, a fost desemnat ca responsabil oficial pentru strategii militare pe timp de pace şi comandant al armatei principale pe timp de război. „Istoria lungă şi dureroasă" a luptei pentru asigurarea fondurilor sporite a continuat, însă între 1912–1914, atitudinea promilitară a guvernului Poincaré şi apoi a preşedinţiei Poincaré, consolidată de realinieri complexe în politica şi opinia franceză, a creat un mediu mai favorabil pentru

reînarmare.[128] În 1913, s-a insistat politic ca stagiul militar să revină la perioada de trei ani, în ciuda protestelor ministrului de finanțe, Louis-Lucien Klotz, care a susținut că o consolidare a fortificațiilor de la graniță ar costa mai puțin și ar fi mai eficientă.[129] Și în cazul Germaniei, o îmbunătățire a stării de spirit după Criza Agadir i-a încurajat pe ministrul de război, Josias von Heeringen, și pe șeful statului-major, Helmuth von Moltke, să insiste mai mult asupra creșterii efectivului militar. Din funcția pe care o ocupa în Ministerul Trezoreriei Reichului, Adolf Wermuth a dus o luptă crâncenă împotriva cheltuielilor mari, însă a demisionat în martie 1912, după ce a devenit clar că politica sa nu se mai bucura de sprijinul general al guvernului. S-a renunțat la rigoarea fiscală din epoca lui Wermuth și, treptat, exponenții din armată au avut câștig de cauză în fața rivalilor lor din marină. După o perioadă lungă de stagnare relativă, reforma armatei din 3 iulie 1913 a dus cheltuielile militare la cote fără precedent.[130]

În Rusia, lui Vladimir Kokovtsov, care a rămas ministru de finanțe și care a preluat funcția de premier după asasinarea lui Stolypin, i-a fost din ce în ce mai greu să lupte împotriva intrigilor pe care le punea la cale ministrul de război, Sukhomlinov. Conflictul dintre cei doi a atins punctul culminant în timpul unei întâlniri importante a miniștrilor în primăvara lui 1913, când ministrul l-a luat pe nepregătite pe premier, prezentându-i o propunere bugetară importantă, despre care ceilalți de față fuseseră înștiințați în prealabil, cu excepția lui Kokovtsov. Cum s-a întâmplat întotdeauna în Rusia, sprijinul suveranului era crucial în această schimbare a balanței puterii. „În confruntările tale cu Sukhomlinov, tu ai întotdeauna dreptate", i-a spus Nicolae al II-lea lui Kokovtsov în octombrie 1912. „Dar aș vrea să-mi înțelegi poziția: îl sprijin pe Sukhomlinov nu pentru că nu am încredere în tine, ci pentru că nu pot să nu fiu de acord cu fondurile alocate armatei."[131]

Oare acest transfer uriaș de resurse a atras și un transfer de putere, sau cel puțin de influență din punct de vedere politic? Când răspundem la această întrebare trebuie să luăm în considerare condițiile

predominante din diferite state. Ţara unde întâlnim cel mai ferm regim al controlului civil este, fără îndoială, Franţa. În decembrie 1911, când Joffre şi-a expus noul plan strategic care se concentra pe o masivă desfăşurare ofensivă dincolo de graniţa franco-germană, prim-ministrul, radicalul Joseph Caillaux, l-a informat scurt pe şeful statului-major că autorităţile civile erau cele responsabile cu luarea de decizii.[132] Sarcina CGS, sublinia deseori Caillaux, era doar aceea de a-i consilia pe politicieni în chestiuni care ţineau de domeniul lui de expertiză. Trecerea la o creştere a cheltuielilor militare şi hotărârea de a se face investiţii în planul de desfăşurare ofensivă propus de Joffre în 1912–1914 nu au venit din partea cadrelor militare, ci din cea a politicienilor, în fruntea cărora se afla Raymond Poincaré, care, cu toate că era un „vultur", din punct de vedere constituţional aparţinea civililor.

Situaţia în Rusia era destul de diferită. Aici, prezenţa ţarului ca punct central al sistemului autocratic le permitea miniştrilor individuali să-şi creeze o oarecare autonomie. Ministrul de război, Vladimir Sukhomlinov, este un exemplu grăitor. La momentul numirii lui în funcţie în 1909, în St.-Petersburg se ducea o luptă crâncenă pentru ca armata să fie controlată de parlament. Un grup influent de deputaţi încerca să impună dreptul Dumei de a supraveghea politica de apărare. Sukhomlinov a fost adus ca să conducă Duma, să prevină infiltrarea „atitudinilor civile" în procesul decizional al armatei şi să protejeze prerogativa ţarului, un rol care i-a adus disprețul opiniei publice, dar care i-a asigurat un sprijin puternic din partea tronului.[133] Acest suport din partea suveranului i-a permis ministrului de război să formuleze o politică a siguranţei care se afla în dezacord cu angajamentele oficiale ale Rusiei faţă de alianţa cu Franţa.

În loc să dea curs cerinţelor Franţei referitoare la un atac împotriva Germaniei în prima fază a mobilizării, politica de „Reorganizarea din 1910" a lui Sukhomlinov a schimbat perspectiva asupra desfăşurării forţelor armate, pe care le-a retras din zonele de graniţă din vest, ocupate în mare parte de polonezi, concentrându-le asupra unor locaţii din interiorul Rusiei. Scopul era acela de a obţine un echilibru între forţele unitare şi densitatea populaţiei şi de a crea o putere

care putea fi desfăşurată, dacă era nevoie, pe scena estică. În prima fază a ostilităţilor, Occidentul Îndepărtat urma să fie lăsat pe mâna inamicului, în aşteptarea unei contraofensive masive din partea armatelor ruseşti.[134] Din câte se pare, nu s-a depus niciun efort de a expune această iniţiativă şi Ministerului Afacerilor Externe. La început, experţii militari francezi au fost oripilaţi de acest plan nou, despre care credeau că privează alianţa franco-rusească de iniţiativa militară împotriva Germaniei. În cele din urmă, ruşii au răspuns acestor preocupări ale francezilor, însă este remarcabil faptul că Sukhomlinov deţinea suficientă libertate de a inventa şi de a implementa o politică ostilă alianţei cu Franţa, care reprezenta piesa de rezistenţă a politicii externe a Rusiei.[135]

Susţinut de ţar, Sukhomlinov a reuşit, de asemenea, să submineze autoritatea prim-ministrului Kokovtsov nu numai pentru că îl înfrunta în probleme legate de bugetul militar, ci şi prin faptul că crea o coaliţie ostilă în interiorul Consiliului de Miniştri. Aceasta, în schimb, îi oferea o platformă de unde el îşi putea expune punctele de vedere referitoare la situaţia de securitate în care se afla Rusia. Într-o serie de întâlniri cruciale care au avut loc în a patra săptămână a lunii noiembrie 1912, Sukhomlinov a lansat ideea că războiul era invitabil, „şi va fi mult mai benefic pentru noi dacă acesta va izbucni cât mai repede"; un război, susţinea el, „nu va aduce decât avantaje [Rusiei]". Aceste afirmaţii ciudate şi înşelătoare l-au uluit pe precautul Kokovtsov.[136] El a putut lansa astfel de afirmaţii doar pentru că se bucura de sprijinul celorlalţi miniştri civili, Rukhlov, Maklakov, Shcheglovitov şi, cel mai important, cel al lui A.V. Krivoshein, influentul ministru al agriculturii şi confidentul ţarului. În ultimele luni ale lui 1912, în interiorul Consiliului de Miniştri a luat naştere un „partid de război", condus de Sukhomlinov şi de Krivoshein.[137]

Şi în Germania, caracterul pretorian al sistemului îi asigura armatei o oarecare libertate de manevră. Figuri-cheie, cum era şeful statului-major, puteau dobândi uneori libertatea de a lua decizii, în special în momente de maximă tensiune.[138]

Este relativ uşor să stabilim ce au spus comandanţii militari; confirmarea ponderii pe care o aveau sfaturile lor în procesul decizional al guvernului este mult mai puţin directă, mai ales într-un mediu în care absenţa unui organ colegial decizional, cum era Consiliul de Miniştri în Rusia, nu lăsa loc pentru conflicte între cadrele militare şi funcţionarii civili.

Un mod de a înţelege interacţiunea dintre armată şi procesul decizional civil este acela de a analiza relaţia dintre corpul diplomatic format din ambasadori, miniştri şi secretarii cu delegaţie şi reţeaua paralelă – supravegheată de şeful statului-major şi de Amiralitate – formată din ataşaţi militari şi navali, a căror perspectivă asupra evenimentelor difereau uneori de cea a reţelelor oficiale ale diplomaţilor. Ca să luăm un exemplu: în octombrie 1911, Wilhelm Widenmann, ataşatul naval german la Londra, a trimis un raport îngrijorător la Berlin. Ofiţerii maritimi britanici, scria Widenmann, recunoşteau făţiş că Anglia „îşi mobilizase întreaga flotă" în lunile de vară din timpul Crizei Agadir. Din câte se părea, Anglia „nu aştepta decât un semn din partea Franţei ca să lanseze un atac împotriva Germaniei". Pentru a înrăutăţi situaţia, noul Prim Lord al Amiralităţii era Winston Churchill, „un demagog lipsit de scrupule, ambiţios şi nestatornic". Aşadar, Germania trebuia să se pregătească pentru un atac neprovocat, asemănător cu anihilarea flotei daneze la Copenhaga în 1807 de către britanici. Era crucială o reînarmare a flotei, căci „doar un singur lucru impresionează în Anglia: un ţel bine definit şi dorinţa arzătoare de a-l atinge".[139] Aceste depeşe au fost înmânate lui Wilhelm al II-lea, care le-a umplut de adnotări pline de entuziasm – „corect", „corect", „excelent" şi aşa mai departe. Nu exista nimic remarcabil în toate acestea – Widenmann reacţiona oarecum la ceea ce observase el în Londra, însă scopul lui ascuns era acela de a-l împiedica pe şeful statului-major general din Berlin să se folosească de Criza Agadir pentru a contesta superioritatea financiară a marinei.[140]

Conţinutul sau reacţiile kaizerului la rapoartele lui Widenmann nu au fost atât de importante pe cât a fost răspunsul pe care acestea

le-au primit din partea cancelarului și a ministrului de externe. Iritat de aceste afirmații panicarde, Bethmann Hollweg i-a cerut ambasadorului german la Londra, contele Metternich, să redacteze o depeșă prin care să infirme afirmațiile din raportul lui Widenmann. Metternich a răspuns printr-un raport care nuanța afirmațiile lui Widenmann. Deși era adevărat că „întreaga Anglie se pregătise pentru război" în vara lui 1911, acest lucru nu insinua că era gata pentru o acțiune agresivă. Cu siguranță, existau unii ofițeri maritimi tineri „care și-ar dori" un război, însă aceasta era o atitudine obișnuită a funcționarilor militari din alte țări. În orice caz, observa Metternich – și aici era hiba – în Anglia, astfel de chestiuni nu erau hotărâte nici de armată sau de ofițerii maritimi, nici de miniștrii de război și nici de Primul Lord al Amiralității, ci, mai degrabă, de un cabinet alcătuit din miniștri responsabili. „Aici, spunea Metternich, flota și armata sunt considerate a fi cele mai importante instrumente ale politicii, un mijloc de a atinge un scop, și nu factori determinanți pentru cursul politicii". În orice caz, englezii erau hotărâți să lase deoparte tensiunile din vară. Prin urmare, guvernul german ar trebui să caute o îmbunătățire a relațiilor cu Londra și nu să caute nod în papură forțelor armate.[141]

De data aceasta, kaizerul a fost mai puțin încântat: „greșit", „prostii", „aberații incredibile", „bagatele" umpleau marginile documentelor. „Nu sunt de acord cu opinia ambasadorului! Ataşatul naval are dreptate!"[142] Lucrul ciudat în legătură cu aceste două depeșe conflictuale este acela că ambele au modelat politica: kaizerul a folosit raportul lui Widenmann ca pretext pentru a cere un nou drept maritim, în vreme ce Bethmann a insistat asupra politicii de destindere recomandată de Metternich. În Germania, după cum observa ulterior un comandant de rang înalt, „kaizerul a instaurat o politică, iar cancelarul, o alta [și] șeful statului-major a venit cu varianta proprie".[143]

*

La prima vedere, se pare că am putea trage o linie între o Mare Britanie și o Franță democratice și parlamentare, unde factorii decizionali civili erau cei care luau toate hotărârile, și constituțiile mai

autoritare ale Rusiei, Austriei şi Germaniei, unde, în ciuda gradelor diferite de parlamentarism, cadrele militare puteau concura cu colegii lor civili de la egal la egal sau dintr-o poziţie de superioritate pentru influenţa politică datorită faptului că aveau acces la suveran. Însă realitatea era mai complexă decât permitea această dihotomie. În Franţa, prin restructurarea armatei după 1911, şeful statului-major, Joffre, ajuns la un grad înalt de autoritate – spre deosebire de omologul său german, militaristul şi aristocratul Helmuth von Moltke –, îşi putea exercita puterea nemăsurată asupra forţelor armate. Mai mult, noile măsuri ale francezilor îi confereau armatei o autoritatea aproape totală în interiorul statului – cu toate că această autonomie depindea, spre deosebire de cea a armatei germane, de cooperarea şi sprijinul miniştrilor civili.[144]

În Marea Britanie, de asemenea, antanta cu Franţa era consolidată mai degrabă de negocierile şi acordurile civile decât de cele militare. Am văzut deja cât de dornici erau ofiţerii militari importanţi din Marea Britanie să ofere sprijin Franţei în timpul primei crize marocane din 1905–1906. Comandanţii militari britanici nu se considerau a fi supuşii politicienilor. Wilson nu acţiona, pur şi simplu, la ordine; el avea propriile-i puncte de vedere în ceea ce privea rolul militar al Marii Britanii într-un viitor război continental şi insista mereu asupra unei confruntări militare. La fel ca şi colegii lui din celelalte state, Wilson îi disprețuia pe politicienii civili şi considera că erau complet incapabili să înţeleagă chestiunile militare. Sir Edward Grey, scria el în jurnalul lui, era „un om ignorant, vanitos şi slab, incapabil să exercite funcţia de ministru de externe într-o ţară mai mare decât Portugalia". Cât despre ceilalţi membri ai cabinetului liberal, aceştia nu erau decât „nişte mitocani mânjiţi şi ignoranţi". Conceptul de guvern civil era „vicios în teorie şi inutil în practică".[145] Având păreri politice conservatoare, Wilson complota intens împotriva conducerii politice liberale pe care o disprețuia. Acesta sustrăgea informaţii de la Ministerul de Externe cu ajutorul asociatului său, subsecretarul permanent Sir Arthur Nicolson, şi le transmitea mai departe aliaţilor săi din Partidul Conservator. Prin

general-maiorul Henry Wilson, Marea Britanie deţinea „propria versiune" a lui Conrad din Austro-Ungaria şi a lui Apis din Serbia.[146] Importanţa discuţiilor militare cu Franţa se afla nu în presiunea pe care acestea o exercitau asupra conducerii civile, ci în faptul că, prin simpla lor existenţă, ele păreau să insinueze o obligaţie morală de a lupta alături de Franţa în eventualitatea unui război împotriva Germaniei. Astfel, militarizarea antantei lăsa să se vadă discrepanţa uriaşă dintre planurile militare ale britanicilor şi o poziţie diplomatică oficială pentru care angajamentele asociate cu termenul „alianţă" erau în continuare o anatemă.

Ceva asemănător s-a întâmplat şi în cazul alianţei dintre Franţa şi Rusia. Eforturile comandanţilor militari francezi de a anula efectele planului de desfăşurare al lui Sukhomlinov din 1910 a dus la adâncirea interdependenţei plănuirii operaţiunilor militare în cele două state aliate – un proces gestionat de armată, dar sancţionat de conducerea civilă. Însă chiar dacă personalul civil autoriza acest proces, acesta nu îl putea împiedica să mute parametri în funcţie de care erau luate deciziile politice. În timpul întrunirii comune anuale a şefilor de stat-major din Franţa şi Rusia, când francezii au insistat că ruşii cheltuiau sume fabuloase împrumutate pentru a consolida căile ferate din vest, care reprezentau un punct strategic, efectul a fost acela de a înclina balanţa puterii din St.-Petersburg spre adversarii lui Kokovtsov din comanda militară rusească. Kokovtsov a avut, probabil, dreptate când a acuzat comanda militară de faptul că se folosea de legăturile între servicii din cadrul alianţei pentru a-şi consolida influenţa în interiorul sistemului politic rusesc.[147]

Pe de altă parte, cerinţele înaintate de ruşi aliaţilor lor francezi se prea poate să fi avut nenumărate consecinţe pentru politica internă a Franţei. În 1914, când ruşii au avertizat că orice reducere a perioadei de stagiu militar submina valoarea Franţei ca aliat, francezii i-au obligat pe înalţii-demnitari ai ţării să sprijine o măsură („Legea de trei ani" recent adoptată) care a stârnit controverse printre alegătorii francezi. Până şi cele mai tehnice detalii ale planurilor operaţionale puteau duce la o explozie politică.[148] În Franţa, un grup

restrâns de factori-cheie de decizie au depus eforturi susținute pentru a ascunde amploarea și natura angajamentelor strategice ale alianței de cei care ar fi putut obiecta pe motive politice (în marea lor majoritate, radicali și socialiștii radicali). Nevoia de discreție a devenit extrem de acută la începutul lui 1914, când Poincaré a colaborat cu armata pentru a ascunde caracterul esențial ofensiv al planificării strategice franceze de un cabinet, un parlament și un public care înclinau din ce în ce mai mult spre o abordare *defensivă*. Atât de secretos a fost Poincaré în gestionarea acestor chestiuni, încât el și Joffre au ascuns detaliile referitoare la o nouă desfășurare a trupelor franceze de ministrul de război, Adolphe Messimy.[149] Până în primăvara anului 1914, angajamentul francezilor față de o strategie militară coordonată franco-rusească devenise o potențială forță distrugătoare în politică, deoarece obliga Franța să rămână fidelă unei forme de strategie și pregătire militară a cărei legitimitate publică stătea sub semnul întrebării. Nu vom ști niciodată cât timp a continuat Poincaré să păstreze un echilibru, deoarece izbucnirea războiului în vara lui 1914 a făcut ca această întrebare să devină inutilă.

Prin urmare, putem vorbi despre două procese reciproce – unul în care o inițiativă generoasă era cedată conducerii militare subordonată constituției, iar celălalt în care o gardă pretoriană care se bucura de o libertate relativă din punct de vedere constituțional era restricționată, cârmuită și deviată de oamenii de stat. Chemările lui Moltke la un război preventiv erau înăbușite de kaizer și de liderii civili, tot așa cum cele ale lui Conrad erau limitate de împărat, de arhiducele Franz Ferdinand și de Leopold von Berchtold.[150] Kokovtsov a reușit cu succes, cel puțin pentru o vreme, să împiedice inițiativele ambițioase ale ministrului de război. La sfârșitul lui 1913, când Sukhomlinov a încercat să-l excludă complet pe Kokovtsov – prim-ministru și ministru de finanțe – din deliberările asupra bugetului alocat armatei, Consiliul de Miniștri a recunoscut că ministrul de război, care avea o fire autoritară, mersese prea departe și a respins cererea.[151] În Rusia, Germania, Austria, Marea Britanie și

Franța, politica militară a rămas, în cele din urmă, subordonată obiectivelor politice și strategice ale conducerii civile.[152]

Cu toate acestea: întrebările care nu au primit un răspuns referitor la redistribuirea raporturilor de forță între facțiunea civilă și cea militară și la influența lor asupra procesului decizional au continuat să păstreze caracterul confuz al relațiilor dintre conducerile marilor puteri. Puterile Europei bănuiau că exista câte o facțiune militară agresivă în interiorul fiecărui guvern oponent și încercau să afle câtă influență exercitau. În timpul unui dialog pe care l-a purtat cu ambasadorul german în St.-Petersburg la începutul lunii februarie 1913, atunci când situația tensionată dintre austrieci și ruși, provocată de contextul din Balcani, ajunsese în punctul culminant, ministrul de externe Sazonov a recunoscut că omologul său austro-ungar, pe care și-l amintea din perioada petrecută în St.-Petersburg, era un om cu intenții și perspective pacifiste. Era însă suficient de puternic ca să reziste presiunii exercitate de șeful statului-major, generalul Conrad von Hötzendorff, ale cărui planuri beligerante erau cunoscute de serviciul rus de informații militare? Și chiar dacă Berchtold deținea în continuare controlul, cel puțin pentru moment, oare nu existau șanse ca puterea să ajungă în mâinile armatei pe măsură ce monarhia dualistă devenea tot mai slăbită și căuta din ce în ce mai des soluții radicale?[153] Sazonov, care observase de la bun început lupta pentru putere dintre Sukhomlinov și Kokovtsov și văzuse cum șefii de stat-major duseseră Rusia în pragul unui război cu Austro-Ungaria, știa mai bine decât oricine cât de instabilă putea fi relația dintre factorii decizionali militari și cei civili. Într-o analiză subtilă a atmosferei din St.-Petersburg din martie 1911, ambasadorul german, contele Pourtalès, distingea un anume echilibru între elementele beligerante și cele pacifiste: „Așa cum nu există personalități despre care să putem spune că dețin *atât* dorința, *cât* și influența să arunce Rusia într-o aventură militară, tot așa ducem lipsă de oameni ai căror poziție și influență să fie suficient de puternice ca să trezească încrederea că vor reuși, pentru o vreme, să îndrume Rusia într-o direcție pașnică...".[154] Analiza lui Kokovtsov asupra aceleiași

chestiuni a fost mai puțin optimistă. I se părea că țarul petrecea din ce în ce mai mult timp în compania „cercurilor militare" ale căror „perspective simpliste deveneau din ce în ce mai influente".[155]

Dificultatea intrinsecă a interpretării acestor relații din perspectiva unui observator era subliniată de faptul că politicienii civili nu erau împotriva ideii de a profita (sau chiar de a inventa) de existența unui „partid de război" pentru a da greutate propriilor lor argumente: astfel, în timpul misiunii Haldane din 1912, germanii i-au încurajat pe britanici să creadă că guvernul de la Berlin era împărțit între facțiunile „Șoimii" și „Porumbeii" și că favorurile britanicilor îl vor mobiliza pe cancelarul Bethmann Hollweg împotriva elementelor beligerante din Berlin. În mai 1914, ei au adoptat aceeași tactică, susținând (prin intermediul unor articole de presă „inspirate") că o continuare a discuțiilor anglo-ruseşti pe marginea chestiunilor navale nu va face decât să îi încurajeze pe „militariști" să adopte o poziție ofensivă față de conducerea civilă moderată.[156] În acest caz, ca și în alte sectoare ale comunicării interguvernamentale, caracterul variabil al relațiilor civilo-militare din interiorul sistemelor respective era amplificat de percepții și reprezentări greșite.

PRESA ȘI OPINIA PUBLICĂ

„Majoritatea conflictelor care au zguduit lumea în ultimele zece decenii, declara cancelarul german Bernhard von Bülow în fața parlamentului german în martie 1909, nu au izbucnit din cauza ambițiilor princiare sau din cea a conspirațiilor ministeriale, ci din cauza instigării vehemente a opiniei publice, care au ajuns la putere executivă prin intermediul presei și al parlamentului.[157] Oare afirmația lui Bülow era adevărată? Oare puterea de a modela politica externă se afla dincolo de cancelarii și de ministere într-o lume a grupurilor de interes și a ziarelor politice?

Un singur lucru este clar: în ultimele decenii înainte de izbucnirea războiului, sfera politică și discuțiile publice referitoare la

chestiuni legate de relațiile internaționale au luat amploare. În Germania, au luat naștere o serie de grupuri de influență naționaliste, al căror scop era canalizarea sentimentului popular și influențarea guvernului. Urmarea a fost o transformare în conținutul și stilul criticii politice, care au dobândit un caracter mult mai demagogic, iar obiectivele sale, mult mai difuze și mai extreme. Prin urmare, guvernele se aflau deseori într-o poziție defensivă, fiind nevoite să pareze acuzațiile cum că nu fuseseră suficient de ferme în atingerea scopurilor naționale.[158] În Italia, putem discerne, de asemenea, prezența unui public politic mult mai ferm și mai pretențios: în 1910 a luat ființă primul partid naționalist din Italia, *Associazione Nazionalista Italiana*, sub influența ultranaționalistului Enrico Corradini și a demagogului Giovanni Papini; prin intermediul deputaților săi și a ziarului său, *L'Idea Nazionale*, membrii partidului cereau „repatrierea" imediată a teritoriilor populate de italieni de pe coasta Adriaticii, aflată sub stăpânirea Imperiului Austro-Ungar, declarând că erau pregătiți de război dacă nu existau alte metode. În 1911, chiar și ziarele mai moderate, cum erau *La Tribuna* din Roma și *La Stampa* din Torino, angajau jurnaliști naționaliști.[159] Aici, mai mult decât în Germania, existau șanse mari să apară fricțiuni cu un guvern obligat să echilibreze prioritățile conflictuale.[160] În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Rusia a fost martoră la nașterea unei prese de masă – în 1913, *Russkoe Slovo*, cel mai bine vândut cotidian rusesc, vindea deja până la 800 000 de exemplare într-o singură zi. Cu toate că încă mai exista cenzura, autoritățile acordau un anume grad de libertate când venea vorba despre discuții legate de afacerile externe (atât timp cât nu îl criticau direct pe țar sau pe miniștri acestuia). Multe dintre cotidianele cele mai importante angajau diplomați pensionați ca să scrie despre politica externă.[161] După criza bosniacă, opinia publică din Rusia a devenit mai categorică – în special în privința Balcanilor – și mai antiguvernamentală.[162] În Marea Britanie, o presă de masă tânără le servea cititorilor o dietă plină de șovinism, xenofobie și temeri referitoare la securitate și la război. În timpul Războiului Burilor,

Daily Mail a vândut un milion de exemplare într-o singură zi; în 1907, tirajul era între 850 000 şi 900 000 de exemplare.

Prin urmare, monarhii, miniştrii şi oficialii de rang înalt aveau toate motivele să ia presa în serios. În sistemul parlamentar, se aştepta ca publicitatea pozitivă să fie transpusă în voturi, în vreme ce articolele negative dădeau apă la moară opoziţiei. În sistemele autoritare, sprijinul public era o alternativă indispensabilă pentru legitimitatea democratică. Unii monarhi şi oameni de stat erau de-a dreptul obsedaţi de presă şi îşi petreceau ore în şir răsfoind paginile ziarelor. Wilhelm al II-lea era un caz extrem, însă sensibilitatea lui faţă de criticile publice nu era una neobişnuită.[163] „Dacă vom pierde încrederea opiniei publice în politica noastră externă, atunci totul este pierdut", i-a spus ţarul Alexandru al II-lea ministrului de externe Lamzdorff.[164] Este greu să găseşti pe cineva în interiorul puterilor executive europene ale începutului de secol al XX-lea care să nu fi recunoscut importanţa presei în elaborarea politicii externe. Dar s-au lăsat, oare, purtaţi de acest val?

Preocuparea pentru opiniile publicate ascundea un caracter ambivalent: pe de-o parte, miniştrii, oficialii şi monarhii credeau în presă şi, uneori, se temeau de ea, deoarece o percepeau ca pe o oglindire şi un mijloc de a canaliza sentimentele şi atitudinile publice. Toţi miniştrii de externe ştiau ce însemna să fii expus în faţa unei campanii de presă internă ostilă, asupra căreia nu aveau niciun control – Grey a fost ţinta presei liberale în 1911, Kiderlen-Wächter a fost atacat în ziarele naţionaliste după Criza Agadir, kaizerul a fost ridiculizat din mai multe motive, printre care şi pentru perspectiva lui oarecum timidă şi nehotărâtă în ceea ce privea politica externă. Politicienii francezi care erau suspectaţi că ar fi îngăduitori faţă de Germania, ca Joseph Caillaux, puteau fi înlăturaţi din funcţie. În ianuarie 1914, presa naţionalistă din Rusia i-a denunţat pe Sazonov şi ministerul lui pentru „lipsă de curaj".[165] Multe ministere de externe preferau să acţioneze în secret, deoarece se temeau de presa şi de publicitatea negativă. După cum observa în 1908 Charles Hardings într-o scrisoare adresată lui Nicolson, pe atunci ambasadorul

britanic la St.-Petersburg, politica de apropiere față de Rusia a lui Edward Grey nu a fost privită cu ochi de către publicul britanic: „Am fost nevoiți să ascundem adevărul și să apelăm uneori la subterfugii ca să facem față opiniei publice ostile...".[166] Amintirea publicității furtunoase care l-a distrus pe Izvolsky a rămas proaspătă în St.-Petersburg de-a lungul perioadei antebelice.[167]

Mulți factori de decizie au avut o perspectivă inteligentă și diferită asupra presei. Aceștia au observat că avea un caracter volatil – fiind subiectul unor perioade scurte de agitație și frenezie care se domoleau repede. Au înțeles că sentimentul public era condus de impulsuri contradictorii, că solicitările pe care le impuneau guvernului erau rareori realiste; au observat că opinia publică îmbina de obicei „gura slobodă cu lipsa faptelor", după cum parafraza Theodore Roosevelt.[168] Opinia publică era frenetică și intra ușor în panică, dar era, de asemenea, și extrem de schimbătoare – dovadă stă modul în care sentimentul anglofob din presa franceză a dispărut în timpul vizitei lui Eduard al VII-lea la Paris în 1903: în timp ce regele, însoțit de alaiul său, parcurgea distanța dintre gara Porte Dauphine și Champs Elysées, se auziseră strigăte precum „Vive Fashoda!", „Vivent les Boers!" și „Vive Jeanne d'Arc!", ca să nu mai pomenim de titluri ostile și caricaturi cu caracter insultător. Cu toate acestea, în câteva zile, regele a câștiga simpatia gazdelor lui cu discursuri înduioșătoare și remarci încântătoare care au fost imediat preluate de principalele ziare.[169] În Serbia, valul de revoltă națională provocat de faptul că austriecii au interzis o uniune vamală cu Bulgaria în 1906 s-a liniștit în scurt timp când cetățenii sârbi și-au dat seama că termenii tratatului comercial oferit de Austro-Ungaria erau, de fapt, mai beneficiu pentru vămile sârbești decât calitatea de membru într-o uniune cu Sofia.[170] În timpul Crizei Agadir din 1911, sentimentul public din Germania a fost într-o continuă fluctuație; la începutul lui septembrie, 100 000 de oameni au participat la o demonstrație pentru pace organizată în Berlin, cu toate acestea, câteva săptămâni mai târziu, atmosfera a fost mai puțin calmă, după cum s-a observat în decizia luată de Partidul Democrat Social în timpul Congresului Jena de a

respinge chemările la o grevă generală în eventualitatea unui război.[171] La sfârșitul primăverii și în timpul verii anului 1914, trimisul francez la Belgrad a observat fluctuații în articolele din presa sârbească legate de relațiile cu Austro-Ungaria: dacă în martie și în aprilie au fost organizate campanii susținute împotriva Vienei, prima săptămână din luna iunie a adus o neașteptare stare de relaxare și conciliere de ambele părți ale granitei austro-sârbească.[172]

Cât despre acele organizații ultranaționaliste agresive, ale căror voci se făceau auzite în toate capitalele Europei, majoritatea lor nu erau decât mici circumscripții extremiste. Cea mai frapantă caracteristică a majorității lobby-urilor ultranaționaliste beligerante era aceea că autoritatea liderilor era subminată de conflicte interne constante și de dezbinări – Liga pangermană era măcinată de conflictele între facțiuni; până și cea mai mare și mai moderată ligă, cea a Marinei (Flottenverein) a avut de suferit între anii 1905–1908 din cauza unui „război civil" intern între grupul proguvernamental și cel antiguvernamental. „Uniunea Poporului Rus", o organizație șovinistă, antisemitică și ultranaționalistă, fondată în august 1906, care deținea 900 de sedii în metropolele și orașele din Rusia, s-a dezbinat în 1908–1909, după o luptă internă înverșunată, în mai multe grupuri mai mici, dar la fel de ostile.[173]

Nu este clar care era relația opiniei publice din interiorul elitelor, care aveau acces direct la presă, cu atitudinea ce caracteriza masele populare. Teama de război și campaniile șoviniste reprezentau un subiect bun pentru presă, însă cât de adânc pătrunseseră în conștiința societății? Era o greșeală gravă, avertiza în decembrie 1912 consulul general german la Moscova, să presupui că atitudinea beligerantă și germanofilă a „partidului de război" rus și presa slavofilă erau caracteristice pentru atmosfera din țară, deoarece aceste cercuri „nu aveau o legătură strânsă cu tendințele vieții rusești". Problema articolelor de acest gen din ziarele germane, susținea consulul, era aceea că erau scrise de jurnaliști care cunoșteau prea puțin Rusia și care aveau un acces limitat la elitele societății.[174] În mai 1913, ministrul belgian la Paris, baronul Guillaume, a recunoscut că în Franța lua

naştere o oarecare „tendinţă şovinistă". Acest fenomen putea fi observat nu numai în ziarele naţionaliste, ci şi în teatre, în recenzii şi în cabarete, unde multe spectacole aveau un caracter şovin „cu scopul de a agita spiritele". Însă „francezii adevăraţi nu aprobă astfel de manifestări...", adăuga el.[175]

Toate guvernele, cu excepţia celui din Marea Britanie, deţineau birouri de presă al căror scop era să monitorizeze şi să intervină, dacă era cazul, asupra articolelor de presă care tratau subiecte delicate despre securitate şi relaţii internaţionale. În Marea Britanie, ministrul de externe pare să nu fi simţit nevoia să convingă (sau să informeze) publicul despre meritele politicii lui, prin urmare a făcut puţine eforturi oficiale pentru a influenţa presa; multe dintre ziarele importante au primit subvenţii generoase, însă acestea au venit din surse private sau de la partidele politice, şi nu de la guvern. Acest lucru nu a afectat, desigur, dezvoltarea unei reţele dense de relaţii neoficiale între guvernul britanic şi jurnaliştii importanţi.[176] Situaţia în Italia era oarecum diferită. Giovanni Giolitti, prim-ministru (pentru a patra oară) între 1911–1914, plătea în mod regulat cel puţin treizeci de jurnalişti care să scrie articole care să-i susţină politica.[177] Ministerul de externe din Rusia a înfiinţat un departament de presă în 1906 şi, începând cu 1910, Sazonov organiza întâlniri la minister, la ora ceaiului, cu cei mai importanţi editori şi lideri ai Dumei.[178] Relaţiile dintre diplomaţii ruşi şi anumite ziare favorizate erau atât de apropiate, relata un jurnalist în 1911, încât Ministerul Afacerilor Externe din St.-Petersburg „părea deseori a fi o filială a *Novoye Vremya*". Editorul ziarului, Jegorov, era văzut deseori în biroul de presă al ministerului, iar Nelidov, şeful biroului şi fost jurnalist, vizita des birourile editoriale ale ziarului.[179] În Franţa, relaţia dintre diplomaţi şi jurnalişti era deosebit de apropiată: aproape jumătate dintre miniştrii de externe ai celei de-a Treia Republici fuseseră scriitori sau jurnalişti, iar „liniile de comunicare" între aceştia şi presă erau „aproape întotdeauna deschise".[180] În decembrie 1912, pe vremea când Raymond Poincaré era premierul Franţei, şi-a înfiinţat propriul ziar, *La Politique Étrangère*, pentru

a-şi promova punctele de vedere asupra politicii externe în rândul elitei politice din Franţa.

Ziarele semioficiale şi articolele „inspirate" introduse în presa internă cu scopul de a sonda opinia publică erau instrumente bine cunoscute ale diplomaţiei continentale. Jurnalismul inspirat se deghiza într-o expresie autonomă a unei prese independente, însă eficienţa sa depindea tocmai de bănuiala cititorilor că acesta era dictat de la sediul puterii. De exemplu, în Serbia se ştia că *Samoprava* reprezenta punctele de vedere ale guvernului; *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* era considerat a fi oficiosul Biroului Afacerilor Externe german; în Rusia, guvernul îşi făcea cunoscute opiniile prin intermediul propriului ziar semioficial, *Rossiya*, însă, ocazional, lansa campanii inspirate şi în alte ziare mai cunoscute, cum ar fi *Novoye Vremya*.[181] Ministerul de Externe francez, la fel ca şi cel german, oferea sume de bani jurnaliştilor din fonduri secrete şi păstrau relaţii strânse cu *Le Temps* şi *Agence Havas*, în vreme ce foloseau ziarul mai puţin serios, *Le Matin*, pentru a lansa „experimente publice".[182]

Astfel de intervenţii puteau da greş. Odată ce se afla că un anume ziar deţinea informaţii originale, exista riscul ca relatări indiscrete, tendenţioase sau eronate ale aceluiaşi ziar să fie confundate cu semnale intenţionate emise de guvern, cum s-a întâmplat, de exemplu, în februarie 1913, atunci când *Le Temps* a publicat un articol bazat pe scurgeri de informaţii *neautorizate* primite de la o sursă necunoscută, care dezvăluiau anumite detalii ale dezbaterilor recente ale guvernului referitoare la reînarmarea Franţei – au urmat negările oficialilor indignaţi.[183] Eforturile din 1908 ale ministrului de externe rus, Izvolsky, de a „pregăti opinia publică şi presa [rusească]" pentru vestea că Rusia aprobase anexarea Bosniei-Herţegovina de către austrieci s-au dovedit a fi complet inadecvate în faţa forţei cu care a reacţionat publicul.[184] În 1914, *Novoye Vremya* s-a întors împotriva lui Sazonov, în ciuda relaţiilor apropiate cu Ministerul Afacerilor Externe, acuzându-l de timiditate exagerată în ceea ce priveşte apărarea intereselor Rusiei şi asta deoarece se afla, probabil, sub influenţa ministrului de război.[185] În urma „Afacerii Friedjung" din

1909, când ministrul de externe austriac Aehrenthal s-a folosit de funcţia lui pentru a susţine o campanie de presă bazată pe acuzaţii false de trădare la adresa unor politicieni influenţi sârbi, guvernul a fost nevoit să îl sacrifice pe şeful „Biroului literar" *(Literarsches Büro)* din cadrul Ministerului de Externe; succesorul lui s-a trezit în mijlocul unui val de critici venite din partea presei şi a parlamentului în legătură cu „Afacerea Prochaska" din iarna lui 1912, când acuzaţiile de abuz ale sârbilor asupra unui oficial al consulatului austriac s-au dovedit a fi, de asemenea, false.[186]

Manipulările oficiale ale presei existau, de asemenea, şi dincolo de frontierele naţionale. La începutul lui 1905, ruşii virau aproximativ 8 000 de lire în fiecare lună presei pariziene, în speranţa că vor reuşi să obţină sprijinul publicului în vederea unui împrumut uriaş francez. Guvernul francez a finanţat ziarele pro-Franţa din Italia (şi din Spania în timpul Conferinţei de la Algeciras), iar în timpul războaielor ruso-japoneze şi balcanice, ruşii au dat mite uriaşe jurnaliştilor francezi.[187] Germanii dispuneau de fonduri foarte modeste pentru a-i sprijini pe jurnaliştii prietenoşi din St.-Petersburg şi le ofereau editorilor de ziare din Londra subvenţii în speranţa de a obţine articole pozitive despre Germania.[188]

Editorialele „inspirate" erau scrise şi pentru a fi citite de guvernele străine. În timpul Crizei marocane din 1905, de exemplu, Théophile Delcassé a folosit comunicate de presă mascate, care divulgau detalii despre planurile militare ale britanicilor cu scopul de a intimida Germania. În acest caz, presa a funcţionat ca o formă de comunicare internaţională diplomatică incontestabilă ce putea avea un efect de intimidare sau de motivare, fără a obliga pe cineva să-şi ia un anume angajament; dacă Delcassé ar fi lansat o ameninţare mai explicită, ar fi pus Ministerul de Externe britanic într-o postură imposibilă. În februarie 1912, ambasadorul francez la St.-Petersburg, Georges Louis, a trimis traducerea unui articol din *Novoye Vremya* împreună cu o adresă de înaintare în care scria că articolul reflecta „foarte precis opinia cercurilor militare ruseşti".[189] În cazul de faţă, presa le permitea organizaţiilor discrete din interiorul

administrației – aici, Ministerul de Război – să își facă publice punctele de vedere, fără a compromite guvernul în mod oficial. Însă uneori se întâmpla ca anumite ministere să înștiințeze presa în direcția greșită, cum s-a întâmplat și în martie 1914, când *Birzhevaya Vedomosti* a publicat un editorial despre care se credea că fusese „inspirat" din anunțul făcut de Sukhomlinov în legătură cu faptul că Rusia era „pregătită de război" și că „renunțase" la ideea de a aplica doar o simplă strategie defensivă. Sazonov a răspuns printr-un articol conciliator în ziarul semioficial, *Rossiya*. Acesta era un caz clasic de „semnalizare paralelă" – Sukhomlinov îi liniștea pe francezi de faptul că rușii erau pregătiți și hotărâți să își respecte obligațiile impuse de alianță, în vreme ce răspunsul lui Sazonov se adresa ministerelor de externe german (și posibil, cel britanic).

Articolul publicat în *Kölnische Zeitung* aproximativ în aceeași perioadă, acuzând St.-Petersburgul de intenții agresive referitoare la creșterea recentă a cheltuielilor militare în Rusia, a fost cu siguranță introdus de ministrul de externe german în speranța că va obține un răspuns clar din partea rușilor.[190] În regiunile în care puterile Europei luptau pentru a obține influența locală, folosirea organelor de presă finanțate pentru a câștiga prieteni și a discredita mașinațiile adversarului era la ordinea zilei. Germanii se temeau de influența puternică pe care „banii britanicilor" o aveau asupra presei rusești, iar trimișii germani la Constantinopol se plângeau deseori de dominația presei în limba franceză, ai cărei editorialiști plătiți „făceau tot posibilul să agite [spiritele] împotriva noastră".[191]

În aceste situații, presa era *instrumentul* politicii externe, nu un factor determinant. Însă acest aspect nu îi împiedica pe factorii decidenți să considere presa ca pe un serios reper de opinie. În primăvara anului 1912, Jules Cambon se temea că nu cumva caracterul șovin al presei franceze să nu crească riscul unui conflict: „Îmi doresc ca acei francezi a căror profesie este aceea de a lansa și de a reprezenta opinii să [impună restricții] și să nu se amuze jucându-se cu focul vorbind despre un război iminent. Nu există nimic iminent în această lume...".[192] Șase luni mai târziu, când Primul Război

Balcanic era în curs de desfăşurare şi sentimentul panslav devenea din ce în ce mai puternic în anumite părţi din presa rusească, ambasadorul rus la Berlin se temea – sau, cel puţin, pretindea că se teme – că „starea de spirit a populaţiei din ţara lui [ar putea] să domine conduita guvernului său".[193]

Miniştrii şi diplomaţii, care aveau încredere în capacitatea guvernelor lor de a proteja procesul decizional de vicisitudinile publicaţiilor interne, se îndoiau deseori că guvernele străine erau capabile să facă acelaşi lucru. După Criza Agadir din 1911, conducerea militară germană se temea că agitaţia naţionalistă şi încrederea reaprinsă în Franţa ar putea determina guvernul de la Paris, de altminteri pacifist, să lanseze un atac neaşteptat asupra Germaniei.[194] Teama că o conducere germană în esenţă pacifistă ar putea fi atrasă într-un război împotriva vecinelor ei de către liderii de opinie şovini de acasă reprezenta un subiect recurent în discuţiile politice din Franţa.[195] Guvernul rus, în mod particular, era susceptibil de a exercita presiune din sfera publică – mai ales când aceste presiuni au dus la agitaţie din cauza problemelor din Balcani – şi exista şi un dram de adevăr, după cum avea să demonstreze întorsătura pe care au luat-o evenimentele în timpul Crizei din Iulie. Ruşii considerau că guvernele parlamentare occidentale erau extrem de vulnerabile în faţa presiunii publice, tocmai pentru că aveau o structură democratică. Britanicii încurajau această deducţie sugerând, după cum o făcea în mod obişnuit Grey, că „traseul pe care trebuie să-l urmeze guvernul englez în timpul [...] unei crize trebuie să se bazeze pe părerea opiniei publice din Anglia".[196] Oamenii de stat se ascundeau deseori în spatele afirmaţiilor că acţionau în funcţie de restricţiile impuse de opinia publică din ţările lor: de exemplu, în 1908–1909, francezii i-au avertizat pe ruşi să nu înceapă un război pentru Balcani, pe motiv că această regiune nu era importantă pentru publicul francez; în 1911, Izvolsky şi-a asigurat spatele atunci când i-a îndemnat pe cei din Paris – fără a uita să le reamintească interlocutorilor lui francezi sfaturile lor anterioare – să ajungă la o înţelegere cu germanii pe motiv că „Rusia va întâmpina greutăţi în a convinge opinia publică să accepte un război

pentru Maroc".[197] Ambasadorul sârb la Viena a susținut în noiembrie 1912 că prim-ministrul Nikola Pašić nu a avut de ales decât să urmeze o politică iredentistă în numele țării lui – dacă, în schimb, încerca să împace Austria, „partidul de război" din Belgrad îl va înlătura de la putere și îl va înlocui cu unul de-al lor. Sazonov a justificat atitudinea publică beligerantă a liderului sârb, făcând referire la caracterul „oarecum surescitat" al opiniei sârbești.[198]

În noiembrie 1912, Sazonov a susținut în fața ambasadorului german că îngrijorarea în ceea ce privește opinia publică l-a obligat să apere interesele Serbiei în fața Austro-Ungariei, lucru caracteristic pentru el. Același l-a folosit și pentru a-i convinge pe români să nu înceapă un conflict cu Bulgaria în ianuarie 1913: „Fiți foarte atenți! Dacă veți începe un război împotriva Bulgariei, nu voi putea face față unei opinii publice surescitate".[199] În realitate, Sazonov manifesta prea puțin respect față de editorii de ziare și de editorialiști și credea că înțelegea opinia rusească mai bine decât o făceau ziarele. Era pregătit, dacă era nevoie, să lupte împotriva comentariilor din presă și, în același timp, să profite de campaniile naționaliste de acasă pentru a-i convinge pe reprezentanții celorlalte puteri că se făceau presiuni asupra lui pentru a lua anumite măsuri.[200] Cei care citeau depeșele vedeau deseori dincolo de aceste eschivări: în 1908 și 1909, când kaizerul Wilhelm al II-lea a citit rapoartele care îl informau că opinia publică panslavă ar putea împinge guvernul rus să ia măsuri în legătură cu Bosnia-Herțegovina, el a mâzgălit cuvântul „cacealma" pe margini.[201] Cu toate acestea: ideea răspândită cum că guvernele străine erau presate să se alinieze opiniilor interne ale țărilor lor însemna că rapoartele de presă reprezentau baza depeșelor diplomatice. Teancuri de decupaje din ziar și traduceri îngroșau dosarele care intrau necontenit în ministerele de externe de la toate legațiile din Europa.

Eforturile susținute ale guvernelor de a modela opinia scrisă a sporit importanța monitorizării presei, deoarece crea posibilitatea ca aceasta să ofere o deschidere, dacă nu către opinia publică, atunci cel puțin către opinia și intențiile guvernului. Grey a considerat campania de presă antibritanică inițiată de guvernul german în timpul

Crizei Agadir din septembrie 1911 ca pe o manevră tactică de a obține sprijinul pentru reformele navale din următoarele alegeri din Reichstag, în vreme ce ambasadorul austriac l-a acuzat pe ministrul de externe rus că încuraja articolele negative referitoare la eforturile austro-ruseşti de a obține o destindere după criza bosniacă.[202] Diplomații răsfoiau în mod constant presa în căutarea unor articole „inspirate" care ar putea oferi indicii despre modul de a gândi a diverselor ministere. Însă, având în vedere faptul că majoritatea guvernelor se foloseau de o serie de organe, era deseori dificil să ştie sigur dacă un anume articol era sau nu „inspirat". În mai 1910, de exemplu, când ziarul francez *Le Temps* a publicat un articol în care critica dur planurile recente ale ruşilor de desfăşurare a trupelor, ministrul de externe rus a dedus (în mod eronat, în acest caz) că articolul avea un caracter oficial, prin urmare a înaintat un protest către Paris.[203] Era o greşeală, scria ambasadorul german la Paris, presupunând că părerile exprimate în *Le Temps* erau reflexia celor ale Ministerului Afacerilor Externe sau ale guvernului – editorul său, André Tardieu, fusese deseori în dezacord cu autoritățile din cauza declarațiilor sale heterodoxe în ceea ce privea interesul național.[204] În ianuarie 1914, ministrul belgian la Paris şi-a avertizat guvernul că, deşi marii lideri politici de la *Le Temps* erau în general „lucrarea" lui Tardie, aceştia erau de obicei „inspirați" de ambasadorul rus Izvolsky.[205] Această incertitudine însemna nu numai că oficialii ambasadei trebuiau să manevreze cu atenție presa, ci şi că articolele negative despre guvernele străine puteau duce, uneori, la conflicte în care două ministere externe se încăierau în paginile presei inspirate, stârnind astfel sentimentele publicului într-o aşa măsură, încât erau greu de controlat. Era un obicei al ministerului de externe britanic şi al celui german de a exagera cât de departe mergea celălalt guvern cu controlul asupra opiniei publice.[206]

Conflictele din presă puteau izbucni brusc şi fără implicarea guvernului. Guvernele au recunoscut faptul că altercațiile dintre editorii ziarelor naționaliste puteau escalada până într-acolo încât să afecteze negativ relațiile internaționale. În timpul unei întâlniri

care a avut loc la Reval în iunie 1908 între țarul Nicolae al II-lea, regele Eduard al VII-lea și Charles Hardinge, țarul i-a mărturisit lui Hardinge că „libertatea" presei ruseşti i-a pus pe el și guvernul într-o situație „extrem de stânjenitoare", având în vedere că „fiecare incident care a avut loc în provinciile îndepărtate ale imperiului, cum ar fi un cutremur sau o furtună, a fost trecut în contul Germaniei și că, în ultima perioadă, atât el, cât și guvernul au primit plângeri cu privire la tonul neprietenos al presei ruseşti". Țarul a mărturisit că s-a simțit incapabil să remedieze această situație deși a eliberat un comunicat oficial de presă care „nu a avut un prea mare efect". El „prefera ca presa să își îndrepte atenția mai degrabă asupra afacerilor interne și nu a celor externe".[207]

Între 1896, când ziarele britanice s-au revoltat împotriva Telegramei Kruger a kaizerului, și 1911, când între ziarele britanice și cele germane au apărut divergențe pe tema Marocului, au existat conflicte repetate în presă între Marea Britanie și Germania. Eforturile celor două guverne din 1906 și 1907 de a „dezarma presa" schimbând delegațiile jurnaliștilor nu au avut niciun efect.[208] Războaiele din presă erau posibile deoarece ziarele din fiecare stat scriau frecvent despre atitudinile adoptate de către ziarele străine față de chestiunile legate de interesul național; era un lucru obișnuit ca articole întregi să fie republicate sau parafrazate.

Astfel, în februarie 1913, Tatishchev, reprezentantul militar rus plenipotențiar la Berlin, a putut să îi raporteze țarului Nicolae al II-lea că articolele panslaviste din *Novoye Vremya* creau „o impresie supărătoare" în Germania.[209] Relațiile internaționale de presă erau tensionate în special între Austria și Serbia, unde ziarele principale își urmăreau rivalele de peste graniță cu ochi de vultur (sau primeau decupaje din ziare și traduceri de la miniștrii de externe respectivi) și unde plângerile despre articole de presă care apăreau de partea cealaltă a granitei reprezentau teme de discuții – această problemă va juca un rol important în diplomația din timpul Crizei din Iulie din 1914.

Cu toate acestea, este discutabil dacă presa europeană a dobândit un caracter mai războinic în anii de dinainte de 1914. Studii recente

asupra ziarelor germane sugerează o imagine mult mai complexă. Un studiu asupra articolelor din ziarele germane scris în timpul unor crize majore antebelice (Maroc, Bosnia, Agadir, Balcani etc.) dezvăluie o percepție din ce în ce mai concentrată asupra relațiilor internaționale și o încredere din ce în ce mai scăzută în soluțiile diplomatice. Însă au existat și perioade de calm, când epoca războaielor din presă dintre Anglia și Germania a luat brusc sfârșit în 1912 – ultimii doi ani înainte de război au reprezentat, paradoxal, o perioadă de „pace și acalmie neobișnuite".[210] Până și Friedrich von Bernhardi, a cărui lucrare *Germania și următorul război* (1911) este deseori citată ca exemplu relevant al caracterului agresiv al opiniei germane, și-a deschis pamfletul agresiv cu un pasaj lung în care se plângea de „caracterul pacifist" al compatrioților săi.[211] Nici naționalismul nu își exprima mereu aceeași părere. În Marea Britanie, sentimentul antirusesc reprezenta în continuare o forță publică puternică în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului, în ciuda Convenției anglo-rusească din 1907. În iarna dintre 1911 și 1912, când Criza din Agadir a început să-și piardă din intensitate, toți membrii Partidului Liberal l-au acuzat pe Grey că dorea o relație prea strânsă cu Rusia în detrimentul unei relații mai cooperante cu Germania. Întâlnirile publice care aveau loc de-a lungul și de-a latul țării la sfârșitul lunii ianuarie 1912 cu scopul de a cere un acord între englezi și germani erau cauzate, în mare parte, de ostilitatea față de Rusia, ale cărei mașinații erau percepute ca o amenințare pentru interesele britanicilor în anumite locuri de la periferia imperiului.[212]

Politicienii susțineau deseori, sau se plângeau, că opinia publică reprezenta o forță externă care exercita presiune asupra guvernului. Afirmând acestea, ei insinuau că opinia – fie ea publică sau scrisă – era ceva care se afla în afara guvernului, ca o ceață care acoperea geamurile ministerelor, ceva ce factorii decidenți puteau exclude din sfera lor de activitate, dacă alegeau să facă asta. Și prin „opinie" aceștia se refereau în general la faptul că propria persoană și politică puteau fi admise sau respinse public. Însă există ceva mai profund decât opinia, ceva ce putem numi mentalitate – o constelație de

„bănuieli nespuse", cum o numea James Joll, care a modelat atitudinea şi comportamentul oamenilor de stat, ale legislatorilor şi ale publiciştilor deopotrivă.[213] În acest sens, putem observa o disponibilitate profundă pentru război în toată Europa, în special în interiorul elitelor. Acestea nu erau instigări la violenţă însetate de sânge împotriva unui alt stat, ci, mai degrabă, „un patriotism defensiv"[214] care includea ideea de război, fără a fi totuşi salutară, un punct de vedere susţinut de convingerea că conflictul era o trăsătură „firească" a politicilor internaţionale. „Ideea de pace prelungită este o utopie", scria în 1909 vicontele Esher, promotor al antantei anglo-franceze şi prieten apropiat şi consilier al lui Eduard al VII-lea. Doi ani mai târziu, acesta le spunea studenţilor de la Cambridge să nu subestimeze „aspectele poetice şi romantice ale unui conflict armat", avertizând că această atitudine ar însemna „manifestarea unui spirit slab şi a unei imaginaţii sărace".[215] Războiul, observa în prelegerea sa de deschidere profesorul de Istorie Militară de la catedra Chichele de la Oxford, era „un mod de interacţiune umană". Această acceptare fatalistă a războiului iminent era stabilită de o serie de argumente şi atitudini – unii apelau la principiile lui Darwin şi ale lui Huxley susţinând că, având în vedere energia şi ambiţia lor, Anglia şi Germania erau predestinate să ajungă la conflict, în ciuda asemănării rasiale; alţii susţineau că frământările erau o trăsătură firească a civilizaţiilor extrem de dezvoltate, care deţineau armament sofisticat; alţii declarau că războiul avea un efect terapeutic, „benefic pentru societate şi o forţă pentru evoluţia socială".[216]

Aceste păreri erau susţinute atât în Marea Britanie, cât şi în Germania de o „ideologie a sacrificiului" alimentată de descrierile pozitive ale conflictelor militare care puteau fi găsite în ziarele şi cărţile pe care le citeau şcolarii.[217] Un pamflet scris de un preot beligerant din Noua Zeelandă şi publicat de *National Service League* îl îndemna pe fiecare şcolar să îşi amintească faptul că „se află între mama lui şi surorile lui, între iubita lui şi prietenele lui şi între toate femeile pe care le întâlneşte şi le vede şi infamia inadmisibilă adusă de o invazie străine".[218] Până şi „Mişcarea Cercetaşilor", înfiinţată în 1908, a fost

marcată de la început – în ciuda faptului că încuraja cunoașterea pădurii, focurile de tabără și activitățile în aer liber – de „o puternică identitate militară care era evidențiată în perioada antebelică".[219] În Rusia, anii care au urmat Războiului ruso-japonez au cunoscut o „renaștere militară" impulsionată de dorința pentru reformă militară: în 1910, au fost publicate 572 de titluri noi referitoare la subiecte militare. Majoritatea nu reprezentau o propagandă în favoarea războiului, ci erau intervenții politice în dezbaterea referitoare la ce legătură ar trebui să existe între reforma militară rusească și procesele generale de schimbare socială care va orienta societate către sacrificiile pe care le-ar revendica un război major.[220]

Aceste evenimente, care puteau fi regăsite în toate statele din Europa, au ajutat la explicarea disponibilității legislaturilor de a accepta greutățile financiare cauzate de cerința mare de armament în perioada antebelică. În Franța, susținerea de către Camera Deputaților, după discuții aprinse, a legii din 1913 referitoare la stagiul militar de trei ani reflecta spiritul renăscut al „prestigiului adus de război" într-o sferă care, de la „Afacerea Dreyfus" încoace, avusese tendința să afișeze un puternic etos antimilitarist, cu toate că nu trebuie să uităm că deputații radicali au sprijinit într-o oarecare măsură această lege, deoarece, pentru prima oară, aceasta urma să fie finanțată dintr-o impozitare progresivă a proprietății.[221] În Germania, Bethmann Hollweg a reușit să obțină sprijinul politicienilor de centru-dreapta pentru reforma militară din 1913; pentru ca proiectul de lege separat să poată finanța aceste măsuri, el a reușit să atragă de partea sa o coaliție de centru-stânga, dar acest lucru s-a întâmplat doar pentru că a fost dispus să adune o parte din bani percepând o taxă impusă unei clase de proprietari. În ambele cazuri, argumentele pentru o pregătire militară de amploare trebuiau însoțite de alte motive sociopolitice pentru a se putea asigura sprijinul necesar pentru a prezenta aceste proiecte de lege importante în parlament. În Rusia, dimpotrivă, elita politică era atât de entuziasmată în privința armamentelor în 1908, încât Duma a aprobat alocarea de fonduri mai repede decât au reușit comandanții militari să găsească un plan

ca să le folosească; în acest caz, Blocul Octombrist din Dumă, şi nu miniştrii, a fost cel care a lansat campania pentru expansiunea armatei ruseşti.[222] Şi în Marea Britanie, starea predominantă a fost aceea de patriotism defensiv, care şi-a lăsat amprenta, de altfel, asupra legislaturii: dacă în 1902, doar trei membrii ai parlamentului au sprijinit „National Service League", până în 1912 cifra crescuse la 180.[223]

Presa era inclusă în calculele factorilor decidenţi din mai multe puncte de vedere. Nu se subordona lor, iar ei nu se subordonau presei. Ar trebui să vorbim mai degrabă despre o reciprocitate între opinia publică şi viaţa publică, despre un proces de interacţiuni constante, în care factorii decidenţi căutau, cu intermitenţe, să îndrume opinia într-o direcţie plăcută, dar aveau grijă să îşi apere autonomia şi să protejeze integritatea procesului decizional. Pe de altă parte, oamenii de stat au continuat să privească presa străină ca pe un indicator nu doar al opiniei publice, ci şi al părerilor şi intenţiilor oficiale. Acest lucru însemna că dubiile privind factorii care inspirau sau autorizau anumite declaraţii puteau complica pe mai departe comunicarea dintre state. Mai important – şi mai dificil de măsurat – erau schimbările de mentalitate care îşi făceau simţită prezenţa nu în îndemnurile naţionaliştilor la determinare şi confruntare, ci în disponibilitatea generală de a accepta războiul, născută din certitudinea impusă de natura relaţiilor internaţionale. Greutatea acestei disponibilităţi avea să se manifesteze în timpul Crizei din Iulie din 1914 nu sub forma unor declaraţii programatice agresive, ci printr-o tăcere elocventă a acelor lideri civili de la care, într-o lume mai bună, s-ar fi aşteptat să scoată în evidenţă faptul că un război între marile puteri ar fi cel mai grav lucru cu putinţă.

FLUIDIZAREA PUTERII

Chiar dacă ar fi să presupunem că politicile externe ale puterilor din Europa antebelică erau formulate şi gestionate de către executive compacte însufleţite de un ţel comun şi coerent, reconstruirea

relațiilor dintre ele ar fi în continuare o sarcină descurajantă, având în vedere că nicio relație între două puteri, oricare ar fi acestea, nu poate fi înțeleasă pe deplin fără a face referire la relațiile lor cu toate celelalte puteri. În Europa anilor 1903–1914, realitatea era mult mai complexă decât ar sugera modelul „internațional". Intervențiile haotice ale monarhilor, relațiile ambigue dintre civili și armată, concurențele dintre politicienii-cheie din sisteme caracterizate de un nivel scăzut de solidaritate între miniștri sau membri ai cabinetului, la care se adaugă agitația creată de presă, pe fundalul unor perioade intermitente de criză și tensiuni adâncite cauzate de problemele de securitate, toate au făcut ca această perioadă să nu aibă precedent în ceea ce privește nesiguranța relațiilor internaționale. Din cauza oscilațiilor politice și a semnalelor mixte care au rezultat, atât istoricilor, cât și oamenilor de stat din ultimii ani înainte de război le-a fost greu să interpreteze contextul internațional.

Ar fi o greșeală să mergem mai departe cu această observație. Toate executivele politice complexe, chiar și cele autoritare, sunt supuse tensiunilor interne și oscilațiilor.[224] Literatura despre relațiile externe ale Statelor Unite din secolul al XX-lea tratează lupta pentru putere și intrigile intraguvernamentale. Într-un studiu excelent despre intrarea Statelor Unite în Războiul din Vietnam, Andrew Preston dezvăluia faptul că, în vreme ce președinții Lyndon B. Johnson și John F. Kennedy erau reticenți în privința războiului, iar Departamentul de Stat se opunea unei astfel de intervenții, Consiliul Național de Securitate, care era mai mic și mai agil și care era în favoarea războiului, acționând dincolo de ochii vigilenți ai Congresului, a limitat opțiunile președintelui în privința Vietnamului până când războiul a devenit, practic, iminent.[225]

Cu toate acestea, situația în Europa înainte de Primul Război Mondial era diferită (și mai gravă) dintr-o privință importantă. În ciuda tuturor tensiunilor din interiorul lui, executivul din America este, în realitate – în termeni constituționali –, o organizație extrem de concentrată, în care responsabilitatea pentru deciziile executive legate de politica externă aparține, în cele din urmă, președintelui.

Nu acesta a fost şi cazul guvernelor europene în perioada antebelică. Existau dubii persistente dacă Grey procedase bine implicându-se atât de mult cum o făcuse, fără să se consulte cu parlamentul sau cu cabinetul; şi, într-adevăr, aceste dubii erau atât de presante, încât l-au împiedicat să-şi declare tare şi răspicat intenţiile. Situaţia era şi mai neclară în Franţa, unde nu se ştia cine avea iniţiativa: Ministerul Afacerilor Externe, Cabinetul sau Preşedinţia. Până şi Poincaré, care era autoritar şi hotărât, s-a aflat în situaţia de a fi exclus din procesul decizional în primăvara lui 1914. În Austro-Ungaria şi, într-o mai mică măsură, în Rusia, puterea de a modela politica externă aparţinea unui „circuit uman" din interiorul elitei politice, o structură în formă de stup. Aceasta era concentrată în anumite părţi ale sistemului şi depindea de cine alcătuia cele mai eficiente şi mai ferme alinieri. În aceste cazuri, ca şi în Germania, prezenţa suveranului „atotputernic" umbrea relaţiile de putere din interiorul sistemului în loc să le clarifice.

Nu este vorba, ca în cazul Crizei rachetelor din Cuba, despre reconstruirea raţionamentului a două superputeri, care îşi pun în balanţă opţiunile, ci despre înţelegerea interacţiunilor susţinute între structurile executivului, fără ca acestea să înţeleagă prea bine intenţiile fiecăreia. Aceste structuri erau caracterizate de un nivel scăzut de încredere (chiar şi în interiorul alianţelor) şi un nivel crescut al fluidităţii puterii în interiorul fiecărui executiv şi tendinţa acesteia de a migra de la un centru la altul în interiorul sistemului. Se prea poate ca dezacordurile şi polemicile din interiorul serviciilor diplomatice să fi avut un efect salutar, mai ales că dădeau naştere la întrebări şi obiecţii care ar fi putut fi suprimate într-un context politic mai disciplinat.[226] Însă riscurile erau în mod cert mai mari decât avantajele: atunci când „şoimii" dominau procesul de semnalizare din ambele părţi ale unei posibile interacţiuni conflictuale, cum s-a întâmplat în cazul Crizei Agadir şi cum se va întâmpla din nou după 28 iunie 1914, puteau rezulta escaladări rapide şi imprevizibile.

CAPITOLUL 5

Situaţia încurcată din Balcani

Primul Război Mondial a fost cel de-al Treilea Război Balcanic înainte să se transforme în Primul Război Mondial. Cum este posibil acest lucru? Conflictele şi crizele din sud-estul periferiei, acolo unde Imperiul Otoman se învecina cu Europa creştină, nu erau o noutate. Sistemul european le-a acceptat întotdeauna, fără a pune în pericol pacea de pe continent. Însă în ultimii ani înainte de 1914 au existat schimbări fundamentale. În toamna anului 1911, Italia a lansat un război de cucerire a unei provincii africane aparţinând Imperiului Otoman, declanşând o serie de atacuri oportuniste asupra teritoriilor pe care otomanii le stăpâneau în Balcani. Sistemul de echilibru geopolitic, care permitea includerea conflictelor locale, a dispărut. În urma celor două Războaie Balcanice din 1912 şi 1913, Austro-Ungaria a trebuit să înfrunte o nouă constelaţie care o ameninţa în partea de sud-est a imperiului, în vreme ce retragerea puterii otomane a adus în prim-plan anumite probleme de strategie pe care diplomaţii şi factorii decidenţii ruşi nu le puteau ignora. Cele două blocuri continentale care formau alianţa erau din ce în ce mai mult implicate în antipatiile dintr-o regiune care intra într-o perioadă de volatilitate fără precedent. Pe parcurs, conflictele de pe scena balcanică au început să se întrepătrundă din ce în ce mai mult cu geopolitica sistemului european, dând naştere unor frământări din ce în ce mai intense care vor permite ca violenţele din Balcani să excaladeze pe întreg continentul în doar cinci săptămâni, în vara lui 1914.

ATACURI AERIENE ÎN LIBIA

În dimineaţa zilei de 5 ianuarie 1912, în timp ce dormea în cortul său din deşertul libian, George Frederick Abbott a fost trezit de strigăte şi împuşcături. Când a ieşit repede afară la lumină, el i-a văzut pe soldaţii arabi şi turci din tabăra lui holbându-se la ceva ce zbura pe cer. Era un monoplan italian care zbura la o altitudine de şase sute de metri, cu aripile strălucind în soarele dimineţii. După ce a deschis focul asupra taberei, avionul s-a îndreptat nepăsător în direcţia sud-vest. Italia invadase Libia de patru luni. Fiind simpatizant al turcilor, Abbott se alăturase trupelor otomane în calitate de observator britanic cu intenţia de a scrie despre această campanie. El a notat că arabii, „în afară că lăsaseră armele jos", nu au părut prea impresionaţi de acea maşină zburătoare. „Au această abilitate extraordinară de a accepta lucrurile noi ca pe ceva firesc." Avionul s-a întors în ziua următoare „bombardând" tabăra cu manifeste, care fâlfâiau în bătaia soarelui „ca nişte fulgi de zăpadă". Arabii, scria Abbott, „au lăsat jos armele şi, aplecându-se, au început să culeagă entuziasmaţi hârtiile în speranţa că erau bancnote".[1]

Tovarăşii otomani ai lui Abbott au fost norocoşi că au fost bombardaţi de italieni doar cu manifeste scrise în araba arhaică. În alte părţi, dezechilibrul tehnologic uriaş între forţele armate italiene şi supuşii otomanilor ai căror provincii erau invadate de aceştia au avut efecte mai devastatoare. Înainte acţioneze în Războiul Libian, avioanele au mers în misiuni de recunoaştere pentru a semnaliza poziţia şi forţa inamicului, astfel încât italienii să poată bombarda tunurile turceşti din câmpurile de bătălie sau din cuirasatele ancorate în larg. Acesta a fost primul război în care au existat bombardamente aeriene. În februarie 1912, retragerea otomană dintre oaza Zanzur şi Gargaresch spre sud-estul oraşului Tripoli a devenit haotică atunci când avionul-dirijabil P3 italian a lansat bombe asupra trupelor care se retrăgeau.[2] Dirijabilele aveau o capacitate de 250 de obuze explozive. Erau lansate bombe şi din avioane, cu toate că era o treabă incomodă, având în vedere că aviatorul trebuia să piloteze

aparatul în timp ce ţinea o bombă între genunchi, iar cu cealaltă mână punea fitilul, înainte de a ţinti trupele de jos.[3]

Proiectoarele militare, cu toate că nu erau o tehnologie nouă (Marina Regală a folosit proiectoarele împotriva forţelor egiptene din Alexandria încă de la începutul lui 1882) reprezentau o altă armă de înaltă tehnologie care a apărut deseori în relatările contemporane despre Războiul Libian. Acestea au avut, probabil, o şi mai mare importanţă tactică decât avioanele sau dirijabilele, având în vedere că reuşeau să împiedice atacurile nocturne ale forţelor otomane, sau cel puţin reduceau intensitatea acestora. Observatorul britanic Ernest Bennett şi-a amintit cum el împreună cu un mic grup de luptători arabi înaintau pe o cărăruie de-a lungul coastei îndreptându-se către bivuacul lor din Bir Terin când au fost ţintiţi de un proiector al unui crucişător italian: „Imaginea siluetelor bieţilor arabi în bătaia razelor electrice m-a întristat. Proiectoare, maxime, atacuri, vase de război, avioane – nu prea aveau mari şanse!"[4]

Valurile de războaie care au provocat haos în Balcani au luat naştere în Africa. Atacul italienilor asupra Libiei în 1911 a fost cel care a dat undă verde asaltului balcanic asupra periferiei Imperiului Otoman. Spre deosebire de Egipt (acum aparţinând britanicilor) şi Maroc (aparţinând francezilor), cele trei *vilaiete*, cunoscute mai târziu cu denumirea de Libia, erau provincii aparţinând Imperiului Otoman. Atacul complet neprovocat al italienilor asupra acestor ultime provincii africane aparţinând otomanilor „au spart gheaţa", după cum s-a exprimat un observator britanic din vremea aceea, pentru statele din Balcani.[5] De câţiva ani se purtau discuţii referitoare la o campanie comună pentru a-i alunga pe turci din Balcani, însă nu s-au luat niciodată măsuri efective în acest sens. Statele din Balcani au pus mâna pe arme abia după atacul Italiei. Privind în urmă la evenimentele din 1924, Miroslav Spalajković, fostul şef politic al Ministerului de Externe sârb din Belgrad, îşi amintea că atacul italian din Tripoli a fost cel care a declanşat procesul care a dus la război: „Toate celelalte evenimente care au urmat nu sunt nimic altceva decât o prelungire a acelei prime agresiuni".[6]

Diplomaţia italiană încercase să-şi asigure o sferă de interes în Africa de Nord încă înainte de începutul noului secol. În vara anului 1902, sub incidenţa termenilor Acordului Prinetti-Barrère, Roma şi Parisul conveniseră în secret ca, în eventualitatea unei redistribuiri majore a teritoriilor, Franţa să primească Monaco, iar Italia să aibă acces liber în Libia. Această înţelegere ratifica procesul de reconciliere cu Franţa, cea mai mare rivală din Africa de Nord, care începuse încă din 1898.[7] O înştiinţare optimistă venită de la Londra în martie 1902 promitea că Marea Britanie va face toate demersurile ca „orice schimbare de statut al Libiei să fie în conformitate cu interesele italienilor". Aceste înţelegeri exemplifică o politică de concesiune menită să reducă controlul Triplei Alianţe asupra Italiei, cel mai instabil membru al său. Ca să păstreze aceeaşi direcţie, ţarul Nicolae al II-lea a semnat „Acordul de la Racconigi" din 1909 cu regele Victor Emmanuel al III-lea, în care acesta recunoştea interesele italienilor în Libia în schimbul sprijinului lor pentru politica rusească referitoare la accesul în strâmtorile turceşti.[8]

Nu era dificil să „serveşti" o politică de invazie şi de anexare acelui sector al publicului italian care era activ din punct de vedere politic. Colonialismul era extrem de popular în Italia, ca pretutindeni, iar „amintirea" Africii romane, când Libia fusese grânarul imperiului, îi asigura coloniei Tripolitania un loc central în orizontul colonial al regatului. În 1908, modestul *Ufficio Coloniale* din Roma a fost extins şi ridicat la rang de *Direzione Centrale dagli Affari Coloniali*, semn că guvernul îşi făcea griji în legătură cu Africa.[9] Începând cu anul 1909, naţionalistul Enrico Corradini, sprijinit de organizaţia naţionalistă *L'Idea Nazionale*, a dus o campanie energică pentru o iniţiativă imperialistă concentrată pe Libia; în primăvara lui 1911, el a cerut deschis o politică de invazie şi cucerire.[10] Elita politică credea că Italia avea nevoie de un loc „prosper" unde emigranţii săi să se poată stabili. Până şi socialiştii păreau să creadă în aceste argumente, cu toate că aceştia le ambalau într-un limbaj al nevoilor economice.[11]

Până în vara anului 1911 însă, oamenii de stat importanţi din Italia au rămas credincioşi vechii axiome cum că ţara nu trebuie să

provoace dezmembrarea Imperiului Otoman. La sfârşitul verii lui 1911, prim-ministrul Giovanni Giolitti respingea cu fermitate cererile de a adopta o poziţie mai agresivă faţă de Constantinopol în ceea ce privea o serie de probleme legate de guvernarea otomană în Albania.[12] Însă intervenţia francezilor în Maroc a schimbat totul. Ministerul de Externe italian a fost de părere că avea motive excelente pentru a cere un *quid pro quo* în Libia. Având în vedere faptul că Franţa adusese „o schimbare radicală" a situaţiei în zona Mediteranei, era imposibil, sublinia un înalt funcţionar italian de la Ministerul de Externe, să „mai explici" politica de neutralitate „în faţa opiniei publice".[13]

Marea Britanie, Franţa şi Rusia, puterile Antantei, fuseseră cele care au încurajat Roma să intre în acţiune şi nu aliaţii Italiei din cadrul Triplei Alianţe. La începutul lui iulie 1911, italienii au menţionat guvernului britanic presupusele „supărări" aduse de autorităţile otomane subiecţilor italieni (era o practică obişnuită a puterilor europene să-şi justifice invaziile pretinzând că prezenţa lor era necesară pentru a-şi apăra conaţionalii de tratamente inumane). În 28 iulie, când ambasadorul italian la Londra, marchizul Guiglielmo Imperiali, i-a vorbit ministrului de externe despre o posibilă invazie, reacţia lui Grey a fost uimitor de pozitivă. Acesta „dorea să fie alături de Italia", i-a spus el ambasadorului, „având în vedere relaţiile extrem de bune dintre ei". În cazul în care italienii aveau parte de un tratament abuziv în Tripoli şi „dacă mâna Italiei va fi forţată", Grey s-a angajat să „le expună turcilor părerea că, dacă italienii aveau parte de un tratament abuziv, guvernul turc ar trebui să se aştepte la orice".[14] În mod deloc surprinzător, italienii au interpretat aceste afirmaţii uluitoare ca pe o undă verde să atace Libia.[15] Grey a rămas fidel acestei direcţii: în 19 septembrie, el i-a spus subsecretarului de stat permanent Sir Arthur Nicolson că era „extrem de important" ca nici Anglia şi nici Franţa să nu obstrucţioneze obiectivele Italiei.[16] Cererile italienilor adresate St.-Petersburgului au primit un răspuns şi mai convenabil. Ambasadorului italian la St.-Petersburg i s-a spus că Rusia nu va depune plângeri dacă Italia

cucerea Libia; ba, mai mult, cei de la St.-Petersburg au îndemnat Italia să acţioneze „prompt şi ferm".[17]

Au existat, prin urmare, discuţii preliminare intense cu statele membre ale antantei. Italia, pe de altă parte, îşi trata aliaţii din Tripla Alianţă cu aroganţă. În 14 septembrie, Giolitti şi San Giuliano s-au întâlnit la Roma pentru a conveni asupra lansării cât mai rapide a unei intervenţii militare, astfel încât să fie în toi „înainte ca guvernele austriac şi german [să fie înştiinţate] despre asta".[18] Aceasta a fost o reticenţă înţeleaptă, deoarece germanii nu doreau să îi vadă pe aliaţii lor italieni pornind la luptă împotriva prietenilor lor otomani şi luau deja toate măsurile posibile pentru o soluţionare paşnică a problemelor care existau între Roma şi Constantinopol. Ambasadorul german din capitala otomană l-a avertizat pe omologul său italian că dacă italienii ocupau Libia, ar putea duce la căderea regimului „Tinerilor turci" şi ar putea declanşa o serie de tulburări care ar aduce din nou în prim-plan Chestiunea Estului.[19] Ministrul de externe austriac, contele Aehrenthal, a îndemnat în mod repetat să fie impuse restricţii asupra italienilor, avertizând că acţiunile precipitate în Libia ar putea avea consecinţe nedorite în Peninsula Balcanică şi amintindu-le că ei înşişi au susţinut că stabilitatea şi integritatea Imperiului Otoman era pentru binele intereselor Italiei.[20]

Ministrul de externe italian, marchizul di San Giuliano, era perfect conştient de contradicţiile din politica Italiei şi de „consecinţele nedorite" care îi îngrijorau pe austrieci. Într-un raport lung din 28 iulie 1911 prezentat regelui şi prim-ministrului, San Giuliano a pus în balanţă argumentele pro şi contra referitoare la o invazie. A recunoscut că „probabilitatea" ca prejudiciul adus prestigiului Imperiului Otoman să „determine popoarele balcanice să acţioneze împotriva lui şi să grăbească producerea unei crize care ar putea [...] obliga Austria să ia măsuri în Balcani".[21] Gândirea care se afla în spatele acestor comentarii vizionare nu era o solicitare de a consolida siguranţa în sine a Imperiului Austriac, ci, mai degrabă, conştientizarea faptului că un val de revolte ar putea favoriza interesele austriecilor în Balcani în detrimentul Italiei – în special în Albania, care era considerată de

multe departamente ca fiind o altă colonie italiană.[22] Aceste pericole care ameninţau Balcanii erau contrabalansate în mintea lui San Giuliano de gândul că poate nu mai exista timp suficient pentru a întreprinde o incursiune în nordul Africii:

> „Dacă motivele politice nu vor slăbi sau destrăma Imperiul Otoman, acesta ar putea aduna, în decurs de doi sau trei ani, o flota care ne va îngreuna sau, poate, ne va împiedica să luăm măsuri împotriva oraşului Tripoli..."[23]

Cea mai izbitoare caracteristică a acestui ultim argument este lipsa totală a unui fundament. Lucru cert era faptul că guvernul otoman făcea eforturi susţinute ca să îşi îmbunătăţească flota învechită; s-a trimis o comandă în Anglia pentru un vas de luptă modern şi o alta era în curs de lansare pentru o achiziţie din Brazilia. Însă aceste eforturi modeste erau marginalizate de planurile pentru construcţie navală ale italienilor, ca să nu mai pomenim de puterea actuală a flotei italiene. Nu exista niciun motiv să se creadă că vor reuşi să destabilizeze superioritatea navală a Italiei faţă de otomani în estul Mediteranei.[24] Afirmaţia lui San Giuliano se baza, astfel, mai puţin pe echilibrul de forţe navale şi mai mult pe un soi de claustrofobie temporară pe care o putem observa în raţionamentul multor oameni de stat din Europa acelei perioade – acel sentiment că timpul expira, că într-un context în care bunurile scădeau, iar ameninţările se intensificau, orice întârziere ar aduce cu siguranţă pedepse severe.

Astfel s-a întâmplat că, după o serie de conflicte maritime, în 3 octombrie 1911, o escadră de vase de luptă italiene, ancorate aproape de portul Tripoli au primit semnalul să stea pe poziţie. Un comandant italian aflat la bordul unuia dintre vase îşi amintea „artileriştii au dat năvală la tunuri, cărăuşii, în depozitele cu muniţie, semnalizatorii, la portavoce". Lifturile urcau până la baterii obuzele albe cu vârf roşu, care erau aliniate frumos în spatele fiecărui tun. La ora 3.13 după-amiază, *Benedetto Brin* a tras primul obuz asupra Castelului Roşu, situat pe o fâşie de pământ care împrejmuia portul Tripoli. A fost semnalul pentru un ropot asurzitor care „a explodat

pe mal, învăluind totul în fum alb".[25] Oraşul Tripoli a sucombat după ce a opus o rezistenţă superficială şi a fost ocupat de 1 700 de militari de marină la doar patruzeci şi opt de ore de la declanşarea ostilităţilor. În următoarele săptămâni au fost ocupate şi oraşele Tobruk, Derna, Benghazi şi Homs. În următoarele luni, trupele italiene, douăzeci de mii la început, ajungând ulterior la 100 000, au atacat vilaietul Tripolitania, care nu a opus prea multă rezistenţă.

„Desfiinţarea rapidă" la care sperase San Giuliano nu s-a concretizat. Italienilor le-a fost greu să pătrundă în interiorul ţării, iar în primele şase luni de război, aceştia au rămas blocaţi în taberele lor de pe coastă. Decretul italian din 5 noiembrie care anunţa în mod oficial „anexarea" regiunilor Tripolitania şi Cyrenaica a fost un gest menit să prevină o mediere prematură din partea celorlalte puteri, şi nu reflectarea întocmai a unei situaţii militare. În urma unor acţiuni navale succesive care au avut loc în largul coastei libaneze în ianuarie şi februarie 1912, italienii au distrus flota otomană prezentă la Beirut, eliminând, astfel, singura ameninţare pentru dominaţia marinei italiene în sudul Mediteranei. Însă războiul de pe uscat au dat naştere la rapoarte înfiorătoare despre atrocităţile la care italienii supuneau populaţia africană. În ciuda inferiorităţii lor din punct de vedere tehnologic, apărătorii otomani şi ajutoarele lor le-au adus înfrângeri dureroase invadatorilor. O serie de atacuri concentrice turco-arabe asupra perimetrului italian din jurul oraşului Tripoli în prima lună de război au străpuns rândurile, distrugând unele detaşamente, incursiuni care s-au soldat cu un număr mare de victime, în timp ce „rebelii" înarmaţi din interiorul perimetrului hărţuiau forţele de apărare din spate.[26] Pe tot parcursul conflictului, încăierările, ambuscadele şi luptele de gherilă au împiedicat deplasarea către fortăreţele principale de pe coastă sau spre interior. Italienilor le vor trebuie douăzeci de ani să „potolească" hinterlandul libian.

San Giuliano observase că invadarea şi ocuparea Libiei ar putea avea un efect de dezinhibare a statelor creştine din Peninsula Balcanică. Dacă această urmare era probabilă după invadarea iniţială, aceasta a devenit inevitabilă atunci când Italia a încercat să spargă blocajul

mutând războiul maritim în apele otomanilor. În 18 aprilie 1912, canonierele italiene au bombardat două fortăreţe care păzeau intrarea în strâmtorile turceşti. Tunarii au tras 346 de obuze din larg, de la o distanţă de unsprezece kilometri, ucigând un soldat şi un cal şi distrugând o cazarmă. A fost mai degrabă o demonstraţie simbolică decât un atac real asupra forţelor militare inamice. Drept răspuns, turcii au închis strâmtorile pentru comerţul neutru, lucru destul de previzibil.

Zece zile mai târziu, a avut loc un nou atac maritim asupra Insulelor Dodecaneze, aflate în partea de sud a Mării Egee; între 28 aprilie şi 21 mai 1912, italienii au pus stăpânire pe treisprezece insule, fiind întâmpinaţi de grecii băştinaşi ca nişte eroi şi eliberatori. După o perioadă de acalmie, italienii au început să facă presiuni din nou în iulie, trimiţând opt submarine în strâmtori. Şi din nou a fost vorba despre o închidere a strâmtorilor de către turci, cu toate că, de această dată, Constantinopolul a fost de acord, în urma presiunilor făcute de ruşi, să îngusteze culoarul canalului aşezând mine. În octombrie 1912, guvernul italian a ameninţat că va lansa o campanie navală importantă în Marea Egee dacă guvernul otoman nu era de acord să încheie un tratat de pace. Datorită presiunii exercitate de Marile Puteri – în special Rusia şi Austria –, care erau îngrijorate din cauza întreruperii transportului maritim şi a faptului că apăreau din ce în ce mai multe complicaţii în Balcani, turcii au cedat în cele din urmă şi, în 15 octombrie, au semnat un tratat de pace secret în care era stipulată autonomia regiunilor Tripolitania şi Cyrenaica. Un firman imperial din aceeaşi dată anunţa retragerea stăpânirii directe a otomanilor din provinciile pierdute. Trei zile mai târziu, această înţelegere a fost confirmată public în Tratatul de la Lausanne.[27]

*

Războiul italo-turc, azi aproape uitat, a provocat tulburări serioase ale sistemului european şi internaţional. Lupta libienilor împotriva invaziei italiene a constituit unul dintre primii catalizatori în formarea naţionalismului arab modern.[28] Marile puteri ale Antantei au fost cele care au împins Italia spre acest act nejustificat

de prădare, în timp ce partenerii din Tripla Alianţă au consimţit cu o oarecare ezitare.[29] Această constelaţie avea un caracter revelator. Intervenţiile puterilor au scos la lumină slăbiciunea, chiar incoerenţa Triplei Alianţe. Avertismentele repetate venite de la Austria şi din Berlin, cum că acţiunile Italiei vor provoca tulburări periculoase şi imprevizibile în Peninsula Balcanică, au fost ignorate. Din câte se părea, Italia era aliată doar cu numele.

Nu existau încă semne clare că Italia va încălca ulterior termenii *Antantei.* Politica externă italiană juca în continuare un joc complex şi ambiguu în care angajamentele contradictorii erau echilibrate în mod riscant. Eterna rivalitate dintre Italia şi Franţa în ceea ce privea nordul Africii mocnea în continuare. Incidente maritime extraordinare, cum ar fi sechestrarea de către vasele italiene a cargoboturilor franceze suspectate că ar transporta arme turceşti şi personal militar au făcut ca războiul să stârnească sentimente de încrâncenare şi de paranoia între Italia şi *„sorellastra"* sa latină (soră vitregă), pe care o ura de multă vreme.[30] Cu toate acestea, războiul a confirmat Parisului şi Londrei un aspect de mare importanţă, şi anume că Italia era, pentru moment, mult mai valoroasă pentru *Antantă* dacă se afla în interiorul Triplei Alianţe şi nu în exteriorul ei. Într-o scrisoare din ianuarie 1912 adresată premierului Raymond Poincaré, Paul Cambon scria că Italia era „un aliat mai mult împovărător decât util":

> „Faţă de Austria afişează o atitudine ostilă latentă care nu poate fi schimbată nicicum, iar în ceea ce priveşte Franţa, avem motive să credem că, în eventualitatea unui conflict, va adopta o poziţie neutră sau, mai degrabă, va sta în aşteptarea evenimentelor înainte să se implice. Prin urmare, este necesar să ne-o apropiem mai mult..."[31]

La baza sentimentului confuz din cadrul Triplei Alianţe se afla un eveniment de o importanţă fundamentală. În pregătirea atacului împotriva Libiei, Italia se bucura, mai mult sau mai puţin, de sprijinul şovăitor al majorităţii ţărilor din Europa. Situaţia în sine era demnă de luat în calcul, deoarece demonstra cât de mult se destrămase coaliţia europeană prootomană. În anii 1850, a luat naştere o

colaborare între puteri care a încercat să împiedice demersurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman – rezultatul fiind Războiul din Crimeea. După Războiul ruso-turc, această colaborare între puteri a luat o formă diferită în cadrul Conferinței de la Berlin din 1878 și s-a regrupat în timpul crizelor bulgare de la mijlocul anilor 1880. Acum, aceasta parcă dispăruse. La începutul războiului, Imperiul Otoman căutase să se alieze cu englezii, însă Londra nu a răspuns, de teamă să nu îndepărteze Italia. Cele două Războaie Balcanice care au urmat au destrămat complet această colaborare.[32]

Avea loc o tranziție de o importanță covârșitoare: Marea Britanie începea să renunțe treptat la înțelegerea veche de un secol de a restricționa accesul rușilor în Marea Neagră, susținând integritatea Imperiului Otoman. Lucru cert, suspiciunea britanicilor față de Rusia era în continuare accentuată pentru a permite o relaxare în privința supravegherii strâmtorilor. În 1908, Grey a refuzat să dea curs cererii lui Izvolsky de a reduce restricțiile impuse accesului rușilor în strâmtorile turcești, în ciuda convenției anglo-rusească semnată în anul precedent. Până în 1914, flota otomană din Bosfor era comandată de un britanic, amiralul Sir Arthur Henry Limpus. Însă nerespectarea angajamentelor de către britanici față de sistemul otoman a dat naștere treptat la un vid geopolitic, în care a fost atrasă încet și Germania.[33] În 1887, Bismarck îl asigurase pe ambasadorul rus la Berlin că Germania nu avea nimic împotrivă dacă rușii deveneau „stăpâni peste strâmtori, peste intrarea în Bosfor și chiar peste Constantinopol".[34] Însă după plecarea lui Bismarck în 1890 și slăbirea legăturilor tradiționale cu Rusia, conducătorii Germaniei au căutat să stabilească legături mai strânse cu Constantinopolul. În octombrie 1889, kaizerul Wilhelm al II-lea a întreprins călătorii extrem de mediatizate în Imperiul Otoman și apoi în octombrie 1898, iar începând cu anii 1890 departamentul financiar german s-a implicat puternic în construirea căilor ferate otomane, mai întâi în proiectul privind calea ferată din Anatolia, iar mai târziu în faimosul proiect privind calea ferată din Bagdad, demarat în 1903, care trebuia, la terminarea ei, să lege Berlin via Constantinopol de Irakul otoman.

La baza acestei schimbări de direcţii anglo-germane stătea o continuitate structurală. Problema strâmtorilor – care reprezintă o altă metodă de a descrie problema restricţionării puterii ruseşti în estul Mediteranei – va rămâne o constantă a sistemului modern european (dacă lăsăm la o parte scurtul răgaz dintre 1915–1917, când Franţa şi Marea Britanie au căutat să lege St.-Petersburgul de coaliţia în vreme de război, promiţând controlul Rusiei asupra Constantinopolului şi a strâmtorilor turceşti). Acest lucru a fost valabil şi în 1945, când Turcia a fost apărată de un potenţial atac sovietic de alianţa încheiată cu Statele Unite. Acest angajament strategic important a însemnat că Turcia, deşi rămâne în afara Uniunii Europene, a fost membru NATO încă din 1952. Înlocuirea treptată a Marii Britanii cu Germania în postul de paznic al strâmtorilor în această anume joncţiune a avut o importanţă covârşitoare, deoarece s-a întâmplat să coincidă cu scindarea Europei în două alianţe. Problema strâmtorilor turceşti, care odinioară ajutase la unificarea acordului european, acum era din ce în ce mai pregnantă în antagonismele unui sistem bipolar.

HAOSUL DIN BALCANI

În toamna lui 1912, când otomanii au cerut pace cu Italia, pregătirile pentru un conflict balcanic major erau deja în plină desfăşurare. Pe 28 septembrie 1911, în ziua în care Italia a lansat un ultimatum Constantinopolului, ministrul de externe sârb a avertizat că dacă războiul italo-turc avea să se extindă, acesta va avea inevitabil repercusiuni asupra Balcanilor.[35] De îndată ce a fost proclamată declaraţia de război a italienilor în octombrie 1911, s-au făcut preparative pentru o întâlnire între reprezentanţii guvernelor sârb şi bulgar pentru a discuta despre o campanie militară comună.[36] Prima propunere de tratat de alianţă cu Bulgaria, care prezenta clauzele pentru un atac împotriva Turciei, a fost întocmită în noiembrie 1911. Alianţa defensivă sârbo-bulgară semnată în

martie 1912 a fost urmată de una ofensivă în mai, tocmai în momentul în care Italia punea stăpânire pe Dodecaneze. Acordurile sârbo-bulgare erau concentrate mai mult asupra obiectivelor militare împotriva Europei din partea de sud-est a Imperiului Otoman, însă întrevedeau, de asemenea, posibilitatea unei acțiuni comune împotriva Austro-Ungariei.[37] În jurul nucleului sârbo-bulgar începea să se formeze o Ligă Balcanică secretă, al cărei scop era de a-i exclude pe turci din peninsulă. Negocierile de pace dintre Italia și Imperiul Otoman trenau în continuare când statele Ligii au început să se mobilizeze în vederea unui război balcanic general. Ostilitățile au izbucnit în 8 octombrie 1912 cu un atac muntenegrean asupra avanposturilor otomane. În 18 octombrie 1912, tocmai când era semnat Tratatul de pace de la Lausanne, regele Petar I a lansat o declarație regală prin care anunța: „Cu voia Domnului, a ordonat armatei [sale] curajoase să intre în Războiul Sfânt pentru a-i elibera pe frații noștri și a asigura un viitor mai bun".[38]

Războiul care a izbucnit în octombrie 1912 în Balcani fusese prevăzut de aproape toată lumea. Observatorii contemporani au fost uluiți de repeziciunea și anvergura victoriilor raportate de statele care alcătuiau Liga Balcanică. Întreg teritoriul peninsulei a fost cuprins de conflicte pe măsură ce armatele sârbească, bulgară, greacă și muntenegreană înaintau spre fortărețele otomane. Geografia dicta ca „punctul de sprijin" al războiului bulgar să se afle în Tracia de Est, ale cărei câmpii unduitoare se îngustează în regiunea istmului, la capătul căruia se află Constantinopolul. Bulgarii au trimis aproape trei sute de mii de oameni în această regiune – aproximativ 15% din populația masculină a țării (în total, doar puțin peste 30% din bărbații bulgari au fost mobilizați în Primul Război Balcanic).[39] La Kirk-Kilisse (Lozengrad) s-a dus o luptă timp de trei zile la cincizeci și șapte de kilometri est de fortăreața otomană Edirne (Adrianopole). Condusă de energicul Dimitriev, poreclit și „Napoleon" datorită staturii lui mici și a faptului că prefera să simtă febra luptei, infanteria bulgară a atacat cu multă determinare și cruzime. După ce au decimat trupele otomane, bulgarii au înaintat

prin noroi şi prin ploaia torenţială până când au ajuns într-un ţinut care nu figura pe nicio hartă a lor şi care nu fusese exploatat până atunci – comandanţii lor nu prevăzuseră că vor ajunge atât de departe. Bulgarii şi-au continuat atacurile violente asupra grupului de fortificaţii din Chataldja, care se afla la doar treizeci de kilometri de Constantinopol. Aici, pe 17 noiembrie 1912, la adăpostul capitalei, trupele otomane au început acţiunea defensivă, declanşând focuri de tunuri cu scopul de a provoca pagube substanţiale în rândurile infanteriei care înainta şi respingând atacurile neîntrerupte. Până aici au reuşit bulgarii să se apropie de Constantinopol.

În timp ce bulgarii intrau în Tracia, prima armată sârbească avansa în partea de sud, pătrunzând în nordul Macedoniei cu 132 000 de oameni. Pe 22 octombrie, mai devreme decât se aşteptaseră ei, au dat peste un detaşament otoman care îşi aşezase tabăra în jurul oraşului Kumanovo. În ziua următoare, pe o ploaie rece, a izbucnit o luptă de-a lungul unui front care se întindea pe cincisprezece kilometri. După două zile de luptă, sârbii i-au nimicit pe otomani. Nu a existat o urmare imediată, iar armata sârbească s-a îndreptat către sud şi, după trei zile de lupte sporadice, dar crâncene în jurul oraşului Prilep, din nou pe o ploaie rece de toamnă, sârbii au îndepărtat trupele otomane de la posturile lor. La cererea aliaţilor lor bulgari, care erau nerăbdători să pună stăpânire pe Salonik înaintea grecilor şi nu mai aveau alte detaşamente la dispoziţie, pe 8 noiembrie, comandantul primei armate sârbeşti a ordonat pătrunderea acesteia în Bitola, un oraş pitoresc situat pe malul râului Dragor în sud-vestul Macedoniei. Otomanii îşi clădiseră şi consolidaseră aici avanposturile, aşezându-şi artileria pe crestele munţilor Oblakov, de unde puteau observa o posibilă invazie dinspre nord. Focurile grele de artilerie lansate de pe creste au reuşit să îi oprească pe sârbi. Abia după ce crestele munţilor Oblakiv au fost invadate şi cucerite în 17 noiembrie, balanţa s-a înclinat în favoarea sârbilor. Lansând de la înălţime atacuri de o precizie uluitoare, artileria sârbească a distrus detaşamentele otomane care apărau oraşul, favorizând un atac al infanteriei care să-i lovească pe

otomani din flanc. Aceasta a fost ultima acțiune defensivă a otomanilor în Macedonia. Între timp, ce-a de-a treia armată sârbească avansase spre vest, în nordul Albaniei, unde a ajutat armata muntenegreană să asedieze orașul fortificat Scutari.

Încă de la începutul conflictului, grecii își concentraseră atenția doar asupra apărării orașului Salonic, cel mai mare oraș și port din Macedonia, cu o poziție-cheie strategică în regiune. Lăsând fortărețele macedonene din flancul stâng pe seama sârbilor și a bulgarilor, armata greacă condusă de Thessaly a mărșăluit către nord-est, invadând, pe 22 octombrie și 2 noiembrie, avanposturile otomane din trecătoarea Sarantaporos și din Yannitsa. Drumul spre Salonic era acum deschis. A urmat un răgaz aproape comic. În decursul primei săptămâni din noiembrie, detașamentele grecești au început să împrejmuiască orașul. Bulgarii, realizând că grecii erau pe punctul de a pune mâna pe acest premiu râvnit, au ordonat Diviziei a șaptea Rila să se îndrepte în grabă spre sud, în speranța că va putea opri o invazie greacă. Această desfășurare de forțe i-a obligat să lase Bitola pe mâna sârbilor. Pe măsură ce trupele se apropiau de oraș, au fost trimiși mesageri care să-l îndemne pe comandantul otoman să se predea armatei bulgare în condiții favorabile. Comandantul a trimis următorul răspuns disperat: „Mi-a mai rămas Thessaloniki, pe care l-am cedat deja" – grecii ajunseseră acolo primii. După ce au refuzat inițial intrarea bulgarilor, în cele din urmă, comandanții greci au fost de acord să lase 15 000 de soldați bulgari să ocupe orașul împreună cu cele 25 000 de trupe grecești. În timpul unei campanii paralele care se desfășura în Epir, sau sudul Albaniei, grecii s-au împotmolit în timpul unui asediu al avanposturilor otomane extrem de bine păzite de lângă Yanina. În anumite părți, luptele au trenat, însă succesul aliaților a fost uriaș: în doar șase săptămâni, reușiseră să cucerească aproape jumătate din Turcia europeană. Pe 3 decembrie 1912, când a fost semnat un armistițiu, singurele centre de rezistență otomană la vest de frontul Chataldja erau Adrianopole, Yanina și Scutari, care se aflau încă sub stare de asediu.

Balcanii în 1912

Balcani: armistițiul după Primul Război Balcanic

Balcanii după cel de-al Doilea Război Balcanic

După cum sugerează şi ciondănelile referitoare la Salonic, Primul Război Balcanic conţinea sămânţa unui al doilea conflict pentru teritoriile cucerite în primul război. În tratatul care stătea la baza alianţei din martie 1912, Serbia şi Bulgaria conveniseră un plan limpede de partaj: bulgarii urmau să obţină sudul Macedoniei, inclusiv oraşele Ohrida, Prilep şi Bitola. Serbiei îi revenea Kosovo – nucleul tărâmurilor mitice sârbeşti – şi Sangeacul din Novi Pazar. Nordul Macedoniei, inclusiv oraşul important Skopje, a fost atribuit unei „zone disputate" – dacă ambele părţi părţi nu ajungeau la o înţelegere, erau de acord ca situaţia să fie arbitrată de ţarul Rusiei. Bulgarii au fost încântaţi de această înţelegere – mai ales că se aşteptau ca ruşii să fie de partea lor în chestiunea privind zona disputată.[40]

În ceea ce îi privea pe sârbi, aceştia nu erau prea încântaţi. Mulţi dintre cei aparţinând elitei politice credeau că prin alianţa din martie, care fusese negociată de către prim-ministrul moderat Milan Milovanović, Serbia renunţase la prea mult. Printre critici se numărau

şi şeful statului-major general Radomir Putnik şi liderul Partidului Radical, Nikola Pašić. „După părerea mea, comenta ulterior Pašić, am cedat prea mult, sau, mai bine zis, am renunţat la anumite regiuni sârbeşti la care nu ar fi trebuit să renunţăm niciodată, chiar şi dacă am fi rămas fără nicio înţelegere".[41] Câteva luni mai târziu, în iulie 1912, Milovanović a murit subit, ducând, astfel, la pierderea unui membru important al moderaţiei din politica externă sârbească. La şase săptămâni de la moartea lui, naţionalistul înfocat Pašić a preluat funcţiile de prim-ministru şi ministru al afacerilor externe.

Primul semnal clar că guvernul sârb intenţiona să încalce termenii tratatului cu bulgarii a apărut chiar înainte de izbucnirea Primului Război Balcanic. În 15 septembrie 1912, Pašić trimisese o circulară confidenţială delegaţiilor sârbe din marile puteri ale Europei, în care făcea referire la „Vechea Serbie", definind acest teritoriu ca incluzând Prilep, Kicevo şi Ohrida, regiuni care fuseseră promise în martie Bulgariei. În timp ce războiul era în plină desfăşurare, obiectivele sârbilor referitoare la Macedonia au fost umbrite temporar de avansarea în nordul Albaniei, care i-a făcut pe lideri să îşi concentreze atenţia asupra posibilităţii de a deţine un port la Adriatică. Aceasta era vechea problemă a „unificării" naţionale a sârbilor: că exista perspectiva unei expansiuni în mai multe direcţii care îi obliga pe factorii decidenţi să aleagă. Însă, de îndată ce a devenit limpede că Austro-Ungaria nu avea nicio intenţie să le permită sârbilor să pună stăpânire pe o parte din Albania, iar perspectiva de a obţine un port la Adriatică s-a diminuat, liderii de la Belgrad au început să abordeze public ideea de a revizui condiţiile tratatului cu Bulgaria în favoarea Serbiei. Un fetiş aparte a fost oraşul Monastir, pe care sârbii îl cuceriseră, după atacuri repetate şi pierderi enorme, „cu baioneta".[42] Alarmaţi, bulgarii au trimis cereri de clarificare la care Pašić a dat un răspuns, aşa cum îi stătea în fire: „Toate neînţelegerile vor fi lămurite cu uşurinţă", îi asigura el pe bulgari, deşi circulau zvonuri în culise despre anexarea nu numai a oraşelor Prilep şi Bitola care aparţineau bulgarilor, ci şi a mult râvnitului oraş Skopje, care făcea parte din „zona disputată".[43] Spiritele s-au agitat şi mai mult la auzul

veştii despre abuzurile sârbilor asupra bulgarilor din „teritoriile eliberate". Nu a fost de prea mare ajutor nici faptul că moştenitorul tronului, prinţul Alexandar, colindase mai multe oraşe macedonene în timpul unui tur al regiunilor cucerite şi îi angrenase pe localnicii bulgari în următorul dialog:

> „– Ce eşti?
> – Bulgar.
> – Nu eşti bulgar. Blestemat fie tatăl tău."[44]

Vreme de câteva luni, părea că un conflict ar putea evitat, deoarece atât Belgradul, cât şi Sofia au fost de acord la sfârşitul lunii aprilie 1913 ca disputa privind Macedonia să fie mediată de curtea de arbitraj rusească. Nerăbdători să vadă problema rezolvată, liderii din Sofia l-au trimis pe Dimitar Rizov, diplomatul bulgar care asistase la „naşterea" Tratatului de alianţă dintre sârbi şi bulgari din 1904 (vezi capitolul doi), la Belgrad ca să pregătească terenul pentru o înţelegere amicală.[45] Cunoscut ca fiind un exponent al colaborării sârbo-bulgară, Rizov era cel mai potrivit om să asigure o înţelegere. Însă dialogurile pe care le-a avut cu guvernul sârb l-au convins că liderii de la Belgrad nu aveau nici cea mai mică intenţie de a renunţa la vreun teritoriu sau fortăreaţă pe care le deţineau în prezent în „zona bulgărească". A fost extrem de uluit de influenţa pe care o deţinea ministrul rus. El i-a raportat prim-ministrului bulgar că influenţa lui Hartwig în afacerile sârbilor era atât de mare, încât „colegii lui [diplomaţi] l-au botezat *Regentul*, căci, în realitate, el îndeplineşte sarcinile regelui sârb care este suferind".[46] Pe 28 mai, la o zi după plecare lui Rizov din Belgrad, Pašić a făcut publică politica lui de anexare, declarând în faţa membrilor Skupština că Serbia va păstra toate teritoriile pe care le-a obţinut prin luptă grea.

Izbucnirea unui conflict pentru Macedonia era acum inevitabilă. În ultima săptămână a lunii mai 1913, un număr mare de trupe sârbeşti au înaintat de-a lungul frontierei bulgare, iar căile ferate au fost închise pentru transportul civililor.[47] Pe 30 iunie, Pašić s-a înfăţişat din nou în faţa membrilor Skupština ca să îşi apere politica

referitoare la Macedonia de deputaţii extremişti care susţineau că Serbia ar fi trebuit să pună stăpânire direct pe provinciile cucerite. Când discuţia era în toi, a sosit un mesager care l-a informat pe prim-ministru că forţele bulgare atacaseră avanposturile sârbeşti din regiunile contestate la ora două dimineaţa. Nu existase nicio declaraţie de război. Membrii Skupştina au început să vocifereze în timp ce Pašić a părăsit şedinţa ca să coordoneze pregătirile guvernului pentru o contraofensivă.

În „războiul interaliat" care a urmat, Serbia, Grecia, Turcia şi România şi-au unit forţele pentru a smulge teritoriile de pe flancurile Bulgariei. Forţele bulgare care au pătruns în Macedonia au fost stăvilite de sârbi lângă râul Bregalnica la începutul lunii iulie. Apoi, trupele bulgare de lângă Kalimantsi din nordul Macedoniei au respins un contraatac sârb între 15 şi 18 iulie, împiedicându-i pe sârbi să invadeze vestul Bulgariei. În vreme ce frontul sârbesc bătea pasul pe loc, grecii au atacat dinspre sud, într-o campanie care avea să se transforme în sângeroasa, dar neconcludenta bătălie de la Kresna Gorge. În acelaşi timp, atacul românilor din est, care a adus trupele române la unsprezece kilometri distanţă de Sofia, a obligat guvernul bulgar să ceară un armistiţiu. În urma Tratatului de Pace de la Bucureşti din 10 august 1913, Bulgaria, după multă vărsare de sânge, a pierdut majoritatea teritoriilor pe care le cucerise în primul război.

ŞOVĂITORUL

Politica rusească referitoare la evenimentele din Balcani a evoluat în secret, în timpul Crizei anexării Bosniei din 1908–1909. Ruşii au uitat (sau n-au aflat niciodată) de rolul pe care îl jucase Izvolsky în propunerea de a oferi spre anexare Bosnia-Herţegovina în schimbul sprijinului diplomatic al austriecilor în ceea ce privea chestiunea strâmtorilor turceşti. Context internaţional general – cum ar fi, de exemplu, refuzul Marii Britanii de a-i ajuta pe ruşi să obţină accesul în strâmtorile turceşti – a fost, de asemenea, dat uitării.

Redusă la statutul de a servi scopurilor propagandei naționaliste și panslave, anexarea Bosniei era considerată a fi un capitol nefericit din istoria trădării austriecilor, înrăutățită de intervenția Germaniei în apărarea aliaților săi în martie 1909. A fost o „umilință" pe care Rusia nu mai dorea să o îndure. Însă prăbușirea Bosniei dezvăluia și gradul de detașare a Rusiei față de problemele din Balcani, căci nici Marea Britanie și nici Franța nu se îngrămădiseră să ajute conducerea de la St.-Petersburg să se salveze din situația dezastruoasă la crearea căreia își adusese aportul și Izvolsky. Era evident că, pe viitor, trebuia găsită o cale prin care să se facă presiuni asupra regiunii fără a-i îndepărta pe aliații occidentali ai Rusiei.

Cea mai frapantă caracteristică a politicii ruseşti din 1911–1912 referitoare la Balcani era slăbiciunea postului central de comandă și a coordonării. Asasinarea lui Stolypin în 18 septembrie 1911 a creat haos în sistem. Premierul era mort doar de zece zile, când guvernul italian a lansat un ultimatum guvernului otoman. Noul premier, Vladimir Kokovtsov, încerca să se familiarizeze cu funcția. Sazonov fusese plecat în străinătate din martie și până în decembrie 1911, încercând să-și revină după o boală grea. În absența lui, ministrul de externe interimar, Neratov, se lupta să facă față evenimentelor. Autoritatea ministrului era subminată. Rezultatul a fost o fragmentare a politicii ruseşti în elemente care deveneau incompatibile. Pe de altă parte, ambasadorul rus la Constantinopol, N.V. Charykov, a încercat să profite de situația dificilă în care se afla Imperiul Otoman cu scopul de a obține condiții îmbunătățite pentru transportul maritim rus în strâmtorile turcești.[48] În timp ce criza din Libia era în plină desfășurare, Charykov a propus guvernului otoman ca Rusia să asigure controlul turc asupra Constantinopolului și a unui hinterland din Tracia. În schimb, guvernul otoman urma să permită libera trecere a vaselor de luptă ruseşti prin strâmtorilor Dardanele și Bosfor.[49]

În aceeași perioadă, Nikolai Hartwig, ministru în Belgrad, a urmat o direcție total diferită. Hartwig fusese instruit în cadrul Departamentului Asiatic al Ministerului de Externe rus, o subcultură

caracterizată de preferința pentru atitudini asertive și metode necruțătoare.[50] De la sosirea lui în capitala sârbă, în toamna anului 1909, militase pentru o politică rusească activă referitoare la Peninsula Balcanică. Nu a încercat să-și ascundă ostilitatea față de austrieci și panslavi. Toshev, ministrul bulgar din capitala sârbă, a exagerat fără îndoială când a susținut că „încetul cu încetul [Hartwig] a luat în propriile mâini frâiele regatului [sârb]", însă nu există niciun dubiu că Hartwig dispunea de o mare influență în viața politică de la Belgrad.[51] Popularitatea de care se bucura Hartwig la Curtea țarului Nicolae al II-lea și lipsa de control riguros sau supraveghere din partea celor din St.-Petersburg însemna că, după cum a observat însărcinatul cu afaceri al delegației ruseşti la Belgrad, acesta avea oarecum libertatea de a-și expune părerile extremiste, chiar și atunci când acestea erau în contradicție cu semnalele oficiale transmise de la minister. „Și-a asigurat o asemenea poziție, încât le putea oferi sârbilor propria versiune a măsurile pe care urma să le ia Rusia."[52]

Serghei Sazonov

În vreme ce Charykov examina posibilitatea unei reconcilieri durabile cu Constantinopolul, Hartwig îi îndemna pe sârbi să formeze o alianță ofensivă cu Bulgaria împotriva Imperiului Otoman.

Se afla într-o poziție excelentă pentru a coordona aceste încercări, având în vedere faptul că vechiul său prieten Miroslav Spalajković, care făcuse, practic, parte din delegația rusească în timpul scandalului iscat cu ocazia procesului Friedjung, acceptase funcția de ministru la Sofia, unde a contribuit la pregătirea terenului pentru un tratat sârbo-bulgar. Pe lângă faptul că încerca să își impună argumentele în fața guvernului sârb, Hartwig îl copleșea pe ministrul interimar Neratov cu scrisori, insistând că formarea unei Ligi Balcanice împotriva otomanilor (și, implicit, împotriva Austro-Ungariei) era singura cale de a asigura interesele rușilor în regiunea respectivă. „Vremurile actuale sunt astfel, încât ambele state [Serbia și Bulgaria] ar aduce cea mai gravă ofensă Rusiei și poporului sârb dacă ar arăta și cea mai mică umbră de șovăială".[53]

Când s-a întors din străinătate la sfârșitul lui 1911, după o lungă perioadă de convalescență, Sazonov s-a confruntat cu o situație în care trebuia să aleagă între mai multe opțiuni ireconciliabile. A ales să îl dezaprobe pe Charykov. Guvernul otoman a fost rugat să ignore propunerile ambasadorului, iar Charykov a fost demis din funcție câteva luni mai târziu.[54] Sazonov a susținut că îl pedepsea pe ambasadorul lui pentru că nu îi ascultase ordinele, trecuse dincolo de „toate barierele" impuse de St.-Petersburg și, prin urmare, „încurcase ițele".[55] Însă toate acestea nu erau decât un paravan: Charykov asigurase sprijinul pentru propunerile ministrului interimar. Cu siguranță nu era singurul trimis rus care făcea politică în pas alert – Hartwig era un ofensator în acest sens. Motivul real pentru care Sazonov îl dezaprobase pe ambasadorul la Constantinopol era că nu era momentul potrivit pentru o reînnoire a inițiativei referitoare la strâmtorile turcești.[56] În decembrie 1911, la întoarcere din Elveția, unde fusese în convalescență, Sazonov aflase de la Izvolsky și de ambasadorul rus la Londra, contele Benckendorff, că dacă ar fi insistat asupra chestiunii legate de strâmtori, acest lucru ar fi dus la relații tensionate între Franța și Marea Britanie. Atitudinea britanicilor era îngrijorătoare, deoarece în iarna dintre 1911 și 1912 au reapărut tensiuni legate de acordul anglo-rus asupra Persiei. Cu cât

situaţia devenea mai tensionată, cu atât mai puţin probabil era ca Marea Britanie să adopte o atitudine mai îngăduitoare faţă de obiectivele ruşilor în ceea ce privea chestiunea strâmtorilor. În acelaşi timp, sprijinul pe care Rusia l-a oferit Franţei în aventura marocană din primăvara şi vara lui 1911 slăbise legătura cu Parisul. În orice caz, guvernul francez privea cu o oarecare reticenţă faptul că victoria ruşilor dusese la o îmbunătăţire a accesului în partea de est a Mediteranei, teritoriu care intra în sfera lor de interese. Cel mai important aspect dintre toate: investiţiile uriaşe pe care francezii le făcuseră în Imperiul Otoman îi determinau pe cei de la Paris să suspecteze orice iniţiativă a ruşilor care ar fi putut compromite stabilitatea financiară. Într-o perioadă în care legăturile care susţineau Antanta păreau să fie oarecum slăbite, orice propunere contradictorie referitoare la o regiune de o asemenea importanţă strategică precum erau strâmtorile turceşti era inoportună. Cu alte cuvinte, pentru moment, Sazonov se vedea obligat să acorde prioritate coeziunii Antantei în detrimentul intereselor ruşilor privitoare la o îmbunătăţire a accesului în strâmtorile turceşti.

În timp ce se disocia de iniţiativa lui Charykov, Sazonov susţinea politica prosârbă şi cea a Ligii Balcanilor atât pentru a împiedica obiectivele austriecilor, cât şi pentru a pune indirect presiune asupra otomanilor. Însă ministrul de externe rus a avut grijă să nu îi provoace pe otomani într-un mod care i-ar fi putut îndepărta pe partenerii occidentali ai Antantei. Trebuia să existe un echilibru între dorinţa de a exploata oportunităţile care se iveau în legătură cu Bosforul şi riscul de a acţiona independent. I-a încurajat pe italieni în raidurile lor rapide în Dardanele, cu toate că acestea i-ar fi putut determina pe turci să închidă căile navigabile, lucru care ar fi afectat grav traficul comercial al ruşilor. Sazonov le-a spus britanicilor şi francezilor că scopul lui era de a atrage Italia într-un parteneriat balcanic; după cum îi mărturisea şi lui Sir Charles Buchanan, ambasadorul britanic la St.-Petersburg, el îi considera pe italieni „o contragreutate importantă împotriva austriecilor"; în realitate, spera ca raidurile italienilor să le ofere la un moment dat un motiv ruşilor

ca să ceară să li se accepte accesul de a pătrunde în strâmtori cu vasele de război.[57] Era esențial ca Rusia să nu „pară că instigă sau organizează o opoziție împotriva Turciei", îi mărturisea Sazonov lui Izvolsky la începutul lunii octombrie 1912.[58]

De asemenea, Sazonov a sprijinit și sponsorizat crearea Ligii Balcanice. De când și-a preluat funcția, a fost un susținător înfocat al politicii acesteia, susținând că era inspirat de imaginea a jumătate de milion de baionete care formau un bastion între Puterile Centrale și statele balcanice.[59] El a sponsorizat elaborarea tratatului de alianță dintre sârbi și bulgari din martie 1912 datorită sentimentelor sale antiaustriece și antiturcești. Tratatul stipula că semnatarii „erau obligați să își ofere ajutorul, cu toate forțele de care dispunea", în eventualitatea în care „una dintre Marile Puteri încerca să anexeze, să ocupe sau să invadeze temporar" vreun teritoriu balcanic care aparținuse turcilor – o aluzie directă, implicită, la Austria, despre care se credea că își stabilise obiective cu privire la Sangeacul de Novi Pazar.[60]

Sazonov știa prea bine că situația din Peninsula Balcanică ar putea deveni extrem de instabilă în urma războiului libian. Era esențial, credea el, ca Rusia să dețină controlul asupra oricărui conflict care ar fi putut izbucni. În consecință, termenii tratatului sârbo-bulgar stipulau că Rusia avea rolul de a coordona și arbitra orice acord postconflictual. Într-un protocol secret se stipula faptul că semnatarii trebuiau să înștiințeze dinainte Rusia despre intenția lor de a începe un război; dacă ambele două state ajungeau la neînțelegeri, indiferent de subiect, sau atunci când era în discuție începerea unui război (împotriva Turciei), era obligatoriu votul Rusiei. Dacă un acord privind partajarea teritoriilor cucerite era ambiguu, problema era înaintată Rusiei spre arbitrare: decizia acesteia privea ambele părți ale tratatului.[61]

Prin urmare, alianța părea să servească drept instrument pentru interesele rușilor.[62] Cu toate acestea, existau în continuare anumite dubii. Experiențele anterioare sugerau faptul că Liga Balcanică, la a cărei creare contribuise și Rusia, ar putea să nu se supună îndemnurilor venite de la St.-Petersburg. Dezacordul privind acest subiect a

dus în lunile octombrie şi noiembrie 1911 la izbucnirea unui conflict între Hartwig, care milita în favoarea unei politici agresive a Ligii Balcanilor, şi A.V. Nekliudov, ministrul rus la Sofia, care era îngrijorat că această alianţă ar putea scăpa de sub controlul ruşilor. Nekliudov avea dreptate: şi dacă ambele state semnatare cădeau de acord asupra unui potenţial atac? – în acest caz, dreptul de veto al ruşilor în ceea ce privea tratatul nu mai avea nicio însemnătate (şi exact acest lucru s-a întâmplat). Şi semnatarii recrutau alte state învecinate – Muntenegru şi Grecia, de exemplu – în coaliţia lor fără să se consulte cu St.-Petersburgul? Şi acest lucru s-a întâmplat: Rusia a fost informată, fără să i se ceară părerea, despre articolele secrete privind aspectele militare care au fost incluse în tratat; obiecţiile celor din St.-Petersburg referitoare la includerea Muntenegrului şi a Greciei nu au fost luate în considerare. Liga ameninţa să scape de sub control înainte încă de a căpăta o formă clară.[63]

Când situaţia din Balcani a degenerat în octombrie 1912, Sazonov a făcut toate demersurile să o ţină sub control. Pe de altă parte, ambasadorul rus la Londra a fost informat că nu ar trebui să aprobe nicio propunere care ar implica o colaborare dintre Rusia şi Austria.[64] În acelaşi timp, statele ligii au fost avertizate că nu puteau conta pe sprijinul Rusiei.[65] Aceste avertismente trebuie să le fi părut ciudate sârbilor şi bulgarilor, având în vedere că ambele state fuseseră încurajate de Rusia să facă front comun împotriva turcilor. Milenko Vesnić, trimisul sârb în Franţa, şi-a amintit de o întâlnire cu Sazonov care a avut loc la Paris în octombrie 1912, tocmai când războiul era în curs de desfăşurare. Cu ocazia unui discurs ţinut în faţa unui grup de oficiali francezi la Quai d'Orsay, Sazonov i-a spus lui Vesnić că era de părere că mobilizarea sârbilor fusese un „demers prost conceput" şi că era extrem de important ca războiul să fie oprit cât mai repede. Vesnić i-a reamintit lui Sazonov pe un ton iritat, dar ferm că ministrul de externe rus „ştiuse despre acest acord încheiat între Serbia şi Bulgaria". Simţindu-se stânjenit – oficialii francezi erau de faţă! –, Sazonov a răspuns că era adevărat şi că era valabil doar în cazul primului tratat, care a avut „un caracter pur defensiv" – o afirmaţie

cel puțin dubioasă.[66] Diplomația rusă juca două roluri – de instigator și de pacifist – în același timp. Sazonov le-a spus liderilor de la Sofia că nu avea nimic împotriva unui război balcanic ca atare, însă își făcea griji în legătură cu sincronizarea: un altfel de război ar putea avea urmări ample, iar Rusia nu era încă pregătită din punct de vedere militar să rişte o conflagrație.[67] La confuzia generată de mesajul ambivalent al lui Sazonov se adăugau și instigațiile entuziaste la război ale lui Hartwig și ale ataşatului militar rus la Sofia, care îi încurajau pe interlocutorii lor să creadă că, dacă lucrurile vor degenera, Rusia nu îi va lăsa pe „frații ei mai mici" din Balcani să se descurce singuri. Se spune că Nekliudov, ministru rus la Sofia, „a plâns" de bucurie când a fost anunțată mobilizarea trupelor sârbo-bulgare.[68]

Și dacă politica rusă privind Balcanii în loc să îi ajute pe ruși să-și îndeplinească obiectivele referitoare la strâmtorile turcești avea să îi pună într-o situație riscantă? Liderii politici de la St.-Petersburg ar putea crede că strâmtorile vor rămâne, pentru moment, în custodia relativ lipsită de vlagă a otomanilor. Însă ideea că o altă putere ar putea „prinde rădăcini" pe malurile Bosforului era de neacceptat. În octombrie 1912, înaintarea rapidă a trupelor bulgare pe frontul Chataldja din estul Traciei – ultima fortificație importantă înaintea de capitala otomană – i-a alarmat pe Sazonov și pe colegii lui.

Cum ar putea Rusia dacă bulgarii, despre ai căror rege încăpățânat se știa că aspira la vechea coroană a Bizanțului, ar fi să cucerească și să ocupe Constantinopolul? Într-un astfel de caz, i-a spus Sazonov lui Buchanan, „Rusia va fi obligată să îi țină la distanță prin amenințări", căci, a adăugat el pe un ton oarecum necinstit, „cu toate că Rusia nu și-a manifestat dorința să se stabilească la Constantinopol, nu ar permite niciunei alte puteri să pună stăpânire pe oraș".[69] Într-o scrisoare către Nekliudov, care a fost trimisă sub formă de copii la delegațiile din Paris, Londra, Constantinopol și Belgrad, Sazonov a expus același argument cunoscut că dacă bulgarii cucereau Constantinopolul vor întoarce opinia publică din Rusia împotriva Sofiei.[70] Ministrul bulgar la St.-Petersburg a primit un avertisment: „Să nu intrați în Constantinopol sub nicio formă, altfel vă veți

complica grav situația".[71] Doar înfrângerea sângeroasă a armatei bulgare de pe frontul Chataldja l-a oprit pe Sazonov să nu intervină într-o manieră care ar fi putut îngrijora puterile aliate.

Aceste manevre au fost făcute pe fundalul agitației crescânde provocată de presa din Rusia. Editorii ziarelor ruseşti s-au înflăcărat la auzul veştii despre lupta care se dădea pentru Bosfor între statele balcanice şi inamicul ancestral. Nicio altă chestiune nu a reuşit să stârnească atâta senzație, solidaritate, indignare şi furie printre cititorii ruşi din oraşe. „Dacă slavii şi grecii vor ieşi victorioşi, unde este acea mână de fier care [...] să le smulgă roadele victoriei pe care aceştia le-au dobândit prin vărsare de sânge?", se întreba *Novoye Vremya* la sfârşitul lunii octombrie 1912.[72] Este greu de estimat impactul pe care aceste curente l-au avut asupra lui Sazonov. Ministrul de externe rus nu agrea interesul presei pentru detaliile politicii sale şi afişa o atitudine disprețuitoare față de jurnalişti şi față de opiniile acestora. Pe de altă parte, părea a fi extrem de predispus să lanseze critici. Odată, el a convocat o conferință de presă în care s-a plâns de tratamentul ostil pe care i l-au aplicat jurnaliştii. În circulara din 31 octombrie 1912 trimisă ambasadorilor ruşi din țările puternice, Sazonov a declarat că nu avea nicio intenție să permită ca vocile naționaliste din presa rusească să îl influențeze în gestionarea politicii. Însă continua sugerând că trimişii ar putea lua în considerare rapoartele de presă „pentru a convinge cabinetele [străine] de ideea necesității de a lua în considerare poziția dificilă în care ne aflăm"[73] – cu alte cuvinte, deşi nega faptul că presa reprezenta o forță în procesul decizional, el a înțeles că articolele de presă ostile puteau fi exploatate peste hotare pentru a asigura o anumită libertate de manevră în negocierile diplomatice. Puține documente evocă mai bine caracterul complex al relației dintre factorii decizionali-cheie şi presă.

Improvizația şi oscilația continuă au rămas caracteristicile principale ale politicii lui Sazonov în timpul Primului Război Balcanic. La sfârşitul lui octombrie el a anunțat pe un ton solemn faptul că sprijinea politica austriecilor de a păstra *statu-quoul* teritorial în Peninsula Balcanică. Apoi, în 8 noiembrie 1912, Sazonov a informat guvernul

italian că accesul sârbilor la Marea Adriatică era absolut necesar, adăugând pe un ton amenințător: „Este periculos să ignori realitatea". Cu toate acestea, trei zile mai târziu, el l-a informat pe Hartwig că apariția unui stat albanez independent pe coasta Adriaticii era „o necesitate inevitabilă", adăugând încă o dată: „Este periculos să ignori realitatea".[74] Hartwig a primit instrucțiuni să îl avertizeze pe Pašić că dacă sârbii mergeau mai departe, Rusia ar putea fi nevoită să se dea la o parte și să îi lase să se descurce singuri – o sarcină pe care ministrul rus a dus-o la bun sfârșit împotriva voinței sale și cu un dezgust fățiș. Copii ale acestui mesaj au fost transmise de către Sazonov la Londra și la Paris.[75] Și, cu toate acestea, pe 17 noiembrie pleda din nou pentru un coridor sârb către coastă.[76] La Paris și la Londra au fost trimise înștiințări cum că Rusia ar putea fi obligată să trimită armata împotriva Austro-Ungariei dacă aceasta ataca Serbia; cele două guverne aliate au fost rugate să-și exprime punctele de vedere.[77] „Deoarece Sazonov se răzgândește mereu, este dificil să urmărești când trece printr-o fază pesimistă sau când trece printr-o fază optimistă", observa ambasadorul britanic George Buchanan, pe noiembrie 1912.[78] „Nu o dată l-am acuzat pe Sazonov de lipsă de consecvență și schimbări frecvente de direcție", relata ambasadorul britanic George Buchanan, de la St.-Petersburg. Însă, ca să fiu corect, continua el, ministrul rus „nu era un agent independent" – era obligat, mai presus de toate, să ia în considerare părerile țarului, care se afla sub influența „partidului militar" din St.-Petersburg.[79] Robert Vansittart, al treilea secretar în Paris și Teheran, și care acum activa în Ministerul de Externe din Londra, a rezumat problema astfel: „Domnul Sazonov este un șovăitor patetic".[80]

CRIZA BALCANICĂ DIN IARNA LUI 1913–1913

În timp ce Sazonov șovăia, conducerea rusă dădea semne de înăsprire a atitudinilor față de Balcani. Hotărârea de a anunța o „mobilizare de probă" pe 30 septembrie 1912, tocmai când statele balcanice

începeau să se mobilizeze, sugera faptul că Rusia intenționa să-și consolideze politica balcanică prin acțiuni militare menite să intimideze Viena. Șeful statului-major austriac a raportat faptul că 50 000–60 000 de rezerviști ruși fuseseră chemați în districtul Varșovia al Armatei a Doua (adiacent Galiției austriece) și că mai erau așteptați alți 170 000, formându-se o concentrație masivă de trupe rușești de-a lungul granței austro-ungare. Atunci când a fost întrebat despre aceste măsuri, Sazonov a pretins că nu știa nimic despre ele; Sukhomlinov, pe de altă parte, susținea că ministrul de externe fusese înștiințat.[81] Fie că Sazonov a luat parte la această decizie, fie că nu (ambele variante sunt plauzibile), mobilizarea de probă – și hotărârea de a merge mai departe în ciuda faptului că izbucnise războiul în Balcani – a reprezentat o abatere de la caracterul precaut care restricționa odinioară politica rusă. Gândirea rusă începuse să adopte o politică a „puterii reale" în care eforturile diplomatice erau garantate de amenințarea forțelor armate. „Ne vom putea bizui, probabil, pe sprijinul Franței și al Angliei doar în măsura în care cele două state vor conștientiza cât de pregătiți suntem să ne asumăm anumite riscuri", comenta Sazonov într-o scrisoare trimisă lui Kokovtsov pe 10 octombrie 1912.[82] El i-a spus lui Izvolsky, cu raționamentul paradoxal caracteristic politicii lui din ultimii ani de dinaintea izbucnirii războiului, că doar o pregătire militară exemplară îi va permite Rusiei să aplice o „presiune pacifistă" în urmărirea scopurilor sale.[83]

Schimbarea către o politică balcanică mai asertivă a rușilor a însemnat și o schimbare a raportului de forțe dintre Kokovtsov și Sukhomlinov. În timpul negocierilor privind bugetul militar pe 1913 care au avut loc în octombrie-noiembrie 1912, a fost evident faptul că țarul nu mai era dornic să sprijine cererea de reducere a cheltuielilor militare a lui Kokovtsov. În timpul unei serii de întâlniri care au avut loc între 31 octombrie și 2 noiembrie, Consiliul de Miniștri a fost de acord să suplimenteze armata cu un credit de 66,8 milioane de ruble. Inițiatorul acestei mișcări nu a fost Sukhomlinov, ci Sazonov, care i-a scris lui Kokovtsov pe 23 octombrie că intenționa să pregătească armata pentru o confruntare cu Austro-Ungaria

şi Turcia. Kokovtsov nu a avut de ales şi i-a înaintat scrisoarea lui Sukhomlinov, care a făcut o cerere oficială pentru credit. Aceasta a fost o mişcare crucială în subminarea autorităţii lui Kokovtsov: premierul nu avea nicio putere să împiedice o iniţiativă sprijinită atât de ministrul de externe, cât şi de ministrul de război şi susţinută din culise de ţar.[84] După 5 noiembrie, când ţarul a semnat un ordin prin care se amâna întoarcerea la vatră a recruţilor ruşi de rang înalt, numărul rezerviştilor cu serviciu militar prelungit a crescut până la 400 000.[85] Trupele de la frontieră – conform informaţiilor primite de francezi de la St.-Petersburg – erau aproape la fel de numeroase ca în vreme de război, iar aceste măsuri erau însoţite de alte demersuri ale ruşilor: desfăşurarea de detaşamente care să avanseze până aproape de graniţa Galiţiei cu Austria, rechiziţii de arme şi menţinerea materialului rulant. Scopul era acela de a „ne asigura că ne putem [...] adapta oricărei situaţii", după cum i-a mărturisit şeful statului-major Zhilinsky ataşatului militar francez.[86]

Un pas hotărâtor în direcţia unei viitoare agravări a situaţiei a fost făcut în a patra săptămână a lunii noiembrie 1912, când ministrul de război Sukhomlinov şi membri ai comenzii militare au fost cât pe ce să îl convingă pe ţar să emită un ordin pentru o „mobilizare parţială" împotriva Austro-Ungariei. Kokovtsov îşi amintea că în 22 noiembrie i s-a spus că ţarul dorea să îl vadă pe el şi pe Sazonov în dimineaţa următoare. Când au sosit, cei doi au constatat, spre marea lor stupoare, că în cadrul unei „conferinţe militare" s-a hotărât emiterea ordinelor de mobilizare pentru districtele din Kiev şi Varşovia, care se învecinau cu teritoriul austro-ungar. Din câte se părea, Sukhomlinov dorise mobilizarea încă din ziua anterioară, însă ţarul întârziase să emită ordinul, deoarece dorea să se consulte mai întâi cu miniştrii în chestiune. Scandalizat de aceste manevre abuzive ale armatei, Kokovtsov a subliniat caracterul stupid al măsurilor propuse. Şi-apoi, o „mobilizare parţială" împotriva Austriei nu avea nicio logică, din moment ce Germania era obligată să sprijine Austria dacă aceasta era atacată. Şi Franţa? Având în vedere că liderii de la Paris nu fuseseră consultaţi, o mobilizare neaşteptată ar putea

lăsa Rusia să înfrunte singură consecinţele nebuniei sale. Apoi mai erau şi problemele legate de constituţie: Sukhomlinov nu avea niciun drept să promoveze o astfel de politică în faţa ţarului fără să se consulte în prealabil cu ministrul afacerilor externe. Nicolae al II-lea a bătut în retragere şi a fost de acord să anuleze ordinele ministrului de război.[87] Cu această ocazie, Sazonov i s-a alăturat premierului Vladimir Kokovtsov, susţinând că propunerea era ilogică din punct de vedere politic, nerealizabilă din punct de vedere al strategiei şi extrem de periculoasă. Aceasta a fost una dintre ultimele manifestări ale „guvernului unit" al Imperiului Rus.

Cu toate acestea, cert este că în timpul crizei din iarna 1912–1913, Sazonov a susţinut o politică de confruntare cu Austria, care garanta păstrarea frontierei ruso-austriece „în centrul frământărilor diplomatice".[88] A existat o perioadă scurtă de schimbare de atitudine după confruntarea din 23 noiembrie dintre civili şi comanda militară, referitoare la chestiunea mobilizării, însă atmosfera din St.-Petersburg era în continuare una beligerantă. La mijlocul lunii decembrie, ministrul de război Sukhomlinov a propus Consiliului de Miniştri o platformă de măsuri alcătuită din şase puncte principale: consolidarea detaşamentelor de cavalerie de frontieră din districtele din Kiev şi din Varşovia, chemarea rezerviştilor la instructaj cu scopul de a consolida detaşamentele de frontieră, transportul cailor în zonele de frontieră, consolidarea pazei militare şi interzicerea exportului de cai. Dacă ar fi fost luate aceste măsuri, acestea ar fi putut duce criza în pragul războiului – o agravare a situaţiei paneuropene ar fi fost certă, având în vedere că Parisul îndemna Rusia să implementeze măsurile împotriva Austriei, oferindu-şi sprijinul în eventualitatea unui conflict militar care ar fi implicat Germania (vezi mai jos). Sazonov n-a mai putut suporta şi, încă o dată, i s-a alăturat lui Kokovtsov şi a respins propunerea lui Sukhomlinov. De această dată, susţinătorii păcii asigurau doar victoria parţială: chemarea rezerviştilor de infanterie şi interzicerea exportului de cai au fost respinse, fiind considerate a fi prea provocatoare, însă celelalte măsuri au fost aprobate, cu efecte previzibile asupra atmosferei din Viena.[89]

În lumina celor petrecute anterior, oferta lui Sazonov din ultima săptămână a lunii decembrie 1912 de a retrage o parte din forțele ruseşti aflate de-a lungul frontierei Galiției, însă doar cu condiția ca Viena să își retragă prima forțele, semăna mai degrabă cu un act de intimidare decât cu un efort real de aplanare a conflictului şi de retragere.[90] Când austriecii au refuzat să se conformeze, liderii din St.-Petersburg au lansat din nou amenințări, făcând aluzie la suplimentarea rândurilor cu recruți aparținând clasei senioriale, prin anunțuri publice care vor declanşa panica generală. La începutul lunii ianuarie 1913, Sazonov i-a spus ambasadorului britanic, George Buchanan, că „avea în proiect mobilizarea la frontiera austriacă" şi că plănuia să adune mai multe trupe. Au fost reînnoite discuțiile (de această dată de către Sazonov, nu numai de către Sukhomlinov) referitoare la o „mobilizare" a districtului militar din Kiev şi la un ultimatum al ruşilor către Viena.[91]

Impasul armat în care se aflau Austria şi Rusia afecta grav ambele țări atât din punct de vedere politic, cât şi din punct de vedere financiar: în Viena, confruntarea de la graniță aducea greutăți uriaşe pentru sistemul financiar al monarhiei şi aşa slăbit. De asemenea, aducea în discuție şi loialitatea cehilor, a slavilor din sud şi a rezerviştilor celorlalte minorități naționale, o parte din ei riscând să-şi piardă slujbele de civili dacă această stare de alertă maximă persista. Cât despre ruşi, existau dubii în ceea ce privea stabilitatea politică a detaşamentelor de la frontieră – insubordonarea rezerviştilor chemați la datorie amenința să se răspândească şi în rândul soldaților şi a cadrelor militare aflate la frontiera cu Galiția, care cereau fie începerea războiului, fie retragerea trupelor. Ministerul Finanțelor, prin conducătorul său, Vladimir Kokovtsov, se plângea de dificultățile financiare rezultate din păstrarea rezerviştilor, cu toate că, vorbind la modul general, grijile financiare păreau să fi jucat un rol mai puțin important în St.-Petersburg, unde armata se scălda în bani, decât în Viena, unde miniştrii se temeau de o posibilă prăbuşire a sistemului financiar.[92] Kokovtsov a reuşit să încline din nou balanța în favoarea detensionării şi să îl convingă pe țar să nu mai accepte şi alte măsuri provocatoare.

În cele din urmă, austriecii au fost cei care au făcut un pas în spate, reducându-şi treptat trupele de la frontieră la sfârşitul lunii ianuarie. În februarie şi în martie, Berchtold a continuat să poarte discuţii în Belgrad referitoare la concesiuni. Pe 21 februarie, Franz Iosef a propus o reducere substanţială a trupelor de la graniţa cu Galiţia, iar Nicolae al II-lea a fost de acord să îi lase la vatră pe recruţii aparţinând clasei senioriale. Detensionarea a fost anunţată oficial în a doua săptămână a lunii martie, lucru care a dus la reducerea substanţială, făcută publică, a trupelor de ambele părţi ale graniţei.[93]

Spre uşurarea tuturor, criza balcanică din iarna lui 1912–1913 trecuse. Însă aceasta a schimbat pe o perioadă nedeterminată forma politicii de la St.-Petersburg. În Rusia, a luat naştere un partid de război. Printre membrii săi cei mai intransigenţi se numărau şi marii duci Nicholas Nikolaievich şi Peter Nikolaievich, comandanţi militari de rang înalt şi ambii căsătoriţi cu prinţese muntenegrene. „Toate demersurile pacifiste ale împăratului nu îi pot reduce la tăcere pe cei [de la Curte] care proclamă imposibilitatea de a ceda din nou în faţa Austriei", scria ministrul bulgar la St.-Petersburg la începutul lui 1913.[94] Părerile în favoarea războiului câştigau teren, nu numai pentru că, uneori, ţarul, ofiţerii militari de rang înalt şi comandanţii ai flotelor militare le sprijineau, ci şi pentru că acestea erau însuşite şi de un grup influent de miniştri civili, dintre care cel mai important era ministrul agriculturii, Alexander Krivoshein.

Krivoshein a fost una dintre cele mai dinamice şi mai interesante figuri de pe scena politică a Rusiei. Era un om politic desăvârşit: inteligent, sofisticat, abil şi avea un har ciudat de a lega prietenii potrivite.[95] În tinereţe, era cunoscut pentru priceperea cu care îi ocrotea pe fiii celor mai puternici miniştri care, ulterior, l-au ajutat să ajungă în posturi favorabile. În 1905, el s-a infiltrat în cercul asociat cu secretarul ţarului, D. Trepov (singura dată când ţarul a folosit serviciile unui secretar privat a fost în toamna anului 1905). În 1906, cu toate că nu deţinea un post oficial permanent, Krivoshein era deja primit de suveran.[96] Era, de asemenea, extrem de bogat,

deoarece se căsătorise în familia Morozov, moştenitorii unui vast imperiu în domeniul textilelor, o alianţă care i-a asigurat şi o relaţie apropiată cu elita industriei din Moscova.

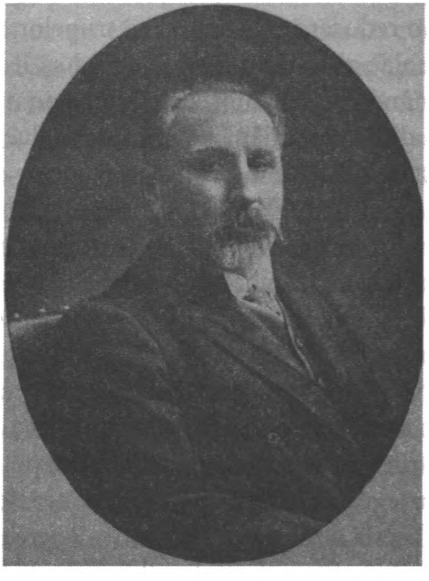

Alexander V. Krivoshein

Politica lui Krivoshein a fost consolidată de experienţa sa anterioară din Polonia rusă – s-a născut şi a crescut în Varşovia. Regiunea era un teren favorabil pentru oficialii naţionalişti ruşi. Birocraţii ruşi din provinciile din vestul Poloniei se simţeau „ca în taberele asediate, căci gândurile lor se îndreptau mereu spre autoritatea naţională".[97] Teritoriul din vest a devenit una dintre platformele naţionaliştilor din Dumă după 1905. La început, politica externă nu s-a numărat printre specializările lui Krivoshein. El era un adept al modernizării agrare şi administrative, în stilul lui Stolypin. Comunicarea cu străinii i se părea dificilă, deoarece, spre deosebire de majoritatea membrilor aparţinând aceleiaşi clase din Rusia, el nu vorbea fluent nici germana, nici franceza. Cu toate acestea: pe

măsură ce urca treptele politice, dorea să-şi exercite influenţa, acesta fiind cel mai prestigios domeniu din activitatea guvernamentală. Mai mult, numirea sa în mai 1908 în funcţia de ministru al agriculturii şi al dezvoltării rurale implica o dimensiune geopolitică mai puternică decât sugera titulatura. Ministerul lui Krivoshein era implicat în promovarea aşezărilor ruseşti în Orientul Îndepărtat, prin urmare era extrem de interesat în adresarea problemelor legate de frontiera dintre Orientul Îndepărtat rusesc şi regiunea Manciuria, din interiorul Chinei.[98] La fel ca mulţi politicieni cu orientare estică, Krivoshein era în favoarea păstrării unei bune relaţii cu Germania. Nu împărtăşea părerile apocaliptice ale lui Izvolsky referitoare la anexarea Bosniei-Herţegovina de către austrieci şi s-a opus chemărilor de „răzbunare" ale ministrului de externe împotriva puterilor care alcătuiau Tripla Alianţă.[99]

În ultimii ani înainte de vara anului 1914 însă, Krivoshein a trecut printr-o transformare. Stopypin, care fusese un mentor puternic, a murit. Guvernul unit era în derivă. Krivoshein a început şi mai asiduu să creeze cercuri naţionaliste în Dumă şi în sfera publică. În timpul crizei balcanice din iarna lui 1912–1913, el a susţinut politica lui Sukhomlinov referitoare la Balcani, pe motiv că era timpul „să încetăm să ne ploconim în faţa germanilor" şi să îşi pună încrederea în schimb în poporul rus şi în dragostea sa eternă pentru tărâmul natal.[100] În primăvara lui 1913, el a iniţiat o campanie de revizuire a condiţiilor prevăzute în actualul tratat de tarifare dintre Rusia şi Germania. Serghei Witte şi Kokovtsov negociaseră tratatul cu Germania în 1904; în 1913, clasele politice ruse erau convinse că tratatul permitea „industriaşului german viclean şi nesimţitor" să colecteze „tribut" de la „rusul de rând care muncea pământul".[101] Campania, o mărturisire clară a politicii agrare a lui Kokovstov, a iscat conflicte între presa germană şi cea rusă. Mai târziu, fiul lui Krivoshein îşi amintea că în timp ce controversa se întetea, iar relaţiile cu Germania se răceau, Krivoshein a început să fie agreat de ambasada franceză, unde era deseori văzut în cercul său de prieteni francezi.[102]

Entuziasmul crescând a lui Krivoshein pentru o politică externă fermă reflecta, de asemenea, dorința (importantă atât pentru Izvolsky, cât și pentru Sazonov) de a găsi probleme care să consolideze legăturile dintre societate și guvern. Krivoshein împreună cu ministerul său s-au distins de guvern și de cercurile oficiale prin colaborarea lor strânsă cu *zmestvos* (organisme alese ale guvernului local) și cu mai multe organizații ale societății civile. În iulie 1913, el a inaugurat o expoziție agrară în Kiev cu o cuvântare care a devenit cunoscută ca discursul „noi și ei". El a declarat că Rusia va atinge bunăstarea doar atunci când nu va exista o separare nocivă între „noi", guvernul, și „ei", societatea. Pe scurt: Krivoshein reprezenta un amestec formidabil de modernism tehnocratic, populism, agrarianism, popularitate parlamentară și păreri adoptate de „șoimi" în privința afacerilor externe. Până în 1913, acesta devenise, fără nicio îndoială, cel mai puternic ministru civil, cu cele mai multe legături. Nu e de mirare că Kokovstov vorbea cu disperare despre propria-i „izolare" și „neajutorare totală" în fața unei grupări a miniștrilor care erau hotărâți să îl destituie din funcție.[103]

BULGARIA SAU SERBIA?

Exista o strategie căreia Sazonov și colegii lui erau nevoiți să-i facă față în cele din urmă. Pe cine să sprijine Rusia, pe Bulgaria sau pe Serbia? Dintre cele două țări, Bulgaria era de departe mai importantă din punct de vedere strategic. Situarea ei pe malul Mării Negre și pe cel al Bosforului făcea din ea un partener important. Înfrângerea trupelor otomane în Războiul ruso-turc din 1877–1878 crease condiții pentru nașterea, sub custodia rusească, a unui stat bulgar autonom, aflat sub suzeranitatea nominală a Imperiului Otoman. Prin urmare, din punct de vedere istoric, Bulgaria era un stat satelit al St.-Petersburgului. Însă Sofia nu a fost niciodată acel satelit supus pe care și l-a dorit Rusia. Facțiunile politice rusofile și cele occidentale rivalizau pentru a deține controlul politicii externe (așa cum se

întâmplă şi în zilele noastre), iar conducerea se folosea de aşezarea strategică a ţării fiind solidară când cu o putere, când cu alta.

După ascensiunea la tron a lui Ferdinand de Saxa-Coburg şi Gotha-Koháry, care a domnit în Bulgaria, mai întâi ca prinţ regent (cneaz), iar ulterior ca rege (ţar) din 1885 şi până în 1918, aceste oscilaţii au devenit mai frecvente. Ferdinand pendula între facţiunile ministeriale rusofile şi cele germanofile.[104] Monarhul bulgar „respecta o regulă, aceea să nu urmeze niciodată o direcţie de acţiune precisă", îşi amintea ulterior Sir George Buchanan. „Un oportunist mânat doar de propriile-i interese, acesta a preferat [...] să cocheteze mai întâi cu una dintre puteri, apoi cu alta...".[105] Criza anexării Bosniei din 1908–1909 a dus la răcirea relaţiilor cu St.-Petersburgul, deoarece Ferdinand se aliase temporar cu Viena, profitând de moment pentru a renunţa la Tratatul de la Berlin (care conferise Bulgariei statutul de principat autonom al Imperiului Otoman), pentru a proclama unitatea şi independenţa Bulgariei şi pentru a se autoproclama ţar al bulgarilor în cadrul unei ceremonii grandioase care a avut loc la Turnovo, vechea capitală a ţării. Izvolsky a fost dezgustat de această lipsă de loialitate şi a avertizat că bulgarii vor plăti în curând pentru că îşi trădaseră prietenii. A fost o stare de iritare trecătoare: atunci când negocierile dintre Sofia şi Constantinopol pentru recunoaşterea independenţei regatului au eşuat, iar otomanii au început să-şi desfăşoare trupele la graniţa bulgară, Sofia a cerut ajutorul St.-Petersburgului şi totul a fost dat uitării. Ruşii au încheiat un acord de independenţă cu Constantinopolul, iar Bulgaria a devenit pentru o vreme partener regional al Antantei.[106]

Cu toate acestea, majoritatea factorilor decidenţi bulgarofili din St.-Petersburg au recunoscut că în relaţiile cu Sofia trebuiau luate în considerare interesele sârbilor, în special după Criza de anexare a Bosniei, care dăduse naştere la un sentiment prosârb în rândul opiniei publice din Rusia. În decembrie 1909, nerăbdător să restabilească o poziţie avansată în Peninsula Balcanică, ministrul de război rus a întocmit o convenţie secretă care lua în considerare operaţiuni comune ruso-bulgare împotriva Imperiului Habsburgic, a

României şi a Turciei şi promitea integrarea Macedoniei şi a Dobrogei (o zonă disputată aflată la graniţa cu România) în teritoriul Bulgariei. Însă convenţia a fost aranjată conform instrucţiunilor lui Izvolsky, deoarece se considera că leza interesele sârbilor. Deoarece Hartwig, care se afla în Belgrad, îi instiga pe sârbi împotriva Austro-Ungariei şi provoca agitaţii în numele lor la St.-Petersburg, era destul de evident că o reconciliere a „opţiunilor" dintre sârbi şi bulgari era oarecum imposibilă.

În mai 1910, o delegaţie din Sofia şi una din Belgrad au făcut o vizită în St.-Petersburg, la interval de două săptămâni una de cealaltă, pentru discuţii la nivel înalt. Bulgarii au insistat faţă de interlocutorii lor ruşi să renunţe la Serbia şi să-şi ia un angajament ferm faţă de Sofia – doar în acest caz va exista o coaliţie stabilă între statele balcanice. Era imposibil ca ruşii să creeze o Bulgarie Marie şi o Serbie Mare în acelaşi timp, i-a spus premierul bulgar Malinov lui Izvolsky:

> „De îndată ce veţi hotărî să ne sprijiniţi în demersurile noastre, vom putea rezolva uşor problema Macedoniei cu sârbii. De îndată ce Belgradul va înţelege acest lucru – şi trebuie să fiţi cât mai expliciţi pentru ca el să înţeleagă –, sârbii vor deveni mult mai concilianţi".[107]

De îndată ce au plecat bulgarii, a venit regele Petar, care era mai agreat la Curtea ţarului decât vicleanul Ferdinand, ca să facă presiuni referitoare la cazul sârbilor. Acesta a primit asigurări cruciale: Rusia nu mai intenţiona să îi acorde Bulgariei statutul de stat privilegiat. Angajamentul de lungă durată al ruşilor de a sprijini revendicările bulgarilor asupra Macedoniei va fi în continuare valabil, însă, neoficial, Izvolsky i-a promis că va găsi metode prin care să „dea curs intereselor şi drepturilor Serbiei". În plus, Rusia a acceptat ca o parte din Macedonia să revină Serbiei, veste care l-a entuziasmat pe ministrul de externe de la Belgrad.[108]

Unul dintre avantajele politicii Ligii Balcanice, din punctul de vedere al ruşilor, era tocmai faptul că permitea eliminarea incoerenţei dintre opţiuni, cel puţin pentru moment. Odată ce alianţa sârbo-bulgară din martie 1912 găsea o soluţie mutuală la problema

Macedoniei, era posibil ca Liga să se dovedească a fi un instrument durabil al politicii ruseşti în peninsulă. Clauza care îi conferea Rusiei statutul de arbitru al „zonei disputate" părea să protejeze rolul special pe care îl juca Rusia în peninsulă, creând în tot acest timp un mecanism prin care stăpânul slav putea controla şi canaliza conflictul dintre statele satelit.

Avansarea rapidă şi neaşteptată a trupelor bulgare spre Constantinopol a provocat panică la St.-Petersburg. Sazonov i-a îndemnat pe liderii de la Sofia să fie „înţelepţi" şi suficient de prudenţi „ca să se oprească la momentul potrivit"; starea de alertă a fost subliniată şi de suspiciunea ciudată că francezii îi îndemnau pe bulgari să pună stăpânire pe capitala otomană.[109] Însă spiritele s-au calmat după eşecul trupelor bulgare, iar după război, St.-Petersburgul şi-a concentrat atenţia asupra medierii unei înţelegeri între cele două state victorioase, sub incidenţa termenilor stabiliţi în tratatul din martie 1912. Însă Serbia a refuzat să elibereze teritoriile pe care le cucerise, iar Bulgaria a refuzat să renunţe la revendicările ei referitoare la teritoriile respective. Medierea era, practic, imposibilă, deoarece, în vreme ce bulgarii susţineau că orice mediere trebuia să aibă loc în baza tratatului din martie 1912, guvernul sârb era de părere că evenimentele care s-au succedat făceau ca tratatul să devină nul şi neavenit. Statele balcanice semănau cu nişte „adolescenţi manieraţi" care „la maturitate au devenit nişte huligani încăpăţânaţi", după cum s-a exprimat ţarul Nicolae.[110]

În primăvara lui 1913, Sazonov şi-a îndreptat mai întâi atenţia către Bulgaria, învinuind Serbia, şi pe bună dreptate, că refuzase să elibereze teritoriile cucerite. Însă, la sfârşitul lunii martie 1913, ministrul de externe rus a trecut de partea Belgradului, îndemnându-i pe cei de la Sofia să facă concesii. Când a aflat că bulgarii aveau de gând să îl retragă pe ambasadorul Andrey Toshev din Belgrad, Sazonov s-a înfuriat şi i-a acuzat pe bulgari că ascultau instrucţiunile primite de la Viena; din cauza „impertinenţei lor faţă de Rusia şi de neamul slav", bulgarii mergeau singuri pe drumul către „pierzanie".[111] Bulgarii au fost de acord să nu îl retragă pe

ambasadorul Toshev, iar conflictul a fost aplanat, însă bulgarii au căzut din grațiile rușilor. A contribuit și faptul că ei au fost cei care au început ostilitățile în 29 iunie 1913, având în vedere faptul că Sazonov avertizase în repetate rânduri că acela care va începe următorul război va plăti scump. (Cu toate acestea, rușii au avut și ei o contribuție în toată această poveste, ținând cont de faptul că Hartwig îl sfătuise pe Nikola Pašić să nu preia sub nicio formă inițiativa, ci să aștepte să atace bulgarii.)

În același timp, a existat o schimbare în politica rusă vizavi de România. În timpul Primului Război Balcanic, Sazonov intervenise pe lângă București ca să se asigure că nu va exista niciun atac oportunist al românilor asupra teritoriului bulgar – se referea la Dobrogea, regiunea de la graniță revendicată de ambele state. La începutul verii lui 1913, în schimb, când acordul sârbo-bulgar referitor la Macedonia a eșuat, Sazonov a lăsat să se înțeleagă la București că Rusia nu va lua măsuri dacă România intervenea împotriva agresorului în timpul unui război sârbo-bulgar.[112] Până în acel moment, era primul pas făcut împotriva Bulgariei; acest lucru evidenția poziția Rusiei.

Adoptarea de către St.-Petersburg a unei atitudini exclusiviste prosârbe a fost încurajată de motivele financiare. După cel de-al Doilea Război Balcanic, statele beligerante se aflau, după cum s-au exprimat membrii Fundației Carnegie în *Inquiry into the Balkans*, în situația unor „cerșetori [care] caută să împrumute bani pentru a-și plăti datoriile și pentru a-și reconstrui armata și sectorul productiv".[113] Niciun stat nu se afla într-o situație mai gravă decât Bulgaria, care tocmai luptase împotriva a patru inamici, înregistrând pierderi umane și economice devastatoare (Bulgaria a înregistrat 93 000 de victime în al doilea război – mai mult decât cei patru inamici laolaltă).[114] Sub conducerea premierului liberal Vasil Radoslavov, care a preluat funcția în fruntea unui guvern de coaliție în 17 iulie 1913, guvernul bulgar a înaintat cereri pentru un credit uriaș. Viena a fost prima care a răspuns la sfârșitul lui octombrie 1913 cu un mic avans de treizeci de milioane de franci, însă această sumă nu a fost suficientă pentru a permite guvernului bulgar să-și

achite datoriile. În ciuda asigurărilor că Sofia va atribui în continuare strâmtoarea Dardanele sferei de interes a ruşilor, conducătorii de la St.-Petersburg nu au dorit să ofere o mână de ajutor. Sazonov era de părere că Rusia trebuia să sisteze orice ajutor financiar pentru Sofia atâta vreme cât guvernul Radoslavov, despre care credea că avea o atitudine ostilă faţă de Rusia, rămânea la conducere. În orice caz, chiar şi dacă ar fi fost dispusă să ofere credite, Rusia se afla în incapacitatea de a satisface cererea venită de la Sofia. Prin urmare, mai importantă era presiunea exercitată asupra Franţei, care dispunea în continuare de rezerve substanţiale de capital financiar, pentru a urma direcţia Rusiei şi a sista ajutorul pentru Sofia.[115]

Nu că francezii ar fi avut nevoie de prea multă convingere. Aceştia direcţionau fonduri pentru scopuri politice către Belgrad încă din perioada războiului austro-sârb. Împrumutul internaţional reprezenta un instrument consacrat şi extrem de eficient al diplomaţiei franceze. André de Panafieu, ministrul francez la Sofia, a surprins relaţia dintre bani şi politica externă atunci când a notat într-o depeşă din 20 ianuarie 1914 că, atât timp cât Sofia rămânea în termeni buni cu Viena, va fi întotdeauna uşor să se găsească motive pentru a respinge o cerere de împrumut venită de la bulgari.[116] Însă pentru Sazonov era la fel de evident că, dacă mergea prea departe cu politica, aceasta ar putea deveni periculoasă. Atunci când noul ministru rus, Alexander Savinsky, a fost trimis la Sofia în ianuarie 1914, misiunea lui a fost aceea de a-i împiedica pe bulgari să se îndrepte către puterile germanice.[117] Însărcinatul cu afaceri rus de la Sofia avertiza că blocarea împrumutului i-ar determina pe bulgari să folosească banii primiţi de la germani ca să cumpere arme de la austrieci.[118] Sub presiunea acestor argumente categorice, transmise la Paris de către Izvolsky, cei de la Quai d'Orsay au început, în februarie 1914, să ia în considerare un împrumut pentru bulgari, însă în condiţii oneroase, inclusiv cerinţa ca banii să fie folosiţi pentru a achiziţiona doar armament şi muniţie de provenienţă franceză.[119]

Previzibili, poate, au fost germanii care au venit în ajutor. Până la mijlocul lui martie 1914, guvernul german fusese de acord să

finanțeze un împrumut pentru bulgari, acordat de băncile germane. Acest lucru nu reflecta vreun plan de mult pus la cale pentru a atrage Bulgaria în „ghearele" Triplei Alianțe – pe timpul verii germanii oferiseră un împrumut mare Serbiei, însoțit de condiții generoase.[120] Întâmplarea făcea că, în vreme ce sârbii dețineau deja o linie de credit puternică și nu aveau nicio intenție să accepte vreo ofertă care ar fi putut pune în umbră angajamentul lor puternic față de Antantă, bulgarii se aflau într-o situație disperată. Odată ce au aflat despre negocierile care se pregăteau între Berlin și Sofia, guvernul rus și cel francez au depus toate eforturile pentru a împiedica efectuarea unui împrumut. Savinsky a introdus articole inspirate în presa bulgară rusofilă și l-a îndemnat pe Sazonov să întețească presiunile asupra Sofiei.[121] Apoi, în ultimul moment, banca franceză Périer & Cie, specializată în împrumuturi către America Latină și de Est, a venit cu o contraofertă: cinci sute de milioane de franci la 5%. Oferta celor de la Périer, care mai mult ca sigur fusese pusă la cale de ruși prin intermediul lui Izvolsky, care se afla la Paris, stipula că împrumutul va fi asigurat de o garanție din partea rușilor – în cazul unui eșec, Rusia se angaja să preia obligațiile bulgarilor. Scopul era acela de a combina un credit foarte mare cu o dependență care avea să consolideze influența Antantei în Balcani; planul era acela de a-i determina pe bulgari să accepte împrumutul, iar apoi de a-i sili, la o dată ulterioară, să își schimbe guvernul.[122] Însă oferta celor de la Périer a fost finalizată prea târziu (16 iunie 1914) pentru a mai putea schimba situația. În cele din urmă, germanii au fost cei câștigători, după mai multe negocieri complicate referitoare la asigurarea unor termeni îmbunătățiți.[123] Pe 16 iulie 1914, în ciuda protestelor, pachetul de finanțare al germanilor a fost votat, dacă ne putem exprima astfel, de membrii Sobranie (parlamentul național bulgar). În realitate, proiectul de lege nu a fost nici citit, nici dezbătut, nici votat în mod oficial. La sfârșitul ședinței, guvernul a anunțat, pur și simplu, că acesta fusese votat de Cameră. Opoziția a reacționat acuzând guvernul că acesta vânduse țara și „aruncase cărți și călimări în capul miniștrilor". Prim-ministrul Radoslavov a fost văzut făcând un apel

la ordine şi fluturând un revolver.[124] Împrumutul era un instrument periculos care era mânuit de blocurile care formau alianţa. Caracterul „armat" al creditului internaţional nu era ceva nou, însă implementarea sa în această situaţie închidea Bulgaria într-o politică a Triplei Alianţe, întocmai cum Serbia fusese integrată în sistemul politic al Antantei.

Ceea ce se petrecea în Bulgaria era nimic altceva decât întoarcere la vechiul model de supunere. În trecut, Rusia susţinuse Bulgaria, în vreme ce Austro-Ungaria îşi îndreptase atenţia către Belgrad şi Bucureşti. În 1914, acest aranjament se inversase. Şi România făcea parte din acest proces. La începutul verii anului 1914, Sazonov invita guvernul de la Bucureşti să-şi ia cota-parte din Bulgaria în eventualitatea unui război sârbo-bulgar. Momentul era propice pentru o astfel de propunere, deoarece românii nu agreau această tatonare dintre Viena şi Sofia; regelui Carol I al României îi displăcea faptul că austriecii se opuneau Tratatului de la Bucureşti, pe care îl considera ca fiind o realizare diplomatică personală.[125] Reconcilierea dintre St.-Petersburg şi Bucureşti a fost oficializată în 14 iunie 1914, când ţarul l-a vizitat pe rege la Constanţa, oraş situat pe malul Mării Negre. A fost un eveniment cu o încărcătură simbolică. Singurul reprezentant străin care primise o distincţie de la ţar a fost ministrul francez Camille Blondel, care primise o nouă distincţie din partea regelui Petar al Serbiei. La festivitate a fost prezent şi Ottokar Czerin, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti, care a perceput ziua respectivă ca fiind confirmarea publică a României a „realinierii către Tripla Antantă".[126]

Urmarea a fost o diminuare şi mai drastică a influenţei politice a Austro-Ungariei în peninsulă. Atenţia iredentismul român va fi abătută astfel de la Basarabia, unde intra în conflict cu interesele ruşilor, şi se orienta spre Transilvania, unde va ameninţa integritatea monarhiei habsburgice. Concilierea stabilea astfel, după cum se observa într-un raport al unui ministru francez, „o nouă metodă prin care Rusia să exercite presiuni asupra Austriei".[127] Însă poate cea mai remarcabilă caracteristică a acestei restructurări a geopoliticii din Balcani a fost rapiditatea cu care s-au desfăşurat

evenimentele. Acesta nu a fost un fenomen de *longue durée*, care ar fi necesitat mulți ani ca să fie anulat, ci, mai degrabă, o adaptare pe termen scurt la schimbările rapide din mediul geopolitic. În noiembrie 1913, Sazonov i-a spus ministrului belgian la St.-Petersburg că era de părere că această reorientare a bulgarilor către Viena nu va fi de lungă durată – era lucrarea unei anume facțiuni parlamentare, sprijinită de abilul rege Ferdinand, „pentru care nu aveam niciun dram de respect".[128] La un moment dat, noua constelație balcanică ar fi putut da naștere repede la alte adaptări și „sisteme" noi. Ceea ce contează este că acest model de aliniere era valabil în vara anului 1914.

Serbia era acum statul satelit al Rusiei în Balcani. Nu era nimic necesar sau firesc referitor la această situație. În 1909, Aehrenthal protestase vehement față de „pretenția nebunească" a Rusiei de a se considera protectoarea Serbiei, chiar și în situații în care nu exista nicio problemă legată de această țară care să afecteze interesele Marilor Puteri. Avea dreptate. Pretenția Rusiei de a acționa în numele „copiilor" săi ortodocși din Balcani nu era nimic altceva decât o justificare pentru o politică menită să diminueze puterea Austro-Ungariei, să câștige popularitate acasă și să asigure hegemonia hinterlandului balcanic până la strâmtorile turcești. Se prea poate ca doctrina panslavismului să fi fost agreată de presa naționalistă din Rusia, însă nu era mai legitimă ca și platformă pentru acțiunea politică decât conceptul de *Lebensraum* al lui Hitler. De asemenea, nu era sub nicio formă un fundament coerent pentru politică, din moment ce și bulgarii erau slavi ortodocși, iar românii, deși ortodocși, nu erau slavi. Angajamentul Rusiei față de Serbia era caracterizat de puterea politică, nu de energiile difuze ale panslavismului. Acest lucru dădea naștere la o asimetrie periculoasă în relațiile dintre cele două mari puteri balcanice, deoarece Austro-Ungaria nu deținea un teritoriul omolog la periferia Imperiului Rus.

Este greu să cuantificăm, însă imposibil să negăm, efectul creat de angajamentul luat de Rusia față de regatul sârb. În februarie 1914, Pašić s-a întors din vizita sa în Rusia „complet buimăcit și

emoţionat până în adâncul sufletului" de onoarea cu care a fost întâmpinat de ţarul rus:

> „În fiecare cuvânt al ţarului vostru [i-a mărturisit Pašić lui Hartwig], am simţit bunăvoinţa Maiestăţii Sale Imperiale faţă de Serbia; pentru noi, aceasta a fost o răsplată valoroasă pentru veneraţia neschimbătoare pe care o nutrim faţă de Rusia, al cărui sfat în chestiuni legate de politica externă l-am urmat fără să mă abat. Afabilitatea ţarului reprezintă, din punctul nostru de vedere, o garanţie pentru un viitor strălucit pentru Serbia, care, fără ajutorul moral al Rusiei, nu ar putea să depăşească obstacolele pe care monarhia învecinată, care a fost mereu ostilă Serbiei, le pune la fiecare pas."[129]

Depeşele pe care Spalajković le trimitea de la St.-Petersburg transmiteau aceea încredere plină de exaltare în puterea sprijinului venit din partea Rusiei. Ţarul „şi-a declarat simpatia faţă de Serbia şi m-a asigurat că acelaşi sentiment îl nutrea şi naţiunea rusă, în special acea parte care are puterea să ia decizii", relata Spalajković după o întâlnire cu suveranul rus în 21 ianuarie 1914.[130] „Toată presa rusă este pro-Serbia", relata el în 27 martie. Criticile aduse sârbilor în presa bulgară au fost privite cu ostilitate de către ziarele ruseşti. „Odinioară, presa bulgară se bucura de influenţă asupra presei ruse, acum este rândul nostru", declara el. Un singur ziar, *Rech*, era mai puţin prietenos; în ultimele luni publicase articole care criticau atitudinea guvernului sârb faţă de regiunile recent cucerite în Macedonia.[131] Însă aceste rapoarte negative păreau să nu aibă niciun efect asupra părerii oficiale a Rusiei asupra noilor provincii, care părea extrem de optimistă. Conform spuselor lui Spalajković, care vorbise cu adjunctul lui Sazonov, Neratov, ministrul de externe rus era extrem de impresionat de cât de bine acţionau sârbii în teritoriile anexate, povestind încântat despre cum construiau drumuri şi restaurau clădiri „astfel încât, în scurt timp, vor fi imposibil de recunoscut" – nu se făcea referire la expulsii sau masacre.[132] M. Descos, trimisul francez la Belgrad, a observat această stare încrezătoare care domnea în regat. Vorbind despre un discurs pe care Pašić l-a ţinut în faţa membrilor Skupština,

el a menționat că reușita actualei „politici de pace" a guvernului era să asigure pentru Serbia oportunitatea de „a-și consolida armata și a-și întreține alianța și de a căuta să profite de aceste noi evenimente pe măsură ce se desfășoară". Era remarcabil faptul că „Domnul Pašić, care este de obicei atât de modest, pare să dorească să-și aroge o anumită autoritate în afacerile balcanice – poate crede că a venit momentul ca Serbia să-și asume un rol de conducător". Pe de altă parte, a adăugat Descos, liderul sârb are „o legătură atât de strânsă cu ministrul rus, încât este dificil să îl distingi pe cel din urmă de acei oameni de stat [sârbi] ale căror păreri predomină în această chestiune".[133] Fiind siguri de identitatea intereselor prezentate de sârbi și de ruși, liderii de la Belgrad au devenit din ce în ce mai pregătiți să accepte solicitările venite de la St.-Petersburg. La sfârșitul lui 1912, de pildă, ambasadorul rus la Viena s-a plâns la St.-Petersburg că ministrul sârb părea excesiv de prietenos în negocierile lui cu austriecii. Rezultatul a fost o notă la o notă de la ministrul de externe rus către Pašić prin care îl sfătuia ca sârbii să evite „discuțiile prea deschise" cu austriecii, ca acestea să nu lase loc „zvonurilor referitoare la un acord special [al sârbilor] cu Viena". Pašić a răspuns trimițând reprezentantului său o telegramă, care conținea doar următoarele cuvinte „Ai grijă" și care fusese scrisă în prezența lui Hartwig.[134] „Vor urma, desigur, instrucțiunile noastre", îl asigura Hartwig pe Sazonov în scrisoarea lui de Anul Nou din ianuarie 1914.[135]

PROBLEME AUSTRIEI

„Războiul este perceput aici ca un moment istoric solemn. Indiferent cum se vor desfășura evenimentele, trebuie să schimbe radical situația", relata corespondentul *Times*, Wickham Steed de la Viena în 17 octombrie 1912.[136] Un conflict care s-a desfășurat în Balcani nu a creat probleme atât de stringente și de o asemenea amploare pentru niciun alt stat. Victoriile rapide și neașteptate ale statelor ligii puneau Austro-Ungaria în fața unui amalgam de probleme.

Mai întâi, era faptul că politica balcanică a Austriei nu era complet năruită. Axioma Vienei, că Turcia trebuia să rămână în continuare forța-cheie autoritară în regiune, era în acel moment irelevantă. S-a apelat la improvizație. Situația de „conservatorism" care caracteriza vara lui 1912 trebuia abandonată; în locul ei a luat naștere o nouă programă care se concentra pe gestionarea schimbărilor care erau în curs de desfășurare în Balcani, cu scopul de a minimaliza prejudiciile aduse intereselor Austro-Ungariei. Cuceririle teritoriale ale sârbilor erau admisibile, însă Serbia trebuia să garanteze că va avea un comportament adecvat pe viitor, de preferat printr-o formă de cooperare economică instituționalizată (Viena era pregătită să accepte acest lucru în baza un temei mult mai generos decât termenii vechii uniuni vamale. Prin urmare, a fost trimisă o delegație la Belgrad pentru a propune acești termeni).[137] Pe de altă parte, Serbia nu trebuia lăsată sub nicio formă să își împingă frontierele către coasta Adriaticii. Motivul era acela că, în timp, portul sârbesc ar fi putut ajunge să fie controlat de o putere străină (Rusia, mai exact). Această teamă deși pare exagerată a devenit plauzibilă datorită reputației pe care și-o făcuse Hartwig ca „rege al Belgradului", neîncoronat și austrofob.

În spiritul politicii sale deja stabilite, Viena a insistat ca Albania să devină și să-și păstreze statutul de stat independent. Publicată sub sloganul „Balcanii aparțin popoarelor balcanice", această politică sprijinea interdicția ca Serbia să acapareze teritorii pe coasta Adriaticii, având în vedere că orice port pe care Belgradul l-ar fi cucerit se afla în mijlocul teritoriului locuit al Albaniei.[138] Anunțarea acestei politici a dat naștere la proteste din partea simpatizanților Belgradului din interiorul monarhiei – în timpul unei ședințe a Dietei bosniace la Sarajevo în noiembrie 1912, deputații sârbi au adoptat o rezoluție în sensul că „sacrificiile și victoriile" armatelor sârbe „justificau *restituirea* Albaniei Serbiei" și și-au exprimat înverșunarea față de faptul că monarhia austro-ungară continua să conteste „drepturile autonome" ale slavilor de sud în timp ce milita pentru cauza „albanezilor needucați".[139] Din punctul de

vedere al puterilor europene însă, programul lui Berchtold părea a fi un răspuns moderat la schimbările dramatice care aveau loc în Balcani. Până la urmă, chiar şi Sazonov a fost de acord cu independenţa Albaniei.

Elementul imprevizibil era Serbia. La sfârşitul lui octombrie 1912, trupele sârbeşti înaintau deja spre coastă, înlăturând cu cruzime din calea lor orice rezistenţă a albanezilor. O serie de incidente minore au deteriorat relaţiile: sârbii au interceptat o corespondenţă a consulatului austriac şi au întrerupt alte comunicaţii consulare şi existau relatări cum că unii consuli fuseseră arestaţi sau răpiţi. Oare consulul austro-ungar la Mitrovitza a fost ţinut în arest la domiciliu timp de patru zile de armata sârbă pentru a fi protejat, după cum au susţinut autorităţile sârbe, sau „ca să nu fie martor la *îndepărtarea* populaţiei locale albaneze", după cum susţinea însuşi consulul? În mijlocul acestei situaţii de panică, Ministerul de Externe austro-ungar a încercat din nou să întoarcă ştirile în favoarea sa. Când nu s-a reuşit să se ia legătura cu Oskar Prochaska, consulul austro-ungar la Prizren, la Viena au început să circule zvonuri cum că acesta ar fi fost răpit şi castrat de răpitorii săi sârbi. Ministerul a făcut investigaţii şi a descoperit că acesta fusese, într-adevăr, reţinut ilegal (sub acuze false că ar fi încurajat rezistenţa turcă), dar că zvonurile că ar fi fost castrat erau false. În loc să pună capăt zvonurilor, cei de la minister le-au lăsat să persiste încă o săptămână sau două pentru a obţine cât mai multe avantaje din această pretinsă ofensă. Prochaska şi-a făcut apariţia câteva săptămâni mai târziu, cu organele genitale la locul lor. Acest truc a eşuat, dând naştere la comentarii negative. Afacerea Prochaska a fost o mişcare modestă, dar stupidă în manipularea mediei care a oferit alte argumente acelora care pretindeau că Austria îşi susţinea argumentele cu documente şi acuzaţii false.[140]

Chestiunea legată de Albania a părut, cel puţin pentru o vreme, să dea naştere unui conflict mai amplu în Europa. Până la mijlocul lui noiembrie 1912, forţele muntenegrene şi cele sârbe ocupaseră deja o parte din nordul Albaniei, inclusiv Alession (Lezhë), oraşele portuare

San Giovanni di Medua (Medva) şi Durazzo (Durrës). Un detaşament mare muntenegrean a asediat oraşul Scutari (Shkdër), vatra a treizeci de mii de albanezi. Invaziunea ameninţa să creeze *faits accomplis* care ar duce la eşecul politicii din Viena. Berchtold continua să insiste asupra declarării independenţei Albaniei şi asupra îndepărtării forţelor cotropitoare. Însă muntenegrenii şi sârbii refuzau să renunţe la avanposturile lor din Albania. Viena era hotărâtă, dacă se impunea, să îi înlăture cu forţa pe invadatori. Însă mobilizarea de probă a ruşilor, precum şi suplimentarea trupelor ruseşti la graniţa cu teritoriile Austro-Ungariei sugerau că St.-Petersburgul ar putea fi dispus că îşi sprijine statele satelit prin mijloace militare. În 22 noiembrie 1912, regele Nicolae al Muntenegrului l-a informat pe ministrul austriac la Cetinje că „dacă monarhia încearcă să mă înlăture cu forţa, voi lupta până la ultima picătură de sânge".[141]

Chestiunea albaneză a continuat să neliniştească politicile din Europa de-a lungul iernii şi a primăverii din 1912–1913. Pe 17 decembrie 1912, problema a fost abordată în cadrul primei întruniri a ambasadorilor marilor puteri, organizată la Londra sub preşedinţia lui Edward Grey pentru a rezolva problemele apărute din cauza războiului balcanic. Ambasadorii au convenit să se înfiinţeze un stat albanez neutru şi autonom, sub garanţia comună a puterilor. După mai multe ezitări, Sazonov a acceptat cazul autonomiei albanezilor. Însă stabilirea frontierelor noului stat s-a dovedit a fi o chestiune discutabilă. Rusia a cerut ca oraşele Prizren, Peć, Dibra, Djakovica şi Scutari să fie atribuite statelor-client Serbia şi Muntenegru, în timp ce Austria dorea ca aceste să fie incluse în noul teritoriul al Albaniei. În cele din urmă, Viena a îmbunat St.-Petersburgul aprobând cedarea Serbiei a majorităţii regiunilor contestate de-a lungul graniţei albaneze – iniţiativă care nu a fost condusă în primă fază de Berchtold, ci de ambasadorul său la Londra, contele Mensdorff, care, împreună cu colegul său rus, contele Benckendorff, au jucat un rol în reconcilierea punctelor de vedere opuse exprimate în timpul Conferinţei.[142] Până în martie 1913, problema graniţei albanezo-sârbă a fost – cel puţin teoretic – rezolvată în mare.

Cu toate acestea, situaţia era în continuare tensionată, deoarece peste o sută de mii de trupe sârbeşti au rămas în Albania. Guvernul de la Belgrad a anunţat abia în 11 aprilie că îşi va retrage trupele din ţară. Atenţia internaţională era acum concentrată asupra muntenegrenilor, care asediaseră oraşul Scutari şi refuzau să plece. Regele Nicolae a declarat că era dispus să îşi retragă forţele dacă marile puteri iniţiau un atac direct asupra teritoriului muntenegrean, oferindu-i, prin urmare, un pretext pentru o „retragere onorabilă" – nu ştim sigur dacă vorbea serios sau dacă afişa dispreţ faţă de comunitatea internaţională.[143] În noaptea dintre 22-23 aprilie, Essad Pasha Toptani, comandantul de origine albaneză al oraşului Scutari, a capitulat şi şi-a retras trupele din oraş. Steagurile muntenegrene au fost arborate în tot oraşul şi pe fortăreţe, iar în Muntenegru şi Serbia era mare sărbătoare. Conform relatărilor ministrului olandez la Belgrad, vestea căderii oraşului Scutari a fost întâmpinată cu „o bucurie de nedescris" în capitala sârbă; peste tot în oraş au fost arborate steaguri, toate magazinele au fost închise şi 20 000 de participanţi s-au strâns ca să aclame în faţa ambasadei Rusiei.[144]

Când notificările comune venite de la Londra, în care se cerea retragerea din Muntenegru, au fost ignorate, s-a convenit ca în cadrul următoarei Conferinţe a ambasadorilor (programată pentru data de 5 mai) Marile Puteri să alcătuiască un răspuns comun. Între timp, austriecii au pus la cale o acţiune unilaterală împotriva invadatorilor muntenegreni în cazul în care diplomaţia ar fi dat greş. Nu era sigur cum vor răspunde ruşii la acţiunea militară a austriecilor. Până la sfârşitul lui ianuarie 1913, atât Curtea rusă, cât şi Ministerul de Externe se săturaseră de impetuosul rege muntenegrean. Se prea poate ca Nicolae să fi fost convins că acţiona în interesul slavilor şi, prin urmare, merita sprijinul integral al Rusiei – în realitate, ministrul de externe de la St.-Petersburg îl percepea ca pe un răzvrătit, al cărui obiectiv principal era să-şi şlefuiască reputaţia.[145] În aprilie 1913, ministrul de externe la St.-Petersburg a luat măsura radicală de a face o declaraţie publică prin care l-a demascat atât pe Nicolae, cât şi planurile sale referitoare la Scutari. Sazonov

(care nu a fost numit, însă a recunoscut sursa), a mustrat presa pentru că tratase superficial problema şi a declarat că Nicolae nu avea niciun drept asupra oraşului Scutari, care era un oraş „pur albanez".[146] Rusia era astfel pregătită să se alăture celorlalte puteri într-o acţiune comună. Însă cum criza din Scutari escaladase, Sazonov a avertizat că opinia publică rusească l-ar putea obliga să intervină militar dacă austriecii acţionau pe cont propriu. „Perspectiva politică este mai sumbră decât în orice perioadă de criză", relata Buchanan din St.-Petersburg.[147]

După luni întregi de suspans internaţional, problema a dispărut pur şi simplu. În 4 mai, cu o zi înainte de întrunirea ambasadorilor la Londra, regele Nicolae a anunţat că „lăsa destinul oraşului Scutari în mâinile puterilor". Ulterior, oraşul a fost atribuit statului albanez. Odată cu tratatul de pace semnat la Londra în 30 mai 1913 Primul Război Balcanic a luat oficial sfârşit. Pe 29 iulie 1913, cu ocazia celei de-a cincizeci şi patra sesiuni a conferinţei, ambasadorii au confirmat că Albania va deveni un stat suveran independent, în ciuda faptului că aproape o jumătate din regiunile ei (în specia Kosovo) se aflau în afara graniţelor stabilite de Londra.[148]

Nici nu s-a uscat bine cerneala pe Tratatul de Pace de la Londra când a izbucnit din nou războiul în Balcani, de data aceasta din cauza împărţirii prăzii din primul război. Prin Tratatul de la Bucureşti, din 10 august 1913, Serbia a dobândit teritorii noi din sud-estul Macedoniei, confirmând astfel expansiunea teritorială a regatului – comparativ cu situaţia dinainte de 1912 – cu aproape 100% şi o creştere a populaţiei cu peste 64%. Confuzi, liderii de la Viena nu ştiau cum să reacţioneze în această nouă situaţie. Berchtold încerca în continuare să câştige controlul politic, în ciuda propunerilor politice divergente, când la Viena au sosit în vara lui 1913 rapoarte care anunţau că ostilităţile reîncepuseră la graniţa albanezo-sârbă. În ciuda mustrărilor şi a avertismentelor repetate, Belgradul refuza în continuare să evacueze trupele din anumite regiuni de lângă graniţa albaneză, convenite la conferinţa din Londra. Scopul lor evident era de a proteja Serbia de tâlhăriile albanezilor; realitatea era

însă că abaterile trupelor sârbeşti constituiau principalul motiv al frământărilor de la graniţă. În iulie, Viena a cerut retragerea trupelor, însă fără niciun rezultat. Apoi, o coaliţie a Marilor Puteri, coordonată de Edward Grey, a înaintat o cerere comună de evacuare, însă nici aceasta nu a dat roade. Franţa şi Rusia au împiedicat un nou protest colectiv la începutul lui septembrie; când protestele individuale au fost prezentate la Belgrad de către Austria, Germania şi Marea Britanie, răspunsul a fost un anunţ făcut de ministrul de externe în funcţie, Miroslav Spalajković, prin care nega faptul că ar exista trupe sârbe în regiunile contestate. Anunţul a fost urmat de o declaraţie oarecum inconsecventă că trupele în chestiune fuseseră retrase dincolo de râul Drin. Cu toate acestea, au mai rămas multe trupe sârbe în interiorul frontierelor stabilite la Londra. Rapoartele din 17 septembrie în care se relata faptul că Belgradul era pe cale să înfiinţeze birouri vamale în câteva regiuni invadate a provocat consternare la Viena.[149]

Acest joc neobosit de-a şoarecele şi pisica între Viena şi Belgrad explică de ce factorii decizionali austrieci şi-au pierdut treptat încrederea în eficienţa procedurilor diplomatice standard de gestionare a conflictelor de interese cu Serbia. Când albanezii de lângă frontieră au reacţionat la provocările sârbilor (interzicerea, de exemplu, cu încălcarea acordului de la Londra, a accesului în târgurile albaneze importante situate dincolo de graniţa sârbă) prin reluarea luptelor de gherilă, detaşamentele sârbe au pătruns şi mai mult pe teritoriul albanez. Ministrul sârb la Viena, Jovanović, a declanşat alarma când a declarat, în 26 septembrie, într-un interviu dintr-un ziar vienez că, având în vedere faptul că era dificil să găseşti un organ albanez constituit care să fie tras la răspundere pentru frământările de la graniţă, Serbia s-ar putea vedea „nevoită să ia măsuri pe cont propriu". Pe 30 septembrie 1913, Pašić a agravat situaţia când a anunţat că „pentru a se proteja", Serbia intenţiona să ocupe „puncte strategice" de pe teritoriul albanez.[150] Scrisoarea pe care austriecii au trimis-o guvernului Pašić în 1 octombrie, prin care se cereau clarificări, a primit un răspuns evaziv.

Nici vizita scurtă a lui Pašić la Viena în 3 octombrie 1913 nu a ajutat la îmbunătățirea situației. Dezarmat de atitudinea prietenoasă și binevoitoare a liderului sârb, Berchtold a ratat ocazia să îi aducă la cunoștință cât de gravă li se părea situația austriecilor. Pašić i-a asigurat pe reprezentanții presei din Viena că „perspectiva asupra relațiilor dintre Serbia și monarhia dualistă era una favorabilă", însă a vorbit în termeni neliniștitori și despre nevoia de „schimbare limitelor" la granița albaneză.[151] Anunțurile care erau făcute la Belgrad cum că Serbia nu avea nicio intenție să „sfideze Europa" prin acapararea teritoriului albanez erau liniștitoare, la fel cum erau și cuvintele prietenoase ale unui oficial străin de rang înalt din Belgrad, care l-a primit pe însărcinatul cu afaceri austriac, Ritter von Strock, „la fel de călduros ca și când Pašić tocmai semnase o alianță defensivă la Viena".[152] Cu toate acestea, încercările de a afla starea exactă a politicii din Albania au fost întâmpinate de eschivări politicoase. În tot acest timp, trupele sârbe continuau să avanseze în Albania. Pe 9 octombrie, când însărcinatul cu afaceri austriac a insistat să discute chestiunea cu Pašić, premierul era din nou într-o dispoziție veselă, însă continua să vorbească despre ocuparea „temporară" a teritoriului albanez de către sârbi.[153] Această întrevedere a fost urmată pe 15 octombrie de anunțuri făcute în ziarul semioficial *Samouprava* referitoare la faptul că, într-adevăr, Serbia intenționa să ocupe „puncte strategice" în Albania.[154] După ce un avertisment din partea austriecilor a fost întâmpinat cu același răspuns sfidător, Belgradul a primit un ultimatum în 17 octombrie. Serbia a primit la dispoziție opt zile ca să își retragă trupele de pe teritoriul albanez. Dacă nu dădea curs acestui ultimatum, Austro-Ungaria va „aplica mijloacele potrivite pentru a asigura întrunirea cerințelor sale".[155]

Ultimatumul a avut succes. În toamna lui 1913, Marile Puteri au convenit că pretențiile Serbiei asupra unei porțiuni din Albania erau nefondate. Dregându-și glasul, ministrul de externe la St.-Petersburg, Sazonov, a admis că „Serbia a purtat cea mai mare parte din vină, mai mult decât se credea, pentru evenimentele care au dus la recentul ultimatum" și a îndemnat conducerea de la Belgrad să

cedeze.[156] La două zile de la primirea ultimatumului, Pašić a anunţat retragerea trupelor sârbeşti. Până în 26 octombrie, acestea evacuaseră regiunile disputate.

Confruntarea din octombrie 1913 a stabilit câteva precedente în ceea ce priveşte gestionarea de către austrieci a crizei care apăruse între cele două state după Sarajevo. Primul şi cel mai evident era acela că părea să demonstreze eficacitatea unui ultimatum. Notificarea austriecilor din 17 octombrie s-a bucurat de o mare susţinere în presă, iar vestea că sârbii îşi retrăseseră în sfârşit trupele din Albania a fost întâmpinată cu euforie la Viena. Berchtold, care fusese criticat pentru presupusa sa timiditatea în timpul crizei Scutari, era acum considerat omul momentului. Modul în care Serbia a comunicat cu Viena a lăsat, de asemenea, o impresie îngrijorătoare: o politeţe linguşitoare înrudită cu o cordialitate care ascundea o politică dozată atent cu provocări şi nesupunere. Exista, în acest caz, nu numai un conflict de interese, ci şi de stiluri politice. Din câte se părea, Belgradul se retrăgea atât cât insista Viena, acceptând cu resemnare orice umilinţă; când austriecii se relaxau, tatonările şi provocările erau reluate. Axioma cum că Serbia va înţelege în cele din urmă forţa a dobândit o pondere mai mare.

*

În ceea ce privea Austro-Ungaria, Războaiele Balcanice au schimbat totul. Mai presus de toate, acestea au dezvăluit cât de izolată era Viena şi cât de puţină înţelegere exista din partea cancelariilor străine pentru părerile ei referitoare la evenimentele din Balcani. Ostilitatea celor de la St.-Petersburg faţă de imperiu, precum şi dispreţul său vădit faţă de interesele Vienei în acea regiune puteau fi subapreciate. Mai îngrijorătoare însă era indiferenţa celorlalte puteri. Reticenţa comunităţii internaţionale de a vedea că Austria se confrunta cu ameninţări serioase referitoare la siguranţa regiunilor din sudul periferiei şi că avea dreptul de a le contracara reflectau o schimbare generală de atitudine. În mod tradiţional, puterile occidentale priviseră Austria ca pe un nucleu al stabilităţii în Europa Centrală şi de Est şi, prin urmare, ca pe o putere ce trebuia păstrată

cu orice preţ. În 1913 însă, această maximă nu mai părea atât de convingătoare. Aceasta a fost subminată de tendinţa – care a câştigat repede teren în faţa statelor Antantei după 1907 – de a percepe Europa mai degrabă ca şi blocuri ale alianţei decât ca un ecosistem geopolitic continental în care fiecare putere avea rolul său. Atitudinea antiaustriacă întâlnită în articolele politice din Marea Britanie şi Franţa în ultimii ani înainte de război întăreau această tendinţă, răspândind percepţia că Austro-Ungaria era o entitate anacronică, sortită eşecului, sau, după cum scriau ziarele din Serbia, „al doilea bolnav al Europei" (după Imperiul Otoman, în cazul căruia se folosea mai des acest epitet).[157]

Sprijinul binevoitor al Germaniei oferea o notă şi mai alarmată. În octombrie 1913, Berlinul a dus o politică de confruntare cu Serbia – într-un moment când acest sprijin putea fi oferit fără riscuri majore de a declanşa un conflict – însă caracterul său a fost oarecum neuniform. În februarie 1913, atunci când concentrarea trupelor de ambele părţi ale graniţei cu Galiţia era atât de masivă, încât războiul părea iminent, până şi comandanţii militari îndemnau la precauţie. Moltke i-a scris colegului său Conrad von Hötzendorff, asigurându-l că dacă Germania nu va ezita să ofere sprijinul Austro-Ungariei împotriva unui atac rus, „o intervenţie germană într-un război provocat de Austria va fi mai greu de justificat, deoarece poporul german va fi mai neînţelegător".[158]

Şi mai îngrijorătoare, din punctul de vedere al Vienei, era atitudinea kaizerului german, Wilhelm al II-lea. Departe de a-şi îndemna guvernul la solidaritate faţă de austrieci, Wilhelm a interzis Ministerului de Externe din Berlin să se implice în orice acţiune care „i-ar putea opri pe bulgari, sârbi şi greci din procesul lor victorios".[159] Războaiele Balcanice, a susţinut el, erau un eveniment istoric mondial care urma să elimine islamul din Europa.

Dacă statelor balcanice le era permis să se consolideze pe seama Turciei, acest lucru ar crea fundamentul pentru o formaţiune stabilă de entităţi care, la timpul cuvenit, ar putea alcătui un soi de confederaţie a „Statele Unite ale Balcanilor". Nimic nu era mai potrivit

pentru păstrarea păcii, pentru amortizarea tensiunilor dintre austrieci şi ruşi şi pentru naşterea unei noi pieţe regionale pentru exporturile Germaniei.[160] Wilhelm a continuat să vorbească pe larg despre acest subiect. În timpul crizei din noiembrie 1912 referitoare la accesul sârbilor la Adriatică, Wilhelm a respins clar ideea că guvernul german ar avea vreo obligaţie să sprijine Viena împotriva Belgradului. Noile schimbări din peninsulă erau cu siguranţă „neplăcute" pentru Viena, însă „în niciun caz nu se gândea să pornească împotriva Parisului şi a Moscovei de dragul Albaniei şi al Durazzo". Pe 9 noiembrie 1912, a propus Ministerului de Externe să îndemne Viena să plaseze Albania sub suveranitatea prinţului sârb.[161]

Aceste speculaţii donquijoteşti îi puneau într-o situaţie stânjenitoare pe factorii decizionali din Viena, şi aşa hărţuiţi. În timpul unei conferinţe secrete cu prietenul său, arhiducele Franz Ferdinand, din 22 noiembrie 1912, Wilhelm a afirmat că era pregătit să sprijine poziţia Austriei în ceea ce privea prezenţa trupelor sârbeşti pe teritoriul Albaniei, chiar cu riscul unui război cu Rusia, doar dacă era un lucru cert că nici Marea Britanie şi nici Franţa nu vor interveni; erau şanse slabe ca o Rusie izolată să rişte un conflict de o asemenea amploare, a adăugat el.[162] Cu toate acestea, până şi aceste semnale încurajatoare au fost anulate trei zile mai târziu de mesajele oficiale primite de la Bethmann Hollweg şi Kiderlen-Wächter care spuneau că Germania va căuta o soluţie multilaterală.[163] În februarie 1913, în plină criză balcanică, Wilhelm i-a scris lui Franz Ferdinand sfătuindu-l să ducă negocieri de detensionare cu Rusia pe motiv că problemele în cauză nu erau suficient de importante pentru a justifica o continuare a actualei confruntări armate.[164] În 18 octombrie 1913, când criza albaneză atingea punctul culminant, Wilhelm a admis în timpul unui dialog purtat cu Conrad că era posibil ca „în cele din urmă" să fi venit clipa „în care o mare putere nu mai poate sta deoparte, ci trebuie să pună mâna pe sabie". Cu toate acestea, zece zile mai târziu, el îi spunea ambasadorului austriac la Berlin că Viena ar trebui să îmbuneze Belgradul mituindu-i pe lideri cu sume importante de bani („începând cu regele, toţi pot fi mituiţi"), programe de

schimb militare şi condiţii îmbunătăţite pentru comerţ.[165] În decembrie 1913, Wilhelm l-a asigurat pe trimisul austriac la München că lui Berchtold îi vor fi suficiente „câteva milioane" pentru a obţine un avanpost ferm în Belgrad.[166]

Într-un raport trimis în 25 aprilie 1914, contele Fritz Szápary, ministru de externe extrem de agil şi de priceput în ceea ce privea relaţiile dintre austrieci şi germani, care în acel moment servea ca ministru în St.-Petersburg, a zugrăvit o imagine sumbră a recentei politici balcanice a germanilor. Sprijinul serios oferit de germani, care dusese la sfârşitul Crizei de anexare a Bosniei în martie 1909, era de domeniul trecutului, declara Szápary. Acesta fusese înlocuit – Szápary a citat exprimarea mieroasă a factorilor decizionali din Berlin – „un dialog amiabil direcţionat către consolidarea domeniile cu activitatea economico-culturală". Berlinul îşi schimbase poziţia faţă de Rusia, hotărând să nu mai ia nicio măsură fără a consulta în prealabil conducerea de la St.-Petersburg. În timpul Războaielor Balcanice, Berlinul compromisese poziţia austriecilor prin faptul că se alăturase grupului care susţinea *dezinteresul*, făcând presiuni asupra Vienei să accepte cuceririle şi provocările sârbilor. S-a ajuns, astfel, la „sacrificarea intereselor pe care Austro-Ungaria le avea în Balcani". Aceasta era o percepţie oarecum teatrală asupra chestiunii, zugrăvită de Szápary cu privire la teama Ungariei că Rusia îi ajuta prea mult România, însă surprindea un sentiment de frustrare declanşat de eşecul Berlinului de a-şi exercita influenţa în Peninsula Balcanică. Extrem de iritantă a fost graba cu care Berlinul a susţinut Tratatul de la Bucureşti, privând, astfel, Austria de oportunitatea de a îmbunătăţi poziţia Bulgariei, pe care austriecii, însă nu şi germanii, o considerau o potenţială contragreutate la puterea Serbiei.[167]

Această izolare, la care s-au adăugat şi provocările repetate din 1912–1913, a întărit şi mai mult dorinţa de măsuri unilaterale în Viena. Existau semne că factorii decizionali din Viena se opuneau din ce în ce mai puţin soluţiilor militante. Cel mai evident semn de schimbare a stării a fost decizia de a-l rechema pe Conrad în plină teroare provocată de mobilizarea rusă. „Trebuie să devii din nou

şeful statului-major general", l-a informat împăratul pe general în timpul audienţei din 7 decembrie 1912.[168] După repunerea sa în funcţie, Conrad a continuat, desigur, să propună războiul, însă nu era ceva nou. Mai îngrijorător era faptul că personaje-cheie opuneau o rezistenţă scăzută la măsurile extreme. În toamna lui 1912, aproape toată lumea (inclusiv premierul maghiar, Tisza) a fost, la un moment dat, de acord cu o politică de confruntare, întărită de ameninţarea unor acţiuni militare. Excepţie a făcut Franz Ferdinand, care i-a trimis o scrisoare lui Berchtold în 12 octombrie în care îl avertiza să nu permită ca monarhia să fie târâtă în „comploturile războinice" ale lui Conrad. Trebuiau luate în considerare şi Rusia, Bulgaria şi Germania, care se vor sustrage, probabil, de la orice demers riscant. În ceea ce privea Belgradul, adăuga Franz Ferdinand, singurii care agreau un conflict erau membrii partidului de război care, fără ca el să ştie, aveau să-l ucidă opt luni mai târziu. El a încheiat spunând că, din punctul lui de vedere, „nu era nevoie" de război. Presiunea pentru această decizie venea exclusiv din partea acelor slujitori ai coroanei austro-ungare care „conştient sau inconştient acţionau în vederea distrugerii monarhiei".[169] Cu toate acestea, pe 11 decembrie 1912, în timpul întâlnirii care a avut loc între înalţii oficiali şi împărat la Palatul Schönbrunn, până şi Franz Ferdinand a renunţat la obiceiul lui de a apăra pacea cu orice preţ şi a susţinut o confruntare militară cu Serbia.

Aceasta a fost, cu siguranţă, o scăpare temporară: de îndată ce a auzit contraargumentele lui Berchtold şi ale miniştrilor civili, moştenitorul tronului a renunţat imediat la părerile sale anterioare şi şi-a exprimat sprijinul pentru soluţia diplomatică a lui Berchtold. Patru luni mai târziu, a fost rândul acestuia să rupă rândurile. În cadrul întâlnirii din 2 mai 1913 a Consiliului de Miniştri, exasperat de faptul că muntenegrenii reluaseră atacul asupra oraşului Scutari, Berchtold a acceptat pentru prima dată propunerea de mobilizare împotriva Muntenegrului. Acest lucru nu era, desigur, echivalent cu apelul la un război european, nici măcar local, având în vedere faptul că Muntenegru era, la acea vreme, complet izolat – până şi sârbii îşi

retrăseseră sprijinul.[170] Berchtold spera ca mobilizarea să îi alunge pe invadatori din Albania şi credea că era puţin probabil ca Rusia să intervină. La urma urmei, până şi mobilizarea s-a dovedit a fi inutilă; Nicolae a descălecat înainte să fie lansat ultimatumul.[171] Cu toate acestea, tonul ferm al acelei întâlniri vestea existenţa unei atitudini mai beligerante în Viena. În septembrie/octombrie 1913, după cea de-a doua invazie a sârbilor în nordul Albaniei, având în vedere că Conrad milita întruna pentru un război, Berchtold a fost din nou de acord, în termeni generali, cu o politică de confruntare, la fel şi Franz Iosef, lucru neobişnuit. În acel moment, Franz Ferdinand şi Tisza au rămas singurii „porumbei" printre factorii decizionali importanţi (din motive complet diferite). Faptul că ultimatumul a reuşit să asigure retragerea trupelor sârbeşti din Albania era perceput în sine ca o justificare a unui stil mai militant de diplomaţie.[172]

Această atitudine combatantă coincidea cu o conştientizare crescândă a constrângerilor economice care îngrădeau opţiunile strategice ale Austro-Ungariei. Mobilizările parţiale din timpul crizelor provocate de Războaiele Balcanice impuseseră restricţii financiare uriaşe asupra monarhiei. Cheltuielile suplimentare pentru 1912–1913 au ajuns la 390 de milioane de coroane, echivalentul bugetului anual pentru armata austro-ungară – o problemă serioasă într-o perioadă în care economia monarhiei intra în recesiune.[173] Din acest punct de vedere, trebuie să ne reamintim faptul că Austro-Ungaria a investit foarte puţin în armata sa: dintre toate Marile Puteri, doar Italia a cheltuit mai puţin. Făcea mai puţine înrolări în fiecare an (0,27% din populaţie) decât Franţa (0,63%) sau Germania (0,46%). Între 1906 şi 1912, economia imperiului a fost înfloritoare, însă o mică parte din bogăţia sa a fost dirijată către bugetul alocat armatei. Imperiul deţinea mai puţine batalioane de infanterie decât în 1866, când armatele sale i-au înfruntat pe prusaci şi pe italieni la Königgrätz şi la Custoza, în ciuda unei dublări a populaţiei în aceeaşi perioadă. Dualismul era unul dintre motive – maghiarii blocau în mod consecvent înmulţirea efectivelor militare[174]; nevoia de a îmbuna celelalte naţionalităţi cu proiecte de infrastructură costisitoare reprezenta

un alt motiv pentru care nu se investise în armată. Pentru a înrăutăți și mai mult lucrurile, mobilizările din vară și începutul toamnei au afectat grav economia agrară, deoarece secerișul a avut de suferit din cauza lipsei de forță de muncă rurală.[175] Între 1912–1913, mobilizările pe timp de pace au dus la costuri uriașe și la perturbarea economiei, susțineau criticii guvernului, fără a îmbunătăți cu mult securitatea imperiului. Se părea că monarhia nu își mai permitea să desfășoare mobilizări tactice. În acest caz, mobilitatea guvernului de a gestiona crizele de la periferia Balcanilor se diminua din ce în ce mai mult. Fără opțiunea intermediară de mobilizare pur tactică, procesul decizional va deveni inevitabil mai puțin nuanțat. Va fi o chestiune de pace sau război.

BALCANIZAREA ALIANȚEI FRANCO-RUSE

În vara lui 1912, nu era foarte clar dacă Franța va sprijini Rusia într-un conflict balcanic. Termenii convenției militare franco-ruse din 1893–1894 privind acest subiect erau ambigui. Articolul 2 stipula că, în eventualitatea unei mobilizări generale a *oricăreia* dintre puterile Triplei Alianțe, Franța și Rusia își vor mobiliza simultan și imediat forțele pe care le vor desfășura cât mai repede cu putință la granițele lor „fără a mai fi nevoie de un acord anterior" [*sans qu'il soit besoin d'un concert préalable*].[176] Acest lucru părea să insinueze faptul că o criză balcanică suficient de gravă încât să declanșeze mobilizarea austriecilor ar putea da naștere automat, în anumite circumstanțe, la o contramobilizare comună a francezilor și rușilor, care, mai mult ca sigur, o va atrage și pe cea a germanilor, având în vedere că articolele 1 și 2 din Alianța dualistă austro-germană din 1897 cerea ca semnatarii să se ajute între ei în eventualitatea în care unul era atacat de către ruși sau de către orice altă putere care îi sprijinea pe aceștia. Era un mecanism care, la suprafață, părea capabil să transforme o criză balcanică într-un război continental, cu atât mai mult cu cât nu se făcea distincție între o mobilizare austriacă parțială și una completă.

Articolul 1 al convenției militare franco-ruse stipula, în mod confuz, obligația de a interveni doar în circumstanțele următoare: (a) un atac al Germaniei asupra Franței sau (b) un atac al Germaniei sau al Austro-Ungariei, sprijinite de Germania, asupra Rusiei. Acest articol ridica ștacheta pentru o intervenție militară a francezilor mai mult decât art. 2. Dezacordul din text reflecta asimetria nevoilor care au dus în primul rând la semnarea tratatului. Pentru Franța, alianța și convenția militară reprezentau un mijloc de a contraataca și de a ține Germania pe loc. Pentru Rusia, principala grijă era Austro-Ungaria – oricât au încercat, negociatorii francezi nu au reușit să îi convingă pe omologii lor ruși să renunțe la legătura amintită în art. 2 dintre o mobilizare generală austro-ungară și una franceză. Acest aspect, în schimb, oferea controlul Rusiei, care – cel puțin pe hârtie – avea libertatea oricând să instige la un război continental pentru a-și apăra obiectivele din Balcani.[177]

Însă alianțele, la fel ca și constituțiile, sunt, în cel mai bun caz, doar un ghid imprecis al realităților politice. Factorii decizionali din Paris riscurile implicite din art. 2 și s-au grăbit să pretindă o interpretare restrictivă a obligațiilor pe care le avea Franța. În 1897, de pildă, în timpul Războiului de 30 de zile dintre Grecia și Imperiul Otoman, ministrul de externe Gabriel Hanotaux i-a informat pe liderii de la St.-Petersburg că Franța nu va privi o posibilă intervenție a austro-ungarilor ca pe un *casus foederis*.[178] Și am văzut cât de reticentă a fost Franța să se lase atrasă în Criza anexării Bosniei din 1908–1909, o criză în care a refuzat să admită amenințarea reală care păștea „interesele vitale" ale francezilor și ale rușilor.[179] În 1911, la îndemnul francezilor, termenii convenției militare au fost modificați. Obligația de a oferi imediat ajutor mutual a rămas valabilă în cazul unei mobilizări generale a *germanilor*; în cazul unei mobilizări parțiale sau totale a austriecilor, s-a stabilit ca Rusia și Franța să ia o decizie la momentul potrivit.[180]

În 1912, această tendință a fost schimbată cu una dintre cele mai importante ajustări ale politicii antebelice. După ce ani la rând guvernul de la Paris căutase să ferească Franța de efectele șocurilor

balcanice, acum prelungea angajamentul francezilor care includea posibilitatea unei intervenţii armate în cazul unei crize balcanice. Principalul factor care s-a aflat în spatele acestei schimbări de direcţie a fost Raymond Poincaré, premier şi ministru de externe din 14 ianuarie 1912 şi până în 21 ianuarie 1913, şi, prin urmare, preşedinte al republicii. În ziua următoare numirii lui, Poincaré a declarat public că va „păstra cele mai cinstite relaţii cu Rusia" şi „va conduce politica externă a Franţei în perfectă înţelegere cu aliaţii ei".[181] Era un lucru extrem de neobişnuit pentru miniştrii de externe francezi să facă astfel de declaraţii programatice. În cadrul unei serii de dialoguri purtate cu Alexander Izvolsky la Paris, Poincaré i-a asigurat pe ruşi că puteau conta pe sprijinul Franţei în cazul în care ar fi izbucnit un război din conflictul dintre austrieci şi sârbi.[182] Guvernul francez, îl informa el pe Izvolsky în noiembrie 1912, nu avea de ce să se teamă de „lipsa de sprijin din partea [Franţei]".[183]

Nu este uşor să urmăreşti acest fir al gândirii. Teama constantă a lui Poincaré de ameninţarea care venea din partea Germaniei a fost un factor determinant. Poincaré avusese zece ani când germanii invadaseră Lorena, locul lui natal, în 1870, obligându-i familia să fugă. Oraşul lui natal, Bar-le-Duc, a rămas sub ocupaţie germană timp de trei ani, plătind datoriile francezilor. Asta nu însemna că Poincaré era un *revanchiste* în stilul lui Boulanger, însă a rămas extrem de precaut când venea vorba de germani; eforturile lor de a obţine relaţii relaxate cu Rusia şi Franţa au fost considerate a fi o capcană şi o înşelăciune. Salvarea, credea Poincaré, venea doar din consolidarea alianţei franco-ruse, fundamentul siguranţei Franţei.[184] Acesta dorea, de asemenea, să evite o repetare a haosului provocat de Criza Agadir, când politicile paralele au creat confuzie. Personalitatea lui a jucat un rol important: lui Poincaré îi plăceau situaţiile clare şi îşi urmărea obiectivele cu o consecvenţă remarcabilă. Criticii considerau că această urmărire fermă a obiectivelor clare ducea la o lipsă de flexibilitate. „Rigiditatea" (*raideur*) lui Poincaré, afirma Paul Cambon, reflecta „lipsa lui de experienţă diplomatică şi structura intelectuală a unui om al legii".[185] Fratele lui, Jules, vorbea

despre „o minte în care totul este numărat, clasificat și înregistrat, ca într-un dosar".[186]

Însă Poincaré nu era singurul care dorea să confere politicii de siguranță a Franței o orientare mult mai agresivă. Instituirea lui în funcție a avut loc pe fundalul unei schimbări a tonului în politica franceză după Agadir, o schimbare pe care istoricii au numit-o „Renașterea naționalismului". După Afacerea Dreyfus, politicienii republicani au avut tendința să adopte o abordare *défenciste* față de politica de securitate a Franței, marcată de un accent pus pe fortificarea granițelor, artilerie grea și programe scurte de instructaj pentru o armată concepută ca „națiunea la arme". În schimb, în anii de după Agadir, Franța a revenit la o politică interesată de o armată profesionistă, care a acceptat nevoia pentru perioade mai lungi de instructaj și pentru o structură de comandă mai concentrată și mai eficientă și care a luat în considerare o atitudine ofensivă fără echivoc față de un următor război.[187] În același timp, starea pacifistă și antimilitaristă a poporului care predomina în 1905 a făcut loc unei atitudini mai beligerante. Nu toată Franța era inundată de acest val naționalist – intelectualii tineri din Paris adoptaseră, în general, această atitudine militantă – însă refacerea forței armate a redevenit crezul politicii republicane.[188]

> Se prea poate ca atacul italienilor asupra Libiei și începutul prăbușirii puterii otomane în Europa să îl fi determinat pe Poincaré să includă Balcanii în gândirea sa strategică. La începutul lui martie 1912, el îi spusese lui Izvolsky că vechea deosebire dintre crizele locale din Balcani, pe de-o parte, și problemele cu o semnificație geopolitică mai largă, pe de altă parte „nu mai aveau nicio importanță practică". Având în vedere sistemul actual de alianțe din Europa, era greu să-ți imaginezi „un eveniment în Balcani care nu ar afecta echilibrul general al Europei". „Orice conflict armat între Rusia și Austro-Ungaria din cauza chestiunilor legate de Balcani ar constitui un *casus foederis* pentru alianța austro-germană; iar acest aspect ar atrage după sine intrarea în vigoare a alianței franco-ruse."[189]

Era oare Poincaré conștient de riscurile pe care și le asuma sprijinind politica Rusiei în Balcani? Dialogul dintre premierul francez și

ministrul de externe Sazonov în timpul vizitei la St.-Petersburg în august 1912 face lumină în acest sens. Poincaré ştia că sârbii şi bulgarii semnaseră un tratat, deoarece Izvolsky îi adusese la cunoştinţă acest lucru în luna aprilie, însă nu cunoştea conţinutul tratatului.[190] Când ministrul de externe francez ceruse clarificări conducerii de la St.-Petersburg, nu primise niciun răspuns (Sazonov a susţinut ulterior că întârziase să îi trimită un răspuns lui Poincaré de teamă ca anumite informaţii să nu ajungă în presa franceză).[191] În timpul unei întrevederi avute cu Sazonov la St.-Petersburg în august, Poincaré i-a adresat din nou aceeaşi întrebare. Sazonov a scos textul în ruseşte şi i l-a tradus prim-ministrului francez. Detaliile au fost şocante, mai ales clauzele care făceau referire la o mobilizare simultană împotriva Turciei şi, dacă era nevoie, împotriva Austriei, ca să nu mai pomenim despre referirea la împărţirea teritoriilor care se aflau în Macedonia otomană şi – poate cea mai îngrijorătoare clauză – rolul atribuit Rusiei, acela de arbitru al tuturor disputelor viitoare, un rol care „apare în fiecare frază a convenţiei", observa Poincaré. Însemnările pe care le-a făcut Poincaré după această întâlnire dezvăluie o parte din confuzia lui:

> „Din câte se pare, tratatul conţine nu doar ideea unui război împotriva Turciei, ci şi a unui război împotriva Austriei. Mai mult, stabileşte hegemonia Rusiei asupra regatelor slave, din moment ce Rusia este considerată a juca rolul de arbitru pentru toate situaţiile. Îl atenţionez pe domnul Sazonov că această convenţie nu corespunde informaţiilor pe care le-am primit eu, că, la drept vorbind, este o convenţie de război şi că aceasta nu numai că dezvăluie motivele ascunse ale sârbilor şi ale bulgarilor, ci ne face să credem că speranţele lor sunt încurajate de către Rusia..."[192]

Poincaré nu era singurul care se temea de implicarea profundă a Rusiei în politica Balcanilor. Jean Doulcet, consilier la ambasada Franţei din St.-Petersburg, nota şi el aproximativ în aceeaşi perioadă că acordurile balcanice erau, de fapt, „tratate de partaj"; sprijinul Rusiei sugera că „ruşii sunt pregătiţi să ignore complet Austria şi să înceapă exterminarea Turciei fără să-şi facă griji în legătură cu interesele ei [adică, ale Austriei]".[193]

Având în vedere toate acestea, era de aşteptat ca Poincaré să înceapă să se gândească dacă era înţelept să sprijine St.-Petersburgul în Balcani. Însă faptul că descoperise cât de mult se implicase deja Rusia în afacerile turbulente ale peninsulei părea să aibă efectul opus. Poate că era, pur şi simplu, o chestiune de a recunoaşte că, având în vedere structura generală a politicii ruseşti, un viitor conflict în Balcani era aproape sigur şi, prin urmare, trebuia inclus în orizonturile alianţei. Un alt factor era acela că Poincaré credea, la fel ca şi o parte a comandanţilor militari francezi, că un război în Balcani reprezenta un scenariu extrem de potrivit pentru a atrage implicarea totală a Rusiei într-o campanie comună împotriva Germaniei. Un război austro-sârb – îi spuneau consilierii militari lui Poincaré – ar ţine ocupate jumătate până la două treimi din forţele austriece, fapt care ar duce la încorporări masive în trupele ruseşti în vederea luptei împotriva Germaniei, obligând, prin urmare, Germania să trimită mai multe trupe în est. Astfel, trupele franceze din vest ar putea răsufla mai uşurate.[194] Indiferent care erau motivele pentru care şi-a schimbat percepţia, până în toamna lui 1912, Poincaré sprijinea deja ferm intervenţia armată rusă în Balcani. Într-un dialog purtat cu Izvolsky în a doua săptămână a lui septembrie, când se întrezărea Primul Război Balcanic, dar nu izbucnise încă, prim-ministrul francez i-a spus ambasadorului rus că distrugerea Bulgariei de către Turcia sau un atac austro-ungar asupra Serbiei ar putea „obliga Rusia să renunţe la rolul său pasiv". Dacă va fi nevoie ca Rusia să iniţieze o intervenţie militară împotriva Austro-Ungariei şi dacă această intervenţie va atrage după ea o intervenţie a Germaniei (care era inevitabilă, având în vedere termenii alianţei dualiste), „guvernul francez va recunoaşte dinainte acest lucru ca fiind un *casus foederis* şi nu va ezita nicio clipă să îşi îndeplinească obligaţiile pe care le are faţă de Rusia".[195] Şase săptămâni mai târziu, când războiul era în plină desfăşurare, Izvolsky i-a raportat lui Sazonov că lui Poincaré „nu îi era teamă" de ideea că ar putea fi nevoie „începerea unui război în anumite circumstanţe" şi că era convins că statele Triplei Alianţe vor fi victorioase. Această încredere, a adăugat Izvolsky, se

baza pe o analiză detaliată făcută de şeful statului-major general francez care ajunsese de curând pe biroul premierului.[196]

Într-adevăr, Poincaré şi-a anticipat obligaţiile cu atâta frenezie, încât existau momente când era în pericol să acţioneze fără permisiunea ruşilor. În 4 noiembrie 1912, la o lună de la începerea Primului Război Balcanic, acesta i-a scris lui Sazonov propunându-i ca Rusia să se alăture Franţei şi Marii Britanii pentru a se opune preventiv unei intervenţii a austriecilor în conflict.[197]

Această propunere a fost atât de neaşteptată, încât Izvolsky i-a scris lui Sazonov ca să-i explice. Până de curând, scria el, guvernul francez nu a dorit să fie implicat în ceea ce i se părea a fi probleme stric legate de Balcani. Însă, în ultima vreme, pare să existe o schimbare de direcţie. Parisul recunoaşte acum că „orice cucerire teritorială a Austro-Ungariei va strica echilibrul european şi *va afecta interesele principale ale Franţei*" (aici s-a folosit o reformulare evidentă a frazelor rostite de francezi pentru a justifica lipsa lor de interes faţă de Criza anexării Bosniei). Abordarea proactivă a lui Poincaré faţă de afacerile balcanice, concluziona Izvolsky, reprezenta o „nouă perspectivă" a Ministerului Afacerilor Externe francez. El l-a sfătuit pe ministrul de externe la St.-Petersburg să profite imediat de acest lucru şi să asigure pe viitor suportul atât pentru Franţa, cât şi pentru Anglia.[198]

La mijlocul lunii noiembrie 1912, Sazonov a anticipat, într-adevăr, posibilitatea unui atac austriac asupra Serbiei (sau cel puţin asupra forţelor sârbeşti din Albania) şi a vrut să ştie cum vor reacţiona Londra şi Parisul la o reacţie armată a Rusiei. Răspunsul lui Grey a fost, ca de obicei, unul evaziv: întrebarea, a răspuns el, era ipotetică şi „nu se putea exprima o decizie legată despre o situaţie care nu s-a ivit încă".[199] Reacţia lui Poincaré a fost aceea de a cere lămuriri lui Sazonov: care erau intenţiile exacte ale guvernului rus? Acestea trebuiau să fie clare – altminteri, „preluând iniţiativa, guvernul francez risca să ajungă într-o poziţie care fie nu va fi potrivită, fie va excede intenţiile aliaţilor săi". Rusia nu trebuia să se îndoiască de faptul că Franţa nu o va sprijini în eventualitatea unei crize balcanice: „Dacă

Rusia va intra în război, Franţa va face la fel, deoarece ştim că, în această privinţă, Germania va sprijini Austria".[200] Într-un dialog purtat cu ambasadorul italian la Paris două zile mai târziu, Poincaré a confirmat că „în cazul în care conflictul austro-sârb va degenera în război, Rusia se putea baza pe sprijinul armat al Franţei".[201]

În memoriile sale, Poincaré a negat cu vehemenţă că ar fi dat aceste asigurări.[202] Iar Izvolsky nu este un martor complet dezinteresat. Acesta era omul a cărui proastă gestionare a Crizei anexării a Bosniei îi distrusese cariera din St.-Petersburg, un diplomat care căzuse în dizgraţie şi care rămăsese obsedat de presupusa perfidie a lui Aehrenthal şi a Austriei. Oare să nu fi minţit pentru a obţine decizia colegului său (şi fost subordonat) Sazonov în ceea ce privea chestiunea Balcanilor? Oare să nu fi exagerat angajamentul lui Poincaré – după cum Poincaré însuşi a sugerat ulterior – pentru a sublinia rolul pe care l-a jucat în consolidarea alianţei?

Acestea sunt presupuneri plauzibile, însă dovezile sugerează că sunt greşite. De pildă: afirmaţia lui Poincaré, relatată de Izvolsky în 12 septembrie, că armata franceză era încrezătoare în victorie în eventualitatea în care conflictul din Balcani ar fi luat amploarea unui război, este susţinută de un memorandum entuziast al statului-major din 2 septembrie, un document despre care Izvolsky nu avea de unde să ştie; acest lucru sugerează că acel dialog a avut loc cu adevărat.[203] Neliniştea lui Poincaré, observată de Izvolsky în 17 noiembrie, legată de trecerea peste ruşi pare adevărată – Poincaré nota aceleaşi îndoieli în jurnalul său din timpul Crizei din Iulie 1914. Mai există şi alţi martori, cum ar fi fostul premier şi ministru al afacerilor externe, Alexandre Ribot, jurist şi politolog strălucit, care s-a întâlnit de mai multe ori cu Poincaré în toamna lui 1912. Într-o scrisoare din 31 octombrie 1912, Ribot nota: „Poincaré crede că Serbia nu se va retrage din Üsküb, iar dacă Austria va interveni, Rusia nu se va putea abţine să nu intervină. Germania şi Franţa vor fi obligate prin tratat să intre pe scenă. Consiliul de Miniştri a deliberat pe această temă şi a hotărât ca Franţa să îşi respecte angajamentele."[204]

Schimbarea de direcție a lui Poincaré s-a lovit de un răspuns confuz din partea majorității factorilor decizionali importanți și a funcționarilor. Neîncrederea lui în Germania și părerile sale legate de *casus foederis* rezonau pozitiv cu o subcultură a Institutului de Științe Politice al Ministerului de Externe, pentru care simpatia față de națiunile slave și ostilitatea față de Germania aveau un caracter axiomatic. Exista sprijin și în rândul cadrelor militare de rang înalt. În acest memorandum din 2 septembrie 1912 (cel pe care Poincaré l-a amintit în dialogurile sale cu ambasadorul rus), colonelul Vignal de la Al Doilea Birou al statului-major francez îi spunea prim-ministrului că *un război început în Balcani* va asigura cele mai bune condiții pentru victoria Antantei. Având în vedere că Austria va fi blocată într-o luptă cu slavii de sud, Germania va fi obligată să desfășoare forțe substanțiale din ofensiva sa din Vest pentru a apăra Estul de Rusia. În aceste circumstanțe, „Tripla Antantă va avea o mare șansă de reușită și va putea ajunge la victoria care îi va permite să schimbe harta Europei, în ciuda victoriilor locale obținute de Austria în Balcani".[205]

Alții criticau mai vehement noua direcție. Ambasadorul la Londra, Paul Cambon, a fost îngrozit de atitudinea provocatoare pe care a adoptat-o Poincaré față de Austro-Ungaria în timpul primelor săptămâni de la izbucnirea Primului Război Balcanic. Pe 5 noiembrie 1912, în timpul unei vizite la Paris, Paul îi scria fratelui său, Jules, plângându-se de un articol apărut în *Le Temps*, inspirat evident de Poincaré, în care Austria era provocată direct și care ocăra Viena într-o manieră „lipsită de nuanță, lipsită de toleranță, lipsită de precauție". Paul a relatat mai departe o discuție pe care a avut-o cu Poincaré sâmbătă seara, pe 2 noiembrie. Cambon se aventurase să sugereze că Franța i-ar putea permite Austriei să ocupe o parte din Sangeacul din Novi Pazar, o simplă „grămadă de pietre", dacă ar fi obținut asigurarea că această nu era interesată de alte teritorii din Balcani. Răspunsul lui Poincaré l-a surprins: „Ar fi imposibil să permitem [Austriei] unei puteri care nu a mai purtat un război, care nu are drepturi etc. să fie în avantaj; asta ar incita opinia publică din Franța și ar însemna un regres pentru Tripla Antantă!" Franța, a

continuat Poincaré, „care a contribuit atât de mult de la izbucnirea acestui război" – aici Cambon a introdus un semnul exclamării între paranteze – „va fi nevoită să ceară, de asemenea, anumite avantaje, o insulă în Marea Egee, de pildă...". În dimineaţa următoare (duminică, 3 noiembrie 1912), Cambon, care nu dormise toată noaptea din cauză că îl îngrijorase această discuţie, s-a dus să-l vadă pe Poincaré ca să-şi exprime obiecţiile. Nu merita izbucnirea unui conflict pentru Sanjak, i-a spus el preşedintelui; o insulă în Egee ar provoca mai multe necazuri decât ar valora ea. Cambon era sceptic şi în ceea ce privea afirmaţia lui Poincaré cum că ar fi presat de „opinie". Contrar afirmaţiilor lui Poincaré, opinia publică franceză era „indiferentă" faţă de astfel de chestiuni – era important, a avertizat Cambon, ca guvernul să nu dea naştere el însuşi „la un curent de opinie care să împiedice obţinerea unei soluţii". Poincaré nici nu a vrut să audă şi a încheiat discuţia:

> „– Am trimis părerile mele Guvernului în Consiliu [de Miniştri], a răspuns sec Poincaré. Acesta le-a aprobat, Cabinetul a luat o hotărâre, nu putem reveni asupra ei.
>
> – Cum adică nu putem reveni asupra ei? am răspuns. În afară de doi sau trei miniştri, ceilalţi membri ai Cabinetului nu ştiu nimic despre politica externă, iar discuţia pe acest subiect poate rămâne mereu deschisă.
>
> – Guvernul a luat o hotărâre, a răspuns el foarte sec, nu are rost să mai insistăm."[206]

Ceea ce este interesant în legătură cu această discuţie nu este subiectul în sine, căci departe de a lua sau a pretinde o parte din Sanjak, Austria şi-a retras trupele din zonă şi le-a lăsat statelor învecinate, Serbia şi Muntenegru. Problema a trecut şi a fost dată uitării. Mult mai important este sensul conferit de afirmaţiile lui Poincaré implicării profunde şi directe a Franţei în problemele balcanice. Acest lucru este cel mai evident în afirmaţia ciudată a prim-ministrului că dacă Sanjak rămânea Austriei, Parisul va fi obligat să ceară o compensaţie sub forma unei „insule în Marea Egee". Şi mai ciudat

era sensul redat nu numai de scrisoarea lui Cambon, ci şi de notificarea lui Ribot, cum că politica franceză privind Balcanii nu mai era improvizată în funcţie de noile situaţii, ci, mai degrabă, alcătuită din angajamente ferme şi rapide, din „decizii" asupra cărora „nu se mai putea reveni".

PARISUL GRĂBEŞTE RITMUL

Într-o scrisoare din 19 decembrie 1912, colonelul Ignatiev, ataşatul militar rus la Paris, a relatat un dialog lung şi revelator avut cu Alexandre Millerand, ministrul de război francez. Millerand a adus în discuţie întărirea trupelor austriece de la graniţele Serbiei şi Galiţiei:

„MILLERAND: Care crezi că este scopul mobilizării austriecilor?
EU [adică, Ignatiev]: Este dificil de făcut previziuni pe acest subiect, însă, fără îndoială, pregătirile pe care le fac austriecii vizavi de ruşi au avut până în prezent un caracter defensiv.
MILLERAND: De acord, dar nu credeţi că ocuparea Serbiei[207] a fost o somaţie directă [*vyzov*] pentru ca să începeţi războiul?
EU: Nu pot răspunde la această întrebare, dar ştiu că nu ne dorim un război european, nici nu vrem să luăm măsuri care ar putea duce la o conflagraţie europeană.
MILLERAND: În acest caz, veţi lăsa Serbia să se descurce singură? Aceasta, firește, vă priveşte. Însă trebuie să se înţeleagă că nu este din vina noastră. Noi suntem pregătiţi [*My gotovy*]".[208]

Ignatiev a relatat că Millerand părea „perturbat", ba chiar „contrariat" de răspunsurile neutre pe care el le dădea ministrului. Ministrul francez a insistat asupra faptului că nu era vorba doar de Albania sau Serbia sau Durazzo, ci de „hegemonia Austriei în Peninsula Balcanică" – o chestiune faţă de care guvernul rus cu siguranţă nu îşi putea permite să rămână indiferent.[209]

Există ceva remarcabil în afirmaţiile ministrului de război francez, un politician socialist respectat, care nu avusese tangenţă cu

afacerile externe şi a cărui carieră se concentrase mai degrabă pe pensii, educaţie şi condiţii de muncă decât pe chestiuni geopolitice. Cu toate acestea, până în 1912, Millerand, prieten apropiat al lui Poincaré, pe care îl cunoscuse la şcoală, devenise deja unul dintre liderii renaşterii naţionale franceze. Foarte apreciat pentru tenacitatea, sârguinţa şi spiritul său patriotic, Millerand a căutat nu doar să construiască o etică militară şi să consolideze autoritatea comandanţilor de armată, ci şi să insufle publicului francez sentimentul ostăşesc.[210] Cuvintele lui către Ignatiev reflectau o atitudine împărtăşită şi de liderii francezi în timpul crizei balcanice din iarna lui 1912–1913. „Generalul Castelnau mi-a mărturisit personal de două ori că este pregătit pentru război, ba chiar că i-ar plăcea să fie război", a relatat Ignatiev. Într-adevăr, guvernul francez era „pregătit să ne ofere sprijinul împotriva Austriei şi a Germaniei, nu doar prin mijloace diplomatice, ci şi prin forţa armată, dacă va fi nevoie". Ignatiev credea că motivul acestei promptitudini se afla în încrederea francezilor că un război balcanic ar genera un punct de plecare avantajos pentru un conflict mai amplu, având în vedere că Germania va fi nevoită să ia măsuri militare împotriva Rusiei, „lăsând Franţa în urmă".[211] Atât de entuziasmate erau mesajele care au venit de la Paris în noiembrie şi în decembrie 1912, încât Sazonov i-a sfătuit, neoficial, pe francezi să se liniştească.[212]

Cel care coordona această politică era Poincaré. Existaseră mulţi miniştri de externe şi premieri care veniseră şi plecaseră fără a-şi lăsa amprenta asupra politicii externe a Franţei. Însă Poincaré era o excepţie. El s-a folosit de avantajul pe care i-l ofereau funcţiile de premier şi de ministru de externe pentru a îndepărta influenţele nedorite. Venea deseori devreme la birou, un semn clar de seriozitate pentru atmosfera relaxată ce domnea în Ministerul de Externe francez al acelor vremuri. Dorea să citească şi să facă adnotări pe marginea dosarelor şi să deschidă el însuşi corespondenţa; se zvonea că uneori îşi scria singur depeşele. Nu tolera îngâmfarea ambasadorilor, care aveau tendinţa să-şi însuşească foarte uşor punctul de vedere al guvernului căruia erau acreditaţi, observa el pe un ton

morocănos în ianuarie 1914.[213] Pentru a se asigura că Quai d'Orsay nu scăpa de sub control, Poincaré a creat un cabinet intern alcătuit din consilieri loiali de încredere, întocmai cum procedase și Delcassé la începutul secolului.

În ianuarie 1913, Poincaré a fost ales președinte al republicii, fiind primul care a trecut direct de la funcția de premier la cea de șef de stat. În mod ciudat, acest aspect presupunea, cel puțin teoretic, o diminuare a capacității lui de a modela politica externă, deoarece, conform tradiției și a antecedentelor, funcția de președinte, în ciuda prerogativelor extraordinare de care se bucura, nu părea să fie un post de influență important. Ales de cele două Camere ale parlamentului, se presupunea că el trebuia să acționeze ca „un mecanism de reașezare a popicelor", adică să ridice cabinetele care cădeau pe măsură ce le dobora Camera.[214] Însă fostul premier nu avea nici cea mai mică intenție să lase să-i scape frâiele din mâini; chiar înainte de a fi ales, Poincaré a specificat că intenționa să exploateze la maximum mijloacele constituționale cu care era înzestrată președinția – faptul că el cunoștea și înțelegea foarte bine dreptul constituțional era o confirmare a faptului că va da dovadă de bravură. În 1912, el a publicat un manual de științe politice, în care susținea că puterile președintelui – dreptul de a dizolva Camerele parlamentului, de pildă – reprezentau un factor crucial de stabilizare a constituției și că președintele ar trebui să joace un rol hotărâtor în afacerile internaționale.[215]

Odată ales președinte al republicii, Poincaré s-a folosit de influența pe care o deținea în alegerea candidaților pentru a se asigura că succesorul lui la funcția de ministru de externe era fie influențabil și neexperimentat, fie îi împărtășea viziunea strategică și diplomatic, fie, în cel mai bun caz, era o combinație a celor trei factori. Charles Jonnart, cel care a fost succesorul lui Poincaré până în martie 1913, a reprezentat un caz elocvent: fost guvernator general al Algeriei, acesta nu știa nimic despre relațiile externe și depindea de protejatul lui Poincaré, Maurice Paléologue, șeful Departamentului politic, pentru gestionarea afacerilor obișnuite.[216] „Îi comand în

continuare lui Jonnart, scria Poincaré în jurnalul său în 26 ianuarie 1913. Merg la Quai d'Orsay în fiecare dimineață."[217]

În timp ce conducerea franceză extindea dreptul de a ajuta Rusia în eventualitatea unor posibile incidente în Balcani, aveau loc schimbări importante și în condițiile asociate cu convenția militară franco-rusă. Comanda militară franceză s-a alarmat când a aflat despre planul de desfășurare a lui Sukhomlinov din 1910, care muta zonele de concentrare ale rușilor din salientul polonez, care se afla la câteva sute de kilometri spre Est, prelungind, prin urmare, perioada de mobilizare pentru un atac în Vest și subminând prezumția de simultaneitate care fusese consacrată în textul convenției.[218] În cadrul întrunirii anuale franco-ruse a șefilor de stat-major din 1911, delegații francezi au pus presiuni asupra omologilor lor ruși legate de acest subiect. Răspunsul primit de la șeful statului-major rus, Yakov Zhilinsky, nu a inspirat prea multă încredere. El a promis că forțele armate ruse vor depune toate eforturile pentru a lansa atacul cât mai repede după a cincisprezecea zi de mobilizare. Acesta a mai afirmat că înzestrarea armatei cu artilerie terestră și mitraliere va dura un an, între 1913 și 1914.[219]

Subiectele principale ale discuțiilor franco-ruse din vara anilor 1912 și 1913 au fost cât de repede și câți oameni va mobiliza Rusia în eventualitatea unui *casus foederis*, și în ce direcție va desfășura trupele. În cadrul discuțiilor șefilor de stat-major din iulie 1912, CGS francez, Joseph Joffre, a cerut ca rușii să-și dubleze toate căile ferate către granițele de est ale Prusiei și Galiției. Unele căi ferate importante strategice trebuiau împătrite pentru a permite tranzitul unui număr mare de trupe. Convenția maritimă franco-rusă din iulie 1912, care asigura cooperarea și coordonarea strânsă a celor două flote maritime, a fost un alt rezultat al acestor eforturi. S-a observat o îmbunătățire treptată a asigurărilor oferite de ruși – dacă în 1912 Zhilinsky promitea să atace Germania cu 800 000 de oameni până în ziua 15, în anul următor, odată ce au fost aduse îmbunătățirile, el a fost în măsură să mai șteargă două zile din grafic.[220] Direcția mobilizării reprezenta o altă zonă de interes. Protocoalele discuțiilor șefilor

de stat-major înregistrează eforturile susținute ale ofițerilor francezi de a-i menține pe ruși concentrați asupra Germaniei și nu asupra Austriei, ca rival principal. Căci, deși francezii erau dispuși să confirme caracterul legitim al *casus belli* în Balcani, scopul militar al alianței (din punctul de vedere al francezilor) s-ar fi pierdut dacă rușii și-ar fi desfășurat cele mai multe detașamente militare împotriva Imperiului Habsburgic și i-ar fi lăsat pe francezi să facă față singuri unui atac masiv al germanilor dinspre vest. Când această problemă a fost adusă în discuție în cadrul întâlnirii din 1912, Zhilinsky a obiectat, spunând că rușii erau nevoiți să ia în considerare și alte amenințări: și austriecii își îmbunătățiseră căile ferate strategice și era în afara discuției, având în vedere sensibilitatea regiunii, ca rușii să riște o înfrângere în Balcani. Suedia reprezenta o altă potențială amenințare, apoi mai era și Turcia. Joffre a insistat că „distrugerea forțelor germane" – *l'anéantissement des forces de l'Allemagne* – ar rezolva, de fapt, toate celelalte probleme cu care se confrunta alianța; era esențial ca atenția să se concentreze asupra acestui obiectiv „cu orice preț".[221] În procesul-verbal întocmit ulterior de statul-major privind rezultatul discuțiilor se afirma că „comanda militară rusă recunoaște Germania ca fiind principalul inamic".[222]

Poincaré a făcut tot ce i-a stat în putință să accelereze această mobilizare a rușilor. Când, înainte să plece la St.-Petersburg în august 1912, l-a întrebat pe Joffre ce probleme să aducă în discuția cu gazdele sale, șeful statului-major francez a „amintit doar de subiectul îmbunătățirii căii ferate și nimic altceva".[223] Odată ajuns în capitala rusă, premierul francez i-a abordat pe toți interlocutorii săi în legătură cu problema căii ferate: „I-am adus la cunoștință [țarului Nicolae al II-lea] interesul nostru în îmbunătățirile cerute de către statul nostru major"; „I-am explicat [Sazonov] necesitatea dublării și cvadruplării rutelor" și așa mai departe.[224] Însemnările lui Poincaré oferă crâmpeie din lupta pentru putere care avea loc în cadrul administrației ruse între Kokovtsov și comanda militară. Premierul rus era sceptic în ceea ce privea planurile unei politici de înaintare în Balcani și, în calitate de om de finanțe, nu era prea

încântat de perspectiva de a cheltui sume fabuloase de bani împrumutați pe căi ferate cu o valoare comercială dubioasă. Când a răspuns la îndemnul lui Poincaré cu observația că rușii „analizau" în prezent chestiunea privind îmbunătățirea căilor ferate, Poincaré a insistat că „această analiză este foarte urgentă, deoarece este probabil ca soarta războiului să se decidă la granița germană [a Rusiei]". Este ușor de imaginat ce a gândit Kokovtsov legat de această supoziție entuziastă despre un război iminent. Poincaré a consemnat doar că omologul lui părea „iritat" de faptul că liderii armatei ruse a apelat la sprijinul guvernului francez pentru a asigura alocări pentru armată fără să se fi consultat direct cu Ministerul de Finanțe (mai exact cu Kokovtsov).[225] De fiecare dată când avea ocazia, Poincaré intervenea ca să pună presiune asupra rușilor ca să se reînarmeze.[226]

Francezii puneau în practică acasă ceea ce le spuneau rușilor. Numirea lui Joseph Joffre în funcția de șef al statului-major general în iulie 1911, când Criza Agadir era în plină ascensiune, așeza strategia francezilor în mâinile unui om care era adeptul „școlii ofensive". Strategii francezi avuseseră tendința să adopte o abordare defensivă în ceea ce privea o posibilă confruntare cu Germania: planurile de campanie XV (1903) și XVI (1909) prevedeau o desfășurare defensivă a trupelor într-o primă etapă, urmată de un contraatac decisiv odată ce intențiile inamicului erau cunoscute, în stilul planului de desfășurare propus de Sukhomlinov în 1910. Însă Joffre a modificat planul de campanie XVI pentru a permite o pătrundere agresivă prin Alsacia către teritoriul german, având convingerea că „doar o ofensivă putea înfrânge voința inamicului". El a colaborat mai mult decât predecesorii săi cu Franța și cu membrii antantei. Joffre a fost forța motoare a părții franceze în timpul întâlnirilor din 1911, 1912 și 1913 a șefilor de stat-major; parteneriatul cu omologul său rus, Zhilinsky, a fost crucial pentru reușita lor. Au existat, de asemenea, discuții intense și cu comandanții militari englezi, în special cu Henry Wilson. Joffre a fost primul strateg francez care a inclus Corpul Expediționar Britanic în planurile sale – când a revizuit Planul XVI, el a inclus clauze detaliate

care se refereau la concentrarea trupelor britanice de-a lungul graniței belgiene.[227]

Poincaré a găsit în Joffre partenerul militar potrivit pentru propriul său concept strategic. Au existat și dezacorduri, bineînțeles. Unul dintre acestea privea neutralitatea Belgiei. Anumite documente germane și alte scurgeri de informații secrete militare sugerau faptul că, în eventualitatea unui război, germanii vor ataca Franța prin Belgia, care era neutră. Pe 21 februarie 1912, când Poincaré, care tocmai preluase funcția de premier, a convocat o întâlnire neoficială la Quai d'Orsay pentru a discuta aranjamentele privind apărarea franceză, Joffre a militat pentru un atac preventiv prin teritoriul Belgiei. Aceasta era singura cale de a compensa inferioritatea numerică a francezilor față de germani, susținea el. Cu siguranță că britanicii vor înțelege necesitatea acestei măsuri, iar semnele recente de răcire a relațiilor dintre Belgia și Germania sugerau că s-ar putea ajunge la o înțelegere anticipată cu Belgia. Însă Poincaré a refuzat categoric să ia în considerare propunerea lui Joffre, pe motiv că o invazie a Belgiei ar putea duce la înstrăinarea opiniei publice britanice, împiedicându-l astfel pe Edward Grey să-și țină promisiunile față de Paris. Era o demonstrație clară a faptului că, în Republica Franceză, autoritatea civilă era superioară celei militare. Mai dezvăluia și prudența și genialitatea cu care Poincaré combina înțelegerea clară a *casus foederis* din Est cu abordarea defensivă strategică la granița franceză. Astfel a rezolvat Parisul o dilemă cu care se confruntau câteva părți beligerante în 1914, și anume „cerința paradoxală ca un război defensiv să izbucnească agresiv".[228]

Consolidarea angajamentelor a continuat după ce Poincaré a devenit președintele republicii. Numirea lui Théophile Delcassé ca ambasador la St.-Petersburg în primăvara lui 1913 a fost un semnal evident. Delcassé nu avea să stea mult timp în funcție – el a ținut să specifice că intenționa să stea în St.-Petersburg doar până la alegerile din Franța din 1914. Cu toate acestea, alegerea acestui fost ministru de externe eminent, cu o carieră lungă, care fusese destituit din funcție în toiul primei crize marocane nu prea lăsa loc de dubii în ceea ce

privea orientarea politicii franceze. Cu Delcassé la St.-Petersburg şi Izvolsky la Paris, ambele părţi ale alianţei erau reprezentate de ambasadori care nutreau un puternic sentiment ostil faţă de Germania. În ultimii ani, Delcassé devenise şi mai germanofob – se spune că atunci când urma să-l întâlnească pe Jules Cambon, în drumul său spre Est via Berlin, a refuzat să coboare din tren pentru că nu voia să pună piciorul pe pământ german.[229] Noul ambasador era un cunoscut expert în domeniul construcţiei de căi ferate strategice (în calitate de ministru de externe la începutul secolului, Delcassé insistase pe lângă guvernul rus să le construiască împotriva Imperiului Britanic).[230] Nu e de mirare că presa rusească a primit cu braţele deschise noua sa numire în funcţie, scriind că „spiritul său combativ" va reprezenta un avantaj pentru Tripla Antantă.[231]

În scrisoarea sa de recomandare către ţar, Poincaré anunţa că obiectivele noului ambasador vor fi acelea de „a strânge şi mai mult legăturile alianţei franco-ruse", apoi continua reamintindu-i despre importanţa consolidării cât mai rapide a rutelor strategice ruseşti către graniţele vestice ale Imperiului.[232] Ignatiev a relatat că Delcassé fusese împuternicit de către guvernul francez „să ne propună orice fel de împrumut în acest scop".[233]

Delcassé a muncit foarte mult în scurta perioadă cât a fost ambasador (23 martie 1913 – 30 ianuarie 1914). Era într-atât de ocupat, încât rareori era văzut în societatea din St.-Petersburg. În cadrul primei audienţe cu ţarul, la doar o zi după sosirea lui, el a subliniat importanţa „realizării reţelei de căi ferate, conform dorinţei şefului de stat-major" şi a luat iniţiativa neobişnuită de a cere direct ca fondurile necesare să fie furnizate de Kokovtsov.[234] În perioada petrecută în St.-Petersburg, Delcassé nu a avut alte întrevederi decât cu Sazonov şi Kokovtsov – până şi ambasadorul britanic a întâmpinat dificultăţi în a stabili o întrevedere cu el. „Conduc întreaga politică externă rusă", se lăuda el colegilor lui francezi. „Cei de aici habar nu au de nimic".[235] Delcassé a supravegheat negocierile care au avut drept urmare un nou împrumut uriaş de la francezi: 2 500 de milioane de franci, care urma să fie emis pe piaţa franceză de capital de

către companiile feroviare private ruseşti într-o perioadă de cinci ani, în tranşe anuale de 500 de milioane, cu condiţia ca rutele strategice din Vest să fie consolidate conform discuţiilor avute de şefii de stat-major în 1913.[236] Maurice Paléologue, succesorul lui Delcassé la ambasada din St.-Petersburg începând cu ianuarie 1914, era un om croit din acelaşi material, care intenţiona să combine consolidarea cu o abordare mai fermă a chestiunilor legate de politica externă.

POINCARÉ SUB PRESIUNE

În primele optsprezece luni ale mandatului său de preşedinte (până la izbucnirea războiului), Poincaré a consolidat orientarea ofensivă a planificării militare franceze. A sprijinit campania pentru „Legea de Trei Ani", votată de Camera şi Senatul francez în vara anului 1913, prin care armata franceză existentă a ajuns la 700 000 de soldaţi, reducând astfel diferenţa numărului de detaşamente dintre Franţa şi Germania la doar cincizeci de mii şi demonstrându-le ruşilor că francezii îşi luau în serios rolul pe care îl jucau în efortul comun depus împotriva „principalului inamic".[237] Datorită faptului că a ales premieri supuşi, a preluat controlul Consiliului Superior de Război şi a profitat cu maximă eficienţă de puterile sale sub *secteur réservé* referitor la dreptul preşedintelui de a modifica deciziile în politica externă şi militară, Poincaré a devenit unul dintre cei mai puternici preşedinţi din istoria celei de-a Treia Republici.[238]

Toată această activitate a sa a avut şi o dimensiune publică. Şovinismul propagandei guvernamentale de la formarea ministerului Poincaré-Millerand-Delcassé a fost o temă recurentă în depeşele ministrului belgian la Paris, baronul Guillaume. Acesta a fost şocat de retorica vehementă a campaniei de susţinere a „Legii de Trei Ani", care, după ce l-a ajutat pe Poincaré în alegerile prezidenţiale ale republicii, acum evolua cu repeziciune, „fără să ia în seamă pericolele pe care le atrăgea după sine".[239] „Miniştrii Poincaré, Delcassé şi Millerand au fost cei care au inventat şi urmat politica

naţionalistă şi şovinistă", observa Guillaume în ianuarie 1914, a cărei renaştere devenise o trăsătură marcantă a vieţii publice din Franţa. El a considerat această politică „cel mai mare pericol pentru pace care ameninţă Europa zilelor noastre".[240] Poincaré nu era doar un nobil parizian, scria ministrul belgian în mai 1914, ci şi un politician adevărat al naţiunii, care se străduia din răsputeri şi se folosea de toată îndemânarea pentru a-şi câştiga susţinători în provincii. Era un orator desăvârşit care străbătea Franţa în lung şi-n lat, ţinea discursuri şi era ovaţionat în fiecare oraş pe care îl vizita.[241]

În ciuda succesului avut în provincii, caracterul volatil intrinsec al sistemului politic francez a făcut ca poziţia lui Poincaré în Paris să rămână nesigură. Printre altele, „uşa turnantă" a ministerului francez a continuat să se rotească, iar ministrul de externe, protejatul lui Poincaré, Charles Jonnart, a fost destituit din funcţie după doar două luni. În timpul succesorului său, apaticul Stéphen Pichon, mecanismele analizate în capitolul patru au început să se facă din nou simţite: Pichon s-a aliat cu ambasadorii influenţi şi cu aliaţii lor din „Centrale". Consecinţa a fost o reîntoarcere către o abordare mai conciliantă – sau mai puţin intransigentă – faţă de Berlin. Când Pichon a fost destituit din funcţie odată cu guvernul Barthou în decembrie 1913, Poincaré a căutat un „om de paie" ca să-l înlocuiască. Înainte de a prelua funcţia, noul premier şi ministru de externe, Gaston Doumergue a trebuit să convină că va menţine „Lege de Trei Ani" şi politica externă a lui Poincaré. Preşedintele spera că Doumergue, care nu avea niciun fel de experienţă în ceea ce privea relaţiile externe, se va obliga să se consulte cu el asupra tuturor chestiunilor importante. Însă această tactică a eşuat, căci, în vreme ce Doumergue era un susţinător loial al alianţei ruse, acesta acţiona împotriva lui Poincaré – l-a numit pe cel mai mare rival al acestuia, Joseph Caillaux, în funcţia de ministru de finanţe şi l-a înlăturat treptat pe preşedinte din discuţiile referitoare la politica externă.[242]

Poincaré avea în continuare duşmani puternici şi lipsiţi de scrupule. În mai 1913 s-a dovedit cât era de vulnerabil în faţa intrigilor lor politice atunci când în cabinet a izbucnit o criză din cauza unor

interceptări diplomatice care fuseseră descoperite şi care demascau negocieri secrete dintre preşedinte şi reprezentanţii Bisericii Catolice. În primăvara anului 1913, Poincaré şi Pichon iniţiaseră aceste discuţii în speranţa că vor putea asigura alegerea unui succesor la tronul papal care să sprijine Franţa. Aceste discuţii ar putea părea inofensive, având în vedere interesul Franţei de a-şi consolida influenţa în protectoarele sale religioase din Orient. Însă astfel de legături între politicienii de rang înalt ai republicii şi Biserica Catolică erau o chestiune extrem de delicată în Franţa antebelică, unde anticlericalismul era starea implicită a culturii politice. Aceste discuţii au avut un caracter secret cu scopul de a-i împiedica pe radicali şi pe aliaţii acestora să pornească o campanie anticlericală. Însă în aprilie şi în mai 1913, departamentul *Sûreté* din cadrul Ministerului de Interne a interceptat şi descifrat trei telegrame de la ambasadorul italian la Paris în care se făcea referire la negocierile dintre Poincaré, Pichon şi Vatican. În 6 mai, Jean-Louis Klotz, ministrul de interne, a dezvăluit conţinutul telegramelor în cadrul unei şedinţe a Cabinetului. În mijlocul vacarmului, Pichon a ameninţat că va demisiona în cazul în care interceptarea şi scurgerea de informaţii din telegrame continua. Deşi interceptarea a încetat, pagubele fuseseră deja provocate, având în vedere că acest subiect delicat putea fi folosit pe viitor de persoane fără scrupule pentru a-l cataloga pe Poincaré drept „un cleric" nepotrivit pentru funcţia publică.

Chestiunea avea şi un aspect personal: Poincaré se căsătorise cu Henriette – divorţată de două ori – în cadrul unei ceremonii civile stricte, aşa cum era de aşteptat în cazul demnitarilor republicii. Însă în mai 1913, după ce s-a aflat că primii doi soţi ai Henriettei muriseră, el a fost de acord, la stăruinţele soţiei lui şi din respect pentru dorinţele preaiubitei sale mame, care decedase de curând, să oficializeze uniunea ei printr-o ceremonie religioasă. Şi din nou a fost o decizie care ar fi putut scandaliza opinia anticlericală. Ceremonia a avut loc în secret, însă Poincaré a trăit ulterior cu teama că ar putea fi iniţiată o campanie anticlericală care i-ar fi putut distruge popularitatea. Se simţea spionat şi trădat chiar şi în Palatul

Elysée, unde „agenţii de poliţie, servitorii, uşierii, vizitatorii, mai mult de o sută de oameni pe zi, îşi ţin privirile aţintite asupra mea, îmi observă toate gesturile şi le redau mai mult sau mai puţin întocmai", se confesa el unui coleg.[243] Atât de preocupat era de această perspectivă, încât a făcut mari eforturi ca să îi cumpere pe liderii radicali. Spre marea întristare a fraţilor Cambon, el i-a oferit funcţia de ambasador la Londra liderului anglofil radical şi opozant al lui Poincaré, Georges Clemenceau (care însă a refuzat-o).[244] Preşedintele a continuat să fie bântuit de teama intrigilor şi a dezvăluirilor ostile până la izbucnirea războiului.

Cu alte cuvinte, Poincaré a rămas vulnerabil. Din câte se părea, vremea lui şi a politicii pe care o practica începea să apună. Elanul naţionalist existent în perioada când preluase funcţia de conducere, după Criza Agadir, a început să se diminueze la începutul lui 1914, lăsând locul unei alinieri noi şi complexe de forţe.[245] Poincaré era „din ce în ce mai urât" de radicalii socialişti uniţi, iar rivalii lui, Clemenceau şi Caillaux, nu ratau nicio ocazie să îl atace şi să îl întărâte.[246] Mai îngrijorător însă era perspectiva unei noi formaţiuni a opoziţiei care ar fi putut milita pentru abrogarea Legii de Trei Ani şi, prin urmare, ar fi putut slăbi legăturile din interiorul alianţei franco-ruse.[247] Într-o ţară care se distingea – mai ales după Afacerea Dreyfus – printr-un puternic sentiment antimilitarist, prelungirea serviciului militar reprezenta o măsură extrem de controversată. Rezultatele alegerilor generale tumultuoase din 26 aprilie şi 10 mai 1914 erau greu de înţeles, însă sugerau că susţinătorii Legii de Trei Ani erau din ce în ce mai puţini. Urmare a căderii guvernului Doumergue în 2 iunie 1914, Poincaré s-a văzut nevoit să găsească o altă combinaţie politică prin care să salveze legea. După câteva începuturi eşuate – inclusiv căderea unui guvern în aceeaşi zi în care a fost făcut cunoscut în parlament, un eveniment cu puţine precedente istorice[248] – Poincaré a apelat la fostul socialist René Viviani, care a format un nou cabinet în 12 iunie, în care zece dintre cei şaptesprezece miniştri susţineau serviciul militar de trei ani. Când noul guvern a obţinut majoritatea în Cameră în 16 iunie, părea că

această criză trecuse. Legea de Trei Ani era în siguranță, cel puțin pentru moment. Dar cine putea ști cât timp avea să reziste?

Evenimentele internaționale ofereau alte motive de îngrijorare. În 1913 și 1914, factorii decizionali de la Paris au devenit din ce în ce mai conștienți de creșterea puterii rusești. Observatorii militari francezi relatau că armata rusă făcuse progrese uriașe de la eșecul din războiul japonez; soldatul rus era „de categoria întâia, rezistent, bine pregătit, disciplinat și devotat" și se aștepta ca armata rusă să iasă învingătoare în fața „eventualilor inamici".[249] Experții financiari francezi confirmau aceste păreri legate de ruși. Un observator pasionat al economiei ruse era M. de Verneuil, reprezentantul brokerilor de la Bursa de Valori din Paris, care avea drept de veto împotriva admiterii titlurilor de valoare la Bursa Paris. Verneuil era de mult timp implicat în afacerile dintre ruși și francezi, încă de pe vremea când călătorise la St.-Petersburg pentru a discuta cu premierul Kokovtsov termenii unui nou împrumut francez. Într-o scrisoare din 7 iulie 1913, el îi spunea ministrului de externe, Pichon, punctul său de vedere. Verneuil își formase deja o părere favorabilă despre progresul economic înregistrat de ruși, scria el, însă, în timpul recentei sale vizite în capitala rusă, fiind convins că realitatea era mult mai impresionantă:

> „Se pregătește ceva cu adevărat extraordinar, iar semnalele ar trebui să atragă atenția chiar a celui mai puțin informat observator. Sunt aproape convins că, în următorii treizeci de ani, vom fi martorii unei dezvoltări impresionante a economiei rusești care va egala – dacă nu va depăși, cumva – mișcarea colosală care a avut loc în Statele Unite în ultimul sfert de secol XIX".[250]

Verneuil nu era singurul: în 1914, relatările ataşatului militar francez la St.-Petersburg, generalul de Laguiche, evoca un „colos" rusesc care deține „resurse nesecate", care este înarmat cu soldați „de categoria întâia" și care exercită o „putere nelimitată". După ce a asistat la manevrele din primăvara acelui an, Laguiche a relatat exaltat: „Cu cât merg mai des, cu atât admir mai mult acest material, bărbatul rus este superior oricărui alt bărbat. Există atâta forță

şi putere acolo cum nu am mai întâlnit la nicio armată".[251] Articolele din presă păreau să întărească această impresie. În noiembrie 1913, a apărut un articol în *Le Temps* în care corespondentul rus al ziarului, Charles Rivet, declara că:

> „Nu putem admira prea mult acest efort [militar] uriaş al ruşilor. Acesta se desfăşoară fără să lezeze prosperitatea ţării. [...] Dacă în Franţa, noile cheltuieli ale armatei au creat probleme bugetului, Rusia nu este nevoită să caute noi resurse de venituri. [...] În această cursă a înarmării, ea deţine o poziţie privilegiată pentru a susţine această competiţie. Creşterea populaţiei este însoţită de o creştere a bunăstării; circumstanţele permit înfruntarea – chiar şi pe termen lung – creşterii constante a contribuţiilor şi cheltuielilor militare. Nu va fi niciodată nevoită să propună o încetinire a acestei dezvoltări, iar liderii militari ruşi nici nu sunt dispuşi să facă acest lucru".[252]

Printre cei care aveau această viziune irealistă despre Rusia se numără şi Poincaré.[253]

La suprafaţă, toate acestea păreau să fie de bun augur pentru alianţa franco-rusă. Însă în Paris au dat naştere la îndoieli. Dacă Rusia devenea atât de bogată şi de puternică încât înceta să mai depindă de ajutorul francezilor în ceea ce privea securitatea sa? În cel mai rău caz, această dezvoltare fulminantă va înclina cu siguranţă balanţa puterii în cadrul alianţei în dezavantajul Parisului, căci, după cum observa şi generalul de Laguiche în februarie 1914, „cu cât Rusia va avea mai puţină nevoie de celelalte naţiuni, cu atât va reuşi să se elibereze mai repede de sub presiunea noastră".[254] Această conştientizare poate să ni se pară ridicolă dacă privim retrospectiv: avea la bază o supraestimare absurdă a progresului economic şi a forţei militare în Rusia.[255] Însă aceste caracteristici false păreau suficient de reale pentru cei care le percepeau; împreună cu alţi factori existenţi într-un mediu care se schimba cu repeziciune, acestea sugerau că metodele folosite pentru a ţine pe loc Germania s-ar putea să nu mai existe în scurt timp.

În ultimele săptămâni ale lui 1914, spre surprinderea lui, Poincaré deţinea încă controlul. Politica lui se afla în siguranţă – cel puţin

până când actualul guvern avea să cadă. René Viviani era un parlamentar extrem de eficient, însă un novice în afacerile externe. În eventualitatea unei crize, președintelui i-ar fi fost ușor să cârmuiască politica. Strategia militară ofensivă și angajamentul față de *casus foederis* din Balcani au rămas neschimbate. Însă pe termen mediu și lung, viitorul lui Poincaré și cel al politicii lui părea, mai degrabă, nesigur. Această combinație de putere actuală și vulnerabilitate pe termen lung vor arăta felul în care a gestionat criza care a izbucnit după ce Gavril Princip a declanșat acele focuri de armă fatale în 28 iunie în Sarajevo. La fel ca și majoritatea factorilor decizionali prinși în vâltoarea acelor evenimente, Poincaré va avea și el sentimentul că se afla sub presiune.

CAPITOLUL 6

Ultima şansă: Detensionare sau pericol, 1912–1914

„Nu am mai văzut asemenea vremuri liniştite de când sunt la Ministerul de Externe", scria Arthur Nicolson la începutul lunii mai 1914.[1] Observaţia acestuia ne atrage atenţia asupra uneia dintre cele mai ciudate caracteristici ale ultimilor doi ani dinainte de război, şi anume că, deşi procesul de înarmare continua să câştige teren şi atitudinea unor lideri militari şi civili era din ce în ce mai militantă, sistemul internaţional european în general afişa o capacitatea surprinzătoare de a gestiona crizele şi detensionarea. Acest lucru însemna oare că un război general a devenit *mai puţin* probabil în ultimul an şi jumătate înainte ca acesta să izbucnească? Sau fenomenul detensionării masca doar existenţa unui antagonism structural profund instaurat între blocurile care formau alianţa? Şi dacă această a doua variantă era adevărată, cum au interacţionat procesele implicate în destindere cu acele aspecte ale cauzalităţii care au permis izbucnirea unui război general în 1914?

LIMITELE DETENSIONĂRII

În vara lui 1912, kaizerul şi ţarul, însoţiţi de un anturaj format din oficiali de rang înalt, s-au întâlnit neoficial pentru discuţii în Portul Baltic (Paldiski), o bază maritimă rusească din Peninsula Pakri, situată în nord-vestul Estoniei de azi. Întâlnirea, considerată

a fi întoarcerea unei vizite pe care țarul a făcut-o în Potsdam în 1910, a decurs extrem de bine. Cât timp monarhii s-au plimbat, au cinat și au inspectat trupele, oficialii s-au întrunit pentru discuții amiabile, pe teme generale. Kokovtsov și Bethmann Hollweg – care s-au cunoscut pentru prima dată la Portul Baltic – s-au simpatizat imediat. Erau doi indivizi reținuți și conservatori, cu vederi moderate. În timpul unei conversații calme și sincere, cei doi prim-miniștri au insistat asupra politicilor de înarmare ale celor două puteri. Fiecare l-a asigurat pe celălalt de natura pur defensivă a politicilor de înarmare ale fiecărui guvern, iar cei doi bărbați au convenit că valul actual de cheltuieli privind înarmarea era de regretat, având în vedere impactul îngrijorător pe care îl avea asupra opiniei publice. „Să sperăm, spunea Bethmann, că toate țările vor avea atât de multe interese comune, încât să privească înarmarea ca pe o măsură preventivă, și nu ca pe o măsură care trebuie aplicată".[2]

Contele Vladimir Kokovtsov

Dialogurile dintre Bethmann şi Sazonov au atins teme mai generale, însă au fost marcate de acelaşi limbaj conciliator. Când a venit vorba despre caracterul instabil al Peninsulei Balcanice, Sazonov l-a asigurat pe Bethmann că „misiunea" Rusiei vizavi de statele slave creştine se încheiase din punct de vedere istoric, prin urmare era învechită. Rusia, a afirmat Sazonov, nu avea nicio intenţie să profite de dificultăţile actuale cu care se confrunta Imperiul Otoman. Bethmann a declarat că, deşi Germania era uneori acuzată că ar dori să intervină în mecanismul intern al Antantei, era departe de el acest gând. Pe de altă parte, nu vedea niciun motiv pentru care Germania să nu întreţină relaţii de prietenie cu puterile Antantei. „Care este situaţia în ceea ce priveşte Austria?" a întrebat Sazonov către sfârşitul discuţiei. Bethmann l-a asigurat că nici nu intra în discuţie o politică agresivă a austriecilor în ceea ce privea Balcanii. „Prin urmare, Austria nu va fi încurajată [de Germania]?", a întrebat Sazonov. Bethmann a răspuns că Berlinul nu avea nici cea mai mică intenţie să sprijine o politică aventuristă în Viena. Înainte de a se despărţi, cei doi au fost de acord că ar fi o idee excelentă dacă aceste summituri ar deveni „o instituţie fixă" care să aibă loc o dată la doi ani.[3]

Surprinzător a fost faptul că până şi kaizerul a avut o conduită excelentă la Portul Baltic. Ţarului îi era întotdeauna groază de întâlnirile cu vărul său german, care era extrem de vorbăreţ – evita să-şi expună părerile, deoarece, după cum a observat şi Kokovstov, „se temea de exuberanţa împăratului german, care era diferit de caracterul lui".[4] Într-o scrisoare elaborată înainte de vizită, ambasadorul german la St.-Petersburg, contele Pourtalès, îl sfătuia pe kaizer să evite subiectele tendenţioase şi să adopte o „atitudine supusă" ori de câte ori era posibil, astfel încât ţarul să poate să mai strecoare câte un cuvânt.[5] În cea mai mare parte a timpului, Wilhelm a reuşit să se abţină. Au mai existat mici scăpări: după prima masă de prânz la bordul iahtului ţarului, *Standart*, kaizerul l-a tras deoparte pe ministrul de externe, Sazonov, şi a vorbit cu el (sau, mai corect spus, „i-a vorbit") preţ de o oră despre relaţia lui cu părinţii, care, susţinea el, nu l-au iubit niciodată. Sazonov a considerat acest gest ca

fiind o ilustrare şocantă a „tendinţei evidente pe care împăratul german o avea de a depăşi limitele rezervei şi ale demnităţii". Această atitudine nu era potrivită pentru cineva de rang înalt.[6] În următoarea zi, care a fost una toridă, în timpul unei vizite la fortificaţiile distruse care fuseseră ridicate în jurul portului de către Petru cel Mare, Wilhelm a uitat din nou de sfaturile primite şi a început să îl bată la cap pe Kokovtsov cu subiectul său preferat de discuţie, importanţa de a înfiinţa o companie petrolieră paneuropeană comparabilă cu aceea americană. Kokovtsov îşi aminteşte că dialogul „a devenit extrem de animat, depăşind limitele etichetei regale".

> „Soarele era neîndurător. Ţarul nu a vrut să întrerupă conversaţia, însă îmi făcea semne de nerăbdare în spatele împăratului Wilhelm. Kaizerul însă continua să răspundă argumentelor mele cu o înflăcărare crescândă. În cele din urmă, pierzându-şi răbdarea, ţarul s-a apropiat de noi şi a ascultat conversaţia noastră, când împăratul Wilhelm s-a întors către el şi i-a spus următoarele cuvinte (în franceză): «Preşedintele Consiliului tău nu-mi împărtăşeşte ideile şi nu vreau să-i permit să rămână nelămurit. Aş dori să-mi dai voie să îmi susţin părerea cu informaţii strânse la Berlin, iar când voi fi pregătit aş vrea să-mi permiţi să reiau această conversaţie cu el»."[7]

Merită să ne imaginăm această scenă – strălucirea soarelui care învăluie ruinele vechiului fort, Kokovtsov care se sufoca de cald în haina lui, kaizerul cu faţa îmbujorată şi cu mustaţa tremurândă în timp ce vorbea însufleţit despre subiect şi gesticula, neţinând seama de disconfortul interlocutorilor lui, iar în spatele lui, ţarul, care încerca disperat să pună capăt chinului şi să îndrume grupul către umbră. Nu se ştie dacă Wilhelm i-a trimis vreodată lui Kokovtsov „informaţiile strânse la Berlin" despre consorţiu petrolier, însă există dubii – izbucnirile lui de entuziasm aveau tendinţa să fie pe cât de scurte, pe atât de intense. Nu e de mirare că regii erau îngroziţi de kaizer.

Scăpările trecătoare ale lui Wilhelm nu au afectat buna dispoziţie a celor două grupuri, iar întâlnirea s-a încheiat într-o notă extrem de

pozitivă. Un comunicat oficial lansat presei pe 6 iulie declara că întâlnirea „avusese un caracter plăcut", că dovedise încă o dată „relația de prietenie" dintre cei doi monarhi și confirmase „hotărârea fermă" a ambelor puteri de a menține „tradiția seculară care exista între ele".[8]

Portul Baltic a fost dovada detensionării ruso-germane din ultimii ani înainte de izbucnirea războiului în 1914.[9] Cu toate acestea, nu s-au realizat foarte multe lucruri. Conversațiile, deși prietenoase, nu au dus la nicio decizie importantă. Comunicatul oficial eliberat presei s-a rezumat la o prezentare generală și a declarat explicit că întâlnirea nu generase „acorduri noi", nici nu adusese „vreo schimbare în gruparea puterilor, a căror dorință de menținere a echilibrului și a păcii fusese încă o dată dovedită".[10] Asigurările oferite de Bethmann și Sazonov referitoare la situația din Balcani ascundeau o inconsecvență periculoasă: în vreme ce germanii îndemnau la restricții împotriva austriecilor, semănând îndoieli la Viena legate de loialitatea Berlinului față de alianță, rușii au continuat să aibă o atitudine opusă față de clienții lor balcanici. Asigurările pe care Sazonov i le-a dat lui Bethmann cum că Rusia nu avea nicio intenție să profite de situația dificilă în care se afla Imperiul Otoman și că „misiunea ei istorică" în peninsulă ținea de domeniul trecutului erau înșelătoare, în cel mai bun caz. Dacă aceste afirmații ar fi constituit fundamentul unei înțelegeri ruso-germane, atunci acest fundament era extrem de fragil. Până și conținutul restrâns al comunicatului referitor la întâlnirea din Portul Baltic era suficient încât să dea naștere unui sentiment de paranoia în Londra și în Paris. Înainte și după întâlnire, Ministerul Afacerilor Externe din St.-Petersburg a asigurat atât Londra, cât și Parisul că angajamentul rușilor față de Tripla Alianță era mai puternic ca niciodată. În acest sens, tentativele de reconciliere din Portul Baltic au dezvăluit cât de evazivă putea fi în realitate o detensionare multilaterală.

Constrângerile structurale și politice analoage stăteau în calea unei detensionări de lungă durată între Germania și Marea Britanie. Misiunea Haldane din februarie 1912, când Germania și Marea Britanie nu au reușit să ajungă la o înțelegere în ceea ce privește

ritmul de construcție a marilor nave, este un exemplu elocvent. Arhitectul inițial al misiunii a fost Bethmann. Scopul lui a fost acela de a ajunge la o înțelegere cu Marea Britanie astfel încât problemele internaționale (și în special cele coloniale) să fie rezolvate prin colaborare și nu prin competiție sau confruntare. Cancelarul considera programul ambițios de construcții navale al amiralului Tirpitz principalul obstacol în fața acestei înțelegeri. Având în vedere faptul că programul naval se bucura de sprijinul kaizerului, iar structura executivului german era dezorganizată și avea un caracter pretorian, era nevoie de manevre indirecte pentru a îndepărta politica actuală. Pentru a diminua influența lui Tirpitz, Bethmann s-a alăturat Amiralității în campania sa îndelungată pe care o ducea împotriva Biroului Naval Imperial (Amiralitatea îl critica pe Tirpitz pentru că își concentra atenția mai mult asupra numărului de nave decât asupra educării și pregătirii personalului maritim). El a încurajat armata, care ducea de mult timp lipsă de fonduri în timp ce bugetul alocat marinei cunoștea o creștere semnificativă, a insistat asupra recondiționării și a expansiunii.[11] Bethmann i-a cerut lui Metternich, ambasadorul german la Londra, să îi furnizeze informațiile de care avea nevoie pentru a-l convinge pe kaizer că o scădere a ritmului de dezvoltare în domeniul maritim ar putea avea un efect mai convingător asupra Londrei decât actuala politică de forță și provocare. Pe scurt, Bethmann manevra cu asiduitate toate pârghiile sistemului în speranța că va reuși să înlăture din politica de apărare a Reichului această dorință de dezvoltare în domeniul maritim.

Întocmai cum a procedat și Joseph Caillaux în timpul Crizei Agadir, Bethmann a apelat la un intermediar, un proprietar de nave din Hamburg, Albert Ballin, care a jucat un rol crucial în deschiderea unui canal de comunicare. Asemenea altor figuri importante din sectorul comercial și bancar, Ballin credea foarte mult în comerțul internațional civilizat și considera că ideea unui război european era stupidă. Datorită relației pe care o avea cu bancherul britanic Sir Ernest Cassel, el a reușit să trimită la Berlin un mesaj în care britanicii își exprimau interesul pentru o înțelegere bilaterală pe marginea

problemelor înarmării flotelor maritime şi a coloniilor. În februarie 1912, Lordul Haldane, secretarul de stat pentru război, a întreprins o călătorie în Berlin pentru a tatona terenul.

De ce a eşuat Misiunea Haldane? Răspunsul nu este legat doar de intransigenţa germanilor în ceea ce priveşte scara şi ritmul construcţiilor navale, căci atât Bethmann, cât şi kaizerul Wilhelm al II-lea – deşi reticent – erau dispuşi să ajungă la un numitor comun în această privinţă.[12] Adevăratul punct sensibil era acela că Berlinul insista să primească în schimb ceva tangibil, şi anume neutralitatea Marii Britanii în eventualitatea unui război dintre Germania şi alte puteri continentale. De ce nu erau dispuşi britanicii să dea curs acestei cereri? Afirmaţia cum că aveau o obligaţie contractuală faţă de Franţa era falsă, deoarece Bethmann era dispus să limiteze acordul privind neutralitatea propusă în cazuri în care Germania „nu poate fi considerată ca fiind agresorul". Acesta a recunoscut în mod expres orice acord încheiat „nu va fi aplicat în măsura în care nu va fi compatibil cu acordurile existente între principalele părţi contractate".[13] Motivul real al reticenţei britanicilor era acela că nu erau dispuşi să renunţe la ceva fără un motiv întemeiat: Marea Britanie câştiga detaşat întrecerea construcţiilor navale şi se bucura de o superioritate de neegalat. Bethmann şi Wilhelm îşi doreau acel acord de neutralitate în schimbul recunoaşterii acestei superiorităţi ca stare de fapt permanentă. Dar de ce ar face schimb Marea Britanie cu ceva ce deţinea deja?[14] În concluzie: nu vasele în sine împiedicau înfăptuirea acestui acord, ci mai degrabă interesele ireconciliabile ale părţilor.[15]

Când a revenit din Berlin, Haldane a fost îngrijorat de confuzia care domnea acolo: chiar şi pentru cineva din afară era limpede faptul că Bethmann nu reuşise să îi ralieze pe kaizer şi pe membrii Biroului Naval al Reichului în spatele politicii lui. Însă şi în Marea Britanie, cei care aveau interese puternice s-au unit împotriva reuşitei misiunii.[16] Cei din Londra au perceput-o de la început ca pe o acţiune cu un caracter pur explorator. Haldane a fost nevoit să călătorească la Berlin cu pretextul că întocmea o anchetă privind învăţământul (pe vremea aceea era preşedintele Comisiei Regale la Universitatea din Londra).

Prin urmare, nu era „în măsură să încheie înțelegeri sau să îi constrângă pe colegii lui", după cum scria într-o înștiințare trimisă guvernului german.[17] Misiunea, l-a asigurat Haldane pe Jules Cambon, a avut legătură cu *detensionarea*, și nu cu *antanta*.[18] Mai mult, se spune că persoana care trebuia să îi furnizeze documentații și trebuia să-l sfătuiască pe Haldane în timpul discuțiilor era nimeni altul decât Sir Arthur Nicolson, care crezuse întotdeauna că orice concesie cu Germania ar putea duce la un conflict cu Rusia, a cărei bunăvoință era esențială pentru securitatea Marii Britanii.

Nicolson nu și-a ascuns aversiunea față de acțiunea lui Haldane. În februarie 1912, el îi mărturisea lui Bertie următoarele: „Nu înțeleg de ce am renunța la poziția excelentă în care ne aflăm acum și am accepta să fim implicați în întreprinderi care ne-ar putea amesteca în așa-zise *înțelegeri* care ar afecta cu siguranță relațiile noastre cu Franța și Rusia".[19] Bertie a fost de acord: misiunea lui Haldane a fost „o mișcare stupidă" inițiată doar pentru a-i liniști pe „radicalii anti-Grey".[20] Încă de la început nu a existat nicio șansă reală ca această misiune să reușească.[21] Spre marea ușurare a lui Nicolson și a lui Bertie, Grey a refuzat să ia în considerare o „clauză a neutralității", iar discuțiile cu Haldane au luat sfârșit. Ambasadorul Goschen aflat la Berlin i-a scris lui Nicolson ca să îl felicite: „Ai fost inegalabil în acest demers reușit".[22]

După cum sugerau și observațiile lui Nicolson, creșterea detensionării era constrânsă – cel puțin în Marea Britanie – de o gândire conservatoare, care era în continuare acceptată, deoarece oferea fundamentul indispensabil al securității naționale. Detensionarea putea ajuta strategia, însă nu o putea înlocui. Sir Edward Grey a abordat subiectul cu diplomație într-un discurs ținut în fața Camerei Comunelor în noiembrie 1911: „Nimeni nu leagă noi prietenii și renunță la cele vechi. Sunt de acord să legăm noi prietenii, însă nu în detrimentul celor pe care le avem deja".[23]

Deoarece s-a investit prea puțin în Misiunea Haldane, eșecul ei a fost „digerat" cu ușurință, iar detensionarea anglo-germană post-Agadir a continuat. Doar în lumina evenimentelor ulterioare

eşecul de a încheia un acord maritim a căpătat o semnificaţie istorică. În toamna lui 1912, când a izbucnit criza din Balcani, secretarul pentru afaceri externe german, Kiderlen-Wächter, i-a propus lui Goschen, ambasadorul britanic la Berlin, ca ambele ţări să elaboreze un răspuns comun, astfel încât să împiedice puterile să se împartă în două tabere ostile. Grey i-a adus la cunoştinţă lui Bethmann că dorea „o cooperare politică strânsă" cu Marea Britanie.[24] Marea Britanie şi Germania s-au unit pentru a sponsoriza Conferinţa ambasadorilor care s-a desfăşurat la Londra din decembrie 1912 până în iulie 1913. Cele două puteri au contribuit la găsirea unor soluţii de compromis la cele mai spinoase probleme rezultate în urma Primului Război Balcanic, îndemnându-şi partenerii din alianţă, Rusia şi Austria, la cumpătare.[25]

Desigur, ulterior au intrat în joc şi alte motive. Secretarul pentru afaceri externe Jagow, care a preluat politica atunci când Kiderlen a murit subit în decembrie 1912, spera ca acea colaborare continuă balcanică să contracareze dependenţa britanicilor de puterile Antantei încercând să îi facă pe liderii de la Londra să vadă agresivitatea politicii ruşilor în regiune. Grey spera că germanii vor continua să îi strunească pe austrieci şi, astfel, vor reuşi să împiedice conflictele regionale balcanice să ameninţe pacea din Europa. Însă niciuna din părţi nu era pregătită să facă schimbări majore în strategiile lor de bloc. „Detensionarea balcanică" anglo-germană funcţiona în mare parte deoarece era concentrată pe o regiune (Peninsula Balcanică) unde niciunul din cele două state nu avea vreun interes primordial. Depindea, de asemenea, şi de bunăvoinţa Austriei şi a Germaniei de a nu începe un război. Era un lucru superficial, fără un conţinut substanţial care putea supravieţui doar atât timp cât nu exista nimic care să ameninţe serios pacea.

Am putea afirma, astfel, că posibilitatea unei detensionări era delimitată de flexibilitatea blocurilor alianţei. Acest lucru este adevărat în măsura în care implica ideea că blocurile alianţei erau „dispozitive" solide şi imobile ale sistemului internaţional. Însă merită menţionat faptul că mulţi factori decizionali importanţi erau de

părere că sistemul alianței era fragil și influențabil. Austriecii se temeau uneori că germanii erau pregătiți să își încheie socotelile cu rușii și că își vor lăsa aliații habsburgici baltă. Exista și o explicație pentru această îngrijorare, căci dovezile sugerau că politica de restricție a germanilor față de Viena în timpul perioadei 1910–1913 nu făcea decât să îi încurajeze pe ruși să intervină în Balcani, fără a oferi o securitate socială.[26] Poincaré a considerat întâlnirea de la Portul Baltic, care nu a avut nicio noimă, ca pe un vestitor de rău augur în ceea ce privește relațiile ruso-germane în Balcani și în strâmtorile turcești. În primăvara lui 1913, a existat o stare de surescitare în Paris din cauza „flirtului" dintre curțile de la St. James și Berlin, iar regele George al V-lea a fost bănuit că încerca să stabilească relații mai prietenoase cu Germania.[27] Pentru Sir George Buchanan, ambasadorul britanic la St.-Petersburg, cea mai mică dovadă de înțelegere între Viena și St.-Petersburg ajungea pentru a se gândi la perspectiva îngrozitoare că Rusia va renunța la antantă și își va uni forțele cu Germania și Austria, așa cum o făcuse pe vremea Ligii celor Trei Împărați în 1870 și 1880.

În cazul relațiilor dintre britanici și ruși, ideea de a pierde un prieten puternic era susținută și de teama de a înfrunta un inamic puternic. În ultimii trei ani înainte de izbucnirea războiului, vechile tensiuni geopolitice dintre Rusia și Marea Britanie au revenit în prim-plan. Existau probleme de-a lungul frontierei Sino-Asia Centrală, din Tibet și Mongolia până în Turkestan și Afganistan, însă cea mai urgentă problemă era Persia. În vara lui 1912, pătrunderea forțelor armate rusești în nordul regiunii a readus în prim-plan problema existenței Convenției anglo-rusă în actuala formă. La începutul lui noiembrie 1911, Grey l-a avertizat pe contele Benckendorff, ambasadorul rus la Londra, că în curând s-ar putea vedea nevoit să facă „dezvăluiri" publice despre activitatea rușilor în Persia și că Rusia risca viitorul Convenției.[28] Aceasta era o problemă care a atras interesul nu doar al Ministerului de Externe, ci și al cabinetului, al parlamentului și al presei. Când Sazonov și Grey s-au întâlnit în Balmoral în septembrie 1912 ca să poarte discuții în

principal pe tema Persiei, au existat manifestări publice împotriva ministrului rus. Teama pentru viitorul imperial al Marii Britanii combinată cu aversiunea mişcării liberale faţă de ruşi şi presa britanică formau un amestec puternic. Aceste preocupări au rămas la fel de importante în 1913 şi începutul lui 1914. În scrisorile pe care le-a trimis ambasadorului Buchanan în februarie şi martie 1914, Grey comenta pe un ton iritat planurile ruşilor de a construi o cale ferată de importanţă strategică pe o rută care urma să traverseze Persia până la graniţa indiană. Ruşii începuseră să ignore interesele comerciale ale britanicilor în Persia, chiar şi în regiunea alocată Marii Britanii prin intermediul Convenţiei. Nici situaţia de la graniţa chineză nu era mai bună: în 1912–1913, depeşele trimise de agenţii britanici relatau că ruşii desfăşurau „o activitate militară neobişnuită" între Mongolia şi Tibet; fuseseră interceptate transporturi de armament rusesc care treceau prin Urga către Lhasa, iar „călugării" ruşi Buriat pregăteau armata tibetană, în timp ce ruşii înaintau în Turkestanul chinez cu scopul de a-şi plasa fortificaţii la doar 240 de kilometri de garnizoana britanică din Srinagar.[29] Din câte se părea, Rusia aştepta o ocazie pentru a invada India.[30]

Aceste posibile ameninţări au destabilizat politica Ministerului de Externe. Din punctul de vedere al lui Grey, comportamentul ofensator al ruşilor creştea valoarea detensionării anglo-germane în ceea ce privea Balcanii. Este imposibil să nu observi cu câtă uşurinţă colaborau diplomaţii britanici şi cei germani tocmai în perioada în care această incursiune a lui Sazonov în Balcani îi exaspera pe partenerii britanici ai Rusiei. Grey era susţinut în aceste reflexii de secretarul său personal, William Tyrell, cel care îl vedea mai des pe ministrul de externe decât oricare alt coleg al său. Înainte, Tyrell fusese în favoarea unei „politici antigermane", însă în ultima vreme devenise „un militant înfocat al unei înţelegeri".[31] Această perspectivă părea atrăgătoare datorită faptului că, având în vedere că Germania pierduse detaşat cursa maritimă, ameninţarea principală reprezentată de Berlin „nu mai era atât de puternică".[32] Revenirea la o politică mai flexibilă promitea atât să pună capăt argumentelor

antiruseşti ale opoziţiei radicale, cât şi să zădărnicească planurile brigăzii „anti-Grey", care privea ostilitatea ministrului de externe faţă de Berlin ca pe o ameninţare inutilă la adresa independenţei britanice şi a păcii europene.

Însă această opţiune a rămas în continuare o himeră atât timp cât riscurile de a pierde loialitatea ruşilor nu păreau să fie compensate de beneficiile aduse de o colaborare strânsă cu Germania. Până când acel punct critic nu era atins – iar acest lucru nu părea iminent în 1913–1914 –, argumentul pentru calmarea Rusiei şi opunerea faţă de Germania a continuat să cântărească greu. Rusia era un inamic mai periculos în 1913 decât fusese în 1900, mai ales din punctul de vedere al factorilor decizionali britanici care, la fel ca şi colegii lor francezi, aderau la aceeaşi evaluare extraordinar de exagerată a puterii ruseşti. În perioada cuprinsă între Războiul ruso-japonez şi Criza din Iulie din 1914, şi în ciuda dovezilor contrare, ataşaţii militari şi experţii britanici zugrăveau ceea ce pare acum, dacă privim în retrospectivă, o imagine absurd de pozitivă a priceperii militare a ruşilor.[33] Într-un raport tipic întocmit în septembrie 1909, generalul Sir Ian Hamilton, care, în calitate de ataşat militar al forţelor japoneze în Manciuria văzuse armata rusă în acţiune, relata că avuseseră loc îmbunătăţiri majore în acest răstimp. Datorită „progresului extraordinar" înregistrat în tacticile de „tragere şi mişcare", trupele ruseşti puteau fi acum descrise ca fiind „luptători mai buni şi soldaţi mai ageri decât germanii". Având în vedere că şi Hamilton asistase la manevrele germanilor, cuvintele lui erau tratate cu respect.[34]

Din punctul de vedere al unor factori decizionali importanţi din Londra, ameninţarea venită din parte ruşilor era în continuare eclipsată de cea venită din partea germanilor. „Oamenii noştri se tem că Germania va merge la St.-Petersburg şi îi va propune să îi ţină pe austrieci în frâu, în eventualitatea în care Rusia va părăsi Antanta. Acesta este adevăratul pericol, nu un conflict între puteri. Ne temem că, din tot acest haos creat de criză, Rusia va alege să treacă de partea [Triplei] Alianţe", recunoştea un înalt funcţionar al Ministerului de Externe la începutul lui decembrie 1912, când prima criză albaneză

era în toi.[35] Din punctul de vedere al lui Nicolson, securitatea Marii Britanii şi statutul său de imperiu depindeau în continuare de Convenţia anglo-rusă, pe care dorea să o vadă luând forma (împreună cu antanta franceză) unei alianţe de sine stătătoare. Era „cu mult mai dezavantajos să ai de-a face cu o Franţă şi o Rusie neprietenoase decât cu o Germanie neprietenoasă".[36] „Pentru noi este extrem de important să fim în termeni buni cu Rusia, căci dacă aceasta va fi neprietenoasă sau chiar indiferentă faţă de noi, vom întâmpina mari dificultăţi în anumite localităţi unde, din nefericire, nu suntem în măsură să ne apărăm singuri", scria el în mai 1914.[37] Chiar şi cel mai mic gest în direcţia unei reconcilieri cu Berlinul ar putea compromite reputaţia Londrei de partener fiabil şi, odată ce aceasta era pierdută, exista pericolul ca Rusia să abandoneze, pur şi simplu, Marea Britanie şi să preia rolul de duşman imperial. Punctul de vedere al lui Nicolson era susţinut de convingerea – larg răspândită în Londra în ultimii ani înainte de război – că puterea economică şi forţa militară de care dispunea Rusia o vor situa, în curând, într-o poziţie de independenţă relativă, putându-se, astfel, dispensa de Marea Britanie.

De aici rezulta faptul că loialitatea Rusiei trebuia cumpărată cu orice preţ. Nicolson era îngrozit de rolul jucat de Sazonov în sponsorizarea alianţei sârbo-bulgare împotriva Turciei şi, în general, de faptul că Rusia incita guvernul sârb, însă acestea erau „neplăceri minore" în comparaţie cu o renegare din partea Rusiei. Diplomaţii britanici se simţeau astfel, într-o oarecare măsură, mai confortabil cu situaţia tensiunii controlate din Balcani decât cu perspectiva revenirii la condominiul austro-rus de dinainte de 1903, care, la rândul ei, ar fi facilitat o reîntoarcere la situaţia de dinainte de 1907, când englezii şi ruşii se aflau într-o rivalitate globală deschisă. Acest scenariu îi făcea să se simtă mai puţin pregătiţi în 1913 decât fuseseră pe vremea Războiului Burilor.[38] În vara lui 1912, Nicolson a lansat părerea că o expansiune a ruşilor în regiunea balcanică era inevitabilă şi că, prin urmare, Marea Britanie nu ar trebui să se opună. „Determinarea Rusiei, acum că situaţia ei financiară este una excelentă, iar armata reorganizată, afirmă şi stabileşte din nou poziţia

predominantă pe care o are în Balcani", i-a mărturisit el ambasadorului britanic la Viena.[39]

Detensionarea interacţiona într-un mod complex cu structura mobilă a blocurilor alianţei. Putea creşte nivelul de risc dacă le distrăgea atenţia politicienilor-cheie de la existenţa acestui risc. Conferinţa ambasadorilor din Londra, care se datora în mare parte lui Grey, i-a insuflat încrederea că va putea rezolva crizele şi va putea „păstra pacea", o încredere care îl va împiedica să reacţioneze în timp util la evenimentele din iulie 1914. Grey „a învăţat" din detensionarea anglo-germană în Balcani că Germania va continua să ţină în frâu Austria indiferent de ceea ce urma să se întâmple. Jagow şi Bethmann au ajuns la aceeaşi concluzie, şi anume că liderii de la Londra se convinseseră, în sfârşit, de adevărata natură a politicii ruseşti în ceea ce privea peninsula şi că vor rămâne, probabil, neutri dacă ruşii porneau un conflict în regiune. Mai mult, detensionarea într-o parte a sistemului internaţional european putea duce la o consolidare a angajamentelor în partea cealaltă. Astfel, de pildă, incertitudinile privind Londra – alimentate de colaborarea dintre englezi şi germani în Balcani – afectau relaţiile francezilor cu St.-Petersburgul. „Guvernul francez încearcă să îşi consolideze din ce în ce mai mult alianţa cu Rusia, căci este conştient că prietenia sa cu Anglia este din ce în ce mai puţin solidă şi eficientă", scria în aprilie 1913 ministrul belgian la Paris.[40]

Aceste reflecţii păreau să sugereze că sistemul european antebelic ajunsese într-o situaţie din care nu putea ieşi decât printr-un război. Părea să fie o deducţie posibilă din observaţia că până şi detensionarea punea în pericol pacea. Însă nu trebuie să uităm cât de dinamic era încă acel sistem, sau cât de deschis părea să fie viitorul său. În ultimele luni dinainte de izbucnirea războiului, unii dintre cei mai importanţi factori decizionali britanici au început să se îndoiască de faptul că o Convenţie cu Rusia în ceea ce privea Persia nu avea să supravieţuiască până la reînnoirea ei care era programată în 1915.[41] În primăvara lui 1913, Tyrell era de părere că Marea Britanie ar trebui să tolereze comportamentul ostentativ al ruşilor până când criza

din Balcani va fi trecut, apoi – poate în 1914 sau 1915? – să adopte o atitudine fermă față de ei în ceea ce privea Persia, Mongolia și China. Relația dintre Grey și Nicolson s-a răcit în 1914, deoarece acesta din urmă se izolase foarte mult. Mulți dintre colegii lui de rang înalt din cadrul Ministerului de Externe priveau cu scepticism atașamentul necondiționat al lui Nicolson față de Convenția anglo-rusă. Tyrell și Grey – împreună cu alți înalt-funcționari din cadrul Ministerului de Externe – erau extrem de deranjați de faptul că reprezentanții de la St.-Petersburg nu respectau termenii acordului încheiat în 1907 și începeau să creadă că o înțelegere cu Germania ar putea fi o lecție utilă pentru ei. În primăvara lui 1914, până și Nicolson a început să priceapă mesajul: pe 27 martie 1914, l-a avertizat pe un coleg să nu presupună că actuala grupare de puteri ar putea dăinui: „Cred că este foarte probabil ca în curând să fim martorii unor noi evenimente și grupări în politica europeană".[42]

„ACUM ORI NICIODATĂ"

Ce semnificație aveau toate acestea pentru germani? Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să insistăm asupra caracterului ambivalent al evenimentelor internaționale din ultimii doi ani înainte de război. În altă ordine de idei, perioada post-Agadir a cunoscut o diminuare a tensiunii internaționale, în special între Germania și Marea Britanie, precum și semne că blocurile alianței continentale ar putea să-și piardă funcționalitatea și coeziunea. Existau, astfel, motive pentru a crede că detensionarea nu era doar o simplă perioadă temporară de răgaz de la ostilitățile mutuale, ci o caracteristică autentică a sistemului internațional. Privit din această perspectivă, războiul general putea fi evitat.[43] Astfel, Criza Agadir și cea balcanică au dus la o îmbunătățire a pregătirii militare și la semnele unei politici agresive din partea rușilor în Peninsula Balcanică, susținută de Paris. Teama că legăturile antantei ar putea avea de suferit a dus, pe termen scurt, la o consolidare a angajamentelor alianței,

o tendinţă întărită şi de ascensiunea în Europa a facţiunilor politice cu un caracter beligerant.

Politica germană reflecta incoerenţa şi ambiguitatea acestei imagini de ansamblu. Totuşi, trebuie să ne reamintim că germanii nu erau la fel de impresionaţi ca restul ţărilor de creşterea economică spectaculoasă şi de vitalitatea Rusiei. După călătoria sa în Rusia în vara lui 1912, Bethmann şi-a exprimat părerea în faţa lui Jules Cambon în termeni care evocau relatarea pe care o reda nouă luni mai târziu Verneuil lui Pichon:

> „Cancelarul a exprimat un sentiment de admiraţie şi de uimire atât de profund, încât îi afectează politica. În ciuda grandorii ţării, a amplorii sale, a creşterii producţiei agricole, ţara duce în continuare lipsă de intelectuali, a observat el. El a comparat tineretul din Rusia cu acela din America şi a ajuns la concluzia că, în timp ce [tineretul] din Rusia este preocupat de viitor, cel din America pare să nu adauge noi elemente la patrimoniul comun al umanităţii."[44]

Din punctul de vedere al majorităţii comandanţilor militari germani importanţi, era evident că situaţia geopolitică era în dezavantajul Germaniei. Helmuth von Moltke, succesorul lui Schlieffen (din ianuarie 1906) în funcţia de şef al statului-major general, a expus o perspectivă tristă şi belicoasă a situaţiei în care se afla Germania pe plan internaţional. Viziunea lui poate fi redusă la două presupuneri de netăgăduit. Prima era aceea că, pe termen lung, nu putea fi evitat un război între cele două blocuri ale alianţei. A doua era aceea că Germania nu mai avea timp. Cu fiecare an care trecea, presupuşii inamici ai acesteia, în special Rusia, a cărei economie cunoştea o creştere fulminantă şi care dispunea de o forţă de muncă extraordinară, vor continua să se dezvolte şi din punct de vedere militar până când se vor bucura de o superioritate absolută care le va permite să aleagă momentul pentru a începe un conflict care se va desfăşura în condiţiile impuse de ei.

Trebuie să observăm o diferenţă fundamentală în ceea ce priveşte natura celor două axiome. Prima era o proiecţie psihologică

neverificată, născută din paranoia şi pesimismul lui Moltke.[45] A doua, deşi comporta un oarecare grad de paranoia, era cel puţin justificată de o analiză comparativă a forţelor militare ale puterilor europene. Îngrijorarea lui Moltke cu privire la instabilitatea dintre blocurile aliaţei şi la faptul că Germania îşi pierdea capacitatea de a domina într-un viitor conflict au început să câştige teren după 1910, când ruşii au iniţiat primul ciclu de reînarmare cu arme şi forţe terestre.[46]

Helmuth von Moltke în 1914

În Europa, următoarele pregătiri pentru război şi investiţii în armament au luat amploare în urma evenimentelor din Agadir şi a crizei declanşate de Războaiele Balcanice. În noiembrie 1912, când ruşii au luat măsuri împotriva Austro-Ungariei, iar guvernul francez i-a ovaţionat de pe margine, guvernul german a dat dovadă de o înfrânare remarcabilă – nu şi-a chemat rezerviştii, recruţii nu au fost reţinuţi şi nu a existat nicio mobilizare.[47] Însă, începând cu mijlocul lui

noiembrie, când mobilizarea militară a rușilor a devenit evidentă, comandanții germani au devenit din ce în ce mai îngrijorați. Deosebit de alarmantă era reținerea clasei de recruți ruși care au îngroșat trupele de-a lungul granitei germane în salientul polonez. Aceste îngrijorări erau alimentate de informații secrete provenite din mai multe surse și locații, care confirmau faptul că ofițerii de rang înalt ai armatei ruse erau de părere că un conflict cu Austria era inevitabil și că „cel mai potrivit moment pentru a ataca era în acel moment".[48]

Speriat de aceste semne de rău augur și de mișcările trupelor de ambele părți ale granitei cu Galiția și nerăbdător să combată impresia că Germania nu ar mai fi interesată să apere Austro-Ungaria împotriva amenințărilor regionale, cancelarul german Theobald von Bethmann Hollweg a ținut un discurs de zece minute în fața Reichstagului pe 2 decembrie 1912. A fost o revizuire – cu un format mai concis și un registru mai modest – a discursului pe care Lloyd George l-a ținut în Mansion House cu un an în urmă. Cancelarul a început prin a sublinia că Germania trebuia „să se folosească de influența ei pentru a localiza războiul" și că „până acum chiar îl localizase" – o observație care a stârnit urale. Apoi a urmat o avertisment formulat cu grijă:

> „Dacă – și eu sper să nu fie cazul – vor apărea dificultăți insurmontabile, va fi răspunderea puterilor direct implicate în acest caz particular să își implementeze revendicările. Acest lucru se aplică aliaților noștri. Dacă în momentul în care își implementează interesele, aceștia sunt atacați, contrar tuturor așteptărilor, de o terță parte, iar existența lor este astfel amenințată, noi, în calitate de aliați loiali, vom fi nevoiți să stăm fermi și hotărâți alături de ei. (*Ovații din partea reprezentanților de dreapta și a liberalilor naționali.*) În acest caz, va trebui să luptăm a să ne apărăm poziția în Europa și ca să apărăm viitorul și siguranța țării noastre. (*Ovații din partea reprezentanților de dreapta.*) Sunt convins că dacă vom urma această politică, vom avea poporul de partea noastră. (*Ovații.*)"[49]

Cotidianul *Times*, care a publicat textul integral al discursului în următoarea zi, nu a găsit nimic „nou sau senzațional" în cuvintele

cancelarului. „Este evident că Germania își dorește pacea și o urmărește", scria corespondentul ziarului la Berlin.[50] Edward Grey percepea foarte diferit această chestiune. Făcând o mișcare total neașteptată, el l-a convocat în biroul său pe ambasadorul german, contele Lichnowsky, și l-a informat că în eventualitatea unui război între Germania și alianța franco-rusă, era probabil ca Marea Britanie să lupte alături de inamicii Germaniei.

Raportul lui Lichnowsky referitor la conversația avută cu Grey a declanșat panica la Berlin, sau, mai exact, l-a făcut pe kaizer să intre în panică. Acesta, extrem de sensibil la semnalele primite de la Londra, a susținut că întrevede în avertismentul lui Grey o „declarație morală de război".[51] Profund tulburat, Wilhelm le-a ordonat lui Moltke, lui Tirpitz, șefului Amiralității, Heeringen, și amiralului Müller, șeful cabinetului maritim, să i se alăture în cel mai scurt timp pentru o întrunire de urgență la Palatul Regal la ora 11 dimineața, duminică, pe 8 decembrie. Întâlnirea a început cu o fanfaronadă războinică din partea kaizerului: Austria trebuia să rămână pe poziție față de Serbia (ale cărei trupe se aflau în acel moment încă în Albania), iar Germania trebuie să o sprijine dacă Rusia ataca. Dacă acest lucru avea să se întâmple, vocifera kaizerul, Germania va trimite cea mai mare parte din armata sa împotriva Franței și va folosi submarinele ca să torpileze vasele britanice. Spre sfârșitul discuției care a urmat, el a îndemnat marina să grăbească ritmul producției de submarine, a cerut „să se ia măsuri, astfel încât presa să pregătească perspectiva unui război împotriva Rusiei" și a susținut observația șefului de stat-major, Hellmuth von Moltke, că „războiul era iminent și cu cât izbucnea mai repede, cu atât mai bine".[52]

Istoricii nu sunt de acord cu semnificația acestui „consiliu de război", după cum l-a numit în mod ironic Bethmann, care nu fusese invitat. Unii au susținut că acest consiliul din decembrie 1912 nu numai că a dezvăluit poziția centrală pe care o ocupa kaizerul în procesul decizional, dar a pregătit și terenul pentru un plan de război cuprinzător, care implica poziționarea marinei, a armatei, a economiei și a opiniei publice germane într-un context de război, fiind o pregătire

pentru dezlănțuirea unui conflict premeditat.[53] Alții au considerat întâlnirea ca pe un răspuns reflex la o criză internațională, respingând ideea că armata germană și liderii politici începuseră numărătoarea inversă pentru un război european plănuit dinainte. Cine avea dreptate? Nu există niciun dubiu referitor la tonul beligerant al sfatului oferit în cadrul întrunirii referitor la armată și este evident că pentru moment kaizerul a părut dispus să susțină punctele de vedere ale celor mai agresivi comandanți ai săi. De altfel, întrunirea nu a declanșat o numărătoare inversă pentru un război preventiv. Singura mărturie pe care o deținem despre întrunire, jurnalul amiralului Müller, se încheie cu observația că rezultatul acesteia a fost „aproape nul". Nu a urmat nicio propagandă națională și nu s-au depus eforturi pentru a se impune restricții economice, cum era cazul în vreme de război.[54] Figura-cheie a dramei din 8 decembrie nu a fost Wilhelm, ci Bethmann, care ulterior „l-a pus la punct pe kaizer" și a „anulat" deciziile luate în timpul întrunirii.[55] „Consiliul de război" din 8 decembrie a rămas doar un episod: până la începutul lui ianuarie, sentimentul de criză dispăruse la Berlin, iar Wilhelm se liniștise. Bethmann a reușit să-l convingă să renunțe la planurile sale referitoare la un program de extindere a flotei militare, programul de construire a submarinelor cerut de kaizer nu s-a mai înfăptuit, iar când o nouă criză a izbucnit în Balcani în aprilie/mai 1913 din cauza ocupării de către sârbi și muntenegreni a orașului albanez Scutari, Wilhelm a continuat să se opună oricărei mișcări care ar fi putut implica riscul unui război.[56]

Mult mai importantă decât întâlnirea de la Palatul Neues din decembrie a fost decizia luată cu o lună înainte de a se căuta o creștere fără precedent în forța militară germană pe timp de pace. Rădăcinile proiectului de lege din 1913 privind armata se află în neliniștea cauzată de faptul că Germania începea să-și piardă poziția sigură, la care se adăuga alarma declanșată de felul în care Rusia gestiona criza din Balcani. Într-un memorandum detaliat din decembrie, Moltke a pledat pentru un program ambițios de expansiune și îmbunătățire. În eventualitatea în care ar fi izbucnit un război, argumenta el, Germania urma să lupte pe două fronturi, împotriva Franței și a

Rusiei, fiind ajutată puţin de Austria şi deloc de Italia. Dacă Marea Britanie avea să intre şi ea în joc, după cum avertiza Grey în 3 decembrie, germanii vor putea trimite cu 192 de batalioane de infanterie mai puţine decât Marea Britanie, Franţa şi Belgia la un loc. Nici trupele Rusiei nu erau de neglijat – puterea ei creştea de la an la an.[57] În prezentările lor în cadrul şedinţelor secrete ale Comisiei pentru Buget ale Reichstagului din luna aprilie, generalii au prezentat o imagine sumbră a perspectivelor Germaniei; vedeau prea puţine şanse de pace cu anturajul Germaniei şi erau pesimişti în privinţa şanselor de reuşită ale armatei germane. Până în 1916, Rusia va atinge o superioritate militară incontestabilă. Francezii se bucurau deja de superioritate în ceea ce privea căile ferate strategice şi perioadele de mobilizare şi de desfăşurare a trupelor – în vreme ce, în 1913, germanii deţineau treisprezece rute de cale ferată către graniţa comună, Franţa deţinea şaisprezece, toate cu linii duble, prevăzute cu linii ferate de joncţiune care traversau liniile de derivare, gările şi intersecţiile.[58]

După mai multe negocieri referitoare la detalii şi finanţare, noul proiect de lege a fost adoptat în iulie 1913. Armata pe timp de pace a crescut de la 136 000 la 890 000 de ofiţeri şi soldaţi. Cu toate acestea, noile măsuri nu au reuşit să satisfacă nevoia de securitate a Germaniei, deoarece acestea au declanşat creşteri ale bugetelor alocate pentru armament în Franţa şi în Rusia, lucru care a echivalat repede creşterea trupelor germane. În timpul primului ciclu de expansiune militară, ruşii au fost cei care au stabilit ritmul; acum era rândul germanilor. Legea din 1913 privind armata a fost crucială pentru votarea în august 1913 a Legii de Trei Ani în Franţa. În Rusia, legea germană privind armata (plus îndemnul Franţei) a dat naştere la programul de expansiune şi reînnoire, cunoscut sub denumirea de „Marele Program". În martie 1913, ţarul a aprobat sume uriaşe pentru artilerie şi alte armamente, în cadrul unui program ambiţios care, până în 1917, va fi crescut forţa armată pe timp de pace cu 800 000 de soldaţi, majoritatea fiind concentrată în partea europeană a Rusiei (prin comparaţie cu planul de desfăşurare din 1910).[59] Drept consecinţă, forţa armată pe timp de pace a Rusiei era dublă în 1914

față de cea a Germaniei, ridicându-se la aproximativ un milion și jumătate de soldați, cu 300 000 mai mulți decât forțele armate germane și austro-ungare laolaltă; se aștepta ca numărul soldaților ruși să depășească două milioane până în 1916–1917.[60] În 1914, aceste măsuri au fost suplimentate de programul rus de construire a căilor ferate, care a fost finanțat de francezi. Din 1905, răspunsul Germaniei la această situație neplăcută a fost Planul Schlieffen, care rezolva problema unui război pe două fronturi, prin lansarea mai întâi a unui atac puternic asupra Franței, însoțit de misiunea de prelungire în Est. Germania avea să-și îndrepte atenția către Est, împotriva Rusiei, abia după ce situația de pe frontul de Vest va fi fost rezolvată. Dar dacă echilibrul forțelor dintre cele două blocuri ale alianței se schimbă într-atât încât Planul Schlieffen nu mai putea avea niciun efect?

S-a subliniat faptul că Germania și-a pus mai repede în practică îmbunătățirile decât ceilalți doi adversari europeni ai Antantei, fapt care le-a oferit liderilor militari germani un avantaj strategic pe termen scurt în 1914.[61] Baza economică a măreției militare a Rusiei a rămas fragilă: între 1900 și 1913, forța productivă a rușilor a fost, de fapt, în scădere față de cea a Germaniei.[62] Însă perspectiva din punctul de vedere al Berlinului a rămas sumbră. În 1904, forțele unite ale armatelor franco-ruse le depășiseră pe cele austro-germane cu 260 982. S-a estimat că până în 1914 diferența va ajunge în jur de un milion, continuând să crească rapid. Într-un raport datat în 25 mai 1914, atașatul militar german la St.-Petersburg menționa cea mai recentă extindere a contingentului de recruți (de la 455 000 la 585 000) și calcula creșterea estimată a forțelor pe timp de pace pentru următorii trei-patru ani, apoi concluziona că „armata rusă va cunoaște o creștere într-un ritm nemaivăzut până în prezent la nicio altă țară". Moltke considera împrumutul franco-rus ca fiind „una dintre cele mai strategice lovituri pe care Franța ne-a dat-o de la războiul din 1870–1871 încoace" și a prevăzut că va da naștere la „un moment de răscruce decisiv care va fi în dezavantajul Germaniei".[63] Strategii germani erau de părere că, până în 1916–1917, forța covârșitoare a Rusiei va fi suficientă pentru a anula toate calculele prevăzute în Planul Schlieffen.[64]

Obsedat de pericolele care se întrezăreau la Est şi la Vest şi convins fiind că germanii nu mai aveau timp, Moltke a devenit exponentul elocvent al unui „război preventiv" care să permită Imperiului German să rezolve conflictul ce se apropia într-un mod avantajos pentru el. A ajuns să considere fiecare criză care urma unui război ca pe o ocazie ratată de a redresa un dezechilibru strategic profund care, în scurt timp, avea să aducă Germaniei un dezavantaj ireversibil.[65] Această perspectivă a unui război preventiv s-a răspândit repede printre comandanţii militari – un studiu recent a identificat câteva zeci de ocazii în care ofiţerii superiori au insistat pentru un război „mai devreme decât mai târziu", chiar dacă acest lucru însemna să preia iniţiativa şi să accepte oprobriul agresorului.[66] Nu numai germanii vedeau lucrurile astfel. La începutul lui 1914, Poincaré îi atrăgea atenţia editorului de la *Le Matin* că germanii se temeau de creşterea Rusiei: „Sunt conştienţi că acest trup devine pe zi ce trece mai vânjos; vor să îl atace şi să îl distrugă înainte să ajungă la plinătatea forţei sale".[67] În martie 1914, când directorul Serviciului Britanic de Operaţiuni Militare, generalul-maior Henry Wilson, a primit un rezumat al unei depeşe care trecea în revistă îmbunătăţirile aduse armatei ruseşti din 1913, acesta a făcut următorul comentariu:

> „Aceasta este o depeşă extrem de importantă. Este lesne de înţeles de ce Germania îşi face griji legate de viitor şi de ce ar crede că este o chestiune de *acum ori niciodată*."[68]

O notă fatalistă stătea la baza acestei propagande pentru război a armatei Germaniei. Când vorbeau despre război, comandanţii militari germani vorbeau mai puţin despre victorie decât despre „dubla ameninţare de înfrângere şi anihilare".[69] Pericolul inerent acestei gândiri, care le permitea comandanţilor să sancţioneze până şi cea mai agresivă iniţiativă ca fiind pur defensivă, este extrem de evident. Însă în ce măsură au modelat politica externă a Germaniei argumentele pentru un război preventiv aduse de comandanţii militari? Chiar şi într-un sistem pretorian asemănător celui pruso-german, multe lucruri depindeau de abilitatea ofiţerilor de rang înalt de a-i

convinge pe colegii lor civili să adopte perspectiva lor strategică. Nu au avut prea mult succes în această direcție. Moltke insistase asupra unui război „mai devreme decât mai târziu" în cadrul întrunirii de la Palatul Neues din decembrie 1912, însă, cu toate că, pentru un scurt timp, kaizerul păruse să fi fost de acord cu punctul de vedere al șefului de stat-major, nu s-a întâmplat nimic.

În mod paradoxal, din cauza absenței unui organ decizional colectiv, cum era Consiliul de Miniștri din St.-Petersburg, comandanților militari le era greu să înființeze un grup de presiune care să le susțină ideile și care să folosească rechizițiile militare ca pe un mecanism care să străpungă restricțiile financiare. În Paris, cei mai influenți demnitari civili și militari colaborau strâns cu scopul de a crește cheltuielile pentru o strategie de natură ofensivă. În Germania, barierele instituționale și constituționale care separau sistemul de comandă civil de cel militar îngreunau realizarea unei astfel de sinergii. Nu exista un echivalent german pentru Krivoshein, iar cancelarul Bethmann Hollweg era o figură mult mai puternică și mai formidabilă decât omologul său rus, Vladimir Kokovtsov. După Criza Agadir din 1911, Bethmann a urmărit în mod constant o politică bazată pe o colaborare discretă și la obiect cu Marea Britanie și Rusia. „Cea mai urgentă sarcină a noastră este un *modus vivendi* cu Anglia", scria el în decembrie 1911. „Trebuie să ținem Franța sub control printr-o politică precaută față de Rusia și Anglia", declara el în martie 1913. „Firește că această politică nu îi mulțumește pe naționaliștii noștri, și nici nu este prea populară. Însă nu văd o altă alternativă pentru Germania în viitorul apropiat."[70] Prin urmare, înainte de 1914, argumentele pentru un război preventiv nu au fost niciodată o platformă pentru politică în Germania – acestea au fost respinse de către liderii civili, așa cum fuseseră respinse și cererile mai gălăgioase ale lui Conrad în Viena. Nici în 1905, nici în 1908–1909 sau în 1911 (atunci când condițiile erau, practic, mult mai favorabile din punctul de vedere al germanilor decât vor fi în vara lui 1914), guvernul german nu a considerat că trebuie să lanseze un război preventiv. În afacerea Agadir din 1911, britanicii au fost cei care au militarizat criza, nu

francezii sau germanii. În timpul crizei din iarna lui 1912–1913, politica franceză și nu cea germană a fost cea care era cât pe ce să adopte (deși cu întreruperi) noțiunea de război preventiv. Berlinul a fost mult mai reținut în a da sfaturi Vienei în timpul crizei balcanice decât a fost Parisul în comunicarea cu St.-Petersburg.

Cât despre kaizer, deși înclina spre o retorică beligerantă, el a intrat în panică și a sugerat precauție ori de câte ori apărea la orizont un conflict real, spre disperarea generalilor săi. Wilhelm a rămas încrezător în privința unui compromis pe termen lung cu Marea Britanie. Observațiile lui din 1913 sugerează că în continuare considera „de neconceput" un război anglo-german. De asemenea, a rămas încrezător că abilitatea militară a germanilor va împiedica o intervenție armată a rușilor în conflictul dintre Austria și Serbia.[71] Această automulțumire l-a făcut pe „șoimul" general Falkenhayn, care avea să devină în curând ministru de război, să remarce în scrisoarea lui din ianuarie 1913 că încrederea amăgitoare a liderilor politici – inclusiv a lui Wilhelm – într-o posibilă pace îl lăsa pe Moltke „să lupte singur" cu kaizerul pentru o politică externă mai agresivă.[72] Refuzul kaizerului de a adopta noțiunea de război preventiv l-a transformat în *bête noire* a unei „opoziții militare" în creștere.[73] Supremația conducerii civile față de cea militară a rămas neschimbată.[74] Cu toate acestea, nu înseamnă că ar trebui să considerăm argumentele propreemțiune ca fiind irelevante pentru acțiunile germanilor sau pentru alți factori decizionali. Dimpotrivă, noțiunea de război preventiv a exercitat o presiune importantă, deși ascunsă, asupra modului de a gândi a factorilor decizionali-cheie în timpul crizei din vara lui 1914.

GERMANII ÎN BOSFOR

Factorii decizionali germani (alții decât cei preocupați cu înarmarea Germaniei în vederea unui viitor război pe două fronturi) analizau și ei posibilitățile unui viitor în care Germania să își poată urmări interesele, evitând în tot acest timp nenumăratele riscuri ale

unui război. Un grup influent de funcționari, din care făceau parte și secretarul de stat al biroului colonial, Bernhard Dernburg, ambasadorul la Londra, Paul Metternich, și colegul său, Richard von Kühlmann, ulterior secretar de stat al Ministerului de Externe din Berlin, au continuat să insiste asupra unei politici de detensionare și concesie față de Londra. Acest mod de gândire și-a găsit o expresie formală în pamfletul politic, *O politică internațională germană fără război!*, publicat anonim în Berlin în 1913, dar scris de Richard Plehn, care colaborase strâns cu Kühlmann în Londra.[75] În guvernul britanic existau potențiali parteneri ai acestei politici, în special printre liberalii anti-Grey, cum era și secretarul colonial, Lewis Harcourt.[76]

În ciuda eșecului înregistrat de Misiunea Haldane, inițiativa unei detensionări cu Marea Britanie a dat roade. În vara anului 1912 a început un rând nou de negocieri referitoare la chestiunile coloniale; în aprilie 1913, cele două state au semnat un acord privind teritoriile africane aflate momentan sub autoritatea Imperiului Portughez, al cărui colaps financiar era iminent. Acordul nu a fost niciodată ratificat, din cauza diferențelor de opinie dintre Berlin și Londra despre când și cum să fie publicat conținutul acestuia, însă a semnalat o dispoziție din partea ambelor părți de a demarca sferele de interes și de a colabora pentru a împiedica intervenția unor terțe părți.[77]

Având în vedere opțiunile limitate pe care le avea la dispoziție Germania în arena imperiilor și situația relativ apropiată dintre blocurile care formau alianțele în Europa, o singură regiune atrăgea atenția oamenilor de stat interesați în „politica internațională fără război": Imperiul Otoman.[78] Politica germană nu avusese prea mult acces în această parte a lumii, unde rivalitatea dintre imperii era acerbă, însă, în timpul anilor 1880, Berlinul a devenit mai activ. Acesta a fost încurajat în acest demers de către guvernul din Constantinopol, care, înstrăinat de ocupația britanică în Egipt (1882), îi curta cu asiduitate pe liderii de la Berlin.[79] Băncile, firmele de construcții și companiile feroviare germane au început să pătrundă în zonele mai puțin dezvoltate ale imperiului sultanului, obținând concesii și sfere

de interes. Lucrările finanțate și executate de germani la calea ferată din Anatolia au început în 1888 pentru a lega Constantinopolul de Ankara și de Konya; ambele linii au fost finalizate în 1896. Sprijinul guvernului pentru astfel de acțiuni, care la început au fost oarecum nesigure, a devenit pe parcurs din ce în ce mai pronunțat și mai consistent. În 1911, ambasadorul german la Constantinopol putea să vorbească deja despre imperiu ca fiind „o sferă de interes politică, militară și economică" a germanilor.[80] Germanii sperau ca prin investițiile lor în teritoriile otomane – în special proiectele de infrastructură extrem de importante – să stabilizeze Imperiul Otoman în fața amenințărilor care veneau din partea celorlalte puteri imperiale, în principal din partea Rusiei. În eventualitatea în care căderea Imperiului Otoman ar fi lăsat loc diviziunii teritoriale între imperiile lumii, germanii doreau să-și asigure un loc la masa unde această împărțeală se va face.[81]

S-au pus speranțe mari în calea ferată din Anatolia. Autoritățile otomane din Constantinopol intenționau să îmblânzească și să integreze „estul sălbatic" anatolian, care era la acea vreme prădat de bandiții cerchezi, și să civilizeze cele mai subdezvoltate teritorii otomane. Acestea priveau Anatolia din perspectiva orientalilor, ca pe o „colonie" care avea nevoie de dezvoltare. În zonele „devenite disponibile" prin construirea de căi ferate au fost introduse noi culturi, inclusiv unele cum ar fi sfecla-de-zahăr și cartofii, care creșteau deja acolo de ceva timp, din câte s-a dovedit ulterior. S-au depus eforturi pentru a crește plante „industriale", cu ar fi iarba *esparto*, care putea fi procesată pentru a obține hârtie. Multe dintre aceste proiecte nu au trecut de faza experimentală, fie din cauza condițiilor naturale și a solului care nu erau prielnice, fie pentru că băștinașii refuzau să adopte noile tehnici. Pentru locuitorii din zona rurală Anatolia, dintre care unii veniseră cu căruțele pline cu fân la gară pentru a hrăni caii ce trăgeau vagoanele, cel puțin așa credeau ei, vederea locomotivelor cu aburi dădea naștere la un sentiment de neuitat.[82]

Aventura din Anatolia era privită cu entuziasm și în Germania. Unii pangermani vedeau Anatolia (suficient de improbabil) ca despre

un posibil teritoriu pentru viitoarele aşezări germane; alţii erau mai interesaţi de accesul pe pieţe, rute comerciale şi materii prime.[83] Căile ferate (la fel ca şi barajele hidroelectrice în 1930–1950 şi călătoriile în timp în 1960) au ocupat un loc special în imaginaţia imperiilor la început de secol XX. În Marea Britanie şi în Colonia Cape s-au elaborat planuri pentru construirea unei căi ferate care să lege Cape de Cairo; aproximativ în aceeaşi perioadă, francezii au pus la cale un plan rival pentru construirea unei căi ferate africane de la vest la est, care să lege Senegalul de Djibouti. Istoria marilor reţele globale de telegrafie stabiliseră deja o legătură strânsă între infrastructură şi putere, în special în acele regiuni ale Imperiului Britanic unde staţiile de telegraf erau avanposturi în miniatură ale autorităţii şi disciplinei imperiale.

Prin urmare, lumea a rămas consternată în 1903 când s-a aflat că unei companii deţinute de băncile germane i se încredinţase de către guvernul otoman construirea unei linii uriaşe de cale ferată care urma să pornească de la capătul căii ferate anatoliene din Ankara via Adana şi Aleppo şi să traverseze Mesopotamia către Bagdad, pentru a ajunge (în cele din urmă) în Basra din Golful Persic. Proiectul, care, teoretic, urma să faciliteze într-o bună zi călătoria cu trenul direct de la Berlin la Bagdad, a fost întâmpinat cu suspiciune şi opoziţie de către celelalte puteri imperiale. Britanicii erau îngrijoraţi de ideea că germanii ar putea fi privilegiaţi în ceea ce privea accesul la câmpurile petrolifere din Irakul otoman, a căror importanţă creştea din ce în ce mai mult într-o perioadă în care marina militară britanică intenţiona să treacă de la vase propulsate de cărbuni la vase propulsate de petrol.[84] Se temeau că Germania, găsind o rută terestră în est ca să se elibereze de restricţiile impuse de dominaţia globală maritimă britanică, ar putea ajunge să ameninţe dominaţia Marii Britanii în comerţul colonial. Cu toate că traseul căii ferate fusese stabilit – cu multe neplăceri pentru ingineri şi pentru investitori – cât mai departe posibil faţă de regiunile care prezentau interes pentru ruşi, St.-Petersburgul se temea că acest proiect va plasa Germania într-o poziţie din care putea ameninţa controlul Rusiei asupra Caucazului şi a părţii de nord a Persiei.

Aceste proiecţii ale temerilor legate de strategie par a fi exagerate dacă privim în retrospectivă, însă au avut o influenţă puternică asupra factorilor decizionali ai acelor vremuri, care înclinau să creadă că investiţiile vor fi urmate inevitabil de o influenţă geopolitică. Atitudinea intermitentă prootomană şi proislamică a kaizerului Wilhelm al II-lea nu a ajutat la îndepărtarea acestor suspiciuni. În 1898, în timpul celei de-a doua vizite în Orientul Mijlociu, Wilhelm a ţinut un toast improvizat la primăria din Damasc care a fost citat în ziarele din întreaga lume: „Maiestatea Sa, sultanul, şi cele 300 de milioane de musulmani din întreaga lume, care îl consideră califul lor, pot fi liniştiţi în orice clipă că împăratul german le va fi prieten".[85] Această efuziune, rezultatul unei atmosfere euforice create de ovaţiunile mulţimii arabe, a trezit temeri că Germania se va alia cu forţele panislamice şi ale naţionalismului arab care începuseră deja să câştige teren în Imperiul Britanic şi cel Rus.[86]

În realitate, implicarea economică a Germaniei nu era disproporţională în termeni internaţionali. Germanii au investit puternic în întreprinderi furnizoare de electricitate, în agricultură, în minerit şi în transportul în comun; tranzacţiile comerciale între cele două ţări erau în creştere. Cu toate acestea, germanii se aflau în continuare (în 1913) în urma Marii Britanii, a Franţei şi a Austro-Ungariei în ceea ce priveau importurile din Imperiul Otoman, şi în urma Marii Britanii şi a Austro-Ungariei în ceea ce priveau exporturile în Imperiul Otoman. Investiţiile francezilor le depăşeau pe cele ale germanilor cu 50%. Capitala germană nu era mai agresivă decât rivalitatea europeană şi cea a Marii Britanii. În cursa pentru asigurarea unui control strategic asupra concesiilor valoroase de petrol din Mesopotamia, de exemplu, băncile şi investitorii din Marea Britanie, susţinuţi de Londra, i-au pus cu uşurinţă într-o poziţie dezavantajată pe germani prin negocieri la sânge şi o diplomaţie financiară nemiloasă.[87] Chiar şi în sfera construcţiilor de cale ferată, unde erau concentrate mai mult de jumătate din investiţiile germane (340 de milioane de franci de aur), contribuţia francezilor era oarecum echivalentă (aproximativ 320 de milioane de franci de aur). În vreme ce francezii deţineau

62,9% din „datoria publică otomană" gestionată de o firmă internațională în numele creditorilor imperiului, Germania și Marea Britanie dețineau părți egale din restul. Iar cea mai puternică instituție financiară din Constantinopol, Banca Imperială Otomană, care pe lângă faptul că deținea monopolul asupra producției de tutun și asupra multor altor afaceri, avea și dreptul exclusiv să emită bancnotă în Imperiul Otoman, era o întreprindere franco-britanică, și nu una germană; reprezenta, de asemenea, și un instrument al politicii franceze, în sensul că operațiunile sale fiscale și de creditare erau coordonate de la Paris.[88]

După negocieri îndelungi, o serie de acorduri au avut o pondere mare în neutralizarea tensiunilor apărute în legătură cu calea ferată Bagdad. Acordul franco-german din 15 februarie 1914 a delimitat sferele de interes ale investitorilor-cheie germani și francezi (capitalul francez a fost crucial pentru finanțarea proiectului), iar în 15 iunie 1914, germanii au reușit să treacă de obiecțiile britanicilor acordându-le, printre altele, controlul asupra secțiunii importante a viitoarei căi ferate Basra – Golful Persic –, o concesie care i-a diminuat drastic valoarea strategică pentru germani. Acestea, precum și alte episoade de colaborare, unde chestiunile de ordin politic erau lăsate la o parte pentru a asigura acorduri pragmatice în sfera economică, reprezentau motive pentru a spera că Imperiul Otoman ar putea deveni, într-adevăr, scena pentru „o politică internațională fără război" care, în timp, să se transforme în piatra de temelie a unui soi de parteneriat cu Marea Britanie.[89]

Mult mai serioasă decât disputa pentru deținerea controlului asupra căii ferate Bagdad a fost criza care a izbucnit în decembrie 1913 din cauza sosirii unei misiuni militare germane în Constantinopol. După campaniile sale dezastruoase din Balcani, guvernul otoman căuta cu disperare sprijin extern pentru a-și întări forțele armate printr-o reformă cuprinzătoare. Deși comandanții militari otomani au luat în calcul, pentru un scurt moment, o misiune militară franceză, germanii s-au dovedit a fi un partener mai viabil. Consilierii militari germani fuseseră o „achiziție" a Constantinopolului încă de

la sfârşitul anilor 1880 şi 1890, când „Goltz Pasha" desfăşurase cursuri de pregătire pentru ofiţerii militari turci.[90] Însă această misiune urma să se desfăşoare la o scară mai mare decât celelalte încercări. Şefului urma să i se atribuie un rol de comandant (faptul că nu li s-a atribuit această autoritate consilierilor anteriori a fost considerat ca fiind motivul principal al eşecului încercărilor anterioare) şi urma să răspundă de întreaga educaţie militară a otomanilor, inclusiv de instruirea membrilor statului-major. Va mai deţine puteri nelimitate în ceea ce privea inspecţia militară şi va fi însoţit de un grup de patruzeci de ofiţeri germani în serviciu activ. Cel mai important: în calitate de general al Primei Armate Otomane, acesta răspundea şi de apărarea strâmtorilor şi a Constantinopolului.[91] Cel ales ca să conducă misiunea a fost locotenentul-general Liman von Sanders, comandantul celei de-a 22-a Divizii din Kassel.

Având în vedere că nici kaizerul şi nici cancelarul Bethmann Hollweg nu au considerat-o ca pe o îndepărtare fundamentală de vechea practică şi având în vedere că detaliile legate de misiune au fost stabilite între comandanţii militari otomani şi cei germani, misiunea nu a fost considerată a fi un subiect de negociere diplomatică oficială cu Rusia. De fapt, kaizerul a adus în discuţie neoficial acest subiect în mai 1913, cu ocazia căsătoriei prinţesei Victoria Louise a Prusiei cu prinţul Ernst August de Hanovra, când s-a întâlnit cu Nicolae al II-lea şi George al V-lea. Niciunul din suverani nu s-a opus misiunii planificate. Nu s-a pomenit nimic despre ea nici atunci când Bethmann şi Sazonov s-au întâlnit în noiembrie 1913 pentru discuţii scurte, cancelarul crezând că Sazonov fusese informat de către ţar.[92] Însă când s-au scurs informaţii referitoare la detalii despre numirea lui Liman, a existat un val de proteste în ziarele ruseşti. În spatele acestei izbucniri publice, încurajată de ministrul de externe rus, se afla teama că misiunea nu numai că va creşte influenţa germanilor în Constantinopol, perceput ca fiind un punct strategic de o mare importanţă pentru Rusia, ci va reînnoi vitalitatea Imperiului Otoman, a cărui prăbuşire şi împărţire începuseră să devină un element axiomatic în gândirea strategică a ruşilor în

viitorul apropiat şi pe termen mediu.[93] Plenipotenţiarul militar rus la Berlin îl descria pe Liman într-o scrisoare către ţar ca fiind un personaj „extrem de energic şi de plin de sine".[94] Nu a ajutat nici faptul că, într-una dintre multele sale ieşiri necontrolate, kaizerul îi îndemnase pe membrii misiunii să îi adune „o armată numeroasă" care „să îmi urmeze ordinele" şi să formeze „o contragreutate la intenţiile agresive al Rusiei".[95] Prin urmare, Sazonov a considerat misiunea germană ca fiind o chestiune având „o semnificaţie eminamente politică".[96] Liderii din St.-Petersburg erau consternaţi – „Nu i-am văzut niciodată atât de agitaţi", îi mărturisea Edward Grey ambasadorului german la Londra.[97]

De ce au reacţionat ruşii atât de puternic faţă de misiunea Liman? Ar trebui să ne reamintim faptul că şi în timpul crizei din 1912–1913, când politica lui Sazonov păruse să pună pe primul loc Peninsula Balcanică în defavoarea controlului asupra strâmtorii Dardanele, strâmtorile turceşti rămăseseră punctul central al gândirii strategice a ruşilor. Importanţa strâmtorilor pentru planul economic al ruşilor nu fusese niciodată mai evidentă. Între anii 1903–1912, 37% din exporturile Rusiei treceau prin strâmtoarea Dardanele; cifra pentru exporturile de grâu şi secară, ambele vitale pentru economia rusă dornică de bani, era mult mai ridicată, în jur de 75–80%.[98] Această aderenţă era urgentată de cele două războaie balcanice. De la începutul conflictului, Sazonov a făcut numeroase declaraţii adresate atât statelor beligerante, cât şi marilor puteri aliate, referindu-se la faptul că închiderea strâmtorilor transporturilor comerciale neutre ar provoca „pierderi uriaşe" pentru exportatorii ruşi. El a mai declarat că aceste măsuri trebuiau evitate.[99] Întâmplarea a făcut că războaiele au dus la închiderea temporară de două ori a strâmtorii Dardanele, lucru care a afectat serios comerţul rus.

Întreruperile erau una, iar pierderea permanentă a influenţei într-o zonă de un interes geopolitic crucial era alta – o problemă mult mai serioasă. În vara lui 1911, Sukhomlinov se temuse că germanii vor câştiga o poziţie avantajoasă în Bosfor: „În spatele Turciei, se află Germania", avertiza el.[100] În noiembrie 1912, bulgarii au fost

cât pe ce să pună stăpânire pe capitala otomană. La acea vreme, Sazonov îl sfătuise pe Izvolsky să îl avertizeze pe Poincaré că dacă oraşul era asediat, ruşii se vor vedea nevoiţi să trimită imediat acolo întreaga flotă militară din Marea Neagră.[101] În următoarele săptămâni, Sazonov a pus la cale împreună cu statul-major şi cu amiralitatea planuri de desfăşurare a trupelor ruseşti pentru a apăra Constantinopolul şi a proteja interesele ruşilor. Au fost elaborate noi planuri de cucerire a Constantinopolului şi de acaparare a strâmtorilor prin forţă.[102] Într-un document din 12 noiembrie, adresat lui Kokovtsov şi celorlalţi ofiţeri în serviciu, Sazonov explica avantajul unei ocupaţii ruseşti: asigura unul dintre centrele comerţului internaţional, „cheia către Marea Mediterană" şi „fundamentul unei creşteri fără precedent a puterii ruseşti". Rusia, argumenta el, va ajunge „într-o poziţie globală binemeritată, urmarea eforturilor şi sacrificiilor noastre de-a lungul a două sute de ani". Făcând aluzie la importanţa opiniei publice, Sazonov a concluzionat că atingerea unei asemenea grandori va „uni guvernul şi societatea" în ceea ce priveşte o problemă de o „importanţă pannaţională indiscutabilă" şi, prin urmare, „va vindeca viaţa internă a ţării".[103]

Rusia pierduse milioane de ruble din cauza întreruperii recente a comerţului în strâmtori, i-a spus Sazonov lui Nicolae al II-lea în 23 noiembrie 1912: „Imaginaţi-vă ce s-ar întâmpla dacă, în locul Turciei, strâmtorile ar fi controlate de o altă ţară capabilă să se opună cerinţelor Rusiei".[104] Aceste nelinişti i-au determinat, în vara şi toamna anului 1913, pe comandanţii flotei militare din Marea Neagră să se concentreze asupra posibilităţii unei asedieri iminente a strâmtorii Dardanele. Rusia „trebuie să fie pregătită să pună stăpânire [pe strâmtori] în viitorul imediat", declara căpitanul A.V. Nemitz de la statul-major al Forţelor Navale.[105] Îngrijorările legate de forţa crescândă a flotei militare turceşti au urgentat aceste propuneri. Turcii comandaseră deja un cuirasat, a cărui construcţie începuse deja în Marea Britanie, şi au mai comandat alte două în 1912–1914, deşi niciunul nu sosise până la momentul în care a izbucnit războiul. Cu toate acestea, ideea unei superiorităţi locale a turcilor asupra forţei

maritime a rușilor i-a făcut pe reprezentanții marinei militare din St.-Petersburg să aibă o presimțire care nu era nimic altceva decât o inversare a propriilor lor obiective imperiale.[106]

Prin urmare, rușii – și în special Sazonov, care era implicat direct în toate discuțiile relevante legate de strategie – fuseseră deja sensibilizați asupra chestiunii legate de controlul strâmtorilor când misiunea lui Liman von Sanders a sosit la Constantinopol. Ceea ce i s-a părut ministrului de externe inacceptabil a fost rolul de comandant al Germaniei. Inițial, germanii au ezitat să renunțe la această chestiune, deoarece eșecul de a atribui o autoritate reală generațiilor anterioare de consilieri miliari era perceput (atât de Germania, cât și de otomani) ca fiind motivul esențial pentru care nu reușiseră să elaboreze o reformă adevărată. Experiența a sugerat că dreptul de a da ordine nu era suficient fără puterea de a le implementa. Sazonov nu s-a lăsat impresionat și a căutat să facă presiuni asupra Berlinului cu ajutorul sprijinului venit din partea puterilor Antantei. El a propus Londrei și Parisului să elaboreze o notă comună prin care puterile Antantei se opuneau în termeni vehemenți acestei misiuni și concluziona prin amenințarea implicită că „dacă Germania își asigura supremația în Constantinopol, atunci celelalte puteri se vor vedea obligate să acționeze în conformitate cu propriile interese în Turcia".[107]

Această inițiativă nu a avut succes, în principal pentru că rușii erau singurii care vedeau în misiunea lui Liman von Sanders o amenințare pentru interesele lor vitale. Nici ataşatul militar francez la Constantinopol și nici cel britanic nu au fost alarmați de sosirea lui Liman. Era logic, spuneau ei, ca germanii să caute controlul după eșecurile misiunilor anterioare din cauza cărora nu au reușit să realizeze nimic de durată. Grey a susținut că urgența chestiunii irlandeze și „starea internă dificilă a țării" excludeau o implicare directă a britanicilor în această problemă.[108] În orice caz, britanicii erau mai puțin îngrijorați de pătrunderea germanilor în Turcia decât de dominația crescândă a capitalului francez. „Independența Turciei este o cantitate efemeră în fața pătrunderii capitaliștilor francezi", i-a spus Sir Louis Mallet lui Edward Grey în martie 1914. Într-un discurs furtunos ținut

în Camera Comunelor în 18 martie, conservatorul M.P., Sir Mark Sykes, expert în afacerile otomane şi ale Orientului Mijlociu, a avertizat că monopolul financiar deţinut de francezi în Siria otomană va „pregăti, în cele din urmă, terenul pentru anexare".[109]

Apoi mai era faptul că exista deja o misiune din Anglia care opera în Bosfor, al cărei scop fusese prelungit de venirea, în 1912, a amiralului Arthur Limpus, al cărui contract de angajare stipula că era *„commandant de la flotte"*.[110] Pe lângă supravegherea îmbunătăţirilor aduse pregătirii şi aprovizionării flotei otomane, Limpus coordona desfăşurarea torpiloarelor şi plasarea minelor în strâmtorile turceşti, una dintre cele mai importante căi unde accesul era interzis vaselor de război străine.[111] Limpus a înţeles misiunea care îi fusese încredinţată într-un sens politic mai larg – corespondenţa lui cu amiralitatea otomană acoperea nu doar probleme legate de tehnică, de achiziţii şi de pregătire, ci şi chestiuni legate de importanţa strategică, precum gradul de forţă navală necesară „pentru a decima trupele ruse care traversează Marea Neagră".[112] Cu alte cuvinte, prezenţa lui la Constantinopol servea unor scopuri apropiate de cele ale lui Liman. Limpus privea cu o înţelepciune calmă condominiul anglo-german asupra apărării mării şi uscatului otoman. „Anglia deţine cea mai vastă experienţă în ceea ce priveşte chestiunile navale şi cele de aşezare a bazelor", scria el amiralităţii otomane în iunie 1912:

> „Germania are cea mai puternică armată şi este considerată a fi şi cea mai eficientă. Sunt de părere că a fost înţeleaptă decizia de a aduce consultanţi germani pentru tot ceea ce este legat de armată. Sunt de părere că ar fi o decizie înţeleaptă să se apeleze la consultanţi englezi în chestiuni legate de marină."[113]

Prin urmare, lui Sazonov i-a fost greu să trezească în partenerii alianţei aceeaşi revoltă care a cuprins Rusia la venirea misiunii germane. Grey a respins nota comună de ameninţare propusă de Sazonov, sugerând în schimb o anchetă mai mult inofensivă în Constantinopol despre scopul misiunii germane. În ciuda aprobării viguroase a lui Delcassé în St.-Petersburg[114], cei de la Quai d'Orsay au fost şi mai

puţin entuziaşti decât Ministerul de Externe britanic, deoarece aceştia au observat în limbajul folosit de Sazonov în nota comună de ameninţare perspectiva unei „dizolvări complete a Turciei asiatice", lucru care ar fi putut avea consecinţe dezastruoase pentru interesele financiare ale francezilor. Prin urmare, Parisul a preferat să sprijine propunerea mult mai paşnică a lui Grey.[115] Cu alte cuvinte, prea multe forme diferite de ambiţii şi paranoia imperiale erau concentrate asupra Imperiului Otoman, care şovăia pentru a permite puterilor Antantei să se alieze împotriva unei presupuse ameninţări.

Cu toate acestea, episodul Liman a declanşat o amplificare periculoasă a stării de spirit a factorilor decizionali-cheie din Rusia. Sazonov era înfuriat de reacţiile blânde ale britanicilor şi francezilor faţă de protestele ruşilor. Într-o telegramă trimisă în 12 decembrie 1913 ambasadorului rus la Londra, el vorbea cu înverşunare despre încrederea scăzută în eficienţa sprijinului britanic, adăugând că „lipsa de solidaritate dintre puterile Antantei ne îngrijorează din ce în ce mai mult".[116] În raportul trimis ţarului în 23 decembrie, a adoptat deschis o poziţie militantă. El îndemna să se pregătească imediat „măsuri militare comune", care să fie coordonate cu cele ale Franţei şi ale Marii Britanii. Puterile Antantei ar trebui să „cucerească şi să ocupe anumite puncte din Asia Mică şi să declare că vor rămâne pe poziţie până îşi vor atinge scopul". Desigur, o astfel de iniţiativă dramatică putea atrage după sine „situaţii complicate în Europa", însă o „decizie fermă" putea avea efectul scontat, şi anume acela de a forţa retragerea Germaniei. O renunţare, pe de altă parte, „putea avea urmări fatale". Trebuia convocată o şedinţă de urgenţă pentru a discuta probleme care rezultau din afacerea Liman.[117]

Şedinţa, care s-a deschis în 13 ianuarie 1913, a fost prezidată de premierul Vladimir Kokovtsov. La şedinţă au mai participat Sazonov, ministrul de război, Sukhomlinov, şeful statului-major general, Zhilinsky, şi ministrul marinei militare, Grigorovich. Întrunirea a fost deschisă cu discuţii despre „măsurile coercitive" necesare pentru a obliga Constantinopolul să îşi retragă cererea pentru o misiune militară germană. Propunerea de a folosi sancţiuni economice pentru a

face presiuni asupra guvernului otoman a fost respinsă – aceste sancțiuni ar fi afectat interesele financiare ale francezilor în Imperiul Otoman și ar fi creat tensiuni în cadrul Antantei. O alternativă era ocuparea de către forțele armate ale Antantei a punctelor-forte ale Imperiului Otoman. Precondiția crucială, a subliniat Sazonov, era sprijinul Franței. Ca de obicei, Kokovtsov s-a opus acestor discuții combative, subliniind că un război reprezenta un risc prea mare. Pe întreg parcursul ședinței, el s-a străduit să impună un ton moderat și rezonabil discuțiilor. În loc să se adopte o atitudine iritată care ar fi avut represalii ad hoc, a sugerat el, era mai important să se stabilească exact ce avea să tolereze și ce nu avea să tolereze Rusia. Germanii, a observat Kokovtsov, căutau o cale de a scăpa „dintr-o situație creată de pretențiile rușilor" și își exprimaseră deja dispoziția pentru a face concesii. Prin urmare, era important să se evite „declarațiile categorice cu caracter de ultimatum" care i-ar obliga să-și consolideze poziția.[118] De data aceasta, prim-ministrul a fost contestat la unison de Sukhomlinov, Sazonov, Grigorovich și Zhilinsky, care au susținut că probabilitatea unei intervenții armate din partea germanilor era minimală și că, în cel mai rău caz, războiul, deși indezirabil, devenea acceptabil. Atât ministrul de război, Sukhomlinov, cât și șeful statului-major, Zhilinsky, au declarat categoric „dispoziția Rusiei pentru un război direct cu Germania, ca să nu mai vorbim de un război direct cu Austria".[119]

Aceste scenarii dramatice au devenit irelevante, deoarece Germania s-a retras repede, iar criza a trecut. Alarmat de intensitatea reacției rușilor și sfătuit spre conciliere de către Londra și Paris, guvernul de la Berlin a fost de acord să îl detașeze pe Liman în armata sultanului: a rămas inspector general, însă promovarea lui în funcția de „mareșal al Imperiului Otoman" însemna că putea renunța la funcția de comandant al celei de-a Cincea Armate fără să-și piardă statutul.[120]

Afacerea Liman von Sanders nu a degenerat în război, însă a fost, privind în retrospectivă, un moment revelator. În primul rând, demonstra gândirea beligerantă a unor factori decizionali ruși. Sazonov, în particular, a trecut de la îndoielile care au marcat începuturile

carierei sale la o atitudine mult mai fermă şi mai germanofobă – el începuse să construiască o naraţiune a relaţiei germano-ruse care nu lăsa loc pentru o înţelegere cu Berlinul: Rusia fusese întotdeauna vecina docilă şi pacifistă, iar Germania prădătorul duplicitar, care intimida şi umilea Rusia de fiecare dată când avea ocazia. Acum sosise timpul să fie fermă! Nu trebuie subminată forţa de a micşora orizontul politic pe care o au aceste naraţiuni. Şi asigurările repetate venite de la Paris şi-au lăsat şi ele amprenta: în cadrul conferinţei din 13 ianuarie, Sazonov a observat că, deşi nu era clar cum va reacţiona Marea Britanie la un război dintre Rusia şi Germania, era sigur că, în eventualitatea unui război cu Germania, francezii îşi vor oferi „sprijinul, chiar şi până la ultimul". Ambasadorul francez M. Delcassé, relata Sazonov, îl asigurase recent că „Franţa va merge atât de departe cât va dori Rusia". Cât despre Marea Britanie, deşi Londra ezitase la început, „nu exista nicio îndoială" că aceasta va interveni de îndată ce conflictul rezultat avea să fie în dezavantajul Franţei sau al Rusiei.[121]

Şi ţarul a adoptat o poziţie mai fermă: în timpul unui dialog cu ambasadorul Buchanan care a avut loc la începutul lunii aprilie 1912, el a observat că „părerea generală era aceea că nu exista nimic care să despartă Germania şi Rusia". Cu toate acestea, „nu era cazul, deoarece exista problema Dardanelelor". Ţarul se temea că germanii încercau să ţină Rusia blocată în Marea Neagră. Dacă încerca una ca asta, era esenţial ca puterile Antantei să se unească, astfel încât să facă Berlinul să înţeleagă că „toate trei vor lupta împreună împotriva agresiunii Germaniei".[122] În ceea ce îi priveşte pe germani, ferocitatea cu care au reacţionat ruşii la misiunea Liman la care s-a adăugat amărăciunea cauzată de capitularea germanilor în faţa pretenţiilor Rusiei au deschis o prăpastie adâncă între Berlin şi St.-Petersburg. „Relaţiile dintre ruşi şi prusaci s-au încheiat pentru totdeauna!" se lamenta kaizerul. „Am devenit duşmani!"[123]

Pentru „porumbelul" Kokovtsov, afacerea Liman von Sanders a dezvăluit poziţia slabă în care se afla deja. El se afla în Franţa ca să poarte negocieri legate de împrumutul pentru noua cale ferată când a izbucnit criza. Sazonov îi ceruse să meargă la Berlin ca să negocieze

cu germanii. Rapoartele lui Kokovtsov despre acele conversaţii dezvăluiau cât de tare a resimţit faptul că fusese marginalizat. A întâmpinat greutăţi, i se plângea el lui Sazonov, în a-i face pe interlocutorii săi germani să înţeleagă „particularităţile" unui sistem rusesc care atribuia „puteri şi prerogative" limitate preşedintelui Consiliului de Miniştri.[124] Conferinţa din 13 ianuarie avea să fie ultima ocazie în care Kokovtsov îşi va juca rolul de preşedinte. La sfârşitul lui ianuarie 1914, a fost demis de ţar atât din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, cât şi din funcţia de ministru de finanţe.

Demiterea lui Kokovtsov a reprezentat o înfrângere nu numai a omului, ci şi a politicii şi, în termeni mai generali, a tendinţei precaute şi conservatoare a politicii ruseşti pe care o reprezenta. Noul preşedinte al Consiliului de Miniştri a fost Goremykin, considerat a fi o simplă marionetă, „un bătrânel, după cum îşi amintea ulterior Sazonov, care îşi pierduse de mult nu doar interesul faţă de orice altceva în afară de propria-i linişte şi bunăstare, ci şi puterea de a se concentra asupra activităţilor care se desfăşurau în jurul lui".[125] Adevărata figură dinamică din noul consiliu era Krivoshein, o persoană extrem de bine conectată, care coordonase campania împotriva lui Kokovtsov din 1913. Înlocuitorul lui Kokovtsov la Ministerul de Finanţe, P.A. Bark, era o persoană competentă, dar ştearsă şi un protejat al lui Krivoshein. Acesta din urmă era un adept entuziast al politicii urmate cu asiduitate crescândă de Sukhomlinov şi de Sazonov. Fără Kokovtsov ca exponent al precauţiei, balanţa influenţei în Consiliul de Miniştri s-a înclinat spre soluţii mai militante.

În cele din urmă, criza Liman von Sanders a dezvăluit cât de urgentă era preocuparea ruşilor legată de strâmtorile turceşti.[126] În acelaşi timp, arăta cât de departe erau partenerii Antantei de a sprijini oferta ruşilor de trecere liberă prin strâmtori. Dubiile lui Sazonov despre acest subiect se reflectau în concluzia oarecum inconsecventă a Conferinţei din 13 ianuarie, când s-a hotărât ca, pe de-o parte, ruşii să lanseze, cu sprijinul Antantei, o serie de acţiuni coercitive împotriva Constantinopolului şi, pe de altă parte, dacă aceasta continua să-şi menţină sprijinul, ca ruşii să se limiteze la măsuri de

constrângere nonmilitare. Rușii erau îndreptățiți să se îndoiască de sprijinul Antantei. Chiar și după ce criza a trecut, britanicii se temeau în continuare că rușii vor aduce în discuție problema [strâmtorilor turcești] într-un viitor apropiat".[127]

Ivan Goremykin

Cu alte cuvinte, era greu să îți imaginezi un scenariu în care rușii ar fi putut să asigure sprijinul internațional necesar pentru o politică a cărei țintă directă era asigurarea controlului asupra strâmtorilor. Aceasta a fost problema cu care se confruntase și Charykov în noiembrie 1911, atunci când a căutat să încheie o înțelegere bilaterală cu Poarta. La vremea aceea, Sazonov îl dezaprobase pe ambasadorul său la Constantinopol, deoarece credea că o ofertă directă pentru strâmtori ar fi fost prematură. Își îndreptase în schimb atenția către Hartwig, a cărui politică militantă pansalvă era concentrată asupra Peninsulei Balcanice, în special asupra Serbiei. Logica acestei alegeri sugera că din cauza nereușitei sau a frustrării provocate de politica

strâmtorilor existau şanse ca atenţia să se mute din nou asupra regiunii balcanice. Aceasta era oarecum o opţiune implicită sau reziduală. Însă o politică directă în Balcani nu i-a făcut pe ruşi să renunţe la interesul lor principal în strâmtori. Dimpotrivă, reprezenta o cale mai lungă şi mai şerpuitoare spre aceeaşi destinaţie. Gândirea strategică rusească avea tendinţa, între 1912–1914, să privească Balcanii ca pe hinterlandul către strâmtori, ca pe cheia care asigura controlul asupra „punctului strategic" al otomanilor în Bosfor.[128] În spatele acestei convingeri se afla credinţa, extrem de importantă pentru gândirea lui Sazonov dinainte de izbucnirea războiului, că revendicarea strâmtorilor de către Rusia reprezenta scopul final pentru asigurarea controlului asupra Bosforului şi a Dardanelelor.[129]

Aceste griji se reflectau în protocolurile „conferinţei speciale" din 8 februarie 1914. Convocată şi prezidată de Sazonov şi marcată de tonul şi atitudinea dezinhibată postkokovstoviană, conferinţa a reconfirmat importanţa controlului ruşilor asupra strâmtorilor. Cu toate acestea, după cum a recunoscut şi Sazonov, era greu de imaginat cum ar fi putut fi cucerite strâmtorile fără ca acest lucru să nu declanşeze „un război general în Europa". Discuţiile s-au concentrat asupra modalităţii prin care Rusia ar trebui să privilegieze două sarcini complet diferite: confiscarea Dardanelelor şi câştigarea unui război european care ar necesita angajamentul tuturor forţelor armate disponibile. Răspunzând observaţiilor lui Sazonov, şeful statului-major, Zhilinsky, a subliniat că, în eventualitatea unui război european, Rusia nu se va putea lipsi de trupele necesare pentru confiscarea strâmtorilor – prezenţa acestora va fi necesară pe „Frontul de Vest" al Rusiei. Însă – iar aceasta era o măsură conceptuală importantă – dacă Rusia ieşea învingătoare pe Frontul de Vest, problema Dardanelelor se va rezolva de la sine, împreună cu alte chestiuni regionale, ca parte dintr-un conflict mai larg. Intendentul general, Danilov, a fost de aceeaşi părere. S-a opus oricărei operaţiuni militare îndreptată direct către acapararea strâmtorilor:

> „Războiul de pe Frontul de Vest va necesita şi ultimul efort al tuturor forţelor armate ale statului; nu ne vom putea lipsi de niciun

detaşament pe care să îl folosim pentru o altă sarcină. Trebuie să ne concentrăm ca să obţinem reuşita pe cea mai importantă scenă a războiului. Victoria în acest caz va atrage decizii avantajoase în ceea ce priveşte chestiuni mai puţin importante."[130]

Însă aceasta nu a fost singura părere exprimată în cadrul conferinţei. Căpitanul Nemitz, şeful Departamentului de Operaţiuni din cadrul Amiralităţii Ruseşti, a avertizat că acest scenariu prezentat de Sazonov, Zhilinsky şi Danilov avea logică doar dacă inamicul care ameninţa Constantinopolul era acelaşi cu acela împotriva căruia lupta Rusia pe Frontul de Vest (adică, Germania şi/sau Austro-Ungaria). Rusia îşi va concentra atenţia exclusiv asupra conflictului principal, sperând că va pune stăpânire pe strâmtori la momentul cuvenit. Însă în lupta sa pentru strâmtori, a subliniat Nemitz, Rusia va avea şi alţi adversari în afară de Germania şi Austria. Prin urmare, era posibil, a observat el făcând o referire voalată la Marea Britanie, ca „flote şi armate străine" să ocupe strâmtorile în timp ce Rusia lupta şi îşi vărsa sângele pe fronturile germane şi austriece.[131] Nemitz avea dreptate: experienţele trecute sugerau că orice încercare a ruşilor de a schimba unilateral regimul în strâmtori era întâmpinată de rezistenţa atât a prietenilor, cât şi duşmanilor.[132]

Aceste reflecţii au ajutat la explicarea motivului pentru care criza Liman von Sanders a reprezentat o joncţiune crucială a politicii Rusiei către Marea Britanie.[133] Sazonov a început imediat să facă presiuni pentru a se lua măsuri care ar transforma Antanta într-o alianţă de sine stătătoare şi a fost protagonistul principal din spatele discuţiilor cu Londra care au început în 7 iunie 1914 pe probleme navale. În memoriile sale, Sazonov îşi amintea că misiunea militară germană în Bosfor „obligase" Rusia să caute „un acord concret" cu Marea Britanie „conştientizând pericolul" pe care îl reprezenta Berlinul pentru ambele ţări – iar acest lucru se potriveşte, desigur, cu privirea noastră retrospectivă, care este orientată către izbucnirea războiului în 1914. Însă, deşi nu există nicio îndoială că Sazonov visa să înfrunte şi să împiedice Germania cu ajutorul „celei mai mari alianţe din istoria lumii",[134] este la fel de evident (deşi aceasta nu era

o chestiune față de care ministrul de externe să își permită să fie direct) că, printr-un acord naval cu Anglia, cea mai mare putere navală din lume era legată și împiedicată să preia inițiative nedorite în strâmtori. Această deducție este întărită și de protestul rușilor înaintat oficial Londrei în mai 1914 privind rolul pe care îl jucau ofițerii britanici în dezvoltarea marinei turcești.[135] Atât pentru Rusia, cât și pentru Marea Britanie, aceasta era în continuare o lume în care existau mai mulți potențiali inamici. În spatele alianțelor se ascundeau vechi rivalități imperiale.

SCENARIUL DE ÎNCEPUT ÎN BALCANI

Într-o scrisoare din mai 1913 adresată lui Hartwig, al cărui conținut a fost trimis și lui Pašić, Sazonov făcea un rezumat al evenimentelor recente din Balcani și al semnificației acestora pentru regat. „Serbia tocmai a trecut de prima etapă din drumul său prin istorie", observa el:

> „Pentru a ajunge la destinație mai are de dus o luptă crâncenă, de care depinde întreaga sa existență. [...] Tărâmul promis Serbiei aparține în continuare Austro-Ungariei și nu se află în direcția în care se luptă actualmente, unde bulgarii îi blochează calea. În aceste condiții, este în interesul Serbiei [...] să adopte, prin muncă hotărâtă și multă răbdare, o atitudine de pregătire pentru o luptă iminentă. Timpul este în favoarea Serbiei și în defavoarea inamicilor ei, care dau semne evidente de descompunere".[136]

Interesant referitor la această scrisoare nu este doar candoarea cu care Sazonov a deviat agresiunea sârbilor de la Bulgaria în direcția Austro-Ungariei, ci și afirmația lui că, procedând astfel, nu făcea decât să accepte verdictul istoriei, care hotărâse deja că zilele politicii habsburgice erau numărate. Întâlnim deseori astfel de narațiuni despre declinul inevitabil al austriecilor în retorica oamenilor de stat ai Antantei și merită să menționăm că au avut o însemnătate aparte. Acestea serveau pentru a legitima lupta armată a sârbilor, care apăreau

în ele sub forma unor vestitori ai unei modernități preorânduite menite să înlăture structurile învechite ale monarhiei duale, prin obstrucționarea dovezii că, în timp ce Imperiul Austro-Ungar era unul dintre centrele modernității culturale, administrative și industriale, statele balcanice – în special Serbia – erau în continuare închise într-un sistem economic învechit, a cărui productivitate se afla în declin. Însă cea mai importantă funcție a acestor narațiuni era cu siguranță aceea că le permiteau factorilor decizionali să-și ascundă, chiar și de ei înșiși, responsabilitatea în ceea ce privește rezultatul acțiunilor lor. Dacă viitorul fusese deja stabilit, atunci politica nu mai însemna să alegi dintre mai multe opțiuni, fiecare implicând un viitor diferit. Sarcina era aceea de a te alinia cu ritmul impersonal și discontinuu al istoriei.

Până în primăvara lui 1914, alianța franco-rusă stabilise deja un factor declanșator geopolitic de-a lungul graniței austro-sârbești. Aceștia legaseră politica de apărare a trei dintre cele mai mari puteri ale lumii de destinul nesigur al celei mai violente și mai nesigure regiuni. În ceea ce privește Franța, angajamentul său față de Serbia era consecința logică a angajamentului față de alianța franco-rusă, care, la rândul său, era consecința logică a ceea ce factorii decizionali francezi considerau a fi constrângeri politice imobile. Prima dintre ele era de natură demografică. Chiar și cu uriașa extindere facilitată de „Legea de Trei Ani", armata franceză nu deținea numărul de soldați pe care comandanții îl considera necesar pentru a putea înfrunta amenințarea reprezentată de Germania. Succesul în fața germanilor depindea, astfel, de două lucruri: prezența unei forțe expediționare britanice pe Frontul de Vest al aliaților și o ofensivă rapidă prin Belgia, care le-ar permite forțelor armate franceze să ocolească suprafața fortificată a Alsaciei și a Lorenei. Din nefericire, aceste două opțiuni se excludeau reciproc, deoarece încălcarea neutralității Belgiei ar fi însemnat pierderea sprijinului britanic. Cu toate acestea, chiar și renunțarea la avantajele strategice ale unei invadări a Belgiei nu ar fi garantat intervenția Marii Britanii în prima fază decisivă a unui viitor război, deoarece ambiguitatea politicii britanice lăsa loc de îndoieli.

Astfel, Franța era obligată să caute măsuri pentru a compensa în este lipsa de securitate din Vest. După cum spunea și ministrul belgian în primăvara lui 1913, cu cât prietenia cu britanicii părea mai puțin „solidă și eficientă", cu atât mai mult își doreau strategii francezi să „strângă" legăturile alianței lor cu Rusia.[137] Începând cu 1911, guvernul francez s-a concentrat pe consolidarea capacității ofensive a rușilor și, din 1912–1913, a încercat să se asigure că planurile ofensive ale rușilor erau concentrate pe Germania și nu pe Austria, adversarul aparent în Balcani. Relațiile militare apropiate au fost consolidate de implementarea unor stimulente financiare puternice. Această politică a fost achiziționată cu anumite costuri strategice, deoarece a da libertate Rusiei să preia inițiativa împotriva Germaniei implica inevitabil o anumită reducere a autonomiei strategice a Franței. Faptul că factorii decizionali francezi erau dispuși să accepte constrângerile implicate era demonstrat de dispoziția lor de a prelungi termeni alianței franco-ruse, în special pentru a cuprinde scenariul de început din Balcani, o concesie care, de fapt, plasa inițiativa în mâinile rușilor. Francezii erau dispuși să își asume acest risc, deoarece grija lor principală nu era aceea că Rusia se va precipita, ci mai degrabă că nu va acționa deloc, că va deveni atât de superioară, încât își va pierde interesul în a asigura valoarea alianței sau își va concentra energia în a înfrânge mai degrabă Austria și nu „principalul adversar", Germania. Scenariul de început din Balcani era atrăgător tocmai pentru că părea cel mai potrivit mod de a asigura sprijinul total al Rusiei pentru operațiuni comune, nu doar pentru că regiunea balcanică reprezenta o zonă în care Rusia avea interese puternice, ci și deoarece conflictul dintre Serbia și Austro-Ungaria reprezenta o problemă care putea fi folosită pentru a stârni sentimentul național al rușilor, astfel încât liderii să nu aibă altă opțiune decât aceea de a se angaja. De aici importanța vastelor împrumuturi franceze (au fost printre cele mai mari din istoria financiară) de a fi legate de programul construirii de căi ferate strategice care urma să arunce forțele armate ruse împotriva Germaniei, forțând-o astfel pe cea din urmă (așa se spera) să

îşi împartă forţele, să reducă puterea atacului în Vest şi să ofere Franţei oportunitatea de a asigura victoria.

Angajamentul ruşilor faţă se sârbi era întemeiat pe alte motive. Ruşii urmăreau de mult timp o politică menită să asigure un soi de parteneriat cu o ligă a statelor balcanice capabilă să formeze un „scut" împotriva Austro-Ungariei. Ei au reînnoit această politică în timpul războiului italienilor împotriva Libiei, intermediind crearea unei alianţe sârbo-bulgare care i-a adus Rusiei rolul de arbitru în peninsulă. Când a izbucnit cel de-al Doilea Război Balcanic din cauza împărţirii teritoriale în urma Primului Război Balcanic, ruşii au recunoscut că politica ligii era învechită şi au hotărât, după mai multe tergiversări, să aleagă Serbia ca stat-satelit, în detrimentul Bulgariei, care a ajuns în curând să depindă din punct de vedere financiar şi (ulterior) politic de Puterile Centrale. Angajamentul profund al Serbiei a adus Rusia într-o confruntare directă cu Austro-Ungaria, după cum aveau să demonstreze evenimentele din decembrie 1912 – ianuarie 1913.

Cu toate acestea, ruşii nu s-au grăbit să îmbrăţişeze viziunea strategică descrisă de statul-major francez. Planul de redesfăşurare a trupelor a lui Sukhomlinov din 1910 i-a supărat pe francezi, deoarece retrăgea zonele de interes de la graniţa de vest a Rusiei cu Germania. În următorii ani, francezii au depus eforturi şi au reuşit să înfrângă rezistenţa ruşilor la o strategie concentrată pe lansarea unei forţe de atac masive împotriva frontierei de vest în cel mai scurt timp posibil, cu ajutorul arterelor de cale ferată împătrite, menite să transporte o forţă în teritoriile centrale ale inamicului.

Dacă gândirea strategică rusă şi-a potrivit ritmul cu cea franceză, acest lucru a fost posibil din mai multe motive. Promisiunea unor împrumuturi franceze uriaşe reprezenta un stimulent puternic pentru o colaborare. Având în vedere că era imposibil de imaginat că un atac al ruşilor împotriva Austriei nu ar implica şi Germania, era din ce în ce mai evident că diminuarea puterii Austriei în Peninsula Balcanică va fi posibilă doar dacă Rusia era în măsură să învingă Germania. Ultimul şi cel mai important aspect, sosirea

misiunii Liman von Sanders în Constantinopol a dus la o intensificare a sentimentului de pregătire a ruşilor, făcându-i să privească obiectivele germanilor cu scepticism, dar şi la o clarificare a modului în care politica balcanică avea legătură cu interesul principal al Rusiei în strâmtorile turceşti. După cum s-a observat şi cu ocazia conferinţei speciale din 8 februarie, Sazonov, Sukhomlinov şi Zhilinsky ajunseseră să accepte faptul că obiectivul de a asigura accesul în şi controlul asupra strâmtorilor, deşi aceştia conveniseră că erau importante din punct de vedere economic şi strategic pentru Rusia, trebuia subordonat obiectivului de a domina în conflictul european împotriva Puterilor Centrale şi asta nu doar din cauza temerii că Germania ar putea avea un interes în a deţine controlul asupra zonei, ci pentru că puterile Antantei nu erau nici ele pregătite să sprijine o ofertă directă venită din partea Rusiei pentru un bun de o importanţă strategică crucială. Şi, într-adevăr, atât de diverse erau perspectivele celor trei puteri ale Antantei asupra strâmtorilor, încât Ministerul Afacerilor Externe rus a ajuns să considere un război general – ceea ce însemna un război început în Balcani – ca singurul context în care Rusia putea acţiona cu sprijinul partenerilor săi din Vest.[138]

Trebuie să facem o distincţie importantă: nici strategii francezi şi nici cei ruşi nu au luat în considerare lansarea unui război de agresiune împotriva Puterilor Centrale. Avem de-a face aici cu scenarii şi nicidecum cu planuri reale. Cu toate acestea, este uimitor că factorii decizionali nu au luat deloc în calcul efectul pe care acţiunile lor îl vor avea asupra Germaniei. Factorii decizionali francezi erau conştienţi că Germania era ameninţată din punct de vedere militar – un raport al statului-major francez din iunie 1914 observa cu satisfacţie că „situaţia militară s-a înrăutăţit în detrimentul Germaniei", iar un raport militar britanic afirma aproximativ acelaşi lucru. Însă, din moment ce factorii-cheie decizionali considerau că propriile lor măsuri aveau un caracter pur defensiv, iar intenţiile agresive erau îndreptate doar spre inamic, aceştia nu au luat niciodată în serios posibilitatea că aceste măsuri ale lor ar putea limita opţiunile pe care le mai avea Berlinul. Este un exemplu evident a ceea ce

teoreticienii relațiilor internaționale numesc „dilema securității", în care măsurile pe care le ia un stat pentru a-și spori securitatea „fac ca restul statelor să devină mai nesigure și le obligă să se pregătească pentru ce e mai rău".[139]

Erau oare britanicii conștienți de riscurile pe care le reprezenta balcanizarea politicii de securitate a Antantei? Factorii decizionali britanici erau perfect conștienți că schimbările din geopolitica europeană creaseră un mecanism care, dacă era folosit corect, ar putea transforma un conflict balcanic într-un război european. Ei priveau această posibilitate – cum priveau, practic, orice aspect al situației europene – ca pe o ambivalență. Nici măcar cei mai înverșunați factori decizionali britanici rusofili nu priveau cu ochi critici politica balcanică a St.-Petersburgului: în martie 1912, când a aflat despre rolul jucat de ruși în intermedierea tratatului sârbo-bulgar, Arthur Nicolson a deplâns cea mai recentă inițiativă a acestora, „deoarece demonstrează că guvernul rus nu are nicio intenție să coopereze cu guvernul austriac în ceea ce privește chestiunile balcanice, iar eu regret personal acest lucru".[140] Când s-a întâlnit cu oamenii de stat britanici la Londra și la Balmoral în septembrie 1912, Sazonov a fost șocat de părerile „exagerat de prudente" ale britanicilor în ceea ce privea Balcanii și de bănuiala lor că orice mișcare a rușilor părea calculată, astfel încât să pună presiune pe guvernul otoman.[141] În noiembrie 1912, în timp ce armata sârbă înainta prin Albania către coasta Adriaticii, vicontele Bertie, ambasadorul britanic la Paris, l-a avertizat pe ministrul de externe francez că Marea Britanie nu va intra în război pentru a-i asigura Belgradului un port la Marea Adriatică.[142]

Cu toate acestea, câteva zile mai târziu, pe 4 decembrie, Edward Grey l-a chemat pe ambasadorul german, contele Lichnowsky, și a lansat un avertisment direct:

> „Dacă va izbucni un război european pentru că Austria va ataca Serbia, iar Rusia, înduplecată de opinia publică, va prefera mai degrabă să mărșăluiască în Galiția decât să îndure o umilință ca în 1919, obligând astfel Germania să sară în ajutorul Austriei,

Franţa va fi şi ea atrasă inevitabil în conflict şi *nimeni nu poate şti ce alte evenimente ar mai putea rezulta de aici*".[143]

Pretextul pentru acest avertisment a fost discursul de zece minute ţinut de cancelarul Bethmann în faţa parlamentului german, în care avertizase că dacă, în ciuda tuturor aşteptărilor, Austria va fi atacată de o altă mare putere (făcea evident referire la Rusia, ale cărei măsuri militare de-a lungul graniţei cu Galiţia provocaseră teama de război), Germania va interveni pentru a-şi apăra aliatul. Lichnowsky a interpretat comentariul lui Grey ca pe „o aluzie care nu poate fi înţeleasă greşit"; însemna că „pentru Anglia era extrem de important să împiedice distrugerea [Franţei] de către Germania".[144] Citind rezumatul lui Lichnowsky câteva zile mai târziu, Wilhelm al II-lea a intrat în panică, deoarece îl considera „o declaraţie morală de război" împotriva Germaniei. Acesta a fost avertismentul, după cum am văzut, care a dus la formarea „consiliului de război" de la Potsdam din 8 decembrie 1912. Acest lucru reiese clar din documentele franceze al căror conţinut Grey l-a transmis – în aceeaşi zi în care a fost lansat avertismentul – ambasadorului Paul Cambon şi care redau conversaţia dintre el şi contele Linchnowsky. Ambasadorul, la rândul lui, a transmis aceste detalii lui Poincaré.[145]

Remarcabil la avertismentul lui Grey este forţa cu care au fost trasate legăturile ocazionale ale scenariului de început în Balcani şi câte presupuneri au luat naştere în urma acestuia. La început, Grey a adoptat punctul de vedere al lui Sazonov şi al lui Izvolsky referitor la „umilinţa" din 1909, părând să uite că refuzul britanicilor de a încheia o înţelegere cu Izvolsky asupra strâmtorilor fusese cel care îl determinase pe ministrul de externe rus din acea vreme să accentueze criza susţinând că fusese păcălit de omologul său austriac. Ideea că Rusia îndurase umilinţe repetate din partea Puterilor Centrale este cel puţin dubioasă – adevărul fiind altul, şi anume că ruşii trebuiau să se considere norocoşi că scăpaseră atât de uşor de pericolele la care se supuseseră ei înşişi.[146] Apoi mai exista şi noţiunea discutabilă că factorii decizionali ruşi nu vor avea de ales şi vor fi nevoiţi să

atace Austria dacă un conflict între Austria şi Serbia ar stârni opinia publică rusă. De fapt, nu era deloc evident că „opinia" rusă cerea o acţiune precipitată din cauza Serbiei; unele ziare naţionaliste susţineau, desigur, acest demers, însă existau şi altele, ca de exemplu ziarul conservator *Grazhdanin* al prinţului Meschchersky, care denunţa „romantismul impotent" al slavofililor şi ataca ideea că Rusia trebuia să ia partea Serbiei într-un conflict austro-sârb. În februarie 1913, când criza balcanică din timpul iernii a atins punctul culminant, fostul premier rus Serghei Witte estima că, poate, 10% din populaţia rusă era în favoarea unui război şi 90% împotriva lui.[147] Apoi mai exista supoziţia ciudată a lui Grey că această intervenţie a Rusiei, deşi ar implica o agresiune împotriva unui stat al cărui acţiuni nu ameninţa direct securitatea ruşilor, trebuie să implice „inevitabil" şi Franţa – un punct de vedere care susţinea, sau, cel puţin, accepta implicit consolidarea propusă de Poincaré a angajamentului din tratat de a lua în calcul posibilitatea unui atac al ruşilor împotriva unei alte mari puteri europene. Iar acest lucru, insinua Grey, ar obliga Marea Britania să intervină, la un moment dat, pentru a lua partea Franţei. Se prea poate ca Grey să se fi simţit incomodat – după cum afirmase în repetate rânduri – de perspectiva de „a lupta pentru Serbia", însă înţelesese şi găsise o justificare pentru acest scenariu de început, acceptându-l în gândirea sa. Trebuie să ţinem minte că acest scenariu nu era o caracteristică neutră a sistemului internaţional. Nu includea o necesitatea impersonală; acesta era mai degrabă un amestec de atitudini, angajamente şi ameninţări partizane. Dezvăluia cât de mult favoriza Grey o politică orientată spre întetirea securităţii Antantei în defavoarea unui echilibru al politicii de putere.[148] Când i-a prezentat scenariul lui Lichnowsky, Grey nu a prezis un viitor dinainte stabilit, ci a descris o serie de raţiuni care făceau acest viitor posibil.

O precondiţie crucială a acestor calcule a fost refuzul – explicit sau implicit – de a permite Austro-Ungariei dreptul de a-şi apăra interesele imediate aşa cum ar face o putere europeană. Factorii decizionali francezi şi cei britanici erau extrem de vagi în ceea ce

privea condiţiile exacte în care ar putea izbucni o răfuială între austrieci şi sârbi. Poincaré nu a depus niciun efort în a defini aceste criterii în dialogurile sale cu Izvolsky, iar ministrul de război francez şi comandanţii militari insistau, în iarna lui 1912–1913, asupra unei acţiuni agresive, deşi Austria nu atacase încă Serbia. Grey a fost puţin mai ambivalent, căutând să se diferenţieze: într-o scrisoare către Bertie, care se afla la Paris, scrisă pe 4 decembrie 1912, în aceeaşi zi în care îl avertizase pe Lichnowsky, ministrul de externe britanic sugera că reacţiile britanicilor faţă de conflictul balcanic vor depinde de „modul în care izbucnea războiul":

> „Dacă Serbia va provoca Austria, cauzând doar resentimente, atitudinea va fi diferită faţă de cea în care Austria va deveni vădit agresivă".[149]

Însă ce însemna „cauzând doar resentimente"? Într-un context atât de polarizat precum cel din Europa anilor 1912–1914, era greu să stabileşti gradul de provocare care ar fi justificat un răspuns armat. Reticenţa de a include nevoia de securitate a Austro-Ungariei în calcule era o dovadă a faptului că restul puterilor deveniseră extrem de indiferente faţă de integritatea monarhiei dualiste, fie pentru că o considerau a fi servitorul umil al Germaniei, fără o identitatea geopolitică autonomă, fie pentru că o bănuiau că ar avea intenţii agresive în Peninsula Balcanică, fie pentru că acceptau ideea că timpul monarhiei apusese şi trebuia să lase loc altor state mai tinere şi mai bune. Ironia acestei situaţii era aceea că nu avea importanţă dacă ministrul de externe al Imperiului Habsburgic era un personaj puternic ca Aehrenthal sau unul mai docil, ca Berchtold: primul fiind suspectat de agresiune, iar al doilea, de supunere faţă de Berlin.[150]

O dovadă care susţinea acest ordin de execuţie a statului habsburgic era părerea optimistă că Serbia era o naţiune de luptători pentru libertate, pentru care viitorul fusese deja asigurat. Putem discerne această tendinţă nu doar acolo unde ne-am aştepta, în rapoturile entuziasmate ale lui Hartwig trimise de la Belgrad, ci şi în depeşele încurajatoare trimise de Descos, ministrul francez delegat

în capitala sârbă. Politica îndelungată a ajutorului financiar primit din partea francezilor a continuat. În ianuarie 1914, împrumutul mare de la francezi (ridicându-se la o sumă de două ori mai mare decât bugetul statului sârb pentru 1912) a ajuns să acopere uriaşele cheltuieli militare ale Belgradului, iar Pašić a negociat cu St.-Petersburgul un pachet militar care cuprindea 120 000 de puşti, 24 de obuziere şi 36 de tunuri „de ultimă generaţie", precum şi muniţia aferentă, sub pretextul – fals, de altfel – că Austro-Ungaria livra bunuri similare Bulgariei.[151]

Grey a adoptat o politică prosârbă latentă în negocierile purtate în cadrul Conferinţei de la Londra din 1913, favorizând revendicările Belgradului în detrimentul celor ale noului stat albanez, nu pentru că sprijinea cauza Marii Serbii în sine, ci pentru că vedea în calmarea Serbiei cheia pentru durabilitatea Antantei.[152] Delimitarea graniţelor a lăsat jumătate din populaţia albaneză în afara Regatului Albaniei nou creat. Mulţi dintre cei care se aflau sub stăpânirea sârbilor au fost supuşi persecuţiilor, deportărilor, tratamentelor violente şi masacrelor.[153] Cu toate acestea, ministrul britanic în exerciţiu, Crackanthorpe, care avea mulţi prieteni buni în elita politică a Serbiei, a suprimat la început, apoi a subapreciat veştile referitoare la atrocităţile care aveau loc în regiunile recent cucerite. Când au apărut tot mai multe dovezi despre faptele rele comise, au existat răbufniri interne răzleţe care exprimau dezgustul, însă nu s-a luat nicio măsură pentru a modifica politica, astfel încât să ţină departe Rusia.

Alţi doi factori au intensificat situaţia delicată din Balcani. Primul a fost determinarea crescândă a Austriei de a verifica ambiţiile teritoriale ale sârbilor. Am văzut că pe măsură ce situaţia din Peninsula Balcanică se deteriora, factorii decizionali din Viena au început să graviteze spre soluţii mai ferme, caracteristice „şoimilor". Atmosfera a continuat să capete un caracter oscilant pe măsură ce crizele veneau şi dispăreau, însă a rezultat un efect cumulativ: de fiecare dată, factorii-cheie decizionali adoptau atitudini agresive. Iar nervozitatea politicienilor era întărită de factori financiari şi morali. Pe măsură ce fondurile pentru mobilizări pe timp de pace scădeau, iar neliniştile

legate de efectul acestora asupra recruților aparținând naționalităților minoritare creșteau, opțiunile Austro-Ungariei deveneau din ce în ce mai limitate, iar perspectiva sa politică din ce în ce mai puțin maleabilă. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că ultima analiză strategică antebelică a regiunii, întocmită de un funcționar austriac, sumbrul Memorandum Matscheko pregătit pentru Berchtold în iunie 1914, nu menționa nicio acțiune militară ca metodă de a rezolva multele probleme cu care se confrunta Austria în peninsulă.

În final, exista și această dependență din ce în ce mai puternică a germanilor de o „politică a puterii". Obiceiul de a căuta autonomie și siguranță prin întețirea puterii era o caracteristică profund înglobată în politica germană adoptată de Bismarck, Bülow și Bethmann Hollweg. Faptul că această goană după putere le-a stârnit pe statele învecinate ale Germaniei și i-a îndepărtat pe potențialii parteneri ai unei alianțe a constituit o problemă pe care factorii decizionali care au urmat nu au reușit să o rezolve. Însă, atâta vreme cât politica reușea să genereze în continuare un efect de intimidare care îndepărta un posibil atac comun din partea taberei opozante, amenințarea unei posibile izolări, deși serioasă, nu era copleșitoare. În 1912, gradul de pregătire militară la care ajunsese Antanta submina caracterul realizabil pe termen lung al acestei abordări. Strategii și factorii decizionali germani au fost preocupați de două chestiuni în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului. Prima, discutată mai sus, se referea la cât de mult timp ar fi putut rămâne Germania pe poziție ca să lupte împotriva inamicilor, în eventualitatea izbucnirii unui război. A doua preocupare era legată de intențiile Rusiei. Se pregătea oare conducerea acesteia pentru un război preventiv împotriva Germaniei? Cele două chestiuni erau legate una de cealaltă, deoarece, dacă se ajungea la concluzia că Rusia dorea într-adevăr un război cu Germania, atunci argumentele pentru evitarea acestuia prin concesiuni extrem de costisitoare din punct de vedere politic păreau mult mai slabe. Dacă nu exista nicio șansă de a evita războiul, ci doar de a-l amâna, atunci era mult mai logic să fie acceptat în acel moment decât să se aștepte la o reiterare

ulterioară a aceleiași constelații în circumstanțe mult mai puțin avantajoase. Aceste chestiuni cântăreau greu asupra factorilor decizionali germani în timpul crizei care a urmat asasinării din Sarajevo.

CRIZĂ DE MASCULINITATE?

Dacă ar fi să analizăm cancelariile europene din primăvara și începutul verii lui 1914, este imposibil să nu fim șocați de constelația nefericită de personalități. Începând cu Joffre și Castelnau și terminând cu Zhilinsky, Conrad von Hötzendorff, Wilson și Moltke, cei mai importanți oameni ai armatei erau cu toții exponenții unei ofensive strategice care exercita o influență fluctuantă, dar importantă asupra factorilor decizionali politici. În 1913–1914, mai întâi Delcassé, apoi Paléologue, ambii extremiști, au reprezentat Franța la St.-Petersburg; Izvolsky, hotărât în continuare să răzbune „umilința" suferită în 1909, slujea în Paris. Ministrul francez la Sofia, André Panafieu, a observat în decembrie 1912 că Izvolsky era „cel mai bun ambasador la Paris", deoarece nutrea „interese personale împotriva Germanie și Austriei". Colegii lui ruși au observat că ori de câte ori acesta vorbea despre politica austriacă vizavi de Belgrad, în vocea lui se simțea „un ton de înverșunare palpabilă la care nu a renunțat de când a avut loc anexarea".[154] Austrofobul Miroslav Spalajković se afla acum la ministerul sârb din St.-Petersburg – vechiul său dușman, contele Forgács, ajuta la elaborarea politicii împotriva Vienei. Acest lucru ne duce cu gândul la o piesă de teatru de Harold Pinter în care personajele se cunosc foarte bine și se plac foarte puțin.

Aceasta era o piesă de teatru în care jucau doar personaje masculine – ce importanță are acest aspect? Masculinitatea este și a fost o categorie largă care a inclus multe forme de comportament; „virilitatea" acestor bărbați, în mod deosebit, era dată de clasa socială, etnie și profesie. Cu toate acestea, este uimitor cât de des făceau recurs protagoniștii-cheie la anumite moduri de comportament masculin și cât de strâns legate erau acestea de felul în care ei înțelegeau politica.

„Cred cu convingere că ar trebui să ne menţinem tare pe poziţie în această chestiune", îi scria Arthur Nicolson prietenului său Charles Hardinge, recomandând ca Londra să respingă orice cerere de reconciliere venită de la Berlin.[155] Era esenţial, scria în martie 1912 ambasadorul german la Paris, Wilhelm von Schoen, ca guvernul de la Berlin să menţină o poziţie „de un calm nestrămutat" în relaţiile cu Franţa şi să abordeze „cu sânge-rece" sarcinile privind apărarea naţională impuse de situaţia internaţională.[156] Când Bertie a amintit de existenţa pericolului ca Germania să „ne împingă în apă şi să ne fure hainele", el a metaforizat sistemul internaţional ca pe un loc de joacă rural plin de băieţandri. Sazonov a lăudat „integritatea" caracterului lui Poincaré şi „voinţa lui nestrămutată"[157]; Paul Cambon vedea în el „rigiditatea" unui jurist profesionist, în vreme ce alura rezervată şi încrezătoare a unui „drumeţ" era importantă pentru identitatea lui Grey ca şi persoană publică. Dacă ar fi ezitat să sprijine Austro-Ungaria în timpul crizei din 1914, comenta Berthmann în memoriile sale, ar fi fost un act de „autocastrare" (*Selbstentmannung*).[158]

Astfel de invocări ale virilităţii de la sfârşit de secol sunt atât de omniprezente în corespondenţele şi memorandumurile acelor ani, încât este greu să ne imaginăm impactul avut. Cu toate acestea, ele reflectă cu siguranţă un moment deosebit din istoria masculinităţii europene. Istoricii acestui gen au sugerat că în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi în primul deceniu al secolului al XX-lea, o formă relativ expansivă a identităţii patriarhale centrată pe satisfacerea apetitului (mâncare, sex, bunuri) a făcut loc unei forme mult mai puţin accentuate şi mai abstinentă. În acelaşi timp, rivalitatea altor forme de masculinitate subordonate şi marginalizate – proletare şi de altă culoare, de pildă – accentua expresia de „masculinitate adevărată" în interiorul elitelor. Printre anumite grupuri militare de conducere, rezistenţa, duritatea, sentimentul datoriei şi al angajamentului ferm au început să mute treptat accentul pe originea socială elevată, acum percepută ca efeminare.[159] „A fi masculin [...] cât se poate de masculin [...] este o adevărată distincţie în ochii [bărbaţilor]", scria în 1905 feminista şi liber cugetătoarea de origine

vieneză, Rosa Mayreder. „Sunt insensibili la brutalitatea înfrângerii sau la nedreptatea cruntă a unui act dacă acestea coincid cu ideea tradițională a masculinității".[160]

Însă, aceste forme exagerate de masculinitate coexistau în tensiune cu idealurile de supunere, curtoazie, rafinament cultural și caritate, privite în continuare ca trăsături distincte ale unui „gentleman".[161] Poate că ar trebui să atribuim unele semne de stres și extenuare pe care le observăm la mulți factori decizionali-cheie – schimbări de atitudine, obsesie, „încordare nervoasă", oscilație, boli psihosomatice și fuga de realitate, ca să numim doar câteva – unei accentuări a rolurilor de gen care au început să devină o povară intolerabilă pentru unii bărbați. Conrad von Hötzendorff combina caracterul fragil al unui soldat beligerant cu nevoia profundă de sprijin venit din partea femeilor, în compania cărora acea mască imobilă de comandant cădea lăsând să se vadă un ego care simțea o nevoie acută de confort și reabilitare psihologică. Mama lui, Barbara, a trăit alături sau în preajma lui Conrad până când aceasta a murit în 1915. Conrad a umplut acest gol când s-a căsătorit în cele din urmă cu Gina von Reininghaus, divorțată deja, pe care a adus-o la sediul austro-ungar din Teschen – spre marea uimire a colegilor săi și a societății vieneze.[162]

Un alt caz interesant a fost trimisul francez la Belgrad, Léon Descos. Un coleg rus care îl cunoștea bine pe Descos a mărturisit că „puternica lovitură morală" a celor două Războaie Balcanice îi distruseseră „sistemul nervos". „A început să fie mai retras [...] și, din când în când, repeta vorba sa preferată despre caracterul inviolabil al păcii."[163]

În timpul Războaielor Balcanice, Berchtold se plângea mereu în jurnalul lui că avea coșmaruri, nopți nedormite și dureri de cap.[164] Când noul premier francez, René Viviani, un bărbat cu un temperament pacifist, a făcut o călătorie la St.-Petersburg în vederea discuțiilor întrunirii din iulie 1914, a fost cât pe ce să sufere de o cădere nervoasă. Și Hartwig se afla sub presiune. Alexander Savinsky, ministrul rus la Sofia, credea că Hartwig „își pierduse echilibrul" în timpul Războaielor Balcanice; Hartwig, observa Savinsky, „vede

inamici imaginari peste tot". La începutul verii lui 1914, Hartwig se plângea mereu că avea probleme cu inima şi tânjea după vacanţa de vară şi tratamentul de la Bad Nauheim. Însă nu avea să supravieţuiască Crizei din Iulie.[165]

Cu toate acestea, dacă situăm aceste personaje ale povestirii într-un cadru mai larg al istoriei de gen, pare evident că un cod de conduită instaurat pentru a favoriza o forţă de neînduplecat în detrimentul unei suplețe, a unei flexibilităţi tactice şi a unei viclenii exemplificate de generaţia timpurie de oameni de stat (Bismarck, Cavour, Salisbury) a dus la potenţarea unui conflict.

CÂT DE DESCHIS A FOST VIITORUL?

În cartea sa *Sistem al Legilor Publice Subiective*, publicată în 1892, avocatul public austriac Georg Jellinek analiza ceea ce el numea „puterea normativă al fapticului". El se referea aici la tendinţa oamenilor de a atribui autoritate normativă stărilor de fapt existente. Oamenii au această tendinţă, argumenta el, deoarece percepţia lor despre aceste stări de fapt este modelată de forţele exercitate de aceste stări de fapt. Prinşi în acest circuit hermeneutic, oamenii au tendinţa să creadă că trecerea rapidă de la observarea lucrurilor concrete la presupunerea unei stări de fapt existente este normală şi, prin urmare, trebuie să întruchipeze o anumită necesitate etică. Atunci când apar răscoale sau rupturi, se adaptează repede acestor noi circumstanţe, atribuindu-le aceleaşi standarde pe care le-au perceput în vechea ordine a lucrurilor.[166]

Se întâmplă ceva analog pe scară generală atunci când analizăm evenimente istorice, mai ales cele catastrofice precum Primul Război Mondial. Atunci când se întâmplă, ne induc (sau aşa pare) un sentiment al necesităţii. Este un proces care se desfăşoară la mai multe niveluri. Vedem din scrisorile, discursurile şi memoriile protagoniştilor-cheie, care s-au grăbit să sublinieze că nu a existat o altă alternativă a căii alese, că războiul a fost „inevitabil" şi, prin

urmare, dincolo de puterea oricui de a-l împiedica. Aceste naraţiuni referitoare la inevitabilitate iau mult forme diferite – ar putea atribui responsabilitatea altor state sau protagonişti, ar putea atribui sistemului o predilecţie pentru a genera războaie, independent de dorinţa protagoniştilor, sau ar putea face recurs la forţele impersonale ale „istoriei" sau ale „sorţii".

Căutarea cauzelor acestui război, care mai bine de un secol au reprezentat subiectul central în literatura despre acest conflict, întăreşte această tendinţă: cauzele strânse de-a lungul deceniilor antebelice sunt puse una peste alta asemenea greutăţilor unui cântar până când acesta se înclină de la probabilitate spre inevitabilitate. Aceasta este parţial o problemă de perspectivă. Atunci când privim în urmă din poziţia noastră avantajoasă de la începutul secolului al XX-lea la frământările care au caracterizat relaţiile internaţionale din Europa înainte de 1914, nu ne putem abţine să nu le privim din perspectiva a ceea ce a urmat. Evenimentele se unesc în ceva asemănător caracterizării lui Diderot referitoare la o imagine bine compusă: „Un întreg conţinut într-un singur punct de vedere".[167] Ar fi o perversiune, desigur, să încercăm să corectăm această problemă, să fetişizăm contingenţa şi inadvertenţa. Printre altele, acest lucru nu ar face decât să înlocuiască problema unei determinări exagerate cu cea a unei lipse de determinare – a unui război fără cauze. Oricât ar fi de important să înţelegem că acest război ar fi putut cu uşurinţă să nu aibă loc şi de ce, această înţelegere trebuie echilibrată cu o evaluare a modului în care şi a motivului pentru care s-a întâmplat.

O caracteristică frapantă a interacţiunilor dintre puterile executive din Europa a fost incertitudinea persistentă în toate sectoarele legată de intenţiile atât ale prietenilor, cât şi ale inamicilor. Fluxul de putere care traversa facţiunile şi titularii de mandat a rămas o problemă, cum au rămas şi grijile legate de un posibil impact al opiniei publice. Va ieşi învingător Grey în faţa opozanţilor săi din cabinet şi din parlament? Va rămâne Poincaré la conducerea ministerului francez? Voci din armată dăduseră de curând tonul în dezbaterile din Viena privind strategiile, însă, în ajunul Afacerii Redl, puterea lui

Conrad părea să scadă, demiterea lui fiind deja pusă pe tapet. Pe de altă parte, influența „șoimilor" era în creștere la St.-Petersburg. Aceste nesiguranțe de factură domestică erau agravate de dificultatea de a înțelege relațiile de putere din cadrul executivelor politice străine. Observatorii britanici credeau (greșit, după cum știm noi acum) că anumiți „porumbei" conservatori precum Kokovtsov (în ciuda recentei sale demiteri) și Pyotr Durnovo își consolidaseră influența asupra țarului și se pregăteau să revină în forță. În Paris se purtau discuții îngrijorătoare despre victoria iminentă a unei facțiuni „progermane" conduse de fostul premier Serghei Witte. Apoi mai exista și acea nervozitate nesfârșită indusă de susceptibilitatea factorilor-cheie decizionali care începea să cuprindă și opinia publică. Într-un raport trimis de la Berlin în ultima zi a lunii februarie 1914, plenipotențiarul militar rus, generalul-maior Ilya Leonidovich Tatishchev, un prieten al kaizerului, recunoștea că, deși observase un nivel înalt de ostilitate față de Rusia în presa germană, nu avea de unde să știe cum l-ar putea influența acest lucru pe Wilhelm al II-lea: „Cu toate acestea, cred că dragostea Maiestății Sale pentru pace este de nestrămutat. Însă, poate, este influențat de anturajul său". Două săptămâni mai târziu însă, acesta a fost mai clar în exprimare, observând că răfuiala dintre presa rusă și cea germană nu l-a impresionat deloc pe suveranul german.[168] În spatele acestei paranoia și agresiuni se afla o incertitudine fundamentală despre cum să interpreteze starea și intențiile celorlalte cancelarii, darămite despre cum să anticipeze reacțiile lor vizavi de evenimente neîntâmplate încă.

Viitorul era încă deschis. În ciuda tuturor măsurilor de întărire a fronturilor ambelor tabere din Europa, existau semne că ar putea trece momentul unei confruntări majore. Alianța anglo-rusă era supusă unor presiuni serioase – nu părea să supraviețuiască până la data programată pentru reînnoirea sa în 1915. Unii factori decizionali britanici, care strânseseră de curând roadele detensionării cu Germania în ceea ce privea Peninsula Balcanică, dădeau semne că s-ar răzgândi. Este dificil să afirmăm că Poincaré și-a fi putut menține politica de securitate pe termen lung. Au existat câteva

semne timide de îmbunătățire a relațiilor între Viena și Belgrad, deoarece s-a căutat încheierea de acorduri în ceea ce privește schimbul de prizonieri și rezolvarea problemei referitoare la calea ferată din estul Europei. Mai presus de orice, niciuna dintre marile puteri ale Europei nu se gândea să înceapă un război agresiv împotriva vreuneia dintre vecinele sale. Fiecare stat se temea să preia această inițiativă și, pe măsură ce pregătirea militară a Antantei începea să ia avânt, au existat discuții printre reprezentanții armatelor din Viena și din Berlin legate de un atac preventiv pentru a se trece de acest impas, însă acest război preventiv nu s-a transformat în politică. Nici Viena nu a luat decizia de a invada Serbia fără a fi provocată – o acțiune care s-ar fi transformat în suicid geopolitic. Sistemul trebuia să fie stimulat din exterior, printr-un „declanșator" pe care rușii și francezii îl fixaseră la granița austro-sârbă. Dacă guvernul sârb al lui Pašić ar fi urmat o politică de consolidare internă și ar fi curmat de la rădăcină mișcarea iredentistă care reprezenta o amenințare la fel de mare pentru autoritatea sa ca și pentru pacea din Europa, poate că băieții nu ar fi trecut râul Drina, Viena ar fi primit la timp un avertisment mai clar și nu s-ar fi deschis focul. Constelația de angajamente care au dus la rezultatul catastrofal din 1914 nu era o caracteristică pe termen lung a „sistemului" european, ci o consecință a unor ajustări pe termen scurt care constituiau ele însele dovada a cât de repede evoluau relațiile dintre puteri.

Dacă nu s-ar fi apăsat pe trăgaci, viitorul a ceea ce a devenit istorie în 1914 ar fi lăsat loc unui altfel de viitor, unul în care, teoretic, ar fi fost posibil ca „Tripla Alianță" să nu fi supraviețuit rezoluției crizei balcanice, iar detensionarea dintre englezi și germani s-ar fi putut consolida în ceva mult mai substanțial. În mod paradoxal, caracterul plauzibil al celei de-a doua variante de viitor a ajutat la intensificarea caracterului probabil al primei variante – Franța și-a intensificat presiunea asupra St.-Petersburgului tocmai pentru a evita un abandon din partea Rusiei și pentru a-și asigura cele bune măsuri de sprijin. Dacă structura alianțelor ar fi fost mai de încredere și mai rezistentă, poate că factorii-cheie decizionali s-ar fi simțit

mai puţin presaţi să acţioneze aşa cum au făcut-o. Din contră, momentele de detensionare caracteristice ultimilor ani înainte de război au avut un impact paradoxal: faptul că un război continental părea să restrângă probabilităţile i-a încurajat pe factorii-cheie decizionali să subestimeze riscurile pe care le-ar presupune intervenţiile lor. Acesta este un motiv pentru care pericolul unui conflict între blocurile marilor alianţe părea să scadă tocmai în momentul în care o serie de evenimente, care vor târî în cele din urmă Europa în război, era în plină desfăşurare.

PARTEA A III-A

CRIZA

CAPITOLUL 7

Crimă în Sarajevo

ASASINAREA

În dimineaţa zilei de duminică, 28 iunie 1914, arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul aparent al tronului Austro-Ungariei, însoţit de soţia sa, contesa Sophie Chotek von Chotkowa, şi Wognin au sosit cu trenul în oraşul Sarajevo şi au urcat în automobilul care urma să-i ducă de-a lungul Appel Quay, la primărie. Convoiul era alcătuit din şase maşini. În prima maşină se aflau primarul oraşului Sarajevo, Fehim Effendi Čurčić, îmbrăcat într-un costum negru şi purtând o pălărie pe cap, şi şeful poliţiei din Sarajevo, dr. Edmund Gerde. În a doua maşină, un splendid coupé sport Graef und Stift cu acoperişul lăsat, astfel încât mulţimea care mărginea străzile să îi poată vedea, şedeau arhiducele şi soţia sa. În faţa lor, pe bancheta retractabilă, era generalul Oskar Potiorek, guvernatorul Bosniei, iar lângă şofer locotenent-colonelul contele Franz von Harrach. În urma lor veneau alte trei maşini în care se aflau poliţişti şi membri ai suitei arhiducelui şi a guvernatorului.

O imagine pitorească a apărut în faţa cuplului în momentul în care convoiul de maşini a pătruns în Appel Quay. Sarajevo se întinde într-o vale îngustă traversată de râul Miljačka, care izvorăşte din nişte chei situate chiar deasupra oraşului, spre est. De o parte şi de cealaltă a râului, se înalţă dealurile abrupte care ating o altitudine de peste 1 524 de metri. Coastele dealurilor sunt presărate cu vile şi case înconjurate de livezi. Mai sus se vedeau cimitirele, ca nişte puncte strălucitoare de marmură albă, încoronate de brazii întunecaţi şi de

crestele golaşe ale munţilor. Minaretele numeroaselor moschei se iveau printre copacii şi clădirile situate de-a lungul râului, o amintire a trecutului otoman al oraşului. În inima oraşului, în partea stângă a Appel Quay, se afla bazarul, un labirint de alei mărginite de tarabe din lemn cu prelate, care erau sprijinite de depozite din piatră. Vânzători de covoare, zarzavagii, şelari, căldărari, negustori de tot soiul îşi desfăşurau activitatea aici, fiecare în sectorul său. În centrul bazarului se afla o clădire mică unde cei săraci puteau servi gratuit o cafea din mila celor de la *waqf*, organizaţia caritabilă otomană. Cu o zi în urmă fusese răcoare şi plouase, însă în dimineaţa zilei de 28 iunie oraşul era scăldat în lumina caldă a soarelui.

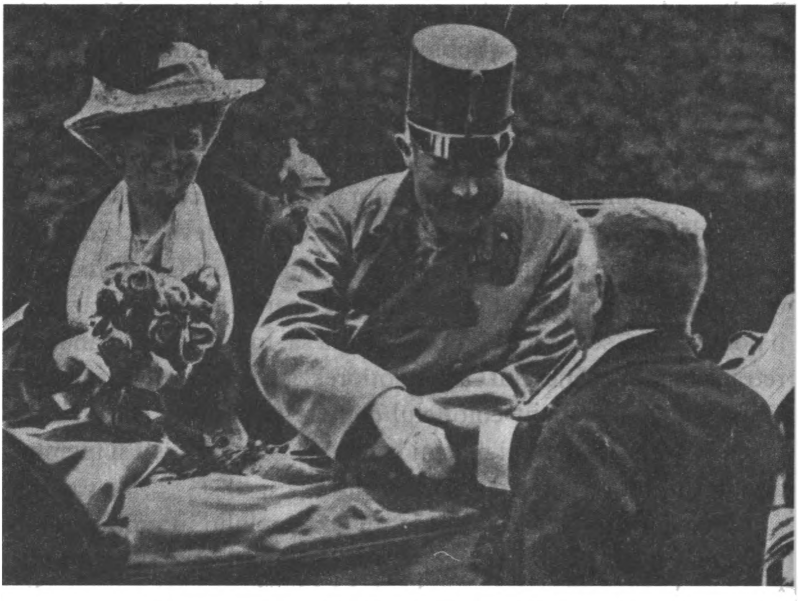

Franz Ferdinand şi Sophie în Sarajevo, 28 iunie

Austriecii aleseseră o dată nepotrivită pentru vizita lor. În acea zi, Ziua Sfântului Vitus, în anul 1389, trupele otomane decimaseră o armată a sârbilor pe Câmpia Mierlei (Kosovo), punând capăt epocii

imperiului sârb în Balcani şi creând precondiţiile unei integrări ulterioare în Imperiul Otoman a ceea ce mai rămăsese din Serbia. Comemorările din teritoriile sârbe erau cu atât mai intense în 1914 cu cât aceasta era prima zi de Sfântul Vitus de la „eliberarea" oraşului Kosovo în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic care avusese loc cu un an în urmă. „Flacăra sfântă a oraşului Kosovo, care a inspirat generaţii [de sârbi], s-a transformat acum în văpaie", anunţa în 28 iunie 1914 *Pijemont*, ziarul care aparţinea societăţii secrete „Mâna Neagră". „Kosovo este liber! Kosovo a fost răzbunat!"[1] Pentru ultranaţionaliştii sârbi, atât din Serbia, cât şi din reţeaua iredentistă sârbă din Bosnia, sosirea moştenitorului aparent la Sarajevo tocmai în acea zi reprezenta un afront simbolic care necesita un răspuns.

Şapte terorişti grupaţi în două celule s-au strâns în oraş cu câteva zile înainte de vizită. În dimineaţa în care a sosit arhiducele, aceştia s-au poziţionat la o oarecare distanţă unul faţă de celălalt de-a lungul Quay-ului, un bulevard larg care mergea paralel cu râul Miljačka, ajungând până în centrul oraşului Sarajevo. În jurul taliei aveau legate bombe de mărimea unei bucăţi de săpun, cu amorsă şi focos chimic. În buzunare aveau revolvere încărcate. Surplusul de armament şi de oameni era esenţial pentru reuşita acţiunii. Dacă unul dintre ei era percheziţionat şi arestat sau, pur şi simplu, nu reuşea să-şi ducă sarcina la bun sfârşit, un altul era acolo ca să-i ia locul. Fiecare avea la el cianură împachetată în hârtie ca să îşi ia viaţa odată ce sarcina era îndeplinită.

Nu fuseseră luate măsuri oficiale de securitate. În ciuda avertismentelor primite în legătură cu o acţiune teroristă, arhiducele şi soţia lui călătoreau într-o maşină decapotabilă de-a lungul unei rute aglomerate şi complet previzibile. Rândurile de trupe care erau, de obicei, aşezate de-a lungul trotuarului în astfel de ocazii, acum lipseau cu desăvârşire. Prin urmare, convoiul de maşini trecea, practic, neprotejat prin faţa mulţimii dense. Până şi cel mai mic detaliu de securitate fusese omis – şeful poliţiei se urcase din greşeală într-una dintre maşini, alături de trei ofiţeri locali bosniaci, lăsându-şi oamenii în urmă, la gară.[2]

Cuplul arhiducal părea să nu își facă deloc griji în legătură cu propria sa siguranță. Franz Ferdinand și soția sa își petrecuseră ultimele trei zile în mica stațiune Ilidze, unde aceștia fuseseră întâmpinați doar de persoane prietenoase. Avusese timp să facă niște cumpărături în bazarul din Sarajevo, plimbându-se nestingheriți pe străduțele aglomerate. Ceea ce nu au știut însă era faptul că Gavril Princip, tânărul sârb bosniac care urma să îi împuște peste doar trei zile, se afla și el în bazar urmărindu-le fiecare mișcare. În timpul ultimei cine servite în Ildize înainte ca aceștia să ia trenul spre Sarajevo, Sophie s-a întâlnit din întâmplare cu liderul bosniac croat dr. Josip Sunarić, care avertizase autoritățile locale despre faptul că nu era momentul potrivit pentru a aduce cuplul în Bosnia într-un moment în care sârbii locali manifestau un puternic sentiment național. „Dragă domnule dr. Sunarić, i-a spus ea, v-ați înșelat [...]. Pe oriunde am umblat, am fost tratați cu prietenie – chiar și de sârbi – și întâmpinați cu atâta amabilitate și căldură sinceră, încât suntem extrem de bucuroși!"[3] Franz Ferdinand era cunoscut pentru faptul că nu avea răbdare cu procedurile de securitate și că își dorea ca această ultimă parte din călătoria sa în Bosnia să fie una relaxată și civilizată. Își petrecuse ultimele zile jucând rolul de inspector general al manevrelor militare care se desfășurau pe dealurile bosniace din apropiere; acum își dorea să meargă printre viitorii săi supuși în calitate de moștenitor al tronului habsburgic.

Cel mai important lucru dintre toate: în duminica de 28 iunie, Franz Ferdinand și Sophie își sărbătoreau ziua nunții. În ciuda obstacolelor pe care eticheta Curții habsburgice le-a pus în calea lor, arhiducele și soția sa reușiseră să ducă o viață de familie frumoasă de când se căsătoriseră. Căsătoria cu „Soph a mea" a fost cel mai inteligent lucru pe care îl făcuse vreodată, îi mărturisea Franz Ferdinand unui prieten în 1904. Ea era „fericirea lui", iar copiii lor erau „încântarea și mândria" lui. „Stau în compania lor și îi admir cât e ziua de mare, deoarece îi iubesc foarte mult".[4] Nu există niciun motiv care să ne facă să credem că această relație apropiată – neobișnuită pentru căsătoriile dinastice din acea epocă – ar fi scăzut în intensitate până

la momentul vizitei lor în Sarajevo. Sophie insistase să rămână alături de Franz Ferdinand în ziua aniversării şi exista, fără îndoială, o plăcere în faptul că puteau să oficieze împreună în acel avanpost atrăgător şi exotic al Imperiului Austro-Ungar, aşa cum nu reuşeau să o facă în Viena.

Maşinile treceau pe lângă case şi magazine unde erau arborate steaguri habsburgice negru cu galben şi steaguri bosniace roşu cu galben, apropiindu-se de Mohamed Mehmedbašič, care se poziţionase lângă Podul Cumurja. În timp ce uralele mulţimii se înălţau în jurul lui, el s-a pregătit să arunce bomba. Era un moment tensionat, căci odată scoasă capsa – o acţiune care genera un zgomot puternic – nu mai era cale de întoarcere. Bomba trebuia aruncată. Mehmedbašić a reuşit să scoată bomba din învelitoare, dar, în ultima clipă, i s-a părut că simte pe cineva – un poliţist, poate – în spatele lui şi a încremenit de spaimă, întocmai cum păţise când renunţase la misiunea de a-l ucide pe Oskar Potiorek în tren în ianuarie 1914. Convoiul de maşini a trecut pe lângă el. Următorul asasin, şi primul care trebuia să acţioneze, era sârbul bosniac Nedeljko Čabrinović, care se poziţioneze pe malul râului dinspre Quay. El a scos bomba şi a rupt detonatorul izbindu-l de un stâlp de felinar. Auzind bubuitul puternic scos de capsă, garda de corp a arhiducelui, contele Harrach, a presupus că explodase unul dintre cauciucuri. Şoferul însă a văzut bomba zburând în aer spre maşină şi a apăsat pe accelerație. Nu ştim sigur dacă arhiducele a văzut bomba apropiindu-se şi a reuşit să o pareze cu mâna sau dacă aceasta s-a lovit, pur şi simplu, de materialul acoperişului care era pliat în spate. În orice caz, aceasta şi-a ratat ţinta, a căzut şi a explodat sub maşina din spate, rănind mai mulţi ofiţeri care se aflau înăuntru şi producând o gaură mare în asfalt.

Arhiducele a reacţionat la acest incident cu o stăpânire de sine uluitoare. Când a privit în urma sa, a văzut că a patra maşină din şir se oprise. Aerul era plin de praf şi de fum şi mai răsuna încă ecoul exploziei puternice. O aşchie îi provocase o mică tăietură pe obraz Sophiei, însă, în afară de asta, cuplul scăpase nevătămat. Pasagerii celei de-a patra maşini erau răniţi, dar în viaţă; unii încercau să

coboare din ea. Cel mai grav rănit dintre toți era aghiotantul generalului Potiorek, colonelul Erik von Merizzi, care, deși conștient, sângera abundent dintr-o rană suferită la cap. Fuseseră răniți și câțiva privitori.

De îndată ce a aruncat bomba, Čabrinović a ingerat cianura pe care o avea la el și s-a aruncat peste parapet, în râul Miljačka. Niciuna dintre aceste acțiuni nu își atinseseră scopul. Fiind de calitate inferioară, otrava nu a făcut decât să îi ardă gâtul și stomacul tânărului, fără să îl ucidă sau măcar să îl facă să leșine. Din cauza căldurii, nivelul râului era scăzut, astfel încât acesta nici nu s-a înecat, nici nu a fost purtat de cureți. Prin urmare, a căzut de la o înălțime de opt metri pe nisipul de pe malul râului și a fost prins repede de un negustor, de un bărbier înarmat cu un pistol și doi polițiști.

În loc să părăsească imediat acea zonă periculoasă, arhiducele a supravegheat îngrijirea răniților, apoi a dat ordin ca mașinile să își continue traseul către primăria care se afla în centrul orașului. La întoarcere, convoiul urma să traverseze din nou Appel Quay, astfel încât el și soția lui să îi poată vizita la spital pe răniți. „Zău așa! a spus el. Individul este limpede nebun; să ne vedem în continuare de program." Convoiul de mașini s-a pus din nou în mișcare. Ultima mașină a pornit din loc, ocolind cea de-a patra mașină distrusă și învăluită în fum. Prin urmare, ceilalți asasini, care nu își părăsiseră posturile, aveau toate șansele să își pună în aplicare planul. Însă erau tineri și lipsiți de experiență; trei dintre ei și-au pierdut stăpânirea de sine când mașina s-a apropiat de ei. Vaso Čubrilović, cel mai tânăr dintre teroriști, a încremenit în ultimul moment, la fel ca și Mehmedbašić – probabil a fost derutat de prezența neașteptată a soției arhiducelui, care ședea alături de el în mașina imperială; „Nu mi-am scos revolverul, deoarece am văzut-o pe ducesă acolo", a mărturisit el ulterior. „Mi-a fost milă de ea".[5] Cvijetko Popović a fost și el cuprins de teamă. A rămas pe poziție, gata să arunce bomba, însă nu a reușit să facă asta, deoarece „și-a pierdut curajul în ultima clipă, atunci când l-a văzut pe arhiduce".[6] Când a auzit explozia provocată de bomba lui Čabrinović, Popović a țâșnit spre clădirea

societății culturale sârbe, Prosvjeta, și și-a ascuns bomba într-o ladă aflată la subsol.

La început, Gavrilo Princip a fost prins cu garda jos. Auzind explozia, a presupus că misiunea fusese una reușită. A alergat spre locul unde era poziționat Čabrinović, doar ca să vadă cum era luat de polițiști. Acesta era încovoiat de durerea agonizantă pe care i-o provoca arsura din gât. „Mi-am dat seama imediat că nu reușise și că otrava nu-și făcuse efectul asupra lui. Am vrut să-l împușc pe loc cu revolverul meu. Însă, în acel moment, a trecut prin fața mea convoiul de mașini".[7] Princip a renunțat la planul său de a-l ucide pe complicele său și și-a îndreptat atenția către convoi. Până să-l observe pe arhiduce – nu putea fi confundat datorită căștii sale ornamentate cu pene verzi de struț – mașina prinsese viteză, iar el nu mai avea vizibilitate pentru a-l putea ochi. Princip și-a păstrat calmul, o caracteristică extraordinară având în vedere circumstanțele. Dându-și seama că mașina avea să se întoarcă, el și-a ales o nouă poziție, pe partea dreaptă a străzii Franz Iosef, care era paralelă cu ruta atât de mediatizată pe unde convoiul urma să părăsească orașul. Trifko Grabež își părăsise postul ca să-l caute pe Princip și rămăsese blocat în agitația mulțimii provocată de prima explozie. Nu a reușit nici el să acționeze atunci când convoiul a trecut pe lângă el, probabil din cauza fricii. Ulterior, a susținut că îmbulzeala a fost atât de mare, încât nu a reușit să-și scoată bomba de sub haine.

La o primă vedere, arhiducele a părut să aibă dreptate când a spus că trebuia să își continue programul. Convoiul a ajuns în fața primăriei din Sarajevo fără alte incidente. Apoi a urmat un interludiu comico-tragic. A căzut în sarcina primarului, Mehmet Effendi Čurčić, să țină discursul obișnuit de întâmpinare a augustilor vizitatori. Din locul de unde se afla, în fața convoiului, Čurčić și-a dat seama că aceea nu fusese o zi prea reușită și că textul său inofensiv devenise în acel moment inadecvat situației. Era însă prea agitat ca să improvizeze un altul sau să schimbe cuvintele celui existent pentru a cuprinde evenimentele întâmplate de curând. Extrem de agitat și transpirând din abundență, el a făcut un pas în față ca să-și țină

discursul, care includea următoarele fraze: „Toți cetățenii capitalei Sarajevo au sufletele pline de bucurie și întâmpină prea ilustra vizită a Maiestății Sale cu cel mai mare entuziasm...". Nici nu și-a început bine discursul, că primarul a fost întrerupt de răbufnirea furioasă a arhiducelui, care își înfrânase până atunci mânia și șocul, dar care acum izbucnea. „Vin aici în calitate de oaspete și poporul dumitale mă întâmpină cu bombe!" În tăcerea mormântală care s-a așternut, contesa i-a șoptit ceva soțului ei la ureche. Franz Ferdinand și-a redobândit calmul: „Prea bine. Puteți continua!"[8] După ce primarul își ținuse cu chiu cu vai discursul până la capăt, a urmat un alt moment de tăcere adâncă atunci când s-a descoperit că hârtiile pe care era scris răspunsul lui Franz Ferdinand erau muiate de sângele ofițerului rănit din a treia mașină.[9] Franz Ferdinand a dat un răspuns elegant, în care a făcut referire cu diplomație la evenimentele din acea dimineață: „Vă mulțumesc cordial, domnule primar, pentru ovațiile răsunătoare cu care cetățenii orașului ne-au întâmpinat, pe mine și pe soția mea, cu atât mai mult cu cât le consider a fi o expresie de încântare la eșecul tentativei de asasinat".[10] Au existat câteva fraze de încheiere în sârbo-croată, în care arhiducele îl ruga pe primar să le transmită urările sale de bine locuitorilor acelui oraș.

Odată discursurile livrate, a sosit vremea ca soții să se despartă. Sophie trebuia să întâlnească un grup de femei musulmane, într-o încăpere, de la primul etaj al primăriei. Bărbații aveau accesul interzis în încăpere, astfel încât femeile să își poată da jos vălurile. În încăpere, atmosfera era plăcută și intimă, iar contesa părea retrasă și preocupată, căci gândul o purta la copiii ei – când a zărit o fetiță care o venise cu mama ei la întâlnire, Sophie a spus: „Fetița aceasta este la fel de înaltă ca și Sophie a mea". Cu o altă ocazie, ea a declarat că ea și soțul ei abia așteptau să își revadă copiii – „nu am fost niciodată despărțiți de copiii noștri atât de mult".[11] Între timp, arhiducele dictase o telegramă adresată împăratului pe care îl asigura că erau bine și că urma să i se prezinte un vestibul al primăriei. Șocul evenimentelor din acea dimineață părea să îl ajungă din urmă. Vorbea cu o „voce ciudată, sugrumată", își amintea ulterior un martor.

„Ţinuta lui era cam grotescă şi îşi ridica picioarele de parcă ar fi mărşăluit. Cred că încerca să arate că nu îi era teamă".[12] Potiorek a fost dojenit, deoarece aranjamentele lui în ceea ce privea securitatea acelei vizite eşuaseră.

Cum avea să se desfăşoare acum acea vizită? Planul original fusese acela de a se întoarce pe bulevardul Quay, să o ia la dreapta, chiar după bazar, pe strada Franz Iosef, pentru ajunge la Muzeul Naţional. Arhiducele l-a întrebat pe Potiorek dacă credea că existau şanse să aibă loc un alt atac. Conform propriei mărturii, Potiorek a răspuns cu strângere de inimă că „spera că nu, însă, chiar şi cu toate măsurile de securitate, nu poate fi prevenită o astfel de acţiune dacă este lansată de aproape".[13] Pentru a evita orice risc, Potiorek a propus anularea celorlalte activităţi legate de vizită. Acesta l-a mai sfătuit pe arhiduce să se întoarcă direct la Ilidze, fără alte opriri în oraş, sau să meargă la palatul rezidenţial al guvernatorului, Konak, iar de acolo la gara Bistrik, care se afla pe malul stâng al râului. Însă arhiducele voia să îl viziteze pe aghiotantul rănit al lui Potiorek, care se afla în spitalul garnizoanei, situat la periferia vestică a oraşului. Au convenit să nu mai viziteze muzeul şi să se întoarcă tot pe bulevardul Appel Quay şi nu pe strada Franz Iosef, cum s-ar fi aşteptat un posibil asasin. Planul original prevăzuse ca soţii să se despartă în acel moment, arhiducele urmând să viziteze muzeul, iar contesa, palatul guvernatorului. Însă Sophie a preluat iniţiativa şi i-a spus soţului său în faţa întregii suite: „Te voi însoţi la spital".[14] Pentru o mai bună siguranţă, contele Harrach a decis să stea în picioare pe pragul din stânga a maşinii (care dădea spre râu), în eventualitatea unui nou atac.

Convoiul a traversat oraşul sub dogoarea soarelui, îndreptându-se acum spre vest şi îndepărtându-se de primărie. Însă nimeni nu i-a înştiinţat pe şoferi despre schimbarea itinerarului. De îndată ce a trecut de bazar, prima maşină a virat la dreapta, pe strada Franz Iosef, iar maşina în care se aflau Franz Ferdinand şi Sophie, a urmat-o îndeaproape. Potiorek a început să-l ocărască pe şofer: „Este direcţia greşită! Trebuia să continuăm pe Appel Quay!" Motorul a fost oprit,

iar maşina (care nu avea funcţie de marşarier) a dat încet cu spatele ca să iasă pe bulevardul principal.

Acesta a fost momentul lui Gavrilo Princip. Se poziţionase în faţa unui magazin care se afla pe partea dreaptă a străzii Franz Iosef. El a ajuns maşina din urmă când aceasta a început să încetinească până s-a oprit. Deoarece nu a reuşit să-şi desprindă la timp bomba de la cingătoare, şi-a scos revolverul şi a tras de două ori de aproape, în vreme ce Harrach, care se afla pe pragul maşini, privea îngrozit spre stânga. După cum a mărturisit ulterior Princip, timpul părea să se comprime când a ieşit de sub prelata magazinului şi a ţintit. Când a văzut-o pe ducesă, a ezitat o clipă: „Când am văzut că lângă el şedea o doamnă, am reflectat o secundă dacă să apăs sau nu pe trăgaci. În acelaşi timp, mă încerca un sentiment ciudat...".[15] Şi Potiorek şi-a amintit acelaşi sentiment ireal. Guvernatorul şi-a amintit cum stătea încremenit în maşină, holbându-se la chipul asasinului în timp ce acesta deschidea focul, fără să vadă însă fumul sau scânteia de la capătul ţevii. Nu auzea decât nişte împuşcături înfundate, care păreau să răsune de undeva de departe.[16] La început a părut că asasinul ratase ţinta, deoarece atât Franz Ferdinand, cât şi soţia sa au rămas nemişcaţi, în poziţie dreaptă pe scaunele lor. În realitate, erau amândoi pe moarte. Primul glonţ a trecut prin uşa maşinii şi a pătruns în abdomenul ducesei, străpungându-i stomacul; al doilea, nimerise gâtul arhiducelui, străpungându-i vena jugulară. În timp ce maşina traversa în viteză râul spre Konak, ducesa se legăna dintr-o parte într-alta până când a căzut cu capul între genunchii soţului ei. Iniţial, Potiorek a crezut că aceasta leşinase din cauza şocului; abia când a zărit sângele care şiroia din gura arhiducelui şi-a dat seama că situaţia era mult mai gravă. Contele Harrach, care stătea în continuare pe pragul exterior al maşinii, şi-a întins mâna şi l-a ridicat pe arhiduce în poziţie dreaptă, apucându-l de guler. El l-a auzit pe acesta rostind cu o voce stinsă cuvintele care aveau să devină faimoase în întreaga monarhie: „Sophie, Sophie, nu muri, rămâi în viaţă pentru copiii noştri!"[17] Casca ornată cu penele verzi de struţ i-a alunecat de pe cap. Când Harrach l-a întrebat dacă simţea durere,

arhiducele i-a răspuns de mai multe ori în şoaptă „Nu e nimic!", apoi şi-a pierdut cunoştinţa.

Mulţimea s-a adunat în urma maşinii care gonea, încercuindu-l pe Gavrilo Princip. Când acesta şi-a dus revolverul la tâmplă ca să-şi ia viaţa, cineva i l-a smuls din mână. La fel şi cianura pe care a încercat să o înghită. Acesta a fost lovit cu pumnii şi cu picioarele şi bătut cu toiege de mulţimea care îl înconjura; ar fi fost linşat pe loc dacă poliţiştii nu ar fi reuşit să-l scoată din mulţime şi să-l ducă în arest.

Sophie murise deja până când au ajuns la Palatul Konak, iar cei doi soţi au fost transportaţi repede în două încăperi de la primul etaj. Franz Ferdinand intrase în comă. Valetul său, contele Morsey, care venise în fugă de la locul împuşcăturilor ca să fie alături de arhiduce, a încercat să-l ajute să respire desfăcându-i nasturii hainei de la uniformă. În acel moment, sângele a ţâşnit, pătând manşetele galbene ale uniformei valetului. Îngenunchind lângă pat, Morsey l-a întrebat pe Franz Ferdinand dacă avea un mesaj pentru copiii lui. Nu a primit însă niciun răspuns, căci buzele arhiducelui se înţepeniseră deja. După câteva minute, cei de faţă au confirmat moartea moştenitorului aparent. Era puţin trecut de ora 11 dimineaţa. Când vestea morţii lui a plecat de la palat, în Sarajevo au început să bată clopotele.

VESTEA SE RĂSPÂNDEŞTE

Pentru Stefan Zweig, vestea asasinatului a venit ca o întrerupere a ritmului vieţii. În după-amiaza zilei de 28 iunie, acesta se afla în vacanţă la Baden, o mică staţiune de lângă Viena. Găsind un loc liniştit, departe de zumzetul din *Kurpark*, el s-a aşezat cu o carte în mână, un eseu al simbolistului din St.-Petersburg, Dmitrii Sergeyevich Merezhkovsky, despre Tolstoi şi Dostoievschi. În scurt timp, s-a cufundat în lectură.

> „...însă vântul care se juca printre copaci, ciripitul păsărilor şi sunetele care răzbăteau din parc erau, în acelaşi timp, parte din conştiinţa mea. Distingeam limpede melodiile fără a fi deranjat,

> căci urechea se obişnuieşte cu un zgomot constant, cu huruitul de pe străzi, cu o apă curgătoare, care sunt repede asimilate de conştiinţa noastră; doar o întrerupere neaşteptată de ritm ne determină să ciulim urechile. [...] La un bar, muzica s-a oprit brusc. Nu mai ştiu ce melodie se auzea. Ştiu doar că muzica s-a oprit brusc. Mi-ar ridicat din instinct privirea. Şi oamenii care se plimbau printre copaci, asemenea unui curent care se deplasa în aceeaşi direcţie, a părut că îşi schimbă direcţia; aceştia s-au oprit brusc locului. Trebuie să se fi întâmplat ceva".[18]

Crimele din Sarajevo, la fel ca şi asasinarea preşedintelui John F. Kennedy în Dallas în 1963, au reprezentat un eveniment care a imortalizat în amintire oamenii şi locurile acelui moment. Oamenii îşi aduceau aminte exact unde se aflau şi de cine erau însoţiţi în momentul în care au aflat ştirea.[19] Liber-cugetătoarea şi feminista de origine vieneză Rosa Mayreder călătorea în Germania împreună cu soţul ei Karl, care suferea de depresie cronică, atunci când au văzut afişele despre asasinate în vitrinele magazinului din Dresda, vizavi de hotelul lor.[20] La o jumătate de secol după acest incident, prinţul Alfons Clary-Aldringen îşi amintea că era la vânătoare de căprioare în pădurile Boemiei împreună cu rudele lui Kinski. La amurg, când vânătorii s-au adunat pe drumul de la marginea pădurii, bucătarul de pe moşia Kinski a sosit cu bicicleta, aducând un mesaj de la poşta locală.[21] Parlamentarul Joseph Redlich a primit vestea şocantă prin telefon; restul după-amiezii a fost unul agitat, deoarece şi l-a petrecut sunându-şi prietenii, rudele şi asociaţii politici. Dramaturgul Arthur Schnitzler, care visase în urmă cu doar o lună că Ordinul Iezuiţilor îl însărcinase să îl asasineze pe arhiduce, a primit vestea despre crime tot prin telefon.[22]

Ministrul de finanţe comun, Leon Bilinsky, a simţit şocul veştii înainte ca aceasta să ajungă la urechile lui. În dimineaţa zilei de 28 iunie, era acasă, în Viena, şi citea ziarul *Neue Freie Presse*. Caii îl aşteptau în faţa casei ca să-l ducă la liturghia de la ora unsprezece. Ochii îi căzuseră din întâmplare pe un articol care relata aranjamentele care erau făcute pentru vizita arhiducelui în Bosnia.

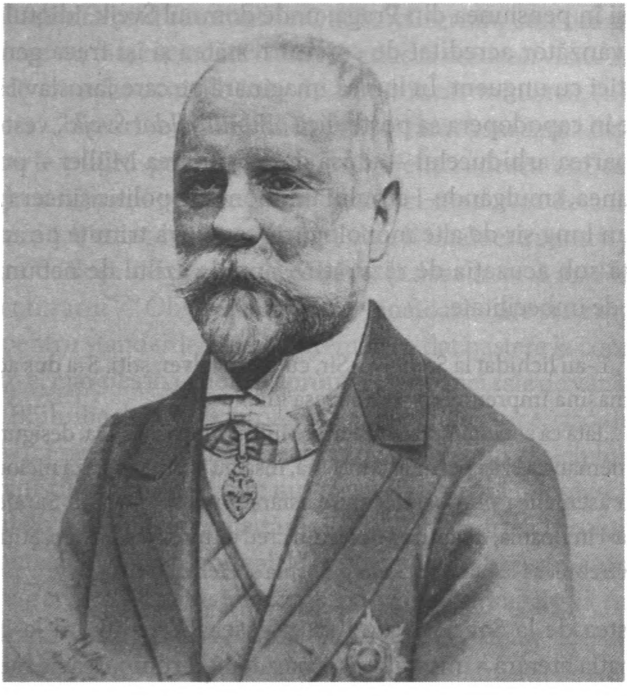

Leon von Biliński

„Chiar şi azi îmi aduc aminte exact senzaţia de durere fizică pe care am simţit-o atunci când am citit detaliile legate despre această călătorie [la Sarajevo]. Însă, necunoscând cauza raţională a acestei dureri, a trebuit să mă conving că nu aveam niciun motiv să am resentimente faţă de arhiduce din cauza acestei sărbători. Câteva clipe mai târziu, a sunat telegraful."[23]

Ştirea a părut atât de îngrozitoare, relata ambasadorul rus la Viena, încât mulţi nu au crezut-o iniţial. Seara, când ziarele au scos noi ediţii, iar dimineaţa, când au fost arborate steagurile pe clădiri, ştirea a fost luată în serios. „Locuitorii capitalei s-au adunat pe străzi şi au început să comenteze în toiul nopţii îngrozitorul incident".[24] În decurs de douăzeci şi patru de ore, vestea se răspândise peste tot.

Chiar şi în pensiunea din Praga, unde domnul Švejk, idiotul savant ceh şi vânzător acreditat de corcituri, stătea şi îşi freca genunchii reumatici cu unguent. În lumea imaginară pe care Jaroslav Hašek o descrie în capodopera sa postbelică *„Bunul soldat Švejk"*, vestea despre moartea arhiducelui – adusă de servitoarea Müller – porneşte naraţiunea, smulgându-i eroului un monolog politic sincer (primul dintr-un lung şir de alte monologuri) care îl va trimite pe acesta în temniţă sub acuzaţia de răzvrătire, apoi la azilul de nebuni, fiind bănuit de imbecilitate.

> „L-au lichidat la Sarajevo, Sir, cu un revolver, ştiţi. S-a dus acolo cu maşina împreună cu arhiducesa lui...
>
> ...Iată că s-a întâmplat, doamnă Müller, în maşină. Da, desigur, un gentleman ca el îşi permite o maşină, însă nu îşi imaginează niciodată că o asemenea plimbare ar putea sfârşi prost. Şi încă în Sarajevo! Asta-i în Bosnia, doamnă Müller. Eu cred că turcii au făcut-o. Ştiţi, nu ar fi trebuit să le luăm niciodată Bosnia şi Herţegovina".[25]

Vestea de la Sarajevo avea să-şi găsească ecoul ani la rând în imaginaţia literară a imperiului dispărut, de la rumoarea de rău augur a telefoanelor din *„Ultimele zile ale omenirii"* a lui Karl Kraus, până la *„Locotenentul Trotta von Sipolje"* a lui Joseph Roth, care a considerat vestea proastă ca pe o „întruchipare a ceva despre care visase".[26]

Este greu să evaluăm impactul pe care l-a avut asasinarea arhiducelui asupra contemporanilor săi austro-ungari. „Cea mai remarcabilă caracteristică" a persoanei publice a lui Franz Ferdinand, scria un expert, „era lipsa sa de popularitate la toate nivelurile vieţii publice".[27] Arhiducele nu îi era mulţimii pe plac. Era lipsit de charismă, supărăcios şi înclinat spre ieşiri violente. Cei care îl vedeau mereu încruntat nu îşi puteau imagina cât de mult se lumina la faţă şi cât de puternic îi luceau ochii albaştri atunci când se afla în compania familiei sau a prietenilor apropiaţi. Contemporanii lui au observat că avea nevoie constantă de respect şi afirmare. Era dezgustat de cel mai mic semn de nesupunere. Pe de altă parte, îi displăceau linguşitorii, prin urmare era greu de mulţumit. Era, după cum spunea şi

aliatul şi admiratorul său contele Ottokar Czernin, „un om plin de mânie" care nu uita niciodată când i se aducea un deserviciu. Atât de puternice erau izbucnirile sale de furie, încât miniştrii şi înalţii funcţionari „rareori se prezentau în faţa lui fără să nu simtă teamă".[28] Avea foarte puţini prieteni adevăraţi. Neîncrederea era cel mai dominant sentiment pe care îl simţea atunci când avea de-a face cu alţi oameni: „Îi consider pe toţi cei pe care îi întâlnesc pentru prima oară nişte ticăloşi, mărturisea el cândva, şi doar treptat mă las convins de contrariu".[29] Obsesia lui pentru vânătoare, care era exagerată chiar şi pentru standardele acelor vremuri, a dat naştere la comentarii negative, mai ales în văile din apropierea cabanei sale de vânătoare, Schloss Blühnbach. Ca să protejeze vânatul de orice risc de a se îmbolnăvi, Franz Ferdinand a închis zona din jurul castelului, spre furia alpiniştilor burghezi, care nu mai aveau voie să folosească bine cunoscutele trasee locale, şi a ţăranilor de prin partea locului, care nu mai puteau să-şi ducă animalele la păscut în munţii care se înălţau deasupra satelor.[30] În însemnările pe care dramaturgul Arthur Schnitzler le-a făcut în jurnalul său în ziua asasinatelor, acesta scria cât de repede a trecut „primul şoc" datorită amintirilor despre „lipsa de popularitate" a arhiducelui.[31]

Prin urmare, nu a existat un doliu general atunci când s-a aflat vestea despre asasinate. Acest lucru explică şi de ce evenimentul a fost botezat întotdeauna după locul în care s-a petrecut şi nu după victimele lui. (Prin contrast, nimeni nu se referă la uciderea lui John F. Kennedy ca fiind „Asasinarea din Dallas".[32]) Istoricii au sugerat uneori că nu lipsa de popularitate a arhiducelui în sine a fost declanşatorul evenimentelor, ci, mai degrabă, pretextul unor decizii a căror rădăcină se aflau într-un trecut îndepărtat. În primul rând, fie că era sau nu popular, energia şi zelul lui reformator erau recunoscute de aproape toată lumea. Ministrul austriac la Constantinopol i-a spus colegului său sârb că „Franz Ferdinand a fost un om de un dinamism şi de o determinare rar întâlnite", care era complet dedicat afacerilor de stat şi care exercita o mare influenţă.[33] El a fost cel care s-a înconjurat de „cei care au înţeles că doar o schimbare totală de

direcție în sfera politicii interne" ar putea asigura existența imperiului.[34] Mai mult, nu era importantă doar dispariția lui Franz Ferdinand ca persoană, ci și a ceea ce reprezenta el: viitorul dinastiei, a imperiului și a „ideii de stat habsburgic" care îl ținea unit.

Reputația lui Franz Ferdinand a fost transfigurată de modul în care a murit. Acest proces a fost realizat mai presus de toate, și cu o viteză incredibilă, de presa scrisă. În doar douăzeci și patru de ore de la asasinat, firul evenimentelor din Sarajevo a fost redat în presă – de la nereușita lui Čabrinović de a arunca bomba și săritura lui în râul Miljačka până la refuzul ferm al arhiducelui de a-și anula vizita după ce prima bombă a fost aruncată, grija lui pentru rănitul din cea de-a patra mașină, ieșirea sa necumpătată în fața primarului Curcić, virajul nefast pe strada Franz Iosef și chiar și ultimele cuvinte pe care arhiducele le-a rostit soției sale inconștiente.[35] Articolele din ziare au dat naștere unui sentiment copleșitor de discernământ. Dungile negre de doliu de pe primele pagini și-au găsit ecoul în steagurile și fanioanele negre care împânzeau străzile și clădirile din orașele monarhiei – până și tramvaiele erau ornate cu negru. Editorialiștii insistau asupra energiei și previziunilor politice ale arhiducelui decedat, asupra sfârșitului violent al unei căsnicii violente, asupra durerii sufletești a celor trei copii orfani, asupra descurajării unui împărat bătrân care pierduse deja prea multe persoane apropiate.

Mai mult, pentru prima oară, viața personală a arhiducelui era făcută publică. Un pasaj din ziarul *Reichspost* din 30 iunie reda cuvintele acestuia despre familia sa: „Când mă întorc în sânul familiei mele după o zi lungă și obositoare de muncă și îmi văd soția cosând și copiii jucându-se, las toate grijile la ușă și încerc să absorb fericirea care mă înconjoară".[36] Aceste fragmente autentice relatate de apropiații decedatului au făcut să cadă barierele care separau individul de persoana publică respingătoare, dând naștere unor emoții care nu erau mai puțin reale, având în vedere faptul că erau induse de media. După cum a spus și Karl Kraus la două săptămâni de la asasinate, ceea ce nu a fost spus în timpul vieții lui Franz Ferdinand a devenit elocvent după moartea sa.[37]

Cu toate acestea, pentru majoritatea oamenilor, asasinarea a avut mai degrabă o semnificaţie politică decât una sentimentală. Editorialiştii au conferit imediat evenimentului o importanţă epocală. *Neue Freie Presse*, ziarul burgheziei educate din Viena, vorbea despre o „lovitură a destinului" (termenul de „Schicksalsschlag" poate fi regăsit peste tot în presa din zilele ulterioare asasinatului[38]). Când „s-a aflat vestea despre îngrozitorul incident [...], declarau editorii, a fost ca şi când monarhia ar fi fost măturată de furtună, ca şi când istoria ar fi scris cu sânge axioma hâdă a unei noi epoci". Ziarul *Innsbrucker Nachrichten* scria că era „un eveniment unic în istoria Austriei". Odată cu moartea arhiducelui, observau editorii ziarului *Reichspost*, monarhia pierduse nu numai un viitor suveran, ci şi o figură publică extrem de energică şi de hotărâtă, „în care popoarele Imperiului Habsburgic îşi puseseră toate speranţele, tot viitorul".[39] Acestea erau glăsuiri ale austriecilor, desigur. În Budapesta, situaţia era oarecum diferită. Mulţi au întâmpinat vestea că inamicul puternic al maghiarimii dispăruse cu un sentiment tăcut de uşurare. Însă chiar şi aici, presa burgheză a încadrat evenimentul ca fiind un moment istoric important şi i-a condamnat pe autorii suspectaţi de o asemenea grozăvie.[40] Doar cele mai introvertite firi nu ar fi sesizat atmosfera sumbră care domnea peste tot. Cazul lui Franz Kafka din Praga, care nu a menţionat nimic în jurnalul său despre evenimentele politice ale acelei zile, ci a insistat mai mult asupra unei suite de întâmplări nefericite, strict personale – se rătăcise în drum spre o întâlnire, se urcase în tramvaiul greşit şi ratase un apel telefonic – a fost excepţional.[41]

ÎNCEPE ANCHETA

Ancheta judiciară asupra asasinatelor a fost demarată de îndată ce Princip a tras cu arma. La câteva ore de la incident, Gavril Princip, bolnav din cauza cianurii ingerate şi plin de vânătăi şi tăieturi provocate de mulţimea care fusese cât pe ce să-l linşeze pe strada Franz Iosef, stătea în faţa judecătorului austriac, Leo Pfeffer în Sarajevo.

„Tânărul asasin era mic de statură, sfrijit, livid şi avea trăsături ascuţite. Este greu să ne imaginăm că un individ cu o înfăţişare atât de fragilă ar fi putut comite o crimă atât de gravă", îşi amintea ulterior Pfeffer. La început, Princip părea incapabil să vorbească, însă când judecătorul i s-a adresat direct, acesta a răspuns „pe un ton răspicat, care a devenit din ce în ce mai puternic şi mai sigur".[42] În următoarele zile, acesta a depus eforturi susţinute pentru a-i împiedica pe austrieci să reconstituie scena crimei. În timpul primului interogatoriu, care a avut loc în după-amiaza zilei de 28 iunie, acesta a susţinut că acţionase de unul singur şi a negat că ar fi avut vreo legătură cu tânărul Čabrinović. „Când am auzit explozia [bombei aruncate de Čabrinović], mi-am zis: mai există cineva care simte la fel ca şi mine", a declarat Princip. În ziua următoare, el a mai adăugat un detaliu pentru a-şi susţine povestea: fusese atât de şocat de zgomotul produs de explozia bombei aruncate de Čabrinović, încât

Asasinii la tribunal

uitase să mai tragă atunci când arhiducele a trecut prin dreptul lui pe Appel Quay şi a fost nevoit să îşi caute o altă poziţie de unde să lanseze atacul. În primă fază, Čabrinović a confirmat această variantă. Şi el a susţinut că în după-amiaza asasinatului acţionase fără ajutorul complicilor, folosind o bombă pe care o achiziţionase de la un „anarhist" din Belgrad, al cărui nume nu şi-l mai amintea.

În dimineaţa următoare, luni, 29 iunie, însă, Čabrinović şi-a schimbat brusc povestea. A recunoscut că el şi Princip erau complici şi că plănuiseră asasinatul în Belgrad. Armele le primiseră de la „foşti partizani" din oraş, bărbaţi care luptaseră în Războaiele Balcanice şi care îşi păstraseră armele după demobilizare. Presat să îi numească pe aceşti „partizani", Čabrinović l-a numit pe angajatul feroviar, Ciganović, veriga cea mai de jos din lanţul de comandă al lui Apis. Luni dimineaţa, când Princip a fost confruntat cu aceste detalii, a recunoscut şi el la rândul lui implicarea celor doi.

Era de aşteptat ca ancheta să se oprească aici. Cei doi tineri conveniseră asupra unei versiuni plauzibile şi complete. Pfeffer nu era un anchetator agresiv sau insistent. Prizonierii nu au fost intimidaţi fizic şi nici nu s-a făcut uz de alte ameninţări judiciare. Pfeffer nu a dorit să pună presiune pe prizonieri folosindu-se de declaraţia incriminatorie şi contradictorie a fiecăruia din ei. Acesta era de părere că o mărturie independentă şi voită era cea mai potrivită cale de a obţine adevărul. În realitate, nu era vorba despre o mărturie voită, având în vedere faptul că Princip şi Čabrinović puteau comunica din celulele lor separate printru sistem de lovituri codificate despre care aceştia citiseră într-un roman rusesc.[43]

Nu mărturia celor doi a împins ancheta mai departe, ci şirul lung de arestări făcute de poliţie, datorită suspiciunii că ar mai fi existat şi alţi complici.[44] Printre cei care au încăput pe mâna poliţiei a fost nimeni altul decât Danilo Ilić. Poliţia nu avea dovezi puternice împotriva lui. Se ştia că acesta era un asociat al lui Princip şi că era afiliat cercurilor naţionaliste sârbe. Ilić, pe de altă parte, nu ştia cât de multe ştia poliţia. Trebuie să fi bănuit că fie Princip, fie Čabrinović, fie amândoi îl incriminaseră deja. Când poliţia l-a adus în faţa

judecătorului Pfeffer miercuri, în 1 iulie, Ilić a intrat în panică și a propus o înțelegere. Va mărturisi tot ce știe dacă acesta îi promitea că îl va scuti de pedeapsa cu moartea. Pfeffer nu putea să își ia un asemenea angajament, însă i-a adus la cunoștință că legea austriacă privea mărturisirea unei crime ca pe o circumstanță atenuantă. Pentru Ilić a fost suficient. Declarația lui a aruncat în aer povestea lui Princip și a lui Čabrinović, ducând ancheta pe un teritoriu complet nou. Cei doi nu acționaseră singuri, a declarat Ilić. Făceau parte dintr-un grup alcătuit din șapte indivizi, dintre care trei proveneau din Belgrad. El însuși îi recrutase pe cei trei bărbați. El l-a numit pe fiecare membru al grupului și a oferit informații corecte despre locul unde se aflau aceștia. Încântat de aceste noi descoperiri, Pfeffer a ieșit repede din sala de interogatoriu și s-a repezit la telefon. A dat ordin ca toate persoanele numite să fie arestate.

Arestarea unui suspect

Primul găsit a fost Trifko Grabež, al treilea membru al celulei din Belgrad. După ce Princip a declanşat focul, Grabež s-a comportat astfel încât să nu trezească bănuieli. S-a îndreptat agale spre casa unui unchi care locuia în Sarajevo, unde şi-a ascuns arma şi bomba. Apoi a traversat oraşul până la casa unui alt unchi, deputat în Dieta bosniacă, unde a servit masa de prânz şi a rămas peste noapte. În dimineaţa următoare a luat trenul către Pale, oraşul său natal, de unde spera să treacă în Serbia. A fost prins într-un orăşel de lângă graniţa sârbească. După nouă zile de la asasinat, au fost arestaţi şi Čubrilović, şi Popović. Doar Mehmdbašić mai rămăsese în libertate. Reuşise să treacă deja graniţa în Muntenegru şi, prin urmare, nu putea fi prins de poliţia austriacă. Însă, chiar dacă nu reuşise să îl aresteze pe Mehmdbašić, poliţia strânsese dovezi suficiente. Declaraţia lui Ilić incrimina o serie de alţi complici printre care se numărau un profesor, un contrabandist şi câţiva ţărani nefericiţi care îi ajutaseră pe băieţi în demersul lor, fie oferindu-le cazare peste noapte, fie transportându-le sau ascunzându-le armele.

Refacerea legăturilor cu Serbia a fost mai dificilă. Armele erau de proveniență sârbă; revolverele erau brevetate în Serbia, iar bombele recuperate proveneau din arsenalul de stat sârb de la Kragujevac. În 29 iunie, Čabrinović l-a denunţat pe Ciganović ca fiind cel care a furnizat echipei armele şi bombele din Belgrad. Însă acesta era o figură nesemnificativă în cadrul reţelei şi un exilat bosniac, oricum. Implicarea lui nu insinua şi complicitatea oficială a sârbilor. Dacă acesta activa ca şi agent şi informator al lui Nikola Pašić în cadrul organizaţiei „Mâna Neagră"[45], după cum a concluzionat istoricul italian Albertini, atunci acest rol era unul neoficial şi ar fi îndepărtat chiar şi cea mai minuţioasă anchetă. Situaţia era privită diferit de maiorul Voja Tankosić, care era de naţionalitate sârbă. Acesta era o figură proeminentă în mişcarea partizană, fiind mâna dreaptă a lui Apis, şeful Departamentului de Informaţii Militare din Serbia. Numele lui a fost dezvăluit de Ilić, care a declarat că Tankosić le furnizase asasinilor nu doar armele, ci îi şi pregătise în Belgrad şi le ordonase ca mai degrabă să îşi ia viaţa decât să se lase prinşi. La

început, băieții din Belgrad au negat că l-ar cunoaște pe Tanković; abia după ce au fost puși rând pe rând față în față cu Ilić (una dintre rarele ocazii când era folosită confruntarea prizonierilor pentru a smulge declarații), Princip, Čabrinović și Grabež au recunoscut că Tanković era implicat în pregătirea complotului.

Trecuseră deja două săptămâni, iar austriecii nu reușiseră să se apropie de Apis, adevăratul autor al conspirației. Dacă ar fi să trecem în revistă declarațiile martorilor, nu putem să nu fim de acord cu istoricul Joachim Remak care afirmă că Princip, Grabež și Čabrinović au urmat o strategie obscură deliberată care a produs „confuzie de la negarea inițială și până la admiterea șovăitoare și incompletă".[46] Toți trei au depus eforturi pentru a repara pagubele provocate de declarațiile lui Ilić și de a împiedica pe cât posibil inculparea cercurilor oficiale de la Belgrad. Niciunul nu a pomenit despre „Mâna Neagră"; în schimb, au făcut aluzie la legăturile dintre Ciganović și Narodna Odbrana, o diversiune care avea să-i îndepărteze pe anchetatorii austrieci de adevăr. Lentoarea cu care judecătorul Pfeffer conducea ancheta le-a oferit asasinilor încarcerați timp suficient pentru a-și potrivi versiunile, îngreunând astfel realizarea unei imagini de ansamblu.

Această înaintarea greoaie a anchetei poliției nu i-a împiedicat, desigur, pe liderii austrieci să intuiască o legătură cu Belgradul sau să-și formeze o părere despre contextul mai larg al acestui complot. Telegramele trimise de guvernatorul Potiorek al Bosniei la câteva ore după asasinat făceau aluzie deja la complicitatea sârbilor. „Aruncătorul bombei" Čabrinović, relata el, aparținea unui grup socialist sârb „care primește, de obicei, ordine de la Belgrad". Princip, elev la școala „sârbo-ortodoxă", studia de ceva timp în capitala sârbă, iar cercetările poliției dezvăluiseră faptul că în casa fratelui său mai mare din Hadzici se afla „o întreagă bibliotecă de publicații naționalist-revoluționare provenite din Belgrad".[47] De la ambasada austriacă de la Belgrad a venit o telegramă codificată care anunța că în cazul lui Čabrinović acesta fusese angajat la o editură din Belgrad până înainte cu câteva săptămâni de asasinate. Într-un raport mai lung, trimis

în 29 iunie, ministrul austriac observa că băieții primiseră „educația politică" în Belgrad și lega crimele de cultura memoriei naționale sârbe. O semnificație aparte o avea asasinul sinucigaș Miloš Obilić, care „este considerat erou oriunde trăiesc sârbi".

> „Nu m-aș încumeta încă să acuz direct [guvernul] Belgradului de crimă, însă, indirect, se face vinovat. Căpeteniile se află nu numai printre masele needucate, ci și în Departamentul de Propagandă a Ministerului de Externe [sârb], printre acei profesori universitari și editori sârbi care au semănat ani la rând ură, iar acum au cules crimă."[48]

Guvernatorul Potiorek a fost mai puțin reticent. El l-a înștiințat pe ministrul de război printr-o telegramă codificată că ucigașii recunoscuseră că primiseră armele în Belgrad. Însă, chiar și fără o mărturisire, guvernatorul era „total convins" că adevăratele cauze ale acestui incident scandalos trebuiau căutate în Serbia. Nu era treaba lui să judece măsurile care trebuiau luate, însă părerea lui personală era aceea că „doar un demers în domeniul politicii externe ar putea restaura pacea și normalitatea în Bosnia-Herțegovina".[49] Șocul evenimentului își mai găsește încă ecoul în aceste rapoarte timpurii: „Încă nu ne-am revenit în urma impactului zdrobitor pe care l-a avut catastrofa de ieri, scria ministrul austriac la Belgrad, prin urmare, mi-e greu să evaluez drama sângeroasă din Sarajevo cu stăpânire de sine, obiectivitate și calm...".[50] Încă de la început, percepția austriecilor a fost modelată de furia răzbunătoare, de bănuielile ostile privind scopurile sârbilor și de o serie de dovezi indirecte, într-un proces care avea o legătură doar tangențială cu descoperirile făcute de ancheta legală.

REACȚIILE SERBIEI

Austriecii au fost extrem de atenți la reacțiile Serbiei față de crimă. Guvernul sârb a depus eforturi în a-și exprima curtoazia, însă din context, observatorii austrieci au sesizat o discrepanță mare

între exprimarea condoleanțelor de către oficiali și bucuria simțită și exprimată de către sârbi. Ministrul austriac la Belgrad relata în ziua următoare asasinatului că sărbătoarea programată în seara zilei de 28 iunie în memoria asasinului Miloš Obilić fusese anulată. A mai primit rapoarte de la informatori că locuitorii orașului și-au exprimat în taină satisfacția.[51] Consulul austriac care se afla în Kosovo, acolo unde fusese plănuită sărbătorirea Sfântului Vitus, relata că vestea primită de la Sarajevo a fost întâmpinată de „masa delirantă" cu o exaltare „pe care nu o pot descrie decât ca fiind sălbatică".[52] Anunțul preliminar în care curtea sârbă decreta șase săptămâni de doliu a fost ulterior corectat: nu vor exista decât opt zile de doliu oficial. Însă chiar și această recunoaștere modestă dezmintea realitatea. Străzile și cafenelele erau pline de patrioți sârbi care se bucurau de lovitura pe care o primiseră habsburgii.[53]

Îndoielile austriecilor au fost și mai mult întărite de injuriile continue din presa naționalistă sârbă. În 29 iunie, distribuția în masă în Belgrad a unor pamflete care calomniau presupusa „exterminare" a sârbilor din Bosnia-Herțegovina cu ajutorul „masei angajate", în vreme ce autoritățile habsburgice „stăteau cu mâinile în sân", i-a deranjat pe funcționarii ambasadei austriece. La fel de deranjați au fost și de editorialul din organul naționalist *Politika* din ziua următoare care îi învinuia chiar pe austrieci pentru aceste crime și acuza guvernul de la Viena că manipula situația pentru a propaga „minciuna" despre complicitatea sârbilor. Alte articole îi elogiau pe asasini, spunând că erau niște „tineri buni și onorabili".[54] Articolele de acest gen (și erau multe) erau traduse și redate cu regularitate în presa austro-ungară, trezind astfel resentimentul popular. Periculoase, în mod deosebit – deoarece conțineau un grăunte de adevăr –, erau articolele care susțineau că guvernul din Belgrad avertizase oficial dinainte Viena despre existența acestui complot împotriva arhiducelui. Un articol purtând titlul *„Un avertisment care nu trebuie ignorat"* publicat în ziarul *Stampa* din Belgrad susținea că Jovan Jovanović, ministrul sârb la Viena, îi dezvăluise detalii referitoare la complot contelui Berchtold, care îi „mulțumise"

pentru încrederea acordată. Acesta îi înştiinţase la rândul lui atât pe împărat, cât şi pe moştenitorul tronului.[55] Exista un dram de adevăr în această afirmaţie care dădea naştere la două direcţii. Pe de o parte, insinua că austriecii fuseseră neglijenţi, iar pe de altă parte, că guvernul sârb ştiuse dinainte.

Liderii sârbi nu au reuşit, desigur, să evite aceste acuzaţii. Guvernul din Belgrad nu le putea interzice petrecăreţilor să nu sărbătorească aceste crime în cafenele şi nici nu putea controla comportamentul maselor din Câmpia Kosovo. Presa reprezenta o zonă gri. De la Viena, Jovanović a recunoscut ameninţarea pe care o reprezentau ziarele din Belgrad, care erau mai necumpătate, şi l-a îndemnat în repetate rânduri pe Pašić ca să ia măsuri împotriva celor mai înverşunaţi ofensatori pentru a împiedica presa vieneză să exploateze afirmaţiile extremiste.[56] Şi austriecii şi-au exprimat neplăcerea. Legaţiile sârbe din străinătate avertizau ca presa să fie ţinută în frâu.[57] Însă guvernul lui Pašić insista că nu deţinea instrumentele constituţionale pentru a controla presa liberă din Serbia. Pašić l-a sfătuit, într-adevăr, pe şeful biroului de presă sârb să îi îndemne la precauţie pe jurnaliştii sârbi.[58] Trebuie remarcat şi faptul că poveştile referitoare la avertismentul oficial lansat de guvernul din Belgrad către Viena au dispărut repede după negarea oficială a lui Pašić din 7 iulie.[59] Faptul că acesta ar fi putut tempera tonul din presă făcând apel la măsuri de urgenţă este o altă problemă – oricum, a ales să nu intervină. Este posibil să fi considerat că măsurile aspre împotriva presei naţionaliste ar fi fost inoportune din punct de vedere politic, la un timp atât de scurt după conflictul puternic din mai 1914 dintre cabinetul radical şi elementele pretoriene din armata sârbă. Mai mult, noile alegeri erau programate pentru data de 14 august; Pašić nu îşi permitea să ofenseze opinia naţionalistă în toiul campaniei electorale.

Au mai existat şi alte aspecte care puteau fi evitate. În 29 iunie, Miroslav Spalajković, ministrul sârb la St.-Petersburg, a emis declaraţii în presa rusă încercând să justifice agitaţia bosniacă împotriva Vienei şi denunţând măsurile luate de austrieci împotriva supuşilor

sârbi suspectați că ar fi avut vreo legătură cu grupurile iredentiste. Ani la rând, Spalajković a declarat în *Vecherneye Vremya* că liderii politici din Viena au înființat organizații antiaustriece, inclusiv „așa-zisa Mâna Neagră, care este o născocire". În Serbia nu exista nicio organizație revoluționară, insista el. Într-un interviu acordat în ziua următoare în *Novoye Vremya*, diplomatul sârb a negat că criminalii primiseră armele din Belgrad, îi acuza pe iezuiți că stârniseră dușmănie între croații și sârbii din Bosnia și avertiza că arestarea sârbilor proeminenți din Bosnia ar putea provoca un atac armat al Serbiei împotriva monarhiei.[60] Spalajković avea antecedente în ceea ce privește relațiile ranchiunoase cu omologii săi austrieci și era renumit pentru că se înflăcăra repede. Până și ministrul de externe rus, Sazonov, care era prieten cu trimisul sârb, l-a descris ca fiind „dezechilibrat" (*déséquilibré*).[61] Însă afirmațiile publice, care au fost transmise imediat factorilor decizionali din Viena, au ajutat la „otrăvirea" atmosferei în primele zile de după asasinări.

Și Pašić a tulburat apele, dând dovadă de o bravadă imprudentă. În timpul unui discurs ținut în Noua Serbie pe 29 iunie, la care au luat parte mai mulți miniștri ai cabinetului, douăzeci și doi de membri ai Skupștina, numeroși funcționari locali și o delegație alcătuită din sârbi provenind din diferite regiuni ale monarhiei austro-ungare, el a avertizat că dacă austriecii vor încerca să profite politic de acest „incident regretabil" în detrimentul Serbiei, sârbii „nu vor ezita să se apere și să își facă datoria".[62] Acesta a fost un gest extraordinar într-o perioadă când sentimentul stârnit de incident era încă proaspăt. Într-o circulară trimisă tuturor legațiilor sârbe pe 1 iulie, Pašić a adoptat o atitudine similară, juxtapunând eforturile oneste și susținute ale guvernului din Belgrad și manipulările abjecte ale presei vieneze. Serbia și reprezentanții săi trebuiau să reziste încercării Vienei de a „seduce opinia europeană". Într-un comunicat ulterior pe aceeași temă, Pašić îi acuza pe editorii vienezi că redaseră greșit intenționat tonul articolelor din presa sârbă și respingea noțiunea că guvernul din Belgrad ar trebui să ia măsuri ca să strunească reacțiile, de altfel, justificate la provocările austriecilor.[63] Pe scurt, existau

momente când Pašić părea să întărâte ziarele sârbești și nu să încerce să tempereze tonul articolelor pe care le publicau.

Relațiile dintre Pašić și miniștrii și diplomații austrieci nu au fost niciodată apropiate; iar în primele zile după asasinate au fost destul de stângace. În 3 iulie, de pildă, în timpul unui recviem oficial în amintirea arhiducelui decedat, Pašić l-a asigurat pe ministrul austriac la Belgrad că vor trata acest subiect „ca și când ar fi fost unul dintre domnitorii lor". Aceste cuvinte au fost, fără îndoială, bine intenționate, însă aflat într-o țară cu un antecedent de regicid atât de vibrant și de recent, interlocutorul austriac ar fi putut găsi aceste cuvinte ca fiind insipide, dacă nu chiar macabre.[64]

Mai importantă decât tonul lui Pašić era întrebarea dacă el și guvernul lui vor colabora cu austriecii în ancheta privind rădăcinile complotului de a-i ucide pe moștenitorul aparent și pe soția sa. Și aici existau suficiente motive de îndoială. Pe 30 iunie, ministrul austriac Ritter von Storck s-a întâlnit cu secretarul-general al Ministerului de Externe sârb, Slavko Gruić, și l-a chestionat cu privire la ce măsuri luase poliția pentru a urmări pistele conspirației care, era bine știut, duceau în teritoriul sârb. Gruić i-a răspuns cu o naivitate uluitoare (sau, poate, prefăcută) că poliția nu luase nicio măsură – guvernul austriac dorea să ceară o asemenea anchetă? În acel moment, Storck și-a pierdut cumpătul și a declarat că i se părea o datorie esențială a poliției din Belgrad să investigheze chestiunea cum se pricepea ea mai bine, indiferent că Viena cerea acest lucru sau nu.[65]

Cu toate acestea, în ciuda asigurărilor oficiale, autoritățile sârbe nu au condus niciodată o anchetă proporțională cu gravitatea crimelor și cu criza care a rezultat. La cererea lui Gruić, ministrul de interne, Protić, i-a ordonat, într-adevăr, lui Vasil Lazarević, șeful poliției din capitala sârbă, să cerceteze legăturile pe care asasinii le-au avut cu orașul. O săptămână mai târziu, Lazarević își încheia „ancheta", anunțând însuflețit că asasinatele din Sarajevo nu aveau nicio legătură cu capitala sârbă. În Belgrad „nu exista și nu existase vreodată cineva cu numele de Ciganović", a adăugat șeful poliției.[66] Când Storck a solicitat ajutorul poliției sârbe și a Ministerului de Externe ca să

localizeze un grup de studenți suspectați că ar plănui un alt asasinat, acesta a primit o mulțime de informații confuze și contradictorii care l-au făcut să concluzioneze că Ministerul de Externe sârb era incapabil să funcționeze ca un partener de încredere, în ciuda asigurărilor primite de la Nikola Pašić. Nu au existat reprimări împotriva organizației „Mâna Neagră". Apis și-a păstrat funcția, iar anchetarea regimentelor de la graniță, implicate în operațiuni de contrabandă, ordonată de Pašić nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor.

În loc să-i întâlnească pe austrieci la jumătatea drumului, Pašić (și autoritățile sârbe în general) a revenit la postura și atitudinea obișnuită: sârbii erau victimele în toată afacerea asta, în Bosnia-Herțegovina, iar acum după cele întâmplate în Sarajevo, austriecii o meritau oricum; sârbii aveau dreptul să se apere, atât prin cuvinte, cât și prin forța armată, dacă acest lucru era necesar. Din punctul de vedere al lui Pašić, asasinatele nu aveau nicio legătură cu „Serbia oficială".[67] Văzută din această perspectivă, orice măsură independentă împotriva persoanelor sau a grupurilor implicate în asasinate ar fi sugerat faptul că Belgradul își asuma responsabilitatea crimei. O atitudine detașată însă ar trimite mesajul că Belgradul privea această situație ca pe o criză internă a habsburgilor pe care politicienii de la Viena, lipsiți de scrupule, încercau să o exploateze împotriva Serbiei. Păstrând același punct de vedere, comunicările oficiale ale sârbilor descriau acuzațiile austriecilor ca pe un atac neprovocat la reputația Serbiei. Răspunsul la aceste afirmații a fost tăcerea din partea oficialilor.[68] Toate acestea aveau logică dacă erau privite din perspectiva politicii de la Belgrad, însă pe austrieci i-au înfuriat. Aceștia priveau totul ca pe o atitudine insolentă, înșelătoare și evazivă, ca să nu mai vorbim că era o confirmare a faptului că statul sârb era răspunzător pentru dezastru. Mai presus de toate, faptul că Belgradul nega cu dezinvoltură sugera că guvernul sârb nu își asuma rolul de partener sau de vecin în rezolvarea problemelor urgente apărute în urma asasinatelor. Viena nu era deloc surprinsă de această atitudine, deoarece era obișnuită cu caracterul evaziv și duplicitar al reprezentanților de la Belgrad. Cu toate acestea, era important deoarece

era foarte greu să-ţi imaginezi cum ar fi putut reveni relaţiile la normal după un asemenea incident scandalos fără a se lua măsuri externe de constrângere.

CE TREBUIE FĂCUT?

Impactul pe care asasinatele l-au avut asupra factorilor decizionali austro-ungari a fost imediat şi puternic. La câteva zile de la asasinatele din 28 iunie, aceştia au ajuns la concluzia că doar o acţiune militară ar rezolva problema relaţiilor dintre monarhie şi Serbia. Trebuia făcut ceva pentru a răspunde provocării. Mai numeroşi şi mai uniţi ca niciodată, „şoimii" au insistat pe lângă ministrul de externe Leopold von Berchtold ca acesta să ia măsuri imediate. „Anul trecut mi-am permis să vă scriu ca să vă spun că ar trebui să învăţăm cum să tolerăm impertinenţa sârbilor fără să apelăm la război", îi spunea Ritter von Storck lui Berchtold pe 30 iunie. „Acum, chestiunea a luat o turnură total diferită", îi scria el.

> Pentru a rezolva problema legată de pace sau război, nu trebuie să ne mai lăsăm conduşi de gândul că nu putem obţine nimic printr-un război cu Serbia, ci, mai degrabă, trebuie să profităm de ocazie şi să aplicăm o lovitură puternică regatului fără să luăm în seamă asemenea scrupule.[69]

Prinţul Gottfried von Hohenlohe-Schillingsfürst, un diplomat de rang înalt care fusese numit deja în locul lui Szögyenyi-Marich în funcţia de ministru austriac la Berlin, l-a confruntat pe Berchtold în dimineaţa următoare asasinatelor. Dacă nu se vor lua măsuri serioase imediat, a ameninţat Hohenlohe, cu o obrăznicie apropiată de insubordonare, va refuza postul din Berlin.[70] Seara, după o după-amiază în care Berchtold trebuie să fi îndurat multe astfel de conversaţii, a sosit şi Conrad. Eliberat de asasinatele din Sarajevo de cea mai formidabilă constrângere asupra influenţei sale politice, şeful de stat-major general şi-a început monologul obişnuit. Acum

era moment ca să acţioneze: trebuia ordonată mobilizarea fără alte negocieri cu Belgradul. „Dacă ai o viperă veninoasă sub călcâi, o calci pe cap, nu aştepţi muşcătura-i fatală". Sfatul acestuia putea fi rezumat în trei cuvinte, îşi amintea ulterior Berchtold: „Război! Război! Război!"[71] De aceeaşi părere a fost şi ministrul de război Krobatin, proaspăt întors dintr-un tur de inspecţie făcut în sudul Tyrolului. Acesta s-a întâlnit cu Berchtold şi Conrad în dimineaţa zilei de marţi, 30 iunie. Armata era pregătită de acţiune, a declarat Krobain; războiul era singura cale de scăpare din actuala situaţie neplăcută în care se afla monarhia.[72]

Leon von Bilinski, ministrul de finanţe comun, s-a alăturat grupului. Fiind unul dintre cei trei miniştri comuni care au alcătuit ceea ce era guvernul imperial al Austro-Ungariei, el avea să joace un rol important în elaborarea unei politici pe perioada crizei. Bilinski nu era sârbofob. În calitate de ministru care se ocupa cu administrarea Bosniei, el era recunoscut pentru metodele subtile şi accesibile pe care le folosea în negocierile sale cu minorităţile naţionale din provincie. A învăţat singur să citească şi să vorbească sârbo-croata şi prefera să vorbească mai degrabă în rusă decât în germană cu colegii lui slavi; era mai uşor pentru ei să urmeze şi să atragă atenţia celorlalţi slavi care împărţeau aceeaşi moştenire. Întâlnirile se desfăşurau într-un cadru neoficial şi prietenos, iar dezbaterile erau „udate" cu o cantitate sănătoasă de cafea neagră şi rezerve suficiente de ţigări.[73] Până la evenimentele din Sarajevo, Bilinski continuase să clădească relaţii constructive şi de lungă durată cu minorităţile naţionale din Bosnia-Herţegovina. Chiar şi după asasinate, el s-a opus eforturilor soldăţoiului *Landerschef* Potiorek de a impune măsuri represive împotriva Bosniei.[74]

În ceea ce priveşte relaţiile externe cu Serbia, Bilinski oscilase între părerile de conciliere şi cele belicoase în timpul recentelor frământări din Balcani. A înclinat în favoarea unui război în timpul confruntării pentru nordul Albaniei din mai 1913, şi din nou în timpul crizei albaneze din octombrie, cu toate că avertizase cu această ocazie că, având în vedere că nici împăratul, nici moştenitorul

aparent nu ar fi de acord cu un război adevărat, Viena ar trebui, poate, să renunțe la ordonarea mobilizării.[75] Pe de altă parte, având relații excelente cu Jovanović, ministrul sârb la Viena, el s-a folosit de acest lucru pentru a aduce disputa pentru rectificările privind granița sârbo-albaneză la o rezolvare armonioasă. În timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, el s-a opus politicii de sprijinire a Bulgariei împotriva Belgradului, insistând asupra unei reconcilieri cu Serbia, care era victorioasă și începea să se extindă. S-a opus mereu și cu vehemență propunerii lui Conrad de a urzi un război împotriva statului vecin, pe motiv că acesta va stigmatiza Austro-Ungaria ca fiind agresorul și o va izola de celelalte mari puteri.[76]

Asasinatele au pus capăt acestei ambiguități. Începând cu după-amiaza zilei de 28 iunie, Bilinski a devenit un avocat înflăcărat al unei acțiuni directe împotriva Serbiei. Nu avusese niciodată o relație prea apropiată cu Franz Ferdinand, însă îi era greu să scape de sentimentul că eșuase în a-și îndeplini sarcina de a proteja victimele asasinatului. Privind în retrospectivă, este evident faptul că nu a avut nicio vină. Potiorek nu îl informase în legătură cu intențiile de a-i aduce pe arhiduce și pe soția sa în oraș – de aici valul de greață pe care l-a simțit atunci când a citit în ziare detaliile referitoare la vizita plănuită. Nu fusese consultat nici în ceea ce privește aranjamentele de securitate. Cu toate acestea, în timpul întâlnirilor de după incidentul din Sarajevo avute cu împăratul și cu Berchtold, ministrul a continuat să se apere – aducând dovezi scrise – împotrivă acuzațiilor imaginare cum că și-ar fi neglijat sarcinile.[77]

Unul dintre cei mai înverșunați „șoimi" era subalternul lui Bilinski, Potiorek. Spre deosebire de Bilinski, guvernatorul avea multe motive pentru care să se acuze de neglijență. Potiorek fusese cel care insistase ca aceste manevre să fie executate în Bosnia. El fusese responsabil cu întărirea măsurilor de siguranță din ziua vizitei. Potiorek coordonase greșit plecarea arhiducelui din oraș după ce acesta vizitase primăria. Dacă acesta era chinuit de remușcări, atunci reușea să le mascheze foarte bine, adoptând o atitudine belicoasă.[78] În rapoartele trimise din Sarajevo către statul-major și Ministerul de Război,

Potiorek insista să se ia măsuri rapide pentru un atac militar împotriva Belgradului. Monarhia nu mai avea timp. Bosnia va fi greu de stăpânit din cauza operațiunilor lansate de rețelele iredentiste sârbe până într-acolo încât desfășurarea de detașamente mari va deveni imposibilă. Monarhia putea rezolva problema securității în Balcani doar dacă adopta măsuri serioase împotriva organizațiilor naționale sârbe din provincie și dacă reteza din rădăcini problema din Belgrad. Potiorek nu era un factor decizional de prim-rang, însă rapoartele lui erau importante. Franz Ferdinand susținuse mereu că din cauza unei fragilități interne, Imperiul Austro-Ungar elimina orice propunere de război împotriva unui inamic extern. Potiorek a întors acest argument, afirmând că un război va rezolva și nu va exacerba problemele domestice ale imperiului. Acest apel oarecum emfatic la ceea ce istoricii diplomatici vor numi ulterior „întâietatea politicii domestice" i-a ajutat pe Conrad și pe Krobatin să schimbe părerea unora dintre colegii lor civili care se opuneau.

Înalții funcționari ai Ministerului de Externe au îmbrățișat repede politica militantă. În 30 iunie, ministrul german la Viena, baronul Tschirschky, raporta că legăturile sale – majoritatea oameni din Ministerul de Externe – își exprimau dorința de „a-și regla socotelile cu Serbia".[79] Motivele pentru adoptarea unei politici militante varia într-o oarecare măsură de la un individ la altul: baronul Alexander von Musulin, cel care s-a autointitulat „expertul în Serbia" al Ministerului de Externe și care ulterior avea să lanseze un ultimatum Belgradului și să ia parte la mai multe întruniri timpurii importante de la Ministerul de Externe, era un croat cu sentimente profund ostile față de naționalismul sârb care vedea în criza de după incidentul din Sarajevo ultima șansă de a opri avansul pansârbismului cu ajutorul croaților din imperiu.[80] Frigyes („Fritz") Szápáry, ministrul austriac la St.-Petersburg, care s-a aflat la Viena în primele două săptămâni după asasinate din cauza bolii soției lui, era îngrijorat din cauza intereselor profunde ale Rusiei în Peninsula Balcanică. Contele Forgách, șeful Departamentului Politici din cadrul Ministerului de Externe din octombrie 1913, nu uitase anii nefericiți petrecuți în Belgrad, nici

negocierile lui ranchiunoase cu Spalajković. O gândire militantă a pus stăpânire pe cei din minister. În spatele acestei preferinţe pentru o politică de confruntare se afla subiectul cunoscut al politicii externe active – văzută ca polul opus al pasivităţii care caracterizase politica austriacă. Aehrenthal îşi susţinuse cazul apelând la aceşti termeni în timpul Crizei anexării Bosniei din 1908–1909, făcând o comparaţie între abordarea sa proactivă şi „fatalismul" predecesorilor săi. Forgách, contele Alexander Hoyos (şeful de cabinet al lui Berchtold), Szápáry, şeful de departament, contele Albert Nemes şi baronul Musulin erau cu toţii discipoli entuziasmaţi ai lui Aehrenthal. În timpul crizelor balcanice din 1912 şi 1913, aceşti indivizi l-au presat mereu pe Berchtold să nu cedeze nici în faţa intimidării venite din partea ruşilor, nici în faţa „impertinenţei crescânde" a Serbiei, plângându-se fiecare în particular de abordarea excesiv de conciliantă a acestuia.[81]

Cele întâmplate în Sarajevo nu i-a impulsionat la război doar pe „şoimi". Au distrus şi cele mai mari speranţe pentru pace. Dacă Franz Ferdinand ar fi supravieţuit vizitei sale din 1914 în Bosnia, acesta şi-ar fi continuat avertismentele în legătură cu o acţiune militară, aşa cum făcuse de atâtea ori înainte. După ce avea să se întoarcă de la manevrele de vară, urma să îl destituie pe Conrad. De această dată, belicosul şef al statului-major nu ar mai fi revenit în funcţie. „Lumea nu ştie că arhiducele a fost mereu împotriva războiului", i-a mărturisit un înalt demnitar austriac politicianului Joseph Redlich în ultima săptămână a lunii iulie. „Prin moartea sa ne-a ajutat pe noi să găsim energia pe care el nu ar fi găsit-o niciodată dacă ar fi trăit!"[82]

Nimeni nu a fost mai stresat în primele zile după asasinate decât ministrul de externe comun austro-ungar, Leopold von Berchtold. Acesta a fost profund afectat de vestea primită de la Sarajevo. El şi Franz Ferdinand erau aproximativ de aceeaşi vârstă şi se cunoşteau din copilărie. În ciuda tuturor diferenţelor dintre arhiduce, care era iute la mânie, încrezător şi încăpăţânat, şi conte, care era rafinat, sensibil şi efeminat, cei doi bărbaţi nutreau un profund respect unul faţă de celălalt. Berchtold a avut multe ocazii să se familiarizeze cu individul vivace şi impulsiv care se ascundea în spatele persoanei publice

arţăgoase a moştenitorului aparent. Relaţia lor aparţinea unei dimensiuni familiale mai largi: soţia lui Berchtold, Nandine, fusese cea mai bună prietenă din copilărie a Sophiei Chotek, cele două rămânând apropiate de atunci. Când a aflat vestea, Berchtold participa la un eveniment caritabil lângă castelul său din Buchlau. Acesta a luat primul tren către Viena, unde a fost târât imediat într-o serie de întruniri. „Umbra decedatului, a unui mare om, plana deasupra discuţiilor", îşi amintea ulterior Berchtold. „Mie mi s-au părut insuportabil de dureroase. Vedeam mereu dinainte ochilor imaginea celui care fusese ucis fără vină [...], cu ochii-i albaştri strălucind sub sprâncenele-i întunecate şi încruntate..."[83]

Oare Berchtold fusese obligat să accepte varianta unui război împotriva Serbiei? Cu siguranţă că „şoimii" care îl bombardaseră cu sfaturi în ziua următoare asasinatelor au presupus că ministrul de externe trebuia forţat să accepte o politică a confruntării. Cu toate că Berchtold adopta uneori o poziţie fermă (în cazul Albaniei, de pildă), era în continuare privit ca fiind un adept al prudenţei şi al concilierii, prin urmare uşor de păcălit în politica externă. Berchtold, susţinea în mai 1914 unul dintre ambasadorii Imperiului Habsburgic, era un „diletant", a cărui „inconsecvenţă şi lipsă de voinţă" privaseră politica externă a monarhiei de orice simţ al direcţiei.[84] Pentru a-l impulsiona pe ministru să acţioneze după Sarajevo, cei mai înverşunaţi colegi ai lui au adus, pe lângă sfaturi legate de criza actuală, şi critici aprinse la politica austro-ungară de la moartea lui Aehrenthal în 1912 încoace. Conrad a fost cel mai direct, ca întotdeauna. Acesta i-a spus ministrului pe 30 iunie că Austro-Ungaria se afla într-o situaţie atât de nefericită din cauza ezitării şi precauţiei lui Berchtold în timpul Războaielor Balcanice.

De fapt, se pare că Berchtold îşi luase, probabil, un angajament timpuriu şi independent faţă de o politică a acţiunii directe. Peste noapte, adeptul tacticii şi al reţinerii a devenit un lider puternic, de necontestat.[85] A avut ocazia să-şi expună părerile referitoare la criza provocată de evenimentele din Sarajevo în cadrul unei audienţe avute cu împăratul la Palatul Schönbrunn la ora unu, în după-amiaza zilei

de 30 iunie. Această întâlnire a avut o importanţă crucială; Berchtold scria ulterior despre ea în memoriile sale nepublicate. Trebuie să menţionăm faptul că împăratul era profund îndurerat de crimele din Sarajevo, în ciuda relaţiei dificile pe care o avusese cu arhiducele şi cu soţia sa morganatică. Lăsând la o parte protocolul, monarhul în vârstă de optzeci şi trei de ani i-a luat mâna ministrului în a sa şi l-a rugat să ia loc. Ochii lui s-au umezit în timp ce discutau despre recentele evenimente.[86] Berchtold a declarat – şi împăratul a consimţit – că „politica înţelegătoare" a monarhiei nu mai era plauzibilă. Dacă monarhia austro-ungară avea să dea dovadă de slăbiciune chiar şi într-o situaţie atât de gravă cum era aceea, avertiza Berchtold, „vecinii din sud şi de la est vor deveni din ce în ce mai convinşi de neputinţa noastră şi îşi vor urma scopurile distructive cu o determinare şi mai mare". Imperiul se afla acum într-o „poziţie de constrângere". Împăratul, îşi amintea Berchtold, era extrem de bine informat despre situaţia actuală şi a fost de acord cu nevoia de acţiune. Însă a insistat ca Berchtold să convină împreună cu contele István Tisza, prim-ministrul maghiar care locuia în Viena la vremea aceea, asupra măsurilor care urmau a fi luate.[87]

Aici se afla sămânţa unei probleme care putea deveni serioasă: Tisza se opunea cu vehemenţă oricărei politici menite să ducă la un conflict imediat. Tisza, prim-ministrul Ungariei între 1903 şi 1905 şi din nou din 1913, era o figură proeminentă a politicii maghiare. Acest om, de o ambiţie şi o energie excepţionale, admirator înfocat al lui Bismarck, îşi câştigase puterea prin corupţie electorală, prin intimidarea necruţătoare cu poliţia a opozanţilor politici şi prin reforme de infrastructură menite să favorizeze clasa mijlocie vorbitoare de limbă maghiară şi celelalte elemente din elitele celorlalte naţionalităţi care asimilaseră această limbă. Tisza personifica sistemul de compromis creat în 1867. Deşi era naţionalist, el credea cu convingere în uniunea cu Austria, pe care o considera indispensabilă pentru securitatea viitoare a Ungariei. Era hotărât să susţină hegemonia elitei maghiare şi, prin urmare, se opunea oricărei extensii a francizei restrictive care îi excludea pe nonmaghiari din politică.

Pentru Tisza, asasinarea moştenitorului aparent a fost un prilej de uşurare şi nu unul de mâhnire. Reformele prevăzute de Franz Ferdinand ar fi supus riscului întreaga structură a puterii pe care Tisza îşi clădise cariera. Îi displăceau şi legăturile apropiate pe care arhiducele le avea cu intelectualii români. Prin urmare, asasinarea lui reprezenta o speranţă neaşteptată de salvare, iar prim-ministrul maghiar nu împărtăşea nici furia, nici simţul urgenţei care îi anima pe mulţi dintre colegii săi austrieci. În timpul întâlnirii avute cu Berchtold în după-amiaza zilei de 30 iunie şi, din nou, într-o scrisoare adresată împăratului în următoarea zi, Tisza avertiza că asasinatul nu trebuia să devină un „pretext" pentru un război cu Serbia. Motivul principal al înfrânării se afla în gruparea actuală dezavantajoasă a statelor balcanice. Problema-cheie era România, care, în vara lui 1914, era pe cale să se alinieze cu St.-Petersburgul şi cu puterile Antantei. Având în vedere numărul impresionant de mare de români în Transilvania şi imposibilitatea de a apăra graniţa lungă a României, realinierea Bucureştiului reprezenta o ameninţare serioasă a securităţii. Ar fi o prostie, susţinea Tisza, să rişte un război cu Serbia, atât timp cât problema loialităţii şi a comportamentului României într-un posibil conflict rămânea încă nerezolvată. Tisza prevedea două variante: fie românii erau convinşi – cu ajutorul Berlinului – să reintre pe orbita Triplei Alianţe, fie erau ţinuţi în frâu prin stabilirea unor legături mai strânse ale austro-ungarilor şi germanilor cu Bulgaria, inamicul României în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic.

> „În ciuda iluziilor măreţe ale românilor, forţa motrice în psihicul acestui popor este teama de Bulgaria. Odată ce vor vedea că noi nu putem încheia o alianţă cu Bulgaria, vor căuta, poate, să fie admişi în [Tripla] Alianţă, astfel încât să fie protejaţi de agresiunea venită din partea bulgarilor."[88]

Acesta era calculul familiar din Balcani, reflectat prin prisma perspectivei maghiare asupra securităţii fragile a Imperiului. România ocupa orizontul politic al elitei maghiare, iar această preocupare era amplificată în cazul lui Tisza de faptul că acesta era descendentul unei

familii de moşieri din Transilvania. Tisza şi consilierii lui cei mai apropiaţi priveau relaţiile bune cu St.-Petersburgul ca fiind cruciale pentru securitatea maghiarimii, iar ideea de a reconstrui vechea antantă cu Rusia era la modă printre liderii maghiari ai acelor vremuri. Trebuie să menţionăm că obiecţia prim-ministrului maghiar în ceea ce priveşte războiul nu era absolută. Tisza sprijinise o intervenţie militară împotriva Serbiei în timpul celei de-a doua crize albaneze din octombrie 1913 şi era încântat să ia în considerare un război cu Serbia, la o dată ulterioară, dacă s-ar fi ivit vreo provocare în circumstanţe mai favorabile. Însă se opunea ferm politicii unei acţiuni directe pe care o preferau majoritatea factorilor decizionali austrieci.[89]

Oricât de intense erau emoţiile care încercau elita politică austriacă în acele zile de după asasinate, în scurt timp a devenit evident că nu intra în discuţie un răspuns militar imediat. Mai întâi, Tisza trebuia convins să sprijine perspectiva care luase naştere în Viena; era imposibil din punct de vedere politic şi constituţional să îl elimini, pur şi simplu, pe acest jucător puternic din sistemul dualist. Apoi, mai trebuia demonstrată şi implicarea Serbiei. În timpul întâlnirii avute cu Berchtold în 30 iunie, Tisza a susţinut că guvernului sârb ar trebui să i se acorde timp pentru „a-şi demonstra bunăvoinţa". Berchtold era sceptic în această privinţă, însă a admis faptul că ar trebui întârziată orice acţiune militară până când vor apărea mai multe dovezi referitoare la culpabilitatea sârbilor.[90] Vor trece câteva zile până când se vor stabili legăturile cu Belgradul. O altă problemă sensibilă era timpul total necesar pentru o acţiune militară. Conrad îi îndemna în mod repetat pe colegii lui civili să „atace imediat" (adică, fără să mai aştepte rezultatul anchetei), cu toate acestea, el l-a informat pe Berchtold în dimineaţa zilei de 30 iunie că statul-major va avea nevoie de şaisprezece zile pentru a mobiliza forţele armate în vederea unui atac împotriva Serbiei – în cele din urmă, aceasta s-a dovedit a fi o subestimare extrem de greşită.[91] Prin urmare, o întârziere era inevitabilă, chiar dacă liderii ar fi convenit asupra unui plan precis de acţiune.

Şi, în cele din urmă, cel mai important aspect era cel privitor la Germania. Va sprijini Berlinul o politică de confruntare cu Belgradul? Sprijinul germanilor fusese superficial în ultima vreme în ceea ce privea politica austro-ungarilor în Balcani. Trecuseră doar opt săptămâni de când ambasadorul Fritz Szápáry scrisese de la St.-Petersburg ca să se plângă de faptul că Germania „sacrifica" în mod sistematic interesele austro-ungarilor în Balcani. În primele zile ale crizei, Berlinul a transmis mesaje confuze. În 1 iulie, bine cunoscutul jurnalist german Viktor Naumann i-a făcut o vizită şefului de cabinet al lui Berchtold, contele Alek Hoyos, şi i-a spus că, după părerea lui, liderii germani vor privi cu bunăvoinţă un atac al austro-ungarilor împotriva sârbilor şi că erau gata să accepte riscurile unui război cu Rusia, dacă St.-Petersburgul decidea să forţeze lucrurile. Naumann nu ocupa o poziţie oficială, însă, având în vedere relaţia sa apropiată cu Wilhelm von Stumm, şeful Departamentului politic din cadrul Ministerului de Externe din Berlin, cuvintele lui aveau o oarecare greutate.[92] În acelaşi timp, însă, ambasadorul german, baronul Tschirschky, îi îndemna pe austrieci să fie precauţi. Ori de câte ori austriecii îi vorbeau despre nevoia unor măsuri dure, scria Tschirschky în 30 iunie, „Mi-am permis să lansez un avertisment, calm însă cu multă emfază şi seriozitate, împotriva unor măsuri pripite".[93] În timpul unui dialog avut cu ambasadorul austriac la Berlin, subsecretarul de stat al Ministerului de Externe din Berlin, Arthur Zimmermann, şi-a exprimat compasiunea faţă de starea dificilă în care se afla Viena, însă a lansat un avertisment împotriva unei confruntări a Belgradului cu „cerinţe umilitoare".[94]

Părerile împăratului german reprezentau un alt motiv de îngrijorare. În toamna şi iarna lui 1913, Wilhelm al II-lea îi sfătuise în mod repetat pe austrieci să intre în graţiile Belgradului cu ajutorul cadourilor băneşti şi al programelor de schimb. La începutul lui iunie 1914, cu ocazia ultimei sale întâlniri cu Franz Ferdinand, kaizerul a refuzat să îşi ia vreun angajament. Întrebat fiind dacă Austro-Ungaria „putea să se bazeze în continuare pe sprijinul necondiţionat al Germaniei şi în viitor", Wilhelm „a evitat întrebarea şi nu ne-a dat

niciun răspuns".[95] Într-un raport trimis împăratului Franz Iosef în 1 iulie, Tisza îl avertiza că împăratul german afişa „o predispoziţie prosârbă" şi că va trebuie convins înainte să acorde sprijinul pentru politica balcanică a Vienei.[96] Iniţial, liderii austro-ungari au sperat că ambii împăraţi vor schimba câteva păreri între patru ochi atunci când Wilhelm al II-lea a venit la Viena pentru a participa la funeraliile arhiducelui, însă vizita a fost anulată deoarece existaseră zvonuri cum că sârbii ar complota pentru a-l asasina şi pe kaizerul german. Trebuiau găsite alte mijloace pentru o politică similară cu a Germaniei.

Aceasta era o măsură cu care erau de acord atât Berchtold şi Tisza, cât şi alţi factori decizionali austrieci: Germania trebuia consultată înainte de a se acţiona. Berchtold a supravegheat pregătirile pentru o misiune diplomatică la Berlin. Două documente urmau a fi înaintate aliatului german. Primul, era o scrisoare personală a lui Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea, semnată de însuşi împăratul, dar redactată de şeful statului-major al lui Berchtold, Alek Hoyos; al doilea era o versiune revizuită în grabă a memorandumului Matscheko elaborat înainte de evenimentele din Sarajevo, căruia i-a fost anexat un postscriptum scurt, elaborat după asasinate.

În zilele noastre, aceste două documente alcătuiesc o lectură extrem de ciudată. Documentul Matscheko revizuit oferea aceeaşi părere generală referitoare la deteriorarea constelaţiei balcanice comparativ cu cea originală, însă punea un mai mare accent pe consecinţele dezastruoase ale infidelităţii românilor – un subiect cu trimitere directă atât la relaţiile prietenoase dintre Berlin şi Bucureşti, cât şi la preocuparea lui Tisza faţă de Transilvania. Agresivitatea alianţei franco-ruseşti era adusă în prim-plan, iar aceasta era formulată ca şi ameninţare nu numai pentru Austro-Ungaria, ci şi pentru Germania. La sfârşitul documentului era un post-scriptum care începea astfel: „Memorandumul precedent tocmai fusese terminat când au avut loc teribilele evenimente din Sarajevo". Acesta vorbea despre „pericolul şi intensitatea" unei „agitaţii a marii naţiuni a sârbilor care nu se va da în lături de la nimic" şi afirma că eforturile depuse de

monarhie pentru a asigura relații bune cu sârbii printr-o politică a bunăvoinței și a compromisului păreau acum complet inutile. Deși nu se făcea referire directă la război, în post-scriptum se vorbea despre o „ireconciliere" între austrieci și sârbi, având în vedere evenimentele recente. Documentul se încheia cu o metaforă dizgrațioasă: vulturul austro-ungar „trebuie acum să rupă cu determinare țele pe care inamicii lui le țes deasupra capului său".[97]

Scrisoarea personală a lui Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea era mult mai directă. Și aceasta amintea într-o oarecare măsură despre România și despre intrigile rușilor, însă se încheia cu o notificare clară referitoare la acțiunile iminente împotriva Serbiei. Asasinatul, sublinia acesta, nu era fapta unui singur individ, ci a „unei conspirații bine organizate [...] ale cărei legături duc până în Belgrad". Austro-Ungaria va fi în siguranță abia atunci când Serbia „va fi neutralizată ca factor de putere în Balcani".

> „Și voi vă veți convinge după recentele evenimente îngrozitoare din Bosnia că nu se mai poate pune problema unei concilieri dintre Serbia și noi, și că politica urmată de toți monarhii din Europa pentru păstrarea păcii se află în pericol atâta vreme cât acest focar de activitate criminală din Belgrad nu va fi extirpat."[98]

Ceea ce șochează cititorul de azi cu privire la aceste relatări este lipsa lor de concentrare extrem de alarmată, preferința pentru metafore în detrimentul formulărilor clare, folosirea instrumentelor teatrale pentru a atinge un efect emoțional, juxtapunerea unor perspective diferite în absența unei metanarațiuni unificatoare. Sprijinul Germaniei nu este cerut în mod explicit; nu există propuneri pentru o politică, nici o listă cu opțiuni, doar o imagine de ansamblu sumbră și difuză a amenințării. Nu este clară nici legătura dintre pasajele care prezintă situația din Balcani în termeni generali – care fac aluzie la nevoia unei soluții diplomatice – și pasajele despre Serbia, care îl fac pe cititor să concluzioneze că autorii se gândeau clar la război.

Inițial, Berchtold intenționase să trimită scrisoarea imperială și memorandumul Matscheko revizuit la Berlin prin curieratul

obişnuit al guvernului. Apoi, duminică, 4 iulie, el i-a trimis o telegramă ambasadorului Szögyény la Berlin prin care îl informa că şeful său de cabinet, contele Hoyos, va aduce personal documentele la Berlin. Szögyény urma să stabilească nişte întrevederi cu Theobald von Bethmann Hollweg şi kaizerul. Deşi tânăr – avea doar treizeci şi şase de ani – Hoyos era cel mai energic şi mai ambiţios membru al cohortei tinere de „şoimi" din cadrul Ministerului de Externe. Avea şi legături bune cu Berlinul. În 1908, când a fost rechemat din funcţia pe care o deţinea în capitala germană, ambasadorul Szögyény comentase aprobator despre relaţiile neobişnuit de „intime şi de loiale" pe care Hoyos reuşise să le stabilească în cercurile politice importante din Germania.[99] În timp ce îşi exercita serviciul în China, el l-a întâlnit şi a ajuns să îl cunoască bine pe Arthur Zimmermann, care îl înlocuia pe şeful său, secretarul de stat Gottfried von Jakow, care se afla în luna de miere când a izbucnit criza. Hoyos considera că relaţia cu Germania reprezenta piatra de temelie pentru securitatea Austro-Ungariei şi premisa unei politici active în Balcani – din punctul lui de vedere, aceasta era o lecţie învăţată în urma crizei de anexare din 1908–1909, în timpul căreia el jucase un rol minor. Cel mai important aspect era acela că Hoyos era un extremist care favorizase încă de la început o soluţie militară; în timpul luptei de a asigura acordul lui Tisza, tânărul şef al statului-major i-a oferit şefului său, presat din toate părţile, sprijinul moral de care acesta avea nevoie.[100]

Alegându-l pe Hoyos pentru misiunea de la Berlin, Berchtold s-a asigurat că documentele de la Viena vor căpăta un caracter belicos fără echivoc. Germanii nu se vor îndoi de faptul că austriecii erau foarte hotărâţi. Deşi era de acord cu sfatul lui Tisza, care refuzase să fie de acord cu orice demers înainte de a se consulta cu Germania, Berchtold s-a folosit de această misiune pentru a-l exclude pe liderul maghiar din procesul decizional şi pentru a se asigura că politica habsburgică evolua conform preferinţelor sale în ceea ce privea o reacţie rapidă şi decisivă la evenimentele scandaloase din Sarajevo.[101] Aceasta era o chestiune oarecum importantă, deoarece, după cum

i-a reamintit şi ambasadorul german lui Berchtold în 3 iulie, vorbele măreţe, pentru care austriecii aveau un talent înnăscut, nu constituiau în sine un plan de acţiune.[102]

Programele de mobilizare, conflictele politice, progresele pe care le făcea ancheta poliţiei, nevoia de a asigura sprijinul germanilor – toate acestea constituiau motive excelente pentru a întârzia o acţiune militară împotriva Serbiei. Nici măcar Conrad nu a reuşit să ofere o alternativă credibilă colegilor săi civili. Cu toate acestea, în timpul Crizei din Iulie, austriecii vor fi bântuiţi de gândul că ar fi fost, pur şi simplu, mai bine dacă ar fi atacat Belgradul fără o mobilizare completă şi fără o declaraţie de război. Această reacţie ar fi fost percepută ca un act reflex la o provocare atât de gravă. De ce Austro-Ungaria nu atacase Serbia şi să încheie povestea, se întreba prim-ministrul român Brătianu, pe 24 iulie, când criza se afla în fază critică. „Atunci aţi fi câştigat simpatia Europei".[103] Nu putem decât să facem speculaţii cu privire la modul în care ar fi evoluat criza, însă un singur lucru este cert: până când Alek Hoyos a urcat în trenul de noapte către Berlin, această oportunitate dispăruse deja.

CAPITOLUL 8

Cercul se lărgeşte

REACŢII PESTE HOTARE

În după-amiaza zilei de duminică, 28 iunie, kaizerul plecase spre coasta Mării Nordului, ca să participe cu iahtul *Meteor* în regata Kiel. Barcazul *Hulda* a tras lângă iaht atenţionându-l cu ajutorul claxonului marin. Amiralul Müller, şeful cabinetului naval al împăratului, i-a strigat vestea despre asasinate de pe puntea ambarcaţiunii. După o scurtă discuţie la bordul iahtului, s-a luat hotărârea ca Wilhelm să se întoarcă imediat la Berlin ca să „ia frâiele în mână şi să păstreze pacea în Europa".[1] În acelaşi timp, o telegramă a fost trimisă preşedintelui Raymond Poincaré, care se afla la hipodromul Longchamp din Paris, unde urmărea Grand Prix-ul împreună cu alţi membri ai corpului diplomatic. Contele Szécsen, ambasadorul austro-ungar, s-a retras imediat. Preşedintele împreună cu majoritatea reprezentanţilor străini au rămas să se bucure în continuare de cursă.

Aceste relatări scurte, neimportante în sine, făceau aluzie la diferenţa între reacţiile şi perspectivele care vor perturba Criza din Iulie din 1914. În Germania, conform spuselor ambasadorului la Berlin, vestea despre asasinate a dus la o stare generală de consternare. Împăratul tocmai revenise dintr-o vizită pe care i-o făcuse arhiducelui la Konopischte (azi Konopiště), la reşedinţa sa din Boemia. „Apropierea" dintre cei doi bărbaţi era „cunoscută de către germani, lucru care le aducea o mare satisfacţie". Apoi mai exista şi simpatia simţită în Germania faţă de bătrânul împărat.[2] Pentru germani, la fel

ca şi pentru austrieci, impactul recentelor evenimente s-a manifestat în nenumărate impresii personale, cum ar fi şi cea a istoricului Fredrich Meinecke, care a văzut negru în faţa ochilor atunci când a citit titlurile apărute în ziare.[3]

Şi în România vestea a fost primită cu un profund regret şi simţită pe scară largă, în ciuda recentei alienări politice dintre Bucureşti şi Viena. Presa română îl lăuda în unanimitate pe decedat, numindu-l „protectorul minorităţilor şi susţinătorul scopurilor naţionale" din interiorul imperiului.[4] Trimisul rus la Bucureşti raporta că românii de ambele părţi ale Carpaţilor văzuseră în Franz Ferdinand „motorul" din spatele eforturilor recente de a se stabili un compromis între administraţia maghiară şi românii din Transilvania; existau mulţi „oameni de stat şi politicieni", observa el, care speraseră că ascensiunea arhiducelui la tron va deschide uşile către restabilirea bunelor relaţii cu Viena. Trimisul sârb la Bucureşti a observat cu tristeţe că reacţiile românilor la crime au fost „mult mai puţin prietenoase faţă de sârbi decât ne-am fi aşteptat".[5]

În alte ţări, imaginea era diferită. Cel mai evident contrast se regăsea chiar în Serbia, unde ambasadorul britanic observa în rândul populaţiei „mai degrabă un sentiment de stupefacţie decât unul de regret".[6] În ţara vecină, Muntenegru, secretarul legaţiei, Lothar Egger Ritte von Möllwald, relata că, deşi exista un sentiment de compătimire faţă de asasinatele din Sarajevo, austriecii erau învinuiţi pentru că şi-o făcuseră cu mâna lor.[7] În micuţul oraş Metalka, care se afla la scurtă distanţă de graniţa Austriei cu Muntenegru, steagurile festive mai erau încă arborate pe 2 iulie; cercetările austriecilor au dezvăluit faptul că aceste steaguri fuseseră arborate în 30 iunie – nu fuseseră ridicate pentru a marca Sărbătoarea Kosovo, ci pentru a batjocori trupele austriece care erau poziţionate în apropiere.[8] Încăpăţânatul ministru sârb Spalajkovič relata pe 9 iulie de la St.-Petersburg că vestea asasinării lui Franz Ferdinand fusese întâmpinată „cu plăcere". În Italia, aliata şi rivala Austriei, asasinarea arhiducelui şi a consoartei lui a dat naştere unor sentimente amestecate. Arhiducele avusese o atitudine aproape la fel de ostilă

față de italienii din Austro-Ungaria ca și față de maghiari. Lăsând deoparte toate regretele oficiale, era evident că „oamenii, în general, au considerat eliminarea regretatului arhiduce ca fiind aproape providențială", scria ambasadorul britanic la Roma, Rendell Rodd. Rapoartele ambasadorului austriac și cele ale ministrului sârb confirmau această impresie.[10] Conform raportului ambasadorului rus, în după-amiaza zilei de duminică, mulțimea adunată într-un amfiteatru aglomerat întâmpinase vestea prin urale și îndemnuri ca orchestra să cânte imnul național – *„Marcia reale! Marcia reale!"* Când orchestra s-a conformat, lumea a început să aplaude vertiginos. „Crima este îngrozitoare, însă pacea în lume nu va fi pusă în pericol", îi spunea ministrul de externe, San Giuliano, ambasadorului Sverbeyev. În timpul unei conversații avute cu ministrul sârb la Roma, un jurnalist italian a rezumat aceste sentimente prin următoarele cuvinte: „Grazie Serbia!"[11]

În Paris, vestea despre evenimentele din Sarajevo a ajuns pe primele pagini ale ziarelor datorită unui scandal de proporții monumentale. În 16 martie 1914, Madame Caillaux, soția fostului prim-ministru Joseph Caillaux, a intrat în biroul lui Gaston Calmette, editorul ziarului *Figaro*, și l-a împușcat de șase ori. Motivul crimei a fost campania pe care o lansase ziarul împotriva soțului ei, în timpul căreia Calmette publicase scrisorile de dragoste pe care ea le trimisese lui Joseph Caillaux pe când acesta era încă însurat cu prima lui soție. Procesul urma să înceapă în 20 iulie, iar interesul public față de această poveste, care combina scandalul sexual cu o crimă pasională comisă de o doamnă a înaltei societăți franceze, era, firește, extrem de intens. În 29 iulie, vestitul *Le Temps* aloca de două ori mai mult spațiu achitării lui Madame Caillaux (pe motiv că știrbirea onoarei ei justificase crima) decât crizei care mocnea în Europa Centrală.[12] În măsura în care presa pariziană a răspuns veștii de la Sarajevo, atitudinea predominantă a fost aceea că Viena nu avea dreptul să acuze guvernul sârb de complicitate la crime – dimpotrivă, ziarele franceze învinuiau presa vieneză că stârnise sentimente împotriva sârbilor.[13]

De la Londra însă, ministrul sârb Bosković relata cu dispreț că presa britanică părea să „adopte aceeași propagandă ca și austriecii", învinuindu-i pe sârbi pentru asasinate: „Presa scrie că aceasta a fost fapta unui revoluționar sârb care are legături cu Belgradul; nu este un lucru bun pentru Serbia".[14] Editorialul din *Times* din 16 iulie declara că austriecii aveau tot dreptul să insiste asupra unei anchete riguroase pentru a afla toate ramificațiile complotului și să ceară ca Serbia să suprime agitația iredentistă împotriva monarhiei.[15]

După cum sugerează aceste oscilații, atitudinile față de crime erau reflectate de geopolitica relațiilor dintre state. România constituie un caz interesant. Opinia publică înclina cu bunăvoință spre arhiducele decedat, care era cunoscut pentru că îi favoriza pe români. Însă regele Carol, personajul central al recentei realinieri a României cu puterile Antantei, a adoptat o atitudine prosârbească; era încrezător că guvernul sârb va efectua o anchetă detaliată și riguroasă asupra crimei și că, prin urmare, Austria nu avea niciun drept să impună pretenții Belgradului.[16] Dincolo de sentimentul de groază aproape universal declanșat de uciderea cu sânge-rece a două personalități proeminente (din care una fiind femeie), părea puțin probabil ca simpatia exprimată pentru poziția Austriei în Berlin să aibă aceleași ecouri și în Paris, Londra și St.-Petersburg.

Un fenomen mult mai sinistru era acumularea mai multor presupuneri care minimalizau semnificația acestui eveniment și, prin urmare, îl catalogau ca un potențial *casus belli*. Mai întâi, a existat afirmația, larg răspândită în schimburile diplomatice ale puterilor Antantei și partenerei sale adormite, Italia, cum că arhiducele se aflase în fruntea unui „partid de război" austro-ungar – o părere care era în contradicție cu adevărul. Accentul pus pe lipsa de popularitate a victimei a servit pentru a arunca îndoiala asupra veridicității sentimentului de furie pe care austriecii îl aveau față de crime, sprijinind în tot acest timp afirmația că complotul reflecta lipsa de simpatie a slavilor din sud față de dinastie. Prin urmare, toate acestea nu aveau nicio legătură cu Serbia. Apoi mai exista presupunerea, extrem de aventuroasă – mărturisită ca și când ar fi fost rezultatul unei

cercetări îndelungate şi minuţioase –, că oficialii sârbi nu erau deloc implicaţi în atentatele din Sarajevo. Conform unei depeşe din 13 iulie 1914 venite de la ministrul sârb la Berlin, ministrul rus al afacerilor externe îl informase deja pe ambasadorul rus la Berlin că „sârbii nu erau deloc implicaţi în asasinatele din Sarajevo" – asta se întâmpla în perioada în care ancheta austriecilor descoperise deja dovezi care arătau contrariul. Miroslav Spalajković raporta aprobator de la St.-Petersburg că, în ciuda dosarului cu dovezi oferit de Biroul de Corespondenţă austriac presei ruseşti, ziarele din St.-Petersburg urmau direcţia guvernului rus, tratând incidentul din Sarajevo care pe o „problemă pur internă a austriecilor".[17]

Dacă urmărim tema depeşelor ruşilor, putem observa că aceste puncte de vedere fuzionau într-un argument care respingea Vienei dreptul de a lua contramăsuri şi transforma crimele într-un pretext pentru acţiune, ale cărei motive reale trebuiau căutate în altă parte. În ultimii ani, Franz Ferdinand fusese mai mult sau mai puţin o marionetă în mâinile kaizerului, relata Shebeko de la Viena. Dacă în Viena exista vreun sentiment real antisârbesc după asasinate, atunci era mâna „elementului german" (Shebeko nu a menţionat nimic despre rolul important jucat de croaţi în manifestările antisârbeşti care au urmat asasinatelor, cu toate că într-o depeşă ulterioară el a amintit în mod misterios şi despre implicarea „elementelor bulgare"). Shebeko relata în 1 iulie că ambasadorul german, Heinrich von Tschirschky, depunea toate eforturile pentru a „profita de nefericitul eveniment", stârnind opinia publică împotriva Serbiei şi a Rusiei (de fapt, la acel moment, Tschirschky făcea exact opusul; îndemna la precauţie, spre supărarea împăratului din Berlin; abia ulterior şi-a schimbat tactica).[18]

De la Belgrad, Hartwig relata că toate afirmaţiile autorităţilor austro-ungare erau false: nu exista niciun *schadenfreude* în Serbia, dimpotrivă, întreaga naţiune a Serbiei era mişcată de crimele atroce din Sarajevo; reţelele din Belgrad care se presupune că i-ar fi ajutat pe terorişti să ducă la bun sfârşit complotul împotriva arhiducelui nu existau; Čabrinović nu obţinuse bombele şi armele din arsenalul

de la Kragujevac şi aşa mai departe. Afirmaţia cum că austriecii ar fabrica dovezi era importantă, nu doar pentru că aducea aminte de scandalul legat de „Procesele Friedjung", pe care Serbia nu îl uitase încă (vezi capitolul 2), sau pentru că ar fi falsă (deşi cu siguranţă că era), ci pentru că făcea aluzie la faptul că Viena manipula în mod deliberat asasinatele din Sarajevo transformându-le într-un pretext pentru un atac asupra Belgradului, motivat de o expansiune distrugătoare.[19] Şi în spatele acestor maşinaţii se presupunea că s-ar afla germanii, care, după cum observa trimisul rus la Sofia, ar putea considera evenimentele curente ca pe o ocazie de a lansa un atac preventiv asupra vecinei lor de la est, oprind, astfel, creşterea militară a alianţei franco-ruse.[20] A luat naştere un şir de argumente – cu câteva săptămâni înainte de izbucnirea războiului! – care va dăinui în literatura istorică.

Din toate acestea, rezulta în mod firesc faptul că Austria nu avea dreptul să ia nicio măsură împotriva Serbiei. Cel puţin acesta era punctul de vedere al factorilor decizionali ruşi. Axiomatică faţă de poziţia ruşilor era afirmaţia că un stat suveran nu putea fi tras la răspundere pentru faptele individuale pe teritoriu străin, cu atât mai mult cu cât persoanele în cauză erau anarhişti imaturi – sursele ruseşti făcea rareori referire la orientarea naţionalistă sârbă sau slavă a asasinatelor.[21] Era greşit să învinuieşti o întreagă rasă pentru faptele rele pe care nişte indivizi le-au înfăptuit pe un teritoriu străin.[22] Era „nedrept" ca austriecii să acuze Serbia că ar fi „favorizat indirect, prin antipatia ei, complotul căruia arhiducele i-a căzut victimă",[23] i-a spus Shebeko unui coleg britanic din Viena pe 5 iulie. Conversaţia de pe 8 iulie dintre Sazonov şi însărcinatul cu afaceri austriac la St.-Petersburg, Otto von Czernin, dezvăluie cât de în scurt era ţinută Viena de politica rusă după Sarajevo. Czernin menţionase că exista „posibilitatea" ca guvernul austro-ungar „să ceară sprijinul guvernului sârb privind o anchetă asupra recentelor asasinate care să se desfăşoare pe teritoriul Serbiei". Sazonov a reacţionat prin a-l avertiza pe diplomatul austriac că această măsură „ar produce o impresie foarte proastă în Rusia". Era indicat ca

austriecii să renunțe la idee „dacă nu voiau să pășească pe un teren minat".[24] În dialogul purtat în 18 iunie cu Fritz Szapary, care revenise între timp la St.-Petersburg după ce își luase concediu ca să o îngrijească pe soția sa muribundă la Viena, Sazonov și-a exprimat aceeași părere în termeni mult mai tranșanți, anunțând că „nu va fi adusă nicio dovadă că guvernul sârb ar fi tolerat astfel de mașinații".[25]

Acest context era important, deoarece făcea parte din procesul prin care Rusia a decis cum să reacționeze în eventualitatea în care Austria ar fi luat măsuri împotriva Serbiei. Fapta sângeroasă din Sarajevo, al cărei caracter moral respingător putea fi acceptat ca un dar, trebuia înlăturată chirurgical din contextul său sârb pentru a putea devoala presupusele intenții ale Austriei de „a exploata crima cu scopul de a aplica o lovitură mortală Belgradului".[26] Aceasta era, desigur, o perspectivă extrem de rusească asupra evenimentelor, pătrunsă de o simpatie istorică față de lupta eroică pe care o duceau „frații" sârbi. Însă, având în vedere că rușii erau cei care hotărau dacă și când se va justifica intervenția lor în răfuiala dintre austrieci și sârbi, punctul lor de vedere legat de această chestiune era cel care conta cel mai mult. Nu existau motive prea întemeiate ca restul statelor membre ale Antantei să insiste asupra unei forme mai riguroase de arbitraj. Guvernul francez acordase deja *carte blanche* St. Petersburgului în chestiunea legată de conflictul dintre austrieci și sârbi. Fără a cerceta el însuși chestiunea, Poincaré a negat cu fermitate orice legătură între Belgrad și asasinate. În timpul unei conversații interesate avute cu contele Szécsen, ambasadorul austriac la Paris, pe 4 iulie 1914, președintele francez a comparat crimele din Sarajevo cu asasinarea în 1894 a președintelui Sadi Carnot de un anarhist italian. Era un gest care părea să exprime compătimirea, însă, de fapt, era menit să prezinte faptele scandaloase din Sarajevo ca pe un act aberant individual pentru care nicio agenție politică și, cu atât mai mult, niciun stat suveran nu putea fi tras la răspundere. Szécsen a răspuns aducându-i aminte – în zadar – președintelui că asasinarea lui Carnot nu avusese „nicio legătură cu nicio agitație împotriva francezilor în Italia, pe când,

în acest caz, trebuie să recunoaştem că Serbia a dat naştere la agitaţii împotriva monarhiei ani la rând, folosind toate mijloacele permise şi nepermise".[27]

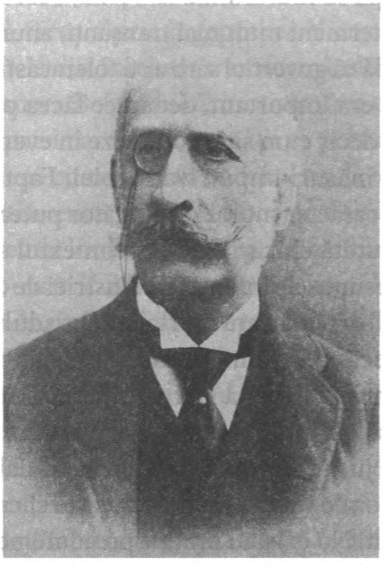

Contele Benckendorff

Edward Grey îşi exprimase, cel puţin teoretic, interesul de a afla dacă Austria sau Serbia fusese instigatoarea, sub pretextul că opinia publică britanică nu va sprijini un război al Triplei Antante în numele agresorului sârb. Însă fusese foarte vag în ceea ce privea arbitrarea conflictului, iar comentariile sale în primele zile ulterioare asasinatelor nu sugerau că ar intenţiona să îi supună pe ruşi unor criterii foarte stringente. Pe 8 iulie, contele Benckendorff, ambasadorul rus la Londra, i-a spus lui Edward Grey că „nu vedea care demers împotriva Serbiei ar putea avea un fundament". Răspunsul ministrului de externe a fost unul provizoriu, desigur:

> „Am afirmat că nu ştiu ce se întrevedea. Nu pot decât să presupun că vreo descoperire făcută în timpul procesului celor implicaţi

în asasinarea arhiducelui, de pildă, că bombele au fost procurate din Belgrad, ar putea, din punctul de vedere al guvernului austriac, să constituie pretextul unei acuzații de neglijență din partea guvernului sârb. Însă asta nu a fost decât imaginația și bănuiala mea.

Contele Benckendorff a spus că speră ca Germania să poată ține Austria în frâu. Nu își putea imagina că Germania ar dori să izbucnească o ceartă".[28]

Grey nu a dat (nu a înregistrat) niciun răspuns în acel moment de o importanță considerabilă, când Germania avea obligația să își înfrâneze aliata și când era acuzată că ar accepta cu dezinvoltură o „ceartă" inevitabilă – însemnând în contextul actual un război între marile puteri – în eventualitatea că nu reușea să se impună. Aceeași afirmație a fost exprimată mult mai explicit într-o telegramă trimisă de la Viena și care i-a parvenit lui Grey în ziua următoare. Aceasta reda o conversație dintre ambasadorul britanic la Viena, Maurice de Bunsen, și colegul său rus, Shebeko, în timpul căreia rusul declara că nu îi venea să creadă că Austria era atât de naivă, încât să se lase „târâtă în război",

„căci o luptă izolată împotriva Serviei ar fi imposibilă, iar Rusia va fi nevoită să se ridice la luptă în apărarea Serviei. Nu intră în discuție așa ceva. Un război sârb însemna un război general european".[29]

În decursul a zece zile, rușii elaboraseră o contranarațiune perfect coerentă a evenimentului petrecut în Sarajevo. Existau elemente contradictorii, bineînțeles. După cum sublinia un diplomat austriac, nu era logic ca rușii să spună, pe de-o parte, că slavii de sud din Bosnia-Herțegovina erau uniți în disprețul pe care îl nutreau față de tirania habsburgică și, pe de altă parte, să se plângă de atacurile inițiate de mulțimile de croați înfuriați asupra proprietăților sârbești. Afirmația rușilor cum că Serbia nu își dorea altceva decât să trăiască în pace și armonie cu vecina ei nu se prea potrivea cu asigurările pe care i le adusese Sazonov lui Pašić (via Hartwig) cum că Serbia va moșteni în curând teritoriile slavilor de sud care erau în stăpânirea Imperiului Habsburgic, care stătea să se prăbușească. Afirmațiile

lansate de Spalajković în presa din St.-Petersburg cum că guvernul din Belgrad avertizase Viena în prealabil despre complotul de asasinare dădea naştere la întrebări stânjenitoare – pe care ruşii le desconsiderau – despre previziunile sârbilor. Mai presus de toate, întreaga istorie privind sponsorizarea de către ruşi a expansiunii sârbeşti şi a instabilităţii balcanice, în general, a fost eludată. Din imaginea de ansamblu lipsea în mod suspicios şi recunoaşterea oricărei legături dintre Rusia şi reţelele secrete sârbeşti. După război, colonelul Artamonov, ataşatul militar rus la Belgrad, a recunoscut relaţiile apropiate pe care le-a avut cu Apis înainte de război. Ba chiar a recunoscut că îl sponsorizase pe şeful organizaţiei „Mâna Neagră" cu scopul de a sprijini operaţiunile de spionaj ale acesteia în Bosnia. A negat însă că ar fi ştiut dinainte despre complotul de a-l ucide pe arhiduce.[30]

În orice caz, era limpede că nici Londra şi nici Parisul nu intenţionau să conteste versiunea ruşilor referitoare la eveniment. O marionetă neîndrăgită şi instigatoare la război fusese retezată de cetăţenii propriei sale ţări, care fuseseră aduşi la disperare de anii îndelungaţi de umilire şi maltratare. Iar acum, acest regim corupt, aflat pe punctul de a se prăbuşi, însă în continuare lacom pe care îl reprezentase intenţiona să pună moartea sa neplânsă în seama unei vecine slave nevinovate şi pacifiste. Expunerea incidentului din Sarajevo în această lumină nu era în sine echivalentă cu formularea unei decizii de a acţiona. Dar îndepărta anumite obstacole din calea unei intervenţii militare a ruşilor în eventualitatea unui conflict dintre austrieci şi sârbi. Scenariul de început din Balcani devenise o posibilitate iminentă.

CONTELE HOYOS MERGE LA BERLIN

Chiar înainte ca Alek Hoyos să vină cu trenul de noapte la Berlin duminică dimineaţă, pe 5 iulie, ideea că Austro-Ungaria era îndreptăţită să facă demersuri împotriva Belgradului câştigase teren la Berlin. Un factor-cheie al acestei schimbări de dispoziţii era

kaizerul. Când Wilhelm a citit depeşa lui Tschirschky de pe 30 iunie în care relata că îi îndemnase pe austrieci la calm, acesta a făcut adnotări furioase:

> „Cine l-a autorizat să facă asta? Este o mare prostie! Nu este treaba lui, având în vedere că este numai treaba Austriei [să hotărască] conduita ulterioară. Ulterior, dacă lucrurile vor merge prost, lumea va spune: Germania nu a vrut! Îl rog pe Tschirschky să înceteze cu prostiile astea! Era timpul ca sârbii să fie puşi la punct".[31]

Cineva trebuie să îi fi arătat lui Tschirschky aceste adnotări, deoarece, pe 3 iulie, acesta îl asigura pe Berchtold de sprijinul Berlinului în ceea ce privea o acţiune a Austriei, cu condiţia ca obiectivele să fie bine definite, iar constelaţia diplomatică, favorabilă.[32] Prin urmare, când a ajuns în capitala germană, Hoyos era convins că va avea loc o audienţă prietenoasă. Prima lui sarcină era aceea de a-i arăta lui Szögyényi, ambasadorul austriac la Berlin, cele două documente pe care le adusese cu el, Memorandumul Matscheko revizuit şi scrisoarea personală a împăratului austriac către cel german. După ce şi-a făcut copii după cele două documente, Szögyényi a plecat la Potsdam, unde a luat masa de prânz cu kaizerul, în vreme ce Hoyos s-a întâlnit cu Arthur Zimmermann, subsecretarul Biroului de Afaceri Externe din Berlin.

Wilhelm al II-lea l-a primit pe ambasador la Palatul Neues, o structură mare în stil baroc, care se afla la capătul dinspre vest al parcului regal din Potsdam. Conform raportului întocmit de Szögyényi, Wilhelm a citit repede ambele documente, apoi a afirmat că „se aşteptase la o acţiune serioasă din partea noastră împotriva Serbiei", însă că trebuia, de asemenea, să ia în considerare că o astfel de decizie ar fi putut duce la „complicarea situaţiei în Europa". Prin urmare, nu putea oferi „un răspuns definitiv înainte de a se sfătui cu cancelarul Reichului". Apoi împăratul s-a retras pentru a servi masa de prânz. Szögyényi scria:

> „După masa de prânz, când am subliniat încă o dată caracterul grav al situaţiei în cel mai emfatic mod cu putinţă, Maiestatea Sa m-a împuternicit să îi transmit suveranului nostru suprem [Franz

> Iosef] că putem conta, şi în acest caz, pe sprijinul deplin al Germaniei. După cum spunea, trebuia să audă şi părerea cancelarului Reichului, însă nu avea nici cel mai mic dubiu că Herr von Bethmann Hollweg nu va fi complet de acord cu părerea lui. Era adevărat, în ceea ce privea demersurile noastre împotriva Serbiei. Însă, din punctul lui de vedere [al kaizerului Wilhelm], acest demers nu trebuia întârziat. Atitudinea Rusiei va fi una ostilă în acest caz, însă el se pregătise de ani buni. Dacă se va ajunge la un război între Austro-Ungaria şi Rusia, trebuie să avem încredere că Germania ni se va alătura cu loialitatea obişnuită a aliaţilor. Având în vedere contextul actual, Rusia nu era pregătită pentru război şi se va gândi îndelung şi profund dacă să pună mâna pe arme. [...] Dacă noi am recunoscut sincer nevoia unui demers militar împotriva Serbiei, atunci el [kaizerul] va regreta dacă noi nu vom profita de momentul prezent, care este atât de avantajos pentru noi".[33]

În timp ce ambasadorul şi împăratul vorbeau la Potsdam, Hoyos s-a întâlnit cu subsecretarul Zimmermann la Ministerul de Externe din Berlin pentru o discuţie neoficială – secretarul de stat Gottlieb von Jagow se afla tot în luna de miere, nefiind, astfel, disponibil pentru o întrevedere. Hoyos şi Zimmermann au convenit, în principal, ca Germania să sprijine demersurile austriecilor împotriva Serbiei. Zimmermann a citit cele două documente, şi-a dat seama că nu era în măsură să ofere o părere oficială şi apoi a spus – conform relatărilor ulterioare ale lui Hoyos – că dacă austriecii porneau un demers împotriva Serbiei, existau „90% şanse să izbucnească un război în Europa", asta înainte să îl asigure pe ambasador că Germania va susţine planul Austriei.[34] Teama resimţită anterior de subsecretar, exprimată prin îndemnul la precauţie lansat pe 4 iulie la Viena, evident dispăruse.

La ora cinci după-amiaza, un mic grup s-a întrunit la Palatul Neues pentru a discuta evenimentele petrecute dimineaţa şi pentru a-şi coordona punctele de vedere. De faţă erau kaizerul, aghiotantul lui, generalul Plessen, şeful cabinetului său militar, generalul Lyncker şi ministrul de război, generalul Falkenhayn. Subsecretarul Zimmermann şi cancelarul imperial, care între timp se întorsese de

pe moşia lui, erau şi ei de faţă. Plessen a notat toate detaliile în jurnalul său. Kaizerul a citit cu voce tare scrisoarea de la Franz Iosef, din care toţi au înţeles că austriecii „se pregăteau pentru un război împotriva Serbiei" şi voiau „să se asigure mai întâi de ajutorul Germaniei". „Părerea generală printre noi era aceea că dacă austriecii făceau o mişcare rapidă împotriva Serbiei cu atât era mai bine şi că ruşii – deşi prieteni cu Serbia – nu vor interveni la urma urmei".[35]

În ziua următoare, 6 iulie, Bethmann Hollweg i-a primit pe contele Hoyos şi pe ambasadorul Szögyényi, însoţiţi de Zimmermann, ca să le ofere austriecilor un răspuns oficial reprezentaţilor lor (între timp, kaizerul Wilhelm plecase din Berlin pentru turul său anual cu iahtul în jurul Scandinaviei). Bethmann a insistat la început asupra stării generale de securitate în Balcani. Bulgaria trebuia să fie integrată în Tripla Alianţă, Bucureştiului trebuia să i se ceară să îşi diminueze sprijinul pe care îl acorda românilor iredentişti din Transilvania şi aşa mai departe. Abia apoi a revenit asupra demersului militar şi a propus:

> „În ceea ce priveşte relaţia noastră cu Serbia [relata Szögyényi], el a spus că părerea guvernului german era aceea că trebuie să ne gândim ce ar trebui să facem ca să rezolvăm această relaţie; indiferent care va fi decizia noastră, trebuie să avem încredere că Germania, în calitate de aliată şi prietenă a monarhiei, va fi alături de noi. Pe parcursul conversaţiei, am înţeles că atât cancelarul, cât şi stăpânul său imperial priveau o intervenţie imediată a noastră asupra Serbiei ca fiind cea mai bună şi cea mai radicală soluţie pentru problemele noastre din Balcani. Din punct de vedere internaţional, el este de părere că momentul actual ne este mai favorabil decât altul ulterior".[36]

În pofida ciudăţeniilor acestei scurte adresări – printre altele, doar nouă rânduri dintre cele 54 ale sumarului întocmit de Szögyényi făceau referire directă la măsurile propuse împotriva Serbiei şi nu se pomenea nimic despre o posibilă reacţie a ruşilor – avem aici o decizie clară, una de o importanţă monumentală. Pentru prima oară,

guvernul german vorbea la unison. Kaizerul şi cancelarul (care era şi ministru de externe) erau de acord, la fel cum era şi subsecretarul Biroului Afacerilor Externe, care îi ţinea locul lui Jagow, secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Externe. Ministrul de război fusese informat şi îl anunţase pe împărat că armata germană era pregătită pentru orice eventualitate. Rezultatul a fost asigurarea sprijinului german care, în a doua literatură, a devenit cunoscut drept „cecul în alb".

Având în vedere că această metaforă uşor derutantă sugerează promisiunea de susţinere a partenerului alianţei, ea reprezintă o descriere corectă a intenţiilor germanilor. Kaizerul şi cancelarul credeau că austriecii erau îndreptăţiţi să ia măsuri împotriva Serbiei şi că meritau să facă acest lucru fără a se teme de intimidarea ruşilor. Mai problematică era afirmaţia că germanii interpretaseră exagerat mesajele austriecilor, îşi luaseră angajamente care depăşiseră intenţiile austriecilor şi, prin urmare, îi împinseseră la război.[37] Deşi era adevărat că scrisoarea lui Franz Iosef nu se referea direct la „război" împotriva Serbiei, aceasta l-a făcut pe cititor să nu se îndoiască de faptul că Viena luase în calcul cel mai radical demers posibil. Cum altfel ar putea fi interpretată insistenţa lui Franz Iosef că „o aplanare a conflictului" între cele două state nu mai era posibilă şi că această problemă se va rezolva doar după ce Serbia va fi „eliminată [ausgeschaltet] ca factor de putere în Balcani"? În orice caz, contele Hoyos nu lăsase loc pentru niciun dubiu în ceea ce priveşte gândirea celor de la Viena. Şi-a asumat controlul personal asupra reprezentaţiilor austriecilor în timpul „misiunii" sale la Berlin; ulterior, acesta i-a mărturisit istoricului Luigi Albertini că el a fost cel care a întocmit depeşa lui Szögyényi care rezuma asigurările lui Bethmann, şi nu bătrânul ambasador.[38]

Cum au evoluat liderii germani riscul că un atac austriac asupra Serbiei ar determina intervenţia ruşilor, ar obliga Germania să îşi sprijine aliata, ar implica alianţa franco-rusă şi, în consecinţă, ar duce la izbucnirea unui război continental? Unii istorici au susţinut că Wilhelm, Bethmann şi consilierii lor militari considerau criza din Sarajevo ca pe o ocazie de a căuta un conflict cu alte Mari Puteri

în condiţii favorabile Germaniei. În anii precedenţi, anumite elemente din armata germană pledaseră în mod repetat pentru un război preventiv, sub pretext că, din moment ce balanţa puterii militare nu mai era înclinată în favoarea Triplei Alianţe, Germania nu mai avea suficient timp la dispoziţie. Dacă luptau într-un război, atunci aveau şanse să iasă învingători; în decurs de cinci ani, diferenţa de înzestrare cu armament va fi atât de mare, încât puterile Antantei nu vor mai putea fi învinse.

Ce pondere aveau mai exact aceste argumente asupra deciziilor luate de liderii germani? Pentru a răspunde la această întrebare, ar trebui să notăm mai întâi că factorii-cheie decizionali nu credeau că ruşii vor interveni şi nici nu doreau să îi provoace. Pe 2 iulie, Salza Lichtenau, trimisul saxon la Berlin, relata că, deşi anumite figuri proeminente din armată susţineau că un „un război era de dorit", acum când Rusia nu era pregătită, era puţin probabil ca această idee să fie acceptată de kaizer. În raportul prezentat în următoarea zi, plenipotenţiarul militar saxon observa că, spre deosebire de cei care păreau să privească favorabil ideea unui război care să aibă loc mai devreme decât mai târziu, „se spune că deja kaizerul se pronunţase în favoarea menţinerii păcii". Cei prezenţi la întâlnirea cu Wilhelm al II-lea la Potsdam în după-amiaza zilei de 5 iulie au fost de părere că ruşii, deşi prieteni ai sârbilor, „nu li se vor alătura la urma urmei".

Astfel, când ministrul de război Falkenhayn l-a întrebat pe kaizer în timpul întâlnirii dacă dorea „să se facă pregătiri" în eventualitatea unui conflict între Marile Puteri, Wilhelm a răspuns negativ. Reticenţa germanilor de a face pregătiri militare, fapt care a rămas o caracteristică a modului în care ei au gestionat criza de la sfârşitul lunii iulie, se poate să fi reflectat în parte încrederea armatei în starea de pregătire existentă, însă reflecta şi dorinţa liderilor acestora de a limita conflictul la zona Balcanilor, cu riscul ca această politică să pună în pericol starea de pregătire în cazul în care această limitare eşua.[39]

Kaizerul, în mod special, era încrezător că acest conflict putea fi localizat. În dimineaţa zilei de 6 iulie, înainte să plece din Berlin, acesta i-a spus secretarului de stat al Marinei Militare, amiralul

von Capelle, că „nu credea că vor exista alte complicații militare", având în vedere faptul că „țarul nu va fi în niciun caz de partea regicizilor. Și-apoi, Rusia și Franța nu erau pregătite pentru război". I-a informat și pe alți ofițeri militari de rang înalt în aceeași direcție. Nu era doar un act de bravură: kaizerul era de părere că, deși rușii erau din ce în ce mai bine pregătiți militar, nu va trece mult timp până când aceștia vor fi dispuși să rişte un atac. La sfârșitul lunii octombrie 1913, după criza albaneză, acesta îi spusese ambasadorului Szögyényi că „pentru moment, Rusia nu i-a oferit niciun motiv de îngrijorare; nu existau motive de teamă din acel sector în următorii șase ani".[40]

Acest mod de gândire nu reprezenta o alternativă pentru argumentul referitor la un război preventiv; dimpotrivă, avea într-o oarecare măsură strânsă legătură cu acesta. Argumentul în favoarea unui război preventiv era compus din două elemente distincte și separate. Primul era observația că șansele pentru o victorie militară a Germaniei într-un război european scădeau dramatic; al doilea era că Germania ar trebui să rezolve această problemă căutând să se implice într-un război înainte să fie prea târziu. Primul element le-a dat de gândit principalilor factori decizionali civili, și nu al doilea. La urma urmei, dovada care sugera diminuarea șanselor de victorie sugera, de asemenea, că riscul unei intervenții din partea rușilor era minimală. Dacă șansele de victorie ale rușilor împotriva Germaniei aveau să fie mai bune peste trei ani decât vor fi în 1914, atunci de ce ar risca St.-Petersburgul să lanseze un conflict continental acum, când armata rusă era pregătită doar pe jumătate?

Păstrând aceeași gândire, avem două scenarii posibile. Primul, care din punctul de vedere al lui Bethmann și al colegilor lui era mult mai probabil, era acela că rușii se vor abține să se amestece și îi vor lăsa pe austrieci să își rezolve disputa cu Serbia, intervenind poate diplomatic în legătură cu una sau mai multe alte puteri la o dată ulterioară. Al doilea scenariu, considerat mai puțin probabil, era acela că rușii ar nega legitimitatea situației în care se afla Austria, ar trece cu vederea că programul lor de reînarmare era incomplet și ar interveni oricum. Logica războiului preventiv se încadra la acest

nivel secundar al condiționalității: căci dacă oricum urma să izbucnească un război, era mai bine să izbucnească atunci.

La baza acestor calcule stătea ipoteza convingătoare și, după cum știm noi privind în retrospectivă, eronată că existau șanse slabe ca rușii să intervină. Motivele acestei interpretări eronate a nivelului de risc nu sunt greu de găsit. Faptul că Rusia a acceptat ultimatumul austriecilor din octombrie 1913 pledează în această direcție. Apoi mai exista și acea convingere puternică la care se făcea aluzie că timpul era de partea Rusiei. Asasinatele erau privite în Berlin ca un atac la principiul monarhic lansat într-o cultură politică dominată de înclinația spre regicid (un punct de vedere care poate fi găsit, de asemenea, în articolele din presa britanică). Oricât de puternică ar fi fost simpatia Rusiei față de panslavi, era greu de imaginat că țarul s-ar fi aliat „cu regicizii", după cum menționa în mod repetat kaizerul. La toate acestea trebuie să adăugăm aceeași veșnică problemă de interpretare a intențiilor executivului rus. Germanii nu știau ce loc ocupase deja conflictul dintre austrieci și sârbi în gândirea strategică franco-rusă. Nu au reușit să înțeleagă cât de indiferente vor fi cele două puteri occidentale față de cea care a provocat conflictul. Mai mult, germanii nu înțeleseseră pe deplin ce însemna demiterea lui Kokovtsov din funcția de președinte al Consiliului de Miniștri și aveau dificultăți în a înțelege raportul de forțe în cadrul noului consiliu. Și nu erau singurii – și diplomații britanici întâmpinau dificultăți în a înțelege noua constelație, ajungând la concluzia total greșită că influența conservatorilor care se opuneau războiului, Kokovtsov și Durnovo, era din nou în ascendență, iar în Paris exista preocuparea că o facțiune „progermană" condusă de Serghei Witte ar putea prelua controlul asupra politicii.[41] Caracterul opac al sistemului îngreuna – acum, precum și cu alte ocazii anterioare – evaluarea riscului. În același timp, recenta experiență a germanilor în ceea ce privește colaborarea strânsă cu Londra pe chestiuni legate de Balcani sugera faptul că Anglia ar putea înțelege punctul de vedere al Berlinului – în ciuda recentelor discuții pe marginea marinei – și ar putea face presiuni asupra St.-Petersburgului ca să exercite moderația. Acesta era

unul dintre pericolele detensionării: încuraja factorii decizionali să subestimeze pericolele angrenate de acțiunile lor.

Se poate vorbi, astfel, după cum au făcut-o și unii istorici, despre o politică de risc calculat.[42] Însă această caracteristică exclude o altă legătură importantă în gândirea germană. Aceasta era presupunerea că o intervenție a rușilor – fiind o politică nejustificabilă în termeni etico-legali și de securitatea, ar reprezenta ceva de rău augur, și anume dorința celor de la St.-Petersburg de *a căuta* război cu Puterile Centrale, de a profita de oportunitatea oferită de demersul austriecilor pentru a începe o campanie care ar slăbi puterea Triplei Alianțe. Privită din această perspectivă, criza austro-sârbă semăna mai puțin cu o oportunitate de a căuta război și mai mult cu una de a stabili adevărata natură a intențiilor pe care le avea Rusia. Dacă se descoperea că Rusia își dorea un război (ceea ce era plauzibil din punctul de vedere al Germaniei, având în vedere eforturile uriașe depuse pentru reînarmare, colaborarea strânsă cu Franța, revolta față de misiunea Liman și recentele discuții purtate cu Marea Britanie pe subiecte legate de marină), atunci – și aici diminuarea șanselor/argumentul legat de un război preventiv se încadra la acest nivel secundar al condiționalității – era mai bine să accepte războiul oferit de ruși acum decât să se retragă și să tărăgăneze lucrurile. Dacă se opta pentru a doua variantă, atunci Germania și-ar fi putut pierde aliații care mai rămăseseră și ar fi putut ajunge într-o situație în care statele Antantei ar fi făcut presiuni asupra ei. Capacitatea acestora de a-și impune preferințele ar crește în timp ce Germania și ceea ce mai rămânea din Austro-Ungaria și-ar pierde puterea militară.[43]

Înseamnă că aceasta nu era, în sens strict, o strategie concentrată pe risc, ci una a cărui scop era stabilirea adevăratului grad de amenințare care venea din partea Rusiei. Ca să ne exprimăm altfel, dacă rușii alegeau să se mobilizeze împotriva Germaniei, declanșând, în consecință, un război continental, acest lucru nu ar exprima riscul generat de acțiunile Germaniei, ci determinarea crâncenă a Rusiei de a restabili echilibrul sistemului european prin intermediul războiului. Dacă privim situația din această perspectivă oarecum

limitată, atunci Germania nu își asuma riscuri, ci testa posibilele amenințări. Aceasta era logica pe care se bazau referirile frecvente ale lui Bethmann la amenințarea pe care o reprezenta Rusia în ultimele luni înainte de izbucnirea războiului.

Pentru a înțelege această preconcepție, trebuie să ne reamintim pe scurt cât de puternică era această problemă în lumea publică pe care o împărțeau factorii decizionali și editorii de ziare în primăvara și vara lui 1914. Pe 2 ianuarie 1914, ziarul parizian *Le Matin* a publicat o serie de cinci articole lungi senzaționale cu titlul „La plus grande Russie". Scrise de editorul-șef, Stéphane Lauzanne, care tocmai se întorsese dintr-o călătorie efectuată la Moscova și în St.-Petersburg, articolele i-au impresionat pe cititorii din Berlin nu numai prin tonul lor beligerant, ci și prin exactitatea și textura informațiilor pe care le conțineau. Cea mai alarmantă dintre toate era o hartă care avea următoarea legendă: „Pozițiile de război ale Rusiei" și care înfățișa întregul teritoriu cuprins între Marea Baltică și Marea Neagră înțesat cu trupe conectate între ele printr-o rețea de căi ferate. Comentariul care însoțea această hartă afirma că acestea erau „pozițiile exactă ale trupelor armate ruseşti începând cu 31 decembrie 1913" și îi îndemna pe cititori să observe „concentrația extraordinară de forțe la granița ruso-prusacă". Aceste articole exprimau o perspectivă oarecum fantezistă și exagerată forței militare ruse, iar scopul lor ar fi putut fi, de fapt, acela de a submina opoziția față de noul împrumut al rușilor. Însă pentru cititorii germani, care erau conștienți de împrumuturile uriașe care fuseseră convenite recent între Franța și Rusia, aceste articole reprezentau o lectură îngrijorătoare. Efectul lor a fost amplificat de suspiciunea că informațiile pe care le conțineau proveneau dintr-o sursă guvernamentală – se știa despre legătura apropiată dintre cotidianul *Le Matin* și Poincaré și despre faptul că Lauzanne se întâlnise cu Sazonov și cu comandanții militari ruși în timpul călătoriei sale în Rusia.[44] Existau și alte speculații înfiorătoare în jurnalism: într-un editorial de Anul Nou publicat aproximativ în aceeași perioadă, ziarul militar *Razvechik*, considerat a fi organul statului-major

imperial, oferea o perspectivă terifiantă a unui posibil război împotriva Germaniei:

> „Nu numai trupele armate, ci şi poporul rus trebuie să se familiarizeze cu ideea că ne înarmăm pentru un război de exterminare împotriva Germaniei şi că imperiile germane [sic] trebuie distruse, chiar dacă acest lucru va însemna pentru noi pierderea a sute de mii de vieţi."[45]

Astfel de articole semioficiale care semănau panica au continuat până în vară. Extrem de tulburător a fost un articol publicat în *Birzheviya Vedomosti* pe 13 iunie (Ştiri despre bursa de valori) care avea ca titlu principal: „Noi suntem pregătiţi. Şi Franţa trebuie să fie pregătită". Acesta a fost preluat pe scară largă în presa franceză şi cea germană. Ceea ce i-a îngrijorat în mod deosebit pe factorii decizionali din Berlin a fost sfatul (precis) al ambasadorului Pourtales la St.-Petersburg, inspirat de nimeni altul decât de ministrul de război, Vladimir Sukhomlinov. Articolul schiţa portretul impresionant al unei maşinării militare uriaşe care avea să pornească împotriva Germaniei în eventualitatea unui război – armata rusă va număra în curând 2,32 de milioane de soldaţi (Germania şi Austria, în schimb, aveau împreună 1,8 milioane de soldaţi). Mai mult, graţiei unei expansiuni strategice a reţelei de cale ferată, timpii de mobilizare erau reduşi considerabil.[46]

Scopul principal al lui Sukhomlinov nu a fost acela de a-i îngrozi pe germani, ci de a convinge guvernul francez de angajamentul militar al Rusiei faţă de alianţă şi de a le reaminti omologilor francezi că trebuie să contribuie şi ei. Cu toate acestea, efectul asupra cititorilor germani a fost previzibil de deconcertant. Printre aceştia s-a numărat şi kaizerul, care a împânzit traducerea cu obişnuitele-i adnotări, incluzând-o pe următoarea: „Ha! În sfârşit, ruşii au dat cărţile pe faţă! Oricine din Germania care încă nu crede că ruşii şi galii pun la cale un război împotriva noastră [...] ar trebui internat în ospiciul din Dalldorf!"[47] Un alt cititor era cancelarul Bethmann Hollweg. În scrisoarea sa din 16 iunie adresată ambasadorului Lichnowsky la Londra, acesta scria că dorinţa de război a „partidului militarist" rus

nu fusese niciodată „mai evidentă". Până acum, continua el, doar „extremiştii", pangermanii şi militariştii fuseseră cei care bănuiseră că Rusia pregătea un război de agresiune împotriva Germaniei. Însă acum, „până şi cei mai calmi politicieni", printre care se număra şi Berthmann, „începeau să adopte acest punct de vedere".[48] Printre aceştia se număra şi ministrul de externe, Gottlieb von Jagow, care era de părere că, deşi Rusia nu era încă pregătită pentru război, în curând avea să „copleşească" Germania cu armatele sale numeroase, cu flota baltică şi cu reţeaua strategică de căi ferate.[49] Rapoartele statului-major din 27 noiembrie 1913 şi 7 iulie 1914 ofereau analize detaliate referitoare la programul de dezvoltare strategică a căilor ferate, la care era anexată o hartă pe care noile magistrale – multe dintre ele fiind prevăzute cu şine paralele, care pătrundeau departe în teritoriul rusesc şi care se îndreptau către graniţa germană şi cea austriacă – erau marcate cu linii viu colorate.[50]

Aceste temeri erau întărite de discuţiile din iunie 1914 dintre englezi şi ruşi privind marina militară, care sugerau că procesul strategic al puterilor Antantei intrase într-o fază nouă şi periculoasă. În mai 1914, drept răspuns la presiunile venite din partea Ministerului de Externe francez, cabinetul britanic a sancţionat discuţiile privind marina militară avute cu ruşii. În ciuda contextului strict secret în care aveau loc aceste discuţii, germanii erau bine informaţi în ceea ce priveşte detaliile legate de discuţiile anglo-ruse printr-un agent din ambasada rusă din Londra, al doilea secretar, Benno von Siebert, un german baltic care se afla în serviciul rus. Datorită sursei sale, Berlinul a aflat, printre altele, că Londra şi St.-Petersburgul discutaseră despre posibilitatea ca, în eventualitatea unui război, flota britanică să ajute Corpul expediţionar rus să debarce în Pomerania. Această ştire a alarmat Berlinul. Guvernul îşi făcea griji în legătură cu faptul că politica externă a Rusiei ar putea deveni mai agresivă şi că Antanta ar putea stabili anumite limite care ar priva Germania de libertatea de mişcare. Discrepanţele dintre răspunsurile evazive pe care le dădea Edward Grey la întrebările contelui Lichnowsky şi detaliile pe care le raporta Siebert au condus la impresia alarmantă

că britanicii aveau ceva de ascuns, determinând o lipsă de încredere din partea Berlinului faţă de Londra. Acest lucru era extrem de important pentru Bethmann Hollweg, a cărui politică avusese întotdeauna la bază prezumţia că Marea Britanie, deşi parţial integrată în Antantă, nu va sprijini niciodată un război de agresiune iniţiat de statele Antantei împotriva Germaniei.[51]

Jurnalele diplomatului şi filosofului Kurt Riezler, sfătuitorul apropiat şi confidentul lui Bethmann, relevă modul de gândire al cancelarului la vremea la care s-a luat decizia de a sprijini Viena. După întâlnirea avută cu Szögyényi şi cu Hoyos pe 6 iulie, cei doi bărbaţi s-au întors la moşia lui Bethmann din Hohenfinow. Riezler îşi aminteşte conversaţia avută cu acesta seara:

> „Pe verandă, sub cerul nopţii, o discuţie lungă cu privire la situaţie. Informaţia secretă [de la informatorul german de la ambasadă rusă din Londra] pe care mi-o divulgă redă o imagine tulburătoare. Prevede negocieri între englezi şi ruşi privind o convenţie navală, o debarcare în Pomerania, ca fiind ultima verigă din lanţ. [...] puterea militară a Rusiei creşte rapid; o consolidare strategică a celei de-a Doua Armate va face ca situaţia să devină delicată. Austria din ce în ce mai slăbită şi mai puţin mobilă [...]"

Aceste griji referitoare la Rusia se întrepătrundeau cu anumite îndoieli referitoare la caracterul fiabil şi longeviv al alianţei cu Austria:

> „Cancelarul vorbeşte despre decizii grele. Asasinarea lui Franz Ferdinand. Serbia oficială implicată. Austria vrea să-şi adune forţele. Scrisoare de la Franz Iosef în care întreabă dacă alianţa este pregătită să acţioneze.
>
> Este aceeaşi dilemă atunci când vine vorba despre acţiunile austriecilor în Balcani. Dacă îi încurajăm, ei vor spune că noi i-am obligat. Dacă îi sfătuim să n-o facă, vor spune că i-am părăsit la nevoie. Atunci ei vor aborda puterile occidentale, care îi aşteaptă cu braţele deschise, iar noi ne vom pierde ultimul aliat de încredere."[52]

În timpul discuţiei avute cu Riezler în următoarea zi, Bethmann a remarcat faptul că Austria era incapabilă să „intre în război ca

aliat al nostru pentru a susține cauza Germaniei."[53] Dimpotrivă, un război „dinspre est", născut dintr-un conflict balcanic și condus într-o primă fază de interesele austro-ungare, va asigura o implicare directă a Vienei: „Dacă războiul va izbucni în est, iar noi vom intra în luptă pentru Austro-Ungaria, și nu Austro-Ungaria pentru noi, ar exista șanse să învingem."[54] Acest argument oglindea întocmai unul dintre argumentele principale ale factorilor decizionali francezi, și anume că un război de proveniență balcanică ar putea determina Rusia să se implice total în sprijinirea acțiunii comune împotriva Germaniei. Nici factorii decizionali francezi, nici cei germani nu credeau că aliații lor se vor angaja total într-o luptă în care erau în joc interesele propriilor lor țări.

DRUMUL CĂTRE ULTIMATUMUL AUSTRIAC

Fusese luată o decizie: austriecii, sau cel puțin grupul din jurul lui Berchtold, intenționau să caute o rezolvare militară a conflictului lor cu Serbia. Însă, în ceea ce privește celelalte chestiuni, gândirea politică complexă de la Viena nu a reușit să adopte o poziție coerentă. De pildă, când Hoyos a plecat din Berlin, nu se stabilise încă traiectoria politică față de Serbia după o victorie a austriecilor. Când Zimmermann s-a interesat de obiectivele postbelice ale Austriei, Hoyos a oferit un răspuns improvizat ciudat: Serbia, a declarat acesta, va fi divizată între Austria, Bulgaria și România. Hoyos nu deținea autoritatea de a propune o astfel de soluție lui Zimmermann, iar colegii lui nu conveniseră asupra unei politici de diviziune. Ulterior, Hoyos a declarat că inventase politica de diviziune, deoarece se temuse că germanii și-ar fi pierdut încrederea în austrieci dacă ar fi simțit „că nu suntem în stare să formulăm o politică exactă în ceea ce îi privește pe sârbi și nu avem obiective clare"; era irelevant ce scopuri erau identificate, nu conta decât faptul că aliatul trebuia asigurat că exista hotărâre și determinare.[55] Tisza s-a înfuriat când a aflat de imprudența lui Hoyos; maghiarii, mai mult

decât elita politică din Viena, erau îngroziți de perspectiva unor supuși slavi furioși din Imperiul Habsburgic. Prin urmare, Viena a specificat faptul că nu se intenționa anexarea teritoriului sârb. Însă gafa monumentală a lui Hoyos relevă modul incoerent în care a evoluat politica austriacă în timpul crizei.

Sincronizarea reprezenta o altă problemă. Germanii au insistat că dacă se vor lua măsuri împotriva Serbiei, acestea ar trebui luate repede, cât timp opinia publică era încă scandalizată din cauza asasinatelor. Însă promptitudinea nu era o caracteristică importantă a culturii politice austriece. Existau două motive principale pentru această reacție întârziată. Primul era politic. Cu ocazia unei întruniri a Consiliului de Miniștri, ținută la Viena în 7 iulie, în ziua următoare revenirii lui Hoyos în Berlin, factorii decizionali principali nu reușiseră să cadă de acord cum să procedeze. Berchtold a deschis ședința amintindu-le colegilor săi că situația în Bosnia și în Herțegovina va deveni stabilă doar dacă amenințarea externă reprezentată de Belgrad va fi înlăturată. Dacă nu se va lua nicio măsură, monarhia nu va mai putea să facă față mișcărilor iredentiste sponsorizate de ruși din regiunile sale ocupate de slavii de sud și de români. Aceasta era o afirmație menită să fie pe placul premierului maghiar, contele Tisza, a cărui grijă principală era stabilitatea în Transilvania. Acesta nu era convins. El i-a răspuns lui Berchtold că atitudinea presei sârbești și rezultatele anchetei poliției din Sarajevo întăreau ideea unui atac militar. Însă, mai întâi, trebuiau epuizate toate opțiunile diplomatice. Belgradul trebuia să primească un ultimatum, ale cărui prevederi să fie „ferme, dar nu de neîmplinit". Trebuiau puse la dispoziție suficiente forțe armate pentru a apăra Transilvania de un posibil atac al României. Apoi, Viena trebuia să încerce să își consolideze poziția printre puterile din Balcani: Viena ar trebui să caute relații mai apropiate cu Bulgaria și cu Imperiul Otoman, în speranța de a forma o contrabalanță balcanică față de Serbia și „de a obliga România să revină în Tripla Alianță".[56]

Niciunul dintre cei prezenți nu a fost surprins de acest lucru – era punctul de vedere bine cunoscut al Budapestei, în care Transilvania

ocupa poziția centrală. Însă Tisza se confrunta cu un grup de colegi hotărâți să impună Serbiei cereri pe care Belgradul le-ar fi respins. O victorie pur diplomatică, a avertizat ministrul de război Krobatin, nu ar avea nicio valoare, având în vedere că va fi înțeleasă de către Belgrad, București, St.-Petersburg și slavii din sud ca un semn de slăbiciune și ezitare din partea Vienei. Austro-Ungaria nu mai avea prea mult timp la dispoziție – cu fiecare an care trecea, poziția monarhiei în Peninsula Balcanică devenea din ce în ce mai fragilă. Concluziile specificate în minutele ședinței, care au fost păstrate de nimeni altul decât contele Hoyos, arătau un amestec ciudat și oarecum incoerent de atitudini. În primul rând, toată lumea a convenit că era necesară o rezolvare rapidă a disputei cu Serbia „fie prin mijloace militare, fie prin mijloace pacifiste". În al doilea rând, miniștrii au convenit să accepte sugestia contelui Tisza cum că mobilizarea împotriva Serbiei ar trebui inițiată doar după ce Belgradul primea un ultimatum. În ultimul rând, toată lumea din încăpere, cu excepția premierului maghiar, era de părere că o victorie pur diplomatică, chiar dacă atrăgea o „umilință nemaipomenită" asupra Serbiei, nu avea valoare și că, prin urmare, trebuia întocmit un ultimatum ale cărui condiții să fie atât de drastice, încât să asigure o respingere a acestora. „Astfel, va fi deschisă calea spre o măsură radicală, și anume o intervenție militară".[57]

După prânz, s-au alăturat întrunirii Conrad și Karl Kailer, reprezentantul Statului-Major al Forțelor Navale, iar miniștrii au trecut în revistă planurile militare. Întrebat de ministrul de război Krobatin, Conrad a explicat că, deși un plan de război împotriva Serbiei (intitulat „Planul B", de la „Balcani") va implica o desfășurare masivă a trupelor la periferia din sud, o intervenție în conflict din partea Rusiei ar obliga Austria să își mute trupele din sud în nord-est. Va dura ceva timp pentru a stabili dacă și când va fi necesară această mutare, însă Conrad spera că va ști până în ziua a cincea după mobilizare dacă va trebui să ia în calcul Rusia. Această întârziere ar putea însemna, într-o primă fază, cedarea unei părți din nordul Galiției rușilor. A rămas neclar cum va fi realizat procesul complex logistic

de schimbare de direcție de la un plan de război la altul, iar miniștrii nu s-au interesat de acest lucru.[58]

Discuția a reprezentat un moment hotărâtor. Șansele pentru menținerea păcii au scăzut odată ce ședința a luat sfârșit.[59] Cu toate acestea, nu existau indiciile unei acțiuni precipitate. Varianta unui atac-surpriză imediat fără declarație de război a fost respinsă. Tisza, al cărui acord era necesar prin constituție pentru o hotărâre atât de importantă, insista că Serbia trebuia, mai întâi, să fie umilită din punct de vedere diplomatic. Abia după o săptămână a îmbrățișat opinia generală, în principal pentru că era convins că dacă problema sârbă nu era rezolvată, acest lucru ar avea un efect neliniștitor asupra Transilvaniei maghiare. Dar mai exista un obstacol în fața acțiunii rapide. În zonele rurale din teritoriile habsburgice, serviciul militar crea întreruperi serioase, deoarece îi lua pe tineri de la casele lor și de pe câmpuri într-o perioadă când secerișul era în toi. Pentru a înlătura această problemă, Statul-Major General austriac a creat un sistem de permisii care le permitea tinerilor aflați în serviciul activ să se întoarcă la fermele lor pentru a-și ajuta familiile la seceriș, după care să revină la detașamentele lor înainte de manevrele de vară. Pe 6 iulie, cu o zi înainte de întrunire, Conrad declarase că trupele care serveau în detașamentele din Agram (Zgreb), Graz, Pressburg (Bratislava), Cracovia, Temesvar (Timișoara), Innsbruck și Budapesta se aflau în prezent în permisie pentru strângerea recoltei și că nu vor intra în serviciu până pe 25 iulie.

Prin urmare, Conrad nu prea avea de ales: putea emite un ordin prin care să anuleze noile permisii (ceea ce a și făcut), însă nu putea rechema miile de bărbați care se aflau deja în permisia de vară fără să nu afecteze în mod serios secerișul, fără să nu îi afecteze pe țăranii minorităților naționale din zonele respective, fără să nu supraaglomereze sistemul de căi ferate și fără să trezească suspiciunea în Europa că Austria plănuia un atac militar iminent. Este cel puțin ciudat că Conrad, care făcuse aceste aranjamente privind permisiile, nu a prevăzut această problemă atunci când i-a propus lui Berchtold, în seara zilei următoare asasinatelor, că Austria pune la

cale un atac iminent împotriva Serbiei asemănător cu atacul japonezilor asupra flotei ruseşti de la Port Arthur în 1904, care fusese lansat fără o declaraţie de război în prealabil.[60]

Între timp, la Viena s-a ajuns la o decizie unanimă în ceea ce privea măsurile care trebuiau luate. Cu ocazia summitului de la Viena din 14 iulie, s-a stabilit ca proiectul de ultimatum să fie verificat şi aprobat de către consiliul de miniştri duminică, 19 iulie. Ultimatumul oficial urma să fie prezentat guvernului de la Belgrad abia joi, 23 iulie. Acest lucru a fost hotărât pentru ca să nu coincidă cu vizita de stat a preşedintelui Raymond Poincaré şi a noului său premier, René Viviani, la St.-Petersburg, programată pentru 20-23 iulie. Berchtold şi Tisza au convenit că „lansarea unui ultimatum în timpul acestei întâlniri din St.-Petersburg ar fi percepută ca un afront şi că discuţiile personale dintre preşedintele republicii şi Maiestatea Sa împăratul Rusiei [...] ar intensifica posibilitatea unei intervenţii militare din partea Rusiei şi a Franţei".[61]

Începând cu acel moment, discreţia era de o importanţă covârşitoare, atât din motive strategice, cât şi diplomatice. Era esenţial, l-a informat Conrad pe Berchtold în 10 iulie, să se evite orice acţiune care i-ar putea informa în prealabil pe sârbi de intenţiile austriecilor şi, prin urmare, care le-ar permite să dobândească un avantaj asupra armatei austriece.[62] Recentele evaluări făcute de austrieci în ceea ce priveşte forţa militară sârbă sugerau că armata sârbă era un adversar demn de luat în seamă. (Cât de aproape de adevăr au fost s-a dovedit în iarna lui 1914, când armata sârbă a reuşit să îi alunge pe austrieci din regat.) Discreţia mai era esenţială şi pentru că reprezenta singura speranţă a Vienei de a-şi transmite cererile către Belgrad înainte ca puterile Antantei să aibă ocazia să se sfătuiască în privinţa reacţiei – de aici necesitatea evitării zilelor în care Poincaré şi Viviani vor fi în St.-Petersburg. Prin urmare, Berchtold a ordonat ca presa să evite subiectul Serbia. Din câte se pare, această măsură a fost eficientă: cotidianele au eliminat considerabil din paginile lor chestiunile legate de Serbia în săptămânile de criză – o situaţie care a conferit un sentiment înşelător de calm, tocmai când criza urma

să intre, de fapt, în cea mai periculoasă fază a sa. În relațiile sale oficiale cu Rusia, Viena s-a străduit să evite orice urmă de fricțiune; Szapary, ambasadorul austriac la St.-Petersburg, a depus eforturi considerabile pentru a-l asigura și a-l liniști pe ministrul de externe rus că totul era în regulă.[63]

Din nefericire, această politică a decepției a fost compromisă de o scurgere de informații care și-a avut sursa, suficient de ciudat, în Berlin. În 11 iulie, secretarul de stat german Gottfried von Jagow l-a informat pe ambasadorul german de la Roma despre intențiile austriecilor. Flotow i-a transmis această informație ministrului de externe italian, San Giuliano, iar ministrul de externe italian a comunicat imediat informația printr-o telegramă codificată legațiilor italiene din St.-Petersburg, București și Viena. Austriecii, care descifraseră codul italienilor și care monitorizau îndeaproape comunicarea diplomatică dintre Viena și Roma, au aflat aproape imediat că italienii primiseră informații despre planurile austriecilor dintr-o sursă germană și că le transmiseseră celor două capitale ostile, cu intenția vădită de a-i încuraja pe ruși și pe români să împiedice demersul austriecilor prin adoptarea unei „conduite amenințătoare" în Viena și în Berlin.[64] Austriecii aveau motive întemeiate să bănuiască faptul că rușii, al căror sistem de decodare era de neegalat în Europa, interceptaseră și ei telegramele italienilor și că aflaseră despre ultimatumul care urma să fie lansat. De fapt, rușii nici nu aveau nevoie de aceste interceptări având în vedere faptul că aflaseră și ei despre ultimatum din surse germane și austriece. Pe 16 iulie, în timpul discuțiilor purtate cu diplomatul german pensionat (și fostul ambasador la Roma), contele Lützow, ambasadorul rus la Viena a aflat că austriecii formulau un document „în termeni extrem de duri" care conținea „cereri inadmisibile pentru orice stat independent". Surprinzător, sursa lui Lützow o reprezenta o discuție lungă și cordială pe care o purtase cu Berchtold și cu Forgach în Viena. Raportul lui Shebeko privind această descoperire senzațională a ajuns direct de la ministrul de externe rus la țarul Nicolae al II-lea. Țarul a adăugat un comentariu remarcabil: „Din punctul meu de

vedere, nicio țară nu poate emite pretenții unei alteia, decât dacă a decis să pornească un război".[65] Nimic nu putea exprima mai limpede faptul că Rusia priva Austria de dreptul de a insista să primească orice fel de satisfacție din partea Belgradului.

Această încălcare a discreției austriecilor a avut două efecte importante. Primul a fost acela că, în jurul datei de 20 iulie, rușii împreună cu marile puteri aliate dețineau aproape toate informațiile legate de planurile austriecilor. Și autoritățile sârbe erau informate, după cum rezulta din raportul întocmit în 17 iulie de către Crackanthorpe, ministrul britanic la Belgrad.[66] Atât în St.-Petersburg, cât și în Belgrad, această cunoaștere prealabilă a informațiilor a facilitat formularea și coordonarea – *înainte de emiterea ultimatumului de către Belgrad* – unei poziții de respingere, exprimată cu elocvență în circulara lui Pašić adresată legațiilor sârbe din străinătate în 19 iulie 1914; „Nu putem accepta aceste pretenții pe care nicio altă țară, care își respectă independența și demnitatea, nu le-ar accepta".[67] Acest lucru însemna, printre altele, că existau șanse mari să se formuleze păreri despre ultimatum până la vizita din 20 iulie în St.-Petersburg a șefului de stat și a prim-ministrului Franței. Noțiunea – promulgată de Sazonov și inclusă ulterior în literatură – cum că vestea despre ultimatum a fost un șoc teribil pentru rușii și pentru francezi în 23 iulie, atunci când actul a fost prezentat ministrului de externe sârb, este un nonsens. Al doilea efect se referea la modul în care Viena a gestionat situația cu aliata sa, Germania. Berchtold i-a învinuit pe germani pentru că i-au compromis politica de decepție și au răspuns scurgerilor de informații prin întreruperea oricărei comunicări cu Berlinul. Rezultatul ciudat a fost acela că germanii nu au fost mai bine informați despre conținutul exact al ultimatumului austriecilor decât adversarii lor din Antantă. O caracteristică nefirească a modului în care Austria a gestionat criza este faptul că aceasta a trimis în Berlin, în seara zilei de 22 iulie, doar o copie a ultimatumului.[68] Cu toate acestea, diplomații Antantei considerau că vociferările germanilor cum că n-ar ști nimic erau false. Aceștia le considerau dovezi ale faptului că germanii și austriecii plănuiau

împreună o acțiune secretă care trebuia întâmpinată cu o atitudine fermă și coordonată – o bănuială care nu era de bun augur în ceea ce privește pacea, cu atât mai mult cu cât criza ajunsese în ultima fază.

*

Merită să insistăm asupra caracterului ciudat al procesului decizional din Austro-Ungaria. După 28 iunie, Berchtold, discreditat de „șoimii" din administrație ca fiind un naiv incapabil să ia decizii clare, a preluat controlul politicii într-un mod destul de impresionant. Însă nu putea face acest lucru decât proces greoi și îndelungat de consolidare a consensului. Disonanțele derutante din documentele care iau urma deciziei austriecilor de a începe războiul reflectă nevoia de a încorpora – fără necesitatea de a reconcilia – punctele de vedere opuse.

Poate cel mai izbitor defect al procesului decizional austriac era caracterul „îngust" al gândirii individuale și colective. Austriecii semănau cu niște arici care traversau o autostradă de-a valma fără a privi în direcția traficului.[69] Posibilitatea uriașă a unei mobilizări generale a rușilor, precum și cea a unui război european care ar urma în mod inevitabil erau sesizate de către factorii decizionali austrieci, care au discutat despre acest subiect în mai multe rânduri. Însă nu a fost inclusă niciodată în procesul prin care erau cântărite și evaluate opțiunile. Nu s-a luat prea serios în calcul dacă Austro-Ungaria se afla în măsură să ducă un război împotriva uneia sau mai multor puteri centrale europene.[70] Există câteva posibile motive. Unul dintre ele era extraordinara încredere a administrației austro-ungare în forța armatelor germane, care, se credea, erau suficiente într-o primă instanță să descurajeze și, dacă nu reușeau să facă acest lucru, să învingă Rusia.[71] Al doilea era că structura în formă de stup a elitei politice austro-ungare nu favoriza, pur și simplu, o formulare a deciziilor prin cernerea și echilibrarea informațiilor contradictorii. Cei care participau la dezbateri aveau tendința să se complacă în a-și exprima vehement opinia și să se acuze reciproc decât să încerce să privească per ansamblu problema cu care se confrunta Viena. Solipsismul care

caracteriza procesul decizional austriac reflecta, de asemenea, un profund sentiment al izolării geopoliticii. Noţiunea că oamenii de stat austro-ungari aveau „o responsabilitate faţă de Europa" era o aberaţie, observa un politician din interior, „deoarece nu există nicio Europă. Opinia publică din Rusia şi din Franţa [...] va susţine întotdeauna că noi suntem cei vinovaţi, chiar dacă sârbii ne-ar invadat cu miile într-o noapte, pe timp de pace, înarmaţi cu bombe".[72] Însă cel mai important motiv pentru care această dezbaterea politică avea un caracter atât de „îngust" era acela că austriecii erau convinşi că nu exista nicio altă alternativă – până şi Tisza acceptase până pe 7 iulie faptul că Belgradul era implicat în asasinatele din Sarajevo şi era dispus, în principiu, să sprijine o acţiune militară, cu condiţia ca momentul şi contextul diplomatic să fie favorabile. O lipsă de acţiune nu ar face decât să confirme convingerea generală că sfârşitul acestui imperiu era aproape. Pe de altă parte, efectul moral al acestei acţiuni îndrăzneţe ar avea un caracter transformaţional: „Austro-Ungaria [...] îşi va recâştiga încrederea în sine. Ar însemna: *Am voinţă, deci exist*".[73]

Pe scurt, austriecii erau pe punctul de a lua o „decizie opţională", după cum au numit-o teoreticienii, una care presupunea o miză extrem de ridicată, un impact cu caracter transformaţional şi irevocabil, un nivel emoţional ridicat, iar consecinţele lipsei de reacţie ar fi putut fi pe termen lung. Astfel de decizii puteau căpăta o dimensiune existenţială, în sensul că promiteau o reinventare a entităţii decizionale, o remodelare a acesteia în ceva nou. La baza acestei decizii stă ceva ce îşi are originea în identitate şi care nu are legătură cu raţionalizarea.[74] Acest lucru nu sugerează că factorii decizionali austrieci erau „iraţionali". Criza actuală a fost evaluată prin prisma evenimentelor trecute, fiind aduşi în prim-plan în discuţie mai mulţi factori şi riscuri. Nu este uşor să înţelegem cum ar fi reuşit austriecii să facă să funcţioneze o soluţie mai puţin drastică, având în vedere ezitarea autorităţilor sârbe de a răspunde aşteptărilor austriecilor, absenţa unei entităţi juridice internaţionale care să arbitreze un astfel de caz şi imposibilitatea de a aplica noile reguli asupra Belgradului în contextul internaţional actual. Cu toate

acestea, în centrul reacției austriecilor – într-o măsură care nu se aplică niciunui alt protagonist din 1914 – se afla un aspect temperamental, intuitiv, „un act natural decizional"[75] care a luat naștere din înțelegerea comună a ceea a fost Imperiul Austro-Ungar și ce ar trebui să fie dacă ar rămâne o „mare putere".

MOARTEA CIUDATĂ A LUI NIKOLAI HARTWIG

Ministrul rus la Belgrad a murit subit tocmai în timpul acestei perioade de acalmie a politicii austriece. Hartwig suferea de angină pectorală de ceva timp. Era obez și avea de dureri de cap îngrozitoare, nu doar din cauza stresului, ci, probabil, și din cauza hipertensiunii. În fiecare vară avea obiceiul să urmeze un tratament la Bad Nauheim, de unde se întorcea cu o stare de spirit bună și cu o greutate mai mică. Subalternul lui, Basil Strandmann, auzind vestea despre asasinate, și-a întrerupt concediul la Veneția, iar când s-a întors la Belgrad, l-a găsit pe Hartwig într-o stare fizică deplorabilă. Acesta aștepta cu nerăbdare să își înceapă tratamentul. Ministrul l-a informat pe Strandmann că „deoarece niciun eveniment important nu va avea loc până în toamnă", hotărâse să plece în vacanță pe 13 iulie.

Pe 10 iulie, cu trei zile înainte să plece în concediu, Hartwig a aflat că ministrul austriac, baronul Giesl, tocmai revenise la Belgrad. El a telefonat legației austriece și a stabilit o întâlnire pentru a clarifica anumite neînțelegeri. În Belgrad circulau zvonuri cum că pe 3 iulie, ziua comemorării arhiducelui, legația rusă fusese sigura din capitala Serbiei care nu arborase steagul în bernă. Atât șeful misiunii italiene, cât și cel al misiunii britanice din Belgrad observaseră această omisiune.[76] Mai mult, se vorbea că în seara următoare asasinatelor, Hartwig găzduise o petrecere la sediul legației sale și că uralele și râsetele răsunaseră până pe străzile din apropiere. Ministrul rus era probabil neliniștit că nu cumva colegul său austriac să afle și despre alte astfel de indiscreții.[77] De fapt, întrunirea s-a desfășurat într-un cadru destul de amiabil. Giesl a acceptat

cordial explicațiile și scuzele lui Hartwig, iar cei doi bărbați au rămas în biroul lui Giesl pentru o discuție lungă.

După ce a vorbit o vreme despre sănătatea sa șubredă și despre planurile sale de vacanță, Hartwig a abordat și subiectul principal al vizitei sale, care era apărarea nevinovăției Serbiei în ceea ce privește crimele și intențiile sale viitoare. Însă abia a apucat să rostească prima propoziție când, în jur de ora 9.20 seara, și-a pierdut cunoștința și s-a prelins ușor de pe divan pe covor, cu țigara aprinsă între degete. Trăsura lui Hartwig a fost trimisă de urgență după fiica lui, Ludmilla, doctorul sârb local și-a făcut apariția, urmat de doctorul lui Hartwig, însă nici apa, nici apa de colonie, nici eterul și nici gheața nu au reușit să îl facă să își revină în simțiri. Părerile de rău exprimate de baroneasa Giesl au fost respinse de fiica lui Hartwig, care a spus că „vorbele austriece" nu o interesează. Ludmilla von Hartwig, care își petrecuse seara alături de prințul Alexandar al Serbiei, a inspectat încăperea în care murise tatăl său, scormonind în niște vaze japoneze mari, mirosind sticla ce conținea apa de colonie care fusese folosită în încercare de a-l trezi pe tatăl său și întrebând dacă tatăl său fusese servit cu mâncare sau cu băutură. Giesl a răspuns că ministrul fumase doar câteva țigări rusești pe care le adusese cu el. Fiica lui a cerut să i se dea mucurile de țigară, pe care le-a vârât în poșetă. Nici dovada clară a bolii de care suferea Harwig, nici asigurările ministrului austriac nu au reușit să pună capăt zvonurilor care circulau prin capitală referitoare la un posibil asasinat.[78] Unul dintre ziare îi numea pe Giesl și pe soția sa „familia Borgia modernă" care își otrăvea musafirii nepoftiți, iar câteva zile mai târziu, pe când se afla la frizerie, Giesl a surprins o conversație între doi clienți:

> „Austria ne trimite ambasadori ciudați. Mai întâi am avut un imbecil [Forgach], iar acum, un asasin. Giesl a adus din Viena un scaun electric care aduce imediat moartea celui care se așază pe el, fără să lase nici cea mai mică urmă".[79]

Din fericire, niciunul din cei doi interlocutori nu l-au recunoscut pe Giesl care ședea în scaunul alăturat. La cererea familiei lui

Hartwig şi a guvernului de la Belgrad, Sazonov a fost de acord ca Hartwig să fie înmormântat în Serbia, o procedură extrem de neobişnuită pentru un diplomat rus care murise în serviciul extern.[80] Durerea exprimată de public şi pompa fără precedent care au însoţit funeraliile sale din Belgrad erau mărturie a locului extraordinar pe care acesta îl ocupase în conştiinţa publicului sârb. Oricât am evalua contribuţia pe care Hartwig şi-a adus-o în politica balcanică, ar fi o nedreptate să negăm că ministrul rus îşi atinsese deja obiectivele principale atunci când s-a prăbuşit în biroul lui Giesl. Ca să redăm cuvintele trimisului francez Descos, Hartwig a murit chiar în momentul în care „dorinţa sa de nestrămutat" triumfase prin faptul că „îşi impusese autoritatea absolută asupra sârbilor şi asupra chestiunii sârbe în Europa în forma violentă la care ţinea foarte mult".[81]

CAPITOLUL 9

Francezii în St.-Petersburg

CONTELE DE ROBIEN SCHIMBĂ TRENURILE

Pe 6 iulie 1914, diplomatul francez în vârstă de treizeci şi şase de ani, Louis de Robien, a plecat din Paris către St.-Petersburg, unde fusese numit ataşat al ambasadei franceze. Data plecării sale fusese avansată astfel încât să sosească la timp pentru a ajuta la pregătirile aferente vizitei de stat a preşedintelui Poincaré, care era programată pentru data de 20 iulie. Ca să câştige timp, de Robien nu a luat Expresul de Nord, care nu pleca în fiecare zi, ci s-a îmbarcat într-un vagon de dormit obişnuit al trenului rapid către Cologne. A avut timp să admire scurt Rinul şi măreaţa catedrală gotică înainte ca trenul de legătură să traverseze zona industrială Ruhr, „întotdeauna atât de impresionantă, de o frumuseţe aparte". De acolo, trenul a luat-o spre est, traversând Germania în partea sa cea mai lată, până când a ajuns la Wirballen (azi, oraşul lituanian Kybartai), care este situat la graniţa cu Prusia de Est. Aici, spre marea nemulţumire a lui, de Robien a fost nevoit să-şi părăsească patul confortabil din trenul german şi să schimbe trenul, din cauza diferenţei de ecartament dintre Rusia şi Europa. Primul său contact cu localnicii de dincolo de graniţă i-au lăsat o impresie durabilă: de îndată ce trenul a oprit, vagoanele au fost inundate de o „hoardă de indivizi bărboşi", încălţaţi cu ghete şi purtând şorţuri, care i-au înşfăcat bagajele atât de repede, încât abia a reuşit să-i urmeze. Robien şi tovarăşii săi de călătorie au fost dirijaţi către o baricadă în faţa căreia stătea „soldaţi cu săbii impresionante". Aici, paşapoartele le-au fost verificate, o

procedură care l-a uluit pe de Robien, deoarece „în acea epocă a libertății, puteai călători oriunde în Europa, cu excepția Rusiei, fără să ai pașaportul asupra ta". După ce și-a prezentat documentele de călătorie, de Robien a așteptat într-o încăpere mare. În colțurile acesteia se aflau icoane, luminate de standuri pline cu lumânări aprinse, „un aranjament ciudat", și-a zis el, având în vedere că era, practic, o sală de așteptare. După ce au fost îndeplinite toate formalitățile, trenul a traversat o zonă rurală „extrem de deprimantă", presărată cu sate deasupra cărora domneau domurile în formă de ceapă ale bisericilor. A încercat să inițieze un dialog cu niște ofițeri, care păreau a fi ingineri, însă aceștia nu prea vorbeau germana. „Aveam impresia că ne aflam în China", și-a amintit el ulterior.[1]

Sosirea lui la St.-Petersburg, unde avea să rămână pe timpul războiului și să supraviețuiască revoluțiilor care au urmat, nu a reușit să-i risipească acel sentiment ciudat. Dimpotrivă, „am fost și mai dezamăgit". Capitala rusă era plină de „trăsuri mici și oribile, de străzi lungi și prost întreținute și de vizitii bărboși, cu o înfățișare exotică". Inițial, acesta își închiriase o cameră la Hotelul France, unde camerele erau mari, însă mobila urâtă și ambianța dezolantă, fiind „atât de diferite de cele cu care suntem obișnuiți în Europa". Prin urmare, a hotărât să își anuleze rezervarea și să se mute la Hotel d'Europe din „faimosul Nevsky Prospect". Însă nici măcar acesta nu avea un aer european, iar magazinele de-a lungul bulevardului care mărginea râul erau o mare dezamăgire – cele mai arătoase dintre ele, scria nobilul parizian, erau o reminiscență a unui oraș francez de provincie.[2]

Îi era greu să se descurce, deoarece foarte puțini trecători îl înțelegeau. Acest lucru a fost un șoc pentru el, având în vedere că fusese asigurat de colegii lui de la Paris de faptul că limba franceză era cunoscută de toată lumea. Mâncarea și băutura din oraș l-au mulțumit prea puțin pe mofturosul conte: bucătăria rusească, scria el, era îngrozitoare, în special supa de pește, care era „dezgustătoare"; doar borșul i se părea „o rețetă care merita să fie păstrată în meniu". Cât despre „votca lor", care era băută dintr-o înghițitură, nu era „demnă

de un palat civilizat, învăţat să savureze coniacurile noastre, *armagnac*-urile noastre, cafelele noastre şi *kirsh*-ul nostru".[3]

După ce s-a orientat în oraş, de Robien s-a îndreptat spre noul său loc de muncă. Era o consolare în faptul că ambasada franceză, care ocupa un palat minunat care aparţinuse familiei Dolgoruki, era situată într-unul dintre cele mai frumoase locuri de pe malul râului Neva. De Robien a fost impresionat în mod deosebit de valeţii care purtau livrele albastre şi pantaloni scurţi. La parter se afla biroul ambasadorului care avea priveliştе spre râu şi era amenajat cu tapiserii şi picturi de Van der Meulen. Alături, se afla o încăpere mai mică unde era telefonul – locul unde personalul ambasadei se aduna în fiecare după-amiază pentru a servi ceaiul. Lângă această încăpere se afla biroul consilierului, domnul Doulcet, pe ai cărui pereţi erau expuse portretele ambasadorilor Franţei la Curtea Rusiei. În spate, dincolo de biroul plin cu secretare şi cabinete de îndosariat se afla o uşă care dădea în camera de oţel a ambasadei, unde erau păstrate documentele secrete şi codul. Mândria ambasadei era camera de primire, de la primul etaj. Era un salon minunat, ai cărui pereţi acoperiţi cu damasc verde şi auriu erau ornaţi cu picturi ale lui Gaudi care îi aparţineau ambasadorului, şi fotolii aurite despre care se spunea că ar fi mobilat apartamentului Mariei Antoaneta.[4]

De Robien îl cunoştea pe ambasadorul Maurice Paléologue, o figură impozantă care se afla în funcţie din ianuarie şi care avea să domine activitatea ambasadei până la plecarea lui, trei ani mai târziu. Fotografiile din 1914 înfăţişează o persoană energică de statură medie, cu un cap ras şi „cu ochi scânteietori, adânciţi în orbite". Paléologue era „mai degrabă un romancier decât un diplomat", îşi aminteşte de Robien. Privea toate evenimentele dintr-un punct de vedere dramatic, literar. „Ori de câte ori relata un eveniment sau căuta să reia o conversaţie, vorbea aproape din imaginaţie, făcând totul să pară mai mult vivace decât adevărat". Paléologue era extrem de mândru de numele său, susţinând (deşi se înşela) că îl moştenise de la împăraţii vechiului Bizanţ. Compensa descendenţa sa „exotică" (tatăl său fusese refugiat politic grec, iar mama sa, o muziciană belgiană) printr-un patriotism

pasional şi demonstrativ şi printr-o dorinţă de a trece drept întruchiparea rafinamentului şi superiorităţii culturale franceze.

Odată stabilit în St.-Petersburg, Paléologue, care nu mai deţinuse niciodată o funcţie atât de înaltă, s-a ridicat în curând la standardele cerute de funcţia pe care o ocupa. Robien a observat modul în care ambasadorul îşi dădea importanţă faţă de reprezentanţii ţărilor „mai mici": când secretarul anunţa sosirea trimisului belgian Buisseret sau a omologului său olandez, Sweerts, Paléologue avea obiceiul să iasă la plimbare pe uşa din spate, doar pentru a-i întâmpina mai târziu cu braţele deschise în anticameră, zicând: „Dragul meu prieten, am avut atâtea pe cap azi..." Avea un gust extraordinar pentru extravaganţă şi fast, chiar şi în lumea ambasadorilor de rang înalt. În societatea din St.-Petersburg circula zvonul referitor la faptul că dineurile care aveau loc la ambasadă erau pregătite de un bucătar pe care Paléologue îl adusese special de la Paris. De Robien a pus toate acestea pe seama descendenţei „orientale" a lui, adăugând cu răutate că, printre atâţia parveniţi, dragostea lui Paléologue pentru grandoare avea ceva prefăcut şi nenatural.[5]

Paléologue avea oroare de depeşele detaliate care reprezentau nucleul unei zile de lucru în domeniul diplomatic, preferând să îşi exprime impresiile în cadrul unor dialoguri animate în care frazele inteligente înlocuiau expresiile lungi şi, deseori, ambigue, care erau folosite în discuţiile zilnice dintre diplomaţii care activau în Rusia. De Robien îşi aminteşte o anume zi în care ambasadorul avea programată o audienţă la ţar pentru a purta o discuţie privind anumite chestiuni militare. Paléologue a dorit ca depeşa să fie expediată de îndată ce s-a întors la ambasadă, astfel încât aceasta să ajungă la Paris în momentul în care va avea „cel mai mare efect". În acest scop, el a redactat conţinutul întâlnirii sale înainte să părăsească ambasada pentru a se întâlni cu suveranul rus. De Robien şi colegii săi au început să codifice relatarea detaliată a unei conversaţii care nici măcar nu avusese loc. Printre toate acele relatări false, contele îşi aminteşte despre o caracteristică a epocii Paléologiene: „În acest moment, discuţia a ajuns într-un punct critic, iar împăratul mi-a oferit o ţigară".[6]

Comentariile lui de Robien despre ambasador, deşi ostile, erau, probabil, corecte. Paléologue era una dintre cele mai iredentiste personalităţi care au ocupat funcţia de ambasador în serviciul francez. Acesta zăcuse mulţi ani la rând în „Centrale" din Paris, condamnat la sarcini plictisitoare de copiere. Ulterior, a fost însărcinat cu păstrarea dosarelor secrete, în special cele legate de alianţa franco-rusească şi de relaţia dintre Ministerul de Externe şi Serviciile de Informaţii Militare, o muncă pe care a savurat-o. Experienţa lui îndelungată ca şi custode al informaţiilor strânse de minister despre alianţă şi despre ameninţările militare cu care se confrunta – avea acces, de exemplu, informaţiile secrete franceze referitoare la planul de mobilizare german în două direcţii – l-au ajutat să îşi facă o părere despre relaţiile externe ale Franţei, care erau concentrate pe ameninţarea care venea din partea germanilor şi pe importanţa coeziunii aliate.[7] Consemnările sale conferă o concepţie romantică asupra marelui om care se lasă pradă unor decizii de o importanţă istorică:

> „În anumite cazuri [scria Paléologue în biografia contelui Cavour], înţeleptul lasă multe în mâna destinului; cugetul îi spune să-şi urmeze orbeşte impulsurile sau instinctele dincolo de orice putere de înţelegere, căci par a fi trimise din ceruri. Nimeni nu poate şti când acestea pot fi provocate şi când lăsate în pace; nicio carte, nicio regulă şi nici experienţa nu îl pot învăţa; doar un anumit simţământ şi o anumită îndrăzneală îl pot înştiinţa".[8]

Ostilitatea pronunţată şi nestrămutată a lui Paléologue faţă de germani era însoţită de o înclinaţie spre scenarii catastrofale pe care colegii lui le considerau periculoase. Unul dintre ei relata că, în timpul mandatului său din Sofia (1907–1912), una dintre funcţiile externe pe care le-a deţinut înainte de misiunea sa în St.-Petersburg, depeşele şi conversaţiile sale erau pline de aberaţii precum „orizonturi acoperite de nori şi furtuni ameninţătoare". Într-adevăr, este greu să găsim vreun comentariu contemporan despre viitorul ambasador care să îl laude. Pur şi simplu, existau prea multe relatări negative ca să intre în discuţie ideea de „încredere" în noul

ambasador, observa în mai 1914 unul dintre înalții funcționari ai Biroului Afacerilor Externe.[9] Izvolsky l-a caracterizat ca fiind o persoană care avea „darul vorbirii, un visător foarte blajin". Până și omologii lui britanici din Sofia îl descriau în 1912 pe Paléologue ca fiind „înflăcărat", „avea tendința să răspândească zvonuri senzaționale și alarmante" și „un vânzător de gogoși".[10]

Numirea lui Paléologue la ambasada din St.-Petersburg, cel mai sensibil și mai important post din punct de vedere strategic din diplomația franceză, poate părea oarecum remarcabilă. Avansarea sa în funcție se datorează mai mult constelației politice predominante decât unei serii de calificări profesionale. Delcassé l-a descoperit pe Paléologue și l-a promovat intens, în principal pentru că împărtășeau aceleași viziuni în ceea ce privea amenințarea pe care germanii o reprezentau pentru Franța – Delcassé vedea în Paléologue un subordonat care putea să transmită și să consolideze propriile sale viziuni. Steaua lui Paléologue a pălit după căderea lui Delcassé în 1905, ajungând să ocupe nenumărate posturi nesemnificative. Poincaré a fost cel care l-a salvat; cei doi bărbați erau apropiați de pe vremea când erau amândoi elevi la Liceul „Louis le Grand" din Paris. „Cel mai mare talent" al lui Paléologue, nota cu răutate de Robien, era acela că fusese coleg de clasă la liceu cu Poincaré și cu Millerand – „cariera sa uimitoare se datorează prieteniei lor".[11] În calitate de prim-ministru, Poincaré l-a rechemat pe Paléologue de la Sofia în 1912 și l-a numit director politic la Quai. Această promovare dramatică – un salt uimitor în ierarhie pentru un om atât de ciudat și de controversat – i-a șocat pe mulți dintre ambasadorii mai vechi. Ambasadorul francez la Madrid i-a spus lui Bertie că Paléologue nu „are stofă de conducător", în vreme ce ambasadorul francez în Japonia l-a descris ca fiind o „alegere lamentabilă".[12] Acestea erau cuvinte puternice, chiar și pentru standardele serviciului diplomatic, unde ascendența pe treapta ierarhică atrage deseori remarci invidioase. „Trebuie să sperăm, consemna Eyre Crowe în Londra, ca atmosfera pariziană să aibă un efect calmant asupra domnului Paléologue, însă, de obicei, nu acesta este efectul atmosferei din Paris".[13]

Poincaré era conştient de reputaţia pe care o avea Paléologue şi făcea tot ce îi stătea în putinţă să-i înfrâneze excesele, însă cei doi prieteni se angajaseră într-o strânsă relaţie profesională bazată pe un acord profund asupra chestiunilor-cheie. Poincaré a ajuns să depindă de judecata lui Paléologue.[14] Într-adevăr, Paléologue a fost cel care l-a încurajat pe Poincaré să angajeze mai ferm Franţa în chestiunile legate de Balcani. Paléologue nu credea că era posibilă o reconciliere între interesele austrice şi cele ruseşti în regiune, iar obsesia lui cum că Berlinul şi Viena ar avea scopuri necurate îl împiedica să vadă maşinaţiile politicii ruseşti. El considera ambele Războaie Balcanice reprezentau o oportunitate pentru Rusia să-şi consolideze poziţia în peninsulă.[15] Legătura strânsă cu Poincaré a reprezentat unul dintre motivele pentru care Sazonov, deşi cunoştea reacţiile pe care le avea Paléologue, l-a primit cu braţele deschise pe noul ambasador la St.-Petersburg.[16] Iată un om căruia i se putea încredinţa în ianuarie 1914 sarcina pe care o lăsase în urmă Delcassé. Cu ocazia unei discuţii avute cu un diplomat rus care era în trecere prin Paris, Paléologue a declarat cu o seară înainte de plecare că accepta postul din St.-Petersburg deoarece dorea să pună capăt politicii de concesiune care predominase până în acel moment şi că „va lupta pentru o politică viitoare mai dură care nu acceptă compromisul sau ezitarea". „Gata cu toate astea, ar trebui să îi arătăm Germaniei de ce suntem în stare!"[17] Acestea erau convingerile, atitudinile şi relaţiile după care avea să se ghideze noul ambasador în timpul evenimentelor din 1914.

DOMNUL POINCARÉ PLEACĂ ÎN RUSIA CU VAPORUL

Miercuri, 15 iulie, la ora 11.30 seara, trenul prezidenţial pleca din Gare du Nord din Paris către Dunkirk. La bordul său se aflau Raymond Poincaré, noul premier, René Viviani şi succesorul lui Paléologue, directorul politic al Quai d'Orsay, Pierre de Margerie. În

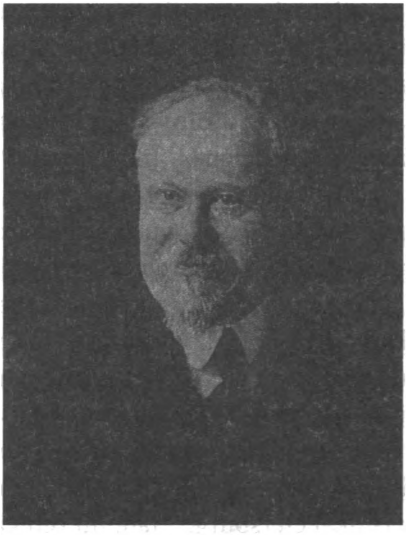

Raymond Poincaré

René Viviani

următoarea zi, dis-de-dimineață, cei trei bărbați s-au urcat la bordul vasului de linie *France* pentru o călătorie pe Marea Baltică spre Kronstadt și St.-Petersburg. Viviani erau nou în funcție – fostul socialist era prim-ministru doar de patru săptămâni și nu avea niciun fel de experiență sau cunoștințe în ceea ce privea afacerile externe. Acesta îi era util lui Poincaré deoarece începuse recent să susțină cauza Legii de Trei Ani, reușise să îi convingă pe majoritatea membrilor Camerei și era pregătit să sprijine punctul de vedere al lui Poincaré în ceea ce privea apărarea. Pe măsură ce se apropia vizita de stat, era din ce în ce mai evident că era nepriceput într-ale politicii. Pierre de Margerie, pe de altă parte, era un diplomat de carieră experimentat care fusese adus la Paris de către Poincaré în primăvara lui 1912, la vârsta de 51 de ani, ca să ocupe funcția de director adjunct la Quai d'Orsay. Poincaré înființase acest „post de pază" în speranța că de Margerie îl va supraveghea pe Paléologue și va verifica toate gafele majore. În cele din urmă, acest lucru s-a dovedit a fi inutil. Deoarece Paléologue s-a ridicat la așteptările lui Poincaré, acesta l-a răsplătit oferindu-i postul din St.-Petersburg, iar de Margerie a ajuns într-o funcție politică de conducere. S-a dovedit a fi eficient în acest rol și – mai ales în ochii președintelui – loial din punct de vedere politic.[18] Nici Viviani, nici de Margerie nu erau capabili să dispute controlul președintelui asupra politicii.

Când a urcat la bordul vasului *France* la Dunkirk la ora 5 dimineața, în ziua de 16 iulie, Poincaré trebuia să se gândească la multe aspecte. Mai întâi era acuzația senzațională pe care Charles Humbert o aducea administrației militare franceze. În cadrul unui discurs ținut în fața Senatului pe 13 iulie pentru a marca înaintarea raportului său referitor la votul special privind bugetul alocat armatei, Charles Humbert, senator de Meuse (un departament aflat la granița cu Belgia), a lansat un atac fulgerător împotriva administrației militare franceze. Forturile franceze erau într-o stare deplorabilă, tunurile nu aveau muniție suficientă, iar rețeaua de transmisie radio între forturi era defectuoasă, susținea el. Ori de câte ori rețeaua de transmisie radio germană de la Metz transmitea ceva, susținea

Humbert, stația de la Verdun se defecta. Artileria de care dispuneau francezii era net inferioară celei germane, în special în ceea ce privea tunurile. Un anume detaliu a atras atenția publicului francez, în special cea a mamelor: armata nu avea suficienți bocanci; dacă va izbucni un război, a declarat Humbert, soldații francezi vor fi nevoiți să intre în luptă cu doar o pereche de bocanci și cu încă o pereche de bocanci vechi de treizeci și șase de ani în raniță. Discursul a făcut senzație în rândul politicienilor. În răspunsul său, ministrul de război, Adolphe Messimy, nu a negat conținutul acuzațiilor, însă a insistat că se înregistrau progrese rapide pe toate fronturile.[19] Deficiențele prevederii legate de artilerie vor fi eliminate până în 1917.

Acest lucru era cu atât mai supărător cu cât persoana care agita spiritele în parlament era vechiul inamic al lui Poincaré, Georges Clemenceau, care susținea că incompetența dezvăluită în raport justifica reținerea parlamentului de a sprijini noul buget al armatei. Rezolvarea problemei și acceptarea noului buget al armatei au avut loc la timp și nu a fost nevoie ca plecarea președintelui să fie amânată. În ziua plecării lor spre Dunkirk, Viviani părea agitat și preocupat de gândul unor posibile intrigi și comploturi, în ciuda faptului că Poincaré încercase să îl liniștească.[20]

Și ca și când toate acestea nu ar fi fost de ajuns, procesul doamnei Caillaux era programat să înceapă pe data de 20 iulie. Existau motive de îngrijorare că mărturisirile și dezvăluirile din timpul acestuia vor declanșa o serie de scandaluri care vor zgudui guvernul. Scandalul a luat amploare atunci când au început să circule zvonuri cum că editorul de ziar ucis, Calmette, ar fi deținut telegrame germane codificate care vorbeau despre negocierile purtate de Caillaux cu Germania în timpul Crizei Agadir din 1911. În aceste comunicări – cel puțin conform telegramelor –, Caillaux vorbise despre dorința de reconciliere cu Berlinul. Caillaux susținea, de asemenea, că deținea declarații scrise sub jurământ că Poincaré orchestrase campania împotriva lui. În 11 iulie, cu trei zile înainte de plecarea președintelui în Rusia, Caillaux a amenințat să facă toate acestea cunoscute publicului larg dacă Poincaré nu

insista ca soția lui să fie achitată.[21] „Rotițele" intrigii politice pariziene funcționau ca unse.

În ciuda acestor griji, Poincaré s-a îmbarcat în călătoria pe Marea Baltică surprinzător de calm și de hotărât. Trebuie să fi simțit o mare ușurare să plece din Paris într-un moment în care procesul Caillaux făcea să vuiască presa. Și-a petrecut primele trei zile ale călătoriei pe puntea vasului informându-l pe Viviani, a cărui neștiință în ceea ce privea afacerile externe o considera „șocantă", despre misiunea din St.-Petersburg.[22] Rezumatul acestei sesiuni de informare, care ne oferă o idee clară despre gândirea pe care a avut-o Poincaré atunci când a plecat din Paris, includea „detalii despre alianță", o privire generală asupra „diverselor subiecte aduse în discuție în St.-Petersburg în 1912", „convențiile militare ale Franței și Rusiei", apropierea Rusiei față de Anglia privind convenția maritimă și „relațiile cu Germania". „N-am întâmpinat niciodată probleme cu Germania, deoarece am luat întotdeauna atitudine față de ea", a declarat Poincaré.[23] „Subiectele aduse în discuție în St.-Petersburg în 1912" includeau ranforsarea căilor ferate strategice, importanța unor atacuri ofensive puternice din partea celei de-a Doua Armate și necesitatea de a se concentra asupra Germaniei care era principalul inamic. Referirea la Anglia era un semn că Poincaré se gândea nu numai la alianța cu Rusia, ci și la „Tripla Antantă" în fază incipientă. Pe scurt, aici se afla crezul lui Poincaré în ceea ce privea securitate: alianța este piatra de temelie; este cheia indispensabilă către apărarea noastră militară; poate fi menținută doar prin intransigență față de cererile venite de la tabăra adversă. Acestea erau axiomele care încadrau interpretarea pe care a dat-o el crizei care se desfășura în Balcani.

Judecând după însemnările din jurnalul său, Poincaré considera că zilele petrecute pe mare erau extrem de relaxante. În timp ce Viviani se agita din cauza veștilor legate de scandalul din Paris și a intrigilor pe care le primea fragmentar prin radiotelegraf de la Paris, Poincaré se bucura de aerul cald de pe punte și de jocul razelor de soare pe marea albastră măturată de „valuri imperceptibile". A existat totuși un mic incident: în timp ce se apropia de portul din

Kronstadt, vasul *France*, care înainta cu 15 noduri prin întunericul dimineții de 20 iulie, a reușit să se izbească de un remorcher rusesc care trăgea după el o fregată spre chei. Incidentul l-a trezit pe Poincaré care dormea în cabina lui. Cât de supărător era că un vas de linie francez care naviga în ape neutre sub comanda unui amiral de flotă lovise și avariase un remorcher al unei națiuni aliate. A fost, nota el iritat în jurnalul său, „o lipsă de dexteritate și de eleganță".

Președintelui i-a revenit buna dispoziție atunci când a văzut priveliștea incredibilă care se desfășura dinainte vasului *France* atunci când acesta a pătruns în portul Kronstadt. Nave militare, pacheboturi decorate festiv și vase de agrement motorizate se apropiau din toate direcțiile pentru a-i întâmpina pe musafiri. Șalupa imperială a acostat lângă vasul de linie care urma să-l transporte pe Poincaré pe iahtul *Alexandria*, care aparținea țarului. „Părăsesc *France*, nota Poincaré, cu aceeași emoție care mă copleșește de fiecare dată când părăsesc unul dintre vasele noastre de război, însoțit de salve de tun".[24] Stând lângă țar, pe puntea iahtului *Alexandria*, de unde avea o priveliște excelentă asupra întregii scene, Maurice Paléologue compunea deja mintal un paragraf pentru memoriile sale:

> „Era un spectacol impresionant. *France* aluneca încet în lumina argintie și tremurătoare, pe valurile de turcoaz și de smarald, lăsând în urma ei o dâră lungă și albă. Apoi s-a oprit maiestuoasă. Grandiosul vas de linie care l-a adus pe șeful statului francez este demn de numele pe care îl poartă. Era, într-adevăr, Franța care venea la Rusia. Am simțit cum inima îmi bate".[25]

JOCUL DE POKER

Procesele-verbale ale summiturilor care au avut loc în următoarele trei zile nu mai există. În 1930, editorii „Documents Diplomatiques Français" le-au căutat în zadar.[26] Iar consemnările rușilor referitoare la întruniri, poate mai puțin surprinzător, având în vedere că

activitatea de arhivare a fost întreruptă în perioada războiului şi a războiului civil, au fost şi ele pierdute. Cu toate acestea, putem să ne facem o idee clară a ceea ce a rezultat dacă vom citi însemnările pe care Poincaré le-a făcut în jurnalul său, memoriile lui Paléologue şi notiţele celorlalţi diplomaţi care au fost de faţă în acele zile decisive.

Subiectul principal al întrunirilor a fost criza care avea loc în Europa Centrală. Este important să subliniem acest lucru, deoarece s-a sugerat deseori că fusese mai degrabă o vizită de stat plănuită îndelung decât un summit referitor la criză, iar chestiunile discutate trebuie să fi urmat o agendă planificată în prealabil, în care chestiunea legată de sârbi ocupa un loc secund. De fapt, ar fi vorba de un efect contrar. Înainte ca Poincaré să părăsească *France*, ţarul i-a mărturisit ambasadorului cât de mult aştepta să-l întâlnească pe preşedintele republicii: „Vom avea chestiuni importante de discutat. Sunt convins că vom conveni asupra tuturor punctelor... Însă există o chestiune care mă preocupă – înţelegerea noastră cu Anglia. *Trebuie* să o convingem să adere la alianţa noastră".[27]

Odată formalităţile îndeplinite, ţarul şi musafirul lui s-au dus la pupa iahtului *Alexandria* şi s-au angajat într-o conversaţie. „Sau, poate, ar fi trebui să spun discuţie, scria Paléologue, căci era evident că discutau afaceri, adresându-şi unul altuia un tir de întrebări şi contrazicându-se". Ambasadorul a avut impresia că Poincaré domina conversaţia; în curând „era singurul care vorbea, în vreme ce ţarul dădea aprobator din cap, însă întreaga lui atitudine [a ţarului] vădea aprobarea lui".[28] Conform jurnalului lui Poincaré, conversaţia purtată pe iaht a abordat mai întâi subiectul alianţei, despre care ţarul a vorbit „cu cea mai mare fermitate". Ţarul l-a întrebat despre scandalul Humbert, despre care zicea că a făcut o impresie foarte proastă în Rusia şi l-a sfătuit pe Poincaré să ia toate măsurile pentru a menţine Legea de Trei Ani. La rândul său, Poincaré l-a asigurat că noua Cameră franceză îşi arătase adevărata dorinţă votând păstrarea legii şi că Viviani era un susţinător ferm al acesteia. Apoi ţarul a adus în discuţie chestiunea legată de relaţiile dintre Serghei Witte şi Joseph Caillaux, despre care se vorbea că ar

fi exponenții unei noi politici externe bazate pe reconcilierea dintre Rusia, Franța, Germania și Marea Britanie. Însă cei doi bărbați au convenit că acestea era un proiect nerealizabil, care nu reprezenta nicio amenințare pentru actuala aliniere geopolitică.[29]

Pe scurt, în timp ce se apropiau de mal, atât Poincaré, cât și țarul și-au dat seama că gândeau la fel. Punctul-cheie era solidaritatea alianței, iar acest lucru însemna nu doar sprijin diplomatic, ci și o pregătire pentru acțiune militară. În ziua următoare (21 iulie), țarul l-a vizitat pe Poincaré în apartamentul său de la Peterhof, iar cei doi bărbați au discutat o oră între patru ochi. De astă dată, subiectul principal al discuției a fost tensiunea dintre Rusia și Marea Britanie legată de Persia. Poincaré a adoptat un ton reconciliant, insistând că acestea erau neplăceri minore care nu ar trebui să compromită relațiile anglo-ruse. Ambii bărbați au fost de acord că problema nu era Londra sau St.-Petersburgul, ci „interesele locale" nespecificate, fără o relevanță mai largă. Țarul a afirmat, cu o oarecare ușurare, că Edward Grey nu a permis Berlinului, după ce acesta interceptase discuțiile maritime, să distrugă șansele unei convenții. Au fost abordate și alte subiecte – Albania, tensiunea dintre greci și turci asupra insulelor din Marea Egee și politica Italiei – însă „cea mai mare preocupare" a țarului, a consemnat Poincaré, era legată de Austria și de planurile acesteia ca urmare a evenimentelor petrecute în Sarajevo. Când discuția a ajuns în acest punct, relata Poincaré, țarul a făcut un comentariu extrem de revelator: „Îmi repetă că, având în vedere circumstanțele actuale, este de părere că o alianță totală între guvernele noastre este mai necesară ca niciodată". Împăratul a plecat la scurt timp după aceea.[30]

Și aici, tema principală a fost solidaritatea de nestrămutat a alianței franco-ruse în fața unei posibile provocări venite din partea Austriei. Însă ce însemna efectiv acest lucru? Însemna oare că alianța va răspunde unui demers austriac împotriva Serbiei printr-un război necesar și continental? Poincaré a oferit un răspuns codificat la această întrebare în după-amiaza zilei respective (21 iulie), când, împreună cu Viviani și Paléologue, a primit vizita diverșilor

ambasadori. Al doilea la rând a fost ambasadorul maghiar, Fritz Szapary, proaspăt întors de la Viena, unde stătuse la căpătâiul soției sale muribunde. După ce a rostit câteva cuvinte de compasiune referitoare la asasinate, Poincaré a întrebat dacă existau vești legate de Serbia. „Ancheta judiciară continuă", a răspuns Szapary. Consemnarea lui Paléologue despre răspunsul lui Poincaré seamănă foarte mult cu relatarea din depeșa lui Szapary:

> „Firește că sunt nerăbdător să aflu rezultatul acestei anchete, *Monsieur l'Ambassadeur*. Îmi amintesc că anchetele anterioare nu au îmbunătățit relațiile voastre cu Serbia... Nu vă mai amintiți? Afacerea Friedjung și Afacerea Prochaska?"[31]

Acesta a fost un răspuns extraordinar dat unui reprezentant al unui stat terț de către un șef de stat care vizita o capitală străină. Lăsând deoparte tonul sarcastic, era, de fapt, o negare a credibilității descoperirilor pe care le-ar putea face austriecii în timpul anchetei lor asupra contextului în care avusese loc asasinatul. Franța declara că nu va accepta ca guvernul sârb să fie învinuit pentru crimele din Sarajevo și că orice cerere înaintată Belgradului era ilegală. Afacerile Friedjung și Prochaska nu reprezentau decât un pretext pentru o respingere a priori a nedreptății suferite de austrieci. Poincaré a continuat, în cazul în care nu fusese suficient de explicit:

> „Îi aduc la cunoștință ambasadorului, pe un ton ferm, că Serbia are prieteni în Europa care ar fi uimiți de o asemenea acțiune".[32]

Paléologue amintește de o exprimare și mai tranșantă:

> „Serbia poate găsi în poporul rus un prieten apropiat. Iar Rusia are o aliată, Franța. Există multe complicații care ar stârni teama!"[33]

Szapary a relatat și el că președintele afirmase că o acțiune a austriecilor ar da naștere „unei situații care ar pune în pericol pacea". Indiferent care ar fi fost cuvintele exacte ale lui Sazonov, efectul lor a fost șocant, nu numai pentru Szapary, ci și pentru ceilalți ruși din

apropiere, dintre care unii erau „renumiți pentru antipatia lor față de Austria", relata de Robien.[34] În încheierea depeşei sale, Szapary a consemnat că – şi este greu să ne îndoim de judecata lui – „purtarea lipsită de tact şi aproape amenințătoare" a preşedintelui francez, „un om de stat străin care era musafir în această țară", contrasta puternic cu „atitudinea rezervată şi precaută a domnului Sazonov". Întreaga scenă sugera că sosirea lui Poincaré la St.-Petersburg „nu va avea deloc un efect liniştitor".[35]

Când a comentat despre contrastul dintre Sazonov şi Poincaré, Szapary a observat o coardă sensibilă în relația franco-rusă. În timpul dineului organizat la ambasadă în seara respectivă – o gală splendidă în cinstea preşedintelui –, Poincaré a stat lângă Sazonov. Pe o căldură înăbuşitoare – încăperea era slab aerisită – cei doi au discutat despre situația dintre austrieci şi sârbi. Spre consternarea lui, Poincaré a observat că Sazonov era preocupat şi nu era dispus să adopte o atitudine fermă. „Pentru noi nu este momentul potrivit, deoarece țăranii noştri sunt foarte ocupați cu munca la câmp", a spus Sazonov.[36] Între timp, în *petit salon* de alături, unde au fost primiți musafirii mai puțin importanți, domnea o atmosferă diferită. Aici, unul dintre coloneii din anturajul lui Poincaré a fost auzit propunând un toast pentru „viitorul război şi pentru victoria sigură".[37]

Poincaré era neliniştit din cauza ezitării lui Sazonov. „Trebuie să îl avertizăm pe Sazonov despre planurile malefice ale austriecilor, să îl încurajăm să rămână ferm şi să îi promitem sprijinul nostru", i-a spus el lui Paléologue.[38] Mai târziu, tot în acea seară, după o recepție organizată de adunarea municipală, Poincaré a revenit pe iahtul imperial împreună cu Viviani şi Izvolsky, care se întorsese de la Paris pentru a participa la întruniri. Izvolsky părea preocupat – poate că vorbise cu Sazonov. Viviani părea „trist şi ursuz". În timp ce iahtul înainta pe apă spre Peterhof învăluit în tăcere, Poincaré a privit cerul şi s-a întrebat în gând: „Oare ce ne pregătește Austria?"[39]

Ziua următoare, 22 iulie, a fost una grea. Viviani părea să aibă o cădere. Aceasta s-a manifestat când premierul francez, care fusese aşezat la masa de prânz în partea stângă a țarului, părea să fie

incapabil să ofere răspunsuri la întrebările care îi erau adresate. După-amiază, comportamentul lui a fost şi mai bizar. În timp ce împăratul şi Poincaré ascultau o fanfară militară, Viviani a fost văzut stând lângă cortul imperial. Acesta bombănea, se văicărea şi înjura cu voce tare, atrăgând evident atenţia asupra lui. Paléologue a încercat să îl liniştească, însă toate eforturile lui au fost zadarnice. Poincaré a relatat această situaţie în jurnalul său, făcând un comentariu laconic: „Viviani începe să fie din ce în ce mai trist şi toată lumea observă acest lucru. Cina este minunată".[40] Într-un sfârşit, s-a făcut anunţul că Viviani suferea de o „criză de ficat" şi că era nevoit să se retragă mai devreme.

Este imposibil să stabilim cu certitudine de ce se simţea Viviani atât de mizerabil. Căderea putea fi cauzată, după cum au sugerat unii istorici, de neliniştea sa referitoare la evenimentele din Paris – miercuri sosise o telegramă în care se spunea că în plin proces Caillaux ameninţase că va face cunoscute în instanţă anumite transcrieri delicate.[41] Însă era mai probabil ca Viviani – care era un pacifist convins – să se fi alarmat din cauza stării de beligeranţă care se intensifica constant cu fiecare întrunire franco-rusă. Cel puţin asta credea de Robien. Ataşatului francez îi era limpede că Viviani era „surescitat din cauza acestor manifestări de spirit milităresc". Pe 22 iulie, nu s-a mai vorbit despre nimic altceva decât despre război, nota de Robien – „simţeai că atmosfera se schimbase din seara precedentă". A râs când membrii echipajului *France* i-au spus că îşi făceau griji în legătură cu un posibil atac la întoarcerea acasă, însă nervozitatea lor era un semn prevestitor. Punctul culminant a fost atins pe 23 iulie – ultima zi a lui Poincaré în Rusia –, când şefii de stat au urmărit o paradă militară la care participau 70 000 de oameni care s-a desfăşurat pe fundalul unei muzici militareşti constând în principal din *Sambre et Meuse* şi *Marche Lorraine*, pe care ruşii păreau să le considere a fi „imnul personal al lui Poincaré". Uimitor era faptul că trupele nu purtau uniformele de ceremonie, ci uniformele militare kaki pe care le purtau la instructaj – de Robien a interpretat acest lucru ca pe un alt simptom al dorinţei generale de război.[42]

În seara zilei de 22 iulie, Poincaré și Paléologue au fost martorii uneia dintre cele mai ciudate manifestări de solidaritate a aliaței, când marele duce Nikolai Nikolaevich, comandatul Gărzii Imperiale, a organizat o cină la Krasnoye Selo, o suburbie selectă a St.-Petersburgului unde se aflau multe vile arătoase, inclusiv reședința de vară a țarilor. Priveliștea era pitorească: trei mese lungi fuseseră așezate în corturi pe jumătate deschise, distribuite în jurul unei grădini proaspăt udate, plină de boboci parfumați. La sosire, ambasadorul francez a fost întâmpinat de soția marelui duce Nikolai, Anastasia, și de sora ei Militza, care era căsătorită cu fratele lui Nikolai, Pyotr Nikolaevich. Cele două surori erau fiicele regelui Nikola al Muntenegrului, un om de o energie și o ambiție remarcabilă. „Vă dați seama că suntem martorii unor zile de o importanță istorică?" au spus ele (vorbind la unison).

> „În timpul paradei de mâine fanfarele vor cânta doar *Marche Lorraine* și *Sambre de Meuse*. Astăzi am primit o telegramă de la tata (într-un cod prestabilit). Mi-a spus că războiul va izbucni înainte de finele lunii... Tatăl meu este un mare erou!... E demn de *Iliada!* Priviți această cutiuță pe care o port mereu la mine. Înăuntru este pământ din Lorena, pământ adevărat pe care l-am cules de lângă frontieră când am vizitat Franța împreună cu soțul meu acum doi ani. Priviți masa oficială: e plină de ciulini. N-am vrut să așez alte flori acolo. Sunt ciulini din Lorena, înțelegeți? Am cules câteva plante din teritoriile anexate, le-am adus aici și am plantat semințele lor în grădina mea... Militza, ține-i companie domnului ambasador. Spune-i ce înseamnă ziua de azi pentru noi. Eu mă duc să îl întâmpin pe țar..."[43]

Militza nu vorbea la figurativ. În scrisoarea sa din noiembrie 1912, ataşatul francez la St.-Petersburg, generalul Laguiche, confirmă faptul că, în vara acelui an, în vreme ce soțul ei participa la manevrele francezilor de lângă Nancy, marea ducesă trimisese pe cineva la granița Lorenei, aflată sub stăpânire germană, cu ordinul de a culege ciulini și puțin pământ. A adus ciulinii în Rusia, i-a

îngrijit până când au germinat, apoi a amestecat pământul din Lorena cu pământ rusesc, pentru a simboliza alianța franco-rusă, după care i l-a dat grădinarului să îl împrăștie, avertizându-l că își va pierde slujba dacă plantele se ofileau. Ea culesese ciulinii pe care i-a arătat lui Poincaré în iulie 1914 chiar din acea grădină.[44] Aceste gesturi extravagante aveau o adevărată însemnătate politică; soțul Anastasiei, marele duce Nikolai, panslavist și văr primar cândva înlăturat al țarului, era unul dintre cele mai active personaje care insista ca Nicolae al II-lea să intervină militar în numele Serbiei în cazul în care Austria ar fi emis Belgradului cereri „inacceptabile".

Rapsodia muntenegreană a continuat toată seară, căci Anastasia și-a încântat interlocutorii cu profețiile: „Va fi război... Nu va mai rămâne nimic din Austria... Vom recupera Alsacia și Lorena... Armatele noastre se vor întâlni în Berlin... Germania va fi distrusă..."[45] și așa mai departe. Poincaré a avut ocazia și el să o vadă pe prințesă în acțiune. În timpul interludiului piesei de balet, el ședea lângă Sazonov când Anastasia și Militza s-au apropiat și au început să îl ocărască pe ministrul de externe pentru că nu sprijinea cu ardoare Serbia. Încă o dată, ezitarea ministrului de externe a lăsat de dorit, însă Poincaré consemna cu satisfacție că „la rândul lui, țarul, fără a afișa extazul celor două mari ducese, mi se pare mai hotărât decât Sazonov să apere Serbia prin metode diplomatice".[46]

Aceste disonanțe nu i-a împiedicat pe partenerii alianței să convină asupra unui plan comun de acțiune. Pe 23 iulie, la ora 6 după-amiază, cu o zi înainte de plecarea francezilor, Viviani, care părea că își mai revenise în urma „crizei de ficat", a convenit împreună cu Sazonov ca instrucțiunile să fie trimise ambasadorului rus și celui francez la Viena. Aceștia urmau să realizeze un demers comun prin care să recomande Austriei să fie moderată și prin care să își exprime speranța că nu va face nimic care să compromită onoarea sau independența Serbiei. Cuvintele trebuiau să fie alese cu grijă, astfel încât să nu dea de bănuit că părțile celelalte ar fi știut dinainte ce puneau la cale austriecii. George Buchanan a fost de acord ca guvernul său să trimită mesaje asemănătoare.[47]

În seara respectivă, în timpul cinei ţinute pe puntea vasului *France* înainte de plecare, a existat o dispută emblematică între Viviani şi Paléologue referitoare la conţinutul comunicatului care urma să fie eliberat în presă. Propunerea lui Paléologue se încheia cu următoarele cuvinte, care făceau aluzie la Serbia:

> „Cele două guverne au descoperit că punctele lor de vedere şi interesele lor în ceea ce priveşte menţinerea raporturilor de forţă în Europa, în special în Peninsula Balcanică, sunt total identice".

Viviani a fost nemulţumit de această formulare – „Sunt de părere că ne implică pe noi prea mult în politica Rusiei privitoare la Balcani", a afirmat el. A fost compusă o variantă mai inofensivă:

> „Vizita pe care preşedintele republicii tocmai i-a făcut-o Maiestăţii Sale, împăratul Rusiei, le-a oferit celor două guverne aliate ocazia să descopere că punctele lor de vedere coincid în ceea ce priveşte anumite probleme referitoare la pace şi la raportul de forţe în Europa, în special în Balcani".[48]

Acesta era o adevărată demonstraţie de exprimare eufemistică. În ciuda acestora şi a tonului său prudent, comunicatul revizuit a fost speculat cu uşurinţă de către ziarele ruseşti liberale şi panslave, care au început să îndemne la o intervenţie militară în sprijinul Belgradului.[49]

Poincaré nu era în totalitate mulţumit de felul în care se desfăşuraseră lucrurile în timpul cinei. Ploaia torenţială care căzuse după-amiază dărâmase cortul care fusese instalat pe puntea de la pupă, unde ar fi trebuit să stea musafirii, şi nici bucătarul navei nu se acoperise de glorie – supa a fost adusă cu întârziere şi „nimeni nu a lăudat mâncarea", nota ulterior Poincaré. Însă preşedintele era mulţumit de impactul general al vizitei. Ajunsese să predice despre fermitate, iar cuvintele lui fuseseră auzite de persoanele potrivite. Fermitatea în acel context însemna o opoziţie intransigentă faţă de orice măsură a austriecilor împotriva Serbiei. Sursele nu sugerează că Poincaré şi interlocutorii săi ruşi ar fi luat în considerare vreo clipă măsurile pe care Austro-Ungaria le-ar fi putut lua legal în urma

asasinatelor. Nu era nevoie de improvizaţii sau de declaraţii politice noi – Poincaré a rămas, pur şi simplu, fidel planului pe care îl pusese la cale încă din vara lui 1912. Acest lucru ar putea explica de ce, contrar celorlalţi din jurul lui, Poincaré a rămas vizibil de calm pe întreg parcursul vizitei. Acesta era scenariul de început în Balcani care a fost amintit de atâtea ori în timpul dialogurilor dintre francezi şi ruşi. Totul urma să se desfăşoare conform politicii prevăzute, cu condiţia ca şi Rusia să îşi păstreze poziţia fermă. Poincaré o numea politică de pace, deoarece îşi imagina că Germania şi Austria s-ar putea retrage dacă s-ar confrunta cu o astfel de solidaritate de neclintit. Însă în caz de eşec, puternica Rusie şi puterea militară, maritimă, comercială şi industrială a Marii Britanii erau ameninţate de lucruri mult mai grave decât un război.

De Robien, care observa toate acestea îndeaproape, nu era impresionat. El avea impresia că Poincaré trecuse intenţionat de autoritatea lui Viviani, care, în calitate de premier şi ministru al afacerilor externe, era titularul de mandat, oferindu-i împăratului rus asigurări şi promisiuni. Înainte să se despartă, Poincaré i-a reamintit ţarului: „De data aceasta trebuie să rămânem fermi pe poziţie" („*Cette fois il faut tenir le coup*").

> „Aproape exact în acel moment [îşi aminteşte de Robien], austriecii au înaintat ultimatumul Belgradului. Şi adversarii noştri hotărâseră să «rămână fermi pe poziţie». Ambele părţi şi-au imaginat că jocul «la cacealma» va fi suficient pentru a ieşi învingătoare. Niciunul din jucători nu a crezut că va fi nevoit să meargă până la capăt. Jocul dramatic de poker începuse".[50]

Stă în firea marilor oameni să joace astfel de jocuri fatale, scria ulterior Paléologue. „Omul de acţiune observa în studiul său asupra lui Cavour, devine un jucător de noroc, căci fiecare acţiune serioasă implică nu numai o anticipare a viitorului, ci şi puterea de a decide evenimentele, de a le conduce şi de a le controla".[51]

CAPITOLUL 10

Ultimatumul

CERINȚELE AUSTRIEI

În timp ce Poincaré și Viviani navigau spre portul din Kronstadt, austriecii aduceau ultimele modificări ultimatumului care urma să fie înmânat Belgradului. Duminică, 19 iulie, membrii Consiliului Comun de Miniștri străbăteau orașul în mașini obișnuite, pentru a nu stârni curiozitatea, îndreptându-se către apartamentele lui Berchtold pentru a discuta despre „acțiunea diplomatică pregătită împotriva Serbiei". A avut loc o discuție neoficială despre notificarea ce trebuia trimisă Belgradului și s-a luat o decizie definitivă în ceea ce privea textul. S-a convenit ca ultimatumul să fie înaintat la ora 5 după-amiaza, pe 23 iulie (însă a fost amânată pentru ora 6 pentru a se asigura că acesta va sosi după plecarea lui Poincaré). Berchtold a declarat într-o manieră demnă de Don Quijote că nu credea că „măsura întreprinsă de noi va fi făcută publică înainte ca [Poincaré] să fi plecat din St.-Petersburg", însă din moment ce știa că informațiile despre planurile Vienei ajunseseră deja la Roma, viteza era esențială. Guvernul sârb va avea la dispoziție 48 de ore ca să răspundă; dacă nu era acceptat în totalitate de către sârbi, atunci ultimatumul expira sâmbătă seara, pe 25 iulie.

Ce avea să se întâmple în continuare? Restul discuției a atins diverse aspecte ale scenariului postultimatum. Conrad l-a asigurat pe Tisza că vor fi puse la dispoziție suficiente forțe armate pentru a apăra Transilvania de un posibil atac al românilor. Tisza a insistat ca Austro-Ungaria să declare de la bun început că nu avea „niciun plan

de extindere în ceea ce privea Serbia" şi că nu intenţiona să anexeze niciunul dintre teritoriile regatului. Premierul maghiar s-a opus ferm, aşa cum o făcuse şi la întrunirea anterioară, împotriva oricărei măsuri care ar fi adus mai mulţi slavi de sud furioşi în monarhie; acesta se temea, de asemenea, că o posibilă anexare a austriecilor i-ar determina pe ruşi să se implice. Această cerinţă a provocat o discuţie aprinsă. Berchtold a susţinut că, în urma unui conflict, o micşorare teritorială a Serbiei s-ar putea dovedi a fi o cale indispensabilă de neutralizare a ameninţării pe care o reprezenta pentru securitatea Austro-Ungariei. Tisza a rămas ferm pe poziţie, iar cei prezenţi la întrunire au ajuns la un compromis: Viena va face un anunţ oficial la momentul potrivit că monarhia dualistă nu ducea un război de cucerire şi nu avea nicio pretenţie asupra teritoriilor sârbe. Cu toate acestea, exista posibilitatea ca alte state, în special Bulgaria, să încerce să acapareze teritorii care în prezent se află în stăpânirea Serbiei.[1]

Niciuna din cele două întâlniri ale austriecilor nu au dus la ceva care să semene cu ceea ce azi numim „strategie de ieşire din criză". Serbia nu era un stat imprevizibil într-un cartier, de altfel, liniştit: situaţia din Albania rămânea în continuare extrem de instabilă; exista întotdeauna posibilitatea ca Bulgaria, odinioară „îmbuibată" cu teritorii controlate de sârbi şi aparţinând Macedoniei, să revină la politica rusofilă; cum ar fi reuşit cineva să echilibreze anexările bulgare din Macedonia cu nevoia de a domoli România prin compensaţii teritoriale?[2] Va rămâne în continuare la putere dinastia austrofobă Karadjordjević şi dacă nu, cine sau ce o va înlocui? Mai existau chestiuni de factură mai puţin importantă: cine va avea grijă de legaţiile austriece din Belgrad şi din Cetinje dacă Austro-Ungaria era nevoită să rupă anumite relaţii – germanii, poate?[3] Toate aceste aspecte au rămas nelămurite. La fel cum s-a întâmplat şi în timpul întrunirii de pe 7 iulie, nu s-a acordat prea mare atenţie unei posibile intervenţii din parte ruşilor. Comentariile lui Conrad referitoare la situaţia militară s-au concentrat exclusiv pe Planul B al Austriei, un scenariu pur militar în Balcani, şi nu pe Planul R, care se referea la un posibil atac al ruşilor asupra Galiţiei austriece. Cu toate acestea, niciunul dintre

miniştrii prezenţi nu s-a gândit să îl întrebe pe Conrad cum va reacţiona dacă ruşii interveneau într-adevăr sau cât de uşoară va fi trecerea de la un plan de desfăşurare a trupelor la un altul.[4] Atenţia elitei politice austriece era în continuare concentrată asupra conflictului cu Belgradul, neluând în seamă alte aspecte generale. Berchtold nu a luat în calcul o schimbare de direcţie[5] nici măcar atunci când Viena a primit vestea legată de avertismentul pe care Poincaré i l-a lansat lui Szapáry cum că Serbia avea „prieteni" – un mesaj care sugera că Franţa şi Rusia ajunseseră la o decizie comună în ceea ce privea metoda prin care vor răspunde unui demers al austriecilor.

Notificarea şi ultimatumul au fost întocmite de baronul Musulin von Gomirje, o figură relativ modestă, consilier din 1910 în cadrul Departamentelor pentru Politica Bisericii şi pentru Asia de Est. Musulin primise această sarcină, deoarece era cunoscut ca fiind un stilist excelent. Acesta era, după cum a scris ulterior Lewis Namier, „unul dintre acei oameni mediocri, oneşti şi bine intenţionaţi pe care soarta nefastă îi alesese să joace rolul unui pion într-un joc care urma să se transforme în cel mai devastator dezastru din istoria Europei".[6] Musulin a prelucrat textul aşa cum fasonează bijutierul o piatră preţioasă.[7] Scrisoarea de intenţie a ultimatumului începea prin a reaminti Serbiei că aceasta promisese în urma Crizei anexării Bosniei că va relaţiona cu Austro-Ungaria „respectând principiile de bună vecinătate". În ciuda acestei promisiuni, scria mai departe, guvernul sârb a continuat să tolereze existenţa unei „mişcări subversive" pe teritoriul său, care susţinuse „actele de terorism, printr-o serie de ultraje şi de crime" – o referire oarecum teatrală la cele câteva zeci de comploturi teroriste eşuate ale slavilor de sud care precedaseră asasinatele din Sarajevo. Departe de a încerca să suprime astfel de activităţi, se susţinea în scrisoare, guvernul sârb „tolerase intrigile criminale ale numeroaselor societăţi şi asociaţii" şi „tolerase toate manifestările de natură să inoculeze populaţiei sârbe ura faţă de monarhie şi faţă de instituţiile sale".[8] Ancheta preliminară asupra complotului de a-l ucide pe arhiduce dezvăluise faptul că acesta fusese pus la cale în Belgrad şi că trecerea criminalilor în Bosnia

fusese facilitată de către ofiţerii serviciului de frontieră sârb. Prin urmare, monarhia nu mai putea avea o atitudine „tolerantă" în relaţiile ei cu Serbia. Ultima parte a scrisorii prevedea că guvernul din Belgrad trebuia să facă un anunţ public în regat (textul era ataşat) prin care repudia iredentismul pansârb.

Cea mai interesantă caracteristică a acestui text, care a oferit materia primă pentru scrisoarea care a fost trimisă celorlalte puteri atunci când Austria a declarat război Belgradului cinci zile mai târziu, este poate aceea că nu susţine o implicare directă din partea statului sârb în asasinatele din Sarajevo. În schimb, în text apare afirmaţia mult mai moderată cum că autorităţile sârbe „toleraseră" organizaţiile şi activităţile care au condus la asasinate. Această exprimare îngrijită era în mare parte o reflexie simplă a ceea ce ştiau şi ceea ce nu ştiau austriecii. Ministerul Afacerilor Externe din Viena îl trimisese pe consilierul departamentului, dr. Friedrich von Wiesner, la Sarajevo ca să confrunte şi să analizeze toate dovezile disponibile referitoare la contextul complotului. Pe 13 iulie, după o investigaţie minuţioasă, Wiesner a trimis un raport prin care concluziona că nu exista nicio dovadă care să demonstreze implicarea sau complicitatea guvernului din Belgrad.[9] Acest raport va fi ulterior citat de către cei care susţineau că Austria, hotărâtă să pornească un război, folosise evenimentele din Sarajevo ca pe un simplu pretext. Însă situaţia la vremea aceea era mai complicată. După cum i-a explicat ulterior Wiesner istoricului american Bernadotte Everly Schmitt, telegrama sa fusese „înţeleasă greşit".

> „Personal [îşi amintea Wiesner], la vremea aceea era aproape convins de dovada culpabilităţii morale a guvernului sârb pentru crimele din Sarajevo, însă cum aceasta nu era acceptată ca dovadă de către Curtea de Justiţie, el nu fusese dispus să fie folosită într-un caz oficial împotriva Serbiei. El spus că specificase clar acest lucru la întoarcerea sa în Viena."[10]

Având în vedere faptul că austriecii erau hotărâţi să îşi instrumenteze cazul în termeni cât mai legali, nu intra în discuţie acuzaţia

de culpabilitate directă adusă statului sârb pentru crimele din Sarajevo. Informațiile legate de pregătirea și instructajul băieților și de trecerea lor dincolo de granița sârbă reprezentau o dovadă suficientă pentru a confirma implicarea anumitor agenții de stat subordonate. Mai mult, în timpul procesului de cercetare a structurilor nebuloase ale *Narodna Odbrana*, austriecii scăpaseră din vedere o organizație mult mai importantă, „Mâna Neagră", ale cărei rețele se pierdeau adânc în statul sârb. Nu reușiseră să urmărească firul până la Apis sau să dovedească faptul că guvernul sârb ar fi știut dinainte despre conspirație, poate pentru că Bilinsky, stânjenit de faptul că nu îi relatase lui Berchtold scurta lui conversație cu ambasadorul sârb, ținuse întregul episod secret. Dacă ar fi deținut mai multe informații, austriecii s-ar fi simțit cu siguranță și mai îndreptățiți să ia măsurile pe care plănuiau să le pună în aplicare. Pentru moment, oprobriul „Procesului Friedjung", pe care rușii și francezii îl foloseau deja ca argument pentru a nu accepta revendicările Vienei, îi obliga pe autorii ultimatumului să folosească un limbaj îngrijit, care să fie dincolo de orice îndoială, în baza puținelor informații care ieșiseră la suprafață în urma anchetei din Sarajevo.

Apoi urmau cele zece cerințe ale ultimatumului propriu-zis. Primele trei puncte se refereau la suprimarea organelor iredentiste și la propaganda antiaustriacă pe care o generau. Punctele 4, 6 și 8 se refereau la nevoia de a se lua măsuri împotriva persoanelor implicate în crimele din Sarajevo, inclusiv împotriva cadrelor militare corupte, a ofițerilor de frontieră și a „complicilor din 28 iunie care se află pe teritoriul sârb". Punctul 7 era mai specific: cerea arestarea „fără întârziere" a maiorului Moija Tankosić și a lui Milan Ciganović. Tankosić era agent al „Mâinii Negre" și apropiat al lui Apis, fapt necunoscut de austrieci; el fusese cel care îi recrutase pe cei trei tineri care formaseră nucleul grupului de asasini. Ciganović era cunoscut de austrieci ca fiind „un funcționar al statului sârb inculpat de dovezile descoperite în timpul anchetei preliminare la Sarajevo", însă era, conform depoziției ulterioare a lui Ljuba Jovanović, și membru al organizației „Mâna Neagră" care activa în secret ca și agent

dublu pentru Pašić.[11] Punctul 9 cerea ca Belgradul să ofere explicații Vienei referitoare la „declarațiile nejustificate pe care unii oficiali sârbi de rang înalt le făcuseră atât în Serbia, cât și în străinătate, care, în ciuda poziției lor oficiale, nu ezitaseră, de la asasinatele din 28 iunie încoace, să își exprime ostilitatea față de monarhia austro-ungară în interviurile acordate". Acest punct se referea, printre altele, și la interviurile acordate de Sopalajković în St.-Petersburg; acest lucru ne reamintește, de asemenea, cât de afectați au fost austriecii de răspunsul sârbilor în legătură cu asasinatele. La punctul 10 se cerea, pur și simplu, o notificare oficială „fără întârziere" prin care să se specifice măsurile care vor fi luate pentru a da curs punctelor mai sus menționate.

Punctele 5 și 6 erau cele mai controversate. Punctul 5 cerea ca guvernul din Belgrad „să accepte pe teritoriul Serbiei colaborarea dintre organele guvernului imperial și regal [al Austro-Ungariei] pentru suprimarea mișcării subversive îndreptată împotriva integrității teritoriale ale monarhiei", iar punctul 6 declara că „organele delegate" de Austro-Ungaria vor „participa în ancheta" care avea ca obiect la complicii asasinatului. După cum era obiceiul în Viena, acest text fusese compus de mai multe minți, însă Berchtold fusese cel care insistase să fie introdusă o referință la implicarea austriecilor.[12] Motivul este suficient de evident: Viena nu avea încredere că autoritățile sârbe vor grăbi ancheta dacă nu vor fi monitorizate și verificate de austrieci. Trebuie să menționăm faptul că nimic din ceea ce făcuse guvernul sârb de pe 28 iunie și până la înaintarea ultimatumului nu le dădea austriecilor motive ca să aibă o altă părere.

Aceasta era cerința ireconciliabilă cu suveranitatea sârbă care fusese deja identificată de Paris, St.-Petersburg și Belgrad ca fiind un posibil declanșator al unei confruntări de proporții. Suntem îndreptățiți să ne întrebăm, desigur, dacă un stat poate fi tras la răspundere pentru acțiunile înfăptuite de niște civili pe teritoriul său. Însă dacă privim problema din perspectiva caracterului inviolabil al suveranității sârbe, contextul se schimbă oarecum. Mai întâi, era problema reciprocității. Statul sârb – sau cel puțin oamenii de stat care îl

conduceau – își asuma responsabilitatea pentru eventuala „reunire" a tuturor sârbilor, inclusiv a celor care trăiau în interiorul monarhiei duale austro-ungare. Acest lucru implica, în cel mai bun caz, o cunoaștere limitată a drepturilor suverane ale imperiului din interiorul teritoriilor nerăscumpărate ale Serbiei. Apoi mai era și faptul că statul sârb condus de Pašić deținea un control limitat asupra rețelelor iredentiste. Interpenetrarea rețelelor conspirative cu statul sârb, precum și afilierile transnaționale ale iredentismului etnic făceau imposibilă o încercare de a înțelege fricțiunea dintre Serbia și Austro-Ungaria relativ la o interacțiune între statele suverane teritoriale. Desigur că organele transnaționale și cadrul legal care arbitrează în zilele noastre astfel de conflicte și le monitorizează deciziile erau pe atunci inexistente.

Când Edward Grey a văzut textul complet al ultimatumului austriecilor, l-a descris ca fiind „cel mai formidabil document pe care îl văzuse vreodată adresat de un stat către un altul care era independent"; într-o scrisoare către soția lui, Winston Churchill descria documentul ca fiind „cel mai necuviincios document de acest fel care a fost conceput vreodată".[13] Nu știm cu ce alte documente făceau comparație Grey și Churchill, însă caracterul specific al situației istorice create de crimele din Sarajevo îngreunează o judecată comparativă. Însă cu siguranță ar fi greșit să considerăm documentul austriecilor ca fiind un regres anormal la o perioadă barbară dinaintea apariției statelor suverane. De exemplu, documentul austriac a avut un ton mult mai blând decât „ultimatumul" pe care NATO l-a înaintat Serbiei-Iugoslavia sub forma Acordului de la Rambouillet întocmit în februarie și martie 1999, prin care sârbii au fost obligați să adere la politica NATO în Kosovo. Prevederile sale includeau următoarele:

> „Personalul NATO împreună cu vehiculele, navele, avioanele și echipamentele asociate acesteia se vor bucura de o trecere liberă și nerestricționată, cât și de un acces liber pe teritoriul Iugoslaviei, inclusiv în spațiul aerian și marea teritorială aferente acesteia. Măsurile trebuie să includă, fără a se limita la acestea, dreptul de bivuac, de manevră și de utilizare a oricăror regiuni sau infrastructuri necesare sprijinului, instructajului și operațiunilor".[14]

Henry Kissinger a avut fără doar şi poate dreptate atunci când a descris Acordul de la Rambouillet ca pe „o provocare, o scuză de a începe bombardamentul", ai cărui termeni au fost inacceptabili chiar şi pentru cei mai moderaţi dintre sârbi.[15] Cerinţele din documentul austriecilor pălesc în comparaţie cu cele ale Acordului de la Rambouillet.

Ultimatumul Vienei a fost cu siguranţă întocmit având la bază supoziţia că, probabil, sârbii nu îl vor accepta. Acesta nu era un ultim efort de a salva pacea între două state vecine, ci o declaraţie fermă a poziţiei adoptate de Austria. Pe de altă parte, spre deosebire de Acordul de la Rambouillet, aceasta nu era o cerere de prosternare totală a statului sârb; termenii săi se concentrau pe ameninţarea pe care iredentismul sârb o reprezenta pentru securitatea Austriei. Chiar şi punctele 5 şi 6 reflectau o îngrijorare în ceea ce privea supunerea sârbilor, iar autorii documentului aveau motive să o considere întemeiată. Să ne reamintim că în 16 iulie, când ministrul britanic Dayrell Crackanthorpe i-a spus lui Slavko Gruić, secretarul-general al Ministerului Afacerilor Externe din Belgrad, că ar fi o idee bună ca sârbii să lanseze o anchetă independentă asupra crimelor, Gruić insistase asupra „imposibilităţii de a lua orice măsură categorică înainte de afla cele descoperite în urma anchetei de la Sarajevo". Odată ce raportul va fi publicat, a continuat Gruić, guvernul sârb va da curs „oricărei solicitări pentru o continuare a anchetei cerute de o circumstanţă oarecare, care să fie compatibilă cu normele internaţionale". În cel mai rău caz, a adăugat Gruić pe un ton prevestitor, „Serbia nu va fi de una singură. Rusia nu va sta deoparte dacă Serbia va fi atacată fără motiv".[16] Aceste formulări sumbre sugerau că şansele ca sârbii să se conformeze de bună voie cerinţelor emise de un stat vecin ostil erau într-adevăr slabe. Guvernul sârb menţionase problemele referitoare la constrângere şi conciliere în circulara pe care o înaintase puterilor, prin care justifica atacul statelor balcanice asupra Imperiului Otoman în 1912. Eşecul repetat al otomanilor de a da curs necesităţii unor reforme în Macedonia, susţinea guvernul sârb, însemna că aceştia refuzau să accepte orice formă de „implicare

străină" în formularea acestor reforme, iar promisiunile lor de „a implementa ei înşişi reforme serioase" au fost întâmpinate „de lumea întreagă" cu „o neîncredere nestrămutată".[17] Mă îndoiesc că vreo persoană din Belgrad a observat această paralelă în iulie 1914.

RĂSPUNSUL SERBIEI

În dimineaţa zilei de 23 iulie, ministrul austriac Giesl a sunat la Ministerul Afacerilor Externe din Belgrad pentru a anunţa că Viena îi va trimite prim-ministrului sârb un „comunicat important" în seara respectivă. Pašić era plecat din Belgrad în campania electorală; ministrul de finanţe, Lazar Paču, fusese numit să îi ţină locul cât timp acesta era plecat. Fiind avertizat în legătură cu comunicatul, Paču a reuşit să ia legătura prin telefon cu Pašić, care se afla la Niš. În ciuda rugăminţilor ministrului, Pašić a refuzat să se întoarcă în capitală. „Primeşte-l [pe Giesl] în locul meu" au fost instrucţiunile. Când acesta şi-a făcut apariţia la minister la ora 6 seara (termenul-limită fusese devansat cu o oră), a fost primit de Paču şi de secretarul-general Gruić, care fusese rugat să participe la întâlnire, deoarece Paču nu vorbea limba franceză.

Giesl i-a înmânat acestuia ultimatumul, o anexă de două pagini şi scrisoarea de înaintare, apoi i s-a adresat în calitate de prim-ministru şi l-a informat că termenul-limită pentru a formula un răspuns era de exact 48 de ore. La expirarea termenului-limită, dacă nu se primea un răspuns satisfăcător sau dacă nu se primea niciun răspuns, Giesl va întrerupe relaţiile diplomatice şi se va întoarce la Viena împreună cu tot personalul legaţiei. Fără să deschidă dosarul, Paču a răspuns că, având în vedere faptul că alegerile erau în plină desfăşurare şi mulţi miniştri erau plecaţi din Belgrad, s-ar putea să fie fizic imposibil ca factorii decidenţi să se întrunească la timp pentru a lua o hotărâre. Giesl a răspuns că „în epoca telegrafului şi a căilor ferate, într-o ţară de o asemenea dimensiune, întoarcerea miniştrilor era o chestiune de câteva ore". În orice caz, a adăugat el,

„aceasta reprezenta o chestiune internă a guvernului sârb, în care el [Giesl] nu avea niciun cuvânt de spus".[18] Telegrama pe care Giesl a trimis-o la Viena se încheia cu următoarele cuvinte: „Nu au mai existat şi alte discuţii". În discuţiile sale postbelice purtate cu istoricul italian Luigi Albertini, fostul ministru austriac şi-a amintit că Paču ezitase, spunând că nu era în măsură să accepte documentul. Giesl a răspuns că, în acest caz, îl va aşeza pe masă, iar „Paču n-avea decât să facă tot ce dorea cu el".[19]

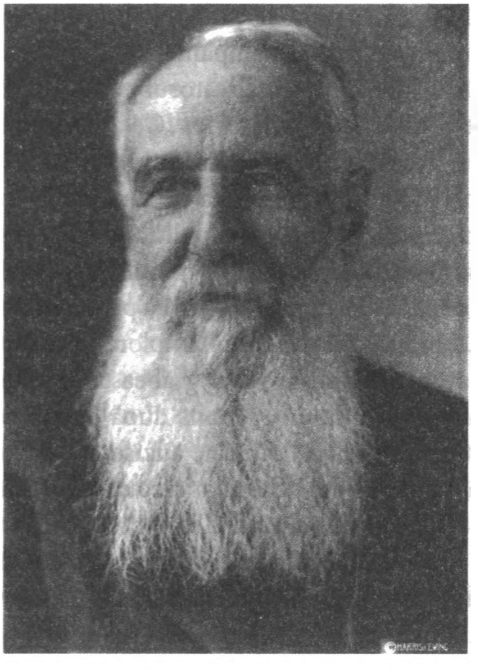

Nikola Pašić în 1919

De îndată ce Giesl a plecat, Paču i-a adunat pe miniştrii sârbi rămaşi în capitală şi au parcurs împreună textul. Paču era şocat, deoarece se aşteptase, în ciuda tuturor dovezilor contrare, ca germanii să convingă în cele din urmă Viena să nu ia nicio măsură „care ar

fi târât-o [pe Germania] în război".[20] Bărbaţii au analizat documentul timp îndelungat „într-o tăcere mormântală, deoarece niciunul nu îndrăznea să îşi exprime primul gândurile". Primul care a vorbit a fost ministrul educaţiei, Ljuba Jovanović, care, după ce a măsurat îngândurat încăperea, a declarat: „Nu avem de ales, trebuie să luptăm".

A urmat o pauză ciudată. Având în vedere importanţa extremă a documentului, era clar pentru toţi cei prezenţi că Pašić trebuia să se întoarcă de urgenţă la Belgrad. Pašić îşi petrecuse dimineaţa în Niš, în sudul Serbiei, participând în campania electorală pentru alegerile din 14 august. După ce a ţinut discursul, prim-ministrul a părut să-şi piardă brusc interesul pentru campanie. „Ar fi bine să ne odihnim puţin", i-a spus el lui Sajinović, directorul politic al Ministerului de Externe, care îl însoţea în călătorie. „Ce zici dacă am merge în Salonic [adică, Tesalonic, anexat Greciei în urma Tratatului de la Bucureşti din 1913] unde am putea rămâne două-trei zile incognito?" În timp ce Pašić şi directorul politic aşteptau ca vagonul special al prim-ministrului să fie legat la trenul către Tesalonic, acesta a fost informat de către un angajat al gării că primise un telefon urgent de la Belgrad. Era Lazar Paču, care îl implora să se întoarcă în capitală. Pašić nu avea nicio intenţie să se grăbească să se întoarcă. „I-am spus lui Lazar că vom da un răspuns după ce mă voi întoarce la Belgrad. Lazar mi-a spus că, din câte auzise, nu este un document obişnuit. Însă eu nu mi-am schimbat răspunsul". Prin urmare, el şi Sajinović s-au urcat în trenul către Tesalonic. Prim-ministrul a fost convins să se întoarcă datorită unei telegrame primite de la prinţul regent Alexandar, abia când trenul a ajuns la Lescova, la aproape cincizeci de kilometri sud de Niš.

Acesta era un comportament ciudat, dar nu şi atipic. Să ne amintim că în vara lui 1903, când regicizii i-au dezvăluit dinainte detaliile referitoare la planul de asasinare a regelui Alexandar şi a reginei Draga, drept răspuns Pašić şi-a dus familia cu trenul pe coasta Adriaticii, aflată pe vremea aceea sub stăpânire austriacă, unde a aşteptat urmările. Este greu să ne dăm seama ce a avut de gând să facă în după-amiaza de 23 iulie. Poate a încercat, pur şi simplu, după cum

a sugerat şi Albertini, să evite să-şi asume acea mare responsabilitate de a accepta documentul. Un aspect interesant este că Berchtold aflase din surse secrete, nespecificate, că Pašić intenţiona să demisioneze imediat după ce primea documentul.[22] Se prea poate să fi intrat în panică sau, poate, simţise nevoia să îşi limpezească gândurile şi să se gândească la eventualele opţiuni. Exigenţele alegerilor electorale naţionale la care se adăuga cea mai gravă criză externă din istoria statului modern sârb au pus, fără îndoială, o mare presiune asupra lui. Indiferent care era motivul, timpul trecea, iar prim-ministrul şi directorul politic au ajuns la Belgrad în ziua de 24 iulie, la ora 5 dimineaţa.

Nu a durat prea mult timp ca sârbii să formuleze un răspuns. În seara zilei de 23 iulie, în timp ce Pašić se întorcea în capitală, Paču a trimis o scrisoare circulară tuturor legaţiilor sârbe în care scria că termenii stabiliţi în documentul austriecilor erau „de aşa natură, încât niciun guvern sârb nu ar putea să le accepte în totalitate". Paču şi-a exprimat din nou această părere când l-a vizitat pe însărcinatul cu afaceri, Strandmann, care fusese numit şef al misiunii ruseşti după moartea lui Hartwig. După plecare lui Paču, se pare că prinţul Alexandar a discutat despre criză cu Strandmann. Şi el a fost de acord că acceptarea ultimatumului „era imposibilă pentru un stat care avea demnitate" şi a adăugat că avea încredere în mărinimia ţarului „care putea salva Serbia doar cu un singur cuvânt". A doua zi dimineaţa, a fost rândul lui Pašić să-l întâlnească pe Strandmann. Prim-ministrul era de părere că Serbia nu ar trebui nici să accepte, nici să respingă documentul austriac, ci ar trebui să caute urgent soluţii ca să amâne termenul-limită. Vor apela la marile puteri ca acestea să protejeze independenţa Serbiei. „Însă dacă nu vom putea evita un război, atunci vom lupta".[23]

Toate acestea păreau să sugereze că conducerea politică sârbă a ajuns aproape imediat la părerea unanimă că Serbia trebuia să reziste şi – dacă era nevoie – să meargă la război. Toate aceste afirmaţii au fost raportate de însărcinatul cu afaceri rus, Strandmann. Este posibil ca dorinţa de a obţine sprijinul ruşilor să îi fi încurajat pe miniştrii din Belgrad să insiste asupra imposibilităţii de a accepta. Alte mărturii sugerează că, între ei, factorii decizionali erau extrem de alarmaţi

de ideea unui posibil atac austriac şi nu vedeau altă alternativă decât acceptarea.[24] Amintirea evenimentelor din octombrie 1913, când Sazonov îi sfătuise pe cei de la Belgrad să accepte ultimatumul austriecilor privind Albania, era încă suficient de proaspătă pentru a-i face pe sârbi să se întrebe dacă ruşii ar sprijini Serbia în actuala criză. Atitudinea Franţei era greu de evaluat, deoarece liderii-cheie francezi tocmai se întorceau din Rusia, iar trimisul francez, Descos, care de ceva timp dădea semne de surescitare, cedase nervos şi fusese rechemat la Paris; înlocuitorul lui nu sosise încă.

Nu s-a luat nicio decizie la prima întrunire a cabinetului convocată de Paču în seara zilei de 23 iulie, iar situaţia a rămas nerezolvată şi după întoarcerea lui Pašič, în dimineaţa zilei următoare. Pašić a hotărât că nu se va lua nicio decizie până când ruşii nu îşi vor face cunoscut punctul de vedere. Pe lângă discuţiile purtate cu Strandmann, al căror conţinut a fost imediat raportat la St.-Petersburg, au mai fost înaintate două cereri oficiale de clarificare. Pašić l-a contactat pe Spalajković şi l-a rugat să precizeze punctul de vedere al guvernului rus. În aceeaşi zi, prinţul regent Alexandar i-a trimis o telegramă ţarului în care declara că Serbia „nu se putea apăra singură" şi că guvernul din Belgrad era pregătit să accepte orice punct al ultimatumului „pe care îl dorea Maiestatea Sa [adică, ţarul]".[25] Istoricul italian Luciano Magrini a concluzionat din interviurile sale avute cu factorii-cheie decizionali sârbi şi cu alţi martori ai evenimentelor acelor zile că guvernul din Belgrad hotărâse, de fapt, să accepte ultimatumul şi să evite războiul. „Se credea că, în situaţia în care se ştia că se află, Serbia nu avea de ales decât să se supună în faţa unei ameninţări atât de teribile".[26] Era evident că Pašić a compus telegrama din 25 iulie către misiunile sârbe, cuprins de un sentiment de resemnare. El declara că Belgradul intenţiona să ofere un răspuns care să fie „de acord cu toate punctele" şi care să ofere Vienei „satisfacţie deplină".[27] Acesta era în mod evident un mare pas în spate faţă de tonul mult mai ferm al circularei pe care Paču o trimisese în urmă cu două zile. Telegrama lui Crackanthorpe către Grey, trimisă în după-amiaza zilei de 25 iulie, confirmă faptul că, în acel moment, sârbii erau dispuşi să

accepte până şi faimoasele puncte 5 şi 6, în care se cerea întrunirea unei comisii mixte de anchetă, „cu condiţia ca numirea membrilor comisiei să fie în concordanţă cu standardele internaţionale".[28]

Reasigurare primită de la ruşi i-a făcut pe sârbi să se încordeze. În jurul orei 8.30, în dimineaţa zilei de 23 iulie, a sosit o telegramă de la Spalajković, trimisă cu o seară în urmă, în care acesta relata discuţia avută cu Poincaré în timpul vizitei de stat. Preşedintele francez îl întrebase pe trimisul sârb dacă aflase veşti din Belgrad; când Spalajković i-a spus că situaţia era foarte gravă, Poincaré îi răspunsese: „Vă vom ajuta să o îmbunătăţiţi".[29] Această afirmaţie era îmbucurătoare, dar nu neapărat substanţială. Pe 24 iulie, la miezul nopţii, la Belgrad a ajuns o telegramă care anunţa că „o decizie îndrăzneaţă" era iminentă".[30]

Cea mai senzaţională şi mai importantă dintre depeşele lui Spalajković era o telegramă trimisă în noaptea de 24 spre 25 iulie, care reda detaliile unei conversaţii avute cu Sazonov cândva înainte de ora şapte seara pe 24 iulie. Ministrul de externe rus îi comunicase trimisului sârb rezultatele întrunirii Consiliului de Miniştri care avusese loc la ora trei după-amiaza. Spalajković a relatat că ministrul de externe rus „condamnase dezgustat ultimatumul Austro-Ungariei", declarând că niciun stat nu putea să accepte asemenea cerinţe fără să nu „se sinucidă". Sazonov l-a asigura pe Spalajković că Serbia putea „să conteze neoficial pe sprijinul ruşilor". Însă acesta nu a specificat sub ce formă va veni acest sprijin, deoarece aceste chestiuni „trebuiau hotărâte de către ţar şi discutate cu Franţa". Între timp, Serbia trebuia să evite orice provocări inutile. Dacă ţara era atacată şi se afla în incapacitatea de a se apăra singură, în primă instanţă trebuia să îşi retragă forţele armate spre sud-est, către interiorul ţării".[31] Scopul nu era acela de a accepta ocupaţia Austriei, ci, mai degrabă, de a pregăti armatele sârbe pentru o desfăşurare ulterioară de trupe.[32]

Pe 25 iulie, la ora opt dimineaţa, Spalajković a trimis o altă depeşă în care relata că vorbise cu ataşatul militar sârb, care tocmai se întorsese de la reşedinţa ţarului din Tsarskoe Selo. Ataşatul vorbise cu şeful Statului-Major General rus şi îi spusese lui Spalajković

că Consiliul Militar demonstrase „cea mai mare disponibilitate pentru război", fiind dispus să „facă orice pentru a proteja Serbia". Ţarul, în mod deosebit, surprinsese pe toată lumea cu determinarea lui. Mai mult, se dăduse ordinul ca la fix ora şase seara, termenul-limită pentru un răspuns din partea sârbilor, toţi cadeţii din ultimul an din Rusia să fie avansaţi în gradul de ofiţeri, un semn evident că o mobilizare generală era iminentă. „În toate cercurile, fără nicio excepţie, domneşte cea mai mare hotărâre şi celebrare datorită poziţiei adoptate de către ţar şi guvernul său."[33] Alte depeşe relatau despre măsurile militare care erau în curs de desfăşurare, despre sentimentul de „mândrie şi [disponibilitate pentru] orice sacrificiu" care domnea în cercurile guvernamentale şi în sfera publică şi despre încântarea cu care a fost primită vestea de la Londra cum că flota britanică primise ordin să se pregătească pentru o stare de alertă.[34]

Această veste îmbucurătoare, la care se adăugau alte rapoarte care făceau referire la pregătirile militare ale ruşilor, a risipit atmosfera sumbră din Belgrad şi i-a abătut pe miniştri de la încercarea de a evita războiul prin acceptarea prevederilor expuse în ultimatum.[35] Telegrama lui Spalajković din 24 iulie care confirma asigurarea de sprijin venită din partea lui Sazonov a sosit la Belgrad în două reprize, prima, la ora 4.17 dimineaţa, iar a doua, pe 25 iulie, la ora 10 dimineaţa. Telegrama care raporta conversaţia pe care trimisul o avusese cu ataşatul militar sârb în după-amiaza zilei de 25 iulie a sosit la Belgrad în 26 iulie, la o oră nespecificată – însă, având în vedere că fusese trimisă la ora 8, cu o seară înainte, este aproape sigur că aceasta fusese înmânată miniştrilor cu mult timp înainte ca aceştia să întocmească un răspuns pentru ultimatumul austriecilor.[36]

În ciuda schimbării de dispoziţie, miniştrii sârbi au depus eforturi mari în a formula un răspuns îngrijit către Viena cu scopul de a lăsa impresia că Serbia era dispusă să se conformeze pe cât posibil, fără a compromite însă suveranitatea sârbă. Pašić, Ljuba Jovanović şi majoritatea miniştrilor care se aflau în Belgrad, inclusiv ministrul de interne, ministrul finanţelor şi ministrul justiţiei, Stojan Protić, Velizar Janković şi Marko Djuričić, au contribuit cu toţii la redactarea

textului. Slavko Gruić, secretarul general al Ministerului de Externe sârb, i-a descris ulterior lui Luigi Albertini atmosfera agitată care a precedat înaintării răspunsului. În cursul după-amiezii zilei de duminică, 25 iulie, au existat nenumărate ciorne, deoarece miniştrii adăugau şi ştergeau pe rând anumite pasaje; până şi varianta finală era atât de plină de modificări, inserări şi cuvinte tăiate, încât era, practic, ilizibilă.

„Într-un final, după ora patru după-amiaza, textul părea să fie gata şi s-a încercat tipărirea lui. Însă dactilograful era neexperimentat şi foarte agitat, iar maşina de scris refuza să funcţioneze. Prin urmare, răspunsul a fost scris de mână cu cerneală de şapirograf, apoi copiat. [...] Ultima jumătate de oră a fost una extrem de agitată. Din loc în loc, răspunsul a fost corectat cu stiloul. O întreagă frază aşezată între paranteze a fost tăiată cu cerneală, făcând-o, practic, ilizibilă. La ora 5.45, Gruić i-a înmânat lui Pašić plicul ce conţinea textul".[37]

Pašić sperase că Gruić sau alt subordonat va transmite răspunsul baronului Giesl, însă când a văzut că nu se oferă nimeni, el a spus: „Prea bine, îl voi duce personal". Apoi a coborât scările şi s-a dus la întâlnirea cu Giesl, în timp ce miniştrii şi oficialii s-au grăbit să apuce trenul către Niš, unde se muta guvernul sârb ca să se pregătească pentru un posibil conflict.

Deşi răspunsul sârbilor părea dezordonat, era o capodoperă a ambiguităţii diplomatice. Baronul Musulin, cel care formulase prima variantă a ultimatumului austriac, l-a descris ca fiind „cel mai evident exemplu de talent diplomatic" din câte văzuse până atunci.[38] Răspunsul începea cu o figură de stil care exprima încrederea. Aceasta afirma că guvernul sârb dăduse dovadă de nenumărate ori în timpul Războaielor Balcanice de o atitudine moderată şi pacifistă. Şi, într-adevăr, „datorită Serbiei şi sacrificiilor pe care acestea le făcuse în numele păcii din Europa, această pace fusese menţinută". Autorii răspunsului erau, prin urmare, încrezători că răspunsul lor va înlătura orice neînţelegere dintre cele două ţări. Având în vedere că guvernul nu putea fi tras la răspundere pentru faptele independente

ale unui individ şi că nu deţinea controlul direct asupra presei sau asupra „activităţii pacifiste ale organizaţiilor", acesta fusese surprins şi îndurerat de acuzaţiile aduse de Viena.[39]

În răspunsul lor referitor la faptele individuale, autorii au oferit un amestec de acceptări, acceptări condiţionate, eludări şi respingeri. Aceştia condamnau oficial orice fel de propagandă care ar fi avut ca scop dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar sau anexarea teritoriilor sale (deşi au folosit o formă modală a verbului pentru a evita orice bănuială că existase, într-adevăr, o astfel de propagandă). În ceea ce privea suprimarea organizaţiilor iredentiste, răspunsul afirma că guvernul sârb nu deţinea „nicio dovadă că Narodna Odbrana sau alte societăţi asemănătoare" comiseseră vreo „faptă criminală" – cu toate acestea, a fost de acord să dizolve această societate, precum şi pe oricare alta „care ar putea să-şi direcţioneze eforturile împotriva Austro-Ungariei". Punctul 3 stipula că guvernul era dispus să înlăture din educaţia publică sârbă orice propagandă antiaustriacă „ori de câte ori guvernul imperial şi regal îi furniza dovezi despre existenţa acestei propagande". Punctul 4 afirma că guvernul era de acord să înlăture din serviciul militar orice persoană suspectă, însă doar dacă autorităţile austro-ungare le comunica „numele şi faptele de care se făceau vinovaţi aceşti ofiţeri şi funcţionari". Referitor la chestiunea înfiinţării unei comisii mixte de anchetă (punctul 5), răspunsul dat a fost acela că guvernul sârb „nu înţelegea prea bine sensul şi scopul acestei cerinţe", însă era dispus să accepte această colaborare, atât timp cât aceasta era conformă cu „principiul legii internaţionale, cu procedura penală şi cu relaţiile de bună vecinătate". Punctul 6 (referitor la implicarea autorităţilor austriece în urmărirea penală a persoanelor implicate) a fost respins categoric pe motiv că acesta era contrar constituţiei sârbe – era o chestiune legată de suveranitatea Serbiei, iar Sazonov sfătuise Belgradul să rămână ferm pe poziţie în această privinţă. În ceea ce privea punctul 7, care cerea arestarea lui Tankosić şi a lui Ciganović, guvernul sârb a declarat că primul fusese deja arestat „chiar în seara în care fusese înmânat ultimatumul"; „încă nu

reuşiseră să îl aresteze pe Ciganović". Din nou, guvernul austriac era rugat să furnizeze „dovezi ale prezumţiei de vinovăţie, dovezi ale vinovăţiei, dacă existau [...] în scopul anchetei ulterioare". Acesta era un răspuns oarecum ocolit: de îndată ce numele lui Ciganović a apărut în legătură cu ancheta din Sarajevo, departamentul de poliţie din Belgrad îl trimisese de urgenţă din capitală cu o sarcină specială, negând în tot acest timp că ar fi existat vreo persoană cu numele de Milan Ciganović în capitală.[40] Răspunsul accepta fără nicio condiţie punctele 8 şi 10 privind urmărirea penală a ofiţerilor de frontieră găsiţi vinovaţi de activităţi ilegale şi datoria de a raporta guvernului austro-ungar măsurile luate. Însă punctul 9, la care austriecii ceruseră o explicaţie referitoare la comentariile ostile făcute public de către oficialii sârbi în zilele ulterioare asasinatelor, a obţinut un răspuns mai ambiguu: guvernul sârb va oferi „bucuros aceste explicaţii", de îndată ce guvernul austriac „îi va fi comunicat pasajele la care se face referire şi de îndată ce acesta va fi demonstrat că aceste comentarii fuseseră, într-adevăr, făcute de oficialii menţionaţi".[41]

Este greu să dezaprobăm admiraţia pe care i-o stârnise lui Musulin acest text scris cu atâta măiestrie. Afirmaţia deseori întâlnită în literatura generală cum că acest răspuns reprezenta o capitulare aproape absolută în faţa cerinţelor austriecilor este extrem de înşelătoare. Acesta era un document compus pentru prietenii Serbiei, nu pentru duşmanii ei. Acesta le oferea austriecilor uluitor de puţin.[42] Mai presus de toate, arunca răspunderea asupra Vienei să înceapă procesul de deschidere a anchetei referitoare la contextul sârb al conspiraţiei, fără să recunoască, pe de altă parte, genul acela de colaborare care ar fi permis o urmărire efectivă a pistelor relevante. Din acest punct de vedere, reprezenta o continuare a politicii pe care autorităţile sârbe o urmaseră din 28 iunie: să nege categoric orice formă de implicare şi să se abţină de la a lua orice iniţiativă care ar putea indica recunoaşterea unei astfel de implicări. Multe dintre răspunsurile la punctele specifice lăsau loc pentru negocieri lungi, conflictuale şi, după toate probabilităţile, inutile cu austriecii

cu privire la ce constituia în realitate „fapte şi dovezi" ale propagandei iredentiste sau ale activităţii conspirative ale ofiţerilor şi oficialilor. Apelul la „legea internaţională", deşi o noţiune eficientă ca şi propagandă, era extrem de confuză, din moment ce nu existau nici jurisprudenţă internaţională pentru astfel de cazuri şi nici organe internaţionale care să deţină autoritatea de a le rezolva pe cale legală şi obligatorie. Cu toate acestea, tonul era la fel de ridicat ca şi cel al unui om de stat care este complet nedumerit şi care se străduieşte să înţeleagă aceste cerinţe revoltătoare şi inacceptabile. Acesta era tonul măsurat al unei Serbii politice şi constituţionale care nega orice legătură cu geamăna sa expansionistă pansârbă într-o manieră adânc înrădăcinată în istoria relaţiilor externe sârbe. Ar fi fost suficient ca să îi convingă pe prietenii Serbiei că, în faţa acestei capitulări totale, Viena nu mai avea un caz.

În realitate însă era o respingere ascunsă a majorităţii punctelor. Ne întrebăm, şi pe bună dreptate, dacă Pašić a mai avut şi altă opţiune, acum că permisese ca criza să ajungă până în acest punct, deoarece refuzase să preia iniţiativa şi să închidă reţelele iredentiste. Am discutat în capitolul 1 despre nenumărate posibile motive pentru atitudinea pasivă ciudată a prim-ministrului după 28 iunie – vulnerabilitatea lui după recentele lupte cu partidul militar şi cu reţeaua „Mâna Neagră", obiceiul puternic înrădăcinat de a fi retras şi secretos, obicei dobândit de-a lungul a mai bine de treizeci de ani petrecuţi în pericol în vârful ierarhiei politice sârbe şi simpatia ideologică fundamentală a lui Pašić şi a colegilor lui pentru cauza iredentistă. La toate acestea mai putem adăuga şi o altă consideraţie. Pašić trebuie să fi avut motive serioase să se teamă de o anchetă minuţioasă asupra crimelor, deoarece aceasta ar fi putut scoate la iveală legături care duceau până în interiorul elitei politice sârbe. Cea mai mică umbră asupra intrigilor lui Apis ar fi adus prejudicii cauzei pe care o susţinea Belgradul, ca să spunem altfel. Însă mai îngrijorătoare era posibilitatea că urmărirea şi anchetarea agentului dublu Ciganović, pe care austriecii îl identificaseră ca suspect, ar fi putut dezvălui faptul că Pašić şi colegii săi miniştri fuseseră avertizaţi dinainte, lucru

pe care Pašić îl negase cu vehemenţă în interviul pe care l-a dat în *Az Est* (*Seara*) pe 7 iulie. Într-un fel, poate că austriecii chiar cereau imposibilul, şi anume ca Serbia oficială de pe harta politică să oprească Serbia expansionistă şi etnică imaginată de iredentişti. Problema era că ambele erau interdependente şi inseparabile, erau două părţi ale aceleaşi entităţi. La Ministerul de Război din Belgrad, la sediul „oficial" dacă a existat vreodată aşa ceva, în holul principal atârna un tablou cu un peisaj din Serbia, în faţa cărui stătea o figură feminină alegorică înarmată, pe al cărei scut erau enumerate „provinciile care mai trebuiau eliberate": Bosnia, Herţegovina, Voivodina, Dalmaţia şi aşa mai departe.[43]

Giesl a ştiut înainte să i se înmâneze răspunsul că acceptarea nu va fi necondiţionată. Ordinul de mobilizare generală a trupelor sârbe intrase în vigoare încă de la ora trei după-amiaza, garnizoana oraşului plecase cu multă gălăgie şi în mare grabă ca să ocupe culmile care împrejmuiau oraşul, Banca Naţională şi arhivele de stat evacuau Belgradul, îndreptându-se către interiorul ţării, iar corpul diplomatic se pregătea deja să urmeze guvernul la locaţia temporară de la Kragujevac, în drum spre Niš.[44] A mai existat, de asemenea, un avertisment confidenţial din partea unuia dintre miniştrii care au participat la formularea răspunsului.[45] Sâmbătă, 25 iulie, la ora 5.55 după-amiaza, cu cinci minute înainte de termenul-limită, Pašič şi-a făcut apariţia la sediul legaţiei austriece şi a înmânat documentul, zicând într-o germană stâlcită (nu vorbea franceza): „Am acceptat o parte din cerinţele voastre [...]. În ceea ce priveşte restul, sperăm în loialitatea şi spiritul dumneavoastră cavaleresc în calitate de general austriac", apoi a plecat. Giesl a aruncat o privire dispreţuitoare peste text, a văzut că era nesatisfăcător, apoi a semnat o scrisoare pregătită dinainte prin care îl informa pe prim-ministru că va părăsi Belgradul chiar în acea seară împreună cu personalul său. Protecţia cetăţenilor austro-ungari şi bunurile au fost lăsate oficial în grija legaţiei germane, codurile au fost luate din seifuri şi arse, iar bagajele – deja făcute – au fost duse la maşinile care aşteptau în faţa uşii. La ora 6.30 seara, Giesl, soţia sa şi membrii legaţiei se aflau

deja în trenul care părăsea Belgradul. Zece minute mai târziu, traversau granița austriacă.

Acest lucru însemna oare război? Într-o telegramă ciudată din 24 iulie pe care i-a trimis-o lui Mensdorff la Londra, Berchtold i-a spus ambasadorului să îl informeze pe Edward Grey că documentul austriac nu era un ultimatum oficial, ci „un demers limitat de timp". Dacă la expirarea timpului acesta nu va avea un rezultat satisfăcător, va atrage după sine întreruperea relațiilor diplomatice și începerea pregătirilor militare necesare. Cu toate acestea, războiul nu era încă inevitabil: dacă Serbia va decide ulterior să se retragă „din cauza presiunii noastre militare", a continuat Berchtold, i se va cere să plătească o indemnizație în ceea ce privește costurile Austriei.[46] În ziua următoare, în timp ce Berchtold călătorea spre vest, către Bad Ischl unde urma să-l întâlnească pe împăratul Franz Iosef, a primit o telegramă de la contele Macchio din Viena în momentul în care a ajuns la Lambach. Acesta raporta că însărcinatul cu afaceri rus din Viena, Kudashchev, formulase o cerere oficială pentru a cere prelungirea termenului-limită. Drept răspuns, Berchtold a declarat că o asemenea prelungire era imposibilă, însă a adăugat că Serbia putea evita războiul, chiar și după expirarea termenului-limită, dacă dădea curs cerințelor Austriei.[47] Poate că aceste cuvinte au reflectat, după cum credea Albertini, un moment trecător de descurajare[48]; pe de altă parte, poate încerca să tragă de timp – am văzut cât de îngrijorați erau austriecii să nu rămână în urmă cu pregătirile militare, odată ce acestea ar fi devenit necesare.

Privind în retrospectivă, este evident faptul că existau antecedente pentru aceste manevre de ultim moment. În 26 și 27 iulie, Spalajković a trimis câteva depeșe entuziasmate, care aduceau vestea că rușii mobilizau o armată alcătuită din 1 700 00 de oameni și plănuiau „să inițieze de îndată un atac ofensiv hotărâtor asupra Austrio-Ungariei de îndată ce aceasta ar fi atacat Serbia". Spalajković relata în 26 iulie că țarul era convins că sârbii vor „lupta precum niște lei" și ar putea chiar să îi distrugă singuri pe austriecii din reduta din interiorul țării. Poziția Germaniei era încă neclară. Chiar

dacă germanii nu intrau în luptă, ţarul credea că existau şanse mari ca „Austro-Ungaria să fie dezbinată"; dacă nu vor reuşi acest lucru, ruşii vor „pune în aplicare planurile militare ale francezilor astfel încât victoria împotriva Germaniei să fie sigură".[49]

Atât de încântat era Spalajković, fostul şef politic al Ministerului Afacerilor Externe sârb, încât a ajuns să propună o politică: „După părerea mea, ni se oferă ocazia nemaipomenită de a folosi înţelept această situaţie pentru a îndeplini unificarea completă a sârbilor [*ujedinjenje srba*]. Prin urmare, este de dorit ca Austro-Ungaria să ne atace. În acest caz, cu Dumnezeu înainte!" Aceste porniri care veneau de la St.-Petersburg au contribuit la o întărire a situaţiei. Concesiile de ultim moment la cerinţele austriecilor erau acum de neconceput. Pašić crezuse întotdeauna că unirea sârbilor nu va fi realizată pe timp de pace, că va putea fi făurită doar în toiul unui mare război şi cu ajutorul unei mari puteri. Acesta nu era şi nu fusese niciodată un plan în sine – era un viitor imaginat care era pe cale să se transforme în realitate. Au trecut aproape două săptămâni până când a început lupta adevărată, însă drumul către război se vedea deja la orizont. Serbia nu mai putea privi înapoi.

ÎNCEPE „RĂZBOIUL LOCAL"

În dimineaţa zilei de 28 iulie, împăratul Franz Iosef a semnat declaraţia de război împotriva Serbiei, cu o pană de struţ, în camera sa de studiu din vila imperială de la Bad Ischl. Pe birou, în faţa lui, se afla bustul răposatei sale soţii, sculptat în marmură albă şi fină. Lângă cotul său drept se afla o brichetă electrică de ultimă generaţie, o structură grea din bronz fixată pe un suport din lemn negru, al cărei cablu împletit ducea până la o priză din spatele biroului. Textul avea structura manifestului pe care austriecii îl folosiseră pentru a declara război împotriva Prusiei în 1866:

> „Către popoarele mele! A fost dorinţa mea arzătoare să îmi dedic anii care, cu voia Domnului, mi-au mai rămas încă, pentru a

menţine pacea şi pentru a-mi proteja popoarele de sacrificiile şi greutăţile teribile ale unui război. Providenţa, în înţelepciunea sa, a ales altfel. Intrigile unui adversar răuvoitor mă obligă, pentru apărarea onoarei monarhiei mele, pentru protejarea demnităţii sale şi a poziţiei sale ca mare putere, pentru siguranţa teritoriilor sale, să iau din nou sabia în mână după ani îndelungaţi de pace".[50]

La momentul acela, Belgradul era deja un oraş depopulat. Toţi bărbaţii care aveau vârsta potrivită fuseseră chemaţi la arme, iar nenumărate familii fugiseră ca să se refugieze la rudele care locuiau în interiorul ţării. Mulţi dintre cetăţenii străini plecaseră. La ora două în după-amiaza zilei de 28 iulie, zvonul despre un război iminent s-a răspândit cu rapiditate prin oraş. Tirajele suplimentare ale tuturor ziarelor se vindeau de îndată ce vânzătorii le scoteau în stradă.[51] Înainte să se lase seara, două vapoare sârbe care transportau muniţie şi grenade pe Dunăre fuseseră descoperite de către cercetaşii şi paznicii austrieci. La scurt timp după ora unu a dimineţii următoare, trupele sârbe au aruncat în aer podul peste râul Save dintre Semlin şi Belgrad. Canonierele austriecilor au deschis focul şi, după un schimb scurt de focuri, trupele sârbe s-au retras. Vestea că se declarase, în sfârşit, război l-a umplut de exaltare pe Sigmund Freud, care pe vremea aceea avea cincizeci şi opt de ani: „Pentru prima oară în treizeci de ani, mă simt cu adevărat austriac şi vreau să-i mai acord încă o şansă acestui imperiu nu foarte promiţător. Îmi dedic toată dragostea Austro-Ungariei".[52]

CAPITOLUL 11

Focuri de avertisment

DOMINĂ FERMITATEA

După patru zile agitate de recepţii, evaluări militare, discursuri, cine şi toasturi, Maurice Paléologue avea nevoie de odihnă. După ce îl condusese pe Poincaré la vasul *France* în seara zilei de 23 iulie, acesta i-a spus servitorului său să nu îl trezească în dimineaţa următoare. Însă nu i-a fost dat să se odihnească: la ora şapte dimineaţa a primit un telefon urgent care anunţa ultimatumul austriecilor. În timp ce ambasadorul şedea întins în pat, pe jumătate adormit, această veste i-a pătruns în minte ca un coşmar:

> „Episodul mi s-a părut ireal şi totuşi clar, imaginar, dar autentic. Parcă îmi continuam discuţia avută ieri cu ţarul, în care îmi exprimam teoriile şi speculaţiile. În acelaşi timp aveam sentimentul, un sentiment puternic, categoric şi convingător, că mă aflam în faţa unui *fait accompli*".[1]

Paléologue şi-a anulat întâlnirea de la prânz şi a convenit să se întâlnească la Ambasada Franceză cu ministrul de externe, Sazonov, şi cu ambasadorul britanic, Sir George Buchanan.[2] Conform propriilor memorii, Paléologue le-a amintit musafirilor săi de toasturile schimbate între preşedinte şi ţar cu o seară în urmă şi a insistat că puterile Antantei trebuie să adopte o politică a „fermităţii". Sazonov era uluit: „Să presupunem că această politică va duce la război?" Fermitatea va duce la război, a răspuns Paléologue, doar dacă „puterile germanice" se hotărâseră deja „să recurgă la forţă pentru

a-şi asigura hegemonia în Est" (aici, ambasadorul francez a redat întocmai argumentul pe care Bethmann îl rostise la Riezler în timpul celei de-a doua săptămâni a lunii iulie).

Este îndoielnic faptul că Sazonov a fost cu adevărat atât de pasiv precum sugerează relatările lui Paléologue: în depeşa care redă aceeaşi conversaţie, George Buchanan susţine că Sazonov a fost cel care a mărit miza, declarând că „Rusia va trebui oricum să se mobilizeze".[3] Indiferent cine ce a spus, cei trei bărbaţi au avut o părere categorică în ceea ce priveşte situaţia creată de faptul că austriecii înaintaseră ultimatumul Belgradului. Sazonov şi Paléologue şi-au unit forţele pentru a-l convinge pe Buchanan să-şi abată guvernul de la o politică a neutralităţii care ar fi „echivalentă cu sinuciderea". Buchanan a fost de acord şi s-a angajat să îi ofere lui Grey „argumente puternice" în favoarea unei politici „de rezistenţă în faţa aroganţei Germaniei".[4] Contele de Robien, care vorbise în după-amiaza respectivă cu ambasadorul, era îngrozit. „În timpul acestui prânz nefast [*néfaste*] s-au îmboldit unul pe celălalt, relata el. Din câte se pare, Paléologue era extrem de vehement, lăudându-se cu conversaţia pe care o avusese cu Poincaré..."[5]

De fapt, nu a fost nevoie ca Sazonov să fie convins de Paléologue sau de altcineva. Chiar înainte de întâlnirea de la prânz de la ambasada franceză, acesta îl dojenise pe ambasadorul austriac, folosind un ton care nu lăsa niciun dubiu despre felul în care înţelegea el situaţia şi cum intenţiona să răspundă. După ce Fritz Szapáry, respectând obiceiul în astfel de cazuri, citise cu voce tare textul ultimatumului austriac, Sazonov a răbufnit de câteva ori: „Ştiu despre ce-i vorba. Vreţi să declaraţi război Serbiei! Presa germană v-a incitat. Vreţi să agitaţi spiritele în Europa. Vă asumaţi o foarte mare responsabilitate. Veţi vedea ce efecte va avea în Londra şi în Paris şi oriunde altundeva". Szápáry s-a oferit să îi trimită un dosar cu dovezile care sprijineau afirmaţiile Vienei, însă Sazonov a refuzat oferta fluturându-şi mâna şi zicând că nu era interesat. „Vreţi război şi v-aţi incendiat podurile." Când Szapáry a răspuns că Austria avea dreptul să îşi apere interesele vitale şi că era „cea

mai pacifistă putere din lume", Sazonov a reacţionat pe un ton sarcastic: „Se vede cât sunteţi de pacifişti, acum că agitaţi spiritele în Europa".[6] Szapáry a plecat de la întâlnire extrem de surescitat şi s-a dus direct la ambasada austriacă pentru a-şi codifica şi a-şi trimite raportul.

De îndată ce ambasadorul austriac a plecat, Sazonov l-a chemat pe şeful statului-major rus, generalul Yanushkevich, la Ministerul Afacerilor Externe. Guvernul, a declarat el, va emite în curând un comunicat de presă oficial prin care se va anunţa că Rusia nu intenţiona să „rămână nepăsătoare" dacă „era ameninţată demnitatea şi integritatea poporului sârb, fraţii lor de sânge" (un anunţ corespunzător a fost trimis presei în ziua următoare). Apoi a discutat cu Yanushkevich despre planurile unei „mobilizări parţiale împotriva Austro-Ungariei".[7] În zilele care au urmat prezentării ultimatumului, ministrul de externe rus a rămas fidel politicii sale ferme, adoptând poziţii şi decizii care au intensificat criza.

În după-amiaza respectivă, la ora trei, a avut loc o şedinţă a Consiliului de Miniştri care a durat două ore. Sazonov, care tocmai se întorsese de la întâlnirea sa cu Paléologue şi Buchanan, a luat primul cuvântul. El a început prin a schiţa ceea ce considera el a fi un context mai larg al crizei curente. Germania, a declarat el, începuse să facă de mult „pregătiri sistematice" cu scopul de a-şi spori puterea în Europa Centrală şi de a-şi asigura obiectivele „în ceea ce priveşte toate chestiunile internaţionale, fără să ia în considerare părerea şi influenţa puterilor care nu fac parte din Tripla Alianţă". În ultimul deceniu, Rusia răspunsese acestor provocări cu moderaţie şi toleranţă, însă aceste concesii n-au făcut decât să îi „încurajeze" pe germani să folosească „metode agresive". Sosise timpul ca Rusia să ia poziţie. Ultimatumul austriac fusese întocmit „cu complicitatea germanilor"; acceptarea sa de către Belgrad va transforma Serbia într-un protectorat de facto al puterilor centrale. Dacă Rusia renunţa la „misiunea sa istorică" de a asigura independenţa statelor slave, va fi „considerată un stat decadent", îşi va pierde „întreaga autoritate" şi „prestigiul în Balcani" „şi va fi nevoită să

ocupe locul secund printre puteri". O poziție fermă, a avertizat el, va aduce riscul unui război cu Austria și cu Germania, o perspectivă cu atât mai periculoasă cu cât nu se știa sigur ce poziție va adopta Marea Britanie.[8]

Următorul care a luat cuvântul a fost ministrul agriculturii, A.V. Krivoshein. Acesta era unul dintre miniștrii care se opuseseră și complotaseră împotriva lui Vladimir Kokovtsov. Se bucura de favoarea țarului și avea legături apropiate cu lobby-ul naționalist din Duma. În calitate de ministru al agriculturii, el avea legături strânse și cu „zemstvos", organe ale guvernului local dominate de nobili care făceau să funcționeze cea mai mare parte a imperiului rus. Mulți ani fusese afiliat cu *Novoye Vremya*, publicație cunoscută pentru campaniile sale naționaliste referitoare la Balcani și la strâmtorile turcești.[9] Sprijinise politica de „mobilizare parțială" a lui Sukhomlinov din noiembrie 1912 împotriva Austriei pe motiv că „era timpul ca Rusia să înceteze să se mai ploconească în fața germanilor".[10] De asemenea, părea să aibă legături strânse și cu vorbărețul Militsa al Muntenegrului, care îl considera un aliat al Muntenegrului în lupta sa de salvare a slavilor de sud.[11] După plecarea lui Kokovtsov, Krivoshein a ajuns cea mai puternică figură din Consiliul de Miniștri. Viziunile lui în ceea ce privea politica externă erau cele ale „șoimilor", vădind un puternic sentiment antigerman.

În cuvântarea sa ținută în cadrul Consiliului de Miniștri din 24 iulie, Krivoshein a invocat o serie complexă de argumente pro și contra unei reacții militare, însă, în cele din urmă, a optat pentru o reacție fermă față de demersul austriecilor. El a subliniat faptul că Rusia se afla într-o poziție politică, financiară și militară incomparabil mai bună față de catastrofa din 1904–1905. Însă programul de reînarmare era incomplet și nu se știa sigur dacă forțele armate ruse vor putea să concureze în ceea ce privea „eficiența tehnică modernă" cu cele ale Germaniei și ale Austro-Ungariei. Pe de altă parte, deoarece „condițiile generale" cunoscuseră o îmbunătățire în ultimii ani (poate se referea la consolidarea alianței franco-ruse), guvernului

imperial îi va fi greu să explice publicului şi membrilor Dumei de ce „ezita să acţioneze îndrăzneţ". Apoi a urmat esenţa argumentului. În trecut, din cauza unei „atitudini extrem de prudente", Rusia nu reuşise să „îmbuneze" puterile din Europa Centrală. Lucru cert, riscurile pe care şi le asuma Rusia în eventualitatea unei ostilităţi erau mari, dovadă stătea Războiul ruso-japonez. Deşi Rusia îşi dorea pacea, nu avea să realizeze acest lucru printr-o continuă „conciliere". „Războiul poate izbucni în ciuda eforturilor noastre de conciliere". Cea mai bună politică în circumstanţele date era, aşadar, „o atitudine mai fermă şi mai energică faţă de revendicările exagerate ale Puterilor Centrale".[12]

Declaraţia lui Krivoshein a lăsat o impresie profundă asupra celor prezenţi şi niciunul dintre vorbitorii care au urmat nu a rostit nimic ca să schimbe concluzia la care se ajunsese. Ministrul de război, Sukhomlinov, şi ministrul marinei militare, Grigorovich, au recunoscut faptul că programul de reînarmare nu era gata încă, însă ambii „au declarat că o atitudine ezitantă nu mai era potrivită" şi „nu s-au opus unei atitudini mult mai ferme". Peter Bark, reprezentantul Ministerului de Finanţe, şi-a exprimat îngrijorarea în ceea ce privea capacitatea Rusiei de a rezista financiar şi economic unui război continental, însă până şi el a admis că o atitudine conciliantă nu reprezenta în sine o garanţie pentru pace şi că, „din moment ce erau în joc demnitatea şi autoritatea Rusiei", nu vedea niciun motiv pentru care nu ar îmbrăţişa părerea majorităţii. În concluzie, premierul Goremykin a spus că „era datoria guvernului imperial să decidă imediat în favoarea Serbiei". Existau şanse mai mari să se asigure pacea printr-o atitudine fermă, nu conciliantă, iar dacă acest lucru eşua, atunci „Rusia trebuie să fie pregătită să facă sacrificiile care i se cer".[13] În cele din urmă, cei prezenţi au convenit asupra următoarelor cinci rezoluţii: (i) Austriei i se va cere să prelungească termenul-limită al ultimatumului; (ii) Serbia va fi sfătuită să nu lupte la graniţă, ci să îşi retragă forţele armate în interiorul ţării; (iii) ţarului i se va cere să aprobe „în principiu" mobilizarea detaşamentelor militare din Kiev, Odessa, Kazan şi Moscova; (iv) ministrul de

război va primi ordin să grăbească aprovizionarea cu echipament militar şi (v) Rusia trebuia să îşi retragă fondurile pe care aceasta le investea în prezent în Germania şi Austria.[14]

„DE DATA ASTA ESTE RĂZBOI"

În ziua următoare (25 iulie), a avut loc o întrunire mult mai solemnă a Consiliului de Miniştri, prezidată de ţar. La această întrunire au participat şeful statului-major, Yanushkevich, şi marele duce Nicolae, comandantul Detaşamentului St.-Petersburg şi soţul Anastasiei de Muntenegru, cea care îi vorbise fără ocolişuri preşedintelui Poincaré în timpul vizitei de stat. În cadrul acestei întruniri s-au confirmat deciziile luate de consiliu în ziua anterioară şi s-a convenit asupra altor măsuri militare mai elaborate. Cel mai important, consiliul a decis să autorizeze un pachet complex de reguli cunoscut sub denumirea de „Perioada premergătoare războiului". Aceste măsuri, care implicau numeroase dispoziţii de pregătire pentru mobilizare, nu se limitau doar la detaşamentele aflate la graniţa cu Austria, ci urmau să fie aplicate şi în partea europeană a Rusiei.[15]

Este dificil să exagerăm importanţa istorică pe care au avut-o întrunirile din 24 şi 25 iulie. Într-o oarecare măsură, acestea au reprezentat un soi de renaştere târzie a Consiliului de Miniştri, a cărui influenţă asupra politicii externe se aflase în declin de la moartea lui Stolypin. Consiliul dezbătea politica externă într-un mod oarecum neobişnuit.[16] Făcându-i pe colegii lui să îşi concentreze atenţia asupra Germaniei ca presupus instigator al crizei actuale, Sazonov demonstra cât de mult adoptase logica alianţei franco-ruse, conform căreia Germania, şi nu Austria, era „principalul inamic". Nu avea nicio importanţă că aceasta era o criză mai degrabă austriacă decât germană, din moment ce Austria era considerată a fi pretextul pentru o politică răuvoitoare a Germaniei, ale cărei scopuri finale, pe lângă obţinerea „hegemoniei în Orientul Apropiat", erau neclare. În ceea ce privea chestiunea referitoare la

pregătirea parţială a Rusiei pentru un război (în comparaţie cu situaţia în care s-ar afla peste trei ani), miniştrii au abordat acest subiect referindu-se în termeni vagi la un război care ar izbucni „oricum", chiar dacă Rusia ar alege să îi „îmbuneze" pe germani neiniţiind niciun atac împotriva aliaţilor lor austrieci. Acest argument semăna în linii mari cu gândirea adoptată de Bethmann în primele săptămânii ale lunii iulie: criza din Sarajevo putea fi privită ca un mijloc de a testa intenţiile Rusiei – dacă ruşii optau, în ciuda a tot, pentru un război european, atunci acest lucru însemna că Rusia îşi dorise un război de la bun început. Însă exista o diferenţă crucială: în cazul lui Bethmann, acest argument a fost lansat pentru a justifica *acceptarea* unui război, în cazul în care Rusia alegea să pornească unul; acest argument nu a fost folosit niciodată (decât după mobilizarea generală a ruşilor) pentru a justifica măsurile militare *preventive* ale Germaniei. Dimpotrivă, măsurile luate la St.-Petersburg fiind considerate a avea un caracter proactiv, nu au luat naştere dintr-o ameninţare directă a Rusiei. Existau şanse mari (dacă nu sigure) ca aceste măsuri să intensifice şi mai mult criza.

Măsurile militare practice adoptate în cadrul celor două întruniri erau derutante. Mai întâi, era faptul că „mobilizarea parţială" convenită de către Sazonov şi de către Yanushkevich şi adoptată ulterior „în principiu în cadrul întrunirii din 24 iulie" era o procedură impracticabilă şi oarecum periculoasă. Chiar şi o mobilizare parţială, dacă reprezenta o ameninţare directă a Austro-Ungariei, ar atrage inevitabil, conform gândirii alianţei germano-austriece, contramăsuri din partea Berlinului, la fel cu o „mobilizare parţială" germană împotriva Rusiei ar fi atras inevitabil contramăsuri din partea Franţei, fie că Germania ar fi ales sau nu să se mobilizeze pe frontul de Vest. În eventualitatea în care ar fi fost luate astfel de contramăsuri, regiunile de graniţă unde nu ar fi avut loc mobilizarea ar fi rămas expuse, aşa cum s-ar fi întâmplat şi cu flancul dreapta al armatei din sud care se mobilizase împotriva Austriei. Spaţiul pentru manevră creat de caracterul „parţial" al mobilizării era, prin

urmare, iluzoriu. Chiar şi mai îngrijorător era faptul că planurile ruşilor, pur şi simplu, nu prevedeau o mobilizare „parţială". Nu exista niciun program separat de mobilizare doar împotriva Austriei. Regimul de planificare curent, cunoscut sub denumirea de „Program de mobilizare nr. 19", era „un tot unitar, o propunere de genul *totul sau nimic*" care nu făcea nicio distincţie între cei doi inamici.[17] Diferenţele în ceea ce privea densitatea populaţiei dintre regiuni însemna că majoritatea detaşamentelor militare aduceau rezervişti din alte zone de mobilizare. Mai mult, anumite detaşamente din zonele învecinate Austriei erau alocate, în eventualitatea unui mobilizări complete, detaşării în părţi ale celei de-a Doua Armate învecinate cu Germania. Şi ca şi când lucrurile n-ar fi fost suficient de grave, o mobilizare restricţionată în anumite sectoare nu ar face decât să creeze haos în aranjamentele complexe legate de tranzitul feroviar în şi de-a lungul zonelor de concentrare. Prin urmare, a improviza o mobilizare strict împotriva Austriei nu numai că ar constitui un risc în sine, dar ar periclita şi abilitatea Rusiei de a face trecerea la o mobilizare completă, în cazul în care s-ar impune acest lucru.[18]

Având în vedere aceste dificultăţi, este uluitor că a fost luată în serios politica unei mobilizări parţiale. De ce a insistat Sazonov asupra ei? Putem înţelege recursul superficial la o măsură care pare să ofere ceva la fel de rău ca şi o mobilizare completă şi care trebuie să declanşeze un război continental. Sazonov îşi amintea fără îndoială criza din vara dintre 1912–1913, când armata improvizase un plan provizoriu de mobilizare împotriva Austro-Ungariei. Ca şi civil într-un mediu unde expertiza militară era păzită cu stricteţe, iar comunicarea dintre civili şi militari era defectuoasă, Sazonov, a cărui ignoranţă într-ale armatei era notorie, se poate să nu fi ştiut prea multe. Era evident că nu primea sfaturi prea bune de la şeful statului-major, Yanushkevich, un om mediocru care era în continuare oarecum descumpănit după doar cinci luni de exerciţiu în funcţie. Yanushkevich, care era mai degrabă curtean decât soldat, nu activase deloc pe teren. Promovarea lui, despre care se spune că

ar fi stârnit surpriza generală, se datora probabil afecțiunii pe care țarul o avea față de el și nu calificărilor lui profesionale.[19] Și, cu toate acestea, în ciuda faptului că subordonații lui Yanushkevich și Yanushkevich însuși au subliniat absurditatea planului de mobilizare parțială, Sazonov nu a renunțat la el. Poate că a simțit nevoia să îi ofere țarului o alternativă la o mobilizare completă; poate că a sperat că o mobilizare parțial i-ar convinge pe austrieci și pe germani să se retragă. Poate că, pe de altă parte, spera că oferind varianta unei mobilizări parțiale îl putea atrage pe țar într-o situație din care va fi obligat să treacă la fapte reale. În cel mai rău caz, aceste nesiguranțe sugerau un anumit grad de incoerență la cel mai înalt nivel al executivului rus, o impresie întărită de faptul că țarului i se permise să adauge flota baltică planului de mobilizare parțială a lui Sazonov, cu toate că acest lucru anula intenția ministrului de interne de a evita un conflict cu Germania.[20]

În orice caz, pentru moment, politica unei mobilizări parțiale a rămas o falsă problemă – cel puțin până pe 28 iulie, când guvernul chiar a ales să o facă publică. Între timp, Consiliul de Miniștri hotărâse să ia o decizie mult mai importantă, și anume activarea „Legii din 2 martie 1913 cu privire la perioada premergătoare războiului". Această lege privind premobilizarea prevedea întărirea securității, aprovizionarea magazinelor și a depozitelor, verificări ale tuturor departamentelor, urgentarea reparațiilor aduse căilor ferate, desfășurarea trupelor de protecție pe fronturile amenințate și rechemarea rezerviștilor în taberele de antrenament. Mai existau și alte măsuri: trupele care se antrenau departe de bazele lor trebuiau rechemate de urgență; în jur de trei mii de cadeți urmau să fie ridicați la gradul de ofițeri pentru a consolida trupele; porturile trebuiau minate, iar caii trebuiau înhămați la căruțe. Trebuia declarată starea de război în toate fortărețele din districtele Varșovia, Vilnius și St.-Petersburg, astfel încât autoritățile militare să își poată exercita puterea și să asigure o mobilizare generală rapidă atunci când vor primi ordinul. Aceste măsuri erau valabile nu numai pentru regiunile de la granița cu Austria, ci și pentru întreaga suprafață a Rusiei europene.[21]

Nu mai trebuie menționat faptul că aceste măsuri erau pline de riscuri. Cum ar fi putut face diferența germanii și austriecii între măsurile îndepărtate de premobilizare ale rușilor și faza incipientă a unei mobilizări propriu-zise? Textul Legii din 2 martie 1913 ne oferă o impresie despre amploarea măsurilor care erau planificate. Conform prevederilor sale, rezerviștii trebuiau rechemați la diviziile de frontieră și „instruiți în ceea ce priveau uniformele și, probabil, dispoziții ale inamicului".

> „Caii vor fi potcoviți. Nu se mai acordă permisii, iar ofițerii și bărbații care se află în permisie sau care sunt reținuți în altă parte trebuie să se întoarcă de urgență la detașamentele lor. Suspecții de spionaj vor fi arestați. Se vor lua măsuri împotriva exportului de cai, de vite și de grâne. Banii, precum și titlurile de valoare vor fi luate din băncile de lângă frontieră și mutate în interiorul țării. Navele militare se vor întoarce în porturi pentru a primi dispoziții și echipament de război."[22]

Yanushkevich a abordat posibilitatea unor neînțelegeri și și-a sfătuit în mod expres comandanții fiecărui district să nu se simtă legați de legea din 2 martie 1913 și să încalce orice măsură prevăzută dacă credeau de cuviință.

Desigur, mulți observatori au confundat premobilizarea cu o mobilizare parțială. Ataşatul militar belgian la St.-Petersburg a raportat în 26 iulie că țarul ordonase mobilizarea a „zece corpuri de armată în circumscripțiile militare din Kiev și Odessa", adăugând că vestea „fusese primită cu cel mai mare entuziasm de cercurile militare". Într-o depeșă trimisă în următoarea zi a subliniat faptul că presa informase că orice discuție publică despre „mobilizarea armatei" era strict interzisă.[23] Consulii, diplomații și ataşații germani și austrieci au început să expedieze rapoarte alarmante. Ministrul austriac contele Széchényi raporta din Copenhaga pe 26 iulie, că ministrul de externe danez, Eric Scavenius, primise veşti de la St.-Petersburg care sugerau că Rusia începuse deja mobilizarea – în ciuda acestor măsuri ofensive precipitate, Széchényi nu credea că

Franţa şi Anglia se vor simţi obligate să intervină.[24] În ziua următoare, consulul austriac Hein raporta din Kiev rechemarea ofiţerilor la garnizoane şi şiruri lungi de unităţi de artilerie care mărşăluiau afară din Kiev, către vest, spre o destinaţie necunoscută. Mai târziu, tot în aceeaşi zi (27 iulie), el raporta şaisprezece trenuri încărcate cu artilerişti şi cazaci părăsind Kievul şi douăzeci şi şase de trenuri militare transportând artilerişti şi genişti din Odessa, toate având aceeaşi destinaţie: graniţa austriacă. Imensa tabără militară din Kiev era acum pustie – trupele fie fuseseră mutate în taberele de iarnă, fie se adunau în gări pentru îmbarcare.[25] Din Szczakowa, din salientul polonez, a venit o depeşă codificată care relata că manevrele care aveau loc în regiunea respectivă fuseseră întrerupte şi toate trupele fuseseră concentrate în oraş; un „contingent imens" de artilerie fusese încărcat în vagoane la Gara Viena a oraşului. În timpul nopţii precedente, şapte trenuri pline cu genişti trecuseră prin gară.[26] De la Moscova veneau rapoarte că Forţele Aeriene Imperiale Ruse, depăşite doar de Franţa ca şi mărime, o luaseră spre vest, în timp ce un regiment de cavalerie sosise în oraş din îndepărtatul Ekaterinoslav (astăzi: Dnepropetrovsk), de la aproape 965 de kilometri depărtare către sud.[27] De la autorităţile austriece din Galiţia se primeau rapoarte despre trupe „uriaşe", inclusiv artilerişti şi cazaci, care îşi preluau poziţiile la distanţă mică de graniţă.[28] Depeşele consulare trimise de peste tot de pe teritoriul Rusiei către ambasada germană din St.-Petersburg raportau că râurile fuseseră minate, că materialul rulant fusese acaparat, că un întreg regiment rus de artilerie fusese văzut ieşind din Kiev şi luând-o către vest, că se interzisese trecerea telegramelor germane codificate prin biroul de telegraf din Moscova, că trupele se întorceau de la manevre, că unităţi de infanterie şi de cavalerie se apropiau de Lublin şi de Kovel, că hergheliile de cai erau adunate în punctele de concentrare, că se puseseră în mişcare convoaie lungi de vehicule militare, precum şi alte indicii de mobilizări ale armatei care se pregătea pentru război.[30] În seara zilei de 25 iulie, când Maurice Paléologue s-a dus la gara Varşovia din St.-Petersburg ca să îşi ia rămas-bun de la Izvolsky,

care se întorcea la Paris „în mare grabă", cei doi bărbați au fost uimiți de agitația din jurul lor:

> „Era forfotă mare pe peroane. Trenurile erau pline de ofițeri și de soldați. Părea a fi o mobilizare. Am schimbat repede câteva păreri și am ajuns la aceeași concluzie: *De data asta va fi război.*"[31]

MOTIVELE RUSIEI

Prin aceste măsuri, Sazonov și colegii lui au intensificat criza și au sporit mult șansele unui război general în Europa. În primul rând, premobilizarea rușilor a schimbat gândirea politică în Serbia. Devenise de neconceput ca guvernul din Belgrad, care înainte se gândise serios să accepte ultimatumul, să sucombe sub presiunea austriecilor. Aceste măsuri au intensificat și presiunea internă asupra administrației ruse, deoarece vederea bărbaților în uniformă și vestea că Rusia nu va „rămâne indiferentă" față de soarta Serbiei au stârnit euforia în presa naționalistă. Austro-Ungaria a intrat în stare de alertă. Cel mai important dintre toate, aceste măsuri au făcut presiuni mari asupra Germaniei, care, până în acel moment, se abținuse de la pregătiri militare, sperând în localizarea conflictului dintre austrieci și sârbi.

De ce a făcut Sazonov asta? Acesta nu era un om sincer și nu a dat explicații referitoare la faptele sau motivele sale în timpul acestor zile. Cel mai plauzibil și evident răspuns reiese din reacția lui la vestea despre ultimatum: *„C'est la guerre européenne!"* Sazonov a înțeles din context că o acțiune militară austriacă împotriva Serbiei trebuie să declanșeze un contraatac din partea rușilor. Modul în care a gestionat criza provocată de ultimatum corespundea în totalitate cu angajamentele sale anterioare. Sazonov nu a recunoscut niciodată că Austro-Ungaria avea dreptul să ia măsuri împotriva iredentismului sârb. Dimpotrivă, a susținut politica iredentismului balcanic și a adoptat în mod explicit viziunea că Serbia era moștenitoarea de drept a teritoriilor nerăscumpărate ale slavilor de sud din interiorul monarhiei duale, o structură multietnică învechită a acelor vremuri

ale cărei zile, în opinia lui, erau oricum numărate. Se pare că nu îi trecuse prin minte faptul că zilele Imperiului Rus, autocrat şi multietnic, ale cărui relaţii cu minorităţile erau mai rele decât cele ale Austro-Ungariei, erau, de asemenea, numărate. Sazonov a respins de la început orice drept al Austriei de a lua orice măsuri împotriva Belgradului după asasinate. El repetase de nenumărate ori, într-o serie de contexte, că va răspunde militar oricărei acţiuni luate împotriva statului-satelit. Încă din 18 iulie, la scurt timp după ce se aflase despre pregătirea unui ultimatum de către austrieci, Sazonov îi spusese lui Sir George Buchanan că „orice document care va semăna cu un ultimatum austriac în Belgrad nu va lăsa Rusia indiferentă, care va fi obligată să ia anumite măsuri militare de precauţie".[32] Sazonov trebuie să fi fost conştient de existenţa unor riscuri uriaşe, deoarece, în criza din noiembrie 1912, el şi Kokovtsov se opuseseră unei astfel de mobilizări parţiale împotriva Austriei în noiembrie 1912, în plină criză balcanică, pe motiv că „indiferent ce numim noi măsuri preconizate, o mobilizare rămâne o mobilizare, iar inamicii noştri pot riposta printr-un război adevărat", afirma Kokovtsov.[33]

Situaţia din 1914 era diferită, desigur. Riscurile erau mai mari, iar fără prezenţa lui Kokovtsov, atmosfera era mai puţin inhibată. Însă mai exista o diferenţă importantă: încă din noiembrie 1912, Sazonov adăugase un argument în favoarea ieşirii din starea de alertă, spunând că „chiar dacă am fi pregătiţi pentru război [...], nu am avea niciun drept să luăm vreo măsură fără a cădea mai întâi de acord cu aliaţii noştri".[34] În vara lui 1914 nu mai exista niciun dubiu referitor la acest acord – cel puţin cu Franţa. Nu era doar faptul că Poincaré şi Paléologue insistaseră ca ruşii să rămână fermi pe poziţie în ceea ce privea situaţia sârbilor, ci şi faptul că o astfel de criză confirma întocmai scenariului de început în Balcani că alianţa, după multe discuţii şi întruniri la nivel înalt, se transformase în ultimii ani într-un *casus belli* optim. Într-o depeşă fascinantă trimisă în 30 iulie 1914, ataşatul militar rus la Paris, contele Ignatiev, care avea numeroase legături cu cei mai importanţi comandanţi militari francezi, raporta că vedea în jurul lui „o bucurie făţişă la gândul că puteau folosi circumstanţe strategice benefice, după cum credeau francezii".[35]

Ministrul belgian la Paris a observat aceeaşi atmosferă veselă: „Statul-major francez este în favoarea unui război", scria el în 30 iulie. „Statul-major îşi doreşte războiul, deoarece, după părerea sa, momentul este favorabil şi a sosit timpul ca toate acestea să ia sfârşit".[36]

Nu intră în discuţie, după cum au susţinut unii uneori, faptul că Paléologue ar fi prezentat greşit intenţiile francezilor şi ar fi luat măsuri faţă de St.-Petersburg pentru care nu primise acordul Parisului. Nu este adevărat nici faptul că ar fi informat greşit Parisul despre mobilizarea ruşilor cu scopul de a permite escaladarea crizei până într-acolo încât Parisul să nu îşi mai poată ţine în frâu aliata. Dimpotrivă, el informase Ministerul de Externe francez despre măsurile adoptate de către guvernul rus. O telegramă compusă la ora 6.30 în seara zilei de 24 iulie susţinea principiul de solidaritate a alianţei în ceea ce privea interesele de „a păstra pacea prin utilizarea forţei"; o altă telegramă trimisă la ora 11 a aceleiaşi seri se referea la măsurile pe care Rusia „ar fi nevoită să le ia dacă era ameninţată independenţa sau integritatea teritorială a Serbiei". O altă telegramă, compusă la ora 4.45 în după-amiaza zilei următoare şi marcată ca fiind „urgentă" şi „secretă", raporta că Consiliul de Miniştri convenise în acea zi mobilizarea „în principiu" a „13 corpuri de armată care urmează să opereze împotriva Austriei". Apoi urma o frază esenţială:

> „Mobilizarea va fi anunţată public şi va intra în vigoare doar atunci când guvernul austro-ungar va încerca să constrângă Serbia prin forţa armelor. Cu toate acestea, pregătirile secrete (*preparatifs clandestins*) vor începe chiar azi".[37]

Ulterior, Viviani avea să izbucnească de indignare la aflarea veştii că lucrurile fuseseră lăsate să avanseze mult prea repede şi avea să-i ceară socoteală lui Paléologue pentru faptele sale din timpul zilelor cruciale ale crizei, acuzându-l că ascunsese informaţii vitale despre măsurile ruşilor (de aici a luat naştere mitul despre manipulările neautorizate ale lui Paléologue). Însă, cu toate că Viviani fusese lăsat pe dinafară (aşa cum fusese şi intenţia lui Poincaré), nu acesta era cazul lui Poincaré şi al Parisului. În situaţia în care rapoartele de la Paléologue

nu erau suficiente, mai existau rapoarte trimise şi de către ataşatul militar francez, generalul Laguiche, care raporta pe 26 iulie, de exemplu, că fuseseră deja trimise „dispoziţii militare secrete" către Varşovia, Vilna şi St.-Petersburg, toate districte învecinate cu graniţa germană.[38] Cu toate acestea, Quai d'Orsay nu a îndemnat la moderaţie. Poincaré nu dezaprobat niciodată, cu toate că ulterior a falsificat detalii-cheie ale propriei sale implicări în criză, politica lui Paléologue pe care acesta o susţinuse cu atât entuziasm la St.-Petersburg.

Bineînţeles că au existat şi momente când încrederea lui Sazonov într-un rezultat pacifist părea să prindă din nou viaţă. Am văzut că austriecii au ezitat după ce au primit ultimatumul pe 25 iulie în speranţa că vestea despre pregătirile militare ale austriecilor ar putea obţine concesii de ultim moment din partea Belgradului. Sazonov a interpretat greşit acest semn, şi anume că Viena ar putea lua în considerare o ieşire din starea de alertă, şi a început să vorbească despre un posibil acord. „Sunt dispus să negociez până în ultima clipă", i-a mărturisit el ambasadorului francez pe 26 iulie. A devenit evident la ce se referea atunci când l-a chemat pe Szapáry ca să îi dea „o explicaţie sinceră şi deschisă" despre punctul său de vedere. Parcurgând punct cu punct documentul austriac, Sazonov a insistat asupra caracterului „inacceptabil, absurd şi insultător" al fiecărei clauze şi a conchis cu o ofertă: „Luaţi-vă înapoi ultimatumul, modificaţi-i forma şi vă garantez că veţi avea sorţi de izbândă".[39] Această „negociere" nu constituia baza unor alte discuţii fructuoase. În orice caz, tăcerea scurtă a austriecilor după trimiterea ultimatumului nu îşi avea rădăcinile în îndoielile austriecilor despre corectitudinea propriei lor direcţii, ci în speranţa că Belgradul se va retrage. Vestea despre premobilizarea rușilor a năruit, firește, această speranţă. Nimeni nu era mai încântat de privelişte oferită de cazacii care se îmbarcau în tren decât Miroslav Spalajković, care vedea în ei semnele prevestitoare ale unei lupte finale pentru unitatea şi libertatea sârbilor. Având în vedere că ţarul îi îndemna pe sârbi să lupte „ca nişte lei", era puţin probabil ca Belgradul să se răzgândească în legătură cu acceptarea termenilor ultimatumului.

Şi, între timp, Sazonov sfătuise în mod explicit Belgradul să nu accepte oferta de mediere a Marii Britanii.

Cu toate că permiteau escaladarea crizei, ruşii trebuiau să fie precauţi. Francezii erau dispuşi să sprijine Rusia într-o intervenţie în Balcani, indiferent de circumstanţele exacte în care această intervenţie ar fi fost necesară. Însă era în continuare important să domolească opinia publică franceză şi britanică şi să îi determine pe germani să rămână neutri cât mai mult timp cu putinţă. Încă din noiembrie 1912, ruşii presupuseseră că o mobilizare de trupe şi de echipament ar trebui realizată, dacă este posibil, „fără a începe ostilităţile, astfel încât să nu priveze irevocabil inamicul de speranţa că războiul putea fi în continuare evitat". În timpul acestei perioade de mobilizare latentă, se va apela la „negocieri diplomatice inteligente pentru a domoli cât mai mult temerile inamicului".[40] După o discuţie avută cu Sazonov, Paléologue a raportat Parisului pe 25 iulie, că atunci când se va da ordin pentru mobilizare în Rusia, aceasta va avea loc doar împotriva Austriei şi va evita caracterul ofensiv, „pentru a evita să îi ofere Germaniei *pretextul de a invoca imediat* casus foederis".[41] De asemenea, era crucial ca opinia publică rusă, franceză şi britanică să considere ca fiind agresorul *Austria*, şi nu Rusia. „Trebuie să lăsăm Austria să se plaseze într-o poziţie total greşită", i-a spus Sazonov lui Paléologue pe 24 iulie.[42] În ultimele zile ale crizei, acest gând, că adversarul trebuia lăsat să pară a fi agresorul, a pătruns în toate centrele decizionale-cheie din ambele tabere.

Toate acestea erau realizate doar în numele Serbiei? Era oare Rusia dispusă să rişte un război doar pentru a apăra integritatea unui stat-satelit îndepărtat? Am văzut că importanţa Serbiei a crescut în ochii ruşilor în ultimii ani înainte de război, parţial datorită înstrăinării faţă de Sofia şi parţial datorită faptului că Serbia era un instrument mult mai potrivit decât Bulgaria pentru a face presiuni asupra monarhiei austro-ungare. Sentimentul de simpatie faţă de cauza sârbă era puternic în cercurile panslave şi naţionaliste ruseşti – acesta era un aspect important de care guvernul se putea folosi pentru a crea o legătură folositoare cu publicul aparţinând clasei mijlocii. Pe de altă parte, St.-Petersburg păruse dispus să lase Belgradul să se

descurce de unul singur în octombrie 1913, atunci când Austria lansase un ultimatum ca acesta să-şi retragă trupele din nordul Albaniei. Spre deosebire de vecina Rusiei, Bulgaria, care deţinea o bucată din coasta Mării Negre, Serbia nu putea fi considerată ca fiind importantă din punct de vedere geopolitic pentru siguranţa Rusiei.

Fermitatea răspunsului rus are un înţeles complet doar dacă luăm în considerare îngrijorarea profundă a liderilor ruşi în legătură cu viitorul strâmtorilor turceşti. Ruşii (sau, mai exact, puterea navală rusă) „plănuiseră" în zadar expediţii de ocupare a Bosforului încă din anii 1890.[43] Am văzut cum marşul bulgarilor în Constantinopol, întreruperea exportului de cereale în timpul Războaielor Balcanice şi criza Liman von Sanders puseseră această problemă pe primul loc în agenda din 1912–1914.[44] Până în vara lui 1914, apăruseră alţi factori care intensificau temerile ruşilor în ceea ce privea strâmtorile turceşti. Un aspect important era şi faptul că între Imperiul Otoman şi Grecia începuse o întrecere armată şi navală, declanşată de o dispută legată de viitorul insulelor din nordul Mării Egee. Pentru a obţine un avantaj în faţa grecilor, autorităţile maritime otomane lansaseră o comandă pentru două vase de luptă din clasa cuirasatelor firmei britanice „Armstrong and Vickers". Primul vas urma să fie livrat în iulie 1914.[45] Această luptă locală pentru putere era extrem de îngrijorătoare pentru Rusia. În primul rând, exista pericolul ca, în eventualitatea unor ostilităţi, vaselor comerciale ruseşti să le fie interzis accesul în strâmtori, cu toate costurile şi scăderile economice implicate. Apoi mai exista posibilitatea ca un stat mai mic (Grecia sau Bulgaria) să pună brusc stăpânire pe un teritoriu otoman unde ruşii aveau interese. O altă preocupare era aceea că un război între greci şi turci ar putea aduce în scena flota militară a Marii Britanii, tocmai în momentul în care ruşii făceau presiuni asupra Londrei ca aceasta să-şi reducă misiunile maritime. Însă de departe cel mai îngrijorător era perspectiva unui cuirasat turc în Marea Neagră, unde Rusia deţinea vase de război aparţinând acestei clase. Sosirea unor noi cuirasate turceşti, avertiza în ianuarie 1914, ministrul rus al marinei, ar duce la o putere maritimă „de şase ori mai mare" decât flota rusă prezentă în Marea Neagră.[46] „Este evident că dacă ne vom pierde poziţia de superioritate

în Marea Neagră, acest lucru va avea un efect dezastruos asupra noastră", i-a spus Sazonov ambasadorului rus la Londra în mai 1914. „Prin urmare, nu putem privi cu nepăsare cum forța maritimă otomană continuă să se extindă cu repeziciune".[47] La sfârșitul lui iulie 1914, Sazonov îi conjura pe britanici să încetinească construcția cuirasatelor destinate Constantinopolului.[48]

Este greu să afirmăm ce pondere au avut aceste preocupări asupra gândirii ruşilor în timpul Crizei din Iulie.[49] Având în vedere că documentele oficiale se concentrau asupra epicentrului crizei austro-sârbe, exista o tendință de a raționaliza deciziile ruşilor doar din perspectiva solidarității cu „frații mai mici", slavii, şi a nevoii de a menține prestigiul ruşilor în Peninsula Balcanică. Sazonov îşi învățase lecția şi ştia că o ofertă deschisă pentru controlul strâmtorilor nu ar fi fost pe placul aliaților săi. Cu toate acestea, imaginea se complică oarecum din cauză că Bosforul reprezenta o obsesie maritimă, care nu era împărtăşită şi de către Statul-Major al Armatei.

Pe de altă parte, chestiunea legată de strâmtori era extrem de importantă pentru Krivoshein, a cărui responsabilitate pentru exporturile agricole îl făceau să conştientizeze cât de vulnerabil era comerțul maritim al Rusiei. Din cauza instabilității recente din Balcani, peninsula ajunsese să fie considerată a fi un hinterland crucial din punct de vedere strategic către strâmtori.[50] Dacă ruşii dețineau controlul asupra Balcanilor, acest lucru ar fi plasat St.-Petersburgul într-o poziție mult mai bună, de unde ar fi putut împiedica intruziuni nedorite în Bosfor. Prin urmare, interesele legate de strâmtori au reprezentat un factor important în luarea deciziei de a adopta o poziție fermă în ceea ce privea amenințarea față de Serbia.

Indiferent care era ordinea exactă a priorităților geopolitice, Rusia se afla deja în drum spre război. În acel moment, orizontul posibilităților a început să se îngusteze. Privind retrospectiv, este mai greu (dacă nu imposibil) să ne imaginăm o alternativă la războiul care a izbucnit, de fapt, în primele zile ale lunii august 1914. Este îndoielnic ceea ce a afirmat generalul Dobrorolsky, şeful Departamentului de Mobilizare a armatei ruse, în 1921 cum că, după întâlnirile de la St.-Petersburg din 24 şi 25 iulie 1914 „războiul era deja un

lucru hotărât şi că tot acel schimb de telegrame dintre guvernul Rusiei şi cel al Germaniei nu reprezentau altceva decât o punere în scenă a unei drame istorice".[51] Şi, cu toate acestea, în decursul acelor zile cruciale din cea de-a patra săptămână a lunii iulie 1914, ruşii şi aliaţii lor francezi continuau să vorbească despre o politică de pace. Politica de „fermitate", după cum era expusă de Poincaré, Sazonov, Paléologue, Izvolsky, Krivoshein şi alţi colegi, era o politică a cărei scop era acela de „a apăra pacea printr-o demonstraţie de forţă", după cum a afirmat însuşi ţarul.

Este tentant să catalogăm acest limbaj ca fiind un paravan de eufemisme care ascundea caracterul agresiv al politicii ruse şi franceze şi care, poate, era menit să îi întârzie pe factorii decidenţi de la Londra în luarea unei decizii. Găsim însă aceleaşi formulări şi în corespondenţa internă şi în discursurile private. Există aici o deosebire interesantă faţă de documentele germane analoage, care vorbesc mult mai direct despre război ca de o ameninţare externă, ca de o necesitate şi instrument politic. Însă o privire mai atentă asupra a ceea ce făceau în realitate oamenii de stat ruşi şi francezi atunci când vorbeau despre nevoia de a apăra pacea sugerează că această diferenţă era una mai degrabă discursivă, neavând un conţinut substanţial. Existenţa acestei diferenţe nu a fost sesizabilă de la început, însă o vom observa în simptomele care prevesteau militarismul sau dorinţa de război a germanilor. Ar putea reflecta foarte bine impactul profund pe care l-a avut Clausewitz asupra limbajului politic german. Războiul dintre 1914–1918 a reprezentat negarea absolută a tuturor convingerilor susţinute de acesta, însă scrierile sale subtile despre conflict descriseseră războiul ca pe un instrument eminamente politic, a cărui desfăşurare – ca măsură de ultim moment – ar trebui să servească întotdeauna unor scopuri politice. Dimpotrivă, limbajul factorilor decizionali ruşi şi francezi reflecta presupunerea că războiul şi pacea erau alternative pur existenţiale. Cu toate acestea, nici intervenţiile înţelepte ale lui Clausewitz referitoare la întâietatea politicii, nici îndemnurile sincere la pace ca fiind cea mai de preţ calitate a umanităţii nu au reuşit să îi inhibe pe factorii decidenţi care au dus Europa la război în iulie 1914.

CAPITOLUL 12

Ultimele zile

O LUMINĂ CIUDATĂ CADE PE HARTA EUROPEI

În timpul Crizei din Iulie 1914, în cea mai mare parte a ei, privirea factorilor decizionali de la Londra au fost îndreptată către cele nouă comitate ale regiunii Ulster, din partea de nord a Irlandei. În 21 mai 1914, un proiect de lege care se referea la autonomia irlandezilor trecuse de Camera Comunelor la a treia citire, însă fusese respins de Camera Lorzilor. Dependent de voturile naţionaliştilor irlandezi, guvernul liberal al lui Asquith a decis să apeleze la clauzele Actului Parlamentar, care, în astfel de circumstanţe, permitea guvernului să treacă de decizia lorzilor şi să adopte proiectul de lege prin intermediul unui decret regal. Perspectiva unui transfer parţial al funcţiilor guvernamentale către Irlanda catolică a stârnit o adâncă şi puternică controversă. Cea mai spinoasă problemă se referea la ce provincii cu confesiuni mixte din Ulster, dacă existau, ar trebui scutite de regula autonomiei pentru a li se permite să rămână în Uniune. Disperate să găsească o soluţie care să fie conformă cu cerinţele lor, ambele părţi – naţionaliştii irlandezi catolici şi unionişti protestanţi – au început pregătirile pentru o luptă armată pentru putere. În primăvara lui 1914, Irlanda se afla pe marginea unui adevărat război civil. Acesta era contextul „problemelor" care vor continua să perturbe politica din nordul Irlandei la începutul secolului al XXI-lea.[1]

Tensiunile generate de chestiunea Ulster pătrundeau adânc în viaţa politică a Regatului Unit, deoarece afectau identitatea trecută, prezentă şi viitoare a organizării statale britanice. Partidul Conservator

(cunoscut oficial sub denumirea de Partidul Conservator şi Unionist) se împotrivea cu înverşunare autonomiei legislative. Sentimentul unionist era adânc impregnat şi în corpul de ofiţeri ai armatei britanice. Mulţi dintre cadeţii acesteia proveneau din familii protestante anglo-irlandeze care aveau legături puternice cu Uniunea. Într-adevăr, nu exista vreo certitudine că armata va rămâne loială dacă va fi chemată să impună autonomia legislativă. În „Incidentul de la Curragh" din 20 martie 1914, 57 de ofiţeri britanici care îşi aveau baza în Tabăra Curragh din Comitatul Kildare au propus să renunţe mai degrabă la grad decât să impună introducerea autonomiei legislative împotriva rezistenţei unioniste.[2]

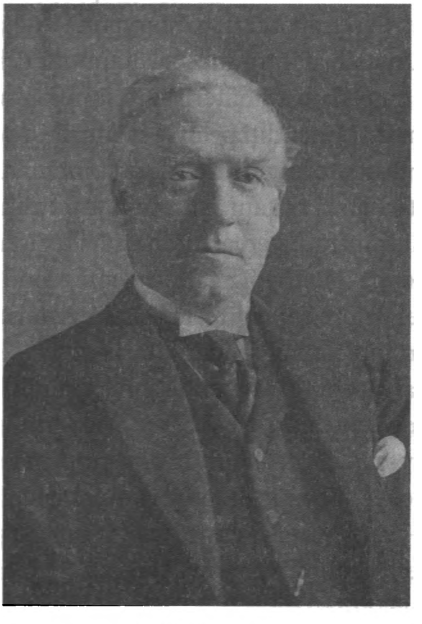

H.H. Asquith

Printre cei din conducerea armatei care sprijineau în secret insubordonarea unionistă se număra şi directorul Operaţiunilor Militare, Henry Wilson, cel care jucase un rol atât de important în

extinderea razei de acțiune a planului britanic de contingență pentru o intervenție continentală. Wilson nu făcea prea mari eforturi în a-și ascunde disprețul față de „Bețivanul" (cum îl numea el pe Asquish) și de „cabinetul său mizerabil". Nu s-a dat la o parte în a folosi problema autonomiei legislative pentru a-l șantaja pe premier ca acesta să accepte cerințele unioniștilor. Într-un memorandum înmânat Consiliului Armatei pentru a fi prezentat cabinetului în 29 iunie 1914, Wilson și colegii lui susțineau că armata va fi nevoită să desfășoare toate forțele expediționare britanice în Irlanda pentru a impune autonomia legislativă și a restabili ordinea acolo.[3] Cu alte cuvinte: dacă guvernul britanic dorea să impună autonomia legislativă, va trebui să renunțe la orice intervenție militară în Europa în viitorul apropiat; în sens contrat, o intervenție militară continentală ar însemna renunțarea la introducerea autonomiei legislative. Acest lucru însemna, în schimb, că ofițerii care simpatizau cu unioniștii – care erau extrem de răspândiți printre corpurile de ofițeri dominate de familiile protestante anglo-irlandeze – înclinau să considere o intervenție continentală britanică un mijloc posibil de a amâna sau de a preveni chiar introducerea autonomiei legislative. Nicăieri în Europa, cu excepția Austro-Ungariei, poate, condițiile interne nu exercitau o astfel de presiune directă asupra viziunii politice asupra celor mai importanți comandanți militari.

Ulster acapara încă toată atenția guvernului britanic când s-a aflat despre evenimentele de la Sarajevo. Prim-ministrul nu ținea un jurnal, însă corespondența sa intimă cu prietena sa mai tânără și sufletul său pereche, Venetia Stanley, o mondenă elegantă și inteligentă, seamănă cu un jurnal datorită felului candid și detaliat în care relatează preocupările zilnice ale lui Asquish. Scrisorile sugerează că moartea violentă a „regalităților austriece" din 28 iunie abia dacă afectase conștiința politică a prim-ministrului, care se concentra în totalitate asupra „lucrurilor ciudate care se petrec în Ulster".[4] Asquish nu a mai făcut nicio referire la situația internațională până pe 24 iulie, când a anunțat cu tristețe că eșuase din nou o negociere în ceea ce privea Ulsterul, fiind împiedicată de geografia confesională a lui

Tyrone şi a lui Fermanagh. Abia după discuţii lungi referitoare la chestiuni legate de Irlanda de Nord, prim-ministrul a menţionat, aproape ca un gând tardiv, că Austria tocmai trimisese „un ultimatum agresiv şi umilitor Serbiei, care nu are cum să îl accepte".

> „Ne aflăm la o distanţă măsurabilă sau imaginabilă de un real Armagedon, care va depăşi în proporţii chestiunea Ulster sau ce a voluntarilor naţionali. Din fericire, în ceea ce ne priveşte, nu suntem decât nişte spectatori".[5]

Această scrisoare începea cu anunţul surprinzător că „lumina s-a stins", însă Asquith se referea la plecarea Venetiei din Londra în acea dimineaţă către locurile sale natale din Anglesey, nu la extincţia iminentă a civilizaţiei din Europa.

În ceea ce îl priveşte pe Edward Grey, aceste zile au fost pline de preocupări personale: vederea îi slăbea – îi era din ce în ce mai greu să urmărească mingea în timpul meciurilor de squash, iar noaptea nu mai reuşea să zărească pe cer steaua sa preferată. Plănuia să petreacă mai mult timp la ţară şi chiar se gândise să consulte un oftalmolog german renumit. Spre deosebire de Asquith însă, Grey şi-a dat seama imediat de gravitatea crizei care era pe punctul să izbucnească în sud-estul Europei.

În timpul dialogurilor din iulie purtate cu ambasadorii marilor puteri la Londra, Grey a abordat o direcţie ocolitoare, cum făcea deseori, care se îndepărta de la angajamentele directe. Pe 8 iulie, el l-a avertizat pe Paul Cambon că dacă împăratul austriac era obligat de către opinia publică austriacă să întreprindă un „demers" împotriva Serbiei, Franţa şi Marea Britanie erau nevoită să depună toate eforturile pentru a linişti St.-Petersburgul; Cambon „a încuviinţat binevoitor".[6] În aceeaşi zi, Grey i-a reamintit ambasadorului rus că Berlinul era îngrijorat în ceea ce privea discuţiile pe teme navale dintre englezi şi ruşi şi că era extrem de important ca Rusia să nu îi dea niciun motiv Germaniei să suspecteze că se pregătea o lovitură împotriva ei.[7] Pe 9 iulie, el l-a asigurat pe ambasadorul german,

contele Lichnowsky, că nu exista nicio înțelegere secretă sau juridică între Marea Britanie și Franța sau Rusia. A mai adăugat însă, că relațiile Marii Britanii cu partenerii săi din Antantă erau în continuare „apropiate" și că Lichnowsky ar trebui să știe că, din 1906, avuseseră loc anumite „discuții" între diferite autorități navale și militare, însă fără vreo „intenție agresivă".[8]

Discuțiile ministrului de externe cu ambasadorul austriac au fost politicoase, însă rezervate și lipsite de vreun angajament. Când contele Mensdorff i s-a plâns lui Grey pe 17 iulie de exagerările presei din Belgrad, Grey a întrebat – lucru ciudat – dacă nu exista *măcar un* ziar sârb care să fi avut un comportament decent. Mensdorff a recunoscut că era posibil, însă a continuat spunând că monarhia dualã nu mai putea tolera subminarea politică având în vedere intensitatea situației. „Sir Edward Grey a admis acest lucru, însă nu a aprofundat subiectul", relata Mensdorff.[9] După ce a primit textul ultimatumului pe care austriecii l-au trimis Belgradului, Grey l-a invitat din nou la el pe Mensdorff pe 24 iulie – acela a fost momentul în care el a descris actul ca fiind cel mai „nemaipomenit" document de acest gen pe care îl văzuse vreodată. Însă, chiar și cu acea ocazie, ministrul de externe a admis că acuzațiile Austriei privind complicitatea anumitor agenții de stat sârbe și chiar unele cerințe prezentate în document erau „justificate".[10] El a propus în aceeași zi, după ce a obținut aprobarea cabinetului, ca un grup de patru puteri mai puțin implicate direct în acest scandal – Marea Britanie, Franța, Italia și Germania – să intervină în eventualitatea în care ar fi izbucnit un conflict între Rusia și Austria.[11]

Nu exista niciun indiciu cum că Grey intenționa să intre în conflict. Acesta afirmase deseori că opinia publică (iar aici se referea la publicații) va fi factorul determinant pentru o acțiune britanică, însă existau prea puține îndemnuri pentru o intervenție în această sferă. Aproape toate ziarele importante priveau cu dezgust o posibilă implicare a Marii Britanii într-un război european. *Manchester Guardian* declara că Marea Britanie nu era în pericol să fie târâtă într-un conflict austro-sârb prin „tratate de alianță" și anunța că orașului Manchester

îi păsa de Belgrad la fel de puţin cum îi păsa şi Belgradului de Manchester. Pe 29 iulie, *Daily News* şi-a exprimat dezgustul faţă de ideea că vor fi sacrificate vieţile britanicilor „de dragul hegemoniei ruse asupra lumii slave".[12] Pe 1 august, editorul său liberal, Alfred George Gardiner, a publicat un articol intitulat *„De ce nu trebuie să luptăm"*, ale cărui argumente principale erau acelea că nu existau conflicte de interes fundamentale între Marea Britanie şi Germania şi că distrugerea Germaniei ar ajuta, de fapt, la instalarea dictaturii ruseşti în „Europa şi în Asia". Acestea erau titluri aparţinând liberalilor, însă nici ziarele Tory nu erau mai entuziaste. *Yorkshire Post*, de exemplu, se îndoia că o victorie austro-germană asupra alianţei franco-ruse ar afecta Anglia mai rău decât o victorie franco-rusă, prin urmare „nu existau motive pentru care Marea Britanie să se implice". *Cambridge Daily News* scria pe 28 iulie că interesul Marii Britanii faţă de conflictul care stătea să izbucnească era neglijabil, iar *Oxford Chronicle* anunţa pe 31 iulie că datoria guvernului era aceea de a localiza conflictul şi de a nu se implica.[13] Doar *Times* aducea argumente pentru o intervenţie a Marii Britanii: deşi a publicat pe 17 iulie articolele lui Wickham Steed care compătimeau poziţia în care se aflau austriecii, în 22 iulie ziarul anticipa un conflict continental, iar pe 27, 29 şi 31 iulie scria în favoarea implicării Marii Britanii. Deosebit de vehemente erau răbufnirile jurnalistului Horatio Bottomley, publicist independent şi şarlatan, al cărui editorial apărut în ziarul lui, *John Bull*, în prima săptămână a lunii iulie, începea cu următoarea frază: „Am considerat întotdeauna Serbia ca fiind un nucleu al conspiraţiei nemiloase şi al subterfugiului" şi cerea ca „aceasta să fie rasă de pe suprafaţa pământului" înainte să continue prin a recomanda guvernului britanic „să profite de conflict" şi să „anihileze" flota germană.[14]. Ministrul sârb la Londra, Bosković, a fost atât de scandalizat de articolul din *John Bull*, încât a înaintat un protest oficial Ministerului de Externe britanic şi a cerut consiliere juridică pentru a da în judecată ziarul pentru „minciunile" scrise despre Serbia.[15]

Prin urmare, cel puţin până la începutul lunii august, nu putem spune că opinia publică făcea presiuni asupra guvernului britanic

pentru ca acesta să intervină. Nici nu părea că membrii cabinetului ar dori să preia inițiativa. Majoritatea miniștrilor se opuneau ferm unei intervenții. Era același grup care, în noiembrie 1911, instigase cabinetul la revoltă împotriva politicii lui Grey. Aceasta era problema fundamentală cu care Grey se confruntase mereu: cea mai mare parte a partidului său nu avea încredere în politica lui externă. De ceva timp, el se bucura de sprijinul conservatorilor din parlament, însă, în vara lui 1914, odată cu intensificarea sentimentului împotriva autonomiei legislative, și acest sprijin părea destul de fragil. Confruntat cu aceste presiuni, el a renunțat la obiceiul său de a aduce în discuție situația internațională atunci când se întâlnea cu cei trei asociați ai săi, „liberalii imperialiști" Asquith, Haldane și Churchill.

Grey a adus în discuție problema politicii britanice referitoare la actuala criză abia în 24 iulie, cu ocazia întrunirii cabinetului, după discuții lungi și aprinse în legătură cu amănunte inutile referitoare la limitele guvernului local din Ulster. El a propus înființarea unui grup alcătuit din patru puteri, care nu aveau legătură cu conflictul dintre austrieci și sârbi, și care să îi medieze pe cei doi adversari. Era pentru prima dată când membrii cabinetului dezbăteau politica externă după mai bine de o lună. Într-un pasaj ușor neinspirat, dar ciudat de eficient, Churchill amintea despre modul în care membrii cabinetului au conștientizat semnificația cuvintelor lui Grey: „Parohiile lui Fermanagh și a lui Tyrone au fost înghițite de ceață și vânturile puternice din Irlanda și o lumină ciudată a început să lumineze din ce în ce mai tare harta Europei".[16] Membrii cabinetului au fost de acord cu propunerea lui Grey pentru o intervenție din partea celor patru puteri, apoi s-au despărțit pentru că urma sfârșitul de săptămână.

Deoarece cea de-a patra săptămână a lunii iulie se apropia de sfârșit, Grey a început să insiste și mai mult asupra clarificării circumstanțelor în care guvernul ar putea începe pregătirile pentru intervenție. Luni, 27 iulie, el a vrut să știe dacă membrii cabinetului vor sprijini o intervenție în cazul în care Franța va ataca Germania. Vechii adversari ai lui Grey, Morley, Simon, Burns, Beauchamp și Harcourt, au amenințat cu toții că își vor da demisia imediat dacă se va lua o

astfel de decizie. În cadrul unei întruniri care a avut loc în seara zilei de 29 spre 30 iulie, după ce, în urma unei lungi discuții, nu se ajunsese la nicio hotărâre, Grey a încercat să obțină promisiunea că Franța va fi sprijinită. Doar patru colegi din cabinet (inclusiv Asquish, Haldane și Churchill) au susținut această propunere; restul s-au opus.

Până și chestiunea legată de Belgia părea puțin probabil să atragă o intervenție. Având la bază informații militare furnizate de statul-major francez și deducțiile militare, părerea generală era aceea că germanii vor invada Franța prin Belgia, încălcând tratatul internațional din 1839 care îi garanta neutralitatea. Însă membrii cabinetului erau de părere că, deși Marea Britanie era semnatar al tratatului, obligația de a-l susține era responsabilitatea colectivă a semnatarilor, nu individuală. Dacă va fi cazul, au concluzionat ei, răspunsul britanicilor va fi „mai degrabă unul ce ține de politică, și nu de obligație".[17] Este, într-adevăr, uluitor cu cât sânge-rece preconizau liderii militari și politici britanici că Germania va încălca neutralitatea Belgiei. În baza dialogurilor purtate de membrii statului-major britanic și cel francez din 1911, Henry Wilson, directorul Operațiunilor Militare, ajunsese la concluzia că germanii vor trece Ardenii prin sudul Belgiei și își vor comasa trupele în zona de sud a râurilor Sambre și Meuse; aceste aspecte au fost prezentate în cadrul celei de-a 114-a întruniri a Comitetului Apărării Imperiale.[18] Același scenariu a fost discutat în cadrul întrunirii membrilor cabinetului din 29 iulie 1914, când Lloyd George a demonstrat, folosind o hartă, de ce exista probabilitatea ca germanii să traverseze „doar [...] cel mai îndepărtat colț sudic" al Belgiei. Departe de a se revolta împotriva acestei perspective, miniștrii au acceptat-o ca fiind necesară din punct de vedere strategic (din punctul de vedere al Germaniei), fiind, practic, inevitabilă. Preocupările strategice ale britanicilor erau concentrate în principal asupra provinciei Anvers și asupra gurii de vărsare a râului Schelde, care au reprezentat întotdeauna locații-cheie pentru securitatea Marii Britanii. „Nu văd de ce am interveni dacă au de gând să pătrundă doar puțin în Belgia", a comentat Churchill.[19] Lloyd George a susținut ulterior că ar fi refuzat să intre în luptă dacă germanii ar fi

hotărât să invadeze Belgia prin Munţii Ardeni.[20] Factorii decizionali britanici au presupus că belgienii nu vor lupta până la capăt în sud, ci vor reveni pe baricade în nord, după ce vor fi opus rezistenţă pentru a demonstra că nu permiseseră intruziunea.[21] Prin urmare, nu va exista nicio legătură între invadarea Belgiei de către germani şi intervenţia britanicilor în conflict.

Ar fi o greşeală să deducem din aceste semne de reticenţă că Grey şi cei mai apropiaţi asociaţi ai săi renunţaseră la angajamentul lor îndelungat faţă de Antantă. Dimpotrivă, Grey privea această criză care se desfăşura în Europa prin prisma Antantei. Ideea că parlamentul s-ar putea să nu dea curs obligaţiei morale faţă de Franţa pe care el se străduise atât de mult să o creeze şi să o protejeze îl neliniştea profund. Împărtăşea acelaşi dezgust ca şi colegii lui faţă de politica aventuristă a Belgradului şi era conştient de masacrele şi acţiunile violente din regiunile noi cucerite. Cu siguranţă deţinea suficiente informaţii ca să înţeleagă ameninţarea pe care Serbia o reprezenta pentru monarhia austro-ungară. Şi-a exprimat dezgustul faţă de ideea că toate marile puteri ar trebui „târâte în război de către Servia".[22] Cu toate acestea, nu era deloc interesat în niciun fel de intervenţie care i-ar fi putut oferi Austriei orice altă variantă în afara ultimatumului. Grupul de mediere alcătuit din patru puteri propus în cadrul întrunirii membrilor cabinetului din 24 iulie a fost o cauză pierdută de la început.[23] Dintre cele patru puteri implicate (Marea Britanie, Germania, Italia şi Franţa), una singură era dispusă să apere interesele Austro-Ungariei. Mai mult, Austro-Ungaria şi sistemul internaţional nu dispuneau de mijloace pentru a asigura conformitatea cu prevederile care ar fi fost convenite. În cele din urmă, marea putere cea mai implicată în sprijinirea iredentismului sârb nu ar fi fost implicată, sau obligată, de deciziile „concertului". Încrederea lui Grey în capacitatea sa de a alcătui o formă de mediere îşi avea originea, fără îndoială, în faima pe care o câştigase după ce prezidase Conferinţa ambasadorilor din 1913 de la Londra. Însă discuţiile legate de regiunile de la graniţa albaneză şi o mediere pace-război din partea marilor puteri erau două lucruri diferite.

În reacţiile sale faţă de criză, Grey a subordonat întotdeauna modul în care înţelegea el conflictul dintre austrieci şi sârbi unor imperative mai importante ale Antantei, ceea ce însemna, de fapt, că sprijinea în mod tacit politica rusă. Grey vorbea periodic despre importanţa de a „linişti" Rusia şi i-a rugat, într-adevăr, pe liderii de la St.-Petersburg să nu ia măsuri provocatoare inutile, însă dădea dovadă de foarte puţină cunoaştere sau interes faţă de ceea ce s-a întâmplat în realitate în Rusia în acele zile cruciale care au urmat înaintării de către austrieci a ultimatumului. Această ignoranţă nu era în întregime vina lui Grey, căci ruşii ascunseseră în mod deliberat amploarea „pregătirilor lor clandestine" de Sir George Buchanan, căruia îi spuseseră pe 26 iulie că „măsurile de protecţie" din Moscova şi din St.-Petersburg intraseră în vigoare doar pentru a contracara un val de greve care afectau în momentul respectiv industria Rusiei. Buchanan nu a fost pe deplin convins: într-o depeşă scurtă trimisă lui Grey pe 26 iulie acesta scria că, având în vedere că grevele „încetaseră practic", măsurile pe care le observase el aveau „fără doar şi poate" legătură cu „intenţia de mobilizare".[24] Însă Grey nu era interesat; Buchanan nu a încercat să urmeze aceste indicaţii şi nici nu primise ordin de la Londra să facă acest lucru. Pe 26 iulie, când Buchanan şi-a întocmit raportul, Grey se întâlnise deja cu contele Lichnowsky, care anunţase de urgenţă guvernul printr-o telegramă că Rusia părea să cheme „clasele de rezervişti", ceea ce, în realitate, însemna mobilizare. Grey a răspuns că guvernul lui „nu deţinea nicio informaţie cu privire la o mobilizare generală sau la orice altă mobilizare imediată". Apoi a adăugat:

> „Cu toate acestea, ar fi dificil şi delicat pentru noi să cerem St.-Petersburgului să nu se mobilizeze deloc când Austria lua în calcul o astfel de măsură; nu ar trebui să ni se dea ascultare. Cel mai important lucru este prevenirea, dacă este posibil, operaţiunilor militare active".[25]

Aceasta era o interpretare ciudată a situaţiei, în cel mai fericit caz, deoarece implica o echivalenţă între mobilizarea austriacă şi cea rusă,

omiţând faptul că, în vreme ce măsurile austriecilor erau concentrate exclusiv asupra Serbiei, cele ruseşti erau direcţionate împotriva Austriei (şi a Germaniei, în măsura în care Legea din 2 martie 1913 se aplica aproape tuturor districtelor militare ruseşti şi fusese prelungită pentru a acoperi şi mobilizarea flotei balcanice). Comentariile lui Grey dezvăluiau, de asemenea, o neştiinţă totală (sau, poate, parţial intenţionată) despre semnificaţia măsurilor de mobilizare într-o epocă în care viteza de concentrare şi de atac erau considerate a fi factori determinanţi cruciali pentru o victorie militară. În ultimul rând, dacă Grey ar fi fost interesat să adopte o abordare imparţială faţă de problema întortocheată a medierii şi localizării, ar fi trebuit să analizeze mai îndeaproape punctele forte şi punctele slabe ale cazului pe care austriecii îl construiseră împotriva Serbiei şi să împiedice contramăsurile ruşilor care, cu siguranţă, ar fi declanşat un conflict mai mare. Însă nu a făcut nimic din toate acestea. În timpul întâlnirii sale cu Benckendorff din 8 iulie, precum şi cu alte ocazii ulterioare, Grey consimţise tacit punctul de vedere al ruşilor cum că „un război sârb însemna inevitabil un război european".[26]

Grey ştia în linii mari ce se aflase în legătură cu vizita francezilor în St.-Petersburg. Într-o depeşă din 24 iulie (trimisă după plecarea lui Poincaré), ambasadorul Buchanan a raportat că întâlnirile care au avut loc în capitala Rusiei dezvăluiseră „o armonie perfectă a viziunilor" dintre Rusia şi Franţa despre „pacea generală şi raportul de forţe în Europa" şi că ambele două state făcuseră „o aserţiune a obligaţiilor impuse de alianţa [lor]"; Sazonov l-a rugat pe Buchanan să îi transmită lui Grey că nădăjduia că guvernul britanic „îşi va declara solidaritatea faţă de Franţa şi Rusia".[27] Când a comentat depeşa, Eyre Crowe a folosit formulări mult mai tranşante decât ar fi făcut Grey, însă a surprins logica interioară a poziţiei pe care o va adopta ministrul de externe:

> „Indiferent care ar fi părerea noastră despre meritele acuzaţiilor pe care austriecii le aduc Serbiei, Franţa şi Rusia consideră că acestea sunt pretexte şi că a început lupta între Tripla Alianţă şi Tripla

Antantă pentru o cauză mai importantă. Cred că ar fi nepolitic, ca să nu spun periculos, ca Anglia să încerce să contrazică această părere, sau să încerce să ascundă această problemă evidentă, prin orice reprezentaţie în St.-Petersburg sau în Paris. [...] În această luptă, interesele noastre sunt comune cu cele ale Franţei şi Rusiei, însă nu are legătură cu stăpânirea Serbiei, ci este una între Germania, care ţinteşte la o dictatură politică în Europa, şi puterile care doresc să îşi menţină libertatea individuală".[28]

Grey l-a asigurat pe Lichnowsky că Marea Britanie nu avea nicio obligaţie legală faţă de partenerii săi din Antantă. În 29 iulie, l-a avertizat însă pe ambasadorul german (fără consimţământul în prealabil al cabinetului) că dacă Germania şi Franţa erau târâte într-un război, Marea Britanie s-ar putea vedea nevoită să recurgă la acţiuni precipitate.[29] Când Bethmann Hollweg a contactat Londra în 30 iulie sugerând că Germania se va abţine de la anexarea teritoriilor franceze dacă Marea Britanie era de acord să rămână neutră, Grey l-a sunat pe Goschen (ambasadorul britanic la Berlin) şi i-a spus că această propunere „nu poate fi sub nicio formă luată în considerare".[30]

Faptele şi omisiunile lui Grey dezvăluiau cât de mult îi modela gândirea Antantei viziunea asupra crizei care era în curs de desfăşurare. Aceasta era, de fapt, o repetare a scenariului balcanic de început care devenise raţionamentul care a însufleţit alianţa franco-rusă şi pe care Grey o introdusese în avertismentul său către ambasadorul german la începutul lunii decembrie 1912 (vezi capitolul 5). În Balcani va exista un conflict – nu avea importanţă cine îl va iniţia – Rusia se va replia, târând şi Germania, Franţa va interveni „inevitabil" de partea aliatei sale – într-o astfel de situaţie, Marea Britanie nu putea rămâne deoparte să vadă cum Franţa era nimicită de Germania. Acesta este scenariul exact – în ciuda îndoielilor şi a tergiversărilor temporare – pe care Grey l-a urmat în 1914. Nu a cercetat, nici nu a analizat cazul austriecilor împotriva Serbiei. De fapt, nici nu a fost deloc interesat de această problemă şi asta nu pentru că credea că guvernul sârb nu se făcea vinovat de acuzele care îi erau aduse[31], ci pentru că admitea tacit viziunea franco-rusă cum că ameninţarea pe care austriecii o

reprezentau pentru Serbia constituia un „pretext", după cum a spus Eyre Crowe, pentru a activa alianţa.

O caracteristică importantă a acestui scenariu era că Marea Britanie accepta – sau, cel puţin nu se opunea – legitimitatea unui atac rus împotriva Austriei pentru a rezolva conflictul dintre austrieci şi sârbi, precum şi sprijinul inevitabil al francezilor pentru iniţiativa ruşilor. Circumstanţele exacte ale disputei austro-sârbe, precum şi aspectele referitoare la culpabilitate erau chestiuni de un interese secundar; ceea ce conta era situaţia care va lua naştere odată ce ruşii (şi francezii) erau implicaţi. Dacă definim problema astfel, înseamnă că Germania trebuia să-şi asume responsabilitatea. Intervenţia ei în apărarea Austriei trebuia să atragă neapărat mobilizarea francezilor, precum şi un război continental.

POINCARÉ SE ÎNTOARCE LA PARIS

În timp ce Grey propunea ideea sa referitoare la un grup de mediere format din patru puteri membrilor cabinetului în cadrul întruniri din 24 iulie, Poincaré şi Viviani traversau Golful Finlandei, la bordul vasului *France*, escortat de torpiloarele ruseşti. Când au ajuns în Suedia în ziua următoare, Poincaré a accesat liniile telegrafice securizate pentru a se asigura că el şi, respectiv, Viviani vor deţine controlul asupra formulării politicii. I-a spus premierului să emită o declaraţie către presa franceză prin care să anunţe că Viviani ţinea legătura cu toate părţile relevante şi că îşi reluase activitatea în afacerile externe. „Este important ca politicienii din Franţa să nu îşi facă impresia că Bienvenu-Martin [ministrul de externe neexperimentat în funcţie] a fost lăsat să se descurce singur", a spus Poincaré.[32] În ultimele 24 de ore, la bordul vasului *France* ajunseseră prin staţia radio frânturi de informaţii referitoare la evoluţia crizei austro-sârbe. Pe măsură ce începea să se contureze o imagine de ansamblu, Poincaré a păstrat aceeaşi poziţie pe care a menţionat-o în St.-Petersburg: demersul austriecilor era ilegal, cerinţele Vienei erau „evident

inacceptabile pentru Serbia", într-adevăr constituiau „o violare a drepturilor omului". Responsabilitatea pentru menţinerea păcii nu mai era a Rusiei, ale cărei pregătiri militare erau în concordanţă cu poziţiile susţinute şi convenite în timpul vizitei de stat a francezilor, ci a Germaniei, care trebuia să o oprească pe aliata sa, Austria. Dacă germanii nu reuşeau să facă acest lucru, scria Poincaré în jurnalul său din 25 iulie, „se vor afla în situaţia ingrată în care vor fi nevoiţi să ia asupra lor răspunderea pentru actele de violenţă ale Austriei".[33]

Nicolae al II-lea şi Poincaré

Cea mai revelatoare idee despre cât de activ i se părea lui Poincaré rolul pe care îl juca el însuşi în evenimente este oferită de reacţia lui faţă de vestea, pe care o aflase la Stockholm, cum că Sazonov îi îndemnase pe sârbi să nu opună rezistenţă în faţa austriecilor la graniţă, ci să îşi retragă forţele armate spre interiorul ţării, să protesteze în faţa comunităţii internaţionale că fusese invadată şi

să facă apel la judecata puterilor. Când Sazonov a oferit acest sfat, scopul lui a fost acela de a câştiga simpatia internaţională faţă de cauza sârbă, dar, în acelaşi timp, să îi atragă cât mai mult pe austrieci în „Planul B" al desfăşurării armatei lor şi, prin urmare, să slăbească dispoziţiile disponibile pentru a întâmpina un atac al ruşilor asupra Galiţiei. Poincaré a interpretat greşit această veste ca pe un semn că Sazonov îşi pierduse stăpânirea de sine şi că ascundea faptul că „renunţase" la responsabilităţile Rusiei de statul balcanic. „În mod cert, nu ne putem arăta mai *curajoşi* [adică, mai loial Belgradul] *decât ruşii*", scria el. „Serbia are toate şansele să fie umilită."[34] Era, sau cel părea aşa părea, o reîntoarce la acele zile din iarna 1912–1913 când factorii decizionali francezi făcuseră presiuni asupra ruşilor ca să adopte o poziţie mai fermă împotriva Austriei în Balcani. La vremea aceea, ataşatul militar rus la Paris reacţionase cu uimire faţă de afirmaţiile belicoase ale cadrelor militare franceze. Acum, situaţia era diferită. Se convenise asupra politicii, iar temerile lui Poincaré că Sazonov era pe punctul să ezite erau nefondate.

Ar putea părea ciudat că Poincaré nu şi-a anulat, pur şi simplu, vizita programată în Suedia la întoarcere spre casă, având în vedere criza care escalada în Europa Centrală. Oprirea făcută în Stockholm a fost deseori amintită ca fiind o dovadă a pasivităţii liderului francez faţă de criză. Dacă Poincaré intenţiona să joace un rol activ în evenimente, de ce s-au complăcut atât el, cât şi Viviani în plimbări maritime la întoarcere spre casă?[35] Răspunsul la întrebare este acela că vizita în Suedia nu era deloc în scop turistic, ci juca un rol crucial în strategia alianţei, care fusese reafirmată în St.-Petersburg. Poincaré şi ţarul discutaseră despre nevoia de a asigura neutralitatea suedezilor (în eventualitatea unui război european iminent, am putea deduce). În ultimii ani, relaţiile dintre suedezi şi ruşi erau destul de agitate din cauza activităţii agresive de spionaj a ruşilor şi a temerilor în Stockholm în ceea ce privea un atac iminent din partea ruşilor, fie la graniţa comună, fie pe Marea Baltică.[36] În ultima lor zi petrecută în St.-Petersburg, Nicolae al II-lea îl rugase pe Poincaré să îi transmită personal regelui Gustav al V-lea al Suediei intenţiile lui (ale

ţarului) pacifiste faţă de Suedia. Poincaré trebuia să îl informeze pe rege că ţarul nu nutrea nicio intenţie agresivă împotriva vecinei sale de la Marea Baltică şi că, având în vedere că până în acel moment nu ştiuse nimic despre activitatea de spionaj, îi va pune capăt imediat.[37] Mai presus de toate, era extrem de important ca Suedia să fie avertizată ca să nu cadă pradă germanilor şi să fie supusă complicaţiilor strategice grave care ar putea apărea. În 25 iulie, în timpul unei după-amiezi petrecute în compania lui Gustav al V-lea, Poincaré şi-a îndeplinit cu succes misiunea, iar regele, fiind complet în asentimentul ţarului, a afirmat că Suedia va rămâne neutră.[38]

Era, desigur, ciudat ca ei să cineze în Suedia în vreme ce criza din Europa escalada, mai ales când aceste tensiuni începeau să-şi pună amprenta din nou asupra bietului Viviani. Însă opinia publică franceză îşi păstra în continuare calmul – atenţia sa era în continuare concentrată asupra procesului Caillaux, care a luat sfârşit abia pe 28 iulie cu achitarea surprinzătoare a doamnei Caillaux. În circumstanţele date, Poincaré ştia prea bine că o întoarcere timpurie a sa mai degrabă ar fi alarmat decât ar fi liniştit opinia franceză şi cea europeană. Mai mult, „ar putea lăsa impresia că Franţa s-ar putea implica în conflict".[39] Însă odată ce s-a aflat pe 27 iulie despre revenirea kaizerului mai devreme la Berlin din călătoria sa pe Marea Baltică pe iahtul imperial, Poincaré, care acum era „bombardat" cu telegrame de la miniştrii săi care îl chemau de urgenţă la Paris, a contramandat imediat vizitele sale în Danemarca şi Norvegia, care erau oricum mai puţin importante din punct de vedere strategic, şi a ordonat echipajului de pe vasul *France* să se întoarcă direct la Dunkirk.[40]

Nici nu şi-au schimbat bine cursul, că *France* şi escorta sa, *Jean Bart*, un vas de luptă din clasa cuirasatelor, au fost întâmpinate de un crucişător de linie german care traversa Golful Mecklenburg, în largul oraşului Kiel, urmat de un torpilor german care a făcut cale întoarsă, părăsind scena. Crucişătorul de linie german a lansat salutul obişnuit, trăgând în aer cu tunurile, iar *Jean Bart* a răspuns la fel – vasul *France* a rămas tăcut, aşa cum era obiceiul oricărui vas care transporta un şef de stat. Câteva minute mai târziu, staţia de telegraf de la bordul

vasului *France* a interceptat o transmisie radio codificată trimisă de pe crucişătorul de linie imediat după salut – probabil ca să avertizeze Berlinul de faptul că preşedintele francez se întorcea la Paris.[41]

Poincaré şi Viviani au descoperit că aveau păreri extrem de divergente în ceea ce privea situaţia internaţională. Poincaré a observat că premierul părea „din ce în ce mai tulburat şi mai îngrijorat" şi era preocupat de „cele mai contradictorii idei".[42] Pe 27 iulie, când a sosit o telegramă care raporta că afirmaţia lui Edward Grey cum că Anglia nu se va implica, în eventualitatea izbucnirii unui război în Balcani, Poincaré „ia oferit lui Viviani acest exemplu de determinare" ca să îl încurajeze. La fel cum făcuse şi în drum spre St.-Petersburg, preşedintele şi-a petrecut cea mai mare parte a zilei explicându-i lui Viviani „că slăbiciunea [...] dă întotdeauna naştere la complicaţii" şi că singura atitudine potrivită era aceea de a arăta „o determinare nestrămutată". Însă Viviani a rămas în continuare „agitat, îngrijorat [şi] rostea întruna cuvinte şi fraze tulburătoare care dezvăluiau o viziune sumbră asupra chestiunilor legate de politica externă". Şi de Margerie era îngrijorat din cauza „stării de spirit ciudate" a lui Viviani. Spre consternarea lui Poincaré, premierul nu reuşea să vorbească coerent decât despre congresele de partid şi alianţele politice din jurul socialistului Jean Jaurès.[43]

Şi Poincaré se simţea sub presiune. Deosebit de supărătoare era o serie de radiotelegrame confuze şi aproape ilizibile din 27 iulie care relatau anumite declaraţii ale lui Sir Edward Grey. După ce îl avertizase pe ambasadorul austriac că Marea Britanie nu va sta deoparte în eventualitatea unui război de origine balcanică, Grey îl avertiza acum pe ambasadorul francez, Paul Cambon, că opinia publică britanică nu sprijinea implicarea Marii Britanii într-un război care ar izbucni din cauza chestiunii sârbe. Însă, dacă Viviani se temea de o implicare precipitată într-un război, cea mai mare teamă a lui Poincaré era incapacitatea de a confrunta şi a se opune unui demers al Austriei împotriva Serbiei.

„...Dacă Austria vrea să obţină victoria [prin „victorie", Poincaré se referea la presupusa acceptare de către Belgrad a cerinţelor

austriecilor], dacă va declara război sau dacă va invada Belgradul, îi va permite oare Europa aceste lucru? [Europa] va interveni doar între Austria şi Rusia ca să oprească [escaladarea conflictului]? Asta ar însemna să ia partea Austriei şi să-i dea mână liberă în ceea ce priveşte Serbia. I-am trasat toate aceste obiecţii lui Viviani..."[44]

Pe 28 iulie, când au pătruns în Marea Nordului şi s-au apropiat de coasta Franţei, Poincaré l-a pus pe telegrafist să anuleze prin radio recepţia din Dunkirk – trenul prezidenţial trebuia pregătit astfel încât grupul să călătorească direct din port la Paris. Aerul de deasupra Mării Negre era rece şi umed, marea era agitată şi deseori ploua torenţial. Ultimele radiograme relatau faptul că britanicii sprijineau „un demers colectiv" al puterilor pentru ameliorarea situaţiei de criză. Aceasta era o veste încurajatoare pentru preşedinte, având în vedere că ruşii stăteau deoparte atâta timp cât o făceau şi austriecii. În cele din urmă, a venit o veste îmbucurătoare de la Paris. Răspunzându-i ambasadorului german von Schoen, care insistase că răfuiala dintre austrieci şi sârbi era o chestiune care trebuia rezolvată de cele două ţări, ministrul de externe în funcţie, Bienvenu-Martin, declarase că Franţa nu va lua nicio măsură ca să împiedice Rusia să acţioneze dacă Germania nu făcea acelaşi lucru cu Austro-Ungaria. Încântat de această replică fermă neaşteptată, Poincaré i-a spus lui de Margerie să îl pună pe Viviani să trimită o telegramă la Paris – adică, Viviani – prin care îşi dădea consimţământul pentru răspunsul ministrului în funcţie. Era o ilustrare evidentă a ierarhiei care conducea politica externă a Franţei în ultimele zile ale lunii iulie 1914.[45]

Până să ajungă în Franţa, Poincaré era deja convins – cu toate că nu existau încă semne de contramăsuri militare din partea Germaniei – că războiul nu mai putea fi evitat în Europa.[46] I-a găsit pe miniştri într-o stare de spirit calmă şi hotărâtă şi s-a însufleţit când a văzut că erau mai energici decât Viviani cel slab de înger. Poincaré îi telegrafiase deja lui Bienvenu-Martin şi îi ceruse să ia legătura cu colegii săi de la ministerele de război, naval, de interne şi financiar pentru a se asigura că erau luate toate „măsurile de precauţie necesare" în cazul în care tensiunile creşteau; a fost încântat să

vadă că se făcuseră mari progrese în toate sectoarele relevante. Abel Ferry, subsecretarul de stat al afacerilor externe, şi René Renoult, ministrul lucrărilor publice, care călătoriseră la Dunkirk ca să întâmpine grupul prezidenţial, l-au informat pe Poincaré că soldaţii aflaţi în permisie fuseseră rechemaţi, că trupele aflate în taberele de antrenament se întorseseră la garnizoanele lor, că prefecţii fuseseră alertaţi, că funcţionarii publici primiseră instrucţiuni să rămână la locurile lor şi că Parisul achiziţionase proviziile importante; „pe scurt, se luaseră măsurile care, în caz de nevoie, ar permite o mobilizare imediată".[47] Atunci când Renoult l-a întrebat în tren în drum spre capitală dacă mai era posibil un acord politic între marile puteri, Poincaré a răspuns: „Nu, nu mai poate fi vorba de niciun acord. Nu mai poate exista nicio înţelegere".[48] Cea mai grăitoare este descrierea din jurnalul lui Poincaré referitoarea la mulţimea care s-a adunat să îl întâmpine la Paris; sugerează starea de spirit a unui lider politic pregătit de război:

> „Am observat de îndată că populaţia are un moral excelent, în deosebi muncitorii şi docherii. O mare de oameni a umplut debarcaderul şi cheiul şi ne-a întâmpinat, aclamând mereu *Vive la France! Vive Poincaré!* Eu îmi stăpânesc emoţiile şi schimb câteva vorbe cu primarul, cu senatorii şi cu deputaţii. Cu toţii îmi spun, iar prefectul confirmă, că putem conta pe unitatea şi determinarea ţării".[49]

Guvernul rus implementase deja un pachet de măsuri de „premobilizare". Parisul fusese bine informat în această privinţă, atât de Paléologue, în scrisoarea scurtă din 25 iulie, cât şi mai în detaliu, în ziua următoare, de către ataşatul militar francez la St.-Petersburg, generalul Pierre de Laguiche.[50] Apoi, în dimineaţa zilei de 29 iulie, a venit vestea de la ambasadorul Izvolsky că ruşii planificau pentru aceeaşi zi o mobilizare parţială împotriva Austro-Ungariei. Este greu să luăm urma răspunsului lui Poincaré referitor la această ştire, deoarece (în timp ce îşi elabora memoriile) el a şters a doua jumătate a înscrierilor din jurnalul din 29 iulie din manuscris, o pagină care pare să facă referire la măsurile ruşilor.[51] Nu există nici minute ale discuţiilor purtate de Consiliul de Miniştri întrunit în ziua respectivă.

Însă, conform unor informaţii împărtăşite lui Joseph Caillaux în seara respectivă de un ministru care fusese prezent la întrunire (ministrul de interne, Louis Malvy), Consiliul de Miniştri a aprobat deschis măsurile luate de către ruşi.[52] Parisul nu a considerat adecvat să-şi îndemne aliata să se abţină nici pe 26-27 iulie, nici pe 29 iulie.

Toate acestea erau în concordanţă cu scenariul de început din Balcani şi cu gândirea strategică a francezilor, care exercitau o mare influenţă asupra vitezei de mobilizare a ruşilor şi asupra caracterului său eficient. Însă această prioritate trebuia echilibrată cu nevoia de a asigura intervenţia britanicilor. La sfârşitul lui iulie, guvernul britanic nu era încă decis referitor la când, dacă şi în ce mod să se implice în războiul european care era iminent. Un singur lucru era clar: dacă Franţa era văzută intrând în războiul de agresiune alături de aliata sa, acest lucru ar submina complet afirmaţia sa că va sprijini Marea Britanie. Cu toate acestea, pentru a apăra Franţa în faţa unui atac german pe Frontul de Vest, Parisul trebuia să insiste asupra unei acţiuni militare cât mai rapide din partea St.-Petersburgului. Acesta era un paradox bine cunoscut: războiul defensiv care trebuia dus pe Frontul de Vest trebuia să înceapă agresiv pe Frontul de Est. Aceste cerinţe conflictuale puneau o mare presiune pe factorii decizionali din Paris. Această presiune a devenit şi mai acută în seara zilei de 29 iulie, când germanii i-au ameninţat pe liderii din St.-Petersburg că vor lua în calcul mobilizarea propriilor forţe armate dacă Rusia nu îşi oprea mobilizarea.

În noaptea dintre 29 şi 30 iulie, Sazonov a trimis o telegramă la Ambasada Rusiei din Paris prin care îl informa pe Izvolsky despre avertismentul germanilor. Din moment ce Rusia nu mai putea da înapoi, scria Sazonov, guvernul rus intenţiona să „urgenteze luarea măsurilor de apărare şi să ia în calcul caracterul inevitabil al războiului". Izvolsky a primit instrucţiuni să mulţumească guvernului francez în numele lui Sazonov pentru generoasa sa asigurare că „putem conta în totalitate pe sprijinul oferit de Franţa în calitate de aliată".[53] Din moment ce ruşii înştiinţaseră deja Franţa despre decizia anterioară de a iniţia o mobilizare *parţială* (doar împotriva

Austriei), putem deduce că prin „urgentare", Sazonov se referea la o mobilizare generală iminentă a rușilor, o măsură care ar fi dus inevitabil la un război continental.[54] Deloc surprinzător, acest mesaj a creat multă agitație în Paris. Izvolsky l-a trimis pe secretarul legației sale în toiul nopții la Quai d'Orsay, iar el s-a dus la Viviani ca să îi înmâneze telegrama de la Sazonov. La scurt timp după aceea, la ora patru dimineața, în 30 iulie, Viviani s-a întâlnit cu ministrul de război, Messimy, și cu Poincaré la Palatul Elysée pentru a discuta noutățile. Rezultatul a fost un răspuns din partea francezilor, atent formulat, și trimis în dimineața acelei zile:

> „Franța este hotărâtă să își îndeplinească toate obligațiile față de alianță. Însă, pentru menținerea păcii generale și având în vedere discuțiile care sunt în curs de desfășurare între puterile mai puțin interesate, consider că este de dorit ca, în măsurile de precauție și de apărare pe care dorește să le ia, Rusia nu ar trebui să ia nicio hotărâre imediată care ar putea oferi Germaniei un pretext ca să își mobilizeze total sau parțial forțele armate".[55]

Acest răspuns este uneori citat ca dovadă că guvernul francez era dispus, de dragul păcii, să pună în pericol aranjamentele de securitate ale alianței franco-ruse.[56] Cel puțin așa i se părea lui Viviani: în timpul unei întrevederi avute în acea seară cu fostul ministru de externe, Gabriel Hanotaux, el s-a plâns că rușii „ne-au pus în fața faptelor împlinite și abia dacă se mai consultă cu noi".[57] Însă scopul depeșei era mai complex. Intenția sa era aceea de a-i convinge pe britanici că francezii încercau să își țină în frâu aliata – ținând cont de acest gând, o copie a acestui mesaj a fost trimisă imediat lui Paul Cambon în Londra. Legătura cu antanta anglo-franceză este scoasă în evidență în jurnalul lui Poincaré, care scrie că mesajul către St.-Petersburg a fost formulat „în baza atitudinii ambigue a Angliei".[58] În același timp însă, Pierre de Margerie (șeful Departamentului Politic de la Quai d'Orsay) și ministrul de război, Adolphe Messimy, au primit instrucțiuni de la Poincaré – fără ca Viviani să știe – să clarifice cu Izvolsky adevărata natură a intențiilor guvernului francez. Raportul lui Izvolsky în legătură cu dialogurile purtate cu diplomatul

şi cu ministrul a redus substanţial impactul telegramei anterioare care îndemna la înfrânare:

> „Margerie, cu care tocmai am vorbit, mi-a spus că guvernul francez *nu doreşte să intervină în pregătirile noastre militare*, dar crede că este de dorit, în vederea continuării negocierilor pentru menţinerea păcii, ca aceste pregătiri să nu capete pe cât posibil un caracter evident şi provocator. Continuând aceeaşi idee, ministrul de război i-a spus contelui Ignatiev [ataşatul militar rus la Paris] că am putea face o declaraţie în sensul că suntem dispuşi, în vederea menţinerii păcii, să reducem momentan măsurile noastre de mobilizare, *care nu ar trebui să ne împiedice, pe de altă parte, să ne continuăm pregătirile militare şi să le urmăm cu şi mai mult avânt, atâta vreme cât ne vom abţine să efectuăm transporturi masive de trupe*".[59]

Aceste două telegrame, ambele trimise în 30 iulie, surprind triangulaţiile complexe ale politicii franceze care trebuia să facă pe mediatorul între cerinţele imperative al alianţei franco-ruse şi logica neclară a Antantei anglo-franceză. Apelând la „menţinerea păcii" însemna, practic, că adversarului i se oferea şansa de a se retrage – o situaţie care părea puţin probabilă. Între timp, pregătirile Rusiei pentru război au continuat, sub forma unei mobilizări aproape generale, concentrarea trupelor fiind oprită brusc la graniţa vestică. În timp ce scria documente în cadrul Consiliului de Miniştri în dimineaţa zilei de 30 iulie, subsecretarul de stat de la Quai d'Orsay, Abel Ferry, a rezumat politica franceză astfel: „Nu opriţi mobilizarea Rusiei. Mobilizaţi-vă, dar nu vă concentraţi trupele".[60] În jurnalul lui Poincaré, pasajul de text referitor la ziua în care a fost trimisă telegrama care îndemna St.-Petersburgul să se oprească este urmat de propoziţia: „În acelaşi timp, luăm măsurile necesare pentru a ne stabili trupele de acoperire în Est".[61]

RUSIA SE MOBILIZEAZĂ

În seara zilei de 29 iulie 1914, şeful Statului-Major General rus i-a înmânat proclamaţia *Uzak* pentru mobilizare generală lui Serghei

Dobrorolsky. În calitate de director al Departamentului de Mobilizare, era responsabilitatea lui să strângă semnăturile miniştrilor fără de care ordinul nu putea intra în vigoare. Generalul Dobrorolsky îşi amintea ulterior vizitele pe care le-a făcut ministerelor de război, al marinei şi de interne. Atmosfera era sumbră. Sukhomlinov, odinioară având o atitudine beligerantă atât de directă, devenise extrem de tăcut în ultimele zile. Poate că regreta acum, credea el, articolul incendiar pe care îl publicase în urmă cu câteva luni în *Birzheviia Vedomosti* în care declara că Rusia era „pregătită de război".[62] Ministrul marinei militare, amiralul Grigorovich, a fost şocat când a văzut proclamaţia *Uzak*: „Cum?! Război cu Germania? Flota noastră nu poate să ţină piept flotei germane". După ce l-a sunat pe Sukhomlinov ca să îi confirme acest lucru, el a semnat proclamaţia „cu strângere de inimă". Dobrorolsky a descoperit în biroul ministrului de interne, reacţionarul ultramonarhist, Nikolai Maklakov, „o atmosferă pioasă": icoanele mari care erau aşezate pe o masă îngustă străluceau în lumina unei candele. „Poporul din Rusia nu va fi niciodată încântat de ideea unui război, a afirmat ministrul. Ideile revoluţionare sunt mult mai agreate decât o victorie asupra Germaniei. Însă nu te poţi împotrivi destinului..." După ce şi-a făcut cruce, Maklakov a semnat şi el ordinul.[63]

În jurul orei nouă seara, după ce a strâns toate semnăturile necesare, Dobrorolsky s-a îndreptat către Biroul Central de Telegrafie din St.-Petersburg, unde directorul poştei şi telegrafiei fusese avertizat dinainte ca să se facă disponibil pentru o transmitere „de cea mai mare importanţă". Textul a fost dactilografiat cu cea mai mare grijă în mai multe copii, astfel încât să fie trimis simultan de la aparatele din sala principală care legau St.-Petersburg de centrele principale din Imperiul Rus. De acolo, textul urma să fie retransmis în toate oraşele din toate districtele. Conform protocolul de trimitere a ordinelor de mobilizare, biroul de telegrafie a oprit orice alte transmiteri. La ora 9.30 seara, chiar înainte de transmiterea ordinului, a sunat telefonul: era Yanushkevich, şeful Statului-Major General, care i-a ordonat lui Dobrorolsky să nu transmită textul, ci să aştepte alte instrucţiuni. Câteva minute mai târziu a sosit un mesager, în persoana

căpitanului Tugan-Baranowsky, care era extrem de agitat. Țarul se răzgândise. În loc de ordin de mobilizare, urma să fie promulgat un *ordin parțial* de mobilizare, care respecta directivele stabilite „în principiu" în cadrul întrunirilor din 24 și 25 iulie. Noul ordin a fost întocmit corespunzător și transmis în noaptea de 29 spre 30 iulie, atrăgând după el o serie de măsuri de mobilizare în districtele Kiev, Odessa, Moscova și Kazan.[64]

Această schimbare bruscă a creat o stare de confuzie aproape comică la ambasada franceză. Generalul Laguiche, ataşatul militar, a fost înștiințat despre iminenta mobilizare la scurt timp după ora 10 seara. Rușii i-au cerut să nu îl informeze pe ambasadorul Paléologue de teamă ca indiscreția celui din urmă să nu compromită caracterul secret al deciziei. Însă Paléologue a aflat o oră mai târziu dintr-o altă sursă (adică de la un rus indiscret) și și-a trimis de urgență primul secretar, pe Chambrun, la Ministerul de Externe rus ca să alerteze Parisul printr-o telegramă urgentă despre faptul că se punea la cale o mobilizare generală secretă (a ales conexiunea de telegraf a ministerului, deoarece se temea că sistemul de codificare francez putea fi compromis; în același timp, Paléologue a trimis o telegramă la Quai d'Orsay în sistemul de codificare francez cu următorul text: „Vă rog ridicați de la Ambasada Rusiei, e o chestiune de maximă urgență, telegrama mea nr. 304"). Când s-a întors la minister, Chambrun s-a întâlnit din întâmplare cu Laguiche, care tocmai aflase că țarul anulase ordinul de mobilizare. Laguish i-a ordonat lui Chambrun să șteargă fragmentul din text care se referea la decizia de a „începe în secret mobilizarea". Acum, telegrama trimisă Ambasadei Rusiei din Paris anunța, pur și simplu, mobilizarea rușilor împotriva Austriei, astfel încât Viviani și colegii lor nu au aflat cât de aproape fusese St.-Petersburgul de o mobilizare generală. În dimineața următoare, Paléologue a luat foc când a aflat câte eforturi depuseseră ataşatul militar și primul său secretar pentru a-i obstrucționa comunicarea cu Parisul.

În orice caz, mobilizarea parțială anunțată pe 29 iulie nu reprezenta un aranjament durabil. Ea crea dificultăți insurmontabile strategilor ruși, deoarece amenința să întrerupă aranjamentele pentru

o mobilizare generală ulterioară. Dacă ordinul nu era anulat și înlocuit cu unul pentru mobilizare generală în decurs de douăzeci și patru de ore, pregătirile rușilor pentru un atac pe Frontul de Vest erau serios afectate. În dimineața zilei de 30 iulie, la prima oră, Sazonov și Krivoshein au purtat o discuție telefonică – ambii erau „profund tulburați din cauză că mobilizarea generală fusese oprită".[65] Sazonov a propus ca Krivoshein să obțină o audiență la țar cu scopul de a-l convinge pe acesta despre caracterul urgent al mobilizării generale. La ora 11 dimineața, Sazonov și Yanushkevich s-au întâlnit în biroul celui din urmă, iar șeful Statului-Major a expus încă o dată motivele pentru o mobilizare generală de urgență. În timp ce se afla în biroul șefului de stat-major, Sazonov a cerut să i se facă legătura cu Palatul Peterhof. După câteva minute chinuitoare de așteptare, Sazonov a auzit o voce, pe care nu a recunoscut-o la început, de bărbat „care nu era prea obișnuit să vorbească la telefon și care dorea să știe cu cine vorbea".[66] Țarul a convenit să îl primească pe Sazonov la ora trei după-amiaza (a refuzat însă să îl primească și pe Krivoshein în același timp, deoarece îi displăcea atunci când miniștrii își uneau forțele pentru a face front comun).

Când a ajuns la Palatul Peterhof, Sazonov a fost condus de îndată în camera de studiu a împăratului, pe care l-a găsit „obosit și preocupat". La cererea țarului, audiența a avut loc în prezența generalului Tatishchev, care urma să se întoarcă la funcția sa de atașat militar rus pe lângă împăratul german. Sazonov a vorbit preț de cincizeci de minute, expunând dificultățile tehnice, amintindu-i împăratului că germanii respinseseră „toate ofertele de conciliere, care depășeau cu mult orice spirit de concesiune de care era capabilă o mare putere ale cărei forțe erau intacte" și concluzionând că „nu mai exista nicio speranță pentru menținerea păcii". Împăratul a încheiat întâlnirea cu o decizie finală: „Ai dreptate, nu avem de ales decât să ne pregătim pentru un atac. Transmite-i șefului Statului-Major ordinul meu de mobilizare".[66]

Într-un final, spre marea lui ușurare, Yanushkevich a primit telefonul pe care îl aștepta cu atâta nerăbdare. „Dă ordinele, generale, apoi fă-te nevăzut tot restul zilei", i-a spus Sazonov. Temerile lui

Sazonov că s-ar putea să fie emis un alt ordin de revocare s-au dovedit a fi nefondate. Încă o dată, generalul Dobrorolsky a primit sarcina de a se duce la Biroul Central de Telegrafie şi să transmită o telegramă prin care se ordona mobilizarea generală. De data aceasta, toată lumea a ştiut care era miza. Când Dobrorolsky a intrat în sala mare a Biroului de Telegrafie în jurul orei şase seara, „peste telegrafişti, bărbaţi şi femei, s-a aşternut o tăcere solemnă". Fiecare şedea în faţa aparatului său, aşteptând să primească o copie a telegramei. Nu a mai apărut niciun mesager de la ţar. La câteva minute după ora şase, deşi operatorii au rămas tăcuţi, aparatele lor au început să intre în funcţiune, umplând aerul din sala mare cu sunete puternice şi hotărâte.[67]

Mobilizarea generală a ruşilor a reprezentat una dintre cele mai importante decizii ale Crizei din Iulie. Aceasta a fost prima mobilizare generală. Aceasta se întâmplase într-un moment când guvernul german nici măcar nu declarase „Starea de alertă pentru un război iminent", echivalentul german pentru „Perioada de pregătire pentru război" a ruşilor, care intrase în vigoare din 26 iulie. În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta era în continuare blocată într-un proces de mobilizare parţială concentrată asupra înfrângerii Serbiei. Ulterior, vor exista anumite neplăceri printre politicienii francezi şi ruşi cu privire la aceste evenimente. În „Cartea Portocalie" elaborată de guvernul rus după izbucnirea războiului pentru a-şi justifica acţiunile din timpul crizei, editorii au datat ordinul de mobilizare al austriecilor cu trei zile în urmă, astfel încât să facă să pară că măsurile întreprinse de ruşi nu au fost decât o simplă reacţie la evenimentele care se desfăşurau altundeva. O telegramă datată 29 iulie, primită de la ambasadorul Shebeko la Viena şi care afirma că un ordin de mobilizare generală era „prevăzut" pentru următoarea zi, a fost redactată cu data de 28 iulie şi reformulată ca să spună că „Ordinul de mobilizare generală a fost semnat" – în realitate, ordinul de mobilizare generală a austriecilor nu va fi emis decât pe 31 iulie, pentru a intra în vigoare în următoarea zi. În „Cartea Galbenă" a francezilor se făcuseră modificări şi mai flagrante ale datelor istorice, prin introducerea unui comunicat fictiv al lui Paléologue, datat 31 iulie, care afirma că ordinul rusesc fusese emis

„ca urmare a mobilizării generale a Austriei" şi a „măsurilor întreprinse în secret şi în mod constant de către Germania în ultimele şase zile..." În realitate, germanii îşi păstraseră calmul relativ pe toată perioada crizei în ceea ce priveşte măsurile militare.[68]

De ce au luat ruşii această măsură? În ceea ce îl privea pe Sazonov, factorul decisiv a fost fără îndoială declaraţia de război a austriecilor lansată Serbiei pe 28 iulie, la care acesta a răspuns aproape imediat printr-o telegramă trimisă ambasadelor de la Londra, Paris, Viena, Berlin şi Roma, în sensul că Rusia va anunţa în ziua următoare (29 iulie) mobilizarea (parţială) a districtelor militare adiacente Austriei.[69] (Aceasta era telegrama discutată în cadrul Consiliului Francez de Miniştri în 29 iulie). În acest moment, pentru Sazonov era în continuare important ca germanii să fie asiguraţi că „Rusia nu avea nicio intenţie agresivă în ceea ce priveşte Germania" – alegerea unei mobilizări parţiale, în locul uneia generale, făcea parte din politică.[70] Atunci de ce a trecut atât de repede de la mobilizare parţială la mobilizare generală? Ne vin în minte patru motive. Am luat deja în considerare primul motiv, şi anume imposibilitatea tehnică de a combina o mobilizare parţială (pentru care nu exista niciun plan) cu varianta unei mobilizări generale ulterioare.

Un alt factor ar fi convingerea lui Sazonov – care a început să se contureze la începutul crizei, dar care a devenit din ce în ce mai dominantă – că intransigenţa Austriei a reprezentat, de fapt, politica Germaniei. Aceasta era o idee adânc înrădăcinată în politica balcanică a Rusiei, care încetase o vreme să considere Austro-Ungaria ca fiind un factor autonom serios în afacerile europene – ne amintim de ordinul pe care Sazonov i l-a dat lui Bethmann la Portul Baltic în vara lui 1912 să nu încurajeze niciun demers al austriecilor. Această idee este întărită de rapoarte care sugerează (pe bună dreptate) că Germania, în loc să facă presiuni asupra aliatei sale să se retragă, a continuat să o sprijine. În memoriile sale, Sazonov aminteşte că a primit pe 28 iulie, ziua în care Austria a declarat război Serbiei, o telegramă de la ambasadorul Benckendorff la Londra în care scria că dialogul purtat cu contele Lichnowsky (ambasadorul german de

acolo) „confirmase convingerea sa" că Germania „susţinea încăpăţânarea Austriei". Această noţiune era extrem de importantă, deoarece le permitea ruşilor să considere Berlinul ca fiind baza morală a crizei şi factorul de care depindea pacea. După cum a rezumat şi Benckendorff: „Cheia problemei se află la Berlin".[71]

Însuşi Sazonov a exprimat această părerea într-o scurtă telegramă trimisă ambasadelor din Paris şi din Londra pe 28 iulie, în care a declarat că, din discuţia avută cu ambasadorul german la St.-Petersburg, contele Pourtales, a dedus că „Germania sprijină atitudinea nepotolită a Austriei".[72] Ministrul de externe rus şi-a consolidat şi mai mult poziţia în ziua următoare (29 iulie), când Pourtales i-a făcut o vizită după-amiază ca să-i citească un mesaj de la cancelarul german în care scria că dacă Rusia îşi va continua pregătirile militare, şi Germania se va vedea nevoită să se mobilizeze. Sazonov a răspuns scurt acestui avertisment: „Acum nu mai am nicio îndoială în ceea ce priveşte adevărata cauză a intransigenţei austriecilor". Această afirmaţie l-a făcut pe Pourtales să se ridice de pe scaun şi să exclame: „Protestez cu toată fiinţa mea împotriva acestei afirmaţii jignitoare, *M. le Ministre*".[73] Întâlnirea s-a terminat într-o notă rece. Din punctul de vedere al ruşilor, ideea era că dacă Germania, în ciuda calmului său aparent, era forţa motoare din spatele politicii austrice, atunci mobilizarea parţială nu avea nicio logică, având în vedere fermitatea blocului austro-german – de ce să nu recunoască adevărata natură a ameninţării şi să nu înceapă mobilizarea generală împotriva ambelor puteri? În cele din urmă, susţinerea lui Sazonov a mobilizării generale a fost întărită de asigurarea primită de la Maurice Paléologue în 28 iulie, „la ordinele guvernului său", că ruşii puteau conta, „în caz de nevoie", pe faptul că „Franţa este pe deplin pregătită să îşi îndeplinească obligaţiile în calitate de aliată".[74] În această fază incipientă, este posibil ca ruşii să fi fost convinşi că vor fi ajutaţi şi de britanici. „În prezent, cei din St.-Petersburg sunt ferm convinşi, ba chiar au fost şi asiguraţi că Anglia va sprijini Franţa, scria ataşatul militar belgian, Bernard de L'Escaille pe 30 iulie. Acest sprijin cântăreşte foarte mult, aducându-şi contribuţia, una deloc

nesemnificativă, în a oferi adepților războiului un avantaj".[75] Nu este clar la ce „asigurare" (dacă exista vreuna) se referea l'Escaille și când a aflat despre ea, însă avea dreptate în ceea ce privea încrederea liderilor ruși în intervenția britanicilor, cel puțin pe termen lung.

Însă, de îndată ce hotărârea pentru mobilizare generală a ajuns la țar și a fost acceptată de acesta, a fost anulată în detrimentul variantei imposibile de mobilizare parțială împotriva Austriei. Motivul se afla în teama și aversiunea pe care țarul le nutrea față de război, acum că avea sarcina de a-l transforma în realitate.

Practic, toți cei care îl cunoșteau pe țar și au lăsat observații scrise despre personalitatea suveranului sunt de acord că era dominat de două caracteristici contradictorii. Prima era acea teamă, întemeiată de altfel, pe un posibil război și efectele negative pe care acesta le-ar avea supra țării lui; cealaltă era predispoziția pentru tonul hotărât al politicienilor și retoricii naționaliste, preferința sa pentru oamenii și măsurile care stârneau sentimentele patriotice. Ceea ce l-a determinat pe țar să încline spre precauție pe 29 iulie a fost primirea la ora 9.20 seara, tocmai când ordinul de mobilizare generală urma să fie trimis de la Biroul Central de Telegrafie, a unei telegrame din partea kaizerului Wilhelm al II-lea, în care vărul german al țarului susținea că guvernul său mai spera încă să promoveze o „înțelegere directă" între Viena și St.-Petersburg și încheia cu următoarele cuvinte:

> „Desigur, măsurile militare luate de Rusia pe care Austria le-ar putea considera amenințătoare, ar putea grăbi lucrurile spre o calamitate pe care amândoi dorim să o evităm și mi-ar periclita poziția de mediator pe care am acceptat-o cu bunăvoință atunci când ai făcut apel la prietenia și ajutorul meu".[76]

Spunând: „Nu îmi voi asuma răspunderea unui masacru monstruos", țarul a insistat ca ordinul să fie anulat. Yanushkevich a dat un telefon ca să-l oprească pe Dobrorolsky, iar mesagerul a fost trimis la Biroul de Telegrafie ca să transmită informația că va fi promulgat un ordin de mobilizare parțială în schimb.

Trebuie să ne oprim și să reflectăm asupra faptului că impactul unei telegrame trimise de vărul de gradul trei din Berlin al

împăratului a fost suficient pentru a opri un ordin de mobilizare generală pentru aproape douăzeci şi patru de ore. După revoluţia din februarie 1917, publicistul revoluţionar rus şi criticul ţarismului Vladimir Burtsev a fost desemnat să se ocupe de documentele personale ale ţarului. Atunci a descoperit un teanc de telegrame personale schimbate între împăratul german şi cel rus. Semnându-se „Willy" şi „Nicky", cei doi împăraţi comunicau între ei în engleză, adoptând un ton neoficial, uneori chiar intim. Descoperirea acestor documente a făcut senzaţie. În septembrie 1917, jurnalistul Hermann Bernstein, care relata despre evenimentele revoluţionare, le-a publicat în *New York Herald*, apoi, patru luni mai târziu, au fost publicate într-o carte (a cărei introducere a scris-o Theodore Roosevelt).[77]

„Telegramele Willy-Nicky", după cum sunt cunoscute, au dat naştere unei fascinaţii durabile, pe de-o parte, pentru că, lecturându-le, ai impresia că tragi cu urechea la o conversaţie privată între doi împăraţi dintr-o Europă de mult apusă, iar pe de altă parte, pentru că îţi lasă impresia unei lumi în care destinele naţiunilor se aflau în mâinile unor indivizi extrem de puternici. În realitate, ambele impresii sunt înşelătoare, cel puţin în ceea ce priveşte faimoasele telegrame din 1914. Telegramele schimbate în timpul Crizei din Iulie nu erau nici secrete – din moment ce erau discutate pe scară largă[78] –, nici private. Erau, de fapt, comunicate diplomatice sub forma unor telegrame personale. De ambele părţi, conţinutul conversaţiilor era aprobat de personalul biroului afacerilor externe. Erau un exemplu de semnalizare ciudată de la monarh la monarh care a rămas o caracteristică a sistemului european până la izbucnirea războiului, deşi, în cazul de faţă, monarhii erau mai degrabă transmiţătorii decât generatorii semnalelor schimbate. Existenţa lor reflectă structura monarhică a executivelor europene, nu puterea monarhilor de a modela politica. Telegrama din 29 iulie era excepţională: a sosit într-un moment foarte special, când, pentru prima dată, totul depindea de decizia ţarului, nu pentru că era jucătorul dominant al procesului decizional, ci pentru că era nevoie de acceptul (şi semnătura) său pentru ordinul de mobilizare generală. Aceasta nu era o chestiune de putere politică în sine, ci

o reminiscență a absolutismului militar al sistemului autocratic. Într-un moment în care țarului îi era îngrozitor de greu să își dea consimțământul – lucru de înțeles, având în vedere circumstanțele –, telegrama de la „Willy" a fost de ajuns ca să îl determine să renunțe la mobilizarea generală. Însă efectul a durat mai puțin de o zi, deoarece ambii monarhi nu făceau decât să exprime atitudinile diametral opuse ale executivelor lor. În dimineața zilei de 30 iulie, când țarul a primit telegrama de la Wilhelm al II-lea care repeta avertismentul transmis de ambasadorul Pourtales în ziua anterioară, țarul și-a pierdut orice speranță că o înțelegere între veri ar putea menține pacea și a revenit la opțiunea de mobilizare generală.[79]

Un ultim aspect legat de decizia de mobilizare a rușilor: când Sazonov s-a întâlnit cu țarul în după-amiaza de 30 iulie, acestuia i s-a părut preocupat de amenințarea pe care o reprezenta mobilizarea austriacă pentru Rusia. „Ei [germanii] nu vor să admită că Austria s-a mobilizat înaintea noastră. Acum, ei cer să oprim mobilizarea, fără să menționeze nimic despre cea a austriecilor. [...] În momentul de față, dacă aș accepta cerințele Germaniei, am fi dezarmați în fața Austriei".[80] Cu toate acestea, știm că austriecii făceau pregătiri doar pentru a-și asigura victoria împotriva Serbiei, neluând în seamă amenințarea Rusiei, care devenea din ce în ce mai mare. Neliniștea țarului nu era expresia paranoică a unui singur individ; aceasta reflecta, mai degrabă, tendințe mai ample în analiza amenințării militare ruse. Serviciul de informații militare rus supraestima în mod constant abilitatea militară a austriecilor și, mai important, suspecta o capacitatea formidabilă de preempțiune prin subterfugiu, o bănuială întărită de criza balcanică din 1912–1913, atunci când austriecii au reușit să își fortifice trupele din Galiția fără a atrage la început atenția rușilor.[81]

Aceste tendințe erau întărite, în mod paradoxal, chiar de informațiile detaliate pe care le dețineau rușii (grație răposatului colonel Redl și altor surse bine plasate) despre planurile de desfășurare a trupelor austriece. Aceasta nu era o problemă nouă: în 1910, Sukhomlinov, proaspăt numit în funcția de ministru de război, se lăudase că văzuse planurile de desfășurare detaliate ale armatei și

marinei militare austriece pentru „cucerirea Macedoniei". O asemenea dovadă, susţinea el, dezvăluia cât de tare erau ameninţate interesele ruşilor de expansionismul austro-ungar în Peninsula Balcanică şi cât de irelevante erau toate asigurările diplomatice. Se pare că lui Sukhomlinov nu i-a trecut prin minte că aceste documente – învechite, de fapt – ar putea fi mai degrabă planuri pentru situaţii de urgenţă, şi nu expresii ale „politicii" austriece. Se presupune că acesta intenţiona să le folosească drept argumente pentru a obţine şi mai multe fonduri pentru armată.[82] Această tendinţă paranoică de a interpreta planuri interceptate a continuat să bântuie politica de securitate a Rusiei până în 1914. Tocmai pentru că erau atât de familiarizaţi cu programele de mobilizare ale austriecilor, ruşii aveau tendinţa, pe de-o parte, să interpreteze măsurile individuale ca pe o componentă a unui întreg şi, pe de altă parte, să considere o potenţială ameninţare devierea de la o secvenţă anticipată.

În 1913, de exemplu, ruşii au aflat prin intermediul serviciilor lor secrete că austriecii adunaseră şapte corpuri de armată în eventualitatea unui război cu Serbia. Însă în iulie 1914, rapoartele (de o acurateţe îndoielnică) primite de la ambasadorul Shebeko şi de la ataşatul militar rus, Vineken, sugerau că numărul corpurilor de armată aflate în curs de pregătire se ridica la opt sau nouă. Serviciile secrete ruse au interpretat această discrepanţă ca pe un indiciu că Conrad ar putea trece de la „Planul B", care se concentra asupra sârbilor, la „Planul R", care se concentra asupra ruşilor. Cu alte cuvinte, făcea „o mutare secretă pentru o mobilizare totală sau aproape totală a austriecilor".[83] Privind retrospectiv, ştim că evaluările austriecilor în ceea ce privea eficacitatea sârbilor creşteau, sporind desfăşurările de trupe pe care ei le credeau necesare pentru a învinge forţele armate ale ţării. Primul an de război avea să demonstreze că până şi aceste estimări ale austriecilor nu erau suficiente pentru a asigura o victorie decisivă împotriva sârbilor, care au luptat într-adevăr „ca nişte lei", după cum prezisese ţarul. A fost un exemplu clasic de interpretare eronată care poate surveni atunci când o serie de informaţii secrete îl determină pe cel care le primeşte să încerce să le

introducă într-un tipar lipsit de context şi, poate, învechit. Într-un mediu dominat de paranoia, estimările precise referitoare la nivelul exact de ameninţare erau, practic, imposibile. Ceea ce contează cel mai mult în legătură cu aceste interpretări ale măsurilor austriecilor este faptul că acestea au fost luate în serios de către ţar, care era un cititor înfocat al rapoartelor întocmite zilnic de către statul-major. Acest lucru explică tendinţa, de altfel derutantă, a ruşilor de a considera propria mobilizare generală ca fiind echivalentă cu, şi justificată de, măsurile austriecilor. La fel ca toţi cei implicaţi în această criză, şi ruşii puteau susţine că se simţeau încolţiţi.

SALTUL ÎN ÎNTUNERIC

În primele două săptămâni ale lunii iulie 1914, factorii decizionali germani ţineau cu dinţii de politica lor de localizare. În primele zile, putea fi imaginată cu uşurinţă o rezolvare rapidă a crizei. Pe 6 iulie, Wilhelm al II-lea i-a spus împăratului Franz Iosef că „situaţia va fi lămurită într-o săptămână, deoarece Serbia se va retrage...", cu toate că era posibil, după cum îi mărturisea ministrului de război, Erich von Falkenhayn, ca „perioada de tensiune" să dureze puţin mai mult, poate „trei săptămâni".[84] Chiar şi în cea de-a treia săptămână a lunii iulie, când o rezolvare rapidă nu mai părea posibilă, liderii politici au rămas fideli ideii de localizare. Pe 17 iulie, însărcinatul cu afaceri al legaţiei saxone din Berlin a aflat că „se aşteaptă o localizare a conflictului, având în vedere că Anglia are o atitudine pacifistă, iar Franţa şi Rusia nu par să-şi dorească un război".[85] În circulara trimisă pe 21 iulie ambasadorilor germani din Roma, Londra şi St.-Petersburg, Bethmann declara: „Cerem de urgenţă localizarea conflictului; având în vedere angajamentele diferite ale alianţei, o intervenţie din partea oricărei alte puteri va duce la consecinţe incalculabile".[86]

Una dintre condiţiile unei localizări reuşite a conflictului era aceea ca germanii să evite orice acţiune care ar putea duce la o escaladare. Berthmann îl încurajase pe kaizer să plece din Berlin în călătoria sa

programată pe Marea Baltică, ţinând cont de acest aspect şi de faptul că avea nevoie de autonomie şi de libertate ca să gestioneze criza. Comandanţii militari au fost încurajaţi să plece sau să rămână în vacanţă tot din acelaşi motiv. Şeful Statului-Major General, Helmut von Moltke, şeful Biroului Naval imperial, amiralul von Tirpitz, şi şeful Amiralităţii, Hugo von Pohl, se aflau deja în vacanţă, intendentul general, contele Waldersee, a plecat din Berlin ca să îşi petreacă mai multe săptămâni pe domeniul socrului său în Mecklenburg. La fel a făcut şi ministrul de război, Erich von Falkenhayen, care după ce a făcut un tur de inspecţie scurt, a plecat în vacanţă.

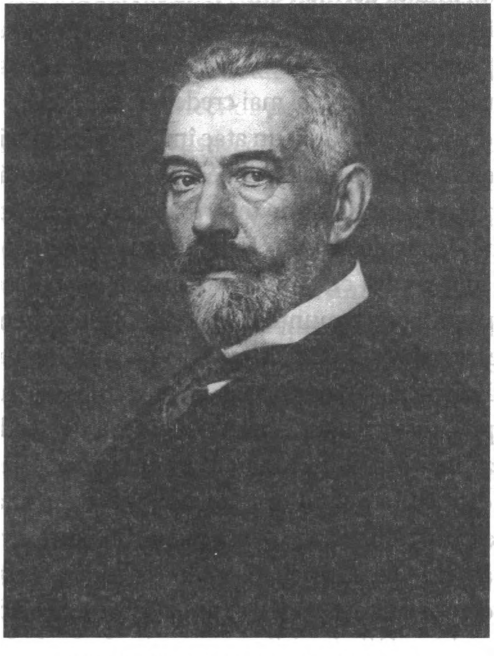

Theobald von Bethmann Hollweg

Ar fi o greşeală să facem prea mult caz din cauza acestor plecări. Cei implicaţi erau conştienţi de gravitatea crizei şi încrezători în starea de pregătire existentă a armatei germane; mai ştiau că o escaladare a

conflictului era puţin probabilă dacă austriecii nu luau nicio măsură cu privire la Belgrad.[87] Pe de altă parte, ar fi o exagerare să vorbim despre o plan elaborat al germanilor de a distrage atenţia lumii de la pregătirile pentru un război continental care fusese deja hotărât şi plănuit dinainte. Memoriile interne şi corespondenţa din acele zile sugerează faptul că atât liderii politici, cât şi comandamentul militar şi cel al marinei erau încrezători că strategia de localizare va funcţiona. Nu au existat discuţii la nivel înalt între comandanţii superiori germani, iar Helmut von Moltke nu s-a întors din Carlsbad, Boemia, unde urma o cură cu apă minerală, până pe 25 iulie. Pe 13 iulie, el i-a scris ataşatului militar german din Viena că Austria este sfătuită „să îi învingă pe sârbi, iar apoi să încheie repede pace, cerând ca unică condiţie, o alianţă sârbo-austriacă, la fel cum a procedat Prusia cu Austria în 1866" – în acest moment, el mai credea că era posibil ca Austria să lanseze şi să ducă la bun sfârşit un atac împotriva Serbiei fără a atrage o intervenţie din partea Rusiei.[88] Deosebit de frapantă era lipsa de activitate din partea reţelelor de informaţii militare. Maiorul Walter Nicolai, şeful Departamentului IIIb al statului-major general, responsabil cu spionajul şi cu contrainformaţiile, era plecat în vacanţă împreună cu familia sa în munţii Harz şi nu a fost rechemat. Birourile serviciilor secrete de la graniţa estică nu au primit instrucţiuni speciale după întâlnirile de la Potsdam şi, prin urmare, nu au luat măsuri speciale de precauţie. Abia pe 16 iulie, cineva din cadrul departamentului de operaţiuni s-a gândit că „ar fi de dorit să acordăm evenimentelor din Rusia o atenţie mult mai mare decât am face-o în vremurile de calm politic total", însă până şi această circulară sublinia faptul că nu se făcea apel „la nicio măsură specială".[89] În mai multe districte învecinate cu teritoriul rus, ofiţerilor de informaţii locali (*Nachrichten-Offiziere*) li s-a permis să rămână în permisie, cum era şi cazul lui Moltke, până pe 25 iulie.[90]

Ca să nu compromită planul de localizare, Bethmann şi Biroul German al Afacerilor Externe îi îndemnau în mod repetat pe austrieci să-şi asume riscul şi să genereze mult aşteptatul *fait accompli*. Însă factorii decizionali de la Viena fie nu erau în măsură, fie nu doreau să

se conformeze. Maşinăria greoaie a statului habsburgic nu îngăduia măsuri rapizi şi decisive. Pe 11 iulie, Bethmann începea deja să fie iritat de procesul extrem de lent al pregătirilor austriecilor. Kurt Reizler a rezumat problema într-o intrare în jurnalul său, compusă pe când se afla pe moşia lui Bethmann: „Din câte se pare [austriecii] au nevoie de o perioadă îngrozitor de lungă ca să se mobilizeze. 16 zile, spune [Conrad von] Hoetzendorff. Acesta este un lucru foarte periculos. Un *fait accompli* rapid, apoi o atitudine prietenoasă faţă de Antantă – astfel putem face faţă şocului".[91] Pe 17 iulie, secretarul Stolberg de la Ambasada Germaniei din Viena l-a înştiinţat pe Bethmann că Berchtold şi Tisza purtau încă „negocieri".[92] Tocmai pentru a satisface nevoia de viteză şi pentru a diminua posibilitatea apariţiei unor complicaţii internaţionale, Berchtold a stabilit termenul-limită pentru un răspuns la ultimatumul austriecilor pentru doar 48 de ore. Jagow a insistat din acelaşi motiv ca austriecii să modifice data stabilită pentru declaraţia lor de război împotriva Serbiei de pe 29 pe 28 iulie.

Dacă lentoarea cu care răspundeau austriecii elimina una dintre precondiţiile pentru reuşita politicii de localizare, atunci de ce insistau germanii atât de mult asupra ei? Unul dintre motive era acela că ei credeau în continuare că factorii structurali importanţi – cum ar fi faptul că programul de armare al ruşilor era incomplet – militau împotriva unei intervenţii armate. Guvernul francez era şi mai greu de înţeles, cu atât mai mult cu cât preşedintele, prim-ministrul şi şeful departamentului politic de la Quai d'Orsay erau fie în Rusia, fie în larg în a treia şi a patra săptămână a lunii iulie. Însă încrederea germanilor în lipsa unei intervenţii din partea Antantei era întărită de dezvăluirile senzaţionale din raportul Humbert referitoare la pregătirea militară a francezilor.

Germanii au privit cu scepticism dezvăluirile lui Humbert despre presupusa deficienţă a pregătirii militare a francezilor, recunoscând în tonul moderat al raportului lui Humbert un atac eminamente politic la adresa ministrului de război, Adolphe Messimy, şi a personalului său. Experţii militari germani s-au grăbit să scoată în evidenţă faptul că tunurile de câmp mici ale francezilor erau, de fapt,

superioare calitativ celor germane. Având în vedere că armata franceză renunțase la abordarea sa defensivă anterioară în favoarea unei strategii ofensive, declinul relativ al fortificațiilor de la graniță era o diversiune.[93] Într-un memorandum secret ca urmare a dezvăluirilor făcute de Humbert, Moltke concluziona că pregătirile militare ale francezilor de la frontiera estică erau, într-adevăr, defectuoase, în special în ceea ce privea stocul de artilerie grea, de mortiere și de muniție rezistentă la bombardamente.[94] În cel mai bun caz, raportul lui Humbert sugera că guvernul francez și comandamentul militar francez, în mod special, nu erau dispuși să împingă alianța franco-rusă într-un război pentru Serbia; cu siguranță, și rușii vor fi descurajați.[95]

Un alt motiv pentru angajamentul față de ideea de localizare a conflictului era lipsa de variante alternative – după cum au observat și germanii. Ideea de a-și abandona aliații, pe habsburgi, era exclusă și nu doar din motive legate de putere politică și reputație, ci și pentru că factorii decizionali germani acceptau, în realitate, faptul că pornirea austriecilor împotriva Serbiei era justificată. Dacă balanța forței militare de șoc se va înclina în dezavantajul Germaniei, situația se va înrăutăți considerabil, în cazul în care Germania și-ar pierde cel mai mare aliat al său – strategii germani șterseseră Italia de pe listă, considerând-o prea nestatornică pentru a fi un factor important.[96] Atitudinea ambivalentă a Italiei submina, de asemenea, caracterul plauzibil al propunerii, preferată de Grey, ca un grup alcătuit din patru puteri mai puțin implicate să colaboreze pentru a rezolva disputa. Dacă Italia, luând în considerare politica sa antiaustriacă în Balcani, ar fi trecut de partea celor două puteri ale Antantei, Marea Britanie și Franța, ce șanse ar fi existat pentru a asigura un rezultat echitabil pentru Austro-Ungaria? Germanii erau dispuși să trimită sugestiile britanicilor la Viena, însă Bethmann era de părere că Germania ar trebui să sprijine o intervenție multilaterală doar între Rusia și Austria, nu și între Austria și Serbia.[97]

La baza strategiei de localizare – împiedicând găsirea altor alternative – se afla în continuare convingerea, atât de importantă pentru

Bethmann, că dacă ruşii hotărau, în ciuda a tot, să intervină în numele statului-satelit, războiul care ar rezulta ar depăşi puterea de control a Germaniei. Puterile Centrale s-ar confrunta cu agresivitatea Rusiei şi a partenerilor săi din Antantă. Descoperim acest mod de a gândi în scrisoarea pe care ministrul de externe, Gottlieb von Jagow, i-a trimis-o ambasadorului Lichnowsky la Londra pe 12 iulie 1914:

> „Trebuie să încercăm să localizăm conflictul dintre Austria şi Serbia. Acest lucru este posibil în primul rând de Rusia şi în al doilea rând de influenţa pe care o exercită ceilalţi membri ai Antantei. [...] Nu îmi doresc deloc un război preventiv, însă dacă se va oferi această ocazie, nu ne vom da la o parte".[98]

Şi aici descoperim aceeaşi tendinţă în modul de a gândi al principalilor pioni ai crizei: fiecare consideră că este forţat să acţioneze de împrejurările externe, plasând responsabilitatea de a decide între pace şi război pe umerii adversarului.

Prin sprijinul acordat Austro-Ungariei şi prin încrederea lor deplină în caracterul fezabil al localizării, liderii germani au contribuit la criza care era în curs de desfăşurare. Cu toate acestea, reacţia lor faţă de evenimentele din vara anului 1914 nu sugerează că priveau criza ca pe o oportunitate bine-venită de a pune în mişcare un plan prestabilit de a lansa un război preventiv împotriva statelor vecine ale Germaniei. Zimmermann, Jagow şi Bethmann, pe de altă parte, au sesizat cu greu amploarea dezastrului care se desfăşura în jurul lor. În 13 iulie, Zimmermann era încă încrezător că nu va exista „niciun conflict european de amploare". În 26 iulie, înalţii funcţionarii Ministerului de Externe mai credeau că atât Franţa, cât şi Anglia nu se vor implica în conflictul din Balcani. Departe de a fi stăpâni pe situaţie, factorii decizionali germani depuneau eforturi mari ca să rămână la curent cu evenimentele. În timpul zilelor decisive ale crizei, colegii lui Jagow l-au văzut „agitat, nehotărât, temător" şi „incapabil să îşi îndeplinească sarcinile pe care i le cerea funcţia", în vreme ce Bethmann îl ducea pe Tirpitz cu gândul la un „om care se îneacă".[99]

În aceste săptămâni dogoritoare de iulie, kaizerul naviga în apele Scandinaviei. Wilhelm al II-lea își notase de mult în agendă plimbările lungi cu vaporul, în special în Marea Baltică. L-au lăsat să scape de tensiunea, de complexitatea și de sentimentul de neputință care l-au hărțuit în Berlin. La bordul iahtului *Hohenzollern*, înconjurat de sicofanți agreabili, care erau mereu dispuși să îl distreze pe împărat, kaizerul se simțea stăpân peste tot și putea să dea frâu liber pornirilor sale impetuoase. După câteva zile plăcute petrecute la regata din Kiel, în compania jovială a ofițerilor din Marina Regală, Wilhelm a navigat spre orașul norvegian de coastă, Balholm, unde iahtul a rămas ancorat până pe 25 iulie. De acolo a trimis, pe 14 iulie, răspunsul său la mesajul primit de la Franz Iosef care cerea ajutorul Germaniei. Scrisoarea repeta asigurarea primită anterior pentru sprijin și îi denunța pe „fanaticii nebuni" a căror „instigare a panslaviștilor" amenința monarhia dualistă. Interesant este faptul că scrisoarea nu face nicio referire la război. Wilhelm a declarat că, deși trebuia „se abțină de la a-și exprima părerea în ceea ce privește relația actuală dintre Viena și Belgrad", era de părere că „era datoria morală a tuturor statelor civilizate" să se opună „propagandei" antimonarhiste, folosind „toate instrumentele de putere pe care le au la dispoziție". Însă restul scrisorii se referea exclusiv la inițiativele diplomatice în regiunea balcanică pentru a împiedica apariția vreunei „Ligi balcanice antiaustriece sub patronajul Rusiei". Scrisoarea se încheia cu cele mai bune urări pentru împărat, care exprimau speranța că acesta își va reveni cât mai repede în urma pierderii suferite.[100]

Comentariile kaizerului referitoare la documentele de stat care i-au parvenit pe iaht relevă faptul că, la fel ca multe dintre figurile politice și militare importante din Berlin, și el aștepta cu nerăbdare să primească vești din Viena.[101] Cea mai mare grijă a lui părea să fie că dacă lăsa timpul să treacă, indignarea internaționalilor față de crimele din Sarajevo se va diminua sau că austriecii și-ar putea pierde cumpătul. A fost încântat când a aflat pe 15 iulie că „o decizie în forță" era iminentă. Singurul lui regret era acela că va mai trece ceva timp până când austriecii își trimit revendicările la Belgrad.[102]

Pe 19 iulie însă Wilhelm era şocat, apoi „cuprins de panică" atunci când i-a parvenit o telegramă pe *Hohenzollern* de la secretarul de stat pentru afacerile externe, Jagow. Telegrama nu conţinea ceva nou în mod deosebit, însă avertismentul că era programat un ultimatum pentru ziua de 23 iulie şi că se luau măsuri pin care kaizerul să poată fi înştiinţat „în cazul în care anumite circumstanţe neprevăzute ar putea necesita decizii importante (de mobilizare)" l-au făcut pe acesta să înţeleagă posibilele efecte ale crizei care se zărea la orizont.[103] El a emis imediat un ordin ca flota marină să îşi anuleze vizita planificată în Scandinavia şi să se pregătească pentru o plecare imediată. Neliniştea lui era de înţeles având în vedere faptul că flota britanică desfăşura în acea perioadă o mobilizare de probă şi, prin urmare, era pregătită pentru luptă. Însă Bethmann şi Jagow au fost de părere că acest lucru nu ar face decât să trezească suspiciunile şi să accentueze criza, demobilizându-i pe britanici; pe 22 iulie, cei doi au trecut peste cuvântul lui Wilhelm şi au ordonat ca sejurul în Norvegia să continue conform planului. În acel moment, priorităţile diplomatice dominau încă aspectele strategice.[104]

În ciuda tensiunilor care se accentuau, Wilhelm a rămas încrezător că putea fi evitată o criză generală. După ce i-a fost prezentată o copie a ultimatumului trimis la Belgrad, acesta a comentat: „Ei, ca să vezi, chiar *există* un document ferm" – era limpede că Wilhelm împărtăşea aceeaşi părere ca şi anturajul său că austriecii vor renunţa în cele din urmă la o confruntare cu Serbia. Când amiralul Müller a sugerat că ultimatumul însemna că războiul era iminent, kaizerul l-a contrazis cu vehemenţă. Sârbii nu vor risca niciodată un război împotriva Austriei, a insistat el. Müller a interpretat această atitudine – care s-a dovedit a fi redă – ca pe un semn că din punctul de vedere al kaizerului acesta nu era pregătit pentru complicaţii militare şi că va ceda nervos de îndată ce va realiza că războiul putea deveni realitate.[105]

Wilhelm s-a întors la Potsdam în după-amiaza zilei de 27 iulie. În ziua următoare, dis-de-dimineaţă, el a citit pentru prima oară răspunsul dat de sârbi ultimatumului care fusese trimis de Viena în

urmă cu cinci zile. Răspunsul lui a fost cel puțin neașteptat. A scris pe copia răspunsului dat de sârbi următoarele cuvinte: „Un rezultat excelent pentru [un termen-limită] de patruzeci și opt de ore. Este mai mult decât ne-am așteptat noi! Însă acest document elimină orice nevoie de război [*aber damit fällt jeder Kriegsgrund fort*]". A fost uimit când a aflat că austriecii emiseseră deja un ordin de mobilizare parțială: „Eu nu aș fi ordonat niciodată mobilizare din aceste motive".[106] La ora zece dimineața, kaizerul i-a expediat o scrisoare lui Jugow în care declara că, având în vedere faptul că Serbia „capitulase în cel mai umilitor mod posibil", „nu mai exista niciun motiv pentru război". În loc să invadeze țara, a continuat el, ar trebui să ia în considerare ocuparea temporară a orașului evacuat, Belgrad, pentru a se asigura că sârbii se conformau. Și cel mai important aspect, Wilhelm i-a ordonat lui Jagow să îi informeze pe austrieci că aceasta era dorința lui, ca „orice motiv de război să dispară", și că era pregătit ca el însuși „să negocieze pacea cu Austria". „Eu însumi mă voi ocupa de aceasta și voi fi cât se poate de cumpătat față de sentimentul naționalist al Austriei și față de onoarea pe care o poartă armatei".[107] El l-a înștiințat în scris pe Moltke că dacă Serbia respecta cerințele Austro-Ungariei, atunci nu existau motive pentru război. În decursul zilei respective, conform spuselor ministrului de război, acesta a ținut „discursuri confuze care lasă impresia vădită că nu își mai dorește războiul și că este hotărât [să îl evite], chiar dacă acest lucru ar însemna să lase Austro-Ungaria de izbeliște".[108]

Istoricii au văzut în această atitudine precaută o dovadă a unei căderi nervoase. Pe 6 iulie, când kaizerul se întâlnise cu Gustav Krupp în Kiel, îl asigurase în repetate rânduri pe industriaș: „De data aceasta, nu voi mai fi laș" – Krupp a fost uimit de patosul acestor încercări timide de a-și dovedi tăria de caracter.[109] După cum a afirmat și Luigi Albertini: „Wilhelm făcea pe curajosul când pericolul era îndepărtat, însă tăcea chitic atunci când vedea că războiul reprezenta o amenințare reală".[110] Aici putem observa că dispoziția regelui de a-și lua angajamentul de a apăra interesele austriecilor fusese întotdeauna invers proporțională cu modul în care acesta

evalua riscul unui conflict. Şi pe 28 iulie, riscurile părea extrem de serioase. Telegramele trimise recent de Lichnowsky de la Londra relatau că Sir Edward Grey afirmase că Serbia se conformase în aşa măsură cum „nu ar fi crezut posibil" şi avertizau că o conflagraţie majoră era pe cale să izbucnească dacă Austria nu adopta o poziţia mai moderată.[111] Având în vedere hipersensibilitatea sa faţă de punctul de vedere al britanicilor, Wilhelm trebuie să fi luat în serios aceste avertismente – este posibil ca acesta să fi ţinut cont de ele când a interpretat răspunsul sârbilor, care era în contradicţie cu punctul de vedere al cancelarului şi al ministrului de externe. Din anumite puncte de vedere însă, scrisoarea lui Wilhelm din 28 iulie a fost mai puţin deplasată în comparaţie cu intervenţiile sale anterioare decât ar fi sugerat ideea de cădere nervoasă; comentariile sale din timpul crizei sugerează faptul că, spre deosebire de personajele importante din Viena şi din Berlin, care considerau ultimatumul un simplu pretext pentru o acţiune militară, el îl privea ca pe un instrument diplomatic autentic pentru a rezolva criza şi că a rămas fidel noţiunii că problema din Balcani putea fi rezolvată pe cale politică.

În structura procesului decizional german a apărut o fisură. Viziunea suveranului era total opusă celei a majorităţii factorilor decizionali politici. Însă în scurt timp această fisură a fost reparată. Cel mai remarcabil lucru în legătură cu scrisoarea lui Jagow din 28 iulie este acela că nu s-au luat măsuri. Dacă Wilhelm al II-lea ar fi profitat din plin de puterea care îi era uneori atribuită, această intervenţie ar fi putut schimba cursul crizei şi, poate, istoria lumii. Însă el nu avea nicio putere asupra evenimentelor din Viena, unde conducerea era nerăbdătoare să continue atacul împotriva Serbiei. Deoarece fusese în larg timp de trei săptămâni, suveranul nu era la curent nici cu evenimentele din Berlin. Instrucţiunile pe care le-a dat lui Jagow nu au influenţat atitudinea Berlinului faţă de Viena. Bethmann nu i-a informat la timp pe austrieci despre punctul de vedere al lui Wilhelm, iar aceştia au emis declaraţia de război pe 28 iulie. Telegrama urgentă pe care cancelarul i-a trimis-o lui Tschirschky la doar un sfert de oră după ce Wilhelm al II-lea îi

trimisese scrisoarea lui Jagow includea propunerile acestuia, însă omitea că el insistase asupra faptului că nu exista niciun motiv pentru război. Bethmann a păstrat, în schimb, aceeași gândire anterioară, la care Wilhelm renunțase, că trebuie „să fim precauți și să evităm să lăsăm impresia că dorim să îi oprim pe austrieci".[112]

Este greu de înțeles motivul pentru care a făcut asta. Ideea că ar fi adoptat o politică a războiului preventiv nu este susținută de documente. Se prea poate ca el să fi adoptat, pur și simplu, o strategie alternativă care era concentrată pe o colaborare cu Viena pentru a convinge Rusia să nu reacționeze în mod exagerat față de măsurile austriecilor. În seara zilei de 28 iulie, Bethmann l-a convins pe kaizer să îi trimită o telegramă lui Nicolae al II-lea prin care să îl asigure că guvernul german făcea tot ce îi stătea în putință ca să intermedieze un acord satisfăcător între Viena și St.-Petersburg; cu doar douăzeci și patru de ore în urmă, Wilhelm respinsese această mișcare, considerând că era prematură.[113] Rezultatul a fost scrisoarea către Nicky, pe care am menționat-o anterior, în care îl ruga să nu compromită rolul lui Willy ca intermediar. Bethmann se gândea la localizarea conflictului, nu la prevenirea acestuia și era hotărât să apere această politică împotriva intervențiilor de sus.

Începând cu 25 iulie, au existat dovezi din ce în ce mai clare ale mobilizării militare în Rusia. Ofițerul de informații din Königsberg a raportat că fusese interceptat un set „neobișnuit de lung" de transmisiuni codificate între Turnul Eiffel și stația radiotelegrafică rusă de la Bobruysk.[114] Duminică dimineața, pe 26 iulie, locotenent-general Chelius, plenipotențiarul militar rus la curtea lui Nicolae al II-lea, a raportat că autoritățile începuseră „toate pregătirile pentru mobilizare împotriva Austriei".[115] Ca să își facă o imagine completă despre ceea ce se întâmpla dincolo de graniță, maiorul Nicolai de la Departamentul III b s-a întors la Berlin, întrerupându-și brusc vacanța, și a dat ordin ca „drumeții de intervenție" (*Spannungreisende*) să fie mobilizați. Aceștia erau voluntari care proveneau din diferite medii și a căror sarcină era, la primul semn de tensiune internațională, să pătrundă în Rusia și în Franța,

deghizaţi în turişti sau în comis-voiajori, şi să înregistreze observaţii pentru a se putea stabili, după cum a rezumat maiorul Nicolai, „dacă în Franţa şi în Rusia au loc pregătiri pentru război".[116] Unii dintre ei făceau în mod repetat călătorii scurte dincolo de graniţă şi raportau personal informaţiile, cum era şi cazul neobositului Herr Henoumont, care reuşise să viziteze Varşovia de două ori în decurs de trei zile şi care rămăsese blocat în Polonia rusească atunci când graniţele fuseseră închise. Alţii pătrundeau şi mai adânc în teritoriu şi transmiteau mesaje codificate prin serviciul public de telegrafie. Nu exista încă niciun motiv de grabă – ofiţerii de informaţii care îi coordonau pe „drumeţi" au fost informaţi pe 25 iulie că perioada de tensiune s-ar putea prelungi. Dacă, pe de altă parte, situaţia nu mai era atât de tensionată, acei „drumeţi" care fuseseră rechemaţi puteau să-şi reia permisia.[117]

„Drumeţii de intervenţie", împreună cu alţi agenţi care acţionau pe teren, la graniţa estică, au reuşit în scurt timp să alcătuiască o imagine generală cu privire la pregătirile militare ale ruşilor. De la staţia din Königsberg se primeau rapoarte despre trenuri de marfă goale care se îndreptau către est, despre deplasări ale trupelor în jurul oraşului Kovno şi despre alertarea serviciilor de pază la frontieră. La ora 10, în seara zilei de 26 iulie, „drumeţul" Ventski raporta din Vilna, prin intermediul serviciului comercial de telegrafie, că pregătirile de război erau în toi în oraş. În zilele de 27 şi 28 iulie, „comitetul de evaluare a informaţiilor", creat în cadrul statului-major, a început să primească o serie de detalii de la „drumeţi" şi de la alţi agenţi. În după-amiaza zilei de 28 iulie, comitetul a întocmit o evaluare care rezuma cele mai recente informaţii deţinute:

> „Mobilizarea parţială aparentă a Rusiei. Nu ştim cu certitudine amploarea. Districtele militare din Odessa şi Kiev aproape sigur. În Moscova, situaţie incertă. Rapoartele izolate despre mobilizarea din districtul militar din Varşovia neverificate încă. În alte districte, în special Vilna, nu s-a ordonat încă mobilizarea. Cu toate acestea, este sigur că Rusia ia măsuri militare la graniţa cu Germania, ceea ce înseamnă pregătire pentru război. Probabil proclamarea «perioadei

de pregătire pentru război» vizează întreg imperiul. Paza de frontieră echipată pentru luptă și gata de marș".[118]

Această înrăutățire drastică a situației, întărită și de știrea primită pe 29 iulie referitoare la „mobilizarea parțială", a indus o stare de panică în diplomația germană: îngrijorat din cauza mesajelor primite de la Londra și a informațiilor legate de pregătirile militare ale Rusiei, Bethmann și-a schimbat brusc tactica. După ce subminase eforturile lui Wilhelm de a înfrâna Viena pe 28 iulie, acum încerca să facă și el același lucru printr-o serie de telegrame urgente pe care le-a trimis ambasadorului Tschirschky în ziua următoare.[119] Însă eforturile sale au fost zădărnicite de rapiditatea cu care se mobilizau rușii. Exista riscul ca acest lucru să îi determine pe germani să ia contramăsuri înainte să înceapă medierea.

După aflarea veștii despre mobilizarea Rusiei din 30 iulie, a fost doar o chestiune de timp până când Berlinul a răspuns și el prin adoptarea unor măsuri militare. Înainte cu două zile, ministrul de război Erich von Falkenhayn reușise, după o luptă de convingere purtată cu Bethmann, să aducă trupele care se aflau în taberele de pregătire înapoi la bazele lor. Măsurile pregătitoare inițiale, lansate la acea vreme – achiziționarea grâului în zona vestică de atac, plasarea de trupe speciale care să păzească liniile ferate și întoarcerea trupelor la garnizoane –, puteau rămâne în continuare secrete și puteau, astfel, cel puțin teoretic, să se desfășoare în paralel cu eforturile diplomatice de a înăbuși conflictul. Însă nu același lucru era valabil și pentru „Starea de pericol iminent de război" (*Zustand drohender Kriegsgefahr*), ultima etapă a procesului de pregătire înainte de mobilizare. Problema referitoare la dacă și când ar trebui Germania să adopte această măsură, care intrase în vigoare în Rusia din 26 iulie, a reprezentat mărul discordiei între membrii conducerii de la Berlin în timpul ultimelor zile de pace.

În timpul întâlnirii din 29 iulie, ziua mobilizării parțiale a Rusiei, mai existau încă dezacorduri între șefii militari: Falkenhayn, ministrul de război, era pentru declararea „stării de pericol iminent de

război", în timp ce şeful Statului-Major, Helmuth von Moltke, şi cancelarul Bethmann Hollweg militau pentru extinderea serviciului de pază asupra căilor de transport importante. Kaizerul pare să fi oscilat între cele două variante. În Berlin, la fel ca şi în St.-Petersburg, concentrarea puternică a conducerii politice asupra deciziilor *suverane* importante şi controversate îi permitea şefului de stat să îşi reia rolul de pion central în procesul decizional. Telegrama pe care o primise Wilhelm în dimineaţa respectivă de la ţar, care ameninţa cu „măsuri extreme [din partea ruşilor] care vor duce la război", l-a determinat să sprijine la început propunerea ministrului de război. Însă, la insistenţele lui Bethmann, suveranul s-a răzgândit şi a hotărât declararea „stării de pericol iminent de război". Falkenhayn a regretat acest rezultat, însă a notat în jurnalul său că înţelegea motivele, „căci, oricine crede în, sau îşi doreşte, menţinerea păcii nu poate sprijini o declaraţie de *ameninţare cu război*".[120]

Pe 31 iulie, după alte dezbateri privind măsurile militare, ambasadorul la Moscova, Pourtales, a trimis înştiinţarea că ruşii ordonaseră cu o seară în urmă mobilizarea totală începând cu miezul nopţii. Kaizerul a cerut prin telefon să fie declarată starea de pericol iminent de război, iar forţele armate au primit ordinul de la Falkenhayn la ora 1.00 în după-amiaza zilei de 30 iulie. Răspunderea pentru mobilizare revenea în principal ruşilor, o chestiune importantă pentru conducerea din Berlin, care, având în vedere demonstraţiile pentru pace care aveau loc în oraşele germane, îşi dorea ca intrarea Germaniei în război să fie percepută ca având un caracter defensiv. O preocupare majoră o reprezenta conducerea Partidului Social Democrat (SPD), care asigurase mai mult de o treime din voturile din ultimele alegeri din Reichstag. Pe 28 iulie, Bethmann se întâlnise cu liderul de dreapta al SPD, Albert Südekum, care îi promisese că SPD nu se va opune unui guvern care era obligat să se apere împotriva unui atac al ruşilor (sentimentul antirusesc era la fel de puternic în SPD ca şi în cazul mişcării liberale britanice). Pe 30 iulie, cancelarul a fost în măsură să îi asigure pe colegii lui că nu trebuiau să se teamă, în eventualitatea unui război, de o acţiune subversivă organizată de clasa muncitoare.[121]

În lumina evenimentelor care aveau loc în Rusia, lui Wilhelm îi era foarte greu să oprească declararea stării de pericol iminent de război. Este interesant să menționăm faptul că, potrivit mărturiei plenipotențiarului militar bavarez, von Weininger, Falkenhayn nu reușise „să-i scoată complet din minte" această decizie. Până după-amiază, suveranul își recâștigase sângele-rece, în principal pentru că se convinsese că acum acționa constrâns de circumstanțe externe, o chestiune extrem de importantă pentru toți protagoniștii Crizei din Iulie. În timpul unei întâlniri la care a luat parte și ministrul de externe Falkenhayn, Wilhelm a făcut o prezentare însuflețită a situației curente, în care așeza toată răspunderea pentru acest conflict iminent pe umerii Rusiei. „Atitudinea lui și limbajul folosit erau demne de un împărat german, demne de un rege prusac", a notat Falkenhayn în jurnalul său – acestea erau cuvinte șocante rostite de un soldat aflat în fruntea acelor „șoimi" care îl condamnaseră pe monarh pentru dragostea lui pentru pace și teama lui de război.[122] Când guvernul rus a refuzat să anuleze ordinul de mobilizare, Germania i-a declarat război în 1 august 1914.

„TREBUIE SĂ FIE O NEÎNȚELEGERE"

În ultimele zile ale lui iulie, atenția kaizerului a rămas concentrată asupra Marii Britanii. Acest lucru se datora în parte faptului că, asemenea multor germani, el considera această putere ca fiind epicentrul sistemului continental, de care depindea evitarea unui război general. Wilhelm avea tendința atât să supraestimeze ponderea pe care o deținea Marea Britanie în diplomația continentală, cât și să subestimeze cât de mare era angajamentul unor factori-cheie decizionali (în special Grey) față de o anumită direcție. Însă mai exista cu siguranță și o dimensiune psihologică – Anglia era locul unde Wilhelm căutase cu disperare ovațiile, recunoașterea și afecțiunea, pe care nu le-a obținut mereu. Reprezenta mai mult decât admira el – o flotă dotată cu cele mai bune tunuri și echipamente pe care le putea

construi știința modernă, bogăție, sofisticare, cupiditate și (cel puțin în cercurile pe care le cunoscuse în timpul vizitelor sale) un soi de conduită aristocratică și echilibrată pe care o admira, însă o considera imposibil de imitat. Era țara natală a răposatei sale bunici, despre care Wilhelm avea să spună mai târziu că, dacă ar mai fi trăit, nu le-ar fi îngăduit niciodată lui Nicky și lui George să se alieze împotriva lui. Era regatul unchiului său invidiat și detestat, Eduard al VII-lea, care reușise (acolo unde Wilhelm eșuase) să îmbunătățească poziția țării sale pe plan internațional. Și, desigur, era locul de naștere al mamei sale, care decedase în urmă cu 13 ani și cu care avusese o relație dificilă, care rămăsese nerezolvată. De fiecare dată când încerca să interpreteze politica britanică, Wilhelm era încercat de emoții confuze și de tot soiul de asocieri.

Kaizerul a fost extrem de încurajat de un mesaj primit de la fratele său, prințul Henry al Prusiei, pe 28 iulie, care sugera că George al V-lea intenționa să nu implice Marea Britanie în război. În dimineața zilei de 26 iulie, Henry, care naviga cu iahtul pe lângă Cowes, s-a dus în grabă la Palatul Buckingham ca să își ia rămas-bun de la regele Marii Britanii înainte de a se întoarce în Germania. Cei doi au purtat o discuție, în urma căreia Henry a susținut că George al V-lea ar fi spus: „Vom face tot posibilul să nu ne implicăm și să rămânem neutri".[123] Aceste cuvinte au fost transmise prin telegraf kaizerului de îndată ce prințul a ajuns în portul Kiel pe 28 iulie. William a considerat aceste cuvinte ca fiind echivalentul unei asigurări oficiale a neutralității Marii Britanii. Când Tirpitz i-a contrazis interpretarea, Wilhelm a răspuns, cu un amestec caracteristic de emfază și naivitate: „regele și-a dat cuvântul, iar pentru mine este suficient".[124] Nu știm sigur dacă regele britanic a rostit într-adevăr aceste cuvinte. În jurnalul său nu apar lămuriri în legătură cu acest subiect – el a consemnat, pur și simplu: „Henry al Prusiei m-a vizitat mai devreme; se întoarce de urgență în Germania". Însă o altă relatare referitoare la această întâlnire, compusă probabil de monarh la cererea lui Edward Grey, oferă mai multe detalii. Conform acestei surse, când Henry al Prusiei l-a întrebat pe George al V-lea

ce va face Anglia dacă va izbucni un război în Europa, monarhul britanic i-a răspuns:

> „Nu știu ce vom face, căci nu avem niciun conflict cu nimeni și sper că vom rămâne neutri. Însă dacă Germania va declara război Rusiei, iar Franța se va alătura Rusiei, atunci mă tem că vom fi târâți și noi. Însă poți fi sigur că eu și guvernul meu vom face tot ce ne va sta în putință să împiedicăm un război european!"[125]

Raportul lui Henry cu privire la această conversație pare a fi iluzoriu, cu toate că nu putem elimina complet posibilitatea ca George al V-lea să-și fi modificat relatarea, conform cerințelor ministrului de externe. În acest caz, adevărul se află undeva la mijloc. Oricum, telegrama lui Henry a fost de ajuns ca să sporească încrederea kaizerului că Marea Britania va sta deoparte. Optimismul lui pare să fi fost susținut de reticența guvernului britanic, și în special a lui Grey, de a-și face cunoscute intențiile.

Prin urmare, Wilhelm a fost șocat când a aflat, în dimineața zilei de 30 iulie, despre o conversație purtată între Grey și ambasadorul german, contele Linchnowski, în care primul avertizase că Marea Britanie va rămâne neutră dacă acel conflict se va rezuma doar la Austria, Serbia și Rusia (o noțiune ciudată), însă va interveni de partea Antantei dacă Germania și Franța se vor implica. Depeșa ambasadorului a provocat o serie de vociferări din partea monarhului german: englezii erau niște „ticăloși" și niște „negustori meschini", care voiau să oblige Germania să lase Austria „pe cont propriu" și care îndrăzneau să amenințe Germania cu urmări înfricoșătoare în timp ce refuzau să îți țină aliatele continentale departe de scandal.[126] Când a primit vestea despre mobilizarea generală a Rusiei în ziua următoare (31 iulie), Wilhelm s-a gândit din nou la Marea Britanie. Asociată cu amenințările lui Grey, mobilizarea rușilor „i-a dovedit" lui Wilhelm că Anglia încerca acum să profite de „pretextul" oferit de conflictul care lua amploarea pentru „a întoarce toate națiunile europene împotriva noastră și în favoarea Angliei".[127]

Contele Lichnowsky

Apoi, duminică, 1 august, la scurt timp după ora cinci după-amiază, s-au primit veşti senzaţionale. La doar câteva minute după ce Berlinul emisese ordinul de mobilizare generală, Lichnowsky a trimis o telegramă de la Londra în care descria întâlnirea avută în acea dimineaţă cu ministrul de externe britanic. Din câte se pare, Grey promisese că Marea Britanie nu numai că va rămâne neutră dacă Germania renunţa la un atac împotriva Franţei, dar garanta şi neutralitatea Franţei. Textul telegramei a fost următorul:

„Sir Edward Grey tocmai mi-a transmis un mesaj prin Sir W. Tyrell în care îşi exprimă speranţa că va putea, în această după-amiază, ca urmare a şedinţei Consiliului de Miniştri care este în curs de desfăşurare [Lichnowsky a trimis telegrama la ora 11.14 dimineaţa], să îmi dea o declaraţie care ar putea fi utilă în prevenirea unei

mari catastrofe. Judecând după o observație făcută de Sir W. Tyrell, acest lucru pare să însemne că, dacă noi nu vom ataca Franța, Anglia va rămâne neutră și va garanta pasivitatea Franței. Voi afla mai multe detalii în această după-amiază. Sir Edward Grey tocmai mi-a telefonat și m-a întrebat dacă pot să îi ofer o garanție că, în eventualitatea în care Franța va rămâne neutră în războiul dintre Rusia și Germania, noi nu vom ataca Franța. L-am asigurat că îmi voi asuma răspunderea pentru această garanție, iar el o va folosi în cadrul întrunirii cabinetului de azi. Suplimentar: Sir W. Tyrell m-a implorat să mă folosesc de urgență de influența pe care o dețin pentru a împiedica trupele noastre să treacă granița franceză. Totul depinde de asta. El a spus că atunci când s-a întâmplat ca trupele germane să treacă frontiera, cele franceze s-au retras".[128]

Uluiți de această ofertă neașteptată, factorii decizionali din Berlin s-au grăbit să elaboreze un răspuns pozitiv la această telegramă. Ciorna a rămas neterminată când a sosit o altă telegramă din Londra în jurul orei 8 seara: „Continuare [la telegrama mea anterioară], Sir W. Tyrell tocmai mi-a făcut o vizită și mi-a spus că Sir Edward Grey dorește să facă în această după-amiază propuneri privind neutralitatea Angliei, chiar și în eventualitatea în care noi vom lupta atât împotriva Franței, cât și împotriva Rusiei. Mă voi întâlni cu Sir Edward Grey la ora 3.30 și vă voi raporta de îndată".[129]

Mesajul primit de la Londra a dat naștere unei dispute violente între împărat și șeful Statului-Major. Mobilizarea germanilor era deja în curs de desfășurare, ceea ce însemna că uriașa mașinărie a Planului Schlieffen se pusese în mișcare. După ce a citit prima telegramă a lui Lichnowsky, Wilhelm a fost de părere că, deși ordinul de mobilizare nu putea fi revocat pentru moment, era dispus să oprească orice mișcare împotriva Franței în schimbul promisiunii că Anglia și Franța vor rămâne neutre. Sprijinit de Bethmann, Tirpitz și Jagow, el a ordonat oprirea oricărei mișcări de trupe până la primirea unui alt mesaj de la Londra care să clarifice natura ofertei britanicilor. Însă, în timp ce Wilhelm și Bethmann doreau să profite de ocazie pentru a evita un război pe Frontul de Vest, Moltke era de părere că, odată inițiată, mobilizarea generală nu mai putea fi oprită. „Acest lucru a dat naștere

unei dispute aprinse şi dramatice", îşi aminteşte un observator. „Extrem de agitat, Moltke şi-a menţinut poziţia. Kaizerul, cancelarul şi toţi ceilalţi au vociferat, dar a fost în zadar".[130] Moltke a susţinut că ar fi un act sinucigaş ca Germania să rămână expusă în faţa mobilizării Franţei; oricum, primele patrule pătrunseseră deja în Luxemburg, iar Divizia a 16-a din Trier le urma îndeaproape. Wilhelm nu a fost impresionat. El a trimis ordin la Trier ca Divizia a 16-a să se oprească la graniţa cu Luxemburg. Când Moltke l-a implorat pe kaizer să nu împiedice ocuparea Luxemburgului pe motiv că acest lucru ar pune în pericol controlul germanilor asupra căilor ferate din zonă, Wilhelm a ripostat: „Folosiţi alte rute!" Disputa a ajuns într-un impas. Între timp, Moltke devenise isteric. Aflându-se lângă ministrul de război, Erich von Falkenhayn, şeful Statului-Major i-a mărturisit la ureche, „că era dărâmat, deoarece această decizie a kaizerului îi demonstra faptul că el spera încă la pace".[131]

Chiar şi după primirea celei de-a doua telegrame, Moltke a continuat să susţină că planul de mobilizare nu putea fi oprit în acea stare avansată pentru a exclude Franţa, însă Wilhelm nici nu a vrut să audă: „Ilustrul dumitale unchi nu mi-ar fi oferit un astfel de răspuns. Dacă eu ordon asta, înseamnă că este posibil".[132] Wilhelm a dat ordin să i se aducă şampanie, iar Moltke a plecat îmbufnat. Acesta i-a spus soţiei sale că era pregătit să lupte împotriva inamicului, dar nu şi împotriva „unui kaizer ca acesta". Stresul provocat de această dispută a fost atât de mare, credea soţia lui Moltke, încât îi provocase şefului Statului-Major un accident vascular cerebral uşor.[133]

În timp ce dopurile sticlelor de şampanie zburau prin aer, Bethmann şi Jagow formulau în continuare un răspuns la prima telegramă primită din Londra. Germania va accepta propunerea, au scris ei, „dacă Anglia putea garanta cu toată forţa sa armată neutralitatea necondiţionată a Franţei într-un conflict germano-rus". Mobilizarea va continua, însă trupele germane nu vor trece graniţa franceză până pe 3 august, la ora şapte dimineaţa, când se aştepta finalizarea unui acord. Kaizerul a întărit acest mesaj printr-o telegramă personală trimisă regelui George al V-lea, în care accepta călduros

oferta cu privire la „neutralitatea Franței garantată de Marea Britanie" și își exprima speranța că Franța nu va deveni „agitată". „Trupele de la frontieră sunt pe cale să fie oprite să treacă în Franța printr-un ordin transmis telegrafic și telefonic"[134]. Jagow i-a transmis și el o telegramă lui Lichnowsky prin care îl ruga să îi mulțumească lui Grey pentru inițiativa sa.[135]

La scurt timp după aceea, Lichnowsky a trimis o a doua depeșă. Mult așteptata întâlnire cu Grey, de la ora 3.30 după-amiaza, avusese loc între timp, însă, spre surpriza ambasadorului German, Grey nu a oferit nicio propunere privind neutralitatea britanicilor și a francezilor, nici nu părea să fi discutat această chestiune cu colegii săi din cabinet. În schimb, a făcut doar aluzie la faptul că armata germană și cea franceză ar putea „în eventualitatea unui război rus, să rămână față în față fără ca vreuna din ele să lanseze un atac", apoi s-a concentrat asupra acelor acțiuni ale germanilor care ar putea atrage după ele o intervenție britanică. Grey a avertizat în mod deosebit că „sentimentul englez ar fi foarte greu de înfrânat în eventualitatea unei încercări de a viola neutralitatea Belgiei de către oricare din părți [Franța sau Germania]". Linchnowsky a răspuns printr-o întrebare care l-a combătut pe ministrul de externe: era Grey pregătit să îi ofere asigurarea că Marea Britanie va rămâne neutră dacă Germania va fi de acord să nu încalce teritoriul belgian? În mod ciudat, această întrebare l-a luat prin surprindere pe Grey – acesta s-a văzut nevoit să răspundă că nu îi putea oferi o astfel de asigurare, din moment ce Anglia trebuia să stea deoparte. Cu alte cuvinte, Grey părea că își retrage propunerea făcută anterior. În același timp, el a dezvăluit – poate din neatenție – că făcuse această propunere fără să se consulte în prealabil cu francezii. În relatarea sa despre această conversație oarecum neconcludentă, Lichnowsky a raportat simplu că britanicii nu păreau pregătiți să își ia niciun angajament care le-ar îngrădi libertatea de a acționa, însă Grey fusese de acord să se informeze despre o posibilă neimplicare armată franco-germană.[136] Această depeșă, care a sosit seara, a dat naștere în Berlin la o stare de confuzie generală. Nu s-a formulat niciun răspuns.

Între timp însă, telegrama kaizerului către regele George al V-lea, prin care accepta bucuros propunerea guvernului său referitoare la neutralitatea francezilor, ajunsese la destinație, provocând consternare în Londra. Din câte se părea, nimeni nu știa despre aranjamentele de culise pe care le făcuse Grey în acea zi. Ministrul de externe a fost chemat de urgență la Palatul Buckingham pentru a da o explicație și pentru a formula un răspuns. În jurul orei nouă seara, el a scris textul care avea să devină răspunsul lui George al V-lea la telegrama kaizerului Wilhelm:

> „Trebuie să existe o neînțelegere care a fost interpretată ca sugestie în timpul conversației amicale dintre prințul Lichnowsky și Sir Edward Grey din această după-amiază, când cei doi au discutat cum ar putea fi evitată o confruntare între armata germană și cea franceză cât timp mai există speranța pentru un acord între Austria și Rusia. Sir Edward Grey va aranja o întâlnire cu prințul Lichnowsky mâine-dimineață la prima oară pentru a se asigura că nu există nicio înțelegere în ceea ce îl privește".[137]

Orice altă ambiguitate a fost risipită de o altă telegramă trimisă de prințul Lichnowsky, care primise „acceptarea" lui Jagow a „propunerii" britanicilor aproximativ în același moment în care regele George primise telegrama exuberantă de la vărul său. Lichnowsky scria cu o claritate mucalită: „Din moment ce nu există nicio propunere din partea britanicilor, telegrama ta este nefuncțională. Nu s-au luat alte măsuri".[138]

În Berlin era deja ora 11 seara. Pe Moltke îl aștepta un moment de ușurare. Acesta se afla la sediul statului-major și plângea disperat din cauză că suveranul german dăduse ordin ca Divizia a 16-a să fie oprită. La scurt timp după miezul nopții, Moltke a primit ordin să se prezinte la palat și să audă veștile transmise în ultima telegramă. Când a sosit, Wilhelm i-a arătat șefului de stat-major o altă telegramă pe care o primise și care sublinia poziția (corectă) a britanicilor, apoi a spus: „Acum poți face ce vrei".[139]

Ce punea la cale Grey? Dialogurile pe care le-a purtat cu Lichnowsky, Cambon şi alţi colegi britanici în ziua de 1 august 1914 sunt atât de greu de descâlcit, încât eforturile depuse pentru a le conferi o logică au dat naştere unei dezbateri secundare în literatura privind originea războiului. Pe 29 iulie, Grey îl avertizase pe Lichnowsky că Marea Britanie ar putea fi nevoită să ia măsuri rapide dacă Germania şi Franţa erau târâte în război – acesta a fost avertismentul care îl înfuriase pe kaizer şi îl determinase să facă acele adnotări despre „ticăloşi" şi „negustori meschini".[140] Cu toate acestea, pe 31 iulie, el îl avertizase pe ambasadorul său la Paris, Bertie, că opiniei publice britanice nu i se putea cere să sprijine intervenţia britanică într-o răfuială care era atât de îndepărtată de propriile interese ale ţării.[141] Poate că Grey a omis, într-adevăr, să îl înştiinţeze pe Lichnowsky despre opţiunea unei neutralităţi a britanicilor – acest lucru ar însemna că nu a existat nicio neînţelegere din partea lui Lichnowsky în ceea ce priveşte intenţiile lui fundamentale.[142] Din această perspectivă, „neînţelegerea" reprezintă modul lui Grey de a se sustrage din încurcătura în care intrase. Sau poate că Grey încerca să se familiarizeze cu această situaţie nesigură, neştiind dacă membrii cabinetului britanic vor fi sau nu de acord cu politica lui de susţinere a Franţei. Dacă nu erau de acord, atunci această propunere de neutralitate îi oferea Marii Britanii cel puţin o oarecare perspectivă de a garanta anumite asigurări ale germanilor (promisiunea de a se abţine de la un atac preventiv asupra Franţei, de exemplu).[143] Sau poate că Grey nici măcar nu era interesat de neutralitate, ci doar cancelarul Haldane, aliatul său liberal, insistase ca acesta să găsească o cale prin care să împiedice sau să întârzie începerea ostilităţilor dintre Franţa şi Germania, astfel încât să câştige timp pentru ca forţele expediţionare britanice să se poată pregăti şi antrena mai bine.[144]

Indiferent care perspectivă am lua-o în considerare – iar dezacordurile dintre istorici sunt grăitoare –, este clar că ambiguităţile lui Grey erau în pericol să se transforme în contradicţii evidente. Propunerea neutralităţii din partea Marii Britanii, chiar şi în pragul

unui război continental care implica și Franța, ar fi dus la o inversare extremă a pozițiilor adoptate anterior de către ministrul de externe – într-atât de mult, încât este greu să credem că aceasta era intenția lui adevărată. Pe de altă parte, propunerea ca Franța și Germania să își mențină neimplicarea armată este specificată clar în documente. În telegrama trimisă lui Bertie la ora 5.25 după-amiaza în ziua de 1 august 1914, Grey îl înștiința că îi propusese ambasadorului german ca „după mobilizarea la granița vestică, armata franceză și cea germană ar trebui să rămână pe loc și să nu treacă niciuna dincolo de graniță. Nu știu dacă acest lucru este în concordanță cu obligațiile francezilor față de alianță".[145] Însă chiar și această sugestie este ciudată, având în vedere faptul că se baza pe supoziția că Franța ar fi dispusă să renunțe la alianța cu Rusia, pe care Poincaré și colegii lui încercaseră din răsputeri să o întărească în ultimii ani. În cel mai bun caz, sugerează o conștientizare slabă a unei situații politice și militare mai ample. În orice caz, Grey a fost în curând liniștit de Bertie, care și-a exprimat frustrarea cauzată de speculațiile ministrului de externe printr-un răspuns extrem de impertinent:

> „Nu cred că, în eventualitatea în care Rusia intră în război cu Austria și este atacată de Germania, obligația Franței față de Rusia este aceea de a rămâne pasivă. Dacă Franța va hotărî să procedeze astfel, germanii îi va ataca mai întâi pe ruși, și dacă îi vor învinge, se vor întoarce împotriva francezilor. Ar trebui să mă interesez care sunt mai exact obligațiile francezilor față de alianța franco-rusă?"[146]

După cum știm, nu s-a ales nimic din această variantă ciudată de politică; Grey a renunțat la ea înainte ca răspunsul acid al lui Bertie să ajungă pe biroul ministrului de externe. Un lucru este cert: în acele zile, Grey acționa sub presiune. Dormea foarte puțin. Nu știa dacă sau când membrii cabinetului vor sprijini politica lui pentru intervenție, și era presat din diferite direcții de diverși colegi, inclusiv de membrii propriului guvern care se împotriveau intervenției (care formau majoritatea cabinetului) și de opozanții conservatori care favorizau intervenția. O altă sursă suplimentară de presiune

care ar putea explica eschivarea din 1 august o reprezintă şi ordinul de mobilizare a ruşilor din 30 iulie. În seara de 31 iulie, Ambasada Germană a informat Londra că, drept răspuns la ordinul emis de ruşi, Berlinul a declarat „Starea de pericol iminent de război" şi a anunţat că dacă Rusia nu anula imediat ordinul de mobilizare generală, Germania va fi obligată să îşi mobilizeze trupele, ceea ce „însemna război".[147] Această veste a declanşat alarma în Londra. La ora 1.30 dimineaţa, prim-ministrul Herbert Asquith şi secretarul personal al lui Grey, Sir William Tyrell, s-au dus de urgenţă la Palatul Buckingham cu un taxi ca să îl trezească pe rege şi să îl roage să trimită o telegramă prin care să îi ceară ţarului să oprească mobilizarea trupelor ruseşti. Asquith avea să descrie ulterior întreaga scenă:

> „Bietul rege a fost târât jos din pat şi una dintre cele mai ciudate experienţe ale mele (şi am avut parte de multe altele) a fost aceea de a sta alături de el – peste cămaşa de noapte îmbrăcase un halat maro şi prezenta semne evidente că fusese trezit din „somnul de frumuseţe" – în timp ce îi citeam mesajul şi răspunsul propus. El a sugerat doar ca răspunsul să capete o notă mai personală şi mai directă – prin inserarea cuvintelor *Dragul meu Nicky* – şi adăugarea la sfârşit a semnăturii *Georgie!*"[148]

Activitatea diplomatică s-a intensificat încă de la ivitul zorilor.

Am putea considera impactul acestei veşti primite din St.-Petersburg din perspectiva lucrurilor pe care le cunoaştem despre gândirea ambivalentă a Ministerului de Externe cu privire la Rusia din ultimele luni înainte de izbucnirea Crizei din Iulie. După cum am văzut, Grey şi Tyrell reconsiderau de ceva timp relaţia cu Rusia când a izbucnit criza. Având în vedere presiunea exercitată de aceasta asupra Persiei şi asupra altor teritorii periferice ale imperiului, existaseră discuţii cu privire la renunţarea la Convenţia anglo-rusă în favoarea unei politici mai deschise, care să nu excludă neapărat o reconciliere cu Germania. Aceasta nu a devenit niciodată o politică a Ministerului de Externe, însă vestea că mobilizarea trupelor ruseşti tocmai atrăsese după ea contramăsuri din partea germanilor aducea în prim-plan, cel

puțin temporar, aspectul rus al acestei crize care lua amploare. Factorii decizionali britanici nici nu erau interesați, nici nu simpatizau Serbia. Acesta era un război din Est, presărat cu griji care nu preocupau gândurile reprezentanților guvernului britanic. Oare acest lucru îi trezise lui Grey amintiri urâte legate de scenariul de început din Balcani?

În dimineața zilei de 29 iulie, Grey i-a amintit lui Cambon (spre groaza celui din urmă) că Franța se lăsa „târâtă într-o răfuială care nu este a ei, însă onoarea și interesul față de alianță o obligă să se implice"; Marea Britanie, pe de altă parte, „nu are nicio obligație și trebuie să decidă, în funcție de interesele ei, ce măsuri va lua guvernul. Gândul nostru a fost mereu acela de a evita să ne implicăm într-un război privind o chestiune balcanică", a adăugat Grey.[149] Două zile mai târziu, ca urmare a veștii referitoare la declararea de către Berlin a stării de pericol iminent de război, el și-a reluat declarația, insistând, contrar argumentelor lui Cambon, că nu exista nicio comparație între criza actuală și cea din Agadir din 1911, când Marea Britanie sprijinise Franța, deoarece „în cazul de față, Franța este târâtă într-o răfuială care nu este a ei".[150] Când Cambon și-a exprimat dezamăgirea față de acest răspuns și l-a întrebat dacă Marea Britanie ar fi pregătită să ajute Franța în cazul în care aceasta va fi atacată de Rusia, Grey și-a susținut pledoaria cu o și mai mare înverșunare: „Ultima știre este aceea că Rusia a ordonat mobilizarea generală a flotei și armatei sale. Acest lucru, cred eu, va grăbi criza, făcând să pară că Rusia a forțat mobilizarea trupelor germane".[151] Doar în lumina acestor evenimente, propunerea de neimplicare a Germaniei și a Franței pare logică. Rusia, abandonată de aliata sa, va fi pusă în situația de a înfrunta singură Germania și Austria pe Frontul de Est. „Dacă Franța nu poate profita de această [ofertă], i-a spus Grey lui Cambon în după-amiaza zilei de 1 august, este pentru că are obligații față de o alianță din care noi nu facem parte și *ai căror termeni nu îi cunoaștem*".[152] Când a scris aceste cuvinte, Grey a făcut mai mult decât să calmeze spiritele prin refuzul de a-și acorda sprijinul sau prin încercarea de a câștiga timp pentru pregătirile militare; el se lupta cu automatismul unei judecăți specifice a „Triplei Antante" – o judecată pe care el însuși o împărtășise și o

susţinuse la un moment dat. Era vădit descurajat, mai ales în acel moment crucial, de faptul că o răfuială care avea loc în sud-estul Europei ar putea fi acceptată ca declanşator al unui război continental, cu toate că niciuna dintre cele trei puteri ale Antantei nu era atacată direct sau ameninţată cu un posibil atac. În cele din urmă, Grey a rămas fidel direcţiei „antantiste" pe care o urmase din 1912, însă aceste momente de circumspecţie ne amintesc de o trăsătură complicată a Crizei din Iulie, şi anume că alegerile vehemente făcute, dintre mai multe variante opuse, au scindat nu numai partide şi cabinete, ci şi modul de a gândi al factorilor-cheie decizionali.

ZBUCIUMUL SUFLETESC AL LUI PAUL CAMBON

Acestea au fost cele mai urâte zile din viaţa lui Paul Cambon. Din momentul în care a aflat despre ultimatumul dat de austrieci Belgradului, a fost convins că un război european era iminent. Deşi îl criticase uneori pe Poincaré pentru că încuraja angajamentele Rusiei faţă de Balcani, acum era de părere că alianţa franco-rusă trebuia să rămână fermă în faţa ameninţării pe care austriecii o reprezentau pentru Serbia. În ziua de 25 iulie, a plecat din Londra pentru a-l înştiinţa pe neexperimentatul ministru de externe în funcţie, Bienvenu-Martin; se prea poate ca intervenţia lui Cambon să îl fi determinat pe ministrul de externe în funcţie să formuleze răspunsul ferm trimis ambasadorului german, care îl încântase atât de mult pe Poincaré când îl primise în timp ce naviga pe mare pe 28 iulie.[153]

La fel ca şi Wilhelm, Cambon era de părere că totul depindea de Marea Britanie. „Dacă guvernul britanic va lua azi atitudine faţă de ceea ce se întâmplă, pacea poate fi salvată", i-a mărturisit acesta jurnalistului André Géraud în 24 iulie.[154] În timpul întâlnirii avute cu Grey pe 28 iulie, el a insistat asupra aceluiaşi argument: „Dacă odinioară se credea că Marea Britanie nu va intra în războiul european, şansele de menţinere a păcii vor fi serios periclitate".[155] Şi aici întâlnim aceeaşi tendinţă de a plasa sarcina de a decide între pace şi război pe umerii altcuiva. Din punctul de vedere al lui Cambon, faptul că Franţa şi

Rusia ar trebui să își unească forțele pentru a amenința Austria cu războiul nu reprezenta o măsură care ar fi amplificat criza, ci era o măsură care rezulta în mod firesc și automat din faptul că Austria amenința Serbia. Din această interpretare, înțelegem că Marea Britanie era aceea care avea responsabilitatea de a menține pacea prin implicarea forței sale navale și comerciale împotriva Berlinului, împiedicându-l astfel să-și sprijine aliata. Ani la rând, Cambon le spusese superiorilor săi politici că se puteau baza pe sprijinul Marii Britanii.

Cambon nu se afla într-o situație de invidiat. La urma urmei, acesta nu era, în sens strict, un război defensiv, ci unul în care Franța fusese chemată să sprijine intervenția Rusiei într-un conflict balcanic – o obligație față de care își exprimase deja îngrijorarea. Guvernul francez a depus toate eforturile pentru a compensa acest dezavantaj evitând cu scrupulozitate orice măsuri agresive împotriva Germaniei: în dimineața zilei de 30 iulie, Consiliul de Miniștri din Paris a convenit ca trupele de acoperire să se poziționeze de-a lungul munților Vosgi până în Luxemburg, dar fără să se apropie mai mult de zece kilometri de graniță. Scopul era acela de a evite orice încăierări la graniță cu patrulele germane și de a convinge Londra de caracterul pacifist la politicii franceze. Sentimentul a fost acela că efectul moral și valoarea propagandistă ale zonei de excludere au contrabalansat riscurile militare. Londra a fost de îndată înștiințată prin intermediul lui Cambon de noua politică. Însă realitatea era că Marea Britanie nici nu făcea parte din alianța care obliga Franța să intervină, nici nu fusese înștiințată oficial despre termenii acestei alianțe, după cum a subliniat în mod repetat Grey. Nici Rusia și nici Franța nu au fost atacate și nici nu reprezentau ținta unui atac direct. Cambon a susținut în fața lui Grey că Franța „era obligată să ajute Rusia în eventualitate în care aceasta este atacată", însă, pentru moment, nu exista niciun indiciu că Austria sau Germania intenționau să atace Rusia.[157] Nici nu părea probabil ca o declarație din partea britanicilor că intenționau să intervină nu ar împiedica Puterile Centrale să își continue politica pe care o adoptaseră deja fără să se consulte cu Marea Britanie.

La baza acestei situații neplăcute se afla o diferență de opinii care erau adânc înrădăcinate în istoria antantei anglo-franceze. Cambon se amăgise întotdeauna crezând că Marea Britanie, la fel ca și Franța, considera Antanta ca fiind un mijloc prin care putea echilibra și ține în frâu Germania. Nu și-a dat seama că pentru factorii decizionali britanici Antanta servea mai multor obiective complexe. Era, printre altele, un mijloc de a înlătura amenințarea care plutea deasupra teritoriile dispersate ale imperiului britanic și care venea din partea puterii care putea să facă acest lucru, și anume Rusia. Un motiv posibil pentru această interpretare greșită a lui Cambon ar putea fi aceea că ajunsese să depindă prea mult de asigurările și sfaturile subsecretarului permanent, Sir Arthur Nicolson, care era extrem de atașat de legăturile rusești și franceze și care dorea să le vadă formând o alianță cu adevărat matură. Deși deținea o oarecare influență, Nicolson nu era arbitrul politicii din Londra, iar viziunile lui nu se sincronizau deloc cu cele ale grupului format în jurul lui Grey care începea să-și piardă din ce în ce mai mult încrederea în Rusia și să ia o direcție progermană (sau, cel puțin, mai puțin antigermană).[158] Acesta este un exemplu clasic de cât de greu le era până și celor mai bine informați contemporani să interpreteze intențiile aliaților și ale inamicilor.

Diferențele din perspectiva geopolitică erau întărite de puternica antipatie a clasei politice britanice față de orice formă de angajament obligatoriu, la care se adăuga o profundă ostilitate față de Rusia, sentiment nutrit în special de către liderii radicali liberali. Astfel, *Entente Cordiale* a ajuns să reprezinte pentru cei doi parteneri două lucruri complet diferite.[159] De-a lungul existenței alianței, ministerul de externe „a căutat să restrângă extinderea Antantei, în vreme ce Quai d'Orsay s-a străduit din răsputeri să profite cât mai mult de ea".[160] Și toate aceste disonanțe erau amplificate de cei doi indivizi care personificau Antanta la Londra – Edward Grey și Paul Cambon, primul, precaut, evaziv și complet ignorant când venea vorba despre Franța și Europa, al doilea, anormal de francez și extrem de dedicat Antantei, care a fost și a rămas cea mai mare realizare din cariera sa politică și din viața sa de patriot.

Şi Grey era supus constrângerilor. Pe 27 iulie, nu a reuşit să obţină sprijinul cabinetului pentru o intervenţie. El a eşuat din nou pe 29 iulie, când cererea lui pentru o promisiune oficială de sprijinire a Franţei a fost susţinută doar de patru colegi ai lui (Asquith, Haldane, Churchill şi Crowe). Aceasta a fost o întâlnire în cadrul căreia cabinetul a respins ideea ca Marea Britanie să devină semnatar al tratatului din 1839 privitor la neutralitatea Belgiei, prin care era obligată să se opună unei intervenţii împotriva forţelor armate germane. Obligaţia de a susţine tratatul nu era doar responsabilitatea Marii Britanii, declarau radicalii, ci şi a puterilor semnatare. Dacă se va pune această problemă, a hotărât cabinetul, decizia va fi „mai degrabă o obligaţie politică, nu una legală".[161] Atât francezii, cât şi ruşii insistau că doar o declaraţie clară de solidaritate a britanicilor faţă de alianţa anglo-franceză îi va determina pe austrieci şi pe germani „să renunţe la pretenţii".[162] Cei mai apropiaţi colegi ai lui Grey făceau presiuni asupra lui – Nicolson şi Eyre Crowe insistau ca el să emită o declaraţie de solidaritate faţă de statele Antantei. Într-un memorandum din 31 iulie, Crowe i-a oferit lui Grey informaţii pe care acesta să le folosească împotriva adversarilor săi din cabinet. Cu toate că nu avea nicio obligaţie faţă de Franţa, a scris el, Marea Britanie avea o obligaţie „morală" incontestabilă faţă de „prietena" sa de partea cealaltă a Canalului:

> „Argumentul cum că nu există o obligaţie scrisă care să ne oblige faţă de Franţa este corect. Nu există nicio obligaţie contractuală. Însă Antanta a fost înfiinţată, consolidată, testată şi sărbătorită într-o aşa manieră care justifică faptul că s-a creat o obligaţie morală. Întreaga politică a Antantei nu are nicio însemnătate dacă nu justifică faptul că, într-o răfuială justă, Anglia nu va fi de partea prietenei sale. Se pune în discuţie această perspectivă onorabilă. Nu o putem renega fără ca numele nostru să nu fie pătat de critici aspre".[163]

Nicolson, pe de altă parte, îşi concentra atenţia asupra Belgiei şi a obligaţiei Marii Britanii de a-i apăra neutralitatea. Însă condiţiile conform cărora grupul lui Grey făcuse politică în trecut nu mai

prevalau. Epicentrul procesului decizional se mutase de la Ministerul de Externe la cabinet, lăsându-i pe dinafară pe consilierii lui Grey.[164]

După întrunirea cabinetului din dimineaţa zilei de 1 august, Grey i-a explicat lui Cambon, care era extrem de îngrijorat, că membrii cabinetului se opuneau oricărei intervenţii. Cambon a protestat, spunând că nu avea de gând să transmită acest mesaj la Paris; va declara, pur şi simplu, că nu se luase nicio decizie. Dar se luase o decizie, a replicat Grey. Membrii cabinetului hotărâseră că interesele Marii Britanii nu erau atât de mari, încât să justifice trimiterea unei forţe expediţionare pe continent. Disperat, Cambon a schimbat motivul argumentului: el i-a reamintit lui Grey că, în conformitate cu termenii convenţiei navale din 1912, Franţa îşi retrăsese flota din porturile nordice, lăsând apărarea liniei de coastă în seama Marinei Regale. Chiar şi în absenţa unei alianţe oficiale, a susţinut el, „Marea Britanie nu are oare obligaţia morală de a ne ajuta, cel puţin prin flota sa, având în vedere că noi am trimis-o pe a noastră din porturi urmând sfatul vostru?" Era un lucru extraordinar că era nevoie de o persoană precum Cambon să-i reamintească acest lucru lui Grey, însă argumentul lui i-a atins o coardă sensibilă. Ministrul de externe a recunoscut faptul că un atac german asupra liniei de coastă a Franţei şi/sau o încălcare din partea germanilor a neutralităţii belgiene ar putea schimba „textura" opiniei publice britanice. Mai important însă era că el şi-a luat angajamentul să ridice problema liniei de coastă a Franţei în cadrul întâlnirii pe care urma să o aibă cu membrii cabinetului în dimineaţa următoare. Cambon a plecat de la această întâlnire alb ca varul la faţă şi pe punctul de a plânge. El a intrat împleticindu-se în camera ambasadorului care se afla lângă biroul lui Grey. Nicolson l-a îndemnat să ia loc, iar el a murmurat: „Ne vor lăsa baltă. Ne vor lăsa baltă".

MAREA BRITANIE INTERVINE

De fapt, situaţia era mai puţin înfricoşătoare decât presupunea Cambron. În primele zile ale crizei din august 1914, trăirile au fost mai intense. Teama de abandon a lui Cambon şi teama lui Grey de a

fi scos din joc înainte să aibă timp să asigure sprijinul pentru politica sa au dus la o serie de declarații care ne-ar putea face să interpretăm greșit caracterul real al situației. Balanța se înclina imperceptibil, dar repede în favoarea unei intervenții britanice pe continent. În 29 iulie, membrii cabinetului au agreat cererea lui Churchill, Prim Lord al Amiralității, pentru o mobilizare a flotei, ca măsură de precauție. În seara respectivă, Asquith a reușit să îi transmită lui Churchill, printr-o „privire fixă" și un „soi de mormăit", consimțământul său tacit pentru o desfășurare a flotei în eventualitatea unui război. Pe 1 august, fără a mai aștepta acordul membrilor cabinetului (însă cu aprobarea implicită a prim-ministrului), Churchill a mobilizat flota.

În același timp, opoziția conservatoare a început să facă lobby pentru o intervenție în adevăratul sens al cuvântului. Presa Tory începuse deja să fie în favoarea unei intervenții britanice. În vreme ce *Manchester Guardian*, *Daily News* și *Standard*, toate ziare liberale, rămâneau fidele unei politici de neutralitate, *Times* insista ca ziarele Tory să ceară demersuri ferme împotriva Austriei și Germaniei și să se implice în războiul continental care era iminent. În culise, directorul operațiunilor militare, Henry Wilson, un militant înverșunat pentru intervenție, care a fost văzut deseori în aceste zile când la Ambasada Franței, când la Ministerul de Externe, a alertat conducerea Partidului Conservator de faptul că Marea Britanie era în pericol să abandoneze Franța.

Pe 1 august, la scurt timp după întrevederea dintre Cambon și Grey, liderul conservator, Lordul Lloyd, i-a făcut o vizită ambasadorului francez. Cambon era în continuare afectat: ce se alesese de acordul naval anglo-francez sau de consultările cu statul-major, ambele presupunând o politică de securitate încheegată? Dar cu asigurările de sprijin din partea Marii Britanii din ultimii ani? a întrebat el. „Toate planurile noastre au fost elaborate de comun acord", a exclamat ambasadorul. „Statele noastre majore s-au consultat în această privință. Ați văzut toate schițele și planurile noastre de pregătire".[165] Stăpânindu-și consternarea, Cambon s-a comportat față de interlocutorul său cu tact. Ministerul de Externe, a spus el, dăduse vina pentru lipsa de acțiune pe

opoziția conservatoare, sugerând că membrii Partidului Torry nu vor sprijini o inițiativă care ar putea duce la război. Lloyd a negat cu vehemență toate acestea și a plecat hotărât să inițieze un lobby pentru intervenție pe lângă conservatori. Seara târziu a avut loc o întrunire acasă la Austen Chamberlain. La ora zece, în dimineața următoare (2 august), un grup de conservatori proeminenți, inclusiv Lansdowne și Bonar Law, liderii conservatori ale celor două Camere ale parlamentului, a fost convins să accepte o intervenție. Asquith a primit o scrisoare în care scria că opoziția va susține o intervenție și care avertiza că o decizie în favoarea neutralității Marii Britanii nu numai că va afecta grav reputația țării, dar îi va și submina securitatea.[166]

Cu toate acestea, lupta cea crâncenă avea să se ducă în interiorul cabinetului. Aici, opinia generală era ferm împotriva unei intervenții. Majoritatea membrilor erau suspicioși în ceea ce privea Antanta cu Franța și profund ostili față de Convenția cu Rusia.[167] „Toată lumea dorește să rămână neutră", îi mărturisea Asquith Veneției Stanley pe 31 iulie.[168] Cel puțin trei sferturi din membrii săi, își amintea ulterior Churchill, erau hotărâți să nu se lase târâți într-o „răfuială europeană" dacă Marea Britanie nu era atacată, „lucru puțin probabil".[169] Cei care se împotriveau intervenției puteau susține, și pe bună dreptate, că se bucurau de sprijinul intereselor bancare și comerciale în Londra – pe 31 iulie, o delegație alcătuită din finanțatori din oraș l-a vizitat pe Asquith pentru a-l avertiza să nu permită Marii Britanii să se lase târâtă într-un conflict european.

Întrunirea cabinetului din dimineața zilei de 1 august a adus polarizarea și clarificarea punctelor de vedere. Morley și Simon conduceau grupul antiintervenționist, care cerea o declarație, „acum și aici" că guvernul britanic nu se va implica „*sub nicio formă*". Churchill, pe de altă parte, avea o atitudine „extrem de belicoasă" și cerea „mobilizarea imediată". Grey a lăsat să se înțeleagă că va demisiona în cazul în care cabinetul hotăra în favoarea neutralității. Haldane era „difuz" și „nebulos".[170] Cabinetul a votat împotriva unei desfășurări imediate a forței expediționare britanice pe continent – o decizie care nu a fost combătută nici de Grey, nici de alți imperialiști liberali

(această decizie l-a dus în pragul disperării pe Paul Cambon). Atât de sigur era John Morley de victoria militanților împotriva unei intervenții, încât acesta s-a lăudat în fața lui Churchill cu această izbândă a „partidului păcii", spunând: „V-am învins într-un final".[171]

Și, cu toate acestea, până la sfârșitul zilei următoare – duminică 2 august –, guvernul britanic luase măsura crucială de a interveni. În cadrul primei întruniri a cabinetului din ziua respectivă, care a durat de la ora unsprezece dimineața până la ora două după-amiaza, Grey a primit autorizația de a-l informa pe ambasadorul german că, dacă flota germană traversa Marea Nordului sau dacă pătrundea în Canal cu scopul fie de a întrerupe transportul maritim francez, fie de a ataca linia de coastă franceză, flota britanică își va extinde protecția. Sir Walter Runciman, președintele Comisiei pentru Agricultură și Pescuit, a descris ulterior totul: „Cabinetul a decis că războiul cu Germania era inevitabil".[172] În timpul unei alte întruniri care a avut loc între 6.30 și opt seara, s-a convenit că „o încălcare gravă" a neutralității belgiene „ne va obliga să luăm măsuri".[173] Era de înțeles că această ultimă întreprindere va atrage inevitabil o intervenție, având în vedere faptul că germanii specificaseră foarte clar guvernului britanic că intenționau să pătrundă în Franța prin Belgia. Dându-și seama că susținătorii nonintervenției nu aveau nicio șansă, Burns și-a anunțat retragerea după prima întâlnire; la sfârșitul celei de-a doua, și vicontele John Morley a dat semne că ar vrea să se retragă. Membrii „partidului păcii" erau complet debusolați.

Cum era posibilă această inversare dramatică de situație? Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să observăm, mai întâi, priceperea cu care grupul intervenționist a fixat termenii dezbaterii. Ministrul cabinetului, Herbert Samuel, a contribuit la conturarea discuției, elaborând înainte de cele două întruniri formulări care identificau, în primul rând, bombardarea de către germani a liniei de coastă franceze, iar în al doilea rând, „încălcarea gravă" a neutralității belgiene ca posibile declanșatoare pentru o reacție armată din partea Marii Britanii. O caracteristică a celor două propuneri era aceea că erau menite să asigure faptul că „eșecul" va fi cauzat de „o acțiune din

partea germanilor şi nu din partea noastră".[174] Pe 2 august, în cursul întâlnirii care a avut loc dimineaţa, Grey a declarat cu emoţie în glas că Marea Britanie avea obligaţia morală de a sprijini Franţa în conflictul care va urma, adăugând: „Am determinat Franţa să se bazeze pe noi, iar dacă nu o vom putea sprijini în aceste momente de agonie, eu nu mai pot rămâne la Ministerul de Externe...".[175] Şi, în vreme ce prointervenţioniştii se adunau în jurul lui Grey şi al prim-ministrului, „partidul păcii" nu a reuşit să obţină sprijinul celorlalte partide şi al parlamentului, nici nu a reuşit să îşi aleagă un lider capabil să îi înfrunte pe imperialişti şi pe aliaţii lor conservatori.

Cât de importante erau argumentele înaintate de imperialiştii liberali? Având în vedere că Marea Britanie a declarat război Germaniei pe 4 august ca urmare a invadării Belgiei de către germani şi având în vedere că Antanta s-a transformat repede într-o alianţă matură, care istorie va fi ulterior rescrisă ca fiind cea care a susţinut prietenia anglo-franceză? Presupunerea generală era aceea că problemele legate de Belgia şi de Franţa au fost cele care au determinat cabinetul, parlamentul şi poporul britanic să intre în război. Acest punct de vedere nu este greşit: nu putem nega importanţa lor nici în ceea ce priveşte legitimarea politicii adoptate, nici în ceea ce priveşte consolidarea „union sacrée" dintre cabinet, parlament şi opinia publică – o caracteristică remarcabilă a Marii Britanii din perioada de început a războiului.[176] În discursul său genial, pe care l-a ţinut în faţa Camerei Comunelor pe 3 august, Grey a inclus Antanta anglo-franceză în consensul prorăzboi care a rezultat. Iniţiativele britanicilor faţă de Franţa, a spus el, au fost mereu oprite de „un angajament de cooperare în caz de război". Însă, însuşi cooperarea navală dintre cele două ţări implica o obligaţie morală:

> „Flota franceză se află acum în Marea Mediterană, iar coastele de nord şi de vest ale Franţei sunt complet descoperite. Având în vedere faptul că flota franceză este concentrată în Mediterană, situaţia este foarte diferită de cea anterioară, deoarece prietenia care leagă cele două ţări le-a conferit acel sentiment de siguranţă că nu au de ce să se teamă de noi. Liniile de coastă ale Franţei sunt fără

apărare. Flota franceză să afle în Mediterană şi s-a concentrat de câţiva ani acolo datorită sentimentului de încredere şi de prietenie care a existat între cele două ţări".[177]

La acest aspect moral, expus înainte de Cambon şi de Poincaré, Grey a mai adăugat un argument din interes, sugerând faptul că dacă Franţa îşi retrăgea flota din estul Mării Mediterane, Italia ar putea profita de această ocazie pentru a renunţa la neutralitatea sa, obligând ulterior Marea Britanie să intre în conflict pentru a apăra rutele comerciale de pe Mediterană care aveau „o importanţă vitală pentru această ţară". Acesta a fost, după părerea tuturor, cel mai reuşit discurs din cariera politică a lui Grey – oricine citeşte azi declaraţia nu poate să nu fie impresionat de modul în care a reuşit să stabilească garanţiile morale ale atitudinii imperialiste, prin stilul seducător de ezitant care îl caracteriza. Unul dintre cele mai elocvente omagii a venit din partea fostului antiintervenţionist, liberalul Christopher Addison: „[Discursul lui Grey] i-a convins, cred, pe toţi membrii Camerei, cu trei sau patru excepţii, poate, că eram obligaţi să participăm".[178] De îndată ce decizia a fost luată, naţiunea s-a aliniat cu o viteză uimitoare, creând o „*union sacrée*" britanică alcătuită din unioniştii din toate categoriile, de la Partidul Laburist până la naţionaliştii irlandezi.[179] Încrederea lui Cambon în ministrul de externe britanic era, astfel, justificată. Existaseră câteva momente chinuitoare, cu siguranţă, însă ambasadorul francez a avut pe termen lung, iar această cursă a durat doar câteva zile, la urma urmei.

Cu toate acestea, faptul că nici Belgia şi nici Franţa nu au avut o importanţă covârşitoare pentru cabinet în ultimele zile din iulie, sugerează că trebuie să nuanţăm argumentul şi să facem diferenţa între motivele care au dus la această decizie şi argumentele alese pentru a le evidenţia şi a le justifica. Trebuie să fi existat şi alţi factori care au grăbit trecerea de la neutralitate la intervenţie, în special în ceea ce îi privea pe miniştrii care ezitau şi a căror susţinere era necesară pentru adoptarea rezoluţiei de către cabinet. În acest context mai definit,

neliniştile partidelor politice referitoare la cum va supravieţui guvernul liberal după demisia lui Grey şi a lui Asquith au fost cu siguranţă cruciale. Având în vedere poziţia opozanţilor conservatori faţă de intervenţie (care a fost alimentată în mare parte de atitudinea faţă de problema irlandeză, deoarece se presupunea că o intervenţie ar duce la o amânare pe termen nedefinit a autonomiei legislative), prăbuşirea cabinetului liberar ar fi rezultat, pur şi simplu, din adoptarea cu întârziere a politicii lui Grey. Pentru cei care nu erau impresionaţi de neutralitatea Belgiei şi de acordul naval anglo-francez, acesta era un argument puternic pentru a nu permite ca dezbaterea privind intervenţia să dezbine guvernul.[180]

În spatele acestor calcule se aflau preocupări mai profunde referitoare la securitatea Marii Britanii, care era ameninţată de conflictul care se întrezărea la orizont. Încă din 1900, preocuparea principală a elaborării politicii britanice fusese nevoia de a înlătura ameninţările venite din partea Rusiei. În 1902, Marea Britanie se folosise de alianţa anglo-japoneză pentru a lupta împotriva Rusiei în Orientul Îndepărtat. Antanta anglo-franceză din 1904 slăbise şi mai mult Rusia, cel puţin ca adversar al Marii Britanii, iar Convenţia încheiată cu Rusia în 1907 oferea – cel puţin teoretic – un mijloc de a gestiona tensiunile de-a lungul unei periferii imperiale pe care Marea Britanie nu şi-o mai permitea să o transforme în garnizoană. Ameninţarea care venea din partea ruşilor nu a dispărut până în 1914; de fapt, a ieşit din nou la suprafaţă în decursul ultimului an înainte de izbucnirea războiului. La vremea aceea, comportamentul extrem de arogant şi de provocator al Rusiei în Persia şi în Asia Centrală i-a determinat pe unii factori decizionali din Londra să creadă că Convenţia anglo-rusă atârna de un fir de aţă, iar pe alţii, să insiste şi mai mult pentru o alianţă cu St.-Petersburg. După cum îi scria Buchanan lui Nicolson în aprilie 1914: „Rusia devine atât de puternică pe zi ce trece, încât trebuie să păstrăm prietenia cu ea cu orice preţ. Nu vrem să creadă că suntem o prietenă nestatornică şi inutilă şi să încheie într-o bună zi un târg cu Germania şi să-şi ia

libertatea de a acţiona asupra Turciei".[181] Sau în formularea mai explicită a lui Nicolson din 1912:

> „...ar fi mult mai dezavantajos să avem parte de o Franţă sau Rusie neprietenoase decât de o Germanie neprietenoasă. [Germania poate] să ne cauzeze multe neplăceri, însă nu ne poate ameninţa cu adevărat cele mai importante interese, în vreme ce Rusia ne poate pune într-o situaţie extrem de jenantă şi cu adevărat periculoasă în Orientul Mijlociu şi la graniţele noastre indiene. Nu ne dorim să revenim la starea lucrurilor de dinainte de 1904 şi 1907".[182]

Şi cu toate acestea, Marea Britanie a intrat în război în 1914 ca să izoleze Germania şi nu Rusia. Există anumite controverse între istorici în ceea ce priveşte impactul avut de ceea ce par a fi două paradigme distincte referitoare la securitate – în vreme ce studiile mai vechi (şi unele mai noi) atribuie echilibrul de forţe continental gândirii şi politicii britanice, analizele mai recente au globalizat câmpul vizual, susţinând că vulnerabilitatea Marii Britanii ca şi putere mondială a obligat-o să se concentreze asupra Rusiei, considerând-o a fi principala ameninţare. Este adevărat că argumentele continentale au avut o pondere mai mare asupra gândirii britanice după crizele din 1905 şi 1911.[183] Însă ar fi o greşeală să exagerăm tensiunea existentă între cele două puncte de vedere, care erau deseori incluse în argumentele oferite de factorii decizionali. Un exemplu este minuta ataşată de Eyre Crowe telegramei din 25 iulie primită de la ambasadorul Buchanan la St.-Petersburg. Crowe fusese întotdeauna în favoarea unui echilibru de forţe continental concentrat pe izolarea Germaniei. Cu toate acestea, el a făcut referire explicită şi la securitatea Imperiului Britanic:

> „Dacă va izbucni războiul, iar Anglia va rămâne neutră, trebuie să se întâmple unul din cele două lucruri. (a) Fie Germania şi Austria câştigă, distrug Franţa şi umilesc Rusia. Care va fi poziţia adoptată de Anglia rămasă fără prieteni? (b) Sau Franţa şi Rusia câştigă. Care va fi în acest caz atitudinea lor faţă de Anglia? Cum va rămâne cu India şi cu Mediterana?"[184]

Pe scurt, în 1914, factorii-cheie decizionali din Marea Britanie nu au fost obligați să aleagă între opțiunea continentală și cea imperială. Chiar dacă Rusia și Germania erau considerate a fi amenințarea principală, rezultatul a fost același, având în vedere că Marea Britanie a intervenit de partea Antantei atât pentru a domoli Rusia, cât și pentru a se opune și a izola Germania. Luând în considerare contextul din 1914, logica securității mondiale și a celei continentale s-au regăsit în decizia Marii Britanii de a sprijini puterile Antantei împotriva Germaniei și a Austriei.

BELGIA

Pe scena din Rusia, politica franceză combina poziția ofensivă cu cea defensivă. În cazul Germaniei, polii erau inversați. Nevoia de a lupta pe două fronturi îi obliga pe strategii germani să aducă o victorie decisivă mai întâi pe unul din fronturi, iar apoi pe celălalt. Atacul de pe Frontul de Vest avea prioritate, deoarece Germania se aștepta ca aici să întâmpine cea mai hotărâtă și mai eficientă rezistență. Pe Frontul de Est însă, a fost lăsată doar o simplă forță de rezistență care să întâmpine trupele rusești care avansau. Balanța dintre contingentul de Est și cel de Vest s-a schimbat în ultimii ani înainte de război când Moltke s-a luptat să deschidă subiectul despre expansiunea militară a Rusiei și despre îmbunătățirile aduse de către aceștia infrastructurii, însă logica de bază a planului a rămas aceeași: Germania va ataca în forță mai întâi în vest și își va nimici inamicul vestic înainte să își îndrepte atenția către inamicul din est. Încă din 1905, strategii germani au presupus că victoria armatei în Vest va fi obținută doar dacă Germania ataca Franța prin Luxemburg și prin Belgia, care erau neutre. Atacul se va desfășura pe două coridoare, de-o parte și de alta a pădurii Ardeni. Unul va trece prin Luxemburg, iar celălalt va ocoli fâșia de teritoriu olandeză, cunoscută ca fiind salientul Maastricht, pentru a traversa sudul Belgiei. Un atac amplu concentric, condus de cinci armate, în nordul Franței va ocoli

places fortes din Verdun, Nancy, Epinal şi Belfort, permiţându-le armatelor germane să ameninţe Parisul dinspre nord-est. Această tactică va duce la o rezolvare rapidă a conflictului din Vest.

Moltke şi subordonaţii săi din statul-major considerau acest plan de desfăşurare a trupelor ca fiind expresia pură a unei necesităţi militare de necontestat. Nu au fost concepute alte planuri secundare care să le ofere liderilor civili alte variante pe care să le poată folosi. Singurul scenariu de desfăşurare alternativ, Planul Campaniei din Est, care implica o mobilizare doar împotriva Rusiei, a fost pus deoparte în 1913. Liderii militari nu păreau deloc îngrijoraţi de impactul politic pe care l-ar fi putut avea încălcarea neutralităţii Belgiei asupra libertăţii diplomatice de manevră a Germaniei în timpul etapei cruciale de criză dintre pace şi război. Istoricii au criticat, şi pe bună dreptate, caracterul rigid al planurilor militare germane, pe care le-au considerat a fi rezultatul unui sistem politic în care armata îşi urmărea propriul scop de „distrugere absolută", independent de controlul sau supravegherea liderilor civili.[185] Însă exista şi o gândire atentă în spatele acestei lipse de variante: aranjamentele de apărare care se întrepătrundeau din ce în ce mai mult în cadrul alianţei franco-ruse făceau ca războiul pe unul din fronturi să fie, practic, de neconceput – de aici şi renunţarea la Planul Campaniei de Est. Liderii militari germani (spre deosebire de omologii lor francezi şi de liderii *civili* germani) nu acordau o prea mare importanţă aspectului legat de intervenţia Marii Britanii, care era considerată de către strategii germani ca fiind irelevantă din punct de vedere militar – un alt eşec al imaginaţiei strategice şi politice.

Pe măsură ce se apropia momentul mobilizării germanilor, la 1 august, factorii decizionali din Berlin au făcut alte două boacăne epice. Pentru ca planul de desfăşurare din Vest să poată fi executat, trupele trebuiau să invadeze imediat Belgia. Nici nu intra în discuţie o întârziere a încălcării neutralităţii, susţinea Moltke, deoarece dacă belgienii reuşeau să ia măsuri de apărare în jurul oraşului fortificat Liège, avansarea Germaniei va fi blocată, iar pierderile de vieţi umane, uriaşe. Această insistenţă pentru o acţiune imediată era

problematică din punct de vedere politic. Dacă Germania aştepta până când forţele sale se vor concentra şi vor fi pregătite de atac înainte de a trece graniţa belgiană, armata Belgiei şi cea a Franţei vor avea timpul necesar să îşi consolideze aranjamentele privind apărarea. Pe de altă parte, ar fi fost mult mai greu (deşi, probabil, nu imposibil) pentru Grey şi pentru colegii lui să îşi construiască cazul pe care se baza intervenţia. Adversarii lui Grey ar fi putut sublinia faptul că Rusia (şi prin extensie, Franţa), şi nu Germania, grăbea ritmul; intervenţioniştii britanici ar fi fost privaţi de unul dintre cele mai sugestive argumente ale lor. Recunoscând acest lucru, amiralul Tirpitz, un navalist care înţelegea importanţa rolului pe care îl juca Marea Britanie, a adresat ulterior următoarea întrebare pe un ton furios: „De ce nu am aşteptat?"[186]

Acordarea, pe 2 august, a unui ultimatum guvernului belgian a reprezentat o altă greşeală fatală. Având în vedere decizia de a încălca neutralitatea Belgiei şi nevoia presantă de a urgenta lucrurile, ar fi fost mai bine (din punctul de vedere al Germaniei contemporane) să fi invadat şi să fi traversat teritoriul Belgiei, aducând în tot acest timp scuze şi rezolvând problema ulterior ca pe *un fait accompli*, printr-o indemnizaţie. Guvernul britanic se aştepta ca germanii să procedeze astfel. Miniştrii cabinetului lui Asquith – inclusiv Churchill – îşi exprimaseră în repetate rânduri părerea că Marea Britanie nu ar trebui să considere *tranzitul* germanilor prin Belgia ca pe un *casus belli*, atât timp când germanii nu se apropiau de linia Sambre–Meuse, ţinându-se astfel departe de regiunea strategică din jurul Antwerp şi al arhipelagului Schelde.

Liderii civili germani, pe de altă parte, nu au găsit nicio altă alternativă la ultimatum, deoarece aceasta părea a fi singura modalitate de a obţine o înţelegere cu Bruxelles şi, prin urmare, de a împiedica implicarea Marii Britanii în război. Ultimatumul, elaborat de Moltke pe 26 iulie şi revizuit ulterior de Ministerul de Externe din Berlin, a fost formulat de aşa manieră încât să facă apel la evaluarea belgienilor a interesului naţional, luând în considerare incredibila instabilitate a forţelor implicate. Documentul începea prin declaraţia că germanii

credeau că un atac al francezilor prin teritoriul belgian era iminent şi că guvernul german va „regreta enorm dacă Belgia va considera ca fiind un act de ostilitate faţă de ea faptul că măsurile luate de adversarii Germaniei vor obliga ţara să pătrundă pe teritoriul belgian ca să se apere". Apoi urmau mai multe clauze: Germania va garanta (clauza 1) pentru tot teritoriul şi toate proprietăţile belgiene, (clauza 2) va evacua teritoriul belgian de îndată ce ostilităţile luau sfârşit şi (clauza 3) va acoperi toate costurile şi pagubele suferite de Belgia printr-o indemnizaţie. Dacă însă Belgia va opune rezistenţă în faţa trupelor germane (clauza 4), „Germania se va vedea nevoită, spre marele său regret, să considere Belgia ca pe un inamic". Dacă acest lucru era evitat, „legăturile de prietenie dintre cele două state învecinate" vor „deveni din ce în ce mai puternice şi mai rezistente".[187]

Acestui document i-au fost aduse două modificări importante de ultim moment. La cererea lui Moltke, termenul-limită pentru un răspuns din partea belgienilor a fost redus de la douăzeci şi patru de ore la douăsprezece ore. Acesta era nerăbdător să acţioneze cât mai repede cu putinţă. În al doilea rând, clauza care sugera că belgienii ar putea aştepta compensaţii teritoriale „pe socoteala Franţei" dacă îşi păstrau „atitudinea prietenoasă" a fost ştearsă din text, deoarece Ministerul de Externe şi-a dat brusc seama că acest lucru i-ar putea înfuria pe britanici mai tare decât intenţia de a încălca teritoriul belgian. La început, Bethmann nu şi-a dat seama că acest lucru nu îi punea într-o lumină prea bună judecata politică, mai ales în toiul crizei.[188]

Totul a început să meargă prost pentru Germania din momentul în care ministrul german, Below Saleske, i-a înmânat documentul lui Davignon, ministrul belgian al afacerilor externe. Dacă Moltke ar fi ales să de-a buzna prin sudul Belgiei, această încălcare ar fi putut fi pusă pe seama necesităţii unei promptitudini militare. Însă documentul obliga guvernul belgian să formuleze o părere principală înaintea unei acţiuni anticipate. Această sarcină a căzut în seama regelui belgian şi a şefului guvernului belgian, contele Charles de Broqueville. Când s-a dus să-l vadă pe rege la palat la ora opt seara, de Charles a dus cu el traducerea în franceză a textului. Nu exista nicio îndoială

referitoare la răspunsul celor doi. Regele belgian era renumit pentru integritatea şi fermitatea sa, iar de Broqueville era un patriot gentil, de modă veche. Au luat documentul ca pe un afront adus onoarei belgiene – cum să procedeze altfel? O oră mai târziu, la nouă seara, ultimatumul germanilor era discutat de către Consiliul de Miniştri, iar apoi de un Consiliu al Coroanei. Miniştrilor cu portofoliu li s-au alăturat o serie de oameni de stat distinşi care deţineau titulaturi ministeriale. Nu a existat nicio dezbatere – reieşea din context că Belgia va opune rezistenţă. În toiul nopţii, Ministerul Afacerilor Externe a formulat un răspuns demn şi clar, care culmina cu o respingere nobilă a ofertei germanilor: „Guvernul belgian, dacă ar fi să accepte propunerea ce i-a fost adusă la cunoştinţă, ar sacrifica onoarea naţiunii şi ar trăda, în acelaşi timp, datoria sa faţă de Europa".[189]

În dimineaţa zilei de 3 august, textul ultimatumului şi răspunsul belgienilor i-au fost arătate ministrului francez la Bruxelles, M. Klobukowski, care a transmis de urgenţă ştirea agenţiei Havas. O furtună mediatică a fost declanşată în Belgia şi în ţările aparţinând Antantei, stârnind indignarea. În Belgia, a avut loc o explozie de sentimente patriotice. Străzile din Bruxelles şi din celelalte oraşe mari s-au umplut de steagurile ţării; toate partidele, de la liberalii anticlericali şi socialiştii şi până la clerul catolic, şi-au luat angajamentul să îşi apere teritoriul şi onoarea ţării de invadator.[190] Când regele a vorbit în Camera Deputaţilor pe 5 august despre nevoia de unitate naţională pentru a apăra patria-mamă şi a întrebat adunarea deputaţilor: „Sunteţi pregătiţi să apăraţi cu orice preţ moştenirea lăsată de strămoşii noştri?", au izbucnit urale furtunoase din toate părţile.[191] Prin urmare, ultimatumul germanilor s-a dovedit a fi „o gafă psihologică monumentală".[192] Şi-a găsit ecoul în propaganda pe timp de război, umbrind caracterul complex al cauzalităţii războiului şi înzestrând efortul de război al Antantei cu un simţământ al superiorităţii morale de nezdruncinat.

Mulţi germani au fost şocaţi de hotărârea Belgiei de a se opune *à l'outrance*. „O, nefericiţii! a exclamat un diplomat din legaţia germană aflată în Bruxelles. O, nefericiţii! De ce nu se feresc din calea

buldozerului? Nu vrem să le facem rău, dar dacă ne vor sta în cale, se vor trezi cu faţa în ţărână. O, nefericiţii!".[193] Poate că datorită acestei recunoaşteri germanii au făcut din nou apel la raţionamentul belgienilor doar şase zile mai târziu, pe 8 august. Fortăreaţa de la Liège, atât de importantă pentru Moltke, fusese între timp cucerită după o rezistenţă fermă, cu pierderi considerabile de vieţi omeneşti. Guvernul din Berlin îşi exprima regretul cu privire la „ciocnirile sângeroase de lângă Liège" într-o scrisoare adresată lui Brand Whitlock, ministrul american la Bruxelles, adăugând:

> „Acum că armata belgiană şi-a apărat onoarea printr-o rezistenţă eroică în faţa unei forţe net superioare, guvernul german îl imploră pe regele belgian şi guvernul belgian să cruţe ţara de alte orori de război. [...] Încă o dată, Germania promite solemn că nu intenţionează să-şi însuşească teritoriul Belgiei şi că această intenţie este departe de gândurile ei. Germania este în continuare pregătită să părăsească teritoriul Belgiei de îndată ce starea de război îi va permite acest lucru".[194]

Şi această ofertă a fost respinsă.

BOCANCI

Odată cu această serie de mobilizări generale, ultimatumuri şi declaraţii de război, povestea pe care mi-am propus-o să o spun în această carte ia sfârşit. În timpul ultimei sale întrevederi cu Sazonov în St.-Petersburg, sâmbătă, 1 august, ambasadorul Pourtalès a murmurat „cuvinte neînţelese", a izbucnit în lacrimi şi a bolborosit „Aşadar, acesta este rezultatul misiunii mele!" apoi a ieşit fugind din încăpere.[195] Când contele Lichnowsky i-a făcut o vizită lui Asquith pe 2 august, acesta l-a găsit pe prim-ministru „dărâmat" şi cu lacrimi „şiroindu-i pe obraji".[196]

Era diplomaţiei se apropia de sfârşit. Sosise vremea soldaţilor şi a marinarilor. Când plenipotenţiarul militar bavarez la Berlin a vizitat

Ministerul de Război german după ce fusese emis ordinul de mobilizare, el „i-a găsit pe toți de acolo cu fețele surâzătoare și strângându-și mâna pe coridoare; se felicitau pentru că intraseră în acțiune".[197] Pe 30 iulie, colonelul Ignatiev relata despre „bucuria fățișă" a colegilor săi din Paris „pentru că aveau ocazia să profite, după cum credeau francezii, de circumstanțe strategice benefice".[199] Primul Lord al Amiralității, Winston Churchill, s-a bucurat la gândul conflictului iminent. „Totul va duce la catastrofă și colaps" îi scria el soției sale în 28 iulie. „Sunt interesat, pregătit și fericit".[200] În St.-Petersburg, jovialul Alexander Krivoshein a asigurat o delegație alcătuită din deputați ai Dumei că Germania va fi nimicită în curând și că războiul era „favorabil" Rusiei: „Bazați-vă pe noi, domnilor, totul va fi splendid".[201]

Mansell Merry, vicar al catedralei St. Michael, din Oxford, plecase la St.-Petersburg la mijlocul lunii iulie ca să slujească în lunile de vară ca și capelan la Biserica Anglicană din oraș. Când a fost anunțat ordinul de mobilizare, el a încercat să fugă în Stockholm la bordul unui vapor cu aburi. Însă vaporul, *Døbeln*, a fost nevoit să se întoarcă în port – farurile fuseseră stinse de-a lungul coastei finlandeze, iar forturile din Kronstadt primiseră ordin să deschidă focul imediat asupra oricărui vas care încerca să treacă prin câmpul de luptă. Pe 31 iulie, o zi urâtă, mohorâtă și ploioasă în St.-Petersburg, Merry a rămas blocat la bordul vasului împreună cu alți călători și a privit marea de soldați și de rezerviști navali defilând de-a lungul cheiului Nicolaevskaya. Câțiva marșau „cu pasul vioi" al unei fanfare, însă majoritatea „își târșâiau picioarele, cu ranițele în spate sau în mână, tăcuți. Femeile, multe dintre ele plângând, căci aveau inimile sfâșiate, se chinuiau să țină pasul cu soții, cu fiii sau cu iubiții lor de pe partea cealaltă, în timp ce detașamente după detașamente treceau [legănându-se]".[202]

În noaptea dintre 1-2 august, pe Bulevard du Palais din centrul Parisului răsuna același zgomot făcut de soldații care marșau în coloane către nord, spre Gares de l'Est și du Nord. Nu se auzeau nici muzică, nici cântece și nici urale, doar târșâitul bocancilor, tropăitul copitelor de cai, huruitul motoarelor autocamioanelor și scrâșnetul roților de fier pe caldarâm în timp ce artileria trecea pe sub ferestrele

neluminate ale apartamentelor. Mulţi dintre locatari fie stăteau întinşi în pat treji, fie priveau din întuneric spectacolul sumbru care se desfăşura pe sub ferestrele lor.[203]

Reacţiile publicului la vestea despre război au dezminţit afirmaţiile, atât de des exprimate de către oamenii de stat, că factorii decizionali au fost forţaţi de către opinia publică. Este cât se poate de clar că nu s-a opus nicio rezistenţă la chemarea la arme. Aproape peste tot, bărbaţii mergeau mai mult sau mai puţin de bunăvoie la locurile de concentrare.[204] În spatele acestei dispoziţii de a sluji nu era entuziasmul pentru război, ci un patriotism defensiv, căci etiologia acestui conflict era atât de complexă şi de ciudată, încât le permitea soldaţilor şi civililor din toate statele beligerante să creadă că războiul pe care îl purtau ei era unul de apărare, că ţările lor fuseseră atacate sau provocate de către un inamic hotărât, că guvernele lor au depus toate eforturile pentru a menţine pacea.[205] În timp ce marile alianţe se pregăteau de război, lanţul de evenimente complicate care a declanşat conflagraţia a fost dat uitării. „Nimeni nu pare să-şi mai amintească faptul că, în urmă cu câteva zile, Serbia a jucat rolul principal în această afacere. Pare să fi dispărut în culise"[206], scria un diplomat american la Bruxelles în jurnalul său pe 2 august.

Au existat şi câteva expresii izolate de entuziasm şovin care veneau din luptă, însă acestea au fost doar câteva excepţii. Mitul cum că europenii se aventuraseră în luptă pentru a profita de ocazia de a învinge un inamic pe care îl urau a fost risipit.[207] În mult locuri şi pentru majoritatea oamenilor, vestea despre mobilizare a fost un şoc puternic, „un bubuit de tunet pe un cer senin". Cu cât te îndepărtai de oraşe, cu atât mai ilogică era vestea despre mobilizare pentru cei care urmau să lupte, să moară, să fie mutilaţi sau văduviţi în războiul care urma să izbucnească. În satele ruseşti domnea o „tăcere de mormânt", întreruptă doar de „suspinele bărbaţilor, ale femeilor şi ale copiilor".[208]

În Vatilieu, o comună mică din regiunea râului Ron şi a munţilor Alpi din sud-estul Franţei, sunetul tocsinului i-a făcut pe muncitori şi pe ţărani să se adune în piaţa satului. Unii dintre ei, care veniseră direct de pe câmp, îşi aduseseră cu ei furcile.

„Ce-ar putea însemna asta? Ce se va alege de noi? întrebau femeile. Soții, copii, soți, cu toții erau copleșiți de emoție. Soțiile își țineau soții de braț. Copiii, văzându-și mamele plângând, au început și ei să plângă. Lumea din jurul nostru era alarmată și consternată. Ce imagine tulburătoare".[209]

Un călător englez își amintește reacția unei așezări de cazaci din Altai (Semipalatinsk) atunci când un călăreț care purta „steagul albastru" și țipătul alarmei au adus vestea despre mobilizare. Țarul vorbise, iar cazacii, însuflețiți de spiritul și tradiția lor de războinici, „ardeau de nerăbdare să lupte împotriva inamicului". Dar *cine* era inamicul? Nimeni nu știa. Telegrama care vestea mobilizarea nu oferea niciun detaliu. Circulau multe zvonuri. La început, toată lumea și-a imaginat că războiul trebuie să fie împotriva Chinei – „Rusia intrase prea mult pe teritoriul Mongoliei, iar China îi declarase război". Apoi a început să circule un alt zvon: „Este împotriva Angliei, împotriva Angliei". Această părere a dominat mult timp.

„Abia după patru zile am aflat și noi adevărul, însă nimeni nu l-a crezut".[210]

Concluzii

„Nu voi putea înţelege niciodată cum s-a întâmplat", i-a mărturisit scriitoarea Rebecca West soţului ei în timp ce stăteau în balconul Primăriei din Sarajevo în 1936. Şi nu din cauză că existau prea puţine informaţii disponibile, reflecta ea, ci din cauză că erau prea multe.[1] Complexitatea crizei din 1914 a reprezentat afirmaţia principală din această carte. O parte din acest caracter complex derivă din atitudinile care sunt prezente şi acum pe scena politică. Ultima parte a cărţii a fost scrisă la apogeul crizei financiare din 2011–2012 din zona euro – un eveniment actual de o complexitate derutantă. Trebuie să menţionăm faptul că pionii principali ai crizei din zona euro, la fel ca şi cei din 1914, erau conştienţi că rezultatul ar putea fi catastrofal (căderea euro). Toţi protagoniştii importanţi sperau că acest lucru nu se va întâmpla, însă, pe lângă interesul comun, aceştia aveau şi interese proprii, care erau speciale şi conflictuale. Având în vedere raporturile din sistem, consecinţele oricărei acţiuni depindea de reacţiile celorlalţi, care erau greu de prevăzut, din cauza caracterului opac al procesului decizional. Şi, în tot acest timp, protagoniştii politici ai crizei din zona euro profitau de posibilitatea unei catastrofe generale pentru a-şi asigura propriile avantaje.

În acest sens, oamenii din 1914 sunt contemporanii noştri. Însă diferenţele sunt la fel de semnificative ca şi asemănările. Cel puţin miniştrii încearcă să rezolve criza din zona euro, conform termenilor privind problema – în 1914 însă, o scindare profundă a perspectivelor etice şi politice au eliminat consensul şi au subminat adevărul.

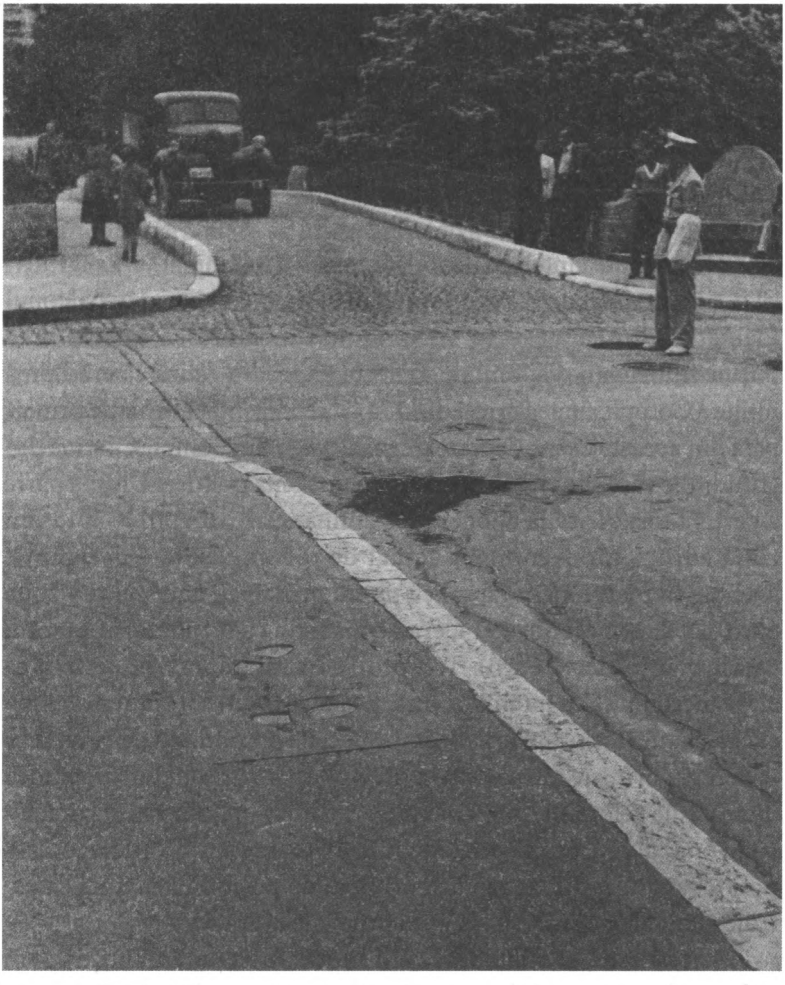

Paşii lui Gavrilo Princip, Sarajevo (o fotografie din 1955)

Instituţiile supranaţionale puternice care azi oferă un cadru pentru definirea sarcinilor, pentru medierea conflictelor şi pentru găsirea soluţiilor erau vizibil absente în 1914. Mai mult, caracterul complex al crizei din 1914 nu a luat naştere din împărţirea puterilor şi a responsabilităţilor într-un singur cadru politico-financiar, ci din interacţiunile rapide dintre centrele de putere autonome, înarmate până în dinţi, care se confruntau cu diferite ameninţări şi care acţionau în condiţii extrem de riscante, lipsite de încredere şi de transparenţă.

Cruciale pentru complexitatea evenimentelor din 1914 au fost şi schimbările rapide din sistemul internaţional: naşterea bruscă a unui stat teritorial albanez, întrecerea navală turco-rusă din Marea Neagră, sau reorientarea politicii ruseşti de la Sofia la Belgrad. Acestea sunt doar câteva exemple. Acestea nu au fost tranziţii istorice pe termen lung, ci realinieri pe termen scurt. Consecinţele lor au fost amplificate de fluiditatea relaţiilor dintre puterile executive europene: lupta lui Grey de a înlătura ameninţarea reprezentată de radicalii liberali, ascendenţa fragilă a politicii lui Poincaré şi a aliaţilor lui, sau campania dusă de Sukhomlinov împotriva lui Kokovtsov. După ce Vladimir Kokovtsov a fost destituit din funcţie în ianuarie 1914, conform memoriilor nepublicate ale unui politician, ţarul Nicolae al II-lea i-a oferit funcţia, în primă instanţă, conservatorului Pyotr N. Durnovo, un om convingător şi determinat care se opunea cu înverşunare oricărui amestec în Balcani. Însă Durnovo a refuzat funcţia, care a fost oferită lui Goremykin, ale cărui slăbiciuni i-au permis lui Krivoshein şi comandamentului militar să îşi exercite influenţa în timpul întrunirilor din iulie 1914.[2] Ar fi o greşeală să insistăm prea mult asupra acestui detaliu, însă ne atrage atenţia asupra realinierilor contingente pe termen scurt care au modelat condiţiile în care s-a desfăşurat criza din 1914.

Acest lucru făcea ca sistemul să devină mai opac şi mai imprevizibil, unde domnea o atmosferă pătrunzătoare de neîncredere mutuală, chiar şi în interiorul alianţelor respective – aspect extrem de periculos pentru pace. Gradul de încredere între liderii ruşi şi cei britanici era relativ scăzut în 1914 şi continua să scadă. Acest lucru însă

nu a diminuat dispoziția Ministerului de Război britanic de a accepta un război european în condițiile expuse de Rusia; dimpotrivă, a întărit și mai mult argumentul pentru o intervenție. Același lucru putem spune și despre alianța franco-rusă: de ambele părți, îndoielile referitoare la viitorul său mai subliniat mai degrabă, decât au înăbușit dorința de a risca un conflict. Fluctuațiile în relațiile de putere din interiorul fiecărui guvern – la care se adaugă schimbarea rapidă a obiectivelor – au dus la o politică oscilatorie și mesaje ambigue, care au reprezentat o caracteristică atât de importantă a crizei antebelice. Într-adevăr, nu este clar că termenul de „politică" este mereu potrivit pentru contextul dinainte de 1914, având în vedere caracterul relaxat și ambiguu la multor angajamente implicate. Este îndoielnic faptul că Rusia sau Germania au avut o politică referitoare la Balcani în 1912–1914 – ceea ce observăm este o multitudine de inițiative, de scenarii și de atitudini a căror tendință generală este uneori greu de perceput. În interiorul executivelor respective, caracterul schimbător al relațiilor de putere însemna, de asemenea, că persoanele responsabile cu elaborarea politicii erau supuse unei presiuni interne, care nu venea din partea presei sau a opiniei publice, sau a lobby-urilor industriale sau financiare, ci din partea adversarilor din propriile elite sau guverne. Și acest aspect a amplificat sentimentul de urgență cu care s-au confruntat factorii decizionali în vara anului 1914.

Trebuie să facem o distincție între factorii obiectivi care acționau asupra factorilor decizionali și poveștile pe care și le spuneau ei înșiși sau altora despre ceea ce credeau că fac sau motivul pentru care făceau ceea ce făceau. Toți protagoniștii-cheie din povestea noastră au filtrat lumea cu ajutorul unor narațiuni care erau alcătuite din frânturi de experiență la care se adăugau temeri, proiecții și interese luând forma unor maxime. În Austria, povestea unei națiuni de tâlhari și regicizi tineri, care provocau și hărțuiau neîntrerupt un vecin bătrân și răbdător, împiedica o evaluare „la rece" despre cum ar trebui gestionate relațiile cu Belgradul. În Serbia, fanteziile despre victimizarea și asuprirea de către un Imperiul Habsburgic prădalnic și atotputernic au avut același efect. În Germania, perspectiva sumbră

a unor invazii şi a unor împărţiri de teritorii i-a chinuit pe factorii decizionali în vara anului 1914. Saga rusească despre umilinţe repetate din partea Puterilor Centrale a avut un impact similar, denaturând prezentul şi clarificând trecutul. Cea mai importantă dintre toate era povestea bine cunoscută referitoare la declinul istoric necesar al Austro-Ungariei, care, înlocuind o serie de presupuneri mai vechi referitoare la rolul Austriei de centru al stabilităţii în Europa Centrală şi Estică, i-a dezinhibat pe inamicii Vienei, subminând noţiunea că Austro-Ungaria, la fel ca şi orice altă mare putere, deţinea interese pe care avea dreptul să le apere.

Se înţelege de la sine că scena balcanică a fost importantă pentru izbucnirea războiului, având în vedere locul în care s-au petrecut asasinatele care au dus la declanşarea crizei. Trebuie să insistăm, în mod particular, asupra a două aspecte. Primul este acela că Războaiele Balcanice au recalibrat într-un mod periculos relaţiile dintre puterile mai mari şi cele mai mici. Din punctul de vedere al liderilor austrieci şi ruşi, lupta pentru a controla evenimentele din Peninsula Balcanică a primit un caracter nou, mult mai ameninţător, în special în timpul crizei din iarna 1912–1913. O consecinţă a fost balcanizarea alianţei franco-ruse. Franţa şi Rusia au construit, în ritmuri şi din motive diferite, un declanşator geopolitic la graniţa austro-sârbă. Scenariul balcanic de început nu a fost o politică sau un plan sau un complot care s-a maturizat în timp. Nu a existat nicio relaţie necesară sau lineară între poziţiile adoptate în 1912 şi 1913 şi izbucnirea războiului în anul următor. Nu scenariul balcanic de început – care a fost, de fapt, un scenariu sârb de început – a dus Europa în pragul războiului care a izbucnit în 1914, ci, mai degrabă, a fost invers. Acesta a oferit cadrul conceptual în care a fost interpretată criza, odată ce aceasta a izbucnit. Prin urmare, Rusia şi Franţa au legat destinul a două dintre cele mai mari puteri ale lumii, într-o manieră extrem de asimetrică, de un destin nesigur al unui stat turbulent şi, uneori, violent.

În ceea ce priveşte Austro-Ungaria, ale cărei acorduri de siguranţă regională au fost distruse de Războaiele Balcanice, crimele din

Sarajevo nu au constituit un pretext pentru o politică preexistentă de invazie și război. Acestea au reprezentat un eveniment care a dus la transformare, un eveniment încărcat de o amenințare reală și simbolistică. Este ușor să spunem, din perspectiva secolului al XXI-lea, că Viena ar fi trebuit să rezolve problemele apărute în urma asasinatelor prin negocieri bilaterale calme cu Belgradul, însă, având în vedere contextul din 1914, acest lucru nu pare a fi o variantă credibilă. La fel este și cazul propunerii lui Sir Edward Grey de a forma „un grup de mediere format din patru puteri", care a avut la bază o indiferență partizană față de realitățile politice ale situației în care se afla Austro-Ungaria. Nu doar lipsa de dorință și incapacitatea autorităților sârbe de a suprima activitatea iredentistă au dus la asasinate, ci și faptul că prietenii Serbiei nu i-au conferit Vienei dreptul de a include în cerințele impuse Belgradului un mijloc prin care să monitorizeze și să impună supunerea. Aceste cerințe au fost respinse pe motiv că erau ireconciliabile cu suveranitatea sârbă. Aici putem face o paralelă cu dezbaterea care a avut loc în cadrul Consiliului de Securitate ONU în octombrie 2011 privind propunerea – favorizată de statele ONU – de a impune sancțiuni regimului Assad din Siria cu scopul de a preveni masacrarea cetățenilor disidenți ai țării. Reprezentantul rus a combătut această propunere afirmând că această idee reflecta „o abordare provocatoare" inadecvată, care era tipică pentru puterile occidentale, în timp ce reprezentantul Chinei a susținut că sancțiunile erau inadecvate, deoarece erau ireconciliabile cu „suveranitatea" siriană.

Cum putem rezolva problema culpabilității? Afirmând că Germania și aliații ei răspundeau moral de izbucnirea războiului, Articolul 231 din Tratatul de Pace de la Versailles a făcut ca problema culpabilității să rămână în centrul dezbaterilor referitoare la originile războiului. Jocul de „a arunca vina" nu și-a pierdut farmecul. Cea mai influentă expunere a acestei tradiții este „Teza lui Fisher" – prescurtarea pentru o serie de argumente elaborate în 1960 de Fritz Fischer, Imanuel Geiss și un grup de colegi tineri germani, care au susținut că Germania era principala vinovată pentru

izbucnirea războiului. Conform acestei perspective (lăsând deoparte multele variațiuni pe aceeași temă din cadrul Școlii Fischer), germanii nu au intrat în război împleticindu-se sau târându-și picioarele. L-au ales – mai rău, l-au plănuit dinainte, în speranța de a ieși din izolare și de obține puterea mondială. Studiile recente referitoare la controversa Fischer au subliniat legăturile dintre această dezbatere și procesul dificil prin care intelectualii germani au ajuns să se împace cu moștenirea morală pătată lăsată de trecutul nazist. Argumentele lui Fischer au fost ținta criticilor din mai multe puncte de vedere.[3] Cu toate acestea, o versiune temperată a tezei lui Fischer domină în continuare în studiile referitoare la drumul parcurs de Germania către război.

Trebuie, oare, să construim un caz împotriva unui singur stat vinovat sau ar trebui să catalogăm statele în funcție de răspunderea asumată pentru izbucnirea războiului? Într-un studiu clasic aparținând literaturii referitoare la origini, Paul Kennedy subliniază faptul că ar fi „o indulgență" să se evite căutarea unui vinovat prin blamarea tuturor sau nici unui dintre statele beligerante.[4] O abordare mai rigidă, insinuează Kennedy, nu ar trebui elimine o numire exactă a vinovatului. Problema legată de o relatare axată pe vină nu este aceea că s-ar putea da vina pe cine nu trebuie, ci, mai degrabă, că relatările axate pe vină rezultă din anumite supoziții. Acestea au tendința, în primul rând, să presupună că în interacțiunile conflictuale unul din protagoniști trebuie să aibă dreptate, iar celălalt, să se înșele. Au greșit oare sârbii când au căutat să îi unească pe sârbi? Oare au greșit austriecii când au insistat asupra independenței Albaniei? Oare era una dintre aceste acțiuni mai greșită decât cealaltă? Chestiunea este lipsită de însemnătate. Un alt dezavantaj al relatărilor acuzatoare este acela că limitează câmpul vizual prin faptul că se concentrează pe temperamentul și inițiativele politice ale unui anume stat în loc să se concentreze asupra multiplelor procese de interacțiune. Apoi mai există și problema că această căutare a vinovatului îl determină pe anchetator să interpreteze acțiunile factorilor decizionali ca fiind plănuite și alimentate de o intenție coerentă. Trebuie să demonstrezi

că a existat cineva care şi-a dorit războiul, dar l-a şi provocat. În această formă extremă, acest mod de procedură dă naştere unor poveşti conspirative în care un grup de indivizi puternici, cum ar fi ticăloşii în costume din filmele cu Bond, controlează din culise ceea ce se întâmplă pe scenă, urmând un plan răuvoitor. Nu putem nega satisfacţia morală care derivă din aceste naraţiuni şi nu este, desigur, imposibil, logic gândind, ca războiul să fi izbucnit astfel în vara lui 1914, însă părerea exprimată în această carte este aceea că astfel de argumente nu sunt susţinute de dovezi.

Izbucnirea războiului din 1914 nu este o dramă gen Agatha Christie, la finalul căreia vinovatul este descoperit într-o seră, stând aplecat deasupra cadavrului cu pistolul fumegând. În această poveste nu există niciun pistol fumegând; sau, mai degrabă, fiecare dintre personajele principale ţine unul în mână. Privită din această perspectivă, izbucnirea războiului a fost o tragedie, nu o crimă.[5] Dacă recunoaştem acest lucru, nu înseamnă că ar trebui să minimalizăm paranoia beligerantă şi imperialistă a factorilor decizionali austrieci şi germani, care au acaparat atenţia lui Fritz Fischer şi a aliaţilor său istoriografici. Însă germanii nu au fost singurii imperialişti şi singurii dintre toţi care au căzut pradă paranoiei. Criza care a dus la război în 1914 a fost rezultatul unei culturi politice comune. A fost, de asemenea, multipolară şi cu adevărat interactivă – tocmai de aceea este cel mai complex eveniment al timpurilor moderne şi tocmai de aceea dezbaterile privind originile Primului Război Mondial continuă încă, la o sută de ani după ce Gavrilo Princip a tras cele două gloanţe fatale pe strada Franz Iosef.

Un singur lucru este clar: niciunul dintre trofeele pentru care au luptat politicienii din 1914 nu a meritat catastrofa ce a urmat. Oare au înţeles protagoniştii care a fost miza? Se credea că europenii înclinau să prevadă următorul conflict continental va fi un război de cabinet scurt şi aprig, de genul celui din secolul al XVIII-lea; soldaţii se vor întoarce „acasă înainte de Crăciun", după cum se zicea. Recent, această „iluzie de război scurt" a fost pusă sub semnul întrebării.[6] Planul Schlieffen al Germaniei sprijinea un atac masiv şi rapid

asupra Franței, însă chiar și printre susținătorii acestui plan se numărau câțiva care au avertizat că următorul război nu va aduce victorii rapide, ci mai degrabă „o luptă obositoare și sângeroasă, care se va desfășura pas cu pas".[7] Helmuth von Moltke a sperat ca un război european, dacă avea să izbucnească, va fi înăbușit repede, însă a admis faptul că ar putea continua ani la rând, distrugând totul în calea sa. În cea de-a patra săptămână din luna iulie 1914, prim-ministrul britanic Herbert Asquith a scris despre apropierea „Armaghedonului". Generalii francezi și ruși vorbeau despre „un război de exterminare" și despre „dispariția civilizației".

Știau acest lucru, dar îl și simțeau? Probabil că aceasta este diferența între anii dinainte de 1914 și anii de după 1945. În anii 1950 și 1960, factorii decizionali și publicul larg au înțeles într-un mod visceral însemnătatea războiului nuclear – imaginea norilor în formă de ciupercă de deasupra orașelor Hiroshima și Nagasaki le-au stârnit coșmaruri cetățenilor de rând. Drept urmare, cea mai mare cursă armată din istoria lumii nu a dus niciodată la un război nuclear între superputeri. Înainte de 1914, situația era diferită. În cazul multor oameni de stat, speranța pentru un război scurt și teama de unul îndelungat par să se fi anulat una pe cealaltă, împiedicând o evaluare completă a riscurilor. În martie 1913, un jurnalist care lucra pentru *Figaro* scria despre o serie de conferințe ținute recent în Paris de către mințile luminate din medicina militară franceză. Printre vorbitori s-a numărat și profesorul Jacques-Ambroise Monprofit, care tocmai revenise dintr-o misiune specială la spitalele militare din Grecia și din Serbia, unde ajutase la îmbunătățirea standardelor de chirurgie militară. Monprofit a observat că „rănile provocate de tunurile franceze [vândute statelor balcanice înainte de izbucnirea Primului Război Balcanic] nu erau cele mai numeroase, însă erau extrem de grave: oase rupte, țesuturi sfâșiate, piepturi și cranii zdrobite". Atât de cruntă era suferința, încât unul dintre cei mai proeminenți experți în chirurgie militară, profesorul Antoine Depage, a propus un embargou internațional în ceea ce privește utilizarea acestor arme de luptă pe viitor. „Înțelegem generozitatea motivării

Domniei Sale, scria jurnalistul, dar dacă trebuie să ne aşteptăm să fim depăşiţi numeric pe câmpul de luptă, atunci este bine ca inamicii noştri să ştie că deţinem astfel de arme cu care să ne apărăm, arme atât de temute..." Articolul se încheia cu declaraţia că Franţa ar trebui să se felicite atât pentru forţa uriaşă a armelor sale, cât şi pentru că deţine „o organizare medicală pe care o putem descrie liniştiţi ca fiind extraordinară".[8] Putem găsi astfel de afirmaţii dezinvolte oriunde ne-am uita în Europa antebelică. În acest sens, protagoniştii din 1914 au fost nişte somnambuli, vigilenţi, dar legaţi la ochi, bântuiţi de vise, dar, cu toate acestea, orbi la realitatea ororii pe care urmau să o aducă asupra lumii.

Note

INTRODUCERE

1. Citat din David Fromkin, *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?* (New York, 2004), p.6.
2. Ministerul de Externe german a sponsorizat activităţile „Arbeitsauschuss Deutscher Verbände" dedicate coordonării campaniei împotriva conceptului de vină a declanşării războiului şi a sponsorizat în mod neoficial un „Zentralstelle zur Erforschung der Kriegsursachen" plin de savanţi; vezi Ulrich Heinemann, *Die verdrängte Niederlage: politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik* (Göttingen, 1983), esp. pp. 95-117; Sacha Zala, *Geschichte unter der Schere politischer Zensur. Amtliche Aktensammlung im internationalen Vergleich* (Munich, 2001), esp. pp. 57–77; Imanuel Geiss, „Die manipulierte Kriegsschuldfrage. Deutsche Reichspolitik in der Julikrise 1914 und deutsche Kriegsziele im Spiegel des Schuldreferats des Auswärtigen Amtes, 1919–1931", *Militärgschichtliche Mitteilungen,* 34 (1983), pp. 31–60.
3. „...de portée essentiellement politique", Barthou către Martin, scrisoarea din 3 mai 1934, citată în Keith Hamilton, „The Historical Diplomacy of the Third Republic", în Keith Wilson, (ed.), *Forging the Collective Memory. Government and International Historians through Two World Wars* (Providence, Oxford, 1996), pp. 29-62, aici p. 45; despre critica franceză adusă ediţiei germane, vezi de exemplu, E. Bourgeois, „Les archives d'Etat et l'enquête sur les origines de la guerre mondiale. A propos de la publication allemande: Die große Politik d. europ. Kabinette et de sa traduction française", *Revue historique,* 155 (May-August 1927), pp. 39–56; Bourgeois i-a acuzat pe editorii germani că au structurat ediţia în aşa fel încât să ascundă anumite omisiuni de ordin tactic în consemnările documentare; pentru răspunsul editorului german, vezi Friedrich Thimme, „Französische Kritiken zur deutschen Aktenpublikation", Europäische Gespräche, 8/9 (1927), pp. 461–479

4. Ulfried Burz, „Austria and the Great War. Official Publications in the 1920s and 1930s", în Wilson, *Forging the Collective Memory*, pp. 178–201, aici p. 186.
5. J.-B. Duroselle, *La grande guerre des Français, 1914–1918: L'incompréhensible* (Paris, 1994), pp. 23–33; J.F.V. Keiger, Raymond Poincaré (Cambridge, 1997), pp. 194–195.
6. Keith Wilson, „The Imbalance in British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Gooch, Temperley and the India Office", în *id.* (ed.), *Forging the Collective Memory*, pp. 230–264, aici p. 231; vezi, de asemenea, în același volum Wilson's „Introduction. Governments, Historians and «Historical Engineering»", pp. 1–28, esp. pp. 12–13.
7. Bernhard Schwertfeger, *Der Weltkrieg der Dokumente. Zehn Jahre Kriegsschuldforschung und ihr Ergebnis* (Berlin, 1929). Pentrzu aspecte generale referitoare la această problemă, vezi Zala, *Geschichte unter der Schere*, esp. pp. 31–36, 47–91, 327–338.
8. Theobald von Bethmann Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege* (2 vols., Berlin, 1919), esp. vol. 1, pp. 113–84; Serghei Dmitrievich Sazonov, Les Années Fatales (Paris, 1927); Raymond Poincaré, *Au service de la France – neuf années de souvenirs* (10 vols., Paris, 1926–1933), esp. vol. 4, „L'Union Sacrée", pp. 163–431. Pentru o discuție a fostului președinte mai detaliată, dar nu neapărat revelatoare despre criză, vezi declarațiile înregistrate în René Gerin, *Les responsabilités de la guerre: quatorze questions, par René Gerin... quatorze réponses, par Raymond Poincaré* (Paris, 1930).
9. Edward Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years: 1892–1916* (London, 1925).
10. Bernadotte Everly Schmitt, *Interviewing the Authors of the War* (Chicago, 1930).
11. Schmitt, *Interviewing the Authors*, p. 11.
12. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, trans. Isabella M. Massey (3 vols., Oxford, 1953), vol. 2, p. 40; Magrini lucra la solicitarea istoricului italian Luigi Albertini.
13. Derek Spring, „The Unfinished Collection. Russian Documents on the Origins of the First World War", in Wilson (ed.), *Forging the Collective Memory*, pp. 63–86.
14. John W. Langdon, *July 1914: The Long Debate, 1918–1990* (Oxford, 1991), p. 51
15. Nu ar avea niciun rost să oferim un fragment de literatură aici. Pentru discuții folositoare asupra dezbaterii și a istoriei sale, vezi: John A. Moses,

The Politics of Illusion: The Fischer Controversy in German Historiography (London: George Prior, 1975); Annika Mombauer. *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus* (London: Longman, 2002); W. Jäger, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte um den Ausbruch des Ersten Weltkriegs 1914–1980* (Göttingen, 1984); Langdon, *The Long Debate;* id., „Emerging from Fischer's Shadow: Recent Examinations of the Crisis of July 1914", *The History Teacher,* Vol. 20, No. 1 (Nov., 1986), pp. 63–86; James Joll, „The 1914 Debate Continues: Fritz Fischer and His Critics", *Past & Present,* 34/1 (1966), pp. 100–113 and the reply in: P.H.S. Hatton, „Britain and Germany in 1914: The July Crisis and War Aims", *Past & Present* 36/1 (1967), pp. 138–143; Konrad Jarausch, „Revising German History. Bethmann Hollweg Revisited", *Central European History,* 21/3 (1988), pp. 224–243; Samuel R. Williamson and Ernest R. May. „An Identity of Opinion. Historians and July 1914", *Journal of Modern History* 79/2 (June 2007), pp. 335–387; Jay Winter şi Antoine Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies,* 1914 to the Present (Cambridge, 2005).

16. Despre „ornamentalism" vezi David Cannadine, *Ornamentalism. How the British Saw Their Empire* (London, 2002); pentru un exemplu minunat de distanţare a „lumii care a fost" până la lumea de dinainte de 1914, vezi Barbara Tuchman, *Proud Tower. A Portrait of the World before the War, 1890–1914* (London, 1966) and ead., August 1914 (London, 1962).
17. Richard F. Hamilton and Holger Herwig, *Decisions for War 1914–1917* (Cambridge, 2004), p. 46
18. Svetoslav Budinov, *Balkanskite Voini (1912–1913). Istoricheski predstavi v sistemata na nauchno-obrezovatelnata komunikatsia* (Sofia, 2005), p. 55.

PARTEA I

CAPITOLUL 1

1. În zilele noastre, fostul palat găzduieşte Adunarea oraşului Belgrad de pe strada Dragoslava Jovanovića.
2. Sir George Bonham (Ministru britanic plenipotenţiar în Belgrad) către Marchizul de Lansdowne, telegramă (copie), Belgrad, 12 iunie 1903, Arhivele Naţionale, FO 105/157, fo. 43
3. În săptămânile ulterioare asasinatului, în Belgrad au început să circule relatări contradictorii despre regicid, deoarece diverşi indivizi au încercat să ascundă cele mai incriminatorii detalii sau să minimizeze sau să

exagereze rolul pe care l-au jucat în complot. Pentru comunicate de presă timpurii, detaliate şi documentate asupra evenimentelor din 10/11 iunie, vezi *Neue Freie Press,* 12 iunie, pp. 1–3, şi 13 iunie 1903, pp.1–2; relatările trimisului britanic conţin multe informaţii referitoare la evidenţierea faptelor de zvonuri; acestea pot fi consultate la Arhivele Naţionale la FO 105/157 „Servia. Coup d'Etat. Extirpation of the Obrenovitch dynasty & Election of King Peter Karageorgević. Suspension of diplomatic relations with Servia June 1903"; de asemenea, Vucinich, *Serbia Between East and West,* pp. 55–59; pentru relatări oficiale din literatura secundară, vezi Slobodan Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovica* (3 vol., Belgrade, 1934–6) vol. 3, pp. 359–362; Dragisa Vasić, *Devetsto treća (majski prevrat) prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907* (Belgrade, 1925), pp. 75–112; Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon* (2nd ed., London, 1955), pp. 11–12, 560–564.

4. David McKenzie, *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Colonel Dragutin T. Dimitrejević* (Boulder, Co., 1989), p. 26; Alex N. Dragnich, Serbia, Nikola Pašić and Yugoslavia (New Brunswick, 1977), p. 44
5. McKenzie, *Apis,* p. 29.
6. Vezi, de exemplu, fragmentul din jurnalul lui Vukasin Petrović în care este descrisă o conversaţie cu Alexandar Obrenović transcrisă în Vladan Georgevitch, *Das Ende der Obrenovitch. Beiträge zur Geschichte Serbiens 1897–1900* (Leipzig, 1905), pp. 559–588.
7. Vucinich, *Serbia between East and West,* p. 9.
8. Vucinich, *Serbia between East and West,* p. 9.
9. Branislav Vranesević, „Die Aussenpolitischen Beziehungen zwischen Serbien und der Habsburgermonarchie", în Adam Wandruszka şi Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie* 1848–1918 (9 vol., vol. 6/2; Vienna, 1993), pp. 319–386, aici pp. 36–37.
10. Vezi *The Times,* 7 aprilie, p. 3, ediţia 37048, col. B; 23 April, ediţia 37062, col. A.
11. Vucinich, *Serbia between East and West,* p. 21; Stokes, „The Social Role of the Serbian Army", pp. 106–107.
12. Despre „charisma de coterie", vezi Roger Eatwell, „The Concept and Theory of Charismatic Leadership", *Totalitarian Movements and Political Religions,* 7/2 (2006), pp. 141–56, aici pp. 144, 153, 154; id., „Hacia un nuevo modelo de liderazgo carismático de derecha", în Miguel Ángel Simon Gomez (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días* (Madrid, 2007), pp. 19–38.
13. Ambele citate din MacKenzie, *Apis,* p. 50.

14. Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 47.
15. McKenzie, *Apis*, p. 35; Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 51; Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (London, 1967), p. 85.
16. *London Times*, aprilie 27, p. 6, ediţia 37065, col. B.
17. Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovica*, vol. 3, p. 359.
18. Sir G. Bonham către Marchizul de Lansdowne, telegramă descifrată, Belgrad 7.45 pm 11 iunie 1903, NA FO 105/157, fo. 11.
19. Sir G. Bonham către Marchizul de Lansdowne, telegramă (copie), Belgrad 12 iunie 1903, Arhivele Naţioanle, FO 105/157, fo. 43.
20. Sir F. Plunkett către Marchizul de Lansdowne, Viena, 12 iunie 1903, Arhivele Naţionale, FO 105/157, fo. 44.
21. Vezi proclamaţia lui Petar din 25 iunie (OS) în Djurdje Jelenić, *Nova Srbija i Jugoslavija. Istorija nacionalnog oslobodjenja i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, od Kočine krajine do vidovdanskog ustava (1788–1921)* (Belgrad, 1923), p. 225.
22. Despre detalii care descriu lovitura de stat din 1903 ca trecere înspre o epocă de aur a Serbiei, vezi M. Popović, *Borba za parlamentarni režim u Srbiji* (Belgrad, 1938), esp. pp. 85–108, 110–111; Z. Mitrović, *Srpske politicke stranke* (Belgrad, 1939), esp. pp. 95–114; A.N. Dragnich, *The Development of Parliamentary Government in Serbia* (Boulder, Col., 1978), pp. 95–98; id., Serbia, *Nikola Pašić and Yugoslavia* (New Brunswick NJ, 1974).
23. Comentarii de M. Kalievič, apărute în G.J. Bonham către Marchizul de Lansdowne, 21 iunie 1903, Arhivele Naţionale FO 105/157, fos. 309–311, here fo. 310; vezi, de asemenea, Vucinich, *Serbia between East and West*, pp. 70–71.
24. Wilfred Thesiger către Marchizul de Lansdowne, Belgrad, 15 noiembrie 1905, Arhivele Naţionales, FO 105/158, fo. 247–52, aici fo. 250. Thesiger a fost tatăl faimosului explorator şi scriitor.
25. Wilfred Thesiger către Marchizul de Lansdowne, Belgrad, 5 decembrie 1905, Arhivele Naţionale, FO 105/158, fo. 253–255, aici fo. 254–255; Dragnich, Serbia, *Nikola Pašić and Yugolavia*, pp. 73–74.
26. MacKenzie, *Apis*, p. 56.
27. Contele Mérey von Kapos-Mére, şef de Birou al Ministrului de Externe vienez, către ministrul de externe Aehrenthal, 27 noiembrie 1903, citat în F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914* (London 1972), p. 263; Mérey's assessment is corroborated in Kosztowits to Melvil van Lijnden, Belgrad, 4 septembrie 1903, Nationaal Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

28. David Mackenzie, „Officer Conspirators and Nationalism în Serbia, 1901–1914", în S. Fischer-Galati and B.K. Kiraly (eds.), *Essays on War and Society in East Central Europe, 1720–1920* (Boulder, Co., 1987), pp. 117–150, here p. 125; D. Djordjević, „The Role of the Military in the Balkans in the Nineteenth Century", în R. Melville and H.-J. Schroeder (eds), *Der Berliner Kongress von 1878* (Wiesbaden, 1982), pp. 317–347, esp. pp. 343–345.
29. D.T. Bataković, „Nikola Pašić, les radicaux et la «Main Noire»", *Balcanica*, 37 (2007), 143–169, aici p. 154; pentru o relatare detaliată despre „anti-conspirația de la Niš", vezi Vasić, *Devetsto treća*, pp. 131–184.
30. Pentru o analiză detaliată a personalității lui Pašić, vezi Djordje Stanković, *Nikola Pašić. Prilozi za biografiju* (Belgrad, 2006), pt. 2, ch. 8 („Psihološki lik Nikole Pašića"), p. 322.
31. Slobodan Jovanović, „Nicholas Pašić: After Ten Years", *Slavonic and East European Review*, 15 (1937), pp. 368–376, aici p. 369.
32. Despre rusofilia lui Pašić, care era mai mult pragmatică decât ideologică, vezi Čedomir Popov, „Nova Osvetljenja Rusko-Srpskih odnosa" (redenzie Latinka Petrović și Andrej Šemjakin (eds.), *Nikola Pašić. Pisma članci i govori* (Belgrad, 1995), în *Zbornik Matice Srpske za Slavistiku*, 48–49 (1995), pp. 278–283, aici p. 278; Vasa Kazimirović, *Nikola Pašić I njegovo doba 1845–1926* (Belgrad, 1990), p. 54–55, 63; pentru detalii care subliniază latura ideologică a rusofiliei lui Pašić, vezi Andrej Šemjakin, *Ideologia Nikole Pašića. Formiranje i evolucija (1868–1891)* (Moscova, 1998); despre misiunea la St.-Petersburg, vezi Mackenzie, Apis, 27.
33. Vezi anecdotele adunate în Nikac Djukanov, *Bajade: anegdote o Nikoli Pašiću*, (Belgrad, 1996), p. 35
34. Djordje Stanković, *Nikola Pašić*, pp. 315–316
35. Bataković, „Nikola Pašić", p. 150–151; Dragnich, Serbia, *Nikola Pašić and Yugoslavia*, pp. 3, 6, 7, 27–28; Mackenzie, Apis, pp. 26–28.
36. Bataković, ‚Nikola Pašić', p. 151; Dragnich, *Serbia, Nikola Pašić and Yugoslavia*, p. 76; Mackenzie, Apis, p. 57; Constantin Dumba, *Memoirs of a Diplomat*, trans. Ian F.D. Morrow (London, 1933), pp. 141–143.
37. Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 102
38. Autorul textului care a stat la baza *Načertanije* a fost cehul František Zach, al cărui model avea în vedere o organizație federală a popoarelor slave din sud. Însă acolo unde Zach a scris „slav din sud", Garašanin l-a înlocuit cu „sârb" sau „sârbesc". Această modificare, precum și altele au transformat viziunea cosmopolită a lui Zach într-un manifest care se concentra strict pe naționalismul sârb.

39. Pentru textul *Načertanije*, vezi Dragoslav Stranjaković, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»", în *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, VCI (1939), pp. 64–115, aici p. 75, citat în Behschnitt, *Nationalismus*, p. 55.
40. Stranjaković, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»", p. 78, citat în Behschnitt, p. 57; vezi, de asemenea, Horst Haselsteiner, „Nationale Expansionsvorstellungen bei Serben und Kroaten im 19. Jahrhundert", *Österreichische Osthefte*, 39 (1997), pp. 245–254, aici 247–248.
41. Pentru textul *Srbi svi i svuda*, vezi Vuk Stefanović Karadžić, *Kovčežic za istoriju, jezik, običaje Srba sva tri zakona* [A treasury of history, language and folkways of the Serbs of all three confessions] (Vienna, 1849), pp. 1–27; aici pp. 1, 7, 19, 22; despre refuzul uluitor al croaților de a adopta denumirea de „sârb", pp. 2–3; Haselsteiner, „Nationale Expansionsvorstellungen", p. 246–247.
42. Karadžić, *Kovčežic*, pp. 2–3; Haselsteiner, „Nationale Expansionsvorstellungen", p. 248.
43. Stranjaković, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»", p. 84, citat în Behschnitt, Nationalismus p. 56; Haselsteiner, „Nationale Expansionsvorstellungen", p. 249.
44. David MacKenzie, „Serbia as Piedmont and the Yugoslav Idea, 1804–1914", *East European Quarterly*, 28 (1994), pp. 153–182, here p. 160.
45. Leopold von Ranke, *The History of Servia and the Servian Revolution*, trans. Mrs Alexander Kerr (London, 1853), p. 52.
46. Tim Judah, The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia (2nd ed., New Haven, 2000), pp. 29–47.
47. Arthur J. Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection, August and September, 1875* (London, 1877), p. 139.
48. Barbara Jelavich, „Serbia in 1897: A Report of Sir Charles Eliot", *Journal of Central European Affairs*, 18 (1958), pp. 183–9, aici p. 185.
49. Dedijer, *Road to Sarajevo*, pp. 250–260.
50. Cifra exactă a populației din „Vechea Serbie" (cuprinzând Kosovo, Metohija, Sandzak și Bujanovac) rămâne necunoscută; vezi Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914* (Munich, 1980), p. 39.
51. Vezi Justin McCarthy, *Death and Exile. The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922* (Princeton, 1996), pp. 161–4 and passim.
52. Pentru o excelentă perspectivă de ansamblu (cu hartă), vezi Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians. A History* (Stanford, 2008), p. 4.
53. John Shea, „Macedonia in history: myths and constants", *Österreichische Osthefte*, 40 (1998), pp. 147–168; Loring M. Danforth, „Competing

Claims to Macedonian Identity: the Macedonian Question and the breakup of Yugoslavia", *Anthropology Today*, 9/4 (1993), pp. 3–10; Rossos, Macedonia, p. 5.

54. Jelavich, „Serbia in 1897", p. 187.
55. Fundaţia Carnegie pentru Pace Internaţională, *Enquête dans les Balkans: rapport présenté aux directeurs de la Dotation par les membres de la commission d'enquête* (Paris, 1914), pp. 448–449.
56. „...srpski narod je sacuvao mnogo vise osobina slovenskih naroda nego sto je to slucaj sa hrvatskim stojeci pod uticajem strane culture..." citat în Djordje Stanković, *Nikola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije* (Zajecar, 1995), p. 29; despre părerea lui Pašić referitoare la o unire esenţială (jednopleminici) a sârbilor, croaţilor şi slovenilors, vezi de asemenea, id., Nikola Pašić, esp. primul capitol, „Ratni ciljevi Srbije 1914. godine – Subjektivni činioci", p. 40.
57. Citat din David Mackenzie, *Ilja Garašanin: Balkan Bismarck* (Boulder, 1985), p. 99.
58. Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 122.
59. Kosztowits (consul-general al Olandei în Belgrad) către Melvil de Lijnden, Belgrad, 25 august 1903, National Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
60. MacKenzie, „Officer Conspirators", pp. 128–129; Vucinich, Serbia between East and West, p. 158–159.
61. Haselsteiner, „Nationale Expansionsvorstellungen", p. 249.
62. Citat în Vucinich, *Serbia Between East and West*, pp. 172, 174.
63. F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914* (London, 1972), pp. 122–123.
64. Vasa Kazimirović, Nikola Pašić i njegovo doba, p. 607.
65. Despre chestiuni referitoare la comerţ şi armament, vezi Jovan Jovanović, Borba za Narodno Ujedinjenje, 1903–1908 (Belgrad, [1938]), pp. 108–116.
66. Kosztowits to W.M. de Weede, Belgrad, 24 May 1905, National Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
67. M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War* (Oxford, 1993), pp. 52, 150.
68. Herbert Feis, *Europe, The World's Banker 1870–1914. An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy before the War* (New Haven, 1930), p. 264.
69. Čedomir Antić, „Crisis and Armament. Economic Relations between Great Britain and Serbia 1910–1912", *Balcanica*, 36 (2006), pp. 151–161.

70. J.B. Whitehead, „General Report on the Kingdom of Servia for the Year 1906", în David Stevenson (ed.), *British Documents on Foreign Affairs. Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Part 1, From the Mid-Nineteenth Century to the First World War,* Series F, *Europe, 1848–1914,* vol. 16, *Montenegro, Romania, Servia 1885–1914* doc. 43, pp. 205–220, aici p. 210.
71. Michael Palairet, *The Balkan Economies c.1800–1914. Evolution without Development* (Cambridge, 1997), p. 28.
72. Palairet, *Balkan Economies,* pp. 86–87
73. Holger Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens. Mit europäischen Vergleichsdaten, 1834–1914* (Munich, 1989), pp. 26–28.
74. Palairet, *Balkan Economies,* p. 23.
75. Palairet, *Balkan Economies,* pp. 112, 113, 168; John R. Lampe, „Varieties of Unsuccessful Industrialisation. The Balkan States Before 1914", *Journal of Economic History,* 35 (1975), pp. 56–85, aici p. 59.
76. Palairest, *Balkan Economies,* p. 331.
77. Martin Mayer, „Grundschulen in Serbien während des 19. Jahrhunderts. Elementarbildung in einer «Nachzüglergesellschaft»", în Norbert Reiter und Holm Sundhaussen (eds.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von der Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 1994), pp. 77–102, here pp. 87, 88, 91, 92.
78. Andrei Simic, *The Peasant Urbanites. A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia* (New York, 1973), pp. 28–59, 148–151.
79. Vezi cugetările lui Mira Crouch despre Belgradul din perioada interbelică în „Jews, Other Jews and «Others»: Some Marginal Considerations Concerning the Limits of Tolerance", în John Milfull (ed.), *Why Germany? National Socialist Anti-Semitism and the European Context* (Providence, 1993), pp. 121–138, aici p. 125.
80. J.B. Whitehead, „General Report on the Kingdom of Servia for the year 1908", în David Stevenson (ed.), *British Documents on Foreign Affairs. Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Part 1, From the Mid-Nineteenth Century to the First World War,* Series F, *Europe, 1848–1914,* vol. 16 doc. 49, pp. 312–334, aici p. 314.
81. Citat în Violeta Manojlović, „Defense of National Interest and Sovereignty: Serbian Government Policy in the Bosnian Crisis, 1906–1909", Teză MA, Universitatea Simon Fraser 1997, p. 58.
82. Citat în Manojlović, „Defense of National Interest", pp. 68–69.
83. Manojlović, „Defense of National Interest", p. 3.

84. Paul Miliukov, *Political Memoirs 1905–1917*, trans. Carl Goldberg (Ann Arbor, 1967), p. 182.
85. Whitehead, „General Report... 1908", pp. 314–315.
86. Jovan Cvijic, *The Annexation of Bosnia and Herzegovina and the Serb problem* (London 1909), p. 14; despre influența lui asupra lui Pašić, vezi Vladimir Stojancević, „Pašićevi pogledi na resavanje pitanja Stare Srbije i Makedonije do 1912. godine", în Vasilije Krestic, *Nikola Pašić. Zivot I delo. Zbornik radova za Naucnog Skupa u Srpskoj Akademiji Nauka i Utmetnosti* (Belgrade, 1997), pp. 284–301, aici p. 285.
87. Prințul Lazarovich-Hrebelianovich, *The Servian People. Their Past Glory and Destiny* (New York, 1910), p. 142.
88. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 108.
89. Mackenzie, „Officer Conspirators and Nationalism", pp. 130–131; id., *Apis, the Congenial Conspirator.*
90. Citat în Milorad Radusinović, „Antanta i Aneksiona kriza", *Istorija 20. Veka, 9* (1991) 1991, pp. 7–22, aici p. 9.
91. Aleksandar Pavlović, *Liudi i dogadaji, ideje i ideali* (Belgrade, 2002), p. 30–38. Pavlović a fost un politician social-democrat și a făcut parte din elita intelectuală a Belgradului – această ediție a jurnalului său, a cărui existență nu a fost făcută cunoscută publicului larg, a fost publicată de către fiicele lui în 2002.
92. Citat în Violeta Manojlović, „Defense of National Interest and Sovereignty: Serbian Government Policy in the Bosnian Crisis, 1906–1909", Teza MA, Universitatea Simon Fraser 1997, p. 78.
93. Radusinović, „Antanta i Aneksiona kriza", p. 18.
94. Citat în Milan St. Protić, *Radikali u Srbjii: Ideje i Pokret* (Belgrade, 1990), p. 246.
95. Manojlović, „Annexation Crisis", p. 109.
96. Milovije Buha, *„Mlada Bosna" – Sarajevski atentat. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva* (Sarajevo, 2006), p. 171.
97. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 117.
98. Pentru detalii privind înființarea *Ujedinjenje ili smrt!*, vezi David Mackenzie, „Serbia as Piedmont and the Yugoslav idea, 1804–1914", *East European Quarterly*, 38 (1994), pp. 153–82; id., *Apis*, pp. 64–8; Ljubibratic, *Mlada Bosna*, pp. 35–7; Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, pp. 115–117.
99. Milovije Buha, *„Mlada Bosna" – Sarajevski atentat. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva* (Sarajevo, 2006), p. 170.
100. Pijemont, 31 October/12 November 1911, citat în Dušan T, Bataković, „Nikola Pašić, les radicaux et la «Main Noire»", *Balcanica 37* (2006),

pp. 143–169, aici p. 158; legătura cu protofascismul apare, de asemenea, şi în Vladimir Dedijer and Branko Pavičević, „Dokazi za jednu tezu", Novi Misao (Belgrade), June 1953.

101. Citat în Joachim Remak, *Sarajevo. The Story of a Political Murder* (London, 1959), p. 46; on Jovanović's authorship and involvement, vezi David Mackenzie, „Ljuba Jovanović-Čupa and the Search for Yugoslav Unity", *International History Review*, 1/1 (1979), pp. 36–54.
102. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 379.
103. Remak, *Sarajevo*, p. 49.
104. Citat în Mackenzie, *Apis*, p. 71.
105. Vojislav Vučković, *Unutrašnje krize Srbije i Prvi Svetski Rat* (Belgrad, 1966), p. 179.
106. Bataković, „Nikola Pašić", p. 160.
107. Mackenzie, *Apis*, p. 73.
108. Von Ugron to Aehrenthal, Belgrade, 12 noiembrie 1911, HHStA Vienna, PA Serbien XIX 62, No. 94a.
109. Milovije Buha, *„Mlada Bosna" - Sarajevski atentat. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva* (Sarajevo, 2006), pp. 143, 175.
110. Vezi, de exemplu, *Politika*, Belgrad, 18 august 1910, care îl consideră pe Žerajić ca fiind „un descendent nobil al rasei [sale]" al cărui nume „este rostit astăzi de către oameni cu mare evlavie". Articolul pare să marcheze ziua de naştere a regelui Petar Karadjordjević; este citat în „Cartea Roşie" austriacă, însă sursa online este http://209.85.135.104/search?q=cache:0YxuZRIgw9YJ:www.geocities.com/veldes1/varesanin.html+%22bogdan+zerajic%22&hl=en&ct=clnk&cd=4&gl=uk&ie=UTF-8
111. Remak, *Sarajevo*, pp. 36–37.
112. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 236; Jean-Jacques Becker, „L'ombre du naitonalisme serbe", *Vingtième Siècle*, 69 (2001), pp. 7–29, aici p. 13.
113. Paget către Grey, Belgrad, 6 iunie 1913, NA FO 371/1748.
114. Crackanthorpe to Grey, Belgrade, 7 September, 1913, NA FO 371/1748, fos. 74–6.
115. Fundaţia Carnegie, *Enquête dans les Balkans*, p. 144; Katrin Boeckh, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan* (Munich 1996), pp. 125–126.
116. Boeckh, *Von den Balkankriegen*, p. 164.
117. Viceconsulul Peckham către Crackanthorpe, Üsküb, 23 octombrie 1913; Crackanthorpe către Grey, Belgrade 17 November, NA FO 371 / 1748, fos. 147–148, 158.

118. Viceconsul C.A. Greig to Crackanthorpe, Monastir, 25 noiembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo. 309.
119. Viceconsul C.A. Greig to Crackanthorpe, Monastir, 30 noiembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo. 341–50, aici 341.
120. Viceconsul C.C. Greig to Crackanthorpe, Monastir, 16 decembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo. 364.
121. Grieg către Crackenthorpe, Monastir 24 decembrie 1913, NA FO 371 / 2098, fos 11–15, aici 13–4.
122. Notă marginală de „RGV" (Robert Gilbert Vansittart) despre Circulara Ministerului de Externe, 9 decembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo. 327.
123. Vezi comentariile lui Pašić, datate, 3 aprilie 1914, adăugate la Djordjević (Ministrul sârb la Constantinopol) către Ministerul de Externe Belgrad, Constantinopol, 1 aprilie 1914, în Vladmimir Dedijer and Života Anić (eds.), *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije* (7 vols.: Belgrade, 1980), vol. 7/1, p. 586, doc. 444.
124. Ajutorul a fost refuzat pe motiv că membrul rus al echipei, Paul Miliukov, era „dușmanul Serbiei" pentru că vorbise înaintea lui Duma în favoarea autonomiei Macedoniei; vezi Boeckh, *Balkankriegen*, p. 172.
125. Remak, *Sarajevo*, p. 57.
126. Buha, *„Mlada Bosna' - Sarajevski atentat"*, p. 173–174.
127. Despre efectul de radicalizare a armatei sârbe cauzat de războaie: Descos către Doumergue, Belgrad, 7 mai 1914, DDF, seria 3, vol. 10, doc. nr. 207, pp. 333–335.
128. Intenția lui Apis de a duce la bun sfârșit o astfel de lovitură este incertă și încă disputată, vezi Mackenzie, *Apis*, pp. 119–120; despre legăturile dintre „Mâna Neagră" și opoziția din parlament, vezi Vučković, *Unutrašnje krize*, p. 187.
129. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 389.
130. În timpul procesului de la Salonik din 1917, Apis a susținut că îl lăsase pe agentul Rade Malobabić să se ocupe de toate detaliile legate de asasinat. Nu se știe sigur dacă a fost implicat tot *Ujedinjenje ili smrt!*, sau doar un cerc de ofițer și agenți din jurul lui Apis, vezi David McKenzie, *The „Black Hand" on Trial: Salonika, 1917* (Boulder, 1995), p. 45, pp. 261–262, Fritz Würthle, *Die Sarajewoer Gerichtsakten* (Vienna 1975), Boghitchévitch, *Le procès de Salonique* (Paris, 1927), pp. 36, 63; McKenzie, Apis, pp. 258–259.
131. Bogičević, *Le Procès de Salonique* (Paris, 1927), pp. 78–80, 127.
132. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, trans and ed. Isabella M. Massey (3 vols., Oxford, 1953), vol. 2, p. 73; Mackenzie, *Apis*, p. 128.
133. Sesiunea din 12 octombrie 1914, reprodusă în Albert Mousset, *Un drame historique: l'attentat de Sarajevo* (Paris, 1930), p. 131.

134. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 86–88.
135. Köhler, *Prozess*, p. 44.
136. Remak, *Sarajevo*, p. 63.
137. Köhler, *Prozess*, p. 4.
138. Köhler, *Prozess*, p. 23.
139. Despre problema controversată referitoare la starea economică a Bosniei față de Serbia, vezi Evelyn Kolm, *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus* (Frankfurt/Main, 2001), pp. 235–240; Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle. The Muslims of Bosnia and Herzegovina, 1878–1914* (New York, 1981), p. 8; Peter F. Sugar, *The Industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878–1918* (Seattle, 1963); Palairet, Balkan Economies, pp. 171, 231, 369; Robert A. Kann, „Trends Towards Colonialism in the Habsburg Empire, 1878–1918: The Case of Bosnia-Hercgovina", în D.K. Rowney and G.E. Orchard (eds.) *Russian and Slavonic History* (Columbus, 1977), pp. 164–180; Kurt Wessely, „Die wirtschaftliche Entwicklung von Bosnien-Herzegowina" în Wandruszka and Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. 1, pp. 528–566.
140. „Coroana Muntelui" nu este despre Miloš Obilić în adevăratul sens al cuvântului, însă numele lui, care este pomenit în text de douăzeci de ori, este invocat în mod repetat ca un simbol a tot ceea ce este mai bun în tradiția sârbească în ceea ce privește curajul și sacrificiul în luptă. Pentru versiunea completă a textului în engleză și explicații utile, vezi http://www.rastko.rs/knjizevnost/njegos/njegos-mountain_wreath.html.
141. Mărturie Gavril Princip, „Nachts pflegte ich zum Grab des Žerajić hinauszugehen, Dort verbrachte ich oft ganze Nächte, indem ich über unsere Verhältnisse, über unsere elende Lage und über ihn [Zerajic] nachdachte, und da entschloß ich mich zum Attentat" în Pharos (ed.), *Der Prozeß gegen die Attentäter von Sarajewo* (Berlin, 1918), p. 40.
142. „Das Grab war verwahrlost, darum richtete ich es ein wenig her, daß es schöner aussah. Da faßte ich den festen Entschluß, zu sterben wie er. Ich wußte überhaupt, daß ich nicht lange leben werde. Immer beschäftigte der Gedanke an Selbstmord, da war mir alles gleichgültig", în Köhler, *Prozeß*, p. 41.
143. „Ich wollte dann von der gleichen Stelle aus schießen wie der verstorbene Žerajić", Köhler, *Prozeß*, pp. 30, 53.
144. Köhler, *Prozeß*, p. 5.
145. Köhler, *Prozeß*, p. 6.
146. „Zum Eichelkranz", „Zum grünen Kranz", „Zum Goldfischlein", ...llerlei Reden hörte...' Köhler, *Prozeß*, p. 6.

147. „...eine in den Kaffeeschänken gern gesehene Persönlichkeit...", Köhler, *Prozeß*, 9.
148. „Also ist es genug, nach Belgrad zu kommen, um alsbald von den selben Ideen eingenommen zu werden wie Sie?", Köhler, *Prozeß*, p. 24.
149. Köhler, *Prozeß*, pp. 137, 147.
150. Köhler, *Prozeß*, pp. 145–146, 139.
151. Despre certurile lui Čubrilović cu profesorii lui, vezi Zdravko Antonić, „Svedočenje Vase Čubrilovića o sarajevskom atentatu i svom tamnovanju 1914–1918", *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 46 (1992), pp. 163–180, aici pp. 165, 167.
152. Ljuba Jovanović, „Nach dem Veitstage des Jahres 1914", *Die Kriegsschuldfrage. Berliner Monatshefte für Internationale Aufklärung*, 3/1 (1925), pp. 68–82, aici 68–69; despre importanţa acestui document, vezi Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 90; însă această variantă a evenimentelor nu este acceptată de toată lumea: vezi ex. Buha, *„Mlada Bosna" – Sarajski atentat*, p. 343, care susţine (din lipsă de dovezi directe) că Pašić ştia că băieţii traversaseră râul, însă nu cunoştea natura misiunii lor; vezi, de asemenea, Bataković, *Nikola Pašić*, p. 162; Djordje Stanković, *Nikola Pašić*, esp. p. 262.
153. Dovada faptului că Pašić ştia deja despre eveniment este discutată în Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 90–97 – Albertini se concentrează pe mărturia lui Lj. Jovanović, susţinută de bănuiala că agentul lui Pašić era Ciganović; Colaboratorul lui Albertini, Luciano Magrini, a mai adăugat două mărturii ale asociaţilor lui Pašić, înregistrate în timpul războiului, vezi id., *Il Dramma di Seraievo. Origini I responsabilità della guerra europea* (Milan, 1929), pp. 106–108, 114–116. Hans Uebersberger, *Österreich zwischen Russland und Serbien. Zur südslawischen Frage und der Entstehung des Ersten Weltkrieges* (Cologne, Graz, 1958), pp. 264–245 suplimentează această dovadă cu notiţele de mână, mâzgălite de Pašić care se referă la „şcolari", „bombe" şi „revolvere", găsite printre documentele ministrului de externe sârb. Relatarea extrem de detaliată, dar nu întru totul demnă de încredere a lui Vladimir Dedijer despre fundalul acestui plan secret, *Road to Sarajevo*, admite că este posibil ca Pašić să fi ştiut dinainte despre acest plan, însă susţine că aflase doar pentru că el reuşise să pună cap la cap informaţiile pe care le avea deja la îndemână. Relatări mai recente, inclusiv scrierea foarte detaliată a lui Friedrich Würthle, *Die Spur führt nach Belgrad* (Vienna, 1975), oferă o serie de interpretări, însă nu aduce dovezi noi.
154. Dovada referitoare la rolul lui Ciganović ca şi informator este indirectă, dar puternică, vezi Boghitchévitch, *Procès de Salonique*, pp. 32, 131–132

şi Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 98. Nepotul lui Pasic era şi el membru al *Ujedinjenje ili smrt!*

155. Vezi şeful districtului Podrinje către ministrul de interne, Sabac, 4 iunie 1914; ministrul de interne [Protić] către Pašić (cu un rezumat al rapoartelor de la graniţă), Belgrad, 15 iunie 1914; şeful districtului Podrinje către comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră la Loznice, Sabac, 16 iunie 1914; comandantul Diviziei Regionale Drina, Valevo, către ministrul de război, 17 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7, documentele 155, 206, 210, 212, pp. 290, 337–339, 344–345, 347.
156. Ministrul de interne către şeful districtului Podrinje la Sabac, 10 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7, răspunsul lui Protić anexat documentului 155, p. 290.
157. Şeful districtului Podrinje către ministrul de interne, Sabac, „Top Secret", 14 June 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7, doc. 198, p. 331.
158. Căpitanul Diviziei a 4-a a Pazei de Frontieră Rade Popović către comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră, 19 iunie, 1914; Maiorul de artilerie Ljub. Rad. Vulović, comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră către şeful statului-major general, aceeaşi dată *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7, ambele anexate documentului 209, p. 343; vezi, de asemenea, Dedijer, *Road to Sarajevo*, pp. 390–391; Buha, *„Mlada Bosna" - Sarajevski atentat*, p. 178.
159. Textul în sârbă a declaraţiei sub jurământ a lui Apis poate fi găsit în Milan Z. Živanović, *Solunski process hiljadu devetsto sedamnaeste. Prilog zaproucavanje politicke istorije Srbije od 1903. do 1918. god.* (Belgrad, 1955), pp. 556–8; vezi, de asemenea, McKenzie, *„Black Hand" on Trial*, p. 46.
160. Departamentul de Raportare al statului-major general (Apis) către Departamentul Operaţional al statului-major general, 21 iunie 1914, in Anić and Dedijer, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7/2, doc. nr. 230, pp. 364–5.
161. Ministrul afacerilor externe (Pašić) către ministrul de război, Belgrad, 24 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7/2, doc. 254, pp. 391–392.
162. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 99; Stanković, *Nikola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije*, p. 40.
163. Vezi „Die Warnungen des serbischen Gesandten", *Neue Freie Presse*, 3 iulie 1914, p. 4.
164. „Note de M. Abel Ferry", 1 iulie 1914, seria 3, vol. 10, doc. nr. 466, pp. 670–671.

165. Mărturia lui Lešanin, amintită în Magrini, *Il Dramma di Seraievo*, p. 115. [„...que, per indiscrezioni avute, il governo serbo credeva di sospettare che un complotto fosse ordito contro la vita dell'arciduca ereditario in occasione del suo viaggio in Bosnia".]
166. Scrisoarea lui Jovanović către *Neues Wiener Tageblatt*, 177, 28 iunie 1924, citat în Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 105; Miloš Bogičević, Le procès de Salonique. Juin 1917 (Paris, 1927), pp. 121–125; Magrini, *Il dramma di Seraievo*, pp. 115–116.
167. Remak, *Sarajevo*, p. 75.
168. Remak, *Sarajevo*, p. 74; Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 102.
169. Vučković, *Unutrašnje krize*, p. 192.
170. Stanković, Nikola Pašić. *Prilozi za biografiju*, 264.
171. Radusinović, „Antanta I Aneksiona kriza", p. 18.
172. Stanković, *Nikola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije*, pp. 30–32; Dragnich, Serbia, Nikola Pašić and Yugoslavia, p. 106.
173. Stanković, *Nikola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije*, p. 36.
174. Stanković, *Nikola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije*, p. 41.
175. Despre viziunea lui Pašić asupra politicii ruse referitoare la Balcani, vezi Semjakin, „Rusofilstvo Nikole Pasica", p. 28.
176. Citat în Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 128.
177. Rapoartele ataşatului militar sârb la St.-Petersburg sunt rezumate în corespondenţa ministrului de interne (Protić) către ministrul afacerilor externe (Pašić), Belgrad, 12 iunie 1914; au existat şi alte rapoarte entuziasmate referitoare la pregătirea armatei ruse în corespondenţa Ambasadei Serbiei din Belgrad (Spalaiković) cu ministrul afacerilor externe, St Petersburg, 13 June 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbije*, vol. 7, documentele. 185, 189, pp. 317, 322.
178. Miloš Bogičević, *Le Procès de Salonique. Juin 1917* (Paris, 1927), p. iii.

CAPITOLUL 2

1. Norman Stone, „Constitutional Crises in Hungary, 1903–1906", *Slavonic and East European Review*, 45 (1967), pp. 163–82; Peter F. Sugar, „An Underrated Event: The Hungarian Constitutional Crisis of 1905–1906", East European Quarterly (Boulder), 15/3 (1981) pp. 281–306.
2. A. Murad, *Franz Joseph and His Empire* (New York, 1978), p. 176; Andrew C. Janos, „The Decline of Oligarchy: Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism (1867–1918)", în Andrew C. Janos and William B. Slottman (eds.), *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919* (Berkeley, 1971), pp. 1–60, aici pp. 23–24.

3. Citat în Alan Sked, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918* (New York, 1991), p. 190.
4. Samuel R. Williamson Jr, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndmills, 1991), p. 24; cifre pentru 1880 în Sked, *Decline and Fall*, pp. 278–9.
5. Sked, *Decline and Fall*, pp. 210–211; Janos, *The Decline of Oligarchy*, pp. 50–53.
6. Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (Munich, 1996), pp. 170–174.
7. Steven Beller, Fancis Joseph (London, 1996), p. 173; Arthur J. May, *The Habsburg Monarchy, 1867–1914* (Cambridge Mass., 1951), p. 440; C.A. Macartney, *The House of Austria. The Later Phase, 1790–1918* (Edinburgh, 1978), p. 240; R.A. Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918* (Berkeley, 1977), pp. 452–461; Robin Okey, *The Habsburg Monarchy, c. 1765–1918.* From Enlightenment to Eclipse (London, 2001), pp. 356–360.
8. Pentru o viziune interesantă asupra acestei probleme, vezi Arthur J. May, „R.W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment", *American Slavic and East European Review*, Vol. 20, Nr. 1 (feb., 1961), pp. 40–54.
9. Pentru un rezumat scurt excelent, vezi Lothar Höbelt, „Parliamentary Politics in a Multinational Setting: Late Imperial Austria", CAS Working Papers in Austrian Studies Series, Working Paper 92–96; argumentele lui sunt expuse în detaliu în id., „Parteien und Fraktionen im Cisleithanischen Reichsrat", în Wandruszka and Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. 7/1, pp. 895–1006.
10. László Katus, „The Common Market of the Austro-Hungarian Monarchy", în András Gerö (ed.), *The Austro-Hungarian Monarchy Revisisted*, trans. Thomas J. and Helen D. DeKornfeld (New York, 2009), pp. 21–49, aici p. 41.
11. István Deák, „The Fall of Austria-Hungary: Peace, Stability, and Legitimacy", în Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers* (Oxford University Press, Oxford, 1994), pp. 81–102, aici pp. 86–87.
12. György Köver, „The Economic Achievements of the Austro-Hungarian Monarchy. Scales and Speed", în Gerö (ed.), *Austro-Hungarian Monarchy*, pp. 51–83, aici p. 79; Nachum T. Gross, „The Industrial Revolution in the Habsburg Monarchy 1750–1914", în Carlo C. Cipolla (ed.), *The Emergence of Industrial Societies* (6 volume, New York, 1976), vol. 4/1, pp. 228–278; David F. Good, „Stagnation and Take-Off" in Austria, 1873–1913", *Economic History Review* 27/1 (1974), pp. 72–88 susține că deși nu a existat o „lansare" austriacă, în propriul sens al cuvântului, dezvoltarea în partea austriacă a monarhiei a rămas fermă în timpul perioadei antebelice;

John Komlos, „Economic Growth and Industrialisation in Hungary 1830–1913", *Journal of European Economic History*, 1 (1981), pp. 5–46; id., *The Habsburg Monarchy as a Customs Union. Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century* (Princeton, 1983), esp. pp. 214–220; pentru o relatare care subliniază vitalitatea creşterii GDP pe cap de locuitor în partea austriacă (comparativ cu cea din partea ungurească), vezi Max Stephan Schulze, „Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth-Century Habsburg Economy", *European Review of Economic History*, 4 (2000), 311–340.

13. Henry Wickham Steed, *The Hapsburg Monarchy* (Londra, 1919), p. 77.
14. John Leslie, „The Antecedents of Austria-Hungary's War Aims. Policies and Policy-Makers in Vienna and Budapest before and during 1914", în Elisabeth Springer and Leopold Kammerhold (eds.), *Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas* (Vienna, 1993), pp. 307–394, aici 354.
15. Kann, *History*, p. 448; May, *Habsburg Monarchy*, pp. 442–3; Sked, *Decline and Fall*, p. 264; Sazonov către Nicolae al II-lea, 20 ianuarie 1914, GARF, Fond 543, op. 1, del. 675.
16. Robin Okey, *The Habsburg Monarchy c. 1765–1918*. From Enlightenment to Eclipse (London, 2001), p. 303, 305.
17. Wolfgang Pav, „Die dalmatinischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat nach der Wahlrechtsreform von 1907", Teză MA, Universitatea din Viena, 2007, p. 144, vizualizare on-line pe: http://othes.univie.ac.at/342/1/11-29-2007_0202290.pdf.
18. Despre această tendinţă, vezi Deak, „The Incomplete State in an Age of Total War".
19. Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I* (Cambridge, 2004), p. 24; John W. Boyer, „Some Reflections of the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa", *Central European History*, 22 (1989), pp. 301–315, aici p. 311.
20. Despre evoluţia statului în aceşti ani, vezi John Deak, „The Incomplete State in an Age of Total War, Or: The Habsburg Monarchy and the First World War as a Historiographical Problem", manuscris nepublicat, Universitatea Notre Dame, 2011; John Deak a prezentat o versiune a acestei lucrări la Seminarul de la Cambridge despre Istoria Europeană Modernă în 2011; îi sunt extrem de recunoscător pentru că m-a lăsat să citesc o versiune completă a textului înainte de a fi publicată.
21. Gary B. Cohen, „Neither Absolutism nor Anarchy: New Narratives on Society and Government in Late Imperial Austria", *Austrian History Yearbook*, 29/1, (1998), pp. 37–61, aici p. 44.

22. Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften* (Hamburg, 1978), pp. 32–33.
23. Barbara Jelavich, *History of the Balkans* (2 vols., Cambridge, 1983), vol. 2, p. 68.
24. F. Palacky to the Frankfurt Parliament's „Committee of Fifty", 11th April 1848, în Hans Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology* (Notre Dame, 1953), pp. 65–69.
25. Citat în Arthur J. May, *Habsburg Monarchy, 1867–1914* (Cambridge Mass., 1965), p. 199.
26. Lawrence Cole, „Military Veterans and Popular Patriotism in Imperial Austria, 1870–1914", în Lawrence Cole and Daniel Unowsky (eds.), *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy* (New York, Oxford, 2007), pp. 36–61, aici p. 55.
27. Despre Franz Joseph ca „impersonalitate" şi „demon al mediocrităţii" vezi Karl Kraus, *The Last Days of Mankind. A Tragedy in Five Parts*, traducere Alexander Gode and Sue Ellen Wright, ed. F. Ungar (New York, 1974), Act IV, Scena 29, p. 154; vezi, de asemenea, Hugh LeCaine Agnew, „*The Flyspecks on Palivec's Portrait. Franz Joseph, the Symbols of Monarchy and Czech Popular Loyalty*", in *Cole and Unowsky, Limits of Loyalty*, pp. 86–112, aici p. 107.
28. Lothar Höbelt, Franz Joseph I. *Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte* (Vienna, 2009); despre rolul împăratului în elaborarea legilor şi a constituţiilor: Lászlo Péter, „Die Verfassungsentwicklung in Ungarn", in *Wandruszka and Urbanitsch* (eds.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. 7/1, pp. 239–540, esp. pp. 403–414.
29. Beller, *Francis Joseph*, p. 173.
30. Joseph Maria Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg* ed. Joseph Redlich (Berlin, 1928), p. 210.
31. Despre loialitatea faţă de împărat, vezi Stephen Fischer-Galati, „Nationalism and Kaisertreue", *Slavic Review 22* (1963), pp. 31–36; Robert A. Kann, „The Dynasty and the Imperial Idea", *Austrian History Yearbook* 3/1 (1967), pp. 11–31; Lawrence Cole and Daniel Unowsky, „Introduction. Imperial Loyalty and Popular Allegiances in the Late Habsburg Monarchy", in Cole and Unowsky (eds.), *Limits of Loyalty*, pp. 1–10; in the same volume, see also the following chapters: Christiane Wolf, „Representing Constitutional Monarchy in Late Nineteenth-Century and Early Twentieth-Century Britain, Germany and Austria", pp. 199–222, esp. 214; Alice Freifeld, „Empress Elisabeth as Hungarian Queen: The Uses of Celebrity Monarchy", pp. 138–161.

32. Joseph Roth, *The Radetsky March*, trans. Michael Hofmann (Londra, 2003), p. 75.
33. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 71.
34. Noel Malcolm, *Bosnia. A Short History* (Londra, 1994), p. 140.
35. Palairet, The Balkan Economies, pp. 171, 369; Peter F. Sugar, *The Industrialisation of Bosnia-Herzegovina, 1878–1918* (Seattle, 1963); o evaluare mai puțin entuziastă care subliniază caracterul industrial, de interes personal al investițiilor austriece îi aparține lui Kurt Wessely, „Die wirtschaftliche Entwicklung von Bosnien-Herzegovina", în Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* (Viena, 1973), vol. 1, pp. 528–566.
36. Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle. The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878–1914* (New York, 1981), p. 8; Robert A. Kann, „Trends towards Colonialism in the Habsburg Empire, 1878–1914: The Case of Bosnia-Herzegovina", în Don Karl Rowney and G. Edward Orchard (eds.), *Russian and Slavic History* (Columbus, 1977), pp. 164–180.
37. Martin Mayer, „Grundschulen", p. 93.
38. Malcolm, *Bosnia*, p. 144.
39. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 278.
40. „[Die Monarchie] habe es verstanden, die verschiedenen Nationen und Religionen in diesem Lande auf gleichem Fuße zu behandeln und dadurch so große Erfolge zu erzielen". Comentariu înregistrat de fostul ministru austriac al comerțului Joseph Maria Baernreither, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen. Fragmente eines politischen Tagebuches 1897–1917*, ed. Oskar Mitis (Viena, 1939), pp. 141–142.
41. William Eleroy Curtis, *Turk and His Lost Provinces. Greece, Bulgaria, Servia, Bosnia* (Chicago și Londra, 1903), p. 275; Este posibil ca președintele Roosevelt să îl fi citit pe Curtis, care făcea și el referire la Filipine.
42. Edvard Beneš, *Le Problème Autrichien et la Question Tchèque* (Paris, 1908), p. 307, citat în Joachim Remak, „The Ausgleich and After – How Doomed the Habsburg Empire?" în Ludovik Holotik and Anton Vantuch (eds.) *Der Österreich-Ungarische Ausgleich 1867* (Bratislava, 1971), pp. 971–988, aici p. 985.
43. Wickham Steed, scrisoare către editor, TLS, 24 septembrie 1954; id., *The Hapsburg Monarchy*, p. xiii.
44. Thomas Masaryk, *The Making of a State. Memories and Observations, 1914–1918* (Londra, 1927 [orig. Czech and German editions appeared in 1925]), p. 8. Pentru o discuție despre punctul de vedere al lui Steed și despre acest pasaj, vezi Deak, „The Incomplete State in an Age of Total War".

45. Oszkár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago, 1929), pp. 23, 451.
46. Oszkár Jászi, „Danubia: Old and New", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 93/1 (1949), pp. 1–31, aici p. 2.
47. Mihály Babits, Keresztükasul életemen (Budapest, 1939), citat în Mihály Szegedy-Maszák, „The Re-evaluated Past. The Memory of the Dual Monarchy in Hungarian Literature", în Gerö (ed.), Austro-Hungarian Monarchy, pp. 192–216, aici p. 196.
48. Pentru o compilaţie utilă a studiilor de la ţară la ţară, vezi Marian Kent (ed.), *The Great powers and the end of the Ottoman Empire* (London, 1984).
49. Williamson, Austria-Hungary, pp. 59–61; *Bridge, From Sadowa to Sarajevo*, pp. 211–309.
50. Textul Tratatului celor Trei Împăraţi (versiunea din 1881) protocolul individual pot fi studiate în *Bridge, From Sadowa to Sarajevo*, pp. 399–402.
51. Citat *Bridge, From Sadowa to Sarajevo*, p. 141. Vezi, de asemenea, Ernst R. Rutkowski, „Gustav Graf Kálnoky. Eine biographische Skizze", Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 14 (1961), pp. 330–343.
52. Memorandumul lui Kálnoky către Taaffe, septembrie 1885, citat în *Bridge, From Sadowa to Sarajevo*, p. 149.
53. „Erzfeind des Savekönigreichs", Edmund Glaise von Horstenau, *Franz Josephs Weggefährte*: das *Leben des Generalstabschefs, Grafen Beck nach seinen Aufzeichnungen und hinterlassenen Dokumenten* (Zurich, Viena, 1930), p. 391.
54. *Bridge, From Sadowa to Sarajevo*, p. 263.
55. Kosztowits to Tets van Goudriaan, Belgrade, 22 Janury 1906, *National Archief*, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
56. Pentru o discuţie ilustrativă privind aceste argumente, bazate pe memoriile şi jurnalele diplomatului bulgar, Christophor Khesapchiev, vezi Kiril Valtchev Merjanski, „The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance of 1904 and the Russian Policy in the Balkans before the Bosnian Crisis", Teză Masterat, Universitatea de Stat Wright, 2007, pp. 30–31, 38–9, 41–42, 44, 50–51, 53–78; vezi, de asemenea, Dumba, *Memoirs of a Diplomat*, pp. 137–139; Miloš Bogičević, *Die auswärtige Politik Serbiens 1903/1914* (3 volume, Berlin, 1931), vol. 3, p. 29.
57. Pentru o discuţie clasică despre această problem, vezi Solomon Wank, „Foreign Policy and the Nationality Problem in Austria-Hungary, 1867–1914", *Austrian History Yearbook* 3 (1967), pp. 37–56.
58. „Selbst wenn in der kritischen Zeit eine vernünftige Regierung am Ruder wäre, wuurde sie kaum im Stande sein, die gegenwärtig noch allmächtigen

radicalen Chauvinisten vor einem Abenteuer zuruuckzuhalten". Pomiankowski to Beck, Belgrade, 17 februarie 1906, citat în Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". *Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914* (Munich, 2003), p. 327.

59. „Konzept der Instruktion für Forgách anläßlich seines Amtsantrittes in Belgrad", Viena 6 iulie 1907, în Solomon Wank (ed.), *Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885–1912* (2 volume, Graz, 1994), vol. 2, doc. 377, pp. 517–520, aici p. 518.
60. Solomon Wank, „Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret Memoires", *Slavonic and East European Review 42* (1963), pp. 513 – 536, aici p. 515.
61. Despre condiţiile care au dus la anexare, vezi Bernadotte E. Schmitt, *The Annexation of Bosnia 1908–1909* (Cambridge, 1937), pp. 1–18.
62. Okey, *Habsburg Monarchy*, p. 363.
63. Holger Afflerbach, *Der Dreibund. Europäische Grossmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg* (Viena, 2002), p. 629.
64. N. Schebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), p. 83. (Shebeko, fost ambasador rus la Viena).
65. Harold Nicolson, *Die Verschwörung der Diplomaten. Aus Sir Arthur Nicolsons Leben 1849–1928* (Frankfurt am Main, 1930), pp. 301–302; Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 68–69; Schmitt, *The Annexation of Bosnia*, pp. 49–60; o relatare contemporană confirmând acest punct de vedere: Baronul M. de Taube, *La politique russe d'avant-guerre et la fin de l'empire des Tsars* (Paris, 1928), pp. 186–187.
66. Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866* (Berlin, 1913), pp. 170–2; Schmitt, Annexation of Bosnia, pp. 43–44; Afflerbach, Dreibund, pp. 750–754, 788–814; R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*. Italian Foreign Policy before the First World War (Cambridge, 1979), pp. 87–88, 223–224, 245.
67. W.M. Carlgren, *Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906–1908* (Uppsala, 1955), pp. 86–87.
68. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War. Europe 1904–1915* (Oxford, 1996), pp. 162–163.
69. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 242; V.N. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, traducere din rusă în sârbă de Jovan Kachaki (Belgrade, 2009), p. 238.
70. G. Schödl, *Kroatische Nationalpolitik und «Jugoslavenstvo». Studien zur nationalen Integration und regionaler Politik in Kroatien-Dalmatien am Beginn des 20. Jahrhunderts* (Munich, 1990), p. 289.

71. Tomas G. Masaryk, *Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina* (Viena, 1909), un pamflet conţinând în mare parte discursurile-cheie ale lui Masaryk în timpul procesului scandalos din Agram; vezi, de asemenea, Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866* (Berlin, 1913), pp. 221–224; Joseph Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuchs. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg* (Berlin, 1928), pp. 133–145;
72. Forgách către Aehrenthal, Belgrad, 9 noiembrie 1910, Ludwig Bittner and Hans Uebersberger (eds.), *Österreichs-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise bis zum Kriegsausbruch 1914* (henceforth ÖUAP) (7 vol, Vienna and Leipzig, 1930), vol. 3, doc. 2296, p. 40; Forgách către Aehrenthal, Belgrad, 13 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2309, p. 49; Forgách către Aehrenthal, Belgrad, 15 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2316; pp. 56–58; Forgách către Aehrenthal, Belgrad, 22 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2323, pp. 64–66.
73. „Die Situation ist für mich keine Angenehme, aber ich werde – wie schon so manches – die Belgrader Zeitungsstürme ruhig übertaugen können, falls sich die Regierung halbwegs anständig benimmt", Forgách către Aehrenthal, Belgrade, 26 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2329, pp. 72–74.
74. Forgách către Macchio (şeful biroului din Viena), Belgrad, 17 ianuarie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2413, p. 146.
75. ÖUAP, vol. 3, doc. 2369, Forgách către Aehrenthal, Belgrade, 12 decembrie 1910, pp. 109–110.
76. „Uebrigens ist der stets übergespannte Mann in mancher Beziehung nicht ganz zurechnungsfähig. Sein Hass gegen die Monarchie hat sich seit der Annexion beinahe zu einer Geisteskrankheit entwickelt". ÖUAP, vol. 3, 2490, Forgách către Aehrenthal, Belgrad, 1 aprilie 1911, p. 219.
77. Vezi Miroslav Spalajković [Spalaïkovitch], *La Bosnie et l'Herzégovine. Étude d'histoire diplomatique et de driot international* (Paris, 1897), esp. pp. 256–279, 280–316.
78. Note asupra conversaţiei cu Descos de Jean Doulcet, prim-secretarul ambasadei franceze la St.-Petersburg, St.-Petersburg, 8 decembrie1913, AMAE Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Note personale, 1912–1917.
79. Leslie, „Antecedents", p. 341; despre ostilitatea dintre Forgách şi Spalajković, vezi, de asemenea, Würthle, *Die Spur führt nach Belgrad*, pp. 186–192.
80. *Tschirschky to Bethmann Hollweg*, Viena, 13 februarie 1910, PA-AA, R 10984.

81. Notiţe asupra conversaţiei cu André Panafieu, ministrul francez la Sofia, St.-Petersburg, 11 decembrie [1912], AMAE Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Note personale, 1912–1917.
82. Strandmann, Balkanske Uspomene, p. 249.
83. Malenković (consul-general sârb la Budapesta) către Pašić, Budapesta, 12 iulie 1914, Arkhiv Srbije, Ministerstvo Inostrannykh Dela – Politicko Odelenje, 416, fo. 162.
84. Andrew Lamb, „Léhar's *Die Lustige Witwe* – Theatrical Fantasy or Political Reality?", articol din programul operetei *Văduva veselă*, Opera Regală, Londra, 1997; revizuit şi accesibil online la: http://www.josef-weinberger.com/mw/politics.html.
85. Egon Erwin Kisch, *Mein Leben Für Die Zeitung 1906–1913*. Journalistische Texte 1 (Berlin şi Weimar, 1983), pp. 140–142.
86. Polivanov către Neratov, St.-Petersburg, 14 august 1911, IBZI, Seria 3, vol. 1, part 1, doc. no. 318, pp. 383–384.
87. Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914 (Munich, 2003), p. 321; Christopher Seton Watson, *Italy From Liberalism to Fascism, 1870–1925* (Londra, 1967), pp. 333–338.
88. Seton Watson, *Italy*, p. 344.
89. Textul acordului de la Racconigi (în franceză şi în rusă) se află în *Narodnii komissariat po inostrannym delam* (ed.), Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910–1914 g. Sbornik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiiskogo ministerstva inostrannykh del (Moscova 1922), p. 298; despre acordul ulterior între Austro-Ungaria şi Italia, vezi Guido Donnino, *L'Accordo Italo-Russo di Racconigi* (Milano, 1983), pp. 273–279.
90. Čedomir Antić, „Crisis and Armament", pp. 158–159.
91. Aehrenthal către Szögyenyi, Erlass nach Berlin, 29 decembrie 1911, ÖUA, vol. 3, doc. 3175, p. 733; Radoslav Vesnić Junior, Dr Milenko Vesnić, Gransenjer Srbske Diplomatije (Belgrad, 2008), pp. 275, 280.
92. Legation Councillor von Haymerle către Biroul de Externe Viena, Belgrad, 9 octombrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2266, pp. 13–14.
93. Ugron către Aehrenthal, Belgrad, 12 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2911, p. 539; Ugron către Aehrenthal, Belgrad, 14 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2921, pp. 545–546; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2929, p. 549–550.
94. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 22 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2966, p. 574; vezi, de asemenea, Ugron către Aehrenthal,

Belgrade, 29 ianuarie, 1912, transcris în Barbara Jelavich, „What the Austrian Government Knew about the Black Hand", *Austrian History Yearbook*, 22 (1991), pp. 131–150, aici p. 141.

95. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2928, p. 549; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2929, p. 549–550.
96. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 3 decembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 3041, p. 627; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 2 februarie 1912, ÖUAP, vol. 3, doc. 3264, pp. 806–807.
97. Ugron către ministrul de externe, Belgrad, 6 februarie 1912, ÖUAP, vol. 3, doc. 3270, pp. 812–814.
98. Jelavich, „What the Habsburg Government Knew", p. 138.
99. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 18 ianuarie 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew", pp. 142–144, aici p. 143.
100. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 10 mai 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew", pp. 145–147, aici 145.
101. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 21 mai 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew", pp. 147–149, aici 147–148.
102. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 21 June 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew", pp. 149–150, aici 150.
103. Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, p. 489.
104. Leon Bilinsky, *Wspomenenia i Dokumenty* (2 volume, Varşovia, 1924), vol. 1, pp. 260–262; pentru o analiză detaliată a acestei întâlniri, vezi, de asemenea un capitol nepublicat al manuscrisului de Samuel R. Williamson, intitulat „Serbia and Austria-Hungary: The Final Rehearsal, October 1913", pp. 13–15. Îi sunt profund recunoscător profesorului Williamson pentru că mi-a îngăduit să citesc acest capitol, care m-a ajutat să înţeleg evoluţia relaţiilor austro-sârbeşti după cel de-al Doilea Război Balcanic.
105. Despre „politeţea încântătoare", a lui Berchtold vezi Schebeko, *Souvenirs*, p. 167.
106. Barbara Jelavich, „What the Habsburg Government knew about the Black Hand", in *Austrian History Yearbook*, Vol. XXII (1991), 131–150.
107. Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, p. 386.
108. Gellinek, *Rezumat despre armată sârbă după campania sa împotriva Bulgariei în vara lui 1913*, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, pp. 434–435; despre evaluările austriecilor referitoare la puterea militară a Serbiei, vezi, de asemenea, Rudolf Jerábek, *Potiorek. General im Schatten von Sarajevo* (Graz, 1991), p. 106.

109. Pentru o analiză excelentă a structurii factorilor de decizie, vezi Leslie, „Antecedents", passim.
110. Gina Countess Conrad von Hötzendorff, *Mein Leben mit Conrad von Hötzendorff* (Leipzig, 1935), p. 12.
111. Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 111.
112. Holger Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary*, 1914–1918 (London, 1997), p. 10.
113. Hans Jürgen Pantenius, *Der Angriffsgedanke gegen Italian bei Conrad von Hötzendorf. Ein Beitrag zur Koalitionskriegsführung im Ersten Weltkrieg* (2 volume, Cologne, 1984), vol. 1, pp. 350–357: Holger Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary, 1914–1918* (Londra, 1997), pp. 9–10.
114. Roberto Segre, *Vienna e Belgrado 1876–1914* (Milan, [1935]), p. 43.
115. Contesa Conrad von Hötzendorff, *Mein Leben mit Conrad*, p. 44.
116. Conrad, Memorandumul din 31 decembrie 1907, citat în *Kronenbitter, Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, p. 330.
117. Contesa Conrad von Hötzendorff, *Mein Leben*, p. 101.
118. Holger Herwig, *The First World War. Germany and Austria-Hungary, 1914–1918* (London, 1997), pp. 19–21.
119. Despre părerea lui Conrad în legătură cu conflictul armat, vezi Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, pp. 135–137, 139, 140; István Déak, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps* (New York, 1990), p. 73; Pantenius, Angriffsgedanke, pp. 231, 233–236.
120. Aehrenthal, memorandumul din 22 octombrie 1911, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, pp. 363–365.
121. Conrad von Hötzendorf, Aus Meiner Dienstzeit, vol. 2, p. 282.
122. István Déak, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps* (New York, 1990), p. 73.
123. Bridge, *De la Sadowa către Sarajevo*, p. 336; Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 106.
124. Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht* (Berlin,1932), p. 52; Georg Franz, *Erherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie* (Brünn, 1943), p. 23.
125. Lawrence Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Ind., 1994), p. 176; prim-ministrul austriac, Koerber, a fost cel care a folosit expresia „guvern din umbră", vezi Franz, *Erherzog Franz Ferdinand*, p. 25.

126. „Mögliche Entgleisungen, die der national-föderalistischen Zerbröckelung Vorschub leisten könnten", citat în Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914 (Munich, 2003), p. 66.
127. Lavender Cassels, *The Archduke and the Assassin* (London, 1984), p. 23; Franz, *Erzherzog Franz Ferdinand*, p. 18.
128. Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery* (Leiden, 1974), pp. x, 8–14, 176–179 et passim.
129. Stephan Verosta, *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund, 1897–1914* (Viena, 1971), pp. 244, 258–259, 266.
130. Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, pp. 74, 163; Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 118.
131. Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, pp. 104–5.
132. Franz Ferdinand către Aehrenthal, 6 august 1908, citat în Leopold von Chlumecky, *Erherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen* (Berlin, 1929), p. 98.
133. Franz Ferdinand către Aehrenthal, 20 octombrie 1908, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, p. 338–339.
134. Franz Ferdinand către maiorul Alexander Brosch von Aarenau, 20 octombrie 1908, citat în Chlumecky, *Erherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, p. 99; Rudolf Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie* (Graz, 1953), pp. 127–130; Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 102.
135. Despre motivele pe care le-a avut când a acceptat postul, vezi Berchtold, dată jurnal 2 februarie 1908, citat în Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 1, p. 88.
136. Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, 86.
137. Berchtold către Aehrenthal, St.-Petersburg, 19 noiembrie 1908, citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, pp. 132–134.
138. Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, pp. 206, despre viziunile lui Berchtold în ceea ce priveşte filistinismul înaltei societăţi din St.-Petersburg, vezi 233.
139. Leslie, „Antecedents", p. 377.
140. Franz Ferdinand către Berchtold, Viena, 16 ianuarie 1913, citat în Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 342.
141. Citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, p. 265.

142. „Eine mit kaltem Blute und systematisch, offenbar über höheren Befehl durchgeführte Eliminierungs- oder Ausrottungsaktion", Report of Consulk-General Jehlitschka in Üsküb, 24 octombrie 1913, copiată ca şi anexă la Griesinger către ministrul de externe german, Belgrad, 30 octombrie, PA-AA, R14 276. Vezi originalul din Berlin!
143. Jovanovć către Pašić, Viena, 6 mai 1914, Arkhiv Srbije, Ministerstvo Inostrannykh Dela – Politicko Odelenje (MID – PO), 415, fo. 674.
144. „...wo Mord und Todschlag zum System erhoben wurden", Storck către Berchtold, Belgrad, 28 octombrie 1913, citat în Boeckh, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg*, pp. 171–172.
145. Giesl către Ministerul de Externe, Belgrad, 30 mai 1914, în ÖUAP, vol. 8, doc. 9774, pp. 96–97.
146. Gellinek către Ministerul de Externe, ÖUAP, vol. 8, doc. No. 9883 pp. 158–159.
147. Pentru textul în engleză al Memorandumului lui Matscheko, vezi Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 443–448, aici p. 443.
148. Despre nevoia de ajutor extern, vezi De Veer and Thomson (Mission Néerlandaise en Albanie) către ministrul de război olandez, Nationaal Archief, 2.05.03, Ministerie van Buitenlandse Zaken, nr. 652 Algemeine Correspondentie over Albanië.
149. Toate citatele din Memorandumul lui Matscheko sunt din transcrierea în ibid. Despre paranoia exprimată în memorandum despre „stridenţa" tonului său, vezi Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 165–170; despre perspectiva sa generală paşnică: Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 334–335; despre perspective diferită care sugerează că obiectivele stabilite în memorandum (şi anume, cooptarea României) nu ar fi putut fi realizate fără a declanşa o criză, vezi Schroeder, „Romania and the Great Powers before 1914", *Revue Roumaine d'Histoire*, 14/1 (1975), pp. 39–53.
150. Vezi Kronenbitter, „Krieg im Frieden", pp. 236–237; despre implicarea lui Hötzendorff junior, vezi Bruce Menning „Russian Military Intelligence, July 1914. What St Petersburg Perceived and Why It Mattered", manuscript nepublicat. Îi sunt profund recunoscător profesorului Menning pentru că mi-a arătat acest document înainte de a fi publicat de *Journal of Modern History*, şi pentru că a împărtăşit cu mine gândurile lui despre locul ocupat de serviciile secrete în factorii de decizie ruşi. Despre memoriile lui Svechin, discutate de Menning, vezi *Mikhail Svechin, Zapiski starogo generala o bylom* (Nice, 1964), esp. p. 99.
151. Williamson, *Austria-Hungary*, p. 146.
152. Citat în Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 122.

153. Conrad, *Aus Meiner Dienstzeit*, vol. 3, p. 169; Karl Bardolff, *Soldat im alten Österreich* (Jena, 1938), p. 177; Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand*, p. 196.
154. Citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, p. 71.
155. Strandmann, Balkansky Uspomene, pp. 245–250; despre plângerile negociatorilor sârbi privind intervenţiile lui Pašić, vezi Mikh. Ilić to Pašić, Viena, 9 martie 1914; pentru acelaşi lucru, Viena, 10 martie 1914, şi, în special, pentru acelaşi lucru, 11 martie 1914, unde Ilić îl roagă pe Pašić să înceteze să mai întrerupă negocierile cu „noutăţi", Arkhiv Srbije, Ministerstvo Inostrannikh Del – Politicko Odelenje (MID-PO) 415, fos. 9–12, 14–24, 25–27; despre bunăvoinţa ambelor părţi de a ajunge la o înţelegere, vezi Hartwig către Sazonov, Belgrad, 4 martie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 379, p. 375.

PARTEA A II-A

CAPITOLUL 3

1. Pentru textul tratatului, vezi The Avalon Project. Documente despre drept, istorie şi diplomaţie, Facultatea de Drept Yale, consultat la: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/frrumil.asp.
2. Claude Digeon, *La Crise allemande dans la pensée française 1870–1914* (Paris, 1959), pp. 535–542.
3. Klaus Hildebrand, *Das Vergangene Reich. Deutsche Aussenpolitik von Bismarck bis Hitler* (Stuttgart, 1995), p. 18.
4. Pentru o analiză exactă a acestei probleme, vezi Paul W. Schroeder, „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System", *Internationa History Review*, 6/1 (1984), pp. 1–27.
5. J.B. Eustis, „The Franco-Russian Alliance", *The North American Review*, 165 (1897), pp. 111–118, aici p. 117.
6. Lappenküper, *Die Mission Radowitz. Untersuchungen zur Rußlandpolitik Otto von Bismarcks (1871–1875)* (Göttingen, 1990), p. 226.
7. [„...einer politischen Gesamtsituation, in welcher alle Mächte außer Frankreichs uns bedürfen, und von Koalitionen gegen uns durch ihre Beziehungen zueinander nach Möglichkeit abgehalten werden."] Citatul este din faimosul *Memorandum Bad Kissingen* din 15 iunie 1877, care a fost elaborat cu privire la Balcani, dar care surprinde multe dintre ideile principale ale politicii cancelarului; textul se găseşte în Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy and Friedrich Wilhelm

Thimme (eds.), *Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871–1914* (40 vols., Berlin 1922–1927), vol. 2, pp. 153–154.

8. Bismarck, Reichstag Speech of 5 December 1876, în id. (ed.), *Politische Reden Bismarcks. Historisch-kritische Gesamtausgabe*, ed. Horst Kohl (14 vols., Stuttgart, 1892–1905), vol. 6, p. 461.
9. Hildebrand, Das Vergangene Reich, pp. 50–51; vezi, de asemenea Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges* (2 volume, Leipzig, 1933), vol. 1, p. 215.
10. Pentru un sumar despre criza bulgărească, vezi J.M. Roberts, *Europe, 1880–1945* (3rd ed., Harlow, 2001), pp. 75–78.
11. Herbert von Bismarck to his brother Wilhelm, 11 November 1887, în Walter Bussmann (ed.), *Staatssekretär Graf Herbert von Bismarck: aus seiner politischen Privatkorrespondenz* (Göttingen, 1964), pp. 457–458.
12. Despre „Bismarck-Fronde", vezi J.A. Nicholls, Germany After Bismarck (Cambridge, Mass, 1958), pp. 101–103, 132–134; Katherine Lerman, Bismarck. *Profiles in Power* (Harlow, 2004), pp. 244–248; Konrad Canis, *Bismarcks Aussenpolitik 1870 bis 1890: Aufstieg und Gefährdung* (Paderborn, 2004), pp. 381–383; Ernst Engelberg, *Bismarck. Das Reich in der Mitte Europas* (Munich, 1993), pp. 309–13; Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany* (3 volume, Princeton, 1990), vol. 3, *The Period of Fortification 1880–1898*, pp. 313–316.
13. William L. Langer, „The Franco-Russian Alliance (1890–1894)", *The Slavonic Review*, 3/9 (1925), pp. 554–575, aici pp. 554–555.
14. Despre impactul pe care refuzul de reînnoire l-a avut în St.-Petersburg, vezi Peter Jakobs, *Das Werden des französich-russischen Zweibundes, 1890–1894* (Wiesbaden, 1968), p. 56–58; Kennan, *The Decline of Bismarck's European Order*, p. 398.
15. *Morning Post*, 1 iulie 1891 and *Standard*, 4 iulie 1891, ambele citate în Weitsman, *Dangerous Alliances*, p. 109.
16. Antoine Laboulaye către Alexandre Ribot, 22 iunie 1890, citat în Patricia A. Weitsman, *Dangerous Alliances. Proponents of Peace, Weapons of War* (Stanford, 2004), p. 105.
17. Giers către Mohrenheim, 19/21 august 1891, citat în *Weitsman, Dangerous Alliances*, pp. 105–106.
18. George F. Kennan, *Fateful Alliance. France, Russia and the Coming of the First World War* (Manchester, 1984), p. 153–154.
19. Francis R. Bridge and Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1815–1914* (Harlow, 1980), p. 259; despre orientarea antibritanică a noii alianțe (din perspectiva Rusiei), vezi, de asemenea, Jakobs, *Das Werden des französisch-russischen Zweibundes*, pp. 73–78.

20. Kennan, *Fateful Alliance*, passim.
21. Weitsman, *Dangerous Alliances*, p. 117.
22. Despre alianţă şi cultura populară, vezi I.S. Rybachenok, *Rossiia i Frantsiia: soiuz interesov i soiuz serdets, 1891–1897: russko-frantsuzskyi soiuz v diplomaticheskikh dokumentakh, fotografiakh, risunkakh, karikaturakh, stikhakh, tostakh i meniu* (Moscova, 2004).
23. Thomas M. Iiams, Dreyfus, *Diplomatists and the Dual Alliance: Gabriel Hanotaux at the Quai d'Orsay, 1894–1898* (Geneva, 1962), pp. 27–8.
24. Conversaţia dintre Lamzdorf şi ministrul de externe Alexei Lobanov-Rostovsky înregistrată în 9 octombrie 1895, în V.N. Lamzdorf, *Dnevnik: 1894–1896*, ed. V.I. Bovykin and I.A. Diakonova (Moscow, 1991), p. 264–266; D.C.B. Lieven, *Nicholas II. Emperor of All the Russias* (London, 1993), p. 93.
25. Despre punctul de vedere al lui Hanotaux referitor la coloniile care erau cruciale pentru restaurarea prestigiului pierdut, vezi Peter Grupp, *Theorie des Kolonialimperialismus und Methoden der imperialistischen Außenpolitik bei Gabriel Hanotaux* (Bern & Frankfurt, 1962) esp. pp. 78–84, 122–127, 142–145; vezi, de asemenea, Alf Heggoy, *The African Policies of Gabriel Hanotaux*, 1894–1898 (Atena Ga., 1972), esp. pp. 10–11; Christopher Andrew and A.S. Kanya-Forstner, „Gabriel Hanotaux, the Colonial Party and the Fashoda Strategy", în E.F. Penrose (ed.), *European Imperialism and the Partition of Africa (Londra, 1975)*, pp. 55–104.
26. Citat în Christopher Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Policy 1898–1905* (Londra, 1968), p. 19; M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914* (Oxford, 1993), p. 95.
27. G.N. Sanderson, *England, Europe and the Upper Nile, 1882–1889* (Edinburgh, 1965), pp. 140–161.
28. M.B. Hayne, *The French Foreign and the First World War, 1898–1914* (Oxford, 1993), p. 97.
29. Andrew, *Delcassé*, p. 168.
30. Andrew, *Delcassé*, p. 171.
31. „Pour le bien de la civilisation", Jules Clarétie, „Vingt-huit ans à la Comédie-Française – Journal", entry of 8 March 1900, *Revue des deux mondes* (november 1949/6), pp. 122–140, here p. 129.
32. „Il dit bien: «Je déteste les Anglais [...] il paralyse tout»", Clarétie, „Journal", 8 March 1900, p. 129; Andrew, Delcassé, pp. 307–308; Hayne, French Foreign Office, p. 113.
33. Andrew, Delcassé, p. 172; despre reacţia francezilor la semnele unei concilieri anglo-germane la sfârşitul anilor 1980, vezi, de asemenea,

P.J.V. Rolo, *Entente Cordiale. The Origins and Negotiation of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904* (Londra, 1969), p. 73.

34. Rolo, *Entente Cordiale*, p. 106.
35. Maurice Paléologue, *Un grand tournant de le politique mondiale (1904–1906)*, (Paris, 1914), p. 196
36. Hayne, French Foreign Office, p. 55.
37. Discursul lui Disraeli în Camera Comunelor, accesibil online la: Hansard 1803–2005, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1871/feb/09/address-to-her-majesty-on-her-most.
38. Editorial, *The Times*, Wednesday 15 februarie 1871, p. 9.
39. „The Eastern Question: The Russian Repudiation of the Treaty of 1856, A New Sebastopol Wanted..." *New York Times*, 1 ianuarie 1871, p. 1.
40. Discursul lui Disraeli în Camera Comunelor, accesat online la: Hansard 1803–2005, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1871/feb/09/address-to-her-majesty-on-her-most.
41. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar. British Policy and Russia 1894–1917* (Oxford, 1995), p. xiii.
42. Pentru o analiză clară asupra problemei chineze, vezi Thomas Otte, *The China Question. Great Power Rivalry and British Isolation, 1894–1905* (Oxford, 2007).
43. Payson J. Treat, „The Cause of the Sino-Japanese War, 1894" *The Pacific Historical Review*, 8 (1939), pp. 149–157; Stewart Lone, *Japan's First Modern War. Army and Society in the conflict with China, 1894–1895* (Londra, 1994), p. 24.
44. Keith Neilson, „Britain, Russia and the Sino-Japanese War", în Keith Neilson, John Berryman and Ian Nish, *The Sino-Japanese War of 1894–1895 in its international dimension*, Suntory-Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, London School of Economics (Londra, [1994]), pp. 1–22.
45. Rolo, *Entente Cordiale*, pp. 64, 108.
46. D. Gillard, *The Struggle for Asia, 1828–1914. A study in British and Russian imperialism* (Londra, 1977), pp. 153–166.
47. Godley (subsecretar permanent, Biroul din India) către Curzon, 10 noiembrie 1899, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 122.
48. Serviciul de Informaţii Secrete, Ministerul de Război, „Nevoile militare ale Imperiului în războiul cu Franţa şi Rusia", 12 august 1901, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 123.
49. Citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, pp. 16–17.
50. Citat în Otte, *China Question*, p. 71.

51. Citat dintr-o scrisoare a ataşatului militar britanic în Peking către Kimberley în *Otte, China Question*, p. 71.
52. Despre reacţiile britanicilor faţă de încălcările francezilor din Indochina şi despre legătura cu politica referitoare la antantă, vezi J.D. Hargreaves, „Entente Manquée: Anglo-French Relations, 1895–1896" în *Historical Journal*, 11 (1953/55), pp. 65–92; Otte, China Question, p. 330.
53. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. xiv; Rolo, *Entente Cordiale*, p. 273; on Delcassé Keith M. Wilson, *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914* (Cambridge, 1985), p. 71.
54. Citat în Wilson, *Policy of the Entente*, p. 71.
55. Citat din Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 22.
56. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, pp. 124–125.
57. Despre „ritmul frenetic" cu care era construită calea ferată rusească, vezi Charles Hardinge to Lansdowne, 10 November 1904, Hardinge Papers, Biblioteca Universităţii Cambridge, vol. 46.
58. „Demands for Reinforcements by the Government of India", 20 februarie 1905, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 131.
59. Stanley Wolpert, *Morley and India, 1906–1910* (Berkeley, 1967), p. 80.
60. Neilson, *Britain and the Last Tsar*, pp. 134–135; Keith M. Wilson, *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy*, 1904–1914 (Cambridge, 1985), p. 7.
61. Grey to Spring Rice, 22 decembrie 1905, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*.
62. Otto, *China Question*, pp. 71, 90, 333.
63. Despre oferta germanilor pentru Angra Pequeña, vezi Hildebrand, *Das Vergangene Reich*, pp. 87–88; de asemenea, Canis, *Bismarcks Aussenpolitik*, pp. 209–217.
64. Despre cele „patru luni de tăcere aroganţă" cu care guvernul de la Salisbury a primit scrisoarea din 20 iulie 1895 a preşedintelui Cleveland în care acesta protesta împotriva agresivităţilor britanicilor din Venezuela şi despre răspunsul „plin de indiferenţă" al guvernului britanic la comunicările ulterioare ale Statelor Unite, vezi Bradford Perkins, *The Great Rapprochement: England and the United States 1895–1914* (Londra, 1969, pp. 13–16; vezi, de asemenea, H.C. Allen, *Great Britain and the United States: A History of Anglo-American Relations (1783–1952)*, (Londra, 1954), pp. 532–541.
65. Comentariul lui Bismarck la scrisoarea secretarului de stat, contele Hatzfeldt, către Bismarck, 24 mai 1884, Grosse Politik, vol. 4, p. 58.
66. Bülow către Eulenburg, 2 martie 1890, citat în Peter Winzen, *Bülow's Weltmachtkonzept. Untersuchungen zur Frühphase seiner Aussenpolitik 1897–1901* (Boppard am Rhein, 1977), p. 50.

67. Wolfgang Canis, Von Bimarck zur Weltpolitik. *Deutsche Außenpolitik, 1890 bis 1902* (Berlin, 1997), pp. 93–94.
68. Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, p. 124.
69. Rolo, *Entente Cordiale*, p. 116.
70. Gordon Martel, *Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy* (Londra, 1986), p. 187.
71. Despre obiecţiile germanilor la tratat, vezi Jacques Willequet, *Le Congo Belge et la Weltpolitik (1894–1914)* (Brussels, 1962), pp. 14–21; Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, pp. 134–5; cf. A.J.P. Taylor, „Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile, 1894–1895", *English Historical Review*, 65 (1950), pp. 52–80.
72. Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, pp. 142–143.
73. Textul complet al telegramei Kruger se găseşte în J. Lepsius, A. Mendelssohn Bartholdy and F. Thimme (eds.), *Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871–1914* (Berlin, 1922–1927), vol. 11, doc. 2610, pp. 31–32.
74. Despre traseul şi consecinţele crizei din Transvaal, vezi Harald Rosenbach, *Das deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal (1896–1902). Anfänge deutsch-britische Entfremdung* (Göttingen, 1993).
75. Friedrich Kießling, Gegen den „großen Krieg". Entspannung in den internationalen Beziehungen (Munich, 2002), p. 137.
76. P. Winzen, „Zur Genesis von Weltmachtkonzept und Weltpolitik", in Röhl (ed.), *Der Ort Kaiser Wilhelms in der deutschen Geschichte* (Munich, 1991) pp. 189–222; here pp. 192–193.
77. Jan Rüger, *The Great Naval Game. Britain and Germany in the Age of Empire* (Cambridge, 2007)
78. Gregor Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage, 1871–1914* (Munich, 1984), p. 76; Christopher Clark, *Kaiser Wilhelm II. A Life in Power* (London, 2008), p 184.
79. Steinberg, *Yesterday's Deterrent*, pp. 71, 101–2, 109; Lambi, Navy, pp. 68–86.
80. Steinberg, *Yesterday's Deterrent*, p. 201; also pp. 125–148.
81. Citat în Rosenbach, *Transvaal*, p. 70.
82. Textul acestui memorandum apare în Steinberg, *Yesterday's Deterrent*, pp. 209–21. Vezi, de asemenea, Berghahn and Deist (eds.), *Rüstung im Zeichen der wilhelminsichen Weltpolitik* (Düsseldorf, 1988), esp. documentele II/11, II/12 şi VII/1.
83. Vezi James Ainsworth, „Naval Strategic Thought in Britain and Germany, 1890–1914", Teză Doctorat, Universitatea Cambridge, 2011; despre

teama persistentă a britanicilor de puterea maritimă a Franței în jurul anilor 1900 și despre prioritatea relativ scăzută atribuită „amenințării germane", vezi Andreas Rose, *Zwischen Empire and Kontinent. Britische Außenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg* (Munich, 2011), pp. 209–211.

84. Chiar și Lordul Sleborne, deseori citat ca martor al acuzării în teza care spunea că teama de puterea navală a germanilor i-a făcut pe britanici să-și schimbe strategia, era la fel de îngrijorat de flota rusească și de cea franceză ca și de cea germană, vezi Dominik Geppert and Andreas Rose, „Machtpolitik und Flottenbau vor 1914. Zur Neuinterpretation britischer Aussenpolitik im Zeitalter des Hochimperialismus", *Historische Zeitschrift*, 293 (2011), pp. 401–437, aici p. 409; Rose, *Zwischen Empire und Kontinent*, pp. 223–226.

85. Literatura despre rivalitatea dintre flotele navale anglo-germane a fost, pentru o perioadă, într-o continuă schimbare. Perspectiva mai veche adoptată în Arthur J, Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow. The Royal Navy in the Fischer Era, 1904–1919* (5 volume, Oxford, 1961–1970), despre amenințarea germană care a pus stăpânire și a transformat gândirea britanicilor în ceea ce privește marina s-a discutat în mai multe studii recente, vezi, de exemplu: Jon T. Sumida, „Sir John Fischer and the Dreadnought. The Sources of Naval Mythology", *The Journal of Military History*, 59 (1995), pp. 619–272; Charles H. Fairbanks Jr., „The Origins of the Dreadnought Revolution. A Historiographical Essay", *International History Review*, 13 (1991), pp. 246–72; Nicholas A. Lambert, „Admiral Sir John Fischer and the Concept of Flotilla Defence, 1904–1909", *The Journal of Military History*, 59 (1995), pp. 639–660. Cel mai important studiu revisionist în această direcție acum: Andreas Rose, *Zwischen Empire und Kontinent. Britische Aussenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg* (Munich, 2011).

86. Citat din Niall Ferguson, *Pity of War*, p. 71.

87. Hardinge, Wilson and Grey cited in Wilson, *Policy of the Entente*, p. 106.

88. Rose, *Zwischen Empire und Kontinent*, pp. 202–217 and 404–424.

89. „Ungeheure Ländermassen kommen in den verschiedensten Weltteilen in den nächsten Jahrzehnten zur Verteilung. Die Nationalität, die dabei leer ausgeht, ist in der darauf folgenden Generation aus der Reihe der großen Völker, die dem Menschengeist seine Prägung geben ausgeschieden"; Hans Delbrück in Preußische Jahrbücher, 87 (1897), p. 402, citat în Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, p. 225.

90. Bernhard von Bülow, discurs în fața Reichstagului în 6 decembrie 1897, în Johannes Penzler (ed.), *Fürst Bülows nebst urkundlichen Beiträgen zu*

seiner Politik. Mit Erlaubnis des Reichskanzlers gesammelt und herausgegeben (2 volume, Berlin, 1907), vol. 1, 1897–1903, p. 6.

91. Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, pp. 255–256.
92. Waldersee, dată jurnal 13 iulie 1900, în Heinrich Otto Meisner, *Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee* (3 volume, Stuttgart, 1922–3), vol. 2, p. 449.
93. George C. Herring, From Colony to Superpower: US Foreign Relations since 1776 (New York, 2009), p. 307.
94. Citat în Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860–1914* (Londra, 1980), pp. 365, 236.
95. Despre Weltpolitik ca instrument „social imperialist" destinat scopurilor interne, vezi mai întâi Hans Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich* (Göttingen, 1973), p. 178; id., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (5 volume, Munich, 1987–2008), vol. 3, p. 1139; o perspectivă similară este prezentată în Wolfgang Mommsen, *Großmachtstellung und und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches 1870 bis 1914* (Frankfurt/Main, 1993), pp. 139–140; despre marină ca și instrument pentru „gestionarea crizei" interne, vezi Volker Berghahn, *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II.* (Düsseldorf, 1971), pp. 11–20, 592–604 and passim.
96. Wilhelm al II-lea către Bülow, Syracuse, 19 aprilie 1904, în J. Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy and F. Thimme (eds.), *Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871–1914* (Berlin, 1922–1927), vol. 20/1, doc. no. 6378, pp. 22–23.
97. Wilhelm al II-lea către țarul Nicolae al II-lea, 11 februarie 1904, în W. Goetz (ed.), *Briefe Kaiser Wilhelms II. an den Zaren, 1894–1914* (Berlin, 1920), pp. 337–338.
98. Wilhelm al II-lea către țarul Nicolae al II-lea, 6 iunie, 19 august 1904, în *ibid.*, pp. 340–341.
99. Delcassé către Barrère, 28 februarie 1900, citat în Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the French Entente*, p. 151.
100. Abel Combarieu, *Sept ans à l'Élysée avec le président Émile Loubet: de l'affaire Dreyfus à la conférence d'Algésiras*, 1899–1906 (Paris, 1932), pp. 183–184 („Le grand malheur, c'est qu'il lui répugne de causer avec l'Allemagne. Ces Allemands sont de fourbes, dit-il. Mais, sacrebleu! je ne vous demande pas d'échanger avec eux des paroles d'amour, des bagues, des anneaux, mais de causer d'affaires").
101. Citat în Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the French Entente*, p. 271; cf J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund*, 1900–1941 (Munich, 2008), p. 372.

102. Metternich (ambasadorul german la Londra) către Biroul Afacerilor Externe german, Londra, 4 iune 1904, Lepsius et al. (eds.), *Große Politik*, vol. 20/1, doc. no. 6384, pp. 29–30.
103. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 222–223.
104. „The German Emperor at Tangier", *The Times*, sâmbătă 1 aprilie 1905, p. 5, col. A.
105. „The Morocco Question", *The Times*, 8 January 1906, p. 9, col. A.
106. Katherine Lerman, *The Chancellor as Courtier: Bernhard von Bülow and the Governance of Germany, 1900–1909* (Cambridge, 1990), p. 147–148; despre „inutilitatea" Triplei Alianţe, vezi Prince Lichnowsky, *My Mission to London*, 1912–1914 (Londra, 1929), p. 3.
107. Kennedy, *Anglo-German Antagonism*, p. 280.
108. Hardinge către Nicolson, Londra, 26 martie 1909, citat în Steiner, *Foreign Office*, p. 95.
109. Marina Soroka, *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff* (1903–1916) (Londra, 2011), p. 146; Rogers Platt Churchill, *The Anglo-Russian Convention of 1907* (Cedar Rapids, 1939), p. 340; McDonald, United Government, p. 110.
110. Despre o expunere care justifică presiunile făcute auspra diplomaţiei europene de la periferie, vezi Otte, *China Question*, id., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914* (Cambridge, 2011); Nils Petersson, *Imperialismus und Modernisierung. Siam, China und die europäischen Mächte, 1895–1914* (Munich, 2000); pentru o critic puternică referitoare la motivele teoretice şi empirice ale „consensului" că puterile germane însele „au provocat" izolarea printr-un comportament exagerat pe plan internaţional, vezi Paul W. Schroeder, „Embedded Counterfactuals and World War I as an Unavoidable War", accesibil şi online la: http://ir.emu.edu.tr/staff/ekaymak/courses/IR515/Articles/Schroeder%20on%20counterfactuals.pdf; pp. 28–9 şi passim.
111. Fiona K. Tomaszewski, *A Great Russia. Russia and the Triple Entente* (Westport Conn., 2002), p. 68.
112. Lansdowne către Bertie, Londra, 22 aprilie 1905, British Documents, vol. 3, doc. no. 90, pp. 72–73.
113. Aide-Mémoire of the British Embassy in Paris, Paris, 24 aprilie 1905, Documents Diplomatiques Français, seria 2, vol. 6, doc. no. 347, pp. 414–415; despre neştiinţa lui Delcassé despre presupusele intenţii ale germanilor cu privire la un port marocan din Vest, vezi nota 5.
114. Conversaţia dintre Delcassé şi Paléologue din 26 aprilie, redată în *Paleologue, The Turning Point. Three Critical Years 1904–1906*, traducere F. Appleby Holt (Londra, 1935), p. 233.

115. Andrew, *Delcassé*, pp. 283–285.
116. Steiner, *Foreign Ofice*, pp. 100, 102.
117. Vezi, de exemplu, minutele anexate de Grey, Crowe şi Eduard al VII-lea la diverse scrisori de la Cartwright către Grey, Munich, 12 ianuarie 1907, 23 aprilie 1907, 7 august 1907, 8 ianuarie 1908, *British Documents*, vol. 6, documentele nr. 2, 16, 23 şi minutele depeşei lui Cartwright din München în 8 ianuarie 1908, pp. 11, 32, 42, 108. Sidney B. Fay discută despre reacţiile Londrei la depeşele lui Cartwright în recenzia pe care a făcut-o acestui volum *Gooch and Temperley's British Documents in American Historical Review*, 36 (1930), pp. 151–155.
118. G.S. Spicer, minutele lui Bertie către Grey, Paris, 12 septembrie 1907, *British Document*, vol. 6, doc. no. 35 (minute), pp. 55–58, aici p. 56.
119. Edward Grey, *Twenty-Five Years 1892–1916* (2 volume, Londra, 1925), vol. 1, p. 33.
120. Eyre Crowe, *Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany*, 1 ianuarie 1907, *British Documents*, vol. 3, appendix to doc. no. 445, pp. 397–420, aici p. 406.
121. Grey, *Twenty-Five Years*, vol. 2, p. 29; Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy. The close of the nineteenth century* (Londra, 1970), p. 213.
122. Minută de Hardinge, datată 10 noiembrie 1909, către Goschen către Grey, Berlin, 4 noiembrie 1909, British Documents, vol. 6, doc. no. 204, pp. 304–312, aici p. 311; pentru o discuţie revizionistă sugestivă şi tranşantă referitoare la această cuvântare, precum şi la altele, vezi Keith Wilson, *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914* (Cambridge, 1985), p. 100.
123. Memorandum de Mr. Eyre Crowe, Biroul Afacerilor Externe, 1 ianuarie 1907, *British Documents*, vol. 3, pp. 397–420.
124. Aceste cifre sunt scoase din Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (5 volume, Munich, 2008), vol. 3, *Vion der ‚deutschen Doppelrevolution' bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges, 1849–1914*, pp. 610–612.
125. Clive Trebilcock, *The Industrialisation of the Continental Powers 1780–1914* (Londra, 1981), p. 22.
126. Keith Neilson, „Quot homines, tot sententiae: Bertie, Hardinge, Nicolson and British Policy, 1906–1916", manuscris nepublicat; îi sunt profund recunoscător domnului profesor Neilson pentru că mi-a arătat o copie a acestui text înainte ca acesta să fie publicat.
127. Hardinge către Bertie, scrisoare personală, 14 februarie 1904, Bertie Papers, FO 800/176; Hardinge către Bertie, scrisoare personală, 11 mai 1904, Bertie Papers, FO 800/183, ambele citate în Neilson, „Quot homines, tot sententiae".

128. Keith Neilson, „«My Beloved Russians»: Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906–1916", International *History Review, 9/4* (1987), pp. 521–54, aici pp. 524–525.
129. „The Invention of Germany" este titlul celui de-al şaselea capitol al cărţii lui Wilson, *The Politics of the Entente*, pp. 100–120.
130. Despre grijile britanicilor legate de capacitatea de apărare după Războiul Burilor, vezi Aaron L. Friedberg *The Weary Titan. Britain and the Experience of Relative Decline, 1895–1905* (Princeton, 1988), pp. 232–234 and passim; David Reynolds, *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the Twentieth Century* (2nd ed., Harlow, 2000), pp. 63–67.
131. Despre această caracteristică a politicii externe a Statelor Unite, vezi John A. Thompson, „The Exaggeration of American Vulnerability: The Anatomy of a Tradition", *Diplomatic History* 16/1 (1992), pp. 23–43.
132. Pentru astfel de exemple imaginare, vezi: A. Dekhnewallah (preud.), *The great Russian invasion of India. A sequel to the Afghanistan campaign of 1879–1890* (Londra, 1879); William Le Queux, *The great war in England in 1897* (London, 1894) [prevede o invazie franco-rusească a Marii Britanii care este contracarată de intervenţia galantă a Imperiului German]; pentru un rezumat excelent, vezi I.F. Clarke, Voices Prophesying War, 1763–1984 (Londra, 1970).
133. Data jurnal 29 noiembrie 1906, în Maurice Paléologue, *The Turning Point. Three Critical Years, 1904–1906*, trans. F. Appleby Holt (Londra, 1935), p. 328.
134. David MacLaren McDonald, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900–1914* (Cambridge, Mass., 1992), pp. 103–111.
135. E.W. Edwards, „The Franco-German Agreement on Morocco, 1909", *English Historical Review*, 78 (1963), pp. 483–513, aici p. 413; despre reacţia ostilă a britanicilor şi ruşilor, vezi Paul Cambon către Jules Cambon, *9 decembrie 1911*, în Paul Cambon, *Correspondance 1870–1924* (3 volume, Paris, 1940–1946), vol. 2, pp. 354–355; Jean-Claude Allain, Agadir, *1911. Une Crise impérialiste en Europe pour la conquête du Maroc* (Paris, 1976), pp. 232–246.
136. Hildebrand, *Das Vergangene Reich*, pp. 256–257; Uwe Liszkowski, *Zwischen Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Aussenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukov und der Kadettenpartei, 1915–1914*, (Stuttgart, 1974), pp. 70, 156; despre tendinţele generale ale unei detensionări în această perioadă, vezi Friedrich Kiessling, *Gegen den grossen Krieg? Entspannung in den internationalen Beziehungen, 1911–1914* (Munich, 2002), passim.

CAPITOLUL 4

1. Paulmann, *Pomp und Politik*, pp. 338–340.
2. Despre puterea kaizerului de a modela limbajul prin care germanii obișnuiți înțelegeau relațiile străine, vezi Michael A. Obst, „Einer nur ist Herr im Reiche". *Wilhelm II als politischer Redner* (Paderborn, 2010), pp. 406–407.
3. Hibbert, *Edward VII*, p. 282.
4. Cowles, *Edward VII*, p. 110.
5. Steiner, *Foreign Office*, pp. 69–71.
6. Robert and Isabelle Tombs, *That Sweet Enemy. The French and British from the Sun King to the Present* (Londra, 2006), p. 438; Christopher Hibbert, *Edward VII. A Portrait* (Londra, 1976), pp. 259 (citat), 258; Roderick McLean, *Royalty and Diplomacy in Europe*, 1890–1914 (Cambridge, 2001), pp. 147–148.
7. Citat în Hibbert, *Edward VII*, 261–262.
8. Nicolson, *King George the Fifth*, p. 175.
9. Kenneth Rose, *George V* (Londra, 1983), p. 166.
10. Nicolson, King *George V*, p. 175.
11. Citat în Carter, *Three Emperors*, p. 82.
12. Lieven, *Nicholas II*, p. 117.
13. Citat în David M. McDonald, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900–1914* (Cambridge Mass., 1992), p. 31.
14. Citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 97.
15. McDonald, *United Government*, pp. 38–57.
16. Lieven, *Nicholas II*, p. 100.
17. McDonald, *United Government*, p. 106.
18. McDonald, *United Government*, pp. 168–198.
19. J.C.G. Röhl, *Germany Without Bismarck. The Crisis of Government in the Second Reich, 1890–1900*, Londra 1967; „The «kingship mechanism» in the Kaiserreich", în Röhl, *The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany*, tranducere T.F. Cole, Cambridge 1994, pp. 107–130; Hans-Ulrich Wehler, *Das deutsche Kaiserreich, 1871–1918*, Göttingen 1973, pp. 60–69; id., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 3: *Von der „Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs* 1849–1914 (Munich, 1995), pp. 1016–1020.
20. L. Cecil, „Der diplomatische Dienst im kaiserlichen Deutschland", în K. Schwabe (ed.), Das diplomatische Korps, 1871–1945 (Boppard am Rhein, 1985), pp. 15–39, aici p. 39.

21. Citat în J.C.G. Röhl, „Kaiser Wilhelm II: A Suitable Case for Treatment?" în *id., The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge, 1994), pp. 2–27, aici p. 12.
22. J.C.G. Röhl, „The Splendour and Impotence of the German Diplomatic Service", în Röhl, *The Kaiser and His Court,* pp. 150–161, aici p. 159; F.-C. Stahl, „Preußische Armee und Reichsheer, 1871–1914", în O. Hauser, *Zur Problematik Preußen und das Reich* (Cologne and Vienna), 1984), pp. 181–245, aici p. 202; Johannes Paulmann, „«Dearest Nicky...» Monarchical Relations between Prussia, the German Empire and Russia During the Nineteenth Centry", în R. Bartlet and K. Schönwalder (eds.), *The German Lands and Eastern Europe. Essays on the History of their Social, Cultural and Political Relations* (Londra, 1999), pp 157–181.
23. Cea mai acidă critică este J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941* (Munich, 2008), p. 26.
24. O'Brien to Elihu Root, Berlin, 7 aprilie 1906, citat în Alfred Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik* (2 vol.; New York, 1935), p. 1878, citat în Röhl, *Der Weg in den Abgrund,* p. 488.
25. Ragnhild Fiebig-von Hase, „Die Rolle Kaiser Wilhelms II. in den deutsch-amerikanischen Beziehungen, 1890–1914", în John C.G. Röhl (ed.): *Wilhelm II* (Schriften des Historischen Kollegs München: Munich, 1991), pp. 223–257, aici p. 251; Röhl, *Der Weg in den Abrund,* p. 653.
26. Röhl, *Der Weg in den Abgrund,* pp. 253, 125, 109, 269.
27. Vezi Holstein către Eulenburg, Berlin, 20 octombrie 1891, în Röhl (ed.), *Philipp Eulenburgs Politische Korrespondenz* (3 volume, Boppard am Rhein, 1976–1983), vol. 1, p. 716.
28. Röhl, *Der Weg in den Abgrund,* pp. 82, 90.
29. Harald Rosenbach, *Das deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal (1896–1902). Anfänge deutsch-britischer Entfremdung* (Göttingen, 1993), pp. 58–61; despre o confuzie similară în politica Orientului Îndepărtat a kaizerului, vezi Gordon Craig, *Germany 1866–1945* (Oxford, 1981), p. 244.
30. Röhl, *Der Weg in den Abgrund,* p. 375; Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Munich, Oldenbourg, 1994), pp. 58–59.
31. Despre acest episod se discută în Röhl, *Der Weg in den Abgrund,* 348.
32. K. Hildebrand, *Das Vergangene Reich. Deutsche Aussenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871–1945* (Stuttgart, 1995), pp. 155–156; Rainer Lahme, *Deutsche Aussenpolitik 1890–1894. Von der Gleichgewichtspolitik Bismarcks zur Allianzstrategie Caprivis* (Göttingen, 1994), p 18; Rich, Fisher and Frauendienst (ed.) *Die geheimen Papiere,* vol. 1, p. 130.

33. Wilhelm către Bülow, 11 august 1905, în *Große Politik*, vol. 19/2, pp. 496–498; vezi, de asemenea, Lerman, *Chancellor and Courtier*, pp. 129–130; Clark, *Wilhelm II*, pp. 99–100.
34. Röhl, *Der Weg in den Abgrund*, p. 543.
35. Röhl, *Der Weg in den Abgrund*, pp. 366, 473; Holstein, notă nedatată, Rich, Fischer and Frauendienst (ed.), Geheime Papiere, vol. 4, p. 366.
36. Jules Cambon către Maurice Paléologue (şeful departamentului politic din Quai d'Orsay la acea vreme), Berlin, 10 mai 1912, AMAE PA-AP 43 Jules Cambon 56, fol. 204.
37. Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, tranducere Theresa Bridgeman (Londra, 1994), pp. 200–203.
38. R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign policy before the First World War* (Cambridge, 1979), pp. 14–17.
39. „Fortunato Minniti, „Gli Stati Maggiori e la politica estera italiana", in R.J.B. Bosworth and Sergio Romano (eds.), *La Politica estera italiana (1860–1985)*, (Bologna, 1991), pp. 91–120, aici p. 120; Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*, p. 219.
40. Lieven, *Nicholas II*, p. 105.
41. Copiii lui, de exemplu, se jucau cu aceia ai ambasadorilor, vezi Helene Izvolsky, „The Fateful Years: 1906–1911", *Russian Review*, 28/2 (1969), pp. 191–206.
42. McDonald, *United Government*, pp. 84–85, 94–96.
43. Memorandumul lui Edward Grey, 15 martie 1907; Grey către Nicolson, Londra, 19 martie 1907, NA FO 418/38, pp. 79, 91.
44. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 184.
45. McDonald, *United Government*, pp. 153, 157–158; *Rossos, Russia and the Balkans*, p. 11; Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 13–15.
46. Despre contextul înţelegerii de la Postdam, vezi I.I. Astaf'ev, *Russko-germanskie diplomaticheskie otnosheniia, 1905–1911* gg. ([Moscova], 1972).
47. Despre Hartwig, vezi Andrew Rossos, *Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Balkan Policy 1908–1914* (Toronto, 1981), pp. 50–51; despre diplomaţia lui Charykov în 1911, vezi Ronald Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (Londra, 2006), pp. 23–26.
48. McDonald, *United Government*, p. 166.
49. Citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 82.
50. Andrew Rossos, *Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908–1914* (Toronto, 1981) p. 9; Uwe Liskowski, *Zwischen Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Außenpolitik*

vor dem Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukovs und der Kadettenpartei 1905–1914 (Stuttgart 1974), pp. 173–174.

51. Despre acest aspect al politicii ruseşti, vezi Dietrich Geyer, *Russian Imperialism. The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860–1914*, trans. Bruce Little (Leamington Spa, 1987), pp. 293–317 şi passim.
52. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 34.
53. Hayne, *French Foreign Office*, p. 81.
54. „Un Diplomate" [pseud.], Paul Cambon, ambassadeur de France (Paris, 1937), p. 234.
55. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 84, 103.
56. Hayne, *Foreign Office*, p. 85.
57. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 174, 200.
58. Despre Acordul Marocan din 8 februarie 1909, vezi Paul Cambon to Henri Cambon, 7 February 1909, in Cambon, *Correspondance*, vol. 2, pp. 272–273.
59. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 199, 207
60. Herbette, „Relations avec la France de 1902 à 1908. Notes de Maurice Herbette" AMAE NS Allemagne 26, esp. ff. 3 verso, 25, 27, 34, 36, 37, 58, 87, 91, 113, 150, 160, 175, 182, 200, 212, 219, 249, 343.
61. Citat în Allain, *Agadir*, p. 284; vezi, de asemenea, Hayne, *French Foreign Ministry*, p. 212; despre atitudinea francezilor privind relaţiile cu Germania în Maroc, vezi, de asemenea, E. Oncken, *Panthersprung nach Agadir. Die deutsche Politik während der zweiten Marokkokrise 1911* (Düsseldorf, 1981), pp. 98–109.
62. E.W. Edwards, „The Franco-German Agreement on Morocco, 1909", *English Historical Review*, 78 (1963), pp. 483–513.
63. Pentru o analiză subtilă asupra trecerii la „diplomaţie riscantă" în Paris între 1910–1911, vezi Allain, *Agadir*, pp. 279–297.
64. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 161.
65. Wolfgang J. Mommsen, *Großmachstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches, 1870 bis 1914* (Frankfurt/Main, 1993), p. 125.
66. Wolfgang J. Mommsen, *Grossmachstellung und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches, 1870 bis 1914* (Frankfurt am Main, 1993), p. 123.
67. Holstein către Eulenburg, Berlin, 3 februarie 1897; vezi, de asemenea, Eulenburg către Holstein, Viena, 7 februarie 1897, în N. Rich, M. H. Fisher and W. Frauendienst (eds.), *Die geheimen Papiere Friedrich von Holsteins*, (4 volume, Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1957), doc. nos. 599 und 601, vol. 4, pp. 8, 12; vezi, de asemenea, Hohenlohe către Eulenburg, Berlin, 4 februarie 1897, în C.z. Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*, ed. K.A.v. Müller (Stuttgart, Berlin 1931), p. 297.

68. Lerman, *Chancellor as Courtier*, p. 110.
69. Wilhelm către Bülow, 11 august 1905, în *Große Politik*, vol. 19/2, pp. 496–498; vezi, de asemenea, Lerman, *Chancellor and Courtier*, pp. 129–130.
70. Peter Winzen, *Reichskanzler Bernhard Fürst von Bülow: Weltmachtstratege ohne Fortune, Wegbereiter der grossen Katastrophe* (Göttingen, 2003), pp. 134–146.
71. Lerman, *Chancellor as Courtier*, p. 258.
72. Konrad H. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor. Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany* (New Haven, 1973), p. 72, 110.
73. Sir Edward and Lady Grey, *Cottage Book. The Undiscovered Country Diary of an Edwardian Statesman*, ed. Michael Waterhouse (London, 2001), p. 63; despre aversiunea declarată a lui Grey faţă de viaţa politică, vezi, de asemenea, p. 21.
74. Spring-Rice către Ferguson (Lord Nova), 16 iulie 1898, în Stephen Gwynn (ed.), *The Letters and Friendships of Sir Cecil Spring-Rice* (Londra, 1929) pp. 252–253.
75. Arthur Ponsonby, citat în Steiner, *British Foreign Office*, p. 84.
76. Steiner, *Foreign Office*, p. 92.
77. Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898–1914* (Cambridge, 1969), p. 91.
78. Dominik Geppert, *Pressekriege. Öffentlichkeit und Diplomatie in den deutsch-britisch Beziehungen* (1896–1912), (Munich, 2007), pp. 412–418.
79. Despre relaţiile elitei cu Germania, vezi Thomas Weber, *Our Friend «The Enemy». Elite Education in Britain and Germany before World War I* (Stanford, 2008), în special pp. 48–98.
80. Discursul ţinut de Grey la Eighty Club, relatat în *The Times*, 1 iunie 1905, p. 12, col. B.
81. *Joseph Caillaux, le défi victorieux, 1863–1914* (Paris, 1978), esp. 327–323; W. Henry Cooke, „Joseph Caillaux. Statesman of the Third Republic", *Pacific Historical Review*, 13/3 (1944), pp. 292–297.
82. John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), pp. 35, 42.
83. Allain, *Agadir*, p. 402.
84. Ralf Forsbach, *Alfred von Kiderlen-Wächter (1852–1912). Ein Diplomatenleben im Kaiserreich* (2 vols.: Göttingen, 1997), vol. 2, pp. 500–501.
85. „...trotz des Preßgeschreis und trotz des Chauvinismus in der Armee...", Oscar Frhr von der Lancken-Wakenitz către Langwerth von Simmern, Paris, 21 august 1911, GP 29, Nr. 10717.
86. Despre eşecul lui Kiderlen de a-l informa pe Bethmann Hollweg despre evenimente, vezi intrare jurnal de Kurt Riezler, 30 iulie 1911, în Karl

Dietrich Erdmann (ed.), *Kurt Riezler. Tagebücher, Aufsätze, Dokumente* (Göttingen, 1972), pp. 178–179.

87. Report Schoen to Foreign Office Berlin, Paris, 7 mai 1911, GP, vol. 29, Nr. 10554, 113.
88. Stevenson, Armaments, 182–183; Oncken, Panthersprung, pp. 136–144; pentru misiunea vasului Panther ca manifestare a „prudenţei" lui Kiderlen şi dorinţa de a evita „complicaţii conflictuale", vezi în special Allain, *Agadir*, p. 333.
89. G.P. Gooch, „Kiderlen-Wächter", *Cambridge Historical Journal*, 5/2 (1936), pp. 178–192, aici p. 187.
90. Forsbach, *Kiderlen-Wächter*, pp. 469, 471, 474, 476, 477.
91. Aceste comentarii sunt incluse în „Indications données ar M. Stéphane Pichon à M. de Margerie, 18 octombrie 1918", în MAE, NS Allemagne 51, fol. 202, citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, p. 228.
92. Grey către Bertie, 19 & 20 iulie 1911, Bertie către Grey, 21 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. nos 397, 405, 408, pp. 376, 382, 385.
93. Wilson, „Agadir Crisis", p. 517.
94. Bertie către Grey, Paris, 17 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. no. 391, pp. 370–371.
95. Grey către Goschen, Londra, 21 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. no. 411, p. 390.
96. *The Times*, 22 iulie 1911, p. 7.
97. Stevenson, *Armaments*, p. 186.
98. Timothy Boyle, „New Light on Lloyd George's Mansion House Speech" *Historical Journal*, 23/2 (1980), pp. 431–433; despre orientarea antigermană a discursului, vezi Richard A. Cosgrove, „A Note on Lloyd George's speech at the Mansion House, 21 July 1911", *Historical Journal*, 12/4 (1969), pp. 698–701; despre complotul imperialiştilor liberali din spatele discursului, vezi Keith Wilson, „The Agadir Crisis, the Mansion House Speech and the Double-Edgedness of Agreements", *Historical Journal*, 15/3 (1972), pp. 513–532; de asemenea id., *The Policy of the Entente*, p. 27.
99. Citat în Wilson, *„Agadir Crisis"*, pp. 513–514.
100. Wilson, *The Policy of the Entente*, p. 27.
101. Steiner, *British Foreign Office*, p. 125.
102. Despre locul ocupat de „varianta unui război" în politica lui Grey, vezi Jost Dülffer, Martin Kröger and Rolf-Harald Wippich, *Vermiedene Kriege. Deeskalation von Konflikten der Großmächte zwischen Krimkrieg und Erstem Weltkrieg 1856–1914* (Munich, 1997), p. 639.
103. Bethmann către Metternich, 22 noiembrie 1911, GP, vol. 29, doc. no. 10657, pp. 261–266 (despre „ordinul de pregătire pentru război" a guvernului

britanic); Bethmann către Metternich, 22 noiembrie 1911, GP, vol. 31, doc. no. 11321, pp. 31–33 (p. 32 despre „promptitudinea de a ataca").

104. Aehrenthal, audiență cu împăratul Franz Joseph, Mendel, 3 august 1911, ÖUA, vol. 3, doc. no. 2579, pp. 292–294, aici p. 294.
105. Conversație între Kiderlen și Osten-Sacken (ambasadorul rus la Berlin), amintit în Osten-Sacken către Neratov (ministru de externe rus în funcție), Berlin, 20 august 1911, IBZI, series 3, vol. 1, part 1, doc. no. 238, p. 344.
106. Kießling, Gegen den „großen Krieg", p. 59.
107. Wilson, *Policy of the Entente*, pp. 31–36.
108. Wilson, *Policy of the Entente*, p. 29.
109. S.R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904–1914* (Cambridge, Mass., 1969), p. 46; Andrew, Delcassé, pp. 283–284; despre implicarea lui Haldane în aceste evenimente, vezi Edward M. Spiers, *Haldane. An Army Reformer* (Edinburgh, 1980), p. 78.
110. Williamson, *Strategy*, esp. capitolul 7.
111. Wilson, *Policy of the Entente*, p. 123.
112. Stefan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs der Ersten Weltkrieges* (Munich, 2009), pp. 156–171, 196.
113. Baronul Guillaume (ministrul Belgian la Paris) către Davignon (ministrul belgian al afacerilor externe), 14 aprilie 1913, Archive du Service public fédéral Affaires étrangères (AspfAe), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
114. Edward House, *The Intimate Papers of Edward House* (2 volume: London, 1926), vol. 1, *Behind the Political Curtain, 1912–1915*, pp. pp. 254–255.
115. Îi datorez această informație prof. Laurence W. Martin, autorul lucrării *Peace Without Victory. Woodrow Wilson and the British Liberals* (Port Washington, 1973).
116. Peter Gatrell, *Government, Industry and rearmament in Russia, 1900–1914. The last argument of Tsarism* (Cambridge, 1994), pp. 128–129; William C. Fuller Jr., *Strategy and Power in Russia, 1600–1914* (New York, 1992), p. 411; Stevenson, Armaments, p. 156.
117. Gatrell, *Government*, pp. 147–148.
118. V.A. Sukhomlinov, *Erinnerungen*, 271–277; V.N. Kokovtsov, *Out of my past: the memoirs of Count Kokovtsov, Russian minister of finance, 1904–1914, chairman of the Council of ministers, 1911–1914*, ed. H.H. Fischer, traducere Laura Matveev (Stanford, 1935), pp. 229, 313–315
119. Stevenson, *Armaments*, 178.

120. Peter-Christian Witt, *Die Finanzpolitik des Deutschen Reiches von 1903 bis 1913. Eine Studie zur Innenpolitik des wilhelminischen Deutschland* (Lübeck, 1970), pp. 318–320, 323.
121. Stig Förster, *Der Doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstingspolitik zwischen Status-Quo-Sicherung und Aggression, 1890–1913* (Stuttgart and Wiesbaden, 1985), pp. 112–116, 224.
122. Vezi Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan* (Oxford, 2002).
123. Despre constrângerile structurale asupra extinderii militare a Reichului, vezi N. Ferguson, „Public Finance and National Security. The Domestic Origins of the First World War Revisited", Past & Present, 142 (1994), pp. 141–168.
124. Karl von Einem to Bernhard von Bülow, 18 iunie 1906, citat în Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 67.
125. Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge, 2001), p. 88.
126. Herrmann, *The Arming of Europe*, pp. 64–65.
127. Conrad citat în Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 98; Stevenson, Armaments, p. 6; „Army and Society in the Habsburg Monarchy 1900–1914", Past and Present, 33 (April 1966), pp. 95–111; Deak, „The Fall of Austria-Hungary", p. 89.
128. Despre lupta pentru fonduri, vezi Joseph Joffre, *Mémoires du Maréchal Joffre (1910–1917)*, (Paris, 1932), pp. 41–59, citat p. 58; Krumeich, *Armaments and Politics;* Stevenson, *Armaments*, p. 218; despre regruparea de opinii, vezi Paul B. Miller, *From Revolutionaries to Citizens. Antimilitarism in France, 1870–1914* (Durham and Londra, 2002), pp. 173–200.
129. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 47.
130. Förster, *Der doppelte Militarismus*, pp. 216–220, 272; Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 190; Witt, *Die Finanzpolitik*, pp. 356–357.
131. William C. Fuller Jr., *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1881–1914* (Princeton NJ, 1985), p. 225; quotation: Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 340.
132. Caillaux, *Mes Mémoires*, (3 volume, Paris, 1942–1947), vol. 2, *Mes audaces - Agadir...* 1909–1912, pp. 211–215; Krumeich, *Amaments and Politics*, p. 24.
133. Lieven, *Nicholas II*, p. 175; termenul de „atitudini civile" îi aparţine lui Durnovo, vezi D.C.B. Lieven, *Russia's Rulers Under the Old Regime* (New Haven, 1989), p. 218.
134. Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets. The Imperial Russian Army, 1861–1914* (Bloomington, 1992), pp. 221–237.

135. Fuller, *Strategy and Power*, pp. 424–433.
136. Fisher, *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 348.
137. David M. McDonald, „A Lever without a Fulcrum: domestic factors and Russian foreign policy, 1904–1914", în Hugh Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy* (Cambridge, 1993), pp. 268–314, aici p. 302; despre sprijinul oferit lui Sukhomlinov de către Consiliu, vezi Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 349.
138. Vezi, de exemplu, Peter Rassow, „Schlieffen und Holstein", *Historische Zeitschrift* 173 (1952), pp. 297–313.
139. Widenmann către Tirpitz, Londra, 28 octombrie şi 30 octombrie 1911, *Grosse Politik*, vol. 31, doc. nos. 11313, 11314, pp. 11–15, 16–17.
140. Pentru o analiză amănunţită a rapoartelor lui Widenmann, de care sunt legate discuţiile mele, vezi Friedrich Kiessling, Gegen den „großen Krieg"? Entspannung in den internationalen Beziehungen 1911–1914 (Munich, 2002), pp. 73–74.
141. Bethmann Hollweg către Metternich, Berlin, 31 octombrie 1911; Metternich către Bethmann Hollweg, Londra, 1 noiembrie 1911, Grosse Politik, 31, doc. nos. 11315, 11316, pp. 17–18, 18–24.
142. Kiessling, *Gegen den «großen Krieg»?*, p. 74.
143. „Der Kaiser machte eine, der Kanzler eine andere Politik, der Generalstab seine Antworthen für sich". Alfred von Waldersee către Jagow (şeful statului-major pentru Afaceri Externe), 6 mai 1919, citat în Hoffmann, Der Sprung ins Dunkle, p. 137.
144. D. Ralston, *The Army of the Republic* (Cambridge Mass., 1967), pp. 338–340 observă că Moltke, spre deosebire de Joffre, trebuia să se mulţumească cu un împărat care îşi lua în serios îndatoririle de „comandant militar suprem"; critica asupra acestui punct de vedere: Porch, *March to the Marne*, pp. 171–172.
145. Jurnalul lui Wilson, 9 august 1911 şi 16 noiembrie 1911, *Imperial War Museum London*; al treilea citat: Hew Strachan, *The Politics of the British Army* (Oxford, 1997), p. 114, despre punctele de vedere politice şi constituţionale ale lui Wilson vezi, pp. 114–115, 125–126.
146. Samuel Williamson and Russell Van Wyk, Soldiers, *Statesmen and the Coming of the Great War. A Brief Documentary History* (Boston Mass, 2003), p. 218.
147. Raymond Poincaré, „Entretien avec Kokowtsoff – Chemins de fer stratégiques", St.-Petersburg, August 1912, AMAE, AE NS Russie 41, fol. 280.
148. Porch, *March to the Marne*, p. 175; despre caracterul obligatoriu impus de alianţa cu Rusia asupra măsurilor de securitate ale francezilor, vezi,

de asemenea, comentariile din 17 iunie 1914 ale lui Maurice Herbette relatate în Georges Louis, *Les Carnets de Georges Louis* (2 volume, Paris, 1926), vol. 2, p. 114.

149. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 214.
150. Mombauer, *Moltke*, p. 45.
151. Fuller, *Civil-Military Conflict*, p. 225.
152. Marc Trachtenberg, „The Coming of the First World War: A Reassessment", în *History and Strategy* (Princeton, 1991).
153. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 1 februarie 1913, relatarea unui dialog cu Sazonov, PA-AA, R 10896.
154. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 11 martie 1914, PA-AA R 10898.
155. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 235.
156. Modris Eksteins, „Sir Edward Grey and Imperial Germany in 1914", *Journal of Contemporary History*, 6/3 (1971), pp. 121–131.
157. „Die meisten Konflikte, welche die Welt im Laufe der letzten Jahrzehnte gesehen hat, sind nicht hervorgerufen worden durch furstliche Ambitionen oder durch ministerielle Umtriebe, sondern durch leidenschaftliche Erregung der öffentlichen Meinung, die durch Presse und Parlament die Exekutive mit sich fortriß". Bernhard von Bülow, discurs la Reichstag, 29 martie 1909, citat în Bernhard Rosenberger, Zeitungen als Kriegstreiber? Die Rolle der Presse im Vorfeld des Ersten Weltkrieges (Cologne, 1998), p. 33.
158. Despre aceste evenimente şi impactul lor asupra politicii germane, vezi Joachim Radkau, *Zeitalter der Nervosität;* Mommsen, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben*, p. 187; H.-U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 3: *Von der „Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs* 1849–1914 (Munich, 1995), p. 905; J. Sperber, *The Kaiser's Voters. Electors and Elections in Imperial Germany* (Cambridge, 1997); J. N. Retallack, *Notables of the Right. The Conservative Party and Political Mobilization in Germany* (Winchester, Mass., 1988; G. Eley, *The Reshaping of the German Right. Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, New Haven, Conn. 1980; id., T. Nipperdey, *Die Organisation der deutschen Parteien vor 1918*, Düsseldorf 1961; D. Blackbourn, „The Politics of Demagogy in Imperial Germany", în id., *Populists and Patricians. Essays in Modern German History*, Londra 1987, pp. 217–245; aici p. 222f.
159. R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge, 1979), p. 44.

160. Despre Corradini şi influenţa lui, într-un context paneuropean, vezi Monique de Taeye-Henen, *Le Nationalisme d'Enrico Corradini et les origines du fascisme dans la revue florentine Il Regno*, 1903–1906 (Paris, 1973); şi o introducere utilă despre Enrico Corradini, Scritti e discorsi, ed. Lucia Strappini (Turin, 1980), pp. VII-LIX.
161. Mulligan, *Origins*, p. 139.
162. McDonald, *United Government*, p. 182; Louise McReynolds, *The News Under Russia's Old Regime. The Development of a Mass-Circulation Press* (Princeton, 1991), pp. 223–252.
163. Vezi Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*, p. 17; Clark, Kaiser Wilhelm II, pp. 218–255; Geppert, Pressekriege, passim.
164. Lieven, *Nicholas II*, p. 96.
165. Buisseret (ministrul belgian la St.-Petersburg) către Davignon (ministrul belgian al afacerilor externe, 17 ianuarie 1914, AMAE Brussels, Archive Diplomatique, Empire Russe 34, 1914.
166. Hardinge către Nicolson, 28 octombrie 1908, citat în Neilson, „My Beloved Russians", pp. 538–539.
167. Judith A. Head, „Public Opinions and Middle-Eastern Railways. The Russo-German Railway Negotations of 1910–1911", *International History Review*, 6/1 (1984), pp. 28–47, aici pp. 46–47.
168. Theodore Roosevelt, *America and the World War* (London, 1915), p. 36.
169. Hibbert, *Edward VII*, pp. 256–257; Tombs and Tombs, pp. 438–440.
170. Kosztowits to Tets van Goudriaan, 7 March 1906, Nationaal Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.
171. Stevenson, *Armements*, p. 193; Allain, *Agadir*, pp. 379–382.
172. M. Descos, Ministre de France à Belgrade à M. Doumergue, Ministre des Affaires Etrangères, Belgrad, 23 martie 1914, 22 aprilie 1914, 9 iunie 1914 în Documents Diplomatiques Français (1871–1914), a 3-a serie (1911–1914), volum X (17 Mars – 23 Juillet 1914), (Paris, 1936), documente 17, 145, 347, pp. 26–27, 252–255, 513–515.
173. William C. Fuller, *Civil-Military Conflict in Imperial Russia*, 1881–1914 (Princeton NJ, 1985), p. 210.
174. Kohlhaas, memorandum to Pourtales, Moscow, 3 December 1912, PA-AA R 10895.
175. Guillaume către Davignon, Paris, 5 mai 1913, AMAE Brussels, *Archive Diplomatique*, France 11, 1914.
176. Keith Robbins, „Public opinion, the press and pressure groups", în F.H. Hinsley (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge,

1977), pp. 70–88, aici p. 72; Dominik Geppert, Pressekriege. *Öffentlichkeit und Diplomatie in den deutsch-britischen Beziehungen* (1896–1912) (Munich, 2007), pp. 59–69.

177. Denis Mack Smith, *Italy and Its Monarchy* (New Haven, 1989), p. 191.
178. D.W. Spring, „Russia and the Coming of War", în Evans and Pogge von Strandmann (eds.) *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988), pp. 57–86, aici pp. 59–60.
179. Raport primit de la un ziarist german anonim despre Lokal-Anzeiger din St.-Petersburg, înaintat de Pourtales către Bethmann, St.-Petersburg, 17 martie 1911, PA-AA R 10544.
180. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 43–44.
181. McDonald, *United Government*, pp. 133, 134, 191.
182. Hayne, *French Foreign Office*, p. 47.
183. Gerd Krumeich, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War. The Introduction of the Three-Year Conscription 1913–1914*, traducere Stephen Conn (Leamington Spa, 1984), pp. 46–47.
184. Fuller, *Strategy and Power in Russia*, pp. 419–420.
185. Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 17 ianuarie1914, 27 martie 1914, 9 iunie 1914, AMAE Brussels, *Archive Diplomatique*, Empire Russe 34, 1914.
186. Leopold Kammerhofer, *Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918*, în Adam Wandruszka and Peter Urbanitsch (eds.), *Die Habsburger Monarchie 1848–1918* (8 volume, Viena, 1973–2006), vol. 6/1, *Die Habsburger Monarchie im System der internationalen Beziehungen* (Vienna, 1989) pp. 459–495, aici pp. 489–490; Joseph Goricar and Lyman Beecher Stowe, The Inside Story of Austro-German Intrigue or How the World War was Brought About (New York, 1920)
187. Hayne, *French Foreign Office*, p. 45.
188. Despre subvenţii acordate jurnaliştilor din St.-Petersburg: Pourtales to Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 2 December 1911, PAAA R10544; despre subvenţiile britanicilor: Mulligan, Origins of the First World War, p. 169.
189. Georges Louis către Departamentul Politic şi Comercial, Ministerul Afacerilor Externe, St.-Petersburg, 24 februarie 1912, AMAE NS Russie 41.
190. Kronenbitter, „Krieg im Frieden". *Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914* (Munich, 2003), p. 450.
191. „English money": Contele Mirbach-Sorquitten către Bethmann Hollweg, 3 iulie 1914, PAAA R10544; Constantinople: Sean McMeekin,

The Berlin-Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power (Londra, 2010), p. 69.

192. Jules Cambon către Maurice Paléologue, 10 mai 1912, AMAE PA-AP 43 Cambon Jules, 56, fol. 204.
193. Jules Cambon către Raymond Poincaré, Berlin 26 octombrie, 1912, AMAE, PA-AP 43 Cambon Jules 56, fols. 51–52.
194. Moltke către Bethmann, 2 decembrie 1912 PA-AA Berlin, R789.
195. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 48; Schmidt, Frankreichs Außenpolitik, pp. 216–218, 227.
196. Citat în H. Temperley and L. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt to Salisbury* (Cambridge, 1938), pp. 519–520
197. Justin de Selves către Georges Louis (ambasadorul francez la St.-Petersburg), 21 august 1911, DDF, a 2-a serie, vol. 14, doc. 200, pp. 255–256; Louis către de Selves, 1 septembrie 1911 DDF, a 2-a serie, vol. 14, doc. 234, pp. 305–307.
198. Tschirschky către Bethmann Hollweg, relatând dialogul avut cu Jovanović, 18 noiembrie 1912; Pourtales către Bethmann Hollweg, relatând o conversație avută cu Sazonov, St.-Petersburg, 10 decembrie 1912, PA-AA, R 10895.
199. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 17 noiembrie 1912, PA-AA R 10895; despre această practică în diplomația rusească, vezi, de asemenea, Geyer, Russian Imperialism, p. 315.
200. Bobroff, „Behind the Balkan Wars. Russian Policy towards Bulgaria and the Turkish Straits, 1912–1913", *Russian Review* 59/1 (2000), pp. 76–95, aici p. 79.
201. Pourtales către Bülow, 11 decembrie 1908, GP, vol. 26/1, doc. 9187, pp. 387–388; Wilhelm al II-lea către Franz Joseph, 26 ianuarie 1909, GP, vol. 26/2, doc. 9193, pp. 401–402; Nicolae al II-lea către Wilhelm II, 25 ianuarie 1909, GP, vol. 26/2, no. 9194, pp. 402–404.
202. Grey către Asquith, 13 septembrie 1911, Bodleian Library, NL Asquith, vol. 24; Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 12 februarie 1910, PA-AA R 10894.
203. David Stevenson, *Armaments and Coming of War. Europe 1904–1914* (Cambridge, 1996), p. 160.
204. Radolin către Bethmann Hollweg, Paris, 10 februarie 1910, PAAA R 10894.
205. Guillaume către Davignon, 5 ianuarie 1914, AMAE Brussels, Archive Diplomatique, France 12, 1914.
206. Geppert, *Pressekriege*, pp. 123, 230.

207. Dominic Lieven, *Nicholas II. Emperor of all the Russias* (Londra, 1993), p. 192.
208. Geppert, *Pressekriege*, p. 358.
209. Tatishchev către Nicolae al II-lea, 27 februarie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).
210. Rosenberger, *Zeitungen*, passim; Geppert, *Pressekriege*, p. 27.
211. Friedrich von Bernhardi, *Germany and the Next War*, trans. Allen H. Powles (London, 1912), esp. capitolul 1.
212. Kießling, Gegen den „großen Krieg", pp. 70, 99.
213. James Joll, *1914: The Unspoken Assumptions*. An Inaugural Lecture Delivered 25 April 1968 (Londra, 1968).
214. Despre „patriotismul defensiv" ca poziție implicită a sferelor publice din Europa, vezi Mulligan, Origins, p. 159.
215. R.B. Brett, 3rd Viscount Esher, „To-day and to-morrow", in id., To-day and To-morrow and other essays (Londra, 1910), p. 13; id., *Modern War and Peace*, (Cambridge, 1912), p. 19.
216. Citat în John Gooch, „Attitudes to War in Late Victorian and Edwardian England" în id., *The Prospect of War: Studies in British Defence Policy, 1847–1942* (Londra: Frank Cass, 1981), pp. 35–51; profesorul Chichele respectiv era Henry Spenser Wilkinson.
217. Despre „ideologia sacrificiului", vezi Alexander Watson and Patrick Porter, „Bereaved and aggrieved: combat motivation and the ideology of sacrifice in the First World War", *Historical Research*, 83 (2010), pp. 146–164; despre descrieri pozitive despre conflict, vezi Glenn R. Wilkinson, „The Blessings of War": The Depiction of Military Force in Edwardian Newspapers', in Journal of *Contemporary History*, 33 (1998), pp. 97–115.
218. Citat în C.E. Playne, *The Pre-War Mind in Britain: A Historical Review* (Londra, 1928), p. 148.
219. Pentru o relatare detaliată a acestor chestiuni, vezi Zara Steiner, „Views of War: Britain Before the Great War – And After", *International Relations*, 17 (2003), pp. 7–33.
220. William C. Fuller, *Civil-Military Conflict in Imperial Russia*, 1881–1914 (Princeton NJ, 1985), p. 197, id., *Strategy and Power in Russia*, 1600–1914 (New York, 1992), p. 395.
221. Krümeich, *Armaments and Politics*, pp. 101–102; Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 194.
222. Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, p. 150; David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton NJ, 1996), pp. 113–114.

223. Playne, *The Pre-War Mind*, pp. 147–148.
224. Brendan Simms, *The Impact of Napoleon. Prussian High Politics*, Foreign Policy and the Crisis of the Executive, 1797–1806 (Cambridge, 1997).
225. Andrew Preston, *The War Council: McGeorge Bundy, the NSC, and Vietnam* (Cambridge Mass., 2006).
226. Philip E. Mosely, „Russian Policy in 1911–1912", *Journal of Modern History* 12 (1940), 69–86, aici p. 86.

CAPITOLUL 5

1. G.F. Abbott, *The Holy War in Tripoli* (Londra, 1912), pp. 192–195.
2. Lt.-Col. Gustavo Ramaciotti, *Tripoli. A Narrative of the Principal Engagements of the Italian-Turkish War* (Londra, 1912), p. 117.
3. Ernest N. Bennett, *With the Turks in Tripoli. Being Some Experiences of the Turco-Italian War of 1911* (Londra, 1912), pp. 24–25.
4. Bennett, *With the Turks*, p. 77.
5. George Young, *Nationalism and War in the Near East* (Oxford, 1915)
6. „M. Miroslaw Spalaïkovitch", interviu cu Spalajković în *La Revue Diplomatique*, 31 iulie 1924, fragment anexat în Arkhiv Srbije, Personal fonds Miroslav Spalajković, Fiche 101, fo. 95.
7. William C. Askew, *Europe and Italy's Acquisition of Libya 1911–1912* (Durham NC., 1942), p. 19; despre includerea garanției libaneze în a doua reînnoire a Triplei Alianțe din 1887, vezi Afflerbach, *Dreibind*, p. 691.
8. R.J.B. Bosworth, *Italy, The Least of the Great Powers. Italian Foreign Policy Before the First World War* (Cambridge, 1979), pp. 137–138.
9. Enrico Serra: „La burocrazia della politica estera italiana", in R.J.B. Bosworth and Sergio Romano (eds.), *La Politica estera italiana* (1860–1985), (Bologna, 1991), pp. 69–90, aici p. 80.
10. Ignotus, „Italian Nationalism and the War with Turkey", Fortnightly Review, 90 (decembrie, 1911), pp. 1084–1096, aici pp. 1088–1091; Askew, *Europe and Italy's Acquisition of Libya*, pp. 25, 27; Malgeri, *Guerra Libica*, pp. 37–96.
11. Despre șovinismul socialist la vremea invaziei, vezi Bennett, *With the Turks*, p. 7.
12. Bosworth, *Italy*, p. 151.
13. Pietro di Scalea to San Giuliano, 13 august 1911, citat în Bosworth, *Italy*, p. 158.
14. Astfel rezuma Grey dialogul avut cu ambasadorul într-o scrisoare către Sir Rendell Rodd, ambasadorul britanic la Roma, vezi Grey to Rodd, 28 iulie 1911, FO 371, 1250, 29707.

15. Bosworth, *Italy*, pp. 152–153.
16. Grey către Nicolson, Londra, 19 septembrie 1911, *British Documents*, vol. 9/1, doc. no. 231, p. 274.
17. Bosworth, *Italy*, p. 159; Afflerbach, *Dreibund*, 693.
18. Citat în Bosworth, *Italy*, p. 160.
19. Ambasadorul era fostul secretar de stat al afacerilor externe, Marschall von Bieberstein, care s-a opus cu vehemenţă campaniei lansate de italieni. Despre tensiunile din politica germană, vezi W. David Wrigley, „Germany and the Turco-Italian War, 1911–1912", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 11/3 (1980), pp. 313–338, esp. pp. 315, 319–320; de asemenea, Francesco Malgeri, *Guerra libica (1911–1912)*, (Roma, 1970), p. 138; Afflerbach, *Dreibund*, 693–694.
20. Malgeri, *Guerra libica*, p. 119.
21. Memorandum San Giuliano to Giolitti, Fiuggi, 28 iulie 1911, în Claudio Pavone, *Dalle carte di Giovanni Giolitti: quarant'anni di politica italiana* (3 volume, Milano, 1962), vol. 3, *Dai prodromi della grande guerra al fascismo*, doc. no. 49, pp. 52–56.
22. Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya* (Leiden, 1990), pp. 44–45.
23. Raport San Giuliano către Giolitti, 28 iulie 1911, în Pavone, *Dalle carte*, pp. 52–56.
24. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy*, p. 46–47.
25. Chevalier Tullio Irace, *With the Italians in Tripoli. The Authentic History of the Turco-Italian War* (Londra, 1912), pp. 11–12.
26. Despre o relatare detaliată a luptelor de lângă Tripoli octombrie şi noiembrie 1911, în ciuda unui puternic sentiment proitalian, vezi W.K. McLure, *Italy in North Africa. An Account of the Tripoli Enterprise* (London, 1913), pp. 60–109; despre rapoartele internaţionale asupra atrocităţilor comise de italieni şi despre rezistenţa arabilor în general, vezi Malgeri, *Guerra libica*, pp. 195 and 165–194.
27. Textele tratatelor şi a *Ferman*-ului imperial privind cedarea de autonomie în Childs, Italo-Turkish Diplomacy, pp. 243–253.
28. Sergio Romano, *La Quarta Sponda: Le Guerra di Libia*, 1911–1912 (Milan, 1977), p. 14.
29. Malgeri, *Guerra libica*, pp. 303, 306–308, 309.
30. Malgeri, *Guerra libica*, pp. 327–329.
31. „L'Italie semble une alliée moins utile qu'embarassante. Elle nourit contre l'Autriche une hostilité latente que rien ne peut désarmer et, s'il s'agit de la France, nous avons des raisons de penser que, dans le cas d'un conflit, elle resterait neutre ou plutôt elle attendrait les événements pour prendre

un parti. Il n'est donc pas indispensable de nous l'attacher davantage". Paul Cambon to Poincaré, 25 January 1912, DDF, series 3, vol. 1, doc. no. 516, pp. 535–538, aici p. 536.

32. Despre eşecul cunoscut de „sistemul grupării" în ultimii ani înainte de război, vezi Richard Langhorne, *The Collapse of the Concert of Europe. International Politics, 1890–1914* (New York, 1981), esp. pp. 97–107; Günther Kronenbitter, „Diplomatisches Scheitern: Die Julikrise 1914 und die Konzertdiplomatie der europäischen Großmächte", în Bernhard Chiari and Gerhard P. Groß (eds.), *Am Rande Europas? Balkan – Raum und Bevölkerung als Wirkungsfelder militärischer Gewalt* (Munich, 2009), pp. 55–66.
33. Rainer Lahme, *Deutsche Aussenpolitik 1890–1894. Von der Gleichgewichtspolitik Bismarcks zur Allianzstrategie Caprivis* (Göttingen, 1990), pp. 316–337, 494.
34. Citat în William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance, 1890–1894* (Cambridge, 1929), p. 83.
35. Treadway, *Falcon and Eagle*, pp. 88–89.
36. Andrew Rossos, *Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908–1914* (Toronto, 1981), p. 36.
37. Richard C. Hall, *The Balkan Wars, 1912–1913. Prelude to the First World War* (Londra, 2000), p. 11.
38. Citat în Robert Elsie (ed.), *Kosovo. In the Heart of the Balkan Powder Keg* (Boulder Col., 1997), p. 333.
39. Cifre obţinute din Hall, *Balkan Wars*, 24.
40. Richard C. Hall, *Bulgaria's Road to the First World War* (Boulder, 1997), pp. 78–79.
41. Dragnic, *Serbia, Nikola Pašić and Yugoslavia*, p. 101
42. Rapaport (consulul general al Olandei) către Vredenburch (ministrul Olandei la Bucureşti, fost responsabil pentru Serbia), Belgrad, 23 martie 1913, Nationaal Archief, 2.05.36, 9 Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavië.
43. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 161; Ivan T. Teodorov, *Balkanskite voini (1912–1913). Istorischeski, diplomaticheski i strategicheski ocherk* (Sofia, 2007), p. 182.
44. Teodorov, *Balkanskite voini*, pp. 259, 261.
45. Merjansky, „The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance", pp. 19, 27, 52, 79.
46. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 175.
47. Rappaport către Vredenburch, Belgrad, 27 mai 1913, Nationaal Archief, 2.05.36, Nr. 9, Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavië, 1891–1940.

48. Mosely, „Russian Policy in 1911–12", pp. 73–74; Rossos, *Russia and the Balkans*, pp. 12, 15.
49. Ronald Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (Londra, 2006), pp. 23–24.
50. Vezi David Schimmelpenninck van der Oye, „Russian Foreign Policy: 1815–1917", în Dominic Lieven (ed.), *Cambridge History of Russia* (3 volume, Cambridge, 2006), vol. 2, *Imperial Russia*, 1689–1917, pp. 554–574, aici p. 573.
51. Citat în Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 27.
52. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, pp. 238–239.
53. Hartwig către Neratov, Belgrad, 6 octombrie 1911 in IBZI, seria 3, vol. 1, part 2, no. 545.
54. Mosely, „Russian Policy", p. 74; despre o analiză a acestor evenimente, vezi Edward C. Thaden, „Charykov and Russian Foreign Policy at Constantinople in 1911", *Journal of Central European Affairs*, 16 (1956/57), p. 25–43; de asemenea, Alan Bodger, „Russia and the End of the Ottoman Empire", în Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (Londra, 1984), pp. 76–110; Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 24–5.
55. Buchanan către Nicolson, St.-Petersburg, 21 martie 1912, BD, vol. 9/1, doc. no. 563, pp. 561–562; Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912* (University Park, 1965), pp. 56–57 şi „Charykov and Russian Foreign Policy at Constantinople", în id. and Marianna Forster Thaden, *Interpreting History. Collective Essays on Russia's Relations with Europe* (Boulder, Co., 1990), pp. 99–119.
56. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 26–27.
57. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 30–31.
58. Sazonov către Izvolsky, St.-Petersburg, 2 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, l. 5.
59. Sazonov, conversaţie cu Nekliudov, Davos, octombrie 1911, citat în Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, p. 78.
60. Despre părerea lui Sazonov că austriecii ar fi ocupat Sanjak dacă ruşii nu ar fi „legat" Viena de un agrement statu-quo, vezi Sazonov, Scrisoare confidenţială către ambasadorii ruşi de la Paris, Londra, Berlin, Viena, Rome, Constantinopol, Sofia, Belgrad, Cetinje, Atena, Bucureşti, St.-Petersburg, 18 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, ll. 79–81.
61. Boeckh, *Von den Balkankriegen*, pp. 26–27; Stevenson, *Armaments*, pp. 232–233.

62. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 45.
63. Despre articolele secrete şi convenţia militară ulterioară din 12 mai 1912, vezi Boeckh, *Von den Balkankriegen*, pp. 25–27; Thaden, Russia, pp. 56, 101, 103; Bobroff, *Roads of Glory*, pp. 43–44.
64. Sazanov către Benckendorff 24 octombrie 1912, transcris în „Pervaya Balkanskaya voina (okonchanie)", Krasnyi Arkhiv, 16 (1926), pp. 3–24, doc. no. 36, p. 9; vezi, de asemenea, Siebert, *Benckendorffs Schriftwechsel* (3 volume, Berlin, 1928), vol. 2, doc. no. 698, pp. 462–463; McDonald, *United Government*, p. 180.
65. McDonald, *United Government*, p. 181.
66. Vesnić, *Gransenjer Srbske Diplomatije*, p. 296.
67. Stevenson, *Armaments*, p. 234; Helmreich, *Balkan Wars*, p. 153; *Thaden Russia*, p. 113.
68. Helmreich, *Balkan Wars*, 156–7.
69. Conversaţie cu Sazonov relatată în Buchanan către Grey, 18 septembrie 1912, *British Documents*, vol. 9/1, doc. nr. 722, pp. 693–695, aici p. 694.
70. Sazonov către Nekliudov, St.-Petersburg, 18 octombrie 1912, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, ll. 69–70.
71. Rossos, *Russia and the Balkans*, 87–88.
72. Novoye Vremya, citat în Buchanan către Grey, 30 octombrie 1912, *British Documents*, 9/2, doc. no. 78, pp. 63–66.
73. Sazonov către Izvolsky, Benckendorff, Sverbeev etc., 31 octombrie 1912, Krasnyi Arkhiv, vol. 16, no. 45; citat în Bobroff, *Roads to Glory*, p. 48.
74. Buchanan către Grey, 30 octombrie 1912, *British Documents*, vol. 9/2, doc. no. 78, pp. 63–66; Sazonov către Krupensky (ambasadorul rus la Roma), St.-Petersburg, 8 noiembrie 1912; Sazonov către Hartwig, St.-Petersburg, 11 noiembrie 1912, amândouă în AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ll. 110, ll. 121–121 verso.
75. Sazonov către Hartwig, „telegrama secretă", St.-Petersburg, 11 noiembrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ll. 121–2; „Note de l'ambassade de Russie", 12 noiembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 431, pp. 443–444; Rossos, Russia and the Balkans, p. 97.
76. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 17 noiembrie 1912, PA-AA R 10895.
77. Sazonov către Izvolsky, St.-Petersburg, 14 noiembrie 1912, în Stieve, *Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911–1914* (Berlin, 3 volume, 1925), vol. 2, Der Tripoliskrieg und der Erste Balkankrieg, doc. no. 566, p. 345.
78. Raport de Buchanan datat 28 noiembrie 1912, citat în L.C.F. Turner, *The Origins of the First World War* (London, 1970), p. 34; vezi, de asemenea,

comentariu justificativ din Pourtales în Pourtales to Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 17 noiembrie 1912, PA-AA R 10895.

79. Buchanan către Nicolson, St.-Petersburg, 9 ianuarie 1913, BD, vol. 9, doc. no. 481, p. 383.
80. Citat în Rossos, *Russian and the Balkans*, p. 109.
81. Stevenson, *Armaments*, 234; Helmreich, *Russia and the Balkans*, pp. 157–162.
82. Sazonov către Kokovtsov, „ultrasecret", St.-Petersburg, 23 octombrie 1912 AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ll. 46–46 verso.
83. Sazonov către Izvolsky, „ultrasecret", St.-Petersburg, 23 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ll. 47–47 verso.
84. V.I. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya pervoi mirovoi voiny: Otnosheniya Rossii i Frantsii v 1912–1914 gg* (Moscow, 1961), pp. 136–137.
85. Bruce Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914".
86. Laguiche către Ministerul de Război, St.-Petersburg, 16 decembrie 1912, citat în Stevenson, *Armaments*, p. 237.
87. McDonald, *United Government*, p. 185.
88. Stevenson, *Armaments*, p. 260.
89. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 152–153.
90. Despre reacţia Vienei la această propunere, vezi Tschirschky to Foreign Ministry, Viena, 28 decembrie 1912; Zimmermann către Tschirschky, Berlin, 3 ianuarie 1913, Tschirschky to Bethmann Hollweg, Viena, 2 ianuarie 1913, Grosse Politik, vol. 34/1, doc. nos. 12580, 12605, 12607, pp. 91, 117–119, 120–121.
91. Despre măsurile militare ale ruşilor, vezi Grey către Buchanan, 2 ianuarie 1913; Buchanan către Grey, 30 decembrie 1912, BD, vol. 9/2, doc. nos. 438, 419; despre „mobilizare", vezi Louis către Poincaré, 25 şi 27 decembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 5, documente 122, 131, pp. 142–143, 153.
92. Despre situaţia din Austria, vezi Stevenson, *Armaments*, p. 262; despre Rusia: Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 20 februarie 1913, PA-AA, R 10896.
93. Despre criză şi atenuarea ulterioară a acesteia, vezi Lucius către Ministerul de Externe, 23 decembrie 1912, Grosse Politik, 43/1, doc. 12570; Buchanan către Grey 30 decembrie 1912, Grey către Buchanan, 2 ianuarie 1913, *British Documents*, 9 (2), documentele 419, 438; Louis către Poincaré, 25 şi 27 decembrie 1912, DDF, a 3-a serie, vol. 5, documente 122, 131.
94. Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 7 ianuarie 1913, ASPFAE, Russie 3, 1906–1913.
95. V.I. Gurko, *Cherty i Siluety Proshlogo. Pravitel'stvo i Obshchestvennost' v Tsarstvovanie Nikolaya II v Izobrazhenii Sovremennika* (Moscova, 2000), p. 241.

96. A. Yu Ariev (ed.), *Sud'ba Veka. Krivosheiny* (St.-Petersburg, 2002), p. 91.
97. S.E. Kryzhanovskii, *Vospominaniia* (Berlin, 1938), p. 20
98. În 1910, Krivoshein i-a scris lui Stolypin, cerându-i întărirea forţelor armate de-a lungul văii râului Amur, de pe graniţa de est a aşezării ruseşti. Krivoshein to Stolypin, St.-Petersburg, 30 April 1910, Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv (RGIA), F. 1276, Op. 6, D. 690, L. 129–130 ob.
99. Ariev (ed.), *Sud'ba Veka*, p. 189.
100. Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 349.
101. I.V. Bestuzhev, „Bor'ba v Rossii po Voprosam Vneshnei Politiki Nakanune Pervoi Mirovoi Voiny", Istoricheskie Zapiski, 75 (1965) pp. 44–85, aici pp. 74, 162; Krivoshein a avut, de asemenea, neînţelegeri cu Kokovtsov în privinţa creditelor subvenţionate pentru fermieri, o măsură căreia Kokovtsov s-a opus în numele rigorii fiscale.
102. Ariev (ed.), *Sud'ba Veka*, p. 189.
103. McDonald, *United Government*, p. 185.
104. Paul Miliukov, *Political Memoirs 1905–1917*, traducere Carl Goldberg (Ann Arbor, 1967), p. 177.
105. Sir George Buchanan, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories* (2 volume, London, 1923), vol. 1, p. 71.
106. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 19.
107. Citat în Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 28.
108. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 29.
109. Sfatul lui Sazonov către Sofia: Sazonov către Nekliudov, St.-Petersburg, 31 octombrie 1912; suspectarea Franţei: Sazonov către Izvolsky, St.-Petersburg, 8 noiembrie 1912, ambele citate în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 138, 142.
110. Relatarea lui Sazonov referitoare la părerea ţarului, citat în Teodorov, *Balkanskite voini*, p. 192.
111. Sazonov către Bobchev, 12 iunie 1913, citat în Teodorov, *Balkanskite voini*, p. 233.
112. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 192; Teodorov, *Balkanskite voini*, pp. 42, 212.
113. Carnegie Endowment for International Peace (ed.), Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars (Washington, 1914), p. 264.
114. Hall, *Balkan Wars*, p. 135.
115. Wolfgang-Uwe Friedrich, Bulgarien und die Mächte 1913–1915 (Stuttgart, 1985), pp. 21–26.

116. „...il nous sera aisé de trouver cent raisons pour une pour refuser de lui prêter notre appui financiel"; Panafieu to Pichon, Sofia, 20 ianuarie 1914, DDF, seria 3, vol. 9, doc. nr. 118, pp. 139–141.
117. Savinsky către Sazonov, Sofia, 1 februarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 157, pp. 144–148, esp. p. 147.
118. Friedrich, *Bulgarien und die Mächte*, p. 27.
119. Department note, conditions for a Bulgarian loan, Paris, 16 februarie 1914, DDF, seria 3, volume 9, număr 306, pp. 389–390.
120. Malenic către Pašić, Berlin, 30 iunie 1914, Arkhiv Srbije, Ministerstvo Inostrannykh Dela – Politicko Odelenje (MID – PO), 415, fos. 613–620.
121. Alexander Savinsky, *Reflections from a Russian Diplomat* (London: Hutchinson, 1927), pp. 215–223; Dard (ministru francez la Sofia) către Doumergue (ministru de externe francez), Sofia, 18 Mai 1914, DDF, seria 3, vol. 10, doc. no. 246, pp. 379–382.
122. Friedrich, *Bulgarien und die Mächte*, p. 33–35; Doumergue către Izvolsky, Paris, 30 May 1914, DDF, III, x, doc. 305, p. 455.
123. Matthew A. Yokell, „Sold to the Highest Bidder. An Investigation of Diplomacy Regarding Bulgaria's Entry into World War I" (MA Thesis, University of Richmond, 2010), pp. 33–35, vizionat online la: https://dspace.lasrworks.org/bitstream/ handle/10349/911/10HIS-Yokell-Matthew.pdf?sequence=1, Dard către Doumergue, Sofia, 29 May 1914, DDF, III, x, Doc. 302, p. 452.
124. Savinsky, *Reflections*, pp. 223–224.
125. Samuel R. William, „Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More", în id. and Peter Pastor (eds.), *Essays on World War I: Origins and Prisoner of War* (New York, 1983), pp. 9–36, esp. p. 19.
126. Czernin către Berchtold, Bucharest-Sinaia, 22 June 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9902, pp. 173–176, aici p. 174.
127. Ministerul de externe francez, Departamentul Afacerilor Politice şi Comerciale (Europa), „Note por le Président du Conseil", Paris, 11 iulie 1914, AMAE NS Russie 46 (Politique étrangère. Autriche-Hongrie-Russie), fols. 312–314, aici fol. 314.
128. Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 25 noiembrie 1913, ASPFAE, Russie 3 1906–1914.
129. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 24 februarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 314, pp. 311–313.
130. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 8/21 ianuarie 1914, Arkhiv Srbije, Ministerstvo Inostrannykh Dela – Politicko Odelenje (MID – PO), 416, fos. 420–421.

131. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 14/27 martie 1914, Arkhiv Srbije, MID – PO, 416, fo. 451.
132. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 24 aprilie/7 mai 1914, Arkhiv Srbije, MID – PO, 416, fo. 475.
133. M. Descos, Ministre de France à Belgrade à M. Doumergue, Ministre des Affaires Etrangères, Belgrade, 6 Avril 1914, DDF, 3rd series (1911–1914), vol. X, Doc 80, pp. 124–126.
134. Bogičević, *Die auswärtige Politik Serbiens*, vol. 1, p. 280; Würthle, Die Spur führt nach Belgrad, p. 28.
135. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 14 ianuarie 1914 (=1 January Old Style), IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 7, pp. 5–6.
136. [Wickham Steed], „Austrian Sympathies", *Times*, 18 octombrie 1912.
137. Boeckh, *Balkankriegen*, pp. 26–27.
138. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 346; vezi, de asemenea, „Servia and the Sea", *Times*, 8 noiembrie 1912.
139. [Wickham Steed], „The Problem of Albania", *Times*, 18 noiembrie 1912. Presa naţionalistă rusă şi panslavă au adoptat o direcţie asemănătoare, vezi „Russian sympathy with Servia", *Times*, 9 noiembrie 1912.
140. Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 127–128; Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 347; un studiu detaliat despre Afacerea Prochaska ne oferă Robert A. Kann, Die Prochaska-Affäre vom Herbst 1912. Zwischen kaltem und heissem Krieg (= Sitzungsberichte, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 319; Vienna, 1977)
141. Citat în Treadway, *The Falcon and the Eagle*, p. 125.
142. Kießling, „Gegen den «großen Krieg»", p. 186.
143. Citat în Treadway, *Falcon and Eagle*, p. 137.
144. Rapaport către Vredenburch, Belgrad, 23 aprilie 1913, National Archief, 2.05.36, 9 Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavië 1891–1940.
145. Giers (trimis rus la Montenegro) către Nicolae al II-lea, Cetinje, [beginning of January] 1913 şi 21 ianuarie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 785.
146. Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 11 April 1913, ASPFAE, Russia 3.
147. Buchanan către Nicolson, 1 mai 1913, citat în Treadway, Falcon and Eagle, p. 148.
148. Despre textul acestei hotărâri, vezi Robert Elsie, „Texts and Documents of Albanian History", vizualizat online la: http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1913_2.html.
149. Naraţiunea se referă la secvenţa menţionată de Williamson în „Serbia and Austria-Hungary: The Final Rehearsal, October 1913".

150. Declarația ministrului sârb la Viena, Jovanović, către Neue Freie Presse, relatată în „The Albanian Outbreak", *The Times*, 27 septembrie, 1913, p. 5, col. A; „Return of M. Pashitch to Belgrade" in *The Times*, 1 octombrie, p. 6, col. E.
151. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", pp. 14–15.
152. „M. Pashitch in Vienna", *The Times*, 4 octombrie 1913, p. 5, col. C; Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", p. 19.
153. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", p. 21.
154. „Servian Aggression in Albania", *The Times*, 16 octombrie 1913, p. 7, col. C.
155. Citat în Williamson, *Austria-Hungary*, p. 153.
156. Relatare despre comentariul lui Sazonov în O'Beirne to Grey, St.-Petersburg, 28 octombrie 1913, în G.P. Gooch and H.W.V. Temperley (eds.), *British Documents on the Origins of the War 1898–1914* (11 volume: London, 1925–1938), vol. 10 (i), doc. 56, p. 49.
157. Paul Schroeder, „Stealing Horses to Great Applause. Austria-Hungary's Decision in 1914 in Systemic Perspective", în Afflerbach (ed.), *Improbable War*, pp. 17–42, esp. pp. 38–40.
158. Major von Fabeck to General Staff, Berlin, 11 februarie 1913, anexată: ciorna unei scrisori de la Moltke către Conrad, Berlin, 10 februarie 1913, PA-AA, R 10896.
159. Wilhelm al II-lea, adnotare la telegrama trimisă de Wolffsches Telegraphenbureau lui Wilhelm al II-lea, Berlin, 4 noiembrie, 1912, în *Grosse Politik*, vol. 33, pp. 276–277 (doc. 12321); Varnbüler to Weizsäcker, Berlin, 18 noiembrie 1812, HAS Stuttgart E50/03 206.
160. Wilhelm al II-lea, adnotare la Kiderlen-Wächter către Wilhelm al II-lea, Berlin, 3 noiembrie 1912, in Grosse Politik, vol. 33, p. 274–276 (doc. 12320).
161. Wilhelm al II-lea către Ministerul de Externe German, Letzlingen, 9 noiembrie1912, în Grosse Politik, vol. 33, p. 302 (doc. 12348).
162. E.C. Helmreich, „An Unpublished Report on Austro-German Military Conversations of November 1912", Journal of Modern History, 5 (1933), pp. 197–207, aici p. 206. Astfel arhiducele Franz Ferdinand a relatat conținutul conversației; ambasadorul austriac Szögyenyi a relatat o atitudine mult mai agresivă, mai exact că kaizerul afirmase că era pregătit să riște un război cu toate trei marile puteri ale Antantei.
163. Stevenson, *Armaments*, pp. 250, 259; Helmreich „Unpublished Report", pp. 202–203.
164. Wilhelm al II-lea către Franz Ferdinand (ciornă), 24 februarie 1913, PA-AA R 10896.

165. Szögyenyi către Ministerul de Externe din Viena, Berlin, 28 octombrie 1913, ÖUA, vol. 7, p. 512 (doc. 8934).
166. Velics către Berchtold, Munich, 16 decembrie 1913, ÖUA, vol. 7, p. 658 (doc. 9096).
167. Szápary către Ministerul de Externe, St.-Petersburg, 25 aprilie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9656, pp. 25–27
168. Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 120.
169. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", p. 23; Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 499–500.
170. Treadway, *The Falcon and the Eagle*, pp. 143–174, 145.
171. Treadway, *The Falcon and the Eagle*, pp. 150–156.
172. Stevenson, *Armaments*, p. 271; vezi, de asemenea, Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 155–156.
173. Williams, *Austria-Hungary*, pp. 157–158.
174. Norman Stone, „Army and Society in the Habsburg Monarchy 1900–1914", Past and Present No. 33 (April 1966), pp. 95–111; despre cifre referitoare la infanterie, vezi, Herwig, *The First World War*, p. 12.
175. Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-Ungarns*, pp. 146, 147, 149, 154.
176. Vezi conținutul convenției în anexa lui George F. Kennan, *The Fateful Alliance. France, Russia and the Coming of the First World War* (Manchester, 1984), p. 271.
177. Kennan, *Fateful Alliance*, pp. 250–252.
178. Hanotaux către Montebello (ambasadorul francez la St.-Petersburg), Paris, 10 aprilie 1897, DDF, seria 1, vol. 13, doc. no. 193, pp. 340–346.
179. Stevenson, *Armaments*, p. 125.
180. Despre o discuție asupra acestor probleme, căreia îi datorez această relatare a mea, vezi Stephan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs* (Munich, 2009), pp. 246–250; vezi, de asemenea, Murielle Avice-Hanoun, „L'Alliance franco-russe (1892–1914)", în Ilja Mieck, Pierre Guillen (eds.), *Deutschland – Frankreich – Rußland. Begegnungen und Konfrontationen. La France et l'Allemagne face à la Russie* (Munich, 2000), pp. 109–124, aici pp. 113–114.
181. Stieve, *Iswolski*, p. 45.
182. Despre această chestiune, vezi D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (London, 1983), p. 48; Albertini, Origins, vol. 1, pp. 372–373; Fischer, *Krieg der Illusionen*, p. 220; Thaden, *Russia and the Balkan Alliance*, pp. 115–118; despre caracterul împăciuitor al acestor dialoguri, despre care Poincaré neagă că ar avea vreo semnificație politică, vezi id., *Au service de la France*, vol. 2, p. 202.

183. Poincaré către Izvolski, Paris, 16 noiembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 468, pp. 480–481.
184. Krumeich, *Armaments and politics*, p. 28.
185. Paul Cambon către Jules Cambon, Paris, 5 noiembrie 1912, AMAE PA-AP 43, fols. 251–257, aici fol. 252.
186. Jules Cambon către Paul Cambon, Berlin, 14 decembrie 1912, AMAE PA-AP 100, fols. 178–180.
187. Porch, *The March to the Marne. The French Army, 1871–1914* (Cambridge, 1981), pp. 169–170.
188. *Ibid.*
189. Izvolsky către Sazonov, Paris, 28 martie 1912, IBZI, seria 3, vol. 2, part 2, doc. no. 699.
190. Risto Ropponen, *Die Kraft Russlands. Wie beurteilte die politische und militärische Führung der europäischen Grossmächte in der Zeit von 1905 bis 1914 die Kraft Russlands?* (Helsinki, 1968), p. 235.
191. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 28; Mosely, „Russian Policy", p. 84; M.S. Sazonov, *Les Années fatales* (Paris, 1927), p. 57.
192. Poincaré, „Entretien avec M. Sazonoff", August 1912, AMAE, AE NS Russie 41, fols. 270–272, 282–283. Despre relatarea lui Sazonov despre aceeaşi întâlnire, care aminteşte nemulţumirea ministrului francez, dar remarcă faptul că, în curând, acesta a găsit motive să aprecieze „marea importanţă politică" a tratatului sârbo-bulgar, vezi Sazonov, *Les Années fatales*, p. 60.
193. Însemnări referitoare la diverse dialoguri, St.-Petersburg, 12 august 1913, AMAE Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Notes personnelles, 1912–1917, fol. 312.
194. Ropponen, *Die Kraft Russlands*, p. 236
195. Izvolsky către Sazonov, Paris, 12 septembrie 1912, în Stieve, *Iswolski-Schriftwechsel*, vol. 2, doc. no. 429, pp. 249–252, aici p. 251.
196. Izvolsky către Sazonov, Paris, 24 octombrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 137.
197. Poincaré către Izvolskii, 4 noiembrie 1912, în *Narodnogo komissariata po inostrannym delam* (ed.), *Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910–1914 g.g: sbornik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiiskogo ministerstva inostrannykh del Moscow*, 1922), p. 297; vezi, de asemenea, Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 142.
198. Izvolsky către Sazonov (scrisoare), nr. 7, 1912, în *Narodnogo komissariata po inostrannym delam* (ed.), *Materialy po istorii franko-russkikh*

otnoshenii za 1910–1914 g.g: sbornik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiiskogo ministerstva inostrannykh (Moscow, 1922), pp. 295–297; Stieve, *Der diplomatische Briefwechsel Iswolskis*, vol. 2, doc. no. 554, pp. 335–337, here p. 336.

199. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 100.

200. Izvolsky către Sazonov, 17 noiembrie 1912, în *Narodnogo komissariata po inostrannym delam* (ed.), *Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910–1914 g.g: sbornik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiikogo ministerstva inostrannykh* (Moscow, 1922), pp. 299–300, no. 169; despre asigurările lui Poincaré, vezi Stieve, *Iswolski und der Weltkrieg* (Berlin, 1925), pp. 99, 121; id. (ed.), Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis: Aus den Geheimakten der russischen Staatsarchive (Berlin, 1925), vol. 2, doc. no. no. 567, p. 346; vezi, de asemenea, Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 146.

201. Izvolsky către Sazonov 20 noiembrie 1912 şi Izvolsky către Sazonov 20 noiembrie, IBZI, series 3, vol. 4, part 1, docs. nos. 298 şi 300.

202. Poincaré, *Au service de le France*, vol. 2, pp. 199–206, unde autorul îl acuză pe Izvolsky că ar fi „îmbrăcat" conversaţiile sale cu ambasadorul în forma unei „poveşti pitoreşti şi oarecum plină de culoare".

203. Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, p. 256.

204. Alexandre Ribot, Note of 31 October 1912, Archives Nationales, 563 AP 5, citat în Schmidt, Frankreichs Außenpolitik, p. 257.

205. „Note de l'Etat-Major de l'Armée", 2 septembrie 1912 şi Paul către Jules Cambon, Dieppe, 3 septembrie 1912, DDF, seria a III-a, vol. 3, doc. nos. 359, 366, pp. 439–440, 449–551.

206. Paul Cambon către Jules Cambon, Paris, 5 noiembrie [1912] AMAE Paris, PA-AP 43, Cambon Jules, Lettres de Paul à Jules 1882–1922, 101, fo. 251–257, aici fo. 252–253.

207. Sensul redat aici de Millerand este incert, având în vedere că Serbia nu era „ocupată" de austrieci în 1912: probabil că se referă la anexarea Bosniei, caz în care, termenul folosit aici ar putea aparţine mai degrabă lui Ignatiev decât lui Millerand.

208. Ignatiev către Zhilinsky (şeful statului major general rus), Paris, 19 decembrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 149.

209. Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 149.

210. Despre Millerand ca ministru de război în ianuarie 1912–ianuarie 1913, vezi Marjorie M. Farrar, „Politics Versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War", *French Historical Studies*, 11/4 (1980), pp. 577–609; despre cariera anterioară a ministrului ca socialist moderat, vezi Leslie Derfler, *Alexandre Millerand. The Socialist Years* (The Hague,

1977); despre un rezumat referitor la tranziţie, vezi Marjorie M. Farrar, *Principled Pragmatist: The Political Career of Alexandre Millerand* (New York, 1991); există unele reflecţii interesante referitoare la tensiunile din cariera lui Millerand, în Antoine Prost, Marie-Louise Goorgen, Noelle Gérome şi Danielle Tartakowsky, „Four French Historians Review English Research on the History of French Labour and Socialism", *The Historical Journal*, 37/3 (1994), pp. 709–715, esp. p. 714.

211. Ignatiev către Zhilinsky, Paris, 4 decembrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 1450.
212. Lucius către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 8 ianuarie 1913, relatând un dialog cu Sazonov, PA-AA, R 10896.
213. Poincaré, „Notes journalières", 29 ianuarie 1914, BN (NAF 16026), Poincaré MSS; Hayne, *The French Foreign Office*, p. 239.
214. G. Wright, *The Reshaping of French Democracy. The Story of the Founding of the Fourth Republic* (New York, 1948), p. 10.
215. John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (London, 1983), p. 117.
216. Despre relaţiile cu ministrul de externe, Jonnart, vezi paginile de jurnal al lui Paléologue din 22 ianuarie şi 13 februarie 1913, în M. Paléologue, *Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente. Journal 1913–1914* (Paris, 1947), pp. 15, 42.
217. Citat în Keiger, *France and the Origins*, p. 120.
218. Fuller, *Strategy and Power*, pp. 440, 444.
219. Stevenson, *Armaments*, p. 161.
220. Fuller, *Power and Strategy*, p. 439.
221. 8ème Conférence. Procès-verbal de l'entrien du 13 Juillet 1912 entre les Chefs d'Etat-Major des armées française et russe, AMAE, AE NS Russie 41, fols. 131–137, aici fols. 134–135.
222. État-Major de l'Armée, 3ème bureau, „Note sur l'action militaire de la Russie en Europe", AMAE, AE NS Russie 41, fols. 255–263.
223. Stevenson, *Armaments*, p. 162.
224. Poincaré, „Entretien avec l'Empéreur – Chemins de fer stratégiques"; „Entretien avec M. Sazonoff – Mobilisation", St.-Petersburg, August 1912, AMAE, AE NS Russie 41, fols. 278–279, 288.
225. Poincaré, „Entretien avec Kokowtsoff – Chemins de fer stratégiques", St.-Petersburg, August 1912, AMAE, AE NS Russie 41, fol. 280.
226. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 147.
227. S.R. Williamson, „Joffre Reshapes French Strategy, 1911–1913" în Paul Kennedy (ed.), *The War Plans of the Great Powers, 1880–1914* (Londra, 1979), pp. 133–154, aici pp. 134–136.

228. Despre versiunea germanilor cu privire la aceeaşi dilemă, vezi Jonathan Steinberg, „A German Plan for the Invasion of Holland and Belgium, 1897", în Kennedy (ed.), *War Plans*, pp. 155–170, aici p. 162. Steinberg se referă aici la gândirea strategică a germanilor, însă factorii decizionali din Paris se confruntau cu aceeaşi problemă.
229. Hayne, *French Foreign Policy*, p. 266.
230. D.N. Collins, „The Franco-Russian Alliance and Russian Railways, 1891–1914", *The Historical Journal*, 16/4 (1973), pp. 777–788, aici p. 779.
231. Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 25 februarie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, Russia 3, 1906–1913.
232. François Roth, „Raymond Poincaré et Théophile Delcassé: Histoire d'une relation politique", în Conseil général de l'Ariège (ed.), *Delcassé et l'Europe à la veille de la Grande Guerre*, (Foix, 2001), pp. 231–246, aici p. 236.
233. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 151. Verifică nota din cartea roşie!
234. Delcassé către Pichon, St.-Petersburg, 24 martie 1913, DDF, seria 3, vol. 6, doc. no. 59, pp. 81–82; despre aceeaşi problemă discutată cu Sazonov, vezi Delcassé către Jonnart, St.-Petersburg, 21 March 1913, DDF, seria 3, vol. 6, doc. no. 44, p. 66.
235. „Je dirige toute la politique russe. Ces gens n'y connaissent rien". Comments of 18 June 1914 by General Laguiche, military attaché in St.-Petersburg, in Louis, *Carnets*, vol. 2, p. 126.
236. B.V. Ananich, *Rossiya I mezhdunarodyi kapital 1897–1914. Ocherki istorii finansovykh otnoshenii* (Leningrad, 1970), pp. 270–271.
237. Despre „Legea de Trei Ani" şi rolul jucat de Poincaré în obţinerea votului, vezi Keiger, *Poincaré*, pp. 152–153, 162–163; Krumeich, *Armaments*, pp. 112–113.
238. Keiger, *France and the Origins*, p. 144.
239. Guillaume către Davignon, Paris, 17 aprilie 1913, 12 iunie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
240. Guillaume către Davignon, Paris, 16 ianuarie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
241. Guillaume către Davignon, Paris, 28 mai 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
242. Keiger, *France and the Origins*, pp. 136–137.
243. Intrare jurnal marţi, 18 aprilie 1913, în Maurice Paléologue, *Journal, 1913–1914. 1er janvier 1913 – 28 juin 1914. Au Quai d'Orsay à la veille de*

la tourmente (Paris, 1947), p. 103. [„Agents de police, domestiques, huissiers, visiteurs, plus de cent personnes, chaque jour, ont les yeux sur moi, épient tous me gestes et les colportent plus ou moins exactement"].

244. Keiger, *France and the Origins*, p. 136; despre aceste evenimente, vezi, de asemenea, notările din jurnal din 16 aprilie până în 5 mai 1913, în Paléologue, *Journal, 1913–1914*, pp. 100–124.
245. Krumeich, *Armaments*, passim.
246. Guillaume către Davignon, Paris, iunie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondence politique – légations.
247. Despre opoziția crescândă față de „Legea de Trei Ani", vezi Guillaume către Davignon, Paris, 16 ianuarie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondence politique – légations.
248. Despre căderea guvernului Ribot în ziua primei sale apariții în Parlament, vezi Guillaume către Davignon, Paris, 13 iunie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondence politique – légations.
249. Relatarea căpitanului Parchement pe „scena" din Districtul Vilna în October 1912, citat în Pertti Luntinen, *French Information on the Russian War Plans, 1880–1914* (Helsinki, 1984), p. 175.
250. Verleuil către [Pichon], Brolles, 7 July 1913, AMAE NS Russie 42, ff. 58–60, aici f. 59.
251. Citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, pp. 271–273.
252. Charles Rivet, „Lettre de Russia: L'Effort militaire russe", în *Le Temps*, 13 noiembrie 1913, fragment din Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 15 noiembrie 1913, ASPFAE, Russie 3 1906–1914.
253. *Ibid.*, p. 275.
254. Laguiche către Dupont, 14 februarie 1914, citat în *ibid.*, p. 279.
255. Paul Kennedy, „The First World War and the International Power System", în Steven E. Miller (ed.), *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton NJ., 1985), pp. 7–40, aici p. 28.

CAPITOLUL 6

1. Citat în Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1888–1914* (Cambridge, 1969), p. 153.
2. Despre întâlnirile de la Portul Baltic din 4–6 iulie 1912, vezi Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 322.
3. Consemnările lui Bethmann Hollweg referitoare la conversația cu Sazonov, 6 iulie 1912, *Große Politik*, vol. 31, Nr. 11542, pp. 439–444.

4. Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 320.
5. Consemnările lui Pourtalès, 29 iunie 1912, *Grosse Politik*, vol. 31, Nr. 11537, pp. 433–436.
6. „...une tendance marquée à dépasser les mesures de réserve et dignité que l'on serait en droit d'attrendre d'un homme placé, par sa naissance, au faîte de la hiérarchie sociales", Sazonov, *Les Années fatales*, pp. 48–49.
7. Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, pp. 320–321.
8. Bethmann către Ministerul de Externe, Baltic Port, la bordul lui *Hohenzollern*, 6 iulie 1912 nr. 11540, pp. 437–438.
9. Despre detensionare ca şi potenţial la sistemului internaţional înainte de 1914, vezi Friedrich Kießling, *Gegen den «großen Krieg»? Entspannung in den internationalen Beziehungen, 1911–1914* (Munich, 2002), pp. 77–148.
10. Bethmann către Ministerul de Externe, Portul Baltic, la bordul lui *Hohenzollern*, 6 iulie 1912 nr. 11540, pp. 437–438
11. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, pp. 269–276.
12. Cf. Berghahn, *Germany and the Coming of War*, pp. 120–122 and I. Geiss, „The German Version of Imperialism: Weltpolitik", în G. Schöllgen, *Escape into War? The Foreign Policy of Imperial Germany* (Oxford, New York, Munich, 1990), pp. 105–120; aici p. 118.
13. Thus Bethmann's „Sketch of a Conceivable Formula" for the Anglo-German negotiations, citat în R. Langhorne, „Great Britain and Germany, 1911–1914", în F. Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), pp. 288–314 aici pp. 293–294.
14. Ferguson, *Pity of War*, p. 72; Langhorne, „Great Britain and Germany", pp. 294–295.
15. R. Langhorne, „The Naval Question in Anglo-German Relations, 1912–1914", *Historical Journal*, 14 (1971), pp. 359–370; aici p. 369; cf. Fischer, War of Illusions, pp. 123–131.
16. R.J. Crampton, *Hollow Détente. Anglo-German Relations in the Balkans, 1911–1914* (Londra, 1980), 56–58, 72–73; *Kießling, Gegen den «großen Krieg»*, p. 103.
17. Despre scopul misiunii şi faptul că guvernul britanic l-a „dezaprobat" pe Haldane, vezi B.D.E. Kraft, *Lord Haldane's Zending naar Berlijn in 1912. De duitsch-engelsche onderhandelingen over de vlootquaestie* (Utrecht, 1931), pp. 209–211, 214–217, 220–221; înştiinţare către guvernul german, martie 1912, citat în Gregor Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage* (Munich, 1984), p. 330.
18. Kraft, *Zending naar Berlijn*, p. 246.
19. Nicolson către Bertie, 8 februarie 1912, NA FO 800 / 171, citat în Steiner, Foreign Office, p. 127. ***există material bun şi în TNA FO 800 / 171

Nicolson către Bertie 6 aprilie 1912; de asemenea FO 800 / 355 Nicolson to Goschen and Hardinge, 16 aprilie 1912***

20. Bertie către Nicolson, Paris, 11 februarie 1912, citat în Otte, *Foreign Office Mind*, p. 364; despre implicarea lui Nicolson şi angajamentul faţă de Convenţia anglo-rusă, vezi Neilson, *My Beloved Russians*.
21. Jonathan Steinberg, „Diplomatie als Wille und Vorstellung: Die Berliner Mission Lord Haldanes im Februar 1912", în Herbert Schottelius and Wilhelm Deist (eds.), *Marine und Marinepolitik im kaiserlichen Deutschland, 1871–1914* (Düsseldorf, 1972), pp. 263–282, aici p. 264; despre misiune şi eşecul ei, vezi, de asemenea, Michael Epkenhans, *Die wilhelminische Flottenrüstung. Weltmachtstreben, industrieller Fortschritt, soziale Integration* (Munich, 1991), pp. 113–37; Stevenson, *Armaments*, pp. 205–207.
22. Goschen către Nicolson, 20 april 1912 in EITHER FO 800 / 171 OR: FO 800/ 355, fos. 20–22.
23. „Foreign Affairs. The Morocco Crisis. Sir E. Grey's Speech", *The Times*, 28 noiembrie 1911, p. 13, col. B.
24. Kühlmann către Bethmann, Londra, 14 octombrie 1912, *Grosse Politik*, vol. 33, doc. no. 12284, p. 228; vezi, de asemenea, discuţia din Dülffer, *Kröger and Wippich, Vermiedene Kriege*, p. 650.
25. Crampton, *Hollow Détente*.
26. Kießling, Gegen den „großen Krieg", pp. 89, 122; Schroeder, „Embedded Counter-Factuals", pp. 28–29.
27. Bobroff, *Roads to Glory*; despre îngrijorarea francezilor în legătură cu George al V-lea: Guillaume către Davignon, Paris, 11 aprilie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
28. *** Relatat în Grey către Buchanan, Londra 29 noiembrie şi Grey către Buchanan, Londra, 2 decembrie 1911, TNA FO 416/50***; discutat în Ira Klein, „The Anglo-Russian Convention and the Problem of Central Asia, 1907„1914", *Journal of British Studies*, 11 (1971), pp. 126–147, aici p. 128.
29. Klein, „The Anglo-Russian Convention", p. 141.
30. Grey către Buchanan, Londra, 11 februarie 1914, Grey către Buchanan, Londra, 18 martie 1914, *The National Archives*, Grey Papers, FO 800/74, citat în McCall, „British Military Attachés", p. 53.
31. Lichnowsky, *My Mission*, p. 29.
32. Steiner, *Foreign Office*, pp. 121–140, 49; Otte, *Foreign Office Mind*, p. 380.

33. Thomas McCall, „The Influence of British Military Attachés on Foreign Policy Towarda Russia, 1904–1917", M.Phil thesis, University of Cambridge, 2011, pp. 33–75.
34. Hamilton către Haldane, 1 septembrie 1909, citat în McCall, „The Influence", p. 60.
35. Însemnări ale lui H.A. Gwynne, editor al *Morning Post*, despre interviul confidențial la ME, probabil cu Sir William Tyrell, citat și analizat de Keith M. Wilson, „The British Démarche of 3 and 4 December 1912: H.A. Gwynne's Note on Britain, Russia and the First Balkan War", *Slavonic and East European Review*, 60/4 (1984), pp. 552–559, aici p. 556.
36. Nicolson către Goschen, Londra, 15 aprilie 1912, *BD*, vol. 6, doc. no. 575, p. 747.
37. ***Nicolson către Goschen, Londra, 25 mai 1914, TNA FO Miscellaneous Correspondence Nicolson 800/374.***
38. Kießling, *Gegen den „großen Krieg"?*, pp. 82–83, Bovykin, p. 180
39. Citat în Steiner, *British Foreign Office*, p. 134; despre părerile lui Nicolson în general, vezi pp. 128, 129, 131, 133, 134, 136–137; Otte, *Foreign Office Mind*, p. 384.
40. Guillaume către Davignon, Paris, 14 aprilie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
41. Otte, *Foreign Office Mind*, pp. 358–359, 387–388.
42. ***Nicolson către Bunsen, Londra, 27 martie 1914, TNA PRO FO Nicolson Papers, 800/373.***
43. Aceste aspecte ale sistemului internațional sunt discutate în Kießling, *Gegen den „großen Krieg"*, and Holger Afflerbach and David Stevenson (eds.), *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914* (Oxford, 2007), both passim.
44. Jules Cambon către Poincaré, Berlin, 28 iulie 1912, AMAE, PA-AP 43, Cambon Jules 56, fol. 45.
45. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, pp. 145, 211, 281.
46. Stevenson, *Armaments*, pp. 159–63.
47. Stevenson, *Armaments*, p. 247.
48. Pentru lecturi germane privind atitudinea comandanților de rang înalt ruși, vezi eg. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.-Petersburg, 20 noiembrie 1912; Griesinger (ministru german la Belgrad) către Bethmann Hollweg, 5 februarie 1913; citatul este din Romberg (ministru german la Bern) către Bethmann Hollweg, Bern, 1 februarie 1913, care relatează o conversație între ataşatul militar rus în oraş şi un membru al delegației austro-ungare, în PA-AA R 10895.

49. *The Times*, 3 December 1912, p. 6, col. B.
50. *Ibid.*
51. Citat în Lamar Cecil, *Wilhelm II*, vol. 2, *Emperor and Exile, 1900–1941* (Chapel Hill, 1996), p. 186; despre discursul lui Bethmann și semnificația lui, vezi Dülffer, Kröger and Wippich, *Vermiedene Kriege*, pp. 652–654.
52. Pentru o reconstituire fidelă a întrunirii și o discuție despre semnificația acesteia, vezi J.C.G. Röhl, „Dress Rehearsal in December: Military decision-making in Germany on the eve of the First World War", in id., *The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge, 1994), pp. 162–189; aici pp. 162–163.
53. Röhl, „Dress rehearsal", passim; de asemenea, id., „Admiral von Müller and the Approach of War, 1911–1914", *Historical Journal*, 12 (1969), pp. 651–673. Relatarea lui Röhl referitoare la „consiliul de război" din decembrie 1912 ca fiind momentul în care a început numărătoarea inversă pentru un război plănuit dinainte de Germania este minoritară. În cadrul unei conferințe organizate în Londra în octombrie 2011 („The Fischer Controversy 50 Years On", 13–15 October 2011, German Historical Institute London), Röhl a radicalizat acest argument, sugerând că acel Consiliu de Război a reprezentat momentul în care germanii au decis să nu pornească imediat la război, ci să îl „amâne" până în vara lui 1914, un argument expus mai devreme de Fritz Fischer, *War of Illusions. German Policies from 1911 to 1914*, trans. Marian Jackson (London, 1975), pp. 164, 169. Subiectul amânării este important pentru argumentul prezentat în al treilea volum al biografiei kaizerului scrisă de Röhl, vezi J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund, 1900–1941* (Munich, 2008).
54. Röhl, „Dress rehearsal"; Stevenson, *Armaments*, pp. 288–289; F. Fischer, *The Foreign Policy of Imperial Germany and the Outbreak of the First World War*, în G. Schöllgen, *Escape into War? The Foreign Policy of Imperial Germany* (Oxford, New York și Munich, 1990), pp. 19–40; aici p. 22; M.S. Coetzee, *The German Army League* (New York, 1990), pp. 36–37; Mommsen, „Domestic Factors", p. 169–170.
55. E. Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas. Das Experiment des Friedens vor und im Ersten Weltkrieg* (Göttingen, 1975), pp. 180–183; Hildebrand, Das vergangene Reich, p. 289.
56. Jagow către Lichnowsky, Berlin, 26 aprilie 1913; Jagow către Flotow, Berlin, 28 aprilie 1913, *Grosse Politik*, 34/2, pp. 737–738, 752; despre construcția de submarine și alte măsuri navale, vezi Holger H. Herwig,

„Luxury" Fleet. *The Imperial German Navy, 1888–1918* (Londra, 1980), pp. 87–89; Gary E. Weir, „Tirpitz, Techniology and Building U-boats 1897–1916", *International History Review*, 6 (1984), pp. 174–190.

57. Moltke către Bethmann şi Heeringen, 21 decembrie 1912, citat în Stevenson, *Armaments*, pp. 291–292.
58. David Stevenson, „War By Timetable? The Railway Race Before 1914", *Past & Present*, 162 (1999), pp. 163–194, aici p. 175.
59. Gattrell, Government, *Industry and Rearmament*, pp. 133–134.
60. Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918* (Düsseldorf, 1961), p. 48.
61. Vezi Stevenson, *Armaments*, pp. 298, 314; I.V. Bestuzhev, „Russian Foreign Policy, February-June 1914", *Journal of Contemporary History*, 1/3 (1966), pp. 93–112, aici p. 96.
62. Kennedy, „The First World War and the International Power System", p. 29.
63. Militär-Bericht nr. 28, St.-Petersburg, 8/21 May 1914 (copie pentru amiralitatea Reichului), BA-MA Freiburg, RM5/1439. Îi sunt recunoscător lui Oliver Griffin pentru că mi-a trimis o fotocopie a acestui document. Punctele de vedere ale lui Moltke (din 15 decembrie 1913 şi 11 iulie 1914) sunt citate în Stevenson, „War By Timetable?", p. 186.
64. Matthew Seligmann and Roderick McLean, *Germany from Reich to Republic* (Londra, 2000), pp. 142–144.
65. Ferguson, „Public Finance and National Security"; despre îndemnurile lui Moltke la război preventiv în 1908–1909, vezi Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, pp. 49–50; id., *War of Illusions*, p. 88; Norman Stone, „Moltke-Conrad: Relations Between the German and Austro-Hungarian General Staffs", *Historical Journal*, 9 (1966), pp. 201–228; Isabel V. Hull, „Kaiser Wilhelm II and the «Liebenberg Circle»", în J.C.G. Röhl and N. Sombart (eds.), *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations* (Cambridge, 1982), pp. 193–220, esp. 212; Holger H. Herwig, „Germany", in Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig (eds.), *The Origins of World War I* (Cambridge, 2003), pp. 150–187, esp. p. 166;
66. Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dunkle oder wie der 1. Weltkrieg entfesselt wurde* (Leipzig, 2010), vezi în special tabelul de la pp. 325–330.
67. Citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, p. 276.
68. Henry Wilson, adnotare referitoare la un rezumat al unui locotenent colonel anonim asupra ultimei depeşe primite de la Colonelul Knox în St.-Petersburg, 23 martie 1914, TNA WO 106/1039.

69. Kevin Kramer, „A World of Enemies: New Perspectives on German Military Culture and the Origins of the First World War", Central European History, 39 (2006), pp. 270–298, aici p. 272; despre relația dintre teama de război și pregătirea pentru război, vezi, de asemenea, Kießling, „Gegen den «großen Krieg»", p. 57.
70. Bethmann Hollweg către Eisendecher, 26 decembrie 1911 și 23 martie 1913, ambele citate în Jarausch, „Bethmann Hollweg's Calculated Risk", p. 53.
71. Cecil, *Wilhelm II*, vol. 2, p. 195.
72. Falkenhayn către Hanneken, 29 ianuarie 1913, citat în Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Munich, 1994), p. 102; Falkenhayn avea să devină ministru de război șase luni mai târziu, în 7 iunie 1913.
73. Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Munich, 1994), p. 76.
74. Despre supremația liderilor civili în Europa anului 1914, vezi Marc Trachtenberg, „The Coming of the First World War: A Reassessment", în *id.*, *History & Strategy* (Princeton, 1991), pp. 47–99.
75. Anon., *Deutsche Weltpolitik und kein Krieg!* (Berlin, 1913).
76. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 278.
77. Strachan, *First World War*, p. 33.
78. Despre opțiunile politicii germane, vezi Hildebrand, *Das vergangene Reich*
79. Mehmet Yerçil, „A History of the Anatolian Railway, 1871–1914", Teză de Doctorat, Cambridge, 2010.
80. Marschall von Biberstein către Bethmann, Constantinople, 4 decembrie 1911, *Grosse Politik*, vol. 30, doc. no. 10987.
81. Carl Mühlmann, *Deutschland und die Türkei 1913–1914. Die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg* (Berlin, 1929), p. 5.
82. Yercil, „Anatolian Railway", p. 91.
83. Yercil, „Anatolian Railway", p. 95–120.
84. Helmut Mejcher, „Oil and British Policy Towards Mesopotamia", *Middle Eastern Studies*, 8/3 (1972), pp. 377–391, esp. pp. 377–378.
85. J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. The Kaiser's Personal Monarchy, 1888–1900*, (Cambridge, 2004), p. 953.

86. Despre interesul germanilor în panislamism ca și instrument al politicii externe, vezi Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898–1918* (Londra, 2010), pp. 7–53.
87. Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, p. 54.
88. Feis, *The World's Banker*, p. 53; Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914–1918* (Princeton, 1968), pp. 3–11; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, 1913–1923* (Norman, Oklohoma, 1931), pp. 49–50.
89. Hildebrand, *Das Vergangene Reich*, 281–282.
90. Despre „Goltz Pascha" și alți consilieri militari germani din Constantinopol înainte de Liman, vezi Bernd F. Schulte, *Vor dem Kriegsausbruch 1914. Deutschland, die Türkei und der Balkan* (Düsseldorf, 1980), pp. 17–38.
91. Mühlmann, *Deutschland und die Türkei*, pp. 10–11; Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 297.
92. Bethmann Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege*, vol. 1, pp. 88–89.
93. Despre campania de presă oficială din *Novoye Vremya*, vezi McDonald, *United Government*, p. 191; despre decizia autorităților otomane de a folosi misiunea germană pentru a-și îmbunătăți forțele armate și, în consecință, pentru a împiedica viitoare anexări, vezi Sverbeyev (ambasadorul rus la Berlin) către Sazonov, 16 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 21, pp. 22–23.
94. Tatishchev către Nicolae al II-lea, Berlin, 6 noiembrie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).
95. Citat din raportul lui Bazarov din 16 decembrie 1913, în Fischer, *War of Illusions*, p. 334.
96. Pourtales (ambasadorul german la St.-Petersburg) către Ministerul de Externe german, 28 noiembrie și 5 decembrie 1913, Grosse Politik, vol. 38, Numerele 15457 și 15466; Mühlmann, *Deutsachland und die Türkei*, p. 12.
97. Citat în Lichnowsky, *My Mission to London*, p. 14.
98. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 125–126; Fischer, *War of Illusions*, pp. 147–148.
99. Sazonov către Demidov, ministrul rus la Atena, St.-Petersburg, 16 octombrie 1912, cu copii către Constantinopol, Paris și Londra; Sazonov către Girs, St.-Petersburg, 18 octombrie 1912; Sazonov către ambasadorii ruși la Paris, Londra, Berlin, Viena, Rome, 5 octombrie 1912, toate în AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, d. 130, ll. 14, 20 și 22.
100. Sukhomlinov către Neratov, 11 august 1911, IBZI seria 3, vol. 1, doc. 310, pp. 375–378, aici p. 376.

101. Sazonov către Izvolsky, 4 noiembrie, 1912 (copii la Londra şi Constantinopol); Sazonov către Girs (ambasador la Constantinopol), „telegramă secretă", St.-Petersburg, 2 noiembrie 1912, ambele în AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ll. 96, 87.
102. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 52–53.
103. Sazonov către [Kokovtsov şi ofiţerii în serviciu], 12 noiembrie 1912, citat în Bobroff, Roads to Glory, p. 55.
104. Sazonov către Nicolae al II-lea, 23 noiembrie 1912, citat în Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 126.
105. Ia. Zakher, „Konstantinopol i prolivy", *Krasnyi Arkhiv 6* (1924), pp. 48–76, aici p. 55, şi 7 (1924), pp. 32–54.
106. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 76–95.
107. Sazonov către însărcinatul cu afaceri rus, Londra, 7 decembrie 1913, in B. von Siebert (ed.), *Graf Benckendorffs diplomatischer Schriftwechsel* (Berlin, 1928), vol. 3, doc. no. 982, pp. 208–209.
108. D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), p. 47; Etter (însărcinatul cu afaceri rus, Londra) către Sazonov, London, 14 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 3, pp. 2–3.
109. Louis Mallet către Edward Grey, Londra, 23 martie 1914, TNA FO 800/80; Great Britain, House of Commons Debates, 1914, vol. LIX, cols. 2169–70, ambele citate în William I. Shorrock, „The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: the Railroad Question, 1901–1914", *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970), pp. 133–153, aici p. 153; vezi, de asemenea, Stuart Cohen, „Mesopotamia in British Strategy, 1903–1914", *International Journal of Middle East Studies*, 9/2 (1978), pp. 171–181, esp. pp. 174–177.
110. Act de înţelegere între HE Khourshid Pasha, ministrul marinei militare, în numele guvernului otoman şi amiralul Limpus, 25 mai 1912, Limpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM/12; despre numirea lui Limpus, vezi, de asemenea, Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908–1914* (Cambridge Mass., 1971), p. 321.
111. Vezi „Instructions for Hallifax Bey", 11 mai 1914, Limpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM/9.
112. Limpus către Amiralitatea Otomană, 5 iunie 1912, în Limpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM 8/1 (letter-book), fols. 63–67.
113. Limpus către Amiralitatea Otomană, 5 iunie 1912, în Limpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM 8/1 (letter-book), fols. 68–69.

114. Delcassé către Ministerul Afacerilor Externe, 29 ianuarie 1914, AE NS Russie 42, fols. 223–224; vezi, de asemenea, Izvolsky către Sazonov, Paris, 15 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, nr. 12, pp. 12–14, raportarea francezilor la un boicot financiar rus al Imperiului Otoman.
115. Izvolski către Sazonov, Paris, 18 decembrie 1913; Izvolski către Sazonov, Paris, 18 decembrie 1913, în Stieve (ed.), *Der diplomatische Schriftwechsel Izwolskis*, vol. 3, doc. nos. 1179 şi 1181, pp. 425–425, 428–431; Dülffer, Kröger and Wippich, *Vermidene Kriege*, pp. 663–664.
116. Sazonov către Benckendorff, St.-Petersburg, 11 decembrie 1913, în Siebert (ed.), *Benckendorffs diplomatischer Schriftwechsel*, vol. 3, doc. no. 991, p. 217.
117. Despre această relatare, vezi McDonald, *United Government*, p. 193.
118. M. Pokrowski, *Drei Konferenzen. Zur Vorgeschichte des Krieges, trans. Anon* ([Berlin], 1920), pp. 34, 38.
119. *Ibid.*, p. 42.
120. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 298.
121. Pokrowski, *Drei Konferenzen*, pp. 39, 41.
122. Buchanan către Grey, 3 aprilie 1914, citat în Lieven, *Russia and the Origins*, p. 197.
123. Adnotare la Pourtalès către Bethmann, St.-Petersburg, 25 februarie 1914, *Grosse Politik*, vol. 39, doc. no. 15841, p. 545; vezi, de asemenea, discuţiile din Dülffer, Kröger şi Wippich, *Vermiedene Kriege*, p. 670.
124. Citat în McDonald, *United Government*, p. 193.
125. S.D. Sazonov, *Fateful Years*, traducere N.A. Duddington (Londra, 1928), p. 80.
126. Liszkowski, *Zwischen Liberalismus und Imperialismus*, pp. 224–225.
127. Mallet către Grey (no. 400), 2 iunie 1914, and mins. Russell and Crowe, 9 şi 14 iunie 1914, FO 371/2135/25458, citat în Thomas Otte, The Foreign Office Mind. *The Making of British Foreign Policy, 1865–1914* (Cambridge, 2011), pp. 378–379.
128. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, pp. 42–46; vezi, de asemenea, Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 129.
129. Bobroff, *Roads to Glory*, p. 151; id., „Behind the Balkan Wars", p. 78.
130. „Journal der Sonderkonferenz, 8. Februar 1914", în Pokrowski, *Drei Konferenzen*, pp. 47, 52.
131. *Ibid.*, pp. 52–53.
132. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 128.
133. Stephen Schröder, *Die englisch-russische Marinekonvention* (Göttingen, 2006), pp. 97–101.

134. Citat în Schröder, *Die englisch-russische Marinekonvention*, p. 128.
135. William A. Renzi, „Great Britain, Russia and the Straits, 1914–1915", *Journal of Modern History* 42/1 (1970), pp. 1–20, aici pp. 2–3; Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge, 2008), p. 46.
136. Sazonov către Hartwig, citat în Stieve, *Iswolski*, p. 178.
137. Guillaume către Davignon, Paris, 14 aprilie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – légations.
138. Despre locul central ocupat de această idee în gândirea lui Sazonov, vezi Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 151–156.
139. John H. Herz, „Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics* 2/2 (1950), pp. 157–180, aici p. 157.
140. Nicolson către Cartwright, Londra, 18 martie 1912, TNA FO Nicolson Papers, 800/354
141. Sazonov, *Les Années fatales*, p. 63.
142. Bertie către Grey, Paris, 26 noiembrie 1912, în BD, vol. 9/2, doc. no. 280, p. 206.
143. Prince Max von Lichnowksy, *Heading for the Abyss* (New York, 1928), pp. 167–168, italice ca în original.
144. Lichnowsky, *Abyss*, pp. 167–168.
145. Cambon către Poincaré, Londra, 4 decembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 622, pp. 642–643; vezi, de asemenea, Wilson, „The British Démarche", p. 555.
146. Schoeder, „Embedded Conterfactuals", p. 37.
147. Raport despre conversația cu Witte întocmit de un agent special al Liniei Hamburg-Amerika, înaintat în Müller către Bethmann Hollweg, Hamburg, 21 februarie 1913, PA-AA R 10137 Allgemeine Angelegenheiten Russlands, 1 Jan 1907–1931 December 1915; pentru un alt raport care susținea că războiul era preferat doar de o mică parte din elita rusă, vezi Kohlhaas (German Consul-General in Moscow), memorandum, Moscow, 3 decembrie 1912, PA-AA R 10895.
148. Despre această tendință în politica britanică, vezi Christopher John Bartlett, *British Foreign Policy in the Twentieth Century* (Londra, 1989), p. 20; Paul W. Schroeder, „Alliances, 1815–1914: Weapons of Power and Tools of Management", în Klaus Knorr (ed.) *Historical Dimension of National Security Problems* (Lawrence, Kansas, 1976), pp. 227–262, aici p. 248; Christel Gade, *Gleichgewichtspolitik oder Bündnispflege? Maximen britischer Außenpolitik (1909–1914)* (Göttingen, 1997), p. 22; despre

renunțarea Franței la „echilibrul politicii de putere", vezi Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 133.

149. Grey către Bertie, Londra, 4 decembrie 1912, BD, vol. 9/2, doc. no. 328, p. 244; Grey i-a mărturisit același lucru ambasadorului Buchanan la St.-Petersburg, vezi Grey către Buchanan, 17 februarie 1913, BD vol. 9/2, doc. no. 626, p. 506.
150. Despre suspiciunea britanicilor legată de scopurile austriecilor, despre bănuiala că Viena era satelitul Berlinului și despre disfuncționalitatea sistemului Austro-Ungariei, vezi Kießling, *Gegen den «großen Krieg»*, pp. 127–129.
151. Boeckh, *Balkankriegen*, pp. 121, 131; Strandmann, *Balkanske Uspomene*, p. 244; Pašić către Sazonov, 2 februarie 1914, IBZI, seria 3, vol. 1, doc. nr. 161, pp. 149–150. Despre aceste livrări, care au trecut cu greu prin sistemul rus: Sukhomlinov către Sazonov, 30 martie, 1914, Sazonov către Hartwig, St.-Petersburg, 9 aprilie, 1914, Sazonov către Hartwig, St.-Petersburg, 14 aprilie 1914, Hartwig către Sazonov, 28 aprilie 1914, toate în IBZI, seria 1, vol. 1, doc. 161, p. 149–150; *ibid.*, seria 1, vol. 2, doc. 124, 186, 218, 316, pp. 124, 198, 227–228 și 309.
152. Miranda Vickers, *The Albanians. A Modern History* (Londra și New York, 1999), p. 70.
153. Mark Mazower, *The Balkans* (London, 2000), pp. 105–106.
154. Însemnări despre conversația cu André Panafieu de Jean Doulcet, secretar la Ambasada Franceză din St.-Petersburg, St.-Petersburg, 11 decembrie [1912], AMAE, Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Notes personnelles, 1912–1917; Strandmann, Balkanske Uspomene, p. 239.
155. Nicolson către Hardinge, Londra, 1 februarie 1912, TNA FO Nicolson Correspondence Jan-Feb 1912.
156. Schoen către Bethmann Hollweg, Paris, 22 martie 1912, GP, vol. 31, doc. no. 11520, pp. 396–401, aici pp. 400–401.
157. Sazonov, *Les Années fatales*, p. 61.
158. Bethmann, *Betrachtungen zum Weltkrieg*, vol. 2, p. 133.
159. Despre „înăsprirea" masculinității înainte de 1914, vezi Markus Funck, „Ready For War? Conceptions of Military Manliness in the Prusso-German Officer Corps before the First World War", în Karen Hagemann and Stephanie Schüler-Springorum (eds.), *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany* (New York, 2002), pp. 43–68
160. Rosa Mayreder, „Von der Männlichkeit", in *Zur Kritik der Weiblichkeit. Essays*, ed. Hana Schnedl (Munich, 1981), pp. 80–97, aici p. 92.
161. Christopher E. Forth, *The Dreyfus Affair and the Crisis in French Masculinity* (Baltimore, 2004); vezi, de asemenea, eseul din Hagemann

şi Schüler-Springorum (eds.), *Home/Front*, esp. Karen Hagemann, „Home/Front. The Military, Violence and Gender Relations in the Age of the World Wars", pp. 1–42; despre masculinitatea elitelor în comparaţia anglo-germană, vezi Sonja Levsen, „Constructing Elite Identities. University Students, Military Masculinity and the Consequences of the Great War in Britain and Germany", *Past and Present* 198/1 (2008), pp. 147–183; despre tensiunile cu modelele hegemonice de masculinitate, Mark Connellan, „From Manliness to Masculinities", Sporting Traditions, 17/2 (2001), pp. 46–63.

162. Samuel R, Williamson, „Vienna and July: The Origins of the Great War Once More", în id., şi Peter Paster (eds.), *Essays on World War I: Origins and Prisoner of War* (New York, 1983), pp. 9–36, esp. pp. 13–14.
163. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, p. 241.
164. Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 374, 455, 475 n. 14, 500, 520.
165. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, p. 244.
166. Georg Jellinek, *System der subjektiven Öffentlichen Rechte* (Freiburg i. B., 1892), pp. 8–17, 21–28; despre „normativul Kraft des Faktischen" al lui Jellink, vezi Oliver Lepsius, *Besitz und Schherrschaft im öffentlichen Recht* (Tübingen, 2002), pp. 176–179.
167. Denis Diderot, „Composition in Painting" Encyclopédie, vol. 3 (1753), în Beatrix Tollemache, *Diderot's Thoughts on Art and Style* (New York, 1893/1971), pp. 25–34.
168. Tatishchev către Nichols II, Berlin, 28 februarie 1914 şi 13 martie 1914, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).

PARTEA A III-A

CAPITOLUL 7

1. Pijemont, 28 iunie 1914, citat în Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Seben und Kroaten, 1830–1914* (Munich, 1980), p.132.
2. Leon Bilinski, *Wspomnienia i dokumenty* (2 vol., Varşovia, 1924–1925), vol. 1, p. 282.
3. Citat în Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (Londra, 1967), p. 10.
4. Citat în Joachim Remak, *Sarajevo. The Story of a Political Murder* (Londra, 1959), p. 25.
5. Depoziţia lui Veljko Čubrilović, în J. Kohler (ed.), *Der Prozeß gegen die Attentäter von Sarajevo. Nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung aktenmäßig dargestellt* (Berlin, 1918), p. 72.

6. Depoziția lui Cvijetko Popović, în *ibid.*, p. 77.
7. Depoziția lui Gavril Princip, în *ibid.*, p. 30.
8. Igelstroem (consul general rus în Sarajevo) către Shebeko, Sarajevo, 7 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. nr. 120, p. 123.
9. Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon. A journey through Yugoslavia* (Londra, 1955), p. 332.
10. Citat în Remak, *Sarajevo*, p. 131.
11. Citat în *ibid.*, p. 134.
12. Amintirile îi aparțin șefului iugoslav al biroului de turism din Sarajevo, înregistrate de Rebecca West când a vizitat orașul în 1936–1937, vezi West, *Black Lamb and Grey Falcon*, pp. 333, 350.
13. Depoziția lui Oskar Potiorek, în Kohler (ed.), *Der Prozess*, pp. 156–157.
14. Citat în Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 15; Rudolf Jerábek, *Potiorek. General im Schatten von Sarajevo* (Graz, 1991), pp. 82–86.
15. Kohler (ed.), *Der Prozess*, p. 30.
16. Depoziția lui Oskar von Potiorek, în *ibid.*, p. 157.
17. Depoziția lui Franz von Harrach, în *ibid.*, p. 159.
18. Stefan Zweig, *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Euopäers* (a 2-a ediție, Hamburg, 1982), p. 251.
19. R.J.W. Evans, „The Habsburg Monarchy and the Coming of War", în id. and H. Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War (Oxford*, 1988), pp. 33–57.
20. Intrare jurnal 17 septembrie 1914 în Rosa Mayreder, *Tagebücher* 1873–1936, ed. Harriet Anderson (Frankfurt an Main, 1988), p. 145.
21. Prințul [Alfons] Clary [-Aldringen], *A European Past*, traducere Ewald Osers (Londra, 1978), p. 153.
22. Intrare jurnal 1 iunie 1914 în Arthur Schnitzler, *Tagebücher* 1913–1916, Ed. P. M. Braunwarth, R. Miklin, S. Pertlik, W. Ruprechter și R. Urbach (Viena, 1983), p. 117.
23. Bilinski, *Wspomnienia i dokumenty*, vol. I, p. 276.
24. Shebeko către Sazonov, 1 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 46, p. 52.
25. Jaroslav Hasek, *The Good Soldier Svejk*, traducere Cecil Parrott (Londra, 1974; repr. 2000), p. 4.
26. Joseph Roth, *The Radetzky March*, traducere Michael Hofmann (Londra, 2003), p. 327.
27. Robert A. Kann, „Gross-Österreich", în id., *Erzherzog Franz Ferdinand Studien* (Munich, 1976), pp. 26–46, aici p. 31.
28. Contele Ottokar Czernin, *In the World War* (Londra, 1919), p. 36.

29. Rudolf Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumnonarchie* (Graz, 1953), pp. 49–50.
30. Robert Hoffmann, *Erzherzog Franz Ferdinand und der Fortschritt. Altstadterhaltung und bürgeliche Modernisierungswille in Salzburg* (Viena, 1994), pp. 94–95.
31. Intrare jurnal 28 iunie şi 24 septembrie 1914, în Schnitzler, *Tagebücher,* pp. 123, 138.
32. Vezi Bernd Sösemann, „Die Bereitschaft zum Krieg. Sarajevo 1914", în Alexander Demandt (ed.), *Das Attentat in der Geschichte* (Cologne, 1996), pp. 295–320.
33. Djordjević către Pašić, Constantinopol, 30 iunie 1914, AS, MID – PO, 411, fos. 744–748, aici fos. 744–745.
34. Shhebeko către Sazonov, 1 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 47, p. 53.
35. Vezi, de exemplu, „Die Ermordung des Thronfolgerpaares", în *Prager Tagblatt,* 29 iunie, 2nd Extra-Ausgabe, p. 1; „Ermordung des Thronfolgerpaares", în *Innsbrucker Nachrichten,* 29 iunie 1914, p. 2; „Die erste Nachricht", „Das erste Attentat", „Das tödliche Attentat", în *Pester Lloyd,* 29 iunie 1914, p. 2; „Die letzten Worte des Erzherzogs", în *Vorarlberger Volksblatt,* 1 iulie 1914, p. 2.
36. „Franz Ferdinand über Seine Ehe", in Die Reichspost, 30 iunie 1914, ediţia de amiază, p. 4.
37. Karl Kraus, „Franz Ferdinand und die Talente", *Die Fackel,* 10 iulie 1914, pp. 1–4.
38. Vezi, de exemplu, „Nichtamtlicher Teil", în *Wienner Zeitung,* 29 iunie 1914, p. 2.
39. „Ermordung des Thronfolgerpaares", în *Innsbrucker Nachrichten,* 29 iunie 1914, p. 1; „Die Ermordung des Thronfolgers und seiner Gemahkin", în *Die Reichspost,* 29 iunie 1914, p. 1; despre arhiduce ca şi reprezentant al viitorului Imperiului Habsburgic, vezi, de asemenea, „Erzherzog Franz Ferdinand. Das Standrecht in Sarajevo", în *Neue Freie Presse,* 30 iunie 1914, p.1.
40. Józef Galántai, *Hungary in the First World War* (Budapesta, 1989), pp. 26–27.
41. Franz Kafka, *Tagebücher,* ed. Hans-Gerhard Koch, Michael Müller şi Malcolm Pasley (Frankfurt an Main, 1990), p. 543.
42. Citat în Remak, *Sarajevo,* p. 183.
43. *Ibid.,* p. 186.
44. Potiorek către Bilinski, Sarajevo, 29 iunie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9947, pp. 213–214, aici p. 214.

45. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume Oxford, 1953), vol. 2, pp. 55, 97–98.
46. Remak, *Sarajevo*, pp. 194–196, 198.
47. Potiorek către Bilinski, Sarajevo, 28 iunie 1914; Potiorek către Bilinski, Sarajevo, 28 iunie 1914; Potiorek către Bilinski, Sarajevo, 29 iunie 1914, ÖUAP, vol. 8, documente 9939, 9940 şi 9947, pp. 208, 209, 213–214; despre nevoia lui Potiorek de a-şi linişti sentimentele de vină în legătură cu crimele, prin ordonarea arestării tuturor presupuşilor suspecţi sârbi din Bosnia, vezi Jerábek, *Potiorek*, p. 88.
48. Wilhelm Ritter von Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914; ÖUAP, vol. 8, documentele 9941, 9943, pp. 209–210, 210–212.
49. Potiorek către Krobatin, Sarajevo, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9948, p. 214; despre insistenţa lui Potiorek asupra complicităţii la crimă a Belgradului, vezi, de asemenea, Roberto Segre, *Vienna e Belgrado 1876–1914* (Milan, [1935]), p. 48.
50. Wilhelm Ritter von Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9943, pp. 210–212.
51. Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9943, pp. 210–212.
52. Heinrich Jehlitschka către MFA Viena, telegramă, Üsküb, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9972, pp. 237–240, aici p. 239.
53. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9951, pp. 218–219. Rapoarte similare au fost trimise şi din alte locuri din Serbia: vezi, de exemplu, Raportul Directorului Consulatului, Josef Umlauf în Mitrovica, 5 iulie 1914, *ibid.*, doc. 10064, pp. 311–312.
54. Ataşamente către Stock către MFA Viena, Belgrad, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9964, pp. 232–234; pamflet publicat de Straza în 30 iunie, HHStA, PA I, Liasse Krieg, 810, fo. 78.
55. De fapt, „avertismentul" a fost formulat în termeni generali, nu au fost oferite detalii referitoare la complot, iar Jovanović a vorbit cu Bilinski, nu cu Berchtold; transcriere din *Stampa*, 30 iunie 1914, *ibid.*, fo. 24.
56. Jovanović (ministrul sârb la Viena) către Pašić, Viena, 1 iulie 1914; vezi, de asemenea, acelaşi, Viena, 6 iuli 1914, AS, MID – PO, 411, fos. 659, 775.
57. Djordjević (ministru sârb la Constantinopol) către Pašić, Constantinopol, 29 iunie 1914. Djordjević a raportat că ministrul român la Constantinopol avertizase că presa sârbă ar trebui să aibă grijă să „nu sărbătorească această faptă, ci să o condamne"; Djordjević nu a fost de acord şi l-a îndemnat pe Pašić să adopte un ton de „rezervă demnă"; Vesnić către Pašić, Paris, 1 iulie 1914, *ibid.*, 411, fos. 662, 710.

58. Mark Cornwall, „Serbia", în Keith M. Wilson (ed.), *Decisions for War 1914* (Londra, 1995), pp. 55–96, aici p. 62.
59. Despre negarea lui Pašić, vezi Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 99; Djordje Stanković, *Nickola Pašić, saveznivi i stvaranje Jugoslavije* (Zajecar, 1995), p. 40.
60. Vezi raportul lui Czernin (ministrul austro-ungar la St.-Petersburg) către MFA Viena, St.-Petersburg, 3 iulie 1914, ÖUP, vol. 8, doc. 10017, pp. 282–283; transcrierea completă a articolului în *Vecherneye Vremya*, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 10017, pp. 283–284.
61. Szápáry către MFA Viena, St.-Petersburg, 21 iulie 1914, *ibid.*, doc. 10461, pp. 567–568.
62. Consulul-general Heinrich Jehlitschka către MFA Viena, telegramă, Üsküb, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9972, pp. 237–240, aici p. 239.
63. Pašić către toate legațiile sârbe, Belgrad, 1 iulie 1914; Pašić către toate legațiile sârbe, Belgrad, 14 iulie 1914, Belgrad, 14 iulie 1914, în DSPKS, vol 7/1, documentele 299, 415.
64. Storck către MFA Viena, Belgrad, 3 iulie 1914, Storck către MFA Viena, Belgrad, 3 iulie 1914, ÖUP, vol. 8, documentele 10000, 10004, pp. 274, 276.
65. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, documentul 9950, p. 218.
66. *Neue Freie Presse*, 7 iulie 1914 (nr. 17911), p. 4, col. 1.
67. Cornwall, „Serbia", passim.
68. Despre politica de tăcere arogantă, vezi, de exemplu, Hartwig către Sazonov, 9 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 148, p. 147.
69. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, ÖUP, vol. 8, doc. 9951, pp. 218–219.
70. Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grand seigneur und Staatsmann*, (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, p. 557.
71. Citat în *ibid.*, p. 558.
72. *Ibid.*, 2, p. 559.
73. Bilinski, *Wspomnienia i dokumenty*, vol. I, p. 238.
74. Vezi, de exemplu, Bilinski către Potiorek, Viena, 30 iunie și 3 iulie 1914, ÖUP, vol. 8, documentele 9962, 10029, pp. 227–231, 289–291.
75. Vezi raportul întâlnirii din 13 octombrie 1913 în Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 1906–1918 (5 volume, Viena, 1921–1925), vol. 3, pp. 464–466.
76. John Leslie, „The Antecedents of Austria-Hungary's War Aions. Policies and Policy-makers in Vienna and Budapest before and during 1914", în Elisabeth Springer și Leopold Kammerhold (ed.), *Archiv und Forschung.*

Das Haus.Hof unde Staatsarchiv in seiner Bedeuturf für die Geschichte Österriechs und Europas (Viena, 1993), pp. 366–367.

77. Bilinski, *Wspomnienia i dokumety*, vol. I, p. 277.
78. N. Shebeko, Souvenirs. *Essai historique sur les origins de la guerre de 1914* (Paris, 1936), p. 185.
79. Tschirschky către Bethmann Hollweg, Viena, 30 iunie, în Walter Schücking și Max Montgelas (ed.), *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. Vollständige Sammlung der vom Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen* (a 4-a ed. Berlin 1919), vol. I, doc. 7, pp. 10–11.
80. Despre motivele lui Musulin, vezi memoriul elaborat de contele Alexander Hoyos și transcris în Fritz Fellner, „Die Mission „Hoyos", în id., *Vom Dreibund zum Völekerbund. Studien zur Geschichte der Internationalen Beziehungen 1882–1919*, ed. H. Maschl și B. Mazohl-Wallnig (Viena, 1994), pp. 112–141, aici p. 135.
81. Leslie, *Antecedents*, p. 378 (citat: Szápary către Berchtold, 19 noiembrie 1912).
82. Joseph Redlich, intrare jurnal 24 iulie 1914, în Fritz Fellner (ed)., *Schicksalsjahre Österreichs, 1908–1919: Das politische Tagebuch Josef Redlichs*, (2 volume, Graz, 1953–1954), vol. I, p. 239.
83. Berchtold „Die ersten Tage nach dem Attentat vom 28 Juni", citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, p. 552.
84. Ambasadorul Méry (Roma) către tatăl său, 5 mai 1914, citat în Fellner, pp. 112–141, aici p. 119.
85. Vezi R.A. Kann, *Kaiser Franz Iosef und der Ausrbuch des Krieges* (Viena, 1971), p. 11, citează un interviu din ziar cu Bilinski; William Jannen, „The Austro-Ungarian Decision for War in July 1914", în Samuel R. Williamson și Peter Pastor (ed.), *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York, 1983), pp. 55–81, esp. p. 72.
86. Se presupune că acest comentariu a fost raportat lui Margutti de către aghiotantul împăratului, generalul Paar, vezi [Albert Alexander] Baron von Margutti, *The Emperor Francis Joseph and His Times* (Londra, [1921]), pp. 138–139.
87. Memoriile lui Berchtold, citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 559–560.
88. Tisza, memorandum către împăratul Franz Iosef, Budapesta, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9978, pp. 248–249.
89. Günther Kronenbitter, *Krieg in Frieden'. Die Führung der k.u.k Armee und die Grossmachpolitic Österreich-Ungarns 1906–1914* (Munich, 2003), pp. 465–466; Segre, Vienna e Belgrado, p. 49; Sydrey Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 224–236.

90. Memoriile lui Berchtold, citate în Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 560, 561.
91. Conrad, *Aus meiner Dienstzeit*, vol. 4, p. 34; Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndsmills, 1991), pp. 199–200.
92. Adnotările lui Hoyos despre conversația cu Naumann, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9966, pp. 235–236; de asemenea, Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 129–130; Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dunke: Oder wie der I. Weltkrieg entfesselt wurde*, (Leipzig, 2010), pp. 181–182; Fritz Fischer, *War of Illusions. German Policies from 1911 to 1914*, traducere Marian Jackson (Londra, 1975), p. 473.
93. Citat Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 138.
94. Szögyenyi către Berchtold, Berlin, 4 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10039, p. 295.
95. *Ibid.*, p. 36; cf. Fischer, *War of Illusions*, p. 418.
96. Tisza, memorandum către împăratul Franz Iosef, Budapesta, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9978, pp. 248–249.
97. *Ibid.*, anexă la doc. 9984, pp. 253–261.
98. Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea, 2 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9984, pp. 250–252.
99. Raportul lui Szögyenyi despre Hoyos (1908) citat în Verena Moritz, „Wir sind alsp fähig, zu wollen!" Alexander Hoyos und die Entfesselung des Ersten Weltkrieges", în Verena Moritz și Hannes Leidinger (ed.), *Die Nacht des Kirpitschenikow. Eine andere Geschichte des Esten Weltkrieges* (Viena, 2006), pp. 66–96, aici pp. 82–83.
100. Fellner, „Die Mission «Hoyos»", pp. 119, 125, 115–116.
101. Pentru o discuție abilă despre intențiile lui Berchtold, vezi Williamson, Austria-Hungary, pp. 195–196; despre misiunea lui Hoyos, vezi, de asemenea, Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Este Weltferieg* (Graz, 1994), pp. 70–73; Hantsch, Berchtold, vol. 2, pp. 567–573.
102. Berchtold, raport despre conversația cu ambasadorul german, Viena, 3 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 1006, pp. 277–278.
103. Conversație cu Brătianu raportată în Czernin către MFA Viena, Sinaia, 24 iulie 1914, HHStA, PA I, Liasse Krieg 812, fos. 699–708.

CAPITOLUL 8

1. Citat în David Fromkin, *Europe's Last Summer. Who started the Great War in 1914?* (New York, 2004), p. 138.
2. Rumbold către Grey, Berlin, 3 iulie 1914, *BD*, vol II, doc. 26, p. 18.

3. Friedrich Meinecke, *Erlebtes*, 1962–1919 (Stuttgart, 1964), p. 245.
4. Akers-Douglas către Grey, Bucureşti, 30 iunie 1914, BD, vol. II, doc. 30, p. 23.
5. Poklewski-Koziell către Sazonov, 4 iulie 1914, *IBZI*, vol. 4, doc. 81, p. 87; Hristić către Pašić, Bucureşti, 30 iunie 1914; AS, MID – PO, 411, fo. 689.
6. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 2 iulie 1914, *BD*, vol. II, doc. 27, pp. 19–20.
7. Möllwald către MFA Viena, Cetinje, 29 iunie 1914, HHStA, PA I, Liasse Krieg, 810, fo. 22.
8. Notificare de la Ministerul de Război (sig. Krobatin), Viena, 2 iulie 1914; Berchtold către Möllwald, ÖUAP, vol. 8, documentele 9996, 10040, pp. 270–271, 266–276.
9. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 9 iulie 1914, AS, MID – PO, 412, fo. 28.
10. Rodd către Grey, Roma, 7 iulie 1914, *BD*, vol. II, doc. 36, p. 28; Mérey către Berchtold, Roma, 2 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9988, p. 263; Mikhailović către Pašić, Roma, 1 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fos. 762–765.
11. Sverbeyev către Sazonov, scrisoare confidenţială, Roma, 30 iunie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 29, p. 37; Mikhailović către Pašić, Roma, 1 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fols. 762–765.
12. John Keiger, *France and the Origins of the First World War*, (Londra, 1983), pp. 139, 145.
13. Szécsen către Berchtold, Paris, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9970, p. 237.
14. Bosković către Pašić, Londra, 18 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fo. 684.
15. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 16 iulie 1914, HHStA, PA I, Liasse Krieg, 812, fo. 478.
16. Czernin către MFA Viena, Bucureşti, 10 iulie 1914, *ibid.*, 810, fo. 369.
17. Jovanović către Pašić, Berlin, 13 iulie 1914, AS, MID – PO, 412, fos. 63–64; Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 12 iulie 1914, *ibid.*, fos. 105–106.
18. Shebeko către Sazonov, Viena, 30 iunie 1914; Viena, 1 iulie 1914, Viena, 1 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 8, documente 32, 46, 47, pp. 39, 53, 54.
19. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, vol. 4, doc. 35, p. 43; despre importanţa lui Friedjung ca şi pretext pentru a respinge pe loc cazul austriecilor împotriva Serbiei, vezi, de asemenea, Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* (Graz, 1994), p. 77.
20. Bronewsky către Sazonov, Sofia, 8 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 136, p. 143.

21. Sverbeyev (ambasador la Berlin) către Sazonov, 2 iulie 1914, *ibid.* doc. 62, p. 68.
22. Benckendorff către Sazonov, Londra, 30 iunie 1914, *ibid.*, doc. 26, p. 32.
23. Bunsen (trimis britanic la Viena) către Grey, 5 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 40, pp. 31–32.
24. Carlotti către San Giuliano, St.-Petersburg, 8 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 128, p. 128; publicația rusă despre această comunicare notează că nu există documente referitoare la această conversație în arhivele Ministerului de Externe rus, iar relatarea despre aceeași întâlnire făcută de Czernin descrie conversația, dar nu menționează acest lucru. Motivul ar putea fi că Czernin primise informații dinainte de la un contact din Viena, însă a dorit să ascundă faptul că îi divulgase intențiile austriecilor lui Sazonov. Legătura strânsă dintre demascarea lui Czernin și gândirea oficială din Viena la vremea aceea sugerează, însă, că acel comentariu a fost într-adevăr făcut și că schimbul era autentic.
25. Szápary către Berchtold, 18 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10365, p. 495.
26. Transmitere verbală a lui Shebeko către Berchtold în 30 iulie în Viena, vezi N. Shebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), p. 258.
27. Szécsen către Berchtold, 4 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10047, p. 299.
28. Grey către Buchanan, Londra, 8 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 39, p. 31.
29. Bunsen către Grey, 5 iulie 1914, *ibid.*, doc. 41, pp. 31–32.
30. Bernadette Everly Schmitt, *Interviewing the Authors of the War* (Chicago, 1930), p. 10. În timp ce Schmitt a acceptat exonerarea de responsabilitate a lui Artamonov, Albertini a fost mai sceptic, vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, pp. 81–86.
31. Wilhelm al II-lea, adnotări despre Tschirschky către Bethmann Hollweg, Viena, 30 iulie 1914, în Imanuel Geiss (ed.), *Julikrise unde Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumenten sammulung* (2 volume, Hanover, 1963–1964), aici vol. I, doc. 2, p. 59.
32. Raportul lui Berchtold despre conversația cu Tschirschky, 3 iulie 1913, ÖUAP, vol. 8, doc. 10006, p. 277; Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grand-seigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, pp. 566–568.
33. Szögyényi către Berchtold, Berlin, 5 iulie 1914, în ÖUAP, vol. 8, doc. 10058, pp. 306–307.
34. Memoriul lui Hoyos în Fritz Fellner, „Die Mission „Hoyos", în id. *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studren zur Geschichte der Internationalen*

Beziehungen 1882–1919, ed. H. Mashl şi B. Mazohl-Vallnig (Viena, 1994), p. 137.

35. Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln in Kaiserreich* (Munich, 1994), p. 151; Albertini, Origins, vol. 2, p. 142; Annila Mombauer, *Helmutvon Moltke and the Origins of the Firs World War* (Cambridge, 2001), p. 190; Geiss *Julikrise*, vol. I, p. 79.
36. Szögyényi către Betchtold, Berlin, 6 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10076, p. 320.
37. Imanuel Geiss, *July 1914. The Outbreak of the First World War. Selected Documents* (New York, 1974), p. 72; Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 137–140.
38. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 147; Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 571–572.
39. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 159, 137–138; Afflerbach, *Flakenhayn*, p. 151; Stevenson, *Armaments*, pp. 372, 375.
40. Geiss, *July 1914*, p. 72; David Stevenson, *Armaments and the Coming of War. Europe 1904–1915* (Oxford, 1996), p. 372; Szögyényi către Berchtolf, Berlin, 28 octombrie 1913, ÖUAP, vol. 7, doc. 8934, pp. 513–515.
41. Despre preocupările britanicilor din primăvara şi vara lui 1914 referitoare la abilitatea ruşilor, vezi Thomas Otte, *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914* (Cambridge, 2001), pp. 376–378; despre preocupările francezilor referitoare la Serghei Witte: Stefan Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik, in der Julikrise 1914. Fin Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs der Ersten Weltkrieges* (Munich, 2009), pp. 266–268.
42. Konrad H. Jarausch, „The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg's Calculated Risk, July 1914", *Central European History, 2/1 (1969)*, pp. 48–76; *Gian Enrico Rusconi, Rischio 1914. Come si decide una guerra* (Bologna, 1987), pp. 95–115.
43. Jarausch, „Bethmann Hollweg's Calculated Risk", p. 48.
44. Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dunkle: Oder wieder I. Weltkrieg entfesselt wurde*, (Leipzig, 2010) pp. 159–162; *Le Matin*, 4 ianuarie 1914; vezi, de asemenea, Ignatiev către Danilov (general intendent rus), Paris, 22 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. I, 77, pp. 65–68, aici p. 66. Izvolsky a bănuit că articolul a fost inspirat de un funcţionar de rang inferior de la Quai d'Orsay, vezi *ibid.*, p. 66, n. I.
45. Citat în Hermann von Kuhl, *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges* (Berlin, 1920), p. 72.
46. Pourtalès către Bethmann, 13 iunie 1914, DD, vol. I, doc. I, p. 1.
47. Wilhelm al II-lea, adnotări la traducerea aceluiaşi articol, *ibid.*, doc. 2, p. 3.
48. Bethmann către Lichnowsky, Berlin, 16 iunie 1914, GP, vol. 39, doc. 15883, pp. 628–630, esp. p. 628.

49. I.V. Bestuzhev, „Russian Foreign Policy, February-June 1914", *Journal of Contemporary History, I/3* (1966), P. 96.
50. Memorandum stat-major, Berlin, 27 noiembrie 1913 şi 7 iulie 1914, PA-AA, R II0II.
51. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (Londra, 1977), pp. 120–24; Wolfgang J. Mommsen, „Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914", *Central European History, 6* (1973), pp. 3–43, aici pp. 36–39.
52. Karl Dietrich Erdmann (ed), *Kurt Riezler. Tagebücher, Aufsätze, Dokumente* (Göttingen, 1972), intrare jurnal 7 iulie 1914, pp. 182–183. Publicarea jurnalelor a atras după ea dezbateri lungi şi deseori aprinse, atât referitoare la responsabilitatea Germaniei pentru izbucnirea războiului („Controversa Fisher" era încă recentă), cât şi asupra autenticităţii jurnalelor (în special secţiunile referitoare la perioada dinainte de război). Bernd Sösemann, în mod special, l-a acuzat pe Erdmann că transcrisese greşit manuscrisului, care conţinea pagini separate editate şi desprinse din ceea ce păreau a fi intrările originale de jurnal şi, ulterior, interpolări, ale unui „jurnal" care oferea cititorului o perspectivă contemporană asupra evenimentelor. Vezi Bernd Sösemann, „Die Erforderlichkeit des Unmöglichen. Kritische Bemerkungen zu der Edition: Kurt Riezler, Tagebücher, Autsätze, Dokumente", *Blätter für deutsche Landesgeschichte, II0 (1974)*; *id.*, „Die Tegebücher Kurt Riezlers. Untersuchungen zu ihrer Echtheit und Edition", *Historiche Zeitschrift*, 236 (1983), pp. 371–402. Despre valoarea ediţiei şi a notelor lui Riezler, vezi introducerea lui Holger Afflerbach la ediţia retipărită a ediţiei Erdmann (Göttingen, 2008).
53. Erdmann, *Riezler*, intrare jurnal 7 iulie 1914, p. 182.
54. *Ibid.*, intrare jurnal 8 iulie 1914, p. 184; despre importanţa acestui argument la politica germană, vezi, de asemenea, Jürgen Angelow, *Der Weg in die urkatastrophe. Der Zerfall des alten Europas 1900–1914* (Berlin, 2010), pp. 25–26.
55. A. Hoyos, „Meine Mission nach Berlin", în Fellner, „Die „Mission Hoyos", p. 137.
56. „Protocol of the Ministerial Council of Joint Affairs convened on 7 July 1914", ÖUAP, vol. 8, doc. 10118, pp. 343–351, aici pp. 343–345.
57. *Ibid.*, p. 349.
58. Gunther E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph* (Lafayette, 1976), pp. 177–179; Rauchensteiner, *Tod des Doppeladlers*, pp. 74–75; Roberto Segre, *Vienna e Belgrado* 1876–1914, (Milano, [1935]) p. 61.
59. Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndmills, 1991), p. 199.

60. Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 1906–1918, (5 volume, Viena, 1921–1925), vol. 4, p. 33.
61. Berchtold, Raport către împărat, 14 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10272, pp. 447–448.
62. Conrad către Berchtold, Viena, 10 iulie 1914, *ibid.*, doc. 10226, pp. 414–415.
63. Shebeko, Souvenirs, p. 214; Sydney Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 243–248.
64. Ambasadorul austriac, contele Mérey, a informat Viena despre indiscreţiile germanilor într-o telegramă exasperată în 18 iulie; drept răspuns, Berchtold i-a mărturisit că aflase dintr-o „sursă secretă şi sigură" – o referire codificată la informaţiile din interceptări – despre instrucţiunile Romei adresate trimişilor la Bucureşti şi la St.-Petersburg, vezi Mérey, Viena, 20 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10364, 10418, pp. 494, 538. Despre implicările aduse încălcării caracterului secret, vezi Williamson, *Austria-Hungary and the Origins*, p. 201; *id.*, „Confrontation with Serbia: The Consequences of Vienna's Failure to Achieve Surprise in July 1914", *Mitteilungen des Österreichschen Staatsarchivs*, 43 (1993), pp. 168–177; *id.*, „The Origins of the First World War", *Journal of Interdisciplinary History, 18* (1988), pp. 795–818, aici pp. 811–812. Despre toate acestea vezi, de asemenea: San Giuliano către Berlin, St.-Petersburg, Viena şi Belgrad, 16 iulie 1914, în Ministerul de Externe italian (ed.), *I Documenti Diplomatici Italiani*, a 4-a serie, 1908–1914 (12 volume, Roma, 1964), vol. 12, doc. 272; *Italy, the* Bosworth, R.J.B. *Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge, 1979), pp. 380–386.
65. Vezi Shebeko, *Souvenirs*, p. 213.
66. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 17 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 53, p. 41.
67. Pašić către legaţiile sârbe, Belgrad, 19 iulie, AS, MID – PO 412, fo. 138.
68. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 254–257, pentru alte detalii.
69. Robin Okey, *The Habsburg Monarch*, c. 1765–1918. From Enlightenment to Eclipse (Londra, 2001), p. 377.
70. William Jannen, „The Austro-Hungarian Decision of War in July 1914", în Samuel R. Williamson şi Peter Pastor (ed.), *Essays on World War II: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), esp. pp. 58–60.
71. Despre încrederea Vienei în reţinere, vezi Segre, *Vienna e Belgrado*, p. 69.
72. Memorandum compus între 28 iunie şi 7 iulie 1914 de către Berthold Molden, jurnalist şi colaborator cu departamentul de presă din cadrul Ministerului de Externe din Viena, citat în Solomon Wank, „Desperate

Counsel in Vienna in July 1914: Berthold Molden's Unpublished Memorandum, *Central European History*, 26/3 (1993), pp. 281–310, aici p. 292.

73. Memorandumul lui Molden, citat în *ibid.*, p. 293.
74. Edna Ullmann-Margalit, „Big Decisions: Opting, Converting, Drifting", Universitatea Evreiască din Ierusalim, Centrul pentru Studiul asupra Raţionalităţii, Document de discuţie # 409, accesat online la: http://www.ratio.huji.ac.il/. Vezi, de asemenea: Edna Ullmann-Margalit şi Sidney Morgenbesser, „Picking and Choosing", *Social Research*, 44/4 (1977), pp. 758–785. Îi sunt recunoscător lui Ira Katznelson pentru că mi-a atras atenţia asupra acestor articole.
75. Ullmann-Margalit, „Big Decisions", p. 11.
76. Storck către MFA Viena, Belgrad, telegramă, 6 iulie 1914, HHStA, PA I, Liasse Krieg 810, fo. 223; conform acestui raport, trimisul britanic, Crackanthorpe, îi mărturisise lui Storck că privea comportamentul „colegilor din Tripla Antantă mai mult decât ciudat".
77. De aici suspiciunea ministrului italian Cora, care fusese de faţă de nenumărate ori (inclusiv la faimosul meci de bridge) când Hartwig îl ridiculizase pe arhiducele defunct; vezi Storck către Berchtold, Belgrad, 13 iulie 1914, *ibid.*, fo. 422.
78. Giesl către Bechtold, Belgrad, 11 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10193, pp. 396–398; există un raport complet despre moartea trimisului în Strandmann către Sazonov, Belgrad, 11 iulie 1914, IBZI, seria I, vol. 4, doc. 164, p. 163.
79. Citat în Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 277.
80. Sazonov către Strandmann, St.-Petersburg, 13 iulie 1914, IBZI, seria I, vol. 4, doc. 192, p. 179.
81. Descos către Viviani, Belgrad, 11 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. 10, doc. 499, pp. 719–721, aici p. 721.

CAPITOLUL 9

1. Louis de Robien, „Arrivée en Russie", Louis de Robien MSS, AN 427, AP I, vol. 2, fos. 1–2.
2. *Ibid.*, fos. 3–4.
3. *Ibid.*, fos. 6–7.
4. *Ibid.*, fos. 8–9.
5. *Ibid.*, fo 13.
6. *Ibid.*, fo 12.

7. M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War*, 1898–1914 (Oxford, 1993), pp. 117–118.
8. Maurice Paléologue, *Cavour*, traducere I.F.D. Şi M.M. Morrow (Londra, 1927), p. 69.
9. Daeschner către Doulcet, Paris, 25 mai 1914, AMAE, PA-AP, 240 Doulcet, vol. 21.
10. Izvolsky către Sanonov, Paris, 15 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. I, doc. 13, pp. 14–16; Bertie către Grey, Paris, 26 ianuarie şi 15 iunie 1912; vezi Bertie către Nicolson, 26 ianuarie 1912, TNA Fo 800/165, fos. 133–134.
11. De Robien, „Arrivée", fo. 10.
12. Bertie către Nicolson, 26 ianuarie 1912, (2 volume, Paris, 1926) NA FO 800/165 fos. 133–4; „lamentable choix": comentariile lui Gérard, ambasador în Japonia, din 18 iunie 1914, relatate în George Louis, *Les Carnets de Georges Louis*, vol. 2, p. 125.
13. Crowe, adnotări despre Bertie către Grey, Paris, 26 ianuarie 1912, citat în John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), p. 5.
14. *Ibid.* p. 51.
15. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 253–254, 133.
16. Izvolsky către Sazonov, Paris, 15 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. I, doc. 13, pp. 14–16.
17. Relatare despre conversaţia cu Paléologue, începutul lui ianuarie 1914, în V.N. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, traducere din rusă în sârbă de Jovan Kachaki (Belgrad, 2009), p. 240.
18. Despre loialitatea lui Margerie faţă de Poincaré, vezi Bernard Auffray, *Pierre de Margerie, 1861–1942 et la vie diplomatique de son temps* (Paris, 1976), pp. 243–244; Keiger, *France and the Origins*, p. 51.
19. „The French Army", *The Times*, 14 iulie 1914, p. 8, col. D; „French Military Deficiencies", „No Cause for Alarm", *The Times*, 15 iulie 1914, p. 7, col. A; Gerd Krumeich, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War. The Introduction of the Three-Year Conscription 1913–1914*, traducere Stephen Conn (Leamington Spa, 1984), p. 214; Keiger, *France and the Origins*, p. 149.
20. Poincaré, intrare jurnal 15 iulie 1914, *ibid.*
21. Poincaré, intrare jurnal 11 iunie 1914, *ibid.*
22. Poincaré, intrare jurnal 11 iunie 1914, *ibid.*
23. Poincaré, intrare jurnal 15 iunie 1914, *ibid.*
24. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, *ibid.*
25. Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs 1914–1917*, traducere Frederick A. Holt (Londra, 1973), p. 5.

26. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, p. 189.
27. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 4.
28. *Ibid.*, p. 5.
29. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
30. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, *ibid.*
31. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 10; Szápary a relatat, de asemenea, o „referire indirectă la Afacerea Prochaska", vezi Szápary către Berchtold, St.-Petersburg, 21 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10461, pp. 567–568; Friedrich Würthle, *Die Spur führt nach Belgrad* (Viena, (1975), pp. 207, 330–331.
32. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
33. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 10.
34. Louis de Robien, „Voyage de Poincaré", AN 427 AP I, vol. 2, fo. 54. Robien nu a fost de față când au fost rostite cuvintele, însă a aflat despre efectul acestora de la un martor rus.
35. Szápary către Berchtold, St.-Petersburg, 21 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10461, p. 568; cf. despre un alt punct de vedere despre acest schimb, Keiger, *France and the Origins*, p. 151, care susține că Szápary s-a înșelat când a crezut că vorbele președintelui erau amenințătoare.
36. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
37. De Robien, „Voyage de Poincaré", fo. 55.
38. *Ibid.*, fo. 57.
39. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
40. Poincaré, intrare jurnal 22 iunie 1914, *ibid.*
41. Christopher Andrew „Governments and Secret Services: A Historical Perspective", *International Journal, 34/2* (1979), pp. 167–186, aici p. 174.
42. De Robien, „Voyage de Poincaré", fos. 56–58.
43. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 15.
44. Această anecdotă apare în scrisoarea de la Laguiche către ambasadorul francez la St.-Petersburg (pe atunci, George Louis) și către Ministerul de Război francez, datată 25 noiembrie 1912; care poate fi consultată în Service Historique de la Défence, Château de Vincennes, Carton 7 N 1478. Îi sunt recunoscător profesorului Paul Robinson de la Facultatea Afacerilor Publice și Internaționale din Ottawa pentru că mi-a atras atenția asupra acestui document și că mi-a oferit o referință.
45. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 15.
46. Poincaré, intrare jurnal 22 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
47. Poincaré, intrare jurnal 23 iunie 1914, *ibid.*

48. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, pp. 16–17.
49. De Robien, „Voyage de Poincaré", fo. 62.
50. *Ibid*, fols. 62–63.
51. Paléologue, *Cavour*, p. 70.

CAPITOLUL 10

1. „Protocols of the Ministerial Council held in Vienna on 19 July 1914", ÖUAP, vol. 8, doc. 10393, pp. 511–514; Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit* 1906–1918 (5 volume, Viena, 1921–1925), vol. 4, pp. 87–92.
2. Această chestiune apare în Czernin către Berchtold, „ultra-secret", Sinaia, 27 iulie 1914, HHStA, PA I, Liasse Krieg 812, fos. 193–198.
3. Szögyenyi către MFA Viena, Berlin, 14 iulie 1914, *ibid.*, fo. 446.
4. *Ibid.*, fo. 512.
5. Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndsmills, 1991), p. 203.
6. Lewis Bernstein Namier, *In the Margin of History* (Londra, 1939), p. 247.
7. Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Urgan un der Erste Weltkrieg* (Graz, 1994), p. 78.
8. Vezi textul notificării şi ultimatumului austriac în ÖUAP, vol. 8, doc. 10395, pp. 515–517.
9. Wiesner către Berchtold (două telegrame), Sarajevo, 13 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, documentele 10252, 12253, pp. 436–437; despre impactul raportului lui Wiesner, vezi Sydrey Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 236–239.
10. Bernadotte Everly Schmitt, *Interviewing the Authors of the War* (Chicago, 1930), p. 22.
11. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere de Isabella M. Massey (3 volume Oxford, 1953), vol. 2, pp. 90–97.
12. Musulin a întocmit punctul 6; a fost primit de Bechtold, revizuit de Musulin, iar apoi reformulat de către Forgac, *ibid.*, vol. 2, pp. 255–256.
13. Grey către Bunsen (ambasador la Viena), care relatează conversaţia lui cu Lichnowsky, BD, vol. II, doc. 91, pp. 73–77; Churchill citat în David Fromkin, *Europe's Last Summer. Who Started the Great War of 1914?* (New York, 2004), p. 184.
14. Rambouillet Agreeement, Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, site-ul Departamentului de Stat al SUA la http://www.state.gov/www/regions/eur/ ksvo_rambouillet_text.html.

15. Ian Bancroft, „Serbia's Anniverary is a Timely Reminder", Guardian Unlimited, 24 martie 2009, accesat la http://global.factiva.com/ha/default.aspx.
16. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 18 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 80, pp. 64–65.
17. Legația regală a Serbiei, Londra, către MFA Olanda, 18 octombrie 1912, NA 2.05.3, Ministerie van Buitenlandsa Zaken, doc. 648, Correspondentie over de Balkan-oorlog.
18. Giesl către Berchtold, Belgrad, 23 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10526, p. 596.
19. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 285.
20. Amintirile lui Ljuba Jovanović, citate în *ibid.*, vol. 2, p. 347.
21. Aceste detalii au fost relatate de către Gruić, citat în *ibid.*, p. 347.
22. Berchtold către Giesl, Viena, 23 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10519, p. 594.
23. Strandmann către Sazonov, 24 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 35, p. 38.
24. Amintirile colonelului Pavlović divulgate în conversațiile cu Luciano Magrini în octombrie 1915, în timpul retragerii Serbiei, vezi Magrini, *Il dramma di Seraievo. Origini i responsabilità della guerra europea* (Milano, 1929), pp. 203–205.
25. Pašić către Spalajković, Belgrad, 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 501; regentul Alexander către țarul Nicolae al II-lea, transcriere în Strandmann către Sazonov, 24 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 3, p. 39.
26. Magrini, *Il dramma di Seraievo*, pp. 205–206.
27. N. Pašić către legațiile sârbe din străinătate, Belgrad, 25 iulie 1914, Ministerul de Externe britanic (ed.), *Collected Diplomatic Documents Relating to the Outebreak of the European War* (Londra, 1915), pp. 389–390.
28. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 12.30 p.m., 25 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 114, pp. 87–88.
29. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, trimis 6.15 p.m., 22 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 484.
30. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 354.
31. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, trimis la miezul nopții 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 527.
32. Gale Stokes, „The Serbian Documents from 1914: A Preview", *Journal of Modern History*, 48 (1976), pp. 69–84, aici p. 72.
33. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 8 p.m., 25 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 556.

34. Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, 3.22 p.m., 25 iulie 1914, la fel, 2.55 p.m., 26 iulie 1914, *ibid.*, documentele 559, 556.
35. Despre impactul telegramelor din Rusia, vezi Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 354–356; şi, în special, despre respingerea de către Sazonov a punctelor 5 şi 6 ale ultimatumului, vezi Magrini, *Il dramma di Seraievo*, p. 206; Stokes, „Serbian Documents"; cf. Mark Cornwall, „Serbia", în Keith M. Wilson (ed.), *Decisions of War 1914* (Londra, 1995), pp. 79–80. Cornwall, a cărui analiză asupra evenimentelor din Belgrad este de neegalat, susţine că exprimarea din telegramele de la St.-Petersburg era prea vagă pentru a-l face pe Pašić să creadă că ruşii intenţionau să vină în ajutorul Serbiei. Este adevărat că Sazonov a fost vag – cum îi stătea în obicei – privind detaliile legate de ce vor face ruşii şi când, însă părerea mea este aceea că indiciile din telegramele lui Spalajković ar fi trebuit să fi fost suficiente pentru a-i asigura pe conducătorii sârbi că ruşii erau pe punctul de a interveni. Trebuie să spunem că sârbii au fost hotărâţi încă de la început să opună rezistenţă, după cum putem observa din modul în care Belgradul a gestionat criza.
36. Despre tranzitul telegramelor şi ora la care au sosit, vezi nota editorului despre Spalajković către Pašić, St.-Petersburg, trimisă la miezul nopţii, 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 527, şi Stokes, „Serbian Documents".
37. Amintirile lui Gruić citate în Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 363–364.
38. Alexander Musulin von Gomirje, *Das Haus am Ballhausplatz, Erinnerungen eines österreich-ungarischen Diplomaten* (Munich, 1924), p. 241.
39. Textul răspunsului (în franceză) în „Note der serbischen Regierung und die Belgrader Gesandtschaft", Belgrad, fără dată [25 iulie 1914], ÖUAP, vol. 8, doc. 10648, pp. 660–663.
40. Miloš Bogičević, *Le Procès de Salonique, Juin 1917* (Paris, 1927), p. 132; Joachim Remak, *Sarajevo The Story of a Political Murder* (Londra, 1959), p. 207.
41. Textul răspunsului (în franceză) în „Note der serbischen Regierung und die Belgrader Gesandtschaft", Belgrad, fără dată [25 iulie 1914], ÖUAP, vol. 8, doc. 10648, pp. 660–663.
42. Roberto Segre, *Vienna e Belgrado 1876–1914* (Milano [1935]), p. 78; vezi, de asemenea, James Joll, *The Origins of the First World War* (Londra, 1984), p. 13; Joachim Remak, „1914 – The Third Balkan War: Origins Reconsidered", *Journal of Modern History*, 43 (1971), pp. 353–366.
43. Vezi „Monarchiefeindliche Bilder im Belgrader Kriegsministerium", o notă inclusă în dosar a circulat către legaţiile austro-ungare după primirea răspunsului din partea Serbiei, ÖUAP, vol. 8, doc. 10654, pp. 665–704, aici p. 704.

44. Ataşatul militar Belgrad către şeful statului-major, Belgrad, 25 iulie 1914, Kriegsarchiv Wien, AOL Evidenzbureau, 3506, 1914, Resumés d. vertraulichen Nachrichten – Italian, Russland, Balkan, „B" [Balkan]; N. Shebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), 231.
45. Relatarea mea despre plecarea lui Giesl se datorează lui Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 373.
46. Berchtold către Mensdorff, Viena, 24 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10599, p. 636.
47. Macchio către Berchtold, Viena, 25 iulie 1914; Berchtold către Macchio, Lambach, 25 iulie 1914, *ibid.*, vol. 8, documentele 10703, 10704, pp. 731–732.
48. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 376–380.
49. Spalajković către MFA sârb în Niš, St.-Petersburg, 4.10 a.m., 26 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 584.
50. Franz Iosef, „The Imperial Rescript and Manifesto", 28 iulie 1914, traducere şi repr. În „Austria-Ungary's Version of the War", *New York Timse Current History of the European War*, ½ (1914: decembrie 26), pp. 223–226, aici p. 223, consultat online prin Periodical Archives Online.
51. Rapaport către Vredenburch, Belgrad, 28 iulie 1914, NA, 2.05.36, 9, Consulaat-Generaal Belgrado en Gezandschap Zuid-Slavië.
52. Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Work* (3 volume, Londra, 1953–1957), vol. 2, p. 192.

CAPITOLUL 11

1. Maurice Paléologue, intrare jurnal 24 iulie 1914, *An Ambassador's Memoirs 1914–1917*, traducere Fredrick, A. Holt (Londra, 1973), p. 21.
2. De Robien, „Copie des notes prises par Chambrun du 23 juillet au 3 août 1914", AN 427, Louis de Robien MSS, vol. 2, fo. 2, opus. Această sursă interesantă conţine notiţe anexate de de Robien la copia redactată la maşina de scris, elaborate de Chambrun la cererea lui Viviani şi enumera toate activităţile ambasadorului din ultimele zile înainte de război.
3. Buchanan către Grey, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 81
4. Paléologue, intrare jurnal 24 iulie 1914, *An Ambassador's Memoirs*, p. 22.
5. De Robien, „Copie des notes prises par Chambrun", fo. 2 opus.
6. Szápary către Berchtold, St.-Petersburg, 24 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, documentele 10616, 10617, 10619, pp. 645, 646–647, 648.
7. Astfel i-a relatat Yanushkevich conversaţia Generalului Dobrorolsky, şeful Departamentului de Mobilizare a armatei ruseşti, vezi S.K.

Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe en 1914", *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*, I (1923), pp. 53–69, 144–159, aici p. 64; despre comunicatul de presă, vezi Paléologue, intrare jurnal 25 iulie 1914, *An Ambassador's Memoirs*, p. 25.

8. Aceste citate, bazate pe memoriile nepublicate ale ministrului de finanţe, Peter Bark, sunt scoase din transcrierile din D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), p. 142.
9. A. Yu Ariev (ed.), *Sud'ba Veka Krivosheiny* (St.-Petersburg, 2002), p. 76; vezi, de asemenea, scrisorile de la Menshikov, unul dintre cronicarii principali ai *Novoye Vremya*, către Krivoshein în RGIA, esp. F. 1571, op. I, d. 181, II. 2–3.
10. H.H. Fisher (ed.), *Out of My Post. The Memoirs of Count Kokovtsov Russian Minister of Finance, 1904–1914, Chairman of the Council of Ministers, 1911–1914*, traducere Laura Mateev (Standard, 1935), p. 349.
11. Vezi scrisoare ei către Krivoshein în RGIA, F. 1571, op. I, d. 289, II. 3,7.
12. Din relatarea lui Bark despre întâlnire citat în Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 142–143.
13. *Ibid.*, pp. 143–144.
14. Sonderjournal des russischen Ministerrats, 24 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 19, pp. 25–26.
15. Leonard Turner, „Russia Mobilisation in 1914", *Journal of Contemporary History*, 3/1 (1968), pp. 75–76.
16. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 59–61; despre importanţa deciziilor luate de ruşi în 24 şi 25 iulie, vezi, de asemenea, Jürgen Angelow, *Der Weg in fie Urkatastrophe. Der Zerfall des alten Europas 1900–1914* (Berlin, 2010), p. 145.
17. Bruce W. Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914. What St.-Petersburg Perceived and Why It Mattered", manuscris nepublicat, p. 20: Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe", pp. 64–67.
18. Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe", passim; Sydnez Bradshaw Fay, *The Drigins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 286–300.
19. Turner, „Russian Mobilisation", pp. 65–88, aici p. 75; A. Knox, *With the Russian Army*, 1914–1917 (2 volume, New York, 1921), vol. I, p. 42.
20. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, p. 558; Turner, „Russian Mobilisation".
21. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 144–145; Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe", p. 68; Turner, „Russian Mobilisation", p. 76.

22. Reguli privind perioada pregătitoare pentru război, din 2 mai 1913, parafrazare în Fay, *Origins*, vol. 2, pp. 316–318.
23. De l'Escaille către Davignon, St.-Petersburg, 26 și 27 iulie 1914, vezi, de asemenea, Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 26 iulie 1914, MAEB AD, Empire Russe, 34.
24. Széchényi către MFA Viena, Copenhaga, 26 iulie 1914, HHStA, PA, I. Liasse Krieg, 812, fo. 63.
25. Hein către MFA Viena, Kiev, 27 iulie 1914, *ibid.*, fo. 226.
26. Adrian către MFA Viena, 27 iulie 1914, Szczakowa, 27 iulie 1914, *ibid.*, fo. 237.
27. Von Haydin către MFA Viena, Moscova, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo. 3.
28. Stürghk (extras de raport din Statthalter Galiția) către MFA Viena, Viena, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo. 26.
29. Corossacz către MFA Viena, Tiflis, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo. 69.
30. Despre aceste rapoarte, vezi Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War* (Cambridge MA, 2011), p. 62; despre concentrarea alarmantă de cai, Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe", pp. 68–69.
31. Paléologue, intrare jurnal 25 iulie 1914, *An Ambassador's Memoirs*, p. 25.
32. Buchanan către Grey, St.-Petersburg, 18 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 60, p. 47.
33. Fischer (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, pp. 346–347.
34. *Ibid.*, p. 347.
35. Ignatiev către statul-major, Paris, 30 iulie 1914, RGVIA, Fond 15304–Upravlenie Voennogo Agenta vo Frantsii, op. 2, d. 16, Rapoarte și comunicări făcute în carnețele speciale, I. 38.
36. Guillaume către Davignon, Paris, 30 iulie 1914, MAEB AD, France 12, Corespondență politică – legații.
37. Paléologue către Quai d'Orsay, 6.30 p.m., 24 iulie 1914; 11 p.m., 24 iulie 1914; 4.45 p.m., 25 iulie 1914, toate în copie, AMAE, PA-AP, Maurice Paléologue, Correspondonce no politique I, fos. 30–32; aceste document este discutat în M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War, 1898–1914* (Oxford, 1993), p. 298.
38. Laguiche către statul-major francez, extras din Paléologue către MFA Paris, St.-Petersburg, 26 iulie 1914, citat în McMeekin, *Russian Origins*, p. 69.
39. Astfel i-a relatat Sazonov conversația lui Paléologue, vezi Paléologue către Quai d'Orsay, 7.30 p.m., 26 iulie 1914, AMAE, PA-AP, Maurice Paléologue, Correspondence politique I, fo. 35; relatarea lui Szápary despre această întâlnire a subliniat tonul cald și prietenos al ministrului, însă s-a încheiat cu sugestia că, deoarece pregătirile militare ale rușilor erau

deja în desfăşurare, acest discurs nu era decât o simplă încercare de a câştiga timp, ÖUAP, vol. 8, doc. 10835, pp. 8046.

40. În 8 noiembrie 1912, o comisie militară rusească secretă a adoptat noi directive privind măsurile premergătoare mobilizării generale, vezi Fay, *Origins*, vol. 2, p. 308.
41. Paléologue către Quai d'Orsay, 4.45 p.m., 25 iulie 1914, în copie, AMAE, PA-AP, Maurice Paléologue, Correspondence Politique I, fol. 32 verso.
42. Paléologue către Quai d'Orsay, 11.00 p.m., 24 iulie 1914, în copie, *ibid.*, fol. 31 verso.
43. McMeekin, *Russian Origins*, p. 34.
44. Ronald Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits.* (Londra, 2006), pp. 52–53.
45. Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge, 2008), p. 43; despre cursa navală greaco-turcă, vezi Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908–1914* (Cambridge, MA, 1971), pp. 314–354.
46. Grigorovich către Sazonov, 19 ianuarie 1914, IBZI, seria 3, vol. I, doc. 50, pp. 45–47.
47. Sazonov către Benckendorff, St.-Petersburg, 8 mai 1914, *ibid.*, vol. 2, doc. 384, pp. 381–382, aici p. 382; *Aksakal, Ottoman Road to War*, p. 46.
48. Sazonov către Benckendorff, St.-Petersburg, 30 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 281, p. 195.
49. Despre strâmtori ca şi temă în politica externă rusă, vezi Bobroff, *Roads to Glory*, passim; pentru o expunere a viziunii că un control exercitat asupra Bosforului a fost factorul motivaţional crucial în politica rusă în timpul Crizei din Iulie, vezi McMeeking, *Russian Origins*, pp. 6–40 şi pp. 98–114, unde McMeeking subliniază importanţa crescândă a strâmtorilor după izbucnirea războiului.
50. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 45–47, 99–101.
51. Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'armée russe", p. 68.

CAPITOLUL 12

1. Relatarea clasică este A.T.Q. Stewart, *The Ulster Crisis* (Londra, 1969).
2. Vezi Ian F.W. Beckett, *The Army and the Curragh Incident 1914* (Londra, 1986); James Fergusson, *The Curragh Incident* (Londra, 1964).
3. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (Londra, 1977), p. 215: Keith Jeffrey, *Field Marshal Sir Henry Wilson. A Political Soldier* (Oxford, 2006), p. 126.

4. Asquith către Venetia Stanley, 30 iunie 1914, în Michael şi Eleanor Brock (eds.), *H.H. Asquith. Letters to Venetia Stanley* (Oxford, 1985), p. 93.
5. Asquith către Venetia Stanley, 24 iulie 1914, în *ibid.*, p. 122.
6. Grey către Bertie, Londra, 8 iulie 1914, Imanuel Geiss (ed.), *Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung* (2 volume, Hanovra, 1934–1934), vol. I, doc. 55, p. 133; BD, vol. II, doc. 38, p. 30.
7. Grey către Buchanan, Londra, 8 iulie 1914, Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 56, pp. 133–5: BD, vol. II, doc. 39, pp. 30–31.
8. Conversaţii relatate în Lichnowsky către Bethmann Hollweg, Londra, 9 iulie 1914, Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 60, pp. 136–137.
9. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 17 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10337, pp. 480–481.
10. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 24 iulie 1914, *ibid.*, vol. 8, doc. 10660, pp. 636.
11. Steiner, *Britain and the Origins*, p. 222.
12. Citat în H.D. Lasswell, *Propaganda Technique in the World War* (New York, 1927), p. 49.
13. Adrian Gregory, „A Clash of Cultures. The British Press and the Opening of the Great War", in Troy E. Paddock (ed.), *A Call to Arms. Propaganda, Public Opinion and Newspapers in the Great War* (Westport, 2004), pp. 15–50, aici p. 20.
14. *John Bull*, 11 iulie 1914, p. 6; Niall Ferguson, *Pity of War* (Londra, 1998), p. 219; Gregory, „A Clash of Cultures", pp. 20–21.
15. Bosković către Pašić, Londra, 12 iulie 1914, AS, MID – PO 412, fo. 36: articolul ofensator este în *John Bull*, 11 iulie 1914, p. 6.
16. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (2 volume, Londra, repr. 1968), vol. I, p. 114.
17. Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 224–225.
18. Prezentarea lui Wilson în faţa Comitetului Apărării Imperiale în 23 august 1911 este scoasă din BD, vol. 8, doc. 314, pp. 381–382.
19. Citat în Michael Brock, „Britain Enters the War", în R.J.W. Evans şi H. Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988), pp. 145–178, aici pp. 150–151.
20. Vezi Trevor Wilson (ed.), *The Political Diaries of C.P. Scott 1911–1928* (Londra, 1970), pp. 96–97, 104.
21. Brock, „Britain Enters the War", pp. 153–154.
22. Grey către Rumbold, Londra, 20 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 68, p. 54.
23. Despre incoerenţa şi caracterul impracticabil al propunerii „de înţelegere" a lui Grey, vezi Sydney Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 360–362.

24. Buchanan către Grey, St.-Petersburg, 26 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 155, p. 107.
25. Nicolson către Grey, relatând „Communicating by German Ambassador", 26 iulie 1914, BD, vol. II, doc. nr. 146, p. 155.
26. Relatarea lungă a lui Benckendorff despre conversația cu Grey din 8 iulie confirmă faptul că ministrul de externe britanic nu a contestat părerea Rusiei despre situația Serbiei, însă criza era văzută prin prisma relației dintre cele două grupuri de alianță, Benckendorff către Sazonov, Londra, 9 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 4, doc. 146, pp. 141–144.
27. Buchanan către Grey, St.-Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 80 (inclusiv minutele).
28. Crowe, minută datată 25 iulie despre Buchanan către Grey, St.-Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 81.
29. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, în Max Montgelas și Karl Schücking (eds.), *Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch*, vol. 1, doc. 368, pp. 86–89, aici p. 87.
30. Grey către Goschen, Londra, 30 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 303, pp. 193–194.
31. Despre acceptarea lui Grey a cazului austriecilor împotriva Serbiei, vezi Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 220–223.
32. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
33. *Ibid.*
34. *Ibid.*: emfază adăugată.
35. Jean-Jacques Becker, *1914. Comment les français sont entrés dans la guerre. Contribution à l'étude de l'opinion publique printemps-été 1914* (Paris, 1977), p. 140; despre pasivitatea francezilor, vezi John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), pp. 166, 167; de asemenea, id., „France", în Keith M. Wilson (ed.), *Decisions for War 1914* (Londra, 1995), pp. 121–49, esp. pp. 122–123.
36. Despre opinia publică suedeză, despre care se spune că „se temea de Rusia", vezi Buisseret către Davignon, St.-Petersburg, 28 noiembrie 1913, MAEB AD, Russie 3, 1906–1914.
37. Conversația este relatată în Poincaré, intrare jurnal 23 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
38. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, *ibid.*
39. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, *ibid.*
40. Poincaré, intrare jurnal 27 iulie 1914, *ibid. France* naviga deja către Copenhaga când s-a luat hotărârea de a se întoarce la Paris.
41. *Ibid.*

42. *Ibid.*
43. *Ibid.*
44. *Ibid.*
45. Poincaré, intrare jurnal 28 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
46. Keiger, „France", în Wilson (ed.), Decisions, p. 123; *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 313.
47. Poincaré, intrare jurnal 29 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
48. Joseph Caillaux, *Mes Mémoires* (3 volume, Paris, 1942–1947), vol. 3, *Clairvoyance et force d'âme dans mes épreuves*, 1912–1930, pp. 169–170.
49. Poincaré, intrare jurnal 29 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
50. Laguiche către Messimy, St.-Petersburg, 26 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 89, pp. 77–78.
51. Pagina lipseşte din manuscrisul de la Biblioteca Naţională, vezi Poincaré, intrare jurnal 29 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027, fo. 124. Ultimul paragraf înregistrează faptul că britanicii l-au rugat pe Sazonov să-şi exprime părerea referitoare la organizarea unei conferinţe între ambasadorii a patru puteri în Londra pentru a rezolva problema austro-sârbă şi se încheie cu fragmentul: „Sazonoff a malheureusement"...
52. Caillaux, *Mes Mémoires*, vol. 3, pp. 170–171.
53. Sazonov către Izvolsky, St.-Petersburg, 29 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 221, p. 159–160; de asemenea, Note de l'Ambassade de Russie. Communication d'un télégramme de M. Sazonoff, 30 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 301, pp. 257–258.
54. Stefan Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise 1914. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs* (Munich, 2009), p. 321.
55. Extras din Viviani către Paléologue şi Paul Cambon, Paris, 30 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 305, pp. 261–263; interpretarea mea asupra acestui document o urmează pe cea a lui Schmidt în *Frankreichs Aussenpolitik*, pp. 317–320.
56. Vezi Keiger, „France", în Wilson (ed.), *Decisions for War*, pp. 121–149, aici p. 147.
57. Gabriel Hanotaux, *Carnets (1907–1905)*, ed. Georges Dethan, Georges Henri Soutou şi Marie-Renée Mouton (Paris, 1982), pp. 103–104.
58. Poincaré, intrare jurnal 30 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027; despre această legătură, vezi Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 322
59. Izvolsky către Sazonov, Paris, 30 iulie 1914, IBZI, seria 3, vol. 5, doc. 291, pp. 201–202, emfază adăugată; vezi, de asemenea, discuţiile din Keiger, „France", p. 127; Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 323–324.

60. Citat în Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 326. Schmidt susține că probabil Messimy s-a referit la mobilizare fără concentrare atunci când s-a referit la o accelerare fără „transporturi masive de trupe".
61. Poincaré, intrare jurnal 30 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.
62. Dobrorolsky, „La Mobilization de l'armée russe", p. 147; articolul „Rossiya knochet mira, no gotova voine" a apărut în *Birzheviia Vedomosti* și a fost republicat în organul naționalist *Rech* în 13 martie 1914.
63. Dobrorolsky, „La Mobilization de l'armée russe", p. 147.
64. *Ibid.*, pp. 148–149.
65. Baronul M.F. Schilling (ed.), *How the War Began in 1914. Being the Diary of the Russian Foreign Office from the 3rd to the 20th* (Old Style) *of July 1914*, traducere W. Cyprian Bridge (Londra, 1925), p. 62.
66. Sazonov, *Les Années fatales*, p. 216.
66. *Ibid.*, pp. 217–220; există o relatare excelentă despre aceste evenimente în Fay, *Origin*, vol. 2, pp. 450–481.
67. Dobrorolsky, „La Mobilization de l'armée russe", p. 151.
68. Aceste discrepanțe sunt discutate în Bruce W. Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914. What St.-Petersburg Perceived and Why It Mattered", manuscris nepublicat, p. 23; vezi, de asemenea, Ministère des affaires étrangères (ed.), *Documents diplomatiques, 1914. La guerre européenne. Pièces relatives aux négotiations qui ont précédé la déclaration de guerre de l'Allemagne à la Russie et à la France* (Paris, 1914), doc. 118, p. 116; despre alte omisiuni și supresiuni, vezi, de asemenea, Konrad W. Romberg, *The Falsifications of the Russian Orange Book*, traducere W. Cyprian Birdge (Londra, [1923]).
69. Telegramă nr. 1538 către Londra, Paris, Viena și Roma, 28 iulie 1914, citat în Schilling, *How the War Began*, p. 44.
70. Telegramă nr. 1539 către Londra, Paris, Viena și Roma, 28 iulie 1914, citat în *ibid.*
71. Telegramă de la Benckendorff la Sazonov, citat în Sazonov, *Les Années fatales*, pp. 200–201.
72. Citat în Schilling (ed), *How the War Began*, p. 43.
73. Despre punctul de părere a lui Sazonov asupra avertismentului lui Bethmann, vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, p. 491; Horst Links *Das Zarische Russland und der Erste Weltkrieg. Diplomatie und Kriegsziele 1914–1917* (Munich, 1982), p. 33; despre schimbul cu Pourtales, vezi „16/29 July", Schilling (ed.), *How the War Began*, pp. 48–49.
74. „15/28 July", *ibid.*, p. 43.

75. De l'Escaille către Davignon, St.-Petersburg, 30 iulie 1914, MAEB AD, Empire Russe 34, 1914; această telegramă, care a fost interceptată de către germani și publicată în timpul războiului, a devenit o armă folosită în dezbaterile postbelice referitoare la vină, vezi, de exemplu, Ministerul de Externe german (ed.), *Belgische Aktenstucke*, 1905–1914 (Berlin [1917]); Bethmann Hollweg *Betrachtugen zum Weltkrieg* (2 volume, Berlin, 1919), vol. I, p. 124.
76. Telegramă de la kaizerul Wilhelm către țar, Berlin, 29 iulie 1914, citat în Schilling (ed), *How the War Began*, p. 55.
77. Vezi, de exemplu, Herman Bernstein, „Kaiser Unmasked as Cunning Trickster Who Plotted for War While He Prated of Peace. «Nicky» Telegrams Reveal Czar as No Better, Falling Readily into Snares that «Willy» Set", *Washington Post*, 18 septembrie 1917: AMAE ND, Russie 45 Allemange-Russie; Herman Bernstein, *The Willy-Nicky Correspondence. Being the Secret and Intimate Telegrams Exchanged Between the Kaiser and the Tsar* (New York, 1918); Sydney B. Fay, „The Kaiser's Secret Negotiations with the Tsar, 1904–1905", American Historical Review, 24 (1918), pp. 48–72; Isaac Don Levine (ed.), *The Kaiser's Letters to the Tsar. Copied from Government Archives in Petrograd and Brought from Russia by Isaac Don Levine* (Londra, 1920). Aceste ediții timpurii nu conțin secvența de telegrame schimbate între cei doi suverani în 1914, probabil pentru că acestea din urmă nu au fost telegrame personale, ci diplomatice și, deci, realizate separat de corespondența personală a monarhului – îi datorez această introspecție lui John Röhl, căruia îi mulțumesc călduros.
78. Michael S. Neiberg, *Dance of the Furies, Europe and the Outbreak of World War I* (Cambridge Mass., 2011), p. 116.
79. Serghei Dmitrievich Sazonov, *Les Années fatales*, p. 218.
80. *Ibid.*, pp. 218–219.
81. Menning, „Russian Military Intelligence", pp. 13–18; D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), pp. 148–149.
82. Tschirschky către Bethmann Hollweg, Vienna, 2 iulie 1910, relatează o conversație între Kulakovsky și Sukhomlinov, PA-AA, R 10894.
83. Menning, „Russian Military Intelligence", pp. 30–31.
84. Citat în V.R. Berghahn și W. Deist, „Kaiserliche Marine und Kriegsausbruch 1914", *Militärgeschichtliche Mitteilungen, 1* (1970), pp. 37–58 Albert Hopmann (înalt funcționar al Biroului Naval Imperial), intrare jurnal 7 iulie 1914, în Michael Epkenhans, *Albert Hopmann. Das ereignisreiche Leben eines «Wilhelminers". Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen, 1901 bis 1920* (Oldenbourg, 2004), p. 385.

85. Biedermann (plenipotenţiar saxon la Berlin) către Vitzthum (ministru de externe saxon), Berlin, 17 iulie 1914, în Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 125, pp. 199–200.
86. Bethmann Hollweg către ambasadorii din St.-Petersburg, Paris şi Londra, Berlin, 21 iulie 1914, în *ibid.*, doc. 188, pp. 264–266, aici. 265.
87. Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge, 2001), pp. 190–193, 196.
88. Citat în L.C.F. Turner, *Origins of the First World War* (Londra, 1973), p. 86.
89. Citat în Ulrich Trumpener, „War Premeditated? German Intelligence Operations in July 1914", *Central European History*, 9 (1976), pp. 58–85, aici p. 64.
90. *Ibid.*
91. Riexler, intrare jurnal 11 iulie 1914, în Karl Dietrich Edrmann (ed.), Kurt Riezler. *Tagebücher Aufsätze Dokumente* (Göttingen, 1972), p. 185.
92. Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 123, p. 198.
93. „German View of French Diclosures", *The Times*, 17 iulie 1914, p. 7, col. C; „Attitude of Germany", *ibid.* 25 iulie 1914, p. 10, col. C.
94. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, pp. 194–195, n. 44.
95. De aici deducţia contelui Kageneck, ataşat militar german la Viena, vezi *ibid.*, p. 194. Despre impactul dezvăluirilor lui Humbert despre gândirea germanilor în timpul crizei, vezi, de asemenea, Theodor Wolff (editor-şef la *Berliner Tageblatt*), intrare jurnal 24 iulie 1914, relatare oficială despre pregătirea francezilor, în Bernad Sösemann (ed.), *Tagebücher 1914–1919: der Erste Weltkrieg und die Entstehung der Weimarer Republik in Tagebüchern, Leitartiken und Briefen des Chefredakteurs am „Berliner Tageblatt" und Mitbegründers der „Deutschen Demokratischen Partei" Theodor Wolff* (Bopard, 1984), pp. 64–65; Hopman, intrare jurnal 14 iulie 1914, în Epkenhans (ed.), *Tagebücher*, p. 389.
96. Risto Ropponen, *Italien als Verbündeter. Die Einstellung der politischen und militärischen Führung Deutschlands und Österreich-Ungarns zu Italien on der Niederlage von Adua 1896 bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914* (Helsinki, 1986), pp. 139, 141–142, 209–210.
97. Bethmann către Schoen şi Bethmann către Lichnowsky, amândouă Berlin, 27 iulie 1914, în Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. 2, doc. 491, 492, p. 103.
98. Jagow către Lichnowsky (scrisoare personală), Berlin, 18 iulie 1914, în Karl Kautsky (ed.), *Die deutschen Dokumente zu Kriegsausbruch* (4 volume, Berlin, 1927), vol. I, doc. 72, pp. 99–101, aici p. 100.
99. Despre încrederea germanilor în „localizare", vezi Hopman, intrări jurnal 8, 13, 24, 26 iulie, pp. 36, 388, 394–395, 397–398; despre neliniştea

lui Jagow, la fel 21 iulie 1914, pp. 391–392; despre Bethmann ca „om care se îneacă", vezi Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen* (Leipzig, 1920), p. 242; despre aceste caracteristici ale crizei, vezi, de asemenea, Williamson şi May, „An Identity of Opinion", esp. n. 107, p. 353.

100. Wilhelm al II-lea către Franz Iosef, Balholm, 14 iulie 1014, ÖUAP, vol 8, doc. 10262, pp. 422–423.
101. Vezi observaţiile lui Wilhelm în Tschirschky către Jagow, Viena, 10 iulie 1914, în Imanuel Geiss, *July 1914. The Outbreak of the First World War. Selected documents* (New York, 1914), doc. 16, pp. 106–107.
102. Wilhelm al II-lea, comentarii despre Tschirschky către Bethmann, Viena, 14 iulie 1914, în *ibid.*, doc. 21, pp. 114–115.
103. Lamar Cecil, *Wilhelm al II-lea* (2 volume, Chapel Hill, 1989 şi 1996), vol. 2, *Emperor and Exile, 1900–1941* p. 202; Jagow către Wedel (anturaj imperial), Berlin, 18 iulie 1914; în Geiss, *July 1914*, doc. 29, p. 121.
104. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War, Europe 1904–1914* (Oxford, 1996), p. 376.
105. Vezi, G.A. von Müller, *Regierte der Kaiser? Aus den Kriegstagebüchern des Chefs des Marinekabinettes im Ersten Weltkrieg Admiral Georg Alexander von Müller* (Göttingen, 1959); Holger Afflerbach, *Kaiser Wilhelm II. als Oberster Kriegsherr im Ersten Weltkrieg. Quellen aus der militärischen Umgebung des Kaiser* ((Munich 2005), p. 11.
106. Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Munich, 1994), p. 153.
107. Wilhelm către Jagow, Geiss, Neues Palais, 28 iulie 1914, în Geiss, *July 1914*, doc. 112, p. 256; Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 153.
108. Citat Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 154.
109. Citat în Volker Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914* (Basingstoke, 1993), pp. 202–203.
110. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 467; Geiss, *July 1914*, p. 222.
111. Lichnowsky către Jagow, Londra, 27 iulie 1914, Geiss, *July 1914*, doc. 97, pp. 238–239.
112. Bethmann către Tschirschky, Berlin 10.15 am, 28 iulie 1914, Geiss, *July 1914*, doc. 115, p. 259; Stevenson, *Armaments*, pp. 401–402; despre divergenţa de opinie dintre Bethmann şi Wilhelm referitoare la ziua respectivă, vezi Geiss, *Julikrise*, vol. 2, pp. 164–165 (comentariu de Geiss).
113. Bethmann către Wilhelm al II-lea, Berlin. 10.15 p.m., 28 iulie 1914, în Geiss, *July 1914*, doc. 114, 117, pp. 258, 261.
114. Trumpener, „What Premeditated?", pp. 66–67.
115. Chelius către Wilhelm al II-lea, St.-Petersburg, 26 iulie 1914, în Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. 2, doc. 441, pp. 47–49, aici p. 48.
116. Citat în Trumpener, „What Premeditated?", p. 66.

117. *Ibid.*
118. Statul-major, raport întocmit de Comitetul de Evaluare a Informațiilor, 28 iulie 1914, citat în *ibid.*, p. 72.
119. Vezi, de exemplu, Bethmann către Tschirschley, Berlin, 29 iulie 1914 și la fel, de două ori, în 30 iulie 1914, în Geiss (ed.), Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. 2, documente 690, 695, 696, pp. 287–288, 289–290, 290.
120. Jurnal Falkenhayn, 29 iulie 1914, citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 155.
121. Berghahn, *Germany and the Approach of War*, p. 215.
122. Jurnal Falkenhayn, 31 iulie 1914, citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 160.
123. George al V-lea, relatat de prințul Henry al Prusiei, Henry către Wilhelm al II-lea, 28 iulie 1914, în DD, vol. I, pp. 32–89.
124. Harold Nicolson, *King George the Fifth* (Londra, 1952), p. 245; Berghahn, *Germany and the Approach of War*, p. 219.
125. Nicolson, *King George the Fifth*, p. 246.
126. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, în Geiss, *July 1914*, doc. 130, pp. 288–290.
127. Wilhelm al II-lea, observații despre Pourtalès către Jagow, St.-Petersburg, 30 iulie 1914, Geiss, July 1914, doc. 135, pp. 293–295.
128. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, DD, vol. 3, doc. 562, p. 66.
129. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, doc. 570, p. 70.
130. Citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 164.
131. Jurnalul lui Falkenhayn, 1 august 1914, citat în *ibid.*, pp. 165–166. Versiunea lui Falkenhayn despre acest schimb a fost susținută de Moltke, însă se poate să nu fie în totalitate adevărată. Conform memoriilor aghiotantului și a martorului Max von Mutius, kaizerul i-a cerut sfatul lui Moltke – în special intrarea celei de-a 16-a Divizii în Luxemburg – dacă putea fi oprit marșul peste graniță. Moltke a răspuns că nu știe. Un subordonat al Departamentului de Operațiuni al statului-major, locotenent-colonelul Tappen, fusese cel care afirmase că era posibil. Prin această relatare, kaizerul nu a trecut direct peste Moltke, însă a păstrat aceleași limite convenționale a poziției adoptate. În orice caz, relatările amintesc despre efectul traumatic al acestui episod asupra șefului statului-major, care revenea obsesiv asupra aceluiași subiect; vezi, Afflerbach, *Kaiser Wilhelm II. als Oberster Kriegsherr im Ersten Weltkrieg. Quellen aus der militärischen Umgebung des Kaiser, 1914–1918* (Munich, 2005), p. 13.
132. Cecil, *Wilhelm al II-lea*, vol. 2, p. 107.
133. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, p. 222.
134. Wilhelm al II-lea către George al V-lea, Berlin, 1 august 1914, DD, vol. 3, doc. 575, p. 74.

135. Bethmann către Lichnowsky, Berlin, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 578, p. 76; Wilhelm al II-lea către George al V-lea, Berlin, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 575, p. 74.
136. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 596, pp. 89–91.
137. George al V-lea către Wilhelm al II-lea, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 612, p. 103–104.
138. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 603, pp. 95.
139. Citat din Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 167.
140. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, DD, vol. I, doc. 368, pp. 86–89.
141. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, BDs, vol. II, doc. 352, p. 220.
142. Harry F. Young, „The Misunderstanding of August 1, 1914"; Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914, *Journal of Modern History, 48/4* (1976), pp. 644–665.
143. Stephen J. Valon, „The Misunderstanding of August 1, 1914"; Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914", *Journal British Studies, 27/4* (1988), pp. 405–424.
144. Keith M. Wilson, „Understanding the „Misunderstanding of August 1, 1914", *Historical Journal,* 37/4 (1994), pp. 885–889; despre impactul avut de instabilitatea financiară internațională asupra gândirii britanicilor, vezi Nicholas A. Lambert, *Planning Armageddon. British Economic Warfare and the First World War* (Cambridge, MA, 2012), pp. 185–231; pentru o discuție despre viziunea lui Lambert, vezi Williamson, „July 1914: Revisited and Revised", pp. 17–18; îi sunt recunoscător lui Sam Williamson pentru că mi-a atras atenția asupra acestui argument al lui Lambert.
145. Grey către Bertie, Londra, 1 august 1914, BD, vol. II, doc. 419, p. 250.
146. Bertie către Grey, Paris, 2 august 1914, *ibid.*, doc. 453, p. 263; despre „importanța" acestui răspuns, vezi Wilson, „Understanding the „Misunderstanding", p. 888.
147. Comunicare Ambasada Germaniei, Londra, 31 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 344, p. 217; avertismentul a fost repetat în ziua următoare, vezi comunicarea Ambasadei Germaniei, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, doc. 397, p. 241.
148. Asquith către Venetion Stanley, Londra, 1 august 1913, în Brock și Brock (ed.), *Letters to Venetion Stanley*, p. 140.
149. Grey către Bertie, Londra, 29 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 283, p. 180.
150. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, *ibid.*, doc. 352, p. 220.

151. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, *ibid.*, doc. 367, pp. 226–227.
152. Grey către Bertie, Londra, 8.20 p.m., 1 august 1914, *ibid.*, doc. 426, p. 426; a se observa ora depeşei: aceasta a fost o telegramă ulterioară celei citate în acea zi, care îi oferea ambasadorului alte detalii despre conversaţia cu Cambon.
153. Keith Eubank, *Paul Cambon*: Master Diplomatis (Norman, 1960), pp. 170–171.
154. Conversaţie cu Cambon în 24 iulie reamintită în André Géraud, „The Old Diplomacy and the New", *Foreign Affairs*, 23/2 (1945), pp. 256–70, aici p. 260.
155. Grey către Bertie, Londra, 28 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 238, p. 156.
156. Keiger, „France", p. 133.
157. Cambon către Viviani, Londra, 29 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 281, pp. 228–229.
158. Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 181–186.
159. Despre aspectul legată de Antantă, vezi John Keiger, „Why Allies? Necessity or Folly", manuscris nepublicat al documentului înmânat la conferinţa „Forgetful Allies: Truth, Myth and Memory in the Two World Wars and After", Cambridge, 26–27 septembrie 2011. Îi sunt recunoscător lui John Keiger pentru că m-a lăsat să văd o copie a documentului înainte de a fi publicat.
160. Géneviève Tabouis, *Perfidious Albion – Entente Cordiale* (Londra, 1938), p. 109.
161. Citat în Steiner, *Britain and the Origins*, p. 225.
162. Asquith către Stanley, Londra, 29 iulie 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Venetia Stanley*, p. 132.
163. Eyre Crowe, memorandum din 31 iulie 1914, BD, vol. II, înclus în doc. 369, pp. 228–229.
164. Steiner, *Britain and the Origins*, p. 228.
165. Austen Chamberlain, *Down the Years* (Londra [1935]), p. 94.
166. Colin Forbes Adams, *Life of Lord Llyod* (Londra, 1948), pp. 59–60; Chamberlain, *Down the Years*, pp. 94–101; Ian Colvin, *The Life of Lord Carson* (3 volume, Londra, 1932–1936), vol. 3, pp. 14–20; despre conversaţia lui Cambon cu Llyod, esp. pp. 14–15; Leopold S. Amery, *My Political Life*, (3 volume, Londra, [1953–1955]), vol. 2, pp. 17–19.
167. Keith M. Wilson, *The Policy of the Entente Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914*, (Cambridge, 1985) p. 135.
168. Asquith către Stanley, Londra, 31 iulie 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Venetia Stanley*, p. 138.
169. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (Londra, 1931), p. 114.
170. Asquith către Stanley, Londra, 1 august 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Venetia Stanley*, p. 140.

171. John Morley, *Memorandum on Resignation, August 1914* (Londra, 1928), p. 5.
172. Citat în Wilson, *Policy of the Entente* p.137.
173. Lord Crewe către George al V-lea relatare despre întrunirea Cabinetului din 2 august 1914, 6.30 p.m., în J.A. Spender şi Cyril Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith* (2 volume, Londra, 1932), vol. 2, p. 82; Morley, *Memorandum*, p. 21.
174. Despre răspunderea lui Samuel pentru aceste formule şi reuşita lui de a obţine sprijinul colegilor lui, vezi Wilson, *Policy of the Entente*, p. 142; de asemenea, Herbert Samuel către soţia lui, Beatrice, 2 august 1914, in C.J. Lowe şi M.L. Dockrill, *The Mirage of Power* (3 volume, Londra, 1972), vol. I, pp. 150–151; Cameron Hazlehurst, *Politicians at War, July 1914 to May 1915: A Prologue to the Triumph of Lloyd George* (Londra, 1971), pp. 93–98.
175. Despre cuvintele lui Grey şi „emoţia" lui, vezi George Allardice Riddell (proprietar al *News of the World*), *Lord Riddell's War Diary*, 1914–1948 (Londra, 1933), p. 6.
176. Despre locul Belgiei în opinia pro-război a britanicilor, vezi John Keiger Britain's „Union Sacree" în 1914, în Jean-Jacques Becker şi Stephane Audouin-Rouzeau (eds.), Les Societes europeenes et la guerre de 1914–1918 (Paris, 1990), pp. 39–52, esp. pp. 48–49.
177. Citat în Hermann Lutz, *Lord Grey and the World War*, traducere E.W. Dickes (Londra, 1928), p. 101.
178. C. Addison, *Four and Half Years* (2 volume, Londra, 1934), vol. I, p. 32, citat în Brock, „Britain Enters the War", p. 161.
179. Keiger, Britain's „Union Sacree", în Becker şi Audouin-Rouzeau (eds.), *Les societes europeennes*, pp. 39–52, Samuel R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904–1914* (Cambridge, MA, 1969), pp. 357–360.
180. Acesta este un argument ciudat specificat în Keith M. Wilson, „The British Cabinet's Decision for War, 2 August 1914", *British Journal of International Studies* (1975), pp.148–159; reimprimat ca şi cap. 8 al *id.*, *The Policy of the Entente*.
181. Buchanan către Nicolson, St.-Petersburg, 16 aprilie 1914, BD, vol. 10/2doc. 538, pp. 784–785.
182. Nicolson către Goschen, 15 aprilie 1912, *ibid.*, vol. 6, doc. 575, p.747; Steiner, Foreign Office, p.131; vezi, de asemenea, Wilson, *The Policy of the Entente*, p. 78; Zara S. Steiner „The Foreign Office under Sir Edward Grey", în Francis Harry Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), pp. 22–69, aici p. 45.
183. Williamson, *Politics of Grand Strategy*, pp. 104–114, 167–204.

184. Minuta lui Eyre Crowe către Buchanan către Grey, St.-Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. 11, doc. 101, pp. 80–82, aici p. 82.
185. Isabel V. Hull, *Absolute Destruction. Military Culture and Practices of War in Imperial Germany* (Ithaca, 2005), pp. 160–181 Mombauer *Hemuth von Moltke*, pp. 102, 105, 164–167, 225.
186. Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen* (Leipzig, 1920), pp. 241–242.
187. Notă prezentată în 2 august la 7 p.m. de M. Below Saleske către M. Davignon, Ministrul Afacerilor Externe [belgian], extras din „Grey Book" belgiană în TNA, FO 371/1910 (2 august 1914), vizualizat online la: http://www.nationalarchives.gov.uk/ pathways/firstworldwar/first_ world_war/p_ultimatum.htm.
188. Jean Stengers, „Belgium", în Wilson (ed.), *Decisions of War*, pp. 151–174.
189. *Ibid.*; răspunsul guvernului belgian la ultimatumul german, 3 august 1914 la 7 a.m., în Hugh Gibson, *A Journal from Our Legation in Belgium* (New York, 1917), p. 19.
190. Stengers, „Belgium", pp. 161, 162.
191. Gibson, *A Journal*, p. 15.
192. Stengers, „Belgium", p 163.
193. Gibson, *A Journal*, p. 22.
194. Citat în Stengers, „Belgium", p. 164.
195. Maurice Paléologue, intrare jurnal 1 august 1914, *An Ambassador's Memoirs 1914–1917*, traducere Frederick A. Holt (Londra, 1973), pp. 38–39.
196. Prinţul Max von Lichnowsky, *My Mission to London, 1912–1914* (Londra, 1918), p. 28.
197. Gibson, *A Journal*, p. 21.
198. Bernd F. Schulte, „Neue Dokumente zu Kriegsausbruch und Kriegsverlauf 1914", *Militärgeschichtliche Mitteilungen, 25* (1979), pp. 123–185, aici p. 140.
199. Raportul colonelului Ignatiev, 30 iulie 1914, RGVIA, Fond 15304– Upravlenie Voennogo Agenta vo Frantsii, op. 2, d. 16 – Rapoarte şi comunicări în carneţele special, I. 38.
200. Citat în Hew Strachan, *The First World War* (Oxford, 2001), p. 103.
201. V.I. Gurko, *Cherty I Sluety Proshlogo, Pravitel'stvo i Obsechchestvennost'v Tsarstvovanie Nikolaya II Izobrazhenii Sovremennika* (Moscova, 2000), p. 651.
202. W. Mansell Merry, *Two Months in Russia: July-September 1914* (Oxford, 1916), pp. 76–77.
203. Astfel sumarul impresiilor lui Richard Cobb relatate în Roger Martin du Grad, *L'Été 1914* (4 volume, Paris, 1936–1940), în Cobb, „France and the

Coming of War", în Evans și Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War*, pp. 125–144, aici p. 137.

204. Strachan, *The First World War*, pp. 103–162, esp. p. 153; despre dezordinea în ciorne în Rusia, vezi Joshua Sanborn, „The Mobiliyation of 1914 and the Question of the Russian Nation", *Slavic Review*, 59/2 (2000), pp. 267–289.

205. Neiberg, *Dance of the Furies*, p. 128.

206. Gibson, intrare jurnal 2 august în id., *A Journal*, p. 8.

207. Vezi Adrian Gregory, *The Last Great War. British Society and the First World War* (Cambridge, 2008), esp. pp. 9–39, id.; „British War Enthusiasm: A Reassessment", în Gail Braybon (ed.), *Evidence, History and the Great War. Historians and the Impact of 1914–1918* (Oxford, 2003), pp. 67–85; despre relatarea detaliată referitoare la reacțiile din provinciile Franței la aflarea veștii despre război, vezi Becker, *1914: Comment le français* pp. 277–309; id., *L'Année 14* (Paris, 2004), pp. 149–153; Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker, *1914–1918: Understanding the Great War*, traducere Catherine Temerson (Londra, 2002), p. 95; despre „șocul, tristețea și consternarea" cu care au primit majoritatea oamenilor vestea despre război, vezi Leonard V. Smith, Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker, *France and the Great War* (Cambridge, 2003), pp. 27–29; P.J. Flood. *France 1914–1918: Public Opinion and the War Effort* (Basingstoke, 1990), pp. 5–33; Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany* (Cambridge, 2000), pp. 231–236.

208. Sanborn, „Mobilization of 1914", p. 272.

209. De aici relatarea oferită de „instituteur" al satului, citat în Flood, *France 1914–1918*, p. 7.

210. Stephen Graham, *Russia and the World* (New York, 1915), pp. 2–3, citat în Leonid Heretz, *Russia on the Eve of Modernity. Popular Religion and Traditional Culture under the Last Tsars* (Cambridge, 2008), p. 195. În multe memorii ruse apar confuzii referitoare la identitatea inamicului, vezi Bertram Wolfe, „War Comes to Russia", *Russian Review*, 22/2 (1963), esp. pp. 126–129.

CONCLUZII

1 Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia* (Londra, 1955), p. 350.

2. Memoriul este cel al prințului B.A. Vasil'chiko, discutat în D.C.B. Lieven, „Bureaucratic Authoritarianism in Late Imperial Russia: The Personality,

Career and Opinions of P.N. Durnovo", *The Historical Journal, 26/2* (1983), pp. 391–402.

3. Vezi, de exemplu, Mark Hewitson, *Germany and the Causes for the First World War* (Oxford, 2006), pp. 3–4. Despre teza lui Fischer ca formă de angajament personal față de moștenirea pătată a naziștilor, vezi Klaus Grosse Kracht, „Fritz Fischer und der deutsche Protestantismus", *Zeitschrift fur neuere Theologiegeschichte*, 10/2 (2003), pp. 224–252; Rainer Nicolaysen, „Rebell wider Willen? Fritz Fischer und die Geschichte eines nationalen Tabubruchs", în Rainer Nicolaysen and Axel Schildt (eds.), *100 Jahre Geschichtswissenchaft in Hamburg (Hamburger Beitrage zur Wissenschaftsgeschichte*, vol. 18*)*, (Berlin/Hanburg, 2011), pp. 197–236.
4. Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism* (Londra, 1980), p. 467.
5. Vezi Paul W. Schroeder, „Embedded Counterfactuals and World War I as an Unavoidable war", p. 42; despre o analiză întemeiată care interpretează războiul ca și consecință neintenționată a erorilor comise de o elită politică, care considera un război general ca și consecință catastrofală, vezi Gian Enrico Rusconi, *Rischio 1914. Come si decide una guerra* (Bologna, 1987).
6. Teză război pe termen scurt: Gerhard Ritter, *Der Schlieffenplan. Kritek eines Mythos* (Munich, 1965); Lancelot Farrar, *The Short War Illusion. German Policy, Strategy and Domestic Affairs, August - December 1914* (Santa Barbara, 1973); Stephen Van Evera, „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security*, 9 (1984), pp. 397–419; critică: Stig Forster, „Der deutsche Generalstab und die Illusion des kurzen Krieges, 1871–1914: Metakritik eines Mythos", *Militargeschichtliche Mitteilungen*, 54 (1995), pp. 61–95; comentariu excellent despre dezbatere: Holger H. Herwig, „Germany and the „Short-War" Illusion: Toward a New Interpretation?", *Journal of Military History, 66/3*, pp. 681–693.
7. Citat în Herwig, „Germany and the «Short-War» Illusion", p. 686.
8. „Horace Blanchon" (pseud.), „Academie de Medicine", *Le Figaro*, 5 martie 1913, extras din NA Archief, 2.05.03, doc. 648, Correspondentie over de Balkan-oorlog.

Mulţumiri

nostru şi am rămas acolo până la ora patru după-amiaza, când am fost nevoiţi să ne retragem [...] A fost voia lui Dumnezeu ca eu să scap în viaţă, căci gloanţele mitralierelor şi şrapnelele vâjâiau peste tot."

Serviciul militar activ al lui Jim s-a încheiat la ora două dimineaţa, în data de 30 mai 1918, când, după cum mărturisea el în jurnal, a „oprit o bombă lansată de patrie şi m-am ales cu ambele picioare rănite". Bomba căzuse la picioarele lui, azvârlindu-l în sus şi ucigându-i pe camarazii din jurul lui.

Când l-am cunoscut pe Jim, era un bătrânel gârbovit şi slăbit, a cărui memorie îi juca feste. Era reticent când venea vorba despre experienţa lui din război, dar îmi aduc aminte de o conversaţie pe care am avut-o pe când aveam în jur de nouă ani. L-am întrebat dacă bărbaţilor care au luptat în război le era frică sau dacă erau dornici să lupte. Mi-a răspuns că unora le era frică, iar alţii erau dornici. Cei care erau dornici luptaseră mai bine decât cei cărora le era frică? l-am întrebat eu. „Nu, a răspuns Jim. Cei dornici au făcut pe ei de frică primii." O vreme, am fost extrem de impresionat de răspunsul lui, dar şi nedumerit – mai ales de cuvântul „primii".

Oroarea acestui conflict îndepărtat ne reţine încă atenţia. Însă caracterul său mizer zace în altă parte, în evenimentele obscure şi întortocheate care au dus la acest masacru. Cercetându-le, am dobândit mai multe informaţii decât aş putea reda. Conversaţiile purtate cu Daniel Anders, Margaret Lavinia Anderson, Chris Bayly, Tim Blanning, Konstantin Bosch, Richard Bosworth, Annabel Brett, Mark Cornwall, Richard Drayton, Richard Evans, Robert Evans, Niall Ferguson, Isabel V. Hull, Alan Kramer, Günther Kronenbitter, Michael Ledger-Lomas, Dominic Lieven, James Mackenzie, Alois Maderspacher, Mark Migotti, Annika Mombauer, Frank Lorenz Müller, William Mulligan, Paul Munro, Paul Robinson, Ulinka Rublack, James Sheehan, Brendan Simms, Robert Tombs şi Adam Tooze m-au ajutat să construiesc argumente puternice. Ira Katznelson mi-a oferit sfaturi despre teoria deciziei; Andrew Preston, despre principiile contradictorialităţii în elaborarea politicii externe; Holger Afflerbach, despre jurnalele lui Riezler, Tripla

Alianță și detalii subtile ale politicii germane în timpul Crizei din Iulie; Keith Jeffery, despre Henry Wilson; John Röhl, despre kaizerul Wilhelm al II-lea. Hartmut Pogge von Strandmann mi-a atras atenția asupra memoriilor mai puțin cunoscute, dar pline de informații ale rudei sale Basil Strandmann, care era însărcinatul cu afaceri rus la Belgrad când a izbucnit războiul în 1914. Keith Neilson mi-a arătat un studiu nepublicat al factorilor decizionali care au participat la summitul de la Ministerul de Externe Britanic; Bruce Menning mi-a îngăduit să îi citesc articolul important, care urma să apară în *Journal of Modern History*, despre inteligența militară rusească; Thomas Otte mi-a trimis o copie pdf a studiului său *The Foreign Office Mind*, iar Jürgen Angelow a procedat la fel cu al său *Der Weg in die Urkatastrophe*; John Keiger și Gerd Krumeich mi-au pus la dispoziție extrase din articole și trimiteri referitoare la politica externă franceză; Andreas Rose mi-a trimis o copie proaspăt publicată a articolului său *Zwischen Empire und Kontinent*; Zara Steiner, a cărei cărți reprezintă repere în acest domeniu, a fost foarte amabilă pentru că și-a alocat timp să stăm de vorbă și să îmi dea un dosar plin cu articole și notițe. În ultimii cinci ani, Samuel R. Williamson, ale cărui studii clasice despre criza internațională și despre politica externă a Austro-Ungariei, a deschis mai multe piste explorate în această carte, mi-a trimis capitole nepublicate, referințe și trimiteri și nu s-a arătat deranjat de faptul că i-am pus multe întrebări referitoare la caracterul misterios al politicii austro-ungare. Prietenia prin corespondență care a rezultat a constituit una dintre recompensele pe care le-am primit lucrând la această carte.

Mulțumirile mele se îndreaptă și către cei care m-au ajutat să depășesc barierele lingvistice: către Miroslav Došen, pentru ajutorul lui în ceea ce privește sursele tipărite în sârbă și către Srdjan Jovanović, pentru că m-a ajutat cu documentele arhivate în Belgrad; către Rumen Cholakov, pentru ajutorul lui în ceea ce privește textele secundare în limba bulgară și către Serghei Podbolotov, muncitor dedicat în domeniul istoriei, ale cărui înțelepciune, inteligență și umor sec au făcut ca studiile mele în Moscova să fie pe cât de plăcute

şi de edificatoare, pe atât de productive. Apoi mai sunt acele suflete generoase care citesc o parte sau tot sau lucrarea pe măsură ce este scrisă: Jonathan Steinberg şi John Thompson au citit fiecare cuvânt şi mi-au oferit comentarii şi sugestii eficiente. David Reynolds m-a ajutat să le dau de capăt celor mai grele capitole. Patrick Higgins a citit şi a criticat primul capitol, avertizându-mă în ceea ce priveşte capcanele. Amitav Ghosh mi-a oferit feedbackuri şi sfaturi nepreţuite. Îmi asum responsabilitatea pentru toate celelalte erori.

Sunt norocos să am un impresar minunat precum Andrew Wylie, căruia îi datorez mult, îi sunt extrem de recunoscător lui Simon Winder de la Penguin pentru încurajarea, îndrumarea şi entuziasmul său, lui Richard Duguid pentru că a supravegheat producţia cărţii cu o eficienţă nemaipomenită. Neostenita Bela Cunha, corectoare, a căutat şi a şters toate greşelile, scăpările, inconsecvenţele şi „afidele" (citatele de prisos) pe care le-a putut găsi şi şi-a păstrat buna dispoziţie, chiar dacă textul i-a dat de furcă. Nina Lübbren, al cărei bunic, Julius Lübbren, a luat parte la bătălia de la Passchendaele din 1917 (de partea cealaltă a baricadei), mi-a tolerat eforturile, rămânând neutră. Dedic cartea cu dragoste şi admiraţie celor doi fii ai mei, Josef şi Alexander, în speranţa că nu vor ajunge niciodată să afle ce e un război.

Lista cu ilustraţii

1. Petar I Karadjordjević 29
2. Regele Alexandru şi regina Draga cca 1900 34
3. Asasinarea lui Obrenović, din Le *Petit Journal*, 28 iunie 1903 38
4. Princip Gavrilo în tinereţe 83
5. Nedeljko Ćabrinović 83
6. Milan Ciganović 86
7. Contele Leopold Berchtold 142
8. Conrad von Hötzendorf 143
9. Franz Ferdinand, arhiduce de Austria-Este 147
10. Théophile Delcassé 179
11. „Încăierarea pentru China", de Henri Meyer, *Le Petit Journal*, 1898 223
12. Wilhelm al II-lea şi Nicolae al II-lea 225
13. Wilhelm al II-lea 226
14. Eduard al VII-lea, în uniforma de colonel al celui de-al 12-lea Detaşament al Husarilor 226
15. Pyotr Stolypin 244
16. Joseph Caillaux 249
17. Paul Cambon 251
18. Sir Edward Grey 261
19. Serghei Sazonov 331
20. Alexander V. Krivoshein 344
21. Contele Vladimir Kokovtsov 396
22. Helmuth von Moltke 411
23. Ivan Goremykin 434
24. Franz Ferdinand şi Sophie în Sarajevo, 28 iunie 460
25. Leon von Biliński 471

26. Asasinii la tribunal 476
27. Arestarea unui suspect 478
28. Contele Benckendorff 508
29. Raymond Poincaré 542
30. René Viviani 542
31. Nikola Pašić în 1919 565
32. H.H. Asquith 599
33. Nicolae al II-lea şi Poincaré 611
34. Theobald von Bethmann Hollweg 631
35. Contele Lichnowsky 647
36. Paşii lui Gavrilo Princip, Sarajevo 678

Lista cu hărţi

1. Europa în 1914 10-11
2. Bosnia-Herţegovina (1914) 112
3. Sistemul european (1887) 166
4. Sisteme de alianţă (1907) 167
5. Balcanii în 1912 325
6. Balcani: armistiţiul după Primul Război Balcanic 325
7. Balcani: După cel de-al Doilea Război Balcanic 326

Indice

A

Abbot, George Frederick 311
Abdul Hamid II, Sultan 194
Acordul mediteraneean (1887) 169
Addison, Christopher (ulterior primul viconte Addison 665
Adrianopol (Edirne) 322, 324
Aehrenthal, contele Alois, ministru de externe austriac 65,120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 132, 140, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 245, 274, 298, 315, 354, 377, 445, 491, 492
Afacerea *Daily Telegraph* (1908) 260
Afacerea Prochaska (1912) 298, 358, 549
„Afacerea Redl" (1913) 159, 160, 628
Afganistan 125, 175, 187, 191, 209, 228, 229, 404
Africa170, 173, 178, 182, 185, 189, 191, 193, 210, 219, 312, 313
Agence Havas (agenţie de presă) 297
Agram (Zagreb) 126, 127, 129, 526
Albania 73, 133, 138, 155, 224, 314, 315, 357, 359, 360, 363, 364, 369, 380, 413, 548, 557, 568
Albertini, Luigi 479, 514, 565, 567, 571, 576
Alekseev, Evgenii Ivanovich 232
Alessio (Leyhë) 358
Alexander Karadjordjević, prinţul Serbiei 47
Alexandria (iaht) 546, 547
Alexandria 212
Alexandru al III-lea, ţar 173, 174, 176
Alsacia-Lorena 168, 177
Anastasia, prinţesa Muntenegrului 552, 553
Anatolia 194, 320, 421
Andrássy, Gyula 101
Anexarea Bosniei-Herţegovinei 61, 112, 121, 123, 124, 233, 297, 345

Angola 191
Antanta Cordială (1904) 167, 205, 211, 221, 252, 265, 315, 352, 372, 387, 4046, 437, 447, 521, 522
Apis 36, 39, 40, 41, 47, 65, 68, 70, 71, 77, 78, 80, 86, 88, 92, 135, 288, 477, 480, 486, 510, 560, 574
Ardeni 605, 606, 668
Armstrong (constructor nave) 595
Artamonov, Victor 510
Asia 169, 171, 175, 185, 187, 210, 211, 217, 259, 430, 558, 603
Asquith, Herbert Henry (*ulterior* primul Conte de Oxford şi Asquith) 260, 263, 264, 598, 599, 601, 604, 654, 661, 662, 666, 673, 685,
Assad, Bashar al- 682
Associazione Nazionalista Italiana 292
Austro-Ungaria17, 20, 50, 63, 76, 80, 92, 97, 104, 106, 116, 120, 122, 129, 130, 141, 157, 162, 171, 211, 250, 281, 288, 295, 309, 338, 353, 356, 365, 367, 371, 378, 412, 436, 446, 449
Az Est (ziar) 93, 575

B

Bačka 49
Bad Ischl 576, 577
Bad Nauheim 451, 532
Baden (Austria) 469
Baernreither, Joseph Maria 109
Balfour, Arthur (*ulterior* primul Conte de Balfour) 275
Balholm 636
Ballin, Albert 400
Balmoral 404
Baronul Max Wladimir von Beck 105
Barrère, Camill 250, 313
Barthou, Jean Louis 14, 389
Basarabia 353
Bătălia de la Königgrätz (1866) 100, 369
Bătălia de la Kresna Gorge (1913) 329
Bătălia de la Kumanovo (1912) 323
Bătălia de la Mukden (1905) 204
Beauchamp, William Lygon al şaptelea conte 604
Beirut 317
Belfort 669
Belgia 58, 237
Belgrad 15, 22, 28, 32, 36, 42, 47, 53, 56, 65, 68, 71, 90, 99, 110, 118, 121, 126, 247, 295, 301, 326, 331, 348, 351, 358, 361, 442504, 509, 524, 531, 549, 559, 566, 575, 580, 590, 593, 602, 612
Benedetto Brin (vas de luptă italian) 316
Beneš, Edvard 113, 119
Benghazi 317
Bennett, Ernest 312
Berchtold, contele Leopold von, ministru de externe austro-ungar

95, 96, 123, 138, 139, 142, 152, 154, 156, 160, 289, 290, 343,358, 361, 367, 369, 445, 450, 482, 487, 491, 511, 523
Bernhardi, Friedrich von 304
Bernstein, Herman 627
Bethmann Hollweg, Theobald von, cancelar german 15, 260, 268, 279, 280, 291, 306, 366, 396, 412, 425, 497, 522
Bezobrazov, A.M. (magnat industria lemnului) 231, 232
Bienerth, Contele Richard von 105
Bienvenu-Martin, Jean-Baptiste 610, 615, 656
Bilinski, Leon 94, 95, 96, 471, 488, 489
Birzhevia Vedomosti (ziar) 299, 520, 620
Bismarck, Prinţ Otto von 168, 169, 189, 204, 257, 320,
Bitola 74, 76, 323, 324
Bittner, Ludwig 14
Blondel, Camille 353
Blühnbach, Schloss 473
Boemia 58, 104, 105, 501, 632
Bogičević, Miloš 98
Bonham, Sir George 39
Bosković, Mateja 504, 603
Bottomley, Horatio 603
Boulanger, Georges Ernest 154, 372
Bourgeois, Léon 252
Boxeri, revoltă (1898-1901) 185, 203, 236
Bozanović, Miloš 71
Brătianu, Ion 500
Brazilia 180, 235, 316
Bregalnica, Râu 329
Broqueville, Contele Charles de 671, 672
Brosh von Aarenau, Alexander 149, 161
Bruxelles, legaţia germană 670, 672, 675
Buchanan, Sir George, ambasador în Rusia 271, 333, 336, 338, 342, 347, 361, 404, 553, 580, 591
Buchlau, Schloss 123, 154, 492
Budapesta 32, 425
Bülow, Bernhard von, cancelar german 124, 180, 192, 201, 202, 209, 253, 258, 260, 447
Buri, război (1899-1902) 185, 196, 219, 229, 280, 292, 407
Burma 180, 186
Burns, John 604, 663
Burtsev, Vladimir 627
Buxton, Noel (*ulterior* Primul Baron Noel-Buxton) 274

C

Čabrinović, Nedeljko 81, 82, 83, 85, 463, 464, 465, 474, 476, 478, 480, 505
Caillaux, Eugène 276
Caillaux, Henriette, proces 503, 544, 545, 551, 613
Caillaux, Joseph 249, 267, 268, 269,

270, 272, 274, 283, 293, 389, 391, 400
Calmette, Gaston 503, 544
Cambon, Jules, ambasador în Germania 240, 250, 253, 255, 267, 299, 387, 402, 410
Cambon, Paul, ambasador în Britania 248, 250, 252, 277, 319, 372, 443, 449, 601, 614, 618, 656
Cambridge Daily News 603
Camerun 216
Campbell-Bannerman, Sir Henry 216, 263
Cancelaria militară 141, 149, 150
Capelle, Eduard von 516
Carlsbad 632
Carnot, Marie François Sadi 507
Carol I, Regele României 353
Caroline Insule 202
Cartwright, Sir Fairfax 213
Casimir Périer, Jean 249
Castelnau, Édouard, Viconte 381, 448
Cattaro 131
Cazaci 220, 589, 593, 679
Cehi 101, 103, 104, 106, 114, 119, 342
Cetinje 131, 359, 557
Chelius, Oskar von 641
Chestiunea irlandeză 666
China 175, 180, 189, 193, 203, 219, 409, 499, 676
Chotek, contesa Sophie (*ulterior* Ducesă de Hohenberg) 13, 148, 149, 458, 492
Churchill, Sir Winston 272, 274, 285, 562, 604, 605, 659, 661, 662, 670
Ciganović, Milan 86, 90, 477, 479, 480, 485, 560, 572
Cincar-Marković, Dimitrije 28, 40
Cisleithania 100, 102, 103, 106, 122
Clary-Aldringen, Prinţul Alfons 470
Clausewitz, Carl von 597
Clemenceau, Georges 281, 391, 544
Cleveland, Grover 214
Cologne 535
Colonia Cape 422
Combes, Émile 281
Conferinţa ambasadorilor (Londra 1912-1913) 360, 403, 408, 606
Conferinţa de la Algeciras (1906) 209, 253, 256, 259, 298
Congo 269, 270, 271
Conrad von Hötzendorf 142
Constantinopol 22, 77, 122, 171, 184, 244, 247, 299, 314, 318, 320, 336, 346, 420, 429, 441, 473, 595
Contele Camillo Benso Cavour 451, 539, 555
Contele Leon von Caprivi 172, 191, 192, 193, 257
Convenţia anglo-rusă (1907) 125, 153, 404, 407, 409
Coreea 204, 231, 232, 243
Corradini, Enrico 292, 313
Crackanthorpe, Dayrell 73, 76, 79, 446

Cracovia 526
Crewe, Robert Crewe-Milnes, Primul Marchiz 273
Criza Agadir (1911) 266, 282, 285, 293, 300, 372, 385, 391, 418
Criza din Iulie 1914 417, 419, 421-3, 471, 476, 515-20, 521, 523-4
Criza din Iulie 1914 şi izbucnirea războiului 20, 125, 129, 130, 148, 224, 406, 501
Crowe, Sir Eyre 215, 216, 218, 254, 540, 608, 610
Cruppi, Jean 255, 266
Cuba 17, 202, 236, 309
Čubrilović, Vaso 88, 464, 479
Čurčić, Fehim Effendi 458,465, 474
Curzon, George, Primul Marchiz Curzon de Kedleston 185
Cvijić, Jovan 64
Cyrenaica 133, 317, 318
Czernin, Contele von Ottokar 473, 506

D

Daily Mail 293
Daily News 603, 661
Danemarca 613
Danilov, Yuri 435, 436
Davidović, Ljuba 63
Davignon, Julien 671
De Salis, John, al VII-lea Conte 213
Delagoa Golf 195
Delbrück, Hans 201
Delcassé, Théophile, ministru de externe francez 178, 179, 180, 181, 186, 207, 208, 212, 239, 252, 270, 298, 382, 386, 388, 429, 448
Derna 317
Dernburg, Bernard 420
Descos, Léon 356, 445, 450, 534, 568
Dibra 359
Diderot, Denis 452
Dimitriev, Radko 322
Disraeli, Benjamin, Primul Conte de Beaconsfield 182, 183, 184
Djakovica 359
Djordje, prinţ încoronat al Serbiei 33, 37, 41, 63, 71
Djordjević, Dragomir 135
Djuričic, Marko 570
Dobrorolsky, Serghei 596, 620, 623, 626
Doulcet, Jean 374, 537
Doumergue, Gaston 389, 391
Draga, Regina Serbiei 26, 32, 33, 34, 37, 137, 566
Dreyfus Afacere 281, 306, 373, 391
Dualismul austro-ungar (1867) 280, 369
Dubail, Auguste 276
Dumba, Konstantin 118
Dunkirk 541, 543, 549, 613, 615
Durazzo (Durrës) 359, 366, 380
Durnovo, Pyotr Nikolayevich 453, 517, 679
Dušan, Stepan, ţarul Serbiei 48, 49, 51, 75

E

Eckardstein, Baron Hermann von 199, 212
Edirne (Adrianopol) 322
Eduard al VII-lea, Rege 199, 200, 219, 224, 226, 234, 239, 303, 305, 645
Egipt 178, 180, 181, 182, 206, 213, 217, 252, 312, 420
Einem, Karl von 280
Ekaterinoslav (Dniepropetrovsk) 589
Eliot, Sir Charles 51, 53
Epinal 669
Epirus 324
Ernst August, Prinţ de Hanovra 425
Escaille, Bernard de l' 625, 626
Esher, Reginald Brett, al II-lea Viconte 273, 305
Essad Pasha Toptani 360
Étienne, Eugène 207
Eustis, James B. 169
Evans, Sir Arthur 50

F

Falkenhayn, Erich von 419, 512, 515, 630, 642, 643, 644, 649
Fashoda 178, 179, 217, 294
Ferry, Abel 94, 616, 619
Fez 206, 208, 256
Figaro (ziar) 503, 685
Fischer, Fritz 682, 683, 684
Fisher, Sir John „Jackie" (*ulterior* Primul Baron Fisher) 200, 212, 682
Fitzmaurice, Edmond, Primul Baron 219
Flotow, Hans von 528
Fondère, Hyacinthe-Alphonse 268
Forgách, Contele Johann von 128, 129, 138, 157, 490
Franz Ferdinand 12, 16, 79, 89, 91, 142, 148, 154, 161, 289, 366, 462, 472, 490, 502, 522
Frederick al II-lea, Regele Prusiei 192
Fremdenblatt (ziar) 94
Frere, Sir Bartle 228
Freud, Sigmund 578
Friedjung, Heinrich, proces pentru trădare 127, 128, 129, 139, 297, 332, 506, 549, 560

G

Gačinović, Vladimir 72, 73, 88
Galiţia 106, 108, 339, 340, 342, 365, 380, 383, 412, 442, 518, 525, 557, 589, 612, 628
Garašanin, Ilija 47, 48, 49, 51, 54, 56
Gardiner, Alfred George 603
Geiss, Imanuel 682
Gellinek, Otto 135, 137, 140, 157
Genčić, Djordje 33, 37
George al V-lea, rege 227, 229, 230, 260, 404, 425, 645, 646, 649, 651
Géraud, André 656
Gerde, Edmund 459
Giers, Nikolai 171, 174, 175, 176

Giesl, Baron Wladimir 157, 532, 533, 534, 564, 571, 575
Giolitti, Giovanni 296, 314, 315
Goltz, Colmar von der („Goltz Pasha") 425
Goluchowski, Contele Agenor 155
Goremykin, Ivan 433, 434, 583, 679
Goschen, Sir Edward 213, 219, 402, 403
Gostivar 156
Grabež, Trifko 81, 82, 85, 87, 88, 465
Graz 425
Grecia 53, 73, 76, 224, 329, 335, 371, 685
Grégr, Edward 108
Greig, Charles 75, 76
Grey, Sir Edward (*ulterior* Primul Viconte Grey de Fallodon), secretar de externe britanic 15, 188, 200, 213, 216, 230, 245, 260, 261, 262, 265, 272, 294, 304, 320, 376, 402, 408, 413, 430, 447, 449, 508, 548, 576, 601
Grieg, Edvard 227
Grierson, Sir James 212
Grigorovich, Ivan 430, 431, 583, 620
Gruić, Slavko 485, 563, 564, 571
Guam 202
Guillaume, Baron (ministru belgian la Paris) 295, 388, 389
Gustav al V-lea, Regele Suediei 612, 613

H

Hadzici 480
Hamilton, Lord George 185
Hamilton, Sir Ian 406
Hanotaux, Gabriel 178, 180, 249, 371, 618
Harcourt, Lewis, Primul Viconte 273,420, 604
Hardinge de Penshurst 97, 200, 210, 214, 218, 263, 264, 303, 449
Hardinge, Charles, Primul Baron
Harrach, Conte Franz von 459, 463, 467, 468
Hartwig, Baron Nikolai, ministru rus la Belgrad 68, 126, 128, 130, 137, 155, 247, 250, 328, 330, 332, 326, 348, 350, 356, 434, 437, 450, 505, 532, 534, 567

I

Idea Nazionale. L' (ziar) 292, 313
Ignatiev, Contele Alexis 380, 381, 387, 591, 619, 674
Ilić, Danilo 88, 89, 477, 478, 479, 480
Ilidze 111, 462, 467
Imperiali, Guiglielmo 314
Incidentul de la Fashoda (1898) 178, 179, 217
India 180, 183, 185, 190, 220, 273, 405
Indochina 180, 186
Industrializare 82, 111

Innsbrucker Nachrichten (ziar) 475
Irlanda 275, 598, 600, 601, 604
Istria 49, 52
Italia 17, 29, 73, 94, 106, 115, 132, 165, 170, 181, 206, 218, 240, 292, 296, 310, 313, 319, 320, 415, 502, 602
Italieni, în Austro-Ungaria 101, 103, 106,125, 160, 292, 311, 313, 316, 321, 369, 440, 503
Izvolsky, Alexander 65, 66, 123, 124, 125, 129, 153, 210, 229, 233, 244, 246, 250, 294, 297, 300, 320, 330, 334, 345, 346, 347, 351, 371, 373, 376, 387, 427, 443, 445, 448, 540, 550, 597, 616, 618

J

Jagow, Gottlieb von, secretar de externe german 403, 408,512, 514, 521, 528, 633, 635, 637, 638, 640, 648
Jameson, Sir Leander Starr 196, 228
Jandrić, Čedomil 159
Janković, Velizar 570
Japonia 119, 125, 184, 186, 187, 194, 210, 220, 232, 239, 540
Jászi, Oskar 114, 115
Jean Bart (vas de luptă) 613
Jehlitschka, Heinrich 155, 156
Jellinek, Georg 451
Joffre, Joseph 281, 383, 385
John Bull (revistă) 603
Johnson, Lyndon B. 308
Joll, James 305
Jonnart, Charles 381, 383, 389
Jovanović, Jovan 60-61, 113, 286, 388, 393
Jovanović, Ljuba 69, 89, 94, 95, 96, 156, 362, 482, 483, 489, 560, 566, 570
Jovanović-Čupa, Ljuba 69

K

Kalimantsi 329
Kaljević, Ljubomir 54
Kállay, Contele Benjamin 111
Kálnoky, Contele Gustav 116, 117
Karadjordjević Dinastie 29, 30, 39, 41, 54, 557
Karadžić, Vuk 49, 51, 52
Kazan, district militar 583, 621
Kennedy, John F. 308, 470, 473
Kennedy, Paul 683
Kerović, Mitar 87, 88
Kerović, Nedjo 88
Kiaochow (Jiaozhou) 268, 269, 270, 293
Kicevo 327
Kiderlen-Wächter, Alfred von 268, 269, 270, 293, 366, 403
Kiel 212, 501, 613, 636, 638, 645
Kiev 340, 341, 342, 346, 583, 588, 589, 621, 641
Kimberley, John Wodehouse, Primul Conte 186
Kirk-Kilisse (Lozengrad) 322

Kisch, Egon Erwin 131
Kissinger, Henry 563
Kitchener, Herbert, Primul Conte 187, 188
Klobukowski, Antony 672
Klotz, Louis-Lucien 282, 390
Kočani 74
Kokovtsov, Contele Vladimir, ministrul rus al finanţelor şi prim-ministru 233, 243, 282, 330, 341, 418, 430, 582, 679
Kölnische Zeitung 299
Königsberg 640, 641
Konopischte 501
Konya 421
Kosovo 51, 52, 73, 74, 84, 95, 326, 361, 460, 461, 482, 502, 562
Kovel 589
Kovno 641
Kragujevac 86, 479, 506, 575
Kraus, Karl 109, 110, 472, 474
Krobatin, Alexander von 488, 490, 525
Kronstadt 192, 543, 546, 556, 674
Kruger, Paul 196,214, 228, 303
Krupp, Gustav 638
Kudashchev, Prinţul Nikolai 576
Kühlmann, Richard von 420
Kuropatkin, Alecksei A. 231

L

Laguiche, Pierre, Marchiz 392, 393, 552, 593, 616, 621
Lambach 576
Lamzdorf, Vladimir 177
Lascelles, Sir Frank 213, 219
Lauzanne, Stéphan 519
Law, Bonar 662
Lazarević, Vasil 485
Lehár, Franz, *Văduva veselă* 131
Leon XIII, Papa 149
Leopold al II-lea, Regele belgienilor 237, 238
Liban 152
Libia 73, 182, 240, 311, 312, 313, 314, 317, 330, 334
Lichnowsky, Karl Max, Prinţ, ambasador la Berlin 413, 442, 443, 444, 520, 521, 602, 607, 609, 624, 635, 639, 647, 648
Liège 669, 673
Liman von Sanders, Otto 425, 426, 428, 429, 430, 432, 436, 441, 518, 595
Limpus, Sir Arthur 320, 429
Lješnica 87
Ljubljana 104
Lloyd, George (*ulterior* Primul Baron Lloyd) 272, 273, 274, 412, 605, 606, 661, 662
Longchamp (hipodrom) 501
Loreburn, Robert Reid, Primul Conte 273, 275
Lublin 589
Lunjevica, Nikodije 35
Lützow, Contele Heinrich von 528
Luxemburg 649, 657, 668
Lyncker, Baronul Moriz von 512

M

Maastricht (salient) 668
Macchio, Baronul Karl von 576
Macedonia 48, 51, 53, 63, 68, 73, 77, 116, 161, 324, 348, 350, 374, 557
Magrini, Luciano 15, 94, 461
Mahan, Alfred Thayer 197
Maklakov, Nikolai 284, 620
Malet, Sir Edward 195
Mali Zvornik 54
Malinov, Alexander 384
Mallet, Sir Louis 263, 428
Malobabić, Rade 80, 90, 91
Marea Adriatică 338, 441
Mariane, insule 202
Marienbad 36
Maroc 180, 181, 182, 206, 208, 211, 212, 220, 237, 253, 256, 266, 268, 274, 301, 303, 314
Masaryk, Thomas 114, 127, 128
Matin, Le (ziar) 297, 417, 519
Matscheko, Baronul Franz 157, 158, 447, 497, 498, 511
Maximilian I, Împăratul Mexicului 108
Mayreder, Rosa 450, 470
McKenna, Reginald 272
Mehmedbašić, Muhamed 88, 89, 463, 464
Meinecke, Friedrich 502
Mekong vale 186, 190
Merezhkovsky, Dmitrii Sergeyevich 409
Merizzi, Erik von 464
Merry, W. Mansell 674
Mesopotamia 236, 422, 423
Messimy, Adolphe 289, 544, 618, 633
Metalka 502
Meteor (iaht) 501
Metternich, Contele Paul 286, 400, 420
Metz 543
Meuse, 543, 605
Meyer, Henri 223
Milan I, Regele Serbiei 30, 31, 32, 33, 35, 43, 44, 46, 58, 116, 171
Militäriche Rundschau 145
Militza, Prinţesă de Muntenegru 552, 553
Miliukov, Pavel 64
Mill, John Stuart 39
Millerand, Alexandre 380, 381, 388, 540
Milovanović, Milovan 65, 66, 67, 326, 327
Misiunea Haldane în Berlin (februarie 1912) 399, 401, 402, 420
Misiunea lui Hoyos în Berlin (iulie 1914) 491, 496, 497, 499, 500, 510, 514
Mitrovitza 358
Mlada Bosna („Tânăra Bosnie") 72
Möllwald, Lothar Egger Ritter von 502
Moltke, Helmuth von, şef al statului-major general german 280,

282, 287, 289, 365, 410, 411, 413, 414, 416, 418, 448, 631, 634, 638, 643, 648
Mongolia 214, 404, 405, 409
Monprofit, Jacques-Abroise 685
Montenuovo, Alfred, Prinţ 107
Morley, John, Primul Viconte Morley de Blackburn 273, 276, 604, 662, 663
Morning Post 175
Morsey, Conte (valetul Arhiducelui Franz Ferdinand) 469
Moscova 295, 344, 519, 583, 589, 607, 621, 643
Mozambic 195
Müller, Wilhelm 413, 414, 472, 501, 637
Muntenegru 51, 73, 151, 145, 224, 335, 359, 360, 368, 379, 479, 502, 552, 582
Munţii Altai 676
Musil, Robert 107
Musulin von Gomirje, Baronul Alexander 490, 491, 558, 571, 573
Musulmani 52, 68, 75, 77, 110, 156, 423

N

Načertanije (Garašin) 47
Namier, Sir Lewis 558
Nancy 553, 669
Naradno Oslobodjenje (ziar) 43
Narodna Odbrana (Apărarea Naţională Sârbă) 65, 67, 70, 72, 77, 80, 84, 85, 134, 139, 140, 480, 560, 572
NATO 321
Naumann, Viktor 496
Nekliudov, Anatolii Vasilevich 335, 336
Nemes, Contele Albert 491
Nemitz, A.V. 427, 436
Neratov, Anatol 330, 332, 355
Neue Freie Presse 127, 470, 475
New York 216, 236
New York Herald 627
Nicolae al II-lea, Ţar 107, 123, 133, 225, 227, 231, 232, 238, 240, 245, 282, 303, 331, 341, 384, 425, 528
Nicolai, Walter 632
Nicolson, Sir Arthur (*ulterior* Primul Baron Carnock) 210, 218, 263, 271, 276, 287, 314, 395, 402, 409, 442, 409, 442, 449, 658, 667
Nikola I, Regele Muntenegrului 131, 132
Nikolaevich, Marele Duce Pyotr 552
Niš 42
Norddeutsche Allgemeine Zeitung 297
Norvegia 613, 637
Novaković, Milan 42
Novoye Vremya (ziar) 296, 297, 298, 303, 337, 484, 582
Nušić, Branislav 45

O

Obilić, Miloš 50, 51, 83, 481, 482
Oblakov, Munţi 323
Obrenović, Dinastie 29, 30, 31, 32
Obrenović, Miloš 30
Odessa, district militar 583, 588, 589, 621, 641
Ohrida 326, 327
Oxford Chronicle 603

P

Paču, Lazar 564, 565, 567, 568
Palacky, František 108
Pale (Bosnia) 81,479
Paléologue, Maurice 220, 248, 382, 388, 448, 537, 538, 539, 540, 543, 546, 547, 548, 550, 551, 579, 580, 581, 589, 591, 594, 616, 621, 623
Panther (canonieră germană) 266, 269
papalitate 390
Papini, Giovanni 292
Paris 22, 58, 59, 68, 78, 94, 124, 129, 134, 153, 168, 171, 175, 196, 206, 212, 227, 229, 247, 248, 254, 269, 300, 338, 366, 376, 380, 392, 404, 432, 501, 539, 543, 561, 590, 609, 614, 621, 624, 652, 660
Partidul Liberal (Marea Britanie) 228, 230, 262, 274, 304
Partidul Radical (Serbia) 35, 43, 44, 46, 69, 78
Pašić, Nikola 16, 42, 44, 46, 52, 63, 66, 71, 78, 89, 92, 96, 120, 137, 156, 301, 327, 338, 350, 354, 362, 364, 437, 446, 479, 486, 509, 529, 562, 568
Peć 359
Périer & Cie (bancă) 352
Persia 125, 165, 175, 190, 209, 210, 219, 221, 229, 404, 408, 409, 548, 666
Petar al II-lea Petrović-Njegoš, Prinţ-episcop de Muntenegru 51
Petar I, Regele Serbiei 29, 322
Petit Journal 38, 223
Petrović, Lazar 28
Pichon, Stéphen 255, 389, 390, 410
Pijemont (ziarul Mâinii Negre) 68, 71, 136, 461
Pinter, Harold 448
Plehn, Richard 420
Plessen, Hans von 512, 513
Plunkett, Sir Francis 39
Pobedonostsev, Konstantin 230
Pohl, Hugo von 631
Poincaré, Raymond: 14, 15, 249, 271, 281, 283, 289, 296, 309, 319, 372, 374, 376, 381, 385, 388, 390, 394, 501, 507, 527, 541, 54, 548, 552, 556, 591
Politika (ziar sârb) 482
Politique Étrangère (cotidian) 296
Polonezi 101, 103, 106, 107
Polonia 204, 344, 641
Pomerania 170, 521, 522

Ponsonby, Arthur (ulterior Primul Baron Ponsonby de Shulbrede) 274
Popović, Cvijetko 88, 464, 479
Portsmouth 192
Portugalia, colonii 287
Portul Arthur (Lüshun) 231, 527
Poti 183
Potiorek, Oskar, guvernatorul Bosniei 80, 88, 113, 141, 457, 463, 467, 468, 488, 490
Pourtalès, Contele Friedrich 290, 397, 520, 625, 628, 643, 673
Pressburg (Bratislava) 526
Preston, Andrew 308
Prilep 323, 326, 327
Primul Război Balcanic (octombrie 1912 – mai 1913) 42, 43, 251–258, 65–266, 275–276, 282
Princip, Gavrilo 81, 83, 465, 468, 469, 678, 684
Prinetti-Barrère, Acord (1902) 313
Prizren 358, 359
Prochaska, Oskar 298, 358, 549
Protić, Stojan 78, 90, 485, 570
Prusia 150, 183, 192, 227, 535, 632
Puerto Rico 202, 236, 239
Putnik, Radomir 92, 140, 327

R

Racconigi, Înțelegere (1909) 133, 313
Radenković, Bogdan 68
Radoslavov, Vasil 350, 351, 352
Rambouillet, Înțelegere (1999) 562, 563
Ranke, Leopold von 50
Războaiele Balcanice (1912-1913) 21, 140, 155, 364, 365, 369, 411, 477, 681
Războiul franco-prusac (1870) 134, 183
Războiul ruso-japonez (1904-1905) 203, 205, 209, 232, 243, 245, 298, 306, 406, 583
Războiul ruso-turc (1877-1878) 320, 346
Razvechik (cotidian) 519
Reagan, Ronald 139
Reasigurare, tratat (1887) 165, 170, 171, 172, 174, 175, 191, 238, 257, 569
Rech (ziar) 355
Redl, Alfred 115-16, 514
Redlich, Joseph 452
Reichspost (ziar austriac) 127, 474, 475
Reininghaus, Gina von (*ulterior* Contesa Conrad von Hötzendorf) 143, 144, 146, 450
Reininghaus, Hans von 44, 144
Relugas Compact (1905) 263
Relugas Compact (1905) 263
Remak, Joachim 480
Renoult, René 616
Reval (Tallinn) 303
Revoil, Paul 207
Rhodes, Sir Cecil 195, 228, 236

Rhodesia 194
Ribot, Alexandre 377, 380,
Riezler, Kurt 422, 471, 517-18
Rijeka 131
Rivet, Charles 393
Rizov, Dimitar 119, 328
Robien, Contele Louis 535, 536, 537, 538, 539, 540, 550, 551, 555, 580
Rodd, Sir Rennell (*ulterior* Primul Baron Rennell) 503
România 73, 105, 130, 131, 158, 224, 329, 348, 350, 353, 367, 494, 498, 502, 557
Roosevelt, Theodore 113, 235, 238, 294, 627
Rossiya (cotidian) 297, 299
Roth, Joseph, *The Radetzky March* 109, 472
Rouvier, Maurice 208, 252
Rudolf, Prinţ încoronat al Austriei 108, 148
Rukhlov, Serghei 284
Runciman, Walter (*ulterior* Primul Viconte Runciman de Doford) 663
Rusia 17, 43, 56, 57, 65, 97, 105, 116, 121, 125, 130, 152, 166, 175, 181, 185, 190, 199, 201, 209, 217, 224, 243, 253, 288, 292, 304, 314, 341, 348, 350, 361, 370, 383, 393, 402, 410, 431, 495, 512, 528
Rusia 17, 43, 56, 65, 97, 105, 106, 115, 121, 125, 126, 132, 150, 166, 184, 192, 224, 248, 288, 306, 330, 338, 346, 352, 357, 361, 370, 383, 402, 495, 509
Russkoe Slovo (ziar) 292
Ruteni 101, 103, 106, 108

S

Šabac 90
Salonic (Tesalonic) 324, 326, 566
Salza şi Lichtenau, Baronul Hermann von 515
Sambre, Râu 605
Samoa 202, 216
Samouprava (ziar sârb) 363
Samuel, Herbert (ulterior Primul Viconte Samuel) 663
San Giovanni di Medua (Medva) 359
San Giuliano, Antonino Paternò-Castello, Marchiz 315, 316, 317, 503, 528
Sanderson, Sir Thomas 187
Sangeacul Novi Pazar 57, 74, 334, 378
Sarajevo 13, 16, 18, 20, 42, 79, 82, 87, 90, 98, 137, 161, 357, 448, 460, 469, 479, 492, 499, 520, 531, 585, 677, 682
Sarantaporos, trecătoare 324
Save, Râu 110, 578
Savinsky, Alexander 351, 352, 450
Sazonov, Serghei, ministru de externe rus 15, 107, 211, 246, 250, 293, 301, 330, 340, 361, 376,

397, 425, 443, 529, 541, 579, 590, 608, 617, 625, 673
Scavenius, Eric 588
Schelde, Râu 494, 605, 670
Schleswig-Holstein 212
Schlieffen, Alfred von 212
Schmitt, Bernadotte Everly 559
Schneider-Creusot (conglomerat industrial) 57
Schnitzler, Arthur 470, 473
Schoen, Wilhelm von 254, 449, 615
Schwarzenberg, Prinţul Charles 108
Schwertfeger, Bernhard 14
Scutari (Shkodër) 324, 359, 360, 361, 364, 368, 414
Selborne, William Plamer, al Doilea Conte 185
Selves, Justin 251, 267, 268, 271, 274
Semipalatinsk 676
Semlin 578
Senden Bibran, Baronul Gustav von 197
Serbia 19, 22, 30, 33, 35, 39, 42, 44, 51, 59, 61, 73, 79, 91, 99, 110, 120, 130, 146, 157, 224, 288, 326, 349, 360, 378, 413, 419, 461, 479, 498, 509, 532, 548
Shcheglovitov, Ivan 284
Shebeko, Nikolai 505, 506, 507, 528, 623, 629
Siberia 231
Siebert, Benno von 421
Siria 429, 682
Škoda (conglomerat industrial) 58
Skopje (Üsküb) 53, 75, 155, 326, 327
Skutari 133
Slovaci 101, 102, 119
Sloveni 101, 103, 106, 119, 122
Smyrna, cale ferată 194
Solferino, Bătălie (1859) 100
Spalajković, Miroslav 128, 129, 312, 332, 355, 362, 448, 483, 484, 491, 502, 510, 568, 570, 593
Spania 181, 182, 202, 207, 209, 298
Speck von Sternburg, Hermann 238
Spicer, G.S. (funcţionar Biroul de Externe) 213
Spring-Rice, Sir Cecil 263
Srinagar 405
St.-Petersburg 16, 22, 43, 44, 65, 97, 116, 123, 126, 130, 153, 174, 203, 220, 242, 246, 288, 314, 342, 353, 364, 384, 392, 399, 416, 426, 432, 442, 454, 483, 502, 516, 528, 535, 550, 556, 568, 584, 596, 610, 612
Stampa (ziar sârb) 482
Stampa, La (ziar italian) 292
Standard (ziar britanic) 175
Standart (iaht) 397
Stanley, Venetia 490, 600, 662
Steed, Henry Wickham 106, 114, 356, 603
Stepanović, Raiko 91
Stepanović, Stepa 136
Stern, Fritz 13

Štip 74
Stockholm 674
Stockmar, Christian Friedrich, Baron 228
Stolberg, 633
Stolypin, Pyotr Arkadyevich 232, 233, 244, 245, 246, 260, 279, 282, 330, 344, 584
Storck, Wilhelm Ritter von, ministru austriac la Belgrad 485, 487
Strandmann, Basil 532, 567, 568
Stumm, Wilhelm von 496
Stürgkh, Contele Karl von 104, 105
Sudan 179, 217
Südekum, Albert 643
Suedia 384, 610, 611, 613
Suez, Canal 180
Sukhomlinov, Vladimir, ministru de război rus 279, 282, 283, 284, 288, 289, 290, 299, 339, 340, 342
Sumadija 60
Sunarić, Josip 462
Svechin, Mikhail Alekseevich 160
Sverbeyev, S.N. 503
Sykes, Sir Mark 429
Szapáry, Contele Frigyes („Fritz"), ambasador în Rusia 367, 490, 491, 496, 507, 528, 549, 550, 558,580, 581, 593
Szczakowa 589
Széchényi, Contele Dionys 588
Szécsen, Contele Nikolaus 501, 507
Szögyényi, Contele László 487, 511, 513, 514

T

Tankosić, Voja 65, 77, 81, 85, 88, 479, 560, 572
Tardieu, André 302
Tatishchev, Ilya Leonidovich 303, 453, 622
Temps, Le (ziar) 297, 302, 378, 393, 503
Teschen 450
Theodorović, Belimir 28
Thesiger, Wilfred 41
Tibet 125, 209, 219, 404, 405
Times Literary Supplement 114
Times, The 106, 114, 356, 412, 502, 603, 661
Timoc, rebeliune (1883) 31
Tirpitz, Alfred von 197, 198, 199, 200, 201, 297, 401, 413, 631, 634, 635, 648
Tittoni, Tomaso 132
Tobruk 317
Togo Heiachiro 203
Toshev, Andrey 331, 349, 350
Tracia 73, 322, 323, 330
Transilvania 102, 107, 119, 130, 353, 494, 495, 497, 502, 513, 524, 556
Transvaal 195, 196, 197, 199, 216, 228, 236
Tratatul anglo-congolez (1894) 194
Tratatul de la Lausanne (1912) 318, 322
Tribuna, La (ziar) 292
Trieste 49, 132

Tripla Alianţă (1882) 133, 158, 165, 170, 175, 176, 221, 248, 315, 319, 353,
Tripla Alianţă (1882) 494, 513, 524, 581, 608
Tripoli 133, 311, 312, 313, 314, 316
Tripolitania 317, 318
Tschirschky, Baronul Heinrich von 253, 259, 490, 496, 505, 511, 639, 642,
Turcia 158, 221, 321, 340, 375, 384, 428
Turkestan 404, 405
Turnovo 347
Tuzla 82, 87
Tyrell, Sir William (*ulterior* Primul Baron Tyrell) 405, 654

U

Uganda 194,
Ugron, Stefan von 135, 136
Ulster, Chestiunea 598, 600, 601, 604
Ultimatumul austriecilor trimis Serbiei (iulie 1914) 369, 494, 513, 517, 523, 524, 527, 529, 555, 556, 558, 560, 562, 563, 564, 568, 572, 579, 580, 581, 593, 602, 608, 634
Uniunea Poporului Rus (organizaţie naţionalistă) 295

V

Varešanin, Marijan 72, 80
Vatilieu 675
Vecherneye Vremya (ziar) 484
Vemić, Velimir 137,
Venezuela 214
Verdun 669
Verneuil, Maurice de 392, 410
Versailles, Tratat (1919) 14, 21, 154, 184, 682
Vesnić, Milenko 94, 335
Vickers (constructor nave) 595
Victor Emmanuel al III-lea, Regele Italiei 313
Victoria Louise, Prinţesa Prusiei 425
Victoria, Regină 131, 227
Viena 14, 16, 22, 39, 56, 72, 81, 94, 101, 106, 118, 126, 132, 144, 154, 160, 213, 274, 339, 350
Vignal, colonel 378
Vilna (Vilnius), district militar 593, 641
Viviani, René, prim-ministru 391, 394, 450, 527, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 550, 551, 553, 554, 556
Vogelsang, Heinrich 190
Voivodina 51, 54, 102, 119, 575

W

Waldersee, Contele Alfred von 202, 631
Weltpolitik 201, 202, 203
Wermuth, Adolf 279, 280, 282
West, Dame Rebecca 677
Whitlock, Brand 673
Widenmann, Wilhelm 285, 286
Wiesner, Friedrich von 559

Wilhelm al II-lea, Kaizer 149, 174, 191, 197, 198, 202, 208, 225, 227, 234, 240, 258, 269, 280, 293, 301, 320, 365, 401, 443, 453, 496, 511, 515, 626, 628, 630
Wilson, Keith 219
Wilson, Sir Arthur Knyvet 200
Wilson, Sir Henry 271, 276, 288, 417, 599, 600, 605
Wilson, Woodrow 277
Wirballen (Kybartai) 535
Witte, Serghei 231, 232, 233, 243, 345, 444, 453, 517, 547

Y

Yalu, 231
Yanina 255, 256
Yannitsa 324
Yanushkevich, Nikolai, şef al statului-major general 581, 584, 585, 586, 587, 588, 620, 622
Yorkshire Post 603

Z

Zaječar 45
Zanzibar 174, 216
Žerajić, Bogdan 72, 73, 80, 83, 84, 88
Zhilinsky, Yakov 340, 383, 384, 385, 430, 435, 436, 441, 448
Zimmermann, Arthur 273, 496, 499, 511, 512, 513, 526, 635
Zweig, Stefan 469

Cartea istoricului Christopher Clark oferă o imagine nouă asupra Primului Război Mondial punând accentul nu pe luptele și atrocitățile acestuia, ci pe evenimentele și interacțiunile complexe care au condus liderii statelor participante către brutalul conflict. Clark a urmat calea către război pas cu pas, acțiunile petrecute la Viena, Berlin, Sankt-Petersburg, Paris, Londra și Belgrad și a analizat decenii de istorie cu evenimente care au grăbit izbucnirea conflictului mondial în 1914.

Somnambulii. Cum a intrat Europa în război în 1914 este o cronică dramatică, meticuloasă, scrisă cu măiestrie, care surprinde pierderea echilibrului Europei și izolarea acesteia de restul lumii.

O carte importantă... Unul dintre cele mai impresionante și antrenante studii ale perioadei care s-au publicat vreodată.

Max Hastings, *Sunday Times*

Un nou volum monumental... Revelator, chiar revoluționar... Clark a făcut o treabă magistrală explicând inexplicabilul.

The Boston Globe

ISBN 978-606-609-904-2

editura rao

www.rao.ro
www.raobooks.com